ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 29 (1973-1974)

ΜΕΡΟΣ Β' 2 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1979

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 29 (1973-1974)

ΜΕΡΟΣ Β' 2 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1979

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Β΄ 2

ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΝΑΥΠΛΙΟΥ

1973-1974 : Μουσειακὲς ἐργασίες (Μουσεῖο Ναυπλίου, Μουσεῖο Ἱεροῦ Ἀσκληπιοῦ Ἐπιδαύρου, Μουσεῖο Ἀρχαίας Κορίνθου, Μουσεῖο Ἄργους, Μουσεῖο Ἰσθμίας). Ἀναστηλώσεις, Διαμόρφωση χώρων, Συντήρηση ἀρχαίων. Ἀνασκαφικὲς ἐργασίες : Ἀρχαία Κόρινθος (Ἡ Σφίγγα τῆς Κορίνθου, Θέσις Ἀετόπετρα (ἀγρὸς Γ. Ἀθανασιάδη). Ναυπλία (Ἀρβανιτιὰ καὶ Ἀκροναυπλία, Στὰ Κουτσούρια, Νεκροταφεῖο Εὐαγγελιστρίας, Ὁδὸς Εὐαγγελιστρίας 5 (οἰκόπεδο Ἀν. Σμυρλῆ). Περιοχὴ Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου (οἰκόπεδο Μάντζαρη, οἰκόπεδο Παππᾶ ἢ Μπαλῆ, οἰκόπεδο Παπαγεωργίου, οἰκόπεδο Σπυρ. Παπαγεωργίου, Περιοχὴ «Γυαλάσι»). Ἄργος (Οἱ τύμβοι τῆς Ἀργολίδος, Ὁδὸς Ἀσπίδος (οἰκία Γιαννακούλη), Πάροδος Καρατζᾶ 44 (οἰκόπεδο Σιαμπλῆ), Ὁδὸς Ἀτρέως ἢ πάροδος Θεάτρου (οἰκόπεδο Σπύρου Κώρου), Πάροδος Τσώκρη 114 (οἰκόπεδο Νάσκου), Ὁδὸς Ζωγράφου 3 (οἰκόπεδο Τ. Τριανταφύλλου), Ὁδὸς Γούναρη (οἰκόπεδο Κούγια) (Σχέδ. 1 - 6 · Πίν. 141 - 152) ... Σελ. 199-211

Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι : Ἀρχαία Κόρινθος (Θέσις Ἀναπλογὰ ἢ Ἀναπνοά, οἰκόπεδον Παναγιώτη Μαρινοῦ). Ἄργος (Ὁδὸς Ἀτρέως (οἰκόπεδον Βασιλικῆς Μανιάτη), Πάροδος Θεάτρου 12 (οἰκόπεδον Εὐαγγ. Φλώρου), Ὁδὸς Ἀτρέως 12 (οἰκόπεδον Νικολάου Σπ. Κυμπιτοπούλου ἢ Σπυρομήλια), Ὁδὸς Ἁγίου Κωνσταντίνου 8, Αὔλαξ ΟΤΕ, Πάροδος Δαναοῦ (οἰκόπεδον Π. Λυμπέρη), Ὁδὸς Δαναοῦ 59 (οἰκόπεδον Ἀθαν. Γ. Τσουλουχᾶ), Πάροδος Δαναοῦ (οἰκόπεδον Χρ. Κωτσαντῆ ἢ Κωτσιαντῆ), Ὁδὸς Τριπόλεως 19 (οἰκόπεδον Παν. Κωτσομύτη), Πάροδος Θεάτρου 39 (οἰκόπεδον Γ. Κατσάνου), Ὁδὸς Καρατζᾶ 54 (οἰκόπεδον Κ. Φωτοπούλου), Πάροδος Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Ν. Δαμάλα), Ὁδὸς Περσέως 35 (οἰκόπεδον Θεοδ. Θεοδωροπούλου), Πάροδος Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Νικολάου Δούρου, πρώην Πετροπούλου), Ὁδὸς Ἡρακλέους 95 (οἰκόπεδον Μαρίας Παναγιωτοπούλου), Ὁδὸς Κορίνθου 207 (οἰκόπεδον Πέτρου Κοτσονάρου), ὁδὸς Κολοκοτρώνη 10 (οἰκόπεδον Ἀναστ. Καλογεροπούλου), Γωνία ὁδοῦ Ἀτρέως καὶ προεκτάσεως Δαναοῦ (οἰκόπεδον Κωνσταντίνου Τσουγκριάνη), Ὁδὸς Τριπόλεως 7β (οἰκόπεδον ἀδελφῶν Μπονώρη). Κεφαλάρι Ἄργους (οἰκόπεδον Γεωργίου Πανταζῆ), Μαγούλα Κεφαλαρίου Ἄργους (οἰκόπεδον Γεωργ. Μπιλιώνη). Λέρνα (Μύλοι) (Ὁδὸς Ἄργους-Τριπόλεως (Ἐργοστάσιον Κλωστουργίας Ἀδελφῶν Γυφτοπούλου). Ναυπλία (Πύλη τῆς Ξηρᾶς, Λόφος Καραπαύλου, Ὁδὸς 25ης Μαρτίου (ἔργα ΔΕΗ). Ἀμαριανὸς Ναυπλίας. Μερκούρι Ἀργολίδος. Καζάρμα. Τραχειά. Ἱερὸν Ἀσκληπιοῦ Ἐπιδαύρου. Παλαιὰ Ἐπίδαυρος (Ἀγρὸς Χριστοδουλάκη-Λασκαρᾶ, Θέσις Μετόχι) (Σχέδ. 1 - 16 · Πίν. 153 - 170). » 212-249

1973-1974 : Excavations at Corinth (Hero Temenos, Forum, Area of the Roman Hemicycle, Lechaion Road East, Demeter Sanctuary) (Σχέδ. 1· Πίν. 171 - 174) . » 250-255

1973 : Supplementary Excavations at Phlius (Πίν. 175) ..... » 255-256

1974 : Nemea (Σχέδ. 1 - 2· Πίν. 176) ..... » 256-259

1973-1974 : Argos (I. Aphrodision, II. Thermes A, Zone Nord de l'Agora, Les Thermes A, Aphrodision). Aspis. (Πίν. 177 - 178) ..... » 259-261

1973-1974 : Excavations at Halieis (Porto Cheli) (The City, The Necropolis) (Πίν. 179) ..... Σελ. 261-268
1973 : Excavations at Franchthi Cave (Σχέδ. 1 - 5· Πίν. 180) ..... » 268-276
1974 : Excavations at Franchthi Cave (Cave, Paralia) (Σχέδ. 1 - 2· Πίν. 181 - 182) . » 276-282

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΛΑΚΩΝΙΑΣ - ΑΡΚΑΔΙΑΣ

1973-1974 : Λακωνία. Ἀνασκαφαί : Σπάρτη (Οἰκόπεδα Κοκκονοῦ καὶ Χαραλαμπάκου (Ο.Τ. 137), Οἰκόπεδον Μοσχοβίτη (Ο.Τ. 138), Οἰκόπεδον Φραγκῆ (Ο.Τ. 141), Οἰκόπεδον Χ. καὶ Γ. Λαφογιάννη (Ο.Τ. 125), Οἰκόπεδον Ἑλένης Χατζήνα (Ο.Τ. 114), Οἰκόπεδον Καλατζῆ (Ο.Τ. 125), Οἰκόπεδον Κιρκίρη (Ο.Τ. 117), Οἰκόπεδον Ἰ. Βαβαρούτσου (Ο.Τ. 114), Οἰκόπεδον Κουτσόγεωργα (Ο.Τ. 117), Οἰκόπεδον Γρ. Σταματάκου, Οἰκόπεδον Μ. Χατζῆ (Ο.Τ. 91). Γύθειον (Οἰκόπεδον Οἰκονομάκου, Οἰκόπεδον Ε. Καλκανάκου). Συκέα (Ἀνασκαφὴ μυκηναϊκοῦ τάφου). Ἀρκαδία. Ἀνασκαφαί (Ἀρχαῖον τεῖχος Μεγάλης Πόλεως, Ἀρχαία Μαντίνεια). Διαμόρφωσις ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ὀρχομενοῦ (Σχέδ. 1 - 8· Πίν. 183 - 193) ..... » 283-301
Excavations at the Menelaion, Sparta («Dawkins' House», North area, Area of the Menelaion, General, Conclusion) (Σχέδ. 1 - 4· Πίν. 194 - 196) ..... » 302-312
Excavations at Ayios Stephanos (Πίν. 197) ..... » 312-314

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

1973 : Μουσειακὲς ἐργασίες. Τυχαῖα εὑρήματα. Ἀνασκαφές. Κουκουνάρα Πυλίας (Πίν. 198 - 199) ..... » 315-318
1974 : Ἀνασκαφές (Χώρα Τριφυλίας, Γαργαλιάνοι, Ρωμανοῦ). Τυχαῖα εὑρήματα (Σχέδ. 1· Πίν. 200 - 202) ..... » 318-320
1973 : Nichoria (Area I, Area III, Area IV, Area V) (Σχέδ. 1 - 6· Πίν. 203 - 210) . » 321-337

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΛΕΙΑΣ

1973 : Μουσειακὲς ἐργασίες. Τυχαῖα εὑρήματα. Ἐπισήμανση ἀρχαίων. Ἀνασκαφικὲς ἔρευνες. Συντήρηση μνημείων. Περιφράξεις. Ἐπισκευὲς κτιρίων (Πίν. 211) .... » 338-339
1974 : Ἐπανέκθεση Μουσείου Ὀλυμπίας. Διάφορες ἐργασίες (Σχέδ. 1· Πίν. 212 - 213) ..... » 339-342
Ἀνασκαφικὲς ἔρευνες : Ἠλεία (Σαμικό, Τραγανὸ Πύργου, Χάβαρι. Πλατανιά). Τυχαῖα εὑρήματα (Ὀλυμπία) (Πίν. 214 - 216) ..... » 342-344
1973 : Investigations at Bassai..... » 345

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΧΑΪΑΣ

1973 : Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι. Πάτραι (Ὁδὸς Κωνσταντινουπόλεως 81 καὶ Παξῶν, Ὁδὸς Ἁγίου Νικολάου 63, Ὁδὸς Ἁγίου Νικολάου 69 καὶ Κανακάρη, Ὁδὸς Κανακάρη 113-117, Πλατεῖα Γεωργίου καὶ Μαιζῶνος 92, Ὁδὸς Πατρέως καὶ Καραϊσκάκη 140-144, Ὁδὸς Κανάρη 54 καὶ Κορίνθου, Ὁδὸς Κανάρη 62 καὶ Κανακάρη, Ὁδὸς Γ. Ὀλυμπίου 16, Ὁδὸς Κουμανιώτου 17, Ὁδὸς Κουμανιώτου 30-32, Ὁδὸς Ἀλ. Ὑψηλάντου 259, Ὁδὸς Κανάρη 88 καὶ Ἰωάννου Βλάχου, Ὁδὸς Παναχαϊκοῦ 37 καὶ Γ. Ὀλυμπίου, Ὁδὸς Ἀσημάκη Φωτήλα 24 καὶ Παναχαϊκοῦ, Ὁδὸς Παναχαϊκοῦ 8, Πλατεῖα Ψηλαλωνιῶν 28, Ὁδὸς Ἀσημάκη Φωτήλα 28, Ὁδὸς Χαραλάμπη 75-77, Ὁδὸς Νικήτα καὶ Ἐρενστρῶλε 20, Ὁδὸς Ἠλείας καὶ Ἐρενστρῶλε 39, Ὁδὸς Γούναρη 135 καὶ πλατεῖα Ὁμονοίας, Ὁδὸς Ἁγίου Δημητρίου 40-44, Ὁδὸς Παντοκράτορος, Ὁδὸς Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ 130-134, Ὁδὸς Ἐϋνάρδου καὶ Ἀρκαδίου 2, Ὁδὸς 6ου Συντάγματος καὶ πάροδος Κ4, Συνοικισμὸς Ἁγ. Γεωργίου Λάγγουρα. Ὁδὸς Σάμου) (Σχέδ. 1 - 11· Πίν. 217 - 221) ..... » 346-361
Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι. Πάτραι (1. Ὁδὸς Ἀσημάκη Φωτήλα 9-11, 2. Ὁδὸς Παπαφλέσσα καὶ Μπεν. Ρούφου 2, 3. Ὁδὸς Κανάρη 46, 4. Ὁδὸς Γούναρη 66-72, 5. Ὁδὸς

Νικήτα 26-30, 6. Ὁδὸς Κορίνθου καὶ Μιαούλη 52-54, 7. Ὁδὸς Μαιζῶνος 3 καὶ Μανιακίου, 8. Ὁδὸς Κολοκοτρώνη 29-35, 9. Ὁδὸς Παντοκράτορος καὶ Μπουκαούρη 42-44, 10. Ὁδὸς Φιλοποίμενος 55, 11. Ὁδὸς Βασιλειάδου 2 καὶ Παπαφλέσσα, 12. Ὁδὸς Κωνσταντινουπόλεως 82, Στρατοκλέους καὶ Καρόλου, 13. Ὁδὸς Ἁγίου Δημητρίου 90, 14. Ὁδὸς Σταμ. Βουλγάρεως 14, 15. Ὁδὸς Κανάρη 60 καὶ Κανακάρη, 16. Ὁδὸς Καραϊσκάκη 90, 17. Ὁδὸς Καραϊσκάκη 107-109, 18. Ὁδὸς Σατωβριάνδου 53-55, 19. Ὁδὸς Κορίνθου 246 καὶ πλατεῖα Γεωργίου Α΄, 20. Ὁδὸς Ἠλείας 28 καὶ πλατεῖα Ὁμονοίας, 21. Πλατεῖα Ὁμονοίας 5-9, 22. Ὁδὸς Παναχαϊκοῦ 4-6, 23. Ὁδὸς Σολωμοῦ 20-24, 24. Ὁδὸς Μεσολογγίου 75, 25. Ὁδὸς Πουκεβίλ 17, 26. Ὁδὸς Γ. Ὀλυμπίου 54 καὶ Μπεν. Ρούφου 26, 27. Ὁδὸς Γεωργίου Ρούφου 122 καὶ 126, 28. Ὁδὸς Γούναρη καὶ Σισίνη, 29. Ὁδὸς Ἀνθείας) (Σχέδ. 1 - 8· Πίν. 222 - 242) ..... Σελ. 360-377

Αἴγιον (Ὁδὸς Παλαιολόγου, Ὁδὸς Ρήγα Φεραίου 34, Ὁδὸς Εἰσοδίων 9, Πάροδος Κ. Θεοδώρου καὶ Μητροπόλεως). Ἄνω Μαζαράκι (Ρακίτα). Θέα Πατρῶν (Σχέδ. 1 - 2· Πίν. 243 - 247) ..... » 377-382

1974 : Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι. Πάτραι (Ὁδὸς Κανακάρη 121, Ὁδὸς Κορίνθου, Μιαούλη καὶ Τσαμαδοῦ, Ὁδὸς Κανακάρη 122, Ὁδὸς Λόντου καὶ Παπαδιαμαντοπούλου, Ὁδὸς Καρόλου καὶ Κωνσταντινουπόλεως, Ὁδὸς Διάκου, Κουμανιώτου καὶ Ρούφου, Ὁδὸς Ἀναξιμάνδρου καὶ Ζήνωνος (οἰκισμὸς Τσιλίρα) (Σχέδ. 1 - 7· Πίν. 248 - 254). » 382-397

Ὁδὸς Κορίνθου 288 καὶ Κανάρη, Ὁδὸς Κανακάρη 139, Ὁδὸς Κανακάρη 123 καὶ Ἑρμοῦ 83, Ὁδὸς Νοταρᾶ 9, Ὁδὸς Ἐϋνάρδου 41 καὶ Μητροπολίτου Νεοφύτου, Ὁδὸς Παντοκράτορος 49 καὶ Ἁγίου Δημητρίου, Ὁδὸς Παναχαϊκοῦ (ἔργα Δήμου), Ὁδὸς Παντοκράτορος (ἔργα ΟΤΕ), ὁδὸς Χαραλάμπη καὶ Ἐρενστρῶλε (ἔργα ΔΕΗ), Ὁδὸς Ἐρίσσου 6, Ὁδὸς Γούναρη 103 καὶ Χαραλάμπη, Ὁδὸς Φιλοποίμενος καὶ 25ης Μαρτίου (ἔργα ΔΕΗ), Ὁδὸς Πατρέως καὶ Καραϊσκάκη (ἔργα ΟΤΕ), Ὁδὸς Νικήτα καὶ Ἐρενστρῶλε 20 (ἔργα Δήμου) (Σχέδ. 1 - 9· Πίν. 255 - 260) ..... » 397-408

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

1973-1974 : Στερέωση μνημείων. Ἀργολίς. Λάρισα Ἄργους (Φρούριο). Ἀρκαδία (Μονὴ Φιλοσόφου Δημητσάνας, Στεμνίτσα, Καρύταινα). Ἀχαΐα. Πάτραι (Φρούριο, Ὁδὸς Μπουκαούρη 5). Ἄνω Λουσοί (Πύργος Πετμεζαίων). Ἠλεία (Χλεμούτσι). Κορινθία : Συντήρηση μνημείων. (Ἀκροκόρινθος (Φρούριο). Λέχαιον-Σικυών. Φενεός (Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου). Ἀνασκαφικὲς ἔρευνες. (Ἀρχαία Κόρινθος (Οἰκόπεδο Γ. Δήμα) (Σχέδ. 1· Πίν. 261 - 265) ..... » 409-413

Ἐπιμελητεία Μυστρᾶ : Περιοδεῖες - Ἐπισήμανση μνημείων (Πύργος Στασινόπουλου στὸ Βυζίκι Γορτυνίας, Καθολικὸ Μονῆς Τιμίου Προδρόμου στὸ Γούμερο Ἠλείας, Βυζαντινὸς ναὸς στὸ Φάρο Κροκεῶν). Λακωνία : Μουσειακὲς ἐργασίες (Μυστρᾶς). Στερέωση μνημείων (Συγκρότημα Ι, Συγκρότημα ΙΙ, Συγκρότημα ΙΙΙ). Διαμόρφωση χώρου. Συντήρηση τοιχογραφιῶν (Ναὸς Ὁδηγήτριας). Στερέωση μνημείων. (Σπάρτη. Μάνη (Ἅγιος Γεώργιος στὸ Δρύαλο, Ναὸς Φανερωμένης κοντὰ στὸ Δρύαλο, Ἅγιος Γεώργιος κοντὰ στὴν Κίττα, Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου στὰ Καρίνια Μίνας, Ναὸς Ἀσώματου στὴν Κέρια). Συντήρηση τοιχογραφιῶν (Ἅγιος Γεώργιος στὰ Καρίνια Μίνας, Ναὸς Ἁγίων Ἀναργύρων στὴν Κηπούλα, Ἅγιος Δημήτριος στὶς Κροκεές, Ἅγιος Νικόλαος στὸ Γεράκι). Ἀνασκαφικὲς ἔρευνες (Κάστρο Μονεμβασίας (Οἰκόπεδο Ἡ. Γεωργούλα). Μεσσηνία : Στερέωση μνημείων (Ἀνδρομονάστηρο, (Πύργος κελιῶν δυτικῆς πτέρυγας, Καθολικό, Πυλώνας, Κάμπος Ἀβίας (Ἀη-Γιαννάκης). Ἀρκαδία : Ἄστρος Κυνουρίας (Ἀνασκαφὴ στὴ θέση Σαββανᾶς) (Σχέδ. 1 - 5· Πίν. 266 - 276) ..... » 413-423

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

1973-1974 : Καταγραφὴ ἀρχαίων. Ἰδιωτικαὶ συλλογαί. Ἀνασκαφαί : Νεκροταφεῖον παρὰ τὴν ἀρχαίαν Ἀκραίφιαν. Τάχι Θηβῶν. Θῆβαι (Οἰκόπεδον Ἐ. Σάλτα, Ὁδὸς Τσεβᾶ καὶ Βουρδουμπᾶ, Ὁδὸς Πολυνείκους 10, Ὁδὸς Κάδμου 58). Πυρί (Οἰκόπεδον Ἀ. Σταμέλου), Λιθαρές). Παράδοσις ἀρχαίων (Ὀρχομενός, Θεσπιαί) (Σχέδ. 1 - 6· Πίν. 277 - 282) ..... » 424-431

'Ανασκαφικὲς ἔρευνες : Θῆβαι (Ὁδὸς Πινδάρου 29, Ὁδὸς Πινδάρου καὶ Δίρκης, Ὁδὸς 'Επαμεινώνδου 131, Ὁδὸς Τσεβᾶ καὶ Βουρδουμπᾶ, Ὁδὸς Πελοπίδου 28, Ὁδὸς Δαγλαρίδου 14, Ὁδὸς Πολυνείκους 10, Ὁδὸς 'Ισμήνης 8, Ὁδὸς Δαγλαρίδου 4, Ὁδὸς 'Ι. Μεταξᾶ 16, Ὁδὸς 'Αμφίονος καὶ Βουρδουμπᾶ). 1974 : (Ὁδὸς Κάδμου 58, Ὁδὸς Δολόγλου 3, Ὁδὸς Πελοπίδου 28, Ὁδὸς Δαγλαρίδου 12, Τάφρος ΔΕΗ στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Βουρδουμπᾶ καὶ Πινδάρου, Ὁδὸς 'Επαμεινώνδου καὶ Δίρκης, Ὁδὸς Πολυνείκους καὶ Μητροπόλεως) (Σ χ έ δ. 6 - 9· Π ί ν. 283 - 291) ..... Σελ. 430-442

'Ανασκαφικαὶ ἔρευναι (Σεϊντῆ Μαυροματίου, Χαιρώνεια) (Σ χ έ δ. 10) ..... » 442-443

Λιθαρὲς Θηβῶν (Σ χ έ δ. 11) ..... » 443-445

'Επισήμανσις καὶ Περισυλλογὴ ἀρχαίων (Βλίχα, Δράμεσι Αὐλίδος, Ἅγιος Μηνᾶς, Ροδιά, Βαλοπούλα, Λιθοσωρός, 'Ανθηδών, Λουκίσια, Σκροπονέρι, Παραλίμνη) (Σ χ έ δ. 12 - 13· Π ί ν. 292) ..... » 444-448

Topographische Untersuchungen im Kopaisgebiet 1971 und 1973 (1. Alexanderkanal, 2. Kennydamm, 3. Umgebung von Paläokastro (Gla), 4. Herosheiligtum von Strowiki, 5. Andere Kopaisplätze) (Σ χ έ δ. 1 - 3· Π ί ν. 293) ..... » 449-454

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

1973: 'Ανασκαφικὲς ἔρευνες : Θῆβαι (Ὁδὸς Πινδάρου 29), Νέαι Θῆβαι (Σ χ έ δ. 1 - 3· Π ί ν. 294 - 296) ..... » 455-460

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

1973-1974: 'Ιδιωτικαὶ συλλογαί. Καταγραφὴ ἀρχαίων. 'Ανασκαφικαὶ ἔρευναι. 'Ερέτρια: 1. Ο.Τ. 79, 80, 691, 407, 404, 652, 119, 82, 217, 2. Οἰκόπεδον Δ. Τσολάκου (Ο.Τ. 17), 3. Οἰκόπεδον Δημ. Τακίδου (Ο.Τ. 216), 4. Οἰκόπεδον Ζαχ. Συνοδινοῦ (Ο.Τ. 208), 5. Οἰκόπεδον Κωνστ. Ζαχαριᾶ (Ο.Τ. 757), 6. Οἰκόπεδον Δημ. 'Αργύρη (Ο.Τ. 401), 7. Οἰκόπεδον Παρ. Βουρῆ (Ο.Τ. 648), 8. Οἰκόπεδον Δημ. Βουρῆ (Ο.Τ. 654), 9. Οἰκόπεδον 'Ιω. Καζιλάρη (Ο.Τ. 120), 10. Οἰκόπεδον Θεοφ. Σπανοῦ (Ο.Τ. 6), 11. Οἰκόπεδον Γεωργ. Θεοφάνους (Ο.Τ. 112α), 12. Οἰκόπεδον 'Α. Καραμπέτσου (Ο.Τ. 97), 13. Οἰκόπεδον Γεωργ. Ταχριτζόγλου (Ο.Τ. 26), 14. Οἰκόπεδον Δημοσθ. 'Αρβανίτου (Ο.Τ. 29β), 15. Θέσις Τούμπα 'Ερετρίας), 'Αμάρυνθος, Χαλκίς. .....

1974: Μουσειακαὶ 'Εργασίαι. 'Ανασκαφαί: Χαλκίς (Ὁδὸς 'Ερετρίας, 'Εργατικαὶ Κατοικίαι, 'Αλάτσατα, Ὁδὸς Ληλαντίων, Πειραϊκὴ-Πατραϊκή, Ὁδὸς 'Αλεξάνδρου), Φύλλα, Κήρινθος (Καστρί, Πελέκι), Ὄρεοί. Τυχαῖα εὑρήματα : Χαλκὶς (Κακὴ Κεφαλή, Ὅρμος Φαρμακίδη, Ἁγία 'Ελεοῦσα, Ἁγία Παρασκευή, Ἁγία Παρασκευὴ Δοκοῦ, 'Αφράτιον, Λεχριές, Μύτικας, Μίστρος, Πισώνας), Πολιτικά (Βρυσάκια, Καυκάλα, Ἅγιος Δημήτριος, Μάνικα, Πύργος, Καστανιώτισσα Ἱστιαίας. Ροβιές, Ἅγιος Βασίλειος, Ταμπούρι, Ἅγιος Νικόλαος Ἱστιαίας, Ἅγιος Δημήτριος Ἱστιαίας, Κατακαλοῦ 'Αλιβερίου, Μαγούλα 'Αλιβερίου, Βατήσι Στύρων, Μακρυχώρι, 'Ενορία Κύμης, Δύστος), Ψαχνά (Βάρκα, Μπαριὰμ-'Αγᾶ, Προφήτης 'Ηλίας) (Σ χ έ δ. 1 - 17· Π ί ν. 297 - 320) ..... » 461-494

1973-1974: Grabungen in Eretria (Das Medaillon) ..... » 495-498

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

1973-1974: 'Ανασκαφικαὶ ἔρευναι: Χαλκίς (Πλατεῖα Ἁγίας Βαρβάρας (οἰκόπεδον ΙΚΑ), Πλατεῖα Τζαμιοῦ (οἰκόπεδον Λαουτάρη-Δουκαδάκη), Λεωφ. 'Ελευθ. Βενιζέλου (οἰκόπεδον 'Ι. Ζαργάνη), Ὁδὸς Μαρδοχαίου Φριζῆ (οἰκόπεδον ΚΤΕΛ), Ὁδὸς Κώτσου (οἰκόπεδον 'Ι. Μάλλιου), Ὁδὸς Παπαναστασίου (οἰκόπεδον Γ. Λάμπρου), Ὁδὸς Τραπεζουντίου καὶ 'Ισαίου (οἰκόπεδον Τεχνικῆς 'Εταιρείας ΔΟΜΗ), Ὁδὸς Παπασκιαδᾶ (οἰκόπεδον Χ. Μπιλάλη). 'Αναστηλώσεις: Χαλκίς ('Οθωμανικὸν τέμενος, Φρούριον Καράμπαμπα, Γεράνι ἢ Παλαιοχώρα, Ἁγία Παρασκευή, Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου «Ἄρμα», Ἁγία Θέκλα εἰς περιοχὴν Κύμης. Ναὸς Μεταμορφώσεως εἰς Πυργί) (Σ χ έ δ. 1 - 8· Π ί ν. 321 - 331) ..... » 499-512

ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΛΑΜΙΑΣ

1973: Ἵδρυση τῆς 'Εφορείας. 'Επισήμανση ἀρχαίων-'Επιφανειακὲς ἔρευνες (Περιοχὴ

Λοκρίδας, Περιοχὴ Σπερχειοῦ, Περιοχὴ Ξυνιάδας, Μάρμαρα Φθιώτιδας, Περιοχὴ Ἀχινοῦ, Περιοχὴ Ν. Μοναστηρίου, Περιοχὴ Πελασγίας, Περιοχὴ Ἀσωποῦ, Περιοχὴ Μακρακώμης καὶ Πλατυστόμου, Περιοχὴ Μελιταίας Δομοκοῦ). Ἀνασκαφικὲς ἔρευνες (Περιοχὴ Φθιώτιδας, Ἀσωπός (Γέφυρα), Πλατύστομο, Λιανοκλάδι, Ἁγία Παρασκευή (Πλατανιά). Σωστικὲς ἀνασκαφὲς - Ἐπισήμανση ἀρχαίων.
1974: Ἀνασκαφικὲς ἔρευνες (Κάστρο Λαμίας) (Πίν. 332 - 335) ..... Σελ. 513-520

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΦΩΚΙΔΟΣ ΚΑΙ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

1973: Φωκίς: Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Δελφοί). Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι: Ἄμφισσα (Λόφος Μεσαιωνικοῦ κάστρου, Οἰκόπεδον Ἀνδρ. Ἀσημακοπούλου, Οἰκόπεδον Γεωργ. Δασκαλοπούλου), Κάλλιον, Ἀρχαία Δωρίς. Αἰτωλοακαρνανία. Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι: Περιοχὴ Μεσολογγίου (Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ εἰς Φοινικιάν). Διάφοροι ἐργασίαι (Σχέδ. 1 - 4· Πίν. 336 - 350) ..... » 521-530
1974: Φωκίς. Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Δελφοί). Ἐπισήμανσις καὶ Περισυλλογὴ ἀρχαίων. Διάφοροι ἐργασίαι (Περιοχὴ Δελφῶν, Γαλαξείδιον, Κίρρα). Αἰτωλοακαρνανία. Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Ναύπακτος). Ἐπισήμανσις καὶ Περισυλλογὴ ἀρχαίων (Στράτος, Κατοχή, Κορόντα). Περισυλλογὴ ἀρχαίων. Διάφοροι ἐργασίαι (Ἀγρίνιον, Θέρμον, Λιθοβούνι Τριχωνίδος, Πάλαιρος, Ἄκτιον). Καταγραφὴ ἀρχαίων (Θύρρειον) (Σχέδ. 1 - 4· Πίν. 351 - 367) ..... » 530-542

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Ναύπακτος: Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι (Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ (οἰκόπεδο Π. Βέργου). Συντήρηση μνημείων (Μεσολόγγι) (Σχέδ. 1 - 2· Πίν. 368) ..... » 543-545

ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΒΟΛΟΥ

1973-1974: Ἵδρυση τῆς Ἐφορείας. Ἀνασκαφικὲς ἔρευνες: Περιοχὴ Ἰωλκοῦ (Παλιὰ Βόλου), Ὁδὸς Ἁγίων Θεοδώρων, Μικροθῆβαι-Φθιώτιδες Θῆβαι (Πίν. 369 - 370) » 546-549
1973: Goritsa; A new Survey (Introduction, The Approaches to the Fortress, the Fortifications, The Northern outwork, The Great Battery 12M, The Interior of the Fortress, Quarries, The Cemetery outside the Westgate. Conclusion (Σχέδ. 1 - 6· Πίν. 371 - 374) ..... » 550-559

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ-ΔΥΤΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

1973: Ἀνασκαφαί: Λάρισα (Ὁδὸς Παπασταύρου 4, Ὁδὸς Ροῦζβελτ 7), Ὁμόλιον, Κραννών, Φάρσαλα (Λόφος Ἁγίας Παρασκευῆς, Ὁδὸς Καναδᾶ 26, Ὁδὸς Κουκουφλῆ 7, Προϊστορικὸς οἰκισμὸς Ἀχιλλείου), Καρδίτσα (Τύμβος Μητροπόλεως, Προϊστορικοὶ οἰκισμοὶ Ἀρτεσιανοῦ καὶ Μακρυχωρίου), Τυχαῖα εὑρήματα - Περισυλλογὴ καὶ Παράδοσις ἀρχαίων (Λάρισα, Γόννοι, Κραννών, Φάρσαλα, Πηνειάς, Καλαμπάκα) (Σχέδ. 1 - 6· Πίν. 375 - 382) ..... » 560-572
1974: Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι: Λάρισα (Νεκροταφεῖα τῆς ἀρχαίας πόλεως, Σουφλὶ Μαγούλα, Πλατειὰ Μαγούλα Ζάρκου), Φάρσαλα (Προϊστορικὸς οἰκισμὸς Ἀχιλλείου, Λόφος Ἁγίας Παρασκευῆς) (Σχέδ. 1 - 3· Πίν. 383 - 384) ..... » 572-578
Φάρσαλα (Λόφος Φρουρίου), Καρδίτσα (Περιοχὴ Μητροπόλεως) (Πίν. 385-387). » 578-580
Τυχαῖα εὑρήματα-Περισυλλογὴ-Παράδοσις ἀρχαίων (Λάρισα, Ἐλάτεια, Δομένικον, Κραννών, Καρδίτσα (Περιοχὴ Μητροπόλεως), Ἄτραξ, Ἐλασσών) (Πίν. 388-396) ..... » 580-584

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

1973: Νομὸς Γρεβενῶν. Σπήλαιον (Μονὴ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου). Νομὸς Τρικάλων (Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ὀξυνείας, Φρούριον Τρικάλων). Νομὸς Λαρίσης (Μονὴ τῆς Παναγίας Μεγαλοβρύσου, Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Λιβαδίου Ὀλύμπου) (Πίν. 397 - 398) ..... » 585-586
1974: Νομὸς Λαρίσης (Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Λιβαδίου Ἐλασσόνος, Ναὸς τῆς Παναγίας Πολυδενδρίου Ἁγιᾶς, Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Βαθυρέματος Ἁγιᾶς,

Οἰκία Δημ. Σβάρτς Ἀμπελακίων). Νομὸς Μαγνησίας (Σχολὴ τοῦ Ρήγα Φεραίου ἐν Ζαγορᾷ Πηλίου). Νομὸς Τρικάλων (Μονὴ Ρουσσάνου Μετεώρων) (Πίν. 397 - 400) ..... Σελ. 585-587

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

1973-1974: Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Μουσεῖον Ἰωαννίνων, Μουσεῖον Ἄρτης, Μουσεῖον Νικοπόλεως, Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Λευκάδος). Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι (Δωδώνη, Νικόπολις, Ἄρτα (οἰκόπεδον Ἰ. Κολιοῦ), Λευκάς (Ράχη, Φραγκοκκλησιά, Καρυῶτες). Συντήρησις Μνημείων-Διαμόρφωσις χώρων (Δωδώνη, Ἀμμότοπος Ἄρτης, Ἄρτα, Νικόπολις, Νεκυομαντεῖον). Περιοδεῖαι-Προστασία χώρων καὶ τοπίου (Σχέδ. 1 - 4· Πίν. 401 - 411) ..... » 588-596

Ἀνασκαφαί: Βίτσα Ζαγορίου (Πίν. 412 - 413) ..... » 596-597

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

1973: Στερέωση μνημείων: Νομὸς Ἰωαννίνων (Φρούριο Ἰωαννίνων, Παλιὰ τουρκικὴ Βιβλιοθήκη στὸ κάστρο Ἰωαννίνων, Ἀρχοντικὸ Λ. Μισίου στὴν πόλη τῶν Ἰωαννίνων, Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τῶν Φιλανθρωπηνῶν στὸ Νησὶ Ἰωαννίνων, Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου τῆς Καστρίτσας, Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου Μολυβδοσκεπάστου, Ναὸς Φανερωμένης στὸ Φόρτοσι (Κατσανοχώρια), Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς στὸ χωριὸ Ἁγία Τριάδα, Γέφυρα Βοβούσας, Γέφυρα Πετσώνη κοντὰ στοὺς Φραγγάδες), Ζαγόρι (Παλιὰ καὶ ἀρχοντικὰ σπίτια), Νομὸς Ἄρτης (Ναὸς τῆς Παρηγορήτισσας, Γεφύρι τῆς Ἄρτας, Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Κατσούρη, Ναὸς τῆς Παναγίας τοῦ Μπρυώνη), Νομὸς Πρεβέζης (Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Ἀλκίσωνος στὴ Νικόπολη, Φρούριο Ἁγίου Ἀνδρέου στὴν Πρέβεζα, Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου Κυψέλης (Τουρκοπάλουκο), Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Κυψέλης, Φρούριο Πάργας). Συντήρηση τοιχογραφιῶν: Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τῶν Φιλανθρωπηνῶν στὸ νησὶ Ἰωαννίνων. Καθαρισμοὶ Μνημείων (Σχέδ. 1 - 3· Πίν. 414 - 429) ..... » 598-608

Περιοδεῖες: Νομὸς Ἰωαννίνων (Ἅγιος Δημήτριος Φραγγάδων Ζαγορίου, Κλειδωνιὰ Κονίτσης), Νομὸς Ἄρτης (Ἁγία Σοφία Ἄρτης, Παναγία Κασσωπίτρα), Νομὸς Πρεβέζης (Προφήτης Ἠλίας Τρίκαστρου Λάκκας Σουλίου) (Πίν. 430-431) .... » 608-609

1974: Στερέωση Μνημείων: Νομὸς Ἰωαννίνων (Φρούριο Ἰωαννίνων, Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ντίλιου στὸ Νησὶ τῶν Ἰωαννίνων, Μονὴ Προδρόμου στὸ Νησὶ τῶν Ἰωαννίνων, Μονὴ τοῦ Προφήτη Ἠλία τῆς Βίτσας, Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου στὸ Βαγενήτι, Ναὸς Ἁγίου Βλασίου στὴν Ἀετορράχη, Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου στὸ Ἐλευθεροχώρι τῆς Δωδώνης, Ναὸς Φανερωμένης στὸ Φόρτοσι, Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου Μολυβδοσκεπάστου, Ναὸς τῆς Κόκκινης Παναγιᾶς κοντὰ στὴν Κόνιτσα, Ἀρχοντικὰ στὸ Τσεπέλοβο, Ναὸς Ἁγίου Χαραλάμπους στὸ Πέραμα Ἰωαννίνων, Μονὴ Προδρόμου Καστρίτσας), Νομὸς Ἄρτης (Παλιὰ οἰκία Ζορμπᾶ στὴν Ἄρτα, Ναὸς τῆς Παναγίας τοῦ Μπρυώνη στὸ Νεοχωράκι, Ναὸς τῆς Κόκκινης Ἐκκλησιᾶς (Παναγία τῆς Βελλᾶς) στὸ Βουλγαρέλι, Ναὸς Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου στὴν Κορωνησία), Νομὸς Πρεβέζης: Νικόπολη (Βασιλικὴ τοῦ Ἀλκίσωνος, Βυζαντινὰ τείχη), Νομὸς Θεσπρωτίας (Ναὸς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος στὴν Πλακωτή, Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου στὸ Ζερβοχώρι, Φυλάκειο στὸ Σούλι). Συντήρηση τοιχογραφιῶν καὶ φορητῶν εἰκόνων (Ναὸς Μεταμορφώσεως στὴν Ἄρτα, Μουσεῖο Ἰωαννίνων, Νησὶ τῶν Ἰωαννίνων, Μονὴ Καστρίτσας). Καθαρισμὸς Μνημείων. Περισυλλογὴ ἀρχαίων (Πίν. 432 - 439) ..... » 609-614

Νεοχωράκι Ἄρτης (Παναγία τοῦ Μπρυώνη) (Σχέδ. 1· Πίν. 440) ..... » 614-615

Στερέωση Μνημείων: Δίλοφο Ζαγορίου (Κοίμησις Θεοτόκου), Ἄρτα (Ἀρχοντικὸ Ζορμπᾶ). Περιοδεῖες: Νομὸς Ἰωαννίνων. Ἐπαρχία Δωδώνης (Ἅγιος Χαράλαμπος στὸ Πέραμα, Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου στὸ Λυκοτρίχι, Ἅγιος Δημήτριος στὸ Λυκοτρίχι, Μονὴ Ἁγίας Παρασκευῆς Τζώρας στὴ Βασιλική), Λογγάδες (Κοίμησις Θεοτόκου), Ζίτσα (Μονὴ Πατέρων, Ταξιάρχης, Μονὴ Προφήτη Ἠλία), Κληματιά (Ἅγιος Δημήτριος, Ἅγιος Νικόλαος, Ταξιάρχης), Συρράκου (Οἰκισμός, Ἅγιος Γεώργιος, Ἅγιος Νικόλαος, Κοίμησις Θεοτόκου, Προφήτης Ἠλίας), Καλαρρύτες (Οἰκισμός, Ἅγιος Νικόλαος), Βαγενήτι Γραμμενοχωρίων (Ἁγία Παρα-

σκευή), Κωστάνιανη (Ἰωάννης Πρόδρομος), Κράψη (Κοίμησις Θεοτόκου), Τσεπέλοβο Ζαγοριοῦ (Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Ρογκοβοῦ, Ἅγιος Νικόλαος, Ἀρχοντικά), Μονοδένδρι Ζαγοριοῦ. Ἐπαρχία Κονίτσης: Πλαγιά (Μονὴ Κοιμήσεως Θεοτόκου. Ἐπαρχία Μετσόβου: Μέτσοβο (Οἰκισμός, Μονὴ Ἁγίας Παρασκευῆς, Μονὴ Κοιμήσεως Θεοτόκου). Νομὸς Ἄρτης: Κορακονήσια, Καμπή (Ἁγία Αἰκατερίνη, Προφήτης Ἠλίας, Κοίμησις Θεοτόκου). Νομὸς Πρεβέζης: Πρέβεζα (Ἅγιος Νικόλαος, Ἅγιος Ἀθανάσιος, Ἅγιος Χαράλαμπος). Νομὸς Θεσπρωτίας: Παραμυθιά (Κάστρο Ἁγίου Δονάτου, Λουτρά, Λοιπὰ κτίσματα), Φωτική (Μονὴ Θεοτόκου Γηρομερίου), Καμίτσανη (Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου), Τσαμαντάς (Κοίμησις Θεοτόκου), Ζερβοχώρι (Ἅγιος Δημήτριος Καμινίων) (Πίν. 441 - 452) ..... Σελ. 615-626

ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΝΑΥΠΛΙΟΥ 1973-1974

Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ναυπλίου, ποὺ ἱδρύθηκε τὸ 1973 καὶ ὑπαγόταν στὴν Ἐπιθεώρηση Πατρῶν, περιλαμβάνει τὴν ἴδια ἐδαφικὴ ἔκταση μὲ τὴν παλαιὰ Δ΄ Περιφέρεια Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων, πλὴν τῆς ἐπαρχίας Κυνουρίας τοῦ νομοῦ Ἀρκαδίας, ποὺ ἀποδόθηκε πάλι στὴν Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Σπάρτης, ὅπου ἀνῆκε καὶ παλιότερα.

Ἡ ἔκθεση ποὺ ἀκολουθεῖ, ἀφορᾶ τὰ πεπραγμένα τῆς πρώτης περιόδου τοῦ 1973 (ὡς τὸ Μάιο), ὁπότε ἡ εὐθύνη τῶν ἀνασκαφῶν κυρίως ἐβάρυνε τὴν ὑπογραφομένη[1], καθὼς καὶ προσωπικὲς ἔρευνες ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τὴν ἰδία στὴν περιοχὴ τοῦ Ἄργους καὶ τῶν Μυκηνῶν ἀπὸ τὸ Μάιο 1973 ὡς τὸν Αὔγουστο 1974, ἰδιωτικῶς, κατὰ τὴ διάρκεια μεταβάσεών της στὴν Ἀργολίδα ἀπὸ τὴ Θεσσαλία[2]. Ἐπίσης περιλαμβάνονται καὶ οἱ ἐργασίες τῶν τελευταίων πέντε μηνῶν τοῦ 1974, πλὴν τῶν ἀνασκαφῶν.

Οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἐργασίες ἀποτελοῦσαν, βασικά, συνέχιση τῆς δραστηριότητας, ποὺ εἶχε ἀναληφθεῖ ἀπὸ τὸ προηγούμενο ἔτος, ἐνῶ πολλὲς ἀπὸ τὶς μικρὲς ἀνασκαφὲς ἔγιναν γιὰ τὴ διασαφήνιση προβλημάτων καὶ τὴ λήψη συμπληρωματικῶν πληροφοριῶν, ἐν ὄψει τῆς ἐγκαταλείψεώς των γιὰ μικρὸ ἢ μακρύτερο διάστημα.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσεῖο Ναυπλίου

Συνεχίσθηκαν οἱ ἐργασίες διαμορφώσεως τοῦ ἰσογείου τοῦ Μουσείου, ποὺ χρησιμοποιεῖται σὰν χῶρος τῶν Γραφείων τῆς Ἐφορείας. Κατασκευάσθηκαν συμπληρωματικὲς βιβλιοθῆκες καὶ διαμορφώθηκε εἰδικὸς χῶρος γιὰ γραφεῖο καὶ τόπο ἐργασίας Ἐπιμελητοῦ, μὲ πατάρι γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ σχεδιαστηρίου. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ, ἔγινε ἀποξήλωση τῶν φθαρμένων ἐπιχρισμάτων τῆς προσόψεως τοῦ ἰσογείου, ὅπου εἶχαν παρουσιασθεῖ μεγάλες φθορές. Ἀκολούθησε ἡ στερέωση τῶν ἁρμῶν τῆς λιθοδομῆς καὶ ἡ ἀνακατασκευὴ τῶν ἐπιχρισμάτων. Καθαρίσθηκαν ἀπὸ τὰ ἐπιχρίσματα τὰ τόξα τῶν θυρῶν[3].

Ἄρχισε ἡ καταγραφὴ τῶν ἀρχαίων στὰ δελτία καὶ τῶν χώρων στὶς εἰδικὲς καρτέλες.

Μουσεῖο Ἱεροῦ Ἀσκληπιοῦ Ἐπιδαύρου

Περατώθηκαν οἱ ἐργασίες οἰκοδομήσεως τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς. Συνεχίσθηκαν καὶ ὁλοκληρώθηκαν ἐσωτερικὰ οἱ ἐργασίες ἐπισκευῆς τοῦ παλιοῦ κτιρίου τοῦ Μουσείου (ἀνανέωση ἐπιχρισμάτων, ἠλεκτροφωτισμὸς κλπ.).

Στὴν ἔκθεση ἔγινε καθαρισμὸς καὶ ἐπιζωγράφηση, ὅπου χρειαζόταν, τῶν πινάκων τῶν ἀναπαραστάσεων. Οἱ ἐργασίες διακόπηκαν στὰ μέσα τοῦ 1973, χωρὶς νὰ ἔχουν πλήρως ὁλοκληρωθεῖ τὰ προβλεπόμενα νὰ ἐκτελεσθοῦν.

Μουσεῖο Ἀρχαίας Κορίνθου

Συνεχίσθηκε ἡ καταγραφὴ καὶ τακτοποίηση τοῦ ὑλικοῦ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ βοηθὸ Ἑλ. Παναγιωτούλη.

Μουσεῖο Ἄργους

Ὁλοκληρώθηκε ἡ κατασκευὴ ἐλαφρῶν σιδερένιων προθηκῶν γιὰ τὴν ἔκθεση τοῦ ὑλικοῦ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν καὶ τοῦ προϊστορικοῦ γενικότερα ὑλικοῦ τοῦ Μουσείου. Ἄρχισε ἡ συντήρηση τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς Ἄργους, ἰδίως τῶν σκελετῶν ποὺ ἔχουν μεταφερθεῖ ὁλόκληροι στὶς ἀποθῆκες. Ἀπ' αὐτοὺς ἔγινε συντήρηση καὶ ἀναπαράσταση τῆς ταφῆς Ι (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, Πίν. 93 γ), τύμβου Τσελεμπατιώτη, γιὰ τὴν ἔκθεσή της στὴν προϊστορικὴ αἴθουσα.

Μουσεῖο Ἰσθμίας

Σὲ συνεργασία μὲ τοὺς διευθυντὲς τῶν ἀνασκαφῶν Ἰσθμίας καὶ Κεγχρεῶν (καθηγητὲς Broneer, Clement, Scranton καὶ Timme) ἔγιναν τὰ προσχέδια γιὰ τὶς προθῆκες καὶ τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐκθέσεως. Οἱ ἀποθῆκες ἐφοδιάστηκαν μὲ συστήματα μεταλλικῶν ραφιῶν καὶ ἄρχισε ἡ τοποθέτηση τῶν ἀρχαίων σ' αὐτά.

1. Στὶς ἀνασκαφὲς καὶ τὶς ἐργασίες τοῦ 1973-74 ἔλαβαν μέρος οἱ Ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων κ. Χαρ. Κριτζᾶς καὶ κ. Ἀλ. Δραγώνα-Λατσούδη, οἱ ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ δδ. Ἑλ. Κονσολάκη, Ἑλ. Παναγιωτούλη, Δώρα Κυριακοῦ, Ὄλγα Δακουρᾶ, Ἰω. Ἀλεξοπούλου, Ἑλ. Παλαιολόγου καὶ κ. Ἀδὰμ Ἀθουσάκης καὶ ὁ ἀπόφοιτος γυμνασίου κ. Γεωργ. Κριτσιδήμας.

Ἀποτυπώσεις ἔγιναν ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Κολοκοτσᾶ κι ἀργότερα ἀπὸ συνεργεῖο σπουδαστῶν ἀρχιτεκτόνων, ποὺ ἀπασχολήθηκαν μετὰ ἀπὸ σχετικὴ συνεννόηση μὲ τὸν καθηγητὴ κ. Μπούρα. Ἀποτυπώσεις καὶ σχέδια ἔγιναν ἀπὸ τὶς δδ. Σ. Μελέτη καὶ Μαρία Νιώτη, ποὺ ἔχει καθαρογράψει καὶ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ σχέδια, καὶ τὴν κ. Ματίνα Οἰκονόμου. Ὁμοίως ὁ κ. Νικ. Νικολάου ἔκανε ὁρισμένες ἀποτυπώσεις καὶ τὶς ἀντιγραφὲς τῶν πινάκων τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Στὰ κεντρικὰ ἐργαστήρια, ὑπὸ τὴν ἄμεση ἐποπτεία τοῦ κ. Χαρ. Δεϊλάκη, ἐργάσθηκε μεγάλος ἀριθμὸς μαθητῶν τῆς Σχολῆς συντηρητῶν γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν πήλινων εὑρημάτων, ἐνῶ ἡ ἀποκατάσταση τῶν μετάλλινων καὶ τῶν μικρῶν εὑρημάτων ἔγινε μὲ προσωπική του εὐθύνη καὶ ἐργασία. Γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σκελετῶν τοῦ Ἄργους ἐργάσθηκε καὶ ὁ κ. Σκόρδας. Σὲ ὅλους ὀφείλονται θερμὲς εὐχαριστίες.

2. Βαθιὰ εὐγνωμοσύνη ὀφείλεται στὸν καθηγητὴ † Κοντολέοντα ποὺ μοῦ ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ ἐργασθῶ, εἴτε μὲ διαταγὲς μετακινήσεως εἴτε καὶ μὲ ἔγκριση ἄνευ ἀποδοχῶν ἀδείας, καὶ κατὰ τοὺς μῆνες τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1974.

3. Πρόκειται γιὰ τὸ μεταγενέστερο τοῖχο μὲ τὶς θύρες καὶ τὰ παράθυρα τῆς προσόψεως, ποὺ ἔχει προστεθεῖ ἀπὸ τοὺς Βαυαρούς. Ἡ ἀρχικὴ διάταξη τοῦ κτιρίου εἶχε μόνο τόξα πίσω ἀπὸ τοὺς πεσσούς.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ, ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΧΩΡΩΝ, ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐργασίες ποὺ ἀναφέρθηκαν ἤδη γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἰσογείου τοῦ ἐνετικοῦ κτιρίου τῆς παλιᾶς ἀρμερίας (Μουσεῖο), οἱ ἀναστηλώσεις περιορίσθηκαν στὶς ἐργασίες ἀνακατασκευῆς καὶ συμπληρώσεως τοίχων στὶς ἀνασκαφὲς Μυκηνῶν καὶ Ἄργους. Περὶ τὸ τέλος τοῦ 1974 ἄρχισαν οἱ ἐργασίες γιὰ τὴ συντήρηση τῶν τειχῶν τῆς Ἀκροναυπλίας, ποὺ εἶχαν ὑποστεῖ φοβερὴ φθορὰ τὰ τελευταῖα χρόνια.

Σὲ ὅλους τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους ἔγινε ἡ συνηθισμένη συντήρηση, καθαρισμὸς καὶ δενδροφύτευση. Ἰδιαίτερη διαμόρφωση καὶ φύτευση ἔγινε στὸ χῶρο σταθμεύσεως τῶν αὐτοκινήτων στὴν Τίρυνθα.

Στὰ ἐργαστήρια ἔγινε ἡ συντήρηση σχεδὸν ὅλου τοῦ ὑλικοῦ ποὺ βρέθηκε στὶς ἀνασκαφὲς τῶν τελευταίων ἐτῶν.

Συνεχίσθηκε μὲ συνεργεῖο τοῦ Κ.Σ.Α., ἐνισχυμένο καὶ ἀπὸ ἐντόπιους τεχνίτες, ἡ συντήρηση τῶν ψηφιδωτῶν στὸ Ἄργος[4].

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΑΡΧΑΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΣ

Ἡ Σφίγγα τῆς Κορίνθου

Ἡ μαρμάρινη ἀρχαϊκὴ Σφίγγα τῆς Κορίνθου, ποὺ παραδόθηκε τὸ Νοέμβριο τοῦ 1972 στὸ Μουσεῖο τῆς Παλαιᾶς Κορίνθου, εἶναι ἀπὸ τὰ ὡραιότερα ἀποκτήματα τοῦ Μουσείου αὐτοῦ καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀξιόλογα προϊόντα τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης γενικότερα.

Κατὰ τὴ μαρτυρία τῶν εὑρόντων, τὸ ἄγαλμα εἶχε μόλις ἀποκαλυφθεῖ στὸν ἀγρὸ Γ. Ἀθανασιάδη, στὴ θέση Ἀετόπετρα, στὸ δρόμο ἀπὸ τὴν Ἀρχαία Κόρινθο πρὸς Σικυώνα, εὐθὺς κάτω ἀπὸ τὴ σύγχρονη Ἐθνικὴ ὁδὸ Κορίνθου-Πατρῶν, κατὰ τὶς ἐργασίες ἰσοπεδώσεως μὲ μηχανικὸ ἐκσκαφέα. Ἡ μαρτυρία, ὡς πρὸς τὸ χρόνο εὑρέσεως ἐλέγχεται ἀμέσως ὡς ἀνακριβής, ἀπὸ τὰ πολλαπλὰ ἴχνη κακώσεων ποὺ ἔχει ὑποστεῖ σὲ διαφορετικὲς ἐποχὲς τὸ μνημεῖο, ποὺ ἔμεινε ἕνα τουλάχιστο χρόνο στὰ χέρια αὐτῶν ποὺ τὸ ἀνακάλυψαν, πρὶν παραδοθεῖ. Ὡς πρὸς τὸν ἀκριβὴ τόπο μέσα στὸν ἀγρό, ἢ τὴν ἀκριβὴ τοποθεσία — ἂν δὲν βρέθηκε μέσα σ' αὐτόν —, οὔτε καὶ ἡ ἀνασκαφὴ ποὺ ἔγινε στὴ συνέχεια, ἔδωσε ἱκανοποιητικὰ στοιχεῖα. Τὸ ὅτι δὲν βρέθηκε, πρὸς τὸ παρόν, ταφικὸ μνημεῖο σύγχρονο καὶ ἀντάξιό της, δὲν σημαίνει ὑποχρεωτικά, ὅτι ἡ Σφίγγα ἔχει μεταφερθεῖ ἐκεῖ ἀπὸ ἄλλο σημεῖο. Ἴσως παρατηρεῖται καὶ ἐδῶ τὸ ἴδιο, ποὺ διαπιστώθηκε καὶ στὴν ἀνασκαφὴ Ρεκλείτη (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 81), καὶ νὰ ὀφείλεται ἡ ἀνεύρεση ἔργων τόσο μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας μέσα σὲ μεταγενέστερα νεκροταφεῖα, στὸ ὅτι μεταφέρθηκαν ἐκεῖ καὶ κρύφτηκαν γιὰ νὰ σωθοῦν.

Ἡ Σφίγγα τῆς Κορίνθου, ὅπως ἔχει ἤδη ἐκτεθεῖ στὴν πρώτη παρουσίασή της (βλ. ΑΑΑ VI (1973), σ. 181-188), ἀνήκει σὲ ἐπιτύμβιο μνημεῖο τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. καὶ εἶναι ἀναμφισβήτητα ἔργο τῆς κορινθιακῆς σχολῆς καὶ κορινθιακοῦ ἐργαστηρίου. Οἱ μικρὲς σχετικὰ μὲ τὰ σύγχρονά του γλυπτὰ διαστάσεις, ἡ λεπτότητα καὶ ἁβρότητα ποὺ παρατηρεῖται στὰ γενικὰ χαρακτηριστικά, ἡ ὀξεία ἀπόληξη τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου, μαζὶ μὲ πλῆθος ἄλλες λεπτομέρειες, πείθουν γιὰ τὴν κορινθιακὴ καταγωγὴ τοῦ τεχνίτη, ποὺ ἴσως δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν κατασκευαστὴ τοῦ Κούρου τῆς Τενέας ἢ τεχνίτης ποὺ εἶχε δουλέψει στὸ ἴδιο μ' αὐτὸν ἐργαστήριο (Πίν. 141, 142 α - β). Ἡ Σφίγγα εἶχε καθαρισθεῖ γιὰ πρώτη φορά, πολὺ πρὶν παραδοθεῖ στὸ Μουσεῖο (Πίν. 142 γ), ὅπου ἔφθασε σκεπασμένη μὲ χώματα καὶ χόρτα μᾶλλον ἐπιφανειακὰ τοῦ διαμορφωμένου ἤδη χώρου τοῦ ἀγροῦ (Πίν. 142 δ)[5].

Ἡ Σφίγγα ἔχει ὕψος, μαζὶ μὲ τὴν πλίνθο, 0.92, πλάτος 0.65 μ. Διαστ. πλίνθου 0.50 × 0.22 × 0.055 μ. Ὕψος προσώπου 0.17, πλάτος 0.13 μ. καὶ ἔχει ἐξαιρετικὰ προσεγμένες ἀναλογίες. Διαπνέεται ὁλόκληρη ἀπὸ ζωὴ καὶ κίνηση καὶ εἶναι κατασκευασμένη γιὰ νὰ βλέπεται ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές.

Ἀπὸ ἀπόψεως τεχνοτροπίας θυμίζει τὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα τοῦ τύπου Ib (575-570) κατὰ G. Richter, The Archaic Gravestones of Attica, ἐνῶ ἡ γυναικεία κεφαλὴ παρουσιάζει ἀντιστοιχίες καὶ πρὸς τὴν ὁμάδα III καὶ IV, G. Richter, Korai. Ἡ ὁμοιότητα πρὸς τὸν Κοῦρο τῆς Τενέας καὶ τὴν ἀντίστοιχη ὁμάδα (Βολομάνδρας-Τενέας) ἀναφέρθηκε ἤδη παραπάνω.

Θέσις Ἀετόπετρα (ἀγρὸς Γ. Ἀθανασιάδη)[6]

Ὁ δενδροπερίβολος Γ. Ἀθανασιάδη εὑρίσκεται παρὰ τὸ 7ον χλμ. τῆς νέας Ἐθνικῆς ὁδοῦ Κορίνθου-Πατρῶν. Κατὰ δήλωσιν τοῦ ἰδιοκτήτου, ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρω ἀγροῦ ἀνευρέθη κατὰ τὴν διάρκειαν βαθείας ἀρόσεως ἡ λαμπρὰ ἐκ μαρμάρου ἀρχαϊκὴ Σφὶγξ τῆς Κορίνθου (βλ. ΑΑΑ VI (1973), σ. 181-188). Ἡ ἀναληφθεῖσα διερευνητικὴ ἀνασκαφὴ ἐσκόπει κυρίως εἰς τὴν ἐπαλήθευσιν τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ ἰδιοκτήτου καὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ χώρου.

Ἡ τομὴ Α΄ (Σχέδ. 1), διαστ. 2.50 × 2.50 μ., ἠνοίχθη εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου κατὰ τὴν ἀρχικὴν δή-

4. Ἐπικεφαλῆς τοῦ συνεργείου ἦταν ὁ κ. Σκόρδας, ποὺ ἔκανε καὶ τὰ σχέδια τῶν ψηφιδωτῶν.

5. Ἡ παραλαβὴ καὶ μεταφορὰ ἔγινε ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ Μουσείου Ἀρχ. Κορίνθου κκ. Σπ. Μαρινὸ καὶ Γεωργ. Σοφό.

6. Ἡ ἀνασκαφὴ καὶ ἡ σύνταξη τῆς ἐκθέσεως ἔγινε ἀπὸ τὸν Ἐπιμελητὴ κ. Κριτζᾶ. Τὰ μικρὰ κομμάτια τῆς Σφίγγας, ποὺ βρέθηκαν στὴν ἀνασκαφὴ καὶ εἶχαν πρόσφατα κοπεῖ, μεταφέρθηκαν στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν καὶ κολλήθηκαν.

λωσιν ἀνευρέθη ἡ Σφίγξ. Τὸ ἀδιατάρακτον στρῶμα ἤρχιζεν εἰς βάθος ± 0.40 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, πλὴν ἑνὸς λάκκου εἰς τὸ μέσον τῆς τομῆς, διανοιγέντος παλαιότερον διὰ φύτευσιν ἀμπέλου. Εἰς βάθος ± 0.55 μ. παρετηρήθη ἡμικατεστραμμένον δάπεδον ἐξ ἀσβεστούχου μείγματος, μὲ ὑπόστρωμα ἐκ κροκαλῶν. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τμήματος τοῦ δαπέδου ἀνευρέθη εἰς βάθος 0.70 μ. ἐλλιπὴς τριφυλλόστομος οἰνοχοΐσκη, ὑστέρων ἀρχαϊκῶν χρόνων, ὑπ' αὐτὴν δὲ μικρὸς λάκκος πλήρης λευκωποῦ χώματος μέχρι βάθους 0.90 μ., ὅστις ἔχει λαξευθῆ ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ κροκαλοπαγοῦς βράχου.

Μετὰ τὸ ἀρνητικὸν ἀποτέλεσμα τῆς τομῆς Α', ἠνοίχθη νέα τομὴ (τομὴ Β') εἰς χῶρον, ἔνθα κατὰ δήλωσιν τοῦ χειριστοῦ τοῦ μηχανικοῦ ἀρότρου ἀπεκαλύφθη ἡ Σφίγξ. Μεταξὺ τῶν ἐπιφανειακῶν χωμάτων τοῦ βορείου πέρατος τῆς τομῆς ἀνευρέθησαν 2-3 μικρότατα τεμάχια μαρμάρου, προσφάτως θραυσθέντα, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον εἰς τὴν Σφίγγα. Ὀλίγον νοτιώτερον, εἰς τὴν ἰδίαν τομήν, ἀνεσκάφη ὑπόγειος κτιστὸς τάφος τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος. Ἀπετελεῖτο ἀπὸ τετράπλευρον δωμάτιον, διαστ. 5.20 × 5.80 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ὀρθογώνιος ταφικὸς θάλαμος, ἐσωτ. διαστ. 1.50 × 2.40 μ., ὅστις διηρεῖτο διὰ τοιχαρίου εἰς δύο σαρκοφάγους. Ἀμφότεραι αἱ σαρκοφάγοι περιεῖχον ἀναμοχλευμένα ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὀστᾶ περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς νεκρῶν.

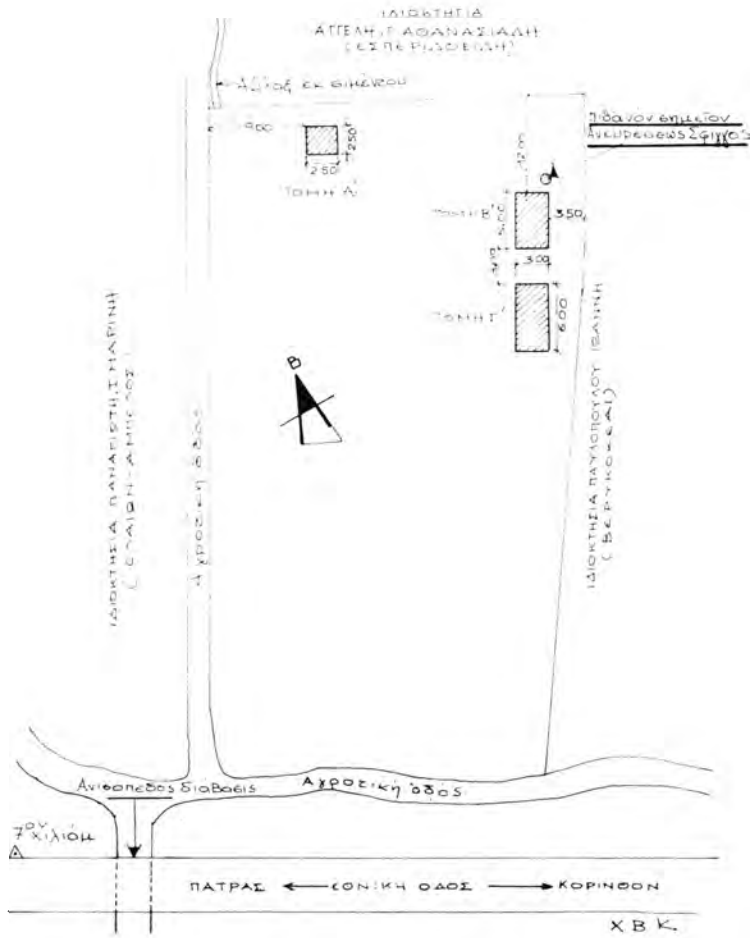

Σχέδ. 1. Ἀρχαία Κόρινθος. Θέσις Ἀετόπετρα.

Εἰς γενομένην ἐπέκτασιν τοῦ βορειοδυτικοῦ τμήματος τῆς τομῆς Β' ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος μόλις 0.32 μ., κεραμοσκεπὴς τάφος, δύο δὲ ἄλλοι κεραμοσκεπεῖς ἐκ στρωτήρων κεράμων, λακωνικοῦ τύπου, καὶ δάπεδον ἐξ ἀργιλώδους πηλοῦ ἀνεσκάφησαν εἰς τὴν τομὴν Γ'. Ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν περιεῖχεν ἴχνη σκελετοῦ νηπίου καὶ ὁ ἕτερος ἐφθαρμένον σκελετὸν ἐνήλικος, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν ἤλοι κατυμμάτων. Ἀμφότεροι ἦσαν ἀκτέριστοι.

Ἐπιφανειακῶς εἰς τὸν ἀγρὸν παρετηρήθησαν ἀρχαϊκὰ καὶ κλασσικὰ ὄστρακα.

ΝΑΥΠΛΙΑ

Ἀρβανιτιὰ καὶ Ἀκροναυπλία[7]

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν, ποὺ ἔγιναν ἐπάνω στὸ λόφο τῆς Ἀκροναυπλίας (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 87 κἑ.), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐπιφανειακὲς ἔρευνες στὸν περιφερειακὸ δρόμο εἶχε διαπιστωθεῖ ἡ ὕπαρξη προϊστορικῶν ἰχνῶν καὶ ἰδιαίτερα λεπίδων ὀψιανοῦ καὶ πυριτόλιθου, σχεδὸν σ' ὅλη τὴν ἔκταση, ὅπου εἶχε διατηρηθεῖ ἀδιατάρακτη ἡ παλιὰ ἐπίχωση.

Τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1973 ἐπιβεβαιώθηκαν καὶ μὲ ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ καὶ στρωματογραφικὲς τομὲς τὰ ἀκόλουθα (ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 90): Δοκιμαστικὴ στρωματογραφικὴ τομὴ στὴ νότια πλαγιὰ τῆς Ἀκροναυπλίας, κοντὰ στοὺς πελώριους κάθετους βράχους ποὺ ἔχουν ἀπομείνει ὁρατοὶ ἀπὸ παλιὸ γκρεμισμένο σπήλαιο, ἀπέδειξε τὴν ὕπαρξη ἐπάλληλων παλαιολιθικῶν ἀποθέσεων, ποὺ περιεῖχαν μικρότατα κομμάτια καὶ ξέσματα πυριτολιθικά (Πίν. 143 α). Τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι μικρὴ φολίδα, ποὺ πρέπει νὰ ἀνήκει στὸ τέλος τῆς μέσης Παλαιολιθικῆς. Στὸ χαμηλότερο στρῶμα τῆς τομῆς αὐτῆς, ὑπάρχει ἀφθονία μεγάλου μεγέθους κογχυλιῶν.

Κοντὰ στὴν ἀκτή, ποὺ καλύπτεται μὲ στρώματα ἐπίπαγου, ὑπάρχουν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἴχνη ἀπὸ τὴν παμπάλαιη πανίδα τῆς Ναυπλίας (ἴχνη τεράστιων πελμάτων καὶ στρώματα ὁλόκληρα ἀπὸ ὄστρακα (strobi) τῶν παλαιολιθικῶν χρόνων, 7000 π.Χ.), ἐνῶ καὶ στὴν παραλία καὶ στὴν ἀκτὴ φαίνονται ἴχνη ἀπολιθωμένα ἀπὸ κτίσματα λίθινα πού, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ δύο μικρὰ κομμάτια ὀστράκων ἀγγείων ποὺ ἀφαιρέθηκαν μὲ πελέκημα ἀπὸ τὴ βραχοποιημένη ἐπίχωση, ἀνήκουν στοὺς μέσους νεολιθικοὺς χρόνους. Ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὰ κτίσματα εἶναι κυκλικὸ καὶ παρουσιάζεται σὰν ταφικὸ μνημεῖο ἢ καλύβα μὲ ψευδόθυρα ἢ θύρα (Πίν. 143 β).

Ἡ ὕπαρξη τεραστίων διαστάσεων κτιρίων στὸ βυθὸ τῆς Ἀρβανιτιᾶς, ποὺ πρέπει νὰ ἐρευνηθεῖ μὲ καταδύσεις, ἔχει ἤδη σημειωθεῖ. Ἤδη μᾶς ἔγινε γνωστό, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχει ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος ἐπίχωση καὶ στὰ ὑποθαλάσσια σπήλαια καὶ σπηλαιώδη χάσματα (καταφύγια) τῆς Ἀρβανιτιᾶς καὶ τοῦ Παλαμηδιοῦ. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ σπήλαιο στὴ θέση τῆς Παναγίτσας, καθὼς καὶ τὸ καταφύγιο (abri) τὸ λεγόμενο σήμερα «Κρυφὸ σχολειό».

7. Ἀνακοίνωση γιὰ τὰ παλιότερα εὑρήματα τῆς Ναυπλίας ἔχει γίνει στὸ Διεθνὲς Συνέδριο τῆς Σπάρτης τῆς Ἑτ. Πελ. Σπουδῶν. Πρβλ. Schachermeyr, Äg. Frühzeit, τόμ. 1, σ. 73 καὶ τόμ. 2, σ. 131. Corpus d. M. M. Siegel, τόμ. V, 2, ἀριθ. 587-592.

Στὰ Κουτσούρια

Ἔγινε μιὰ προσπάθεια ὁλοκληρώσεως τῆς ἀνασκαφῆς στὴν εἴσοδο τοῦ χάσματος Ι, ὅπου ἡ ἔρευνα εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὸ 1970 (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά,σ. 74 καὶ ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 90). Στὸ ἀνώτατο τμῆμα της, ποὺ στὰ ΠΕ χρόνια εἶχε διαμορφωθεῖ σὰν κλιμακωτὴ διάβαση πρὸς τὴν ἀκρόπολη (Πίν. 143 γ - δ), βρέθηκε ἀκόμη μιὰ ταφὴ τῶν νεολιθικῶν χρόνων, ἀκριβῶς δίπλα στὴν ἄλλη, πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπηλαίου καὶ μέσα σὲ καστανὸ χῶμα.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι, ὅτι τὰ ὀστᾶ εἶχαν γραπτὲς ραβδώσεις μὲ κόκκινη βαφή.

Ἡ περαιτέρω σὲ βάθος ἀνασκαφὴ ἔδωσε τὸ προϊστορικὸ κόκκινο χῶμα (terra rossa). Ἡ εἴσοδος, πάνω στὰ βράχια τῆς ὁποίας βρέθηκαν χαράγματα, ἦταν φραγμένη μὲ τοποθετημένες πέτρες. Πίσω ἀπ' αὐτὴν βρέθηκε στρῶμα ἀπὸ σαλιγκάρια καὶ ἴχνη πυρᾶς.

Ἡ ἐξερεύνηση διακόπηκε, ἐπειδὴ χρειάζονταν καὶ χρόνος πολύς, ἀλλὰ καὶ μέσα γιὰ νὰ μετακινηθοῦν οἱ ὀγκόλιθοι, ποὺ ἄλλοτε κάλυπταν κατὰ τρόπο μεγαλιθικὸ τὸ σπήλαιο-καταφύγιο καὶ τώρα φράζουν τὴν εἴσοδό του.

Στὸ ἐπίπεδο μέρος ἔγιναν μικρῆς ἐκτάσεως τομές. Εὐθὺς κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους διαπιστώθηκε ἡ ὕπαρξη λειψάνων τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ (Πίν. 143 ε).

Νεκροταφεῖο Εὐαγγελιστρίας (βλ. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 90 κ.ἑ., Πίν. 89-91)

Στὴν Εὐαγγελίστρια συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ τῶν τάφων, ποὺ ἀνήκουν στὸ μεγάλο νεκροταφεῖο ποὺ εἶναι γνωστὸ καὶ ὡς «Λαγούμια», ἀπὸ τοὺς παλιοὺς τάφους τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων τοῦ Παλαμηδιοῦ. Ἡ συνέχιση ἔγινε ἐκεῖ, ὅπου τώρα ἐκτείνεται ἡ πίσω αὐλὴ τοῦ Ὀρφανοτροφείου. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι κανένας ἀπὸ τοὺς τάφους δὲ βρέθηκε συλημένος στὰ μεταγενέστερα χρόνια, ἀλλὰ παρατηρήθηκαν οἱ συνηθισμένες στοὺς θαλάμους μετακινήσεις τῶν προηγούμενων κατὰ τὶς ἑπόμενες ταφές (Πίν. 144 α). Ἤδη ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῶν ἀγγείων καὶ τῶν εὑρημάτων, ποὺ μὲ γοργὸ ρυθμὸ ἔγιναν στὰ ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου Ναυπλίου, ἐπιβεβαιώθηκε ἡ μοναδικότητα τῶν περισσοτέρων ἀπὸ τὰ ἐξαιρετικῆς τέχνης εὑρήματα, ποὺ ἀποτελοῦν ὁπωσδήποτε σημαντικὸ ξεχωριστὸ ἀργολικὸ ἐργαστήριο, ἄμεσα συνδεδεμένο μὲ τὴν παράδοση καὶ τὴν ὑπόλοιπη Ἀργολίδα.

Ὡς ἀργολικὸ κέντρο ἡ Ναυπλία φαίνεται ὅτι εἶχε ἄμεση σχέση μὲ τὴ σύγχρονή της Κύπρο καὶ ἐπικοινωνία μὲ ὅλα τὰ σημαντικὰ κέντρα (Κρήτη-Θήρα).

Τὸ 1973 ἀνασκάφηκαν οἱ λαξευτοὶ τάφοι ΛΒ, ΛΓ, ΛΔ, ΛΕ, ΛΣΤ, ΛΖ. Ἀπ' αὐτοὺς ὁ ΛΒ εἶχε ἐντοπισθεῖ κοντὰ στὸν Β1, ἀπὸ τὴν τομὴ τοῦ δρόμου του, ποὺ

φάνηκε στὴν τομὴ τοῦ μαλακοῦ βράχου στὴν πλατεία (βλ. Ε.Δ., Πίν. 89 α), ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι στὸ βορειοδυτικὸ ἄκρο τοῦ χώρου ποὺ ἔχει ἀνασκαφεῖ, δίπλα στὰ θεμέλια τοῦ 'Ορφανοτροφείου.

Τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν τάφων εἶναι τὰ ἴδια μὲ ἐκείνων ποὺ ἔχουν ἀνασκαφεῖ στὸ παρελθόν. 'Ενδιαφέρουσα ὑπῆρξε καὶ ἐδῶ ἡ παρατήρηση, ὅτι σὲ ὅλους σχεδὸν βρέθηκαν μεγάλοι λίθοι, ποὺ δὲν προέρχονται ἀπὸ τὴν ξερολιθιὰ τῆς εἰσόδου, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ πάνω μέρος τοῦ θαλάμου ποὺ εἶχε καταρρεύσει, καὶ φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσαν ἕνα εἶδος σημάνσεως. Ἄλλωστε, στὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ ἀνάμεσα στοὺς τάφους Α, Ζ, Ε, καὶ ΣΤ βρέθηκε ἕνα εἶδος κυκλικοῦ περιβόλου, ἀπὸ μεγάλους σχετικὰ λίθους, ποὺ εἶχε σχέση μὲ τὴ γενικότερη διάταξη τοῦ νεκροταφείου.

Στοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς τάφους, οἱ ταφὲς συνεχίζονταν κάθετα στὸ θάλαμο ἀπὸ τὴν κορυφή του καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν εἴσοδο, ὥστε ἡ σήμανση νὰ εἶναι γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ ἀναγκαία. Ἰδιαίτερα στὸ δρόμο τοῦ τάφου ΙΣΤ' βρέθηκε κανονικὴ παραλληλεπίπεδη στήλη ἀπὸ τὸ συνηθισμένο πῶρο, ποὺ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς ΜΕ ἢ ΥΕ χρόνους γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό.

Καὶ μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς τὰ χρονολογικὰ δεδομένα δὲν ἀλλάζουν. Ἡ πυκνὴ χρήση τοῦ νεκροταφείου καλύπτει τοὺς ΥΕ Ι-ΥΕ ΙΙΙΒ2 χρόνους, μὲ ἄνθηση στὴν ΥΕ ΙΙΙΑ περίοδο.

Τὸ νεκροταφεῖο ἐκτείνεται πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις γύρω στὴν Εὐαγγελίστρια καὶ ὅπου ὑπάρχει ἡ μαλακιὰ κιμηλιά. Ἀρκετοὶ τάφοι ἔχουν ἐντοπισθεῖ καὶ μέσα στὶς αὐλὲς τῶν σπιτιῶν τῆς περιοχῆς.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, ἐνῶ πολλὲς φορὲς καὶ τὸν περασμένο αἰώνα καὶ στὴ σύγχρονη ἐποχὴ ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ οἱ τάφοι, ἀκόμα καὶ σὰν κατοικίες τρωγλοδυτῶν, κανεὶς δὲν ξεπέρασε τὸ στρῶμα τῆς κιμηλιᾶς, ποὺ εἶναι σωρευμένο πάνω ἀπὸ τὰ εὑρήματα, καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δὲν συλήθηκαν.

Τὰ κινητὰ εὑρήματα στὸ σύνολό τους ἀποτελοῦν ἕνα ἀπ' τὰ πιὸ ἀξιόλογα σύνολα στὴν 'Αργολίδα ἀπὸ ἀπόψεως τέχνης. Τὰ ἀγγεῖα παρουσιάζουν τελειότητα σ' ὅλες τὶς ἐποχές (Πί ν. 144 β - γ), τὰ εἰδώλια, κοντὰ στὶς παραδοσιακὲς μορφὲς τύπου Φ καὶ Ψ, δείχνουν κίνηση καὶ φυσικότητα (Πί ν. 146 α - β), μόλις δοθεῖ ἡ εὐκαιρία τυπολογικὰ στὸν τεχνίτη, ὅπως στὶς καθήμενες μορφές (Πί ν. 144 δ). Κοντὰ στὰ συνηθισμένα στοὺς τάφους τῆς ἐποχῆς ὅπλα (Πί ν. 144 ε, 145 γ - ε), καὶ τὰ κομβία καὶ τὶς περόνες ἀπὸ τὰ ἐνδύματα (Πί ν. 144 στ), τοὺς λεπτῆς τέχνης σφραγιδόλιθους (Πί ν. 145 β), ἀπαντοῦν θαυμάσιας ἐργασίας κοσμήματα, ὅπως τὸ χρυσὸ περιδέραιο τοῦ τάφου ΙΓ (Πί ν. 145 α), ποὺ μαζὶ μὲ τὶς κοκκιδωτὲς χρυσὲς ψήφους περιλαμβάνει ἕνα λεπτότατο χρυσὸ περιστέρι καὶ μικρὸ ὁμοίωμα βατράχου ἀπὸ ἀχάτη. Ἄλλα βέβαια κοσμήματα ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὶς συνηθισμένες ψήφους ἀπὸ ὑαλόμαζα (Πί ν. 146 γ). Ἀξιόλογο ἐπίσης εὕρημα θεωρεῖται τὸ ἐλεφάντινο σκῆπτρο μὲ κεφάλι σὲ σχῆμα ροδιοῦ, ποὺ βρέθηκε τοποθετημένο πάνω στοὺς σταυρωμένους ἀστράγαλους τῶν ποδιῶν Μυκηναίας στὴν πρωιμότερη φάση τοῦ τάφου ΙΘ (Πί ν. 145 στ). Πρόκειται προφανῶς γιὰ ἕνα ἱερατικὸ ἔμβλημα, σὰν αὐτὸ ποὺ κρατᾶ ἡ μιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ γυναικεῖες μορφὲς στὴν τοιχογραφία ποὺ βρέθηκε στὸ ἱερὸ τῶν Μυκηνῶν καὶ εἶναι ἐκτεθειμένη ἤδη στὴν κάτω αἴθουσα τοῦ Μουσείου Ναυπλίου (βλ. Schachermeyr, Äg. Frühzeit, τόμ. 2, πίν. 33 a). Στὸν Πί ν. 145 στ ἡ κεφαλὴ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ γιὰ νὰ εἶναι σωστὴ ἀναπαράσταση. Ὅπως ἔχει, εἶναι ἁπλὴ παράθεση τῶν δύο κομματιῶν.

Στὸν τάφο ΛΕ ὑπῆρχαν σαφῆ τὰ ἴχνη φορείου, ποὺ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν ἐκφορὰ τοῦ νεκροῦ (Πί ν. 146 δ).

Ὁδὸς Εὐαγγελιστρίας 5 (οἰκόπεδο 'Αν. Σμυρλῆ)[8]

Κατὰ τὴ διάρκεια σωστικῆς ἀνασκαφῆς ποὺ ἔγινε στὸ οἰκόπεδο τὸ 1974, βρέθηκαν δύο θαλαμοειδεῖς τάφοι καὶ μία παιδικὴ ταφὴ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, καθὼς καὶ τέσσερις ταφικοὶ λάκκοι τῶν νεωτέρων χρόνων. Τὸ οἰκόπεδο βρίσκεται στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ χαμηλοῦ λόφου «Εὐαγγελίστρια», ποὺ εἶναι συνέχεια τῆς γνωστῆς μυκηναϊκῆς νεκροπόλεως «Λαγούμια».

Δὲ θὰ δοθοῦν πληροφορίες γιὰ τὶς ταφὲς τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων οὔτε γιὰ τὰ εὑρήματά τους, γιατὶ ἀποτελοῦν ἀντικείμενο μελέτης τῆς 'Επιμελήτριας 'Αρχαιοτήτων 'Αλ. Δραγώνα, ποὺ ἔκανε τὴν ἀνασκαφὴ καὶ θὰ τὰ δημοσιεύσει χωριστά. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἀνασκαφὴ προέρχεται καὶ ἕνα τμῆμα εἰκονογραφημένου κρατήρα, ποὺ δόθηκε ἤδη γιὰ δημοσίευση στὴν ΑΕ, ἀπὸ τὴν ἴδια 'Επιμελήτρια (Πί ν. 147 α).

Οἱ τέσσερις νεώτερες ταφὲς φέρουν ἀριθμὸ ἀνασκαφῆς Ι, ΙΙ, V καὶ VI. Ὁ λάκκος τῆς ταφῆς Ι βρέθηκε σὲ ἀνωφερικὸ χῶρο, ποὺ ἦταν 1.40 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Εὐαγγελιστρίας. Εἶχε διαστάσεις 1.95 × 0.56 μ. καὶ ὕψος 0.90 μ., κατεύθυνση ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. καὶ περιεῖχε τὰ ὀστᾶ ἑνὸς νεκροῦ μὲ τὸ κρανίο πρὸς ΝΔ. Ὁ νεκρὸς πρέπει νὰ εἶχε τοποθετηθεῖ μέσα σὲ ξύλινο φέρετρο, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν σιδερένιων καρφιῶν ποὺ βρέθηκε (συγκεντρώθηκαν συνολικὰ εἴκοσι ἕνα). Ἦταν ἀκτέριστος, ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα χάλκινο νόμισμα, ποὺ βρέθηκε στὰ ὀστᾶ τῶν δακτύλων τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ. Τὸ νόμισμα ἦταν ἐλλιπὲς κατὰ τὸ 1/4 καὶ φαινόταν σὰν νὰ ἦταν κομμένο ἐπίτηδες. Στὴ μία ὄψη του ἔφερε τὴν ἐπιγραφὴ «Ρεσὶτ» καὶ τὴ χρο-

8. 'Ανασκαφέας καὶ συντάκτρια τῆς ἐκθέσεως εἶναι ἡ 'Επιμελήτρια κ. 'Α. Δραγώνα-Λατσούδη.

νολογία 1255, ποὺ ἂν ὑπολογισθεῖ ἀπὸ τὸ ἔτος 632 μ.Χ. τῆς Ἐγείρας ἀντιστοιχεῖ στὸ ἔτος 1887 μ.Χ. (Πίν. 147 β - γ).

Ἡ ταφὴ ΙΙ ἦταν ἐπιφανειακὸς λάκκος, κατασκευασμένος στὸ ριχτὸ κιμηλόχωμα (γκριζοπράσινος μαλακὸς βράχος), ποὺ ἀντιστοιχοῦσε, ὅπως διαπιστώθηκε, στὸν ἐπιχωσμένο χῶρο τοῦ θαλάμου τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου IV. Οἱ πλευρές του ὁρίζονταν ἀπὸ λίγους λίθους πρόχειρα ἁρμοσμένους. Εἶχε κατεύθυνση ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ., διαστάσεις 2 × 0.60 καὶ μέγ. σωζ. ὕψος 0.46 μ. Στὸ δάπεδό του βρέθηκαν τὰ ὀστᾶ ἑνὸς νεκροῦ μὲ τὸ κρανίο πρὸς ΝΔ. καὶ κάτω ἀπὸ ἕνα λίθο. Ὁ νεκρὸς ἦταν ἀκτέριστος καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ ἐσωτερικοῦ συγκεντρώθηκαν ὄστρακα διαφόρων ἐποχῶν (μυκηναϊκὰ καὶ νεωτέρων χρόνων). Συμπεραίνεται ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς κατασκευῆς τοῦ τάφου, τὴν ὁμοιότητα μὲ τὸν τάφο Ι, τὴν ἴδια κατεύθυνση τοῦ λάκκου καὶ τὸν προσανατολισμὸ τοῦ κρανίου, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴ διατήρηση τῶν ὀστῶν, ὅτι πρόκειται γιὰ ταφὴ ὅμοια τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἡ ταφὴ V ἦταν στενόμακρο λάξευμα σὲ ἀρκετὸ βάθος (1.40 μ.) ἀπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Εὐαγγελιστρίας. Εἶχε κατεύθυνση ἀπὸ Α. πρὸς Δ. περίπου, διαστάσεις 1.80 × 0.58 καὶ ὕψος 0.60 μ. Στὸ δάπεδό του βρέθηκαν τὰ ὀστᾶ ἑνὸς νεκροῦ μὲ τὸ κρανίο πρὸς Δ. καὶ κάτω ἀπὸ ἕνα λίθο. Ὁ νεκρὸς ἦταν ἀκτέριστος καὶ ἡ ἐπίχωση ποὺ τὸν κάλυπτε περιεῖχε ὄστρακα, ἐπίσης διαφόρων ἐποχῶν (μυκηναϊκὰ καὶ νεωτέρων χρόνων). Ὁ τάφος V ἀποδείχθηκε στὴ συνέχεια ὅτι βρισκόταν μέσα στὸ χῶρο τοῦ δρόμου τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου VII, ἀλλὰ ἡ ἐπίχωση ποὺ τὸν κάλυπτε ἦταν διαταραγμένη καὶ συμπεραίνεται, ἐπειδὴ ἦταν παρόμοιος μὲ τοὺς προηγούμενους, ὅτι πρέπει καὶ αὐτὸς νὰ ἀνήκει στοὺς νεώτερους χρόνους.

Ὁ τάφος VI ἦταν λάκκος, διαστ. 1.50 × 0.50 καὶ ὕψ. 0.65 μ., ποὺ ἐκτεινόταν ἐν μέρει πάνω στὸ φυσικὸ βράχο καὶ ἐν μέρει (ὅπως διαπιστώθηκε μετὰ) πάνω στὴν ἐπίχωση τοῦ δρόμου τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου VII. Στὸ δάπεδό του βρέθηκαν τὰ ὀστᾶ ἑνὸς νεκροῦ, μὲ τὸ κρανίο πρὸς Δ., ὄχι ὅμως στὴν κανονική τους θέση, ἀλλὰ μαζὶ μὲ τὰ ὀστᾶ τοῦ θώρακα. Ὁ νεκρὸς ἦταν, ἐπίσης, ἀκτέριστος καὶ ἡ ἐπίχωση ποὺ τὸν κάλυπτε διαταραγμένη, μὲ ὄστρακα διαφόρων ἐποχῶν. Συμπεραίνεται, ὅτι καὶ ἡ ταφὴ VI ἀνῆκε στοὺς νεώτερους χρόνους.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΑΛΑΙΑΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ

Οἰκόπεδο Μάντζαρη

Δίπλα στὸ δημοτικὸ σχολεῖο Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου ἀνασκάφηκαν συνολικὰ σαράντα τάφοι, ποὺ ἀνήκουν σὲ κανονικὸ νεκροταφεῖο τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Πολλὰ ἀπὸ τὰ εὑρήματα ὅμως φτάνουν μέχρι τοὺς ὥριμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ὁπότε εἶναι καὶ ἡ παλιότερη χρήση ὁρισμένων ἀπὸ τοὺς τάφους.

Οἱ τάφοι ἔχουν ἀνοιχτεῖ κανονικὰ σὲ σειρὲς μέσα στὸ μαλακὸ βράχο καὶ ἦταν σκεπασμένοι ἀπὸ τρεῖς ἢ περισσότερες πλάκες ὁ καθένας. Βρέθηκαν ἀρκετὲς ἐπιτύμβιες στῆλες, οἱ περισσότερες σὲ δεύτερη χρήση, μὲ ἐπιγραφὲς ἢ καὶ μὲ ἀνάγλυφη παράσταση (ὅπως αὐτὴ ποὺ σὲ κομμάτια κάλυπτε τὸν τάφο 28) (Πίν. 148 β). Τὸ ἀνάγλυφο ἔφερε τὴν ἐπιγραφή:

ΔΙΟΝΥΣΙΕ ΧΑ[ΙΡΕ]

Σὲ μία περίπτωση ἡ σήμανση τοῦ τάφου εἶχε γίνει μὲ μιὰ ἁπλὴ ἀκατέργαστη πλάκα, ποὺ βρέθηκε ὀρθὴ στὴ θέση της.

Ἐξαιρετικῆς σημασίας ἦταν ὁ τάφος-σαρκοφάγος 37 (ἑλληνιστικός), ποὺ εἶχε ξαναχρησιμοποιηθεῖ, καὶ τὰ κτερίσματά του βρέθηκαν καὶ στὸ ἐσωτερικό του καὶ γύρω ἀπὸ τὰ χείλη του. Τὰ κτερίσματα αὐτὰ ἦταν καὶ πλούσια καὶ καλῆς τέχνης, ἀλλὰ λόγω τοῦ διασκορπισμοῦ τους, σπασμένα καὶ ἐλλιπή. Περισώθηκαν τρία κομμάτια χρυσοῦ, χρυσὸ φυλλάριο καὶ ἕνα ζευγάρι χρυσὰ ἐνώτια (Πίν. 148 στ). Ἀπὸ τὰ κομμάτια εἰδωλίων συναρμολογήθηκαν περιστέρια (Πίν. 148 ε), ἀγαλμάτιο ὀρθῆς κόρης (Πίν. 148 δ) καὶ εἰδώλιο χορεύτριας σὲ ἐλεύθερη κίνηση (Πίν. 148 γ) (θυμίζει στὴ διαμόρφωση τῶν ἐνδυμάτων καὶ τοῦ πέπλου της ποὺ ἀνεμίζει τὶς Νηρηίδες τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὴ Νίκη στὸ ἀκρόπρωρο τῶν νομισμάτων τοῦ Δημητρίου Πολιορκητοῦ). Ἐπίσης βρέθηκε μικροσκοπικὴ χάλκινη μάσκα ὡραιοτάτης τέχνης (Πίν. 148 α).

Οἰκόπεδο Παππᾶ ἢ Μπαλῆ

Κατὰ τὶς ἐργασίες θεμελιώσεως ἀποκαλύφθηκαν τρεῖς τάφοι. Ὁ ἕνας ἦταν καταστραμμένος. Σ' αὐτὸν βρέθηκαν μία δακρυδόχος καὶ μία στλεγγίδα.

Ὁ τάφος 1 ἦταν κεραμοσκεπὴς καὶ ἀρκετὰ πλούσιος σὲ εὑρήματα. Ὑπῆρχαν ἴχνη ἀπὸ ξύλινη λάρνακα, ποὺ βρέθηκαν τὰ καρφιά της, ἐνῶ βρέθηκαν δυὸ σκελετοὶ καὶ ἀρκετὰ σωρευμένα ὀστᾶ, πολλὲς γυάλινες δακρυδόχοι, τρεῖς πήλινες, μιὰ ὀστέινη βελόνη καὶ δυὸ ἀγγεῖα.

Ὁ τάφος 2, ποὺ τὸν καλύπτουν πλάκες, περιεῖχε ἕνα σκελετό, ποὺ συνοδευόταν ἀπὸ ἕνα ἰατρικὸ ἐργαλεῖο.

Οἰκόπεδο Παπαγεωργίου

Ἀποκαλύφθηκε ἐνδιαφέρων τάφος, κεραμοσκεπής, ποὺ περιεῖχε μία μόνο νεκρή, ποὺ παρουσιάζει παραμόρφωση τοῦ κρανίου καὶ ἦταν προφανῶς ἀπὸ τοὺς ἀσθενεῖς ποὺ εἶχαν ἔλθει ἀπὸ μακριά, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ δανάκη, ποὺ εἶχε ἡ νεκρή. Ἐκτὸς ἀπὸ τεμάχια χρυσοῦ στεφάνου, ποὺ βρέθηκαν στὸ κεφάλι, τὰ ὑπόλοιπα κτερίσματα ἦταν συνηθισμένες δακρυδόχοι, ἕνα χάλκινο βραχιόλι καὶ δύο ἄγκιστρα.

Οἰκόπεδο Σπυρ. Παπαγεωργίου

Σὲ αὐτοψία, βρέθηκε στὴ βορειοανατολικὴ πλευρὰ τοῦ οἰκοπέδου, σὲ βάθος 0.60 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια, ἐπιτύμβια στήλη, ποὺ ἔχει στὸ κάτω μέρος τὴν ἐπιγραφή: *ΤΙΜΟΣΤΡΑΤΙΣ ΤΙΜΑΣ.*

Περιοχὴ «Γυαλάσι»[9] (Σ χ έ δ. 2)

Στὶς ἐργασίες διαμορφώσεως τοῦ χώρου νότια τοῦ ναϋδρίου τῆς Παναγίας, ἀποκαλύφθηκαν σὲ μικρὸ βάθος (ἀπὸ -0.20 ἕως -0.90 μ.) ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία βυζαντινοῦ κτίσματος, ποὺ ἐκτεινόταν κάτω ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ ναϋδρίου, καὶ νότια τοῦ κτίσματος βρέθηκαν κατὰ χώραν τέσσερα ἀποθηκευτικὰ πιθάρια. Στὸν ἴδιο χῶρο εἶχε βρεθεῖ πρὸ τετραμήνου (Μάρτιος τοῦ 1974) ἕνα ὅμοιο πιθάρι, ποὺ ἡ καλὴ διατήρησή του ἐπέτρεψε τὴ μεταφορὰ καὶ τοποθέτησή του στὸν περιφραγμένο ἀρχαιολογικὸ χῶρο τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, στὴ θέση «Νησὶ» ἢ «Χερσόνησος» Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου.

Ἡ νότια πλευρὰ τοῦ κτίσματος ἀποκαλύφθηκε μέχρι μήκους 5.80 μ., ἀλλὰ συνεχιζόταν κάτω ἀπὸ τὸν ἄσκαφτο χῶρο. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ ἀποκαλύφθηκε μέχρι μήκος 3.80 μ., ἀλλὰ συνεχιζόταν πρὸς Ν.

Οἱ τοῖχοι, πάχ. 0.50 μ., ἦταν κτισμένοι ἀπὸ ἀργοὺς λίθους καὶ κεραμίδια, ποὺ συνδέονταν μὲ ἀσβέστη. Διατηροῦνταν σὲ ὕψος 1.30 μ. καὶ ἐδράζονταν σὲ βάθος -1.60 μ. Ἀνῆκαν σὲ κτίσμα τῶν τελευταίων, μᾶλλον, βυζαντινῶν χρόνων καὶ εἶχαν, πιθανόν, σχέση μὲ παλιότερο καὶ μεγαλύτερο ναΰδριο τῆς Παναγίας, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὴν ἐλαφριὰ κλίση πρὸς Β. τοῦ νοτιοανατολικοῦ τμήματος τῆς νότιας πλευρᾶς, γιὰ σχηματισμό, μᾶλλον, τοῦ ἱεροῦ. Οἱ πληροφορίες τῶν ντόπιων παραδίδουν, ὅτι ὁ χῶρος τοῦ ναϋδρίου καὶ ἡ γύρω περιοχὴ ἀποτελοῦσαν «μετόχι» τῆς μονῆς Ἀγνοῦντος μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα μας.

Ἀπὸ τὰ τέσσερα πιθάρια, τὰ τρία σώζονταν ἀκέραια καὶ μόνο τὸ ἕνα βρέθηκε μισοδιαλυμένο, ἀλλὰ μὲ ὅλα τὰ κομμάτια του πεσμένα στὸ ἐσωτερικό του. Τὰ πιθάρια, μὲ διάμετρο στομίου 0.60 καὶ ὕψος 1.50-1.70 μ., ἦταν σχεδὸν ὅμοια. Ἀπ' αὐτὰ τὸ ἕνα ἔφερε ἐξωτερικά, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κάτω μέρος του, στρῶμα ὑδραυλικοῦ κονιάματος, μὲ κομμάτια κεράμων γιὰ ἐνίσχυση, προφανῶς, τῶν τοιχωμάτων του. Ἕνα ἄλλο ἔσωζε μιὰ τετράγωνη πώρινη πλάκα, ποὺ σκέπαζε τὸ στόμιό του καὶ εἶχε ἐμποδίσει νὰ εἰσχωρήσουν χώματα στὸ ἐσωτερικό του, ποὺ βρέθηκε κενό.

Τὰ πιθάρια ποὺ πρέπει νὰ ἦταν, ὁπωσδήποτε, ἀποθηκευτικά, ἐδράζονταν σὲ βάθος 2 μ. σὲ ἀβαθεῖς λάκκους τοῦ σταθεροῦ φυσικοῦ ἐδάφους καὶ στερεώνονταν ἀπὸ λίγους λίθους γύρω ἀπὸ τὴ βάση τους.

9. Ὁμοίως ἀνασκαφέας καὶ συντάκτρια τῆς ἐκθέσεως ἡ Ἐπιμελήτρια κ. Α. Δραγώνα-Λατσούδη.

ΑΡΓΟΣ

Οἱ τύμβοι τῆς Ἀργολίδας[10]

Ἰδιαίτερα ἀπασχόλησε κατὰ τὸ 1973-74 τὴν Προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας τὸ πρόβλημα τῶν τύμβων καὶ τῆς ἐμφανίσεώς τους στὴν Ἀργολίδα, σὲ σχέση μὲ τὰ ἤδη γνωστὰ δεδομένα ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα. Φωτογραφήθηκε καὶ μελετήθηκε ὅλο τὸ νέο ὑλικὸ καὶ ἐξετάσθηκαν τὰ δεδομένα κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῶν νέων ἀνασκαφῶν. Ἡ ἔρευνα ὁδήγησε στὴν ἐπανεξέταση καὶ τοῦ θέματος τῶν «περιβόλων» τῶν Μυκηνῶν, ποὺ ἡ διάταξη καὶ ἡ ἐποχή τους ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τοὺς τύμβους τοῦ Ἄργους.

Ἡ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα στὶς Μυκῆνες ἐπιβεβαίωσε τὰ στοιχεῖα ποὺ εἶχαν ἤδη ἐξαχθεῖ ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς βιβλιογραφίας, ὅτι δηλαδὴ πρόκειται γιὰ τύμβους ποὺ εἶναι ἀτελῶς ἀνασκαμμένοι, μὲ ἄγνωστο ὑλικὸ (Π ί ν. 149 δ), καὶ οἱ περίβολοι Α καὶ Β ἀνήκουν σ' αὐτούς.

Σὲ τύμβους ἀνήκουν ἀκόμη καὶ θολωτοὶ τάφοι, ὅπως π.χ. ὁ θησαυρὸς ὁ λεγόμενος τῆς Κλυταιμνήστρας καὶ ὁ τοῦ Αἰγίσθου.

Μὲ ἀφετηρία τὰ εὑρήματα τοῦ Ἄργους ἐπανεξετάσθηκε τὸ κατὰ χώραν στὶς Μυκῆνες, καθὼς καὶ στὰ Μουσεῖα Ἀθηνῶν καὶ Ναυπλίου, ὑλικὸ καὶ βρέθηκαν παλιότερες φάσεις τῶν γνωστῶν στηλῶν, ἐνεπίγραφα σύμβολα πάνω σ' αὐτὲς καὶ νέες στῆλες μὲ ἐγχάρακτη (Π ί ν. 149 β - γ) ἢ ἀνάγλυφη διακόσμηση (Π ί ν. 149 α), ποὺ δὲν εἶχαν γίνει ἀντιληπτὲς κατὰ τὴν ἀνασκαφή, ἀφοῦ μὲ δυσκολία διακρίνεται ἡ χρησιμοποίησή τους.

(α) Πάροδος Περσέως (οἰκόπεδα Προκοπίου-Ρέντα) (Σ χ έ δ. 3)

Ἡ ἀνασκαφή του, ποὺ εἶχε διακοπεῖ μετὰ ἀπὸ πρόταση γιὰ ἀπαλλοτρίωση τὸ 1972 (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 99), γιὰ νὰ γίνει συστηματικὰ ἡ συνέχιση τῶν ἀνασκαφῶν, συνεχίσθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 1974, γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι δὲν εἶχε ὁλοκληρωθεῖ οὔτε στὰ σημεῖα ποὺ καλύπτονταν μὲ χαλίκι, γιατὶ αὐτὸ δὲν ἦταν τὸ φυσικὸ ἔδαφος τῆς περιοχῆς.

Οἱ δοκιμὲς ἔγιναν στὰ σημεῖα, ὅπου ἀπὸ τὴν πεῖρα τῶν παλιότερων ἀνασκαφῶν φαινόταν ἡ ὕπαρξη σημάτων (Π ί ν. 150 γ). Ἔτσι ἐντοπίσθηκαν καὶ ἀνασκάφηκαν ὀκτὼ νέοι τάφοι, ἕνας κτιστὸς βωμὸς καὶ ἕνα δοκιμαστικὸ τετράγωνο στὴν καρδιὰ τοῦ τύμβου. Μὲ τὸν πλήρη ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ φάνηκε καθαρὰ ἡ κλίση τοῦ κεντρικοῦ τύμβου (Προκοπίου) ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς τὴν περιφέρεια (Π ί ν. 150 α).

10. Σχετικὰ μὲ τοὺς τύμβους τοῦ Ἄργους ἔχουν γίνει δυὸ διαλέξεις στὴν Ἀθήνα καὶ στὸ Ἄργος καὶ μιὰ ἀνακοίνωση στὸ Συνέδριο τῆς Σπάρτης. Ἡ ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ γιὰ τὰ γενικὰ συμπεράσματα ἔχει ἤδη ὁλοκληρωθεῖ. Στοιχεῖα δόθηκαν στὸν καθηγητὴ κ. Schachermeyr γιὰ τὸν 1ο τόμο τοῦ Ägäische Frühzeit (βλ. σ. 256-258, πίν. 41 a-d, 42 a-b καὶ 43 a-d).

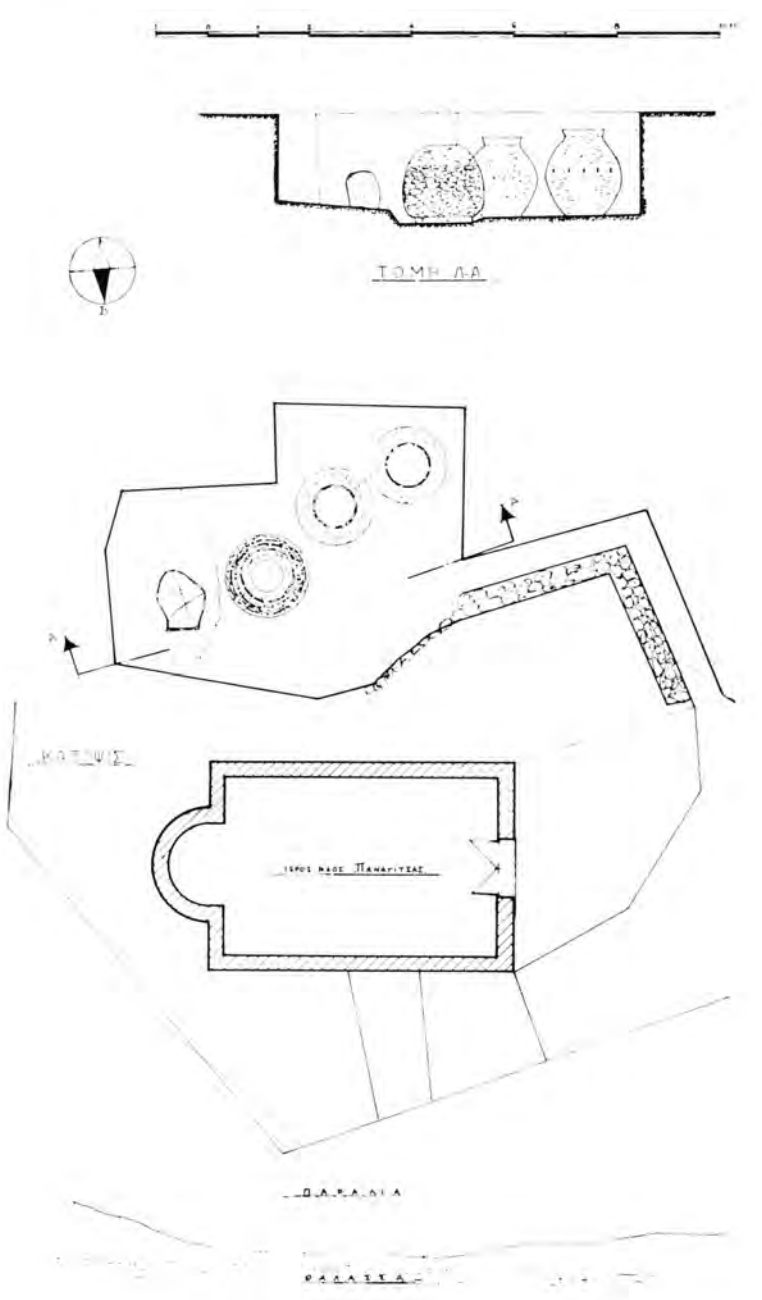

Σχέδ. 2. Παλαιὰ Ἐπίδαυρος. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς στὴν περιοχὴ «Γυαλάσι».

Στὴ συνέχεια ἀνασκάφηκαν ὁ τάφος 21 ποὺ ἦταν ταφὴ ἐν λάκκῳ (Πίν. 150 β), καὶ οἱ κάθετοι 22 καὶ 23, ποὺ ἐντοπίσθηκαν ἀπὸ τὰ ἁπλὰ σήματα ποὺ εἶχαν στὸ ἀνώτατο σημεῖο τους (Σχέδ. 3· Πίν. 150 γ).

Ἡ ἀνασκαφὴ ποὺ ἀκολούθησε ἀποκάλυψε, σὲ μεγάλο βάθος, τὸ νεκρὸ τοῦ τάφου 23 θαμμένο «ἐν κενῷ», τὴ συνηθισμένη πατούρα γιὰ τὴ στήριξη τῶν δοκίδων τῆς στέγης καὶ τὶς πέτρες ποὺ κάλυπταν τὰ ἄκρα τους.

Ὁ νεκρὸς ἦταν κτερισμένος πλούσια γιὰ τὴν ἐποχή του (ΜΕ), μὲ τρία ἀγγεῖα (Πίν. 150 δ), ποὺ εἶχαν τοποθετηθεῖ κοντὰ στὸ κεφάλι.

Δίπλα στοὺς τάφους αὐτοὺς παρατηρήθηκε ἄφθονο γκρίζο χῶμα, ποὺ φανερώνει χῶρο θυσιῶν. Στὴ

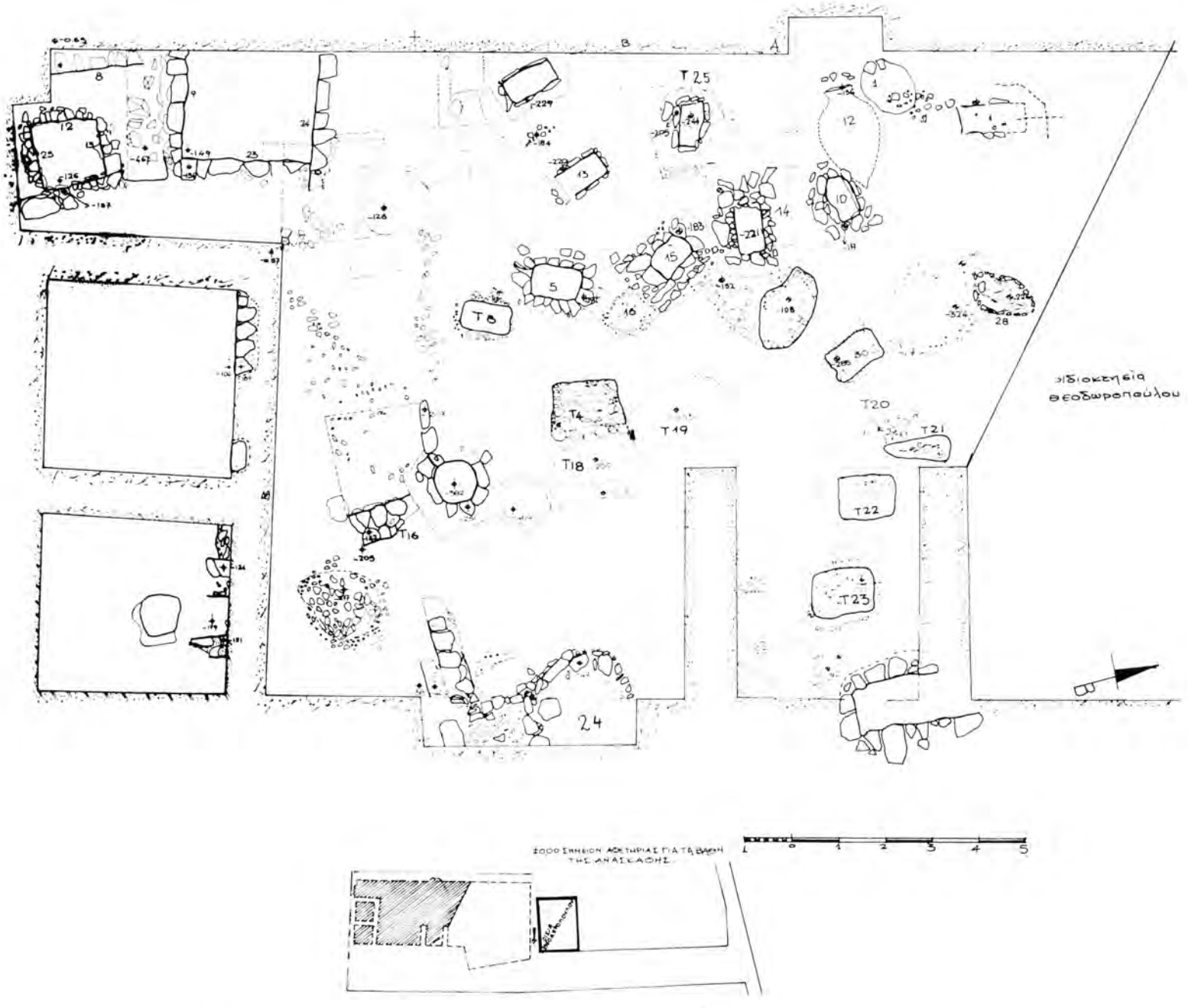

Σχέδ. 3. Ἄργος. Πάροδος Περσέως. Κάτοψη ἀνασκαφῆς τύμβου στὰ οἰκόπεδα Προκοπίου-Ρέντα καὶ τοπογραφικό.

συνέχεια κοντὰ σ' αὐτὸν βρέθηκε ἕνα κυκλικὸ κτίσμα, ποὺ περιεῖχε κύλικες καὶ ὀστᾶ ζώων (Σχέδ. 3, ἀριθ. 24· Πίν. 150 ε).

Ἀκολουθώντας τὸ νοητὸ κύκλο ποὺ διαγράφουν συνήθως οἱ τάφοι γύρω ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ τύμβου, ἐντοπίσθηκε ὁ τάφος 25 (Σχέδ. 3), κτιστὸς κιβωτιόσχημος, ποὺ ἔφερε σὰν στήλη μιὰ μικρὴ κοινὴ λίθινη πλάκα.

Ὁ παλιότερος ἀπὸ τοὺς τάφους ποὺ ἀποκαλύφθηκαν εἶναι ὁ 28 (Σχέδ. 3· Πίν. 150 ζ), ἁπλὸς λάκκος μὲ ἕνα νεκρὸ σὲ πολὺ συνεσταλμένη στάση. Τὸ νότιο τμῆμα τοῦ λάκκου, ποὺ ἔχει ἀνοιχτεῖ μέσα στὸ ἀρχικὸ χαλίκι τοῦ τύμβου, ἔχει κοπεῖ ἀπὸ μεταγενέστερο πηγάδι. Μέσα σ' αὐτὸ βρέθηκε ἕνα μικρὸ φαιὸ μινύειο ἀγγεῖο σὲ τύπο ἀδριατικό, ποὺ ἀποδεικνύει τὴν ἐγχώρια κατασκευή του (Πίν. 150 στ).

Τομὲς ποὺ ἔγιναν στὰ βαθύτερα στρώματα τοῦ τύμβου (Σχέδ. 3, ἀριθ. 18), ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ἵδρυσή του ἀνάγεται στὰ ΠΕ χρόνια.

(β) Ὁδὸς Νιόβης 60 (οἰκόπεδο Χρ. Βλάχου)

Συμπληρωματικὴ ἔρευνα στὸ οἰκόπεδο (βλ. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 100, Σχέδ. 11), ποὺ ἔγινε στὰ παλιότερα στρώματα τοῦ τύμβου, ἀποκάλυψε καὶ νέους ΜΕ τάφους, ποὺ παρουσίαζαν τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τῶν τάφων τῶν τύμβων.

Κυριότερο χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ τοποθέτηση ἑνὸς μεγαλύτερου κι ἑνὸς μικρότερου ἀγγείου κοντὰ στὸ νεκρό, γιὰ τὴ χρησιμοποίησή τους προφανῶς μετὰ θάνατον ἢ στὸ τελευταῖο ταξίδι (Πίν. 151 α).

(γ) Ὁδὸς Ἡρακλέους (οἰκόπεδα Γκριτζάνη, Καπετάνου καὶ Οἰκονόμου)

Στὰ τρία οἰκόπεδα ἐκτείνεται ἐνιαῖος τύμβος (βλ. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 95 καὶ 96, Σχέδ. 8).

Μὲ συμπληρωματικὴ τομὴ σὲ βάθος στὸ οἰκόπεδο Καπετάνου ἀνασκάφηκε ἕνας ΜΕ τάφος καὶ βρέθηκε ἡ συνέχεια τοῦ ἐξωτερικοῦ ταφικοῦ περιβόλου τοῦ τύμβου Οἰκονόμου. Στὴ βορειοανατολικὴ γωνία ἀνασκάφηκε ΜΕ ταφίσκος νηπίου καὶ βρέθηκε μιὰ μεγάλη στήλη κατὰ χώραν (Πίν. 151 β), ποὺ ὑποδηλώνουν τὴ συνέχιση τοῦ νεκροταφείου καὶ στὸ πρὸς Α. οἰκόπεδο Τότσικα.

Μέσα στὴν αὐλὴ τοῦ Χρ. Γκριτζάνη ἀνοίχθηκε ὁ τάφος ποὺ εἶχε ἐντοπισθεῖ ἀπὸ τὸ προηγούμενο ἔτος (ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 95) καὶ διαπιστώθηκε, ὅτι πρόκειται γιὰ μεγάλων διαστάσεων λακκοειδὴ τάφο, συλημένο ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια. Τὸ ἐσωτερικό του κάλυπταν μικρὲς πλάκες, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ στρῶμα τῆς καλύψεως ἐπάνω ἀπὸ τὶς ξύλινες δοκίδες. Ἡ ἀνασκαφὴ πρέπει νὰ συνεχισθεῖ πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις.

(δ) Ὁδὸς Ἡρακλέους 158 (οἰκόπεδο Καζᾶ)

Στὸ οἰκόπεδο Καζᾶ συνεχίσθηκαν καὶ ὁλοκληρώθηκαν οἱ ἐργασίες ἀνασκαφῆς στὰ ἀνώτερα στρώματα, ὅπου βρέθηκαν δρόμος καὶ τάφοι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, καθὼς καὶ στὰ κατώτερα, ὅπου εἶχε ἐντοπισθεῖ τύμβος μὲ ἀξιόλογες ταφές (βλ. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 102, Πίν. 99 α-β καὶ 100 α-ε).

Στὸν τύμβο Καζᾶ παρουσιάσθηκαν ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀπαντοῦν στοὺς τύμβους, ὁ χαλικωτὸς πυρήνας, ὁ πηλὸς καὶ οἱ κάθετες «ἐν κενῷ» ταφές, μὲ ἕνα μόνο συνήθως νεκρό. Ὁ ἐντοπισμὸς τῶν τάφων ἦταν πιὰ δυνατὸ νὰ γίνει ἀπὸ τὸ σημεῖο ποὺ εἶχε ἀρχίσει ἡ τομή τους. Ὅπως καὶ στὸ οἰκόπεδο Θεοδωροπούλου, καὶ στοῦ Καζᾶ ἕνας ἢ περισσότεροι πλακωτοὶ λίθοι μὲ ὀξεία ἀπόληξη (Πίν. 151 γ) σήμαιναν τοὺς τάφους. Οἱ νεκροὶ ἦταν ὀκλάζοντες. Οἱ τάφοι καλύπτονταν μὲ ξύλινες δοκίδες, ποὺ τὰ ἴχνη τους εἶχαν διατηρηθεῖ σὲ πολλὲς περιπτώσεις πάνω στὶς πατοῦρες, ποὺ περιβάλλουν τὸ λάκκο τῆς ταφῆς (Πίν. 151 δ).

Ὁδὸς Ἀσπίδος (οἰκία Γιαννακούλη)

Σὲ μιὰ βαθειὰ τομή, ποὺ ἔγινε κατὰ τὴ διάνοιξη πεδίλου στὴν αὐλὴ τῆς οἰκίας γιὰ τὴν προσθήκη δωματίου, ἀποκαλύφθηκε πλούσιο μυκηναϊκὸ στρῶμα. Ἡ ὕπαρξη τῶν παλιῶν αὐτῶν στρωμάτων ἐπαληθεύθηκε μὲ τὴ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ εὐθὺς πρὸς Ν. στὸ οἰκόπεδο Σιαμπλῆ.

Πάροδος Καρατζᾶ 44 (οἰκόπεδο Σιαμπλῆ)

Μετὰ τὴν πρώτη δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ (ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 121) ἔγινε κανονικὴ ἔρευνα, ποὺ ἔδωσε ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα.

Μεγάλο τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου κάλυπτε πλούσιος ἀποθέτης ἱεροῦ. Μέσα σὲ σκοῦρο χῶμα καὶ πέτρες (ἀπὸ βάθος 1.35-2.10 μ., περίπου) βρέθηκαν πάμπολλα μικρὰ ἀγγεῖα, εἰδώλια ἱππέων καὶ ἵππων, νομίσματα, ὅπλα, ἀγνύθες καὶ πολλὰ κομμάτια ἀπὸ ὀξείδια σιδήρου, ποὺ βρίσκονται συχνὰ σὲ περιοχὲς ποὺ γειτνιάζουν μὲ ἀρχαίους ναούς.

Μετὰ τὸ βάθος 2 μ. ἡ ἐπίχωση περιεῖχε καὶ ΜΕ καὶ μυκηναϊκὰ ὄστρακα, ἀλλὰ καὶ κομμάτια ἀπὸ σχιστόπλακες ἀπὸ ὀροφὴ κτηρίου. Μερικὲς ἀπ' αὐτὲς βρέθηκαν πάνω στὸ δάπεδο μεγάλης αἴθουσας, ποὺ περιλάμβανε μεγάλη ἑστία κατασκευασμένη ἀπὸ ἀσπρόχωμα. Οἱ διαστάσεις της εἶναι μεγάλες (διάμετροι 2.25, 2.15 μ.). Στὸ κέντρο της ὑπῆρχε κόκκινο στρῶμα ἀπὸ χῶμα, κάρβουνα καὶ ἴχνη πυρᾶς (Πίν. 151 ε). Τὸ μέγεθος τῆς ἑστίας καὶ ἡ γενικὴ διάταξη δείχνουν ὅτι πρόκειται γιὰ σημαντικότατο οἰκοδόμημα, ἴσως ἀνακτορικὴ ἐγκατάσταση. Ἡ ἀνασκαφὴ στὰ βαθύτερα στρώματα τῆς περιοχῆς αὐτῆς, θεωρεῖται ὅτι πρέπει νὰ συνεχίζεται σὲ κάθε εὐκαιρία.

Ὁδὸς Ἀτρέως ἢ πάροδος Θεάτρου (οἰκόπεδο Σπύρου Κώρου) (ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 119, Πίν. 108 α-β καὶ 109 α)

Συνεχίσθηκε ἡ ἀνασκαφὴ σ' ὁλόκληρο τὸ πλάτος

τῆς ὁδοῦ καὶ ἔγιναν γνωστὲς οἱ διαστάσεις τοῦ ναοῦ (Σχέδ. 4).

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ παλιότερα μνημεῖα, πλάκες, ἐπιγραφὲς καὶ ἐπιτύμβιες στῆλες, ποὺ βρέθηκαν σὲ δεύτερη χρήση σὲ μεταγενέστερο ἀγωγὸ ποὺ περνάει ἀπὸ τὸ ναό, ἡ θέση του ἦταν σὲ κεντρικὸ σημεῖο τῆς παλιότερης Ἀγορᾶς καὶ στὰ ὅρια τῆς τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων[11], πάνω στὴν ἴδια πλάκα ποὺ ἀργότερα χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ ὅρου τῆς Ἀγορᾶς, καὶ ἀπὸ τὴν ἀνεύρεση ἐπιτύμβιας στήλης γυναίκας, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐντελῶς πρόστυπη ἀνάγλυφη παράσταση σώζει καὶ ἐπιγραφή (Πίν. 152 α).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κινητὰ εὑρήματα βρέθηκαν καὶ

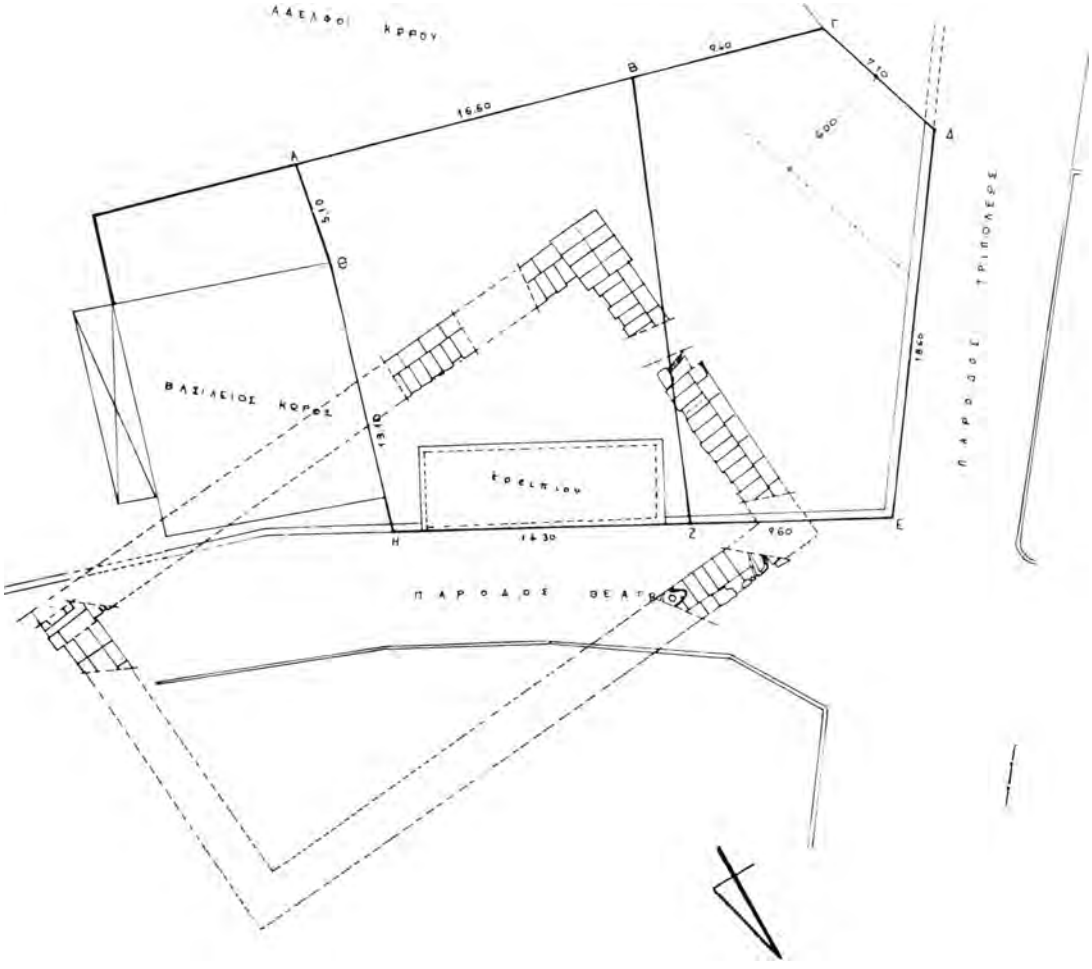

Σχέδ. 4. Ἄργος. Πάροδος Θεάτρου. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς στὸ οἰκόπεδο Σπ. Κώρου.

Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς. Ἕνας ἀπὸ τοὺς ὅρους τῆς τελευταίας βρέθηκε στὸ ὑλικὸ τοῦ ἀγωγοῦ. Ἐπειδὴ κοντά της βρέθηκε καὶ ἡ πλάκα ποὺ ἀποτελοῦσε τὴ βάση τους, φαίνεται ὅτι καὶ οἱ δυὸ δὲν εἶχαν ἀπὸ μακρυὰ μεταφερθεῖ ἐκεῖ. Τώρα καὶ τὰ δυὸ τμήματα τοῦ ὅρου ἔχουν τοποθετηθεῖ στὸν κῆπο τοῦ Μουσείου Ἄργους (Πίν. 152 β). Ἡ σημασία τῆς περιοχῆς καὶ στοὺς προκλασικοὺς ἀκόμη χρόνους φαίνεται ἀπὸ τὴν ὕπαρξη σημαντικοῦ ψηφίσματος ἀρκετὰ ἀρχιτεκτονικὰ κομμάτια, πήλινες λεοντοκεφαλὲς καὶ τμήματα σίμης μὲ ὡραιότατα χρώματα (Πίν. 152 γ).

Πάροδος Τσώκρη 114 (οἰκόπεδο Νάσκου)

Σημαντικὸς τάφος ἀποκαλύφθηκε στὸν ἐλεύθερο χῶρο τοῦ οἰκοπέδου στὴν πάροδο Τσώκρη, κοντὰ

11. Ἡ μελέτη γίνεται ἀπὸ τὸν κ. Μ. Μιτσό.

στὴν ὁδὸ Ἡρακλέους (Σχέδ. 5). Ἦταν κτιστός, μὲ πλάκες κάθετες καὶ συμπληρώσεις ἀπὸ πλακωτοὺς λίθους (ἐσωτ. διαστ.: 2.10 μῆκος καὶ 0.80 μ. πλάτος). Στὸ ἐσωτερικό του παρουσιάσθηκαν ἀλλεπάλληλες φάσεις μὲ ταφὲς γεωμετρικῶν χρόνων (Πίν. 152 δ). Αὐτὴ ἡ ἐπανάληψη ταφῶν μέσα στὸν ἴδιο τάφο εἶναι ἀρκετὰ συχνὴ στοὺς πρωτογεωμετρικοὺς καὶ γεωμετρικοὺς χρόνους σ' ὅλα τὰ νεκροταφεῖα, ποὺ ἐκτείνονται κάτω ἀπὸ ὁλόκληρο σχεδὸν τὸ σύγχρονο Ἄργος.

Ὁδὸς Ζωγράφου 3 (οἰκόπεδο Τ. Τριανταφύλλου)

Ἕνα διπλὸ κλίβανο ἀποκάλυψε ἡ ἀνασκαφὴ στὰ θεμέλια οἰκοδομῆς. Οἱ τοῖχοι ἦταν ἀπὸ ἀργοὺς λίθους ποὺ εἶχαν ἐξωτερικὰ ἐπενδυθεῖ μὲ λεπτὰ τοῦβλα, γιὰ νὰ ἀντέχουν στὴ θερμοκρασία. Κάθε δωμάτιο τοῦ κλιβάνου παρουσίαζε ἕνα κεντρικὸ ὑποστύλωμα. Στὸ ἐσωτερικὸ τῶν θαλάμων, ποὺ εἶχαν μικρὸ δρόμο, βρέθηκαν μαζὶ μὲ πεσμένα ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦβλα, πολλὰ κομμάτια ἀγγείων πάνω στὸ πήλινο δάπεδο. Οἱ διαστάσεις τῶν κλιβάνων ἦταν 2 × 2.50 μ. περίπου, ἐνῶ οἱ δρόμοι εἶχαν διαφορὰ μήκους. Μακρύτερος ἦταν ὁ δρόμος τοῦ βόρειου κλιβάνου.

Ὁδὸς Γούναρη (οἰκόπεδο Κούγια)

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ Φίλη καὶ

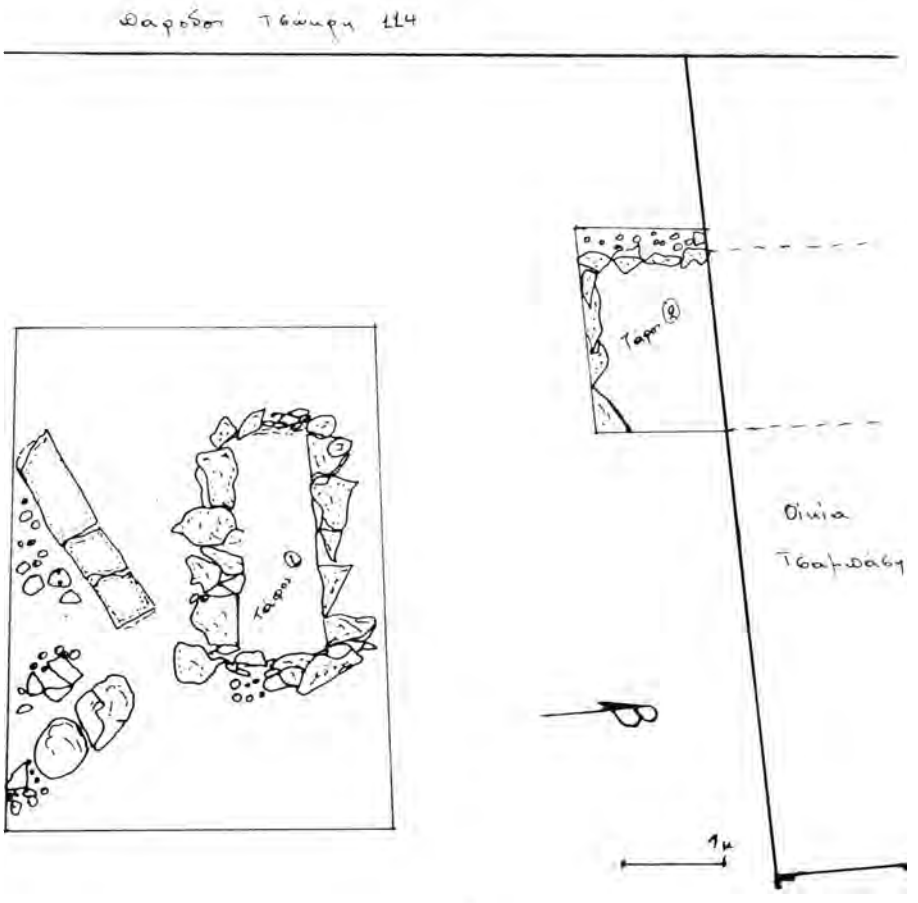

Σχέδ. 5. Ἄργος. Πάροδος Τσώκρη 114. Οἰκόπεδο Νάσκου. Τομὴ Ι. Τάφοι 1 καὶ 2.

πρὸς τὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς ὁδοῦ Γούναρη, ἀνασκάφηκε ὁ ἐλεύθερος χῶρος οἰκοπέδου πρὸς οἰκοδόμηση. Ὅπως εἶναι γνωστό, στὴν περιοχὴ ἔχουν βρεθεῖ ἐπανειλημμένως ἐγκαταστάσεις τῶν ὕστατων ρωμαϊκῶν καὶ τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων. Στὴν ἀνασκαφὴ ἀποκαλύφθηκαν, σωζόμενοι σὲ ἀρκετὸ ὕψος, τοῖχοι ἐγκαταστάσεως τῶν χρόνων αὐτῶν (Σχέδ. 6· Πίν. 152 ε).

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΔΕΪΛΑΚΗ

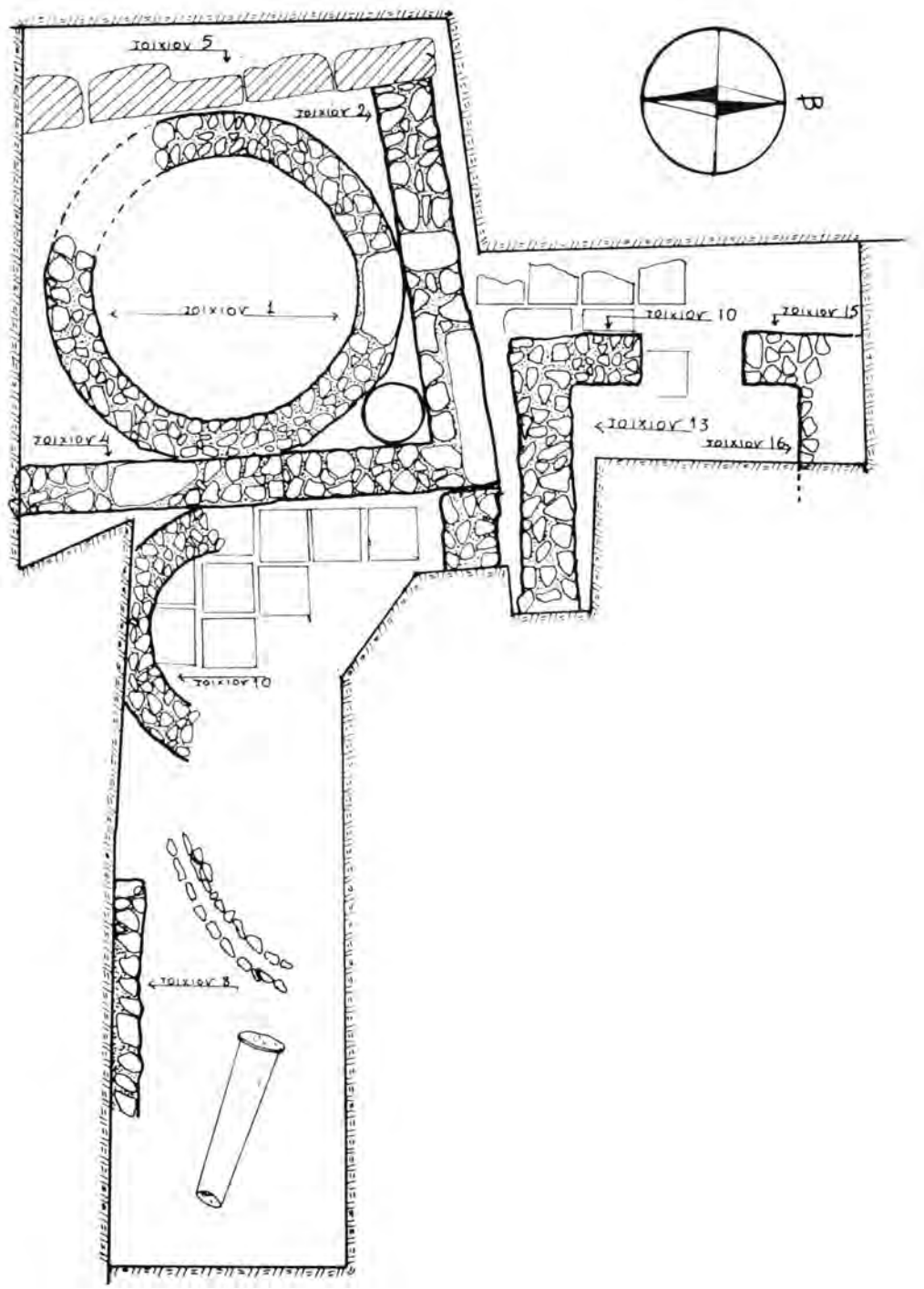

Σχέδ. 6. Ἄργος. Ὁδὸς Γούναρη. Κάτοψη ἀνασκαφέντος χώρου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΑΡΧΑΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΣ

Θέσις 'Αναπλογὰ ἢ 'Αναπνοά

Κατὰ τὰς ἐργασίας κατασκευῆς μικροῦ κοινοτικοῦ ὑδαταγωγοῦ εἰς θέσιν «Τουρκόβρυση», περιοχῆς 'Αναπλογά, ἀπεκαλύφθησαν θεμέλια κρήνης τῆς τουρκοκρατίας, ἐξ ἧς ἀπετειχίσθη τεμάχιον μαρμαρίνης σαρκοφάγου ρωμαϊκῶν χρόνων, μὲ τμῆμα ἀναγλύφου παραστάσεως σφιγγός (Π ί ν. 153 α). Τὸ τεμάχιον μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Κορίνθου.

Οἰκόπεδον Παναγιώτη Μαρινοῦ

Σωστικὴ ἀνασκαφὴ ἐπ' εὐκαιρίᾳ οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν εἰς οἰκόπεδον, εὑρισκόμενον εἰς τὴν ἀκραίαν νοτιοανατολικὴν συνοικίαν τῆς 'Αρχαίας Κορίνθου, ἀπεκάλυψεν, εἰς μέγα σχετικῶς βάθος, τὰ λείψανα τμήματος οἰκίας ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων.

Τὸ δάπεδον ἑνὸς ἐκ τῶν δωματίων, τὸ ὁποῖον ἀνεσκάφη πλήρως, ἐκαλύπτετο ὑπὸ ψηφιδωτοῦ μὲ ἀβακωτὸν θέμα, εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε παραλληλόγραμμον διάχωρον, ὁριζόμενον ὑπὸ ἐναλλήλων ζωνῶν μὲ σπειρομαίανδρον, μαίανδρον, σπειρομαίανδρον καὶ πλοχμόν. Τὸ διάχωρον εἶχε λευκὸν βάθος, περιβαλλόμενον ὑπὸ φαιοκιτρίνου ταινίας, ἐντὸς αὐτοῦ δὲ ἐσώζοντο μερικῶς, προσωπεῖον γενειοφόρου ἀνδρὸς (δαίμονος τῶν ὑδάτων;) (Π ί ν. 153 β) καὶ προσωπεῖον γυναικός, ἐνῷ εἰς τὸ δεξιὸν κατεστραμμένον ἄκρον του φαίνεται νὰ ὑπῆρχε καὶ τρίτον προσωπεῖον.

Τὸ κτήριον τοῦ μωσαϊκοῦ εἶχε καταστραφῆ κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐκτίσθη ἕτερον ἐκ λιθίνων δόμων καὶ ὀπτοπλίνθων, ἐνσωματῶσαν ὡρισμένα τμήματα τοῦ παλαιοῦ.

'Αξιόλογον κινητὸν εὕρημα τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο βυζαντινὸν μολυβδόβουλλον τοῦ 10ου-πρωίμου 11ου αἰ., εὑρεθὲν εἰς τὰς ἐπιχώσεις ὀλίγον ὑπεράνω τοῦ ψηφιδωτοῦ, ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως τοῦ ὁποίου ὑπάρχει σταυρὸς τύπου Λωρραίνης καὶ κύκλῳ ἡ ἐπιγραφὴ (κατὰ πρόχειρον ἀνάγνωσιν)[1]:

ΚΕΒΟΗΘΤΩC[Ω]ΔΟΥΛ

ἤτοι: *Κ(ύρι)ε βοήθ(ει) τῷ σ[ῷ] δούλῳ*, ἐνῷ ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως ὑπάρχει ἡ συνέχειά της:

ΘΕΩΛ
]ΡΩΣΠΑ
]ΑΒΣΧΑΡ
ΤΟΥ-ΑΡΠ
ΕΛΟΠΟΝ

ἤτις δύναται νὰ συμπληρωθῇ:

Θεοδώρῳ πρωτοσπαθαρίῳ, βασιλικῷ(;) χαρτουλαρίῳ καὶ ἄρχοντι(;) Πελοποννήσου[2].

ΑΡΓΟΣ[3]

Ὁδὸς 'Ατρέως (οἰκόπεδον Βασιλικῆς Μανιάτη)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται περὶ τὰ 25 μ. πρὸς Α. τῆς συμβολῆς τῆς ὁδοῦ 'Ατρέως μετὰ τῆς (μὴ διανοιγείσης εἰσέτι) προεκτάσεως τῆς ὁδοῦ Δαναοῦ.

Ὅπως ἔδειξαν αἱ ἐπιχώσεις, ὁ χῶρος ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τοὺς γεωμετρικούς, ἀρχαϊκοὺς καὶ κλασσικοὺς χρόνους, οἵτινες πάντως δὲν κατέλιπον οἰκοδομικὰ λείψανα παρὰ μόνον ὄστρακα, εἰδώλια, ἀγνῦθας καὶ πηνία.

Εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἀνήκουν πενιχρὰ θεμέλια εὐτελοῦς κατασκευῆς (Σ χ έ δ. 1, τοῖχοι Γ καὶ Δ), παρὰ τὰ ὁποῖα εὑρέθη, μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τεμάχιον μήτρας εἰδωλίου ἐνδεδυμένης γυναικός, κρατούσης περιστεράν ('Αφροδίτης;), τοῦ τέλους τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Πλουσιώτεραι ἦσαν αἱ ἐπιχώσεις τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, περὶ τὰ τέλη τῆς ὁποίας (4ος-5ος αἰ. μ.Χ.) κατεσκευάσθη ἡ εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου εὑρεθεῖσα πλακόστρωτος ὁδός[4]. Πολλαὶ τῶν πλακῶν εἶναι οἰκοδομικὰ μέλη εἰς δευτέραν χρῆσιν, ὑπ' αὐτὴν δὲ διέρχεται κτιστὸς ὀχετός, μὲ δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν. Ἡ ὁδὸς ἔχει διεύθυνσιν Α.-Δ., μέγα δὲ τμῆμα της ἀνεσκάφη εἰς τὸ πρὸς Δ. μεθεπόμενον οἰκόπεδον Τσουγκριάνη (βλ. κατωτέρω, σ. 228). Τὸ βεβαιωθὲν μῆκος της ὑπερβαίνει τὰ 43 μ., ἐνῷ τὸ πλάτος της, παρὰ τὴν γενομένην τομὴν ὑπὸ τὴν ὁδὸν 'Ατρέως, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ. Φαίνεται πάντως κεντρικὴ ὁδικὴ ἀρτηρία, ἡ ὁποία θὰ συνέδεε τὴν 'Αγορὰν μὲ τὰς ἀνατολικὰς συνοικίας τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς πόλεως.

Βορείως τῆς ὁδοῦ ὑπάρχουν ἐπάλληλοι τοῖχοι καὶ δάπεδα τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος καὶ βυζαντινῶν χρόνων, δεῖγμα τῆς παρατεταμένης χρήσεως τοῦ χώρου. Μὴ μελετηθέντων εἰσέτι τῶν εὑρεθέντων πολυαρίθμων νομισμάτων, ἡ ἀνασκαφικὴ εἰκὼν δὲν εἶναι ἀπολύτως σαφής (Π ί ν. 153 γ).

'Ολίγον μεταγενέστερος τῆς ὁδοῦ πρέπει νὰ εἶναι ὁ τοῖχος, ὅστις ὁρίζει τὴν βόρειον παρυφὴν αὐτῆς (Σ χ έ δ. 1, τοῖχος Π). Βορειότερον σώζονται θεμέλια μεγάλου σχετικῶς κτηρίου τοῦ 6ου ἢ 7ου αἰ. μ.Χ., τοῦ ὁποίου ἐν σχεδὸν τετράγωνον δωμάτιον ὁρί-

1. Ἡ ἀνάγνωσις ἐβασίσθη εἰς σημείωμα τῆς νομισματολόγου Miss J. Fischer, τὴν ὁποίαν εὐχαριστῶ θερμῶς. Τὴν ἀνασκαφὴν ἐπέβλεψεν ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Ἑλ. Παναγιωτούλη.

2. Πρβλ. Corinth XII, σ. 320, 2723 κ.ἑ. 2751, 2788, 2791.

3. Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ἄργους εἶχον τὴν συνδρομὴν τῶν ἀρχαιολόγων-ἐπιστημονικῶν βοηθῶν Ἑλένης Παλαιολόγου, Ὄλγας Δακουρᾶ, 'Αδὰμ 'Αθουσάκη καὶ Βασιλείου 'Αραβαντινοῦ. Ἡ δ. Παλαιολόγου ἐβοήθησε καὶ εἰς τὴν διαλογὴν τῶν ὀστράκων. Ἡ ἀποτύπωσις τῶν ἀνασκαφῶν ἔγινε ἀπὸ τὰς σχεδιαστρίας Σ. Μελέτη, Μ. Νιώτη καὶ Μ. Οἰκονόμου. Πρὸς ἅπαντας τοὺς ἀνωτέρω, καθὼς καὶ πρὸς τοὺς φύλακας 'Αρχαιοτήτων καὶ τοὺς ἐργατοτεχνίτας ἀνασκαφῶν ἀπευθύνω θερμὰς εὐχαριστίας. Αἱ φωτογρφίαι ἐλήφθησαν ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου.

4. Βιβλιογραφίαν δι' ὁδοὺς τοῦ Ἄργους βλ. εἰς ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 196, σημ. 6.

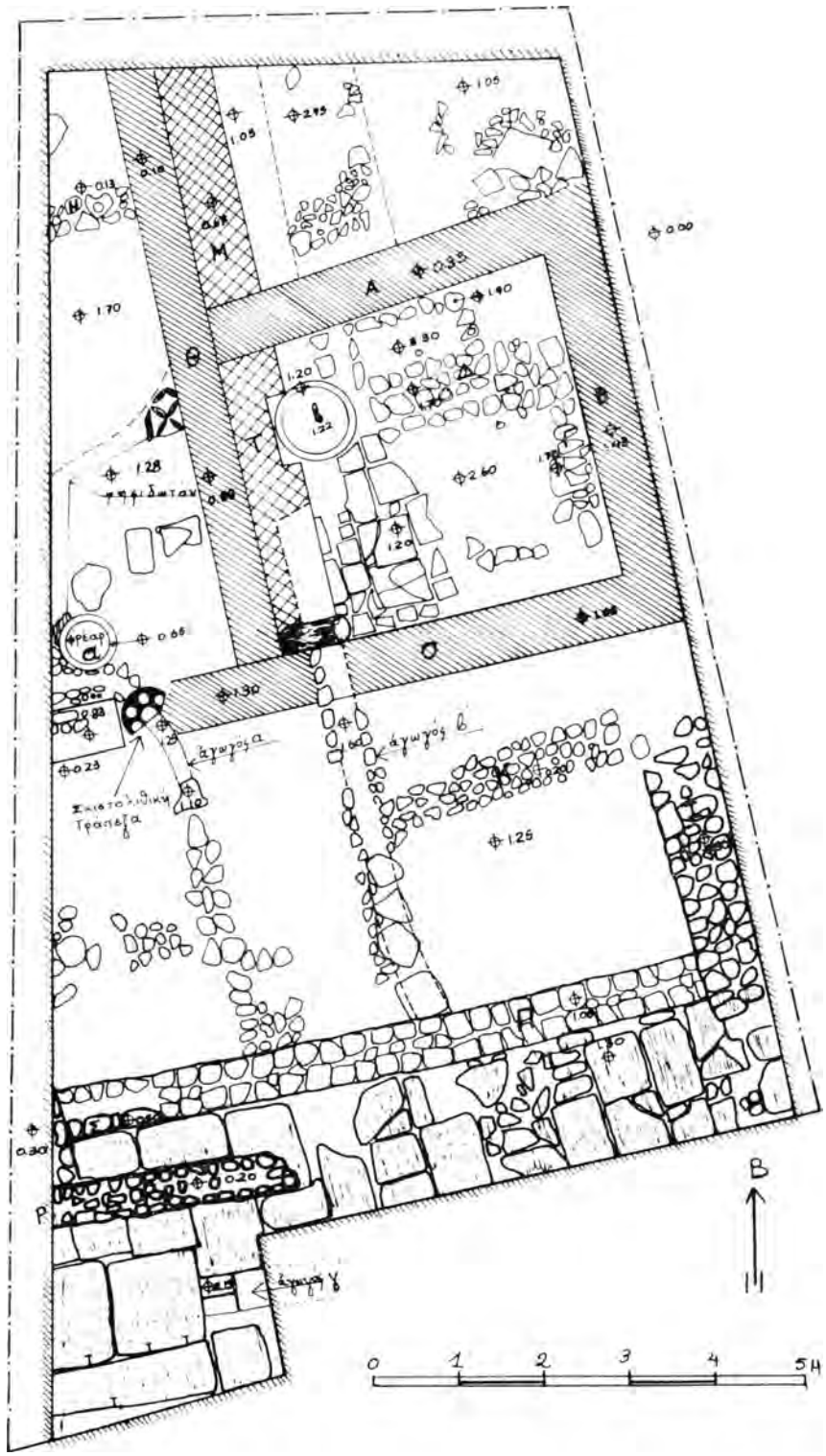

Σχέδ. 1. Ἄργος. Ὁδὸς Ἀτρέως. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Βασιλικῆς Μανιάτη.

ζουν οἱ τοῖχοι Α, Β, Ο καὶ Θ. Τὸ δωμάτιον εἶχε δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν, σωζόμενον μερικῶς. Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν του ἠνοίχθη μεταγενεστέρως φρέαρ, τοῦ ὁποίου τὰ τοιχώματα ἦσαν ἐπενδεδυμένα διὰ πηλίνων δακτυλίων (φρέαρ β) καὶ τὸ ὁποῖον ἐπεχώσθη εἰς τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους. Ἡ ἐσωτερική του διάμετρος ἦτο 0.58 μ. Ὁ χῶρος πρὸς Δ. τοῦ τοίχου Θ εἶχε δάπεδον μὲ ψηφιδωτὸν διάκοσμον ἐκ κυανοφαίων καὶ λευκῶν χονδρῶν ψηφίδων. Εἰς τὰ διασωθέντα ἐλάχιστα σπαράγματα ἀνεγνωρίσθη φυλλοειδὲς γεωμετρικὸν θέμα. Τὸ ψηφιδωτὸν συνεχίζεται εἰς τὸ πρὸς Δ. κείμενον οἰκόπεδον Κωνστ. Κοτσοβοῦ. Ρομβοειδεῖς ὀπτόπλινθοι, εὑρεθεῖσαι διάσπαρτοι εἰς τὴν ἐπίχωσιν, εἶναι ἔνδειξις ὑπάρξεως δαπέδου μὲ ἀνάλογον ἐπένδυσιν. Εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον εὑρέθη τὸ φρέαρ α, ὁμοίας κατασκευῆς μὲ τὸ β, τοῦ ὁποίου ἐσώθη τὸ λίθινον κυλινδρικὸν περιστόμιον, ἐξωτ. διαμ. 0.64 καὶ ὕψ. 0.71 μ., μὲ κυμάτιον ἄνω καὶ κάτω.

Εἰς τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους ἀνήκουν διάφορα θεμέλια ἐκ πλίνθων καὶ ἀργολιθοδομῆς, ἅτινα ἐκτίσθησαν ἐν μέρει καὶ ἐπὶ τῆς ἐγκαταλειφθείσης ὁδοῦ (τοῖχοι Η, Κ, Ι, Ρ, Σ). Δύο ἀγωγοὶ ἐξ ἄλλου, καλυμμένοι ἐν πολλοῖς μὲ ἀρχαιότερον ὑλικὸν εἰς δευτέραν χρῆσιν (μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τεμάχιον πεταλοειδοῦς τραπέζης, τοῦ τύπου τῶν «ἀγαπῶν», ἐκ σχιστολίθου), συμβάλλουν εἰς τὸν μεγάλον ὀχετὸν τῆς ὁδοῦ. Τὰ κυριώτερα τῶν ἀρχαίων καὶ ἡ ὁδός, διετηρήθησαν διὰ καταχώσεως.

Πάροδος Θεάτρου 12 (οἰκόπεδον Εὐαγγ. Φλώρου)[5]

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται εἰς τὴν νοτίαν παρυφὴν τῆς συγχρόνου πόλεως, εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας (νῦν κοιμητηριακοῦ) καὶ τοῦ ναοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου (πρώην μουσουλμανικοῦ τεμένους). Ἡ πάροδος ἀποτελεῖ προέκτασιν τῆς ὁδοῦ Ἀτρέως.

Εἰς τὸ πρὸς Α. ὅμορον οἰκόπεδον ἀδελφῶν Κώρου ἔχει ἀνασκαφῆ μέρος μεγάλου ὑποστύλου κτίσματος, πιθανώτατα ναϊκοῦ, γεγονὸς πιστοποιοῦν τὴν σπουδαιότητα τοῦ χώρου[6].

Τὸ πλῆθος καὶ ἡ πυκνότης τῶν ἀποκαλυφθέντων τοίχων (Σχέδ. 2 - 4) καθιστοῦν δυσχερεστάτην, καὶ ἐνίοτε ἀδύνατον, τὴν σαφῆ διάκρισιν τῶν διαφόρων οἰκοδομικῶν φάσεων.

Εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα, ὡς ἔδειξαν περιωρισμέναι τομαὶ εἰς τὰ μεταξὺ τῶν τοίχων κενά, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ὀλίγων ΥΕ ὀστράκων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπῆρχε καθαρὸν γεωμετρικὸν στρῶμα. Ἀμφότεραι αἱ ὡς ἄνω περίοδοι δὲν ἀντεπροσωπεύοντο μὲ κατασκευάς.

Εἰς τὸ νότιον πέρας τῆς ἀνασκαφῆς εὑρέθη τὸ ἐκ σκληροῦ χώματος καὶ χαλίκων κατάστρωμα ὁδοῦ, τὸ ὁποῖον ἡδράζετο ἐπὶ ἀρχαϊκοῦ στρώματος. Ἡ ὁδὸς ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τοὺς ὑστέρους κλασσικοὺς καὶ πρωίμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Αὕτη ὁρίζεται πρὸς Β. ὑπὸ ἑνὸς τοίχου (ἀριθ. 28), ἐν μέρει θεμελιωμένου ἐπ' αὐτῆς καὶ χρονολογουμένου εἰς τὸν 2ον αἰ. π.Χ. Φαίνεται νὰ ἀνῆκεν εἰς οἰκίαν τῆς ἐποχῆς. Ἐξ ἐπιχώσεων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐθεμελιοῦτο ὁ τοῖχος, προέρχονται ἄφθονα μελαμβαφῆ καί τινα ἐρυθρόμορφα ὄστρακα, ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, κυρίως ροδιακῶν, ὄστρακα ἀγγείων «δυτικῆς κλιτύος» καὶ ὀλίγον νεωτέρων, καθὼς καὶ πηλίνη μήτρα δι' ἀνάγλυφον, μὲ παράστασιν Νηρηίδος καθημένης ἐπὶ ράχεως νηχομένου δελφῖνος (Πίν. 154 β). Ὄπισθεν ἡ μήτρα φέρει ἐγχάρακτον σταυρόν, τοῦ ὁποίου ἡ κάθετος κεραία ἔχει τὴν μορφὴν Γ, σύμβολον προφανῶς τοῦ κεραμέως.

Ἡ ἀνεύρεσις τῆς μήτρας δὲν εἶναι ἄσχετος μὲ τὴν πιστοποιημένην εἰς πολλὰ γειτονικὰ οἰκόπεδα καλλιτεχνικὴν δραστηριότητα κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνῆκεν ἄλλωστε καὶ ὁ εὑρεθεὶς εἰς τὸ παρὸν οἰκόπεδον μικρὸς μεταλλευτικὸς μᾶλλον κλίβανος (μεταξὺ τῶν τοίχων ἀριθ. 2 καὶ 3).

Εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς ὡσαύτως χρόνους ἀνῆκε μέγας λάκκος (ὑπὸ τὸν τοῖχον ἀριθ. 20), τὰ ὅρια τοῦ ὁποίου δὲν διεπιστώθησαν, λόγῳ ὑπάρξεως μεταγενεστέρων κτηρίων ἐπ' αὐτοῦ. Ἦτο πλήρης χώματος μὲ ἔντονα ἴχνη πυρᾶς, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ ὀστράκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων πυθμὴν κοτύλης μὲ τὸ χάραγμα:

Γ. ΜΗΛΙΤΟ Α[

Εἰς τοὺς πρωίμους ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀνῆκον οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν λοιπῶν τοίχων (3, 4, 24, 25, 12, 18, 29), ἀντιπροσωπεύοντες περισσοτέρας οἰκοδομικὰς φάσεις. Ὁ τοῖχος 12 σύγκειται ἐκ ξεστῶν ἀσβεστολιθικῶν δόμων, προφανῶς εἰς δευτέραν χρῆσιν, μὲ βαθυτάτην ὑποθεμελίωσιν, λόγῳ τῆς σαθρότητος τῶν ἐπιχώσεων τοῦ ὑποκειμένου ἑλληνιστικοῦ λάκκου. Ὁ τοῖχος συγκρατεῖ ἐν ἐπιμελοῦς κατασκευῆς δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν, μὴ ἀποκαλυφθὲν πλήρως, ἐνθυμίζον τὰς ἐσωτερικὰς αὐλὰς ρωμαϊκῶν οἰκιῶν.

Ρωμαϊκοί, ἀλλὰ νεώτεροι, εἶναι καὶ οἱ τοῖχοι ἀριθ. 7, 8, 10, 13, 16, 23, 26. Πιθανῶς μὲ τὸν τοῖχον 23 συνεδέετο ἡμικατεστραμμένον δάπεδον μὲ ὑπόστρωμα ἀπὸ ὀστρακάσβεστον[7] (κορασάνι) καὶ ἐπεστρωμένον μὲ μικροὺς ποταμίους χάλικας, ἐν εἴδει μωσαϊκοῦ. Τὸ μωσαϊκὸν εὑρέθη λίαν ἐφθαρμένον καὶ μὲ πολλὰ χάσματα, εἶχε δὲ ὑποστῆ ἐπισκευὰς καὶ συμπληρώσεις διὰ πηλίνων πλακῶν εἰς τὴν ἀρχαιότητα.

5. Χάριν τοῦ ἐνιαίου, ἐνεσωματώθησαν εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν καὶ τὰ πορίσματα μικρᾶς συμπληρωματικῆς ἀνασκαφῆς, γενομένης τὸ 1975.

6. Βλ. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 119, Πίν. 108 β.

7. Ὁ ὡραῖος περιγραφικὸς οὗτος ὅρος ἀκούεται καὶ σήμερον ὡς «ὰστρακάσβεστο» εἰς Ἀνατολικὴν Κρήτην.

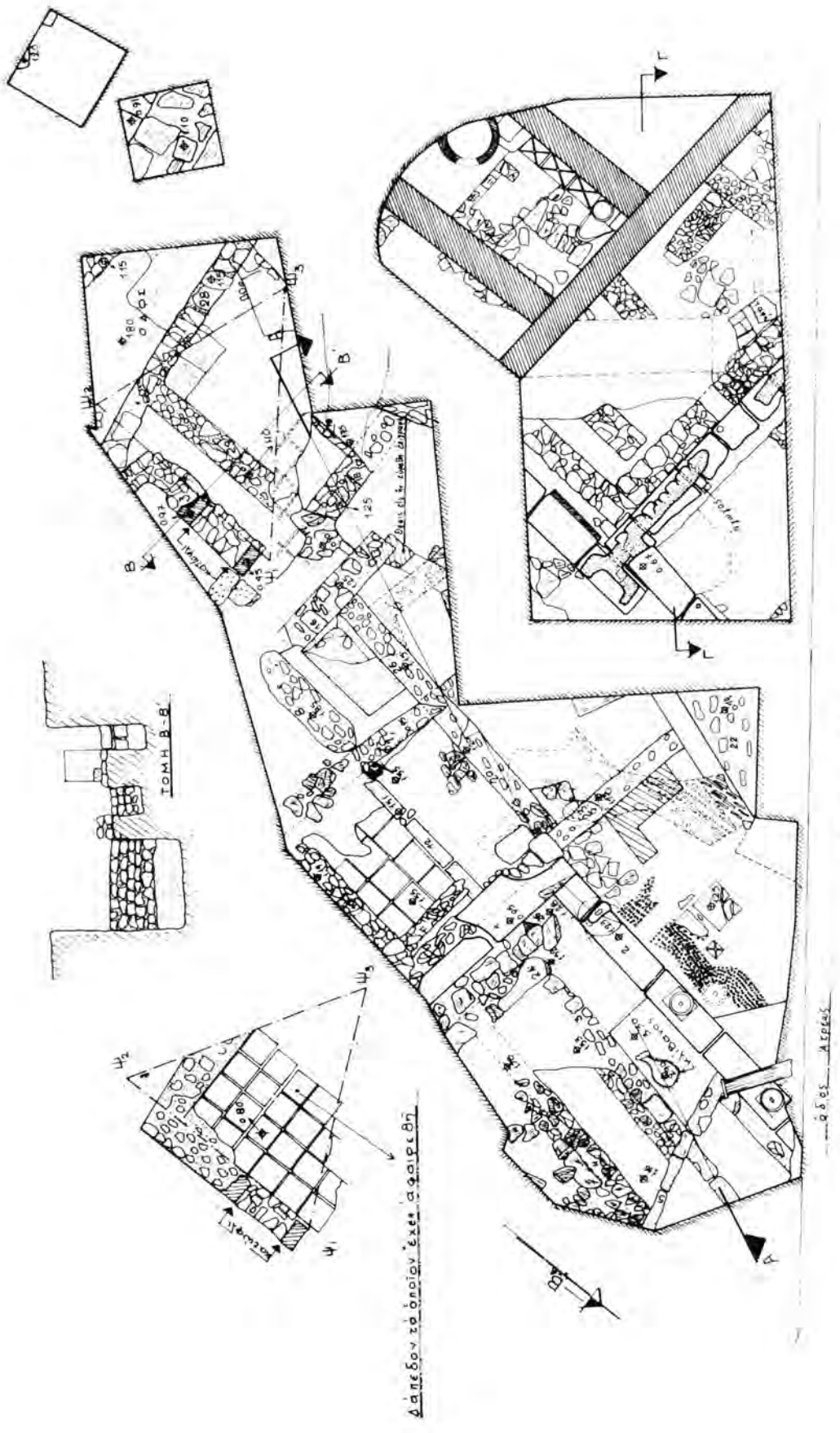

Σχέδ. 2. Ἄργος. Πάροδος Θεάτρου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς καὶ τομὴ Β-Β'.

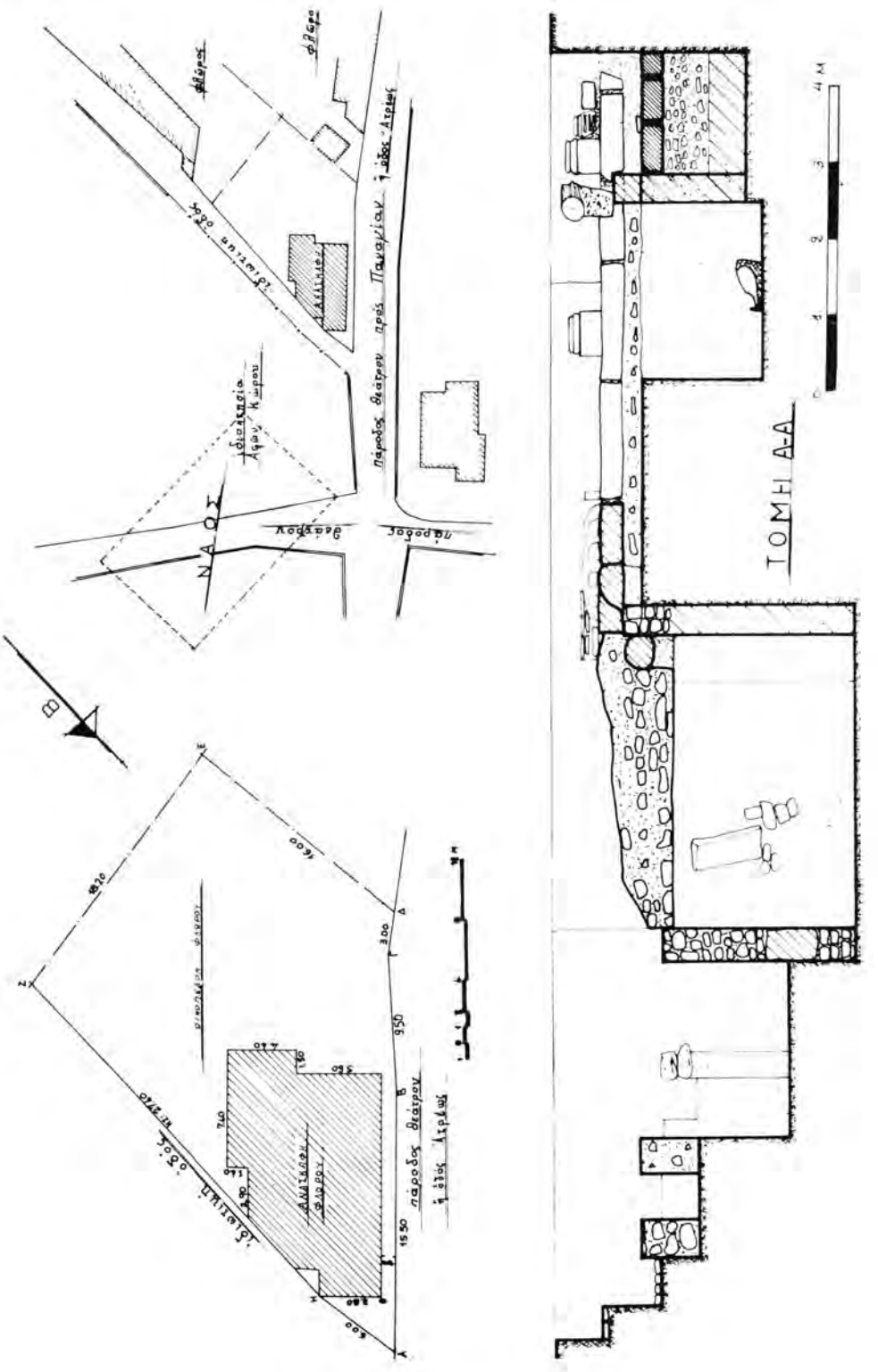

Σχέδ. 3 - 4. Ἄργος. Πάροδος Θεάτρου. Τοπογραφικὸν ἀνασκαφῆς καὶ τομὴ Α-Α.

Διὰ τομῆς ἐντὸς τοῦ μωσαϊκοῦ εἶχε θεμελιωθῆ ὁ ἐκ ξεστῶν δόμων τοῖχος ἀριθ. 2, ὅστις συνδέεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν μὲ τὸν ἰσχυρὸν τοῖχον ἀριθ. 1. Φαίνεται ὅτι τὸ ὅλον εἶχε χαρακτῆρα προπύλου, δεδομένου ὅτι ἐπὶ τοῦ τοίχου ἀριθ. 2 εὑρέθησαν δύο κυβικὰ βάθρα καὶ ἐπ' αὐτῶν δύο ἰωνικαὶ βάσεις κιόνων. Οἱ κίονες, ὡς δεικνύουν τὰ εὑρεθέντα τεμάχια, ἦσαν ἀρράβδωτοι. Τὸ μωσαϊκὸν ἐχρησίμευσε καὶ ὡς δάπεδον τοῦ προπύλου, ἐπ' αὐτοῦ δὲ εἶχον καταπέσει ἐν σειρᾷ ὀπτόπλινθοι μὲ συνδετικὸν ἀσβεστοκονίαμα, ἀνήκοντες εἰς τοξοειδῆ ἢ καμαροειδῆ κατασκευήν. Τὸ πρόπυλον χρονολογεῖται εἰς τοὺς ὑστάτους ρωμαϊκοὺς χρόνους.

τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου κατέχει τὴν τιμητικωτέραν θέσιν. Πλὴν τοῦ προβασιλέως προτάσσονται τρία εἰσέτι ὀνόματα ἐπιφανῶν νεκρῶν, ἤτοι *μάντεως*, *στρατηγοῦ* καὶ *ἱερέως*, ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἀναγράφονται οἱ νεκροὶ εἰς στήλας κατὰ φυλὴν καὶ φάτραν. Ἡ στήλη πρέπει νὰ ἐγράφη κατὰ τὴν περίοδον τῆς ὑποκαταστάσεως τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἀργειακοῦ ἀλφαβήτου μὲ τὸ ἰωνικόν, ὡς δεικνύουν οἱ ἀρχαϊκοὶ χαρακτῆρες τῶν γραμμάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐχαράχθησαν ἐνίοτε οἱ χαρακτῆρες τοῦ νέου ἀλφαβήτου, ὡς ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὴν λέξιν *στραταγὸς* ὅπου ἔχομεν *Λ* καὶ ἐπ' αὐτοῦ *Γ*. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ἀκολουθεῖ κατωτέρω:

7-8
1 [- - - - - - -] οι ἀπ[έθα]νον τοίδ[ε]
6;
[- - - - -] δας προβασιλεὺ[ς]
5;
[- - - - -] μάντις
5;
[- - - - -] αρχος στραταγὸς
5-6;
5 [- - - - -] ας ἰαρεὺς

(α)	(β)	(γ)	(δ)
[*hυλλέες*]	[*Π*]αμφῦλαι	*hυρνάθιοι*	*Δυμᾶνες*
[ὄνομα φάτρας]	*'Ολισσεῖδαι*	*Τεμενίδαι*	30 *'Αρκοῖδαι*
[- - - - - - - -]	*'Αρισταγόρας*	*Τέλον*	*'Οξύμαχος*
[- - - - - - - -]	*hαγέμαχος*	20 *hίππιχος*	*Δοριάδαι*
[- - - - - - - -]	10 *'Αντίον*	*Λἰκισθένες*	*Λέπτον*
[- - - - - - - -]	*Αἰσχιάδαι*	*Θυμαρίδας*	*Πανταίνετος*
[- - - - - - - -]	*Τιμάγορος*	*Πεδόνυμος*	35 *'Αμφιαρετεῖδαι*
[- - - - - - - -]	*[Δ]εξίστρατος*	*Μέλλις*	*Δεξικράτης*
[- - - - - - - -]	*[. .]ριέες*	25 *Ξενόφαντος*	*Πύραμος*
[- - - - - - - -]	15 *[. . .]ς*	*Στράτυλλος*	*Κερκάδαι*
[- - - - - - - -]	*[· · · ·] ι*	*Δ[μ]αίππίδαι*	*Καλλι[- - - -]*
[- - - - - - - -]	*[- - - - - - - -]*	*[-] . [- - - - -]*	*[- - - - - - - -]*

Τέλος, ὑπεράνω τοῦ τοίχου ἀριθ. 29 εὑρέθη δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν, συνδεόμενον μὲ τὸν τοῖχον ἀριθ. 30, ὅπου καὶ ὑπάρχει ἡ εἴσοδος. Τὸ ἀποξηλωθὲν τοῦτο δάπεδον ἀνῆκεν εἰς τὸν 6ον αἰ. μ.Χ.

Ἐκ τῶν ὀλίγων ἄλλωστε κινητῶν εὑρημάτων μνημονεύομεν δύο θραύσματα ἀγαλμάτων, λύχνους, τεμάχια ἐγχρώμων κονιαμάτων καὶ χαρακτηριστικῶς πολλὰ χαλκᾶ νομίσματα.

Τὸ σημαντικώτερον πάντως κινητὸν εὕρημα τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο τεμάχιον ἐνεπιγράφου στήλης[8], τοῦ τέλους τοῦ 5ου-τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἥτις εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν καὶ εὑρέθη εἰς τὴν ἀπόληξιν τοῦ τοίχου ἀριθ. 16. Περιέχει κατάλογον πεσόντων εἰς μάχην (Πίν. 154 α).

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μνεία τῆς ἁμαρτύρου μέχρι τοῦδε ἐν Ἄργει, ἀρχῆς τοῦ *προβασιλέως*,

Θεωρῶ ὡς πιθανωτέραν συμπλήρωσιν τοῦ πρώτου στίχου *[ἐμ πολέμ]οι*, χωρὶς νὰ ἀποκλείω μίαν τοπικὴν δοτικήν. Ἡ δημοσίευσις τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἐν «Στήλῃ», τόμος εἰς μνήμην Ν. Κοντολέοντος.

Ὁδὸς Ἀτρέως 12 (οἰκόπεδον Νικολάου Σπ. Καμπιτοπούλου ἢ Σπυρομήλια)

Τὸ οἰκόπεδον, τμῆμα εὐρυτέρου ἀγροκτήματος, εὑρίσκεται περὶ τὰ 30 μ. πρὸς ΝΔ. τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου (πρώην μουσουλμανικοῦ τεμένους)[9] (Σχέδ. 5).

8. Ὑπόλευκος ἀσβεστόλιθος. Ὕψ. 0.52, πλ. 0.475, πάχ. 0.13-0.165 μ.

9. Δυτικῶς τοῦ Ἁγ. Κωνσταντίνου ὁ Vollgraff εἶχεν ἀνασκάψει ἐκτεταμένα ψηφιδωτά, μεταξὺ δὲ τῆς ὡς ἄνω ἐκκλησίας καὶ τῆς «οἰκίας Ψειρογιάννη» ἀναφέρει ὅτι ἀνεῦρε 2750 νομίσματα τῶν αὐτοκρατόρων Ἀρκαδίου (395 - 408) καὶ Θεοδοσίου (408 - 450). Βλ. BCH 31 (1907), σ. 178 - 9. Γενικῶς εἰς τὴν περιοχὴν τοποθετεῖται τὸ Γυμνάσιον τοῦ Κυλαράβη.

Ἡ ἀνασκαφὴ περιωρίσθη κυρίως εἰς τὰ σκάμματα τῶν θεμελίων. Ἐβεβαιώθη ἐκ τῶν ὀστράκων χρῆσις τοῦ χώρου ἀπὸ τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Εὑρέθησαν ἐπίσης ἀρχαϊκά, κλασσικὰ καὶ κυρίως ἑλληνιστικὰ ὄστρακα, ὡς καὶ τέσσαρα ἀγγεῖα τῆς τελευταίας ταύτης περιόδου εἰς τμῆμα ἐπιχώσεως μὴ διαταραχθὲν ὑπὸ μεταγενεστέρων κατασκευῶν.

Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐρείπια ἀνήκουν εἰς ἰδιωτικὰς οἰκίας καὶ δύνανται νὰ διακριθοῦν εἰς δύο φάσεις: τὰ βαθύτερα πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς τὸν 4ον-5ον αἰ. μ.Χ. καὶ τὰ ὑπερκείμενα εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου-ἀρχὰς 6ου αἰ. μ.Χ. Ἴχνη ἐντόνου πυρᾶς καὶ τετηγμένα μέταλλα εἶναι ἴσως ἔνδειξις πυρκαϊᾶς. Εἰς τὰς προσχώσεις εὑρέθησαν διάσπαρτα τεμάχια ἐγχρώμων κονιαμάτων, μὴ δυνάμενα νὰ ἀποδοθοῦν μετὰ βεβαιότητος εἰς ὡρισμένην κατασκευήν.

Εἰς ἐγχυτρισμὸς μὲ σκελετὸν βρέφους, τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ., εὑρέθη εἰς τὸ βορειοδυτικὸν σκάμμα.

Ἐκ τῶν ἐλαχίστων κινητῶν εὑρημάτων μνημονεύομεν νομίσματα, δύο μικρὰ θραύσματα ρωμαϊκῶν ἀγαλμάτων καὶ τεμάχιον πεταλοειδοῦς τραπέζης «ἀγαπῶν» (C table).

Ὁδὸς Ἁγίου Κωνσταντίνου 8

Κατὰ τὴν διάνοιξιν τάφρου ὑπὸ τοῦ Δήμου Ἄργους διὰ τὴν κατασκευὴν ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ, ἀνευρέθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν τμήματα τριῶν παραλλήλων τοίχων, ἀνηκόντων εἰς διαφορετικὰ οἰκοδομήματα. Ἅπαντες εἶχον κατεύθυνσιν ἐκ Δ. πρὸς Α.

Ὁ βορειότερος εἶχε πλάτος 0.97 μ. καὶ ἀνῆκε προφανῶς εἰς μέγα κτήριον. Ἐχρονολογήθη, καθὼς καὶ ὁ μεσαῖος, εἰς τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους.

Ὁ νοτιώτερος εἶχε ἄνοιγμα θύρας, ἡ ἀνατολικὴ παραστὰς τῆς ὁποίας ἦτο ἀρχαῖος ἀσβεστολιθικὸς δόμος εἰς δευτέραν χρῆσιν, ἔχων εἰς τὸ μέσον τῆς μιᾶς τῶν μακρῶν του ἀκμῶν διαγωνίως διαμπερῆ ὀπὴν δι' ἀνύψωσιν (Πίν. 154 δ). Φαίνεται, ὅτι

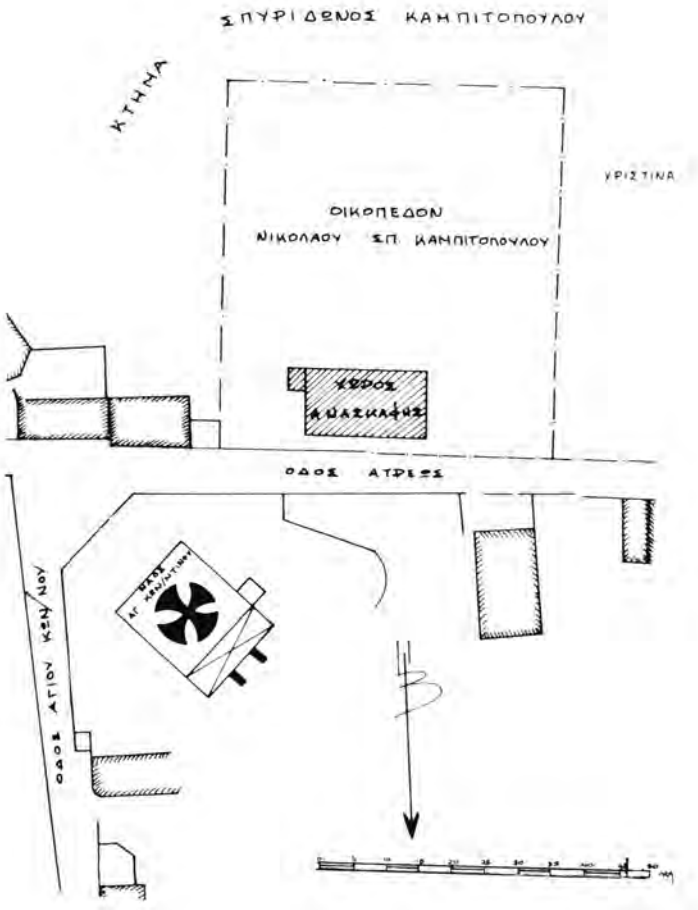

Σχέδ. 5. Ἄργος. Ὁδὸς Ἀτρέως 12. Τοπογραφικὸν περιοχῆς.

προήρχετο ἀπὸ κάποιο πιθανῶς πλησίον εὑρισκόμενον ἱερὸν τοῦ Διονύσου[10], δεδομένου ὅτι φέρει ἐπιγραφὴν[11] τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.:

Δ]ιFονύσου

Παρὰ τὴν ἑτέραν τῶν παραστάδων εὑρέθησαν τεμάχια δισκομόρφου μαρμαρίνου περιρραντηρίου. Τὸ κτήριον μὲ τὴν θύραν ἀνῆκεν εἰς τοὺς πρωίμους βυζαντινοὺς χρόνους.

Αὐλαξ ΟΤΕ

Κατὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἐργασιῶν τοποθετήσεως τηλεφωνικῶν καλωδίων εἰς διαφόρους ὁδοὺς τῆς πόλεως, διεξήχθησαν σωστικαὶ ἀνασκαφαὶ καὶ καθαρισμοὶ εἰς τὰ κάτωθι σημεῖα:

(α) Ὁδὸς Ἁγίου Γεωργίου

Εἰς τὴν εὑρισκομένην πρὸς Ν. τοῦ Ἀφροδισίου ὡς ἄνω ὁδὸν καὶ εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἀριθ. 4, ἀνεσκάφη τάφος λαξευμένος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον καὶ καλυμμένος μὲ δύο πωρίνας πλάκας, ἐπὶ τῶν ὁποίων εὑρέθη ἀνεστραμμένος κρατηρίσκος. Τὸ εἰς βάθος 1.70 μ. δάπεδόν του ἐκαλύπτετο ἀπὸ στρῶμα χαλίκων, πάχ. 0.10 μ., ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἔκειτο ἐκτεταμένος ἀκτέριστος σκελετὸς μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. Ὁ τάφος χρονολογεῖται εἰς τοὺς ὑστεροαρχαϊκοὺς χρόνους.

Ὀλίγον ἀνατολικώτερον τοῦ τάφου εὑρέθη ἡμικατεστραμμένος ταφικὸς πίθος τῶν πρωίμων γεωμετρικῶν χρόνων μὲ τὸ στόμιον πρὸς ΝΔ.

Εἰς τὰς ὀλίγας σχετικῶς ἐπιχώσεις διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ὀστράκων ἀπὸ τῆς ΜΕ μέχρι καὶ τῆς πρωίμου ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

(β) Πλατεῖα Ἁγίου Πέτρου

Κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πλατείας, εἰς τὸν πρὸ τοῦ ἐκεῖ πάρκου καὶ δημοτικοῦ περιπτέρου χῶρον, τὸ σκάμμα τῆς αὐλακος ἀπεκάλυψεν ἐπιχώσεις γεωμετρικῶν μέχρι καὶ ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Μεταξὺ τῶν κινητῶν εὑρημάτων, πηλίνη μήτρα ρωμαϊκοῦ λύχνου (Π ί ν. 154 γ).

Εἰς τὴν ἰδίαν πλευρὰν τῆς πλατείας καὶ συγκεκριμένως εἰς τὸν πρὸ τοῦ Δημαρχείου χῶρον, εὑρέθη μεγάλος ὑπόνομος ἐν κενῷ μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν. Εἶναι ἐκτισμένος μὲ μικροὺς λίθους καὶ ἰσχυρὸν κονίαμα, διὰ τὴν κατασκευὴν δὲ τῆς καμαροειδοῦς ὀροφῆς του ἐχρησιμοποιήθη ξυλότυπος. Πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας.

(γ) Ὁδὸς Δαναοῦ

Εἰς τὸν πρὸ τοῦ κινηματογράφου Δαναΐς χῶρον εὑρέθη τοῖχος μεγάλου κτηρίου, μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., ἀνήκων εἰς ἀγνώστου χαρακτῆρος κτήριον τῶν πρωίμων βυζαντινῶν χρόνων. Εἰς τὸν στενὸν χῶρον τῆς αὐλακος ἐκαθαρίσθη ἀκτέριστος τάφος τῆς ἰδίας ἐποχῆς, προσκτισμένος εἰς τὸν τοῖχον, γεγονὸς ποὺ ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ κτήριον ἦτο θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος.

(δ) Ὁδὸς Κορίνθου

Περὶ τὰ 30 μ. ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ὁδοῦ καὶ εἰς βάθος 1.60-2 μ. ἔγινε καθαρισμὸς λιθολογήματος, τὸ ὁποῖον ἀπέδωσεν ὑστερορωμαϊκά, ἑλληνιστικὰ καὶ πρώιμα ρωμαϊκὰ ὄστρακα. Εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν καὶ εἰς βάθος 1.50-2 μ. εὑρέθη ἡμικατεστραμμένος τοῖχος ἀπὸ πωρίνους δόμους. Εἶχε διαταραχθῆ ἀπὸ παραβίασιν μὲ βυζαντινὰ ἀλοιφωτὰ ὄστρακα καὶ δὲν εἶναι βεβαία ἡ χρονολόγησίς του. Πιθανῶς κλασσικῶν χρόνων.

(ε) Ὁδὸς Βασιλίσσης Ὄλγας 2

Πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ Μουσείου ἔγινε καθαρισμὸς τοίχου, ὁ ὁποῖος ἀπέδωσε βυζαντινὰ ἀλοιφωτὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ὄστρακα.

Πάροδος Δαναοῦ (οἰκόπεδον Π. Λυμπέρη)

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐκάλυψε μικρὸν μόνον τμῆμα ἐκτεταμένου ἀγροκήπου, ἡ παρουσία δὲ συγχρόνων κτισμάτων ἐδυσχέρανε τὴν ἔρευναν.

Ἐκ τῶν ἐπιχώσεων συνελέγησαν ὑστερορωμαϊκὰ καὶ ἑλληνιστικὰ ὄστρακα, ὡς καὶ πολλὰ νομίσματα.

Κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους ὁ χῶρος ἐχρησιμοποιήθη ὡς νεκροταφεῖον. Εὑρέθησαν τρεῖς τάφοι κτιστοὶ καὶ πέντε κεραμοσκεπεῖς μὲ κεράμους λακωνικοῦ τύπου. Εἰς ἐκ τῶν κτιστῶν ἐκαλύπτετο μὲ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἰς δευτέραν χρῆσιν, ἐν οἷς καὶ ἡμίτομα ἀρραβδώτων κιόνων. Οἱ κτιστοὶ τάφοι εἶχον πολλὰς χρήσεις. Ἁπάντων τῶν νεκρῶν αἱ κεφαλαὶ ἦσαν πρὸς Δ. Τρεῖς ἐκ τῶν κεραμοσκεπῶν, κείμενοι πλησίον ἀλλήλων, ὡς καὶ τέταρτος ὀλίγον μακρύτερον, περιεῖχον σκελετοὺς νηπίων (ἐπιδημία;). Δι' ὅσους ἐκ τῶν τάφων προέκυψαν σαφῆ στοιχεῖα χρονολογήσεως, οὗτοι ἀνάγονται εἰς τὸν 5ον ἢ 6ον αἰ. μ.Χ. Οἱ κεραμοσκεπεῖς φαίνεται νὰ εἶναι νεώτεροι (βυζαντινοί).

Παρὰ τοὺς τάφους εὑρέθη λάκκος πλήρης ἀκεραίων ἢ εἰς τεμάχια λύχνων τοῦ 4ου, 5ου καὶ κυρίως τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. (βορειοαφρικανικοῦ τύπου), πολλοὶ τῶν ὁποίων μὲ σταυρούς.

Κύριον εὕρημα τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο τμῆμα μεγάλης σχετικῶς ἡμικυκλικῆς ἀψῖδος, μὲ κορυφὴν τόξου πρὸς Α., ἡ ὁποία συνεχίζετο ὑπὸ τὴν πάροδον Δαναοῦ καὶ τὴν παρακειμένην παλαιὰν οἰκίαν Λυμπέρη, πρὸς Ν. τῆς ἀνασκαφῆς. Ὁ τοῖχος της, πλ. 1.10 μ., ἦτο ἰσχυρότατος, ἐκτισμένος μὲ λίθους, τεμάχια κεράμων καὶ ἀσβεστοκονίαμα.

10. Τὸ πλησιέστερον ἱερὸν Διονύσου, τὸ ὁποῖον παραδίδεται, εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (II, 23, 1) περιγραφόμενον.

11. Λευκοκίτρινος ἀσβεστόλιθος, μῆκ. 1.25, πλ. 0.225-0.31, ὕψ. 0.45 μ.

Ἐλάχιστα τεμάχια σχιστολιθικῶν πλακῶν, εὑρεθέντα εἰς τὸ ἐσωτερικόν της, ὁδηγοῦν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὸ δάπεδόν της ἀρχικῶς ἦτο πλακόστρωτον. Τόσον τὸ ἐσωτερικόν, ὅσον καὶ ὁ ἔξω τοῦ τοίχου τῆς ἀψῖδος χῶρος, κατελαμβάνετο ἀπὸ τάφους. Τὸ γεγονὸς αὐτό, ὡς καὶ τὸ ὅτι ἀνεσκάφη μόνον μικρὸς κυκλικὸς τομεύς, καθιστοῦν ἀδύνατον πρὸς τὸ παρὸν τὴν ἀσφαλῆ χρονολόγησιν τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι βασιλική, σύγχρονος ἢ ὀλίγον μεταγενεστέρα τῶν κτιστῶν τάφων

Ὁδὸς Δαναοῦ 59 (οἰκόπεδον Ἀθανασίου Γ. Τσουλουχᾶ)

Ἡ ἐπ' εὐκαιρίᾳ οἰκοδομήσεως γενομένη ἀνασκαφὴ εἰς τὸ ἐκτεταμένον τοῦτο οἰκόπεδον ὡλοκληρώθη μόνον εἰς τὸ βόρειον τμῆμα του, εἰς τὸν λοιπὸν χῶρον περιορισθεῖσα εἰς τὰ σκάμματα τῶν πεδίλων (Σχέδ. 6 - 8).

Ὡς διεπιστώθη, τὸ ἀρχαιότερον στρῶμα ἀνῆκεν εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ χῶρος ἐχρησιμοποιήθη διὰ ταφάς, ἀποτελέσας

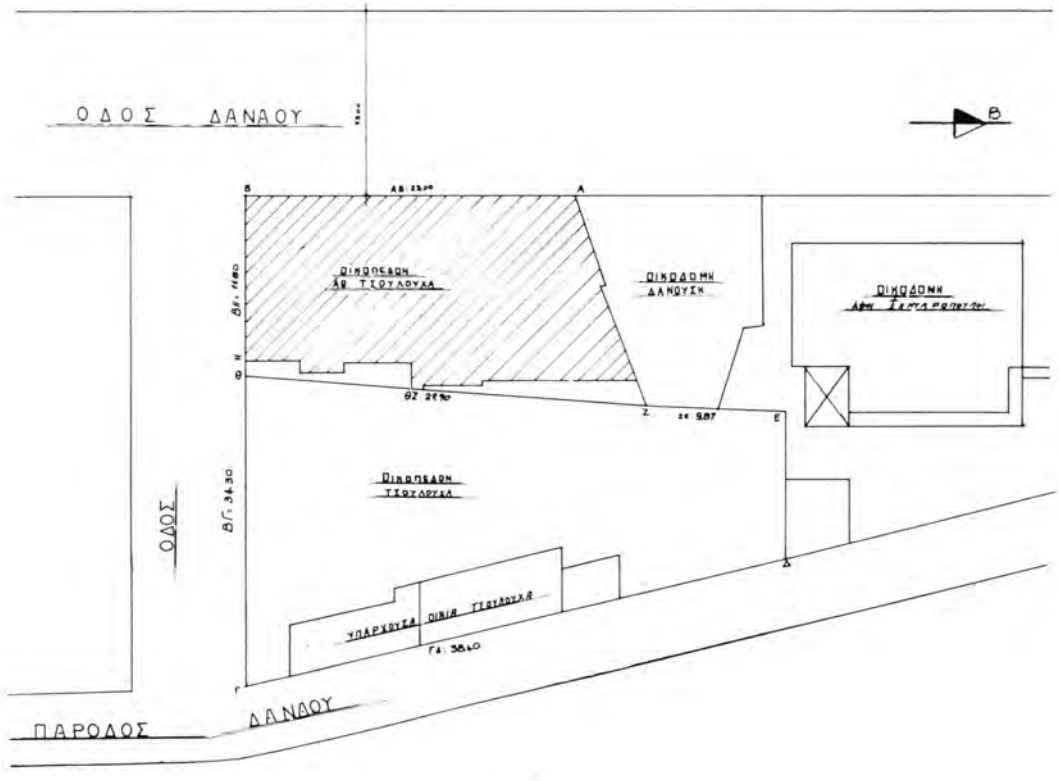

Σχέδ. 6. Ἄργος. Ὁδὸς Δαναοῦ 59. Τοπογραφικὸν περιοχῆς.

(6ου αἰ.;). Σημειοῦμεν πάντως, ὅτι αἱ ἐπιχώσεις της, λόγῳ ἴσως τῶν παραβιάσεων ὑπὸ τὰς κεραμοσκεπεῖς ταφάς, περιεῖχον ἀλοιφωτὰ ὄστρακα.

Εἰς τὸν λοιπὸν χῶρον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τοίχων κτηρίων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ ἀνώτερα ἀνῆκον εἰς τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους, ἐνῷ τὰ βαθύτερα εἰς τὸν 6ον αἰ. μ.Χ. Εἰς ἐκ τῶν παλαιοχριστιανικῶν τοίχων ἔφερεν ἐπίστρωσιν μὲ ἔγχρωμα κονιάματα, χωρὶς νὰ εἶναι πάντως σαφές, ἐὰν συνεδέετο μὲ τὴν βασιλικήν.

Προκειμένου νὰ καταστῇ δυνατὴ μελλοντικῶς ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ἐρεύνης, τὰ ἀρχαῖα διετηρήθησαν διὰ καταχώσεως, μετατοπισθείσης τῆς νέας οἰκίας πρὸς Α.

τμῆμα τοῦ γνωστοῦ εὐρυτέρου νεκροταφείου τῆς περιοχῆς.

Ἀνεσκάφη τμῆμα ἑνὸς μόνον κτιστοῦ λακκοειδοῦς τάφου τοῦ 8ου αἰ. π.Χ., ὅστις ἔκειτο ἐν μέρει ὑπὸ μεταγενέστερα κτήρια, δι' ὃ καὶ εὑρέθη διατεταραγμένος. Πρέπει νὰ εἶχε δύο τοὐλάχιστον χρήσεις. Εἰς τὰς ἐπιχώσεις του, εὑρέθησαν, πλὴν ἀφθόνων ὀστράκων τοῦ ὡρίμου γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ, χαλκοῦς δακτύλιος, χαλκαῖ ἢ χαλκοσιδηραῖ περόναι, ὡς καὶ δύο κολουροπυραμιδοειδεῖς ἀγνῦθες, ἐξ ὧν ἡ μία μὲ κόσμησιν ἐκ παραλλήλων πρὸς τὴν βάσιν γραμμῶν.

Σχετικῶς ἄφθονα ἦσαν τὰ ἀρχαϊκά, κλασσικὰ καὶ ἑλληνιστικὰ ὄστρακα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τεμάχιον ὑστεροαρχαϊκοῦ κορινθιακοῦ πίθου μὲ ἀναγλύφους

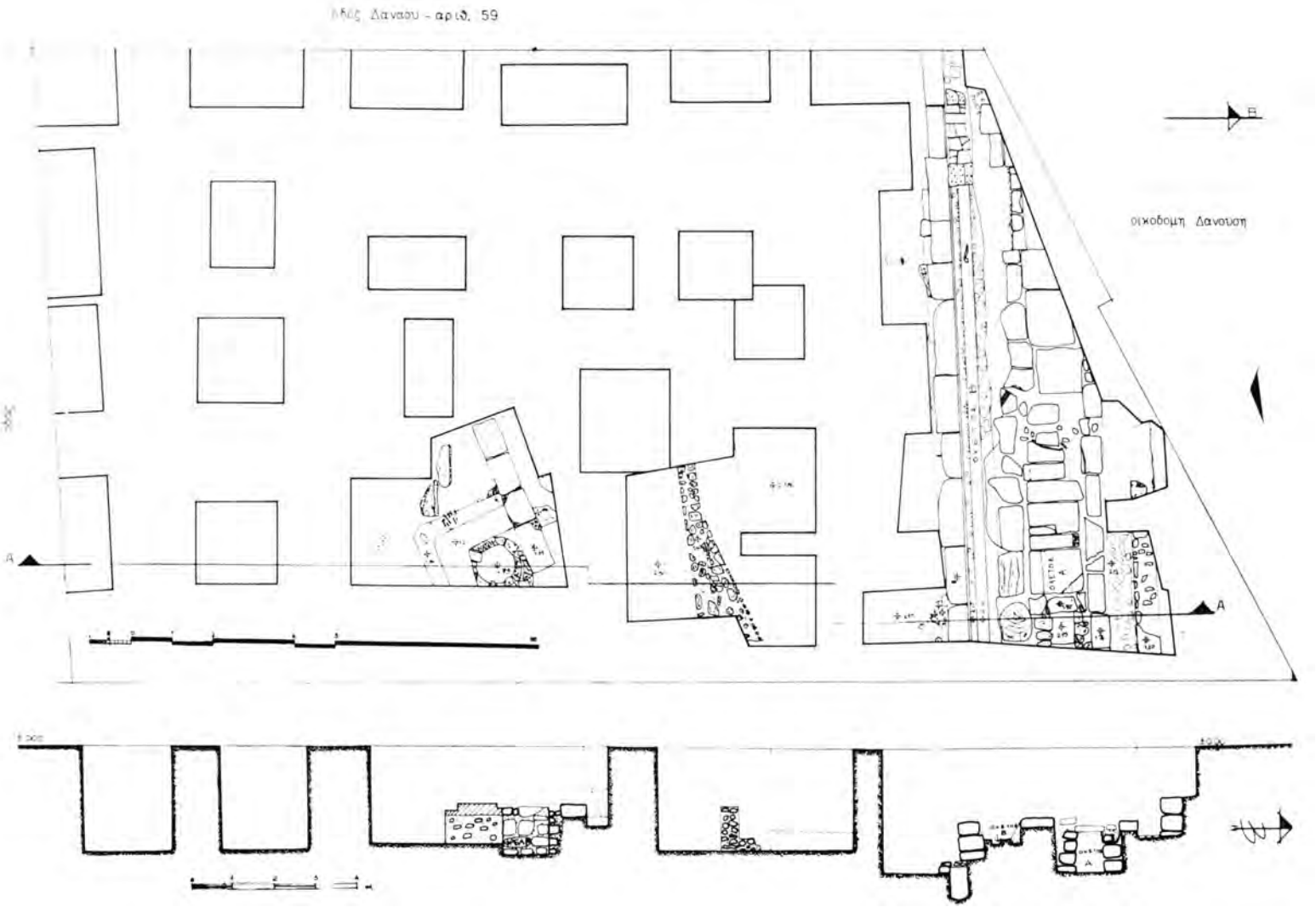

Σχέδ. 7 - 8. Ἄργος. Ὁδὸς Δαναοῦ 59. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τομὴ Α-Α.

παραστάσεις ζώων καὶ ἴσως σφιγγῶν, διατεταγμένων εἰς ζώνας.

Εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους (3ος αἰ. π.Χ.) ἀνήκει ὁ πρὸς Β. τοῦ φρέατος ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος ἐκ λαξευτῶν δόμων, πιθανώτατα δὲ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ φρέαρ, τὸ ὁποῖον εἶχε μακραίωνα χρῆσιν. Εἰς τοὺς ὡρίμους ρωμαϊκοὺς χρόνους τὸ στόμιόν του περιεβλήθη διὰ χαμηλοῦ τοίχου ἐκ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, προσκτισθέντος εἰς τὸν ἑλληνιστικόν.

Τὸ φρέαρ ἀνεσκάφη μέχρι βάθους 2.75 μ. ἀπὸ τοῦ χείλους του. Μέχρι βάθους 1.40 μ. τὰ τοιχώματά του ἦσαν ἐπενδεδυμένα μὲ ὡραίαν ἰσοδομικὴν τοιχοδομίαν καὶ εἶχε διάμετρον 0.75-0.80 μ. Τὰ περαιτέρω τοιχώματα ἦσαν χωμάτινα καὶ ἡ διάμετρός του 1.10-1.20 μ. Ἐγκατελείφθη καὶ ἐπεχώσθη τὸν 6ον αἰ. μ.Χ.

Κύριον εὕρημα τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο ὁδὸς ὡρίμων ρωμαϊκῶν χρόνων μὲ ἄξονα ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Τὸ κατάστρωμά της ἀρχικῶς ἦτο ἐκ πατημένου χώματος καὶ χαλίκων. Ἐν συνεχείᾳ ἐπεστρώθη μὲ μεγάλας ἀσβεστολιθικὰς πλάκας (Πίν. 154 ε), πολλαὶ τῶν ὁποίων εἶναι ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἢ ἀκόσμητοι ἐπιτύμβιοι στῆλαι εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ἡ ἐπίστρωσις ἔγινε πιθανῶς κατὰ τὸν 4ον αἰ. μ.Χ., ταυτοχρόνως μὲ τὴν κατασκευὴν μεγάλου κτιστοῦ ὀχετοῦ εἰς τὸ μέσον καὶ κατὰ τὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ. Ὁ ὀχετὸς Α εἶχε πλάτος 0.65 καὶ βάθος 1.05 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, αἱ πλάκες τῆς ὁποίας ἀπετέλουν ταυτοχρόνως καὶ κάλυψιν τοῦ ὀχετοῦ. Τὸ δάπεδόν του ἦτο ἐκ κροκαλῶν. Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ ἦτο 4.20μ., ἑκατέρωθεν δὲ αὐτῆς εὑρέθησαν τὰ θεμέλια τῶν προσόψεων δύο κτηρίων ἐκ ξεστῶν δόμων ἐπιμελοῦς κατασκευῆς. Ὁ βόρειος τοῖχος ἀνῆκε μᾶλλον εἰς οἰκίαν. Ὁ νότιος ἦτο ἐπιμελεστέρας κατασκευῆς, ἡ δὲ πρὸς τὴν ὁδὸν ὄψις τῶν δόμων τῆς εὐθυντηρίας του παρουσίαζεν ἄπεργα, ἄνω δὲ καὶ κάτω περιτενείας. Τὸ ἀποκαλυφθὲν μῆκος του (περίπου 14 μ.) καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι συνεχίζετο τόσον πρὸς Α., ὅσον καὶ πρὸς Δ., ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἴσως ἀνῆκεν εἰς στωικὸν κτίσμα. Πάντως δὲν παρετηρήθησαν ἴχνη βάσεων κιόνων, φαίνεται δὲ ὅτι ἐπὶ τοῦ θεμελίου ἔβαινε τοῖχος.

Παραλλήλως πρὸς τὸν ὡς ἄνω νότιον τοῖχον ἀπεκαλύφθη μικρὸς ὀχετὸς Β, ὀρθογωνίου διατομῆς, ἐκτισμένος μὲ πηλίνας πλάκας, κεράμους καὶ ἀσβεστοκονίαμα. Εἶχε πλάτος 0.25 καὶ βάθος 0.20 μ. Ἡ κάλυψις καὶ τὸ δάπεδόν του ἦσαν ἐκ πηλίνων πλακῶν.

Ἡ ὁδὸς εἶχε μακρὰν χρῆσιν. Τὸ τελευταῖον της ὁδόστρωμα ἦτο ἐκ πατημένου χώματος ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου, χρονολογούμενον εἰς τοὺς πρωτοβυζαντινοὺς χρόνους. Ἡ βαθμιαία πρόσχωσις-ἀνύψωσις τῆς ὁδοῦ ἐπέφερεν ἀλλαγὰς καὶ εἰς τὰ κτήρια: ἐπὶ τοῦ λιθίνου κατωφλίου θύρας τοῦ βορείου τοίχου προσετέθη ἕτερον ἐκ λίθων καὶ κεράμων, ὀλίγον ὑψηλότερον ἀπὸ τὸ νέον ἐπίπεδον τῆς ὁδοῦ.

Μεταξὺ τῆς ὁδοῦ καὶ τοῦ φρέατος ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοίχου ἐκ λίθων καὶ πηλίνων πλακῶν, τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος.

Πλὴν τῶν πολυαρίθμων χαλκῶν νομισμάτων οὐδὲν ἀξιόλογον κινητὸν εὕρημα ἐσημειώθη.

Τὰ ἀρχαῖα διετηρήθησαν διὰ καταχώσεως.

Πάροδος Δαναοῦ (οἰκόπεδον Χρήστου Κωτσαντῆ ἢ Κωτσιαντῆ)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται εἰς τὴν πρώτην πρὸς Α. παράλληλον τῆς ὁδοῦ Δαναοῦ, εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν συνοικίαν τῆς σημερινῆς πόλεως (Σχέδ. 9 - 10).

Εἰς τὰ περιωρισμένα σημεῖα, ὅπου κατέστη δυνατὴ ἡ ἔρευνα εἰς βάθος, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἐλαχίστων μυκηναϊκῶν ὀστράκων. Πολυάριθμα ἀντιθέτως ἦσαν τὰ πρωτογεωμετρικὰ καὶ γεωμετρικὰ ὄστρακα, ἄνευ τῆς παρουσίας πάντως οἰκοδομικῶν λειψάνων τῶν ἀντιστοίχων περιόδων.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διαπίστωσις, ὅτι εἰς τὸν χῶρον πρὸς Ν. τοῦ μεγάλου τετραγώνου ὑπογείου (βλ. κατωτέρω) ὑπῆρχε λατρεία ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Πολυάριθμα ἀρχαϊκὰ καὶ κλασσικὰ εἰδώλια καὶ ὄστρακα εὑρέθησαν εἰς τὰ ὑπερκείμενα τῶν γεωμετρικῶν στρώματα καὶ ἰδίως ἐντὸς ἑνὸς φρέατος-ἀποθέτου, ἄνευ κτιστῶν τοιχωμάτων, τὸ ὁποῖον ἀνεσκάφη μέχρι βάθους 5.55 μ. Τὰ εἰδώλια εἶναι κυρίως τῶν γνωστῶν ἀργειακῶν τύπων καθημένης γυναικείας θεότητος μὲ περιδέραιον, ἢ ὀρθίας, καὶ ἀσπιδοφόρου ἱππέως. Εὑρέθησαν ἐπίσης ζῴδιον κριοῦ, πήλινοι ἀναθηματικοὶ δακτύλιοι, ἀγνῦθες, πηνία καὶ λύχνοι. Τόσον ἐντὸς τοῦ ἀποθέτου, ὅσον καὶ εἰς τὰς ἐπιχώσεις εὑρέθησαν ὀστᾶ ζώων καὶ κέρατα, ἐν οἷς καὶ ἐλάφου.

Δὲν διηυκρινίσθη, ἐὰν λείψανα διαλελυμένων πλίνθων καὶ κεκαυμένα ὑλικά, τὰ ὁποῖα παρετηρήθησαν, ἀνῆκον εἰς ναΐσκον ἢ βωμόν. Εἰς τοὺς ὑστέρους κλασσικοὺς-πρωίμους ἑλληνιστικούς, πάντως, χρόνους ἐθεμελιώθη ἐντὸς τοῦ στρώματος τῶν εἰδωλίων κτίσμα ἐκ πωρίνων δόμων, σωζόμενον ἀνισοϋψῶς, λόγῳ μερικῆς καταστροφῆς του ὑπὸ βυζαντινοῦ λάκκου (εἰς αὐτὸ ὀφείλεται τὸ μειωμένον πάχος τοῦ νοτίου μακροῦ τοίχου του).

Τὸ κτίσμα ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἀνισομεγέθεις χώρους, ἕνα μεγαλύτερον πρὸς Α. καὶ ἕνα μικρότερον πρὸς Δ. Ὡς δάπεδόν του ἐχρησιμοποιήθη αὐτὸ τοῦτο τὸ φυσικὸν χαλικωτὸν στρῶμα, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ καὶ πέριξ. Ἄφθονα τεμάχια ἀγγείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὄστρακα μεγαρικῶν σκύφων καὶ ἀγγείων «δυτικῆς κλιτύος», εἰδώλια κυρίως γυναικεῖα, ὡς καὶ προτομὴ νέγρου (Πίν. 155 α), χαλκαῖ περόναι, τεμάχια κνιδιακοῦ ἀμφορέως μὲ ἐνσφράγιστον λαβὴν καὶ λύχνοι, ὑποδηλοῦν συνέχισιν τῆς λατρείας καὶ κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, μέχρι τοῦ τέλους τοὐλάχιστον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Ὁ χαρακτὴρ τοῦ κτίσματος παραμένει προβλημα-

τικός. Ἡ ἀρχικὴ ἐντύπωσις, ὅτι πρόκειται διὰ ναΐσκον μὲ σηκὸν καὶ μικρὸν ὀπισθόδομον ἢ ἄδυτον, ἐκλονίσθη ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν, ὅτι οὐδαμοῦ διεπιστώθη εἴσοδος οὔτε ἄνοιγμα προσβάσεως ἀπὸ τὸν «σηκὸν» εἰς τὸ «ἄδυτον». Εἰς τὰ σημεῖα, ὅπου δὲν ἔχουν παραβιασθῆ, οἱ τοῖχοι του σώζονται εἰς ὕψος 0.50-0.90 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Φαίνεται πιθανώτερον, ὅτι πρόκειται δι' ἡμιυπόγειον ἀποθέτην προσφορῶν.

Ἀσφαλὴς ταύτισις τῶν λατρευομένων θεοτήτων δὲν εἶναι δυνατὴ πρὸς τὸ παρόν. Λατρεία Ἥρας καὶ κάποιου ἥρωος φαίνεται ἡ πιθανώτερα, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται λατρεία Ἀφροδίτης καὶ Ἄρεως.

Εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς ὡσαύτως χρόνους ἀνήκουν οἱ βαθύτερον ἀπὸ τοὺς πρὸς Ν. τοῦ πωρίνου κτίσματος εὑρεθέντες τοῖχοι, ἐνῷ ὄστρακα μαρτυροῦν συνεχῆ χρῆσιν τοῦ χώρου μέχρι τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ὁπότε ἔχομεν καὶ πάλιν οἰκοδομικὰ λείψανα καὶ μάλιστα μνημειώδη: πιθανῶς κατὰ τὰ τέλη 3ου-ἀρχὰς 4ου αἰ μ.Χ.[12] ἐσκάφη μέγα, σχεδὸν τετράγωνον, ὑπόγειον, τὸ ὁποῖον ἔκοψε τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ πωρίνου κτίσματος καὶ τμῆμα τοῦ φρέατος.

Οἱ ἰσχυροὶ τοῖχοι τοῦ ὑπογείου εἶναι ἐκτισμένοι μὲ πλακοειδεῖς ὀπτοπλίνθους (εἰς τὰς ὄψεις), λίθους, ὄστρακα καὶ ἀσβεστοκονίαμα. Ἡ ὅλη κατασκευὴ (Σχέδ. 11) εἶναι ἐπιμελεστάτη. Εἰς τὸ μέσον τοῦ βορείου τοίχου ὑπάρχει ἡ εἴσοδος, μὲ παραστάδας ἐκ πωρολίθων καὶ ἐπίστεψιν ἐκ δύο ἐπαλλήλων τόξων ἐξ ὀπτοπλίνθων (Πίν. 155 β). Κλῖμαξ μὲ δύο πτέρυγας ὡδήγει εἰς τὸ ὑπόγειον, κατερχομένη ἀρχικῶς ἐκ Δ. (τὸ τμῆμα αὐτὸ εὑρίσκεται ὑπὸ τὸ ὅμορον οἰκόπεδον Καπερώνη καὶ δὲν ἀνεσκάφη) καὶ εἶτα στρεφομένη πρὸς Ν.

Εἰς τὸ μέσον τοῦ δυτικοῦ τοίχου ὑπάρχει μεγάλη κόγχη, ἐξικνουμένη μέχρι τοῦ δαπέδου (Πίν. 155 γ), εἰς τὸ μέσον δὲ τοῦ νοτίου τοίχου ἑτέρα κόγχη μικροτέρα, μὴ ἐξικνουμένη μέχρι τοῦ δαπέδου. Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ οἰκοδομήματος ὑπάρχουν ὁμοίως λοξῶς ἐκτισμέναι κόγχαι, ὥστε ὁ χῶρος νὰ δίδῃ τὴν ἐντύπωσιν ὀκταγώνου.

Ἰδιομορφίαν παρουσιάζει ἡ μεγαλυτέρα πασῶν

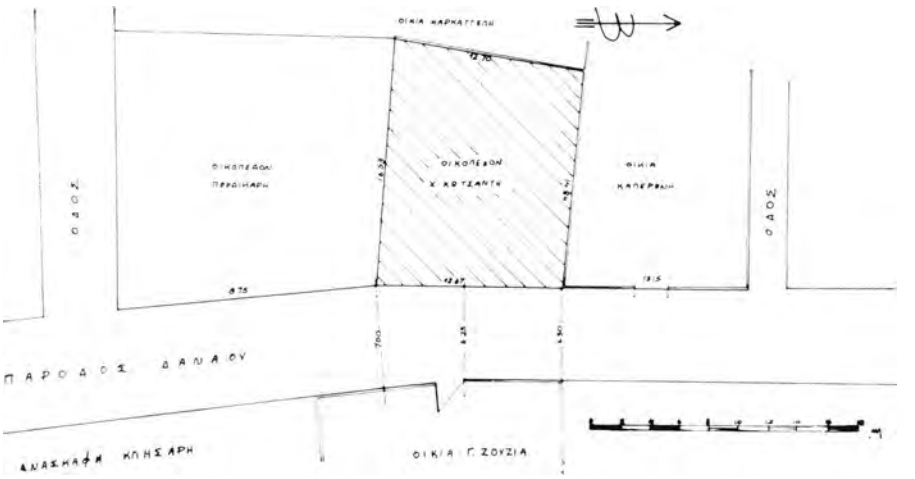

Σχέδ. 9. Ἄργος. Πάροδος Δαναοῦ. Τοπογραφικὸν περιοχῆς.

κόγχη, ἡ ὁποία ὑπάρχει εἰς τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Τὸ δάπεδόν της εἶναι 0.75 μ. χαμηλότερον ἀπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὑπογείου. Εἰς τὸ μέσον του ὑπάρχει φρέαρ μὲ ἐπένδυσιν ἐκ πηλίνων δακτυλίων, ἐσωτ. διαμ. μόλις 0.55 μ. Παρὰ τὴν στενότητα τοῦτο ἀνεσκάφη μέχρι βάθους 9.75 μ. (ἤτοι 5.80 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ ὑπογείου) καὶ ἡ ἐπίχωσίς του θὰ περιγραφῇ κατωτέρω.

Τὸ δάπεδον τοῦ ὑπογείου ἀποτελεῖται ἀπὸ μικροὺς λογάδας λίθους καὶ κονίαμα, πλὴν ἑνὸς τμήματος πρὸ τῆς κόγχης τοῦ φρέατος, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐπίστρωσιν μαρμαρίνων πλακῶν (Πίν. 155 δ).

Ἡ πίσω ὄψις τῶν τοίχων, ὡς ἀφανής, εἶναι ἀνώμαλος, ἐνῷ ἡ ἐσωτερικὴ διασώζει δύο στρώματα ἐπιχρίσματος, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐξωτερικὸν εἶναι τοιχογραφημένον. Εἰς τὰ μέρη ὅπου διατηροῦνται χρώματα (κυρίως εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον) διεπιστώθη ὅτι τὰ ἀνώτερα τμήματα τῶν κογχῶν φέρουν παχείας καθέτους μελανὰς ταινίας, οἱ μεταξὺ τῶν κογχῶν τοῖχοι φέρουν κόσμησιν μιμουμένην φλεβώσεις μαρμάρου, ἐνῷ τὰ περιθέοντα τὰς κόγχας τόξα

12. Δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ γίνῃ δοκιμαστικὴ τομὴ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὑπογείου. Ἡ διδομένη χρονολόγησις βασίζεται εἰς ἐλάχιστα, μὴ ἀπολύτως χαρακτηριστικὰ ὄστρακα, εὑρεθέντα ἐν ἐπαφῇ μὲ τὸ ἐξωτερικὸν τῶν τοίχων καὶ κυρίως εἰς ἕνα λαιμὸν ἀμφορέως ἐκτισμένον εἰς τὸν Δ τοῖχον, ὅμοιον μὲ τὰ παραδείγματα Agora V, K 113 καὶ M 237.

φέρουν ἐναλλὰξ ἐπιμήκεις ρόμβους καὶ κύκλους.

Τὸ ὑπόγειον ἴσως εἶχε καὶ ἄνω ὄροφον (τὰ ἀνώτερα τμήματα τῶν τοίχων ἔχουν καὶ τὰς δύο ὄψεις στον στρωμάτων καταστροφῆς, οὐδὲν ἀπέδωσε μαρτυροῦν περὶ τῆς χρήσεως τοῦ κτηρίου, εἶναι προφανὴς ὁ τελετουργικός του χαρακτήρ. Ἐνθυμίζει τὰς

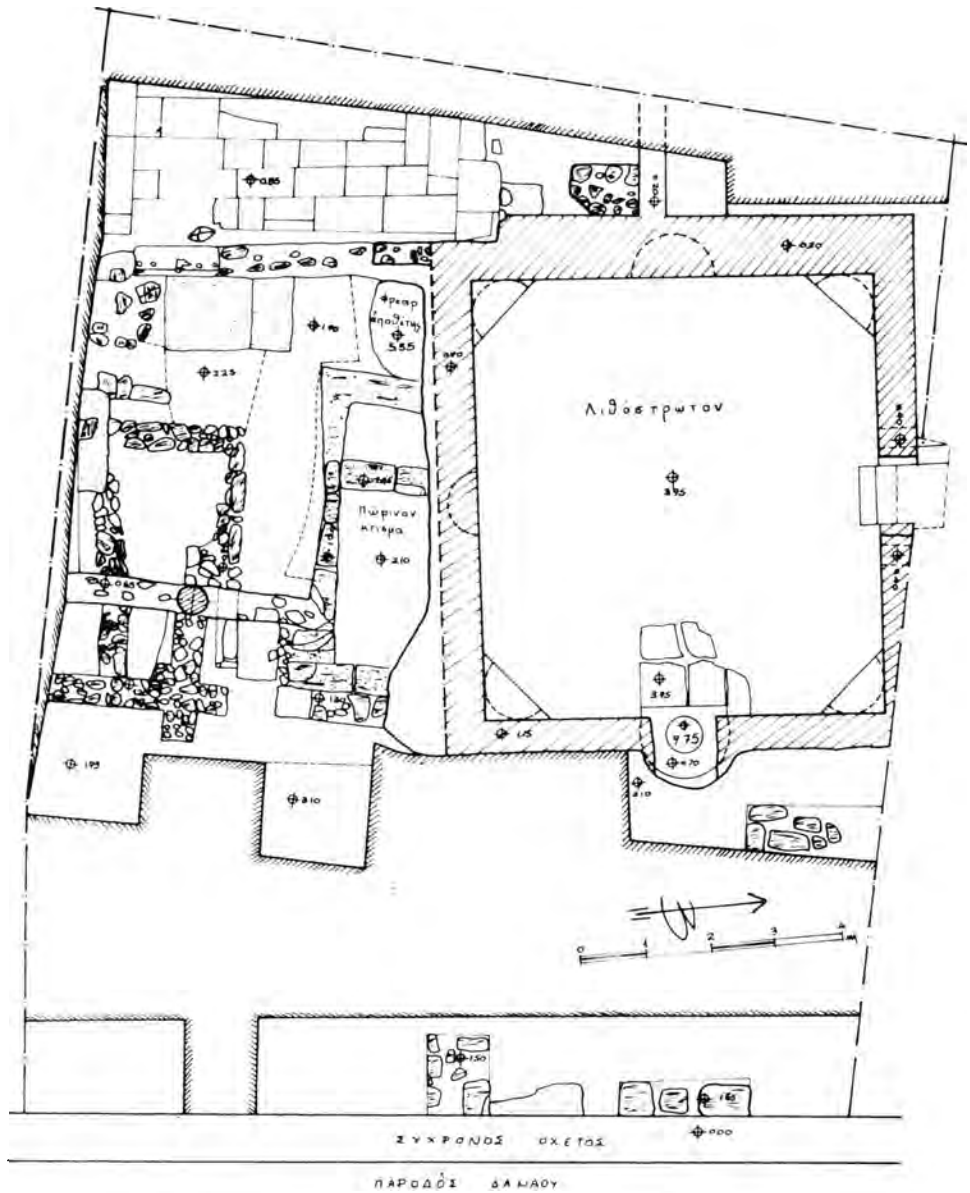

Σχέδ. 10. Ἄργος. Πάροδος Δαναοῦ. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Κωτσαντῆ.

ὁμαλὰς) καὶ ἐστεγάζετο μᾶλλον διὰ κεραμίνης στέγης. Πάντως εἰς τὰς δύο γωνίας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κτηρίου, αἱ ὁποῖαι σώζονται εἰς μεγαλύτερον ὕψος, ὑπάρχει πιθανὴ ἀρχὴ νευρώσεων, χωρὶς νὰ εἶναι σαφὲς ἂν ἀποτελοῦν ρίζας νευρώσεων σταυροθολίου.

Καίτοι ἡ ἐπίχωσις, συνισταμένη ἐκ δύο τοὐλάχιστον στρωμάτων καταστροφῆς, οὐδὲν ἀπέδωσε μαρτυροῦν περὶ τῆς χρήσεως τοῦ κτηρίου, εἶναι προφανὴς ὁ τελετουργικός του χαρακτήρ. Ἐνθυμίζει τὰς κρύπτας ἱερῶν μυστηριακῶν θεοτήτων, ὡς τὸ Ἰσεῖον τῆς Γόρτυνος[13].

13. Βλ. F. Dunand, Le culte d'Isis dans le bassin oriental de la Méditerranée (1973), τ. II, σ. 73 κ.ἑ. (διὰ τὴν δεξαμενὴν μὲ τὰς κόγχας βλ. σ. 76). Διὰ τὸ ἀπαραίτητον τοῦ ὕδατος εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἴσιδος βλ. P. Roussel, Les cultes égyptiens à Délos (1915-16), σ. 20 κ.ἑ., 30 κ.ἑ., 36-45.

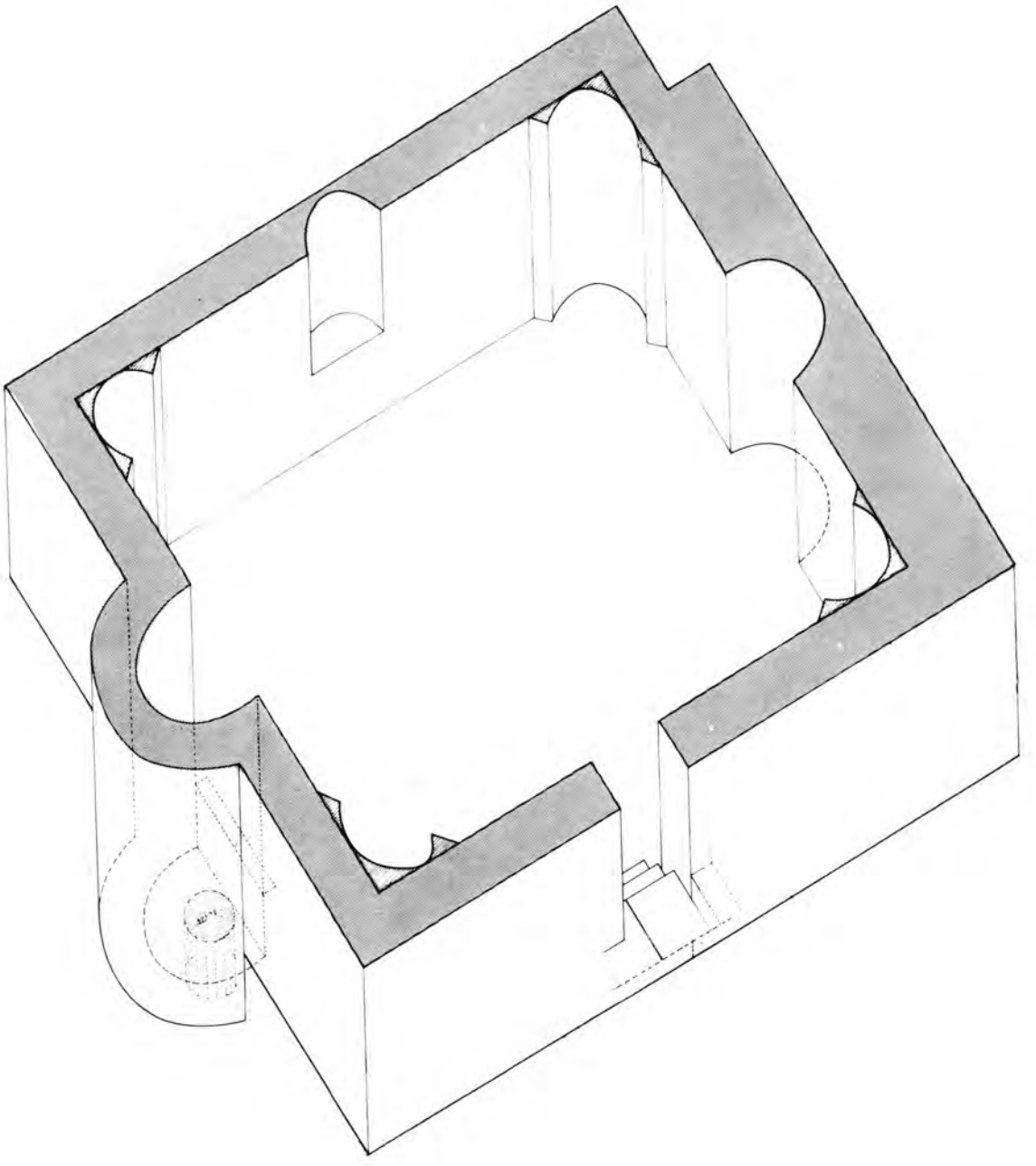

Σχέδ. 11. Ἄργος. Πάροδος Δαναοῦ. Ἀξονομετρικὴ κάτοψις τοῦ ὑπογείου κτίσματος.

Ἡ ἐγκατάλειψις καὶ ἡ ἐπίχωσις τοῦ ὑπογείου ἀρχίζει ἀπὸ τὸν 6ον αἰ. μ.Χ. Τότε προσχώνεται καὶ τὸ φρέαρ μὲ παντοῖον ὑλικόν, ἤτοι χῶμα, λίθους, κεράμους, πλάκας μαρμάρου καὶ σχιστολίθου, ὀστᾶ ζώων, μεταξὺ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν ἀγγεῖα παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ἐν οἷς καὶ πινάκιον μὲ ἐγχάρακτον σταυρόν[14]. Εὑρέθησαν ἐπίσης τεμάχια μαρμαρίνων πεσσίσκων, ἐξ ὧν τινα μὲ ἐγχαράκτους σταυρούς, ἥμισυ μαρμαρίνου περιρραντηρίου μὲ κυματοειδεῖς αὐλακώσεις, ὡς καὶ γυναικεία κεφαλὴ

14. Πρβλ. Hayes, Late Roman Pottery (1972), εἰκ. 79 r.

φυσικοῦ μεγέθους, ἥτις συνεκολλήθη μὲ κορμὸν μαρμαρίνου ἀγάλματος τοῦ τύπου τῆς «Ἀσπασίας», ὅστις εἶχεν εὑρεθῆ παλαιότερον εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου Γιάννου[15], περὶ τὰ 15 μ. βορειότερον τοῦ οἰκοπέδου Κωτσαντῆ (Πίν. 156 α-β).

Πλὴν τῶν ἀφθόνων ὀστράκων καὶ τεμαχίων κεράμων τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὑπογείου, εὑρέθησαν, εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα, πώρινος ἀμφικιονίσκος καὶ ὡραῖον ἰωνικὸν κιονόκρανον, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας του φέρει τὴν τεκτονικὴν μᾶλλον ἐπιγραφὴν (ἀρχικὰ ὀνόματος;) διὰ μηνοειδῶν γραμμάτων: *TIM* (Πίν. 156 γ).

Πιθανῶς κατὰ τὸν 5ον αἰ. μ.Χ. ἐκτίσθη μία ἰδιωτικὴ μᾶλλον οἰκία εἰς τὸν χῶρον πρὸς ΝΔ. τοῦ ὑπογείου, τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη τοῖχος ἐκ λογάδων λίθων καὶ κονιάματος, ὅστις φέρει καὶ μυστρίσματα. Θύρα μὲ λίθινον κατώφλιον εἰσάγει εἰς χῶρον μὲ ὡραῖον δάπεδον ἐκ πλακῶν μαρμαροειδοῦς σχιστολίθου.

Λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τῶν εὑρημάτων τὸ οἰκόπεδον ἐκηρύχθη ἀπαλλοτριωτέον.

Ὁδὸς Τριπόλεως 19 (οἰκόπεδον Παν. Κωτσομύτη)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ἀκριβῶς ἔναντι τῆς ἀνασκαφῆς Κανελλοπούλου[16]. Λόγῳ τῆς ὑπάρξεως συγχρόνου κτηρίου, ἡ ἀνασκαφὴ περιωρίσθη εἰς τρία σκάμματα εἰς τὸν ἐλεύθερον χῶρον τοῦ οἰκοπέδου.

Ὀλίγα μόνον ὄστρακα ἀντιπροσωπεύουν τὴν ΜΕ, ΥΕ καὶ γεωμετρικὴν περίοδον. Εἰς τὰ βαθύτερα ἀνασκαφέντα στρώματα εὑρέθησαν ἄφθονα ὑστεροαρχαϊκὰ καὶ κυρίως κλασσικὰ ὄστρακα. Ἀρκετὰ εἰδώλια καὶ θραύσματα εἰδωλίων (καθημένης θεᾶς καὶ ἀσπιδοφόρου ἱππέως) εὑρέθησαν διάσπαρτα καὶ ἀποτελοῦν ἔνδειξιν ὑπάρξεως λατρευτικοῦ χώρου ἐν γειτονίᾳ πρὸς τὴν ἀνασκαφήν.

Εἰς τοὺς ὑστεροκλασσικοὺς καὶ ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἀνῆκεν ἡ ἐπίχωσις ἑνὸς κυκλικοῦ λάκκου, μᾶλλον φρεάτος, εἰς τὴν τομὴν Ι. Μεταξὺ τῶν ὀστράκων του ἦτο καὶ θραῦσμα πυθμένος κοτύλης μὲ τὸ χάραγμα *ΣΑ[*

Παχεῖα ἐπίχωσις ἑλληνιστικῶν χρόνων εὑρέθη τόσον εἰς τὴν Ι, ὅσον καὶ εἰς τὴν τομὴν ΙΙ. Εἰς τὴν δευτέραν ἀπεκαλύφθησαν τμήματα θεμελίων οἰκήματος τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα εἶχον διαταραχθῆ ὑπὸ κτιστῶν ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν τῶν πρωίμων (οἱ Β καὶ Γ) ἢ τῶν προχωρημένων (ὁ Α) ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς καὶ παιδικῆς ταφῆς πρωίμων ρωμαϊκῶν χρόνων, καλυφθείσης μὲ ἤμισυ πηλίνου ἑλληνιστικοῦ λουτῆρος. Ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων τῆς αὐτῆς τομῆς εὑρέθη θραῦσμα ἑλληνιστικῆς κεράμου (μᾶλλον ἐκ τῆς καλύψεως τοῦ ἀγωγοῦ Γ) μὲ πρὸ τῆς ὀπτήσεως γενόμενον χάραγμα *[Δαμόσ]ιος*, ὡς καὶ πολλὰ τεμάχια ἐγχρώμων κονιαμάτων.

Εἰς κτήριον τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. ἀνήκει ὁ εὑρεθεὶς εἰς τὴν τομὴν Ι τοῖχος, ἐνῷ εἰς τὴν τομὴν ΙΙΙ ἀπεκαλύφθη μικρὸν τμῆμα κατασκευῆς πρωίμων ρωμαϊκῶν χρόνων (βάθος 2.45 μ.) καὶ λείψανα δαπέδου ἐκ πηλίνων καὶ λιθίνων πλακῶν τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. Εἰς τὰς ἐπιχώσεις τῆς τομῆς ΙΙΙ εὑρέθη θραῦσμα ἐπιτυμβίου στήλης ἐξ ἀσβεστολίθου[17] μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

[- - -]ία
[χαῖ]ρε

Πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους (Πίν. 156 δ).

Πάροδος Θεάτρου 39 (οἰκόπεδον Γ. Κατσάνου)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται εἰς τὴν συνοικίαν «Ταμπάκικα», παρὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ὁδοῦ Ἀτρέως, περὶ τὰ 150 μ. πρὸς Α. τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς. Ἡ ἐπ' εὐκαιρίᾳ οἰκοδομήσεως ἀνασκαφὴ ὑπῆρξε δυσχερής, λόγῳ στενότητος τοῦ χώρου καὶ λόγῳ ὑπάρξεως πολλῶν συγχρόνων παραβιάσεων ἐκ τῆς κατασκευῆς ληνῶν καὶ κινστερνῶν διὰ τὴν κατεργασίαν δερμάτων.

Κύριον εὕρημα ὑπῆρξε καλῆς κατασκευῆς δεξαμενή, ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς λουτρῶνα ὡρίμων ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἦτο ἐκτισμένη μὲ ἰσχυροτάτους τοίχους ἀπὸ μικροὺς λίθους καὶ κονίαμα καὶ εἶχεν ἐπένδυσιν καὶ ἐπίστρωσιν ἀπὸ μαρμαρίνας πλάκας. Ὑπ' αὐτὰς ὑπῆρχε παχὺ στρῶμα ὀστρακασβέστου καὶ πήλιναι πλάκες, ἐκ τῶν ὁποίων ὅσαι ἦσαν ὑπὸ τὴν ὀρθομαρμάρωσιν ἔφερον τὰς γνωστὰς κωνοειδεῖς ἀποφύσεις διὰ νὰ μὴ ἐφάπτωνται ἀπολύτως τοῦ τοίχου καὶ νὰ ἐπιτρέπουν οὕτω τὴν κυκλοφορίαν θερμοῦ ἀέρος.

Ἡ θέρμανσις τοῦ ὕδατος ἐγένετο διὰ τοῦ πυρὸς ὑποκαύστου, τὸ ὁποῖον ἐσώζετο εἰς ἀρίστην κατάστασιν ὑπὸ τὴν δεξαμενὴν καὶ ἐπροχώρει εἰς μέγα βάθος ὑπὸ τὴν παρακειμένην ἀδιέξοδον ὁδὸν καὶ τὰς γειτονικὰς ἰδιοκτησίας. Πλὴν τοῦ δάσους τῶν κυλινδρικῶν κιονίσκων ἀπὸ πηλίνους σφονδυλίσκους, παρετηρήθησαν τριγωνικαὶ ἀπολήξεις ἐξαερισμοῦ. Λόγῳ κινδύνου καταρρεύσεως δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἔρευνα καὶ ἡ μέτρησις ὁλοκλήρου τοῦ ὑποκαύστου.

Εἰς τὸν ὑπόλοιπον στενὸν χῶρον τοῦ οἰκοπέδου ἀνεσκάφησαν θεμέλια δωματίων τοῦ λουτροῦ, τὰ κυριώτερα διαμερίσματα τοῦ ὁποίου φαίνεται ὅτι συνεχίζοντο πρὸς Δ.

15. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 171, Πίν. 126 δ. Ἡ κεφαλὴ ὁμοῦ μετὰ τοῦ κορμοῦ θὰ δημοσιευθῇ ὑπὸ τῆς συναδέλφου κ. Κ. Κρυστάλλη-Βότση. Εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνου ὑπάρχει ἄγαλμα τοῦ ἰδίου τύπου. Τελευταίως πιστεύεται ὅτι παριστᾷ τὴν Φαυστῖναν τὴν Πρεσβυτέραν: Βλ. Σ. Μαρινάτος, ΑΔ 15 (1933-35), Παράρτ., σ. 66 κ.ἑ., ἀριθ. 10 (παρένθ. πίν. 1-2). M. Wegner, Hadrian, σ. 126. Ἀλκμ. Σταυρίδη, ΑΕ 1976, σ. 137 κ.ἑ., πίν. 51 α-β. Εὐχαριστῶ τὴν κ. Σταυρίδη διὰ τὴν συζήτησιν μαζί μου ἐπὶ ὡρισμένων προβλημάτων σχετικῶν μὲ τὸ ἄγαλμα.

16. Βλ. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 132 κ.ἑ.

17. Ὑψ. 0.17, πλ. 0.13, πάχ. 0.105 μ.

Εἰς τὰς πλήρεις τέφρας καὶ αἰθάλης ἐπιχώσεις εὑρέθησαν δίκτυα κτιστῶν καὶ πηλίνων ἀγωγῶν, ὡς καὶ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, προφανῶς ἀπὸ τὸν λουτρῶνα. Οὐδὲν ἀξιόλογον κινητὸν εὕρημα ἐσημειώθη. Τὰ ἀρχαῖα διετηρήθησαν διὰ καταχώσεως.

Ὁδὸς Καρατζᾶ 54 (οἰκόπεδον Κ. Φωτοπούλου)

Λόγῳ γειτνιάσεως τοῦ οἰκοπέδου μὲ τὴν περιοχὴν τῆς Δειράδος ἠνοίχθη ἀνασκαφικὴ τομή, διαστ. 2 × 2.50 μ., εἰς χῶρον τὸν ὁποῖον κατέλαβεν ὁ βόθρος τῆς οἰκίας.

Ἡ ἀνασκαφικὴ εἰκὼν ἦτο ἡ συνήθης εἰς τὴν περιοχήν: Εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα (βάθος 0.80-1.66 μ.) εὑρέθησαν δύο τοῖχοι ἐξ εὐμεγέθων δόμων, συναντώμενοι κατ' ὀρθὴν γωνίαν καὶ χρονολογούμενοι εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Οἱ τοῖχοι ἐθεμελιοῦντο ἐντὸς κλασσικῆς ἐπιχώσεως, ὑπὸ τὴν ὁποίαν εὑρέθη ἀμιγὲς γεωμετρικὸν στρῶμα. Ὀλίγα ΜΕ ὄστρακα εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα (βάθος 1.80 μ.) μαρτυροῦν διὰ χρῆσιν τοῦ χώρου κατὰ τὴν ἀντίστοιχον περίοδον.

Πλὴν ὀλίγων χαλκῶν νομισμάτων καὶ κεφαλῆς γυναικείου εἰδωλίου δὲν ἐσημειώθησαν κινητὰ εὑρήματα.

Πάροδος Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Ν. Δαμάλα)

Μικρὰ δοκιμὴ εἰς τὰ πέδιλα νέας οἰκοδομῆς ἀπέδωσεν ὀλίγα ΥΕ ΙΙΙΒ ὄστρακα. Νέα χρῆσις τοῦ χώρου διεπιστώθη κατὰ τοὺς ὑστεροκλασσικοὺς καὶ ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Εἰς τοὺς τελευταίους ἀνῆκε τμῆμα τοίχου οἰκίας, ἐξερχομένης τῶν ὁρίων τοῦ οἰκοπέδου.

Ὁδὸς Περσέως 35 (οἰκόπεδον Θεοδ. Θεοδωροπούλου)

Ἐν ὄψει κατεδαφίσεως παλαιᾶς οἰκίας δι' ἀνέγερσιν νέας, ἐγένετο περιωρισμένη ἀνασκαφὴ εἰς τὸν χῶρον τῆς αὐλῆς, ἡ ὁποία εἶναι ὅμορος μὲ τὰ οἰκόπεδα Θεοδωροπούλου, Ρέντα καὶ Προκοπίου, ὅπου ἔχει ἀποκαλυφθῆ σπουδαῖον νεκροταφεῖον τῶν ΜΕ, ΥΕ, γεωμετρικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων (βλ. ἀνωτ. σ. 205-208).

Μέχρι βάθους 1 μ. περισυνελέγησαν ὀλίγα κλασσικὰ καὶ ἑλληνιστικὰ ὄστρακα. Περαιτέρω διεπιστώθη παχὺ προϊστορικὸν στρῶμα, μὲ ἀρκετοὺς λίθους, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι σαφὲς ἐὰν ἀνῆκον εἰς τοῖχον κτηρίου. Ἀρχικῶς τὸ στρῶμα περιεῖχεν ἀνάμεικτα πρώιμα μυκηναϊκὰ καί ΜΕ ὄστρακα, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ βάθους 1.60 μ. καὶ ἑξῆς ἦτο καθαρὸν ΜΕ.

Ἡ τομὴ ἐπεχώσθη διὰ διεξαγωγὴν κανονικῆς ἀνασκαφῆς μετὰ τὴν κατεδάφισιν τῆς οἰκίας.

Πάροδος Ἡρακλέους (οἰκόπεδον Νικολάου Δούρου, πρώην Πετροπούλου)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται εἰς τὴν τελευταίαν δεξιᾷ τῷ ἀνερχομένῳ πάροδον τῆς ὁδοῦ Ἡρακλέους, παρὰ τὸ παλαιὸν 6ον Δημοτικὸν Σχολεῖον. Ἡ ἐπ' εὐκαιρίᾳ οἰκοδομήσεως σωστικὴ ἀνασκαφὴ περιωρίσθη κυρίως εἰς τὰ σκάμματα τῶν πεδίλων, διευρυνθέντα.

Λόγῳ κλίσεως τοῦ ἐδάφους κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, αἱ ἐπιχώσεις εἶχον διάφορον βάθος, ἀπὸ 2.20-3.53 μ., ὁπόθεν ἤρχιζε τὸ παρθένον ἔδαφος. Ὀλίγα σχετικῶς ΜΕ καὶ πρώιμα μυκηναϊκὰ ὄστρακα ὑποδηλοῦν χρῆσιν τοῦ χώρου κατὰ τοὺς ἀντιστοίχους χρόνους. Ἀφθονώτερα ἦσαν τὰ ὄστρακα τῆς ΥΕ ΙΙΙΑ καὶ κυρίως τῶν ΥΕ ΙΙΙΒ καὶ ΙΙΙΓ περιόδων.

Εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΒ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ παιδικὴ ταφὴ ἐν λάκκῳ, διαστ. περίπου 0.65 × 0.65 μ., ὅστις ἦτο κεκαλυμμένος μὲ πλάκας σχιστολίθου. Εὑρέθησαν ἐλάχιστα ἡμιδιαλελυμένα ὀστᾶ καὶ μία μόνωτος ὑψίπους κύλιξ ὡς κτέρισμα (βάθος δαπέδου τάφου 3.23 μ.). Εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδον ἀνῆκον δύο τοῖχοι ἐξ ἀργολιθοδομῆς, εὑρεθέντες εἰς βάθος 2.55 καὶ 2.75 μ. ἀντιστοίχως. Εἶχον διεύθυνσιν Α.-Δ. καὶ συνεδέοντο μὲ τρία δάπεδα ἐκ πατημένου χώματος καὶ λίθων, εἰς βάθος 2.30, 2.50 καὶ 2.80 μ. Μικρὰ τεμάχια ἐγχρώμων κονιαμάτων ἀνῆκον πιθανῶς εἰς ἐπιχρίσματα τῶν τοίχων. Λεπίδες ὀψιανοῦ καὶ ἀνὰ ἓν εἰδώλιον τύπου Φ καὶ τύπου Ψ ἦσαν τὰ μόνα κινητὰ εὑρήματα.

Παρὰ τὸν βορειότερον τῶν τοίχων εἰς βάθος 2.50 μ., εὑρέθη ἑτέρα ἀκτέριστος παιδικὴ ταφὴ εἰς συνεσταλμένην στάσιν, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α.

Ἡ πλήρης ἀπουσία ὀστράκων γεωμετρικῆς ἐποχῆς, μαρτυρεῖ ἐγκατάλειψιν τοῦ χώρου κατὰ τὴν ἀντίστοιχον περίοδον. Διεπιστώθη ἐξ ἄλλου ἡ ὕπαρξις παχέων ἐπαλλήλων στρωμάτων ποταμίων προσχώσεων, ἄνευ ὀστράκων, εἰς τὰ ἐνδιάμεσα τῶν ὁποίων εὑρέθησαν ὀλίγα κλασσικὰ καὶ ἀφθονώτερα ἑλληνιστικὰ ὄστρακα. Ὁ χῶρος ἐγκατελείφθη ὁριστικῶς εἰς τὸν 4ον αἰ. μ.Χ.

Ὁδὸς Ἡρακλέους 95 (οἰκόπεδον Μαρίας Παναγιωτοπούλου)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον, εὑρισκόμενον εἰς τοὺς πρόποδας τῆς «Ἀσπίδος», διεξήχθη περιωρισμένης ἐκτάσεως ἀνασκαφὴ ἐπ' εὐκαιρίᾳ αἰτήσεως δι' οἰκοδόμησιν. Αἱ ἐπιχώσεις ἦσαν ἐλάχισται καὶ ὁ φυσικὸς βράχος ἀνεφάνη εἰς μέσον βάθος 0.80 μ. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ὠξειδωμένα ὄστρακα ἀνῆκον εἰς τὴν ΜΕ, ΥΕ ΙΙΙ καὶ ὑστεροκλασσικὴν ἐποχὴν καὶ πρέπει νὰ εἶχον κυλίσει ἀπὸ ὑψηλότερα σημεῖα τοῦ λόφου, ἐνῷ τὸ μόνον ἀποκαλυφθὲν τοιχίον ἀνῆκεν εἰς τοὺς ὑστέρους βυζαντινοὺς χρόνους.

Ὁδὸς Κορίνθου 207 (οἰκόπεδον Πέτρου Κοτσονάρου)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ νέου Νοσοκομείου καὶ τῆς γεφύρας τοῦ Χαράδρου συνοικίαν τῆς πόλεως. Ἡ περιωρισμένη ἀνασκαφὴ ἔγινεν

ἐπ' εὐκαιρίᾳ οἰκοδομήσεως μαγειρείου κατ' ἐπέκτασιν ὑπαρχούσης οἰκίας.

Πλὴν ἐλαχίστων ὀστράκων γεωμετρικῆς καὶ ὑστεροκλασσικῆς ἐποχῆς εἰς τὰ ἐπιφανειακὰ στρώματα, ἡ λοιπὴ ἐπίχωσις ἦτο ἀποκλειστικῶς ΜΕ καὶ ΥΕ χρόνων. Ἀναλογικῶς ἀφθονωτέρα ἦτο ἡ ἀμαυρόχρωμος ΜΕ κεραμεική. Εὑρέθη ἐπίσης μινύειος καὶ πολύχρωμος κεραμεικὴ τῆς αὐτῆς περιόδου. Ἡ ΥΕ κεραμεικὴ ἐκάλυπτε τὰς ὑποπεριόδους ΥΕ ΙΒ ἕως καὶ ΥΕ ΙΙΙΓ.

Εἰς βάθος 1.75 μ. ἀπεκαλύφθη μικρὸν μέρος τοίχου ΜΕ οἰκήματος, ἐνῷ εἰς μικρότερον βάθος ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τοίχων κτίσματος τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ-Γ περιόδου. Τὸ φυσικὸν ἔδαφος εὑρέθη εἰς βάθος 2.05 μ.

Ὁδὸς Κολοκοτρώνη 10 (οἰκόπεδον Ἀναστ. Καλογεροπούλου)

Ἡ σωστικὴ ἀνασκαφὴ ἔγινεν ἐπ' εὐκαιρίᾳ οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν. Αἱ ἐπιχώσεις ἦσαν σχετικῶς ἀβαθεῖς καὶ τὸ ἐκ μικρῶν ποταμίων χαλίκων παρθένον ἔδαφος ἐφάνη εἰς μέσον βάθος 1.40 μ.

Ὀλίγα μινύεια καὶ ἀμαυρόχρωμα ΜΕ ὄστρακα, ὡς καὶ ἀφθονώτερα ΥΕ ΙΙΙΒ καὶ Γ, ἦσαν τὰ μόνα στοιχεῖα ἐκ τῶν ἀντιστοίχων περιόδων.

Κατὰ τοὺς μέσους γεωμετρικοὺς χρόνους ὁ χῶρος ἐχρησιμοποιήθη διὰ ταφάς. Ἀνευρέθη ἀκόσμητος ταφικὸς πίθος, τοποθετημένος ἐπὶ τῆς κοιλίας του, μὴ διασώζων σκελετόν. Ἐξωτερικῶς, παρὰ τὴν πλάκα καὶ τοὺς λίθους, οἱ ὁποῖοι ἔφρασσον τὸ στόμιόν του, εἶχον ἀποτεθῆ ἑπτὰ ἀγγεῖα, ἤτοι: δύο μόνωτοι κύαθοι, δύο οἰνοχόαι μὲ τριφυλλοειδῆ προχοήν, πρόχους, ἀμφορεὺς καὶ ὑποκρητηρίδιον.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν ἀγγείων τοῦ πίθου καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ δαπέδου εὑρέθη ἡμικατεστραμμένον κρατηροειδές, περιέχον ὀστάρια βρεφικῆς ταφῆς.

Ἄφθονα σχετικῶς ἦσαν τὰ ὄστρακα τῆς ἀρχαϊκῆς, κλασσικῆς (κυρίως πυθμένες κοτυλῶν) καὶ ἑλληνιστικῆς περιόδου.

Εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου καὶ σχεδὸν παραλλήλως πρὸς τὸν τοῖχον τῆς ὁμόρου οἰκίας, ἀπεκαλύφθη σειρὰ μεγάλων ἀκατεργάστων δόμων, προφανῶς θεμέλιον τμήματος τοίχου ἢ περιβόλου. Εἶχε θεμελιωθῆ ἐντὸς τοῦ γεωμετρικοῦ στρώματος καὶ πιθανῶς ἦτο ἡ αἰτία τῆς μερικῆς διαταράξεως τοῦ ταφικοῦ πίθου. Λόγῳ τοῦ μικροῦ βάθους (0.60-0.80 μ.) ἡ ἀσφαλὴς χρονολόγησις τοῦ τοίχου εἶναι δυσχερής, φαίνεται πάντως ὅτι ἐκτίσθη εἰς τοὺς ὑστεροκλασσικοὺς ἢ ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Αἱ ἑπόμεναι περίοδοι, μέχρι καὶ τῆς βυζαντινῆς, ἀντεπροσωπεύοντο ὑπὸ κεραμεικῶν εὑρημάτων.

Γωνία ὁδοῦ Ἀτρέως καὶ προεκτάσεως Δαναοῦ (οἰκόπεδον Κωνσταντίνου Τσουγκριάνη)

Αἱ παλαιότεραι ἐνδείξεις διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ χώρου ἦσαν διάσπαρτοι λεπίδες ὀψιανοῦ καὶ ποὺς μυκηναϊκῆς κύλικος.

Τὸ ἀρχαιότερον, πάντως, καθαρὸν στρῶμα διεπιστώθη ὅτι ἀνῆκεν εἰς τοὺς ὑστέρους γεωμετρικοὺς χρόνους. Πρόκειται διὰ δάπεδον ἀπὸ σκληρὸν χῶμα καὶ χάλικας, μὲ σποραδικὰ ἴχνη πυρᾶς, τὸ ὁποῖον διεπιστώθη εἰς ὅλην σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 2.90 μ., ὅπου μεταγενέστεραι κατασκευαὶ δὲν τὸ εἶχον διαταράξει. Εἰς διάφορα σημεῖα ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἀνευρέθησαν πέντε συνολικῶς χαλκαῖ περόναι, πήλινον σφονδύλιον καὶ καμένα ὀστᾶ ζώων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν συγκεντρωμένα ἰδίως εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου (Σχέδ. 12).

Τὰ ἀνωτέρω, ὡς φαίνεται, ἀποτελοῦν ἴχνη ταφικῆς λατρείας καὶ συνδέονται μὲ τὴν ὕπαρξιν νεκροταφείου τῶν γεωμετρικῶν χρόνων εἰς τὴν περιοχήν, τμήματα τοῦ ὁποίου εἶχον παλαιότερον ἀνασκαφῆ ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς (ἀνασκαφὴ Garland) εἰς τὸ εἰς ἀπόστασιν 20 μ. εὑρισκόμενον οἰκόπεδον Ἰω. Ζαχαρία. Ἡμικατεστραμμένος τάφος τοῦ ἰδίου νεκροταφείου εὑρέθη καὶ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Τσουγκριάνη, μὲ τὸ ἄνω ἥμισυ ἀκτερίστου σκελετοῦ ἐντὸς ἁπλοῦ λάκκου, ὑπὸ τὸ δάπεδον.

Ἡ ταφικὴ χρῆσις τοῦ χώρου συνεχίσθη καὶ μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ δαπέδου, πάντοτε εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους. Εἰς λάκκους, οἱ ὁποῖοι τὸ εἶχον διαταράξει, εὑρέθησαν:

(α) Δύο ἐγχυτρισμοί (Σχέδ. 12), ὁ εἷς μὲ βρεφικὴν ταφὴν ἐντὸς ἀμφορέως καὶ ὁ ἕτερος μὲ συνεσταλμένον σκελετὸν ἐντὸς πιθίσκου, τὸ στόμιον τοῦ ὁποίου ἐκαλύπτετο ὑπὸ κρατῆρος, ὅστις περιεῖχε τὸ κρανίον τοῦ σκελετοῦ. Οἱ ἐγχυτρισμοὶ ἦσαν ἡ αἰτία τῆς μερικῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος τάφου. Ἐκαλύπτοντο ὑπὸ λιθοσωροῦ, ὅστις φαίνεται νὰ ἀπετέλει τυμβίσκον ὑπεράνω τῶν ταφῶν. Τεμάχια ἄλλου κρατῆρος, παρὰ τὸν ἀνωτέρω, ἀπετέλουν ἴσως τὸ μόνον κτέρισμα, ἂν καὶ τὸ ὅλον εὕρημα εἶχε διαταραχθῆ ὑπὸ λάκκου τῶν πρωίμων βυζαντινῶν χρόνων.

(β) Ταφικὸς πίθος κατεστραμμένος ἀπὸ νεωτέραν παραβίασιν.

(γ) Ταφικὸς πίθος μὲ συνεσταλμένον σκελετόν, ἐκτερισμένον δι' ἀμφορίσκου, δύο μονώτων κυπέλλων, οἰνοχόης μὲ τριφυλλοειδῆ προχοήν, πρωτοκορινθιακῆς κοτύλης καὶ τεμαχίων σιδηρᾶς περόνης.

(δ) Δύο ταφικοὶ πίθοι μὲ ἀκτερίστους σκελετούς.

Ἡ λατρευτικὴ χρῆσις τοῦ χώρου συνεχίσθη μέχρι καὶ τοῦ τέλους τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ὑπεράνω τοῦ γεωμετρικοῦ δαπέδου διεπιστώθη στρῶμα τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τὸ ὁποῖον φαίνεται νὰ προέρχωνται τὰ εἰς διάφορα βάθη (λόγῳ παραβιάσεων) εὑρεθέντα δώδεκα περίπου εἰδώλια ἢ τεμάχια εἰδωλίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ γνωστὰ ἀργειακὰ εἰδώλια καθημένης θεᾶς, ἱππέως, ὡς καὶ πτηνῶν καὶ

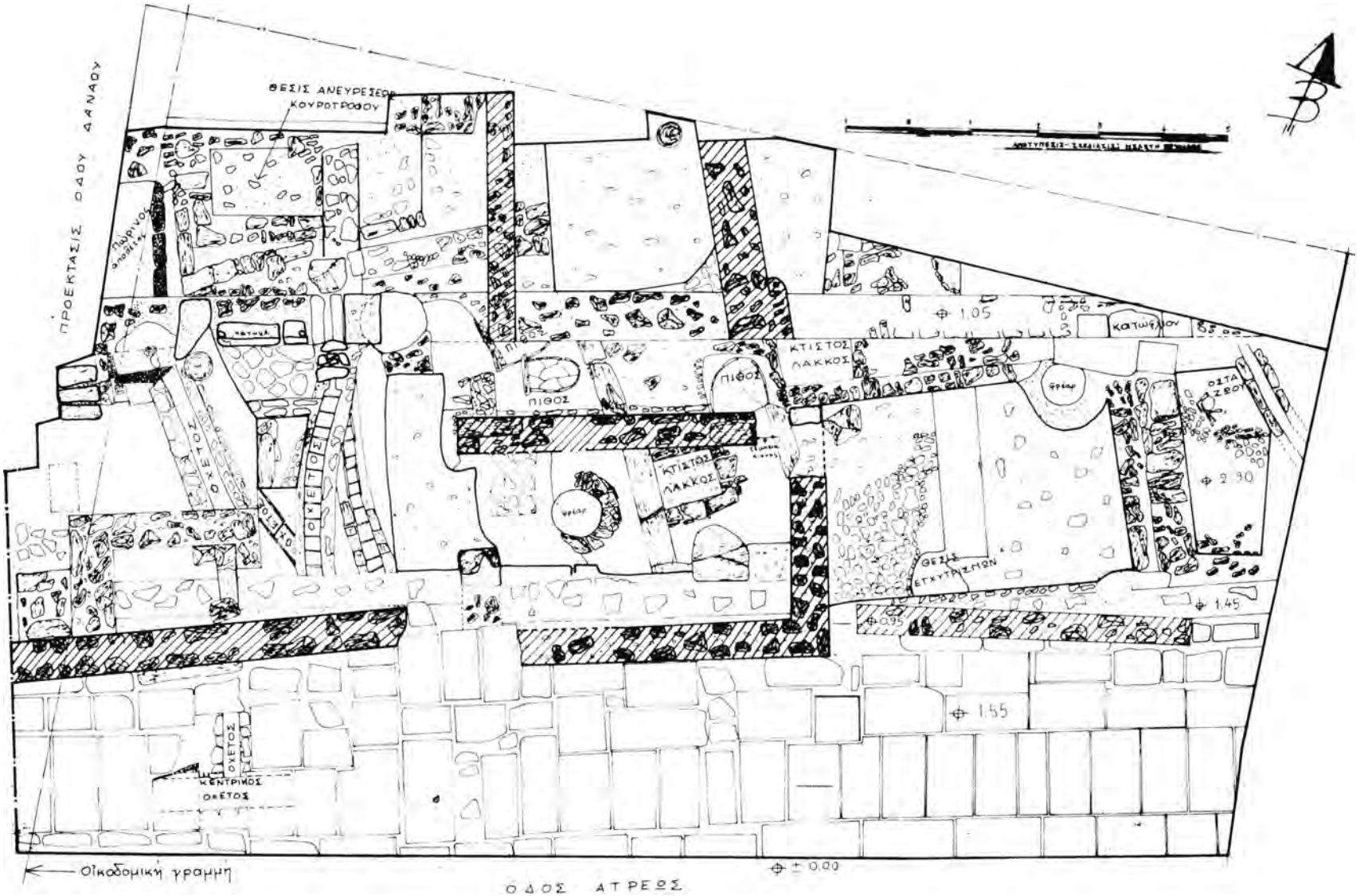

Σχέδ. 12. Ἄργος. Ὁδὸς Ἀτρέως. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Τσουγκριάνη.

ζῳδίων. Μεταξὺ τῶν ὀλίγων συγκριτικῶς εὑρημάτων τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς συγκαταλέγονται εἰδώλιον θεᾶς κρατούσης χοιρίδιον, τεμάχια ἄλλων εἰδωλίων καὶ ἀγνὺς μὲ ἐνσφράγιστον παράστασιν σφιγγός. Εἰς τοὺς ὑστέρους κλασσικοὺς χρόνους θὰ πρέπει νὰ ἀνήκῃ τὸ ἐντὸς διαταραγμένων ἐπιχώσεων εὑρεθὲν «ρωπογραφικὸν» (grotesque) εἰδώλιον κουροτρόφου (Π ί ν. 157 α). Εὑρέθησαν τρία συνανήκοντα, ἀλλὰ μὴ συναπτόμενα, τεμάχιά του. Παριστᾷ ὀρθίαν γυναικείαν μορφήν, μὲ παχύ, δύσμορφον πρόσωπον. Φορεῖ κοκκιδωτὸν χιτῶνα, σχηματίζοντα ἰσχυρὸν κόλπον, καὶ φέρει ἐπὶ τῶν ὤμων ἱμάτιον. Ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ της ὤμου κάθεται, δύσμορφον ὡσαύτως, γυμνὸν νήπιον, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι κρατεῖ ἡ κουροτρόφος. Δὲν γνωρίζω (εἰς τὸ παρὸν τοὐλάχιστον στάδιον τῆς μελέτης), ἐὰν αἱ μορφαὶ ἔχουν ἰδιαίτερον νόημα ἢ ἐὰν πρόκειται ἁπλῶς περὶ εἰδωλίου δούλης-τροφοῦ μετὰ νηπίου[18].

Ἀφθονώτερα ἦσαν τὰ λείψανα τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου. Κατὰ κανόνα εὑρέθησαν ἐντὸς λάκκων-ἀποθετῶν, ἐνίοτε κτιστῶν ἢ ἐπενδεδυμένων μὲ στρῶμα πηλοῦ. Εἰς πολλοὺς λάκκους εὑρέθησαν τέφρα καὶ πολλαὶ σκωρίαι μετάλλων. Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς συγκαταλέγονται περὶ τὰ δέκα εἰδώλια ἢ τεμάχια εἰδωλίων, ἀγνῦθες, τέσσαρες ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, πήλινοι λύχνοι, δύο χαλκαῖ αἰχμαὶ βελῶν, ὀστέιναι περόναι καὶ χαλκᾶ νομίσματα.

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ ἐκ ξεστῶν πωρίνων δόμων ἐκτισμένος ὑπόγειος ἀποθέτης, ὁ ὁποῖος εὑρέθη παρὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου (Σ χ έ δ. 12) καὶ ἀνεσκάφη μόνον μερικῶς, διότι ἐπεκτείνεται ὑπὸ τὴν ὁδὸν Δαναοῦ. Τὰ τοιχώματά του ἔφερον ἐσωτερικῶς ἐπίχρισμα ἐκ κονιάματος. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν χαρακτηριστικῶς πολλὰ τεμάχια μεγαρικῶν σκύφων, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ ἦσαν ἰδιαιτέρως μεγάλοι. Εὑρέθησαν ἐπίσης πολλὰ μικκύλα ἀγγεῖα καὶ λύχνοι, θήλαστρα, δακρυδόχος, λάγυνος, ἀμφορίσκοι, πινάκια καὶ δύο τεμάχια εἰδωλίων, ἐξ ὧν τὸ ἓν γυναικεία κεφαλὴ καὶ τὸ ἕτερον βάσις εἰδωλίου μετὰ πεσσίσκου-στηρίγματος. Ἐκ τῶν ἄλλων μικροευρημάτων μνημονεύομεν χαλκᾶ νομίσματα, ὑαλόμαζαν ἐκ σφενδόνης δακτυλίου καὶ τεμάχιον ὀστεΐνου αὐλοῦ, μὲ τρεῖς ὀπὰς εἰς τὴν ἄνω καὶ μίαν εἰς τὴν κάτω πλευράν του. Θαλάσσια ὄστρεα, μικρὰ τεμάχια ὀστῶν καὶ ὀστᾶ μεγάλου ζώου, ἄνθρακες καὶ σκωρίαι συνεπλήρωνον τὴν ἐπίχωσιν τοῦ ἀποθέτου, ποὺ χρονολογεῖται γενικῶς εἰς τοὺς πρωίμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, κυρίως τοὺς προχωρημένους, ἀνῆκον οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους τοίχους τῆς ἀνασκαφῆς. Φαίνεται ὅτι ὁ χῶρος ἔγινε τότε διὰ πρώτην φορὰν κατοικήσιμος. Εἰς τὸ τέλος τῆς περιόδου (4ος-5ος αἰ. μ.Χ.) ἔγινεν ἡ πλακόστρωσις τῆς ἐντυπωσιακῆς διατηρήσεως ὁδοῦ (Π ί ν. 157 γ), ἡ ὁποία καταλαμβάνει τὸ νότιον τρίτον τοῦ οἰκοπέδου. Ἔχει ἄξονα μὲ κατεύθυνσιν περίπου Α.-Δ. καὶ εἶναι ἡ συνέχεια τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ παρακείμενον οἰκόπεδον Μανιάτη (βλ. ἀνωτέρω σ. 212). Ἡ ὁδὸς κατεσκευάσθη ἐπὶ προγενεστέρας ἀπὸ πατημένους χάλικας καὶ διὰ τὴν ἐπίστρωσίν της ἐχρησιμοποιήθη καὶ ἀρχαῖον ὑλικὸν εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ὑπ' αὐτὴν διέρχεται κτιστὸς ὀχετός, εἰς τὸν ὁποῖον συμβάλλουν ἄλλοι δευτερεύοντες τῶν πρὸς Β. οἰκιῶν. Ἡ πλακόστρωσις εὑρίσκεται εἰς βάθος 1.55 μ. ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους καὶ παρὰ τὰ ἐμφανῆ ἴχνη χρήσεως δὲν παρουσιάζει τὰς χαρακτηριστικὰς αὐλακώσεις ἑτέρων ὁδῶν τοῦ Ἄργους.

Δὲν εἶναι σαφὲς πότε ἀκριβῶς ἔπαυσε νὰ χρησιμοποιῆται ἡ ὁδός. Εἰς τοὺς μέσους βυζαντινοὺς πάντως χρόνους ἐθεμελιώθη ἐν μέρει ἐπ' αὐτῆς οἰκία, τῆς ὁποίας οἱ τοῖχοι δηλοῦνται διὰ διαγραμμίσεως εἰς τὸ σχέδιον.

Ἐκ τῶν δύο φρεάτων τῆς ἀνασκαφῆς τὸ μὲν πρὸς Δ. ἀνήκει εἰς τοὺς ρωμαϊκούς, τὸ δὲ πρὸς Α. εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Χαρακτηριστικόν, τέλος, διὰ τὴν ἔντονον χρῆσιν καὶ τὰς ἀλλεπαλλήλους καταστροφὰς τοῦ χώρου, εἶναι τὸ γεγονὸς τῆς ἀνευρέσεως πλέον τῶν τριακοσίων χαλκῶν νομισμάτων εἰς τὰς ἐπιχώσεις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἡ χρησιμοποίησις ἀρχαίου ὑλικοῦ εἰς μεταγενεστέρας κατασκευάς. Μεταξὺ αὐτοῦ ἦτο καὶ ἄνω μέρος ὑστεροκλασσικῆς ἐπιτυμβίας στήλης[19] μὲ ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν (Π ί ν. 157 β) καὶ τὴν ἐπιγραφήν:

Σωκράτης
Ἀρν[ᾶ;]

Τελικῶς ἐπετράπη ἡ οἰκοδόμησις τοῦ οἰκοπέδου ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς διατηρήσεως τῆς ὁδοῦ ὑπὸ τὴν οἰκοδομήν.

Ὁδὸς Τριπόλεως 7β (οἰκόπεδον ἀδελφῶν Μπονώρη)

Τὸ οἰκόπεδον Μπονώρη εἶναι τὸ τρίτον πρὸς Ν. οἰκόπεδον ἀπὸ τῆς ὑποστύλου αἰθούσης τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς. Ἤδη κατὰ τὸ 1965, κατὰ τὴν διάνοιξιν σκαμμάτων πεδίλων οἰκοδομῆς, ἐπεσημάνθη καὶ ἐκαθαρίσθη ἐν μέρει τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου[20]. Ἔκτοτε ἀπηγορεύθη ἡ οἰκοδόμησις, πρὸς λῆψιν δὲ τελικῆς ἀποφάσεως διὰ τὴν τύχην τοῦ οἰκοπέδου

18. Διὰ ἀνάλογα παραδείγματα βλ. F. Winter, Die antiken Terrakotten, III_1, I, σ. 154, ἀριθ. 2, 3, 8 καὶ III_2, II, σ. 465, ἀριθ. 11.

19. Λευκοκίτρινος ἀσβεστόλιθος, ὕψ. 0.20, πλ. 0.19, πάχ. 0.075 μ.

20. Σ. Χαριτωνίδης, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 127-8, Πίν. 123 β. Γ. Ἀσημακοπούλου-Ἀτζακᾶ, Κατάλογος ρωμαϊκῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων μὲ ἀνθρώπινες μορφὲς στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, Ἑλληνικὰ 26 (1973), σ. 221, ἀριθ. 7.

ἀπεφασίσθη ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ ψηφιδωτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχαίων.

Ἡ περιγραφὴ τῶν ἀρχαίων θὰ γίνῃ ἀπὸ τὰ παλαιότερα πρὸς τὰ νεώτερα, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπερέκειντο πάντοτε, ἐπειδὴ πολλὰ ἀπὸ τὰ νεώτερα οἰκοδομήματα ἐκτίσθησαν, ἀφοῦ ἔγινεν ἀποχωμάτωσις καὶ ἰσοπέδωσις παλαιοτέρων στρωμάτων. Ὁ ἀνασκαφεὶς χῶρος ἦτο διαστάσεων 27 × 14 μ., διεπιστώθη δὲ ὅτι τὰ ἀρχαῖα ἐπεκτείνονται πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις (Σ χ έ δ. 13 - 14).

Εἰς στρωματογραφικὰς τομὰς εἰς ὀλίγα ἐλεύθερα τμήματα τοῦ οἰκοπέδου, αἱ ὁποῖαι εἰς μίαν περίπτωσιν ἔφθασαν μέχρι βάθους 5.55 μ., διεπιστώθη προϊστορικὸν στρῶμα μὲ ἐλάχιστα, ἀλλὰ χαρακτηριστικά, ΠΕ ὄστρακα (σπανιώτατα εἰς τὸ Ἄργος) καὶ κυρίως ΜΕ μινύεια. Δὲν εὑρέθησαν ἐνδείξεις χρήσεως τοῦ χώρου κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους. Ἀντιθέτως ἦσαν ἄφθονα τὰ ἴχνη τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς, συνιστάμενα εἰς διάσπαρτα εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου ὄστρακα καὶ εἰς στρῶμα, ἐν μέρει διαταραγμένον, τῆς ἰδίας ἐποχῆς. Τοῦτο διεπιστώθη κυρίως εἰς τομὰς γενομένας παρὰ τὴν ἐκ πωρίνων δόμων κρηπῖδα, ἥτις δηλοῦται διὰ διαστίξεως εἰς τὸ σχέδιον (βλ. κατωτέρω).

Εἰς τοὺς ὑστεροαρχαϊκοὺς χρόνους ἔχομεν τὰ πρῶτα σαφῆ ἴχνη λατρευτικῆς χρήσεως τοῦ χώρου, κυρίως ἐκείνου τὸν ὁποῖον κατέλαβεν ἀργότερον ἡ κρηπίς. Πλὴν τῶν ὀστράκων εὑρέθησαν γυναικεῖα εἰδώλια ἢ τεμάχια εἰδωλίων, πήλινοι ἀναθηματικοὶ στέφανοι, πηνία, ἀγνῦθες (ἐξ ὧν μία μὲ ἐνσφράγιστον ρόδακα, ἑτέρα μὲ γυμνὸν πολεμιστὴν φέροντα κράνος, καὶ τρίτη μὲ γυναικείαν κεφαλὴν φέρουσαν κεκρύφαλον), κοτύλαι, ὄστρακον μὲ χάραγμα] · *HE* [καὶ ἴχνη πυρᾶς καὶ ἀνθράκων.

Εἰς τὸν 5ον αἰ. π.Χ. ἐκτίσθη τὸ πώρινον οἰκοδόμημα, τμήματα τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθησαν εἰς δύο τομάς. Ἐθεμελιώθη εἰς βάθος 3.93 μ., κατόπιν ἐκσκαφῆς καὶ ἰσοπεδώσεως παλαιοτέρων στρωμάτων. Εἶναι ἐκτισμένον ἐκ ξεστῶν δόμων, μήκ. 1.18, πλ. 0.60 καὶ ὕψ. 0.37 μ. (Π ί ν. 158 α). Σώζεται εἰς ὕψος τεσσάρων δόμων. Ἡ δυτική του ὄψις εἶναι κατακόρυφος, ἐνῷ ἡ νοτία παρουσιάζει βαθμιδωτὴν διάταξιν. Εἰς ἐκ τῶν δόμων φέρει χαραγμένον τὸ τεκτονικὸν σύμβολον ΓΕ , γνωστὸν καὶ ἀπὸ ἄλλα οἰκοδομήματα τοῦ Ἄργους τῆς αὐτῆς ἐποχῆς. Ἐκ τῆς ἀνωδομῆς του οὐδὲν ἐσώθη κατὰ χώραν, πλὴν ὅμως ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων ἢ ἐντοιχισμένα εἰς μεταγενεστέρους τοίχους, εὑρέθησαν τεμάχια πωρίνων δωρικῶν κιόνων μὲ λευκωπὸν ἐπίχρισμα καὶ τμήματα πηλίνων λεοντοκεφαλῶν σίμης. Τὸ κτίσμα εἶναι πιθανώτατα ναϊκόν, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν ἀσφαλεῖς ἐνδείξεις δι' αὐτό. Εἰς δοκιμήν, ἡ ὁποία ἔγινεν εἰς τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου, δὲν ἀνευρέθη ἡ συνέχεια τῆς κρηπῖδος πρὸς τὰ ἐκεῖ. Τοῦτο σημαίνει ἢ ὅτι ἡ τομὴ συνέπεσε μὲ τὸ ἐσωτερικὸν μεγάλου κτίσματος, τὸ ὁποῖον, ὡς συνήθως, εἶχε περιφερειακῶς μόνον ὑποθεμελίωσιν, ἢ ὅτι τὸ πώρινον οἰκοδόμημα ἦτο ἐπίμηκες, μὲ ἄξονα Β.-Ν. (βωμός;).

Ἡ χρῆσις τοῦ οἰκοδομήματος φαίνεται νὰ ἐξηκολούθησε μέχρι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὡς μαρτυροῦν ὄστρακα καὶ τμῆμα πηλίνου προσωπείου, εὑρεθέντα εἰς τὰς ἐπιχώσεις.

Εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους (2ος-3ος αἰ. μ.Χ.) τὸ πώρινον κτίσμα ἦτο ἤδη κατεστραμμένον καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐκτίσθη οἰκία (;) μὲ ψηφιδωτὸν δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἐστρώθη εἰς βάθος 2.90 μ., ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν πωρίνων δόμων (Π ί ν. 158 α). Φέρει τὸ θέμα τῶν τεμνομένων κύκλων. Εἰς τὰς ἀρχὰς μᾶλλον τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ., ἓν καλῆς κατασκευῆς impluvium ἑδράζεται ἐπάνω εἰς τὸ ψηφιδωτὸν καὶ ἐν μέρει τὸ καταστρέφει. Εἶναι ἐκτισμένον μὲ ὀπτοπλίνθους, ἔχει δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν καὶ φέρει ὑδραυλικὸν κονίαμα. Εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ του τοιχαρίου ὑπάρχει ὀπὴ ἐκροῆς, συνδεομένη μὲ ὀχετόν. Δὲν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν σαφές, ἐὰν εἰς τὸ συγκρότημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει τὸ impluvium, ἀνήκει καὶ ψηφιδωτὸν δάπεδον, εὑρεθὲν εἰς βάθος 2.57 μ. καὶ ἀποκαλυφθὲν ἐλάχιστα, ἐπειδὴ ὑπόκειται ἑτέρου ψηφιδωτοῦ εὑρεθέντος εἰς βάθος 1.30 μ., τὸ ὁποῖον θὰ περιγραφῇ κατωτέρω.

Ἡ ἐπαλληλία αὐτὴ ἀκριβῶς τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων, πλὴν τῆς σημασίας της διὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν, δεικνύει καὶ τὴν ἐπικαιρότητα τῆς θέσεως, παρὰ τὴν ἀρχαίαν Ἀγοράν, καὶ τὴν διαδοχικὴν χρῆσιν της διὰ πολυτελεῖς κατασκευάς.

Ἐντυπωσιακὴ ἦτο ἡ τελευταία μνημειώδης κατασκευὴ ἐπὶ τοῦ χώρου. Πρόκειται διὰ μέγα ὑστερορρωμαϊκὸν οἰκοδόμημα — ἔπαυλιν — μὲ ψηφιδωτὸν δάπεδον καλῆς τέχνης, τμῆμα τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ οἰκόπεδον. Τὸ βάθος τοῦ δαπέδου του ἐποικιλλεν ἀπὸ 1.23-1.50 μ. λόγῳ καθιζήσεων, ἦτο δὲ εἰς πλεῖστα σημεῖα κατεστραμμένον ἀπὸ μεταγενεστέρας παραβιάσεις. Παρὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθη δωμάτιον μὲ ὑπόστρωμα ψηφιδωτοῦ κατεστραμμένου καὶ ὀχετὸν ὑπὸ τὸ δάπεδόν του, ὅστις κατευθύνεται εἰς τὸ φρεάτιον, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. Ἐκ τοῦ δωματίου τούτου εἰσέρχεταί τις διὰ θύρας ἀνοιγείσης εἰς τὸν νότιον τοῖχον του εἰς ἐπιμήκη χῶρον, χαρακτηριζόμενον ὡς «προθάλαμον». Ἡ μορφὴ τοῦ χώρου τούτου κατέστη δυνατὸν ἐκ τῶν σωζομένων λειψάνων νὰ ἀποκατασταθῇ ὡς εἰς τὸ Σ χ έ δ ι ο ν 13. Κατὰ μῆκος τῶν τοίχων φέρει ἐσωτερικῶς κτιστὸν θρανίον, δύο δὲ πεσσοὶ διασπῶσι τὸν νότιον τοῖχον του εἰς τρία ἀνοίγματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐπικοινωνεῖ μὲ ἐπιμήκη, στωικὸν μᾶλλον, χῶρον, ὅστις καταλαμβάνει τὸ νότιον ἥμισυ τοῦ οἰκοπέδου. Ἀμέσως πρὸς Α. τοῦ «προθαλάμου» εὐρὺς διάδρομος, μὲ λοξοτμήτους τὰς γωνίας του, χαρακτηριζόμενος ὡς «εἴσοδος», συνδέει τὸν στωικὸν χῶρον μὲ ἕτερον

Σχέδ. 13. Ἄργος. Ὁδὸς Τριπόλεως 7β. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον ἀδελφῶν Μπονώρη.

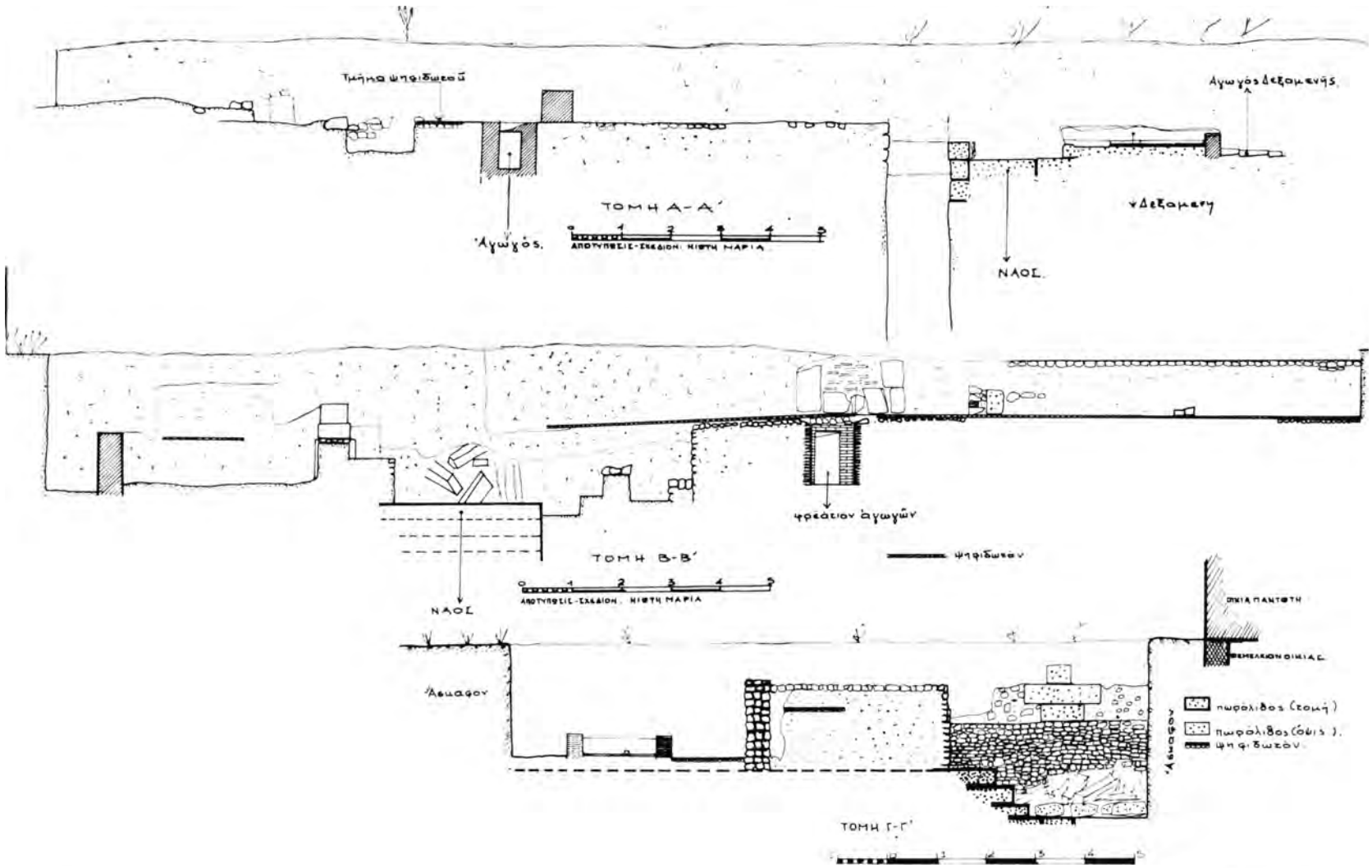

Σχέδ. 14. Ἄργος. Ὁδὸς Τριπόλεως 7β. Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Μπονώρη. Τομαί.

μέγα δωμάτιον πρὸς Β., τὸ ὁποῖον διατηρεῖ ὡσαύτως ὑπόστρωμα μωσαϊκοῦ. Πρὸς Α. τῆς «εἰσόδου» ὑπάρχει δωμάτιον ἀντίστοιχον μὲ τὸν «προθάλαμον», τὸ ὁποῖον ἔχει ἐπίσης εἰς τὰς στενὰς πλευράς του κτιστὰ θρανία. Ὁ στωικὸς χῶρος δὲν εἶναι ἀπολύτως σαφὴς εἰς τὸ σχέδιον, διότι ἡ ἀποτύπωσις ἔγινε μετὰ τὴν μερικὴν ἀποκόλλησιν τοῦ ψηφιδωτοῦ καὶ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν ὑποκρυπτομένων ἀρχαίων. Ἔχει πάντως ἄξονα Α.-Δ. καὶ ἡ στέγη του ὑπεβαστάζετο ὑπὸ δύο τετραγώνων πεσσῶν. Φαίνεται ὅτι, ἐστρέφετο πρὸς Ν. παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου καὶ περιέβαλλε πιθανῶς αἴθριον, τὸ ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ εὑρεθῇ μελλοντικῶς εἰς τὸ πρὸς Ν. ὅ-

χρησιμοποιουμένων δι' ἐπένδυσιν τοίχων λουτρῶν. Τὸ ψηφιδωτὸν[21] ἐκπλήσσει διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν θεμάτων του (Σχέδ. 15 α - η).

Ὁ χῶρος τοῦ δωματίου μὲ τὰ θρανία κοσμεῖται μὲ γεωμετρικὸν θέμα (ὀκτάγωνα, τὰ ὁποῖα ἐφάπτονται οὕτως, ὥστε νὰ μένουν μεταξύ των μικρὰ τετράγωνα, περιέχουν ἐναλλήλους κύκλους, τετράγωνα καὶ προοπτικῶς ἀποδιδόμενα παραλληλόγραμμα). Ὁ πρὸς Ν. τοῦ δωματίου τούτου διάδρομος κοσμεῖται μὲ σύστημα τεμνομένων κύκλων, περιεχόντων καμπυλογράμμους ρόμβους. Τὸ θέμα αὐτὸ φαίνεται νὰ εἶναι κοινὸν εἰς ὅλους τοὺς διαδρόμους (Σχέδ. 15α).

Τὸ δάπεδον τῆς εἰσόδου κοσμεῖται ἐπίσης μὲ ὀ-

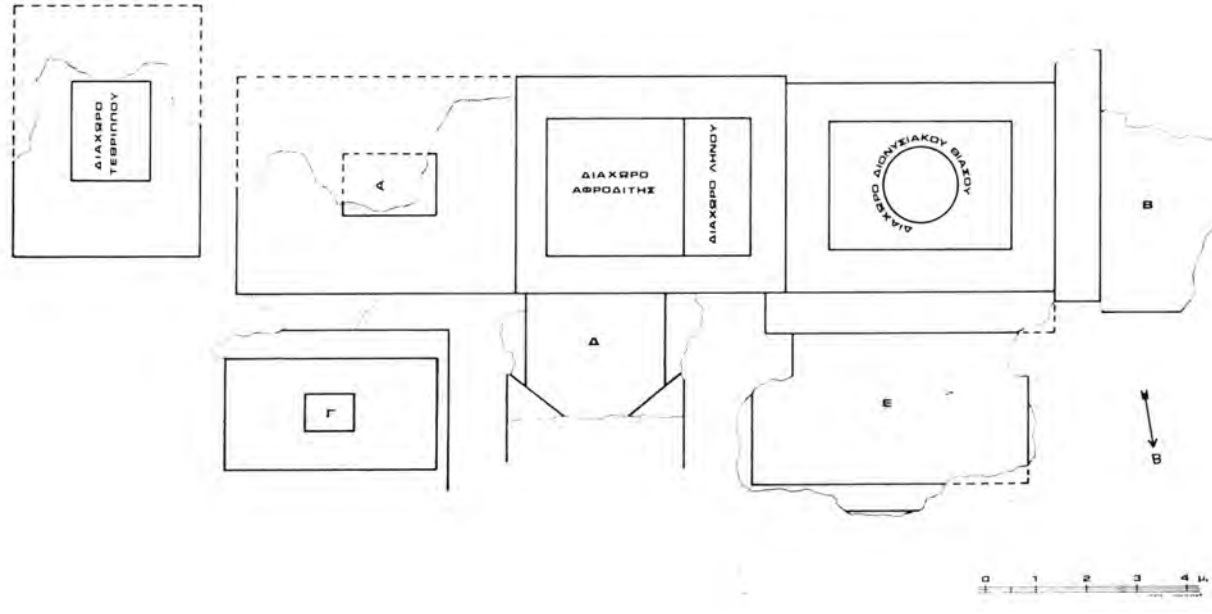

Σχέδ. 15. Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη. Διάγραμμα διατάξεως θεμάτων τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

μορον οἰκόπεδον Παντώτη. Παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς «εἰσόδου», εἰς τὸ δάπεδον τοῦ στωικοῦ χώρου, ὑπάρχει κτιστὸν φρεάτιον διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὑδάτων, ἀπὸ τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῦ ὁποίου, πλὴν τῆς ἀνατολικῆς, ἐκκινοῦν κτιστοὶ ὀχετοὶ διερχόμενοι ὑπὸ τὸ ψηφιδωτόν.

Τὰ κατώτερα μέρη τῶν τοίχων ἔφερον ὀρθομαρμάρωσιν, τὰ δὲ ἀνώτερα θὰ πρέπει νὰ ἦσαν τοιχογραφημένα, ὡς μαρτυροῦν τὰ διάσπαρτα ἔγχρωμα κονιάματα. Οὐδὲν ἀξιόλογον κινητὸν εὑρημα, σαφῶς συνδεόμενον μὲ τὸ οἰκοδόμημα, εὑρέθη.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ τεχνικὴ κατασκευῆς τοῦ ψηφιδωτοῦ, ἀπὸ μικρὰς ψηφῖδας ἐκ πολυχρώμων λίθων καὶ ὀλίγας ἐξ ὑαλομάζης. Ὑπὸ τὸ ψηφιδωτὸν ὑπάρχει παχὺ ὑπόστρωμα ἐξ ὀστρακασβέστου καὶ στρογγύλων ποταμίων χαλίκων, εἰς ἐνίας δὲ περιπτώσεις καὶ κωνοειδῶν πηλίνων ἐξαρμάτων ἐκ πλακῶν κτάγωνα ἐφαπτόμενα, περιέχοντα ἐνάλληλα τετράγωνα καὶ τεμνόμενα ἡμικύκλια ἐν εἴδει ρόδακος (Σχέδ. 15β).

Ὁ πρὸς Α. κείμενος χῶρος ἑτέρου δωματίου φέρει ὁμοίως γεωμετρικὴν κόσμησιν μὲ ἀβακωτὸν θέμα, εἰς τὰς τομὰς τῶν γραμμῶν τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν γωνιοσκελεῖς σταυροί. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ δωματίου ὑπῆρχε τετράγωνον διάχωρον μὲ παράστασιν πλήρως κατεστραμμένην (Σχέδ. 15γ).

Εἰς τὸν πρὸς Ν. τῶν ὡς ἄνω δωματίων ἐπιμήκη,

21. Τὸ ψηφιδωτόν, λόγω τῆς μεσολαβήσεως τῶν γεγονότων τῆς Κύπρου, ἀπεκολλήθη μόνον μερικῶς ὑπὸ συνεργείου τοῦ ἀρχιτεχνίτου-συντηρητοῦ κ. Χ. Σκόρδα, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ὀφείλεται τό, ὄχι πλήρως περατωθέν, δημοσιευόμενον σχέδιον. Διὰ τὴν ἐν γένει βοήθειάν του τὸν εὐχαριστῶ. Διὰ τεχνικοὺς λόγους ἡ σμίκρυνσις ἑκάστου τμήματος τοῦ ψηφιδωτοῦ ἔγινε κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν μὲ διαφορετικὴν κλίμακα.

πιθανῶς στωικόν, χῶρον ἀναπτύσσεται σειρὰ ἐκ πέντε διαχώρων, μὲ λαμπρὰς ἐμψύχους σκηνάς, περιβαλλομένων ὑπὸ εὐρέων πλαισίων μὲ ποικίλα γεωμετρικὰ θέματα. Ἡ διάταξις τῶν θεμάτων ἐκ Δ. πρὸς Α. εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

Εἰς χῶρος, ὅστις συνεχίζεται καὶ ὑπὸ τὴν ὁδὸν Τριπόλεως, κοσμεῖται μὲ καμπυλόγραμμα μηνοειδῆ σχέδια, τοῦ τύπου τῶν «ἀντινώτων ἀσπίδων ἢ πελτῶν». ἐπὶ τῶν κλάδων, τέσσαρες γυναικεῖαι μορφαί, πιθανώτατα χορεύουσαι νύμφαι. Φοροῦν λεπτὸν χιτῶνα καὶ βραχὺν πέπλον μὲ ἀπόπτυγμα. Οἱ φέροντες ὑποδήματα μὲ ὑψηλὰ περισφύρια πόδες χιάζονται εἰς μίαν χορευτικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία προκαλεῖ ἄνοιγμα τοῦ χιτῶνος. Αἱ μορφαὶ (Πίν. 160 α - β, 161 α - β) εἰκονίζονται μὲ στροφὴν τριῶν τετάρτων καὶ εἶναι ἀνὰ δύο ἀντωπαί. Διὰ τῆς πρὸς τὰ κάτω φερομένης

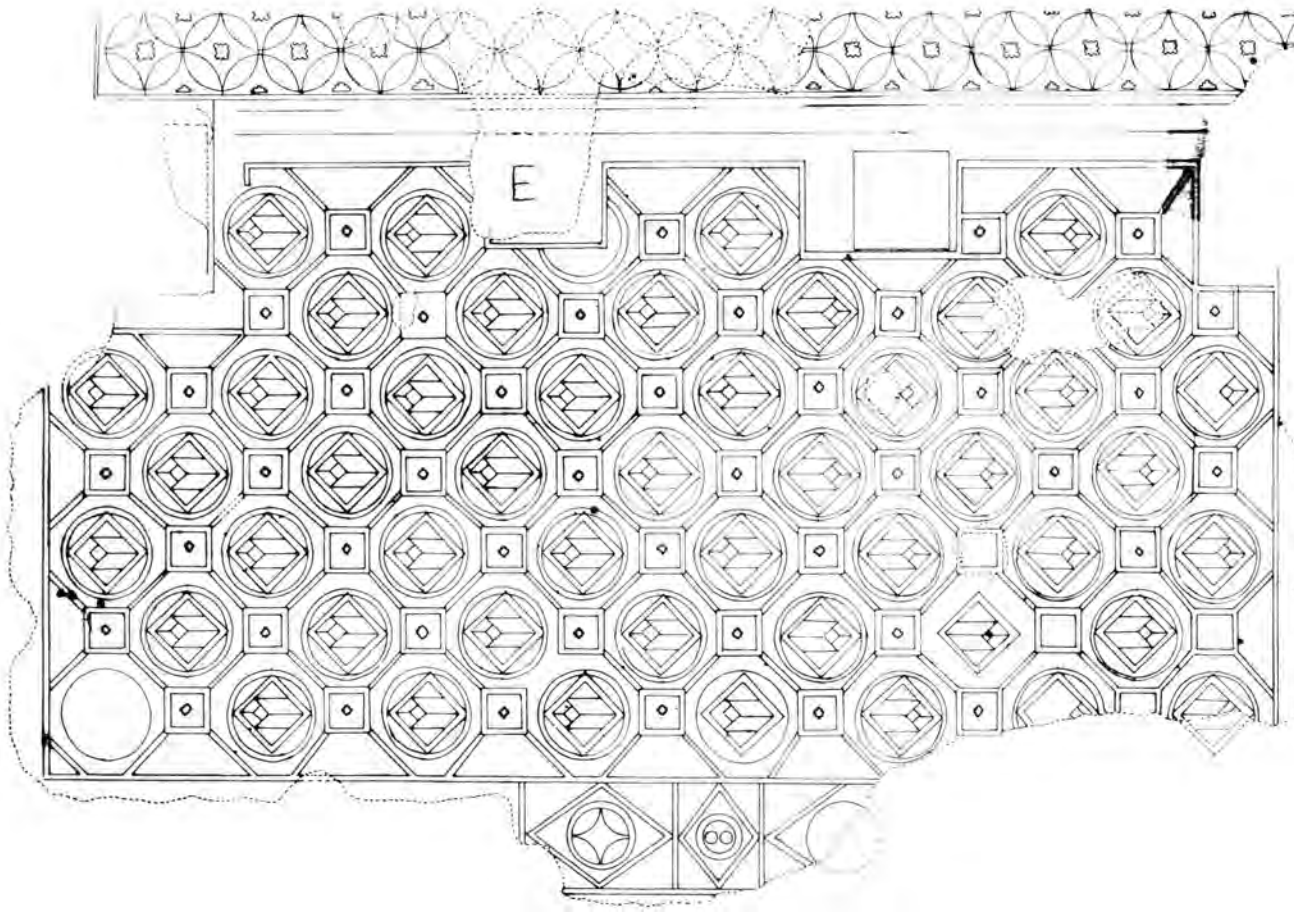

Σχέδ. 15α. Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου (χῶρος Ε).

Ἐν συνεχείᾳ ὑπάρχει τὸ θέμα τῶν τεμνομένων κύκλων μὲ καμπυλογράμμους ρόμβους (Σχέδ. 15δ). Ἀκολούθως ἓν μέγα ὀρθογώνιον διάχωρον (Σχέδ. 15ε) περιβάλλεται ἀπὸ παχεῖαν ταινίαν μὲ γεωμετρικὰ κοσμήματα: ἰσοσκελῆ τρίγωνα ἐντὸς τετραγωνιδίων περικλείουν ὀρθογώνια πλαίσια μὲ πλοχμούς, ρόμβους, κύκλους καὶ ἀβακωτὰ θέματα.

Τὸ διάχωρον καλύπτεται ἀπὸ ἐντυπωσιακῆς πολυχρωμίας σκηνήν (Πίν. 159 β). Ἐκ τῶν τεσσάρων γωνιῶν του φύονται κληματίδες μὲ δύο κλάδους, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἰκονίζονται διαγωνίως, πατοῦσαι ἀριστερᾶς ἢ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἀναλόγως κρατοῦν ριπίδια ἀπὸ πτερὰ παραδεισίων πτηνῶν, ἐνῷ διὰ τῆς ἑτέρας φαίνεται ὡς νὰ ἀνέχουν κυκλικὸν ἔμβλημα εἰς τὸ κέντρον τοῦ διαχώρου. Ἐλάχιστα σπαράγματα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἐμβλήματος δηλοῦν ὅτι εἴχομεν πιθανώτατα παράστασιν Διονύσου ἐπὶ πάνθηρος.

Εἰς τὸν μεταξὺ τῶν νυμφῶν χῶρον εἰκονίζονται εἰς μὲν τὰς μακρὰς πλευράς, ταὼς εἰς τὴν βόρειον (Πίν. 162 α) καὶ ἕτερον παραδείσιον πτηνὸν εἰς τὴν νοτίαν, ἐνῷ εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς παρίστανται

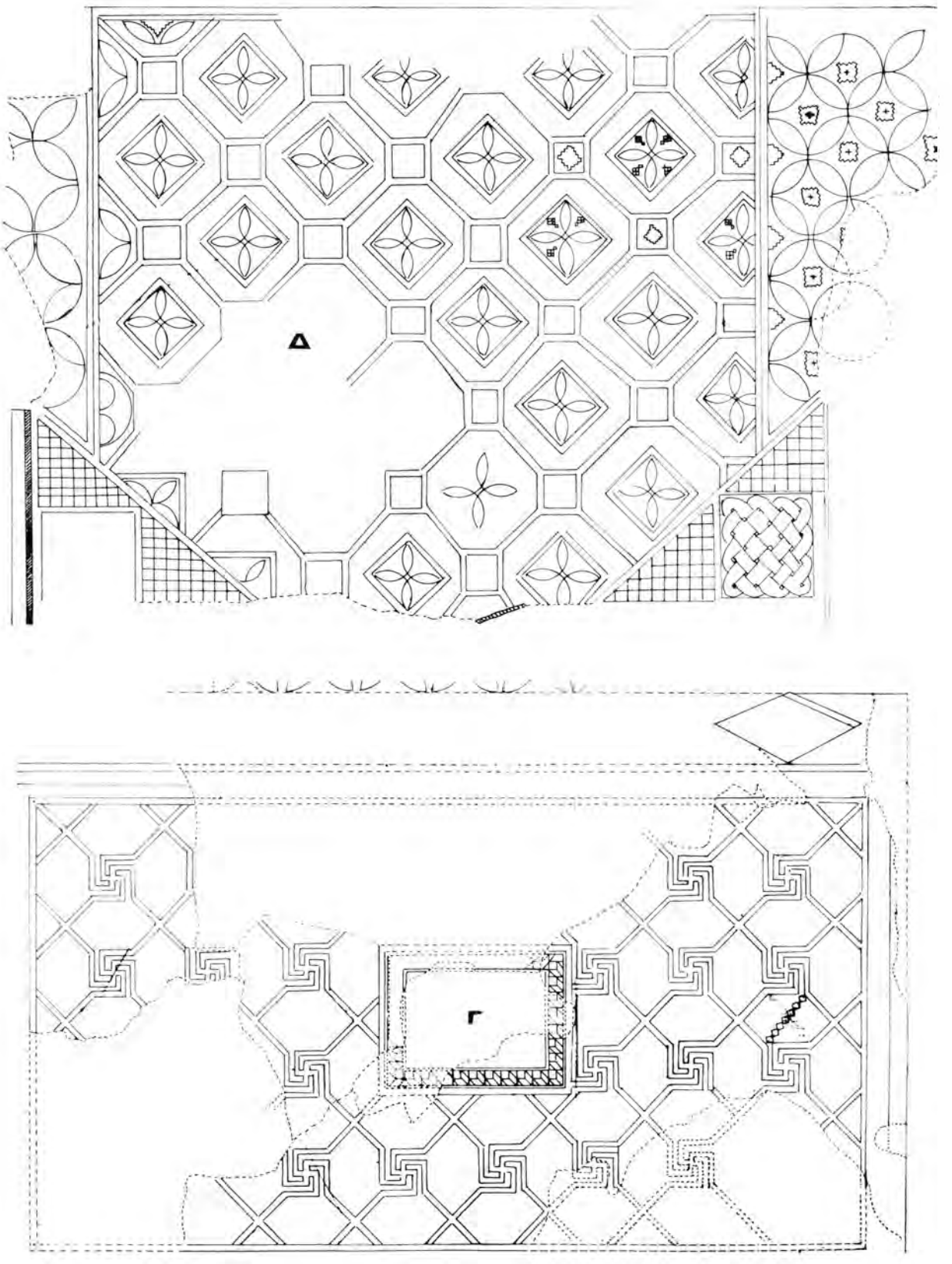

Σχέδ. 15 β - γ. Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου (χῶροι Δ καὶ Γ).

ὁ Πὰν εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ ἀνδρικὴ μορφὴ τοῦ διονυσιακοῦ θιάσου εἰς τὴν δυτικήν, μὲ ἱμάτιον ἐζωσμένον περὶ τὴν ὀσφύν, σανδάλια εἰς τοὺς πόδας καὶ κρατοῦσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ράβδον ἐπὶ τοῦ στόσπειρα διακόπτεται ὑπὸ ὡραίων προσωπείων κερασφόρων δαιμόνων τῶν ὑδάτων μὲ πλουσίαν κόμην καὶ γενειάδα (Πίν. 162 β - γ).

Τὸ διάχωρον διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα μὲ ἀ-

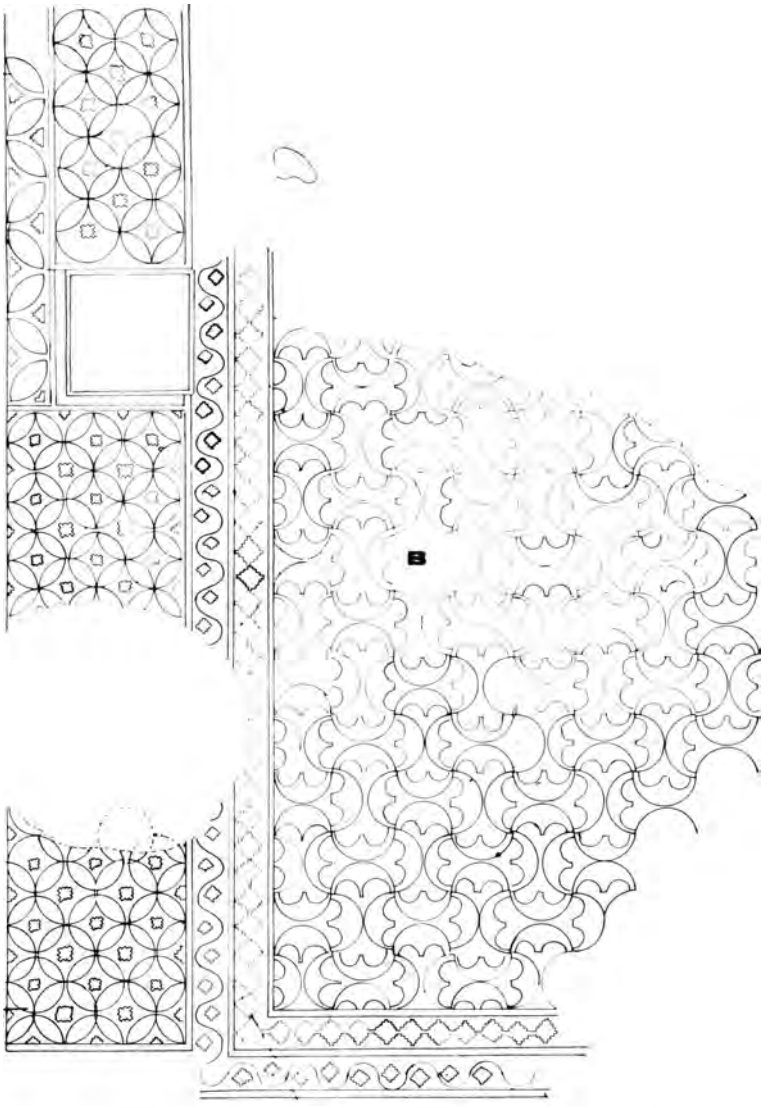

Σχέδ. 15 δ. Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου (χῶρος Β).

ὦμου, ἐνῷ ἡ δεξιὰ φέρεται πρὸς τὰ ἄνω ἐν εἴδει χαιρετισμοῦ.

Ἀνατολικῶς τοῦ διαχώρου τούτου ὑπάρχει ἕτερον μεγαλύτερον, περιβαλλόμενον ὑπὸ τριῶν πλαισίων μὲ πλοχμόν, σπειροειδῆ μαίανδρον καὶ βλαστόσπειραν ἀντιστοίχως. Ἐν μέσῳ τῶν βλαστῶν ἀκάνθης τῆς σπείρας εἰκονίζονται πτηνά, πολλὰ ἐπῳάζοντα, ὡς καὶ ζῷα. Εἰς τὸ μέσον ἑκάστης πλευρᾶς, ἡ βλανεξαρτήτους σκηνάς, ἓν παραλληλόγραμμον ὁρώμενον ἐκ Δ. καὶ ἓν τετράγωνον ὁρώμενον ἐκ Β. (Σχέδ. 15 στ).

Ὁ ἐπιμήκης χῶρος σώζει πλήρως (πλὴν ἐλαχίστων χασμάτων) σκηνὴν τρυγητοῦ καὶ ληνοῦ (Πίν. 163 α). Ἐκ δύο κρατηροειδῶν κανθάρων, εἰκονιζομένων λοξῶς εἰς τὰς δύο γωνίας, ἐκφύονται κληματίδες μὲ ἑλικοειδεῖς βλαστοὺς πλήρεις στα-

Σχέδ. 15 ε. Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Διάχωρον διονυσιακοῦ θιάσου ἢ χορευτριῶν.

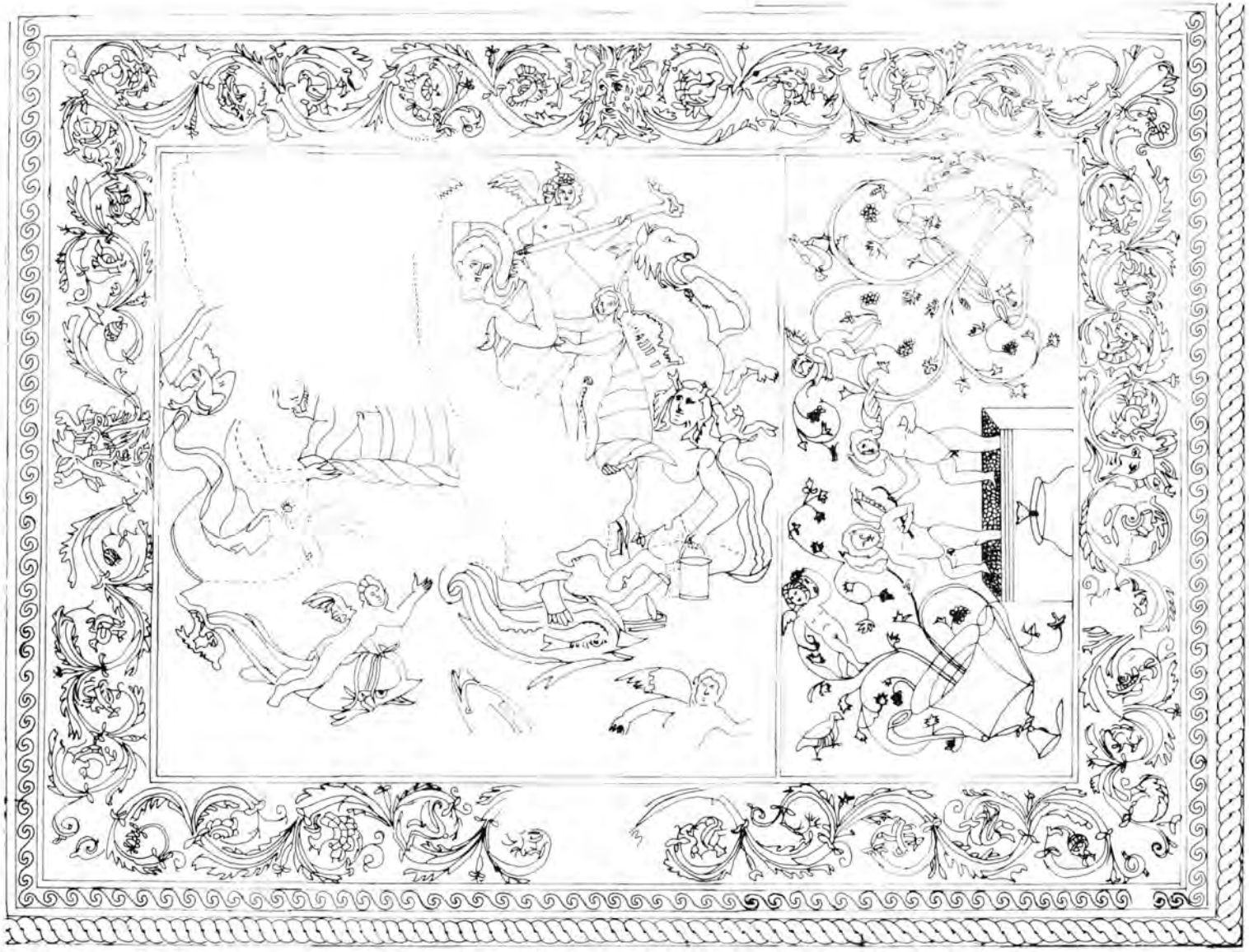

Σχέδ. 15 στ. Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Διάχωρα Ἀφροδίτης καὶ ληνοῦ.

φυλῶν. Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς κληματίδος παριστάνεται πτερωτὸς ἐρωτιδεύς, ὁ ὁποῖος ἀναρριχηθεὶς δρέπει μὲ καμπύλην μάχαιραν σταφυλάς. Ἕτερος ἐρωτιδεὺς κατέρχεται ἐκ τῆς ἀριστερᾶς κληματίδος, κρατῶν τὴν καμπύλην ὡσαύτως μάχαιραν καὶ φέρων ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου κάλαθον πλήρη σταφυλῶν. Ὁ μεταξὺ τῶν κανθάρων χῶρος καταλαμβάνεται ἀπὸ παράστασιν κτιστοῦ ὀρθογωνίου ληνοῦ[22], ἐντὸς τοῦ ὁποίου δύο ἐρωτιδεῖς πατοῦν σταφυλάς (Π ί ν. 163 β). Τὸ γλεῦκος ρέει ἀπὸ κρουνὸν ἐν εἴδει λεοντοκεφαλῆς, ἐντὸς πίθου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡμικατακεχωσμένος. Διὰ νὰ ἀφεθῇ μάλιστα χῶρος καὶ διὰ τὸν πίθον ὁ κρουνὸς παρεστάθη ὑψηλά, ἀντὶ τῆς φυσιολογικῆς του θέσεως παρὰ τὴν βάσιν τοῦ ληνοῦ.

Οἱ ἐρωτιδεῖς τοῦ ληνοῦ κρατοῦν ἀλληλοστηριζόμενοι λαγωβόλον (pedum) καὶ εἶναι κατὰ μίαν καὶ ἡμίσειαν φορὰν μεγαλυτέρας κλίμακος ἀπὸ τοὺς ἐρωτιδεῖς τῶν κληματίδων. Ἡ διαφορὰ αὕτη, τὸ γεγονὸς ὅτι προβάλλονται ἐπὶ τῶν βλαστῶν, ὡς καὶ ἡ ἐλαφρῶς ἀντίστροφος προοπτικὴ τοῦ ληνοῦ, ἐντάσσονται εἰς τὴν προσπάθειαν ἀποδόσεως τοῦ βάθους. Εἰς τοῦτο ἀποσκοποῦν καὶ αἱ χρωματικαὶ διαβαθμίσεις τῶν κανθάρων, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ νοηθοῦν χαλκοῖ. Γενικῶς ἡ ὀργάνωσις τῆς ὅλης παραστάσεως, ἡ ὁποία συμπληροῦται μὲ βαδίζοντα ἢ καθήμενα ἐπὶ τῶν κλάδων πτηνά, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐξωρεαλιστικὴν σύνθεσιν τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων, τὰ ὁποῖα ὑποτάσσονται εἰς μίαν ἔκδηλον διακοσμητικὴν διάθεσιν.

Τὸ ἕτερον τμῆμα τοῦ διαχώρου κοσμεῖται μὲ ἐπιβλητικὴν σκηνὴν ἀναδυομένης Ἀφροδίτης[23] ἐν μέσῳ θαλασσίου θιάσου (Π ί ν. 164). Δυστυχῶς ἡ παράστασις κατεστράφη κατὰ τὰ δύο πέμπτα ἀπὸ τὴν διάνοιξιν λάκκου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν πολλὰ σπαράγματά της.

Τὸ κέντρον τῆς σκηνῆς καταλαμβάνει ἡ μορφὴ τῆς θεᾶς (Π ί ν. 165 α), ἡ ὁποία ἔχει τὸ κάτωθεν τῆς ὀσφύος σῶμα κεκαλυμμένον μὲ χιτῶνα καὶ τὸν ἀνώτερον κορμὸν γυμνόν. Πατεῖ ἐπὶ νηχομένου δελφῖνος καὶ ἡμικάθηται ἐπὶ τοῦ περιειλιγμένου εἰσέτι τμήματος ἑνὸς ὑφάσματος, τὸ ὁποῖον ἀνελίσσουν δύο ἑκατέρωθεν τῆς θεᾶς παριστάμενοι θαλάσσιοι Κένταυροι. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς κρατεῖ καὶ μᾶλλον στύφει τὴν πλουσίαν κόμην, κατὰ τὸν γνωστὸν διὰ τὴν ἀναδυομένην Ἀφροδίτην τρόπον[24]. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει διάδημα. Τὴν ὑποβαστάζουν ἑκατέρωθέν της ἀνὰ μία παιδικὴ μορφή (τῆς ἀριστερᾶς σώζονται μόνον οἱ πόδες). Αἱ μορφαὶ αὗται προβάλλονται ἐπὶ τοῦ ἀνελισσομένου ὑφάσματος, τὸ ὁποῖον φέρει ἀκτινοειδῶς ταινίας καὶ περιβάλλει τὴν θεὰν ἐν εἴδει δόξης (Π ί ν. 165 β). Οἱ κρατοῦντες αὐτὸ θαλάσσιοι Κένταυροι εἶναι νεανίαι μὲ μόλις φυόμενον γένειον καὶ διχαλωτὰ κέρατα (Π ί ν. 165 γ). Ἔχουν ἀνθρώπινον ἀνώτερον κορμόν, δύο ἱππείους πόδας καὶ οὐρὰν ἰχθύος. Ὁ δεξιὸς ἐξ αὐτῶν κρατεῖ κάδον. Ὑπὲρ αὐτὸν παριστάνεται πτερωτὸς γρύψ.

Ὑψηλὰ εἰκονίζονται δύο ἔρωτες (τοῦ ἑτέρου σώζεται μόνον ἡ πτέρυξ), ἐστραμμένοι δεξιὰ καὶ ἀριστερά, οἵτινες κρατοῦν ἀνημμένας δᾷδας (Π ί ν. 165 β).

Τὸ κάτω μέρος τῆς παραστάσεως καταλαμβάνει ἡ θάλασσα δηλουμένη διὰ γραμμῶν, τῶν ὁποίων κατὰ διαστήματα ἐναλλάσσονται τὰ χρώματα. Ἐντὸς τῶν ὑδάτων εἰκονίζονται (ἐξ ἀριστερῶν) νηχόμενος δελφίς, ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ ὁποίου κάθηται ἱππαστὶ ἐρωτιδεύς (Π ί ν. 166 α), ἕτερος δελφὶς παιγνιδίζων καὶ τέλος κολυμβῶν ἐρωτιδεύς, προφανῶς πεσὼν ἐκ τῆς ράχεως τοῦ δελφῖνος. Εἰς τὸ ἄνω ἀριστερὸν κατεστραμμένον τμῆμα τῆς παραστάσεως σώζεται τμῆμα ἐνδύματος, ἀνήκοντος εἰς μὴ διασωθεῖσαν μορφήν.

Ἡ ὅλη παράστασις πρέπει νὰ εἶναι μετάπλασις μεγάλης ζωγραφικῆς συνθέσεως, ἡ ὁποία πρέπει μᾶλλον νὰ ἀνάγεται εἰς ἑλληνιστικὰ πρότυπα[25].

Ἔτι ἀνατολικώτερον ὑπάρχει ἕτερος χῶρος μὲ πλουσιωτάτην γεωμετρικὴν διακόσμησιν (Σχέδ. 15ζ· Π ί ν. 158 β, 159 α), διατεταγμένην εἰς δύο πλατείας ζώνας, αἱ ὁποῖαι περικλείουν ὀρθογώνιον διάχωρον,

22. Τὸ θέμα τοῦ τρυγητοῦ καὶ ληνοῦ εἶναι προσφιλὲς εἰς τὴν εἰκονογραφίαν τῆς ἐποχῆς. Ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων ἀναφέρομεν τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Μαυσωλείου S. Costanza τῆς Ρώμης (προχείρως W. Dorigo, Pittura tardoromana, 1966, εἰκ. 166-167), ἕτερον μωσαϊκὸν ἐκ Β. Ἀφρικῆς (J. W. Salomonson, La mosaïque aux Chénaux de l'Antiquarium de Carthage, 1965, πίν. LIX, 3 καὶ LIX, 4) καὶ τὴν σαρκοφάγον τοῦ Pullius Peregrinus τοῦ Μουσείου Torlonia (N. Himmelmann, Typologische Untersuchungen an römischen Sarkophagreliefs des 3. und 4. Jahrhunderts n. Chr., 1973, πίν. 18).

23. Τὸ θέμα ἐπίσης συνηθέστατον εἰς τὴν εἰκονογραφίαν. Ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων τὰ ὁποῖα συνελέγησαν καὶ ἐλπίζεται ὅτι θὰ παρατεθοῦν εἰς εὐρυτέραν μελέτην, μνημονεύομεν τὸ ψηφιδωτὸν ἀψῖδος εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον (Dorigo, ἔ.ἀ., σ. 253, εἰκ. 198) καὶ τὸ μωσαϊκὸν τοῦ Timgad (M. H. Swindler, Ancient Painting, σ. 398, εἰκ. 613 καὶ A. Ballu, Les ruines de Timgad, 1911, σ. 93, πίν. ἔναντι σ. 92).

24. Πρότυπον τῶν πολυαρίθμων παραστάσεων μὲ τὴν αὐτὴν χειρονομίαν θεωρεῖται ὁ περίφημος ὁμώνυμος πίναξ τοῦ Ἀπελλοῦ, διὰ τὸν ὁποῖον ἔχομεν πολλὰς ἀρχαίας μαρτυρίας καὶ ἐπιγράμματα. (Πρβλ. A. Reinach, Recueil Milliet, I, 1921, 314 κ.ἑ. εἰδικὰ διὰ τὴν ἀναδυομένην βλ. σ. 332 κ.ἑ.).

25. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ Χορικίου Γαζαίου (εἰς Ρόδον, ἔκδ. Boissonade, σ. 130 καὶ προχείρως Reinach, ἔ.ἀ., σ. 338, ἀριθ. 455) διὰ παρόμοιον πίνακα:

«Ἡ δὲ (ἐνν. γραφὴ) τὸν ἐκείνης (ἐνν. ποιήσεως) λόγον ὑποφαίνει τῇ θέᾳ· ποιεῖ γὰρ σχήματα θαλάσσης, καὶ εἴποις ἂν τῇ γραφῇ κινεῖσθαι τὰ κύματα. Ἐκ μέσου δὲ ταύτης ἀνάγει τὴν Ἀφροδίτην ἀμήχανόν τε κάλλος καὶ οἷον ἔπρεπεν Ἀφροδίτῃ κεκτῆσθαι. Ἄγεται δὲ Τριτώνων ὀχήματι· ἄνθρωποι δὲ οὗτοι ἄνωθεν, λαγόνας ἰχθύων φύσιν τὸ ἐντεῦθεν κληρούμενοι. Νηρεΐδων τε περὶ ταύτην χορός. Τοὺς δὲ δελφῖνας ἴδοις ἂν καὶ τούτους ὑφ' ἡδονῆς νῦν μὲν δυομένους τοῖς ὕδασι, νῦν δὲ τῶν κυμάτων ἀνίσχοντας. Τοιαῦτα μὲν τὴν Οὐρανίαν Ἀφροδίτην δημιουργοῦσιν αἱ τέχναι».

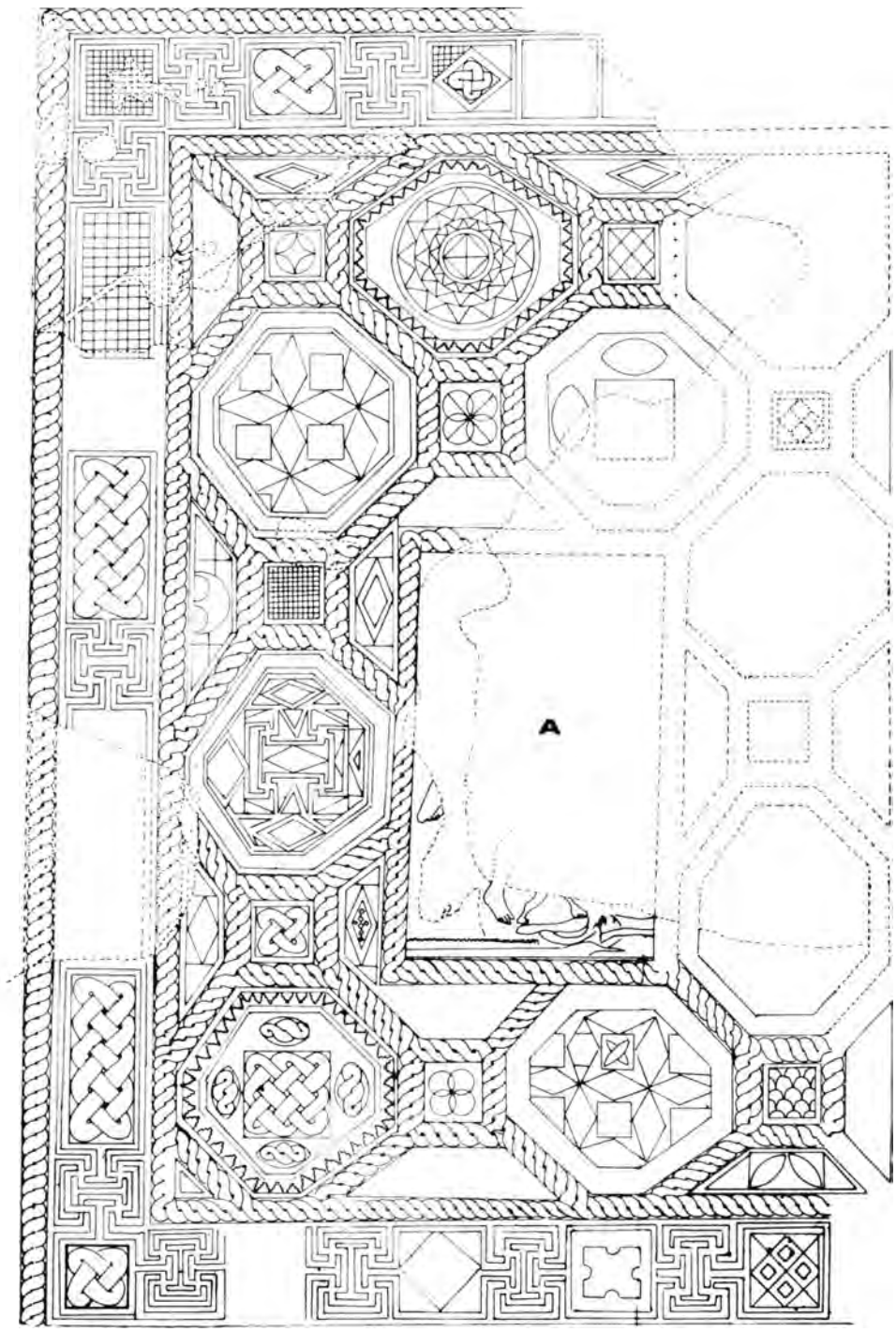

Σχέδ. 15 ζ. Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου (χῶρος Α).

ὁρώμενον ἐκ Δ. Τόσον αἱ ζῶναι ὅσον καὶ τὸ διάχωρον περιβάλλονται ὑπὸ πλοχμοῦ. Ἡ ἐξωτερικὴ ζώνη ἔχει κόσμησιν μὲ τὰ θέματα τοῦ λαβυρίνθου, τῆς «κλειδὸς τοῦ Σολομῶντος» καὶ τοῦ ἀβακωτοῦ. Ἡ ἐσωτερικὴ εἶναι διηρημένη εἰς μεγάλα ὀκτάγωνα κοσμούμενα μὲ ποικιλόμορφα γεωμετρικὰ θέματα.

Τὸ ἓν τρίτον τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ χώρου, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τοῦ διαχώρου, κατεστράφη ὑπὸ λάκκου. Εἰς τὸ διάχωρον σώζεται ὁ ἄκρος ποὺς μιᾶς μορφῆς καὶ τμῆμα πτέρυγος.

Τὸ τελευταῖον πρὸς Α. ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ ψηφιδωτοῦ ἔχει ὡς θέμα συνδυασμὸν τετραγώνων καὶ ρόμβων, τὰ ὁποῖα περιβάλλουν ὀρθογώνιον διάχωρον μὲ παράστασιν ὁρωμένην ἐκ Δ. Τὸ διάχωρον πλαισιοῦται ἀπὸ δύο ταινίας, μὲ σπειροειδῆ μαίανδρον καὶ πλοχμὸν ἀντιστοίχως, σώζει δὲ τὸ ἥμισυ περίπου παραστάσεως τεθρίππου (Σχέδ. 15η· Πίν. 166 β). Εἰκονίζονται τέσσαρες ἵπποι, οἱ τρεῖς καστανοὶ καὶ ὁ εἷς λευκόφαιος. Ὑπὸ τοὺς πόδας των καὶ ἐντὸς δέλτων (tabulae ansatae) ἀναγράφονται τὰ ὀνόματά των: *Ξάνθος, Λάδας, Ἀράκων, Πρωτεύς*. Πρόκειται προφανῶς διὰ τέθριππον νικῆσαν εἰς ἁρματοδρομίας[26].

Γενικῶς τὸ ψηφιδωτὸν σύνολον τοῦ οἰκοπέδου, τὸ ὁποῖον συνεχίζεται πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, ἀποτελεῖ λαμπρὸν δεῖγμα τοῦ ἀργειακοῦ ἐργαστηρίου τῆς ἐποχῆς. Σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἐπὶ μέρους λεπτομερειῶν παίζει τὸ χρῶμα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ εἶναι ἔκδηλος μία ἰλλουζιονιστικὴ διάθεσις εἰς τὰς παραστάσεις, ἐνθυμίζουσα πολλάκις τὰς μορφὰς τῶν ψηφιδωτῶν τῶν κλιτῶν τῆς βασιλικῆς τῆς Santa Maria Maggiore τῆς Ρώμης.

Ὡς χρονολογίαν κατασκευῆς τοῦ ψηφιδωτοῦ θὰ ἐπρότεινα μὲ ἐπιφυλάξεις τὰ τέλη τοῦ 4ου-ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. Ἀσφαλὴς χρονολόγησις ἐλπίζεται ὅτι θὰ γίνῃ μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ στρώματος ποὺ σφραγίζεται ἀπὸ τὰ δύο ἐπάλληλα ψηφιδωτά.

Εἰς τὴν μερικὴν καταστροφὴν τοῦ μωσαϊκοῦ συνέτεινεν ἡ θεμελίωσις τοίχων τῆς μέσης βυζαντινῆς περιόδου ἐπ' αὐτοῦ ἢ ἡ διάνοιξις τεραστίων λάκκων κατὰ τὸν 12ον-13ον μ.Χ. αἰ., ἐντὸς τῶν ὁποίων εὑρέθησαν ἐρριμμένα ὀγκώδη ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀνάμεικτα μὲ τεμάχια ψηφιδωτοῦ. Ἐντὸς ἑνὸς λάκκου εὑρέθη βάθρον χαλκοῦ ἀγάλματος ἐκ τεφροκυάνου μαρμάρου, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., σῶζον ὑποδοχὰς διὰ τὴν στερέωσιν τῶν πελμάτων καὶ ἐπιγραφήν:

[- - - -] αι ἀνέθηκε

Εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ὁ χῶρος ἐχρησιμοποιήθη διὰ ταφάς[27], πολλαὶ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1965 καὶ τριάκοντα ὀκτὼ κατὰ τὴν παροῦσαν. Οἱ τάφοι ἦσαν ἁπλοῖ λάκκοι, οἱ ὁποῖοι πολλάκις κατέστρεψαν τὸ ψηφιδωτὸν καὶ περιεῖχον ἀκτερίστους σκελετοὺς ἐκτεταμένους, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ.-ΝΔ. καὶ τὰς χεῖρας καθειμένας. Σιδηροῖ ἧλοι καὶ ἴχνη σανίδων ὑποδηλοῦν χρῆσιν φερέτρων. Εἰς μίαν περίπτωσιν εὑρέθη μεταξὺ τῶν ὀστῶν μολυβδίνη σφαῖρα ὅπλου. Ὅλαι αἱ ταφαὶ δὲν ἦσαν σύγχρονοι καὶ δὲν παρετηρήθησαν ἀνακομιδαί.

Ἐκ τῶν λοιπῶν εὑρημάτων τῶν ἐπιφανειακῶν κυρίως ἐπιχώσεων, σημειώνομεν ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον ὀρθίας μορφῆς μὲ τελετουργικὸν (;) ἔνδυμα (Πίν. 166 γ), βάσιν ἑτέρου μὲ τοὺς ἄκρους πόδας καὶ πτυχώσεις ἐνδύματος, ἄκραν χεῖρα ἀγάλματος ὑπερφυσικοῦ μεγέθους, πηλίνους λύχνους, δύο ἐνσφραγίστους λαβὰς ἀμφορέων καὶ χαλκᾶ νομίσματα. Τὸ οἰκόπεδον ἐκηρύχθη ἀπαλλοτριωτέον.

Κεφαλάρι Ἄργους (οἰκόπεδον Γεωργίου Πανταζῆ)

Τὸ οἰκόπεδον (ἀγροτεμάχιον) εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς Κεφαλάρι καὶ εἰς τὸ ἀριστερὸν αὐτῆς, περὶ τὰ 200 μ. πρὸς ΝΑ. τοῦ ὑπὲρ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρασίνου ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς.

Ἀπὸ μακροῦ χρόνου ὑπῆρχεν ἐντὸς τοῦ ἀγροτεμαχίου λοφίσκος, σχηματισθεὶς ἐκ παλαιοχριστιανικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, συσσωρευθέντων ὑπὸ τῆς μηχανικῆς καλλιεργείας. Ἐξ αὐτῶν ὡρισμένοι κίονες λέγεται ὅτι εἶχον μεταφερθῆ εἰς τὴν γειτονικὴν οἰκίαν Ἀνδρέου Καπουράλου.

Ἡ σωστικὴ ἀνασκαφὴ ἀνελήφθη μετὰ τὴν διάνοιξιν ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου σκαμμάτων πεδιλώσεως πρὸς Ν. ὑπαρχούσης βαθείας σιμεντοκτίστου αὐλακος ἀρδεύσεως. Ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς εἶχεν ἐπιφέρει ζημίας εἰς τὰ ἀρχαῖα, παραβιάσας εἰς πολλὰ σημεῖα τὰ ἀρχαιολογικὰ στρώματα καὶ καταστρέψας τοίχους (Σχέδ. 16).

Εἰς ἐλάχιστα σημεῖα, ὅπου κατέστη δυνατὸν νὰ προχωρήσῃ εἰς βάθος ἡ ἀνασκαφή, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις παχέος ΜΕ στρώματος (ἀπὸ βάθους ±2.20 μ. κ.ἐ.), περιέχοντος ταφάς. Ἐκαθαρίσθησαν δύο σκελετοί, ἰσχυρῶς συνεσταλμένοι, ἀμφότεροι

26. Ἐπώνυμα ἅλογα εἶναι συνήθη εἰς ἀναλόγους παραστάσεις. Βλ. π.χ. ψηφιδωτὸν μὲ τέθριππον ἐκ τῆς Via Portuense εἰς τὸ Palazzo dei Conservatori (H. P. L' Orange - P. J. Nordhagen, Mosaik, 1960, πίν. 24 b). Καταλόγους μὲ ὀνόματα ἁλόγων παραθέτει ὁ Salomonson, ἔ.ἀ., σ. 81 κ.ἑ. Θὰ ἦτο θελκτικὴ ἡ ἰδέα ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους κατασκευῆς τοῦ ψηφιδωτοῦ διετηρεῖτο εἰσέτι ὁ ἀνδριὰς τοῦ δρομέως Λάδα, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Παυσανίαν (II, 19, 7) ἐκειτο πλησιέστατα, παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Λυκείου Ἀπόλλωνος. Ἀνάλογα πρὸς τὰ ἡμέτερα εἶναι καὶ τὰ τρία σωζόμενα ἅλογα τεθρίππου ἀπὸ ρωμαϊκὸν δάπεδον βαλανείου (;) τῶν ὁδῶν Ἐγνατίας καὶ Ἀντιγονιδῶν τῆς Θεσσαλονίκης (νῦν εἰς τὸ ἐκεῖ Μουσεῖον). Βλ. Μ. Καραμανώλη-Σιγανίδου, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 371-372, Σχέδ. 8, Πίν. 314 β. Γ. Ἀσημακοπούλου - Ἀτζακᾶ, ἔ.ἀ., σ. 223-224 (ἀρ. 13).

27. Διὰ τὸ νεκροταφεῖον πρβλ. χωρίον τοῦ περιηγητοῦ Des Mouceaux (1668) παρὰ Vollgraff (BCH 31 (1907), σ. 181). Ἴσως τὸ περιγραφόμενον ἐκεῖ θολωτὸν κτίσμα νὰ εἶναι τὸ κυκλικὸν Νυμφαῖον τῆς Ἀγορᾶς.

ἐντὸς ἁπλῶν λάκκων, εἰς βάθος 2.90 καὶ 3.20 μ. ἀντιστοίχως. Ὁ ἀνώτερος ἐξ αὐτῶν ἦτο ἐκτερισμένος μὲ σφαιροειδὲς ἀκόσμητον ἀγγεῖον καὶ τὸ σκάμμα του ὡρίζετο ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰν μὲ τοξοειδῆ σειρὰν λιθαρίων.

Ὑπεράνω τοῦ ΜΕ στρώματος καὶ ἀπὸ μέσον βάθος 1 μ. κ.έ. ὑπῆρχε στρῶμα μὲ ἐπιχώσεις καὶ κτίσματα τῶν ΥΕ ΙΙΙΒ καὶ Γ περιόδων. Διετηροῦντο τὰ ἐξ ἀργῶν λίθων θεμέλια τῶν κτισμάτων, κατεστραμμένα πολλαχοῦ ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως, ὡς καὶ ἴχνη τῆς ἐξ ὠμῶν πλίνθων ἀνωδομῆς (οἱ ΥΕ τοῖχοι δὲν ἔχουν ἀποτυπωθῆ εἰς τὸ Σ χ έ δ. 16).

Πλὴν τῶν ἀφθόνων ὀστράκων, πολλὰ τῶν ὁποίων ἀνῆκον εἰς ὑψίποδας κύλικας, εὑρέθησαν τεμάχια εἰδωλίων τύπου Φ καὶ Ψ, ὡς καὶ ζῳδίων, κομβία ἐκ στεατίτου, πολλοὶ ὀψιανοὶ καὶ τεμάχια χαλκοῦ. Εὑρέθησαν ἐπίσης τεμάχια ἐλλειψοειδοῦς ἀσαμίνθου, ἡ ὁποία ἔσωζεν ἐσωτερικῶς ἐπίχρισμα ἐξ ἀσβεστοκονιάματος καὶ ἴσως εἶχε χρησιμοποιηθῆ διὰ ταφήν, δεδομένου ὅτι εὑρέθη ἐπικεκολλημένον εἰς τὰ τοιχώματά της τεμάχιον ὀστοῦ.

Ἐλάχιστα ὄστρακα κλασσικῆς ἐποχῆς ὑποδηλοῦν μίαν χρῆσιν τοῦ χώρου κατὰ τὴν ἀντίστοιχον περίοδον, ἄνευ παρουσίας συγχρόνων κτισμάτων.

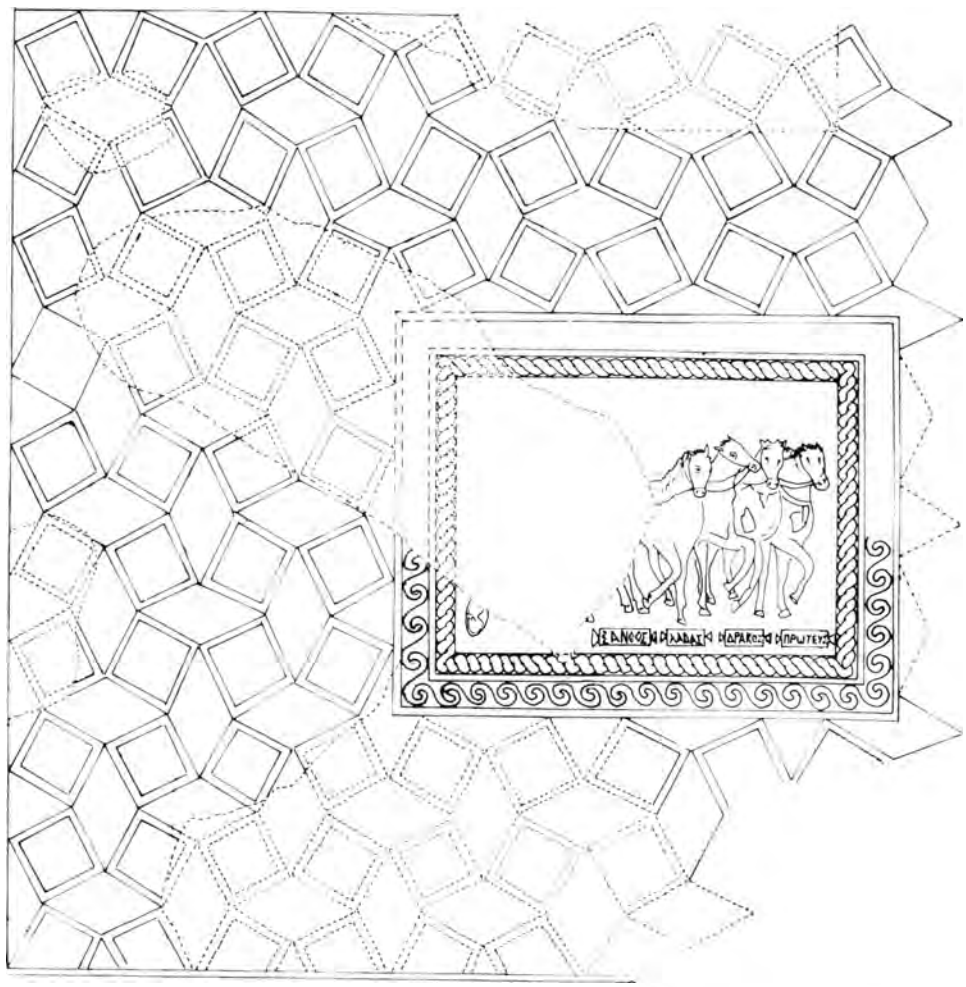

Σχέδ. 15 η. Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Διάχωρον τεθρίππου.

Ὁ χῶρος καταλαμβάνεται καὶ πάλιν ὑπὸ σημαντικῶν κτηρίων κατὰ τὸν 6ον αἰ. μ.Χ. Ταῦτα ἐθεμελιώθησαν κατὰ κανόνα ἐντὸς τοῦ μυκηναϊκοῦ στρώματος προκαλέσαντα ζημίας.

Τὸ σπουδαιότερον ἐξ ὅλων τῶν κτηρίων εἶναι τεραστία παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη ἡ ἁψὶς τοῦ ἱεροῦ καὶ μέρος τῆς ἀνατολικῆς ἀπολήξεως τῶν κλιτῶν καὶ προσκτισμάτων (Π ί ν. 167 α). Τὸ μεγαλύτερον μέρος της κρύπτεται ὑπὸ τὸν πρὸς Δ. ὑπάρχοντα δενδροπερίβολον τοῦ

Σχέδ. 16. Κεφαλάρι Ἄργους. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Γ. Πανταζῆ.

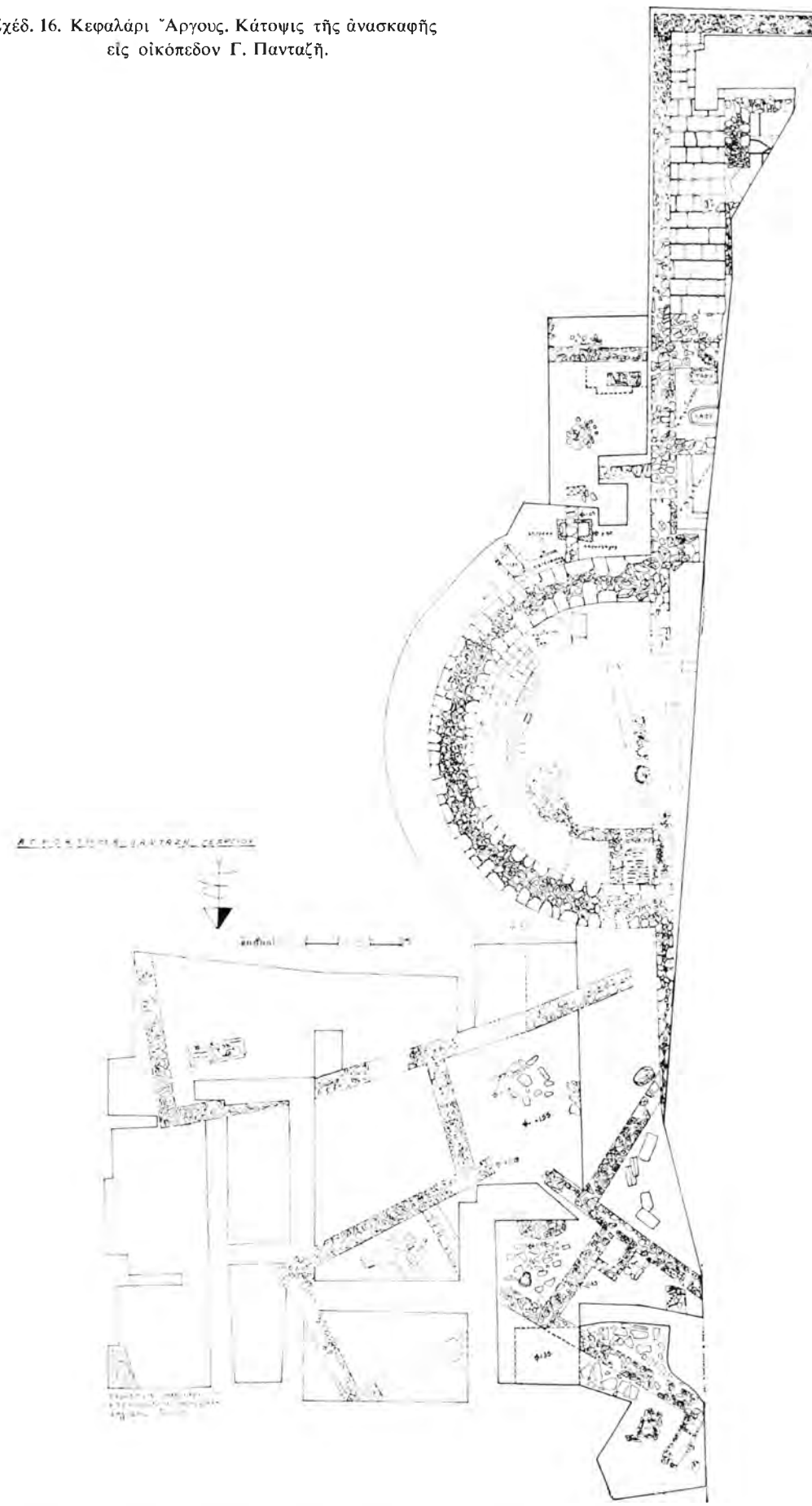

Κωνστ. Πανταζῆ καὶ πιθανώτατα καὶ ὑπὸ τὸ ἐν συνεχείᾳ ἐκτεινόμενον ἄλσος.

Ὁ τοῖχος τῆς ἀψῖδος εἶναι ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἡμικυκλικός, πάχ. 1.45 μ. Σύγκειται ἐκ λογάδων λίθων (μεγάλων εἰς τὰς ὄψεις καὶ μικρῶν εἰς τὸ γέμισμα), τεμαχίων κεράμων καὶ ἀσβεστοκονιάματος. Ἡ χορδὴ τοῦ τόξου της ἔχει μῆκος 8.75 μ. καὶ τὸ ὕψος τοῦ τόξου εἶναι περὶ τὰ 6 μ. Τὸ ἄνοιγμα τοῦ τόξου γίνεται στενότερον, διότι οἱ ἀνατολικοὶ τοῖχοι τῶν κλιτῶν προεκτείνονται ἐντὸς τῆς ἀψῖδος κατὰ 1.90 μ. ἕκαστος. Δὲν εἶναι σαφὲς ἐὰν οἱ εὑρεθέντες εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τέσσαρες ἀρράβδωτοι κίονες ἀνῆκον εἰς τὸ θύρωμα τῆς Ὡραίας Πύλης, στηρίζοντες ὁμοῦ μετὰ τῶν τοίχων τὸ θριαμβικὸν τόξον.

Πρὸς Β. τῆς ἀψῖδος ἀπεκαλύφθη μόνον μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ἀντιστοίχου κλίτους ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ οἰκοπέδου, ἐνῷ πρὸς Ν. αὐτῆς ὑπῆρχε περιθώριον διὰ καθαρισμὸν μικροῦ τμήματος τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν κλιτῶν καὶ προσκτισμάτων. Ἀμέσως πρὸς Ν. τῆς ἀψῖδος ὑπάρχει ἰσχυρὸς ἐγκάρσιος τοῖχος, φέρων ἄνοιγμα θύρας εἰσαγούσης προφανῶς εἰς τὸ νότιον κλίτος, τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου καλύπτεται διὰ ψηφιδωτοῦ μὲ γεωμετρικὰ κοσμήματα (Π ί ν. 167 β). Ὁ φαινόμενος νὰ χωρίζῃ τὸ ψηφιδωτὸν τοῖχος εἰς τὸ Σ χ έ δ ι ο ν εἶναι μεταγενέστερος, κτισθεὶς ἐπ' αὐτοῦ. Τὸ πρὸς Ν. πέρας τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ὁρίζεται ὑπὸ ἐγκαρσίου τοίχου τοῦ αὐτοῦ πλάτους (0.83 μ.) μὲ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ κλίτους. Ἐν ἐπαφῇ μὲ τὸν ἐγκάρσιον αὐτὸν τοῖχον ὑπάρχει σωρὸς λίθων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἐν συνεχείᾳ δὲ χῶρος μὲ δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν. Δὲν εἶναι εἰσέτι σαφές, ἐὰν ὁ χῶρος αὐτὸς ἀνήκῃ εἰς τὸ ἀκραῖον κλίτος πεντακλίτου βασιλικῆς ἢ εἰς πρόσκτισμα τρικλίτου. Πάντως οἱ τοῖχοι του ἔχουν πάχος μόνον 0.60 μ. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ χώρου τούτου ἀνεσκάφη μικρὸν τμῆμα τετραγώνου κατασκευῆς, ἐχούσης εἴσοδον πρὸς Α. καὶ δάπεδον ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν, περιβαλλομένων ὑπὸ ζώνης σχιστολιθικῶν πλακῶν.

Ἐὰν ὑπολογισθῇ ἀντίστοιχον μῆκος κτισμάτων καὶ πρὸς Β. τῆς ἀψῖδος, τὸ ὅλον εὖρος τῆς βασιλικῆς εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν της πρέπει νὰ εἶναι 45.50 μ.

Ἡ βασιλικὴ ἐγνώρισε μετασκευὰς καὶ ἡ λατρεία φαίνεται νὰ συνεχίσθη καὶ μετὰ τὴν καταστροφήν της, κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Ἐντὸς τῆς ἀψῖδος διεπιστώθησαν ἴχνη δαπέδου ἐκ σχιστολίθων καὶ πηλίνων πλακῶν, ἀνήκοντα εἰς διαφόρους φάσεις ἐπισκευῶν.

Προβληματικὸς εἶναι ὁ χαρακτὴρ διαφόρων τοιχίων ἐξ ἀργῶν λίθων ἐντὸς τῆς ἀψῖδος, ὡς καὶ μικρᾶς τετραγώνου κατασκευῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθη πεσμένον τμῆμα τοξωτοῦ μᾶλλον τοίχου ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος. Κατὰ μῆκος τῶν τοίχων τῆς ἀψῖδος περισυνελέγησαν πολλὰ τεμάχια ἐγχρώμων κονιαμάτων, ἀπὸ τὸν τοιχογραφικὸν διάκοσμον τῆς βασιλικῆς. Παρὰ τὸν τοῖχον τῆς ἀψῖδος ἐσωτερικῶς, εὑρέθη φρεατοειδὴς ἀποθέτης, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον ἐννέα μεγάλα σχετικῶς ἀγγεῖα (πιθίσκοι, ἀμφορεῖς καὶ ἀσκοειδῆ μὲ πεπλατυσμένην τὴν μίαν πλευρὰν τῆς κοιλίας των) χρονολογητέα εἰς τὸν 8ον-9ον αἰ. μ.Χ. (Π ί ν. 167 γ). Ἐκ τοῦ ὅλου χώρου περισυνελέγησαν πολλὰ χονδρὰ ἐπίπεδα τεμάχια ὑάλου ἐξ ὑαλοστασίων, ἐνῷ πρὸς Α. τοῦ τοίχου τοῦ βορείου κλίτους εὑρέθησαν πλακίδια ἐκ μελαίνης ὑαλομάζης, πάχους ποικίλλοντος ἀπὸ 0.014-0.021 μ. Ἓν ἐξ αὐτῶν εἶχεν ἐνσωματωμένα λεπτότατα φυλλάρια χρυσοῦ (διὰ τὴν κατασκευὴν ψηφίδων;), ἐνῷ τρία ἄλλα ἔφερον ἐγχαράκτους παραστάσεις ἀνδρὸς (ἄρρενος θεοῦ;) μὲ αἰγυπτιακὸν ἔνδυμα, ἀνθεμίων καὶ κλαδοσπειρῶν (Π ί ν. 168 α). Τὰ πρωτοφανῆ διὰ τὴν περιοχὴν πλακίδια ταῦτα ἀνῆκον προφανῶς εἰς τὸν ἐσωτερικὸν διάκοσμον τῆς βασιλικῆς, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ἦτο λαμπρός, ἐὰν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν ποικιλίαν τῶν μαρμαρίνων πλακιδίων ὀρθομαρμαρώσεως, ἢ περιτμήτων πλακιδίων ἐκ μαρμαροθετημάτων μὲ φυλλοειδῆ θέματα. Πλησίον τῶν ὑαλίνων πλακιδίων εὑρέθη καὶ χαλκοῦς σταυρὸς μὲ πεπλατυσμένας εἰς τὰ ἄκρα κεραίας καὶ σταγόνας.

Πολλὰ διάσπαρτα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εὑρέθησαν εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς χώρους, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς βασιλικῆς, μεταξὺ αὐτῶν δέ, ἐντὸς τῆς ἀψῖδος, μαρμάρινον[28] ἐπίκρανον (Π ί ν. 168 β), λαξευθὲν ἐπὶ ἀρχαιοτέρας πλακὸς μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

] ΟΥΘ (ῆ Ε) [
] · ΑΤ [

Εὑρέθησαν ἐπίσης κιονίσκοι, ἐπίκρανα, ἀμφικιονίσκοι παραθύρων, θωράκια μὲ ἀναγλύφους σταυρούς, πωρίνη φιάλη, δισκοειδὴς μαρμαρίνη τράπεζα[29], ὡς καὶ τεμάχια τετραγώνου μαρμαρίνης τραπέζης, εὑρεθέντα ἐντὸς τῆς ἀψῖδος καὶ ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς τετρακιόνιον Ἁγίαν Τράπεζαν.

Πολλὰ ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἶχον χρησιμοποιηθῆ διὰ τὴν κατασκευὴν τάφων, οἱ ὁποῖοι εὑρέθησαν διάσπαρτοι εἰς ὅλον τὸν χῶρον. Ἐξωτερικῶς τῆς ἀψῖδος καὶ πλησίον τοῦ περιγράμματός της εὑρέθη καὶ μία σαρκοφάγος ἐξ ἐντοπίου ἀσβεστολίθου (εἴδους δολομίτου), ἡμικεκαλυμμένη ὑπὸ μεταγενεστέρου τοίχου καὶ μὴ ἐξαχθεῖσα εἰσέτι, ἡ ὁποία φέρει ἀναγλύφους παραστάσεις, εἰς μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς ἀνδρὸς κρατοῦντος δᾷδα φερομένην πρὸς τὰ κάτω πρὸ ἑρμαϊκῆς στήλης (Π ί ν. 168 γ), ὡς καὶ ἑτέρου ἀνδρὸς ἐλλιπῶς σωζομένου, εἰς δὲ

28. Λευκὸν κρυσταλλικὸν μάρμαρον. Ὕψ. 0.175, πλ. 0.14, πάχ. 0.085 μ.

29. Εἰς τὸ πίσω μέρος της ὑπάρχει χάραγμα *ΘΕ* (ὕψ. γραμμάτων 0.016 μ.).

τὰς μακρὰς πλευρὰς ἀντωποὺς λέοντας ἢ σφίγγας. Εἰς τὰς γωνίας της εἰκονίζονται δένδρα.

Παρὰ τὴν σαρκοφάγον ὄρθιαι πλάκες ἐφαπτόμεναι μὲ τὸν τοῖχον τῆς ὑψῖδος ὡριζον μικρὸν τετράπλευρον ὀστεοφυλάκιον. Μία ἐκ τῶν πλακῶν[30] ἔφερε τμῆμα ἐπιτυμβίου μᾶλλον ἐπιγράμματος. Εἰς αὐτὴν συνανῆκεν ἕτερον τμῆμα ἐπιγραφῆς, εὑρεθὲν πρὸς Β. τῆς ὑψῖδος. Ἡ ἐπιγραφὴ (Π ί ν. 168 δ) εἶναι πολύτιμος, διότι μᾶς παραδίδει τὸ ὄνομα τοῦ λατρευομένου εἰς τὴν βασιλικὴν ἁγίου:

Παῦλε, μάκαρ, Ἅγιε Ἀπό[στολε - -]
καθθέμην Ἀριάδνην [- - - - -]
Ἀργείων ὤλεσεν ΕΙΙΙ.[- - - -]
τὴν ἀγόμην δύσμορ[ον - - - -]
κυδίστης ΣΤΕΡ[- - - - -]
ἠδὲ κασιγνη[τ - ; - - - - -]
Δουλκιτίῳ[- - - - -]
κείνους ΟΙ[- - - - - -]
κ]αρπὸν ἐμῶ[ν - - - - -]
].ΙΑΙΣΣ [- - - - - -]
[— — — — — — — — — ;]

Βορείως τῆς βασιλικῆς ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐξ ἀργολιθοδομῆς θεμέλια ἑνὸς ἢ δύο κτηρίων τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ., ὡς δεικνύουν τὰ εὑρεθέντα νομίσματα καὶ θραύσματα λύχνων «βορειοαφρικανικοῦ» τύπου. Εἰς τὸ στρῶμα καταστροφῆς των εὑρέθησαν κατὰ χώραν πολλαὶ κέραμοι στέγης καὶ τεμάχια πλακῶν μαρμάρου καὶ σχιστολίθου.

Λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τῶν εὑρημάτων τὸ οἰκόπεδον ἐκηρύχθη ἀπαλλοτριωτέον.

Μαγούλα Κεφαλαρίου Ἄργους (οἰκόπεδον Γεωργ. Μπιλιώνη)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἄργους-Τριπόλεως, ὀλίγον νοτιώτερον τῆς διακλαδώσεως πρὸς Κεφαλάρι. Ἡ περιοχὴ σχηματίζει ταπεινὸν ἔξαρμα, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα «Μαγούλα».

Ἡ μικρὰ ἀλλὰ ἐνδιαφέρουσα δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἔγινε κατόπιν τῆς ἀνευρέσεως ἀγγείων κατὰ τὴν διάνοιξιν λάκκου διὰ τὴν ἐμφύτευσιν στύλου τοῦ ΟΤΕ. Ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς διετάραξε σκελετὸν εἰς βάθος 0.90 μ., μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν., ὅστις ἦτο πιθανώτατα ἐκτερισμένος μὲ κάνθαρον τῆς ΥΕ ΙΑ περιόδου, ἐξαχθέντα ὑπὸ τοῦ μηχανήματος (Π ί ν. 169 α, ἄνω μέσον).

Ἡ τομὴ ἀπεκάλυψεν εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα ὀλίγα ΥΕ ΙΙΙΒ-Γ καὶ γεωμετρικὰ ὄστρακα, ὡς καὶ ἐλάχιστα πρωτοαργειακά, κλασσικὰ καὶ ἑλληνιστικά. Ἀφθονώτερα ἦσαν τὰ ὄστρακα τῆς πρώτης καὶ μέσης βυζαντινῆς περιόδου.

Ἀκολούθως εὑρέθη παχὺ στρῶμα τῆς ΜΕ περιόδου, διαταραγμένον ἐν μέρει ὑπὸ μεταγενεστέρων λάκκων. Τὸ στρῶμα περιεῖχε σειρὰν ταφῶν ἐντὸς ἁπλῶν λάκκων, τὰ τοιχώματα τῶν ὁποίων ἦσαν σκληρά, ἴσως λόγῳ ἐπενδύσεως μὲ πηλόν. Οὐδεὶς τῶν λάκκων εἶχε κάλυψιν. Τὰ σημαντικώτερα ἀγγεῖα εἰκονίζονται εἰς τὸν Π ί ν. 169 α.

Ἡ ταφὴ 1 (βάθος 1.80 μ.) ἀνῆκεν εἰς νεκρὸν εἰς ἐλαφρῶς συνεσταλμένην στάσιν, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β. Παρὰ τοὺς πόδας του εὑρέθη ΜΕ κάνθαρος μὲ ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν ἐξ εὐθειῶν καὶ τεθλασμένων γραμμῶν, διατεταγμένων εἰς ταινίας (Π ί ν. 169 α, ἄνω). Τὰ ὀστᾶ παρουσίαζον περίεργον χρῶσιν, ἥτις δὲν διεπιστώθη, ἐὰν ὠφείλετο εἰς τὰς ἐδαφικὰς συνθήκας (τὸ πιθανώτερον) ἢ εἰς ἀτελῆ καῦσιν.

Ἡ ταφὴ 2 (βάθος 1.60 μ.) ἦτο ὁμοίως λάκκος μὲ τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προηγουμένου. Λόγῳ διαταράξεώς του ὑπὸ βυζαντινοῦ λάκκου, δὲν εὑρέθη σκελετός. Εὑρέθη πάντως δίωτον κωνικὸν ΜΕ κύπελλον, τοῦ τύπου τῶν κιτρίνων μινυείων (Π ί ν. 169 α, κάτω ἀριστερά).

Ἡ ταφὴ 3 (βάθος 1.30 μ.) ἀνῆκεν εἰς σκελετὸν εἰς συνεσταλμένην στάσιν, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν. Ἦτο ἀκτέριστος, ἀλλὰ χρονολογεῖται ὑπὸ τῶν ὀστράκων εἰς τοὺς ΜΕ χρόνους.

Ἡ ταφὴ 4 (βάθος 2.05 μ.) ἀνῆκεν εἰς ὕπτιον ἐκτεταμένον νεκρόν, μὲ τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν. Παρὰ τὸ κρανίον εὑρέθησαν τρεῖς ὀψιανοὶ καὶ παρὰ τὰ γόνατα ΜΕ κάνθαρος, μὲ ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν ἐκ τεθλασμένων γραμμῶν ἐντὸς εὐθειῶν, διατεταγμένων εἰς ὁριζοντίας ταινίας (Π ί ν. 169 α, κάτω δεξιά). Πιθανώτατα εἰς τὴν αὐτὴν ταφὴν ἀνῆκε καὶ ἕτερος κάνθαρος, μὲ ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν ἐκ συστημάτων ἐναλλήλων γωνιῶν (Π ί ν. 169 α, ἄνω ἀριστερά).

Ἐντὸς τῆς ΜΕ ἐπιχώσεως εὑρέθησαν προσέτι θραύσματα πιθοειδοῦς ἀγγείου καὶ πρόχους μὲ ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν (Π ί ν. 169 α, κάτω μέσον), καθὼς ἐπίσης καὶ ἀρκετοὶ ὀψιανοί, ὡς καὶ μικρὰ τεμάχια ἀνθράκων.

Ἀναμεμειγμένη ἐν μέρει μὲ τὴν ΜΕ καὶ ἐν μέρει εἰς ἀδιατάρακτον στρῶμα, εὑρέθη ἄφθονος ΠΕ ΙΙ καὶ ΙΙΙ κεραμεική. Τὰ ὄστρακα ἀνήκουν κυρίως εἰς ἀώτους κυάθους καὶ λοπάδας μὲ ἔσω νεύοντα χείλη, κύμβας (sauce boats), εὐρυστόμους «φιάλας» καὶ πιθοειδῆ ἀγγεῖα. Τὰ περισσότερα φέρουν μελανόφαιον ἢ ἐρυθρωπὸν γάνωμα. Δὲν λείπουν τὰ γραπτὰ ΠΕ ΙΙΙ ἀγγεῖα, καθὼς καὶ τὰ θεωρούμενα πολυτελῆ, μὲ λευκὴν στιλπνὴν ἐπιφάνειαν. Δύο πυθμένες φέρουν εὐκρινὲς ἀποτύπωμα ψιάθου. Πλὴν τῶν ὀστράκων εὑρέθησαν ὠμαὶ πλίνθοι μὲ ἔντονα ἴχνη καύσεως, ὀψιανοί, λίθινον ἐργαλεῖον μὲ πριονωτὴν κόψιν, ὀστέινος ὀπεύς, χαλκοῦν αἰχμηρὸν ἐργαλεῖον, τρία πήλινα σφονδύλια καὶ ὄστρεα πορφύρας. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀφθονία τῶν καλουμένων «ἀργειακῶν μινυείων», ἄτινα εὑρέθησαν πολλάκις μὲ ΠΕ ΙΙΙ κεραμεικήν.

30. Λευκὸν μάρμαρον. Ὕψ. 0.63, πλ. 0.68, πάχ. 0.037-0.04 μ.

Εἰς βάθος 2.65 μ. ἀπεκαλύφθησαν θεμέλια οἰκιῶν ἐκ μεγάλων ποταμίων χαλίκων. Παρὰ τὸ περιωρισμένον τοῦ χώρου διεπιστώθη, ὅτι μὲ αὐτὰ συνεδέετο δάπεδον εἰς βάθος 2.85 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὑρέθη χονδροειδὲς χειροποίητον ἀγγεῖον καὶ ἥμισυ περίπου κύμβης («σαλτσιέρας»).

Τὸ ΠΕ στρῶμα παρηκολουθήθη μέχρι βάθους 3.65 μ. μὲ ἀρκετὴν δυσχέρειαν λόγῳ τῆς ἐντόνου ὑγρότητος τῶν ἐπιχώσεων μετὰ τὸ βάθος τῶν 2.95 μ.

Εἰς τὸν πρὸς Ν. τοῦ οἰκοπέδου Μπιλιώνη κείμενον ἀγρὸν Γ. Τζαρτζάβαλου περισυνελέγησαν ὀψιανοί, ὠμαὶ πλίνθοι καὶ ἄφθονος κεραμεικὴ τῆς ΠΕ καὶ ΜΕ περιόδου. Χαρακτηριστικῶς πολλὰ ἦσαν τὰ τεμάχια πίθων, συνήθως μὲ «σχοινιωτὴν» πλαστικὴν κόσμησιν.

Οὕτως, ἡ γνωστὴ ἀπὸ παλαιά[31] εἰς τὴν Ἐφορείαν περιοχὴ τῆς Μαγούλας Κεφαλαρίου ἀποδεικνύεται σπουδαῖον προϊστορικὸν κέντρον, τὸ ὁποῖον χρειάζεται ὁπωσδήποτε συστηματικὴν ἔρευναν.

ΛΕΡΝΑ (ΜΥΛΟΙ)

Ὁδὸς Ἄργους-Τριπόλεως (Ἐργοστάσιον Κλωστουργίας Ἀδελφῶν Γυφτοπούλου)

Τὸ ἐργοστάσιον εὑρίσκεται περὶ τὰ 150 μ. πρὸς ΝΔ. τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Κατὰ γενομένην βαθεῖαν ἄροσιν ἀπεκαλύφθη μεγάλος ὀξυπύθμενος πίθος γεωμετρικῶν χρόνων. Ἔκειτο ἐπὶ τῆς κοιλίας του καὶ τὸ στόμιόν του, κείμενον πρὸς Ν., ἐφράσσετο διὰ πλακός. Ὁ πίθος περιεῖχεν ἀκτερίστους σκελετοὺς δύο νεκρῶν. Τὰ ὀστᾶ τοῦ παλαιοτέρου ἦσαν συσσωρευμένα εἰς τὸν πυθμένα.

Παρὰ τὸν πίθον ὑπῆρχε μικρὸν σκάμμα περιέχον ἐλάχιστα ἴχνη παιδικῆς ταφῆς, ἐκτερισμένης μὲ θήλαστρον, μόνωτον κύπελλον, οἰνοχόην, κρατῆρα καὶ δύο σκύφους[32]. Ἡ ταφὴ χρονολογεῖται εἰς τοὺς πρωίμους γεωμετρικοὺς χρόνους.

ΝΑΥΠΛΙΑ

Πύλη τῆς Ξηρᾶς

Κατόπιν ἐκδόσεως ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν σχετικῆς πιστώσεως ἐπ' ὀνόματι τοῦ Δήμου Ναυπλιέων διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῆς ἐνετικῆς Πύλης τῆς Ξηρᾶς (Porta di Terraferma), ἡ ὁποία ἐσώζετο μέχρι τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος[33] καὶ τῆς ὁποίας ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ γλυπτὰ[34] φυλάσσονται εἰς τὸ Μουσεῖον Ναυπλίου, ἐγένετο μικρᾶς ἐκτάσεως ἀνασκαφὴ πρὸς ἐπαναποκάλυψιν τῆς θεμελιώσεως τῆς Πύλης εἰς τὸ πρὸς Β. τοῦ δικαστικοῦ μεγάρου κηπάριον.

Ἀπεκαλύφθη τὸ ἐκ λαξευτῶν ἀσβεστολίθων κατώφλιον, εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον σιδηραῖ ὑποδοχαὶ διὰ τὴν στερέωσιν τῆς ἐν εἴδει γεφύρας θύρας (Πίν. 169 β).

Τὴν ἐκπόνησιν τῆς μελέτης ἀναστηλώσεως ἀνέλαβεν ὁ Διευθυντὴς τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως κ. Ἰορδ. Δημακόπουλος, πλὴν αὕτη δὲν ἐπραγματοποιήθη, καταχωσθέντος τοῦ σκάμματος.

Λόφος Καραπαύλου

Κατὰ τὰς ἐργασίας κατασκευῆς κυματοθραύστου εἰς τὸν λιμένα Ναυπλίου, ἐδόθη ἄδεια λατομήσεως τοῦ πρὸς ΒΑ. τοῦ Ναυπλίου καὶ πλησίον τοῦ χωρίου Ἄρια κειμένου γραφικοῦ λόφου Καραπαύλου.

Ἡ ἄδεια ἐχορηγήθη παρὰ τὰς ζωηρὰς ἀντιρρήσεις τῆς Ἐφορείας, ἡ δὲ λατόμησις κατέστρεψε, πλὴν τῆς πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς τουριστικῆς ὁδοῦ Ναυπλίου-Ἐπιδαύρου ὄψεως τοῦ λόφου, καὶ μέρος ἀναφανέντος, ἀγνώστου μέχρι τοῦδε, σπηλαίου.

Ὡς δεικνύει ἡ ὑπάρχουσα εἰς τὸ ἀδιατάρακτον τμῆμα ἐπίχωσις, τὸ σπήλαιον ἐχρησίμευσεν ὡς καταφύγιον ἐπὶ μακρὸν διάστημα, κατὰ τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους. Δὲν διευκρινίσθη εἰσέτι, ἐὰν ἡ ἀρχική του εἴσοδος ἦτο μικρὰ σχετικῶς ὀπὴ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὸν ἀποκαλυφθέντα θάλαμον.

Ὡς γνωστόν, εἰς τοὺς πρὸς Α. τοῦ Ναυπλίου βραχώδεις λόφους ἔχουν ἐντοπισθῆ ὑπὸ τῆς Ἐφόρου κ. Δεϊλάκη πολυάριθμα σπηλαιώδη χάσματα, τὰ ὁποῖα ἐταυτίσθησαν μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ἀναφερόμενα «Κυκλώπεια»[35].

Ὁδὸς 25ης Μαρτίου (ἔργα ΔΕΗ)[36]

Εἰς τὴν νοτίαν παρυφὴν τῆς ἀνωτέρω ὁδοῦ, ἡ ὁποία βαίνει παραλλήλως πρὸς τοὺς βορείους πρόποδας τοῦ Παλαμηδίου καὶ ἑνώνει τὴν παλαιὰν πόλιν τοῦ Ναυπλίου μὲ τὸ προάστιον τῆς Προνοίας, ἡ ΔΕΗ ἤνοιξε χάνδακα διὰ τὴν τοποθέτησιν καλωδίων. Ἡ ἐκσκαφὴ τοῦ χάνδακος, πλάτους μόλις 0.70 μ., ἤρχισεν ἀπὸ τῆς εἰσόδου τοῦ κήπου τοῦ ναϋδρίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ προχώρησε πρὸς Δ. Ὅλως ἀπροσδοκήτως, ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς ἀπεκάλυψεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ σκάμματος λείψανα μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ ἀνελήφθη περιωρισμένης ἐκτάσεως σωστικὴ κυριολεκτικῶς ἀνασκαφή, δυσχερὴς λόγῳ τῆς ἀναμοχλεύσεως τῶν ἀρχαίων.

Διεπιστώθη ὅτι ἀπὸ βάθους μόλις 0.45 μ. μέχρι καὶ 0.95 μ. περίπου (φυσικὸς βράχος) ὑπῆρχον λεί-

31. Ἡ παλαιοτέρα βιβλιογραφία, συγκεντρωμένη παρὰ J. L. Bintliff, Natural Environment and Human Settlement in Prehistoric Greece, Part I (1977), σ. 325-6.

32. Τὰ ἀγγεῖα δὲν συνεκολλήθησαν εἰσέτι καὶ πιθανῶς τὰ περὶ σχημάτων των νὰ μὴ εἶναι ἀπολύτως ἀκριβῆ.

33. Βλ. Μ. Λαμπρυνίδου, Ἡ Ναυπλία[2] (1950), φωτ. σ. 570.

34. Ἐκ τῆς τελευταίας μετασκευῆς τῆς Πύλης (1708/9). Βλ. G. Gerola, Le fortificazioni di Napoli di Romania (1934), εἰκ. 24, 25.

35. Βλ. ΑΑΑ IV (1971), σ. 10.

36. Ἡ ἔκθεσις συνετάγη βάσει σημειώματος τῆς συναδέλφου κ. Ἀλ. Δραγώνα, τὴν ὁποίαν εὐχαριστῶ.

ψανα κτισμάτων καὶ ἀποθέσεις ἀγγείων. Τὰ θεμέλια ἦσαν ἀπὸ ἀργοὺς λείους λίθους καὶ ἀνῆκον μᾶλλον εἰς ἰδιωτικὰς οἰκίας, ὡς μαρτυροῦν καὶ τὰ πολυάριθμα ὄστρακα οἰκιακῶν ἀγγείων.

Παραλλήλως, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις δύο κυκλοτερῶν λάκκων, ἀπεχόντων μεταξύ των 3.50 μ. καὶ μεγίστης διαμέτρου 0.70 καὶ 0.90 μ., ἀντιστοίχως. Ὁ πρῶτος περιεῖχεν ὄστρακα, ὀλίγα ὀστᾶ ζώων, ἐνῷ ἡ ἐπίχωσίς του ἦτο καμένη καὶ μαυρισμένη ἀπὸ φωτιάν. Ἀπὸ τὰ ὄστρακα τῆς ἀνασκαφῆς ἐν γένει συνεκολλήθησαν, μεταξὺ τῶν ἄλλων, δύο ψευδόστομοι ἀμφορεῖς ἐντυπωσιακοῦ μεγέθους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς φέρει γραπτὴν κόσμησιν ἐκ τυποποιημένου παπυροειδοῦς, τμῆμα κοιλίας ἀπιοσχήμου ἀγγείου (Πίν. 169 γ) καὶ ἀμφορεὺς μὲ ἐλλειψοειδὲς στόμιον, ὁ ὁποῖος φέρει κόσμησιν ἐκ συστημάτων ὁριζοντίων ταινιῶν (Πίν. 169 ε).

Πλὴν τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων, ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ τὰ μικροαντικείμενα τῆς ἀνασκαφῆς, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν (μαζὶ μὲ ὀστᾶ ζώων, ὄστρακα καὶ λίθους) εἰς τὸν ἕτερον λάκκον. Ταῦτα εἶναι: τεμάχιον εἰδωλίου, σφονδύλιον ἐκ στεατίτου, παραλληλεπίπεδος ψῆφος ἐξ ἀλαβάστρου καὶ δύο ἀτρακτοειδεῖς ψῆφοι, ἐξ ὧν μία ἀλαβαστρίνη καὶ ἡ ἑτέρα ἐκ μέλανος στεατίτου (Πίν. 169 δ).

Ἅπασαι αἱ ψῆφοι εἶναι ἄτρητοι, αἱ δὲ ἀτρακτοειδεῖς ἡμίεργοι. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὑποβάλλει τὴν ἰδέαν, ὅτι ἔχομεν ἴσως μικρὸν ἐργαστήριον μικρολιθοτεχνίας.

Ἀσχέτως πρὸς τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἀξίαν των, τὰ εὑρήματα εἶναι σημαντικά, διότι μαρτυροῦν διὰ πρώτην φορὰν τὴν θέσιν μυκηναϊκῆς, μὴ ταφικοῦ χαρακτῆρος, ἐγκαταστάσεως εἰς τὴν περιοχήν, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἦτο σημαντική, ἐὰν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποιότητα τῶν εὑρημάτων τοῦ ΥΕ νεκροταφείου, ποὺ ἀνασκάπτεται τελευταίως εἰς τὴν περιοχὴν «Εὐαγγελίστρια» τοῦ Ναυπλίου (βλ. ἀνωτέρω σ. 202)

ΑΜΑΡΙΑΝΟΣ ΝΑΥΠΛΙΑΣ

Κατόπιν καταγγελίας τῆς Ἀγροφυλακῆς ἐπραγματοποιήθη αὐτοψία εἰς τὰς θέσεις **Συνοικισμός, Πηγαδάκι** καὶ **Ἀσφάκα Λίστα** τῆς ὡς ἄνω περιοχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν διεπιστώθη ἐκτεταμένη ἀναμόχλευσις ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἀρότρου ἀρχαίων κτισμάτων, ἀγνώστου χαρακτῆρος. Μερικὰ ἐξ αὐτῶν πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Περισυνελέγησαν ὄστρακα ἀπὸ τῶν ὑστέρων γεωμετρικῶν καὶ ἐξῆς χρόνων, τεμάχιον ἀρραβδώτου κίονος καὶ κυρτόκοιλος κυκλικὸς μυλόλιθος μὲ τετράγωνον ὀπὴν εἰς τὸ μέσον.

ΜΕΡΚΟΥΡΙ ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ

Ὑπὸ τοῦ κ. Δ. Φλέσσα παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἄργους δύο λαβαὶ μαρμαρίνου δισκομόρφου περιρραντηρίου ἢ τραπέζης, εὑρεθεῖσαι κατὰ δήλωσίν του πλησίον τοῦ ναϋδρίου τοῦ Ἁγ. Νικολάου. Αἱ λαβαὶ ἔχουν μορφὴν καθημένων λεόντων, λόγῳ διαβρώσεως δὲ εἶναι δύσκολος ἡ χρονολόγησίς των (Πίν. 170 α).

Ἂς σημειωθῇ, ὅτι πλησίον τοῦ ὡς ἄνω ναΐσκου εἶχεν ἀνασκαφῇ πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου, ὑπὸ τοῦ τότε ἐφορεύοντος Μ. Πιτίδη, λουτρὸν ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἐνῷ ἐπὶ γειτονικοῦ λόφου τοποθετεῖται ἀρχαῖος ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος. Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ὑπάρχει εὐμέγεθες σπήλαιον, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν παρετηρήθη τίποτε κατὰ τὴν γενομένην αὐτοψίαν, λόγῳ καλύψεως τοῦ δαπέδου του ὑπὸ κόπρου.

ΚΑΖΑΡΜΑ

Ὑπὸ τῶν κκ. Γ. Κατσαροῦ καὶ Π. Τόσκα παρεδόθησαν τὰ εὑρήματα κλασσικοῦ τάφου, εὑρεθέντος κατὰ δήλωσίν των εἰς τὴν παρυφὴν ἀγροῦ των εἰς τοὺς βορειοανατολικοὺς πρόποδας τῆς ἀκροπόλεως Καζάρμας, κατὰ τὴν διάρκειαν καλλιεργητικῶν ἐργασιῶν.

Ταῦτα εἶναι: δύο ἄποδες κύλικες (Πίν. 170 γ), μόνωτος κύαθος, ἄωτον κυάθιον, κοτύλη καὶ πυξὶς μετὰ πώματος. Ἅπαντα εἶναι μελαμβαφῆ, πλὴν τῆς πυξίδος, ἡ ὁποία φέρει ἐπὶ τοῦ ὤμου φυλλοειδὲς κόσμημα καὶ τινας ὁριζοντίας γραμμάς. Πλὴν τῶν ὡς ἄνω πηλίνων ἀγγείων, εὑρέθη καὶ ὑάλινος πολύχρωμος ἀμφορίσκος (Πίν. 170 δ), ὡς καὶ δύο χαλκαῖ στλεγγίδες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία, εὑρεθεῖσα εἰς θραύσματα, φέρει ἐπὶ τῆς λαβῆς ἐμπίεστον σφραγῖδα μὲ παράστασιν τρέχοντος ὁπλίτου ἢ δρομέως (Πίν. 170 β).

Τὰ ἀρχαῖα κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ναυπλίου.

ΤΡΑΧΕΙΑ

Κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως ὁδοῦ ἀπὸ Βοθίκι (Στεφανοπουλέικα) πρὸς Ματαράγκα, συνοικισμὸν τῆς κοινότητος Τραχειᾶς, ἀνευρέθη κορμὸς περιρραντηρίου ἐκ φαιοῦ τιτανολίθου, ὕψ. 0.72 μ. καὶ περιμέτρου ἄνω 1.38 μ. καὶ κάτω 1.73 μ. Φέρει ἐπιγραφήν[37] τοῦ α΄ τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Εὐκλῆς
Σωσθὲ Διὶ
ἀνέθηκε

Ἡ ἐπιγραφὴ μετεφέρθη εἰς τὴν Ἐπιγραφικὴν Συλλογὴν Ἐπιδαύρου.

ΙΕΡΟΝ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ

Μετεφέρθη εἰς τὴν Ἐπιγραφικὴν Συλλογὴν Ἐπιδαύρου ἡ εὑρεθεῖσα παλαιότερον εἰς ῥύακα τῆς νοτιοδυτικῆς πλαγιᾶς τοῦ Κυνορτίου καὶ δημοσιευθεῖ-

37. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Μ. Μιτσοῦ, ΑΕ 1974, σ. 79, πίν. 27.

σα ὑπὸ τοῦ κ. Μ. Μιτσοῦ[38], τετράγωνος ἐνεπίγραφος βάσις, τοῦ 4ου-3ου αἰ. π.Χ., μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

Διὸς Μοιραγέτα

ΠΑΛΑΙΑ ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ

Ἀγρὸς Χριστοδουλάκη-Λασκαρᾶ

Εἰς τὸν ὡς ἄνω ἀγρόν, εὑρισκόμενον εἰς τὸν λαιμὸν τῆς χερσονήσου Π. Ἐπιδαύρου, ἠνοίχθη μικρὰ δοκιμαστικὴ τομή, κατόπιν αἰτήσεως τοῦ ἰδιοκτήτου νὰ προβῇ εἰς ἐργασίας διαμορφώσεώς του.

Εἰς τὸν ἀγρὸν ὑπῆρχον ἤδη ὁρατὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, ἐκαθαρίσθη δὲ μικρὰ ἀψὶς ἐκ λογάδων λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, μὲ πάχος τοίχου 0.60 μ. Τὸ δάπεδόν της ἦτο λιθόστρωτον. Ἡ ἀψὶς πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς ἐκτεταμένον ὑστερορρωμαϊκὸν κτήριον, τὸν χαρακτῆρα τοῦ ὁποίου θὰ δείξῃ μόνον συστηματικὴ ἔρευνα.

Θέσις Μετόχι

Ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Ἀν. Τσώλη ὑπεδείχθη ἐπιγραφὴ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας (1706 ;), ἐντειχισμένη εἰς ἡμιηρειπωμένον κτίσμα εἰς θέσιν Μετόχι Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου. Ἦτο προφανῶς εἰς δευτέραν χρῆσιν καὶ εἶχε χαραχθῆ ἐπὶ μαρμαρίνης βάσεως ἀρχαίου ἰωνικοῦ κίονος, διαμ. 0.35 μ. Ὕψος γραμμ. 0.01-0.015 μ. (Π ί ν. 170 ε).

Ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ κειμένου της καὶ ἐκ τοῦ τοπωνυμίου τῆς περιοχῆς, ἡ ἐπιγραφὴ ἦτο ἀρχικῶς ἐντειχισμένη εἰς ληνὸν μετοχίου τῆς μονῆς Ἀγνοῦντος (Ταξιαρχῶν)[39]. Φαίνεται ὅτι πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς καλλιεργείας τῶν ἐσπεριδοειδῶν ἡ περιοχὴ ἦτο ἀμπελόφυτος, γεγονὸς ἀξιοσημείωτον, δεδομένου ὅτι καὶ ὁ Ὅμηρος τὴν χαρακτηρίζει ὡς *ἀμπελόεντ' Ἐπίδαυρον* (Β 561).

Ἡ ἐπιγραφὴ καταλαμβάνει τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ κύκλου, ἐνῷ τὸ κάτω ἥμισυ πληροῦται ὑπὸ ἓξ ἐγχαράκτων παραλλήλων γραμμῶν. Τὸ κείμενον μὲ τὴν ὀρθογραφίαν[40] του ἔχει ὡς κάτωθι:

(δύο μονογραφήματα ἑκατέρωθεν σταυροῦ)

ἀψ(ὶς) Ἰαν. ιε'. Ἀνακε-
νίθι τὸ παρὸν λινὸν ἰ-
γουμενέβοντος τοῦ πανοσιο-
τάτου παπᾶ κὶρ Σοφρονίου, ἱε-
ρομονάχου τὸν Ταξιαρχὸν Μιχα-
ὶλ κὲ Γαβρίλ, τοῦ σταβροπια-
κοῦ (sic) μοναστιρίου
Πίδαβρα.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἀπετειχίσθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὴν Ἐπιγραφικὴν Συλλογὴν Ἐπιδαύρου.

Παρατήρησις. Μετὰ τὴν ὑπόδειξιν τοῦ ἐπ. Γεν. Ἐφόρου κ. Μ. Μιτσοῦ (τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ), ἐξητάσθη μετὰ προσοχῆς ὁ α' στίχος τοῦ τεμαχίου ἐπιγραφῆς ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Σκούρου εἰς τὸ Ἄργος (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 126, Πίν. 114 γ) καὶ ἀπεδείχθη ὅτι ἀντὶ *ΓΗΝΟΣΕΡΙ* θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ *ΓΑΙΝΟΣΕΡΙ* (μὲ ἀργειακὸν *Λ*).

38. Ἑλληνικὰ 8 (1935), σ. 12-13, ἀριθ. 5. SEG XI, 437.

39. Εἰς ἀπόστασιν 30 μ. πρὸς ΝΑ. τοῦ οἰκίσκου ὑπῆρχον μέχρι πρό τινος λείψανα θεμελίων ναΐσκου, κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Ἁγ. Νικολάου, καταστραφέντα ὑπὸ τῆς μηχανικῆς καλλιεργείας.

40. Ἡ δίφθογγος *ου* ἀποδίδεται μὲ σύμπλεγμα.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Β. ΚΡΙΤΖΑΣ

*

EXCAVATIONS AT CORINTH

1973

During the spring of 1973, excavation at Corinth, conducted by the American School of Classical Studies at Athens, under the direction of C. K. Williams, II, was concentrated within the forum of the Roman city, along the Lechaion Road east of Temple Hill in the Demeter Sanctuary on the north slope of Acrocorinth.

This year, as in the past, I am happy to thank Mrs. Evangelia Deilaki, Ephor of Antiquities of the Argolid and Corinthia, and Professor James McCredie, Director of the American School of Classical Studies, for their continued considerations toward the Corinth Excavations.

The trench supervisors who excavated during the regular spring season in the lower city were Dr. Sharon Herbert, Misses Diana Buitron, Mary Ellen Carr, Caroline M. Houser, and Messrs. Edwin M. Schorr and James C. Wright. In the Demeter Sanctuary Dr. Nancy Bookidis was assisted by Mr. David Peck, who served as architect for the sanctuary during the year and as trench master during the spring.

Miss Jean MacIntosh was in charge of the museum operation, Miss J. Fisher dealt with the numismatic material.

Hero Temenos (Pl. 171 a-c)

The hero temenos discovered in 1972 immediately northeast of the rostrum of the Roman forum was completely excavated this spring by the investigation of its southeast quarter (Fig. 1). In 1972 two burials, 72-4 and 72-5 were found within the temenos. This year two more graves, 73-4 and 73-5, were found here, parallel to each other and with approximately the same orientation as grave 72-5, about 14 degrees west of north. The skeletons were found as they had been interred, although the graves themselves had been opened and looted.

Stratigraphic remains indicate that sometime after the interments were made the area was encroached upon by a roadway. By this time the graves themselves were either being ignored or were forgotten and the ground level was trimmed down slightly.

During the excavation of grave 73-4, the fill over the grave was found to be soft and sandy. This is because the builders of the temenos wall had broken through the crusty road metal that had been built up over the grave, sinking their wall to within 0.08 m. of the bedrock bottom of the grave. It may have been at this same time that the cover slab or slabs were also removed. Apparently feelings were not so strong as to prohibit the builders of the temenos from laying their wall over the grave, if, at that time, they realized that the cutting in bedrock was a grave shaft.

In the stratum dated to the first use of the enclosure and over the foundation trench of the temenos wall was found a fragment of Black Figured amphora, depicting Herakles fighting Amazons, a pot with subject appropriate for dedication in this sanctuary.

The entrance is not centered in the east wall of the enclosure, but rather 1.36 m. from the north wall and 2.27 m. from the south wall of the enclosure. It is, however, on axis with the grave of the hero, 72-4.

To judge from extant remains, two poros piers in the southeast corner of the temenos can be identified as legs of an offering table.

The consistently rising road level east of the temenos caused the threshold of the temenos to be raised; this probably happened in the early fourth century B.C. Thereafter the offering table was removed from the temenos, one leg of which was completely destroyed at the time when the floor inside of the temenos was raised to agree with the higher threshold of the temenos. At about this time, in the mid-fourth century B.C., the coping of the north wall of the temenos also was removed.

The hero temenos continued to be used in altered form, however, through the Hellenistic period and until the destruction of Corinth in 146 B.C.

Forum, West End

Excavation this year at the west end of the forum has been limited to the area immediately southwest of Temple F. This year pre-Roman levels were exposed only in areas where the Roman cement bedding had been destroyed and earlier remains thus had been partially exposed. Immediately under the Roman paving lies a late classical and Hellenistic roadway. Below the roadway a small portion of house and roof tile destruction and a small segment of mud brick wall were found. From the pottery recovered the habitation can be dated to the mid-fifth century B.C. A general excavation of the area is needed, however, for

more precise information about the early levels.

The Roman marble paving of this portion of the forum, with a maximum elevation of 81.05 m., was laid on a thin bedding of cement directly over the Hellenistic hard-packed road. Most of the Roman paving slabs are missing, apparently robbed out during the late Roman life of the forum.

Foundations of a single late Roman building, preserved from one to three stones high, is built directly on, and in some cases cut into the cement bedding of the Roman paving of the forum. No walls of this building are preserved above foundation level. Little can be said about the form of the structure except that the building is composed of at least two rooms; the better preserved western room is 2.80 m. wide, the eastern room was probably about the same. The building is not oriented at right angles to the earlier Roman monuments that surround it, such as the West Shops. No preserved floors, coins, or pottery can be associated with the use and destruction of the building, for a barrel-vaulted tomb and enclosing wall were built into the building. The tomb ignored the orientation of the late Roman building; instead it oriented itself with the early Roman structures of the area and in places covered parts of the late Roman building.

Conclusive stratigraphic evidence suggests a date for the construction of the tomb no earlier than the second quarter of the sixth century A.D. and probably slightly later. Coins from the foundation trenches of its walls and from fill under the floor of the tomb enclosure definitely preclude a date before the fifth century A.D.

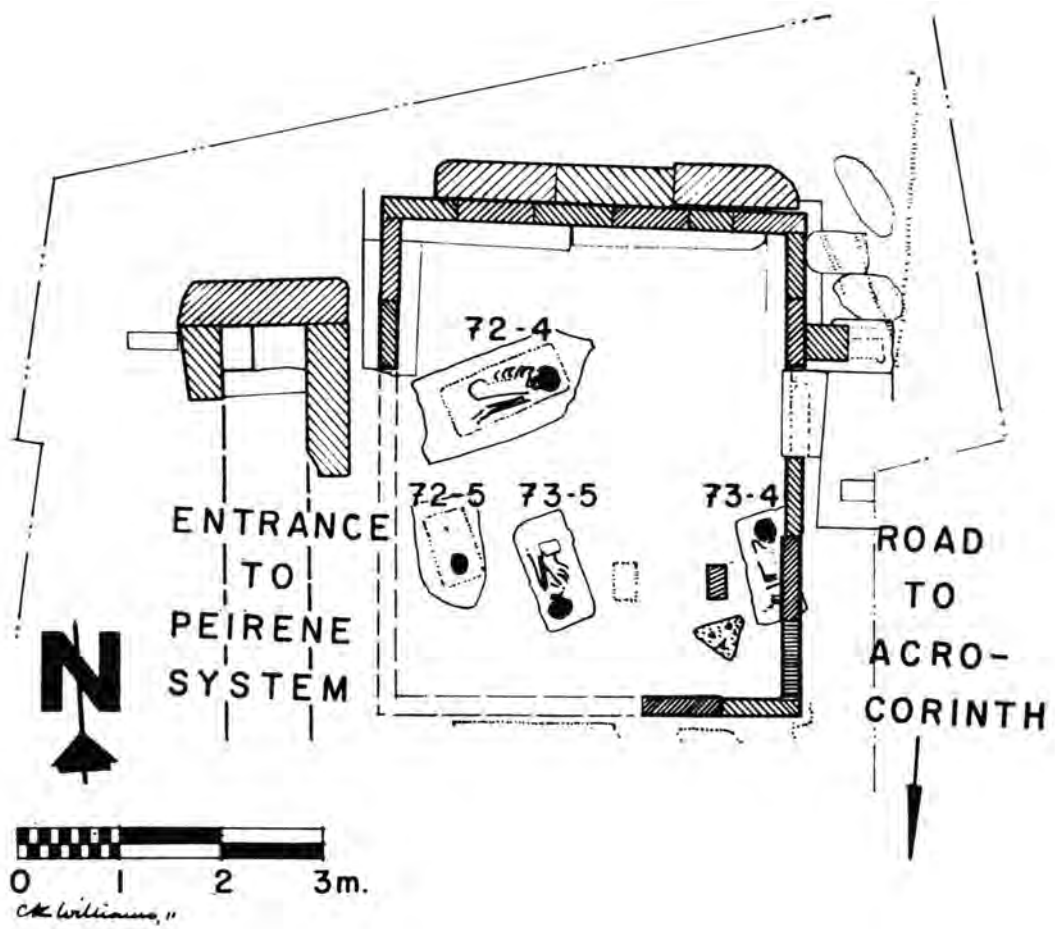

Fig. 1. Corinth. Hero temenos.

Precise dates for the use of the tomb are lacking; only one coarse jug was found in the chamber.

Post-Slavic invasion levels in the squares dug this year have little to recommend themselves; the importance of the information gathered lies in the indications of a definite increase of pulse in Corinthian life at the time of the reign of Theophilos.

The early Christian vaulted tomb chamber excavated this year is forgotten and is built over; a wall is now constructed across the sealing stone of the entrance to the vault. The south wall of the tomb enclosure is re-used in this phase, but the east and north walls of the enclosure are ignored in the new construction. As well, a new house is built about seven meters south of the early Christian vaulted tomb; its court and numerous floor levels were excavated this year.

In among the thin floor levels which had accumulated in this house were found a number of coins, three of which survived in good condition. One coin was found in the latest floor of the first phase of the court, dated to the years between 886 and 911 A.D. Two other coins, dated to the reign of Theophilos, are both associated with the earlier floors of the house.

After the construction and first use of the court and cellar the house undergoes a complete rebuilding. The new design abandons the plan of the previous phase; now the house is altered and becomes one of three apparently independent units which delineate the west side of an open court or roadway. This phase comes to an end in the first quarter of the eleventh century, perhaps with a severe earthquake. The walls collapse into the court or street and the buildings are abandoned.

The next phase starts with the dumping of fill over the debris of the previous phase; a new set of buildings is laid out that ignores the plan and property lines of the previous period. Remains are now preserved in large part only at foundation level. Only in the southernmost 5 by 5 m. square of excavation is a floor level of this period found intact.

The topmost preserved level is even more sketchily attested. Remains of parts of one building, again in the southernmost grid square, are all that exist of this phase. The walls of this building are tentatively associated with the levels of the first half of the twelfth century, excavated in 1960 and 1961 immediately south of the excavation conducted this year.

Area of the Roman Hemicycle

A late Roman hemicycle is constructed against the east slope of Temple Hill and immediately north of the Lechaion Road Basilica (Pl. 171 d). This year the area was investigated to prehistoric levels. Of post-Mummian levels, only the deep foundations of Byzantine architecture, Roman foundations of the hemicycle itself and of the earlier Roman market, drains, pits, and grave structures were found. No remains were found that date to the late archaic, classical, or Hellenistic periods, although the North Building, used throughout the classical and Hellenistic periods, is preserved immediately to the south, within the foundations of the Lechaion Road Basilica.

All of the foundations of the Roman and Byzantine structures within the hemicycle are built into a mixed clay fill of the sixth century B.C. that, in turn, covers an architectural complex of the Corinthian period.

The presently exposed plan of the sixth century B.C. building is composed of a southwest corner room, here called Room 1, Room 2 at its north, and part of a third room farther north, Room 3. The area immediately east of the southwest corner room may have been a court, for a well was found here during excavation in 1925. This area is so badly damaged, however, that any certain identification of the space is impossible.

Room 1 is 4.20 m. east-west by 4.40 m. north-south. Here one can see a radical rebuilding after the initial construction. With the first alteration the whole line of the north wall was moved slightly farther north. The east wall of Room 1 was rebuilt in a third phase and, in a fourth phase, the east wall was removed from its cobble foundation and a cobble floor was laid over the area. This fourth floor is the final resurfacing of Room 1 before the burying of the structure by the deep clay fill that sealed the whole area. The uppermost floor appears to have been in use during the middle of the first half of the sixth century B.C., to judge from the aryballoi found with the other pottery in Room 1. Pottery from the yard to the west of the building suggests a similar date for the abandonment of the complex.

A deep pit, fitted against the south wall of

Room 1 of the hemicycle complex, was found and excavated this year. It was filled with pottery synchronous with that of the occupation levels of the complex itself (Pl. 171 e-f). The uppermost 1.40 m. of the pit, and perhaps more, was destroyed when the foundations for the south side of the rectangular market colonnade of the early Roman period was laid across it.

Conclusions

Nothing preserved of the Corinthian building levels aids in the identification of the structure that lies within the limits of the Hemicycle, with the exception of the pottery itself. The structure may have been a large house, with one interesting aspect. The ceramic finds of the area contain a high percentage of imported wares. Fragmentary Etruscan bucchero pottery was found in the fill of the second floor of Rooms 1 and 2; sherds of Chiot chalices and East Greek amphoras were found both in the building and in the area to its west. Attic and Laconian pottery was also found here. In a pit built along the south wall of Room 1 were found a number of pots of East Greek origin, identified as Rhodian and Chiot, and some Etruscan, as well as a number of unidentified fabrics. The area around the mouth of the pit may have been connected with the trader's complex by a stair or ramp, but this is no longer conclusively ascertainable from the remains now preserved. Because, however, there is a concentration of imported wares with a similar geographical range both in the building and in the pit, the structure is provisionally called "a trader's complex".

The date for construction of the complex is not able to be ascertained, largely because the area had been leveled or cut back when the trader's complex was built. The leveling removed most of the evidence for the dates of the phase immediately preceding the trader's complex; lack of any concentration of Protocorinthian material in the area suggests that the complex with its four architectural phases spans only the Early and Middle Corinthian periods. The whole trader's complex building level survived until between 580 and 560 B.C. This appears to be the same as the destruction date for the early temple which had crowned Temple Hill; also, fill that covered the sixth century road immediately north of the temple is to be dated to this same period.

Lechaion Road East

Along the east side of the Lechaion Road a 17.50 by 10 m. area was investigated; this includes Lechaion Road Shops 3, 4 and 5, counting northward from the northwest corner of the Peribolos of Apollo. The entrance into the bath that lies east of the shops was also included in the investigation. Three blocks of Argos black stone, preserved for a length of 3.26 m. are all that now remain *in situ* of the steps of this entry. These were fourth century B.C. monument bases in their original use.

In the second half of the fourth century A.D. the shops on the east side of the Lechaion Road appear to have undergone a radical rebuilding. Almost all traces of the late first century, second century, and first half of the third century have been removed from the area. Levels of the third quarter of the fourth century are found immediately above the undisturbed, stratified floor levels of the first half of the first century A.D.

It is apparently in the fourth century that the walls which subdivided Shops 3 and 4 were removed and the dividing wall in Shop 5 was altered.

The final destruction and abandonment of the shops can be dated to the sixth century A.D. by the latest coins found in undisturbed floor fill below a heavy destruction tile debris.

Demeter Sanctuary

Dr. Bookidis has completed the final season of excavation in the Demeter sanctuary of Acrocorinth. This investigation now completes the exploration of the top terrace, where previously two small rectangular buildings had been exposed. This year a third structure was found, between the other two. Its walls are attested by cuttings in bedrock, except for the sides and back or south wall, where blocks of the lowest course are preserved, still *in situ*. The floor of the building was paved with a geometric patterned mosaic, with two panels near the entrance (Pl. 172 a).

One panel is decorated with two kalathoi entwined by snakes, the second is a dedication by Octavius Agathopous, who had the mosaic laid during the priestesshood of Chara the Younger. The floor was found littered with destruction debris when it was excavated.

Among the debris that covered the mosaic (Pl. 172 b) were a fluted louterion base, a large marble table, three marble table legs with lion feet, fragments of a number of statues and relief, as well as what may be the marble foot of a cult statue.

In addition to the excavation on the uppermost terrace, some work was done on the terraces below, where dining rooms are laid out in uneven rows. This year four new rooms were brought to light, making over 40 dining rooms cleared since the beginning of the excavation of the sanctuary.

1974

The spring excavations of the American School of Classical Studies in the Roman forum of ancient Corinth were confined to the months of April, May, and June in 1974. Case Western Reserve University conducted excavations on the north side of Temple Hill, a continuation of work done in 1973. This latter investigation was confined to the months of July and August.

The spring excavation season was devoted to work in the area of the Roman forum that lies west of the South Stoa and south and southeast of the West Shops (Pl. 173 a). The grids dug had already been excavated through late Byzantine levels in the 1959 and 1960 excavation seasons (H. S. Robinson, Excavations at Corinth, 1959, *Hesperia* XXIX (1960), pp. 225-240, and Excavations at Corinth, 1960, *Hesperia* XXXI (1962), pp. 95-116. For excavation in associated area, see C. K. Williams, II, and Joan Fisher, Excavation at Corinth, 1973, *Hesperia* XLIII (1974), p. 1 ff.).

Greek levels this year were examined only in two test areas. In one the stratum immediately under the early Roman roadway had late Hellenistic pottery. At 0.90 m. below the late Hellenistic level, a pottery or figurine kiln was found with part of its fire box preserved. The firing chamber was enclosed by mud lining inside of poros orthostates. The chamber was 2.77 by 2.22 m. A room with cement floor was built against the east end of this kiln. The kiln and room date from the late fifth and early fourth centuries B.C. A second pre-Roman set of remains was examined north of this kiln. This lies within the foundations of the south tower of the West Shops. Here are preserved a series of walls that show a number of alterations. The best preserved walls form a rhomboid-shaped room, filled in in the third quarter of the fifth century B.C. The construction date of the room has not yet been established.

The levels of the earliest Roman period, which completely seal the Greek remains, represent a complete change from the underlying strata. After the re-establishment of Corinth in 44 B.C., land use was drastically altered. The area that now becomes the southwest corner of the forum ignores all pre-Roman orientations and constructions. Excavation of the Roman levels this year has exposed a Roman intersection between a north-south road that rises toward Acrocorinthos and a road at right angles to it that goes toward the west edge of the city. The building that lies at the southwest corner of this intersection was further examined this year (see Robinson, *Hesperia* XXXI (1962), pp. 111-112). Even with the work done this year the structure is not fully uncovered. Only slightly over seven meters of its north wall and 6.50 m. of its east wall have been exposed. About 45 square meters of its interior floor has been excavated to the fourth century A.D. levels. The building appears originally to have been constructed with basement, main entrance to the north. An alteration in the first century A.D. included the filling in of the basement and the laying of a sidewalk along both the east and north side of the building.

Still in the first century A.D., perhaps after the earthquake of A.D. 79, a radical change is made at the west end of the forum. Excavation this year suggests that the West Shops are built at this time, demanding elaborate grading and cityscaping endeavours.

In about the middle of the second century A.D. a man-hole is dug in the roadway, apparently a sign of the abandonment of the intersection for heavy traffic. Much pottery, as well as terracotta mask fragments, was recovered from the man-hole.

Other changes in the area can be laid to the period between the earthquake of either A.D. 365 or of A.D. 375 and the sack of the area by Alaric in A.D. 395. A portrait, possibly of Gordianus III, S-74-30 (Pl. 173 b), was found in a wall constructed in this area during one of the alterations. After the end of the fourth century new buildings with new plans are erected, now only partially excavated, while sometime later, perhaps as late as in the seventh century, a double tomb covered by vaults is erected within the door of the early Roman building that occupied the southwest side of the crossroads. One tomb chamber produced two coarse pots, the other a jug and a "lekythos", also undecorated and utilitarian in spirit.

Upon the abandonment of the vaulted tombs, the history of the area is not clearly attested by the archaeological remains. Even the date of the destruction of the tomb structure is unknown, for no debris was found that can be

associated with its dismantling. Above the remains of the vaulted tombs are a number of different tenth and eleventh century occupation levels, but only in patches between areas of disturbances. It is with the later eleventh and twelfth centuries that the building forms once again become clear.

A number of interesting finds, both sculptural and inscriptional, were found in the area excavated. One set of fragments can be assigned to the epistyle of a building, apparently dedicated by a certain Antonius. Of the most interesting pieces of sculpture found this year are a copy of one of the maidens from the porch of the Erechtheum (S-74-26), probably of the first century A.D. (Pl. 173 c). Fragments of at least one other suggest that some architectural element exists in the area which, as yet, has not been uncovered in the present excavations. A second piece of sculpture (S-74-27) is a rectangle of marble, 1.63 m. high, carved with figures on three sides. The two side or flank figures are maidens (Pl. 174 a, c), one with wheat and poppy seads in her hand, the other with a torch. The front figure, a bearded male, carries a phiale in his right hand and a cornucopia in his left (Pl. 174 b). The monument is carved in archaising style, probably of the Augustan period.

A full report of the excavation and its finds is to appear in *Hesperia* XLIV (1975), fasc. 1, p. 1 ff.

The Case Western Reserve University Excavators on Temple Hill started work in July. The westernmost trench on the hill was laid in the line of the seventh century B.C. roadway that has been partially exposed in previous excavations. Here a fork of that road may have been cleared, one branch going toward the Fountain of Glauke, the other turning aside toward the northwest in the direction of Sikyon. The northwest branch may have been kept in use after the main road was abandoned, *ca.* 580 B.C., for foundations of two buildings or monument bases have been found, though not fully exposed, that were in use in the later sixth, fifth, and fourth centuries B.C.

The Roman quarry at the east end of the hill, partially cleared in the 1972 season, was further excavated this year. More fragments of a terracotta sphinx were found, one piece joining with a fragment recovered in the previous excavation.

All but one corner of the Early Christian basilica that lies at the north side of the quarry was cleared. This late sixth century basilica consists of a nave with single apse and two side aisles. The aisles are divided from the nave by rows of marble columns, one shaft of which was found on the floor, its base *in situ*. An area along the south side of the basilica, in proportions like an additional aisle, was discovered to be a funerary chapel, contemporary with the basilica.

The basilica was abandoned in the eighth century after Christ, with Christian worship apparently being resumed here in late Byzantine times, when a new church was constructed in the ruins of the earlier basilica.

CHARLES K. WILLIAMS, II

*

SUPPLEMENTARY EXCAVATIONS AT PHLIUS

1973

During the summer of 1973, the University of Missouri-Columbia in cooperation with the American School of Classical Studies returned to the site of Phlius to resume supplemental study and excavations in the area of the "Palati" at the southwest foot of the acropolis of the ancient city.

The excavation began on June 18th and terminated on July 30th. The undersigned acted as Director assisted by three graduate students from the University of Missouri-Columbia: Stephane Jernigen, Pamela Berich and Karl Kilinski. The architect was Thomas Boyd of Indiana University.

Investigations centered in the area of the theater, north of the Palati proper. In the Palati, however, a small investigation proved the existence of a mudbrick structure at the north end of the building similar to that which was discovered along the east side in 1972.

The cavea of the theater has now been cleared to a height of approximately 4.50 m. north (above) the front row of seats which are now themselves completely uncovered (Pl. 175 a). The front row of theater benches extends in a shallow arc from the east retaining wall of the cavea and are terminated on the west by an exedra, a portion of which was cleared this season. The exedra's east end bench is well preserved (with a moulded leg and foot) together with the foundation blocks for the curved rear wall which must have risen behind it.

The limestone theater benches were found

to be pierced by three stepped entrances, one at the center of the arc and one each approximately 8 m. to east and west. The step blocks currently *in situ* are reused but there is evidence that the entrances through the line of seats are original. Behind the seats the bedrock was found to have been cut away vertically to a depth of approximately 2.70 m. in a similar manner as found in 1972 in the east portion of the cavea. In the west, however, the cutting is rectangular, rather than circular as in the east, and exhibits plaster on both its east and west sides (the eastern wall of this cutting was cleared by Blegen in 1925 and reinvestigated by us in 1970 under the illusion that it might represent a later *dexamene* or similar water installation. The discovery that the cutting extends the whole remaining length of the cavea and that the plaster is not waterproof changes this interpretation). As in the east, at a later date the cutting was packed with clay, mudbrick, etc. as a foundation for vertical poros blocks which acted as supports for seating. Test trenches in this filling detected elaborate plastering against the back of the rock cutting consisting of a bench, post supports and possibly a water channel, which must belong to the original use of the rock cutting, presumably before the theater was established.

To the south of the cavea (Pl. 175 b) a number of possible orchestra surfaces were investigated, as was the scene building. The proskene foundation, found in 1972 was cleared to its full length within our area (21.40 m.) and was found, together with the scene building proper, to extend further to the west, beyond the termination of the cavea. Floors and stroses both within and without the scene building were tested and a sequence was established.

To the south of the scene building in the open courtyard between the building and the Palati floors were also tested against the tentative results of the 1972 season. In the course of this, and in the earliest floor tested, a number of square poros blocks were found, each with a socket for a square wooden timber. Two stone "machines" were also found in the same floor each constructed of three stone slabs clamped together in a pi shape with hook clamps. A fourth block forms a miniature ramp sloping down from ground level inside each pi shaped construction. These "machines" clearly predate the erection of the scene building and are known from a number of other theaters although their use has never been satisfactorily explained.

For the chronologies and history of the theater and attendant areas see *Hesperia* 42 (1973), p. 102 et seq.

WILLIAM R. BIERS

*

NEMEA

1974

Work at Nemea in 1974 took place in three general areas: the prehistoric ridge of Tsoungiza, the sanctuary of Nemean Zeus, and the ancient stadium (Fig. 1). The excavations on the Tsoungiza ridge took place in co-operation with the Greek Archaeological Service in a field which had been disturbed by deep plowing (grid sections DDD, EEE-22, 23). In the disturbed fill appeared large quantities of material from the Late Helladic III period including a handsome bronze dagger (Pl. 176 b). Early Neolithic material was also found in undisturbed pits cut into the soft bedrock of the hill. This material included many chert and obsidian blades as well as a variety of ceramics such as "Rainbow Ware" (Pl. 176 a).

Several areas were explored around the sanctuary of Zeus. Trenches in Sections C14, C11, D11, E12, and F12 (Fig. 2) revealed evidence for the western limits of the sanctuary, and a trench in Section F4 uncovered a part of a major road of the fourth century B.C. In Sections M5 and M6 the foundations of a large monument base of the early Hellenistic period was discovered.

East of the Temple of Zeus excavations around the altar in Section M12 uncovered evidence which indicated damages to the altar by agricultural activities during the Byzantine period. Numismatic and ceramic evidence indicated a construction date for the altar in the early Classical period, and traces of alterations of the altar in the second century after Christ were documented. In the area between the altar and the Temple of Zeus fragments of worked blocks with fine stucco and painted surfaces were found. These blocks were found in a layer of the early fourth century B.C. and are of potential interest because of their possible association with the earlier temple of Zeus (Pl. 176 c).

The remains of a late Archaic building (perhaps a dining establishment) were uncovered in Section N17 south of the Temple of Zeus. In 1964 this same area has produced a kiln where the roof tiles of the fourth century Temple of Zeus were manufactured. Further exploration

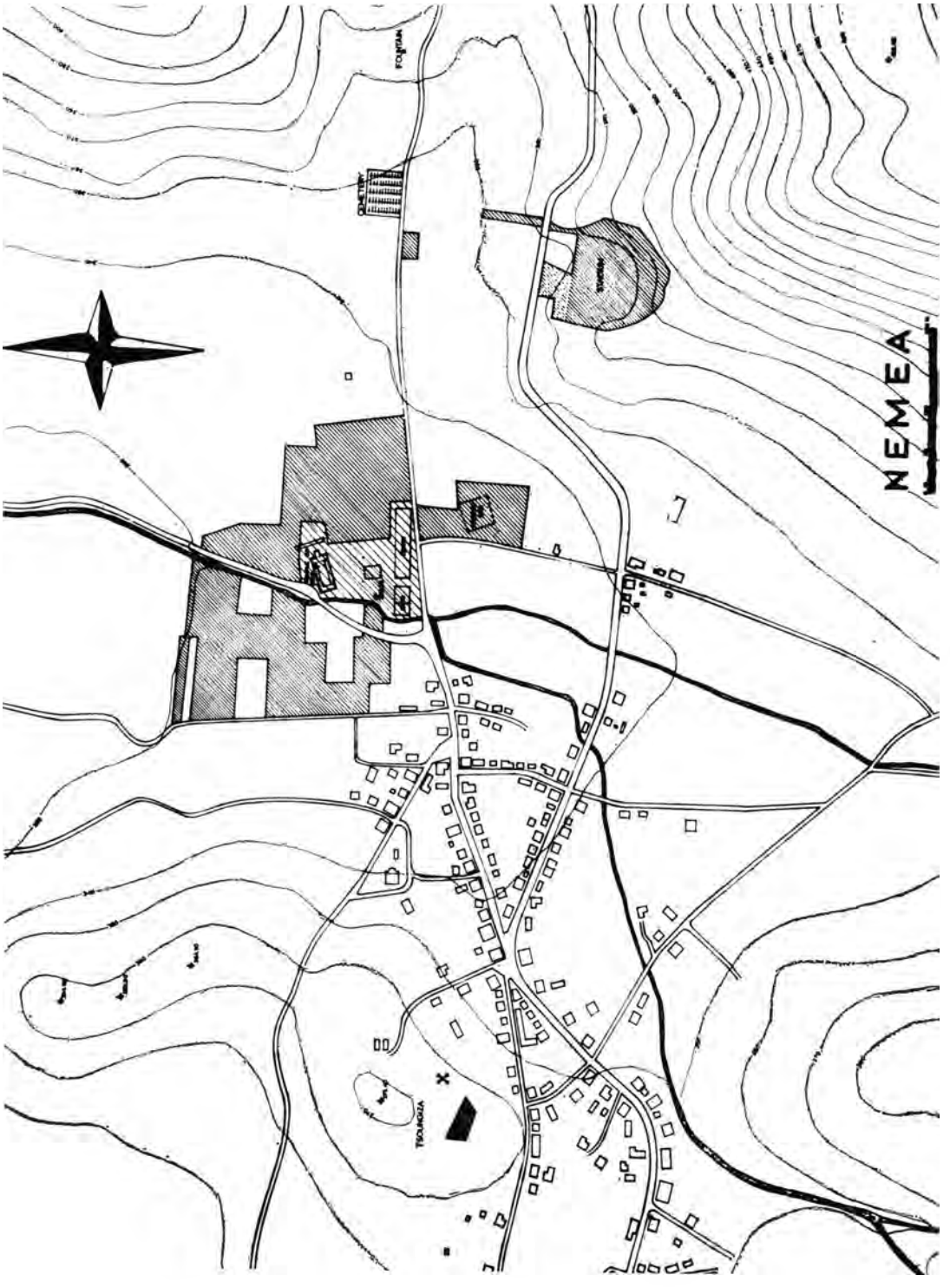

Fig. 1. Nemea.

in 1974 revealed that this kiln had also been the place of manufacture for tiles of several other buildings, and that it was only a part of a large complex which included another pair

river had ceased flowing in this area toward the end of the Bronze Age and that there was, therefore, a substantial change at that time in the physical characteristics of the Nemean valley.

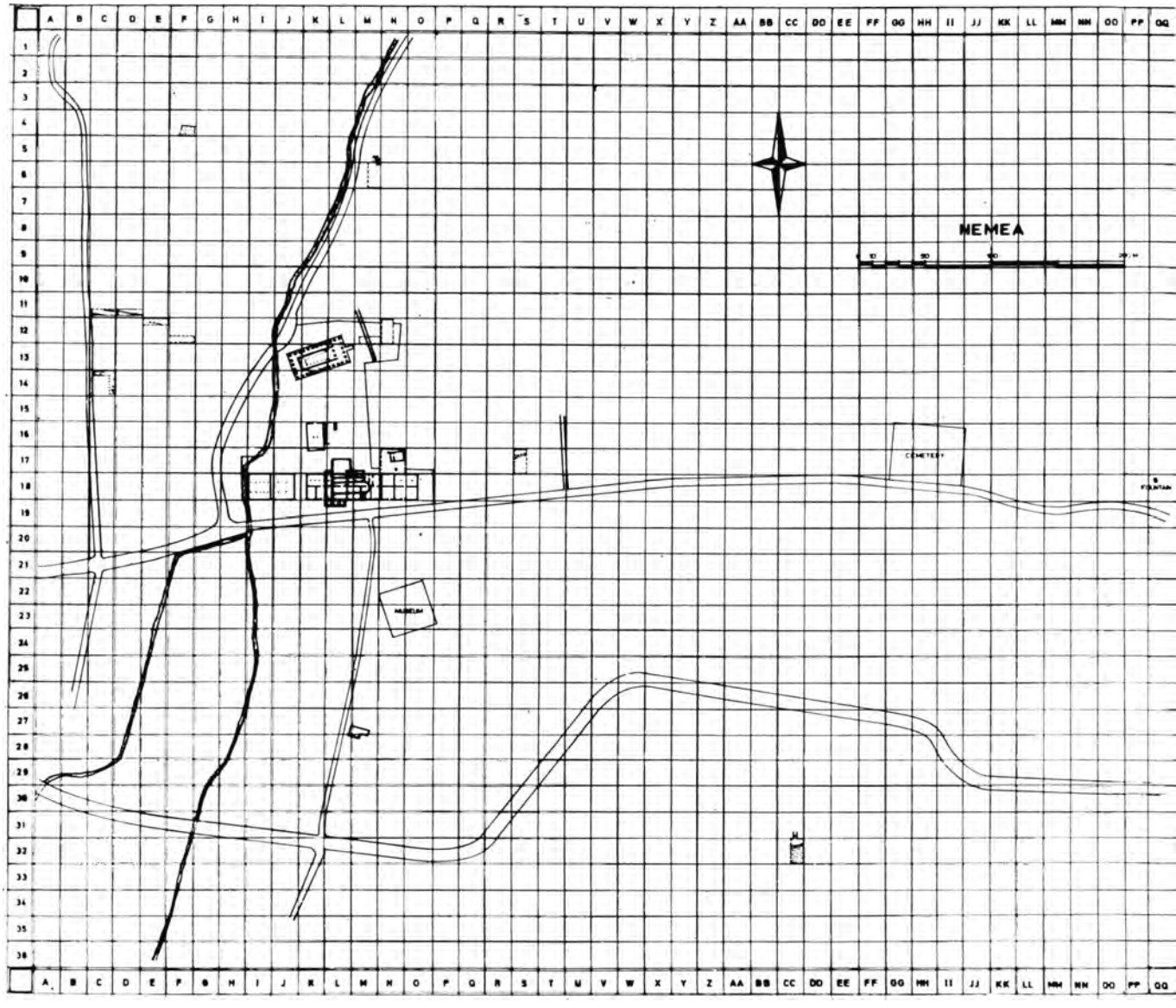

Fig. 2. Nemea.

of firing chambers, a sunken forechamber, and a settling tank for clay (Pl. 176 d). Ceramic evidence indicated that the complex had been closed in the early third century B.C.

A series of layered river beds were found southeast of the temple in Section S17. Pottery of the Late Helladic period indicated that the

The heavy silt in the ancient stadium produced very few artifacts, but a bronze miniature horse of the Geometric period (Pl. 176 e) was discovered. The seating arrangements in the semicircular closed end of the stadium have been revealed as a series of informal cuttings in the natural bedrock. At a depth of some 6.50 m.

below the modern ground level, a curved stone water channel and a segment of the stone starting blocks of the race track appeared (P l. 176 f.). The starting line is of the canonical type with parallel grooves separated at intervals by vertical holes. No date has been established for the construction of the water channel or the starting blocks, but both elements appear to have been covered over during the second century A.D.

STEPHEN G. MILLER

*

ARGOS

1973

La campagne de 1973 à Argos, qui s'est déroulée comme à l'ordinaire en mai et juin, a été entièrement consacrée aux deux principaux ensembles fouillés l'année précédente: le **Sanctuaire d'Aphrodite** et les **Thermes A.** L'exploration du premier a été achevée pour l'essentiel, mais la fouille des thermes a révélé une extension inattendue du bâtiment, qui nécessitera une troisième campagne.

I. Aphrodision

Fr. Croissant a poursuivi le dégagement du portique archaïque reconnu en 1972 (P l. 177 a), aussi largement que le permettait l'existence de la chaussée moderne. Malheureusement les dimensions de l'édifice risquent de ne jamais nous être connues avec précision: au NE, les restes de trois nouvelles fondations ont été mis au jour, ce qui porte à dix au minimum le nombre des colonnes, mais ni au N ni au S rien ne permet d'affirmer que l'on ait atteint l'extrémité de la stoa. Au N en tout cas, il apparaît que les fondations de la colonnade, de même que le mur d'*analemma* qui leur est parallèle, se poursuivent sous le béton de la route. Le mur et la stoa devaient se prolonger jusqu'à une entrée aménagée dans l'angle NE du téménos, au point d'aboutissement de la rue venant de l'Agora. La date proposée en 1972 pour la construction de cet ensemble a été largement confirmée: tessons et figurines de terre cuite, toujours très nombreux dans le remblai de la terrasse artificielle qui supportait les fondations, indiquent le dernier quart du VIe siècle av. J.-C. La série des figurines et ornements de plomb moulé s'est notablement augmentée: la plupart semblent de fabrication locale et seuls quelques exemplaires se rattachent aux séries laconiennes, bien connues par le sanctuaire d'Artémis Orthia. Le sol correspondant au stylobate n'était conservé nulle part, l'ensemble ayant été arasé au niveau des fondations à l'époque romaine: la couche qui recouvrait immédiatement celles-ci a livré en effet une céramique homogène, datable de la fin du Ier ou du début du IIe s. ap. J.-C. Le bâtiment a dû être l'objet d'un démontage ou d'un pillage systématique; en tout cas aucun élément de l'élévation n'a pu être retrouvé. Au-dessous du remblai archaïque, on a pu explorer plus largement le niveau HR IIIc reconnu en 1972: les murs d'une pièce rectangulaire d'env. 6×4 m., malheureusement pauvre en matériel, ont été dégagés.

Au N, la zone comprise entre la bordure S de l'Odéon-Théâtron et le temple d'Aphrodite a été presque complètement explorée (P l. 177 b). La plus ancienne installation consiste en un escalier monumental taillé dans le roc (P l. 177 c), large de 3.50 m., qui devait comporter à l'origine une quarantaine de marches, et longeait au S le mur de la terrasse du Théâtron, dont il explique sans doute le bizarre plan à décrochements, imposé par l'obliquité de cette voie de passage ancienne. Il aboutissait en haut à une sorte de palier, prolongé vers le N par une rampe en pente douce, qui conduisait au pied du premier gradin du Théâtron, au niveau de l'orchestra. L'ensemble, taillé de façon assez fruste, et d'ailleurs très endommagé par les constructions ultérieures, est en piètre état, mais il ne fait pas de doute que nous avons là les restes de l'escalier qui, à partir du Ve s. av. J.-C., donna accès au Théâtron à gradins droits, c'est à dire au lieu de réunion de l'*Haliaia*, l'assemblée du peuple d'Argos.

Au S, l'escalier était bordé par un mur, dont l'état actuel est romain (Ier-IIe s. ap. J.-C.), mais qui est fait presque entièrement de remplois, et a dû exister au moins depuis le Ve s. av. J.-C., constituant la limite N du sanctuaire. La céramique, très homogène, de la couche qui recouvrait les degrés de l'escalier indique qu'il resta en usage jusqu'à une date relativement tardive: c'est, au plus tôt, vers la fin du Ier s. ap. J.-C. qu'il fut remblayé et transformé en une simple rampe, probablement au moment de la construction de l'Odéon I, auquel on accédait encore par le S. Puis l'ensemble fut recouvert par les massives fondations de l'Odéon II, dont on a retrouvé les vestiges très ruinés. Enfin un modeste habitat, que l'on avait déjà reconnu en 1968 à l'O du temple, fut installé là dans la première moitié du Ve s. ap. J.-C.

II. Thermes A

Poursuivant l'exploration systématique du bâ-

timent reprise en 1972, P. Aupert a dégagé les cours ou pièces qui flanquent la grande salle à abside (Pl. 178 a). L'une d'elles, au S, est entièrement pavée d'une mosaïque à motifs géométriques. Contre son mur S, protégées par un mur parallèle, on a trouvé plusieurs canalisations qui sont sans doute la pièce maîtresse de l'adduction d'eau dans le bâtiment. La fouille des pièces transversales B et D, de la pièce de chaufferie J, à l'extrémité SE, et du souterrain S a été achevée. On n'y a pas trouvé, comme lors des campagnes précédentes, de fragments de statues, mais en revanche les éléments architecturaux (fûts de colonnes, bases, chapiteaux ioniques) y étaient nombreux: presque tous sont attribuables à la stoa S (Pl. 178 b). Un chapiteau dorique archaïque en pôros a été d'autre part extrait des fondations du mur N de la salle A.

En ce qui concerne le plan, deux éléments nouveaux sont apparus. C'est d'abord l'existence d'un mur extérieur aux colonnades N et S, que l'on considérait jusqu'ici comme les limites de l'édifice. Il apparaît désormais que des stoas fermées flanquaient les thermes au N, au S, et peut-être à l'E. On a dégagé enfin une pièce qui rompt la symétrie du plan, au S de la stoa S. Elle se situe dans le prolongement de la pièce D, et s'ouvre sur la stoa S. Elle est pavée de plaques de marbre, et son mur O est creusé de trois niches. On y a trouvé en grand nombre des fragments de sculptures d'appartement, mais rien ne vient renseigner sur sa destination.

Outre quelque 740 monnaies qui permettront de préciser les différentes phases d'occupation et d'abandon des pièces, trois fragments d'inscriptions ont été découverts: l'un se rapporte à la dédicace du premier état du bâtiment (Ier s. ap. J.-C.), l'autre à la dédicace des thermes par un empereur fils ou descendant de Trajan, le troisième appartient à une inscription dont un autre fragment avait été trouvé en 1954, et qui mentionne l'existence d'une église et, vraisemblablement, d'un monastère, dans les thermes ou à proximité. Enfin, un recollage entre deux fragments trouvés en 1954 permet de penser que les thermes avaient été transformés en gymnase par Gordien.

1974

Zone Nord de l'Agora (fouille Piérart-Thalmann)

Dans la zone située au Nord du portique en H de l'Agora, on a repris la fouille à l'Est des sondages effectués en 1972. A quelques mètres du portique, on a commencé à dégager un petit monument carré d'époque romaine impériale, dont la destination n'a pas encore pu être précisée. Un sondage en profondeur effectué aux abords immédiats du portique et à l'intérieur de celui-ci a permis de préciser la chronologie de l'occupation du site: au IIe siècle ap. J.-C., le sol d'occupation de l'Agora se trouve en cet endroit pratiquement au même niveau qu'à l'époque classique. Sous le sol du portique classique, on a trouvé un sol archaïque et deux sols d'époque géométrique.

Les thermes A (fouille P. Aupert)

Le principal effort a porté sur la zone SO du bâtiment (v. plan dans *BCH* 98 (1974), p. 764-5). On y a terminé le dégagement de la salle A 3, au sol entièrement revêtu de mosaïque, et du couloir A 5, destiné à protéger les canalisations d'alimentation de la zone S des thermes. Sa construction et celle de A 3 ont obturé le passage A 3'. On a fouillé à l'extérieur de la salle D 3: elle est accolée, à l'O, d'autres installations balnéaires de format réduit (bassin froid, caldarium, laconicum), ouvrant sur une cour pavée d'*opus sectile*, qui peuvent appartenir à une villa. Le remblai de la cave desservant l'un des foyers était très riche en vaisselle du VIe s. En AI-AJ.44-46, des structures tardives, à mettre sans doute en relation avec ces bains, remontent jusque dans la parodos S du théâtre. Au N, on a poursuivi le dégagement de ce qui est vraisemblablement une rue longeant le mur N des thermes en direction du théâtre. Dans la stoa N, le nettoyage d'une canalisation a permis de découvrir la tête d'une statue de Dionysos, dont le bras a été trouvé en dehors des thermes, derrière la scène du théâtre. Enfin des sondages isolés ont permis de préciser la chronologie des différents états du bâtiment et les détails de son alimentation en eau: notamment ses relations avec les aqueducs de la parodos S du théâtre.

Aphrodision

La fouille du sanctuaire d'Aphrodite a été achevée, pour l'essentiel, au cours de la campagne de 1974.

Au SE, plusieurs sondages effectués de part et d'autre de l'*analemma* du portique ont permis d'en préciser la chronologie. Le mur en appareil grossier dégagé en 1972[1] n'est en fait que la réfection hâtive d'un mur de facture relativement soignée, dont les restes ont été mis au jour immédiatement au-dessous. Il apparaît qu'à la suite

1. BCH 97 (1973), p. 476.

de l'effondrement du premier état, dont les éboulis étaient encore en place le niveau du sol, en contre-bas de la terrasse, a été élevé d'un coup en même temps que l'on reconstruisait le mur. Si l'écart chronologique entre ces deux états, qui paraît de toute façon peu considérable, reste difficile à apprécier avec précision, la date de construction du premier mur est en revanche clairement indiquée par l'abondante céramique recueillie dans le sol associé à la fondation: fin du Ier ou début du IIe s. ap. J.-C. Cette couche romaine étant, en avant du mur, au contact direct du niveau mésohelladique, le problème de l'état archaïque du soutènement demeure donc entier. Compte tenu du niveau auquel sont conservées les structures de l'habitat mycénien en arrière du mur, on est contraint de supposer que le terrain a été profondément recreusé à l'époque impériale, le sol archaïque devant être restitué à un niveau supérieur à celui de l'état romain le plus tardif, et ayant, comme le mur de soutènement contemporain du stylobate et du remblai, complètement disparu: les gros blocs utilisés ici dans la maçonnerie romaine, évidemment remployés, sont probablement tout ce qui reste de l'*analemma* du VIe s.

Aucune des deux extrémités du stylobate n'a pu être atteinte, mais on a constaté, en fouillant vers le NE au plus près de la chaussée moderne, que la dernière fondation de pôros reconnue en 1973 appartenait en fait à une série d'au moins quatre blocs contigus, dispositif exceptionnel qui laisse supposer que l'on n'est pas loin de l'extrémité du bâtiment.

Au N du sanctuaire, le démontage des structures tardives a permis la découverte d'un tronçon de mur archaïque (le matériel qui lui est associé est identique à celui du remblai de la stoa) parallèle au péribole romain dégagé en 1973[2] sur le côté S de l'escalier d'accès à l'*Haliaia*. Apparemment associé par son orientation aux degrés taillés dans le roc, il a dû constituer à la fois la limite N du téménos et le soutènement de l'escalier, ce qui remet en question la date de celui-ci, et peut-être la chronologie du *théâtron* lui-même, dont une partie au moins a pu exister dès la fin du VIe s. av. J.-C.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

Aspis

On a repris en mai 1974 les recherches sur l'Aspis, abandonnées en 1904 au terme de deux campagnes (cf. *BCH* 30 (1906) et 31 (1907)). Les vestiges de l'ancienne fouille encore apparents dans le secteur est (tronçon de la "1ère acropole préhistorique", rempart polygonal, murs de maisons) ont été nettoyés et relevés. Un premier sondage, pratiqué au sud-est sur le tracé supposé de la première enceinte, n'a pas livré trace de mur. Dans un second sondage, ouvert plus au sud, derrière le rempart polygonal, on a recueilli, dans une épaisse couche de terres perturbées, un abondant matériel mésohelladique. A fleur de rocher, une couche de terre brune granuleuse contenait exclusivement de la céramique brunâtre lissée ayant l'aspect du cuir — elle semble remonter à l'extrême fin du néolithique. Un troisième sondage, à l'ouest de ce dernier, a mis au jour l'angle d'une construction: dans la couche de destruction, comme dans la couche sous-jacente, le Matt-painted est très abondant, le Minyen jaune à peine moins fréquent que le Minyen gris, et le Minyen noir à l'état de trace. Immédiatement sur le rocher on a retrouvé la même couche de terre brune granuleuse contenant la même céramique brun-noir lissée.

G. TOUCHAIS

2. BCH 98 (1974), p. 763.

*

EXCAVATIONS AT HALIEIS
(PORTO CHELI)

1973

Our aim this season (the months of June and July) was to complete the study of the Sanctuary of Apollo, submerged in the northeast of the harbor of Porto Cheli, outside the city walls of Halieis. To this end most of the interior of the temple itself was excavated, a number of trenches were undertaken and many walls cleared elsewhere in the sanctuary, and a detailed survey and record of remains in all areas were made. Although problems remain in the history and function of various parts of the complex, and there are no doubt more remains in the sea adjacent to the sanctuary and the stadium and thence all the way to the city gates, it is clear that further excavation, requiring as it does a large and technically competent staff and considerable expenditure on machinery and fuel, would be of sharply decreasing value. There is adequate material to engage future, technologically more advanced generations. We, however, will proceed as rapidly as possible to a final publication of the sanctuary.

The season's results added valuable details to the knowledge acquired in the first two seasons (1970 and 1971) and confirmed the general lines

of interpretation previously advanced (Pl. 179). The temple, long and narrow (4.50 by 27 m.), is built of dark grey limestone slabs finished only on their outer face of which up to four courses remain. It has three chambers and a pronaos, and no peristyle. The earliest finds within it are late Geometric potsherds and a small Proto-Corinthian lekythos to be dated no later than *ca.* 675 B.C. Carbonized wood in the middle room, probably from beams burnt in the destruction of the building, has been dated by the Radio-Carbon Laboratory at the University of Pennsylvania to 780 ± 59 B.C. (this is with half-life of 5730 and the application of the MASCA correction factor; the sample was pre-treated with NaOH).

This season remains were found of an early series of column bases made of the same dark grey limestone as the walls. Two (one consisting of a single rough circle, the other, of two semi-circles) supported columns along the central axis of the building in the northern part of the rear chamber (the northernmost room). Since all the central bases to the south of these two are rectangular and made of a hard, light grey limestone, it is possible that the latter were a replacement for an earlier series, and that the process of replacing the bases began at the front of the building and did not reach the rear end. In all three chambers, against the inner face of the outside wall of the building were found a total of seven semi-circular bases of dark grey limestone, which permit the restoration of an original spacing of about 1.5 m. We conjecture that they served as bases for wooden columns whose back side would have been engaged in the mud-brick resting above the limestone walls. No doubt both the free-standing and engaged columns were thought to be necessary for the support of roofing systems of large terracotta tiles, sufficient remains of which have now been recovered to enable Professor and Mrs. F. A. Cooper to undertake very plausible restorations. The width of the building and the spacing of the bases along the sides are close to those of the earliest temple of Artemis Orthia at Sparta (cf. R. M. Dawkins, *Artemis Orthia*, p. 10-11; spacing, *ca.* 1.25 m.).

Other architectural details of the temple discovered this year include: a square base of dark grey limestone slabs in the northeast corner of the middle room, built in the angle between the east wall and the northern cross wall. Neither here nor between the *sekos* (the front chamber) and the middle room are there architectural indications of a doorway or steps, nor is there evidence for doorways between either the middle or the northern chambers and the outside. Also in the middle room traces could be seen in the floor of a long narrow base, possibly part of a partition running along the central axis. In both the middle room and the *sekos* were remains of irregularly shaped, thin slabs of a grey-green sandstone used evidently as a paving in certain areas.

Except for the pronaos, which was the site of rebuilding after the abandonment of the temple as a whole, none of the pottery and metal in the temple so far studied can reasonably be dated later than the mid-Vth century B.C. Notable finds in this connection this year were a Corinthian broadbottomed, trefoil oinochoe, preserved intact in the middle room, and fragments of a thurible (or thymiaterion) found under the statue bases in the *sekos*; neither should be later than the second quarter of the Vth century. However, the presence of the latter under the statue bases, indicates activity in the building at a later date. The statue bases themselves appear to be reused blocks, perhaps from another structure. The marble statue of Apollo, fragments of which were found in 1970 and 1971, now substantially reconstituted, is also of a later date. A further late development was the reconstruction of the front of the temple by building a cross wall just behind the threshold block (which negated its function as the entrance to the whole building) and another at right angles to the first, inside and parallel to the line of the west wall of the pronaos. The result was a small building facing the great altar, or its remains. Pottery associated with this structure dates to the 3rd century B.C. after the abandonment of the city of Halieis at the end of the 4th century. Behind this little building were found the remains of two wooden posts, one embedded in the floor of the old *sekos*, the other, in the remains of the destroyed west wall of that chamber; a third, near the east wall of the *sekos*, was found in 1971. Radio-carbon analysis gives a date of A.D. 400 ± 56 (half-life and correction factor as above). This is another indication of the omnipresent activity of the late Roman/early Byzantine inhabitants of Halieis.

As to the function of the different rooms, the northern chamber appears to have been largely a repository for innumerable miniature kotylai (also known as votive skyphoi), such as are common in many Peloponnesian shrines. The

middle room produced numerous bones of very young pigs, so identified by Mr. John Watson of the Institute of Archaeology, London. The purificatory functions of the god Apollo come to mind. Numerous sheep or goat horns in this area are reminiscent of the altar of horns associated with Apollo on Delos and at Dreros on Crete. Also in the middle room there was found a small bronze protome of a bull; this is the third such protome from approximately the same place; the other two are of a ram and a goat. They have been aptly compared by Mr. Kritzas with the bronze pike-tips identified at Olympia by Professor Kunze. In this room, but also in the possible Stoa to the east and even outside the two buildings, have been found quantities of iron spear points and knife blades. Two big lumps consisting largely of the oxides of iron have been excavated from the floor of the *sekos*, to the northwest of the statue bases. Radiographs of one of these, taken by Dr. Karakalos with the generous cooperation of the authorities of Demokritos (Nuclear Research Center, Athens) have revealed the heads of two axe-adzes and a smaller double-headed axe or pick. Mention should also be made of what appears to be the iron key hole for the door of the temple, found near the threshold. Remains of three large temple keys, one bearing the name of the god, were found in the treasury area in 1970 and 1971.

Aside from the temple, particular attention was directed to the building immediately to its east, which has been tentatively described as a stoa, and to the area between the two buildings. In that narrow space the course of a simple open drain (1.85 m. wide at its widest) was traced running from south to north; it is at its narrowest at the northeast corner of the temple where the two buildings come closest to each other and then bends around the temple's north side. The character of the drain points to the coexistence of buildings to its east and west.

Thus, if the eastern building was a stoa, as its dimensions suggest, and if it is the building that coexisted with the temple, it must have faced east; the heavy foundations of "poros" along its west side would not then have supported the stoa's stylobate as we assumed in earlier reports. The foundations of the building were examined carefully, partly cleaned and a block by block drawing prepared.

The remains do not reveal the interior plan. Rather, large boulders (up to 3 m. in length) are contained in rough rectangular cribs over which a pavement would have been laid. The stoa, as we may still call it for convenience, lay higher on the slope than the temple and has been robbed much more completely. Presumably the courses above what is now left were of ashlar blocks, more attractive for re-use than the rough field stones of the temple. The finds here, some iron weapons and scant pottery (mostly miniature kotylai), are not likely to be very helpful in determining the chronology of the building. However, terracotta rooftiles and architectural fragments in a soft fossiliferous limestone (commonly used at Halieis in the classical period for architectural details) will repay study.

On the east side of the sanctuary, between the great altar and the modern shore-line, a complex of walls has been known from the first exploratory photographs from the balloon-born camera. In this complex a small building (approximately 6 by 11 m.) with a series of three small rooms faces west on to the altar 5 m. away. We refer to it as the Altar House. Extensive exploration in this building and the adjoining areas show that preceding the topmost foundations, classical in appearance, there had been construction in technique and materials similar to that of the temple and which may be attributed to the archaic period. A trench in the entrance of the small building in 1970 and 1973 confirmed use of the area in the archaic period. Adjoining this structure to the north is a rectangular room, roughly 7 by 8 m., with a foundation for a central support, and beyond that smaller compartments, just south of the well excavated in 1971. We have suggested previously that these rooms formed part of a hostel for use of visitors to the sanctuary and its games. More precise indications of their function have not been forthcoming. However, on the other, south side of the Altar House we uncovered what we take to be the main entrance to the sanctuary between carefully finished ashlar foundations on either side, forming a propylon. The visitor left the Hermione-Halieis road, along which as cuttings on the shore suggest, lay shops and houses, and entered the sanctuary just north of the north starting line of the stadium, near the south end of the altar. Extensive clearing was effected of the structures on either side of the stadium at this north end, evidently the finishing line for all races (the south starting line would have been used only for the stade race requiring only one length

of the course). The precise functions of the various foundations remain to be explained but it seems likely that they served as the substructure of stands for viewing the games, extending south for some 50 m. on either side of the main starting and finishing line. The suggestion of practice tracks on the west side of the stadium has not been confirmed. At the line itself more detailed information was acquired which may permit a fuller explanation of the starting mechanism. Finds, unfortunately, do not help to fix the date of the latest construction.

In 1966 and in 1972 Professor Harold Edgerton of the Massachussetts Institute of Technology surveyed the harbor of Porto Cheli with his underwater sonar equipment. On both occasions a series of anomalies were recorded in the mud under the present sea bed, some 100 m. north of present shoreline of the city site of Halieis, at a depth of approximately 5 m. below official Greek sea level. This season we were able to test two of these anomalies by excavation. Under *ca.* 1 m. of mud were found sections of a rude wall consisting of a single line of rough stones; the two sections are some 60 m. apart and seem to run in different directions. They give the impression of a simple sea wall such as can be seen today where there is no natural scarp of rock. Under the blocks were found carbonized twigs, olive stones and a few almond stones. The olive stones have been dated by radio-carbon analysis to A.D. 280 $\pm$ 56; the twigs, to A.D. 140 $\pm$ 64 (half-life and correction factor as above). Within the city walls, in an area which we have suggested was possibly a small, enclosed harbor, a well-preserved wooden post at approximately the same depth as the Roman "sea wall" gives a radio-carbon date of 1460-1480 $\pm$ 64 B.C. It should be noted that the excellent condition of all the wooden posts is an indication that they were placed in wet conditions or that the sea rose to their level before they deteriorated. This information will prove valuable in reconstructing the changes in sea level in the bay.

This season's work was greatly facilitated by a number of innovations and by the refinement of techniques used previously. A paper newly developed for use in the water by the Appleton Paper Company was printed with a gridded plan of the sanctuary, prepared by Professor Cooper, on one side and with a blank grid on the back for use in surveying and general study of the site. Other sheets prepared in advance with the necessary headings and a blank grid were written on by diver-excavators and form a permanent record for their notes. Excavation was conducted for the most part inside three 2 m. square iron frames, which could be raised, leveled and fixed at any desired height, whose relationship to official sea level could then be measured. Conservation of sea-soaked finds benefitted from a tank that circulated fresh water by means of a small propeller. We have to thank both Miss Lucy Weier, of the National Museum in Athens, and Demokritos (Nuclear Research Center, Athens) for the design and construction of this machine. For surveying Professor Cooper added to his previous innovations a 4 m. steel ranging pole which could be pulled up to a vertical position over a desired point by sets of guy-wires attached to anchors, permitting direct measurement by tape above water to a transit on shore. Mr. and Mrs. Julian Whittlesey again provided complete coverage of the final results from balloon-born cameras (see the illustrations attached to this report) and in addition developed an ingenious method for photography from a tall tripod resting on floats and drawn along a prepared route. In addition to the staff already mentioned, Professor James Dengate serves as Associate Director, Mrs. Christina Dengate, as Registrar, Professor Wilson Myers was responsible for the construction of the shelter, platforms, rafts and the floating tripod. The indispensable maintenance of the machinery for breathing and dredging was provided by Mr. Stephen Hallin assisted by Mr. Ralph Mason. Space prevents the listing by name of the rest of the large and industrious staff.

Throughout our years at Halieis we have enjoyed the interest and support of the Ephoreia of Antiquities for the Argolis and Corinthia, represented this summer by Mrs. Th. Karagiorga and Mr. H. Kritzas. To them and to our colleagues at the American School of Classical Studies at Athens we extend our thanks. The underwater excavations are part of a larger joint project of the University Museum of the University of Pennsylvania and of Indiana University, assisted this year by grants from the National Endowment for the Humanities, the National Geographical Society and anonymous friends.

MICHAEL H. JAMESON

FINAL REPORT

1974

Excavations at the land-site of Halieis were conducted from May 20 to July 22, 1974, on behalf of the American School of Classical Studies in Athens represented by Indiana University and the University of Pennsylvania. The undersigned served as director, Mr. T. Boyd, Dr. F. Cooper and Dr. M. McAllister worked as staff architects. They finished the mapping of the visible remains of the ancient city, and were also responsible for the drawings of the excavated structures. Mr. R. Heron was again in charge of the photographic operations in Porto Cheli and Nauplion.

Work during this campaign concentrated upon three areas: Field 24 and Field 27 of the Archaeological Zone inside the ancient city's northeast quarter, and on the necropolis, approximately 700 m. to the east of the city (south of the modern road to Kosta). Two main objectives were set as goals for the campaign: 1. to expose a larger area of the remains of the latest 4th century B.C. level of occupation and to gain more information regarding the design and the organization of the city, and 2. to further explore the southern and western parts of the necropolis in order to find a more accurate statistical background for relating the use of the cemetery to the habitation periods of the city, and to learn more about the burial customs.

The City

Fields 24 and 27: Located between 100 and 70 m. from the NE-SW line of the city-wall, Field 24 extends about 130 m. from the present shoreline. Its width varies between *ca.* 5 m. at the south end and 20 m. at the shore. Earlier campaigns in 1962 and 1972 had already explored small parts of Field 24 in the beach area (*Hesperia* 38 (1969), p. 316, house Pi; *ADelt* 27 (1972): Chronika, pp. 233-236), but it was not until this summer that a general stripping of the surface was attempted. In numerous trenches within this field, remains of Classical houses came to light, usually very closely under the surface.

The layer of topsoil above the foundation walls ranged from 0.20 to 0.50 m., it rarely exceeded an accumulation of 0.60 m. Traces of Roman occupation, either in the topsoil layer or in the level of the 4th century houses themselves, were conspicuously absent. Only few sherds of late Roman manufacture were found, their usually bad state of preservation suggests that most of them were washed down through rain or erosion from the terraces below the acropolis where a higher accumulation of this type of sherds may be observed on the surface. This lacuna, however, seems to confirm that the excavations of 1972 in Field 10 — approximately 200 m. to the northwest of Field 24 — have indeed found the central part of the Roman settlement which must have existed in Halieis approximately between the 4th and the 7th century A.D.

Within the boundaries of Field 24, corners or larger areas of at least five insulae have been encountered. A major part of one of these insulae — about its northwestern half — occupies the upper part of the field, its width marked by two basically parallel alleys. The eastern one of these crosses into Field 24 some 100 m. from the shore while the western one enters at 65 m. distance from this point. In the lower third of Field 24 an avenue intersects at right angles with the western one of the alleys mentioned above. The crossing with the eastern alley falls outside the field but the alignment of stones in the neighboring lot confirms that this alley also meets the avenue at right angle. The avenue itself enters through the city's eastern gate, a stretch of the same road had already been exposed further east in 1970 (*ADelt* 26 (1971): Chronika, p. 115). Thus there is evidence that the avenue pursues a straight course to at least this summer's point of exposure after entering the city, and that it does not parallel the city-wall's northeastern stretch.

The southwestern or upper end of the insula may be approximated from the course of a second avenue which arrives from the southeastern gate. The size of the insula outlined above amounts to *ca.* 82 m. NE-SW by *ca.* 28 m. NW-SE. The full size for neighboring insulae has not been established; the various blocks of the city will certainly differ in size since the outer frame of the city-wall does not provide a rigid system of right angles for streets and alleys within its enclosure.

The insula itself is subdivided into two slightly different parts by an alley of *ca.* 1.70 m. in width running SE-NW. The northern sub-block extends 41 by 28 m. while the southern one measures *ca.* 39 by 28 m. Within the northern part, four housing units have been partially unearthed. Each one of these units occupies approximately one quarter of the overall rectangle. The alignment of the walls within the

compound remains fairly regular throughout, though deviations from the basic right angle frame formed by the exterior walls occur. It has not been definitely determined yet whether each housing unit was totally enclosed within its own wall or whether doorways existed between at least two of them.

The soil above and inside the house-remains consisted of decayed mudbricks, usually reddish brown, in some cases whitish buff. In many areas, layers of broken and fallen Laconian roof-tiles cover rooms of houses, parts of courtyards or the road surface, often forming a separate stratum. The fragments have piled up as high as 0.50 m. in some places, the average height ranges from 0.20-0.30 m. The weight of these large solid tiles was considerable, one layer (0.15 m.) of tightly packed roof-tiles in a 4×4 m. trench was found to exceed 500 kg. The general distribution pattern of tiles suggests that only part of the roofs were tile-covered; perhaps some of the houses at Halieis were tower houses with flat roofs.

The construction of the outside walls generally is of good quality. Often a lower foundation course, consisting of large, regularly cut limestone blocks, supports the actual carrying course of the mudbrick wall. This carrying course in most cases has been cut from a solid, hard conglomerate; mostly it is narrower than the foundation beneath. In some instances, these well-hewn upper blocks have been removed, either in late Roman times or in succeeding periods, but pry-holes and shallow depressions in the limestone blocks indicate the former existence of the upper course. Other stones occurring are (a) shelly limestone utilized for decorative architectural elements such as door jambs and antecapitals which were subsequently covered with stucco, and (b) a fine conglomerate resembling sandstone in structure which was worked into medium sized to large slabs for covering wells and/or cisterns. The interior walls of houses were often built with lower quality materials. Medium to small sized irregular stones are set to form a low foundation socle. If the stones happen to be different in height, roof-tile fragments are employed to create a leveling course.

In a relatively large number of rooms, the walls had been decorated with frescoes. In some spots, long strips of frescoes and wall-plaster still adhere to the stone socle (their cleaning and restoration is planned for 1975). The ornamentations apparently consisted only of simple dado-pattern; the predominant colors are purplish red and white: yellow and black (blue?) occur on a much smaller scale.

The distribution of wells inside the living quarters corroborates our earlier assumption that the city did not own a public water supply system but that citizens had to rely on the apparently abundant supplies of groundwater. At least two wells and one cistern were discovered within the large part of the insula described here, one of them was excavated to the bottom. Its shaft, almost perfectly circular, was lined with thin hydraulic cement; foot-holes were placed at regular intervals down to the bottom. The maximum depth from the top of the well-head to the slightly sloping bottom amounts to 6.20 m., i.e. the bottom lies well below the present sealevel. The fill of the well, beginning at about 2 m. below the wellhead, contained large amounts of pottery and bones as well as some wood. Several pithoi fragments within the wellshaft were of such a size that they could be retrieved from the well only with great difficulty, evidence of intentional dumping of goods into the shaft. Among the identified faunal remains were horse, bovine, sheep and pig, possibly also wild boar, wolf and deer. The floral remains consisted of an abundance of seeds, nuts, olive pits, twigs and bark, but even more remarkable were finds of worked wood including larger parts of a comb, a mallet head and numerous fragments of planking, beams and posts. The find situation of the well reflects upon the last destruction of the city of Halieis. The well itself was carefully covered with two larger, fine conglomerate slabs and surrounded by a border of smaller stones. The closing of the shaft must have taken place after a cleaning of the house area in which the well is located as documented by the joining of various fragments from the courtyard area of this house with pieces from within the shaft. The traces of the activities of the possibly last inhabitants of Halieis are rather scanty. A few small rubble walls hastily built against the well-constructed earlier walls are the one token. Another one is to be taken *ex silentio* from the apparent clean-sweep which some rooms in different quarters of the excavations have undergone after the destruction of the housing units to which they belonged. These signs may indicate that after whatever catastrophe befell the city, a few citizens tried to continue living in their old homesteads but gave up fairly soon and abandoned Halieis for good. The exact circumstances

and nature of this final event that caused the downfall of the settlement at Halieis and its end as a city-state have not been definitely determined. A conflagration can be ruled out as there are only minimal traces of fire on the site. More likely than a major earthquake, for which one would expect to find correlation with other sites, may have been a sack of the city by an outside force not recorded in known documents. Such a forcible end of the settlement may be suggested by remains of a human skeleton that has been found in a well in Field 27 containing materials of the latest habitation layer.

Conventional pottery dating oriented on materials from the Athenian Agora and applied without a "provincial delay factor" to our finds leads to a date of *ca.* 330 B.C. for the final end of Halieis. Such a chronological assessment, however, lacks the corroboration from numismatic evidence. Several coins which were found during the last campaigns have been assigned dates as late as the late 4th or early 3rd century B.C. by numismatists. None of the pottery from within the city appears to be of such a very late Classical or early Hellenistic date. And even though some of the dates of the coins are based on stylistic analysis, the evidence from both coins and pottery will have to be carefully re-examined in order to explain the gap of almost one generation.

The general results produced from the latest habitation level of Field 27 reflect the same situation as that in Field 24. In this particular area close to the southeastern gate with a semicircular tower at its northeastern side several deeper soundings were undertaken to test the earlier stratigraphy. They were carried out on either side of the second avenue which enters the city here from the east. Immediately inside the gate, this avenue crosses a lane which runs parallel to the wall forming an area free of construction between the defense wall and the nearest houses. The entering avenue gradually narrows inside the walls; whether it comes to an end soon or whether it continues as an alley-like narrow thoroughfare into the town could not yet be determined.

The stratum below the 4th century construction proved inconclusive to the question whether in the earlier stage of the settlement a regular grid system already was in use. As far as could be seen, houses might have had the same general orientation but their walls were not necessarily in alignment with later buildings. An accurate assessment of this problem is made even more difficult since no statistics or finds prove the density of habitation during the 5th century B.C. and since one also has to account for the possibility that at least parts of the lower city were not inhabited continuously. The pottery found in connection with structures below the latest 4th century level dated before the middle of the 5th century, presumably paralleling the situation encountered on the acropolis at the same time (*Hesperia* 38 (1969), p. 319). Evidence of a settlement during the second half of the 5th century is lacking at present.

An even earlier stratum was excavated beside and underneath the above mentioned second avenue, approximately 8 m. west of the gate. It consists of a layer of pebbles which extends *ca.* 2 m. to the north of the 4th century street line ending *ca.* 1 m. short of its southern edge. Pottery fragments imbedded within this layer as well as in the red earth below indicate a date well within the 6th century B.C. Particularly noteworthy is the similarity of the layer of small stones with that of the foundation and insulation layer encountered elsewhere in the early strata of the city's defense system, e.g. at the east tower. Especially the evenness of the layer as well as the absence of any signs of traffic invite speculation that the small stretch uncovered here may have been part of an early wall circuit enclosing the lower town separately from the acropolis. Such a possibility had been discussed to explain an as of yet unexplained inward bend of the city-wall at the southeast gate where the arm of the wall running SW from the east tower meets with the line built down the hillslope below the Industrial Terrace. Further complication, however, stems now from a study excavation conducted by Dr. McAllister at the Industrial Terrace. Though any apparent traces of habitation or usage of the small hill projection before the 4th century are absent, the line of the latest phase of the city-wall immediately adjacent to the complex revealed several earlier stages, one of them paralleling datewise the findings in Field 27.

The Necropolis

The report includes operations in this area in 1973 as well as in 1974. We wish to thank the respective officials of the 4th Ephoria, Mrs. Karagiorga, Mr. Kritzas and Mrs. Deilaki for their assistance in this matter. In 1973 a five-day salvage operation was conducted after remains of graves had been washed free in the

scarp by rainfalls. In 1974 the excavation of the necropolis was part of the regular operation.

The necropolis spreads out across the fields and hill terraces to the east of the city (cf. N. Faraklas, Ermionis-Alias, Ancient Greek Cities no. 19, fig. 19). Excavations were carried out along the modern road to Kosta from which a deep ravine now separates the cemetery. The two excavated areas are located on the southwestern side of the ravine, one at its eastern, the other at its western end. The 1973 exploration at the eastern end yielded a top layer of washed-down soil filled with sherds from different periods; the same was found in most other parts of the necropolis dug during 1974. Below this level, which varies in depth, several burials were uncovered in the east, all of which were cremations ranging in date from *ca.* 550 B.C. to *ca.* 450 B.C. Two of these cremations were found buried in large plainware vessels, one being a hydria of rather rough, well mitigated buff clay, the other an extraordinarily large cooking-ware chytra containing the remains of a child. All skeletal remains were apparently heavily and thoroughly burnt. In conjunction with these burials, several clusters of pots were found, obviously deposited during the burial ceremony. In one case, a Severe Style terracotta peplos figurine was found under a small limestone slab which together with a second one next to it originally formed a "tent" above the figurine.

About 100 m. away, at the western end of the ravine, more excavations were conducted in 1974. All burials here were found to be inhumations. Two skeletons could fully be unearthed; of a third one only the feet were found before operations came to a halt. The first skeleton which came to light — presumably that of a child between six and ten years of age — lay with its head facing west whereas the second one of a woman in her twenties was laid out with the skull pointing eastward. The third, unexcavated skeleton apparently was oriented toward the southwest.

The burial of the child was placed in a rather deep shaft (*ca.* 1.80 m.) with a ledge at its northeastern side *ca.* 0.30 m. above the skeleton which had been cut through a rather solid layer of pebbles presumably stemming from an earlier river-bed in this area. A ring of medium sized rubble stones lined the top of the shaft; outside of it at the western end, a Laconian kylix and a Corinthian protome aryballos were placed. The skeleton itself had a quatrefoil aryballos placed upon his left shoulder to the side of his neck; a shallow bowl had been laid by his hip.

Another cluster of pots was discovered in connection with the second unearthed skeleton. These were Corinthian skyphoi and aryballoi. The whole assembly dates into the later second to third quarter of the 6th century B.C.

It is worthwhile noticing that these inhumations overlap timewise with the grave complex found some distance further to the east. Apparently cremation and inhumation were practised at the same time which may illustrate that different citizens followed the diversified customs of their ancestors who had come to Halieis from other locations in the early 7th (or even late 8th) century B.C.

WOLF W. RUDOLPH

*

EXCAVATIONS AT FRANCHTHI CAVE

1973

A fifth season of the Indiana University-University of Pennsylvania excavations at Franchthi Cave was carried out in a campaign of some 10 weeks during the summer of 1973[1]. Excavation was conducted in three major areas within the cave itself (F/A Balk, H-1:B and H-2:A) and in three five-meter grid squares (L5, O5, Q5) on the lower slope near the shore below the cave (*Paralia*)[2]. In addition, the final day of the season was devoted to brief

1. A summary of the findings of the first two seasons (1967-1968) was published in *Hesperia* 38 (1969), pp. 343-381. A two-part preliminary report of the 1969 and 1971 campaigns is to appear in *Hesperia* 42 (1973).

Excavation began on 6 June and lasted through 12 August. The finds were then transported to the Archaeological Museum in Nauplion, where final recording of the material was completed on 22 August 1973.

In addition to a crew of nine local laborers who helped with the excavation and the sieving and nine local teenagers who sorted residue from the water-sieve, the staff, consisted of the following: B. Aksöy, D. Callahan, G. Carlson, Dr. and Mrs. J. Dengate, Mr. and Mrs. S. Diamant, Mr. and Mrs. B. Drost, S. Grider, R. Grody, J. Hansen, Dr. and Mrs. T. Jacobsen, Dr. J. Kellar, P. Murray, Mr. and Mrs. S. Payne, K. Petruso, J. Robertson, C. Runnels, B. Schaeffer, Dr. and Mrs. P. Shaeffer, D. Scoulos, Dr. and Mrs. N. Shackleton, L. Talalay, D. Van Horn, K. Vitelli, Mr. and Mrs. J. Watson, N. Whitney, J. Wickens, Mr. and Mrs. J. Whittlesey and D. Williams.

We are grateful for the customary cooperation and assistance of the Greek Archaeological Service and its representatives in Nauplion, Mrs. E. Protonotariou-Deilaki and Mr. Ch. Kritzas, as well as to the staff of the American School of Classical Studies in Athens and its Director, Dr. J. R. McCredie.

2. For plans of the site and locations of the excavated areas, see *Hesperia* 42 (1973), pp. 47-57.

exploration of the pool at the rear of the cave. This undertaking was carried out by a team of divers from the underwater excavations at nearby Halieis, under the direction of Dr. James Dengate.

Our investigations in F/A Balk were resumed near the base of the Middle Neolithic (MN) deposit, where work had been arbitrarily suspended at the end of the 1971 season. Excavation was conducted in a manner similar to that of past seasons, i.e. alternating in step-like fashion from one half of the balk to the other as greater depths were reached in order to facilitate general working conditions. All excavated earth from this area was again screened by means of a wet-sieving process described elsewhere[3]. In this way we proceeded downward systematically through a relatively thin stratum associated with characteristic Early Neolithic (EN) ceramics, a thicker layer containing a substantial quantity of animal bones (predominantly sheep/goat, but pig, deer, cattle, fish and other smaller animals were also represented) without evidence of ceramics ("Aceramic Neolithic") and finally a succession of strata readily recognizable from past experience as Mesolithic. Thus the sequence originally encountered in this part of the cave during our first season of excavation (1967) was confirmed by more rigorous methods of excavation and recovery this year. Apart from that, one of the most interesting discoveries in this area during the past season was a burial (48 *Fr*) of an infant probably less than one year old (Pl. 180 a). The body had been laid out on its left side in a flexed position, with its head to the east and facing south. Of particular interest were the finds associated with the burial, a nearly complete miniature footed bowl of marble (Fig. 1; Pl. 180 b) and slightly less than half of a small EN monochrome burnished hole-mouth jar (Fig. 2). The exquisite marble bowl (FP 584) of subrectangular shape (max. L., 0.072 m.; max. W., 0.042 m.), missing only a semicircular chip from one rim, is one of the finest examples of Neolithic stone craftsmanship in Greece. The missing portion of the ceramic jar did not turn up in the excavations, implying that the vessel had been buried in a broken condition. Burial

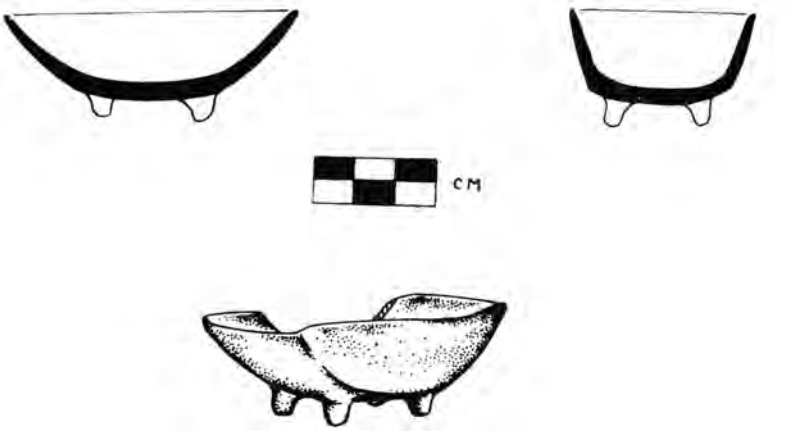

Fig. 1. Franchthi Cave.

48 *Fr* can be assigned to the EN period although the pit containing the remains proved to have been dug into the underlying aceramic deposit and had been covered by stone slabs (one of which was preserved *in situ*). This burial is the only one of its period from our site with definite evidence of grave goods, hence it is tempting to speculate on the possible social importance of the infant buried here.

Work in H-1, Quadrant B, had been suspended near the Neolithic-Mesolithic interface in 1969. Excavation was resumed in this small area (1.65 × 1.50 m.) in order to check details of the contiguous sequence exposed in Quadrant A in 1971 as well as to supplement the important sample of Palaeolithic material recovered from the base of the column[4]. This year's work revealed no major surprises. We have again a deep sequence covering a large part of the Me-

3. Ibid., pp. 57-58.

4. Ibid., pp. 52-54.

solithic (with a likely hiatus at the top) and the upper part of a substantial Palaeolithic deposit. Excavation did not quite attain the depth of Quadrant A, but it has served to double the area of the workspace in the Palaeolithic allowing for further investigation there in 1974. It should be noted that here too all excavated earth was passed through the water-sieve, whereas dry-screening (supplemented by occasional wet-sieving) was employed in the areas discussed below.

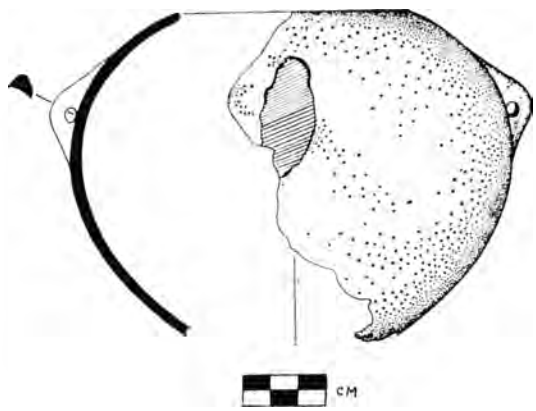

Fig. 2. Franchthi Cave.

Further attention was given to Pit H-2, opened in 1971 against the rockfall beneath the present brow of the cave[5]. Here our work was confined to an area measuring 2.50 × (max.) 2 m. on the inside (i.e. cave-side) of the early MN cross-wall and was carried down to a depth of some 2.50 m. below the level of that wall[6]. The exposed sequence revealed stratigraphic details essentially similar to those of other areas in the forepart of the cave. There is nothing as yet to indicate the presence of an "Aceramic Neolithic" horizon between the Mesolithic and ceramic Neolithic deposits. Although this sequence showed some evidence of disturbance by human activity, it also produced a number of features worthy of note. One such was a heavy concentration of charred wood of a roughly oval shape in plan (max. pres. L., 0.375 m.; W., 0.25 m.; Thickness, 0.037 m.). Since this appeared to the excavators to be something more than a normal hearth deposit — possibly even the charred remains of a wooden vessel such as a tray —, we decided to remove it *en bloc*[7]. Unfortunately little can be said about this object until it has been re-exposed and carefully cleaned by a conservator. Its date can not be later than the early MN period. Another burial (72 *Fr*) came to light in this area during the final week of excavation. Although in a rather bad state of preservation, the remains are those of a young child (perhaps 3-5 years old) laid out on its right side in a moderately flexed position. The skeleton was found in a north-south orientation, with head to the north and facing west. The date of this burial can not be established with absolute certainty in view of the absence of associated grave goods, but the stratigraphic context in which it was found suggests an EN date. If correct, this would be but one of a series of four child burials of this period known from the interior of the cave. All but that discussed above (48 *Fr*) were found without obvious evidence of associated offerings.

The second major area of excavation at the site is that at the base of the slopes, below and to the northwest of the mouth of the cave. Since this area lies just above the present shoreline of the Bay of Koilada, we have designated it by the Greek word for shore, *Paralia* (P l. 180 d). An area some 130 m. in extent from north to south was laid out in a grid of five-meter squares in 1971, when a narrow trial trench (Q5N, 1.50 × 5 m.) was also opened up[8]. Our investigation of this area was resumed in 1973 by the expansion of Square Q5 and the opening of two smaller soundings to the north, in Squares O5 and L5. Thus, by the end of the season, three areas — L5NE (2 × 2 m.), O5NNE (2 × 3 m.) and Q5 (4.50 × 5 m.) — had been opened up along a northsouth grid line nearly 30 m. in extent. The horizontal relationship between the three squares is illustrated by a photograph (P l. 180 e) taken by a camera suspended from a hot-

5. Ibid., pp. 54-55.

6. No further remains of the partial burial (31 *Fr*) exposed in 1971 came to light. Therefore it seems likely that it was a secondary burial, also tentatively assignable to early MN though slightly pre-dating the construction of the wall.

7. This was accomplished by consolidating the charcoal with an emulsion of polyvinyl acetate and guaze and then carefully undercutting it so as to construct a plaster platform for it. The whole was then removed and transported to the excavation house, where the platform was detached and the remainder completely encased in polyurethane foam. The latter provided a light but strong protective container for the object and facilitated its transport to the storerooms of the Archaeological Museum in Nauplion, where it awaits further treatment by a conservator.

8. *Hesperia* 42 (1973), pp. 56-57.

air balloon under the supervision of Mr. and Mrs. Julian Whittlesey.

Continued excavation in Q5N provided valuable evidence of the stratigraphic sequence in this part of the site. Indeed this season's investigations generally supported the preliminary results of a deep sounding made here in 1971. Beneath a fairly shallow stratum of disturbed surface soil lay in succession a reddish brown layer containing predominantly MN remains, a layer of grayish soil dominated by characteristic EN ceramics and a thick (> 1.35 m.) layer of yellowish red soil at the base of the sequence. This basal "red" soil was devoid of all evidence of human occupation and became increasingly cobbly and/or bouldery as greater depths were attained; as a result, excavation was forced to terminate short of reaching bedrock or groundwater at a depth of *ca.* 0.80 m. above sea level. Thus we seem to have evidence here of a buried soil (of Pleistocene origin ?) which would have served as groundlevel for the earliest human occupation of this part of the site. Less extensive excavation in Squares Q5NE and L5NE produced a similar sequence, with one major exception: both areas (especially the latter) showed signs of intrusive later Neolithic activity not stratigraphically discrete in Q5N. Although the precise character of this activity remains to be determined, it can be assigned to the final stage of the Neolithic period at Franchthi (i.e. to the last half of the fourth millennium B.C., according to the traditional radiocarbon chronology) and thus compares with the latest stratified material from F/A Balk.

Further excavation in Square Q5 brought to light the remains of built structures, the most noteworthy of which is a series of three roughly parallel walls laid out in a NE-SW orientation and lying in the seaward (W) half of the grid square (Fig. 3; Pl. 180 e). Although it is clear that the three walls were not erected at the same time (Wall 3 appears to be the earliest, Wall 2 the latest), all seem to have been in use during the MN period. Wall 3, which exhibits an arc-like curvature in plan as well as a noticeable batter, is best preserved of the three; although not fully exposed as yet, it stands to a height of over 1 m. Additional excavation will be necessary in order to ascertain the purpose of this and the other walls, but perhaps the most reasonable guess at the moment about Wall 3 is that it served as a terrace or retaining wall of some kind. Suggestions of building activity were also evident elsewhere in Squares Q5 and O5, but no evidence of structural features appeared in Square L5.

Excavation in the small area between Walls 2 and 3 — intended to clarify the date of construction of the latter — brought to light a human burial (59 *Fr*) in a small pit near the base of Wall 3 (Fig. 3). Although certain of the bones evidence some articulation, the unusually compact disposition of the skeleton strongly suggests that it was a secondary rather than a primary burial. The physical remains have yet to be studied in detail, but preliminary observations in the field indicated that the skeleton was that of a female, perhaps 16-25 years of age. The grave goods associated with this burial are of considerable interest: six worked bone points (FB 475-480), three obsidian blades (FS 682-684), a possible burin spall of obsidian (FS 685), and a complete (with mend holes) carinated bowl of monochrome Neolithic Urfirnis (FP 199). The latter (Fig. 4) dates the burial to the MN period. Finally, it should be noted that at least two other burials were uncovered on *Paralia* during the course of the past season. Both were found in a rather bad state of preservation in Square O5NE. One (60-64 *Fr*), possibly a secondary burial of more than one individual, was exposed in surface soil and produced no recognizable grave goods; therefore its date remains uncertain. The other (65-69 *Fr*), only slightly better preserved, exhibited some evidence of articulation but also may have been a secondary interment. A small, very worn but nearly complete bowl of monochrome "crusted ware" (FP 197) was found next to the skull, having perhaps been placed in the left hand of the deceased. The shape, fabric and characteristic surface treatment of this vessel (Fig. 5) are known from contexts in F/A Balk, thus dating this burial to the "Final Neolithic" phase. Burial 65-69 *Fr* was found in a pit dug into an earlier layer, which was characterized by a predominance of MN pottery. It is of interest that that layer also contained a small anthropomorphic amulet of heavily encrusted pinkish limestone (FS 622). It is complete (Pl. 180 c) and, though of a slightly different form from other published examples, it clearly belongs to the type already well known from other MN contexts at our site[9].

9. Cf. *Hesperia* 38 (1969), pl. 99a. It should be noted that a fragmentary example, probably of slightly burned bone (FV 216), found in our first season of excavation seems to be of the same type as FS 622.

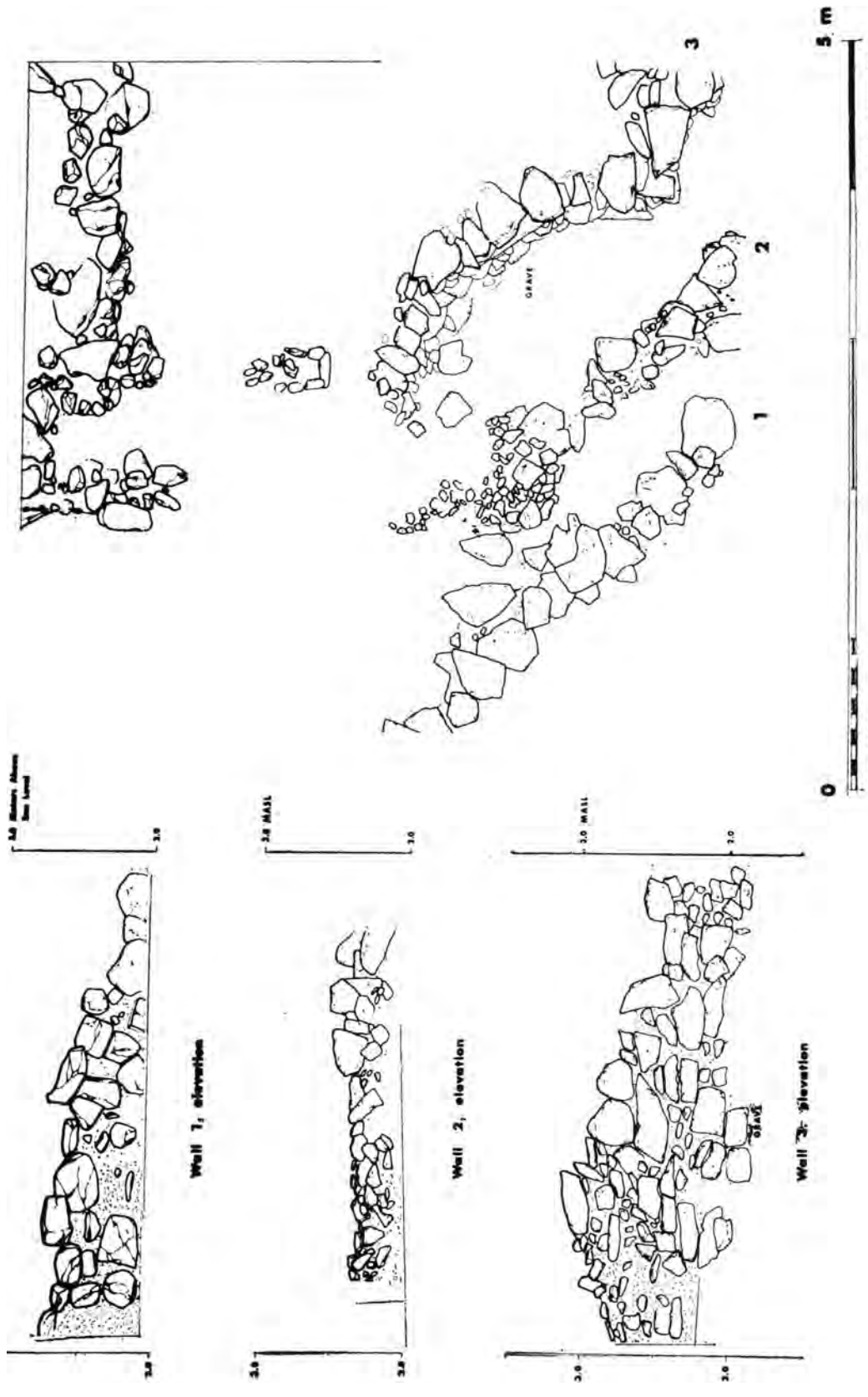

Fig. 3. Franchthi Cave. Plan and elevations of Neolithic walls.

A final enterprise of the past season was the investigation of the pool at the rear of the cave by a small group of divers from the underwater excavations at Porto Cheli. The pool is located in the dark recesses at the southeastern extremity of the cavern, beyond the massive accumulation of breakdown from the central dome and just east of the fault or slump opening at the very rear of the cave[10]. Although the shortage of natural light and the vast amount of breakdown make working conditions extremely difficult, the visible dimensions of the pool approximate 5 m. in maximum width (E-W) and $>$ 25 m. in length (N-S). A preliminary survey in 1968 indicated that the surface of the pool is about 1 m. above present sea level, therefore some 12 m. below the modern surface in the forepart of the cave. The depth of the pool near its shore is only 2-3 m., but an exploratory dive on 24 July and a series of more extensive probings by trained divers on 12 August demonstrated that it gradually becomes much deeper. Indeed those investigations indicated that a vast chamber (at least 50 m. in extent and 15 m. deep), which is invisible from the surface, opens up beneath the present level of the pool. The divers made collections of finds at measured intervals from the silted subsurface of the pool itself as well as from the submerged chamber and reported that antiquities were present as far as their equipment allowed them to penetrate. The finds consisted almost exclusively of potsherds, the majority of which seemed to be from handmade prehistoric wares. Of those which were well enough preserved to be datable, most could be assigned to the Final Neolithic phase, but there were at least two pieces of probable MN date. In addition, a number of pieces were also assignable to classical and Roman times. These included at least two miniature skyphoi (FP 201, FP 203) and two poorly preserved terracotta female protomes (FC 171, FC 172). The latter were in a very bad condition when found and soon crumbled to bits as a result of their long immersion in water. Nevertheless it was possible to restore and consolidate them so that they should not disintegrate further. Although the significance of these finds remains to be fully evaluated, the classical material is of some importance since it supports other evidence (e.g. FP 146, a complete miniature skyphos from a surface deposit in Pit H-1) implying that the cave served as a cult-place at least in historical times.

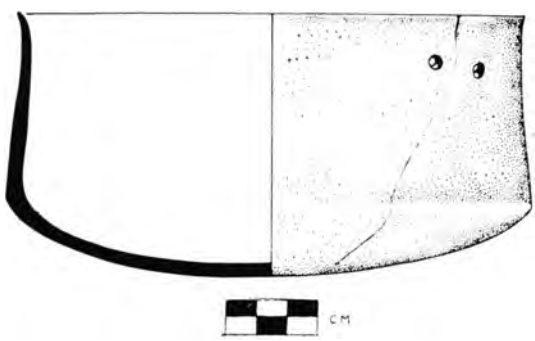

Fig. 4. Franchthi Cave.

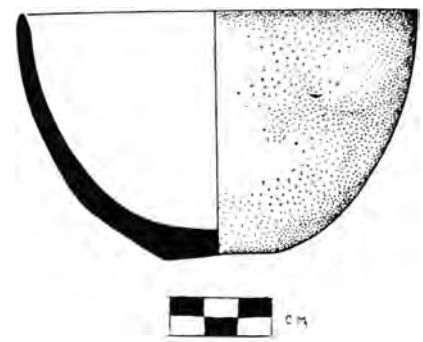

Fig. 5. Franchthi Cave.

It is perhaps not inappropriate at this point — after five seasons of excavation at the site — to attempt to survey the history of human activity at Franchthi Cave insofar as it can now be reconstructed from evidence at hand. Needless to say, this can be no more than a superficial and very provisional overview since nearly all categories of excavated material have yet to be studied in detail and preliminary results are not even available from studies of still other classes of remains. Nevertheless the following should provide a general picture of the role played by this site in elucidating one of the most crucial stages in human history, crucial not only for the important new light it sheds on man's transformation from a hunter-gatherer to a more settled agriculturalist but for the gap that it has helped to fill in our appreciation of the development of Aegean prehistory.

Although there is good reason to assume

10. Cf. *Hesperia* 42 (1973), fig. 2.

that Franchthi Cave was frequented by man in earlier times, excavation has thus far produced evidence of human activity only back to some 20.000 years ago. At that time the occupants of the cave seem to have been dependent to a large extent upon hunting as a means of securing their food supply. The faunal remains indicate that equids were the primary quarry, thus possibly lending support to palynological evidence from elsewhere in the Greek peninsula (unfortunately such evidence is as yet missing from our part of Greece) that relatively cold, dry climatic conditions in an open — almost steppe-like environment — prevailed at that time. As time passed, however, changes in the faunal assemblage probably reflect contemporaneous changes in the environment. In very general terms, we can infer an overall increase in temperature and precipitation during the later Pleistocene. Our evidence also implies that, at least by the end of the Palaeolithic, the inhabitants of Franchthi had become more diversified in their economic pursuits. In addition to the hunting of large and small game, they had begun to fish, to collect both marine and terrestrial mollusks (limpets and land snails are especially common), and to gather wild plant foods (such as the seeds of lentils, vetch and perhaps gromwell). (In spite of the tantalizing indication in the pollen record that olive was already present in the Pleistocene, there is as yet no substantiation from the archaeological record that man had begun to collect its fruit). Sufficient data is not as yet available to define the extent of Palaeolithic exploitation of the immediate neighborhood either in seasonal or geographical terms, but it is worth noting that surface finds indicate the existence of at least two other Palaeolithic (open) sites within a distance of six kilometers of the cave. In this connection, it must also be borne in mind that, during periods of maximum glaciation (such as may have prevailed at about the time of the earliest recorded activity at the site), sea level would have been considerably lower than it is at present. At such times, therefore, the shoreline would very likely have been miles away from the site, thereby providing a much larger area of exploitation than is apparent today.

On the basis of the traditional radiocarbon chronology, the onset of Neothermal conditions seems to have taken place around 8500 B.C. At our site this change is most clearly illustrated by the faunal record, wherein there is evidence not only of the disappearance of several Pleistocene species but a redistribution of those which survived, accompanied by an increasing preference for certain species. In terms of the larger animals, the latter phenomenon is most obvious in the case of red deer. Indeed the Mesolithic preference for this animal might argue for a rather significant change in hunting practices (some would even propose the herding of red deer) if available documentation were more complete. As it now stands, however, there is little to support a major economic change from the later Palaeolithic: hunting, gathering (substantial quantities of pistachio and almond are new) and relatively small-scale exploitation of marine resources (*cerithium* has replaced the limpet as the most commonly collected marine mollusk) continue to be practiced presumably in much the same way as before. Technology, as reflected by the lithic assemblage, also seems to demonstrate little change from the rather crude products of the latest Palaeolithic levels. Thus the earlier "Mesolithic" levels at Franchthi could perhaps be equally well, if not better described as "Epi-Palaeolithic", a situation not unknown elsewhere in southern Europe at about this time.

Yet certain novelties become evident in the archaeological record by about 7000 B.C. Perhaps most striking of these is the first appearance of large fish vertebrae, implying that man's fishing activities were no longer confined to the immediate area of the shore. This is possibly supported by the almost simultaneous appearance of a new raw material, obsidian — still in comparatively small quantities, to be sure, but certainly in quantities sufficient to eliminate doubt of contextual contamination. Given the assumed distribution of obsidian sources in the Aegean Basin, it is difficult to avoid the conclusion that there is a correlation between these phenomena — that man in his initial probings of the deep somehow chanced upon this technologically useful new raw material. It is too early at present to speculate about the full impact of this discovery, but it is likely that its significance is greater than might be apparent at first sight. We can only guess, for example, about the kinds of craft which might have been used by these early mariners[11] or

11. An attractive possibility certainly within the technological competence of our Mesolithic people is a simple reed boat of the kind used by lobster fishermen of Corfu until quite recently. Cf. A. Sordinas, *Memphis State*

the precise mechanisms by which they acquired their obsidian, but it would be incautious to imply that "trade" in any formal sense was yet in existence. Among other innovations in the archaeological record at this time are microscale tools (including geometric forms), now made of obsidian as well as local varieties of flint[12], which make their appearance (or reappearance?) near the end of the Mesolithic sequence. Indeed the preliminary results of the past season's excavations in F/A Balk tend to support the earlier findings from Pit G/G-1 as regards the existence of a "microlithic horizon" near but not literally at the end of the Mesolithic, thus suggesting further the presence of a hiatus at this point in Pit H/H-1. It seems quite possible — as is the case with the later Neolithic projectile points — that these microliths could have been part of the fisherman's toolkit as well as implements of the hunt. Beyond this, technological progress in the working of stone, bone and shell is evident from the gradually increasing corpus of finds with each new season of excavation. In sum, one can perhaps sense a certain quickening in the life of our site during the seventh millennium, perhaps an increasing readiness for the even more significant changes which were soon to take place.

If it were necessary to characterize the material culture of Mesolithic Franchthi or, more generally, to compare it with other roughly contemporaneous cultures in the Old World, this writer would be inclined to associate it more readily with the pre-Neolithic cultures of southern Europe than with those of the middle east. There are, to be sure, certain points of comparison with assemblages in Anatolia and Syria-Palestine, but — on the basis of the totality of available evidence — such affinities as exist seem to point more often to the western Mediterranean littoral, the Mediterranean coast from the Adriatic westward. There is, in short, nothing at present to indicate that Franchthi or its immediate neighbors in southern Greece participated directly in the major economic changes that were gradually taking place in the near east during the millennia following the European glacial retreat. This is perhaps most strikingly indicated by the rather sudden changes that are observable in the material record at Franchthi at the end of the seventh millennium or shortly thereafter. First and perhaps most notable among these innovations is the sudden appearance in quantity of the bones of caprines in discrete levels dated by the radiocarbon method to the early sixth millennium. The appearance of sheep/goat, traditionally recognized as one of the basic components of the Neolithic faunal assemblage, is especially noteworthy here because they seem to have been entirely absent from the 2000 years or more of Mesolithic occupation at Franchthi. Equally interesting is the fact that sheep/goat bones occurred in the F/A sequence in an *aceramic* context stratigraphically distinct from the underlying Mesolithic and the superimposed early ceramic Neolithic levels, thus leading to the tentative suggestion elsewhere of an "Aceramic Neolithic" horizon at Franchthi. This must be accepted with great caution for a number of reasons, not the least of which is the fact that this phenomenon has been isolated only in the F/A sequence. It has not been recognized in other parts of the site where Neolithic remains lie immediately above those of the Mesolithic (e.g. G/G-1, H/H-1), but it must also be borne in mind that there is independent evidence to support the possible existence of stratigraphic hiatuses in the latter areas. The excavations in Paralia have also been valuable in this respect for, as indicated above, strata bearing EN remains lie directly upon virgin soil with no evidence of an aceramic precursor. Moreover there is some reason to believe that the earliest pottery from Paralia may have slight chronological priority over the earliest EN pottery from F/A Balk. This must of course be confirmed by more detailed study of the ceramic remains than has been possible up to now. In any event, the case for an Aceramic Neolithic horizon at Franchthi Cave remains to be fully demonstrated and therefore the possibility of the *simultaneous* introduction of caprines and ceramics very much borne in mind. Although study of the botanical material has not progressed to the point where we can ascertain whether or not they reflect changes or innovations contemporaneous with those of the fauna, there is at least a modest amount of evidence to indicate that cereals — like caprines,

University Anthropological Research Center, Occasional Papers, No 4 (1970), pp. 31-34 and pls. 1-2.

12. Reference should be made here to the detailed survey of local flint/chert sources which we initiated during the past season. Our objective is to isolate all kinds of raw material used in the lithic industries at Franchthi and to locate as many of the local sources of these materials as possible. Although this study will necessarily take some time to complete, useful results have already begun to appear.

absent from the Mesolithic deposits at the site — make their appearance very early in the Neolithic. Thus the evidence from the faunal, botanical and ceramic records — to which one could also add supporting documentation from lithics and, in general, stone and bone technology — strongly suggests major economic and cultural changes at our site around 6000 B.C. Indeed, on present evidence, the conclusion is virtually inescapable that the introduction of plant and animal husbandry and the accompanying cultural changes were the result of the introduction of a new element in the local population. Unfortunately this can not as yet be fully substantiated by physical anthropology, and we can only guess about certain details of the effects that it may have had on the pre-existing population. Yet, if true, the source of this intrusion must have been from "abroad"[13] and may help to explain the expansion of activity at the site to include for the first time the area outside the cave itself.

After the arrival of the newcomers and their probable integration with the indigenous population, a basically mixed farming economy was established, and the subsequent course of Neolithic life at Franchthi as reflected by the material record seems to resemble in large measure that which prevailed elsewhere in southeastern Greece[14]. Surface reconnaissance indicates that it was the most important, if not the only, site in the immediate neighborhood for most of the period until it was ultimately abandoned at or very near the end of the Neolithic. There is still little to indicate significant Bronze Age activity at the site, apart from an occasional Mycenaean (LH III) sherd in upper mixed contents, but considerable evidence of EH, MH and LH occupation has been verified by surface finds from other sites in the region. It is not in fact until late archaic or early classical times that Franchthi seems to have been visited by more than perhaps the odd shepherd. Finds — regrettably unstratified — from both the forepart and the rear of the cave suggest that the cave may have served a cult purpose in the historical periods. Unfortunately we do not as yet know what deity or deities were worshipped here, but the Nymphs and/or Pan would be reasonable possibilities. Nor can we as yet be certain about the length of time that the site was utilized as a place of worship, but the discovery of Roman lamp fragments — objects not uncommonly found in other cult-caves — testify to its use until at least the second century A.D. Thereafter a scatter of later sherds and other artifacts in surface deposits both inside and outside the cave indicate that the site was visited at least sporadically until modern times. Indeed the presence of brush folds and innumerable indications of surface disturbance bear clear witness to the continued advantages of the site to goatherds and their flocks today.

13. I.e. in the widest sense of the word, whether directly from somewhere in the near east or indirectly from elsewhere in Greece is impossible to say at present.

14. There is in fact little to add to the brief summary given in *Hesperia* 38 (1969), pp. 376-378.

1974

The sixth season of the Indiana University excavations at Franchthi Cave in southern Argolis was carried out in a campaign of nearly three months during the late spring and early summer of this year[1]. For the first time since our investigations began more work was done outside the cave than in the cave itself. Therefore the following summary of this season's activities

1. Support for this season's work was provided exclusively by the Indiana University Foundation (E. A. Schrader Endowment), for which we continue to be most grateful.

Excavation began on 8 April, and the final cleaning and completion of fieldwork was brought to a close on 28 June. Thereafter the finds were transported to the Archaeological Museum at Nauplion, where further study of the material was carried out by a small group of staff-members. The full staff for these operations—excluding nine or ten workmen and a like number of local youths engaged in the sorting of water-sieved residues—consisted of the following: Miss B. Aksöy, Miss H. Blitzer, Miss J. Bulman, Mr. D. Callahan, Miss G. Carlson, Mr. and Mrs. S. Diamant, Mr. M. Fotiadis, Mr. R. Grody, Miss J. Hansen, Mr. J. Harward, Mrs. K. Jacobsen, Miss Z. Kankalidou, Mr. D. Keller, Mrs. M. Liakos, Miss P. Murray, Mr. and Mrs. S. Payne, Mr. K. Petruso, Miss D. Price, Miss N. Sanneman, Mrs. M. Schaeffer, Miss C. Stewart, Miss L. Talalay, Mr. D. Van Horn, Miss N. Whitney, Mr. J. Wickens, Mr. T. J. Wilkinson and Mr. D. Williams. We are deeply indebted to all of our staff for their unfailing dedication to archaeology and loyal service to our project. In addition, much valuable help and advice were provided by the following, who visited for briefer periods: Professors F. Cooper (Minnesota), K. Greer (Edinburgh), W. Farrand (Michigan), S. Kopper (Long Island), G. Rapp (Minnesota) and R. Schaeffer (Indiana).

We are again most grateful for the enlightened assistance and cooperation given us by the Greek Archaeological Service and its representatives in Nauplion, especially Mr. Ch. Kritzas, as well as to the staff of the American School of Classical Studies in Athens and its Director, Dr. J. R. McCredie.

will be presented in terms of the excavations conducted (a) within the cave and (b) on the slopes near the shore ("Paralia") below the cavern (Fig. 1)[2].

Cave. Most of our efforts in the cave itself were confined to the area known as F/A Balk, where (i.e. in the arbitrary southern half of the balk) excavation had been suspended near the Mesolithic-Neolithic interface at the end of the 1973 season. Resuming at that point (*ca.* 6.00 MASL), we determined to carry this small (1.75 × 1.95 m.) sounding down as far as possible during the course of the season. By the end of the campaign we had reached groundwater (*ca.* 0.00 MASL), slightly more than 11 m. below present surface, having completed the exposure of the deepest and most complete stratigraphic sequence at the site.

These investigations revealed a Mesolithic deposit about 3 m. deep lying directly upon a late Palaeolithic accumulation of comparable depth. The Mesolithic deposit can be divided into two major parts ("upper" and "lower") on the basis of stratigraphy, but it is likely that a more detailed subdivision will ultimately be possible. The stratigraphic division into an upper and lower Mesolithic is further supported by the cultural remains — most notably the presence of large fish vertebrae and obsidian — which point to an increased reliance upon the sea in upper Mesolithic. Yet preliminary study of residues collected in our water separation process have indicated trends and relationships within the cultural remains that had not been observed in the trench-collected material. Whereas we might have expected obsidian to increase steadily in frequency after its initial appearance in our sequence (at approximately the beginning of upper Mesolithic, *ca.* 7250 B.C. in uncalibrated radiocarbon years), it now seems that it reached an early crest and then gradually dropped off until it reappeared in greater quantity early in the Neolithic. Since a virtually identical trend is observable among the large fish bones at this time, we are inclined to see a direct correlation between the two phenomena. Indeed it appears that fishing played a significant role in the local economy during the later Mesolithic and that the presence of obsidian in our assemblage may be largely a by-product of contacts made in the course of that activity[3].

A sharp stratigraphic break marked the division between lower Mesolithic and Palaeolithic in F/A: So. Balk. The three meters of exposed Palaeolithic sediments consisted of three principal stratigraphic units: an upper layer of distinctive reddish clay containing a moderate amount of cultural material overlying two phases of heavy breakdown with very little evidence of human activity. Because of the relative scarcity of human occupational debris in this deposit, it is difficult at present to relate it to Palaeolithic sequences exposed elsewhere at the site. The problem is further complicated by a combination of evidence that points to a depositional hiatus at the end of the Palaeolithic and perhaps at the beginning of the Mesolithic here. Yet it is hoped that the results of samples submitted to the University of Pennsylvania for radiocarbon dating will help to clarify these problems[4].

Further excavations were carried out in the later Palaeolithic deposit in H-1, Quadrant B, but work was ultimately suspended for reasons of safety at a depth of *ca.* 8.80 m. (*ca.* 4.60 MASL), nearly equivalent to the level reached at the base of Quadrant A in 1971. Although the excavated area is small and the finds from it moderate in number, we have thus been able to enlarge our sample from this important Palaeolithic sequence and to prepare a somewhat larger area for further excavation in deposits earlier than any yet exposed at the site. Some four and one-half meters of sediments could in fact still be removed before the presence of ground water becomes a problem, but a careful consideration of the potential implications of continued investigation in this area must be made before further work is undertaken.

2. For references to and discussion of previous work at Franchthi, see T. W. Jacobsen, Excavations in the Franchthi Cave, 1969-1971: Parts I and II, *Hesperia* 42 (1973), pp. 45-88 and 253-283. See also on p. 268 ff. Excavations at Franchthi Cave, 1973.

3. For further discussion of this point, see T. W. Jacobsen and D. M. Van Horn, The Franchthi Cave Flint Survey. Some Preliminary Results (1974), *Journal of Field Archaeology I* (1974).

4. A total of 12 samples was submitted by our colleague, Dr. Michael Jameson, to the Radiocarbon Laboratory at Penn. We should like to express our appreciation once again to the Lab and its Director, Dr. E. K. Raph, for their continued generosity and cooperation in processing our samples.

A list of the most recent C-14 results from Franchthi combined with a brief discussion of the implications of collecting radiocarbon samples by flotation is in press as this is being written: T. W. Jacobsen, New Radiocarbon Dates from Franchthi Cave, A Preliminary Note Regarding Collection of Samples by means of Flotation, *Journal of Field Archaeology I* (1974), (p. 303).

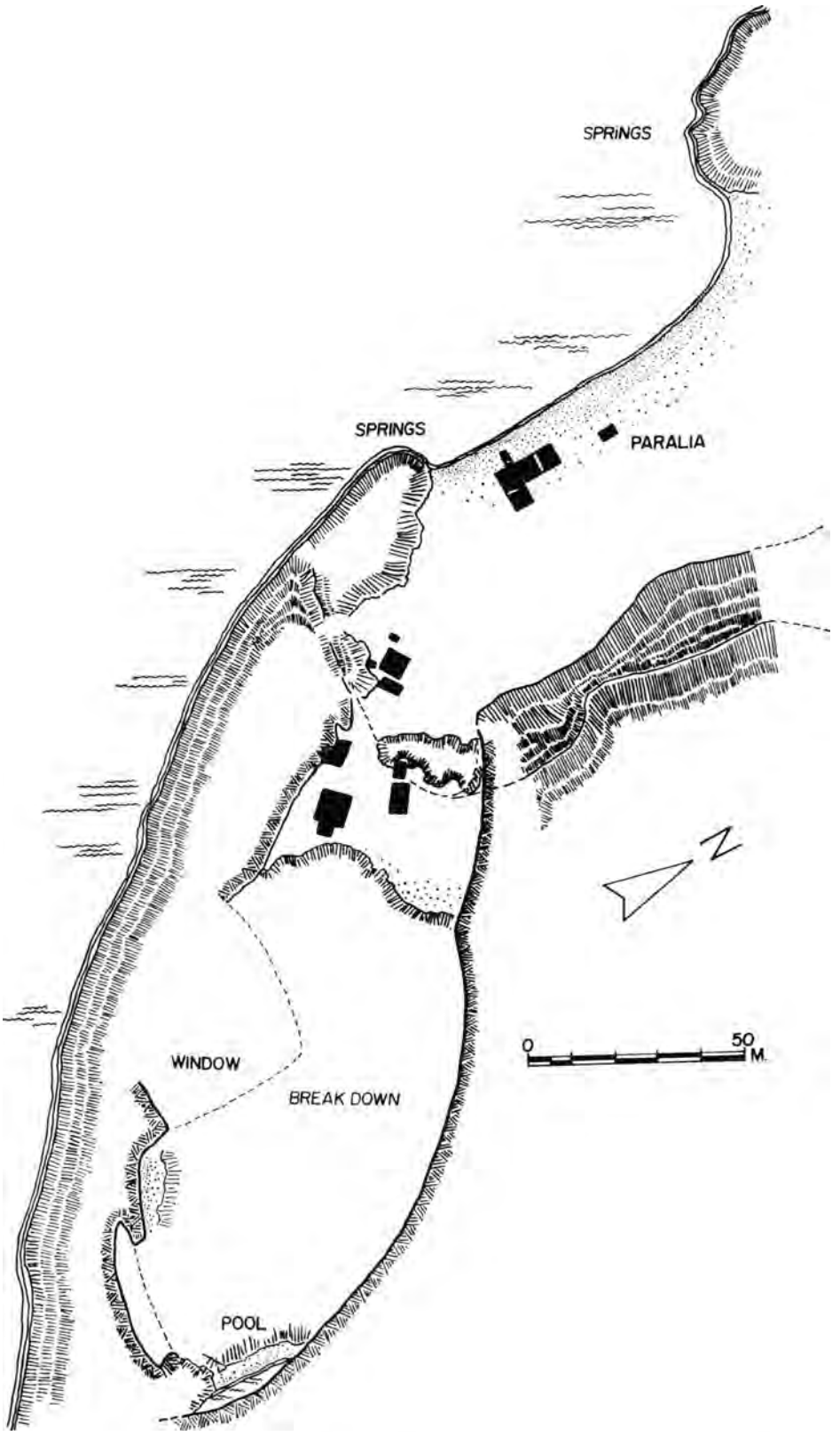

Fig. 1. Franchthi Cave.

As in the recent past, all excavated earth from both of the areas of excavation discussed above was exposed to our wet-sieving procedure. We cannot in fact emphasize too much the importance of the water separation process to the results of our project[5].

Finally, before turning to work outside the cave reference should be made to brief exploration carried out in the rear of the cave during the past season. In a small area between the fault or slump opening and the breakout dome ("window") near the present southern wall of the cavern, a deposit of partially exposed sediments was examined during the last days of the excavation season. This seemingly stratified deposit appears to be lying *in situ* beneath massive breakdown from the window and the slump opening. Samples of cultural material (including potsherds, fragments of obsidian, animal bones and marine shells) were taken from the uppermost portion of the exposed section in the hope that they might provide an *ante quem non* for the major collapse of the cave's roof. Preliminary study of these finds indicates that they are to be assigned to a late stage of the Neolithic (probably "Final Neolithic") and compare with material excavated in F/A Balk[6]. Thus this evidence comes to be of considerable importance for the history of our site, both in terms of its physical appearance and the nature and extent of human occupation, but systematic excavation and recovery (e.g., of organic material suitable for radiocarbon dating) must be undertaken before final conclusions can be drawn. We believe that such work is practicable and can be carried out in a relatively short period of time; therefore we hope to be able to do so in our final season of excavation (Pl. 181 a).

Paralia. A primary undertaking of the 1974 campaign was the expanded investigation of the occupational and depositional sequences revealed on the lower slopes below and to the northwest of the mouth of the cave. Our major objectives were essentially two-fold: 1) to attempt to explain the nature and purpose of the Neolithic structural features exposed in one grid square (Q5) in 1973 and 2) to reach an understanding of the geomorphological processes at work here in relation to sea level as it changed through time[7]. An initial step toward the accomplishment of these goals was the opening up of three new five-meter grid squares: Q6 (whose east-west extent was limited to 3 m. because of the proximity of the present beach), Q4 (east of Q5) and P5 (north of Q5). Later on additional horizontal exposures were made in previously opened squares L5 and O5 as well as Q5 itself[8]. Since time has been a primary factor limiting further exposure on this part of our site, a minimal result of this arrangement will be the creation of two major profiles (I and II) through the archaeological deposits in what seems to be the central portion of the surviving area of human activity outside the cave (Fig. 2; Pl. 181 b).

Little was found in 1974 to alter our impression of the general archaeological sequence on this part of the site, yet considerable new information relating to the extent of human activity here has now been gathered. Although this information remains to be fully digested, it seems that a few general observations might be in order at this juncture. In spite of the possible existence of sporadic occupation on the upslope (eastward) side of the area of excavation, the evidence from Q4 suggests that the eastern boundary of the main area of Neolithic activity on Paralia was not far away. Indeed, starting from the eastern side of Q4 and continuing westward, the occupational deposit becomes increasingly thicker (reaching a maximum of a little more than 2 m. and forming — in profile — an artificial platform or bench) until it is rather dramatically truncated by fairly recent marine erosion along the shore. In view of this erosive action, the results of which are best seen in the preserved deposit of Q6 just east of the present beach, it is likely that the original area of Neolithic occupation here extended well beyond the modern shoreline and is now partially submerged by the sea. Although

5. A detailed description of the procedure as practiced at Franchthi is being prepared for publication by Mr Steven Diamant and will appear in a future issue of the *Journal of Field Archaeology*.

6. Cf., for example, *Hesperia* 42 (1973), pp. 271-275.

7. Mr. T. J. Wilkinson, in consultation with other visiting specialists, initiated a detailed geomorphological study of the immediate environs of the site. Although his preliminary findings need to be fleshed out with additional fieldwork, I have found them to be of considerable value in preparing this report. (It should be stressed, however, that the writer takes full responsibility for all interpretations of geological data that are included here).

8. The excavated earth from a new 2 × 2 m. sounding in L5 was water-sieved in order to provide a controlled standard for general recovery on Paralia since the earth from the remaining areas was only dry-sieved.

we have yet to test this hypothesis, projections made from east-west profiles along Paralia suggest that the occupied area might have been at least twice as large (i.e. from east to west) as it appears today. We do not know the full extent of the area from north to south, but it seems equally likely from surface indications that we can at least double the length of Profile I in Fig. 2, thus giving a potential area of some 1800 sq. m. Since we have exposed only

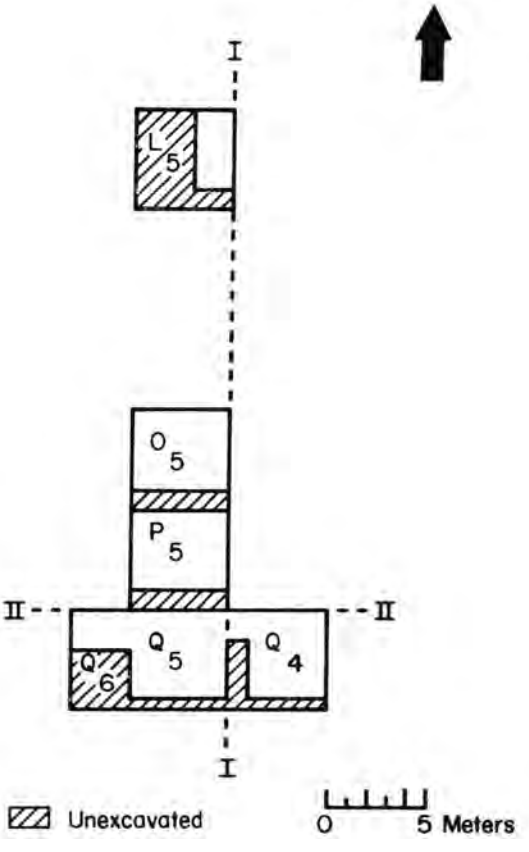

Fig. 2. Franchthi Cave.

about 5 percent of the total area, it is perhaps not surprising that we are still very much in doubt about the exact nature of this occupation.

Excavation this season produced further indications of structural features, usually short stretches of simple fieldstones walls similar to those found in Q5 in 1973. But the discontinuous character of these walls has proved to be extremely perplexing. Most of them were laid out in a roughly north-south orientation (i.e. roughly with the natural slope rather than perpendicular to it), and none of the individual stretches combines with others to form a building or clearly defined architectural unit. Yet the possibility that some may once have belonged to more extensive structures of some kind cannot be entirely discounted in view of the demonstrable slope processes, which have resulted in talus or scree accumulations throughout the stratigraphic sequence and which could easily have damaged structures located on the slope. Yet the provisional conclusion reached at the end of the 1973 season — that these walls may well have served as retaining walls — still seems to the writer to be most reasonable. What their precise function was, however, remains very much an open question. That they were used to create agricultural terraces seems rather unlikely in view of the great quantity of cultural material of all kinds found throughout the excavations. That they may have played a role in the obvious funerary practices which were conducted here (see below) is perhaps possible, but only one proper burial was found in direct association with a well defined wall[9]. It seems, in short, that they were merely part of a small settlement which spread out near the base of the slopes in front of the cave, a settlement (possibly even the center of) which is now partially under water.

This settlement seems to have been established in the Early (ceramic) Neolithic period on a red colluvial soil which is devoid of any traces of human occupation[10]. Unlike Franchthi Cave, there is as yet no evidence of pre-Neolithic human activity on Paralia. Although it is perhaps premature on the basis of present evidence to attempt to explain this situation, it is possible that demographic factors (increase in size of indigenous population or influx of newcomers, or of course a combination of both) contributed to the establishment of this settlement. In any case, once established, it seems that some of the walls were soon erected even though most of them continued to be used in later times as well.

One of the most interesting discoveries during the final weeks of the past excavation season was a series of four infant burials (116-119 *Fr*) from the northeast corner of Q6. All seem to have been interred in shallow pits in the basal red soil and, although none produced clearly

9. Cf. on p. 271 burial 59 *Fr*.

10. Such is the case only insofar as it can be determined from those areas where we have penetrated into the basal deposit to any significant depth.

associated grave goods, they are best assigned to Early Neolithic on stratigraphic grounds. All were very young children (six months or less), and only one (116 *Fr*) was found in a reasonably articulated state. Thus we now have a total of eight child burials from this period at our site[11] and the first good evidence to indicate that Paralia was already being used for funerary purposes in the Early Neolithic.

Continued excavation and detailed study of the finds have provided good evidence of another activity which seems to have been practiced for a limited time on Paralia, namely, the production of beads and/or pendants of shell and soft stones. The possible existence of such an industry was first recognized in 1973 with the discovery of a concentration of small drill-like implements of a rather poor reddish flint or chert in what appeared to be later EN deposits. Moreover, this raw material, whose special flaking qualities render it particularly suitable for the manufacture of small drills (but for little else) proved to be far more common than the other major EN raw material (obsidian) in most of the excavated units. (In contrast, obsidian is substantially more common in the preceding and following units). Support for our interpretation ultimately appeared in the form of scores of finished beads and, even more interesting, bead "blanks" in various stages of completion in precisely the same units as the stone drills. Additional excavation this season has reinforced our impression of a bead and bead-drill industry on Paralia in later EN, thus offering illustration of one of the rare occasions in Aegean prehistory where a highly specialized craft has been identified in terms of the technology of both the finished products and the implements used to create them (P l. 182 a-b).

Considerable evidence of continued human occupation on Paralia has been found in most excavated areas even after the first appearance of potsherds decorated in what we have taken to be the Middle Neolithic ceramic style. New walls seem to have been built at this time while others appear to have survived from the previous period. Indeed an area strewn with potsherds of predominantly MN type and lying between two walls (possibly of early MN date) represents one of the best indications of a habitation surface yet found on Paralia (P l. 182 c). The evidence is insufficient at present, however, to suggest that this may be the remnants of a building. At least two burials can also be assigned to the MN, and it may be to this period that we can attribute the beginnings of the local practice of secondary burial[12].

Later Neolithic activity on Paralia remains somewhat obscure. There is no stratified evidence of (earlier) Late Neolithic activity here at all, but it is possible that for at least part of this period the whole site was temporarily abandoned[13]. Nevertheless there is some evidence to indicate that man was about and active here, as in the cave itself, during the last stage of the Neolithic. Remains of at least one burial (probably secondary) can be assigned to the Final Neolithic[14], and a substantial amount of cultural material of this period has been found in the last two seasons of excavation in Square L 5. Of particular interest in this connection was the discovery there of significant quantities of sherds of the type known as "crusted ware" in a context which also revealed traces of materials (small lumps of calcium carbonate and red ocher) possibly employed in the production of this pottery[15]. It would be most interesting if further study of this context and its associated remains supports this admittedly somewhat tenuous suggestion of a potter's "workshop" in the area, for it would then represent a second example of a specialized craft activity on Paralia in the Neolithic period.

Evidence of FN occupation appears (when found) very near the modern surface, and one is in fact struck by the general shallowness of the post-Neolithic overburden outside the cave. Indeed there seems to be very little indication of human activity on Paralia after the end of the Neolithic, a situation which is of course

11. The other four were found in the cave itself, and only one (48 *Fr*)—the rather extraordinary burial from 1973—provided solid evidence of grave offerings. Cf. on p. 270.

12. See above, note 9.

13. This may be suggested by the distribution of radiocarbon dates from the F/A sequence, where we have an otherwise puzzling gap in the first half of the fourth millennium B.C. (in uncalibrated radiocarbon years). This interpretation, however, remains to be supported by careful scrutiny of all relevant data.

14. Cf. on p. 271 burial 65-69 *Fr* from Square O5.

15. I should like to thank Mr. Richard Jones of the Fitch Laboratory of the British School of Archaeology at Athens for analyzing the ochrous material. He writes (in a personal communication dated 3 July 1974): "I am afraid there is no clear cut, definite result, but the indications are that [the sample from] L 5 at least is impure red ochre".

not entirely comparable to that of the nearby cave.

Having now completed six seasons of excavation, we can report herewith that the fieldwork at Franchthi Cave has essentially been completed. Much more could of course be done (that will be left for other archaeologists at another time), but only relatively little must yet be done in the field. A certain amount of work remains to be undertaken in the cave itself — the very important sequence in F/A Balk is about the only one to have been nearly completely exposed — and a number of details on Paralia need to be clarified, but it is reasonable to assume that all of this can be accomplished in a single campaign. Since sufficient preparation time is necessary in order to formulate the proper questions before the final campaign begins, it seems best to conduct a "study" season in 1975, to be followed — it is hoped — by the last season of excavation in 1976. Only then can we embark in earnest upon the final publication, for which — it might be added in conclusion — most assignments have already been made.

T. W. JACOBSEN

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΛΑΚΩΝΙΑΣ - ΑΡΚΑΔΙΑΣ

1973-1974

ΛΑΚΩΝΙΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΣΠΑΡΤΗ

Ἡ ηὐξημένη οἰκοδομικὴ δραστηριότης τοῦ ἔτους 1973, ἰδιαιτέρως ἔντονος εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τῆς Σπάρτης, ἐδημιούργησε σημαντικὰ προβλήματα παρακολουθήσεως τῶν ἐκσκαφῶν θεμελίων, ἔδωσε δὲ τὴν ἀφορμὴν διὰ τὴν διενέργειαν σειρᾶς σωστικῶν ἀνασκαφῶν κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν (Ο.Τ. 126, 137, 138, 141) καὶ βορειοανατολικὸν (Ο.Τ. 114, 117) ἄκρον τῆς πόλεως[1].

Οἰκόπεδα Κοκκονοῦ καὶ Χαραλαμπάκου (Ο.Τ. 137) (Σ χ έ δ. 1· Π ί ν. 183)

Τὸ οἰκόπεδον Κοκκονοῦ εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἡρακλειδῶν 64. Κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, ἥτις ἐκάλυψεν ὁλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ οἰκοπέδου, ἀπεκαλύφθη τμῆμα μεγάλης οἰκίας (ἢ πιθανώτερον τμήματα δύο ὁμόρων οἰκιῶν), ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὸ κτήριον συνεχίζεται ὑπὸ τὰ πρὸς Α. καὶ Β. οἰκόπεδα καὶ τὴν πρὸς Δ. ἀνεγερθεῖσαν, πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, οἰκίαν.

Κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Ἡρακλειδῶν ἀπεκαλύφθη, εἰς μῆκος 7 μ., ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος. Οὗτος εἶναι ἐκτισμένος κατὰ μὲν τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν δι' ἐναλλασσομένων σειρῶν ὀπτοπλίνθων καὶ ἀσβεστοκονίας (ἀναλογία πάχους στρωμάτων 2 πρὸς 3), ἐσωτερικῶς δὲ δι' ἀργῶν λίθων μετὰ ἀσβεστοκονίας ὡς συνδετικοῦ ὑλικοῦ. Εἰς ἀπόστασιν 1.50 μ. ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ οἰκοπέδου ὁ τοῖχος φέρει τοξωτὴν εἴσοδον, ὁδηγοῦσαν εἰς μικρὸν ὀρθογώνιον δωμάτιον, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς, λόγῳ τοῦ πρὸ τῆς εἰσόδου διαπιστωθέντος στρώματος τέφρας, ὑπετέθη ὅτι ἦτο ἡ κάμινος τοῦ ὑποκαύστου τῆς οἰκίας. Ἐν τούτοις νεώτεραι ἐπεμβάσεις εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ χώρου (ἡ διαίρεσις τοῦ δωματίου διὰ τοίχου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐν μέρει ἀποφράξει τὴν εἴσοδον, καὶ ἡ διαπιστωθεῖσα ἔλλειψις ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν ὑπολοίπων διαμερισμάτων τοῦ κτηρίου) κατέστησαν τὴν ἑρμηνείαν του προβληματικήν.

Ἡ ἀνασκαφὴ τούτου εἰς βάθος 1.60 μ., εἰς τὸ ἐπίπεδον δηλαδὴ τῶν θεμελίων, οὐδεμίαν ἔνδειξιν περὶ τῆς χρήσεώς του ἔδωσε.

Ἀκολουθοῦν πρὸς Β. τρία ὑπόκαυστα (C1, C2 καὶ C3). Τῶν δωματίων τούτων σώζονται μόνον τὸ διὰ πηλίνων πλακῶν ἐστρωμένον δάπεδον καὶ τινες τῶν κιονίσκων. Οἱ τοῖχοι, ἰδίᾳ κατὰ τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου, ἔχουν διατηρηθῆ εἰς ἐλάχιστον ὕψος (μόλις 0.20 μ.). Καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου ἐκτείνεται τὸ ὑπόκαυστον C1, μήκ. 7.50 καὶ πλ. 4.30 μ. Τοῦτο καταλήγει πρὸς Ν. εἰς ἀψῖδα ἐγγεγραμμένην ἐντὸς τοῦ ἀρχικῶς περιγραφέντος δωματίου. Ἡ εἴσοδος τοῦ θερμοῦ ἀέρος εἰς τὸ ὑπόκαυστον ἐγένετο ἀπὸ Β., ὅπου πρέπει πιθανῶς νὰ ἀναζητηθῆ ἡ θέσις τῆς καμίνου, κατὰ τὴν τελικὴν τοὐλάχιστον οἰκοδομικὴν φάσιν. Ὁ τοῖχος, ὁ ὁποῖος χωρίζει τὸ ὑπόκαυστον τοῦτο ἀπὸ τὸ παρακείμενον πρὸς Α. C3, διαστ. 4.20 × 5 μ., σώζεται εἰς πολὺ κακὴν κατάστασιν. Ἡ κυκλοφορία τοῦ θερμοῦ ἀέρος μεταξὺ τῶν δύο ὑποκαύστων ἐπετυγχάνετο μέσῳ δύο λοξῶν ἀνοιγμάτων, πλ. 0.30 μ., εἰς τὸν τοῖχον αὐτόν. Τὸ ὑπόκαυστον C3 ἐπεκοινώνει, δι' ἀνοίγματος πλ. 0.90 μ. εἰς τὸν βόρειον τοῖχον του, μετὰ τοῦ μικροῦ ὑποκαύστου C2 (διαστ. 4.50 × 2.50 μ.), τὸ ὁποῖον ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., καταλήγει δὲ εἰς ἀψῖδα κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευράν. Δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστωθῆ ὁ λόγος τῆς ἐκκέντρου τοποθετήσεως τῆς ἀψῖδος. Πιθανῶς τὸ δωμάτιον ἐπεξετείνετο ἀρχικῶς πρὸς Β., περιωρίσθη δὲ κατὰ τὸ πλάτος ἀργότερον. Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων αὐτῶν εἶναι ἐκτισμένοι κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, ὡς καὶ ὁ περιγραφεὶς ἐξωτερικὸς τοῖχος, σώζονται δὲ εἰς ὕψος 1.20-1.30 μ.

Πρὸς Α. τοῦ περιγραφέντος συγκροτήματος τῶν ὑποκαύστων ἀπεκαλύφθησαν δύο δωμάτια κοσμούμενα διὰ ψηφιδωτῶν. Τούτων τὸ μὲν εὑρισκόμενον κατὰ μῆκος τοῦ ὑποκαύστου C3 ἔχει διαστάσεις 2.50 × 5 μ., ἐνῷ τὸ ἕτερον, σχηματίζον ὀρθὴν γωνίαν μὲ τὸ προηγούμενον καὶ συνεχιζόμενον πρὸς Α. ὑπὸ τὸ παρακείμενον οἰκόπεδον, ἔχει πλάτος 3.50, μῆκος δὲ ὑπὲρ τὰ 6 μ. Λόγῳ τοῦ μικροῦ βάθους τῆς ἐπιχώσεως (0.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους) καὶ τῆς διανοίξεως εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ συγχρόνου αὐλακος, ἔχουν καταστραφῆ πλήρως οἱ διαχωριστικοὶ τοῖχοι τῶν δωματίων καθὼς καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ψηφιδωτῶν. Ἐν τούτοις ταῦτα σώζονται εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασίς των. Ἡ διακόσμησις εἶναι καθαρῶς γεωμετρική, ρόμβοι καὶ ρόδακες ἐντὸς ἁπλῶν γραμμικῶν πλαισίων, ἡ δὲ κατασκευή, διὰ μεγάλων ψηφίδων χρώματος λευκοῦ, κυανοῦ καὶ ἐρυθροῦ.

Ὁ κατ' ἀνάγκην περιορισμὸς τῆς ἀνασκαφῆς λόγῳ τῆς παρακειμένης ὁδοῦ Ἡρακλειδῶν, δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἔρευναν ἑνὸς ἐνδιαφέροντος σημείου, ἐὰν δηλαδὴ τὰ δωμάτια μετὰ ψηφιδωτῶν δαπέδων ἀποτελοῦν τμῆμα ἑτέρας οἰκίας, ὁμόρου ἐκείνης, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν τὰ ὑπόκαυστα C1 - C3. Τὴν ὑπόθεσιν ἐνισχύει τὸ γεγονός, ὅτι τὸ περιγραφόμενον τμῆμα τοῦ ἀνασκαφέντος κτηρίου ἔχει ἰδίαν ἐγκατάστασιν θερμάνσεως, ἀποκαλυφθεῖσαν κατὰ τὴν

1. Πολύτιμος ὑπῆρξεν ἡ βοήθεια κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν δ. Εὐστ. Καρακίτσου καὶ κ. Λ. Μόσχου.

νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, ἡ ὁποία ἐπεκοινώνει μὲ μικρὰν δεξαμενὴν εἰς τὸ μέσον τῆς προσόψεως. Ἐπὶ πλέον, ὡς διεπιστώθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ οἰκοδομήματος, τοῦτο ἐγνώρισε δύο οἰκοδομικὰς φάσεις. Πράγματι, τὰ ψηφιδωτὰ ἀνήκουν εἰς νεωτέραν οἰκοδομικὴν φάσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν κατεχώσθη ὑφιστάμενον εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὑπόγειον (κατὰ τὴν παρυφὴν τοῦ δαπέδου διακρίνεται εἰσέτι ὑπὸ τὸ ψηφιδωτὸν τὸ ἐπίχρισμα τῶν τοίχων τοῦ παλαιοτέρου δωματίου). Εἰς τὴν αὐτὴν παλαιοτέραν φάσιν ἀνήκει καὶ τὸ διὰ πηλίνων πλακῶν ἐστρωμένον δάπεδον ἑτέρου δωματίου, εὑρισκομένου κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ δωματίου ἔχει καταστραφῆ μέχρι τῶν θεμελίων, κατὰ μῆκος δὲ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἀπεκαλύφθησαν ἴχνη ἐκτισμένης αὐλακος, ἡ ὁποία ἐτροφοδοτεῖτο ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσαν δεξαμενήν. Ἡ αὐλαξ διακόπτεται εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ὅπου σώζονται ἴχνη ὀρθομαρμαρώσεως. Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν περιγραφήν, ἡ καταστροφὴ εἰς τὸ σημεῖον

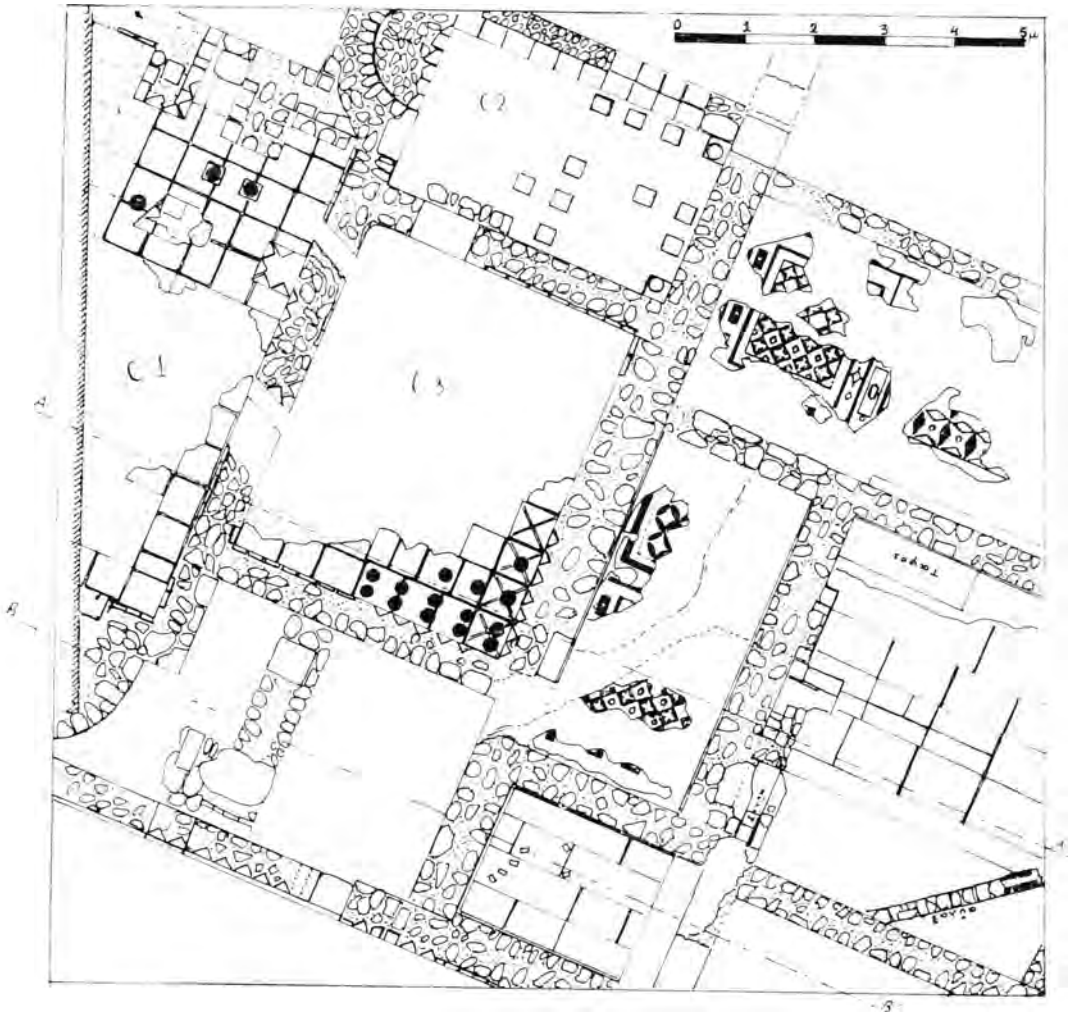

Σχέδ. 1. Σπάρτη. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Κοκκονοῦ.

αὐτὸ εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἡ ἀποκατάστασις τῆς μορφῆς καὶ τῆς χρήσεως τοῦ χώρου νὰ καθίσταται ἐξαιρετικὰ δυσχερής. Πιθανῶς ἀπετέλει τμῆμα λουτρῶνος. Εἰς χρόνους μεταγενεστέρους, πιθανῶς κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχήν, ἐκτίσθη ἐντὸς τοῦ δωματίου τάφος.

Τὸ ἀνασκαφὲν οἰκοδόμημα δύναται, τόσον ἐκ τῆς κατασκευῆς, ὅσον καὶ ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων, νὰ τοποθετηθῇ εἰς χρόνους οὐχὶ μεταγενε-

στέρους τοῦ 2ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Κινητὰ εὑρήματα ἀξιόλογα ὑπῆρξαν ὀλίγα, προέρχονται δὲ ἅπαντα ἐκ παλαιοτέρων ἑλληνιστικῶν καὶ πρωίμων ρωμαϊκῶν κτηρίων, ὡς ἀκροκέραμοι μὲ κεφαλὴν Μεδούσης (Πίν. 184 α) καὶ Ἀθηνᾶς (Πίν. 184 β) καὶ πήλιναι πλάκες μὲ ἀναγλύφους γιρλάνδας (Πίν. 184 γ).

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Χαραλαμπάκου, εὑρισκομένου εἰς τὸ αὐτὸ Ο.Τ. 137, μεταξὺ δὲ τῶν οἰκοπέδων Κοκκονοῦ καὶ Μοσχοβίτη, ἐγένετο δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ τομή, ἡ ὁποία περιωρίσθη εἰς μικρὸν μόνον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου. Ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 1 μ. τμῆμα ἀρχαίου κτηρίου (ρωμαϊκῆς ἐποχῆς). Τοῦτο ἀποτελοῦν δύο τεμνόμενοι τοῖχοι, πλ. 0.70 μ., ἐκτισμένοι διὰ λίθων καὶ κεράμων, μετὰ ἀσβεστοκονίας ὡς συνδετικοῦ ὑλικοῦ. Οἱ τοῖχοι σώζονται εἰς ὕψος 1 μ. περίπου.

Οἰκόπεδον Μοσχοβίτη (Ο.Τ. 138)

Ἀφορμὴν διὰ τὴν διενέργειαν τῆς ἀνασκαφῆς ἀπετέλεσε περιωρισμένη, εὐτυχῶς, καταστροφὴ ἀρχαίων τοίχων κατὰ τὴν διάνοιξιν τῶν θεμελίων. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 0.70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, τμῆμα μεγάλου οἰκοδομήματος τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν τοὐλάχιστον αἰθουσῶν.

Τὸ μέσον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου καταλαμβάνει μέγα ὀρθογώνιον δωμάτιον, πλ. 4.50, μήκους ὑπὲρ τὰ 10 μ. (τοῦτο συνεχίζεται ἐντὸς τοῦ πρὸς Β. οἰκοπέδου), μὲ μεγάλην ἁψῖδα κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς μακρᾶς αὐτοῦ πλευρᾶς. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ δωματίου ἐδράζεται ἐπὶ ἑτέρου, ὑψ. 1.10 μ., ὁ ὁποῖος εἶναι θεμελιωμένος ἐντὸς τοῦ ἑλληνιστικοῦ στρώματος. Ὁ ἀνατολικὸς καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος τῆς αἰθούσης, συνεχιζόμενοι πρὸς Ν. ὑπὸ τὸ παρακείμενον οἰκόπεδον, ἐσχημάτιζον ἕτερα διαμερίσματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἴσως πρέπει νὰ συσχετισθῇ τὸ ἐπὶ τοῦ ἀγγλικοῦ χάρτου BSA XIII (1906-7), πίν. Ι, τετρ. Η 14 σημειούμενον ἐν τῇ θέσει αὐτῇ οἰκοδόμημα.

Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ δωματίου συνεχίζεται πρὸς Α. ὑπὸ τὴν παρακειμένην ὁδὸν Πλατανιστᾶ, παραλλήλως δὲ πρὸς αὐτὸν καὶ εἰς ἀπόστασιν 3.85 μ. πρὸς Β. ἀπεκαλύφθη ἕτερος τοῖχος, ὁ ὁποῖος ὑπὲρ τὰ θεμέλια φέρει σειρὰν ἀσβεστολιθικῶν δόμων, ἀποτελεῖ δὲ πιθανῶς στυλοβάτην κιονοστοιχίας. Ὑπὸ τὸ κατεστραμμένον δάπεδον τοῦ σχηματιζομένου οὕτω δωματίου (ἢ στοᾶς;) καὶ κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, ἀπεκαλύφθη ἀποχετευτικὸς ἀγωγός.

Αἱ διαστάσεις τῶν χώρων καὶ τῆς ἁψῖδος τοῦ ἀποκαλυφθέντος οἰκοδομήματος ἀποτελοῦν ἔνδειξιν περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τοὺς ὑστέρους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος.

Οἱ τοῖχοι, σωζόμενοι εἰς ὕψος 0.80 μ. (ὁ δυτικὸς τοῖχος τῆς κεντρικῆς αἰθούσης ἐπὶ ἑτέρου συγχρόνου, ὕψ. 1.10 μ.), εἶναι ἐκτισμένοι διὰ λίθων μετὰ ἀσβεστοκονιάματος. Αἱ παραστάδες τῆς εἰσόδου τῆς ἁψῖδος, καθὼς καὶ τὰ κατώφλια, εἶναι ἐκτισμένα δι' ὀπτοπλίνθων. Ὑπὲρ τὸ δάπεδον τῆς ἀνασκαφείσης κεντρικῆς αἰθούσης, εἰς βάθος 1.40 μ., ἀπεκαλύφθη στρῶμα κεράμων καὶ κονιάματος ἐκ τῆς καταστροφῆς τῆς ὀροφῆς καὶ τῶν τοίχων τοῦ κτηρίου, ὑψηλότερον δέ, εἰς βάθος 0.80 μ., στρῶμα τέφρας ἀντιστοιχοῦν, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ὀστράκων, εἰς τὴν κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν χρησιμοποίησιν τοῦ χώρου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τὸ κτήριον ἦτο εἰσέτι ὁρατόν, ἐχρησιμοποιήθησαν δὲ ὡς φαίνεται οἱ τοῖχοι του (π.χ. ἐφράχθη ἡ εἴσοδος πρὸς τὴν ἁψῖδα) διὰ τὴν θεμελίωσιν οἰκίας, τῆς ὁποίας διεσώθησαν ἴχνη ἐμφανῆ. Τότε πιθανῶς κατεσκευάσθη καὶ τάφος κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἔξωθι τοῦ κτηρίου.

Οἰκόπεδον Φραγκῆ (Ο.Τ. 141)

Μικρᾶς ἐκτάσεως ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, γενομένη μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν καὶ τὴν καταστροφὴν ἀρχαίων τοίχων κατὰ τὴν διάνοιξιν ὑπογείου, εἰς τὸ κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τῆς πόλεως εὑρισκόμενον οἰκόπεδον Φραγκῆ, ἔφερεν εἰς φῶς, εἰς βάθος 0.30 μ., δύο παραλλήλους σειρὰς μικρῶν δωματίων, ἀνηκόντων εἰς ταπεινάς, προχείρου κατασκευῆς, οἰκίας τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Οἱ τοῖχοι ἔχουν πάχος 0.50 μ., εἶναι δὲ κατεσκευασμένοι κατὰ τὸν ξηρολιθικὸν τρόπον, δηλαδὴ ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ κροκαλῶν ἄνευ ἀσβεστοκονίας. Σώζονται εἰς ὕψος 0.80 μ.

Τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον τῶν οἰκιῶν αὐτῶν δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ συμπληρωθῇ λόγῳ τῆς μικρᾶς ἐκτάσεως τῆς ἀνασκαφῆς· διακρίνονται ἐν τούτοις δύο συστάδες δωματίων (τὸ ἐμβαδὸν ἑνίων ἐξ αὐτῶν εἶναι 1.50 × 1.50 μ.), μεταξὺ τῶν ὁποίων διέρχεται διάδρομος ἢ δρομίσκος, πλ. 1.50 μ. Τὸ πλάτος τῆς ἀνατολικῆς συστάδος, ἡ ὁποία ὁρίζεται ἀπὸ Α. ὑπὸ κτιστοῦ ἀγωγοῦ, εἶναι μόλις 4.50 μ.

Ὑπὸ τὸ ρωμαϊκὸν στρῶμα διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις στρώματος ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἄνευ ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων.

Οἰκόπεδον Χ. καὶ Γ. Λαφογιάννη (Ο.Τ. 125)

Ἡ πρὸ τῆς χορηγήσεως οἰκοδομικῆς ἀδείας ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀπεφασίσθη λόγῳ τῆς γειτνιάσεως πρὸς τὸ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀνασκαφὲν οἰκόπεδον Καλατζῆ.

Διηνοίχθησαν δύο τεμνόμεναι τάφροι, διαστάσεων: (α) 11.20 × 2.40 μ. καὶ (β) 5 × 2 μ. Περὶ τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς τάφρου (α) καὶ εἰς βάθος 0.33-0.53 μ. ἀπεκαλύφθησαν ὑποθεμελιώσεις κτηρίων τῆς ὑστέρας βυζαντινῆς περιόδου. Λόγῳ τῆς κακῆς διατηρήσεως ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ των δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀναπαρασταθῇ.

Εἰς βάθος 0.66-1.08 μ., καὶ μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ., ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι, σωζόμενοι εἰς ὕψος 1.43 μ., ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονίας, ὁρίζοντες τετράγωνον αἴθουσαν πιθανῶς διαστ. 5.25 × 5.25 μ. (τὸ ἥμισυ τῆς αἰθούσης δὲν ἀνεσκάφη). Ὁ ἀνατολικὸς καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος τῆς αἰθούσης προχωροῦν ἐντὸς τοῦ πρὸς Ν. ὁμόρου οἰκοπέδου.

Ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων τὸ ὡς ἄνω κτήριον χρονολογεῖται εἰς τοὺς ὑστάτους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος.

Ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ οἰκοδομήματος τούτου καὶ εἰς βάθος 1.80 μ., ἀπεκαλύφθη ἑτέρα σχεδὸν τετράγωνος (διαστ. 3.60 × 3.25 μ.) αἴθουσα, ἐστρωμένη διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, φέρουσα δὲ καὶ ἴχνη ὀρθομαρμαρώσεως. Ὁ προσανατολισμὸς τῆς ἐν λόγῳ αἰθούσης εἶναι διάφορος τοῦ ὑπερκειμένου οἰκοδομήματος, οἱ δὲ τοῖχοι αὐτῆς, ἐκτισμένοι δι' ὀπτοπλίνθων, δὲν φαίνεται νὰ συνεχίζωνται πρὸς οἱανδήποτε κατεύθυνσιν.

Ἐκ τοῦ γνωστοῦ, παρατηρουμένου καὶ εἰς ἕτερα οἰκόπεδα τῆς Σπάρτης, διαφορετικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς παλαιοτέρας οἰκοδομικῆς φάσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων, ἡ ἐν λόγῳ αἴθουσα χρονολογεῖται πιθανῶς εἰς τὸν 4ον αἰ. μ.Χ.

Ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίσθη μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους. Εἰς βάθος 3 μ., ἀμέσως ὑπὲρ τὸ στερεὸν ἔδαφος, ἀπεκαλύφθη λεπτὸν στρῶμα ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, καθὼς καὶ ἀσαφῆ ἴχνη ὑποθεμελιώσεως τῆς αὐτῆς ἐποχῆς.

Τὸ μοναδικὸν ἄξιον λόγου κινητὸν εὕρημα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἑλληνιστικὸν πήλινον ἀνάγλυφον Ἡρακλέους (Πίν. 184 δ).

Οἰκόπεδον Ἑλένης Χατζήνα (Ο.Τ. 114)

Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο εἶναι τὸ τελευταῖον πρὸς Β., δηλαδὴ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀκρόπολιν, οἰκόπεδον τοῦ Ο.Τ. 114.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐγένετο κατόπιν τῆς ὑποβολῆς ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου αἰτήσεως διὰ τὴν χορήγησιν οἰκοδομικῆς ἀδείας καὶ προκειμένου νὰ διαπιστωθῇ ἡ πορεία ἀρχαίας ὁδοῦ, χρονολογουμένης εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ., ἡ ὁποία εἶχεν ἀποκαλυφθῆ πρὸ τριετίας εἰς τὸ γειτονικὸν οἰκόπεδον Ἀγγελοπούλου[2]. Ἡ εἰρημένη ὁδὸς εὑρέθη πράγματι εἰς βάθος 2.40 μ. Αὕτη, ὡς εἶναι γνωστὸν καὶ ἀπὸ τὸ τμῆμα τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἀγγελοπούλου, ἦτο ἐστρωμένη διὰ στρώματος ἀμμοχαλίκου, πάχους τοὐλάχιστον 0.50 μ. Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ εἶναι 3.10 μ., πλαισιοῦται δὲ αὕτη κατὰ μῆκος μὲν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ὑπὸ αὐλακος ἀποχετεύσεως κατεσκευασμένης δι' ὀρθίων πλακῶν, πρὸς Α. δὲ ὑπὸ χαμηλοῦ τοίχου ἐξ ἀργῶν λίθων.

2. Πρόκειται περὶ ὁδοῦ συγχρόνου μὲ τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν τὸ 1971 κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀποστραγγιστικοῦ χάνδακος παρὰ τὸν Εὐρώταν (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 244).

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐκτίσθη κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς παρειᾶς τῆς ὁδοῦ καὶ ὑπὲρ τὴν αὐλακα τοῖχος, ὁ ὁποῖος πιθανῶς ἀνήκει εἰς τὸ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἀγγελοπούλου ἀνασκαφὲν ρωμαϊκὸν λουτρόν. Τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ, καταχωσθὲν δι' ὁμοιογενοῦς στρώματος ἀμμοχαλίκου, ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν τοποθέτησιν σειρᾶς πηλίνων ἀγωγῶν, εἰς βάθος 0.70 μ.

Οἰκόπεδον Καλατζῆ (Ο.Τ. 125)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ Τριακοσίων. Τῆς ἀνασκαφῆς προηγήθη καὶ ἐδῶ ἡ ἐκσκαφὴ τῶν θεμελίων, ἡ ὁποία καὶ διεκόπη κατόπιν τῆς ἐντὸς τῶν διανοιγομένων βάσεων, κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, ἀνευρέσεως κιονοκράνου, μιᾶς βάσεως, σπονδύλου κορινθιακοῦ κίονος καὶ τινων πηλίνων ἀναγλύφων πινακιδίων. Ἡ ἐπακολουθήσασα ἔρευνα περιωρίσθη οὕτω: (α) εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ βορειοδυτικοῦ τμήματος τοῦ οἰκοπέδου, χώρου διαστ. 5 × 5 μ., περιλαμβανομένου μεταξὺ τῶν ἤδη διανοιγεισῶν τεσσάρων βάσεων πεδίλων τῆς οἰκοδομῆς, καὶ (β) εἰς τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχωμάτων τῶν ὑπολοίπων βάσεων, ὁ ὁποῖος ὅμως οὐδὲν ἀπέδωσεν. Ἀντιθέτως, ἐντὸς τῆς ἀνασκαφείσης τάφρου καὶ εἰς βάθος 1.90 μ. ἀπεκαλύφθησαν ἴχνη τῶν θεμελίων ἀρχαίου τοίχου (σώζονται 1-2 σειραὶ ἀργῶν λίθων μόνον), πλ. 1 μ., μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ὁ ὁποῖος συνεχίζεται ὡς φαίνεται τόσον πρὸς Β. ἐντὸς τοῦ τοιχώματος τῆς τάφρου, ὅσον καὶ πρὸς Ν. ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Καλατζῆ. Πρὸς Δ., παραλλήλως πρὸς αὐτὸν καὶ εἰς ἀπόστασιν 4 μ., ἔβαινεν, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ὄψεως τοῦ δυτικοῦ τοιχώματος τῆς τάφρου, ἕτερος τοῖχος. Εἰς τὸ ἐπίπεδον αὐτὸ ἀντιστοιχεῖ στρῶμα λεπτὸν ἐξ ἀμμοχαλίκου καλύπτον ὁλόκληρον τὴν ἐπέκτασιν τῆς τομῆς.

Πλησίον τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τῆς τάφρου ἀπεκαλύφθη ἐντὸς τοῦ στρώματος τοῦ ἀμμοχαλίκου λάκκος ἀβαθής, διαμ. 1.50 μ. περίπου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν θραύσματα ἀγγείων (Πίν. 185 α), τμήματα πηλίνων ἀναγλύφων πλακιδίων καὶ εἰδωλίων, χρονολογούμενα ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν (7ος αἰὼν) μέχρι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πίν. 185 β - γ). Μεταξὺ τῶν ὀλιγαρίθμων σχετικῶς ἀναγλύφων πηλίνων πλακιδίων ἀντιπροσωπεύονται ἅπαντες σχεδὸν οἱ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ἑτέρων λακωνικῶν ἱερῶν (Εὐρώτα, Ἁγ. Παρασκευῆς Ἀμυκλῶν) γνωστοὶ τύποι (Πίν. 185 β). Εἰς τὸ ἱερόν, ὡς πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων τεμαχίων ἀκροκεράμων (μιᾶς ἀρχαϊκῆς, μετ' ἀκτινωτοῦ μηνοειδοῦς κοσμήματος, καὶ τεσσάρων ἑλληνιστικῶν, μετὰ παραστάσεων ἀετοῦ, ἱππέων καὶ κεφαλῆς Μεδούσης) (Πίν. 185 δ-στ), ὑπῆρχε μικρὸς ναός. Τὰ προαναφερθέντα ἴχνη δύο παραλλήλων τοίχων ἀποτελοῦν πιθανῶς τμῆμα τῆς θεμελιώσεως.

Περὶ τὰ 0.70 μ. ὑψηλότερον, εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ὑπῆρχε στρῶμα ἐκ κεράμων, εἰς αὐτὸ δὲ ἀντιστοιχεῖ καὶ οἰκοδόμημα ρωμαϊκῶν χρόνων, τοῦ ὁποίου μόνον ἡ τομὴ διακρίνεται εἰς τὸ δυτικὸν τοίχωμα τῆς τάφρου. Συγκεκριμένως διακρίνεται τὸ ἐκ λιθίνων πλακῶν δάπεδον μετὰ βαθμίδος ἔμπροσθεν, ἐνῷ ὄπισθεν τὸ οἰκοδόμημα φαίνεται, ὅτι ἐκλείετο ὑπὸ τοίχου, καθισταμένης οὕτω πιθανῆς τῆς ἑρμηνείας αὐτοῦ ὡς στοᾶς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκε πιθανῶς ὁ εὑρεθεὶς εἰς βαθύτερον βεβαίως ἐπίπεδον καὶ εἰς ἀπόστασιν 4 μ. κίων.

Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Κιρκίρη (Ο.Τ. 117)

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ οἰκοπέδου ἐγένετο κατόπιν τῆς ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου ὑποβολῆς αἰτήσεως διὰ τὴν χορήγησιν οἰκοδομικῆς ἀδείας. Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο εὑρίσκεται εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ Τριακοσίων, συνορεύει δὲ πρὸς Α. μὲ τὸ ἀνασκαφὲν κατὰ τὸ 1970, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπαλλοτριωθέν, οἰκόπεδον Γιάτρα-Ρετσινᾶ.

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1970 ἦτο γνωστόν, ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Γιάτρα οἰκοδόμημα τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. συνεχίζετο ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Κιρκίρη. Οὕτω ἡ ἔρευνα περιωρίσθη εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, ὅπου συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα τῆς πρώτης ἀνασκαφῆς θὰ ἔδει νὰ ἀναζητηθοῦν τὰ κύρια διαμερίσματα τοῦ οἰκοδήματος. Πράγματι ἀπεκαλύφθη μεγάλη αἴθουσα, πλ. 7.60, μήκ. δὲ 18 μ. Οἱ τοῖχοι τῆς αἰθούσης, πλ. 0.65 μ., σώζονται εἰς ἐλάχιστον ὕψος (ὁ νότιος τοῖχος εἶναι τελείως κατεστραμμένος), διατηρεῖται ὅμως ὁ ψηφιδωτὸς διάκοσμος τοῦ δαπέδου (Σχέδ. 2).

Ὁλόκληρος ἡ ἐπίχωσις, πάχους 1.50 μ., μέχρι τοῦ δαπέδου τοῦ ψηφιδωτοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὁμοιόμορφον στρῶμα βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἐφυαλωμένα ὄστρακα μὲ ἐγχάρακτον διάκοσμον, κυρίως δὲ τὰ ἀνευρεθέντα τριάκοντα νομίσματα χρονολογοῦν τοῦτο εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν. Εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ἢ ὀλίγον παλαιότερον, φαίνεται ἤδη ὅτι θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν αἱ προσθῆκαι εἰς τὴν οἰκίαν Γιάτρα, καθὼς καὶ αἱ κατασκευαί (λιθόστρωτον καὶ τρεῖς τάφοι), αἱ ὁποῖαι προεκάλεσαν τὴν καταστροφὴν μεγάλου τμήματος, τοῦ ἑνὸς τετάρτου περίπου, τοῦ ψηφιδωτοῦ. Δυστυχῶς ἡ διατήρησις καὶ τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ δαπέδου δὲν εἶναι καλή, τοῦτο δὲ ὀφείλεται εἰς τὴν κακὴν ποιότητα τοῦ ὑποστρώματος. Πρόκειται, ἐν τούτοις, περὶ ἀξιολόγου συνόλου, δυναμένου νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 6ον αἰ. μ.Χ.

Τὸ δάπεδον περιθέει, ὡς ἐξωτερικὸν πλαίσιον, ταινία ἐκ δελφίνων, ἰχθύων καὶ θαλασσίων τράγων, ἐνῷ διὰ δευτέρας ταινίας ἐκ διπλοῦ πλοχμοῦ διαιρεῖται τοῦτο εἰς τρία διάχωρα. Τὸ πρῶτον ἐξ Α. διάχωρον, διαστ. 5.50 × 5.50 μ., πληροῦται διὰ πλέγματος ἀπὸ ἑπτὰ σειρὰς σηρικῶν τροχῶν, ὁριζοντίως καὶ καθέτως κομβουμένων. Οἱ δίσκοι τῶν τροχῶν κοσμοῦνται μὲ παραστάσεις πτηνῶν. Τοῦ διαχώρου αὐτοῦ ἔχει καταστραφῆ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα, ἐκ τῆς κατασκευῆς κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ ἄκρον δύο ταφικῶν, ὡς φαίνεται, θαλάμων. Τὸ νοτιώτερον τῶν δωματίων αὐτῶν, διαστ. 5 × 3.50 μ., περιέχει τέσσαρας κεραμοσκεπεῖς τάφους, ἐνῷ τὸ παρακείμενον, διαστ. μόλις 2 × 3.50 μ., μόνον ἕνα.

Τὸ δεύτερον διάχωρον, διαστ. 2.80 × 5.50 μ., ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο σειρὰς ἐκ τεσσάρων ὀρθογωνίων πινάκων, διαστ. 1.15 × 1.30 μ., πλαισιουμένων ὑπὸ ἰδιαιτέρου πλαισίου ἁπλοῦ πλοχμοῦ ἑκάστου, καὶ πληρουμένων διὰ παραστάσεων ζώων. Αἱ παραστάσεις, ἂν καὶ ἀδέξιοι, εἶναι πλήρεις ζωῆς. Διακρίνεται ζεῦγος παρδάλεων, σπευδουσῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, ἐν μέσῳ δενδρώδους τοπίου, ἐνῷ εἰς τὸν διπλανὸν πίνακα αἱ διωκόμεναι ἔλαφοι στρέφουν ἔντρομοι τὴν κεφαλήν. Εἰς τὴν δευτέραν σειρὰν ὑπάρχει, τοὐλάχιστον ἐπιφανειακῶς, ἠρεμία. Διακρίνονται ἀνὰ μία ἔλαφος, ἡ δευτέρα ἐνῷ γαλουχεῖ τὸν νεβρόν της, εἰς δὲ τὸν τρίτον σωζόμενον πίνακα λέων, ὁ ὁποῖος προχωρεῖ μὲ ἤρεμον μεγαλοπρέπειαν μέσα εἰς τὸ ἐσχηματοποιημένον τοπίον.

Τὸ δυτικώτερον διάχωρον, διαστ. 6.50 × 5.50 μ., ἀποτελεῖ σύνθεσιν ὀκταγώνων, τὰ ὁποῖα, συναπτόμενα διὰ μικρῶν τετραγώνων κατὰ τὰς μικροτέρας πλευράς των πρὸς τὰ γειτονικὰ τῆς αὐτῆς καὶ τῶν παραλλήλων σειρῶν, δημιουργοῦν σχῆμα φατνωματικόν. Ὀκτάγωνα καὶ τετράγωνα πλαισιοῦνται δι' ἰδίου ἕκαστον ἁπλοῦ πλοχμοῦ. Τὸ ἐσωτερικὸν τῶν ὀκταγώνων διακοσμεῖται διὰ ποικίλων ζώων, ὡς ἄρκτου, λέοντος, καμήλου, ἵππου, χοίρου καὶ διαφόρων ἀπροσδιορίστων αἰλουροειδῶν, συχνότατα μετὰ προσθήκης τοπίου, ὅπως δένδρων ἢ ἐσχηματοποιημένων θάμνων. Ἐνίοτε παρατηροῦνται καὶ συνθέσεις εἰλημμέναι ἐκ τοῦ κλασσικοῦ τυπολογίου, ὡς ἡ τῶν ἀντωπῶν τράγων ἢ τῆς ἀλεκτορομαχίας. Τὰ μικρὰ τετράγωνα πληροῦνται διὰ πτηνῶν εἰς στάσεις συχνὰ ἐκ τοῦ φυσικοῦ εἰλημμένας, ἐνῷ κατὰ τὰς παρυφὰς τοῦ διαχώρου εὑρίσκομεν τὸ κυνήγιον τοῦ λαγωοῦ, ζῶα γαλουχούμενα κλπ. (Πίν. 186 α-β). Τὸ κεντρικὸν τμῆμα τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τοῦ διαχώρου καταλαμβάνει πίναξ, διαστ. 1.90 × 1.80 μ., μὲ παράστασιν παιδὸς ἐπὶ τῆς ράχεως ἐλέφαντος. Τὴν κλίμακα τῆς παραστάσεως δίδει ἡ πρὸ τοῦ ἐλέφαντος ἱσταμένη ἀνδρικὴ μορφή (Πίν. 186 γ).

Ἡ διάταξις τῶν μορφῶν εἰς τὰς παραστάσεις εἶναι παρατακτική. Αἱ μορφαὶ καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ λεπτομέρειαι ἀποδίδονται κυρίως διὰ τῶν περιγραμμάτων, οὐδεμία δὲ προσπάθεια γίνεται ἀποδόσεως τῆς πλαστικότητος. Ἀντιθέτως, συχνάκις ἡ ἐπιφάνεια τοῦ σώματος τοῦ ζώου ἀποδίδεται σχηματικῶς ὡς δικτυωτὸν πλέγμα. Εἰς πολὺ μικρὸν βαθμὸν χρησιμοποιοῦνται αἱ ἀποχρώσεις διὰ τὴν διαφοροποίησιν

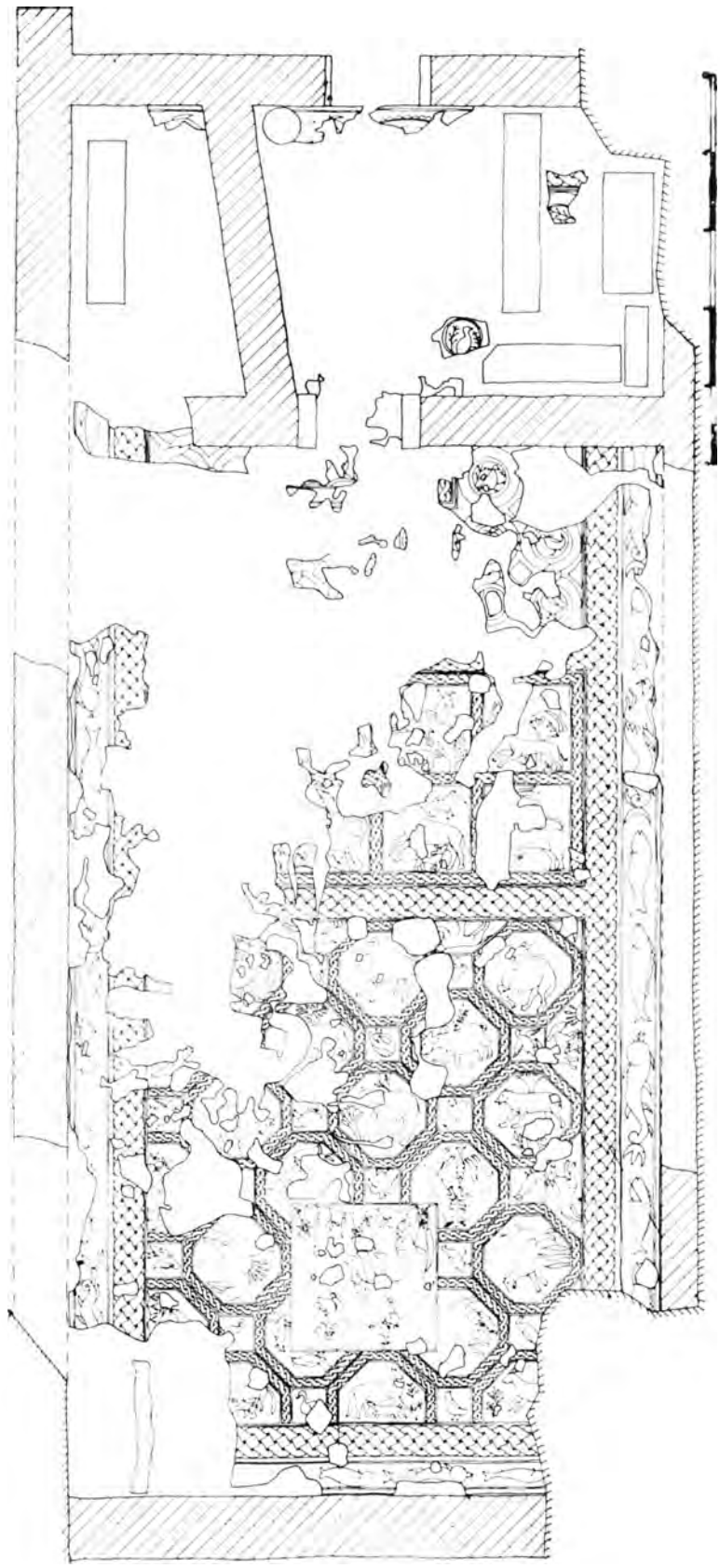

Σχέδ. 2. Σπάρτη. Ψηφιδωτὸν δάπεδον εἰς οἰκόπεδον Κιρκίρη.

τῶν ἐπιφανειῶν. Τὸ σχέδιον, πρωτόγονον καὶ βαρύ, ἐπιτυγχάνει συχνὰ τὴν σωστὴν ἀπόδοσιν τῆς κινήσεως ἢ μιᾶς τυπικῆς στάσεως, μὲ τὴν μεγίστην δυνατὴν οἰκονομίαν. Ἂν καὶ τείνει νὰ ἀναγάγῃ τὴν μορφὴν εἰς ἓν διακοσμητικὸν σχῆμα, ἐν τούτοις δὲν παρατηρεῖται εἰσέτι ἡ διὰ τῆς παρατακτικῆς ἀποδόσεως τῶν ἐπὶ μέρους διάσπασις τῆς ὀργανικῆς ἑνότητος τῆς μορφῆς.

Εἴς τινας σπανίας περιπτώσεις συναντῶμεν ἀναμνήσεις κλασσικῶν προτύπων. Τὸ βάθος εἶναι λευκόν. Ἐχρησιμοποιήθησαν ψηφῖδες χρώματος μέλανος (διὰ τὰ περιγράμματα), κυανοῦ, τεφροῦ, ὤχρας, ἐρυθροῦ δύο ἀποχρώσεων καὶ πρασίνου δύο ἀποχρώσεων.

Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς ἀποκαλυφθείσης αἰθούσης δὲν εἶναι εἰσέτι δυνατὴ ἡ διατύπωσις ὁριστικῆς γνώμης. Τὸ μέγεθος καὶ ὁ προσανατολισμός αὐτῆς, καθὼς καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐντοιχισμένων, εἰς μεταγενεστέρας (βυζαντινὰς) προσθήκας τῆς οἰκίας Γιάτρα, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (κυρίως πεσσίσκων τέμπλου), συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἑρμηνείας της ὡς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Ἀντιθέτως, ἡ σύνθεσις τῆς διακοσμήσεως, ἰδίᾳ ἡ κύκλῳ περὶ τὸν κεντρικὸν πίνακα διάταξις τῶν παραστάσεων εἰς τὸ δυτικὸν διάχωρον καὶ ὁ προσανατολισμὸς τοῦ πίνακος, στοιχεῖα ἀντίθετα πρὸς τὸν ἀναμενόμενον εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν βασιλικῶν τονισμὸν τῆς κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ κτηρίου κατευθύνσεως, τέλος καὶ τὸ θέμα τῆς κεντρικῆς παραστάσεως, ἐνισχύουν τὴν ἑρμηνείαν τῆς αἰθούσης ὡς λαϊκοῦ κτίσματος, π.χ. ὡς τμήματος μεγάλης ἐπαύλεως τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ., παρομοίας τῆς εἰς Μεγαλόπολιν πρὸ ἐτους ἀνασκαφείσης (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 175 κ.ἑ.). Δοκιμαστικὴ τομὴ γενομένη εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου λογικῶς θὰ ἀνεμένετο ἡ ἁψὶς τοῦ ἱεροῦ, εἶχεν ἀρνητικὸν ἀποτέλεσμα.

Οἰκόπεδον Ἰ. Βαβαρούτσου (Ο.Τ. 114)

Ἡ ἀνασκαφὴ διενηργήθη μέχρι βάθους 2 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Εἰς μικρὸν βάθος, περίπου 0.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἀπεκαλύφθησαν οἱ τοῖχοι οἰκοδομήματος καταλαμβάνοντος ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου. Οὗτοι, κατεσκευασμένοι ἐξ ἀργῶν λίθων ἄνευ ἀσβεστοκονίας, σώζονται εἰς ὕψος ἕως 0.80 μ. Ἐντὸς τοῦ βορειοτέρου ἐκ τῶν δωματίων τῆς ἀνασκαφείσης οἰκοδομῆς ἀνευρέθη πλῆθος μυλολίθων, μαρτυρούντων περὶ τῆς χρήσεως τοῦ κτηρίου.

Ἡ ἀνασκαφὴ ὑπῆρξε πτωχὴ εἰς εὑρήματα. Πλὴν τῆς χειρὸς χαλκοῦ εἰδωλίου καί τινων νομισμάτων τῶν ὑστάτων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος, τὰ ὁποῖα καὶ χρονολογοῦν πιθανῶς τὸ οἰκοδόμημα, οὐδὲν ἄξιον λόγου εὑρέθη.

Λόγῳ τοῦ μικροῦ ἀρχιτεκτονικοῦ καὶ ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ καὶ τῆς κακῆς διατηρήσεως τοῦ κτηρίου, δὲν προέβημεν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου ὁλοκλήρου τοῦ οἰκοπέδου. Πράγματι, ἡ εἰς βάθος 2 μ. ἐντὸς τοῦ ἑλληνιστικοῦ στρώματος ἀνασκαφὴ οὐδὲν ἀπέδωσεν.

Οἰκόπεδον Κουτσόγεωργα (Ο.Τ. 117) (Σχέδ. 3· Πίν. 187 α)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Σπάρτης-Τριπόλεως καὶ Ἀρχιδάμου, διαγωνίως ἐναντι τῆς παλαιότερον ἀνασκαφείσης βασιλικῆς εἰς τὸ οἰκόπεδον Βαρβιτσιώτη[3].

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο κατόπιν τῆς διακοπῆς τῶν σκαπτικῶν ἐργασιῶν καὶ ἐνῷ ἤδη αὗται εἶχον ἐπεκταθῆ εἰς τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ οἰκοπέδου. Εἰς ἀπόστασιν 5.50 μ. ἀπὸ τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου καὶ μὲ κατεύθυνσιν περίπου παράλληλον πρὸς αὐτήν, ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 1.60 μ., τοῖχος ἐκτισμένος διὰ λίθων ἀργῶν, κροκαλῶν καὶ ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων δύο βάσεις περιρραντηρίου καὶ ἓν κιονόκρανον. Ὁ τοῖχος συνεχίζετο καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ οἰκοπέδου καὶ ὑπὸ τὴν παρακειμένην οἰκοδομήν. Κατὰ μῆκος τῆς βορείου αὐτοῦ πλευρᾶς ὑπῆρχεν, εἰς βάθος 2.50 μ., αὐλαξ ἐκτισμένη διὰ λίθων. Ὁ τοῖχος θεμελιοῦται ἐπὶ παλαιοτέρου, ὁ ὁποῖος μὲ μικρὰν μόνον ἀπόκλισιν πρὸς Β. ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. κατεύθυνσιν.

Ὅτι πρόκειται περὶ ἀναλημματικοῦ τοίχου, στηρίζοντος τὸν πρὸς Ν. ὑψούμενον λόφον, εἶναι φανερὸν ἐκ τῆς συγκρίσεως τῆς στάθμης τοῦ στερεοῦ ἐδάφους βορείως τοῦ τοίχου, ὅπου οὗτος φθάνει εἰς βάθος 4.50 μ. εἰς τὸ ἐπίπεδον ἐστρωμένης διὰ πλακῶν ἑλληνιστικῆς ὁδοῦ, καὶ νοτίως αὐτοῦ, ὅπου τὸ στερεὸν ἔδαφος εὑρίσκεται εἰς βάθος 2.50-3 μ.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νοτίως τοῦ τοίχου καὶ μέχρι τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ ἐκτεινομένου χώρου ἀπεκάλυψεν εἰς βάθος 1 μ. τμῆμα κτηρίου τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Τούτου ἀνεσκάφησαν τρία δωμάτια, εὑρισκόμενα κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου. Τὰ δύο ἐξ αὐτῶν ἐπεκοινώνουν μεταξύ των διὰ θύρας, τῆς ὁποίας τὸ κατώφλιον σώζεται κατὰ χώραν. Παρὰ τὴν θύραν εὑρέθη μαρμάρινος ἀρράβδωτος κίων. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ μόνου πλήρως ἀνασκαφέντος δωματίου, διαστ. 3 × 3 μ., ἀνευρέθη θησαυρὸς ἐκ πεντήκοντα ἑνὸς νομισμάτων minimi, τοῦ 5ου αἰ. Τὸν χῶρον μεταξὺ τῶν δωματίων καὶ τῆς παρὰ τὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον εὑρισκομένης εἰσόδου καταλαμβάνει ὑπαίθριος λιθόστρωτος αὐλή, διαστ. 5 × 4 μ.

Ἡ εἴσοδος ἀπετέλει ἰδιαίτερον δωμάτιον, διαστ. 3 × 4 μ. Οἱ τοῖχοι του εἶναι σχεδὸν τελείως κατεστραμμένοι, κατὰ χώραν δὲ σώζονται μόνον τὰ δύο κατώφλια. Εἰς καλυτέραν κατάστασιν θὰ πρέπει νὰ

3. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 174, Σχέδ. 2.

διατηροῦνται τὰ πρὸς Δ., ὑπὸ τὴν ὁδὸν Ἀρχιδάμου, ἐκτεινόμενα διαμερίσματα.

Καλῶς διατηρεῖται ἐπίσης τὸ ἀποχετευτικὸν σύστημα τοῦ κτηρίου. Δύο ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοὶ διέσχιζον τὴν αὐλήν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς ἠκολούθει ἐσωτερικῶς τὸν δυτικὸν τοῖχον τῆς αὐλῆς, τροφοδοτούμενος δὲ ὑπὸ φρεατίου, εἰς τὸ ὁποῖον συνέρρεον τὰ ὄμβρια ὕδατα ἐκ τῆς ὀροφῆς, κατέληγεν εἰς κτιστὴν δεξαμενὴν εὑρισκομένην ὑπὸ τὴν εἴσοδον. Ὁ ἕτερος τῶν ἀγωγῶν, διαγωνίως διασχίζων τὴν αὐλήν, κατέληγεν εἰς ἕνα ἐκ τῶν τριῶν ἐκτισμένων ἀγωγῶν, οἱ ὁποῖοι ἔβαινον ἐξωτερικῶς κατὰ μῆκος τοῦ οἰκοδομήματος.

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἐν λόγῳ ἀγωγῶν κατεστράφη κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου. Τὸ γενικὸν σχέδιον τοῦ κτηρίου, ἡ διάταξις καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν ἀγωγῶν παρουσιάζει μεγάλας ὁμοιότητας μετὰ τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1971 ἀνασκαφέντος κτηρίου εἰς τὸ οἰκόπεδον ὑπ' ἀριθ. 5 τῶν Ἐργατικῶν Κατοικιῶν Σπάρτης[4].

Ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίσθη εἰς βάθος ὑπὸ τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ περιγραφέντος κτηρίου. Κατ' αὐτὴν διεπιστώθη, ὅτι τὸ ὑστερορρωμαϊκὸν οἰκοδόμημα ἦτο θεμελιωμένον ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, εἰς βάθος 2.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Παλαιότερον κτίσμα δὲν ἀνευρέθη, πλὴν τῶν ἰχνῶν κατεστραμμένου ἑλληνιστικοῦ τάφου, τοῦ ὁποίου τὰ κτερίσματα, τρεῖς λύχνοι (Πίν. 187 ε), unguentaria, δύο μεγαρικοὶ σκύφοι (Πίν. 187 γ - δ), εἰδώλιον (Πίν. 187 β), σιδηρᾶ στλεγγίς, καθὼς καὶ τὸ εἰς σχῆμα κώνου σῆμα τοῦ τάφου, εἶχον διασκορπισθῆ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν μεταξὺ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς δεξαμενῆς, κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοδομήματος.

4. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 248, Σχέδ. 3, Πίν. 186 β.

Οἰκόπεδον Γρ. Σταματάκου

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων οἰκοδομῆς, ἰδιοκτησίας Γρ. Σταματάκου ἐπὶ τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ Κ. Παλαιολόγου 59, ἐκτὸς τοῦ κεκηρυγμένου ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς πόλεως, ἀπεκαλύφθησαν εἰς βάθος 1.60 μ. καὶ ἀνεσκάφησαν τὰ ἐρείπια ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος, ἀποτελοῦντα πιθανῶς τμῆμα μικροῦ λουτρῶνος (Σχέδ. 4).

Σώζεται σχεδὸν ὁλόκληρον (πλὴν τῆς βορειοδυ-

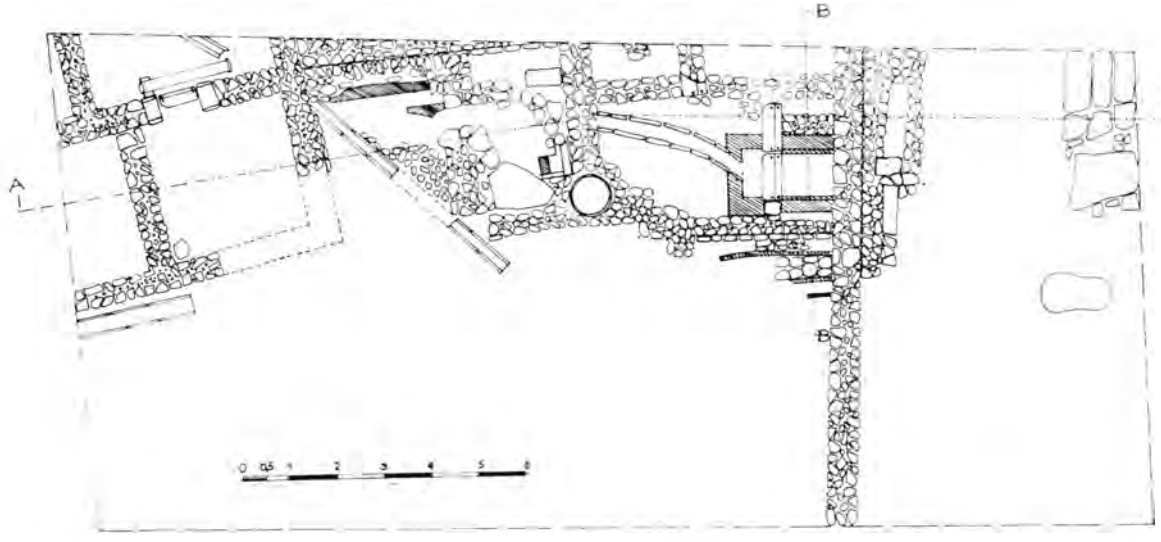

Σχέδ. 3. Σπάρτη. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Κουτσόγεωργα.

τικῆς αὐτοῦ γωνίας) ὀρθογώνιον ὑπόγειον δωμάτιον, διαστ. 2.50 × 3.50 μ., καὶ τμήματα ἑτέρων δύο ἀψιδωτῶν δωματίων, συγκοινωνούντων μὲ αὐτὸ κατὰ τὴν νοτίαν καὶ ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευρὰν διὰ στενῶν, χαμηλῶν, πιθανῶς τοξωτῶν, ἀνοιγμάτων.

Ἑτέρα εἴσοδος εἰς τὸ δωμάτιον ὑπῆρχεν εἰς τὸ μέσον τῆς βορείου αὐτοῦ πλευρᾶς.

Τὸ κτήριον συνεχίζετο πρὸς Ν. καὶ Α., ἔχει ὅμως καταστραφῆ κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν ὑπογείων τῶν παρακειμένων οἰκοδομῶν πρὸ πεντηκονταετίας καὶ πλέον, καθὼς καὶ τῶν θεμελίων τῆς προγενεστέρας εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ οἰκοδομῆς.

Οἱ τοῖχοι, ἐξ ὁλοκλήρου ἐκτισμένοι διὰ κανονικῶν ἰσοπαχῶν σειρῶν ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος, σώζονται εἰς ὕψος μέχρις 1.20 μ. Ἡ διοχέτευσις τοῦ θερμοῦ ἀέρος ἐγένετο διὰ συστήματος ἐντοιχίων καθέτων ἀγωγῶν. Τὸ δάπεδον ἦτο ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν, τινὲς τῶν ὁποίων σώζονται

κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ δωματίου.

Ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων καὶ τῆς τοιχοποιίας τοῦ κτηρίου, τὸ λουτρὸν δύναται νὰ χρονολογηθῇ ἐντὸς τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. καὶ μᾶλλον κατὰ τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ.

Οἰκόπεδον Μ. Χατζῆ (Ο. Τ. 91)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θίβρωνος, εἰς τὴν περιοχὴν μεταξὺ τοῦ λόφου Ξενία καὶ τοῦ παρὰ τὸν Εὐρώταν μύλου Ματάλα. Τῆς ἀνασκαφῆς προηγήθη ἡ διάνοιξις τῶν θεμελίων, κατὰ τὴν ὁποίαν κατεστράφη τμῆμα μεγάλου ἀρχαίου τοίχου, ἦλθον δὲ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καί τινα εἰδώλια.

Ἡ ἔρευνα περιωρίσθη εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τῆς οἰκοδομῆς. Εἰς βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἀπεκαλύφθη καὶ ἐκαθαρίσθη τοῖχος ἐξ ἀργῶν λίθων, ἄνευ συνδετικῆς τινος ὕλης, πλ. 0.60-0.75 καὶ ὕψ. 0.80 μ., βαίνων λοξῶς κατὰ μῆκος τοῦ βορείου ὁρίου τοῦ οἰκοπέδου Χατζῆ. Οὗτος σώζεται εἰς μῆκος 4.80 μ., συνεχίζεται δὲ τόσον πρὸς Δ., ἐντὸς δηλαδὴ τοῦ οἰκοπέδου Χατζῆ, ὅσον καὶ πρὸς Α. ὑπὸ τὴν ὁδόν. Εἶναι πιθανὴ ἡ ἑρμηνεία του ὡς περιβόλου.

Βορείως τοῦ τοίχου, κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου Χατζῆ, ἀπεκαλύφθη ἀποθέτης, πλ. 1.50 μ., ὁ ὁποῖος συνεχίζεται ἐντὸς τοῦ προαναφερθέντος γειτονικοῦ οἰκοπέδου. Ὁ ἀποθέτης ἀνεσκάφη μόνον εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Ἡ ἐπέκτασις τῆς ἀνασκαφῆς ἐντὸς τοῦ γειτονικοῦ οἰκοπέδου ἦτο ἀδύνατος λόγῳ τῶν συσσωρευμένων «μπάζων» ἐκ τῆς ἐκσκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Χατζῆ. Εὑρέθησαν, πλὴν τῶν κεράμων, εἴκοσι δύο πήλινα ἀνάγλυφα πλακίδια μὲ παραστάσεις τοῦ τύπου τῶν «ἀφηρωισμένων νεκρῶν», «νεκροδείπνων» καὶ ἱππέων, περὶ τὰ δεκαὲξ πήλινα γυναικεῖα εἰδώλια, ἐκ τῶν ὁποίων δώδεκα γυναικεῖαι κεφαλαὶ μετὰ πό-

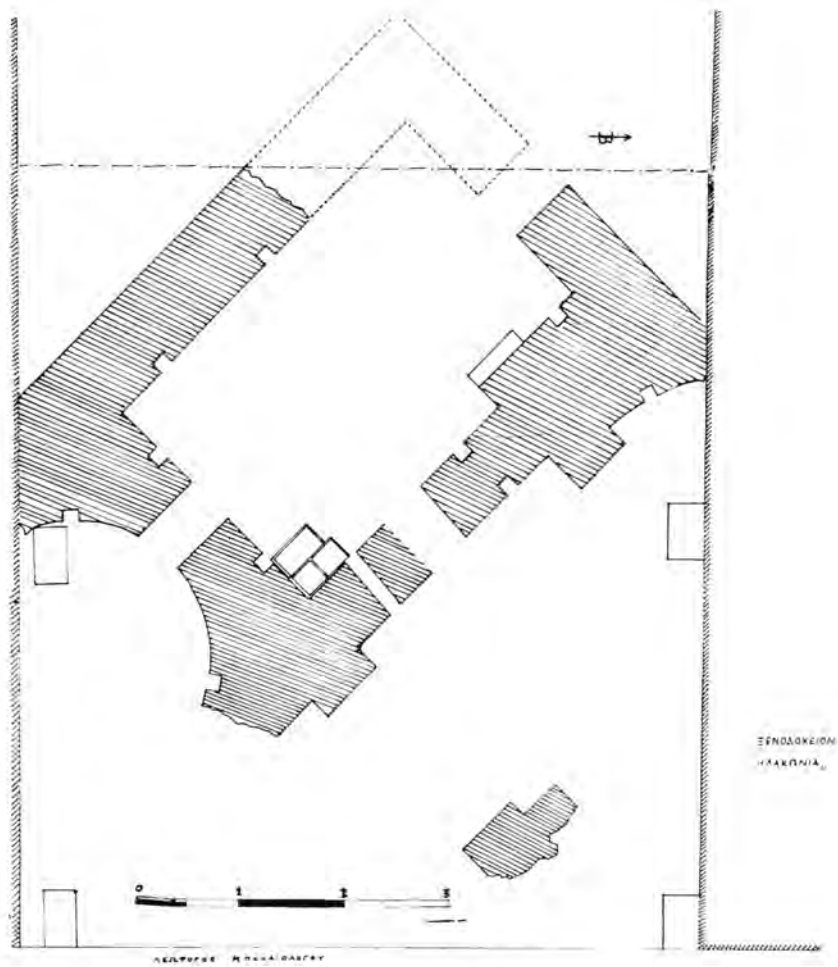

Σχέδ. 4. Σπάρτη. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Γρ. Σταματάκου.

λου, τριάκοντα ἀνδρικά, τὸ πλεῖστον γυμνά, εἰδώλια καθὼς καί τινα μικρογραφικὰ ἀγγεῖα (Πίν. 188 α-β). Οὕτω τὰ εὑρήματα ἀντιστοιχοῦν ἀπολύτως, ὡς πρὸς τοὺς τύπους τῶν ἀναγλύφων, πρὸς τὰ ἐκ τοῦ ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἀνασκαφέντος, πλησίον τοῦ ἀρχαίου τείχους παρὰ τὸν Εὐρώταν μικροῦ λακωνικοῦ ἱεροῦ (A. J. B. Wace, Excavations at Sparta, BSA XII (1905-6), σ. 288-293) καὶ πρὸς τὰ ἐκ τοῦ ἀποθέτου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς γνωστά.

ΓΥΘΕΙΟΝ

Οἰκόπεδον Οἰκονομάκου (Κουρτάκη)

Κατὰ τὸ πέρας τῆς ἐκσκαφῆς ὑπογείου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θεάτρου 21 ἀπεκαλύφθη κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 1.20 μ. τμῆμα τοίχου, μήκ. 6 μ. (πάχ. τοίχου 0.60 μ.), μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἐλαφρῶς ἀποκλίνουσαν ἀπὸ τὴν τῆς συγχρόνου οἰκοδομικῆς γραμμῆς. Εἰς τὸ βόρειον ἄκρον του (3 μ. ἀπὸ τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου), ὁ τοῖχος σχηματίζει γωνίαν καὶ συνεχίζεται ἐπὶ 2 εἰσέτι μέτρα πρὸς Α. ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου. Ὁ τοῖχος σώζεται εἰς ὕψος 0.30 μ., ἐνὸς δόμου ὑπὲρ τὰ θεμέλια, εἶναι δὲ ἐκτισμένος δι' ὀρθογωνίων δόμων ἐκ πωρολίθου, εἰς δευτέραν χρῆσιν, κεράμων κατὰ τοὺς ἁρμοὺς καὶ ἀσβεστοκονίας. Κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ τοίχου σώζεται κατὰ χώραν κατώφλιον ἐξ ἐρυθρωποῦ μαρμάρου, μήκ. 1.30 μ. Νοτίως τῆς παραστάδος τῆς θύρας, τῆς ὁποίας σώζεται μόνον τὸ θεμέλιον, ὁ τοῖχος εἶναι τελείως κατεστραμμένος. Ἑτέρα μικροτέρα θύρα πλ. 0.85 μ., ὑπῆρχεν εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τοίχου, πλησίον τῆς γωνίας.

Εἰς ἀπόστασιν 4.50 μ. ἀπὸ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ οἰκοπέδου καὶ 16 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 0.80 μ., ὀρθογώνιος κατασκευή, διαστ. 3.50 × 4.50 μ., ἐκ πωρολίθων εἰς δευτέραν χρῆσιν, ἀφθόνων μικρῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονίας. Ἡ κατεύθυνσις τοῦ κτίσματος εἶναι παράλληλος πρὸς τὴν τοῦ οἰκοπέδου, φαίνεται δὲ ὅτι τοῦτο συνεχίζεται ὑπὸ τὴν παρακειμένην οἰκίαν.

Ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν δύο περιγραφέντων κτηρίων δὲν ἦτο ἐφικτὸν νὰ διαπιστωθῇ, δεδομένου ὅτι διὰ τῆς προηγηθείσης ἐκσκαφῆς τοῦ ὑπογείου εἶχε καταστραφῇ πᾶσα σχετικὴ στρωματογραφικὴ ἔνδειξις. Ἐκ τῆς κατασκευῆς των χρονολογοῦνται ἀμφότερα εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ὁ ἐλαφρῶς διάφορος προσανατολισμὸς ἀποτελεῖ ἔνδειξιν διὰ τὴν κατάταξίν των εἰς διαφόρους οἰκοδομικὰς φάσεις τῆς πόλεως. Ἡ ὀλιγώτερον ἐπιμελὴς κατασκευὴ καὶ τὸ ὑψηλότερον ἐπίπεδον θεμελιώσεως τῆς ὀρθογωνίου κατασκευῆς (ἡ ὁποία παρουσιάζει ἀναλογίας μετὰ τῆς εἰς τὸ οἰκόπεδον Καλκανάκου διαπιστωθείσης) τοποθετοῦν αὐτὴν εἰς νεωτέρους χρόνους.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχωμάτων τοῦ οἰκοπέδου, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀποσαφηνίσεως τῆς στρωματογραφίας τοῦ χώρου, ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 1.20 μ., κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, ἀκριβῶς δὲ ὑπὸ τὴν μεσοτοιχίαν τῆς πρὸς Ν. οἰκίας, τοῖχος, ὕψ. 1.30 μ., ἐκτισμένος κατὰ τὸν ἀκανόνιστον πολυγωνικὸν τρόπον. Τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ τοίχου ἀποτελεῖ σειρὰ πλακῶν. Ὁ τοῖχος, ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 4.50 μ., εἶναι δὲ προφανές, ὅτι οὗτος συνεχίζεται ἑκατέρωθεν, μὲ κατεύθυνσιν ἐλάχιστα ἀποκλίνουσαν τῆς τοῦ συγχρόνου πολεοδομικοῦ, ὑπὸ τὰ πρὸς Ν. καὶ Δ. οἰκόπεδα. Ὁ τοῖχος ἑδράζεται ἐπὶ ἀναλήμματος σχηματιζομένου δι' ἑτέρου τοίχου παραλλήλου καὶ εἰς ἀπόστασιν 1 μ. πρὸς Β. αὐτοῦ εὑρισκομένου. Τὸ ὕψος τοῦ τελευταίου τούτου τοίχου εἶναι 1.40 μ.

Ἐκ τῶν περισυλλεγέντων κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ τοίχου ὀστράκων τοῦ τύπου τῆς «δυτικῆς κλιτύος», οὗτος δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Τὸ μοναδικὸν εὕρημα ὑπῆρξε μικρὰ πηλίνη κεφαλὴ ἑλληνιστικοῦ εἰδωλίου (grotesque) (Πίν. 188 γ).

Οἰκόπεδον Ε. Καλκανάκου (Σχέδ. 5)

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἰ. Γρηγοράκη εἰς Παλαιόπολιν Γυθείου, πλησίον τοῦ κατὰ τὸ 1972 ἀνασκαφέντος οἰκοπέδου Μαστοράκου.

Ἀπεκαλύφθησαν, εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, τρία δωμάτια, κοσμούμενα διὰ ψηφιδωτῶν δαπέδων καὶ τὸ ὑπόκαυστον λουτροῦ, οἰκίας τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, πρὸς Ν. δὲ καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὴν τὰ θεμέλια νεωτέρου ναομόρφου κτίσματος μὲ κατεύθυνσιν ἐλαφρῶς ἀποκλίνουσαν τῆς οἰκίας πρὸς Ν.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο κτίσμα τοῦ ὁποίου ὁ βόρειος τοῖχος ἔχει καταστρέψει ἐν μέρει τὸν τοῖχον τοῦ λουτροῦ, ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς σχεδὸν τετραγώνου (σηκοῦ διαστ. 2.70 × 2.90 μ.,) μετὰ προδόμου, μήκους μόλις 1.25 μ., κλειομένου ἔμπροσθεν πιθανῶς διὰ κιγκλιδώματος (τὸ ἐκ πωρολίθων κατώφλιον φέρει κατὰ διαστήματα ὀπάς, αἱ δὲ παραστάδες ἐγκοπάς).

Τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς πρὸς Β. ἀποκαλυφθείσης ρωμαϊκῆς οἰκίας καταλαμβάνει αἴθουσα («Α» ἐν τῷ Σχεδίῳ 5), διαστάσεων πιθανῶς 4.70 × 3.30 μ., κοσμουμένη διὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου μὲ γεωμετρικὴν διακόσμησιν ἁπλοῦ δικτυωτοῦ πλέγματος ἐρυθροῦ ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους, μετὰ μικρῶν σταυροειδῶν κοσμημάτων εἰς τὸ κέντρον τῶν τετραγώνων. Τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ψηφιδωτοῦ ἔχει καταστραφῇ, τμῆμα δὲ αὐτοῦ, εἰς τὸ κέντρον περίπου τοῦ δωματίου, ἔχει ἐκ τῶν ὑστέρων συμπληρωθῇ δι' ὀπτοπλίνθων. Οἱ μόνοι σωζόμενοι τοῖχοι τοῦ δωματίου, οἱ σχηματίζοντες τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν αὐτοῦ, φέρουν ἐσωτερικῶς τρεῖς ἐπαλλήλους στρώσεις ἐκ κουρασανίου.

Δυτικῶς τῆς εἰρημένης αἰθούσης ἀπεκαλύφθησαν

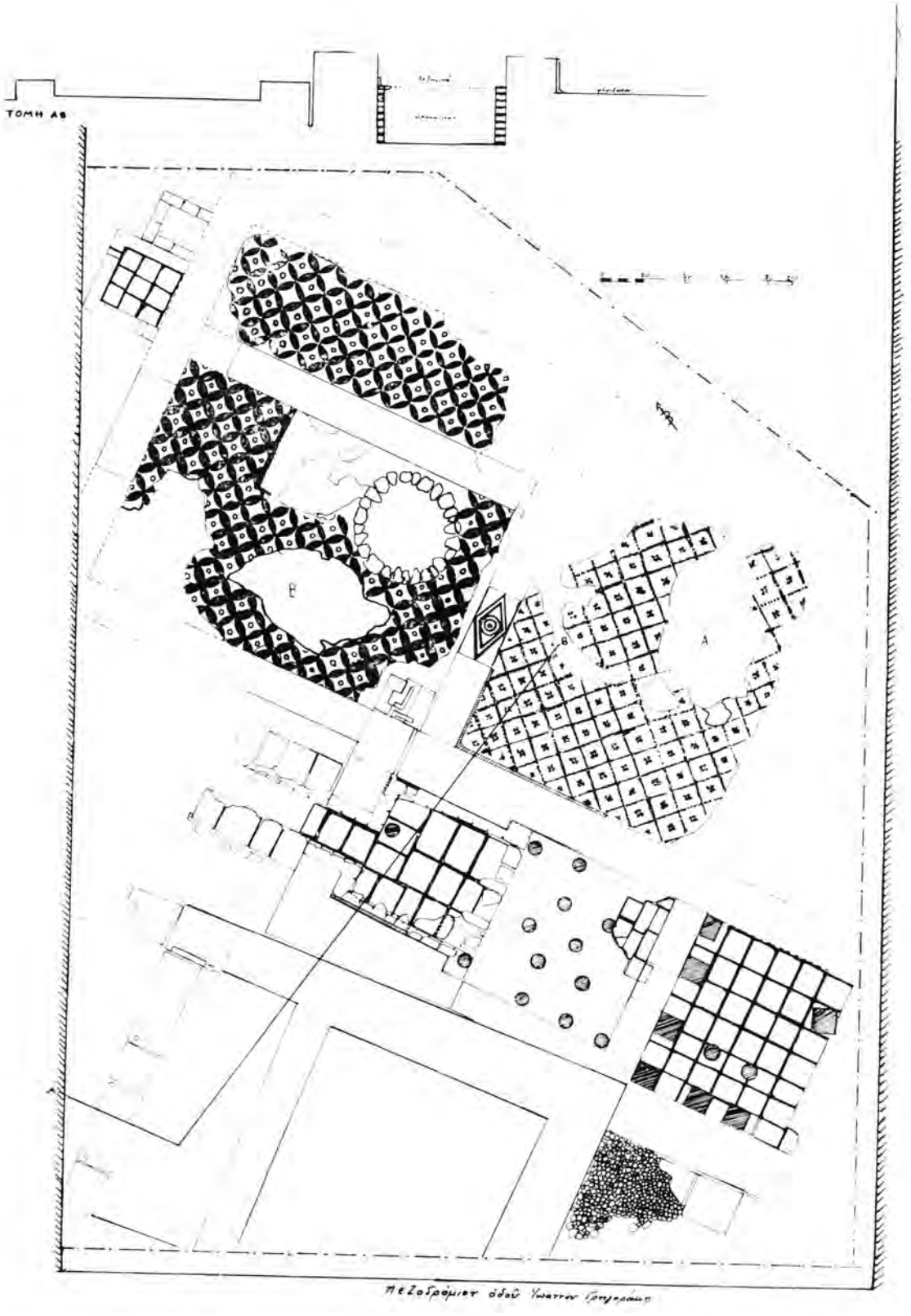

Σχέδ. 5. Ιυθειον. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ οἰκόπεδον Ε. Καλκανάκου καὶ τομή.

δύο μικρότερα δωμάτια (συγκεκριμένως ἓν δωμάτιον «Β», διαστ. 4.40 × 2.90 μ., πρὸς Β. δὲ καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὸ διάδρομος, πλ. 1.35 μ.),κοσμούμενα ἐπίσης διὰ ψηφιδωτῶν δαπέδων (τεμνόμενοι κύκλοι σχηματίζοντες τετράφυλλα).

Σώζονται τμηματικῶς μόνον καὶ εἰς μικρὸν ὕψος, μέχρι 0.50 μ., οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου Β, καθὼς καὶ τὸ μετὰ ψηφιδωτοῦ διακόσμου κατώφλιον (διπλοῦς κύκλος ἐγγεγραμμένος ἐντὸς ρόμβου). Ἀντιθέτως ἔχουν καταστραφῆ, πλὴν ἐλαχίστων ἰχνῶν τῶν θεμελίων, οἱ τοῖχοι τοῦ διαδρόμου.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ καλύτερον σωζόμενον λουτρόν, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς οἰκίας. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ λουτροῦ ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ κλιβάνου καὶ τριῶν, εἰς εὐθεῖαν γραμμήν, ἀπὸ Δ. πρὸς Α., διατεταγμένων ὑποκαύστων, διαστ. 1.70 × 1.80, 2 × 1.90 καὶ 2.20 × 2 μ. Σώζονται μόνον τὰ ἐστρωμένα διὰ πηλίνων πλακῶν δάπεδα καθὼς καί, εἰς μικρὸν ὕψος, οἱ ἐξ ὀπτοπλίνθων κιονίσκοι.

Οἱ τοῖχοι τῶν ὑποκαύστων καλύπτονται διὰ κονιάματος. Τὰ ὑπόκαυστα ἐπεκοινώνουν μεταξύ των διὰ μικρῶν ἀνοιγμάτων, ὕψ. 0.48 καὶ πλ. 0.50 μ. Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ὑποκαύστων ἐχρησιμοποιήθη ἀργότερον ὡς κλίβανος, πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ αὐτὸν ἐνισχύθησαν ἐσωτερικῶς οἱ ἤδη παχεῖς τοῖχοι (0.60-0.70 μ., ἔναντι 0.50 μ. τῶν τοίχων τῶν ὑπολοίπων ὑποκαύστων) διὰ τῆς ἐπενδύσεως ἐσωτερικῶς δι' ὀπτοπλίνθων, πάχ. 0.20 μ. Τότε κατεσκευάσθη καὶ δεξαμενὴ θερμοῦ ὕδατος, καταλαμβάνουσα, ὡς διαπιστοῦται ἐκ τοῦ σωζομένου παχέος στρώματος κουρασανίου, τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ὑπὲρ τὸ ὑπόκαυστον δωματίου.

Ἐκ τῆς δεξαμενῆς ἐτροφοδοτεῖτο δι' ἀγωγοῦ μικρὸς λουτὴρ εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ παρακειμένου δωματίου Β. Τοῦ λουτῆρος τούτου ἀνευρέθη ἡ βάσις, καθὼς καὶ ἡ ἀποχέτευσις. Ἡ ὅλη ἐγκατάστασις, δεξαμενῆς καὶ λουτῆρος, φαίνεται ἀνήκουσα εἰς νεωτέραν φάσιν τοῦ οἰκοδομήματος, διὰ δὲ τὴν ἀποχέτευσιν τοῦ λουτῆρος ἐχρειάσθη νὰ καταστραφῇ στενὴ λωρὶς ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου Β.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνος τῶν ὑδραυλικῶν ἐγκαταστάσεων τῆς ἀνασκαφείσης οἰκίας, ἦλθεν ἡ ἀποκάλυψις εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ δυτικοῦ στενοῦ τοίχου τοῦ διαδρόμου ἀβαθοῦς φρεατίου, διαστ. 0.20 × 0.20 μ., τὸ ὁποῖον μετὰ τοῦ παρακειμένου βόθρου, βάθ. 0.75 μ., ἀπετέλει προφανῶς τοὺς χώρους ὑγιεινῆς τῆς οἰκίας.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου οὐδὲν σημαντικὸν κινητὸν εὕρημα ἔδωσεν. Ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων, τὰ ὁποῖα, πλὴν ἐλαχίστων sigillata, ἀνήκουν εἰς χονδροειδῆ ἀκόσμητα οἰκιακὰ σκεύη, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθοῦν συμπεράσματα διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ κτηρίου. Ἀντ' αὐτοῦ ἡ ἐκ λίθων μετὰ ἀσβεστοκονίας τοιχοδομία καὶ κυρίως ἡ τεχνοτροπία καὶ ἡ πρόχειρος κατασκευὴ τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων συνηγοροῦν διὰ τὴν χρονολόγησιν εἰς τοὺς ὑστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους.

ΣΥΚΕΑ

Ἀνασκαφὴ μυκηναϊκοῦ τάφου (Σχέδ. 6)

Ἡ διάνοιξις κοινοτικῆς ὁδοῦ ἐγένετο ἀφορμὴ διὰ τὴν ἀποκάλυψιν παρὰ τὸ νεκροταφεῖον τοῦ χωρίου Συκέα, πλησίον τῶν Μολάων, μυκηναϊκοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου[5]. Ἡ εἴσοδος εἰς τὸν τάφον ἐγένετο ἀπὸ τὴν ὀροφήν, τῆς ὁποίας τμῆμα εἶχε κατακρημνισθῆ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὁδικῶν ἔργων.

Τοῦ δρόμου, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ νεκροταφείου[6], ἀνεσκάφη τμῆμα, μήκους 2 μ. ἀπὸ τῆς εἰσόδου.

Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου ἐφράσσετο διὰ λιθοδομῆς. Ὁ θάλαμος, ὀρθογώνιος εἰς κάτοψιν, εἶχε διαστάσεις 3.76 × 2.75 καὶ ὕψος 2.64 μ.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐκ τῆς ὀροφῆς πεσόντων χωμάτων, ἀπεκαλύφθησαν κατὰ μῆκος τῶν τοιχωμάτων συγκεντρωμένα εἰς πέντε ὁμάδας εἴκοσι τέσσαρα συνολικῶς ἀγγεῖα.

Ἡ 2α καὶ ἡ 4η ὁμάς, κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν καὶ βορειοανατολικὴν γωνίαν ἀντιστοίχως, περιεῖχον καὶ ὀστᾶ, τεμάχια κρανίων καὶ ἀριθμὸν λιθίνων «κομβίων», προήρχοντο δὲ προφανῶς ἐξ ἀνακομιδῆς. Ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἐπρόκειτο περὶ τῶν πλουσιωτέρων ὁμάδων: ἡ δευτέρα περιελάμβανε πέντε ἀγγεῖα, ἡ δὲ τετάρτη δώδεκα (Πίν. 189 α - β), καλύπτοντα ὁλόκληρον τὸ διάστημα τῆς ΥΕ ΙΙΙ ἐποχῆς (ἐκ τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ ἐποχῆς ὑπῆρχον δύο μόνον ἀγγεῖα). Τὸ παλαιότερον ἐκ τῶν ἀγγείων τοῦ τάφου εὑρέθη εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ θαλάμου ἐπὶ τοῦ τάφου ΙΙΙ. Πρόκειται περὶ πρόχου, ὕψ. 0.235 μ., ἀμελοῦς κατασκευῆς, διακοσμουμένης διὰ κατακορύφων ταινιῶν καὶ χρονολογουμένης εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΑ ἐποχήν[7] (Πίν. 189 γ). Ὁ μοναδικὸς ψευδόστομος ἀμφορεύς, ὕψ. 0.165 μ., εὑρέθη ἀκριβῶς εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ θαλάμου ἐπὶ τοῦ ἐν συνεχείᾳ ἀποκαλυφθέντος τάφου VI (Πίν. 189 δ).

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἀγγείων καὶ τὸν καθαρισμὸν τοῦ δαπέδου ἀπεκαλύφθησαν ὀκτὼ λακκοειδεῖς τάφοι, καλυπτόμενοι διὰ λιθίνων πλακῶν. Παρὰ τὸ δυτικὸν τοίχωμα τοῦ θαλάμου καὶ μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. εὑρίσκετο ὁ τάφος Ι, παραλλήλως

5. Μυκηναϊκὰ ἐπιφανειακὰ εὑρήματα εἶχον ἐπισημανθῆ παλαιότερον εἰς θέσιν Ἀνεμόμυλος πλησίον τῆς Συκέας, βλ. BSA LVI (1961), σ. 138.

6. Εἰς θέσιν Σφύζες, πλησίον τοῦ νεκροταφείου τῆς Συκέας, εἶχεν ἐπισημανθῆ τὸ 1972 συστὰς κατεστραμμένων μυκηναϊκῶν τάφων.

7. Τὴν χρονολόγησιν τῆς πρόχου χρεωστῶ εἰς τὴν ὑπόδειξιν τοῦ καθηγητοῦ κ. H. Catling.

δὲ πρὸς αὐτόν, εἰς τὸν χῶρον πρὸ τῆς εἰσόδου, οἱ τάφοι II, VIII καὶ IV. Οἱ ὑπόλοιποι εἶχον κατεύθυνσιν ἀντίθετον, ἤτοι ἀπὸ Α. πρὸς Δ., εἶναι δὲ ἀπὸ Β. οἱ τάφοι III, V καὶ VI. Τέλος ὁ τάφος VII ἦτο ἐσκαμμένος ἐν εἴδει κόγχης ἐντὸς τοῦ βορείου τοιχώματος τοῦ θαλάμου, ἐφράσσετο δὲ δι' ὀρθίων πλακῶν. Πλὴν τοῦ τελευταίου τούτου, τὸ πλάτος τῶν τάφων ἦτο μόλις 0.30 μ.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν τάφων ἀπεκαλύφθη ὅτι οἱ μὲν τάφοι V, VI καὶ VII περιεῖχον ἀνὰ ἕνα νεκρόν, ὁ τάφος IV δύο ἐπαλλήλους ταφάς, ἐνῷ εἰς τὸν τάφον II ὑπῆρχεν εἷς νεκρός, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ὁποίου εἶχον συγκεντρωθῆ ὀστᾶ προγενεστέρας ταφῆς. Ἅπαντες οἱ νεκροὶ ἔκειντο εἰς ὑπτίαν θέσιν, μὲ τὰς χεῖρας κατὰ μῆκος τοῦ σώματος. Ἀντιθέτως οἱ τάφοι I, III καὶ VIII εἶχον χρησιμεύσει διὰ τὴν ἀνακομιδὴν ὀστῶν. Οἱ τρεῖς τελευταῖοι εἶναι καὶ οἱ μόνοι, οἱ ὁποῖοι ἔδωσαν εὑρήματα: ἐντὸς τοῦ VIII εὑρέθη μόνωτον κύπελλον, ἐντὸς δὲ τοῦ III, τρία κομβία καὶ τινα ὄστρακα, τὰ ὁποῖα πιθανῶς εἶχον διεισδύσει διὰ τῶν διακένων τῶν πλακῶν.

Τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον παρουσίασεν ὁ τάφος I. Κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς του εὑρέθησαν τοποθετημένα, μὲ κάποιαν τάξιν, ξίφος, ξυρόν, μαχαιρίδιον καὶ δύο λαβίδες.

Τὸ ξίφος εἶχε μῆκος 0.45 μ., κεντρικὴν νεύρωσιν, ὁμοιάζει δὲ πρὸς τὸ ἐκ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Κνωσοῦ προερχόμενον[8]. Χρονολογεῖται εἰς τοὺς ΥΕ ΙΙΑ χρόνους (Πίν. 189 ε), ἀποτελεῖ δηλαδὴ μετὰ τῆς πρόχου τὸ παλαιότερον ἀντικείμενον τοῦ

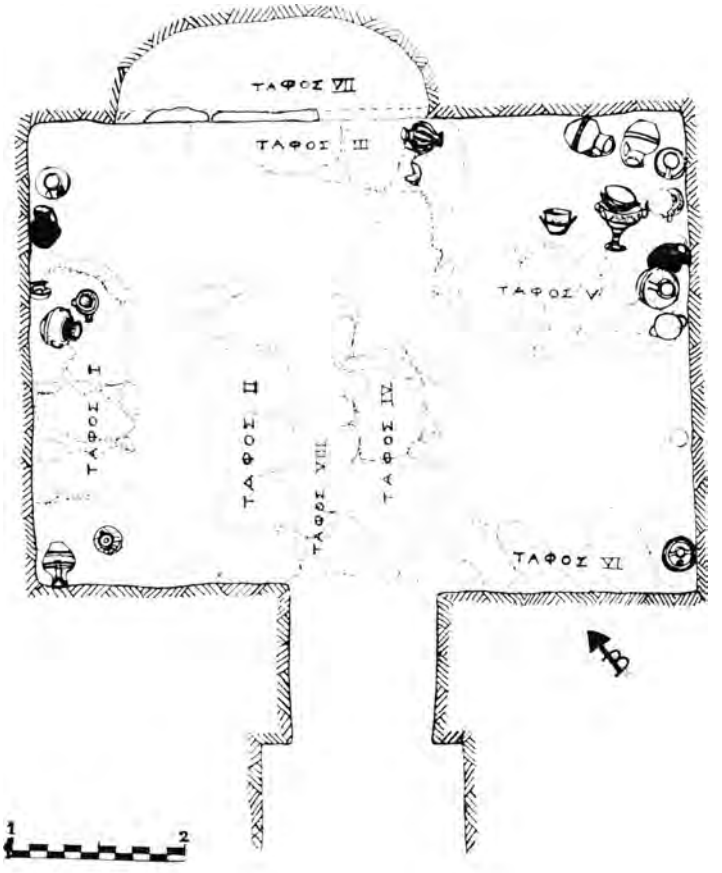

Σχέδ. 6. Συκέα. Μυκηναϊκὸς τάφος.

τάφου, τοῦ ὁποίου ἡ διάρκεια χρήσεως πρέπει νὰ ἦτο διακοσίων τοὐλάχιστον ἐτῶν.

ΑΡΚΑΔΙΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Ἀρχαῖον τεῖχος Μεγάλης Πόλεως

Ἡ διάνοιξις ἀποχετευτικοῦ χάνδακος εἰς τὸν πρὸς Β. τῆς Μεγαλοπόλεως ἀνεγειρόμενον ὑπὸ τῆς ΜΟΜΑ συνοικισμὸν σεισμοπλήκτων, ὡδήγησεν εἰς τὴν ἐκ νέου ἀποκάλυψιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Loring ἀποτυ-

8. BSA LI (1956), σ. 97, εἰκ. 3, 4, 5, πίν. 14ε.

πωθέντος τμήματος Ε τοῦ τείχους τῆς Μεγάλης Πόλεως. Τοῦτο σώζεται εἰς μῆκος 27.40 μ., ἀποτελεῖται δὲ ἀπὸ μίαν σειρὰν μεγάλων ἀσβεστολίθων, ὕψ. 0.50-0.60 μ., ἁδρομερῶς εἰργασμένων κατὰ τὴν ἐσωτερικήν, πρὸς τὴν πόλιν ἐστραμμένην ὄψιν των. Οἱ λίθοι ἑδράζονται ἐπὶ στρώματος χαλικωτοῦ. Ὁ Loring[9] ὑπέθεσεν ὅτι θὰ πρέπει συμφώνως πρὸς τὸ πρότυπον τοῦ καλύτερον διατηρουμένου τμήματος Α, παρὰ τὸ χωρίον Κασιδοχώρι, νὰ ὑπῆρχε καὶ δεύτερος πρὸς Β. παράλληλος τοῖχος, τὸν ὁποῖον ὡς λέγει καὶ ἀνεζήτησεν εἰς μάτην[10]. Δοκιμαστικὴ τομὴ ἀπεκάλυψεν εἰς ἀπόστασιν 7.90 μ. πρὸς Ν. τοῦ τείχους, ἕτερον παράλληλον τοῖχον, ἀποτελούμενον ἐκ διπλῆς σειρᾶς λίθων, συνολ. πλ. 1.10 μ.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα ἔχει μῆκος 10 μ., φαίνεται δὲ νὰ τελειώνῃ κανονικῶς καὶ εἰς τὰ δύο ἄκρα. Ἡ συνολικὴ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν ἀποκαλυφθέντων τοίχων εἶναι βεβαίως μεγαλυτέρα ἀπὸ τὸ μετρηθὲν πλάτος τῆς ὀχυρώσεως εἰς τὸ σημεῖον Α (5.50 μ.), ἀλλὰ δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπό ἕτερα σύγχρονα παραδείγματα ὡς τῆς Γόρτυνος (7 μ.)[11]. Οὕτως, ἂν καὶ κατὰ τὴν γενομένην τομὴν δὲν ἀπεκαλύφθη καὶ ὁ ἐνδιάμεσος τρίτος τοῖχος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὀφείλεται εἰς τὴν γνωστὴν κακὴν διατήρησιν τῶν τειχῶν τῆς Μεγάλης Πόλεως, εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ εἰς τὸ σημεῖον Ε, ὅπου ἡ ὀχύρωσις ἦτο πλέον εὐαίσθητος, τὸ τεῖχος εἶχε τὴν γνωστὴν ἐκ τοῦ Α κατασκευήν. Ἡ μόνη διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἐδῶ ὁ τοῖχος, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ μίαν μόνον σειρὰν μεγάλων λίθων, εὑρίσκεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀντὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως.

Εἰς ἀπόστασιν 4.55 μ. πρὸς Β. τοῦ τείχους ἀπεκαλύφθη ἕτερος παράλληλος τοῖχος, πλάτους μόνον 0.40 μ., κατεσκευασμένος ἐκ μικρῶν λίθων. Τὸ μεταξὺ διάστημα ἐκαλύπτετο ἀπὸ στρῶμα κεράμων καὶ λίθων.

Ἀρχαία Μαντίνεια (Σχέδ. 7)

Κατόπιν αἰτήσεως τῆς Διευθύνσεως Δασῶν διὰ τὴν παραχώρησιν μεγάλου τμήματος (τοῦ 1/3 περίπου) τῆς ὑπὸ τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας Μαντινείας ὁριζομένης ἐκτάσεως, διὰ τὴν ἵδρυσιν δασικοῦ φυτωρίου, διενηργήθησαν δοκιμαστικαὶ τομαί, προκειμένου νὰ διαπιστωθῇ τὸ βάθος τῆς ἐπιχώσεως καὶ ἡ ἔκτασις τῶν σωζομένων ἀρχαίων ἐρειπίων τῆς πόλεως, περὶ τῶν ὁποίων ἐλαχίστας πληροφορίας παρέχει ὁ Γάλλος ἀνασκαφεύς[12].

Ὁ ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Δασῶν προταθεὶς χῶρος καταλαμβάνει τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ πρὸς Ν. τῆς ἀγορᾶς τμήματος τῆς πόλεως, ὁρίζεται δὲ ἀπὸ Δ. ὑπὸ τῆς συγχρόνου ὁδοῦ Τριπόλεως-Κακουρίου, ἀπὸ Ν. ὑπὸ τοῦ τείχους μεταξὺ τῶν πυλῶν τοῦ Παλλαντίου (Ι) καὶ τῆς Τεγέας (G), ἀπὸ Α. δὲ ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὡδήγει ἀπὸ τῆς πύλης τῆς Τεγέας εἰς τὴν τοῦ Ἄργους (D). Ἐντὸς τοῦ ὡς ἄνω ὁριζομένου χώρου σημειοῦνται εἰς τὸν χάρτην τῆς γαλλικῆς ἀνασκαφῆς τὰ ἀσαφῆ ἐρείπια μιᾶς οἰκίας, ἑνὸς κτηρίου χαρακτηριζομένου ὡς συναγωγῆς[13] καὶ μιᾶς «βυζαντινῆς» ἐκκλησίας, τέλος δὲ τὰ ἴχνη τῆς προαναφερθείσης ἀρχαίας ὁδοῦ.

Ἡ ἔρευνα περιωρίσθη εἰς τρία σημεῖα, τοὺς ἐν τῷ Σχεδίῳ 7 σημειουμένους τομεῖς Α, Β καὶ Γ. Πρὸς τούτοις ἐκαθαρίσθησαν ἡ πύλη τῆς Τεγέας καὶ τὰ ἐρείπια τῆς «βυζαντινῆς» ἐκκλησίας.

Ὁ τομεὺς Α εὑρίσκεται περὶ τὰ 50 μ. πρὸς ΝΑ. τοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν Τριπόλεως-Κακουρίου σημειουμένου ἕλους, ὁ τομεὺς Β εἰς τὸν χῶρον περίπου τῆς συναγωγῆς τοῦ Fougères, ὁ δὲ τομεὺς Γ περὶ τὰ 120 μ. νοτιώτερον τοῦ Β, ἐπὶ τῆς (συγχρόνου) ἀτραποῦ πρὸς τὴν πύλην Η.

Τομεὺς Α (Πίν. 190 α - β)

Οὗτος καταλαμβάνει ἔκτασιν μήκ. 76 καὶ πλ. 25 μ. περίπου. Εἰς ἐλάχιστον ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας βάθος (0.20-0.30 μ.) ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια δύο παραλλήλων, εἰς ἀπόστασιν 8.10 μ. ἀπ' ἀλλήλων, βαινόντων τοίχων. Τούτους παρηκολουθήσαμεν εἰς μῆκος 46 μ. Ἂν καὶ ἡ συνέχεια τῶν τοίχων φαίνεται κατεστραμμένη, ἡ μόνη πιθανὴ ἐξήγησις εἶναι ὅτι ὁρίζουν ἀρχαίαν ὁδόν. Τρίτος παράλληλος τοῖχος πλ. 0.60-1 μ., σωζόμενος δὲ εἰς μῆκος 25 μ., ἀπεκαλύφθη μεταξὺ τῶν δύο καὶ εἰς ἀπόστασιν 3 μ., ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοιούτου. Ἐὰν δεχθῶμεν τὴν εὔλογον ἑρμηνείαν του ὡς πεζοδρομίου, ἀπαραιτήτου εἰς τὸ λασπῶδες ἔδαφος τῆς Μαντινείας, τότε τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ περιορίζεται πλέον εἰς τὰ «κανονικὰ» πλαίσια τῶν 5 μ.[14].

Ὁ ἐπείγων χαρακτὴρ τῆς ἐρεύνης, ἡ ὁποία εἰς συντομώτατον διάστημα ἔπρεπε νὰ καλύψῃ ἔκτασιν τριακοσίων περίπου στρεμμάτων, δὲν ἐπέτρεψε τὴν διερεύνησιν τῆς πορείας τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία πιθανῶς εἶναι ἡ συνδέουσα τὰς πύλας τοῦ Παλλαντίου (Ι) καὶ τοῦ Ὀρχομενοῦ (Β), παράλληλος τῆς ἤδη ὑπὸ τοῦ Fougères (ἔ.ἀ., σ. 163) σημειουμένης μεταξὺ τῶν πυλῶν τῆς Τεγέας (G) καὶ τοῦ Ἄργους (D). Ἀντ' αὐτοῦ ἡ ἔρευνα ἐπεξετάθη ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ. Δοκιμαστικὴ τομὴ κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς της οὐδὲν ἴχνος τοίχου ἔφερεν εἰς φῶς. Ἀντιθέτως, ἀπεκαλύφθησαν πρὸς Δ. τῆς ὁδοῦ τὰ θεμέλια (ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ τινων ὀπτοπλίνθων) σειρᾶς τριῶν οἰκιῶν, ἀποτελουσῶν τμῆμα οἰκοδομι-

9. Excavations at Megalopolis, σ. 110.

10. Αὐτόθι.

11. Ἔ.ἀ., σ. 108-109.

12. G. Fougères, Mantinée et l'Arcadie Orientale, 1898, σ. 162-165.

13. Ἔ.ἀ., σ. 517 σημ. 5 (Foucart, Inscr. du Pél. 352), BCH 20 (1896), σ. 159.

14. Fougères, ἔ. ἀ., σ. 163.

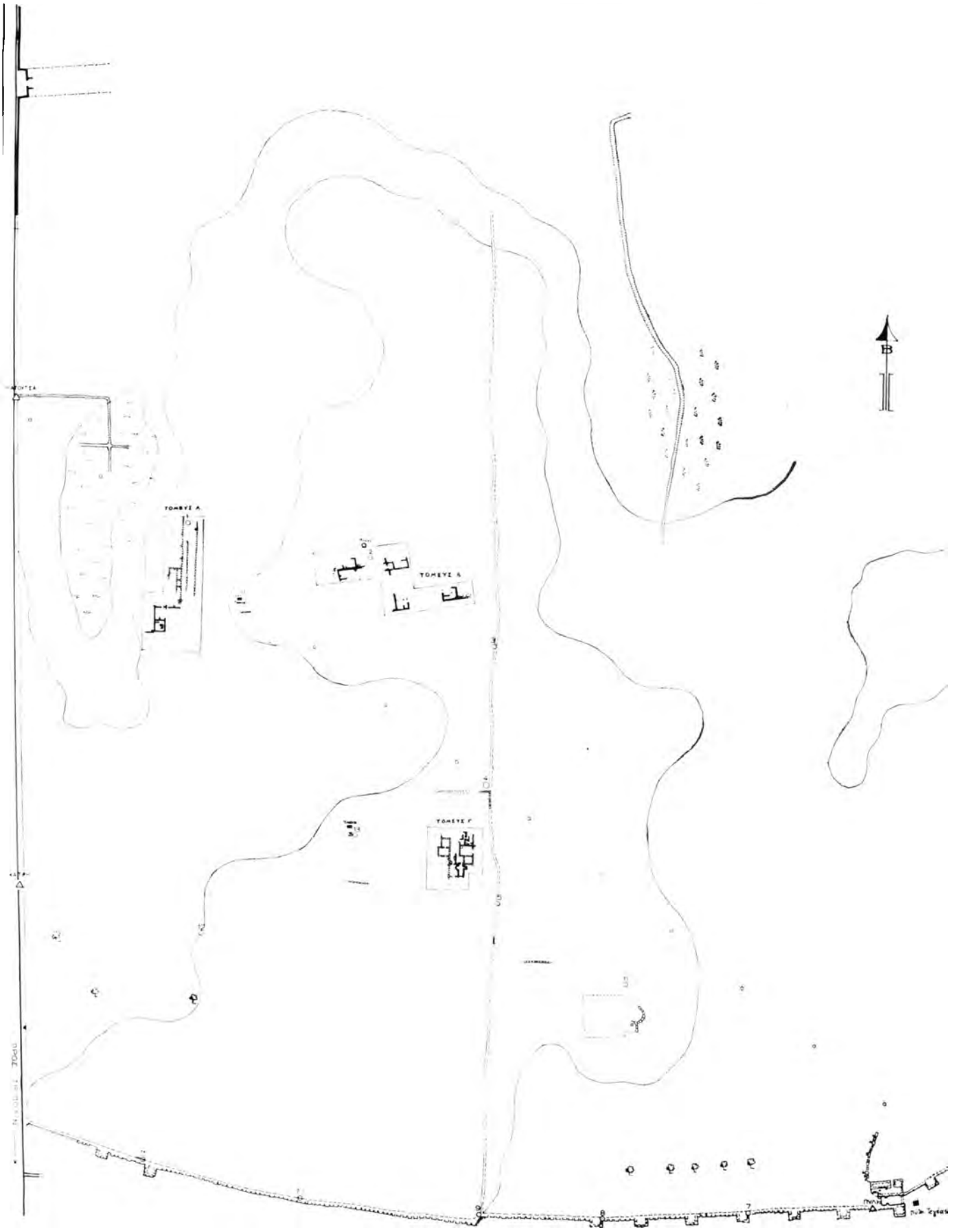

Σχέδ. 7. Τοπογραφικὸν ἀρχαίας Μαντινείας.

κοῦ τετραγώνου τῆς πόλεως. Τόσον ἡ διάταξις (καὶ αἱ διαστάσεις) τῶν δωματίων, ὅσον καὶ αἱ γενικαὶ διαστάσεις (περίπου 15 × 15 μ.) τῶν οἰκιῶν, ἡ ἐσωτερικὴ αὐλὴ (διαστ. 5.70 × 5.70 μ.) μετὰ περιστυλίου, κατὰ τὰς δύο τοὐλάχιστον συνεχιζομένας πλευράς (τὴν ὕπαρξίν του συμπεραίνομεν ἐκ τῆς θεμελιώσεώς του καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς πλακοστρώσεως) καὶ κλίμακος πρὸς τὸν ὄροφον, ἀνταποκρίνονται εἰς τὸν γνωστὸν ἤδη ἀπὸ τὴν Ὄλυνθον τύπον τοῦ οἰκισμοῦ. Δυστυχῶς ἡ ἔλλειψις οἱουδήποτε στοιχείου ἐκ τῆς ἀνωδομῆς καὶ ἡ περιωρισμένη ἔκτασις τῆς ἀνασκαφῆς δυσχεραίνουν τὴν ἀποκατάστασιν.

Τὰ ἐκ τοῦ στρώματος τῆς κατοικήσεως εὑρήματα, νομίσματα 2ου-4ου αἰ. μ.Χ. καὶ λύχνοι 4ου καὶ 5ου αἰ. μ.Χ. (Πίν. 190γ), ἀλλὰ καὶ κατασκευαστικαὶ λεπτομέρειαι, ὅπως ἡ χρῆσις τῶν πηλίνων πλακῶν (εἰς τὴν οἰκίαν Γ), χρονολογοῦν τὰς οἰκίας εἰς τὴν κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους σχετικὴν ἀκμὴν τῆς πόλεως.

Ὡς γνωστὸν αὐτή, ἔρημος ἐπὶ Στράβωνος[15], ἐγνώρισε πραγματικὴν ἀναγέννησιν, καὶ ὄχι μόνον τοῦ ὀνόματός της, ἐπὶ Ἀδριανοῦ, ὀφειλομένην καὶ εἰς τὴν ὑποτιθεμένην συγγένειαν πρὸς τὴν πατρίδα τοῦ Ἀντινόου[16]. Κατὰ τὴν τότε ἀνοικοδόμησιν τῆς Μαντινείας, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν περιγραφὴν τοῦ Παυσανίου, διετηρήθη ἡ μορφὴ τῆς ἀρχαίας πόλεως[17], εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ τὰ παλαιὰ θεμέλια, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἦσαν ἐμφανῆ (σημειωτέον ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερον ἡ ἐπίχωσις εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ὑπερέβη τὰ 0.25 μ.).

Τομεὺς Β

Τὰ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τομέως Β νέα στοιχεῖα δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς: Δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐντοπισθῇ ἡ εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν σημειουμένη ὑπὸ τοῦ Fougères συναγωγή. Μὲ ἀφετηρίαν τὰ ἀποκαλυφθέντα, κατὰ τὰς διενεργηθείσας τέσσαρας τομάς, θεμέλια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιχειρηθῇ ἀποκατάστασις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ χώρου. Παρουσιάζουν, ἐν τούτοις, τὰ θεμέλια αὐτὰ βασικὰς ὁμοιότητας ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς καὶ τὸ γενικὸν σχέδιον (διάταξις καὶ διαστάσεις δωματίων, πλακόστρωτα δάπεδα αὐλῶν εἰς Β2 καὶ Β4) (εἰς τὸ Β4 λίθιναι πλάκες) μετὰ τῶν εἰς τὸν τομέα Α ἀποκαλυφθεισῶν οἰκιῶν. Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ἐν τούτοις, πρῶτον ἡ χρησιμοποίησις κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν ἀρχαιοτέρου ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ (σπονδύλων κιόνων καὶ κιονοκράνων) (Πίν. 190δ), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν παρετηρήθη εἰς τὸν τομέα Α, δεύτερον δὲ ἡ κατεύθυνσις τῶν τοίχων ἡ ὁποία διαφέρει αἰσθητῶς ἀπὸ τὴν τῶν τομέων Α καὶ Γ. Ἡ πρὸς Β. ἀπόκλισις τῆς κατευθύνσεως τῶν τοίχων εἰς τὸν τομέα Β δύναται νὰ συσχετισθῇ μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Fougères διαπιστουμένην ἀκτινωτὴν περὶ τὴν ἀγορὰν διάταξιν τῶν ὁδῶν εἰς Μαντίνειαν[18].

Τομεὺς Γ (Σχέδ. 8)

Ἡ μεγαλυτέρα ἐπίχωσις καὶ ἡ συνεχὴς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ οἰκισμοῦ κατοίκησις τοῦ χώρου ἐπιτρέπουν τὴν διάκρισιν, ἐκ τοῦ τρόπου κατασκευῆς, τῶν ἀποκαλυφθέντων τοίχων, εἰς πέντε οἰκοδομικὰς φάσεις. Σημειωτέον, ὅτι κατὰ τὰς νεωτέρας φάσεις ἐγίνετο ἑκάστοτε χρῆσις τῶν ὑφισταμένων παλαιοτέρων τοίχων.

Ὡς ἐκ τῆς συγκρίσεως τοῦ τρόπου κατασκευῆς συμπεραίνεται, εἰς τὴν γνωστὴν ἐκ τῶν τομέων Α καὶ Β τῆς ἀνασκαφῆς οἰκοδομικὴν φάσιν (τύπος τοιχοδομῆς «α») ἀνήκουν δύο κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τομέως εὑρισκόμενα δωμάτια, διαστ. 3.50 × 5.50 καὶ 5 × 6 μ., καθὼς καὶ ὁ κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς ὄψεώς των διάδρομος, πλ. 3 μ. Εἰς τὴν αὐτὴν φάσιν ἀνήκουν ἐπίσης δύο τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι σχηματίζουν γωνίαν κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ τομέως. Οἱ τοῖχοι αὐτοὶ διετηρήθησαν, ἐνσωματωθέντες ἀργότερον εἰς τὸ εὐρύτερον σύνολον μιᾶς ἐπαύλεως, τῆς ὁποίας σώζεται εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν τὸ λουτρὸν εἰς τὸ μέσον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τομέως (Πίν. 191α). Τούτου ἀπεκαλύφθη συγκεκριμένως τὸ ὑπόκαυστον, ἓν δωμάτιον, διαστ. 7.50 × 2.50 μ., ἐστρωμένον μὲ πηλίνας πλάκας, μὲ τοξωτὴν πύλην κατὰ τὴν βόρειον στενὴν πλευρὰν καὶ δύο ἐξέδρας εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν πλευράν. Ἡ δυτικὴ ἐξέδρα καταλήγει εἰς ἀψῖδα, ἡ ὁποία ἐγγράφεται ἐντὸς τῆς πρὸς Δ. εὑρισκομένης αἰθούσης. Ἡ αἴθουσα αὐτή, διαστ. 5 × 6.50 μ., εἶχε δύο θύρας, ἀνὰ μίαν εἰς τὸ μέσον τοῦ βορείου (ἡ ὁποία καὶ ὡδήγει εἰς τὸν προαναφερθέντα διάδρομον καὶ τὰ ἐκ τῆς παλαιοτέρας φάσεως διατηρηθέντα δωμάτια) καὶ τοῦ νοτίου τοίχου της. Διὰ τῆς τελευταίας αὐτῆς θύρας ἡ αἴθουσα ἐπεκοινώνει μὲ τὰ πρὸς Ν. ἐκτεινόμενα, μὴ ἀνασκαφέντα διαμερίσματα. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὀπτοπλινθοδομὴν (τύπος Β1) τῶν τοίχων τοῦ βαλανείου, ἡ ὁποία εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τῶν τοίχων ἐναλλάσσεται μὲ λιθοδομήν (τύπος Β2), οἱ τῆς προαναφερθείσης αἰθούσης ἀποτελοῦνται ἀπὸ μεγάλους σχετικῶς λίθους, ἁδρομερῶς εἰργασμένους εἰς τὰς ὄψεις, μὲ ἀσβεστοκονίαν (παρεσκευασμένην μὲ λεπτόκοκκον ἄμμον) ὡς συνδετικὴν ὕλην. Πρόκειται περὶ κατασκευῆς μαρτυρούσης ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν (τύπος Γ1).

Τὴν αὐτὴν τοιχοδομὴν ἐπανευρίσκομεν καὶ εἰς πα-

15. Στράβων. VIII, 8, 2.
16. Fougères, ἔ.ἀ., σ. 514-516.
17. Παυσανίας, VIII, 9-10.
18. Fougères, ἔ.ἀ., σ. 164.

λαιότερον τμῆμα τοῦ νοτίου τοίχου ἑτέρου ὑποκαύστου δωματίου, κειμένου πρὸς ΒΔ. τοῦ λουτροῦ, μετὰ τοῦ ὁποίου πιθανῶς ἀρχικῶς νὰ συνεδέετο διὰ τῆς προειρημένης πυλίδος. Τὸ δωμάτιον τοῦτο ἔχει ὑποστῆ τόσας ἐπεμβάσεις, ὥστε ἀποτελεῖ δειγματολόγιον τοιχοδομῶν: τὸ ὑπόλοιπον τοῦ νοτίου, καθὼς

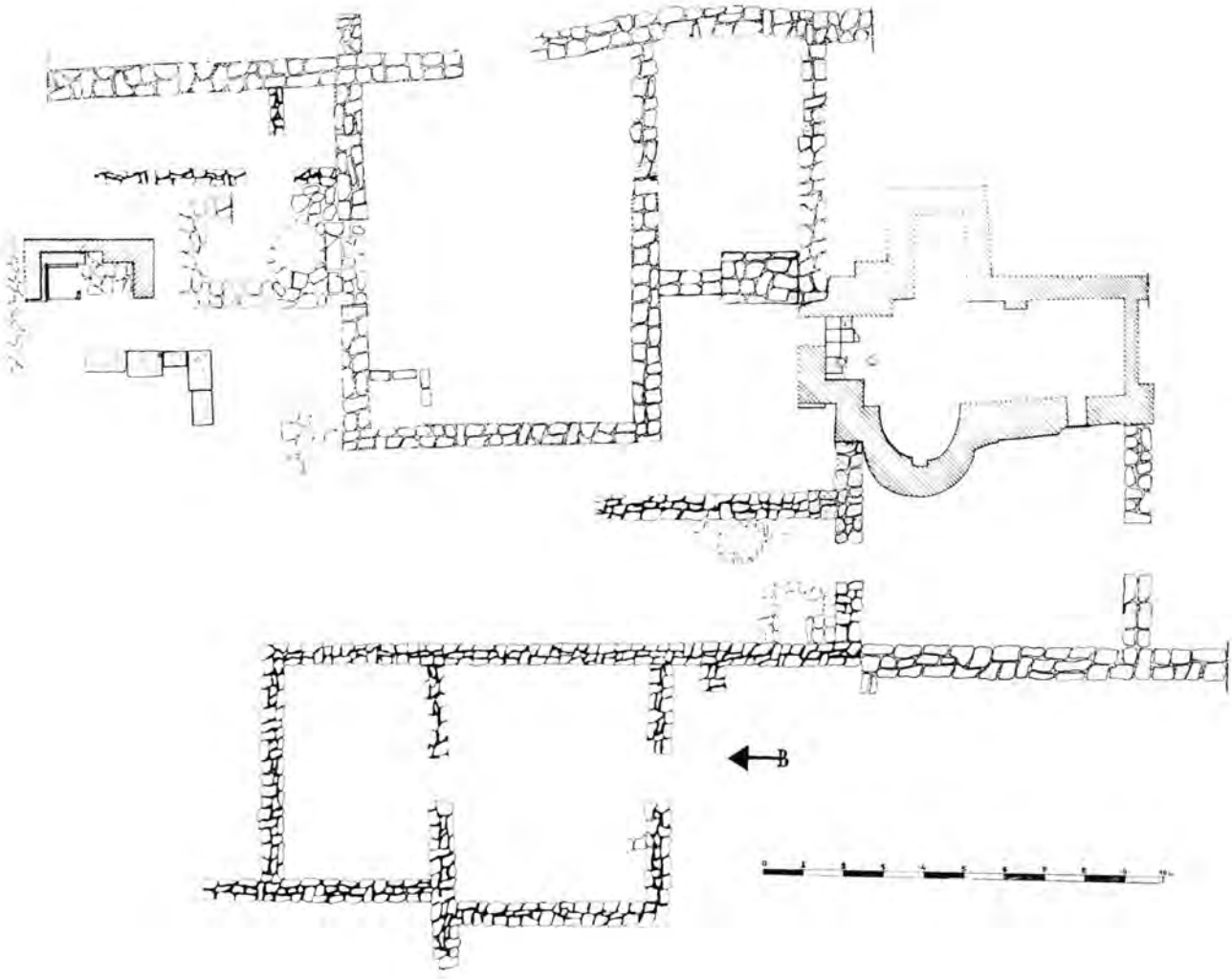

Σχέδ. 8. Μαντίνεια. Τομεὺς Γ.

καὶ ὁ βόρειος καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος διαφέρουν ἀπὸ τὸν προαναφερθέντα, τόσον κατὰ τὸ πάχος, ὅσον καὶ κατὰ τὴν κατασκευήν (τύπος Γ2), ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ μικροτέρους λίθους καί τινας κεράμους, χονδρόκοκκον ἀσβεστοκονίαν (ἕτερον δεῖγμα αὐτῆς ἔχομεν καὶ εἰς μικρὸν τμῆμα τοίχου συνδέον τὸ λουτρόν, τὴν πρὸς Δ. αἴθουσαν καὶ τὸν διάδρομον τῆς φάσεως α).

Τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ δωματίου δὲν εἶναι δυνατὸν ὡς ἐκ τούτου νὰ ἀποκατασταθῇ. Κατὰ τὴν ἑπομένην φάσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν ὁ δυτικὸς καὶ τμῆμα τοῦ βορείου τοίχου τοῦ δωματίου, αἱ διαστάσεις του ἦσαν 3.50 × 2.50 μ.

Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν φάσιν τῆς ἱστορίας τῆς Μαντινείας χρονολογεῖται ἡ πρὸς Β. τοῦ ὑποκαύστου δωματίου ἀποκαλυφθεῖσα αἴθουσα, διαστ. 8.50 × 6.70 μ. Αὕτη ἀπετέλει τὸν πυρῆνα μεγάλου κτηρίου χρονολογουμένου εἰς τὸν 6ον αἰ. μ.Χ. Εἰς τὸ κτήριον ἐνεσωματώθησαν στοιχεῖα ἐκ τῶν παλαιοτέρων κατασκευῶν, ὡς τὸ προαναφερθὲν ὑπόκαυστον δωμάτιον. Οἱ τοῖχοι τῆς αἰθούσης εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μεγάλων λίθων, ἁδρομερῶς εἰργασμένων κατὰ τὴν ὄψιν καὶ ἐν μέρει πλαισιουμένων ὑπὸ ὀπτοπλίνθων κατὰ πρωτόγονον τρόπον τινὰ πλινθοπερίκλειστον σύ-

στημα. Ὡς συνδετικὴ ὕλη ἔχει χρησιμοποιηθῆ ἀσβεστοκονία μὲ χονδρόκοκκον ἄμμον. Οἱ τοῖχοι φέρουν ἐπιχρίσματα (τύπος Δ).

Ἡ αἴθουσα ἔχει δύο εἰσόδους εἰς τὸ μέσον τῆς βορείου (ἀποφραχθεῖσαν ἀργότερον, ὅτε κατεσκευάσθη ἐκεῖ μικρὰ αὐλὴ μετὰ φρέατος) καὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς αἰθούσης ὑπῆρχε κατασκευὴ τετράγωνος (πλευρὰ 1.50 μ.) ἀπὸ ὀρθίας πλάκας, προερχομένας ἀπὸ βάθρον μνημείου.

Εἰς μικρὸν λάκκον, εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς αἰθούσης, εὑρέθησαν δέκα νομίσματα Ἰουστινιανοῦ καὶ Ἰουστίνου Β΄, ἤτοι: ἓξ τεσσαρακοντανούμμια Ἰουστινιανοῦ Α΄, ἐκ τῶν ὁποίων τρία ἔτους 12ου (Κωνσταντινουπόλεως) καὶ ἀνὰ ἓν τῶν ἐτῶν 13ου (Κωνσταντινουπόλεως), 19ου (Νικομηδείας) καὶ 26ου (ἐπίσης Νικομηδείας), ἓν τεσσαρακοντανούμμιον Ἰουστίνου Β΄ ἔτους 8ου (Νικομηδείας) καὶ ἀνὰ ἓν εἰκοσανούμμιον τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος, τῶν ἐτῶν 10ου καὶ 11ου (Θεσσαλονίκης), καθὼς καὶ ἓν τοῦ ὁποίου δὲν διακρίνεται ἡ χρονολόγησις (Πίν. 191 δ - ε). Ταῦτα, καθὼς καὶ τὰ ἐκ τοῦ αὐτοῦ στρώματος εὑρήματα τῶν ὑπολοίπων διαμερισμάτων, δύο λύχνοι (Πίν. 191 β), δύο μῆτραι διὰ τὴν κατασκευὴν λύχνων (Πίν. 191 γ) καὶ δύο ἀγγεῖα (Πίν. 192 α), χρονολογοῦνται εἰς τὸν 6ον ἢ τὸ πολὺ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος. Φαίνεται ὅτι ἡ Μαντίνεια, ὅπως καὶ αἱ περισσότεραι πόλεις τῆς Πελοποννήσου, ἐγκατελείφθη κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, τῶν κατοίκων ὡς γνωστὸν μετοικησάντων εἰς Μεσσηνίαν[19].

Τὴν τελευταίαν εἰκόνα τῆς ἠρημωμένης πόλεως δίδει στρῶμα καταστροφῆς τοῦ κεντρικοῦ αὐτοῦ δωματίου τοῦ κτηρίου τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες ἀμφικιονίσκοι καὶ ἰσάριθμα ἐπιθήματα. Ἕτερα τρία ἐπιθήματα καὶ δύο τεθραυσμένοι ἀμφικιονίσκοι εἶχον ριφθῆ ἐντὸς τοῦ παρακειμένου φρέατος. Δύο ἐκ τῶν ἐπιθημάτων φέρουν ἀνάγλυφον διάκοσμον κατὰ τὰς στενὰς πλευράς, σταυρὸν μεταξὺ λογχοειδῶν φύλλων καὶ ἀνθέμιον.

Εἶναι ἄγνωστος καὶ ὁ ἀκριβὴς χρόνος τῆς καταστροφῆς καὶ ἡ θέσις τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχονται αὐτά. Δὲν φαίνεται πιθανὸν νὰ μετεφέρθησαν ἀπὸ τὴν περὶ τὰ 110 μ. πρὸς ΝΑ. εὑρισκομένην «βυζαντινὴν ἐκκλησίαν».

Τὸ νεώτερον εὕρημα ἐκ τοῦ χώρου ἀποτελεῖ χαλκοῦν ἀγγεῖον μεσαιωνικῶν χρόνων (Πίν. 192 β). Πρόκειται περὶ μεμονωμένου εὑρήματος, δεδομένου ὅτι οὐδὲν νόμισμα ἢ ὄστρακον μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς προῆλθεν ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

19. Ἔ.ἀ., σ. 596. Ἡ εἰκὼν τῆς ἐρημώσεως εἶναι ἡ γνωστὴ ἐκ τῶν πλείστων πελοποννησιακῶν πόλεων· πρβλ. A. Bon, Le Péloponnèse Byzantin, σ. 49 - 51.

Περὶ τὰ 2.50 μ. πρὸς ΒΔ. τοῦ φρέατος καὶ εἰς βάθος 0.50 μ. ἀπεκαλύφθη τμῆμα βάθρου. Τούτου σώζεται σειρὰ ἐκ τεσσάρων ὀρθογωνίων δόμων (ἄνευ συνδετικῆς ὕλης) σχηματίζουσα Γ. Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τοῦ μνημείου δὲν εἶναι ἐφικτή, ἐλλείψει στρωματογραφικῶν δεδομένων. Αἱ ἀλλεπάλληλοι κατασκευαὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, ὅπου ἡ ἐπίχωσις εἶναι μικρὰ (μόλις 0.50 μ.), καθιστοῦν ἀνέφικτον τὴν στρωματογραφικὴν μελέτην τοῦ περιωρισμένου αὐτοῦ χώρου. Τὸ βάθρον ἀνήκει εἰς τὴν παλαιοτέραν φάσιν τῆς πόλεως, εἶναι ὅμως ἀμφίβολον, ἐὰν πρέπει νὰ χρονολογηθῇ πρὸ τοῦ διοικισμοῦ τοῦ 385 π.Χ.

Ἀπὸ τὴν πρώτην περίοδον κατοικήσεως τοῦ χώρου προέρχονται δύο εἰσέτι σημαντικὰ εὑρήματα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐντειχισμένα εἰς τοὺς πλησίον τοίχους, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

1. Μαρμαρίνη ἀρχαϊκὴ κεφαλή, ὕψ. 0.21 μ., σωζομένη ἀπὸ τὸν λαιμόν. Ἀποκεκρουμένη κατὰ τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς. τὸ κάτω τμῆμα τῆς κόμης, τὴν περιοχὴν μεταξὺ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὴν ῥῖνα. Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι λίαν ἐφθαρμένη (Πίν. 192 γ - δ). Τὸ στρογγύλον περίγραμμα τοῦ προσώπου, ἡ μαλακότης τῶν παρειῶν, τέλος τὰ ἔνθετα ἐνώτια συνηγοροῦν διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς κεφαλῆς εἰς γυναικεῖον ἄγαλμα. Ἡ κόμη διατηρεῖ τὸ ἀρχαϊκὸν σχῆμα, καταπίπτουσα ὡς μᾶζα, εἰς τὴν ὁποίαν μόλις ἀρχίζουν νὰ διακρίνωνται πλαστικῶς οἱ ψηφιδωτοὶ βόστρυχοι· δένεται ὄπισθεν τῶν ὤτων μὲ ταινίαν, ἡ ὁποία τὴν χωρίζει εἰς δύο μέρη, ἐν συνεχείᾳ δὲ θὰ ἡπλώνετο ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ τοῦ στήθους. Τὸ μέτωπον ἐπλαισίωνεν ἡ κόμη μὲ σπειροειδῆ βοστρυχίδια, τὰ ὁποῖα ὅμως, λόγῳ τῆς φθορᾶς τῆς ἐπιφανείας, μόλις διακρίνονται. Ἡ πρόοδος εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς πλαστικότητος, φανερὰ εἰς τὴν τονιζομένην ὑπὸ τῆς ταινίας σφαιρικότητα τοῦ κρανίου καὶ τῶν ὀφθαλμῶν, τὴν διάπλασιν τῆς πέριξ τοῦ στόματος περιοχῆς καὶ τοῦ εἰσέτι βεβαίως ἐσχηματοποιημένου ὠτός, χρονολογοῦν τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν ὥριμον ἀρχαϊκὴν ἐποχήν, πάντως πρὸ τοῦ μέσου τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Δοκιμαστικῶς θὰ τὴν ἐτοποθετοῦμεν εἰς τὴν ἀργείαν παράδοσιν.

2. Στήλη ἐξ ἐπιχωρίου ἀσβεστολίθου, ὕψ. 0.48, πλ. 0.34 καὶ πάχ. 0.21 μ., λοξῶς ἀποκεκρουμένη κάτω ἀριστερὰ καὶ κατὰ τὸ ἄνω τμῆμα τῆς ἐπιφανείας. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς ὄψεως φέρει μὲ ἀμυδρὰ γράμματα δίστιχον ἐπιγραφήν: *Ἥρος Πατρο*. Τέλος 5ου ἢ ἀρχαὶ 4ου αἰ. π.Χ. (ἐν τούτοις Δ) (Πίν. 192 ε).

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τῶν Πατρῴων θεῶν (Διός, Ἀπόλλωνος κλπ.), ἡ ἐπιγραφικὴ μνεία πατρῴων ἡρώων εἶναι σπανία. Δεῖγμα τῆς πρὸς τὸν πατρῷον ἥρωα τοῦ γένους λατρείας ἔχομεν καὶ εἰς τὸ «νεκρόδειπνον» τοῦ Μουσείου Τεγέας, ἀριθ. 1490 (Ρωμαῖος, AM 39 (1914), Tegeatische Reliefs, σ. 196: *Δερκέτου Ἥρωος Πατρῴου* (κατὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ Ρωμαίου), 3ου αἰ. π.Χ.).

Ἡ ἐκ Μαντινείας ἀνεικονικὴ στήλη μὲ ἐπιγραφὴν *Ἥρως* (ἄνευ τοῦ ἐπιθέτου (IG V2 Μα. 290, 3ου αἰ.) ἀποτελεῖ ἐπίσης δεῖγμα τῆς αὐτῆς οἰκιακῆς λατρείας.

Διαμόρφωσις ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ὀρχομενοῦ

Αἱ ἐκτεταμέναι ἐργασίαι διαμορφώσεως ἐγένοντο ἀπὸ Ἰανουαρίου μέχρι Ἀπριλίου 1973, ἐντὸς τοῦ γνωστοῦ, ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τοῦ ἔτους 1913, χώρου (βλ. BCH 1914, σ. 71-88, πίν. III).

Εἰς τὰ σωζόμενα τμήματα τοῦ ἀρχαίου τείχους, ὡς καὶ εἰς τοὺς πύργους τούτου, ἐγένετο καθαρισμὸς ἐκ τῆς πυκνῆς βλαστήσεως, ἥτις εἶχεν ἀποκρύψει πάντα ταῦτα.

Εἰς τὸ Βουλευτήριον (BCH, ἔ.ἀ., σ. 73) ἐγένετο λίαν ἐκτεταμένος καθαρισμός, διότι ὁ χῶρος εἶχε πλήρως ἀποκρυβῆ ἐκ τῶν ἐπιχώσεων καὶ τῆς βλαστήσεως. Εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος Μεσοπολίτιδος (BCH, ἔ.ἀ., σ. 75, πίν. IV, εἰκ. 2) ὁ καθαρισμὸς ἤρχισεν ἐκ τοῦ πρὸς Ν. κειμένου μεγάλου ἀναλημματικοῦ τοίχου. Εἰς τὸν ναόν, ὅστις εἶχε καλυφθῆ ὑπὸ ἐπιχώσεως καὶ δὲν διεκρίνετο καθόλου, διὰ τοῦ γενομένου καθαρισμοῦ ἀπεκαλύφθησαν πλήρως καὶ διεπιστώθησαν αἱ ἀναφερόμεναι ὑπὸ τῶν ἀνασκαφέων διαστάσεις του.

Εἰς τὸ Θέατρον (BCH, ἔ.ἀ., σ. 79 κ.ἑ., πίν. III, εἰκ. 8) ἐδαπανήθη τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ χρόνου, διότι αἱ προσχώσεις καὶ ἡ πυκνὴ βλάστησις εἶχον πλήρως ἐξαφανίσει τοῦτο καὶ δὲν ἦτο πλέον ὁρατὸν οὐδὲν μέρος τῆς ὀρχήστρας καὶ τοῦ συγκροτήματος σκηνῆς-προσκηνίου.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν ἀπεκαλύφθη καὶ τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τοῦ ἀποχετευτικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον καταλήγει πλησίον τῆς σκηνῆς. Ἐπίσης ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὸ νότιον τμῆμα τοῦ κοίλου αἱ πρῶται σειραὶ τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τῶν ἀνασκαφέων βαθμίδων, τὸ ἐκ μαρμάρου θρανίον τῆς προεδρίας, τὸ φέρον τὴν ἐπιγραφήν: *(ὁ δεῖνα) Ἐπιγένεος ἀγωνοθετήσας Διονύσωι*, καί, ἔμπροσθεν αὐτῶν καὶ εἰς μικρὰν μόνον ἀπόστασιν, οἱ δύο ἀπομεμονωμένοι θρόνοι ἐκ μαρμάρου (BCH ἔ.ἀ., σ. 80) (Πίν. 193 α). Ἐπίσης εἰς τὸ μεταξὺ τούτων διάστημα, ἀπεκαλύφθη μεγάλος στρογγύλος βωμὸς φέρων τὴν ἐπιγραφήν: *Ὁμονοίας* (Πίν. 193 β). Εἶναι καθ' ὅλα περίεργον τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Γάλλοι ἀνασκαφεῖς οὐδὲν περὶ τούτου ἀναφέρουν.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

*

EXCAVATIONS AT THE MENELAION SPARTA

1973

The British School at Athens spent five weeks in May and June 1973 in excavations, directed by H. W. Catling, near Sparta at the Mycenaean settlement near the Menelaion. This site had been partly investigated in 1910 by R. M. Dawkins at the time of his excavation of the Menelaion itself. The object of the resumed excavation is both to control Dawkins' findings and further to explore the site. During the excavation, Mr. David Smyth made a detailed contour survey on the "ridge on which the ancient remains are located" (Fig. 1).

The Menelaion site is part of a complex of much eroded hillock land. The wedge-shaped ridge is bounded on the west by the river Eurotas, on the east by a deep gorge that enters the Eurotas from the north-east; its northern limit is marked by steep, eroding cliffs that are conspicuous landmark from the north. The ridge itself drops steadily in height from north to south in broad steps. About midway, its character changes, and the steeper, stonier hillocks give way to small, almost level plateaux. This latter part is now chiefly arable land, while the northern end is confined to grazing. The ancient site begins at this midway point on the edge, and can be traced for almost the whole of the rest of its extent, to the point where it runs out at the junction of the gorge with the Eurotas (Fig. 1).

The step-like nature of the ridge results from its geology; it is composed of regular, almost horizontal bounds of conglomerate alternating with sandy marls; the latter erodes more rapidly than the former, to produce the natural terraces that are so distinctive a feature of the area. The combination of these conditions and the natural defensibility of the site must have made it particularly attractive for settlement.

In excavating the Geometric, Archaic and Classical Shrine, Dawkins found Mycenaean material in his earliest deposits, and subsequently explored several points on the ridge where surface indications suggested the presence of Mycenaean buildings. Though traces of Mycenaean structures came to light, it was only at the east end of the plateau on which the Menelaion itself is built that well-preserved remains were uncovered. Here Dawkins found an eight-room building, its long axis east-west, arranged with four rooms either side of an east-west corridor. The latest floors were buried under much burnt destruction debris, apparently datable to the end of Mycenaean IIIB.

The 1973 excavation sought primarily to check the date of this fire-destruction, and to examine more closely than Dawkins had been able the traces of an earlier architectural scheme buried under the house.

A trench system of five metre squares separated by one metre baulks was laid down to enable the immediate vicinity of "Dawkins' House" to be examined. Fallen stares and soil were cleaned from the old excavation (Pl. 194 a) and it was found that in several of the rooms the earlier deposits had been left untouched by Dawkins.

It was quickly found that "Dawkins' House" had been built on a broad natural step (Pl. 194 b), one terrace below the main plateau top, butted against the vertical conglomerate face of this terrace; this circumstance explains the considerable depth of deposit found by Dawkins, and that some walls, in the west of the house, were preserved for up to 2 m.

Trenching of the plateau top in the immediate vicinity of "Dawkins' House" showed the presence of very poorly preserved buildings, destroyed by erosion to below floor level often with only a single course of stairs remaining in the walls. On the north edge of the plateau, however, better preserved buildings were found (Pl. 194 c).

Although much still remains to be done, it is already clear that "Dawkins' House" was only part of a relatively sophisticated building complex covering most, if not all of the Menelaion plateau. It may well have been the administrative centre of the large settlement that sprawled down the ridge to the river; it could not be described as a palace, but it certainly could be called a "mansion".

The sequence of occupation recovered may be briefly summarised as follows:

1. A Middle Helladic occupation of the hilltop, so far only shown by pottery in pockets of the bedrock on the west side of the excavated area. This pottery is of rough local variety, comparable to material from the Swedish excavations at Asea, in Arcadia, and from the recent American excavation at Nichoria in Messenia.

2. Slight indications of LH IIA occupation from a wash layer on the south side of the site containing, *inter alia* fragments of Palace Style jars. No structures were found.

3. A fairly substantial building phase (Period

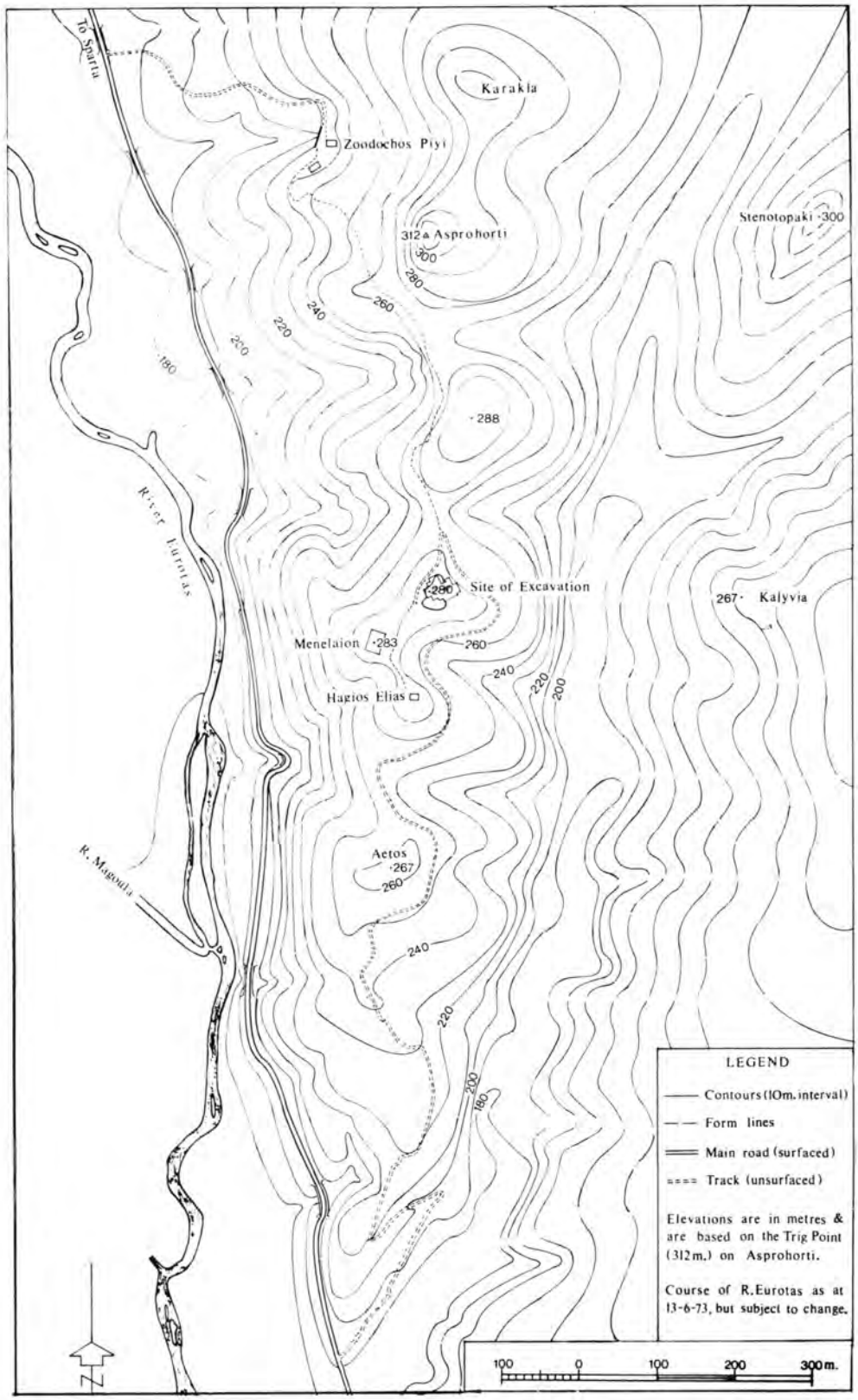

Fig. 1. Sparta. Menelaion.

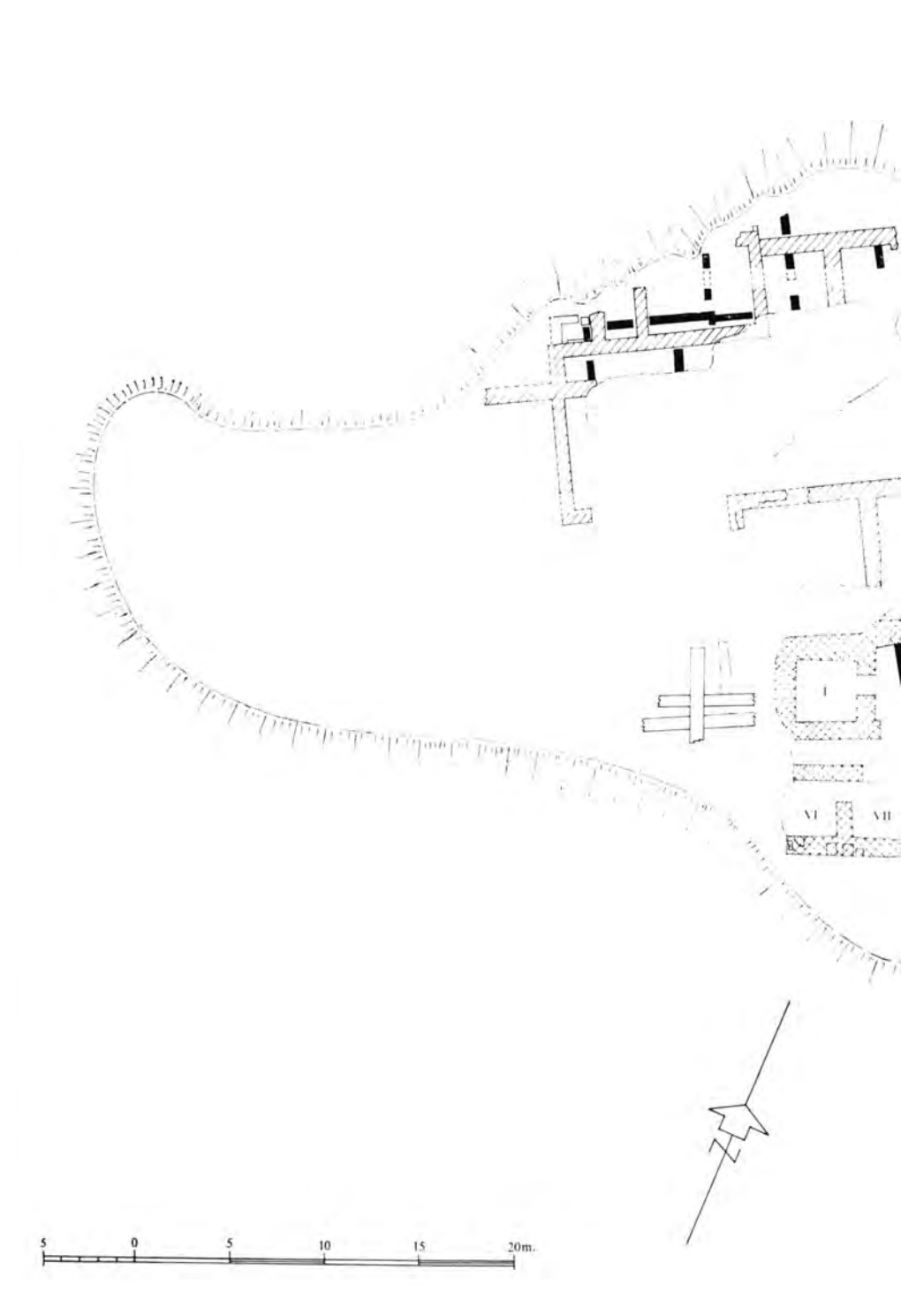
I
VI
VII
5 0 5 10 15 20m.

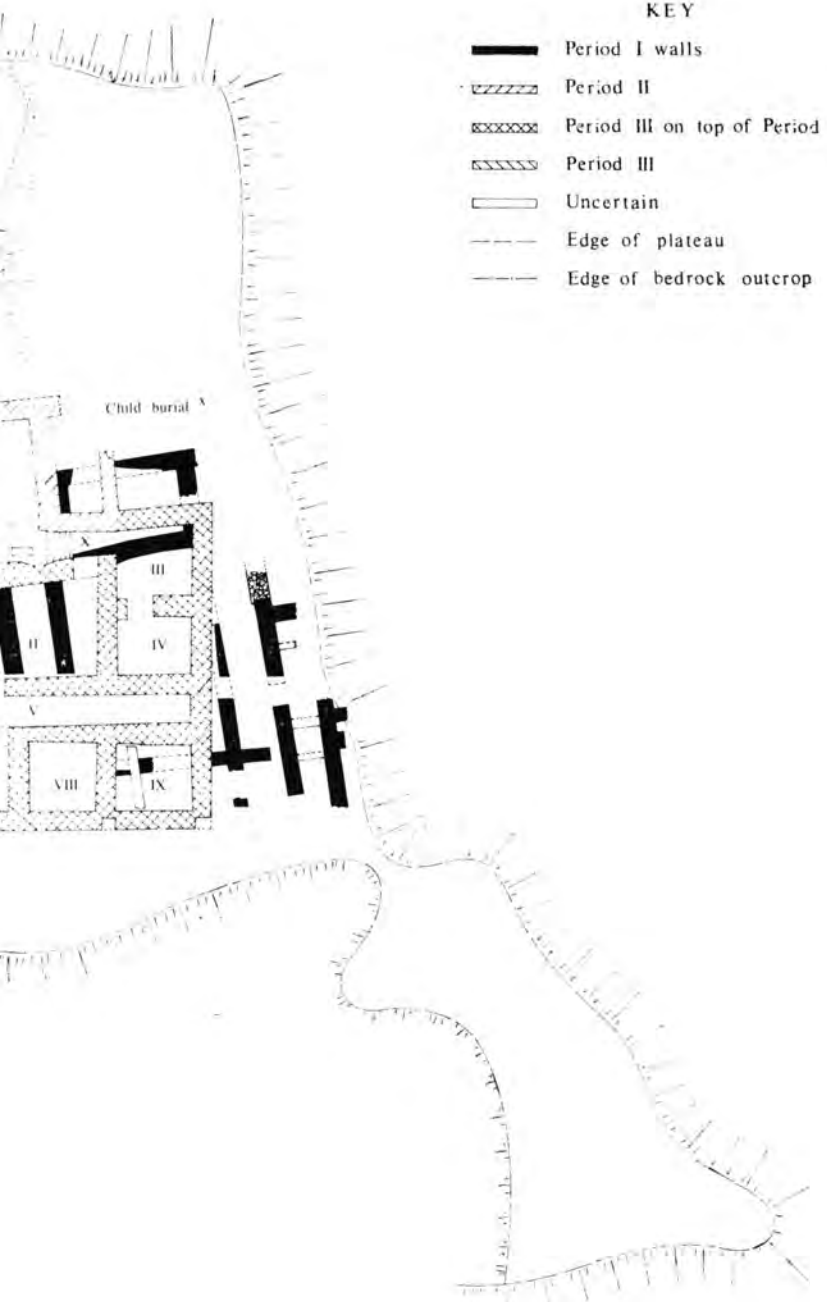
KEY
Period I walls
Period II
Period III on top of Period II
Period III
Uncertain
Edge of plateau
Edge of bedrock outcrop
Child burial
X
III
II
IV
V
VIII
IX

I on the Fig. 2), both in the north area, and beneath and beyond "Dawkins' House"; parts of it have been destroyed by the erosion of the plateau edge. It seems to have been orientated north-south and to have included several well planned rooms built of massive masonry. Traces of a staircase with broad shallow treads were found on the east side. The date of construction is a little uncertain, but may be as early as LH IIB. The building was demolished to make way for a new and more elaborate architectural scheme while Mycenaean IIIA1 pottery was in use. From one of two small (?) working pits in a domestic area came, as well as kitchen wares most of a Mycenaean IIIA1 stemmed cup decorated with nautilus pattern. Elsewhere, sealed by destruction material, was the remains of a Mycenaean IIIA1 alabastron.

4. A more elegantly planned scheme (Period II) replaced the Period I buildings. "Dawkins' House" was an integral part of the new layout, which was on two levels — the "Dawkins' House" level, on the lower terrace; the upper plateau level, reached by a steep staircase (Pl. 195 a) that led up west from Room X of "Dawkins' House". On this upper level was a small building of megaron type, entered from the staircase, on almost the same axis as "Dawkins' House". Slight traces were found of a stair leading to what would have been the upper storey of this building. It must have been of some elegance, for scraps of painted wall plaster were found here and there in its destruction contexts. The complex continued to the north edge of the plateau, but much of it has been lost through erosion. At the very edge of the hill an east-west range of rooms was uncovered, with a parallel corridor to the south, and beyond that there must have been either a courtyard and another large building filling the space between the corridor and the north-west angle of the megaron. Pottery found fallen on floors in the northern rooms included several plain goblets, and others completely coated with paint — these are of Mycenaean IIIA1 type. Material of similar date came from Period II floors in "Dawkins' House". It seems that construction, use and abandonment of period II all falls within the Late Helladic IIIA1 period.

5. The Period II complex just described yielded no evidence of use during the Late Helladic IIIA2 period nor during the earlier part of LH IIIB. More work is needed before this hiatus can be explained. Then, at an undetermined point in Late Helladic IIIB, "Dawkins' house" was reconstructed, this time as a single-storey building (Pl. 195 b). The rest of the complex was not rebuilt; the severe erosion of the plateau-top leaves it uncertain whether the old buildings were levelled for courtyard areas or the like. In "Dawkins' House" the rebuilding in most cases followed the line of the old walls almost exactly, but used a red clay-mortar for bonding instead of the yellow material that distinguished Period II. It was this period, Period III, that was excavated by Dawkins. Tiny scraps of Period III deposits left undug by Dawkins show that the final fire destruction came at the very end of LH IIIB. Some confirmation comes from a large deposit of refuse tipped outside the north-east corner of "Dawkins' House", containing much pottery of Mycenaean IIIB2 type (including a few deep bowls with panel ornament), plain angular shallow bowls, plain angular stemmed cups with one handle and a large lekane decorated with bands of paint.

No trace has so far been found of occupation during Late Helladic IIIC; one or two Archaic objects were found in topsoil, and are obvious strags from the adjacent hero-shrine.

Few objects other than pottery have been found; they include bronze arrowheads and odd bits of bronze, a scrap of gold wire and part of a "psi"-shaped terracotta figurine. Unfortunately, the state of preservation of the pottery is poor.

1974

The excavation lasted for the five weeks May 13th-June 15th, followed by a two-week study period at the Aphyssou headquarters. The excavation was staffed as follows. Director, H.W. Catling. In charge of apotheke, E.A. Catling. Housekeeper, C. Crouwel. Site supervisors, A. Snodgrass, J. Carington-Smith, C. Barton, J. Crouwel. Architect, D. Smyth. Site assistants, C. Mee, R. Catling, H. Mytum, G. Sanders. Apotheke assistant, C. Mee. Pottery drawing, A. Thomas. Scientific advice, R. Jones.

Representative of the Greek Archaeological Service, L. Moschou.

Work concentrated in three areas.

"Dawkins' House" (Figs. 1-2, A)

(So-called from the building already partly excavated by R.M. Dawkins in 1910). It was already known from 1973 that three building phases are represented here, viz.:

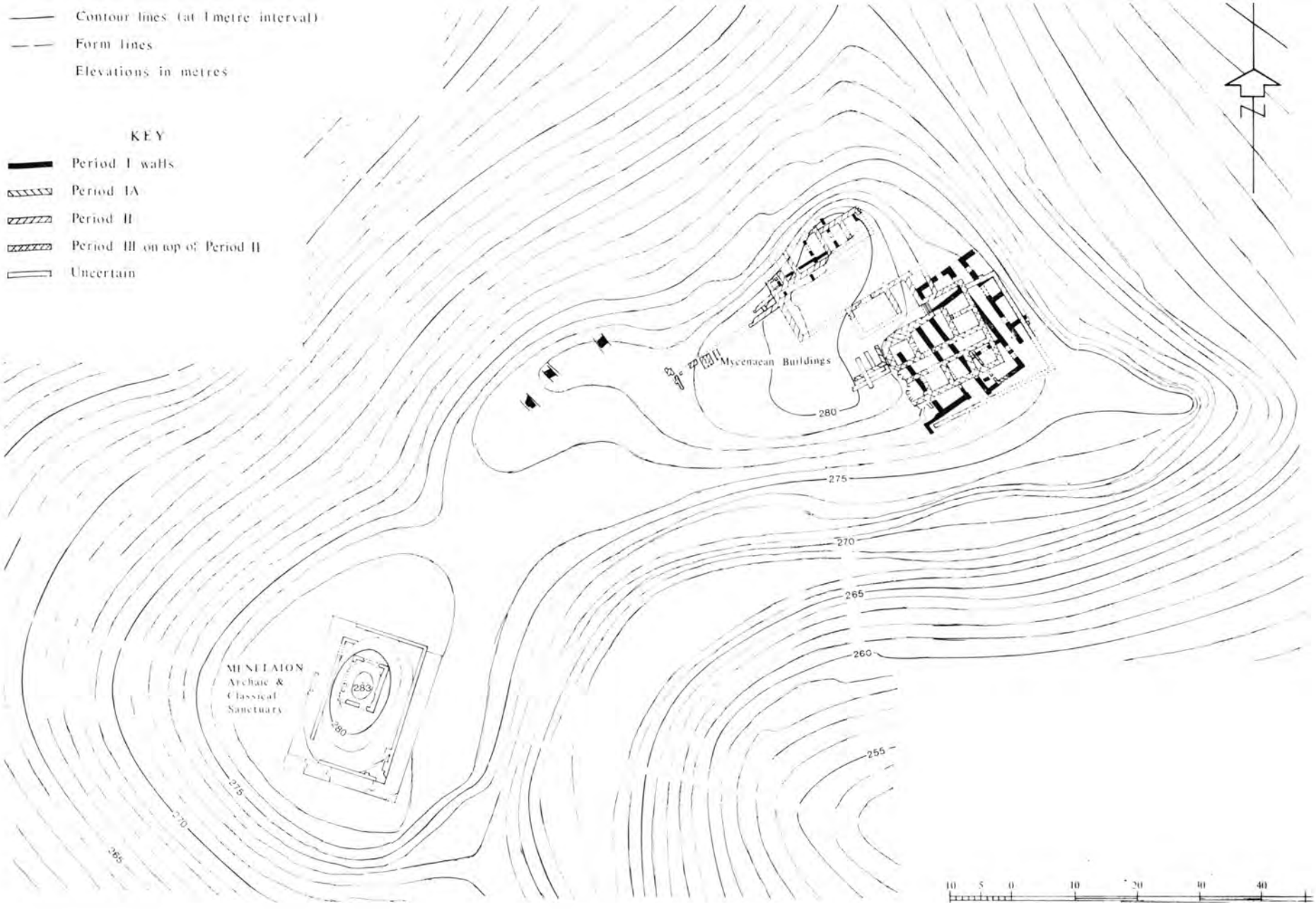

Fig. 1. Sparta. Menelaion.

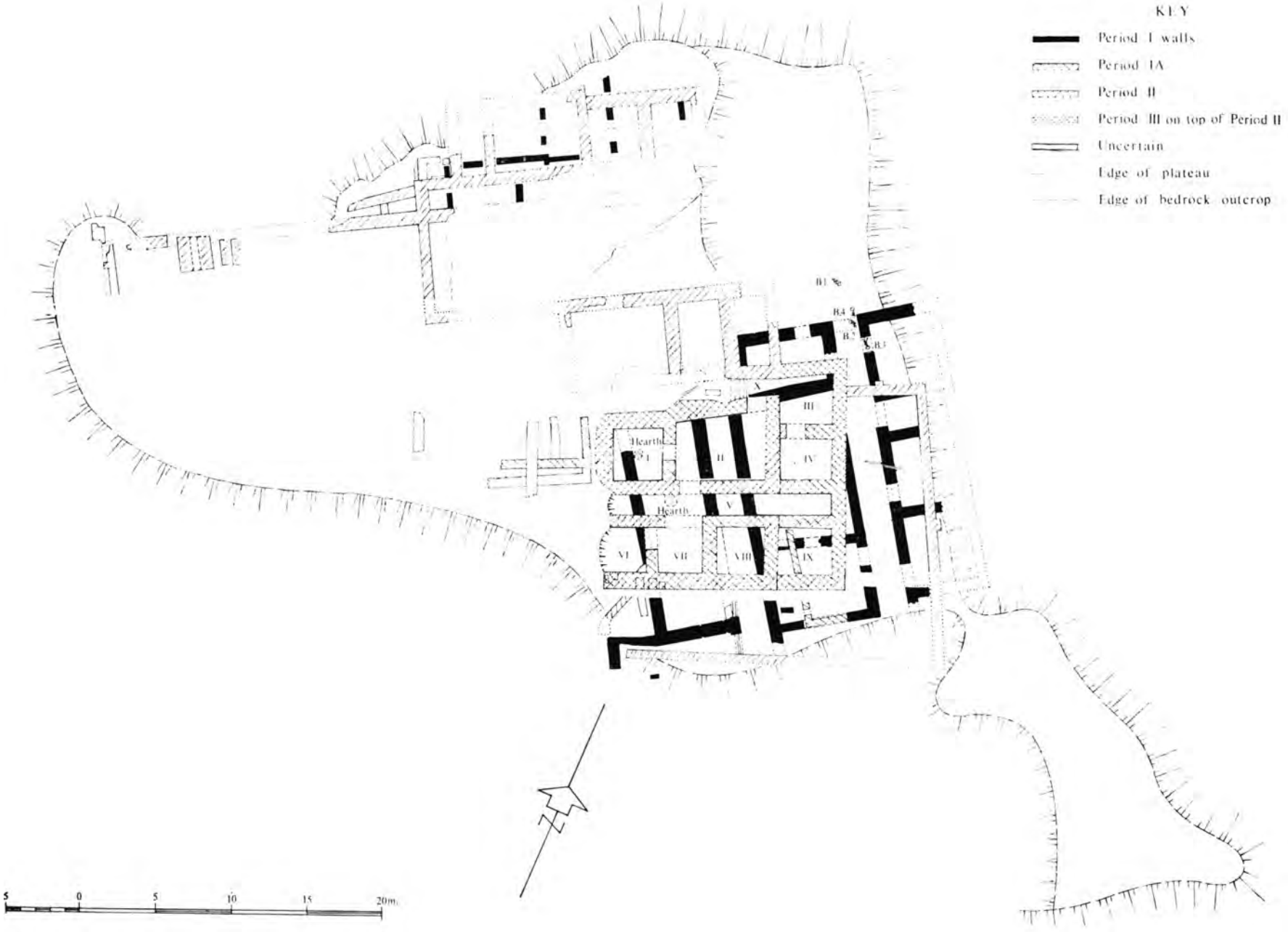

Fig. 2. Sparta. Menelaion. "Dawkins' house".

Period I — group of structures, planned on a N-S axis, abandoned before *ca.* 1400 B.C., giving place to :

Period II — well planned "mansion", constructed in the late 15th century on E-W axis, abandoned before the end of the Late Helladic IIIA1.

Period III — reoccupation of this "mansion" after an interval of *ca.* 150 years, *ca.* 1250 B.C. Ended in a fire destruction *ca.* 1200 B.C.

In order more fully to investigate Period I structures, the earlier levels in Rooms I, II, III, V, VI, VIII, and IX of "Dawkins' House" were fully excavated, as well as the grid squares J.25, K.25, L.25 on the east side of the "mansion", squares M.22, M.23 and M.24 on the south side of the mansion. As a result, it is now clear that the Period I (Fig. 3) plan in this part of the site consisted of at least four rectangular buildings separated by alley-ways, covering an area of some 20 m. E-W by 25 m. N-S. In nearly all the rooms and alleys of this complex, well preserved floors of rammed pebbles were found, usually covered by an occupation layer of up to 0.10 m. of dark trodden soil in which a relatively large number of fragmentary vases, of both fine and domestic types, were found. Though a small amount of this material may be dated to LH IIB, the majority is of LH IIIA1 type (Pl. 196 a), and provides a firm date within the sequence of Mycenaean painted pottery for the abandonment of the complex.

House A (Fig. 3), on the east side, is only partly preserved, as much of it had been destroyed by an erosion of the edge of the hill, at some uncertain date. To its north, House D is similarly only partly preserved; it had also been severely damaged by subsequent building activity. West of House A, the East Alley (at least 17 m. N-S and nearly 2 m. wide) separated it from House B. The floor deposit from this alley contained some of the best preserved Period I pottery, including a very large plain goblet (P. 724) (Pl. 196 b), a LH IIB goblet decorated with rock work (P.730), a goblet with high-flung handles (P. 729), a stemless goblet coated inside (P. 722) and a handless jar decorated with spongework. From the same alley in 1973 had come the fine stemmed kylix with argonaut design (P. 586). House B is the largest of the complex, 20 m. long N-S, 8 m. wide E-W, divided into three rooms, a large central one and two smaller to north and south. From the floor of House B, Room 1 came a fine plain goblet (P. 944) and an unusual small hand-made vase (P. 896) decorated with spirals in red paint. Beyond House B, the West Alley separated it from House C. Within the main room of House C a hearth was found, approximately in the centre of the room, associated with an ash deposit. In the same room, nearby was the fine crater decorated in Ephyraean style (P. 787) (Pl. 196 a), a small plain amphora (P. 780) and a part of an oinochoe decorated with an argonaut (P. 792). House C was poorly preserved as the result of heavy damage caused to its west side in the building of the Period II "mansion". A deposit associated with its original construction contained a fragment of a very unusual vase of Late Minoan Ib type, decorated with crocus ornament (P. 942) (Pl. 196 c).

The reason for the abandonment of the Period I building complex is not clear though, in view of the very considerable change of plan that ensued in Period II, it is possible that an earthquake, or strong tremor, may have damaged the buildings at the very edge of the hill (House A and D). It is certainly the case that the Period II complex (Fig. 4) was not constructed close to the edge of the hill but that, on the contrary, a terrace was constructed, some 6 m. wide, on the south and east sides, retained by a terrace wall 22 m. E-W, 17 m. N-S. A deep fill was thrown into the space between this wall and the south and east walls of the Period II "mansion", burying the remains of those Period I walls that lay outside the area covered by the "mansion". Though few finds of note come from this fill, they include a terracotta female figurine of Late Minoan type (SF 53) (Pl. 196 d), a Proto-Phi Mycenaean female statuette (SF 54) and the badly preserved and very scattered fragments of a terracotta model of a house or shrine, of most unusual type.

It has become clear that the floors of the Period II "mansion" were laid on a very deep fill (covering the stumps of the Period I walls, which in some cases were left standing almost a metre high), and that none of these floors survived the 1910 excavation. It is, indeed possible that those who reoccupied the "mansion" in the 13th century may themselves have destroyed these floors in making their own. In any case, the evidence was destroyed by Dawkins, who was unaware that there had been two periods of occupation within his building.

Some further information was obtained about the deposits of Period III rubbish found tipped

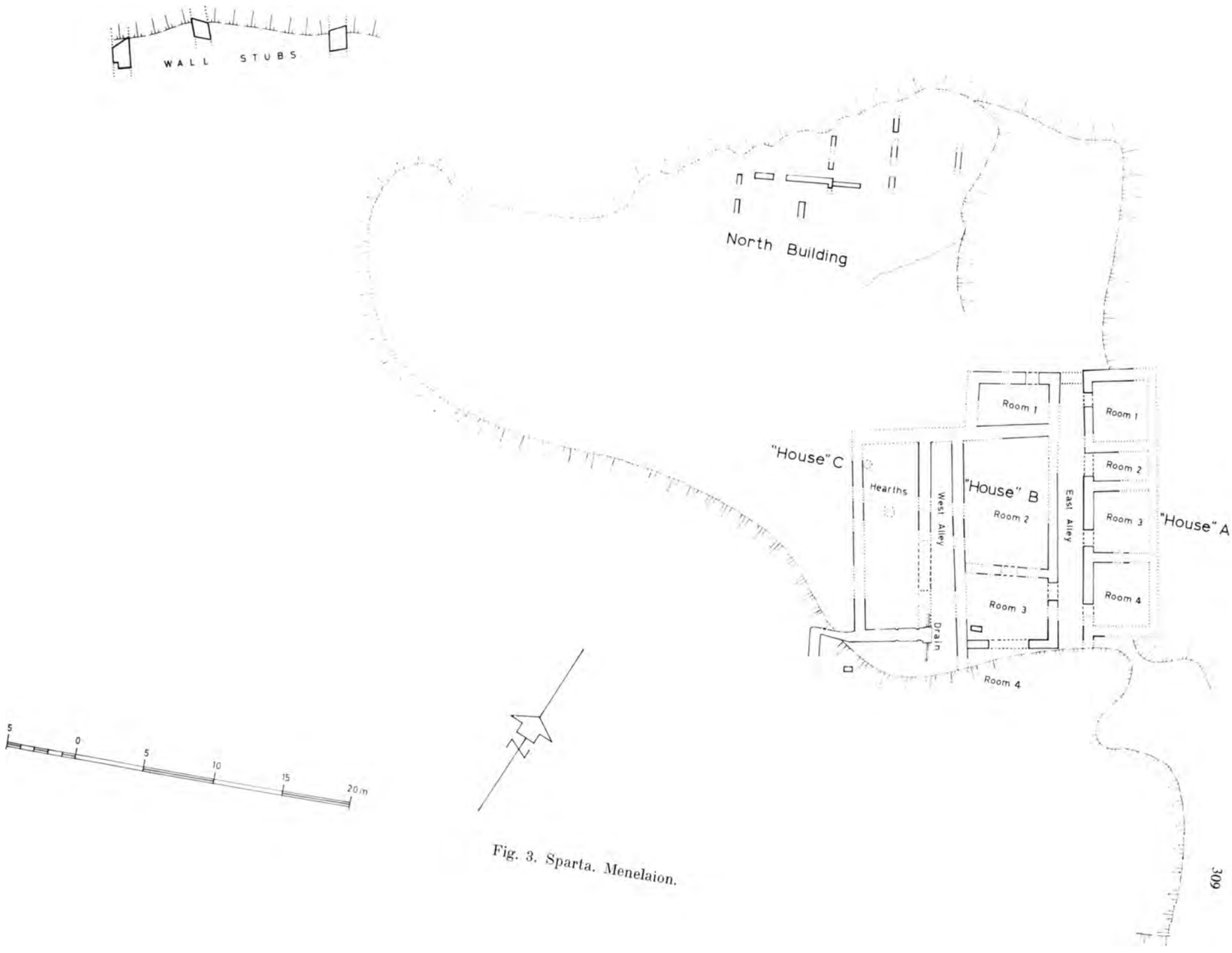

Fig. 3. Sparta. Menelaion.

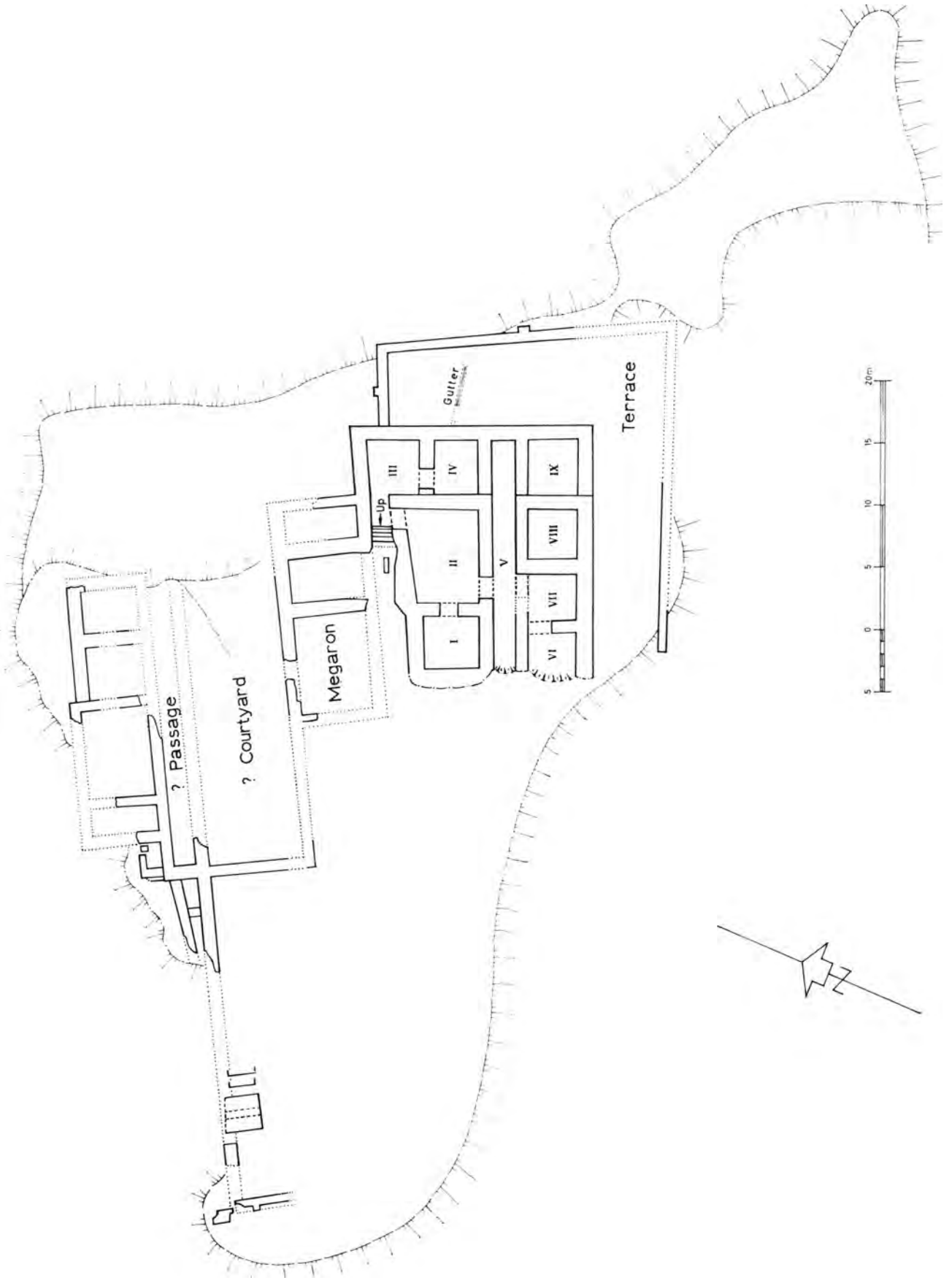

Fig. 4. Sparta. Menelaion. Period II complex.

in the open space beyond the NE corner of the Period II mansion. This area was partly confused by the construction of an oven or furnace over the demolished remains of part of House D. This furnace/oven had in its turn been largely removed when a child was buried nearby under a small tumulus of stone — almost certainly during the second half of the 13th century. Deep rubbish deposits filled up this area as the LH IIIB2 period advanced; high up in the rubbish were found two human skeletons (one an adult, the other a child), which seem to have been thrown out amid the rubbish. They may possibly have been victims of the final disaster. The adult skeleton appeared to have a cranial injury (in the area of the temple) which could have been the cause of death. (Obviously, expert examination is needed before this suggestion can be tested). A large amount of Mycenaean IIIB2 pottery was recovered, chiefly plain (angular kylikes, angular shallow bowls, deep and shallow basins) largely, but not entirely duplicating the series recovered from similar deposits in this area in 1973. A find of outstanding interest is a scrap of a *cire-perdue* mould, probably used for casting a bronze decorative plate with zig-zag lines in relief (SF 52).

North Area (Figs. 1 and 2)

The complex of buildings already examined in 1973 on the north edge of the plateau was further investigated by opening the grid squares F.13, F.15, G.12, G.13, G.15, H.16, H.17, H.18 and H.19. Unfortunately the effect of erosion has been much more severe than in squares excavated in 1973 — F.21, F.22, G.20, G.21, G.22 and H.20. In G.12, F.13 and F.15, the stumps of three massive walls (the largest nearly 1.50 m. wide) were uncovered, pointing to the presence of a very large building, all the rest of which had been destroyed by the collapse of the edge of the hill, or destroyed by surface erosion to the south. Though the lack of deposits associable with this building make its dating a little uncertain, it may well be contemporary with the Period I buildings in the "Dawkins' House" area. Further East (H.16, H.17) (Fig. 2), the structures uncovered amplify the extent of the Period II architectural scheme found in 1973. A coherent and closely integrated group of buildings then covered an area of at least 50 m. E-W and 33 m. N-S, for the buildings of the North area are intimately linked with the "Dawkins' House" Period II building, and the so-called "megaron" found in 1973. It is possible that some of the north edge buildings may have been of casemate type, with a dual military and storage function. A massive foundation in H.17 could have been the base of a tower. Little pottery or other finds came from this area, though mention should be made of a fine fragment of a Palace-style jar decorated with a double-axe pattern (P. 804) (Pl. 196 e) and the upper half of a fine LH IIIA1 oinochoe (imitating a metal shape) decorated with spirals (P. 765).

Area of the Menelaion (Fig. 1)

After a partial magnetometer survey of the saddle immediately east of the Menelaion it was decided to open two trenches (K.9, J.10) to search for buildings of Late Helladic date in this area. An unexpectedly deep deposit (up to 2.50 m.) was found in K.9, which was chiefly a fill, apparently brought to level up the area in the vicinity of the Archaic shrine, creating a terrace around the natural spot of conglomerate that is imbedded in the structure of the Menelaion itself. The ballast used to construct this terrace consisted largely of soil and building stone with Late Helladic IIIB2 pottery; an occasional later sherd (e.g. the fragment of a Proto-Corinthian kotyle) showed that the greater part of this fill, and probably the whole of it, cannot have been deposited before the 7th century B.C. It is possible, though not certain, that the debris used in the manner described came from the immediate vicinity, in which case Period III structures must have existed on the west part of the Menelaion hill.

This deep terrace fill had been much disturbed in the late 4th or early 3rd century B.C. when contiguous pits were cut in it and filled with debris. One pit contained a mass of terracotta roofing tiles of classical date, and many fragmentary terracottas of 5th and 4th century types; a small number of lead votives (chiefly wreaths) was found, together with a few scraps of decorated bronze sheet. The second pit contained much less tile, rather more terracottas (Pl. 196 g) and scraps of bronze.

This evidence suggest that a building of some pretension had originally stood somewhere in the neighbourhood of the existing Menelaion (a building other than the ruinous "house for the staff of the shrine" found by Wace, Thompson and Droop at the NE corner of the Menelaion). Whatever building this may have been, it was evidently demolished in the late 4th or early

3rd century B.C., and part of the resulting debris was buried on the site. Traces of this building ought to survive nearby, and their identification would be a prime objective of a further season's excavation.

General

During the 1974 season, in addition to the planning of the buildings newly excavated, a complete stone-for-stone plan was made by Mr. Smyth of the building excavated in 1910, as well as a careful architectural study of this building. This study revealed an unsuspected sub-phase in its construction, so that it seems likely that the east range (Rooms III, IV and IX) was a subsequent addition (see Fig. 2).

At the apotheke, all pottery and other finds were cleaned, repaired by Mr. Petros Petrakis, studied and listed. Nearly 400 pottery profiles were drawn by Mrs. Thomas to add to those drawn in 1973 by Mr. Clark. Complete vases, significant fragments and small finds were photographed.

Conclusion

The Menelaion excavation has made a valuable contribution not only to Mycenaean studies in Laconia (where it must now be regarded as the principal settlement site during the later fifteenth century), but, in its architecture at least, has produced information of more general interest. Its deposits of Late Helladic IIIA1 pottery are an important addition to the rather sparse occupation material available of this date; their character, and the evidence of contact with Crete (Pl. 196 f), reinforce the impression given by the Vaphio tholos earlier in the 15th century of the metropolitan character and importance of this region.

There is, so far, no sign of continuity of occupation of the hill from the end of the Mycenaean period into the Dark Ages, and it seems clear that the situation at the Menelaion was quite different from that at the Amyklaion. At 300 m. north of the Menelaion hill is a second plateau, occupying much the same contour as the Menelaion hill, from which it is separated by a narrow saddle 20-30 m. below the level of the two plateau tops. There are clear traces of building on this hill, and its investigation would undoubtedly be very rewarding, were it to be possible.

H. W. CATLING

*

EXCAVATIONS AT AYIOS STEPHANOS

1973

Lord William Taylour recommenced his excavation of the prehistoric settlement on the hill of Ayios Stephanos near Skala in southern Laconia, after an interval of ten years. He opened five new trenches in the vicinity of the old B and Γ trenches (*BSA* 67 (1972), p. 206, fig. 1). As in previous seasons of excavation at this site, work was much impeded by the finding of burials, mostly of infants.

E trench was started *ca.* 30 m. to the east of the old B trenches. It was devoid of any construction for a depth of over one metre but abundant in LH IIIB pottery. At a greater depth large stone structures started to appear but of uncertain plan and of one course only. There were a few fragments of mudbrick but none *in situ*. Associated with the walls was LH IIIA pottery of good quality, mostly kylikes. At a lower level the well-preserved skeleton of a very tall man was found (Pl. 197 a) but without any grave goods and could not be dated. In one part of the trench LH I-II and MH III sherds started to predominate before the excavation was closed.

Z was only 5 m. to the west of the E trench but contained no evidence of Mycenaean occupation. This was presumably removed in Byzantine times, for the foundations of walls of that period were uncovered immediately below the surface. On the floor of one of the rooms was a hearth and some almost complete pots, of which one is datable to the seventh century A.D. On the removal of the Byzantine structures MH III levels were reached including a pottery deposit of large jars which it should be possible to restore. Penetration in part of this trench was made to the rock, on which EH II was found. Above this were strata containing MH I, IIA and III sherds. MH III was well represented. Two sherds of barbotine ware were found and some of the pottery shows definite MH III influence. Several infant burials were uncovered in the MH III levels.

H lay *ca.* 25 m. to the east of the old trenches. Walls of the Middle Helladic period were found immediately below the surface and associated with them a number of burials. Most of these were of infants and in many cases only fragments of the skull survived, but two were of adolescents. One of these was a trussed burial in a roughly-built cist tomb which unfortunately

had been disturbed in Byzantine times and contained no datable grave goods. The other was an extended burial laid to rest in a solidly-built cist grave. Three complete vases were deposited near the skull. From the decoration of the larger of the two jugs this group belongs to the very end of the MH period. With one of the infant burials was found a kantharos, of which about a half is preserved and made up, and the remains of a pithos in which it was probably interred. Another burial seems to have been associated with a large jar with MH decoration which, when restored, should make a handsome exhibit. No burial appears to have been later than MH. There were two building phases of the MH period in this trench, the one superimposed on the other on a different axis; from the associated pottery they appear to be MH II. In one part of the trench below the MH walls there is a clear break in the stratigraphy, which shows up well in section. Immediately underneath is a pure EH II stratum which among other sherds of that period contained a pedestal bowl of the well-known type. This was complete and may have been associated with a burial, of which no clear evidence survived. A wall with north-west - south-east axis probably belongs to this period. The top wash level contained the odd Byzantine sherd and some Mycenaean, most early. A LH IIIA 2 sealstone was also found in this level. The excavation of this trench produced a sizable number of obsidian blades and the occasional arrowhead.

A trench was opened a little bit to the west of the old B trenches. Unlike the latter it produced little LH IIIB in the upper levels. The walls that appeared seem to be earlier than IIIB. They belong to different building phases and scraps of floor have survived with them; ash and charcoal lay on one of them. In this trench child burials were found, apparently intramural. One of these had associated with it two complete, undamaged cups of LH I (or IIA) with monochrome decoration. At a slightly lower level another infant burial was uncovered with a complete small, local (Argive) Minyan pedestal bowl. The depth reached at the close of excavations was on the borderline of MH. Two unusual finds were : fragments of a clay crucible with a tiny bit of bronze adhering, possibly MH, and a surface find of a schist tab with two incised characters on it, one of which appeared to be a well-known Linear B sign.

N trench. This was immediately to the south of the old Γ1 trench. The upper levels contained several fragments of Byzantine pottery and the walls found with them possibly belong to that period, but mud brick debris that showed up in section is probably LH III as were several infant burials uncovered in the trench. Two of these contained glass beads; in the one case there were no less than 28 melon beads that formed part of a necklace. One child skeleton without accompanying grave furniture had been laid in a cist grave formed of upright slabs and with a cover slab (Pl. 197 b). At the close of the excavation the plan of a house that appeared to be transitional between MH and LH was being uncovered. Several incomplete vases were associated with it, and some of the pottery shows Minoan influence.

To sum up. This year's excavation has produced evidence of continuous occupation of the site from EH II to LH IIIB, though there are gaps in the sequence in some of the trenches and EH III has not yet been found. It is also clear that Minoan influence can be recognised in the MH III phase.

1974

Excavation continued in July and August 1974 at Ayios Stephanos directed by Lord William Taylour, on behalf of the British School. As the result of interruptions made necessary by the Cyprus situation, digging took place for only four of the six weeks originally planned.

Trenches "Lambda" and "Nu", already opened in 1973, were extended, and new trenches were opened at the east end of the old "Beta" area, previously partly excavated in 1959. The new trenches (also called "Beta") uncovered the remains of houses datable to the LH IIIB period. At one point these walls were found to overlay earlier walls, datable to LH II from good finds of associated pottery of that period. Nearby, pottery of MH III and LH I-II was found, in one case under walls of a much later — Byzantine — period. Burials were found in this area — one adult, and three infants — but without accompanying grave offerings. The adults, and one of the infants had been laid in well-constructed cist tombs, which seem to have been outside the habitation area. At least one of the remaining burials was intramural. Two rather unusual female figurines of LH IIIB were found in these trenches.

In the new "Lambda" trench a late wall, of good construction, with another at right angles

to it, was uncovered. It is probably of Byzantine date. It overlay the corner of two much earlier walls, which are probably of LH II date. Still under this late wall, but at a much lower level, was found another wall with which two floors were associated. The pottery found here indicates that this wall was built in the transition period MH-LH. South of this trench is the "Lambda" trench excavated in 1973. This lies immediately west of that part of the old "Beta" area that was excavated in 1963. This year, the intervening baulk was removed, and the two baulks left in the 1963 excavation were partly excavated. This has revealed a complex of rooms of two periods, the plans of which had been obscured by the baulks. The later period appears to be LH IIIA and the earlier LH I-II. With the later of these two occupations floor deposits were found which included several stone implement — grinders, pounders and polishers. Owing to the interruption of the excavation there was no time for the full examination of the earlier building. In the later building five infant burials were found, with one of which a LH IIIA flask or bottle was associated.

In the "Nu" area, first opened in 1973, excavation extended to north and south, leading to the clearance of more of the late Middle Helladic house first discovered in 1973. The house is now seen to consist of a long room with north-south axis communicating with a smaller room to the north. Along the west side of the main room a low stone bench adjoins a rectangular hearth in the northwest corner of slabs and small stones. There was insufficient time for the further investigation of the indications that the house extends still further to the east. The pottery from this area, of late MH date, has proved to be of considerable interest. West of the house two walls of an earlier period were found in a sounding, and a pure MH II level was reached.

In the north baulk four burials of infants or children came to light. Though they are probably of Late Helladic date, there were no accompanying grave goods, and their exact date therefore remains uncertain. The spoil from this baulk was passed through a water sieve, as were also small quantities of earth from the "Beta" and "Lambda" areas. It has so far only been possible to study a small quantity of the residue, but the results obtained have been encouraging. Several miniature obsidian arrowheads and eleven minute disc beads of an unidentified substance (possibly bone?) were recovered.

A preliminary study of the pottery recovered in 1974 emphasizes the importance of the Ayios Stephanos settlement during the transition period MH-LH. There is strong Minoan influence, and a very high percentage (over 50 %) of the painted MH III pottery finds persuasive parallels for shape, range and decoration with the MM IIIB and LM IA pottery of Kythera.

LORD WILLIAM TAYLOUR

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

1973

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Συμπληρώθηκε μέσα στὸ 1973 μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ κ. Παλληκαροπούλου, ἡ καταγραφὴ καὶ ἡ ταξινόμηση τῶν ἀρχαιολογικῶν Συλλογῶν τῆς **Καρδαμύλης** καὶ τῆς **Κορώνης**. Ἡ Συλλογὴ τῆς Κορώνης μεταφέρθηκε στὸ οἴκημα ποὺ παραχώρησαν ἡ κοινότητα καὶ τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Συμβούλιο τῆς κωμόπολης ἔξω ἀπὸ τὴ νότια πλευρὰ τοῦ Κάστρου, στὸν περίβολο τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγιᾶς τῆς Ἐλεήστριας[1]. Ἡ ἔκθεση ποὺ ἔγινε ἔχει προσωρινὸ χαρακτήρα, γιατὶ καὶ τὸ οἴκημα αὐτὸ εἶναι οὐσιαστικὰ ἀκατάλληλο.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ἀπὸ τὸ **Βόλιμο** τῆς **Ἀλαγονίας** παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Καλαμάτας ἕνας χάλκινος καθρέφτης μὲ λαβὴ ποὺ καταλήγει σὲ δισκοειδὴ ἀπόληξη, ὅπου διατηροῦνται δύο ὀπές, ἴσως γιὰ τὴ στερέωση ἔνθετης ἐπένδυσης (Πίν. 198 α). Στὴν πίσω πλευρὰ τοῦ καθρέφτη καὶ σ' ὅλη τὴν περιφέρεια τοῦ δίσκου καὶ τῆς λαβῆς ὑπάρχει λεπτὸ περιχείλωμα. Στὴν περιφέρεια τοῦ δίσκου διακρίνεται ἡ ἐπιγραφή: *ΛΙΜΝΑΤΙΟ . . . ΑΝΕΘΕΚΕΝ*. Τὸ μῆκος τοῦ καθρέφτη εἶναι 0.30 μ. καὶ ἡ διάμετρος τοῦ δίσκου 0.14 μ.

Τὸ εὕρημα αὐτὸ μὲ τὴν ἀναφορὰ τοῦ ἐπιθέτου τῆς Ἀρτέμιδος[2] ἔχει ἐντελῶς ξεχωριστὴ σημασία, γιατὶ συμβάλλει στὴν ἐνίσχυση τῆς ταύτισης τῆς περιοχῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται, μὲ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Λιμνάτιδος ποὺ ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (IV, 31, 3). Ὁ Βόλιμος βρίσκεται 5 χλμ. ΒΔ. ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀρτεμισία[3]. Ἡ θέση τοῦ ἱεροῦ ἐπισημάνθηκε τὸ 1840 ἀπὸ τὸν L. Ross[4], ἐκεῖ ὅπου βρίσκεται τὸ ἐρειπωμένο ἐκκλησάκι τῆς Παναγιᾶς τῆς Βολιμιώτισσας, ποὺ ἔχει καὶ τὴν ἐπωνυμία «Καψοχεροβολούσα». Τὸ ἐκκλησάκι εἶναι κτισμένο πάνω σὲ ἀρχαῖα ἐρείπια καὶ γιὰ τὴν ἀνέγερσή του χρησιμοποιήθηκε ἀρχαῖο οἰκοδομικὸ ὑλικό. Δύο ἐπιγραφὲς τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ποὺ ἀναφέρονται στὴ θεὰ Λιμνάτιδα[5], βρέθηκαν ἐντοιχισμένες στὸ ἐκκλησάκι καὶ ὁδήγησαν στὴν ταύτιση τοῦ χώρου. Ὁ N. Valmin[6] ἀμφισβήτησε τὴν ταύτιση αὐτὴ καὶ ὑποστήριξε ὅτι τὸ ἱερὸ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὸν Ἅγιο Ἠλία (Μπρίντα)[7], ἀλλὰ ὁπωσδήποτε τὰ ἐπιχειρήματά του δὲν εἶναι ἰσχυρά. Τὸ ἐπιγραφικὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὸ Βόλιμο, στὸ ὁποῖο προστίθεται τώρα καὶ ὁ καθρέφτης καὶ τὰ ἄφθονα ἐπιφανειακὰ εὑρήματα, ποὺ δείχνουν συνεχὴ κατάληψη τοῦ χώρου ἀπὸ τὰ πρωτογεωμετρικὰ ὡς τὰ χρόνια τῆς ρωμαιοκρατίας[8], ἐνισχύουν τὴν ἀρχικὴ ταύτιση τοῦ Ross.

Ὁ καθρέφτης (Μ.Κ. 872) ἀνήκει στὸν τύπο τῶν ἁπλῶν παραδειγμάτων τῆς ὁμάδας 5 τῆς Oberländer[9] καὶ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὸ β' τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἰδιαίτερα μπορεῖ νὰ παραβληθεῖ μὲ τὸν καθρέφτη τῆς Κομποθέκρας[10], ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐκεῖ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Λιμνάτιδος[11] καὶ φέρει, στὴν ἴδια θέση μὲ τὸ δικό μας, τὴν ἐπιγραφή: *hιαρὸν Ἀρτάμιτος Λιμνάτιος*.

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

1. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μιννεσότας στὴν **Καρποφόρα** συνεχίστηκε καὶ κατὰ τὸ 1973 μὲ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ κ. W. McDonald, ἔκθεση τοῦ ὁποίου βλ. στὴ σ. 321 κ.ἑ. Ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἐφορείας παρακολούθησε τὴν ἀνασκαφὴ μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια ἡ πτυχιοῦχος τῆς Ἀρχαιολογίας δ. Ἀξιόπη Μουρελλάτου. Μὲ τὴ συνεργασία τῆς ὑπογραφομένης συνεχίστηκε ἐξάλλου ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ δρόμου τοῦ μεγάλου θολωτοῦ τάφου, ἡ θόλος τοῦ ὁποίου εἶχε ἐρευνηθεῖ τὸν προηγούμενο χρόνο μὲ τὴ συνεργασία τῆς Ἐφόρου κ. Θ. Καράγιωργα-Σταθακοπούλου[12].

2. Περίπου 3 χλμ. Β. ἀπὸ τὴν Καρποφόρα, ἀνάμεσα στὰ χωριὰ **Δάφνη** καὶ **Δάρα**, στὴ θέση Φράμα, ἀνασκάφηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1973, ἕνας θολωτὸς τάφος τῆς ΥΕ ΙΙΙΑ καὶ ΙΙΙΒ περιόδου. Ἡ Ἐφορεία εἰδοποιήθηκε σχετικὰ ἀπὸ τὸν ἐπιστάτη τῶν ἀμερικανικῶν ἀνασκαφῶν κ. Γ. Ἀνεστούλη, στὸν ὁποῖο εἶχε ἀναφέρει τὴν ὕπαρξη τοῦ τάφου ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ κτήματος Β. Καψαμπέλης, ποὺ γιὰ πολλὰ χρόνια χρησιμοποιοῦσε τὶς πέτρες τοῦ τάφου ὡς οἰκοδομικὸ ὑλικό. Ὁ τάφος αὐτός, ποὺ πρόκειται νὰ δημοσιευτεῖ σύντομα ἀπὸ τὴν ὑπογραφομένη, ἀνήκει σὲ μυκηναϊκὸ οἰκισμό, ἀνεξάρτητο ἀπὸ ἐκεῖνον τῆς

1. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 256.

2. RE 2, 1, στ. 1392, λ. Λιμνᾶτις.

3. W. McDonald-R. H. Simpson, Prehistoric Habitation in SW Peloponnese, AJA 65 (1961), σ. 255. Βλ. ἐπίσης J. G. Frazer, Pausanias, Description of Greece, τ. III, σ. 427.

4. L. Ross, Reisen und Reisenrouten durch Griechenland I, Reisen im Peloponnes, σ. 1 κ.ἑ.

5. IG V[1] 1375: *Ἔτους ,ΣΜΘ' Λὼ(ήλιος) Πρεῖμος / Γ.Λ]γωνοθέτης Θεᾶς Λιμνάτιδος* καὶ IG V[1] 1376: *[Ἔ]τους .... ἀγωνοθέτης θ]εᾶς Λιμνάτιδ[ος] / [Ἔ]τους ... ἀγωνοθέτης θε]ᾶς Λιμνάτιδ[ος]*

***

6. N. Valmin, Études topographiques sur la Messénie ancienne (1930), σ. 182-195.

7. R. Hope-Simpson, The seven cities offered by Agamemnon to Achilles, BSA 61 (1966), σ. 115.

8. Ὅ.π., σ. 121.

9. P. Oberländer, Griechische Handspiegel, σ. 44-52.

10. U. Jantzen, Bronzewerkstätten in Grossgriechenland und Sizilien, πίν. 30, ἀριθ. 126. Ἐπίσης P. Oberländer, ὅ.π., σ. 44, ἀριθ. 52.

11. K. Müller, Artemistempel bei Kompothekra, AM 33 (1908), σ. 323-326.

12. W. McDonald et al., Excavations at Nichoria in Messenia: 1972-73, Hesperia 44 (1975), σ. 69 κ.ἑ.

Καρποφόρας. Στήν περιοχή τοῦ χωριοῦ Δάρα ἔχει ἄλλωστε ἐπισημανθεῖ ἀπό τήν Ἐφορεία[13] ἀκρόπολη μέ λείψανα τῶν προϊστορικῶν καί ἱστορικῶν χρόνων, δέν εἶναι ὅμως καθόλου βέβαιο ὅτι ὁ τάφος ἔχει σχέση μέ τόν οἰκισμό αὐτόν.

Ἡ ἀνασκαφή, ποὺ διήρκεσε δυό περίπου μῆνες[14], ἀποκάλυψε θόλο, διαμ. 6.75 μ., μέ δρόμο μήκ. 5.80 μ. Τά τοιχώματα εἶχαν πάθει μεγάλη φθορά ἀπό τήν οἰκοδομική δραστηριότητα τοῦ ἰδιοκτήτη καί μόνο σ' ἕνα σημεῖο σώθηκαν ὡς τό ὕψος 1.30 μ. Τό ἐσωτερικό τοῦ τάφου εἶχε ἤδη ἀπό τήν ἀρχαιότητα ἀναταραχθεῖ, ὅπως μαρτυροῦν οἱ ἑλληνιστικές ταφές, ποὺ βρέθηκαν σέ στρῶμα 0.50 μ. ψηλότερα ἀπό τό δάπεδο τῆς θόλου. Τά εὑρήματα τοῦ μυκηναϊκοῦ στρώματος δείχνουν συνεχή χρήση τοῦ τάφου στίς ΥΕ ΙΙΙΑ καί ΙΙΙΒ περιόδους, δέν ὑπάρχουν καθόλου ἴχνη χρήσεως στήν ΙΙΙΓ, ἐνῶ εἶναι πολύ πιθανή ἡ χρονολόγηση τῆς κατασκευῆς τοῦ τάφου στήν ΥΕ ΙΙ ἀπό τήν παρουσία ὁρισμένων χαρακτηριστικῶν στοιχείων. Ὁ τάφος ἔδωσε συνολικά 25 ἀκέραια ἀγγεῖα (Πίν. 198 β-δ), μέ τή χαρακτηριστική κακή ὄπτηση τῆς ἀνατολικῆς Μεσσηνίας, πολλά πόδια κυλίκων καί ὄστρακα ἀπό μεγάλα ἀγγεῖα (πρόχους καί τρίωτα), μικρό χάλκινο σπαθί καί μικρό χάλκινο καθρέφτη (Πίν. 199 δ), ὑπολείμματα κοσμημάτων ἀπό μπλέ ὑαλόμαζα (Πίν. 199 α), λεπίδες ὀψιανοῦ καί αἰχμές βελῶν ἀπό τήν ἴδια ὕλη (Πίν. 199 γ), χάντρες διάφορων τύπων ἀπό ποικίλα ὑλικά καί ἕναν ἰδιαίτερα μεγάλο ἀριθμό μολύβδινων κομματιῶν (Πίν. 199 β). Ἡ ἐπισήμανση ἰχνῶν ἀπό πυρές στό δάπεδο τοῦ τάφου καί ἡ ἀνεύρεση σκελετῶν ζώων ἀνάμεσα στίς μυκηναϊκές ταφές, μαρτυροῦν τήν τέλεση θυσιῶν, στοιχεῖο ποὺ κάνει τόν τάφο τοῦ Δάρα ἀκόμη περισσότερο ἐνδιαφέροντα. Ἀναμφισβήτητα πρόκειται γιά τάφο οἰκογένειας πλούσιου ἡγεμόνα τῆς περιοχῆς.

3. Στήν **Κυπαρισσία**, μέσα στήν αὐλή τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τῆς πάνω πόλης, βρέθηκαν, μέ ἀφορμή τό ἄνοιγμα λάκκων γιά δενδροφύτευση, δύο κιβωτιόσχημοι ἑλληνιστικοί τάφοι. Ὁ διευθυντής τοῦ σχολείου κ. Βλάχος εἰδοποίησε τήν Ἐφορεία, ἀφοῦ πρῶτα περισυνέλεξε ἀπό τούς τάφους μιά μικρή πρόχου, ἕνα κυάθιο, δύο λύχνους καί μιά χάλκινη περόνη. Ἀκολούθησε ἀνασκαφική ἔρευνα καί διαπιστώθηκε ὅτι οἱ δύο τάφοι εἶχαν κοινή τή μιά μακριά πλευρά καί ἦταν κατασκευασμένοι ἀπό μεγάλες πώρινες πλάκες μέ ἄξονα ΝΑ.-ΒΔ. Οἱ διαστάσεις τους: 1.80 × 0.45 × 0.60 μ. Στόν τάφο Ι, ἀπό τόν ὁποῖο εἶχαν συλλεγεῖ ἡ πρόχους, τό κυάθιο, ὁ ἕνας λύχνος καί ἡ περόνη, βρέθηκαν δύο ἀκόμη λύχνοι, καθώς καί τά ὑπολείμματα τοῦ σκελετοῦ τοῦ νεκροῦ. Στόν τάφο ΙΙ, δίπλα στό κρανίο τοῦ σκελετοῦ, βρέθηκε unguentarium καί ἕνα μικρό χρυσό ἔλασμα μέ ἔκτυπη παράσταση πουλιοῦ, καί στήν περιοχή τῶν ὀστῶν τῆς λεκάνης ἄλλο unguentarium, ὄστρακα ἀπό λεκανίδα, μελαμβαφές κυάθιο καί ἕνας ἀκόμη λύχνος. Στήν ἀνατολική πλευρά τῆς αὐλῆς ἐπισημάνθηκε ἐξάλλου τοῖχος, μήκ. 2.50 μ., ἀπό μεγάλους γωνιόλιθους.

4. Στόν **Κάμπο Ἁβίας**, ἔξω ἀπό τό σπίτι τοῦ Δ. Κλύδωνα, μέ ἀφορμή τή διάνοιξη βόθρου, ἀποκαλύφθηκε τάφος. Στήν ἐπίχωσή του βρέθηκαν πήλινες τετράγωνες πλάκες μέ ἐγχάρακτα Χ στή μιά πλευρά τους· πολλές ἀπό τίς πλάκες αὐτές εἶχαν ἴχνη ἀσβεστοκονιάματος. Βρέθηκε ἐπίσης ἕνα κομμάτι ἀπό λίθινη στήλη, σωζ. διαστ. 0.27 × 0.25, πάχ. 0.035 μ., μέ τήν ἐπιγραφή:

ΟΡΕΣΤΗ ΧΑΙ
ΡΕ

Ὁ τάφος ἦταν κατασκευασμένος ἀπό μικρές πέτρες στίς τρεῖς πλευρές του καί στήν τέταρτη (βόρεια μακριά) ἀπό πήλινες πλάκες καί ἕνα γωνιόλιθο. Ὡς καλυπτήριες εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ πέντε μεγάλες ἀκατέργαστες λίθινες πλάκες. Τά ὀστᾶ ἦταν ἀποσαθρωμένα, βρέθηκε πάντως τό κρανίο στήν ἀνατολική πλευρά καί δίπλα του σιδερένια καρφιά, καί στά πόδια δυό μικρές οἰνοχόες. Τό δάπεδο τοῦ τάφου ἦταν στρωμένο μέ πήλινες πλάκες, ὅμοιες μέ αὐτές ποὺ βρέθηκαν στήν ἐπίχωση. Οἱ διαστάσεις τοῦ τάφου ἦταν 1.90 × 0.45 × 0.40 μ. Χρονολογεῖται στήν περίοδο τῆς ρωμαιοκρατίας.

ΑΙΛΑΝΑ ΠΑΡΛΑΜΑ

ΚΟΥΚΟΥΝΑΡΑ ΠΥΛΙΑΣ

Κατά τό ἔτος 1973 (Αὔγουστος-Σεπτέμβριος) ἐπανελήφθησαν αἱ ἀνασκαφαί Πύλου τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἰς Κουκουνάραν Πυλίας, κατόπιν ἀδείας τοῦ παλαιοῦ ἀνασκαφέως καθηγητοῦ Σπυρ. Μαρινάτου καί διά κονδυλίων τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καί Ἐπιστημῶν.

Ἡ σχετική ἀνασκαφική ἔρευνα[1] διεξήχθη εἰς τέσσαρας κυρίως τομεῖς, ἀπεσκοπεῖτο δέ ἡ συμπλήρωσις τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν. Οἱ τρεῖς τῶν τομέων τούτων ἦσαν εἰς τήν θέσιν Γουβαλάρη, βορειοανατολικῶς τοῦ χωρίου Κουκουνάρα, καί ὁ τέταρτος εἰς τήν θέσιν Φυτιές, νοτιοανατολικῶς τοῦ αὐτοῦ χωρίου, ἤτοι ἅπασαι αἱ θέσεις ἦσαν σημεῖα, ὅπου εἶχεν ἀνασκάψει καί ὁ Μαρινᾶτος.

Γουβαλάρη-Τύμβοι

Εἰς θέσιν Γουβαλάρη ἡ ὅλη ἔκτασις ἀνήκει ἀπό

13. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 264.

14. Ἡ ἀνασκαφή ἔγινε μέ τό συνεργεῖο τῶν τεχνιτῶν καί ἐργατῶν τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας μέ ἐπικεφαλῆς τούς κκ. Γ. Ἀλεξάκη καί Β. Ἀθανασόπουλο. Ἡ ἐπιστημονική βοηθός κ. Γκίκα-Παλληκαροπούλου συμμετέσχε σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς καί συνέβαλε σ' αὐτήν ἰδιαίτερα· ἐπίσης βοήθησε στήν ἀνασκαφή γιά ὁρισμένο χρονικό διάστημα ἡ κ. Ἀλεξ. Πατριανάκου-Ἠλιάκη.

1. Πλείονα ἴδε ἐν ΠΑΕ 1974, σ. 139-156.

τινων ἐτῶν εἰς τὸν ἐν Πύλῳ ἔμπορον κ. Νικ. Κουκῆν, χάρις εἰς τὴν προφρόνως παρασχεθεῖσαν συγκατάθεσιν τοῦ ὁποίου ἤρξατο ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία καὶ πρέπει νὰ συνεχισθῇ ἐπ' ἀρκετὰς εἰσέτι περιόδους. Εὐχῆς ἔργον, ἐπίσης, θὰ ἦτο νὰ ἀπαλλοτριωθῇ ἡ ἔκτασις αὕτη, ἥτις προσφέρεται καὶ δι' ἀξιοποίησιν, ἔχουσα ἤδη μέγαν ἀριθμὸν ἐλαιοδένδρων. Ἡ ἔκτασις αὕτη τῶν 27, ὡς ἔγγιστα, στρεμμάτων περιλαμβάνει εἰς πλεῖστα σημεῖα μυκηναϊκὰς ἀρχαιότητας, ἐν αἷς καὶ τοὺς δύο ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου ἀνασκαφέντας τάφους Γουβαλάρη 1 καὶ 2 (Κουκουνάρας 4 καὶ 5).

Εὐθὺς ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἔτους 1973, ἠρευνήθη τὸ δάπεδον τοῦ στομίου τοῦ ἑτέρου τῶν τάφων τούτων, μετ' ἀφαίρεσιν τῆς ξερολιθιᾶς, καὶ διεπιστώθη στρῶσις ἐκ πλακοειδῶν λίθων καὶ ἄλλων ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν τοποθετημένων. Ἐκτὸς τούτου ἠρευνήθη τὸ πρῶτον καὶ ὁ πρὸ τῆς εἰσόδου δρόμος, ὅστις διεπιστώθη ὅτι ἦτο λιθόστρωτος μὲ κατεύθυνσιν πρὸς ΒΔ. καὶ μὲ μικροτάτην κλίσιν τοῦ ἐδάφους, σχηματιζομένης ἀνεπαισθήτου κατωφερείας πρὸς ΒΔ.

Κύριον στόχον τῆς ἀνασκαφῆς ἀπετέλουν τὰ ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν τεχνητὰ τυμβοειδῆ ἐξάρματα, ἅτινα εὑρηνται διεσπαρμένα εἰς μέσην ἀπόστασιν 50-100 μ. ἀνατολικῶς τῶν δύο θολωτῶν τάφων Γουβαλάρη. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν (1958-1963) ἡ περιοχὴ τοῦ Γουβαλάρη ἦτο ἀκαλλιέργητος καὶ μὲ πυκνὴν ἀγρίαν βλάστησιν (λόγγος). Ὁ Μαρινᾶτος εἶχεν ἐρευνήσει τοὺς τύμβους, ὡς ἀπεκάλεσε τὰ τυμβοειδῆ ταῦτα ἐξάρματα, καὶ ἤδη οἱ καθηγηταὶ W. McDonald καὶ R. Hope Simpson (οἵτινες ἐπεσκέφθησαν τὴν ἀνασκαφὴν ἡμῶν) εἶχον ἐπισκεφθῆ συγχρόνως περίπου πρὸς τὸν Μαρινᾶτον τὴν περιοχήν, εἶχον ἐπισημάνει τὰ τυμβοειδῆ ἐξάρματα, — ἅτινα ἀνήγαγον εἰς ΜΕ τύμβους προωρισμένους νὰ δέχωνται πλείστας ταφάς —, καὶ ὑπεστήριξαν ὅτι φαίνεται, ὅτι ὑπῆρξεν εἰς ἀρκούντως σημαντικὸς οἰκισμὸς εἰδικῶς κατὰ τὴν ΜΕ-ΥΕ ΙΙ περίοδον.

Τὸ νοτιώτερον ὑπολειφθὲν (καὶ τοῦτο διότι, ὡς φαίνεται, ἄλλο εἰς τὸν παρακείμενον ἐλαιῶνα τοῦ ἐκ Χανδρινοῦ ἐμπόρου Γ. Τζαννῆ ἰσοπεδώθη τελείως πρό τινων δεκαετηρίδων) ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου, ἀποκαλύψαντος τρεῖς μικροὺς θολωτοὺς τάφους, οἵτινες δέον ὅπως ἐρευνηθοῦν ἐκ νέου, ἵνα διαπιστωθῇ κατὰ πόσον ἀπετέλουν τύμβον ἢ ταφικὸν κύκλον μετὰ κρηπῖδος ἢ ταφικοῦ περιβόλου ἀντιστοίχως. Σημειωτέον, ἐπίσης, ὅτι διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς θέσεως Γουβαλάρη ἐσώθη τὸ ἐκτεταμένον τοῦτο νεκροταφεῖον ἐξ ὁλοκληρωτικῆς καταστροφῆς, διότι ὁ νέος ἰδιοκτήτης τῆς ἐκτάσεως εἶχεν ἀρχίσει ἤδη δι' ἐκσκαφέων ἐργασίας πρὸς ἀξιοποίησιν τῆς περιοχῆς καὶ προὐτίθετο νὰ συνεχίσῃ αὐτάς. Οἱ ὑφ' ἡμῶν ἀνασκαπτόμενοι τάφοι καὶ «τύμβοι» εὑρίσκονται ἀνατολικώτερον εἰς ἄμεσον γειτονίαν πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου ἀνασκαφέντας.

Οὕτως ἐσώθη ἐξ ὁλοκληρωτικῆς καταστροφῆς τὸ μεγαλύτερον νεκροταφεῖον θολωτῶν τάφων τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου καὶ τοῦτο διότι εἶναι σαφές, ὅτι τὰ τυμβοειδῆ ἐξάρματα τοῦ Γουβαλάρη ὑποκρύπτουν μέγαν ἀριθμὸν ταφικῶν μνημείων καθ' ὅλην τὴν ὡς ἄνω ἔκτασιν.

Κατὰ ταῦτα, πέραν τῶν τριῶν ἐξαρμάτων τῶν ἐρευνηθέντων ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου (τοῦ πρώτου μετὰ τῶν δύο μεγαλυτέρων θολωτῶν τάφων, τοῦ δευτέρου μετὰ τῶν τριῶν μικρῶν κυκλικῶν θολωτῶν τάφων καὶ τοῦ τρίτου, τοῦ στερουμένου τάφων), ἤρξατο ἡ ἔρευνα ἄλλων δύο ἐξαρμάτων κειμένων ἀνατολικώτερον τῶν λοιπῶν. Τὰ ἐξάρματα αὐτὰ ἔλαβον τὰς ἐνδείξεις α καὶ β.

Γουβαλάρη-Λάκκα

Λόγῳ τῆς ἐπελθούσης κατὰ τὴν 30ὴν Αὐγούστου νεροποντῆς ἐπεχειρήθη δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ διασωθῇ ἓν περαιτέρω μυκηναϊκὸν κτίσμα εἰς τὴν νοτίως τῶν δύο θολωτῶν τάφων Γουβαλάρη ἤδη ἀροθεῖσαν ἔκτασιν (ἀπόστασις 36-45.20 μ.). Ἐπειδὴ ὁ ἰδιοκτήτης τῆς ἐκτάσεως ἐπεθύμει νὰ προβῇ μετὰ τὴν νεροποντὴν εἰς νέαν ἄροσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν βεβαίως θὰ κατεστρέφετο πλέον ὅ,τι εἶχεν ἀπομείνει, ἐπεχειρήθη ἡ σύντομος αὐτή, τρόπον τινά, σωστικὴ ἔρευνα, τῆς ὁποίας τὰ εὑρήματα ὑπῆρξαν ἱκανοποιητικὰ καὶ ἐπέτρεψαν ὅπως ἀναλάβῃ ἡ ἁρμοδία Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ὀλυμπίας τὴν πρωτοβουλίαν νὰ διαφυλάξῃ ἀπὸ οἱασδήποτε περαιτέρω καταστροφῆς ἐξ ἀρόσεως τὴν ὑστερομυκηναϊκὴν οἰκίαν τῆς περιοχῆς.

Φυτιὲς

Ὁ τέταρτος τομεὺς τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο πρὸς Ν. τοῦ χωρίου καὶ εἰδικώτερον πλησίον τῆς ἀγροικίας τοῦ κ. Τρύφωνος Πανταζοπούλου. Μία δοκιμαστικὴ σκαφὴ ἐγένετο — ἄνευ ἐπιτυχίας — εἴς τι σημεῖον, βορειοανατολικῶς τῆς ἀγροικίας ταύτης, ἐπεσημάνθη δὲ καὶ πιθανὸς τάφος θολωτός, ὅστις ὅμως θὰ ἔχῃ καταστραφῆ ἐκ τῆς διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως διανοίξεως δρόμου πρὸς τὴν πλουσιωτάτην τῆς περιοχῆς ταύτης πηγήν, ἥτις καλεῖται Χανδρινόβρυσον. Συγκεκριμένως ὡρισμένοι λίθοι, δυνάμενοι νὰ ἀνήκουν εἰς τὴν θόλον τάφου, φαίνονται ἐν μέσῳ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τῆς ἐκ τῆς ἀγροικίας Πανταζοπούλου εἰς Χανδρινόβρυσον βαινούσης ἀγροτικῆς ὁδοῦ. Ἔναντι ἀκριβῶς τῆς αὐτῆς ἀγροικίας ὑφίστατο ἔρμαξ, ὅστις καὶ αὐτὸς διελύθη κατὰ τοὺς προπολεμικοὺς χρόνους, θὰ ἀποτελέσῃ ὅμως προσεχῶς καὶ τὸ σημεῖον τοῦτο ἀντικείμενον ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης.

Εἰς ἀπόστασιν 20 μ. πρὸς Α. τοῦ ὑπὸ τοῦ καθηγη-

τοῦ Μαρινάτου κατὰ τὰ ἔτη 1958-59 ἀνασκαφέντος πρώτου θολωτοῦ τάφου (γνωστοῦ ὡς Κουκουνάρας ἢ Φυτιῶν 1), ὑφίστατο παρὰ τὴν ρίζαν ξηρανθείσης ἀπιδέας μέγας ἀμυγδαλίτης λίθος—πιθανῶς μεταφερθεὶς ἐκ Γουβαλάρη (διαστάσεων: μήκ. 1.84, πλ. κατὰ τὸ ἓν ἄκρον 1.26 καὶ πάχ. 0.94 μ.)—, ὅστις ἀπετέλει τὸ in situ περίπου διατηρηθὲν ὀπίσθιον τμῆμα τοῦ ἀνωφλίου τοῦ στομίου τοῦ τάφου. Βεβαίως παραμένει ἄγνωστον κατὰ πόσον τὸ ἀνώφλιον τοῦτο εὑρίσκετο εἰς τὴν ἀρχικήν του θέσιν πάντοτε ἢ κατὰ πόσον μετεκινήθη εἰς μεταγενεστέραν περίοδον, καταλαβὸν τὸ ἔσω τμῆμα τοῦ στομίου τοῦ τάφου. Ὁ λίθος οὗτος μεθ' ἑτέρου τμήματος τοῦ ἀνωφλίου, μήκ. 1.12 καὶ πλ. 0.62 μ., ἀπετέλουν τὰ μοναδικὰ φαινόμενα σημεῖα τὰ ὑποδηλοῦντα τὴν ὕπαρξιν πάλαι ποτὲ τάφου, οὗτινος ἡ θόλος εἶχε καταπέσει παλαιόθεν. Ὁ θολωτὸς οὗτος τάφος εἶναι γνωστὸς ὡς θολωτὸς τάφος Κουκουνάρας 3 ἢ Φυτιῶν 2, εἶχε δὲ σκαφῆ μερικῶς κατὰ τὸ 1958 ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου, ἐμποδισθέντος ὅμως ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ ἀγροτεμαχίου νὰ συνεχίσῃ καὶ ὁλοκληρώσῃ τὴν σκαφήν.

Μετὰ σύντομον ἔρευναν διεπιστώθη, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ κανονικῆς θόλου, τῆς ὁποίας ἡ ἐσωτερικὴ διάμετρος εἰς τὸ ἀνώτατον τοῦτο φαινόμενον σημεῖον ἦτο 5.55 μ., ἐνῷ ἡ συνολικὴ ἐξωτερικὴ διάμετρος ἀνήρχετο εἰς 6.80 μ., μετὰ τοιχωμάτων πάχ. 0.65 μ. περίπου. Ἡ τελική, κατωτέρα, διάμετρος τοῦ τάφου ἀνέρχεται εἰς 5.90 μ. Οὕτω συνεπληρώθη καὶ αὐτοῦ τοῦ τάφου τῆς ΥΕ ΙΙΑ φάσεως ἡ ἀνασκαφή, ἥτις εἶχεν ἀρχίσει παλαιότερον (1958).

ΓΕΩΡΓ. ΣΤ. ΚΟΡΡΕΣ

1974

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

ΧΩΡΑ ΤΡΙΦΥΛΙΑΣ

Τὸ Μάρτιο τοῦ 1974, στὴ θέση Ἀδαμέικα, ποὺ βρίσκεται 1500 μ. περίπου πρὸς ΒΔ. τῆς Χώρας Τριφυλίας, ἐρευνήθηκαν τέσσερις τάφοι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ὁ ἐντοπισμὸς τῶν τάφων ἔγινε ἀπὸ τὸν ἀγρότη κ. Φωτόπουλο, ὁ ὁποῖος χρησιμοποίησε ἐκσκαφικὸ μηχάνημα γιὰ νὰ ἰσοπεδώσει τὸ λοφῶδες ἀγρόκτημά του. Οἱ τάφοι βρίσκονται στὴ βορειοανατολικὴ πλαγιὰ μικροῦ λόφου μὲ προσανατολισμὸ ἀπὸ Β. πρὸς Δ. Ἀπ' τοὺς τάφους, οἱ Ι καὶ ΙΙ ἦταν κιβωτιόσχημοι καὶ οἱ ἄλλοι λακκοειδεῖς (Σχέδ. 1, 1). Στὶς πλευρὲς τῶν κιβωτιόσχημων ὑπῆρχαν κάθετα τοποθετημένες συνολικὰ ἕξι πλάκες. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τάφο IV, ὅλοι οἱ ἄλλοι ἔφεραν καλυπτήριες πλάκες, τῶν ὁποίων τὸ σχῆμα ἦταν σχεδὸν ἀκανόνιστο (Σχέδ. 1, 2). Ὅλες οἱ πλάκες εἶναι ἀπὸ ντόπιο πρασινωπὸ ἀμμόλιθο. Ἐξαίρεση ἀποτέλεσε μιὰ καλυπτήρια πλάκα τοῦ τάφου Ι, ποὺ τὸ ὑλικό της εἶναι λευκὸς τιτανόλιθος τῆς περιοχῆς. Σὲ ὅλους τοὺς τάφους βρέθηκε ἀπὸ ἕνας νεκρός, σὲ ὕπτια θέση καὶ μὲ τὸ κεφάλι πρὸς Α. Ἀπὸ τοὺς σκελετοὺς τῶν νεκρῶν σώθηκαν τὸ κρανίο καθὼς καὶ ὀστᾶ τῶν ἄκρων. Ἡ ταφὴ τοῦ τάφου ΙΙΙ ἦταν παιδική.

Τάφος Ι (Πίν. 200 γ). Κιβωτιόσχημος. Διαστάσεις ἐσωτ. 0.40 × 1.70 × 0.45 μ. βάθος. Ὁ τάφος ἦταν σκεπασμένος μὲ ἕξι πλάκες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ δύο ἦταν τραπεζιόσχημες καὶ οἱ ἄλλες ὀρθογώνιες. Μέσα στὸν τάφο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σκελετό, βρέθηκαν:

(α) (ΑΕ 3004) (Πίν. 200 α). Μικρὴ λάγυνος. Γάνωμα μαῦρο. Ὕψος 0.083, διάμετρος κοιλίας 0.076, χείλους 0.025, βάσεως 0.039 καὶ ὕψος λαιμοῦ 0.037 μ. Στὸ σημεῖο ὅπου ἀρχίζει ὁ λαιμὸς ὑπάρχει περιμετρικὰ ἐγχάρακτο φυλλόσχημο κόσμημα τύπου West Slope.

(β) (ΑΕ 3005 α) (Πίν. 200 α, 201 δ). Μυροδοχεῖο ἀκόσμητο. Ὕψος 0.087 καὶ διάμετρος κοιλίας 0.036 μ.

(γ) (ΑΕ 3005 β) (Πίν. 200 α, 201 δ). Μυροδοχεῖο ἀκόσμητο. Ὕψος 0.093 καὶ διάμετρος κοιλίας 0.042 μ. Ὁ πηλὸς καὶ τῶν δύο μυροδοχείων εἶναι κιτρινέρυθρος.

(δ) (ΑΕ 3006) (Πίν. 200 α). Κάνθαρος. Γάνωμα μαῦρο. Ὕψος 0.091, διάμετρος χείλους 0.07 καὶ βάσεως 0.039 μ. Στὴν πρόσθια ὄψη τοῦ λαιμοῦ ἐγχάρακτη καὶ γραπτὴ διακόσμηση τοῦ τύπου West Slope.

(ε) (ΑΕ 3007) (Πίν. 200 α). Λυχνάρι, μὲ πλαστικὸ ἔξαρμα στὴ δεξιὰ πλευρά. Γάνωμα μαῦρο. Ὕψος 0.027 καὶ μῆκος μαζὶ μὲ τὸ μυκτῆρα 0.094 μ. Ταιριάζει μὲ τὸν ἀριθ. 426 τοῦ τύπου 32 τῶν λυχναριῶν τῆς Ἀγορᾶς, Agora IV, πίν. 41, ἀριθ. 426 (275-200 π.Χ.).

(στ) (ΑΕ 3008, 3009) (Πίν. 200 α). Δύο σιδερένια ἐργαλεῖα, πολὺ ὀξειδωμένα, μήκ. 0.165 καὶ 0.096 μ. ἀντίστοιχα.

Τάφος ΙΙ (Πίν. 200 δ). Κιβωτιόσχημος, πλ. 0.40, μήκ. 1.70 καὶ βάθ. 0.35 μ. Ἀπ' τὶς καλυπτήριες πλάκες σώθηκαν μόνο δύο, μὲ σχῆμα ἀκανόνιστο. Τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου ἦταν:

(α) (ΑΕ 3010) (Πίν. 200 β). Μικρὸς ὀξυπύθμενος ἀμφορέας. Ὕψος 0.18, διάμετρος κοιλίας 0.092 καὶ χείλους 0.037 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, χωρὶς ἐπίχρισμα καὶ διακόσμηση.

(β) (ΑΕ 3011) (Πίν. 200 β). Κάνθαρος. Ὕψος 0.10, διάμετρος στομίου 0.085 καὶ βάσεως 0.055 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος καὶ γάνωμα μαῦρο. Στὸ μεταξὺ χείλους καὶ κάτω μέρους τῶν λαβῶν χῶρο τοῦ ἀγγείου ὑπάρχει ἐγχάρακτη γιρλάντα, διακόσμηση τοῦ τύπου West Slope. Οἱ λαβὲς στὴν ἐπάνω ἐπιφάνειά τους φέρουν πλαστικὴ διακόσμηση, προσωπεῖα σατύρου.

(γ) (ΑΕ 3012) (Πίν. 200 β, 201 δ). Μυροδοχεῖο ἀκόσμητο. Ὕψος 0.098 καὶ διάμετρος κοιλίας 0.044 μ.

(δ) (ΑΕ 3013) (Πίν. 200 β). Λυχνάρι. Ὕψος

0.027 καὶ μῆκος 0.10 μ. Χρονολογικὰ τοποθετεῖται στὴν ἴδια περίοδο μὲ τὸ προηγούμενο, ἀριθ. 3007.

(ε) (ΑΕ 3014) (Πίν. 200 β). Σιδερένιο δαχτυλίδι πολὺ ὀξειδωμένο. Μέγ. διάμετρος 0.021 μ.

Τάφος III (Πίν. 201 β). Λακκοειδής. Ἔφερε τέσσερις ἀσύμμετρες καλυπτήριες πλάκες, ποὺ τὶς ἔσπασε τὸ ἐκσκαφικὸ μηχάνημα. Ὁ τάφος ἀνοίχτηκε στὸ ἴδιο ὕψος μὲ τὸν τάφο II καὶ σὲ ἀπόσταση 3.50 μ. πρὸς ΝΔ. ἀπ' αὐτόν. Διαστάσεις τοῦ λάκκου: 0.35 × 1.26 × 0.35 μ. βάθος. Ὅπως προαναφέρθηκε ἡ ταφὴ ἦταν παιδική. Μέσα στὸν τάφο βρέθηκαν:

(α) (ΑΕ 3015) (Πίν. 201 δ). Μυροδοχεῖο. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, γάνωμα μαῦρο. Ὕψος 0.092, διάμετρος κοιλίας 0.0465 μ.

(β) (ΑΕ 3016) (Πίν. 201 α). Λυχνάρι. Πηλὸς κιτρινωπός, γάνωμα στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Ὕψος 0.027 καὶ μῆκος 0.07 μ. Ταιριάζει μὲ τὸν ἀριθ. 410 τοῦ τύπου 29Α τῶν λυχναριῶν τῆς Ἀγορᾶς, βλ. Agora IV, πίν. 41, ἀριθ. 410 (300-275 π.Χ.).

(γ) (ΑΕ 3017) (Πίν. 201 γ). Δεκαέξι ἀστράγαλοι.

Τάφος IV (Σχέδ. 1, 2). Λακκοειδής. Διαστάσεις 0.50 × 1.60 × 0.45 μ. βάθος. Βρισκόταν καὶ αὐτὸς στὸ ἴδιο ὕψος μὲ τοὺς τάφους II καὶ III καὶ σὲ ἀπόσταση 3.50 μ. πρὸς Β. τοῦ τάφου II. Μέσα στὸν τάφο βρέθηκε μόνο ἕνα λυχνάρι.

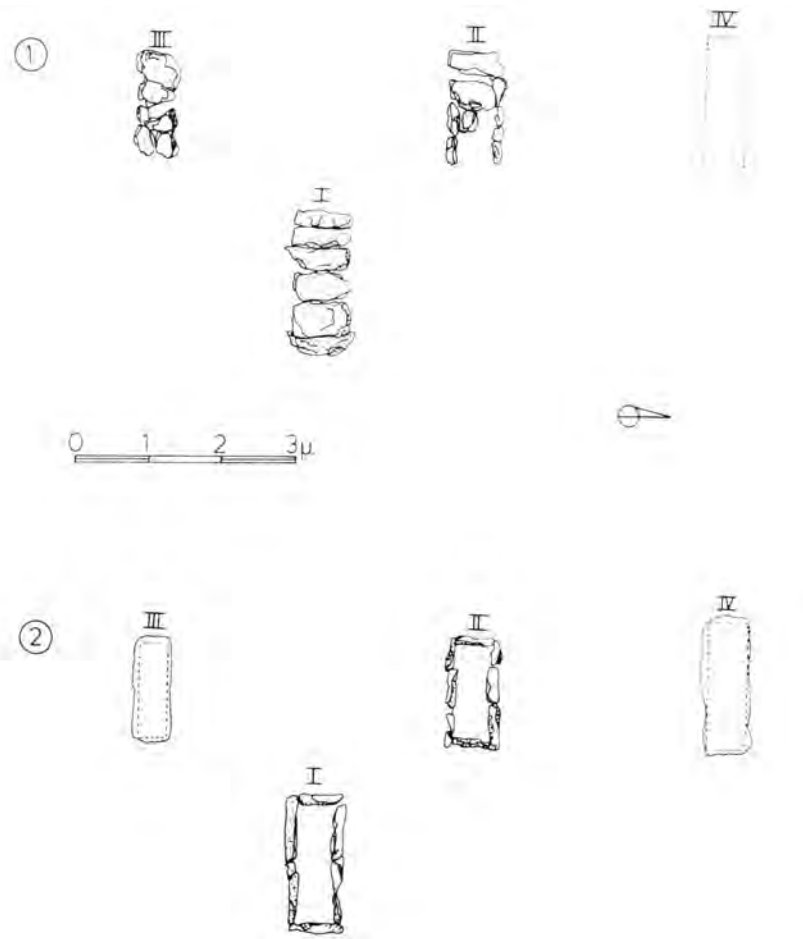

Σχέδ. 1. Χώρα Τριφυλίας (θέσις Ἀδαμέικα). (1) Οἱ τάφοι μὲ τὶς καλυπτήριες πλάκες, (2) Οἱ τάφοι μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν πλακῶν.

(α) (ΑΕ 3018) (Πίν. 201 α). Λυχνάρι. Ὕψος 0.021, μῆκος 0.093 μ. Πηλὸς ἐρυθρωπός, γάνωμα μαῦρο. Ταιριάζει μὲ τὸν ἀριθ. 307 τοῦ τύπου 25 Β τοῦ λυχναριοῦ τῆς Ἀγορᾶς, βλ. Agora IV, πίν. 38, ἀριθ. 307 (350-275 π.Χ.).

ΓΑΡΓΑΛΙΑΝΟΙ

Στὴ θέση Πηγάδια, ποὺ βρίσκεται 3 χλμ. πρὸς Ν. τῆς κωμοπόλεως τῶν Γαργαλιάνων, ὁ ἰδιώτης Νικ. Ξάρχος ἀνακάλυψε μέσα στὸ ἀγρόκτημά του δύο

μυκηναϊκοὺς πίθους, σιρούς (Π ί ν. 201 ε). Ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ἀγροκτήματος ἀποκάλυψε τοὺς πίθους μέχρι τοῦ στομίου τους καὶ στὴ συνέχεια, ἐπειδὴ ὑποπτευόταν τὴν ὕπαρξη θησαυροῦ, τοὺς ἐρεύνησε καὶ ἐσωτερικά. Οἱ πίθοι ἦταν τοποθετημένοι ὄρθιοι καὶ μέχρι τὰ στόμιά τους μέσα στὸ ἔδαφος. Ἡ μεταξύ τους ἀπόσταση ἦταν 0.39 μ. Τὰ στόμιά τους καλύπτονταν ἀπό μία ἀσβεστολιθικὴ πλάκα, ἀκανονίστου σχήματος. Ἀπὸ μᾶς βρέθηκαν κενοὶ καὶ μὲ πολλαπλὰ — παλιὰ — ρήγματα ποὺ προκλήθηκαν ἀπ' τὴ συμπίεση τοῦ ἐδάφους. Κατὰ τὴ διάρκεια διανοίξεως λάκκου ἀποκολλήσεως τῶν πίθων βρέθηκαν ὄστρακα ἀγγείων μυκηναϊκῆς περιόδου. Πίθος, ὕψ. 1.06, διάμ. στομίου 0.37, κοιλίας 0.60 μ. Πηλὸς ἐρυθρὸς περιέχων πολλοὺς κόκκους ἄμμου. Χείλη ἐπίπεδα στὴν ἄνω ἐπιφάνειά τους καὶ νεύοντα πρὸς τὰ ἔξω. Λαιμὸς ψηλός. Σῶμα σφαιρικό, μειούμενο πρὸς τὸν πυθμένα, βάση δακτυλιόσχημη.

Πίθος, ὕψ. 1.27, διαμ. στομίου 0.41, κοιλίας 0.77 μ. Κατὰ τὰ ἄλλα εἶναι ἴδιος μὲ τὸν προηγούμενο.

ΛΑΖ. ΚΟΛΩΝΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

ΡΩΜΑΝΟΥ

Στὸ χωριὸ Ρωμανοῦ Τριφυλίας, δίπλα ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Τριάδας, κατὰ τὸ ἄνοιγμα μιᾶς τετράγωνης τάφρου, ποὺ ἔγινε γιὰ τὴ θεμελίωση καμπαναριοῦ, βρέθηκε ἕνα πιθάρι, ποὺ ἦταν βαλμένο πλάγια καὶ καταστράφηκε κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του ἀπὸ τοὺς ἐργάτες (Π ί ν. 202 α). Τὸ ἐκκλησιαστικὸ συμβούλιο μᾶς παρέδωσε τὰ παρακάτω ἀρχαῖα:

1. Κρατηρίσκος (ΑΕ 3020) (Π ί ν. 202 γ). Σώζεται ὁ μισός (ὕψος 0.083, διάμετρος στομίου 0.07, βάσης 0.039 μ.). Λαβὲς ὁριζόντιες κυλινδρικές. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος. Τὸ γάνωμά του εἶναι μελανὸ μέσα κι ἔξω. Ἔχει σχεδὸν ξεφλουδιστεῖ. Ἡ βάση του εἶναι κωνικὴ καὶ ἡ μισὴ εἶναι συμπληρωμένη.

2. Ἀσκοειδὲς ἀγγεῖο μὲ κωνικὴ βάση (ΑΕ 3019) (Π ί ν. 202 β, ἀριστ.), ὕψος 0.218, διάμετρος κοιλιᾶς 0.095 μ. Τὸ στόμιό του εἶναι σπασμένο καὶ λείπει ἡ λαβὴ καὶ μέρος τῆς κωνικῆς του βάσης. Ὁ πηλός του εἶναι κιτρινωπός. Τὸ ἐπίχρισμά του εἶναι ὠχροκίτρινο καὶ ξεφλουδισμένο κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος.

3. Ἀσκοειδὲς ἀγγεῖο (ΑΕ 3021) (Π ί ν. 202 β, δεξιά). Σώζεται κατὰ τὰ 3/4 περίπου. Ὁ πηλός του εἶναι γκριζωπὸς καὶ τὸ γάνωμά του μελανό. Σωζ. ὕψος 0.097 μ.

4. Βάση ἀγγείου μὲ τμῆμα τῆς κοιλιᾶς του (ΑΕ 3022). Πηλὸς κιτρινωπός. Ἔχει γάνωμα μελανὸ μέσα κι ἔξω. Κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἔχει ξεφλουδιστεῖ. Σωζ. ὕψ. 0.054 μ.

Στὴ μικρὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὴν Ἐφορεία, βρήκαμε τὸ πάνω μέρος τοῦ ταφικοῦ πιθαριοῦ καὶ παρατηρήσαμε ὅτι γιὰ τὴν τοποθέτησή του εἶχε ἀνοιχτεῖ κάθετο ὄρυγμα, αἰσθητὰ πιὸ φαρδὺ καὶ πιὸ μακρὺ ἀπὸ τὸ πιθάρι, τοῦ ὁποίου ὁ προσανατολισμὸς ἦταν Α.-Δ. καὶ μὲ ἀπόκλιση 20° πρὸς ΒΑ. Μπροστὰ ἀπὸ τὸ στόμιο τοῦ πιθαριοῦ βρέθηκε μόνο μιὰ ἀδούλευτη πέτρα, μικρὴ σχετικὰ σὲ μέγεθος γιὰ νὰ χρησιμεύει ὡς ἕνα εἶδος σκεπάσματος. Σκέπασμα πάντως δὲ βρέθηκε.

Ἐξετάζοντας στρωματογραφικὰ τὸ χῶρο ποὺ βρισκόταν τὸ πιθάρι, παρατηρήσαμε ὅτι ὑπῆρχαν τρία στρώματα: (α) Τὸ πάνω-πάνω στρῶμα (πάχ. 0.20 μ.) ἀπὸ ἀμμῶδες χῶμα, (β) τὸ ἀμέσως πιὸ κάτω ποὺ ἦταν κοκκινωπό (πάχ. 0.45 μ.) καὶ (γ) τὸ φυσικὸ ἀμμῶδες χῶμα, στὸ ὁποῖο εἶχε τοποθετηθεῖ τὸ ταφικὸ πιθάρι. Πρὶν τὸ πλαγιάσουν μὲ τὸ στόμιο ἀνατολικά, εἶχαν ἐπιστρώσει τὸ φυσικὸ ἀμμῶδες ἔδαφος μ' ἕνα στρῶμα ἀπὸ κοκκινόχωμα, πάχ. 0.02 μ. Γιὰ τὴ στερέωσή του εἶχαν τοποθετήσει στὰ πλάγια διάφορες πέτρες, κομμάτια ἀπὸ πιθάρι καὶ ἀρκετὸ κοκκινόχωμα.

Ἐξετάσαμε στρωματογραφικὰ καὶ ἕνα χαντάκι ποὺ εἶχαν ἀνοίξει λίγο πιὸ πέρα καὶ παρατηρήσαμε ὅτι ἀνάμεσα στὸ ἐπιφανειακὸ ἀμμῶδες στρῶμα καὶ στὸ κοκκινόχωμα ὑπῆρχε ἕνα γκριζωπὸ στρῶμα μὲ σαφὴ ὕπαρξη στάχτης, ποὺ ἔφτανε σὲ βάθος ὡς 0.84 μ. Σ' αὐτὸ τὸ στρῶμα βρήκαμε ἕναν ὀψιανό, μήκ. 0.031 μ.

Ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ γκριζωποῦ στρώματος ἀποκτᾶ ἴσως ἐνδιαφέρον, ἂν συνδυαστεῖ μὲ τὴν πληροφορία τῶν χωρικῶν ὅτι μακρύτερα, σὲ ἀπόσταση 30 μ. ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή, εἶχαν βρεθεῖ παλιότερα ἀγγεῖα καὶ τάφοι.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

1. Στὴ θέση **Βίκλιζα** τοῦ χωριοῦ **Ἀρσινόη** βρέθηκε χάλκινος καθρέφτης (διαμ. 0.12 μ.) (ΑΕ 916). Ἔχει σπειροειδὲς κόσμημα ἀνάμεσα σὲ ὁμόκεντρους κύκλους (Π ί ν. 202 δ, στ).

2. Στὴ θέση **Κάλιαρη Ριζόμυλου** βρέθηκε μαρμάρινο κεφάλι μὲ κορινθιακὸ κράνος, τὸ ὁποῖο καὶ παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο Ὀλυμπίας. Ἀπὸ τὸ πρόσωπό του διακρίνεται λίγο τὸ δεξί του μάτι, τὸ δεξί του αὐτὶ καὶ κάτω ἀπὸ τὸ κράνος, στὸ πίσω μέρος, οἱ βόστρυχοι (ΑΕ 917) (Π ί ν. 202 ε).

3. **Ρωμανοῦ Μεσσηνίας** (ΑΕ 3026). Παραδόθηκε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία λάγυνος μὲ κάθετη λαβὴ καὶ μὲ βάση δακτυλιόσχημη. Πηλὸς κοκκινωπός. Ἔχει κωνικὸ σκέπασμα ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλό. Ὕψ. 0.187 μ.

ΑΓΓ. ΔΙΑΓΚΟΥΡΑΣ

NICHORIA

1973

The fifth and final campaign of the Minnesota Messenia Expedition at Nichoria (Fig. 1) was once again conducted by Professor W. A. McDonald under the auspices of the American School of Classical Studies. The excavation staff included: G. Rapp — assistant director; Nancy Wilkie, Harriett Blitzer, T. Shay, R. Hope Simpson, D. Hagel, R. Howell, W. Coulson, J. Rosser, R. Gordon and S. Aschenbrenner — trench supervisors; Suzanne Martin, Cynthia Shelmerdine and O. Dickinson — pottery supervisors; Helen Hughes-Brock — small finds expert; Terry Drayman, M. Norman and K. Trigonis — conservationists; R. Black, D. Bingham — photographers; J. Fant, B. Carlson and M. Cooper — surveyors and photogrammetrists; Mary Ann Duncan — animal bone specialist; Jennifer Shay — botanist; W. Wade — physical anthropologist; E. Henrickson and S. Haase — geologists in charge of dry-sieving and gravity concentration operations; Elizabeth McDonald, Angie Lieber and Dorothy Fant — secretaries and general assistance. Mr and Mrs Julian Whittelsey visited us once again and took an excellent series of aerial photographs using both hydrogen and hot air balloons. G. Passardi from the Greek-Swiss excavations at Eretria gave us expert advice on the conservation of the site and the monuments in the field. Work foreman once again was G. Anastoulis from Olympia.

We would like to express our gratitude to the Greek Archaeological Service for its co-operation, and especially to Mrs Karaghiorga-Stathakopoulou who was Ephor at the beginning of the season and Miss Liana Parlama who was acting Ephor after Mrs Karaghiorga-Stathakopoulou's departure. We also enjoyed the company of Miss Voula Ghika and Miss Axiope Mourelatou, representatives of the Archaeological Service, whose kind assistance in the supervision of excavation was much appreciated. The season was a long one lasting from April to July.

AREA I

In Area I, Miss Parlama and Mrs Wilkie continued the excavation of the tholos tomb, finally freeing the stomion (Pl. 203 a). Work also continued in the little circle to the east which had been partly cut away by the construction of the tholos. Professor Shay was assisted this year by Professor W. Wade, a physical anthropologist from the University of Manitoba. Evidence of many more burials was discovered, again making it impossible to complete the excavation of the tomb in the time allotted. Nothing new was learned about the method of roofing the circle or the method of entry, but at least some more definite dating evidence was found in the form of a complete squat jug with a fine racket pattern (Pl. 203 c), and a large vapheio cup which was in fragments (Pl. 203 b). These can be dated to the LH I-II period and were found in a deep pit that had been cut into the floor of the tomb. So far only the east end of the pit has been investigated, and was found to extend more than 0.50 m. below the base course of the east wall of the circle. It contained the remains of at least five burials, including that of a child. Fragments of one or more conical cups were found in the pit, as well as above it in the south and south-east portions of the circle.

About two thirds of the floor of the tomb has been uncovered — mainly on the south and east. Above it were found the remains of at least thirteen individuals of both sexes and a variety of ages. They were all secondary burials, though several were lying in such a pattern as to imply careful placement. The sequence of placement has not yet been worked out, especially as additional material remains to be excavated on the south-west and northern parts of the circle. Over the secondary burials had been laid the primary burial with its head to the west (though the actual skull had been removed by the construction of the tholos), which was found in 1972 in the southern half of the circle. It was possibly made soon after the underlying secondary burials and not necessarily long before the mass burials above it. It now seems that seven or more burials had been made above the primary burial in the central and western parts of the circle. Several of the underlying burials appear to have been disturbed when these upper burials were made. It has not yet been possible to associate all the various parts of skeletons found in this upper layer and it seems that a tangle of bodies originally 0.50-0.70 m. thick must have been compressed by sand and stones into a space 0.20-0.30 m. thick, crushing some of the bones as the flesh rotted. Still no evidence has been found of cut marks or pre-mortem fractures on the bones, and the causes of death remain unknown. No grave goods were found with the upper burials.

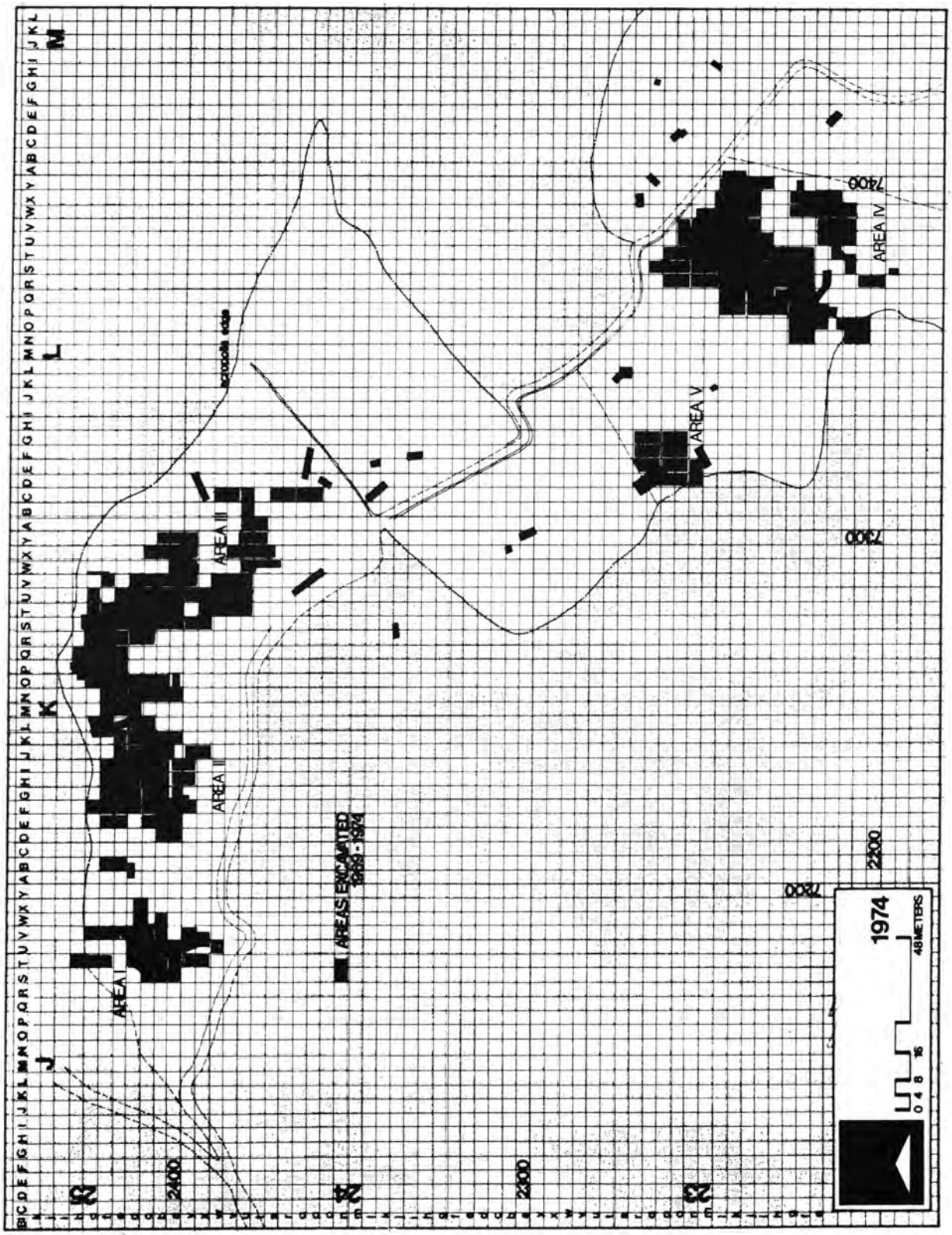

Fig. 1. Nichoria. Site Plan.

AREA III (Figs. 2 and 3)

Work in Area III was again supervised by R. Hope Simpson and D. Hagel. The apsidal building — Unit III-3 — discovered last year was investigated further by R. Hope Simpson (Fig. 3; Pl. 204 a). The building appears to have been constructed over the sloping fill of a gully which ran down from the north-east towards the south-west. The excavator believes that the building had been terraced back into a loose debris of LH IIIA : 2 - LH IIIB : 1 date, and that in order to stabilize the north-west wall a footing of stiff earth of clay like consistency and stone wedges had been used. The floor was of hard earth with sherds and occasional patches of small stones and pebbles in its substructure. The floor surface was on a level with the lowest stone course of the north-west wall at its south-west end and the base of the stiff earth footing at the north-east end. The material from the make up of the floor was basically of LH IIIB date. Above the floor in some places were traces of occupation debris in a softer earth matrix which peeled off neatly from both the floor and the stiff earth footing. This debris is also dated to the LH IIIB period, the majority of the interior of the building had been robbed out however. Mr Hope Simpson believes that a higher layer of debris inside the building either does not belong to its period of use, or else was contaminated as a result of Dark Age stone robbing activities. The stones he thinks may have been used for the construction of the terrace wall to the south-east. Most of the material in this upper level he sees as the backfill of robbing pits and it characteristically consists of dark brown, rather sticky soil and stones.

To the north, new trenches were opened to continue the exploration of the Mycenaean street found in previous seasons, and also to look for possible buildings to the south of it (Fig. 2). The street was found to extend to the south-east, though it was poorly preserved. The terrace walling on the north side of the street was found to continue sporadically at least to the K 25 Yab grid and possibly as far as L 24 Cv. It was generally about 0.80 m. thick and one or two courses are preserved of rather big stones. The south side of the street appears to have been ruined out in K 25 Xa and does not occur at all in K 25 Ya. In several places on the south side of the street Mr Hagel found bed-rock not far below the surface, dipping down in gentle steps towards the south-east. A little LH II-LH IIIA material was found here with LH IIIA : 2 - LH IIIB deposits above. Dated to the latter period is the corner of a structure which has been designated as Unit III-4 (K 25 WXa). The two walls were set back into the natural sandstone with a packing of small stones between. The walls were 0.60 to 0.80 m. wide and four courses were preserved in one spot. There were traces of two post holes and possibly a third was incorporated in the north-east wall. In the angle of the two walls was a semicircular row of flat stones. Associated with the walls were a large number of pieces of bronze, mostly small casting drips (Pl. 204 b) but including some small objects such as needles (Pl. 204 c), which together with the dark brown, charcoal rich soil, suggest that this structure might have been involved in bronze working operations. The Mycenaean levels were covered by Dark Age hill wash containing some fine quality sherds (Pl. 204 d), and above this was a Byzantine level with Dark Age and Mycenaean sherds well represented but very few Byzantine sherds.

In K 25 Tab, Mr Hope Simpson revealed, just to the south-east of Unit III-2, the extension of a wall first discovered in 1971. On the north the wall curves round to the east but all traces of it have been obliterated beyond this point. It is perhaps a fragment of another Dark Age building since a general concentration of Dark Age material was found in the area.

In the south part of Area III, Mr Hagel continued investigation of terrace walls found in previous years (Fig. 3). Two new trenches, L 24 Atu and L 24 BCu, revealed the continuation to the east of a Dark Age wall which to the west had been discovered underlying a broader apparently Byzantine wall. The latter also continued to the east but curved round slightly to the south. It was between 0.80 and 1 m. wide and was preserved for a height of 0.30 m. in two courses of medium sized stones. A face was found only on the south side, suggesting that it was a terrace wall. On the south, the east end of another Dark Age wall was found to end in a pile of stone rubble.

A line of trenches to the east — L 24 Cpq, Crs and Cvw — revealed natural rock everywhere at a depth of only 0.40 to 0.50 m. Above it were deposits of fairly well preserved Dark Age pottery.

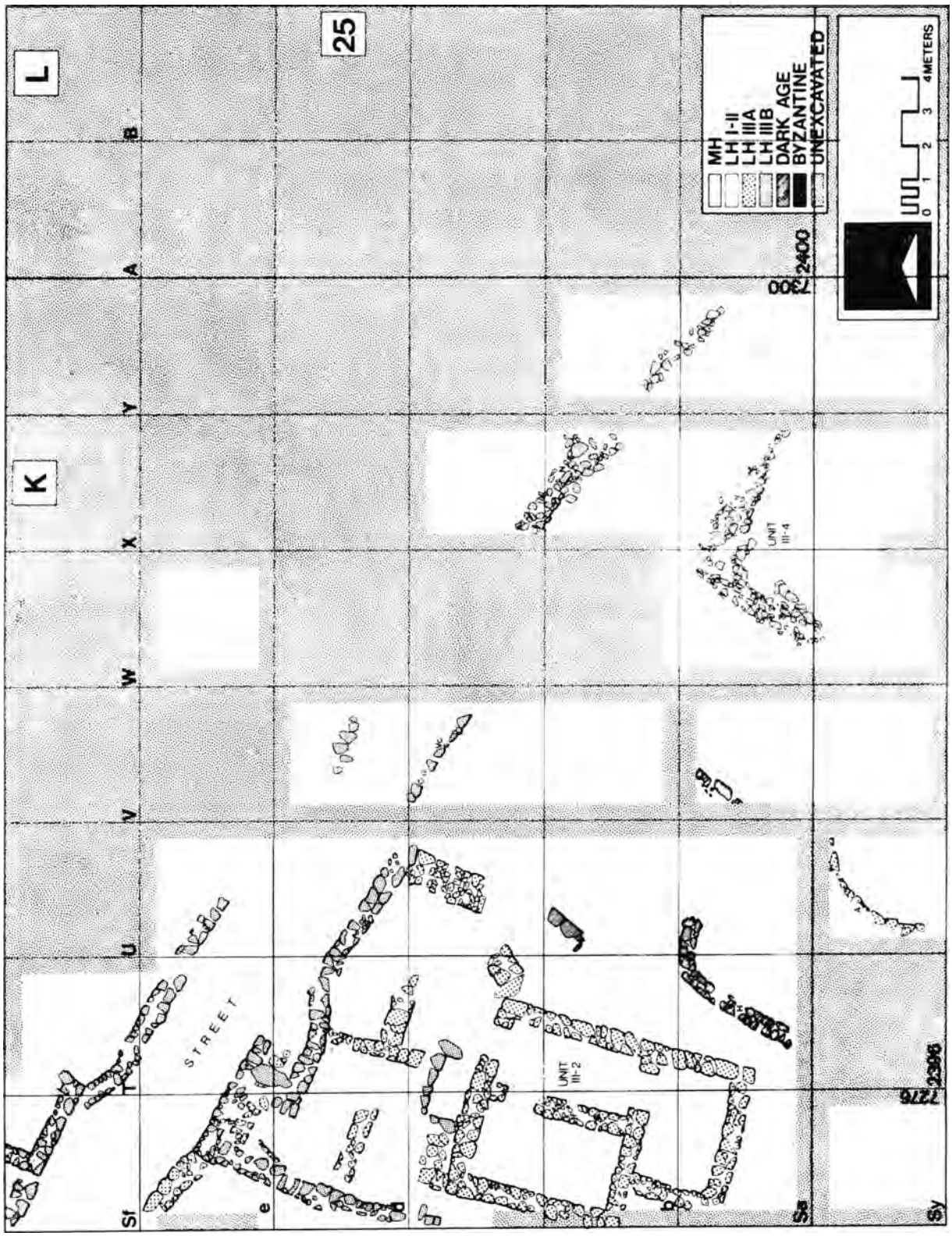

Fig. 2. Nichoria. Area III N.

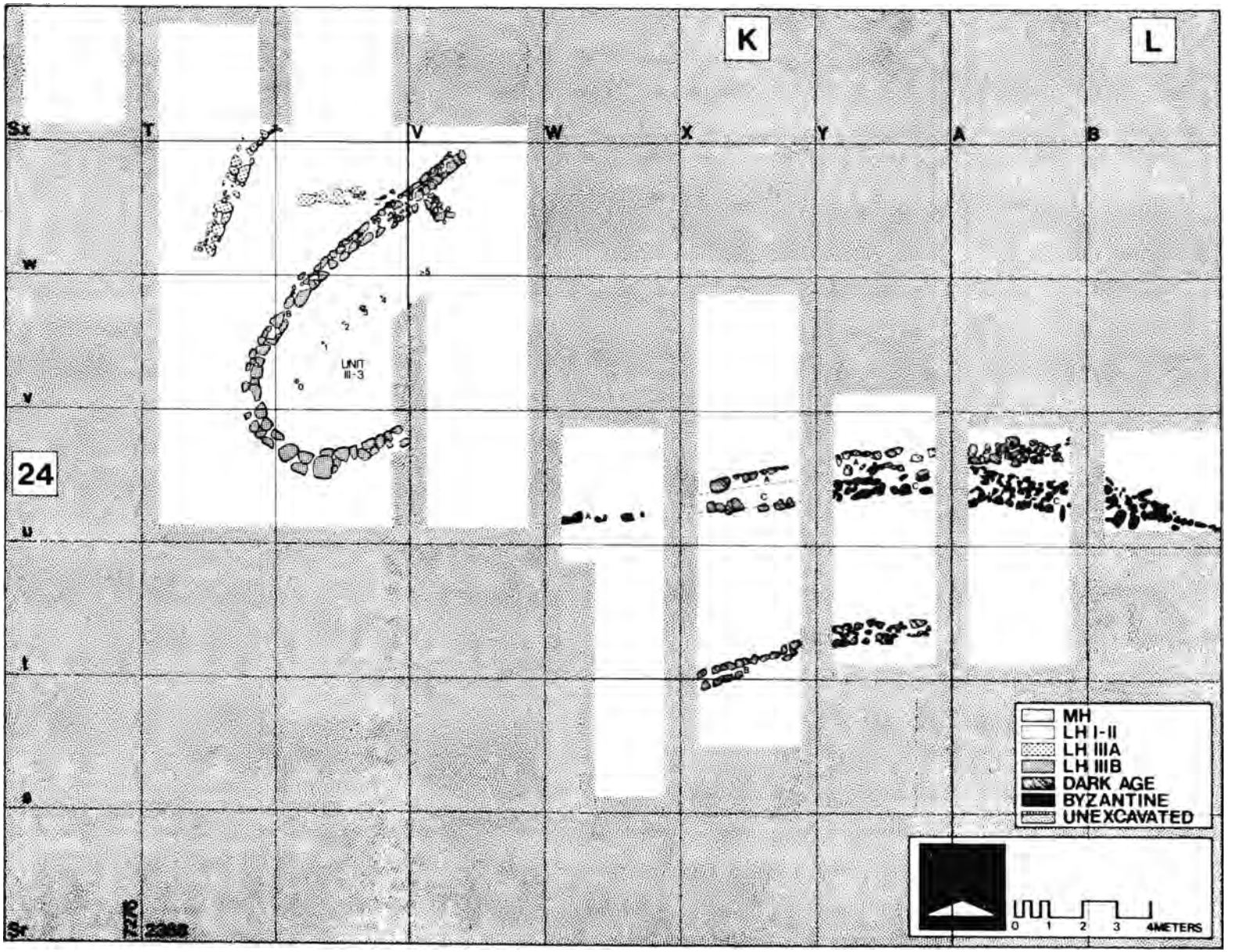

Fig. 3. Nichoria. Area III S.

AREA IV (Figs. 4, 5, 6; Pl. 205 a)

In the north part of Area III Mr Coulson continued his investigation of the large apsidal building — Unit IV - 1, found in previous campaigns (Figs. 4 and 5). The original floor of the building was cleared and its substructure investigated. The large number of finds include an iron axe blade, some fragments of another iron blade — perhaps a knife, a bronze shield boss (Pl. 205 c), two bronze rings and some other fragments of bronze, a lead weight and a lead spindle whorl, part of a skyphos with a coat of dark brown paint and a reserved band inside the rim and two ancient mending holes (Pl. 205 d), a pot lid, six terracotta spindle whorls, a cooking pot leg, a steatite whorl, five stone pounders, two whetstones, a bone tool and a deposit of charred seeds which was found in the north-west corner of the apse. A large number of animal bones included examples of goat, sheep, bovid, pig, cervid and canine and some of them showed traces of knife and gnawing marks.

The floor surface was found to dip towards the centre of the building, but there was an overall rise from west to east. Three new pits were found, all apparently belonging to the lifetime of the building, unlike the two large pithos pits found previously, which were obviously later. Two of the new pits were discovered in the south-west part of the apse, they were both fairly small with diameters of 0.70 and 0.60 m. and depths of 0.53 and 0.46 m. The larger of the two had a ring of stones round its rim, and the smaller as well as having traces of a ring round the rim, had a lining of stones at its base. Both were probably used as storage pits. The third pit was found towards the centre of the building; it had a diameter of 1.08 m., and was filled with soft very dark earth containing a large amount of charcoal which indicated that it might have served as a fire pit.

A rounded stone, 0.30 m. in diameter, in the centre of the apsidal area may have served as a column base. In line with it towards the east and in the centre of the building was a post hole. Both were perhaps connected with the roofing of the building. A series of post holes were found along the walls both inside and outside the building, the best preserved being on the north. Towards the east end of the north wall, two post holes were incorporated in the wall. Clear traces of seven post holes were found, but others may be surmised. Along the north wall they seem to have been placed at about 1.80 m. intervals in staggered pairs on either side of the wall. Their diameters range from 0.20 to 0.35 m., and in two cases in the centre of the north wall good stone packings were found.

From the narrow portal or antechamber at the east end of the building the mass of loose stones left previously was cleared. It seems that the stones may have served as packing for a raised floor or platform, to prevent water running down from the higher ground to the east and flooding the main room of the building. In the eastern wall three equidistant patches of compact earth were found which may have been connected in some way with a superstructure, perhaps as packing for posts. More stone tumble was cleared from the small courtyard to the east and beneath, a fairly well preserved iron knife blade with traces of two rivets for the handle attachment was found (Pl. 205 b). Both the north and south walls of the courtyard were flimsy constructions, the north wall at least seems to have been a later addition as it does not bond with the north wall of the main building.

In one or two limited areas on the south side of Unit IV-1, investigation continued into the levels immediately below it. In 1972, beneath the two large Dark Age pithos pits which had destroyed part of the south wall of the apsidal building, two other walls were found associated with a lower paved area on the west and an upper paved area on the east. One of these walls which separated the two paved areas may have been rather a step leading from the lower to the upper pavement. The upper pavement extended to the north underneath the circular paved structure belonging to the apsidal building, part of which was removed to examine its substructure. The soil immediately below the circle contained a mixture of Dark Age and Mycenaean sherds but the final 0.10 m. above the paving contained pure LH IIIA : 2 material.

Last year at the eastern edge of the pithos pits part of a wall was found which ran under the southern wall of the apsidal building in a north-west - south-east direction. Some stones of the south wall of the apsidal building were removed this year to try and obtain a clearer date for the earlier wall. The sherds from the level to the north of it seem to be LH IIIB, and another wall was found at right-angles to it on the east. A little further to the south-east

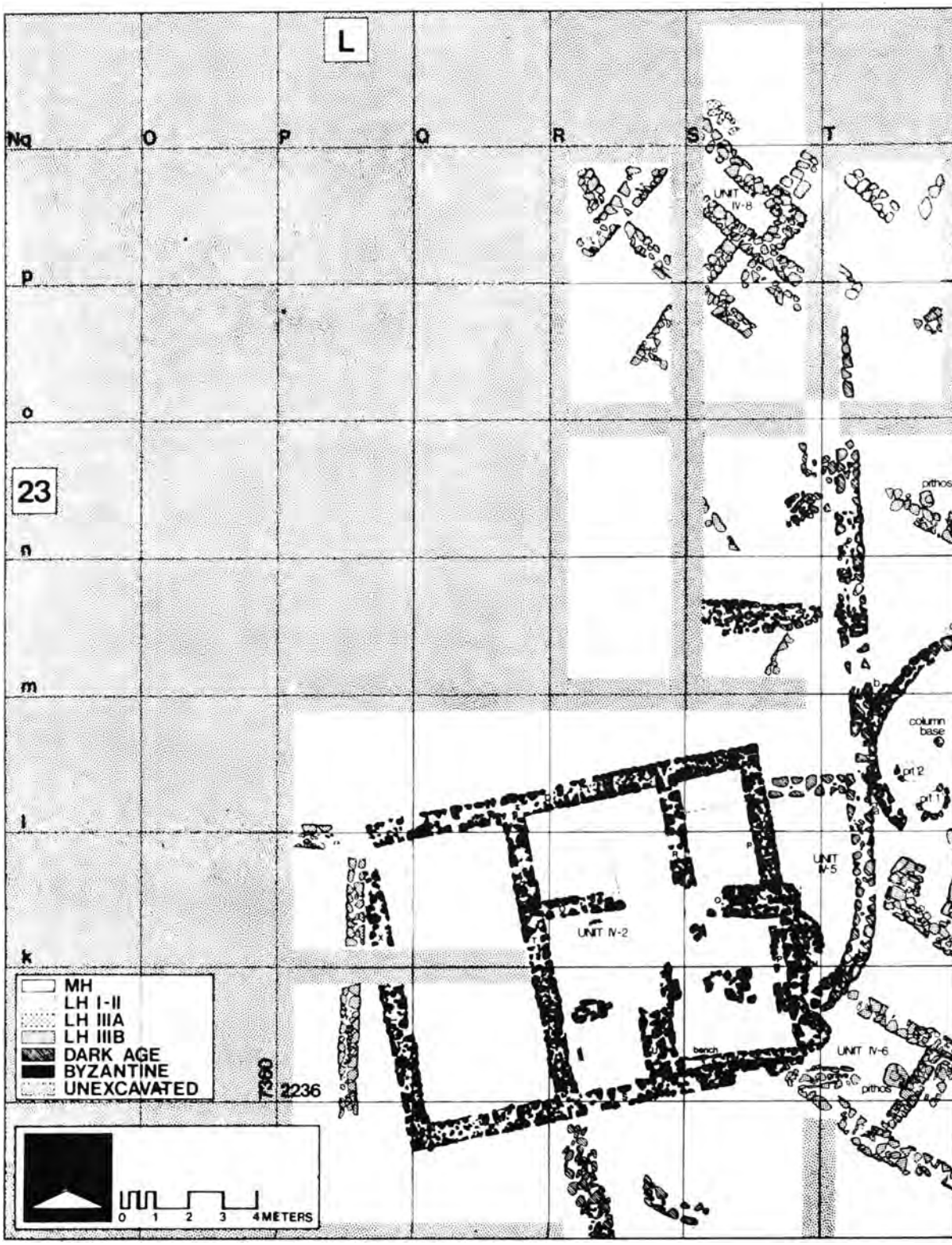

Fig. 4. Nichoria. Area IV NW 1974.

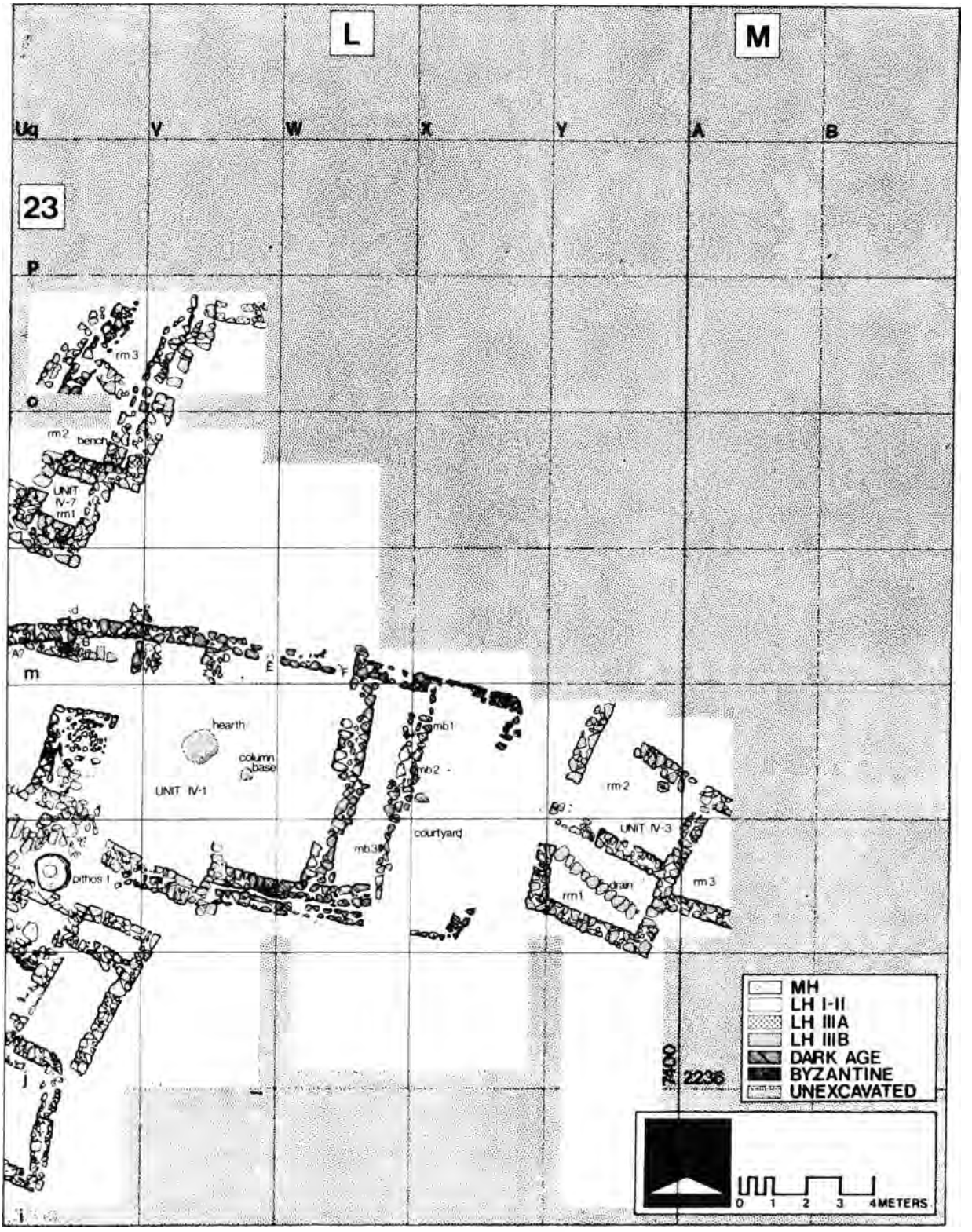

Fig. 5. Nichoria. Area IV NE 1974.

a rather crudely constructed wall was found running parallel to the south wall of Unit IV-1. It may have served to protect the building from water running off the hill slope to the south.

To the east of Unit IV-1, Mr Coulson continued investigation of the Mycenaean structure designated Unit IV-3 (Pl. 206 a). Baulks were removed to expose the southern and western faces of the building. The entrance was most likely on the south-west. Inside the building the floor of LH IIIB date found last year in the south-west room was removed except for a small section in the north-east corner. An earlier floor of LH IIIA : 2 date was found below, above which a shanked steatite spindle whorl was found. Just under the floor twelve cover slabs of a drain were discovered running from south-east to north-west. One slab was lifted to reveal soft damp soil below containing two snail shells. No further trace of the drain could be found outside the room.

To the north of Unit IV-1, in trenches L 23 Vmn and Wmn, a well constructed wall of at least three courses of stone was found running from the north-east to the south-west. Some pure LH IIIB material was found near its base on the west, and further to the west was another wall running parallel to it. The latter apparently curves round at the south to join on to the former, but it was a much cruder construction and only one course of stones was preserved. Its date is not exactly clear, but it must at least be earlier than Unit IV-1, since the northern wall of that building passes over part of the curve. From the Dark Age levels above these walls were found a bronze pin (Pl. 206 b), two other bronze fragments, one steatite spindle whorl and five terracotta whorls. At the base of these levels a number of LH III sherds occurred.

Finally, to the north-west of Unit IV-1, Mr Coulson continued his investigation of another Mycenaean complex first discovered in 1970, Unit IV-7. Baulks were removed to reveal at least three small basements. A room on the south-west had been eroded on its western side, but remains of a pithos base were found there and along the eastern wall of the room a stone built bench was revealed with a large stone set on end marking its northern limit. Beyond it were found some threshold blocks in the doorway to the small room on the east. The south wall of this room may have another stone bench in front of it, though at first it was thought to be a double wall. A further small room to the north had perhaps a third stone bench along its eastern wall, and to the north again there was in all probability yet another room. The pithos and stone benches suggest that the rooms were used for storage purposes. The whole complex has been dated to the LH IIIB period.

Harriett Blitzer continued the investigation of the north-south wall that ran over the tip of the apse at the west end of Unit IV-1 (Fig. 4). This had first been discovered in 1971, and this year was revealed to be the eastern wall of another large apsidal building with an apse at the south. The building was designated Unit IV-5. It was perhaps as much as 17 m. long, though its northern end is not clearly defined. It was disturbed on the west by the construction of a Byzantine building and seems to have been eroded on the north-west. A cross wall towards the south end of the building defined an apsidal room in which a well preserved reddened floor was found above which were numerous fragments of coarse pottery and lumps of burnt clay and charcoal. Similar red soil and coarse sherds were found in the room immediately to the north, though the surface was not so well preserved. An interesting though crudely modelled bronze animal figurine was found by J. Rosser on the west of this room at the point where it had been disturbed by the construction of the Byzantine building (Unit IV-2), but it is probably to be associated with the floor. The animal represented, perhaps a deer, stands on a pierced circular base the underside of which is decorated with eleven coarse grooves radiating out from the hole in the centre to form a crude rosette (Pl. 206 c).

Further north another cross wall, found in 1972, seems to be a much looser construction, and may in fact have been a pavement rather than a wall. A circular paving was found further north against the east wall of the building in 1972. Some small tests in the northern rooms of the Byzantine building Unit IV-2, failed to reveal any clear remnants of the western wall of the apsidal building but under the north-east room part of its red floor seems to have been found. There was no trace of the southern cross wall, however it is possible that this wall did not extend right across the building. The material on and above the floors of Unit IV-5 belongs to a late phase of the Dark Ages; over it was a level containing a mixture of Dark Age and Byzantine sherds. In the baulk between L 23 Tmn and Smn a small Roman plaque was

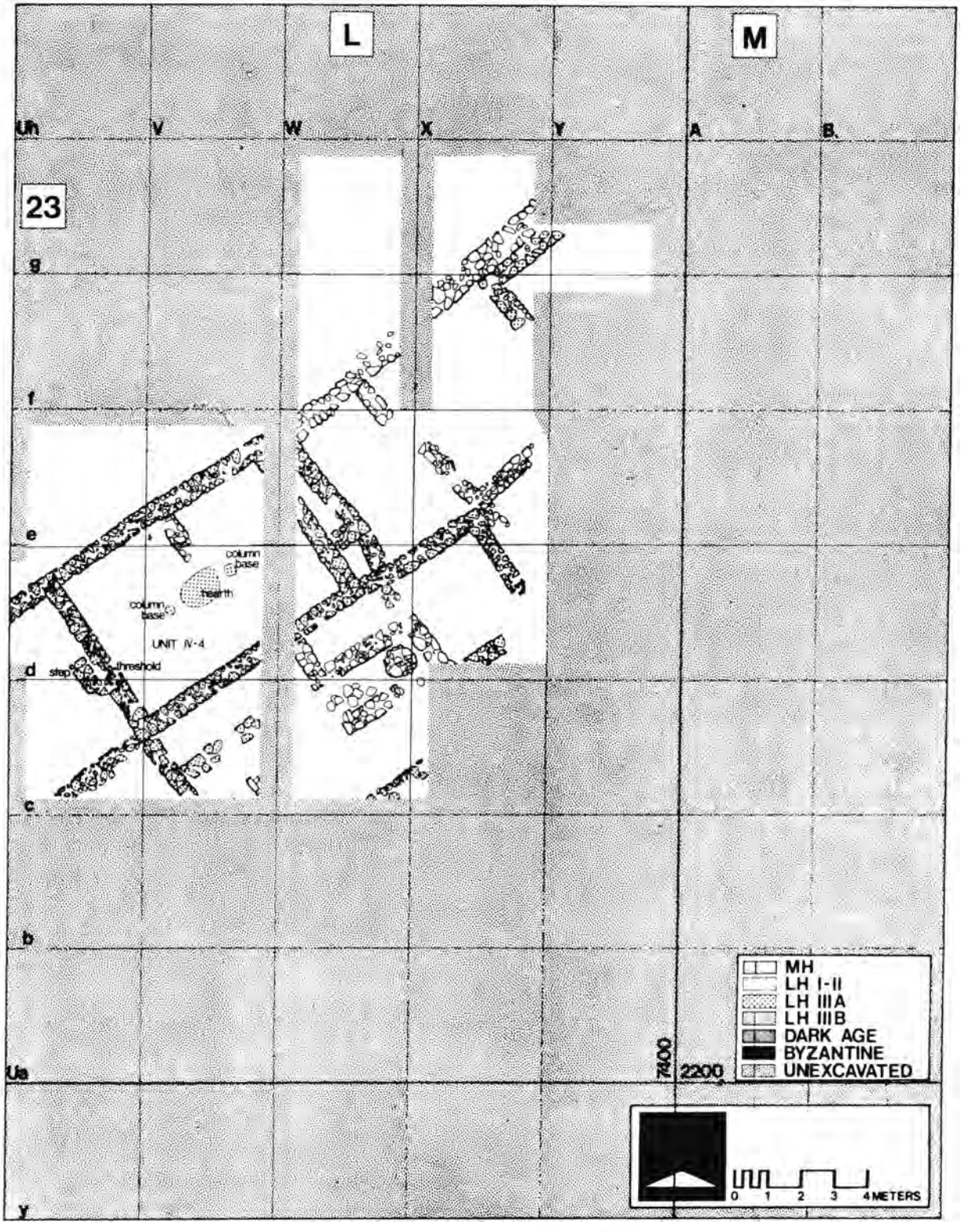

Fig. 6. Nichoria. Area IV SE 1974.

found, adding to the small group of Roman finds that have been discovered in the north-west part of Area IV.

The excavation of the Byzantine building, Unit IV-2, (Pl. 206 d) was continued by J. Rosser. A long narrow room was completely exposed on the west side of the building, in the northern part of which Harriett Blitzer excavated a large Dark Age pit lined with stones which had been cut into a yellower level containing a mixture of Mycenaean and Dark Age sherds. In the south part of the room a level of Dark Age tumble was reached. Over the Dark Age levels a floor of compact brown earth had been laid and on the floor a layer of roof tiles evidently from the collapse of the roof was found. Over the tiles was a layer of light brown earth followed by a layer of stone tumble, presumably from the collapse of the walls, in darker earth.

In the small room at the centre of the north side of the building, the floor had been laid on a level of yellowish earth containing a mixture of Mycenaean and Dark Age sherds similar to that found in the north part of the western room. The floor itself contained a mixture of Dark Age and Byzantine sherds and several small rather enigmatic clipped bronze discs. Lying over the floor were more tiles and two iron nails.

In the north-east room, Harriett Blitzer made a small sounding along the north wall and reached the corner of a building which seems to be of Mycenaean date and may link up with a Mycenaean wall found in 1972 in L 23 Smn to the north-east. Above it was a level of mixed Mycenaean and Dark Age material followed by a Dark Age level in which, as we have seen, the floor of the apsidal building Unit IV-5 was found. The sounding revealed that the Byzantine walls had deep foundations and also that the north wall of this room was not bonded in the west, so that it may have been a later addition to the original building. Tile fragments were removed from the floor of the room and part of the floor was also removed in the south-west corner.

At the centre of the south side of the building what was at first thought to be two rooms, appears now to be a single room, for what was taken to be a dividing wall in the centre, does not in fact bond with the wall to the west, and is rather, a later independent rectangular structure. The tiles and stone tumble were mixed together in this room, and not in separate layers as in the other rooms. Along the west wall where traces of a narrow stone bench or step and the rectangular stone structure in the centre sits on top of this as well as on top of the tile and stone tumble. It would seem to have been built after some kind of destruction of this part of the building, and in fact a considerable amount of charcoal was scattered through the southern part of the room, though it was most concentrated in an intrusive tree pit. The finds from this room include some fine, glazed sgraffitto sherds and some with painted patterns. Beneath the floor some Dark Age stone tumble was excavated.

In the south-east room, stone tumble was removed in the north-west and south-east corners. A small sounding was also made between the stone bench along the south wall and the large rectangular stone structure in the centre of the room. Beneath the floor more Dark Age stone tumble was found and above the floor the tile and stone tumble had been mixed as in the room immediately to the west. Remnants of wall plaster which in some cases were still adhering to the north and east walls of the room were removed.

It now seems clear the Unit IV-2 was a complex structure which underwent several alterations. The earliest structure appears to have consisted of two rooms of roughly equal dimensions to which a third narrower room was later added on the east. The south-east corner of this structure was then greatly modified by the construction of a building with twin apses on the eastern wall, which incorporates some of the walls of the previous structure and can most plausibly be regarded as a small chapel. The rectangular stone structure in the centre of the south-east room may then be interpreted as the foundations of an altar table, and the room to the west a narthex. The glazed sgraffitto and painted wares found in this room are typical of the twelfth century. A final stage may be represented by the small rectangular stone structure built on the rubble of the narthex which was perhaps the base of a commemorative iconostasis. The south wall of the chapel had later been disturbed at its east end by a grave which was lined and covered with stout limestone slabs. The west end of the grave was marked by an orthostate headstone which was implanted in the wall (Pl. 207 a). In the grave was the virtually intact skeleton of an adult female. Nothing else was found apart from a Mycenaean spindle whorl which lay at the back of the skull. Just to the east of the

chapel, Nancy Wilkie found two other graves. One was found in-between the two apses, under a pile of collapsed stone and roof tile. The skeleton was that of a young child, five to six years old, in an outstretched position with the head to the west. A number of minute red, green and yellow glass beads and several large red, green and white tubular beads were found in the region of the neck and probably once constituted a necklace. The skeleton of a tortoise was found on the north side of the burial. The other burial was found a little to the south and though the bones were very poorly preserved, it was probably also that of a child. The existence of the burials adds some weight to the theory that this was once a hallowed area.

At the west end of Unit IV-2, the tops of two walls were found at right-angles to each other, though the actual point of contact had been ruined out by a later pit. Not enough of the structure has been excavated to make its date certain but it may be Mycenaean. The levels over it contained Dark Age material.

To the east of Unit IV-2 and south of Unit IV-1, Mrs Nancy Wilkie investigated a Mycenaean structure which has been designated as Unit IV-6 (Figs. 4, 5 and Pl. 207 b). Like many of the other LH IIIA : 2-IIIB buildings on the site, it seems to have been built on the agglomerative principle. The nuclear structure in this case, as far as we can tell, since its western wall lay beneath Unit IV-5 and could not be recovered, was a room on the north-west. There was an entrance on the north between two rather massive squared pillars each with a post hole in front of it. The pillars formed a porch 0.84 m. wide leading on to a paved area. (This was the lower of the two paved areas found beneath the pithos pits on the south-west of Unit IV-1 described above. It seems that some of the flagstones may have been removed by the pits). In the south-east corner of the room another doorway, 1.10 m. wide opened to the east. It had a paved threshold, and was framed on its south side by a short stub of wall which butted on to the south wall of the room.

In the next phase of construction a long room was added to the south, to make room for which a terrace was cut into the hill slope to the south-east. The south wall of the original room was then extended to the east. The east wall of the new room backs onto the natural clay of the hill slope and is preserved to a height of 1.10 m. above the floor. It does not bond with the walls to the north and south of it. The south wall of the room extends even further to the east where it joins on to another rather crude wall which runs to the south. The west wall of the room lies under Unit IV-5. The south room was later sub-divided by a cross wall and at the same time a low bench was put in the north-west corner of the eastern of the two rooms so formed.

Finally another room was added on the north-east. Its north wall butts on to the wall to the west, but bonds with the east wall of the room. The latter was a free-standing wall which butted on to the natural terraced clay to the south. The 0.50 m. gap between the south and east walls of this room was thus filled by the natural clay.

Two floors were found in the nuclear room on the north-west. The lowest and earliest of these was dated by the sherds on it to a late stage of the LH IIIA : 2 period. Two stone grinders and a bone pin were found on the floor and over it was a layer of coarse red sand with some stone tumble on the west. About 0.20 m. above the lower floor, a later floor of the LH IIIB period had been laid and on this floor near the doorway in the south-east corner of the room were many small bronze objects including possible rivet heads. One rivet head in fact was sitting on one of the threshold blocks. The cross wall, benches and new floors in the south room may have been put in at the same time. In the western of these two new rooms a large pithos was set in the floor. Its base rested on the original floor, but large fragments of its rim were found on the upper floor. From the eastern room a spindle whorl and a stone bead were recovered. Possibly the north-eastern room was added to the building at the same time as these alterations. LH IIIB sherds were found below the floor of this room in a deposit of yellow clay and sand which lay over the natural clay.

The building appears to have been abandoned some time in the LH IIIB period, but in the north-east room at least some time must have passed before the walls began to collapse. In the north-west room on the other hand, coarse reddish sand and a large amount of stone tumble were found immediately over the floor. Amongst this tumble on the west was a burnt layer about 0.30 m. thick and in the vicinity were some fine painted sherds, including the major part of a LH IIIB stirrup jar, which could have fallen from an upper storey. The walls must to

some extent have still been visible in the Dark Ages since they appear to have been re-used in that period. On the north-west the old entrance was blocked off by a new wall sloping down to the north-west. It seems to have had a face only on its south side, to the north, the area between it and the old north wall was filled in with rubble and covered by a rough paving of flat lying stones. Only one course of stones was found and the wall ended on the east at the north side of the doorway into the north-east room. Another poorly constructed wall replaced the old north wall of this room also. The Dark Age fill consisted for the most part of hard compact sand and clay, reddish-brown at the base and getting blacker towards the top. Early Dark Age sherds were found at the bottom of the level and later Dark Age material at the top. One fine painted sherd seems to be from the side of a pilgrim flask (P l. 207 c). Various iron objects were found on the west side of the building, the best preserved of which was a ring.

In the south-west part of Area IV, R. Howell continued work in the area L 23 NOPQRSTfghi. Baulks that had been left between trenches previously were removed and in some places deeper levels were examined. In PQfg more bed-rock was exposed showing clearly the nature of the gully found in 1971. It was steep sided on the west but had a gentler slope on the east and dipped only slightly to the south. The earliest deposit in the gully belonged to the LH I period, though we know that MH deposits existed just to the west and south-east. It follows from this that the gully must have been scoured during the MH period but became blocked in some way in the LH I period. The LH I deposit contained many small stones, sand, ash, a large quantity of rather small sherds and many animal bones. Another similar deposit above belonged to the LH IIA period. It was in this period that a heavy terrace wall was built along the western edge of the gully, perhaps to prevent erosion on the steeper western side. Three more pieces of pumice were found towards the top of the LH IIA level, adding to those found in the same level in Pfg in 1971.

Above the LH IIA level the nature of the deposit changed abruptly with lenses of more or less pure sand alternating with silty clay. Very few sherds were found in this level and practically no stones. It seems that the deposition was almost entirely the result of the action of rainwater. The few sherds found were of the LH IIB period. More sandy lenses alternating with sometimes thick layers of reddish clay were found above. The sherds in this deposit were rather mixed and contained a high proportion of MH, some early LH and only a few of early LH IIIA date. In the south-east corner of Qf a dip in the bed-rock was revealed but it was covered by a similar deposit. To explain the mixed nature of the sherds we can perhaps infer that some disturbance of MH levels — possibly terracing — took place in early LH IIIA times somewhere to the east and that material from this disturbance was then washed into the gully. Further layers of alternating sand and silt occurred above containing a few sherds of LH IIIA date. The levels above this were excavated in 1972.

To the west, in Ofg the hill slope was investigated on the east side of the upper terrace wall which runs in a north-east to south-west direction. The wall at its north-east end rests immediately on the yellow clay revetment which slopes up from the top of the LH II terrace wall to the east at the foot of the slope. The deposits above the yellow clay seem to have been laid down in an early phase of LH IIIA, though the majority of the sherds are earlier in date. In an interstice near the north-east end of the wall, a fine bronze Roll-top pin was found (P l. 207 d). The yellow clay revetment slopes down to the south as well as to the east and near its southern extremity the remains of what appeared to be a hearth were found, with a piece of copper slag nearby. Further south at a slightly lower level stones probably belonging to the top of the LH II terrace wall were reached.

The baulk between OPe and OPf was taken down to the level of a tumbled wall running north-south which had been found in 1972 in OPe and Pfg. Over the tumble, LH IIIA material had been deposited and a depression to the west, filled with darker soil, probably represents a water runnel. The Dark Age levels above contained piles of stone tumble together with a fair number of bronze fragments. One of the best preserved of these was a small coil of bronze wire (P l. 207 e on the right).

On the extreme west Nfg was excavated mainly to expose more of the flight of steps found in 1972 at the edge of Ofg. Five steps were found altogether, each step consisting of a single row of flat stones ranging from one to four in number. Unfortunately the steps were close to the surface and the levels had

been much disturbed so that no clear date could be obtained for them. Bed-rock was found in the north-west corner of the trench only 9 cms below the surface. Some disturbed stones in the centre of the trench included what may be the stub of a wall possibly associated with the steps. A mixture of Middle Helladic, Late Helladic, Dark Age, Byzantine and Modern sherds were found.

The removal of baulks in the area RSTfghi revealed the tops of several walls that probably belong to a single building complex, which has been designated as Unit IV-9 (Pl. 208 a). The building seems to have been oriented on a north-east - south-west axis. Nothing like its complete plan has been recovered and the association of some walls is only guess work at present. The walls are standing higher at the north end of the building, in fact they have not yet been reached on the extreme south. At least one room is apparent on the west and probably two on the east. Further to the east was a courtyard and another courtyard or room to the north-east of that. Only in this part of the complex, in Tfg, were the walls excavated down to their base, and found to be associated with LH IIIA : 2-IIIB deposits. Over the rest of the area, only the Dark Age levels have been investigated so far. It is clear from this investigation that some of the walls must have still been standing above ground during the Dark Age period, as was the case in Units IV-6 and IV-3.

The westernmost wall of Unit IV-9 was incorporated during the Dark Ages into a wall that perhaps served as a field wall. This Dark Age wall was a much poorer construction and was not well preserved, especially at its south end. Here in one of the interstices a fine bronze dress pin with a decorative head was found (Pl. 208 b). A circular pit containing Dark Age material had cut the eastern wall of the west room on the south. On the eastern side of the complex more of a very small structure with walls of stone and mudbrick which had been found in 1971 sitting directly on top of one of the Mycenaean walls was uncovered. Above it more of another Dark Age wall running north-south was revealed, but it appears to continue even further to the north under an unexcavated baulk. To the north of Unit IV-9 a little more of a curved Dark Age wall was found in the baulk between Rhi and Shi.

Above the western wall of the complex which as we have seen was remodelled in the Dark Ages, a line of large stones was found close to the surface. It may be all that remains of a much disturbed Classical wall, since a few sherds of that date were found scattered amongst the stones (Pl. 208 c).

On the edge of the modern gully leading down into the Vathirema ravine, just to the south of the area where the ancient gully in the bed-rock was revealed, R. Gordon opened a small area to try and find the continuation of the heavy LH IIA terrace wall and to see what had caused the ancient gully to silt up. Unfortunately he was unable in the time available to him to reach the relevant levels. On the slope of the modern gully the remains of a wall running east-west with a return to the south at its east end, as well as the stub of another east-west wall further down the slope were uncovered. They are of Byzantine or perhaps even later date, since the levels associated with them and above them were of a mixed nature. In a pile of stone tumble at the very north end of the area the top of a wall running ENE-WSW was found (Pl. 208 d). Its date is not clear but it may be Mycenaean.

In the south-east part of Area IV, S. Aschenbrenner continued investigation round an area first excavated in 1972. He removed some of the baulks left previously and opened new trenches, mainly on the south and west (Fig. 6). He found a complex series of walls and structures to the south-east of a long terrace wall (Pl. 209 a). The earliest material recovered was of MH date, though no pure level was found. The MH sherds occurred mainly to the north of the long terrace wall, on what seems to have been a spur or ridge running NE - SW and sloping down towards the south-west. A pure MH level was found near the west end of the spur in the 1969 trial trench L 23 VIII.

The earliest walls uncovered belong to the LH II period, though in most cases investigation is incomplete. The north-east end of the terrace wall must have been standing in this period and at right-angles to it in WXef the tops of two short stretches of wall were exposed, roughly in line with another piece of wall found in 1972 which makes a right-angle with yet another stretch of wall to the north-east also found in 1972 and thought to be of early Mycenaean date. A complex of walls apparently of the same date were found in L 23 Wcd and include a roughly circular stone construction about one meter in diameter. The nature and relationship of these elements are not yet clear.

Only small patches of LH II material have been excavated so far, but a fairly thick level of LH IIIA : 1 material was found over most of the area.

Several building phases were detected in the LH IIIA : 1 level. In 1972 it was discovered that the terrace wall had partially collapsed in the LH IIIA : 1 period and that immediately after on the south-west, in We, a wall had been constructed over the rubble at right-angles to the terrace. This had appeared to make a right-angle at its southern end with another wall on its west. The existence of the latter wall was verified this year and the two walls were shown to meet in a well bonded corner. The eastern wall was subsequently extended to the south. The structure to which these walls belonged had been greatly disturbed by the construction of a later building a little to the south-west, which turned out to be the principal and most exciting discovery in the area-Unit IV-4. Its north wall continued the line of the long terrace wall and its dominating feature was a large rectangular room 6.80 × 4.70 m., with a raised hearth approximately in the centre. The hearth was roughly oval in outline 1.10 × 0.90 m. and was preserved for about 0.07 m. above the floor. On either side of the hearth, on the long axis of the room, two rounded limestone blocks were found about 0.30 m. in diameter, with their surfaces roughly flush with the floor surface. They would seem to be column bases. A two metre wide doorway was found in the centre of the western wall of the room, with a threshold of small flat slabs. On the far side of the doorway was a small area of paving which may have once formed a step up from the lower surface to the south-west. It was difficult to establish the exact position of the floor of the main room, but it was eventually found to slope down to the south-west at an average of 6.3 cms per metre. The coursing in most of the walls showed a similar incline.

Some partially ordered stones in the south-west corner of the room possibly formed a bench and in the north-east corner some ortho-state stones were connected with a raised area of reddish earth. Towards the centre of the north side of the room a large pan of coarse gritty fabric was found sitting on the floor, its rather thin walls much fragmented. Between the western column base and the north side of the hearth the upper part of a female figurine was found lying face down on the floor (Pl. 209 b). All the datable material found on the floor belongs to the LH IIIA : 1 period.

The walls at the four corners of the room were carefully bonded, suggesting that they were built in a single construction phase. The north-west and south-east walls were extended to the south-west and traces of a return were found at the end of the north-west extension. Together these two rooms resemble a megaron with its antechamber. The south-west wall of the main room was extended to the south-east, and a blocked doorway 1.70 m. wide was found in this extension. To the west of it was an area paved with stone slabs and to the east the remains of three other walls were found, one of which butts onto the blocked doorway. The history of construction and the precise relation-ship of these walls is not yet clear. The south-east wall of the main room was extended to the north-east, passing over the north-east wall of the earlier LH IIIA : 1 construction. The north-east end of this extension and its return to the south-east were discovered in 1972. The return was found to have been ruined at its south-east extremity, but it probably once formed a corner with another wall to the south-west. These walls may have enclosed another room or perhaps a courtyard.

Isolated remains of two other LH IIIA : 1 walls were discovered, one running NE-SW in the south-east corner of Wc overlying a wall of similar alignment but slightly further north which seems to be of LH II date, and the other in Uc consisting of a single course of stones partly overlying the south-east wall of the antechamber. A sounding below the floor on the north-west edge of the main room of the megaron revealed the stub of a LH II wall resting on the natural clay. Just to the south of the doorway between the megaron and the antechamber a rather distorted stub of wall was found jutting out from under the south-west wall of the megaron room. It seems to be of LH IIIA : 1 date.

Covering the megaron complex was another LH III A : 1 deposit, which included a layer of stone tumble just above the floor of the main room. Several sherds of a fine krater with spiral decoration were found scattered over the hill slope to the south-east, but one sherd was found just above the floor of the megaron itself. To the south-west of the complex in STc the top of another Mycenaean wall was found running NW-SE. Since only its top has so far been uncovered its exact date cannot yet be determined.

Overlying the pure Mycenaean levels was a deposit consisting of yellow brown earth, a considerable amount of coarse sand and in many places a scatter of small rounded stones of limestone with an occasional larger one. It seemed as though the larger stones in general had been removed. The sherds were rather worn and the animal bones scant. A mixture of LH II, LH IIIA : 1, LH IIIA : 2-IIIB and a few early Dark Age sherds was found. The next level above contained a significant quantity of Dark Age material and was found throughout the area except to the north-west of the terrace wall. The stratum increased in depth towards the south and east, indicating that there had been a gradual filling in of an original hollow or gully to the south-east. The deposit consisted of dark, greyish-brown earth which was rich in charcoal flecks, bone and sherds. In Sc a fragment of coiled bronze was found (P l. 207 e on the left).

The remains of only two Dark Age walls were found. In Xd on the south-east, a line of large flat limestone slabs, 2.30 m. long was found near the top of the Dark Age stratum. It consisted of only one course and was oriented north-south at the north end, but the southern three slabs curved round towards the south-east. It may have been part of a small apsidal building; unfortunately the rest of it lies outside of the property purchased for excavation. To the west of the wall, the major parts of two coarse pots were found in the same level. Another similar pot was found in 1972 a little further to the west in Wd. The other Dark Age wall was a 2.40 m. stretch consisting of five large limestone slabs running NE-SW in Ude. Other tumbled stones were found around it. Above the Dark Age levels the surface level contained a few Byzantine sherds.

AREA V

In Area V, R. Howell opened a new trench L 23 DEn and continued investigation in L 23 Dopq which was opened last year. In DEn, at the edge of the ravine, the bed-rock was found to slope down steeply to the west. At the east end of the trench it consisted of the same yellowish silty clay that was found throughout the centre of the Paraskevopoulos property, but lower down the slope it changed to a rather indurated sandstone. A mass of rubbish had accrued over the rock in which only some crude stratification could be observed. The first deposit was a hard red coarse-grained sand in which sherds were found only very occasionally, all seemingly belonging to the MH I period. Above this the soil was softer and greyish yellow in colour getting darker towards the surface. Although little change could be observed in the soil, a broad stratigraphical grouping could be observed in the sherd material. A level with mixed early and later MH sherds was followed by one with later MH in turn followed by another with later MH and LH I-II. Above this was a deposit with LH II and LH IIIA : 1 material followed by yet another with LH III. Near the surface some modern material was found. The nature of the finds from these levels was that of typical rubbish deposits, with large fragments of pottery (P l. 209 d), a great deal of animal bone and amorphous lumps of clay that might have been used in building operations. A number of bronze fragments, including pieces of slag, were found in the Mycenaean levels, and a few also in the MH levels. One of the finest of the bronze finds was an object that possibly served as a hair ornament (P l. 209 c). Chert tools were abundant in all levels and various amounts of stone tumble were found. In the very north-east corner of the trench the edge of a terrace wall was revealed, consisting of two courses of fairly large stones. It can provisionally be dated to the LH II-IIIA period. The line of this terrace wall continues to the north-west into Eop and Dopq where it ends in a broad heap of stones.

In Dopq a pure MH I level was reached in the northern part of the trench. The ground was found to slope down slightly from east to west, and rather more steeply from north to south. At the north end of the trench the remains of two hearth-like constructions were found, one in a fairly ruinous state (P l. 210 a). They seem to have been horse-shoe shape in outline with a narrow mouth at the lower southern end. Removal of a quadrant from the better preserved hearth on the west revealed a red clay casing with a lining of yellow clay on the inside. The fill contained layers of banked ash with some sherds, burnt bones and a few pieces of slag which suggest that they might have played some role in the metal working activities which were noted in the MH I levels in this area last year. The western hearth measured 0.87 m. from north to south and 0.59 m. from east to west. The clay casing is about 0.11 m. thick and the preserved depth in the centre of the bowl was 0.14 m.

Above the MH I level further deposits of

Mycenaean rubbish were found again with not very precise stratification. In the lower levels which contained LH II-LH IIIA : 1 material, several pieces of pumice were found. Near a hearth at the south end of the trench a fragment of a steatite jewellery mould was found (Pl. 210 b), and amongst the heap of stones at the end of the terrace wall part of an interesting female figurine was discovered (Pl. 210 c). Again from the south end of the trench the head of an animal figurine with bulging eyes was recovered (Pl. 210 d).

W. A. McDONALD - R. J. HOWELL

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΛΕΙΑΣ

1973

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Συνεχίστηκαν καὶ τὸ 1973 οἱ ἐργασίες γιὰ τὴν ταξινόμηση καὶ τὴ συμπλήρωση τῆς καταγραφῆς τῶν ἀντικειμένων στὶς ἀποθῆκες τοῦ Νέου Μουσείου· στὸ ἴδιο διάστημα τελείωσε ὁ ἔλεγχος τῆς Χαλκοθήκης τῶν ἑλληνικῶν ἀνασκαφῶν καὶ καταγράφηκαν ὅλα τὰ χάλκινα ἀντικείμενα, ποὺ εἶχαν συγκεντρωθεῖ ἐκεῖ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ἐφορείας, τὶς περισυλλογὲς καὶ τὰ τυχαῖα εὑρήματα. Στὸ ἔργο αὐτὸ ἀπασχολήθηκε κυρίως, μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια, ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς κ. Π. Γκίκα-Παλληκαροπούλου, ἡ ὁποία εἶχε καὶ τὴν ἄμεση ἐπίβλεψη τῆς λειτουργίας τοῦ ἐργαστηρίου τῶν πηλίνων[1], ὅπου συνεχίστηκε σ' ὅλη τὴ διάρκεια καὶ τοῦ 1973 ὁ καθαρισμός, ἡ συγκόλληση καὶ ἡ διαλογὴ τῶν ὀστράκων τῆς μεγάλης ἀνασκαφῆς στὴν περιοχὴ τῆς Ἀρχαίας Ἤλιδας. Ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ ἴδιου χρόνου πῆρε μέρος σὲ διάφορες ἐργασίες τῆς Ἐφορείας καὶ ὁ κ. Λ. Κολώνας, ποὺ διορίστηκε τότε ὡς δόκιμος Ἐπιμελητής.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Κατὰ τὸ 1973 παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο Ὀλυμπίας τὰ ἑξῆς ἀντικείμενα:

(α) Μαρμάρινη εἰκονιστικὴ κεφαλὴ Ρωμαίου (Α. 521) (Πίν. 211 α). Παραδόθηκε ἀπὸ τοὺς κκ. Α. Ἀποστολόπουλο καὶ Δ. Πατακιάρα, οἱ ὁποῖοι τὴ βρῆκαν κατὰ τὴν καλλιέργεια κτήματος στὴ θέση Σαραντᾶ τῆς κοινότητας **Σιμόπουλου**. Ἡ προτομὴ ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς τῶν στρατιωτικῶν αὐτοκρατόρων τοῦ γ΄ τέταρτου τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Πρόκειται γιὰ μέτριο ἔργο ἐπαρχιώτη τεχνίτη. Τὸ ὕψος τῆς προτομῆς εἶναι 0.295 μ.

(β) Χάλκινο κορινθιακὸ κράνος (Μ. 841α) (Πίν. 211 β, δ). Βρέθηκε στὴν κοίτη τοῦ **Ἀλφειοῦ**, μαζὶ μὲ ἕνα τμῆμα ἀπὸ ἄλλο ὅμοιο κράνος, καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸν κ. Γ. Γιαννόπουλο, κάτοικο Μακρυσίων. Τὸ κράνος διατηρεῖται σχεδὸν ἀκέραιο. Στὴν κορυφὴ τῆς θόλου ὑπάρχει ἡ ὀπὴ γιὰ τὴ στερέωση τοῦ λόφου καὶ διακρίνονται τὰ ἴχνη τῆς ταινίας. Διατηροῦνται ἀκόμη μερικὰ μικρὰ καρφιὰ στὶς ὀπές, ὅπου ἦταν στερεωμένη ἡ ἐσωτερικὴ δερμάτινη ἐπένδυση. Ἡ διακόσμηση στὸ ἐπιρρίνιο, γύρω ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τῶν ματιῶν καὶ στὶς κατακόρυφες παρυφὲς τῶν παραγναθίδων, εἶναι κοντὰ στὸ μοτίβο Κ τῶν κρανῶν τῆς «Ὁμάδας τοῦ Μύρου»[2], ἐνῶ ἡ διακόσμηση στὶς ὁριζόντιες παρυφὲς τῶν παραγναθίδων καὶ στὸ ἐπαυχένιο εἶναι τὸ μοτίβο αα τῆς ἴδιας ὁμάδας. Τὸ κράνος ἀνήκει στὸν τύπο τοῦ R 40 τοῦ Λούβρου[3] καὶ μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ στὴν ὁμάδα 4 τοῦ Snodgrass[4], ἡ ὁποία ἐμφανίζεται στὴν πρωτοκορινθιακὴ περίοδο.

(γ) Χάλκινο δαχτυλίδι (Μ. 842) (Πίν. 211 γ, ε) μὲ ἐλλειψοειδὴ σφενδόνη. Τὸ παρέδωσε ὁ κ. Γ. Ἀναστασόπουλος, ὁ ὁποῖος τὸ βρῆκε στὴ θέση **Λούζι Σκιλλουντίας** (Μάζι), περίπου 1500 μ. βόρεια ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Σκιλλουντίας Ἀθηνᾶς[5]. Στὴ σφενδόνη, ποὺ ἡ μεγαλύτερη διάμετρός της εἶναι 0.02 μ. καὶ ἡ μικρότερη 0.012 μ., εἰκονίζεται σὲ ἔγκοιλη παράσταση γυναίκα ποὺ θρηνεῖ, καθισμένη πλάι σὲ μιὰ τεφροδόχο κάλπη. Ἡ σκηνὴ θυμίζει τοὺς στίχους ἀπὸ τὴν Ἠλέκτρα τοῦ Σοφοκλῆ (*Ἤλ.*, στ. 1119 - 1122):

Ὦ ξεῖνε, δός νυν, πρὸς θεῶν, εἴπερ τόδε
κέκευθεν αὐτὸν τεῦχος, εἰς χεῖρας λαβεῖν,
ὅπως ἐμαυτὴν καὶ γένος τὸ πᾶν ὁμοῦ
ξὺν τῇδε κλαύσω κἀποδύρωμαι σποδῷ.

Τὸ δαχτυλίδι ἀνήκει στὸν τύπο ΙΙΙ τοῦ Boardman (τελευταῖο τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.), στὸν ὁποῖο εἶναι συχνὲς οἱ παραστάσεις τῶν καθιστῶν γυναικῶν[6].

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω, βρέθηκαν ἐπίσης τυχαῖα καὶ παραδόθηκαν στὴν Ἐφορεία τρία τελείως φθαρμένα χάλκινα νομίσματα (θέση Λούζι Σκιλλουντίας), ἕνα χάλκινο ρωμαϊκὸ νόμισμα (κοίτη Ἀλφειοῦ, στὸ ὕψος τῆς Ἄλτεως) καὶ κομμάτια ἀπὸ χάλκινους λέβητες καὶ κράνη (πάλι ἀπὸ τὴν κοίτη τοῦ Ἀλφειοῦ, στὸ ὕψος τῆς Ἄλτεως).

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Στὴ θέση Κοτρώνι τῆς κοινότητας **Οἰνόης**, μέσα στὸ κτῆμα τοῦ κ. Γ. Μηλιώτη, ἐπισημάνθηκαν ὑπολείμματα τοίχων ἀπὸ ρωμαϊκὸ λουτρό, μὲ ἀφορμὴ τὴν κατασκευὴ πρόχειρου φράγματος γιὰ τὴ συγκράτηση τῶν νερῶν τοῦ ποταμοῦ Λάδωνα. Μέσα στὴν κοίτη τοῦ ποταμοῦ διακρινόταν δάπεδο ὑποκαύστου. Στὴν ἴδια περιοχὴ καὶ στὸν ἀγρὸ τῶν

1. Στὰ ἐργαστήρια τῶν πηλίνων καὶ τῶν χαλκίνων τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας ἐργάστηκαν μὲ τὸν ἴδιο πάντοτε ζῆλο οἱ τεχνίτες καὶ ἐργάτες Δ. Λιάγκουρας, Β. Ἀθανασόπουλος, Σ. Χριστόπουλος, Ἰ. Ἀλεξόπουλος, Ἰ. Διαμαντάκου, Σ. Μάσσια, Π. Παναγόπουλος, Π. Παπαπέτρου καὶ Θ. Μάσσιας. Οἱ ἴδιοι ἀποτελέσανε καὶ τὸ συνεργεῖο, μὲ τὸ ὁποῖο ἔγιναν ὅλες οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Ἐφορείας, στὶς ὁποῖες πῆρε ἀκόμη μέρος καὶ ὁ φύλακας Γ. Τζαβάρας.

2. E. Kunze, Korinthische Helme, Ol. Ber. VII, σ. 93, εἰκ. 43.

3. E. Kukahn, Der griechische Helme, σ. 74, πίν. 3, 2.

4. A. Snodgrass, Early Greek Armour and Weapons, σ. 23-24. Βλ. ἐπίσης, E. Kunze, ὅ.π., σ. 115, σημ. 65.

5. Ν. Γιαλούρης, Ἀνασκαφὴ Ναοῦ Σκιλλουντίας Ἀθηνᾶς Μαζίου Σκιλλουντίας, ΠΑΕ 1960, σ. 174-176.

6. J. Boardman, Greek Gems and Finger Rings, σ. 219. πίν. 687-690. Τὸ δαχτυλίδι δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν κ. Κολώνα στὸ ΑΔ 30 (1975): Μελέται, σ. 235 κ.ἑ.

κκ. Δ. Διονυσόπουλου καὶ Σπ. Νταβάρη βρέθηκε ἕνα κομμάτι ἀπὸ ἀρράβδωτο κίονα

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

(α) Σημαντικὲς γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς μυκηναϊκῆς Ἠλείας ὑπῆρξαν οἱ τρεῖς μικρὲς ἀνασκαφὲς τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ 1973.

Συγκεκριμένα, ἀνασκάφηκαν ἕνας θαλαμωτὸς τάφος ΥΕ ΙΙΙ Β-Γ στὸ λόφο **Καλόσακα**, πρὸς ΒΔ. τοῦ κτιρίου τοῦ Νέου Μουσείου Ὀλυμπίας, τύμβος μὲ λακκοειδεῖς ΥΕ ΙΙΙ Γ τάφους στὴ θέση **Κιούπι Καυκανιᾶς** (κτῆμα Ἰ. Ρηγόπουλου) καὶ ἕνας ἀκόμη θαλαμωτὸς τάφος ΥΕ ΙΙΙ Α-Β στὴ θέση Ἄσπρο Λιθάρι τῶν **Ἀσπρων Σπιτιῶν** (κτῆμα Θ. Χαραλαμπόπουλου). Δὲ θὰ ἐπεκταθοῦμε ἐδῶ περισσότερο, διότι καὶ οἱ τρεῖς αὐτὲς ἀνασκαφὲς ἔχουν ἤδη δημοσιευτεῖ[7].

(β) Στὸν καινούριο οἰκισμὸ **Τρανὸ Πλάι** τῆς κοινότητας Σκιλλουντίας, καὶ σὲ ἀπόσταση 18 μ. ἀπὸ τὴ νότια πλευρὰ τῆς περίφραξης τοῦ ὑστεροκλασικοῦ νεκροταφείου[8], ποὺ εἶχε ἀνασκάψει ἡ Ἐφορεία τὸ 1971 μὲ τὴν ἀφορμὴ τῆς ἀνέγερσης τοῦ οἰκισμοῦ αὐτοῦ, ἀκριβῶς στὸ 12ο χλμ. τοῦ δρόμου Κρέσταινας-Σκιλλουντίας (Μάζι), βρέθηκε ἕνας ἀκόμη τάφος, λαξευμένος στὸ μαλακὸ βράχο. Ὁ τάφος καταστράφηκε ἀπὸ τὸ μηχανικὸ ἐκσκαφέα, ποὺ ἄνοιγε χαντάκι ἀποχέτευσης. Μὲ τὸν καθαρισμὸ ποὺ ἔγινε, διαπιστώθηκε ὅτι ὁ τάφος εἶχε διαστάσεις 1.80 × 0.50 × 0.45 μ., εἶχε δύο καλυπτήριες πλάκες καὶ ὁ ἄξονάς του ἦταν Α.-Δ. Στὴ δυτικὴ στενὴ πλευρὰ βρέθηκαν ὑπολείμματα τοῦ κρανίου καὶ ἕνα μικρὸ κομμάτι ἀπὸ λύχνο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

(γ) Στὴ θέση Λαμπρέικα τῆς κοινότητας **Στρουσίου** (περιοχὴ Ἀνδραβίδας), μέσα στὸ κτῆμα τοῦ Ν. Καραθανάση βρέθηκε, μὲ ἀφορμὴ τὴ διάνοιξη μιᾶς ἀρδευτικῆς αὔλακας, ταφικὸς πίθος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ποὺ εἶχε ὁ μισὸς σχεδὸν καταστραφεῖ ἀπὸ τὸ μηχανικὸ ἐκσκαφέα. Ὅταν καθαρίστηκαν τὰ ὑπολείμματά του, διαπιστώθηκε ὅτι ὁ πίθος ἦταν συγκολλημένος σὲ πολλὰ σημεῖα μὲ μολύβδινους συνδέσμους. Τὸ ὕψος του διατηρήθηκε ὡς τὸ 1.30 μ. καὶ ἡ μεγαλύτερη διάμετρός του μετρήθηκε στὸ 1.20 μ. Μέσα στὸν πίθο βρέθηκαν λίγα ὀστᾶ τοῦ ἐνταφιασμένου σ' αὐτὸν νεκροῦ, μιὰ σιδερένια στλεγγίδα σὲ κομμάτια, καθὼς καὶ μιὰ μικρογραφικὴ οἰνοχόη καὶ ἡ βάση μιᾶς μελαμβαφοῦς ληκύθου.

Περίπου 30 μ. νοτιότερα ἀπὸ τὸν πίθο, στὰ πρανὴ τῆς αὔλακας, καθαρίστηκε ταφικὴ πυρά, μέσα στὴν ὁποία βρέθηκαν ἐλάχιστα ὀστᾶ, ὑπολείμματα τῆς καύσης, καθὼς καὶ δύο καμένα ἀγγεῖα, ἕνας κάνθαρος καὶ μία λήκυθος, ποὺ χρονολογοῦνται στὸν 4ο αἰ. π.Χ.

7. Λ. Παρλαμᾶ, Μυκηναϊκὰ Ἠλείας, ΑΔ 29 (1974): Μελέται, σ. 25-58.

8. Λ. Παρλαμᾶ, Νεκροταφεῖον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. παρὰ τὸ Μάζι Ὀλυμπίας, ΑΑΑ V (1972), σ. 206-223.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ, ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΙΣ, ΕΠΙΣΚΕΥΕΣ ΚΤΙΡΙΩΝ

Στὸ ναὸ τοῦ **Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος** ἔγιναν, μὲ τὴν πρωτοβουλία καὶ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας, ἐπισκευὲς τῆς ξύλινης ὑποστύλωσης, ποὺ εἶχε ἐνισχυθεῖ τὸν προηγούμενο χρόνο, καὶ ἀνανέωση τῶν διαφανῶν πλαστικῶν, μὲ τὰ ὁποῖα εἶχαν καλυφθεῖ τὰ ἐπιστύλια γιὰ νὰ προστατευτοῦν ἀπὸ τὸν πάγο (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 198).

Ἐκτεταμένες ἐργασίες συντηρήσεως ἔγιναν στὸ νεκροταφεῖο τῶν χρόνων τῆς ρωμαιοκρατίας, ποὺ εἶχε ἀνασκαφεῖ παλιότερα στὴ θέση **Φραγκονήσι**[9], 3 χλμ. ἀνατολικὰ ἀπὸ τὴν Ἄλτη. Ἀντικαταστάθηκε ἐπίσης ἡ παλιὰ περίφραξη τοῦ χώρου μὲ καινούρια.

Ἐργασίες συντηρήσεως ἔγιναν, τέλος, καὶ στὸ κτίριο τῶν γραφείων-ἀποθηκῶν τοῦ Νέου Μουσείου.

ΛΙΑΝΑ ΠΑΡΛΑΜΑ

1974

ΕΠΑΝΕΚΘΕΣΗ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΟΛΥΜΠΙΑΣ

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1974 ἄρχισε ἡ δεύτερη φάση τῶν ἐργασιῶν γιὰ τὴν ἐπανέκθεση τῶν γλυπτῶν τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας. Εἶχαν ἀπομείνει ἀπὸ τὴν πρώτη περίοδο τῶν ἐργασιῶν τοῦ 1972[1] τὰ σύνολα τῶν ἀετωμάτων καὶ μετοπῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, καθὼς καὶ τὸ σύνολο τῶν εὑρημάτων ἀπὸ τὸ ἐργαστήριο τοῦ Φειδία, ἡ Νίκη τοῦ Παιωνίου, ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους, ὁ Δίας τοῦ τύπου τῆς Δρέσδης καὶ ρωμαϊκὰ ἀγάλματα.

Στὴν ἐπανέκθεση, ποὺ τὴ γενικὴ ἐπιστημονικὴ ἐποπτεία ἔχει ὁ Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Γιαλούρης καὶ τὴν τεχνικὴ ὁ γλύπτης Στέλιος Τριάντης, δουλεύουν ἀκόμα στὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων Ἰσμήνη Τριάντη καὶ ἡ ἔκτακτη ἀρχαιολόγος Ρόζα Προσκυνητοπούλου. Στὸ τεχνικὸ προσωπικὸ οἱ ἐκμαγεῖς Γιῶργος Μαλαματίνης, Νίκος Ματούλας, Μάριος Κουτσογιάννης καὶ Πέτρος Μπορομπόκας, ὁ τεχνίτης Χρῆστος Γιαννακόπουλος καὶ ὁ μαρμαροτεχνίτης Φίλιππος Διαμαντόπουλος. Στὸ ἐργαστήριο τῆς συντήρησης προσφέρει κατὰ καιροὺς τὶς ὑπηρεσίες του ὁ ἔμπειρος ἀρχιτεχνίτης τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Μιχάλης Καλλέργης.

Οἱ ἐργασίες γιὰ τὴ συντήρηση καὶ μεταφορὰ τῶν ἀετωμάτων ἀκολουθοῦν τὴν ἑξῆς διαδικασία: Κάθε ἄγαλμα ἢ σύμπλεγμα, τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο, ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴ θέση του καὶ μεταφέρεται στὸ ἐργαστήριο ἐκμαγείων, ὅπου γίνεται ἡ κατασκευὴ τῆς μήτρας καὶ ἀπ' αὐτὴν τοῦ ἀντιγράφου. Ἡ κατασκευὴ ἐκμαγείων κρίθηκε ἀναγκαία γιὰ τέσσερις οὐσιαστι-

9. Π. Θέμελης, ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 212. καὶ Γ. Παπαθανασόπουλος, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 164.

1. ΑΑΑ VI (1973), σ. 55-65.

κοὺς λόγους: (α) Δὲν ὑπῆρχε σειρὰ ἐκμαγείων τῶν γλυπτῶν στὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ μάλιστα καὶ τὰ ὑπάρχοντα λιγοστὰ στὰ μουσεῖα τοῦ ἐξωτερικοῦ εἶχαν γίνει πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο καὶ ἔκτοτε τὰ γλυπτὰ εἶχαν συμπληρωθεῖ ἐπανειλημμένα μὲ τὴν πρόοδο τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν ἐργασιῶν στὸ Μουσεῖο μὲ πολυάριθμα νέα θραύσματα[2]. (β) Οἱ νέες μῆτρες παρουσιάζουν τὰ γλυπτὰ σὲ πληρέστερη κατάσταση, μετὰ τὴ συμπλήρωσή τους μὲ τὰ πολυάριθμα πρόσθετα νέα θραύσματα, καὶ ἑπομένως ἡ Ὑπηρεσία θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἐφοδιάσει ξένα Ἰνστιτοῦτα καὶ Πανεπιστήμια μὲ νέα πληρέστερα ἐκμαγεῖα, ὅταν τὸ ζητήσουν. (γ) Κάθε ἀντίγραφο, κατάλληλα πατιναρισμένο, παίρνει προσωρινὰ τὴ θέση τοῦ ἀρχαίου στὴν ἔκθεση τῶν ἀετωμάτων τοῦ παλιοῦ Μουσείου, ὥστε νὰ μὴ στεροῦνται οἱ ἐπισκέπτες τὰ ἀετώματα, μιὰ καὶ ἡ δουλειὰ τῆς μεταφορᾶς θὰ εἶναι μακροχρόνια. (δ) Μὲ τὰ ἀντίγραφα αὐτὰ θὰ γίνουν καὶ οἱ δοκιμὲς γιὰ τὴν τελικὴ τοποθέτηση τῶν ἀγαλμάτων, κυρίως ὅσων ἔχουν προβλήματα, στὸ Νέο Μουσεῖο, ὥστε τὰ πρωτότυπα, ποὺ λόγω τοῦ μεγάλου βάρους εἶναι δυσκίνητα, νὰ μὴν ὑποστοῦν φθορές.

Γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ἀγαλμάτων ἀπὸ τὰ βάθρα κατασκευάστηκε εἰδικῆς παραγγελίας σιδερένιος γερανός[3], ἐφοδιασμένος μὲ πρόσθετο σιδερένιο πόδι, ποὺ τοποθετεῖται πίσω ἀπὸ τὸ ἄγαλμα καὶ πατᾶ στὸ βάθρο τῶν ἀετωμάτων. Τὸ πόδι συνδέεται μὲ σιδερένια δοκὸ μὲ τὸν ὑπόλοιπο γερανό, πάνω στὴν ὁποία κινεῖται ἡ τροχαλία. Ἡ τροχαλία πιάνει τὸ κατάλληλα δεμένο ἄγαλμα καὶ ὕστερα σύρεται πρὸς τὰ ἔξω, γιὰ νὰ τὸ τοποθετήσει σὲ πλατφόρμα ποὺ θὰ τὸ μεταφέρει στὸ ἐργαστήριο. Ἐπίσης κατασκευάστηκαν εἰδικὰ ἐνισχυμένοι ξύλινοι πάγκοι, γιὰ νὰ διευκολύνουν τὶς ἀλλεπάλληλες ἀνατροπές, χωρὶς τραυματισμὸ τῶν ἀγαλμάτων, ποὺ εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς μήτρας.

Μετὰ τὴν ἀποπεράτωση τοῦ ἐκμαγείου, τὸ ἄγαλμα μεταφέρεται στὴν κεντρικὴ αἴθουσα τοῦ Νέου Μουσείου μὲ εἰδικὸ αὐτοκίνητο ποὺ τραβάει τὴν πλατφόρμα[4]. Στὸ χῶρο αὐτό, ποὺ ἔχει διαμορφωθεῖ σὲ ἐργαστήριο συντήρησης, γίνεται ἡ ἀποκόλληση τῶν θραυσμάτων ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται ἡ κάθε μορφή, ἡ ἀφαίρεση τῶν σιδερένιων συνδέσμων καὶ ἡ ἀντικατάστασή τους μὲ συνδέσμους ἀπὸ μπροῦντζο. Ἡ ἐργασία τῆς ἀποκόλλησης εἶναι πολὺ λεπτὴ καὶ δύσκολη, γιατὶ δὲν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο γιὰ τὴ θέση τῶν συνδέσμων, οὔτε γιὰ τὸν ἀριθμό τους. Δηλαδὴ ὁ μαρμαροτεχνίτης προχωρεῖ στὰ τυφλὰ καὶ μὲ βάση τὸ ἔνστικτο, γιὰ τὸ ποῦ θὰ ἔπρεπε ὁ πρῶτος ἀναστηλωτὴς νὰ εἶχε τοποθετήσει τοὺς μεταλλικοὺς συνδέσμους γιὰ νὰ συγκολλήσει τὰ θραύσματα μεταξύ τους, καὶ μὲ ἕνα μακρὺ καὶ λεπτὸ τρυπάνι, πάντα σὲ ἀποκρουμένη ἐπιφάνεια, ψάχνει γιὰ τὸ σίδερο. Αὐτὸ δὲν εἶναι πάντα ἁπλό, γιατὶ ὁ πρῶτος ἀναστηλωτής, ἀντιμετωπίζοντας προβλήματα ποὺ ἐμεῖς τώρα δὲ γνωρίζουμε, ἔχει χρησιμοποιήσει πολλὲς φορὲς ἀνορθόδοξες μεθόδους γιὰ τὴ συγκόλληση. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐντοπίσει ὁ τεχνίτης τὸ σίδερο, τὸ κόβει, καὶ ἡ ἀποκόλληση τότε εἶναι πιὸ εὔκολη, ἐκτὸς ὅταν τὸ σίδερο ἔχει ὀξειδώσει πολὺ τὸ μάρμαρο, ὁπότε ἔχει γίνει ἕνα σῶμα μ' αὐτὸ καὶ εἶναι δύσκολο ν' ἀφαιρεθεῖ. Καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ἀκολουθεῖται ἡ μέθοδος τοῦ τρυπανιοῦ, μὲ τὸ ὁποῖο δημιουργεῖται κενὸ γύρω ἀπὸ τὸ σιδερένιο σύνδεσμο, ποὺ ἐλευθερώνεται καὶ βγαίνει. Κατόπιν καθαρίζονται μὲ μεγάλη προσοχὴ οἱ δύο ἐπιφάνειες ἀπὸ τὴν παλιὰ κόλλα, ὥστε νὰ μὴ μείνει ἴχνος της, ἀλλὰ οὔτε νὰ ἀφαιρεθεῖ μάρμαρο, γιὰ νὰ εἶναι ἀπόλυτη ἡ ἐπαφή. Κατὰ τὴ συγκόλληση τῶν θραυσμάτων ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀνασυντίθεται κάθε ἐναέτια μορφή, γίνονται σχέδια ποὺ δείχνουν τὴν ἀκριβὴ θέση τοποθετήσεως τῶν νέων συνδέσμων, ὥστε σὲ ἐνδεχόμενη μελλοντικὴ ἀποκόλληση νὰ εἶναι γνωστὴ ἡ θέση τῶν συνδέσμων καὶ νὰ μὴν ξαναταλαιπωρηθοῦν τὰ γλυπτά. Ταυτόχρονα παίρνονται λεπτομερεῖς φωτογραφίες τῶν θραυσμάτων ποὺ συνανήκουν, πρὶν καὶ μετὰ τὴ συγκόλληση.

Τὸ ἐργαστήριο τῶν ἐκμαγείων ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ στὶς 6 Νοεμβρίου καὶ βγάλαμε πρῶτα ἐλεύθερες μορφές, δηλαδὴ ἀπὸ αὐτὲς ποὺ δὲν ἦταν πακτωμένες στὸν τοῖχο. Πρῶτες ἔγιναν οἱ δύο ἀπὸ τὶς ξαπλωμένες μορφὲς τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, ἡ Λαπιθίδα Α (ἀριθ. Εὐρ. Λ. 75)[5] καὶ ἡ γραῖα U (Λ. 76)[6]. Στὴ συνέχεια, ὁ καθιστὸς νέος Ε (Λ. 53)[7] καὶ ὁ γονατιστὸς νέος Β (Λ. 56)[8] τοῦ ἀνατολικοῦ. Στὸ νέο Β συνανῆκε θραῦσμα ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ δεξιοῦ μηροῦ, ποὺ δὲν εἶχε ποτὲ συγκολληθεῖ, καὶ γι' αὐτὸ διαλύθηκε ὁ δεξιὸς μηρός του, πρὶν γίνει ἐκμαγεῖο, καὶ ξανασυναρμολογήθηκαν τὰ θραύσματα.

Στὸ ἐργαστήριο τῆς συντήρησης διαλύθηκαν ἀρχικὰ μέρη ἀγαλμάτων ποὺ δὲν ἦταν ἐκτεθειμένα. Τὸ σύνολο τῶν θραυσμάτων ἀπὸ τὸν Πειρίθου Κ (Λ. 68)[9]: (α) Τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγάλματος, ποὺ περιλαμβάνει τὸ ἱμάτιο στὴν πλίνθο ἀνάμεσα ἀπ' τ' ἀνοιγμένα ἄκρα πόδια καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 17 συνολικὰ κομμάτια· αὐτὰ εἶχαν ἑνωθεῖ μεταξύ τους μὲ σιδερένιους συνδέσμους, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἄκρο ἀριστερὸ πόδι, ποὺ ἦταν κολλημένο μόνο μὲ κόλλα. Οἱ

2. Ol. Ber. IV (1940-1), σ. 143-163, καὶ N. Γιαλούρης στὸ Ashmole-Yalouris, Olympia. The sculptors of the Temple of Zeus, σ. 172-173 καὶ 178-179.
3. Ἀγοράστηκε μὲ δαπάνες τοῦ Ἱδρύματος Ψύχα.
4. Ἀγοράστηκε μὲ δαπάνες τοῦ Ἱδρύματος Ψύχα.
5. Ol. III, σ. 92, πίν. 33 καὶ εἰκ. 157.
6. Ol. III, σ. 90-91, πίν. 33 καὶ εἰκ. 154-156.
7. Ol. III, σ. 59, πίν. 14, 1, εἰκ. 85-88.
8. Ol. III, σ. 62, πίν. 14, 4, εἰκ. 98.
9. Ol. III, σ. 74-76, εἰκ. 119.

σιδερένιοι σύνδεσμοι εἶχαν πάχος 0.005 μ.· ἕνας στὴν πλίνθο, πάχους 0.01 μ.. ποὺ ἔνωνε τὰ δύο θραύσματα στὸ κέντρο, εἶχε προκαλέσει σκουριὰ στὸ μάρμαρο σὲ ἀκτίνα 0.02 μ. (β) Τὸ μεταξὺ τῶν σκελῶν στὸ ὕψος τῶν γονάτων ἱμάτιο ἀπὸ τέσσερα θραύσματα· τὰ τρία ἑνώνονταν μὲ σιδερένιους συνδέσμους, τὸ τέταρτο μόνο μὲ κόλλα. (γ) Ἡ ἀριστερὴ κνήμη ἀπὸ τρία κομμάτια ἑνωμένα μὲ σιδερένιους συνδέσμους. (δ) Τὸ δεξὶ ἀνυψωμένο καὶ λυγισμένο χέρι ἀπὸ ἑνέα κομμάτια ἑνωμένα μὲ σιδερένιους συνδέσμους. Ὁ πήχης στερεώθηκε μὲ movilit, γιατὶ τὸ μάρμαρο ἦταν εὔθρυπτο. (ε) Ἡ κεφαλὴ ἀπὸ δύο κομμάτια περιεῖχε δύο μπρούντζινους συνδέσμους. Οἱ δύο σπασμένες ἐπιφάνειες εἶχαν δουλευτεῖ ἀπὸ τὸν πρῶτο συγκολλητὴ μὲ ντεσιλιδάκι γιὰ ἄγνωστο λόγο.

Στὸν Πειρίθου, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν, ἀναγνωρίστηκαν ἀπὸ τὸ γλύπτη κ. Τριάντη καὶ κόλλησαν τρία μικρὰ καινούρια κομμάτια: ἕνα στὴν πλίνθο, ἕνα στὸ κάτω μέρος τοῦ μεταξὺ τῶν γονάτων ἱματίου (Π ί ν. 212 α) κι ἕνα στὸ ἱμάτιο ποὺ πέφτει στὸ δεξιὸ μηρό (Π ί ν. 212 γ).

Ἐπίσης διαλύθηκαν: τὸ δεξὶ χέρι τῆς Λαπιθίδας Ε (Λ. 72α)[10] ἀπὸ δύο κομμάτια, ὁ ἀριστερὸς βραχίονας τοῦ Οἰνομάου J (Λ. 51α) ἀπὸ τέσσερα κομμάτια, ὁ δεξιὸς βραχίονας τοῦ Κενταύρου D (Λ. 71α)[11] ἀπὸ τέσσερα κομμάτια, τὸ ἀριστερὸ χέρι τοῦ παιδιοῦ Λαπίθη F (Λ. 70 β)[12] ἀπὸ δύο κομμάτια ποὺ περιεῖχαν σιδερένιους συνδέσμους. Ἐπίσης τὸ τμῆμα τῆς ἀσπίδας τοῦ Πέλοπα G (Λ. 59δ)[13] ἀπὸ τέσσερα κομμάτια, ποὺ ἦταν ἑνωμένα μὲ μπρούντζινους συνδέσμους. Τὰ πιὸ πάνω συγκολλήθηκαν μὲ μπρούντζους.

Ἀποκολλήθηκε ὁ καθιστὸς νέος Ε (Λ. 53), ποὺ περιεῖχε στὸν κορμὸ δύο μπρούντζους καὶ στὸ δεξὶ χέρι ἕναν μπροῦντζο κι ἕνα σίδερο. Σ' αὐτὸν ἀναγνωρίστηκαν καὶ συγκολλήθηκαν δύο νέα κομμάτια, ἕνα στὸ πάνω μέρος τοῦ δεξιοῦ βραχίονα (Π ί ν. 212 β), ποὺ ἔφερε ἀριθμὸ 74 τοῦ γερμανικοῦ εὑρετηρίου καὶ τὸ ὁποῖο βρέθηκε στὶς 12-2-1876 στὴν ἀνατολικὴ τάφρο (Ostgraben), κι ἕνα στὴν πίσω πλευρὰ τῆς πλίνθου (Π ί ν. 212 δ). Τὰ θραύσματα τοῦ νέου ἀνασυγκολλήθηκαν μὲ συνδέσμους ἀπὸ ἀνοξείδωτο ἀτσάλι.

Παράλληλα μὲ τὶς ἐργασίες στ' ἀετώματα, στήθηκαν καὶ τὰ παρακάτω ἀγάλματα:

Στὴν κλασικὴ αἴθουσα ὁ Δίας τοῦ τύπου τῆς Δρέσδης (Λ. 108)[14]. Τὰ δύο μεγάλα κομμάτια πάνω καὶ κάτω κορμοῦ συγκολλήθηκαν καὶ συνενώθηκαν μὲ σωλήνα ἀπὸ ἀνοξείδωτο ἀτσάλι, ποὺ κάτω εἶναι στερεωμένος στὸ βάθρο, διαπερνᾶ τὴν πλίνθο καὶ τὸν κάτω κορμὸ καὶ φτάνει σχεδὸν ὡς τὸ ὕψος τοῦ στήθους. Σ' αὐτὸν κόλλησαν τὸ νέο θραῦσμα τοῦ δεξιοῦ μηροῦ, ὁ δεξιὸς πήχης καὶ μικρὸ θραῦσμα στὸ τύλιγμα τοῦ ἱματίου.

Στὸ περιστύλιο ὁ «Ἀπόλλων» (Λ. 107)[15]. Ἀπὸ τὰ θραύσματα ποὺ ἀποδίδονταν στὸ κεφάλι του, ὁ κ. Τριάντης ξεχώρισε ἕνα (Λ. 107β), ποὺ εἶδε ὅτι κολλᾶ στὸ ρωμαϊκὸ κεφάλι Λ. 133 τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., ὅπου καὶ τὸ κόλλησε.

Στὴ ρωμαϊκὴ αἴθουσα ὁ Ἀντίνοος (Λ. 104)[16], στὸν ὁποῖο κολλήθηκαν θραῦσμα στὸ δεξιό του ὦμο καὶ μικρὸ ἄκρο πτυχῆς στὸ ἱμάτιο ποὺ πέφτει πάνω στὸν πεσσίσκο. Ἀποδόθηκε σ' αὐτὸν γιὰ πρώτη φορὰ τὸ θραῦσμα Λ. 208 μὲ σταυρωμένες μέσα στὸ ἱμάτιο κνῆμες, στὸ ὁποῖο κόλλησαν πέντε καινούρια θραύσματα καὶ ἕνα δεύτερο μεγάλο θραῦσμα χωρὶς ἀριθμό, κοντὰ στὸν πεσσίσκο (Π ί ν. 213 α). Γιὰ νὰ στηριχτεῖ τὸ ἄγαλμα, ποὺ λείπει ὅλο τὸ σῶμα του, κατασκευάστηκε τσιμεντένια πλίνθος, πάνω στὴν ὁποία στερεώθηκε σωλήνας ἀπὸ ἀνοξείδωτο ἀτσάλι. Στὸ πάνω μέρος τοῦ σωλήνα στηρίχτηκε τὸ ἔνθετο κεφάλι καὶ γύρω του προσαρμόστηκαν τὰ ὑπόλοιπα κομμάτια.

Διαλύθηκε ἀπ' τὴν ἀρχὴ καὶ ξαναστήθηκε τὸ ρωμαϊκὸ γυναικεῖο ἄγαλμα Λ. 169[17], γιὰ νὰ γίνει δυνατὴ ἡ συγκόλληση τῶν παρακάτω νέων κομματιῶν (Π ί ν. 213 β): (α) μέρος τοῦ δεξιοῦ ὤμου μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ λαιμοῦ (S. 58, ἀνασκαφὲς Γυμνασίου 1938-9), (β) θραῦσμα στὸ ἀριστερὸ στῆθος, (γ) θραῦσμα στὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ σώματος, κοντὰ στὴ μέση (S. 70, ἀνασκαφὲς Γυμνασίου 1938-9), (δ) μεγάλο θραῦσμα ποὺ περιλαμβάνει τὸν πάνω δεξιὸ μηρὸ μὲ τὸ ὑπόλοιπο τοῦ στηρίγματος τοῦ χεριοῦ καὶ μέρος τῆς κοιλιᾶς καὶ (ε) μικρὸ θραῦσμα μὲ πτυχὲς στὴν κοιλιά.

Ἀπὸ τὴν πρώτη περίοδο τῆς ἐπανεκθέσεως εἶχαν κολλήσει ὁ κάτω βραχίονας καὶ ὁ πήχης τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ.

Στὰ ἤδη ἐκτεθειμένα ἀπὸ τὸ 1972 ρωμαϊκὰ γλυπτὰ τοῦ Ἡραίου, τοῦ Μητρώου καὶ τοῦ Νυμφαίου κόλλησαν τὰ παρακάτω καινούρια θραύσματα:

Στὴν Ἠλεία γυναίκα Λ. 139[18]: (α) μικρὸ θραῦσμα τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου κοντὰ στὸ λαιμὸ καὶ (β) θραῦσμα τοῦ ὤμου πίσω.

Στὴν Ἠλεία γυναίκα Λ. 140[19]: (α) τμῆμα τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου πίσω, ποὺ φέρει ἐσωτερικὰ τὴ συνέχεια τῆς ἐγκοπῆς γιὰ τὴν ἔνθεση τῆς κεφαλῆς, καὶ (β) μικρὸ θραῦσμα σὲ ἄκρο τοῦ ἱματίου πίσω.

10. Ol. III, σ. 85-86, εἰκ. 145.
11. Ol. III, πίν. 30.
12. Ol. III, σ. 81, εἰκ. 130.
13. Ol. III, σ. 47, εἰκ. 60.
14. Ol. III, πίν. 58, 1. Ol. Ber. III (1938-9), πίν. 14-16 καὶ ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 209, Πίν. 225.
15. Ol. III, πίν. 57, 3-5.
16. Ol. Ber. V (1941-2), σ. 128-148, πίν. 76-79.
17. Ol. Ber. III (1938-9), σ. 74, πίν. 79.
18. Ol. III, σ. 252-254 καὶ πίν. 62, 6.
19. Ol. III, σ. 258 καὶ πίν. 63, 4.

Στὴν Ἀγριππίνα τὴ νεώτερη (Λ. 143)[20]: (α) οἱ κατακόρυφες πτυχὲς τοῦ ἱματίου δεξιά, ἀπὸ δύο κομμάτια, (β) πτυχὴ πλάι στὸ λυγισμένο δεξιὸ γόνατο, (γ) ὁ ἀγκώνας τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ (S. 48 ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Γυμνασίου 1938-9) καὶ (δ) θραῦσμα μὲ πτυχὲς στὴν καλύπτρα ἀριστερά (Πίν. 213 γ).

Στὴ Δομιτία (Λ. 142)[21]: (α) τὸ τέλος τῶν κατακόρυφων πτυχῶν τοῦ ἱματίου δεξιά, (β) μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ σώματος δύο θραύσματα μὲ πτυχὲς καὶ (γ) τὸ ἄκρο τῆς κεντρικῆς πτυχῆς ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ πόδια.

Στὸν Appius Annius Gallus (Λ. 153)[22]: θραῦσμα ἱματίου στὸν ἀριστερὸ βραχίονα.

Στὸν Ἡρώδη τὸν Ἀττικὸ (Λ. 154)[23]: (α) θραῦσμα μὲ πτυχὲς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀριστεροῦ πήχη καὶ (β) πτυχὴ τοῦ ἱματίου κάτω ἀριστερά.

Λ. 146. Γυναικεία κεφαλὴ τοῦ β΄ μισοῦ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.[28] ἀπὸ δύο θραύσματα.

Λ. 163α. Γυναικεία κεφαλὴ (Ρήγιλλα)[29] ἀπὸ δύο θραύσματα ποὺ συνανήκουν, ἀλλὰ δὲν ἐφαρμόζουν.

Ἔγινε καταγραφὴ σὲ δελτία τῶν θραυσμάτων ποὺ βρίσκονταν σὲ κιβώτια καὶ ἦταν χοντρικὰ διαχωρισμένα σὲ ἀετώματα ἢ μετόπες καὶ σὲ ρωμαϊκά. Ἔχουμε 150 θραύσματα μὲ ἀριθμοὺς παλιῶν γερμανικῶν εὑρετηρίων, 350 ποὺ πῆραν αὔξοντα ἀριθμὸ μὲ ἐνδεικτικὸ Ααα (Ἀετώματα ἄνευ ἀριθμοῦ), 170 Μαα (Μετόπες ἄνευ ἀριθμοῦ) καὶ 335 Ραα (Ρωμαϊκὰ ἄνευ ἀριθμοῦ). Ἡ τελικὴ τους καταγραφὴ στὰ εὑρετήρια θὰ γίνει ἀφοῦ ἐξαντληθοῦν οἱ συγκολλήσεις.

Στὸ χῶρο τῆς Ἄλτεως συγκολλήθηκαν ἀπὸ τὸ

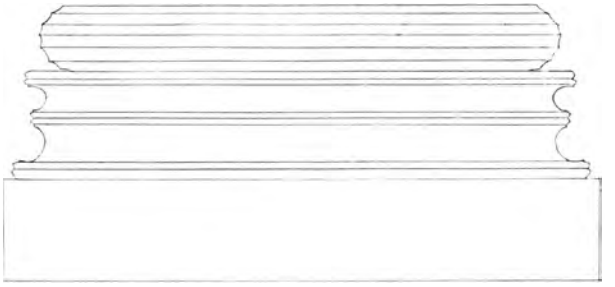

Σχέδ. 1. Ἰωνικὴ βάση ἀναθηματικοῦ κίονος.

Στὴν Ἐλπινίκη (Λ. 158)[24]: μικρὴ πτυχὴ κάτω ἀπὸ τὸ δεξὶ χέρι.

ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Ἔγινε συντήρηση τῶν ἀποτμημάτων ρωμαϊκῶν κεφαλιῶν, ποὺ δὲν εἶναι ἐκτεθειμένα. Ἀφαιρέθηκαν οἱ γύψινες συμπληρώσεις καὶ οἱ σιδερένιοι σύνδεσμοι ἀπὸ τὰ παρακάτω:

Λ. 129. Τραϊανὸς[25] ἀπὸ τρία θραύσματα.

Λ. 133. Κεφαλὴ ὥριμου ἄνδρα τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.[26] ἀπὸ ἑπτὰ θραύσματα, τὰ περισσότερα κολλημένα μόνο μὲ γύψο. Κόλλησε καὶ ἕνα καινούριο ποὺ ἀποδιδόταν στὸν Ἀπόλλωνα Λ. 107 (βλ. παραπάνω)·

Λ. 134. Κεφαλὴ νέου ἄνδρα τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.[27] ἀπὸ δύο θραύσματα ποὺ σίγουρα συνανήκουν, ἀλλὰ δὲν ἐφαρμόζουν ἀκριβῶς καὶ εἶχαν συνδεθεῖ μὲ τέσσερις σιδερένιους συνδέσμους ποὺ ὀξείδωσαν τὸ μάρμαρο ὡς τὴ λειασμένη ἐπιφάνεια.

20. Ol. III, πίν. 63, 2.
21. Ol. III, πίν. 63, 1.
22. Ol. III, σ. 273, πίν. 66, 3.
23. Ol. III, σ. 273, πίν. 66, 4.
24. Ol. III, σ. 274, πίν. 67, 5.
25. Ol. III, σ. 248, πίν. 61, 3.
26. Ol. III, σ. 249, πίν. 61, 6.
27. Ol. III, σ. 249, εἰκ. 283 d.

συνεργεῖο συντηρήσεως εἴκοσι πέντε κομμάτια. Ἀνάμεσά τους, ἀετωμάτιο ἀπὸ δύο κομμάτια ἀπὸ τὴ στενὴ πλευρὰ τοῦ βωμοῦ τοῦ Μητρώου, τρία μαρμάρινα κεραμίδια τοῦ Φιλιππείου ἀπὸ δύο κομμάτια τὸ καθένα, δύο πλαϊνὰ ἀπὸ λεοντοκεφαλὲς-ὑδρορρόες ἀπὸ δύο κομμάτια τὸ καθένα, τὸ ἐνεπίγραφο βάθρο τοῦ Γλαύκου, ἡ ἐπιγραφὴ Σαμίων καὶ ἄλλα.

Συμπληρώθηκε καὶ ἀποκαταστάθηκε ἡ ἰωνικὴ βάση κίονος ἀναθηματικοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἡ ἀποκατάσταση ἔγινε μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἕξι θραυσμάτων τῆς βάσης αὐτῆς[30] ποὺ βρέθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια (Σχέδ. 1).

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ - ΙΣΜ. ΤΡΙΑΝΤΗ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

ΗΛΕΙΑ

Σαμικὸ

Πρὸς ΒΑ. τῆς ἀρχαίας πόλης Σαμικοῦ βρέθηκε ἕνα ταφικὸ πιθάρι, μέσα στὸ ὁποῖο ὑπῆρχε ἕνας σκελετός, ἕνα ἀγγεῖο (Α.Ε. Π. 2852) (Πίν. 214 α)

28. Ol. III, σ. 260, εἰκ. 292 b.
29. Ol. III, σ. 276, εἰκ. 304 a, b.
30. W. Hoepfner, Zwei Ptolemaierbauten, AM, Beiheft I (1971), σ. 46-47.

καὶ πέντε σιδερένια ἀντικείμενα πολὺ ὀξειδωμένα (Α.Ε. Μ. 846 γ) (Π ί ν. 214 γ). Τὸ εὕρημα θὰ συμπεριληφθεῖ σὲ γενικότερη μελέτη τῆς περιοχῆς.

Τραγανὸ Πύργου

Στὴ θέση Τραγανὸ Πύργου Ἠλείας, ποὺ βρίσκεται 3 χλμ. ἀπὸ τὸν Πύργο καὶ 500 μ. βορινὰ ἀπὸ τὸ δρόμο Πύργου-Κατάκωλου, βρέθηκε ἕνας ἀγωγός, ὅταν γινόταν ἀποστραγγιστικὸ αὐλάκι ἀπὸ τὴν ἑταιρεία ΕΔΟΚ. Ὁ ἀρχαῖος ἀγωγὸς βρέθηκε κοντὰ στὸ χτῆμα τοῦ Σεραφεὶμ Γιαννάτου καὶ εἶναι ὁρατὸς στὰ πρανὴ τοῦ ἀποστραγγιστικοῦ αὐλακιοῦ. Ὁ ἀγωγὸς ἔχει κατεύθυνση ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Εἶναι χτισμένος μὲ πήλινες ψημένες πλίθες (διαστ. 0.28 × 0.28 × 0.03 μ. πάχος). Ἡ ἐπικάλυψή του καὶ ἡ ἐπίστρωση τοῦ δαπέδου ἔχει γίνει ἀπὸ τὸ ἴδιο ὑλικό. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγωγοῦ ἔχει ὕψος 0.57 καὶ πλάτος 0.38 μ.

Χάβαρι. Πλατανιὰ

Στὴ θέση **Σελίτσα** ἢ **Πλατανιὰ** τοῦ χωριοῦ Χάβαρι, περιοχῆς Ἀμαλιάδος Ἠλείας, βρέθηκε ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Ἰω. Ρούνη ἀρχαῖος τάφος. Πληροφορηθήκαμε τὸ γεγονὸς καὶ ἀφοῦ παραλάβαμε τὰ ἀρχαῖα ποὺ εἶχαν βρεθεῖ, ὁλοκληρώσαμε τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος ἦταν κιβωτιόσχημος. φτιαγμένος ἀπὸ μαρμάρινες πλάκες ποὺ δὲν ἦταν καλοδουλεμένες. Ἡ μιὰ ἀπὸ τὶς πλάκες τῶν μακριῶν πλευρῶν εἶχε σπάσει καὶ εἶχε μετακινηθεῖ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου (διαστ. 1.95 × 0.55 × 0.95 μ. βάθος).

Ὁ τάφος περιεῖχε τὰ παρακάτω εὑρήματα:

1. Χάλκινη οἰνοχόη (Α.Ε. Μ. 853). Ἔχει συγκολληθεῖ ἀπὸ πολλὰ κομμάτια καὶ λείπει τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιᾶς. Τὸ σῶμα εἶναι ἐπίμηκες. Στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ της ὑπάρχει ἀνάγλυφος δακτύλιος. Ἡ λαβὴ εἶναι κάθετη καὶ στὸ κάτω μισό της εἶναι στριφτὴ καὶ καταλήγει σὲ τυποποιημένο ἀμπελόφυλλο, στὸ ὁποῖο ὑπάρχουν τέσσερις τρύπες καὶ τοῦ ὁποίου οἱ νευρώσεις δηλώνονται μὲ ἐγχαράξεις. Βρέθηκαν ἴχνη ἀσημοκολλήσεως γιὰ τὴ στερέωση τῆς λαβῆς. Ὕψος 0.57, διάμ. χείλους 0.185, στομίου 0.13, κοιλιᾶς 0.31 μ. καὶ βάσης 0.135 μ. (Π ί ν. 214 β, η).

2. Χάλκινοι δίσκοι καθρέφτη (Α.Ε. Μ. 854 καὶ Α.Ε. Μ. 855) μὲ διάμετρο 0.135 καὶ 0.13 μ. ἀντίστοιχα καὶ μὲ διακόσμηση ἀπὸ ὁμόκεντρους κύκλους (Π ί ν. 214 στ). Ὁ δίσκος Μ. 855 εἶναι ἐλλιπὴς καὶ ἔχει συγκολληθεῖ ἀπὸ πέντε κομμάτια.

3. Χάλκινο κυκλικὸ ἔλασμα (Α.Ε. Μ. 856). Εἶναι ἐλλιπὲς καὶ ἔχει συγκολληθεῖ ἀπὸ πολλὰ κομμάτια. Βρέθηκε κοντὰ στὴ χάλκινη οἰνοχόη καὶ ἴσως νὰ χρησίμευε ὡς σκέπασμά της. Διάμ. 0.078 μ. (Π ί ν. 214 δ).

4. Κάνθαρος (Α.Ε. Π. 2863). Ἔχει συγκολληθεῖ ἀπὸ πολλὰ κομμάτια· ὕψος 0.09, διάμ. στομίου 0.09 καὶ βάσης 0.035 μ. (Π ί ν. 214 ζ).

5. Δύο φιαλίδια (Α.Ε. 2864 καὶ 2868) ποὺ ἔχουν διαστάσεις ἀντίστοιχα: (α) ὕψος 0.04, διάμ. χείλους 0.072 μ. καὶ (β) ὕψος 0.052 καὶ διάμ. χείλους 0.072 μ. (Π ί ν. 214 ζ).

6. Δύο ἀρυβαλλοειδεῖς ληκύθους (Α.Ε. 2865 καὶ Α.Ε. 2866), σπασμένες καὶ συγκολλημένες ἀπὸ πολλὰ κομμάτια: (α) ὕψ. 0.12, διάμ. χείλους 0.047, ὤμου 0.10 καὶ βάσης 0.45 μ., (β) ὕψος 0.135, διάμ. χείλους 0.055, ὤμου 0.13 καὶ βάσης 0.055 μ. (Π ί ν. 214 ζ).

7. Λυχνάρι ἀκέραιο χωρὶς λαβή· ὕψος 0.035, διάμ. βάσης 0.032 καὶ χείλους 0.035 μ. (Π ί ν. 214 ζ).

8. Τὸ μπροστινὸ τμῆμα ἀντικειμένου, ἀπὸ ἕνα εἶδος ὑαλόμαζας, ποὺ ἔχει σχῆμα ψαριοῦ. Ἴσως νὰ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὡς περίαπτο, ἐπειδὴ στὸ ὕψος τοῦ στόματος ἔχει μιὰ τρύπα (Α.Ε. 146) (Π ί ν. 214 ε).

Πληροφορηθήκαμε ἀπὸ τοὺς κατοίκους ὅτι στὴ θέση Κεραμιδιά, 400 μ. περίπου ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸν τάφο ποὺ σκάψαμε στὸ χτῆμα τοῦ Α. Ρούνη, εἶχαν βρεθεῖ πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια δύο πιθάρια, μέσα στὰ ὁποῖα ὑπῆρχαν γυάλινα ἀγγεῖα.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΟΛΥΜΠΙΑ

Στὴν κοίτη τοῦ Ἀλφειοῦ βρέθηκαν ἀπὸ τὸ Νεοκλὴ Ζούνη καὶ παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο Ὀλυμπίας τὰ παρακάτω ἀντικείμενα:

(α) Ἔλασμα ἀπὸ χάλκινη κνημίδα (Β.Ε. 1673α).

(β) Χάλκινο κυκλικὸ ἔλασμα, πιθανὸν σκέπασμα (Β.Ε. 1673β).

(γ) Κομμάτι ἀπὸ πήλινη προσωπίδα. Διατηρεῖται μέρος τῆς μύτης, τὸ δεξὶ μάτι καὶ μέρος ἀπὸ τὰ μαλλιά (Β.Ε. 1673γ).

(δ) Μικρὸς χάλκινος ἐσταυρωμένος (Β.Ε. 1673δ).

Στὴν κοίτη τοῦ Ἀλφειοῦ βρέθηκαν ἐπίσης:

(α) Κορινθιακὸ χάλκινο κράνος μὲ κόσμημα συνεχοῦς σπείρας στὴν ἄκρη. Σωζ. ὕψος 0.225 μ. (Α.Ε. Μ. 849) (Π ί ν. 215 α - β).

(β) Κορινθιακὸ χάλκινο κράνος. Σωζ. ὕψος 0.21 μ. (Α.Ε. Μ. 847 α) (Π ί ν. 215 γ - δ).

(γ) Τμῆμα χάλκινου κράνους (Α.Ε. Μ. 847 β) μὲ ἀνάγλυφο κόσμημα στὴν παρυφή (Π ί ν. 216 α).

(δ) Τμῆμα χάλκινης κνημίδας (Α.Ε. Μ. 847γ) (Π ί ν. 216 β).

Στὴν κοίτη τοῦ Κλαδέου βρέθηκε ἀπὸ τὸ Σπυρίδωνα Γεωργ. Τζαβάρα, πόδι ἀπὸ χάλκινο τρίποδα (Α.Ε. Μ. 845), διαβρωμένο, μὲ πλαστικὲς ραβδώσεις στὴν πρόσθια ἐπιφάνεια. Σωζ. ὕψος 0.71 μ. (Π ί ν. 216 ε).

Στὴν κοίτη τοῦ Κλαδέου ἐπίσης βρέθηκε καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸ Γιάννη Γεωργάλη χάλκινο κράνος μὲ ἐπιγραφὴ στὴ μιά του πλευρά. Διατηρεῖται σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση καὶ θὰ δημοσιευθεῖ γρήγορα (Α.Ε. Μ. 844) (Π ί ν. 216 γ).

Στὴν Ἄλτη βρέθηκε χάλκινο ἀλογάκι (Α.Ε. Μ.

850). Σώζεται σὲ ἄριστη κατάσταση. Μῆκος 0.45 μ. (Π ί ν. 216 δ).

Στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τῆς Ὀλυμπίας βρέθηκαν καὶ παραδόθηκαν τὰ παρακάτω ἀντικείμενα:

1. Ἀπὸ τὸ φύλακα Παντ. Μπάμπακα:

(α) Μεταξὺ ναοῦ Διὸς καὶ βωμοῦ Ἥρας, χάλκινο ἔλασμα, κυκλικοῦ σχήματος, σπασμένο στὴν περιφέρεια (μεγ. διάμ. 0.025 μ.).

(β) Μεταξὺ Λεωνιδαίου καὶ πομπικῆς εἰσόδου, δύο χάλκινα νομίσματα καὶ τμῆμα χάλκινου κρίκου (Α.Ε. Μ. 9841, 9842, 9843, καὶ Β.Ε. 1676β), μεγ. διάμ. 1: 0.019, 2: 0.012, 3: 0.018 μ.

(γ) Κοντὰ στὸ ἐργαστήριο τοῦ Φειδία χάλκινο νόμισμα φθαρμένο (μεγ. διάμ. 0.011 μ.).

2. Ἐπίσης ἀπὸ τὸ φύλακα Θ. Ἀποστολόπουλο:

(α) Στὴν Παλαίστρα, χάλκινο νόμισμα φθαρμένο, διάμ. 0.015 μ. (Α.Ε. Μ. 976, Β.Ε. 1680β).

(β) Δυτικὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς δύο πολὺ φθαρμένα χάλκινα νομίσματα, διάμ. 1: 0.018 καὶ 2: 0.007 μ. (Α.Ε. Μ. 975 1 καὶ 2, Β.Ε. 1680α).

Ἀπὸ τὸ φύλακα Γεώργιο Τζαβάρα βρέθηκε κοντὰ στὸ Θεηκολεώνα φθαρμένο χάλκινο νόμισμα, διάμ. 0.015 μ. (Α.Ε. Μ. 988, Β.Ε. 1679α).

Στὴ θέση **Τρανηλάκα,** στὸ χτῆμα τοῦ Ἀποστ. Δουληγέρη, βρέθηκαν δύο τρίωτα ἀλάβαστρα:

(α) (Α.Ε. Π. 2854) (Π ί ν. 216 στ). Ἀρτόσχημο. Λείπουν οἱ δύο λαβές. Ὁ πηλὸς εἶναι κιτρινωπός, τὸ ἐπίχρισμα κίτρινο καὶ τὰ χρώματα διακοσμήσεως κιτρινωπά. Τὸν ὠμο τοῦ ἀγγείου περιτρέχει ζώνη ἀπὸ δικτυωτό. Ὁ λαιμὸς εἶναι βαμμένος μέσα κι ἔξω. Τῆς ΥΕ ΙΙΙ ἐποχῆς (ὕψος 0.071, διάμ. χείλους 0.047, κοιλιᾶς 0.095 μ.).

(β) (Α.Ε.Π. 2855) (Π ί ν. 216 στ). Ἀρτόσχημο. Λείπει ἡ μιὰ λαβὴ καὶ τμῆμα ἀπὸ τὸ χεῖλος. Ὁ πηλὸς εἶναι ἐρυθρός. Τὸ ἐπίχρισμα κιτρινωπὸ κι ἡ διακόσμηση μὲ κοκκινωπὸ χρῶμα. Ὁ λαιμὸς εἶναι βαμμένος μέσα κι ἔξω. Τῆς ΥΕ ΙΙΙ Α ἐποχῆς.

Στὴν περιοχὴ τοῦ **Κάτω Σαμικοῦ** βρέθηκαν ἀσημένιο νόμισμα κι ἕξι χάλκινα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ πέντε εἶναι πολὺ φθαρμένα.

ΑΓΓ. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ

*

INVESTIGATIONS AT BASSAI

1973

Work began at Bassai on August 5 and continued until September 17 with intermittent leaves for purposes of processing film, collating notes and purchase of provisions. The staff consisted of Frederick Cooper, Director, Nancy Cooper, assistant and Thomas Boyd, graduate student. A workman was hired for the lifting and moving of blocks.

The work this season completes a project begun in 1969. Approximately 750 stone and marble fragments from the temple of Apollo were identified and catalogued. Most of these lie on lower terraces to the south and west of the temple.

A special study of masons' marks indicates their use as signs for special placement on the temple of certain units such as coffer blocks and roof tiles. The large limestone coffers of the peristyle appear to have been cut by four different crews of masons. A fifth crew cut the sets of limestone coffers which were installed in the niches between the interior columns. Surviving pieces from the various sets of marble coffers are too badly preserved to ascertain or assign to particular workshops.

Previous to the present study, no part of the horizontal geison below the tympanum had been seen or drawn (e.g. Dinsmoor, *AJA* 43 (1939), p. 29, n. 1). This summer we recovered 16 fragments, all of which confirm other evidence that no pedimental sculpture existed on the temple of Apollo.

Two stones from the southwest corner of the interior geison were matched. The join shows a special jointing technique was in use at the temple. Moreover, the richly carved raking sima, in marble, was cut so that small sliver of palmette overlapped, and thus obscured, each joint. A piece of the return of the raking sima appears to be a companion to or may join the fragment now in Chicago (*AJA* 47 (1943), pp. 16-17).

There are 9 fragments from two or more marble Ionic capitals. A composite drawing reveals a profile and decorative details more elaborate than previously known or published. There also exist 4 large marble pieces from the abacus of the Corinthian capital. Three of these are corners and the fourth (discovered in 1972) joins one of the three extant corners, thus providing a piece of abacus 45 cm. in length.

Further observations were made around the site this season : additional areas of quarrying were noted; large rectangular foundations lying to the northwest of the Apollo temple have interior dimensions 11.2 × 5.30 m. which would make them suitable for a workshop for sculpting the interior frieze; the heavy terrace wall which is 15.6 m. west of the Apollo temple, continues to the south approximately 31 m. and seems to form the west side of what might be an approach ramp leading to the southwest corner of the Apollo temple.

FREDERICK A. COOPER

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΧΑΪΑΣ

1973

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΠΑΤΡΑΙ

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1973 ἡ παρακολούθησις τῶν οἰκοδομικῶν ἐκσκαφῶν εἰς Πάτρας. Ἡ ἀκολουθοῦσα σύντομος περιγραφὴ περιλαμβάνει σωστικὰς ἀνασκαφάς, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν ἢ ἤρχισαν κατὰ τὸ πρῶτον τετράμηνον τοῦ ἔτους, τῇ ἐπιβλέψει τοῦ ὑπογραφομένου, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ πτυχιούχου τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Μ. Πετροπούλου.

Ἡ ἔκθεσις ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ βορείου καὶ προχωρεῖ πρὸς τὸ νότιον μέρος τῆς κάτω πόλεως, παρακολουθεῖ τοὺς χώρους περὶ τὰ Ψηλαλώνια καὶ συνεχίζει πάλιν πρὸς Β., πρὸς τὴν περιοχὴν τοῦ κάστρου, τὸ κέντρον τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Πλήρη σχέδια καὶ φωτογραφίαι τῶν ἀνασκαφῶν εὑρίσκονται εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Πατρῶν, ὁμοῦ μετὰ τῶν λεπτομερῶν περιγραφῶν. Ἐδῶ δίδονται τὰ κυριώτερα ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα.

Ὁδὸς Κωνσταντινουπόλεως 81 καὶ Παξῶν (Σχεδ. 1)

Ἀπεκαλύφθη μέρος ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου, τοῦ ὁποίου ἀνεσκάφησαν τμήματα δύο συγκροτημάτων χωριζομένων μεταξύ των ὑπὸ στενοῦ διαδρόμου. Εἰς τὸ πρὸς Ν. συγκρότημα ἐσώθη τὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων ταφικοῦ θαλάμου περιέχοντος λιθίνην ἀκόσμητον σαρκοφάγον (Πίν. 217 α). Οἱ τάφοι ἦσαν κτιστοὶ ὑπόγειοι, ὑπὸ δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν (Πίν. 217 β).

Τὸ νεκροταφεῖον πρέπει νὰ χρονολογηθῇ ἐκ τῶν εὑρημάτων τῶν τάφων εἰς τὸν 3ον αἰ. μ.Χ.

Ρωμαϊκοὶ τάφοι εὑρέθησαν καὶ εἰς τὸ ἔναντι οἰκόπεδον, Κωνσταντινουπόλεως 76, συγκεκριμένως δύο κτιστοὶ κιβωτιόσχημοι καὶ τρεῖς κεραμοσκεπεῖς.

Ὁδὸς Ἁγίου Νικολάου 63 (Σχέδ. 2)

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν οἰκοπέδου εὑρέθησαν τμήματα ρωμαϊκῶν ταφικῶν κτηρίων.

Ἡ εἴσοδος εἰς τὸν θάλαμον τοῦ πρὸς Β. κτηρίου, ἀποκαλυφθέντος εἰς στενὸν χῶρον κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, ἐγίνετο διὰ λιθίνης ἐκ τριῶν βαθμίδων κλίμακος, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς ὁποίας ὑπῆρχον λίθινα ἔδρανα φέροντα ἀναγλύφους φυλλοσχήμους πόδας καὶ ὑπὲρ αὐτοὺς δύο ταινίας (Πίν. 217 γ). Ὑπὲρ τὰ ἔδρανα ὑπῆρχε βαθμὶς ἐκ λευκῶν ἀσβεστολιθικῶν πλίνθων, ἐπιστεφομένων διὰ λεπτοτέρων μὲ λοξὴν τμῆσιν κατὰ τὴν στενὴν πλευράν (Πίν. 217 δ). Αἱ τελευταῖαι ἐχρησίμευον ὡς τοιχοβάτης. Νοτίως τῆς κλίμακος αἱ πλάκες τοῦ τοιχοβάτου ἐσχημάτιζον πειόσχημον ἐσοχήν.

Ἐντὸς τοῦ ταφικοῦ θαλάμου ὑπῆρχε δάπεδον ἐκ κουρασανίου, πάχ. 0.90 μ., ὑπὸ τὸ ὁποῖον εὑρέθη κτιστὸς κιβωτιόσχημος τάφος. Εἶχεν εἰς τὰ τοιχώματα κονίαμα καὶ περιεῖχε τέσσαρας νεκρούς.

Ἡ κατασκευὴ αὕτη κατωρθώθη νὰ παραμείνῃ ἄθικτος καὶ ὁρατὴ ὑπὸ τὴν οἰκοδομήν.

Νοτίως τοῦ χώρου τούτου ὑπῆρχον ταφικοὶ θάλαμοι ἄνευ λιθίνου κρηπιδώματος. Οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐκτισμένοι κατὰ τὸ opus testaceum καὶ τὸ opus reticulatum.

Οἱ τάφοι περιεῖχον νομίσματα, χρυσᾶ καὶ χαλκᾶ, ἐνώτια, περόνας, ψέλια, φύλλα ἀργύρου, ὑαλίνας δακρυδόχους, πηλίνους λύχνους. Τὸ πήλινον εἰδώλιον Ἀφροδίτης τοῦ Πίν. 217 ε εὑρέθη ἐκτὸς τάφου εἰς τὸν χῶρον αὐτόν. Οἱ περισσότεροι τάφοι εἶχον χρησιμοποιηθῆ διὰ τελευταίαν φορὰν κατὰ τὸν 5ον καὶ 6ον αἰ. μ.Χ.

Ὁδὸς Ἁγίου Νικολάου 69 καὶ Κανακάρη

Εὑρέθησαν τοῖχοι δύο ρωμαϊκῶν κτηρίων λίαν κατεστραμμένοι καὶ ἀγωγὸς κεραμοσκεπής.

Ὁδὸς Κανακάρη 113-117 (Σχέδ. 3)

Εὑρέθη νέον τμῆμα τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον ἔκειτο πρὸς Β. τῆς ἀρχαίας πόλεως, εἰς τὸν μεταξὺ τῶν ὁδῶν Πατρέως καὶ Ἀράτου περίπου χῶρον τῆς σημερινῆς πόλεως.

Ἀνεσκάφησαν δύο μεγάλα συγκροτήματα νεκρικῶν θαλάμων, οἱ ὁποῖοι περιεῖχον ἀπὸ ἕνα ἕως ἑπτὰ κτιστοὺς τάφους κατὰ μῆκος τῶν τοίχων (διαστ. τάφων 1.30 × 0.77 μέχρι 2.10 × 0.71 μ.).

Συνήθως ὑπὲρ τοὺς τάφους ἠνοίγοντο εἰς τοὺς τοίχους κόγχαι, αἱ ὁποῖαι ἔφερον ἐντειχισμένα εἰς τὴν βάσιν των ἀγγεῖα, χρησιμοποιούμενα διὰ χοὰς ἢ ὡς τεφροδόχα ἢ ὡς ὀστεοφυλάκια. Ὁ πυθμὴν ἦτο ἐστρωμένος μὲ ἐπιπέδους κεραμίδας ἢ τετραγώνους ὀπτοπλίνθους, εἰς μίαν δὲ περίπτωσιν διὰ τεμαχίων κεραμίδων καὶ εἰς ἑτέραν διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Εἰς ἕνα τάφον εὑρέθησαν τρία δάπεδα ἐξ ἐπιπέδων κεραμίδων. Ἡ κάλυψίς των ἐγένετο διὰ κυρτῶν ἢ ἐπιπέδων κεραμίδων ἢ δι' ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν. Συνήθως τὰ τοιχώματά των ἔφερον ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἐπίχρισμα μόνον διὰ κουρασανίου ἢ καὶ ἀσβεστοκονίαμα ὑπὲρ τὸ κουρασάνι ἢ καὶ ὀρθομαρμάρωσιν. Εἰς ἕνα τάφον, ἐπὶ ἐπιπέδου κεραμίδος εὑρέθη ἀγγεῖον μὲ ὀστᾶ. Οἱ τάφοι περιεῖχον ἀπὸ ἕνα ἕως καὶ δέκα σκελετούς. Πολλάκις οἱ τάφοι ἐπανεχρησιμοποιήθησαν καὶ διὰ τοῦτο τὰ ὀστᾶ τῆς προηγουμένης ταφῆς συνεκεντροῦντο εἰς ἓν ἄκρον. Εἰς τάφος ἔφερε κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας ὀρθογωνίους κτιστὰς προεξοχάς, ὕψ. 0.15-0.24 μ., ὑπὲρ τὰς ὁποίας ἤρχιζεν ὀρθομαρμάρωσις.

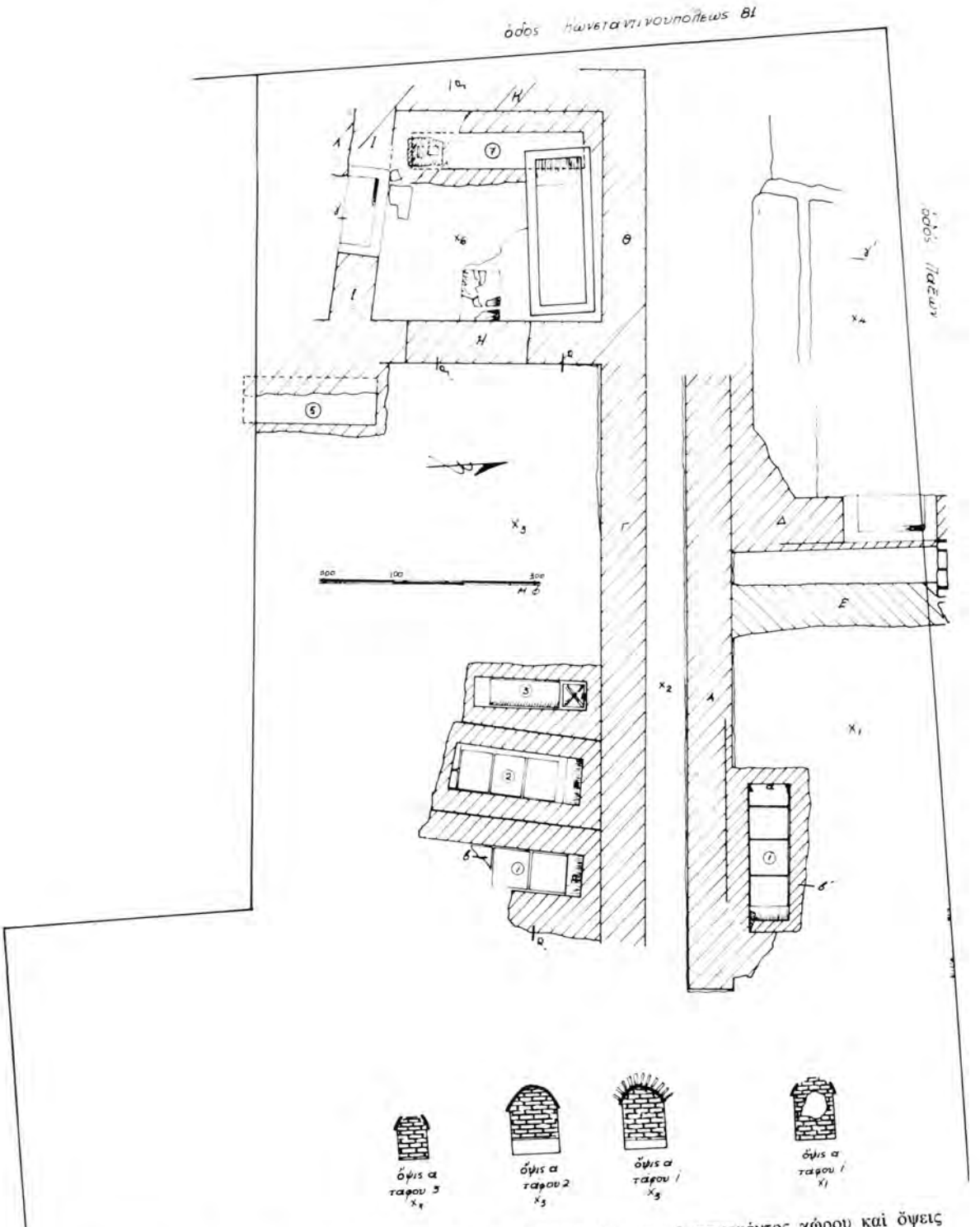

Σχέδ. 1. Πάτραι. Ὁδὸς Κωνσταντινουπόλεως 81 καὶ Παξῶν. Κάτοψις ἀνασκαφέντος χώρου καὶ ὄψεις τάφων.

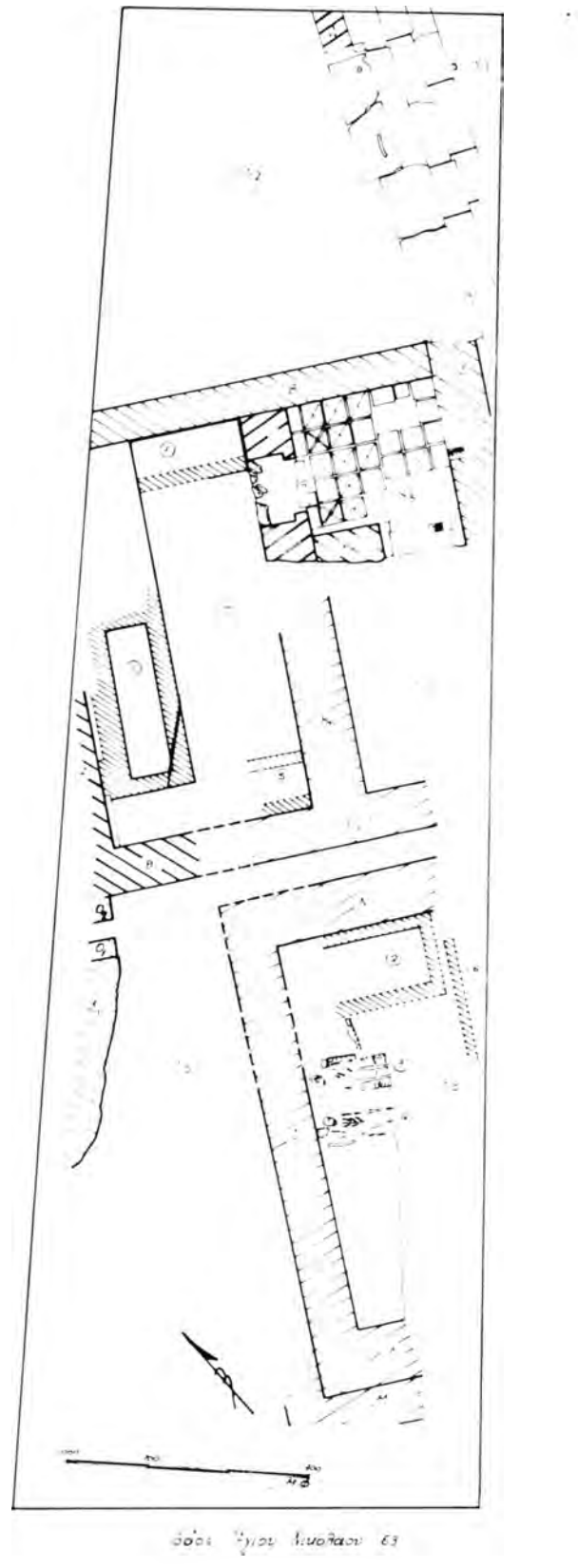

Σχέδ. 2. Πάτραι. Ὁδὸς Ἁγίου Νικολάου 63. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

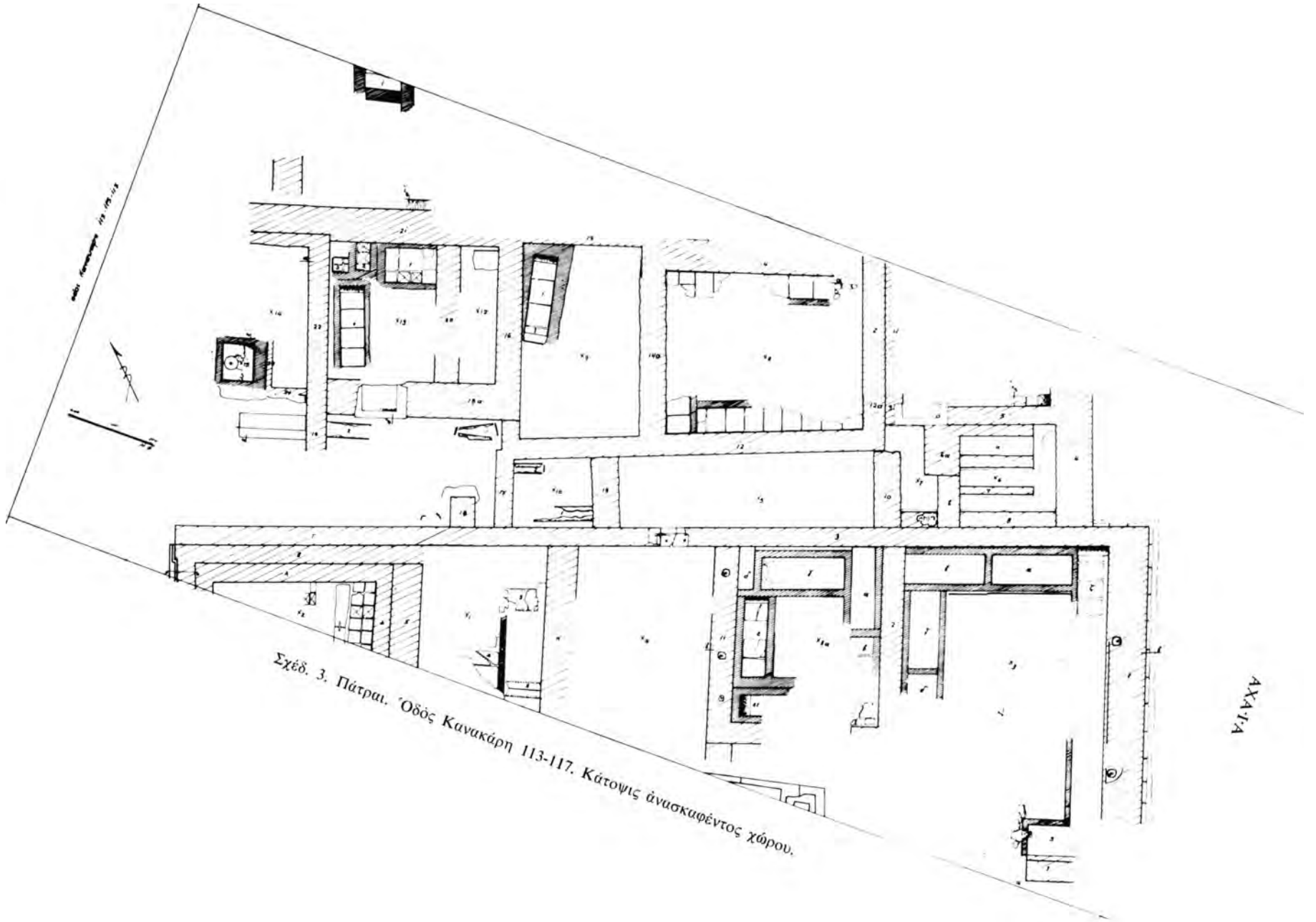

Σχέδ. 3. Πάτραι. Όδὸς Κανακάρη 113-117. Κάτοψις ἀνασκαφέντος χώρου.

Πλὴν τῶν κτιστῶν ὑπῆρχον καὶ ἀρκετοὶ κεραμοσκεπεῖς τάφοι, τῶν ὁποίων ὁ πυθμὴν εἶχε κυρτὰς κεραμίδας ἢ ποταμίους λίθους ἢ παρέμενεν ἄστρωτος. Εἰς μίαν περίπτωσιν ὑπὲρ τὰς δύο καλυπτηρίους κεραμίδας εὑρέθη καὶ ἄλλη στενὴ ἐπὶ τῆς κορυφῆς των.

Ἐξ ἄλλου, εὑρέθησαν καὶ τρία κτιστὰ ὀστεοφυλάκια, ὅμοια μὲ τοὺς κτιστοὺς τάφους, ἀλλὰ πολὺ μικρότερα ἐκείνων, διὰ τὴν ἀνακομιδὴν τῶν ὀστῶν ἀπὸ τάφους, οἱ ὁποῖοι ἐπρόκειτο νὰ ἐπαναχρησιμοποιηθοῦν, ἢ διὰ ὀστᾶ προερχόμενα ἀπὸ καῦσιν νεκρῶν.

Ἰδιορρυθμίαν παρουσίαζε κτιστὴ ὑπόγειος κατασκευή, διαστ. 0.91 × 0.76 μ., εἰς τὸ βορειότερον μέρος τῆς ἀνασκαφῆς (Πίν. 218 β). Εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς ἠνοίγοντο κόγχαι. Εἰς τὸ δάπεδον ὑπῆρχε μαρμαρίνη πλάξ μετὰ στρογγύλου ἀνοίγματος κλειομένου διὰ μαρμαρίνου πώματος, φέροντος χαλκοῦν κρίκον ὡς λαβήν. Ὑπὸ τὴν πλάκα ὁ χῶρος εἶχε χωρισθῆ εἰς δύο. Τὸ ἓν τμῆμα του ἦτο κτιστὸν συμπαγές, τὸ δὲ ἕτερον, βάθ. 0.45 μ., ἔφερεν εἰς τὸ δάπεδον δύο παράλληλα ἐξάρματα ἐκ κουρασανίου. Ἐδῶ εὑρέθησαν ὑαλίνη δακρυδόχος καὶ δεκατέσσαρες ψῆφοι, λευκαὶ καὶ μελαναί.

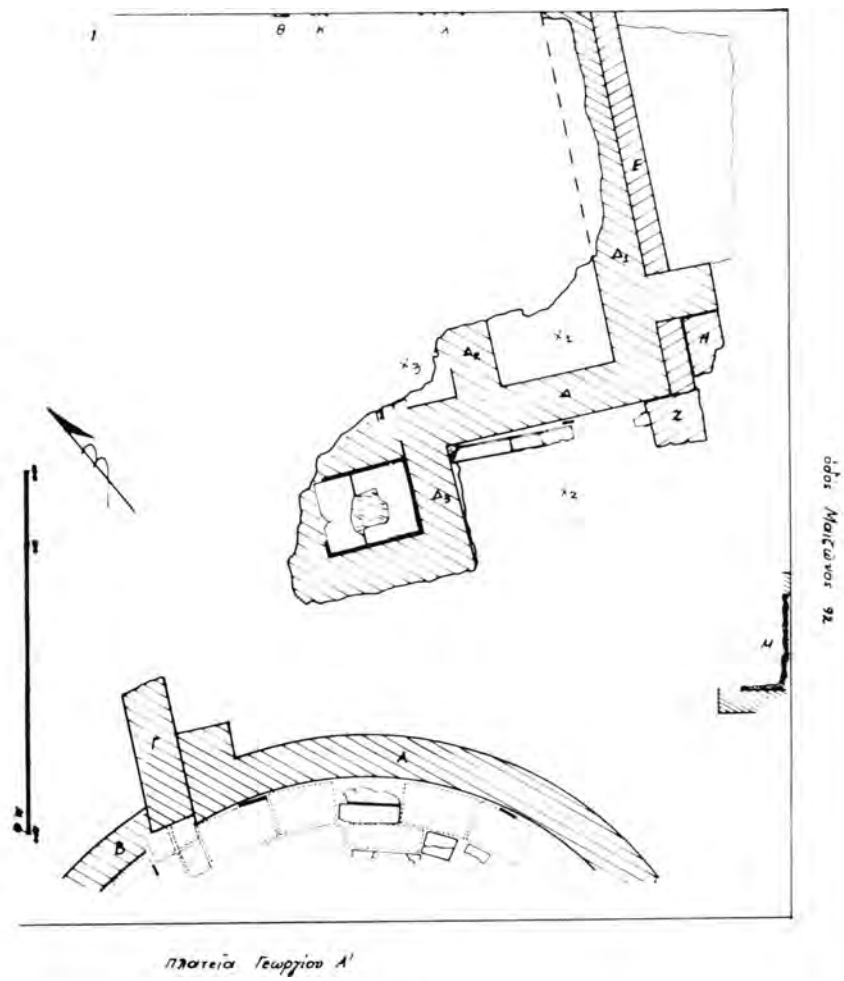

Σχέδ. 4. Πάτραι. Πλατεῖα Γεωργίου καὶ ὁδὸς Μαιζῶνος 92. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἡ χρῆσις τοῦ νεκροταφείου δύναται νὰ χρονολογηθῆ ἀπὸ τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. μέχρι καὶ τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. Τὸ πλῆθος τῶν κτερισμάτων ἀνάγεται εἰς τὸν 3ον καὶ 4ον αἰ. μ.Χ.

Πλατεῖα Γεωργίου καὶ Μαιζῶνος 92 (Σχέδ. 4)

Εὑρέθησαν δύο δεξαμεναί, ὡς καὶ τμήματα τοίχων καὶ ἀγωγῶν ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Ἡ πρὸς τὴν πλατεῖαν Γεωργίου δεξαμενὴ ἦτο

στρογγύλη μὲ ἰσχυρότατα ἐκ λίθων καὶ σιμεντοκονίας θεμέλια, ὕψ. 0.60 μ. Ἐσωτερικῶς, εἰς τὸν πυθμένα ἔφερεν ἐπένδυσιν ἐκ μαρμαρίνων ὀρθογωνίων πλακῶν, τοποθετημένων κατὰ ὁμοκέντρους περιφερείας, ἐνῷ ὁμοίαν ὀρθομαρμάρωσιν ἔφερον καὶ τὰ πλευρικὰ τοιχώματα. Ἐξωτερικῶς οἱ τοῖχοι ἔφερον λευκὸν ἐπίχρισμα.

Ἡ ἄλλη δεξαμενὴ ἦτο ὀρθογώνιος καὶ ἔφερεν ἐπένδυσιν ἐκ φαιοῦ καὶ λευκοῦ μαρμάρου. Τὰ τοιχώματα καὶ τῶν δύο δεξαμενῶν ἦσαν ἐκτισμένα κατὰ τὸ opus mixtum.

Ὁδὸς Πατρέως καὶ Καραϊσκάκη 140-144

Εὑρέθη ἀκανονίστου σχήματος τετράπλευρος κατασκευή (διαστ. πλευρῶν 2.25, 1.78, 2.07, 1.35 μ.), μὲ τοίχους ἐκ χυτῆς τοιχοποιΐας, πλ. 0.77-1.10 μ., σωζομένους μέχρις ὕψους 1.80 μ., πλὴν τοῦ ἀνατολικοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο θεμελιωμένος κατὰ 1.30 μ. ὑψηλότερον. Τὸ πλάτος τούτου δὲν διεπιστώθη, διότι συνεχίζεται διὰ συμπαγοῦς τοιχοδομίας ὑπὸ τὴν ὁδὸν Καραϊσκάκη. Ἀκριβῶς παρὰ τὴν παρειὰν τοῦ σκάμματος ἐφέροντο ἐπὶ τῆς ἄνω σωζομένης ἐπιφανείας ὑπόλοιπα δύο ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν. Εἶναι πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ ὑπογείου κατασκευῆς, εἰς τὴν ὁποίαν κατήρχοντο ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ ὑψηλότερον κειμένου τοίχου μὲ τὰ λείψανα τῆς πλακοστρώσεως. Εἰς ἕνα τῶν τοίχων αὐτῆς εἶχεν ἐπικολληθῆ τμῆμα πίθου.

Κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς κατασκευῆς συνέχεται ὑπόλοιπον τετραγώνου κτίσματος. Δύο τοῖχοι κατὰ τὸ opus mixtum, σχηματίζοντες ὀρθὴν γωνίαν, φαίνεται ὅτι περιέβαλλον ἀπὸ Ν. καὶ Δ. τὰ προηγούμενα κτίσματα.

Ὁδὸς Κανάρη 54 καὶ Κορίνθου (Σχέδ. 5)

Εὑρέθησαν τμήματα δύο ρωμαϊκῶν οἰκιῶν. Ἡ νοτία ἔσωζε πέντε δωμάτια, ἐνῷ ἡ βόρειος τέσσαρα.

Εἷς χῶρος τῆς νοτίας ἔφερε δάπεδον ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν καὶ εἰς τοὺς τοίχους ὀρθομαρμάρωσιν. Ἴσως πρόκειται περὶ δεξαμενῆς ἢ λουτροῦ. Τὸ δάπεδον εἶχεν ἔντονον κλίσιν πρὸς Ν., ὅπου εὑρέθη ὀπὴ διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὑδάτων.

Ἄλλος χῶρος εἶχε δάπεδον ἐκ ψηφιδωτοῦ μὲ γεωμετρικὰς παραστάσεις. Οἱ τοῖχοι τῆς οἰκίας αὐτῆς ἦσαν ἐκτισμένοι κατὰ τὸ opus reticulatum ἢ δι' ἀργῶν λίθων, ὀπτοπλίνθων καὶ τεμαχίων κεραμίδων συνδεδεμένων διὰ κουρασανίου.

Ἡ βόρειος οἰκία, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν οἱ ὑπόλοιποι χῶροι, εἴς τινα ἐποχὴν συνηνώθη μετὰ τῆς νοτίας. Εἷς χῶρος τῆς βορείου ἦτο αὐλή. Ἐντὸς αὐτῆς εὑρέθη ὀρθογώνιος κτιστὴ ἐξ ὀπτοπλίνθων δεξαμενή, τῆς ὁποίας τὸ δάπεδον εἶχεν ἰσχυρὰν κλίσιν πρὸς Ν., ἀπὸ ὅπου ἐκκινεῖ ἀγωγός. Εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν εὑρέθη φρέαρ καὶ γωνιώδης κατασκευή, τῆς ὁποίας τὸ μεγαλύτερον μέρος εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν ὁμόρον οἰκοδομήν. Πιθανῶς πρόκειται περὶ δεξαμενῆς (Πίν. 218 α).

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν ὑπῆρχε δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν, τοῦ ὁποίου ἡ νοτία πλευρὰ ὡρίζετο ὑπὸ μικροῦ τοιχαρίου. Τὸ δάπεδον εἶχεν ἔντονον κλίσιν πρὸς Ν. Βαθύτερον εὑρέθησαν δύο δάπεδα, ἐκ κουρασανίου καὶ ἐκ λευκῶν ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν ἀντιστοίχως.

Ἕτερος χῶρος ἦτο ἐργαστήριον, διότι εὑρέθησαν πλῆθος χαλκῶν καὶ ὀστεΐνων μικροεργαλείων, πιθανῶς δὲ καὶ ἓν ᾠοειδὲς βύθισμα ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἐξυπηρέτει τοὺς σκοποὺς τοῦ ἐργαστηρίου. Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου ἦτο ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν, ἐνῷ τοῦ βυθίσματος διὰ θραυσμάτων κεραμίδων.

Πλὴν ἀρχιτεκτονικῶν τινων μελῶν εὑρέθησαν ὑπὲρ τὰ εἴκοσι τρία χαλκᾶ νομίσματα, χαλκᾶ μικροαντικείμενα, ὀστέιναι ψῆφοι, περόναι, χαλκᾶ ἐλάσματα, χαλκᾶ ἐργαλεῖα καὶ ἤλοι, μικροσκοπικὸν κράνος ἰλλυρικοῦ τύπου μὲ ἐπιγραφὴν *Σπωσιανοῦ* (Πίν. 218 γ), πηλίνη μήτρα μὲ παράστασιν ἀνδρὸς καὶ κυνός, λύχνοι μεταξὺ τῶν ὁποίων τινὲς μὲ παραστάσεις Ἄττιδος (Πίν. 218 δ-ε) καὶ ζωδιακοῦ κύκλου μὲ προσωποποιήσεις τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης εἰς τὸ κέντρον (Πίν. 218 στ), ὡς καὶ πλῆθος κορινθιακῶν σκύφων.

Ὁδὸς Κανάρη 62 καὶ Κανακάρη (Σχε δ. 6)

Εὑρέθη τμῆμα πλακοστρώτου ὁδοῦ καὶ κτήρια παρ' αὐτήν (Πίν. 219 α).

Ἡ ὁδὸς εἶχε κατεύθυνσιν Α.-Δ., μὲ ἀπόκλισιν 30°. Εἰς τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα ἐσχημάτιζε λίαν ἀνοικτὴν καμπήν. Ἦτο ἐστρωμένη διὰ λευκῶν ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι ἔβαινον ἐπὶ μεγάλων ἀργῶν λίθων. Ὑπ' αὐτοὺς εὑρέθη στρῶμα ἐπιχώσεως, πάχ. 0.35 μ., κείμενον ἐπὶ τοῦ παρθένου ἐδάφους.

Αἱ πλάκες ἔφερον αὐλακώσεις ἀπὸ τοὺς τροχούς, πολλὰς καὶ βαθείας, δεικνυούσας τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν μεγάλην χρῆσιν τῆς ὁδοῦ. Τὸ συνολικὸν πλάτος μετὰ τοῦ πεζοδρομίου ἦτο 6 μ. Τὸ κατάστρωμα περιωρίζετο εἰς 2-3 μ.

Ἀρχικῶς, σύγχρονον μὲ τὴν ὁδὸν ἦτο τὸ βόρειον πεζοδρόμιον, μὴ σωζόμενον, ἐνῷ τὸ νότιον εἶναι μεταγενέστερον, διότι αἱ αὐλακώσεις τῆς ὁδοῦ ἀνευρίσκοντο καὶ ὑπ' αὐτό.

Τὸ νότιον, μόνον σωζόμενον, πεζοδρόμιον εὑρίσκετο 0.15 μ. ὑψηλότερον τῆς ὁδοῦ, ἀπετελεῖτο δὲ ἐξ ὁμοίων πλακῶν, ἐκ τῶν ὁποίων δώδεκα ἔφερον ἐγχαράκτους κύκλους μετ' ἐγγεγραμμένου σταυροῦ (τροχοί). Εἰς ὡρισμένους ὑπάρχουν ἕτεροι μικροὶ κύκλοι ἢ τετράγωνα εἰς τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν, ἐφαπτόμενα ἐξωτερικῶς τοῦ κεντρικοῦ κύκλου. Οἱ κύκλοι δὲν ἔχουν γίνει μὲ διαβήτην καὶ εἶναι ἀβαθῶς χαραγμένοι. Ἡ διάμετρός των εἶναι 0.15-0.38 μ. (Πίν. 219 β). Ὑπὸ τὴν λιθόστρωσιν τῆς ὁδοῦ τὰ ὄστρακα

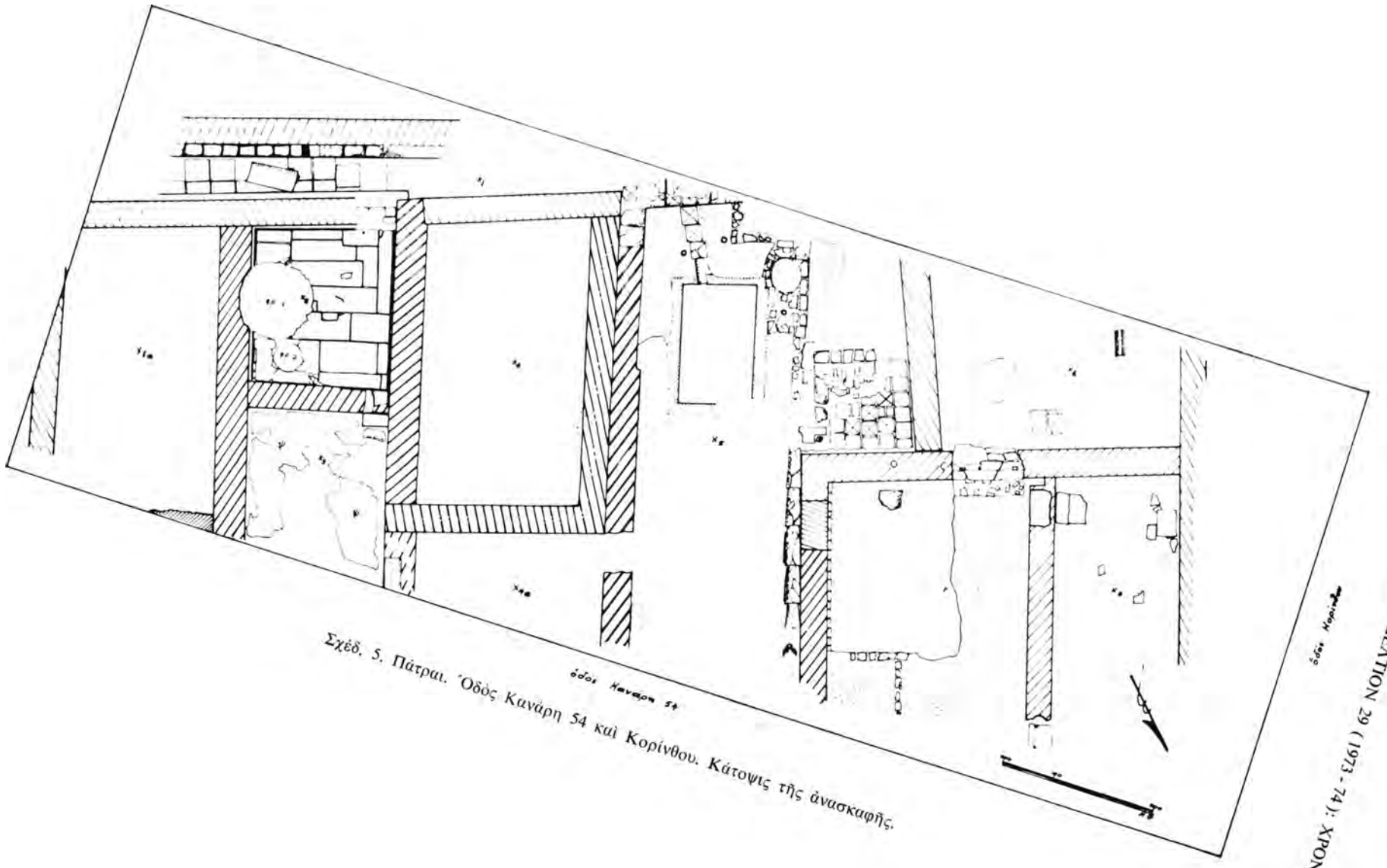

Σχέδ. 5. Πάτραι. Ὁδὸς Κανάρη 54 καὶ Κορίνθου. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

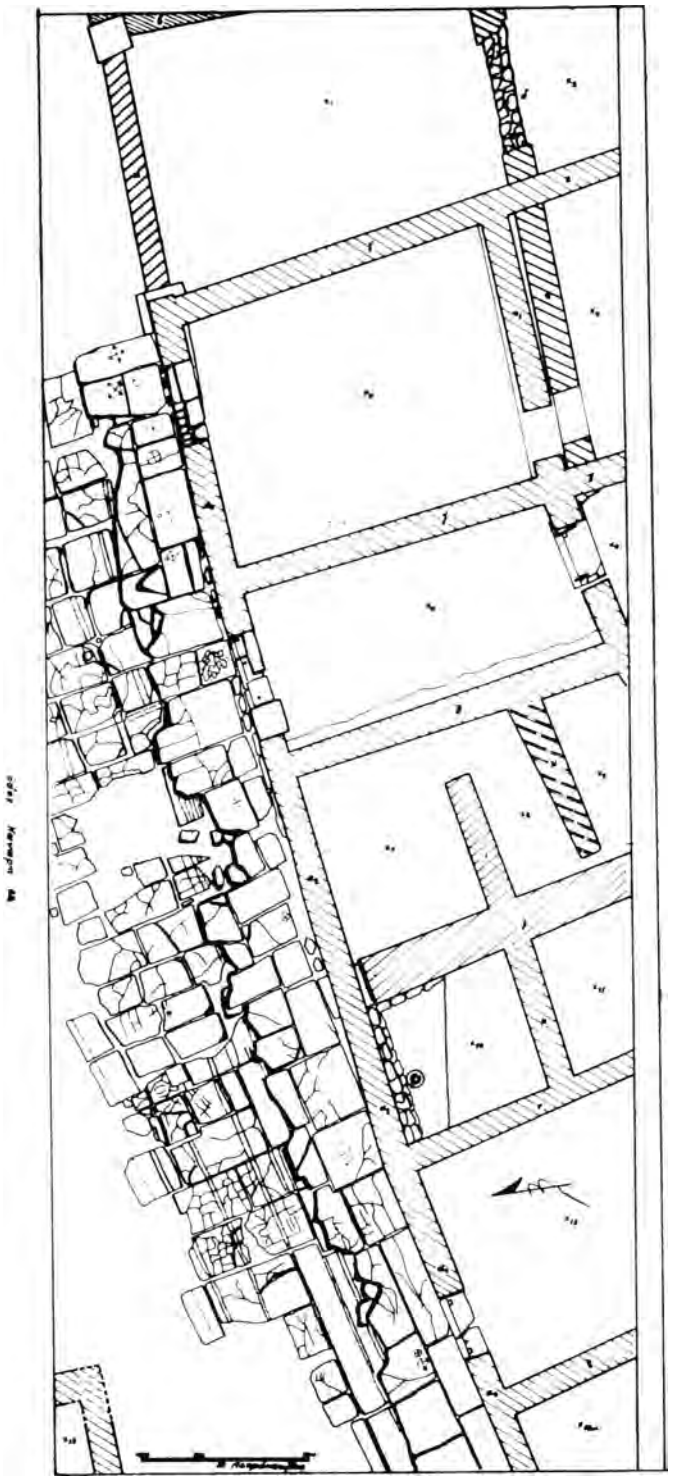

Σχέδ. 6. Πάτραι. Ὁδὸς Κανάρη 62 καὶ Κανακάρη. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

χρονολογοῦνται εἰς τὸν 1ον αἰ. μ.Χ. Εὑρέθησαν νομίσματα Σικυῶνος, 251-146 π.Χ., καὶ Πατρῶν ἐποχῆς Δομιτιανοῦ καὶ Κομμόδου.

Πρὸς Ν. τῆς ὁδοῦ εὑρέθη κτηριακὸν συγκρότημα ἐκ δεκατριῶν χώρων. Τρεῖς ἐξ αὐτῶν εἶχον θύρας ἐξόδου πρὸς τὴν ὁδόν. Τὰ θεμέλια τῶν τοίχων ἦσαν ἐκτισμένα διὰ χυτῆς τοιχοποιΐας, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον χρησιμοποιηθῆ παλαιότερα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐνῷ ἡ ἀνωδομὴ κατὰ τὸ opus testaceum ἐσωτερικῶς καὶ κατὰ τὸ opus mixtum ἐξωτερικῶς.

Διεκρίθησαν τρεῖς φάσεις τοῦ κτηρίου. Οὐδαμοῦ εὑρέθη δάπεδον, ἐνῷ ἐσώθησαν ἀρκετὰ λίθινα κατώφλια.

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς προῆλθον ἀρκετὰ πήλινα ἀγγεῖα, πολλὰ χαλκᾶ νομίσματα καὶ διάφορα χαλκᾶ ἐξαρτήματα, ὡς καὶ πλῆθος ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

Ὁδὸς Γ. Ὀλυμπίου 16 (Σχέδ. 7)

Ἀπεκαλύφθη ρωμαϊκὴ ἐγκατάστασις ἐργαστηρίου παραγωγῆς οἴνου. Ἀπετελεῖτο ἐξ ἑνὸς τετραγώνου χώρου, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐκτισμένοι ἢ κατὰ τὸ opus testaceum ἢ διὰ λίθων, ὀπτοπλίνθων καὶ κουρασανίου καὶ εἶχον ἐπιχρισθῆ διὰ παχέος ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Τὸ δάπεδον ἀπετελεῖτο ἐκ

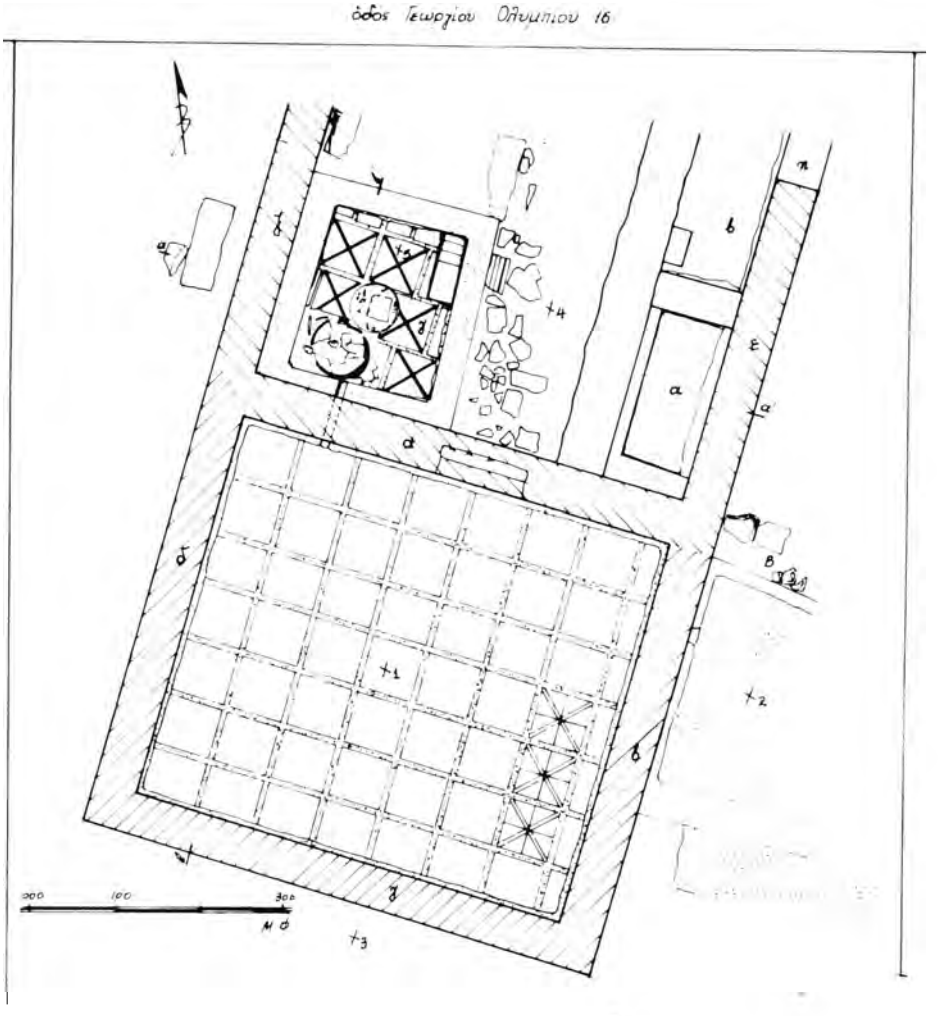

Σχέδ. 7. Πάτραι. Ὁδὸς Γ. Ὀλυμπίου 16. Κάτοψις τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου.

μεγάλων πηλίνων πλακῶν, διαστ. 0.63 × 0.63 μ. Ὁ χῶρος αὐτός, προφανῶς τὸ «πατητήρι», διὰ διαμπεροῦς ὀπῆς εἰς τὸν τοῖχον α ἐπεκοινώνει μὲ ὀρθογώνιον δεξαμενήν, εὑρισκομένην 0.94 μ. χαμηλότερον (Πίν. 219 γ). Αὕτη εἶχε λεπτὰ τοιχία ἐπενδεδυμένα δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος καὶ δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν. Ὑπὸ τὴν ὀπὴν ἐκροῆς τοῦ γλεύκους ὑπῆρχε πίθος καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ δαπέδου κυκλικὴ βάθυνσις, τῆς ὁποίας τὸν πυθμένα

κατελάμβανε πηλίνη πλάξ. Εἰς τὴν δεξαμενὴν κατήρχοντο διὰ βαθμίδος (Πίν. 219 δ).

Ἕτεραι δύο ὀρθογώνιοι δεξαμεναὶ εὑρέθησαν ἀνατολικώτερον ταύτης (α, β) μὲ τοὺς τοίχους ὁμοίως ἐπενδεδυμένους δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Ἐκ τούτων ἡ μία εἶχεν ἐπίσης βαθμίδα. Εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν αἱ δεξαμεναὶ ἐκαλύφθησαν ὑπὸ δαπέδου ἐκ κουρασανίου, σχιστολιθικῶν πλακῶν καὶ ὀπτοπλίνθων. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς προῆλθον λύχνος μελαμβαφὴς τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., ὄστρακα μεγαρικοῦ σκύφου καὶ βάσις πινακίου terra sigillata μὲ σφραγῖδα *ICN*.

Ὁδὸς Κουμανιώτου 17

Εὑρέθησαν δεκαεννέα κεραμοσκεπεῖς τάφοι καὶ εἷς κιβωτιόσχημος.

Ὁδὸς Κουμανιώτου 30-32

Ἀνευρέθησαν τμήματα δύο ρωμαϊκῶν κτηρίων. Τοῦ πρὸς Β. διεκρίθησαν τρεῖς τοὐλάχιστον φάσεις. Εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου οἱ δύο τοῖχοι τοῦ ἄλλου κτηρίου περιεῖχον πολλὰ παλαιότερα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

Ἐκ τοῦ ἰδίου οἰκοπέδου προέρχονται σπόνδυλος καὶ βάσις ἰωνικοῦ κίονος μετὰ συμφυοῦς τμήματος τοῦ κίονος, ὁ ὁποῖος ἔχει κυρτὰς ραβδώσεις. Πωρίνη ἐπιτυμβία στήλη μὲ ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν εὑρέθη ἐντειχισμένη. Εὑρέθη ἐπίσης κιονίσκος μὲ ἑλικοειδεῖς ραβδώσεις, ὡς καὶ ἐπίκρανα ἀμφικιονίσκων καὶ κατώφλια. Ἐκ τῆς ἰδίας ἀνασκαφῆς προέρχεται τμῆμα χείλους πινακίου τύπου Africa Red Slip κεραμεικῆς, μὲ ἀναγλύφους παραστάσεις εἰς δύο μετόπας: Εἰς τὴν μίαν καθιστὴ ἀνδρικὴ μορφὴ κρατεῖ ἐπίμηκες ἀντικείμενον. Παρ' αὐτὴν κεφαλὴ ἵππου προβάλλει ἀπὸ τετράγωνον ἄνοιγμα. Εἰς τὴν ἄλλην παράστασις ζυγοῦ μὲ ἀγγεῖον ὑπ' αὐτὸν καὶ ἐπιγραφὴν *Κίρκη* (Πίν. 219 ε).

Δύο κεραμοσκεπεῖς τάφοι ἀνήκουν εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν τῆς καταστροφῆς τῆς τελευταίας οἰκοδομικῆς φάσεως.

Ὁδὸς Ἀλ. Ὑψηλάντου 259

Εὑρέθησαν: 1. Τμῆμα ρωμαϊκοῦ κτηρίου, τοῦ ὁποίου ἡ ὑποθεμελίωσις εἶναι ἐξ ἀκανονίστων λίθων καὶ ἡ ἀνωδομὴ ἐκ κανονικῆς ὀπτοπλινθοδομῆς. 2. Φρέαρ δι' ἀργῶν λίθων ἐκτισμένον. 3. Ἐπιμήκης κτιστὴ κατασκευὴ μὲ χυτὴν τοιχοποιΐαν καὶ ἐξωτερικὴν ἐπένδυσιν διὰ στρωτήρων κεράμων. Ἡ νεωτέρα κεραμεικὴ ἀνάγεται εἰς τὸν 2ον αἰ. μ.Χ.

Ὁδὸς Κανάρη 88 καὶ Ἰωάννου Βλάχου

Εἰς ἐκσκαφὴν γενομένην εἰς τὴν αἴθουσαν ἐνισχυτῶν τῆς ΔΕΗ ἀπεκαλύφθησαν δύο τμήματα τοίχου, ἔχοντος κατεύθυνσιν Α.-Δ., ἐκτισμένου κατὰ τὸ opus mixtum, καὶ τάφος κιβωτιόσχημος ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων, διαστ. 1.90 × 0.43 μ., τοῦ ὁποίου ὁ πυθμὴν ἦτο ἐστρωμένος διὰ μεγάλων ὀπτοπλίνθων, ἡ δὲ κάλυψις ἀπετελεῖτο ὑπὸ μεγάλων διαστάσεων λίθων.

Ὁδὸς Παναχαϊκοῦ 37 καὶ Γ. Ὀλυμπίου

Εὑρέθησαν τρεῖς ρωμαϊκοὶ κεραμοσκεπεῖς τάφοι καὶ μία ταφὴ ἐξ ἀνακομιδῆς ὀστῶν. Ἡ κάλυψις ἐγένετο διὰ κορινθιακῶν καὶ λακωνικῶν κεράμων. Εἰς τοὺς δύο τάφους ὑπῆρχε χαλκοῦν δανάκιον μεταξὺ τῶν ὀδόντων τῶν νεκρῶν.

Ὁδὸς Ἀσημάκη Φωτήλα 24 καὶ Παναχαϊκοῦ

Εὑρέθη τμῆμα ρωμαϊκοῦ κτηρίου, σώζοντος δύο δωμάτια. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἀργῶν λίθων καὶ κουρασανίου.

Κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθη δεξαμενὴ σκαφοειδοῦς μορφῆς, ἥτις ἔσωζε τὰς τρεῖς πλευράς. Φέρει ἐπένδυσιν ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν. Εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν τμήματα τῆς μαρμαρίνης ἐπενδύσεως ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ πηλίνων πλακῶν. Ἐκ τῶν εὑρημάτων ἀξιολογώτερον ἦτο σιδηρᾶ αἰχμὴ ἀκοντίου.

Ὁδὸς Παναχαϊκοῦ 8 (Σχέδ. 8)

Εὑρέθη τμῆμα ρωμαϊκῆς οἰκίας, περιλαμβανούσης μέρος τοῦ αἰθρίου μὲ κεντρικὴν δεξαμενὴν καὶ ἀναβρυτήριον ἐντὸς αὐτῆς. Τὸ δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον μὲ ψηφιδωτὸν φέρον ρομβοειδῆ διακοσμητικὰ θέματα (Πίν. 220 α). Παρὰ τὸ αἴθριον ἀπεκαλύφθη δωμάτιον τῆς οἰκίας μὲ τὸ κατώφλιον *in situ* καὶ ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ παράστασιν κυνηγίου. Τὰ νεώτερα ὄστρακα ὑπὸ τὸ ψηφιδωτὸν χρονολογοῦνται εἰς τὸν 2ον αἰ. μ.Χ. Μεταγενεστέρα, βυζαντινῆς πιθανὸν ἐποχῆς, κατασκευὴ εἶχε κτισθῆ ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ καὶ εἶχεν ἐν μέρει καταστρέψει αὐτό.

Δέκα κτιστοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι, τῶν πρωΐμων χριστιανικῶν χρόνων, εὑρέθησαν κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου.

Πλατεῖα Ψηλαλωνίων 28 (Σχέδ. 9)

Ἀπεκαλύφθη ταφικὸν συγκρότημα κτιστῶν κιβωτιοσχήμων τάφων (Πίν. 220 β). Τὸ κύριον σῶμα τοῦ συγκροτήματος εἶχε σχῆμα ἐπίμηκες καὶ ὡρίζετο ὑπὸ τοίχων, ἐκ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν ὁ βόρειος καὶ ὁ νότιος. Πρόκειται περὶ συστάδων παραλλήλων τάφων σχηματισθέντων διὰ διαιρέσεως τοῦ χώρου μὲ καθέτους μεταξύ των τοίχους, ἐκτισμένους διὰ λίθων καὶ κουρασανίου. Κανονικὴν ὅμως καὶ ἐκ τῶν προτέρων σχεδιασθεῖσαν διάταξιν παρουσίαζε μέρος μόνον τοῦ συγκροτήματος, κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν, ἐνῷ ὁ ὑπόλοιπος χῶρος κατελαμβάνετο ὑπὸ τάφων, μὴ τηρούντων ἀπόλυτον κανονικότητα. Τὸ δάπεδον τῶν τάφων ἀπετελεῖτο ἐκ κουρασανίου εἰς δύο στρώματα, συνολ. πάχ. 0.48 μ. Ἡ

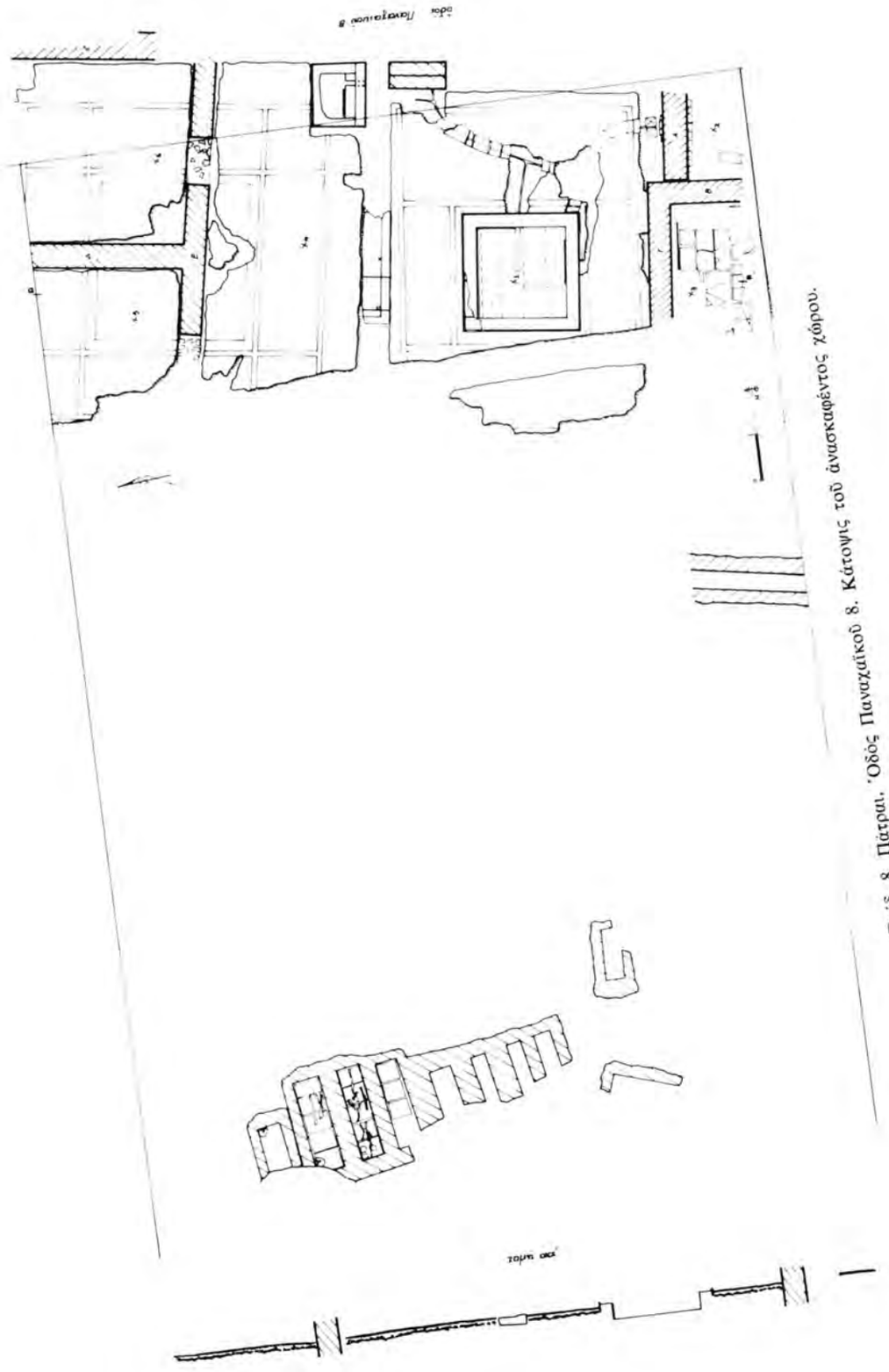

Σχέδ. 8. Πάτραι. Όδὸς Παναχαϊκοῦ 8. Κάτοψις τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου.

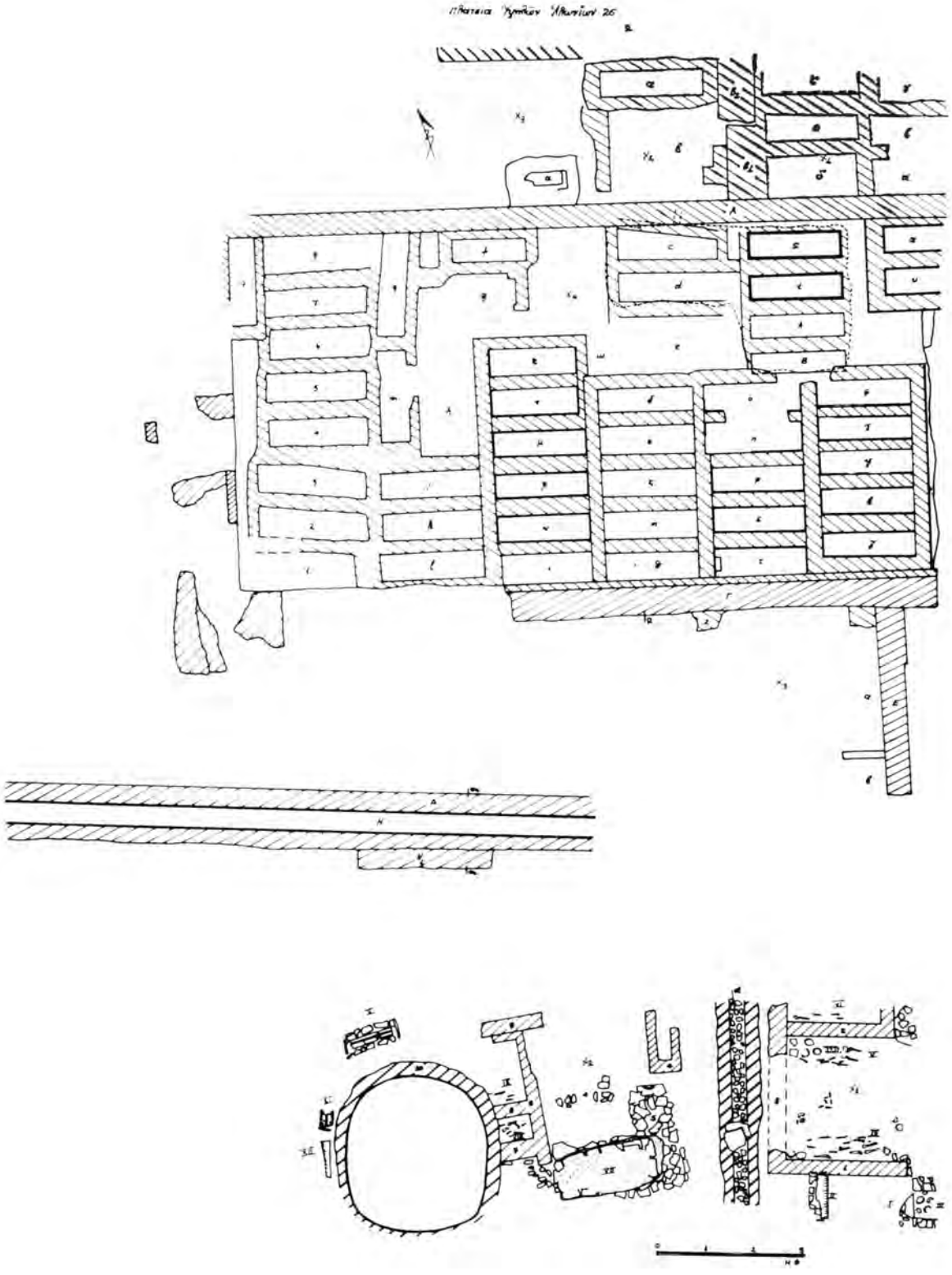

Σχέδ. 9. Πλατεῖα Ψηλαλωνίων 28. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

στρῶσις αὐτὴ ἦτο ἐνιαία εἰς ὁλόκληρον τὸν χῶρον καὶ εἶχε κατασκευασθῆ πρὸ τῆς κατασκευῆς τῶν τοίχων τῶν τάφων. Κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τὸ ἐκ κουρασανίου δάπεδον εἶχε σκαφῆ καὶ οἱ τάφοι εἶχον κτισθῆ ἐντὸς τοῦ σκάμματος, εἰς ἐπίπεδον βαθύτερον τῆς στρώσεως τοῦ δαπέδου. Οἱ τάφοι οὗτοι ἔφερον κάλυψιν διὰ μαρμαρίνων πλακῶν εἰς δευτέραν χρῆσιν. Εἰς ἕνα τούτων εἶχε χρησιμοποιηθῆ τμῆμα ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου φέροντος ἄνω ταινίαν ἀπολήγουσαν εἰς κυμάτιον. Εἰς τὴν δευτέραν ἐκ τῶν κάτω ταινίαν ὑπῆρχεν ὑπόλοιπον λατινικῆς ἐπιγραφῆς: . . . *TIBOLES*.

Αἱ διαστάσεις τῶν τάφων κυμαίνονται ἀπὸ μῆκος 1.45-2.40, πλάτος 0.50-1.20 καὶ βάθος 0.10-0.37 μ. Εἰς οὐδένα ἐσώζοντο τὰ τοιχώματα πλήρως, εὑρέθησαν δὲ ὅλοι ἀκάλυπτοι. Εἰς ὡρισμένους ἐσώζετο τὸ ἐσωτερικὸν κονίαμα τῶν τοιχωμάτων, εἷς δὲ ἐκ τῶν εἰς βαθύτερον ἐπίπεδον κατασκευασθέντων ἔφερε καὶ ὀρθομαρμάρωσιν. Εἰς ἓν σημεῖον παρετηρήθη συσσώρευσις ὀστῶν, πιθανῶς ἐκ καθαρισμοῦ τῶν τάφων. Σκελετοὶ ὑπῆρχον εἰς τοὺς περισσοτέρους ἐξ αὐτῶν — εἰς ἕνα μέχρι πέντε — ὁμοῦ μετὰ κτερισμάτων, λύχνων (Πίν. 220 γ), χαλκῶν ἐξαρτημάτων καὶ κοσμημάτων, ἅπαξ δὲ ἐσώθη ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων.

Ἡ χρονολόγησις τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς χρήσεως τοῦ ταφικοῦ τούτου συγκροτήματος πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸν 5ον-6ον αἰ. μ.Χ.

Ὁδὸς Ἀσημάκη Φωτήλα 28

Εὑρέθη ρωμαϊκὸς τοῖχος ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἐλαχίστων ὀπτοπλίνθων, φέρων πρὸς Ν. ὀρθογώνιον ἀντηρίδα. Παρ' αὐτόν, πρὸς Ν., εὑρέθη κεραμοσκεπὴς τάφος περιέχων σκελετὸν παιδός.

Ὁδὸς Χαραλάμπη 75-77 (Σχέδ. 10)

Εὑρέθησαν: ἀψιδωτὸν ὑστερορρωμαϊκὸν οἰκοδόμημα, μεγάλη δεξαμενή, τοῖχοι ἄλλων κτηρίων, ὡς καὶ πλῆθος ἀγωγῶν.

Τὸ ἀψιδωτὸν οἰκοδόμημα (Πίν. 221 α) παρουσιάζει κανονικὴν διάταξιν τῶν χώρων δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς κεντρικῆς ἀψιδωτῆς αἰθούσης. Οἱ χῶροι οὗτοι ἐπεκοινώνουν μεταξύ των διὰ χαμηλῶν ὀρθογωνίων ἀνοιγμάτων, ὕψ. 0.50 καὶ πλ. 0.25-0.44 μ., καλυπτομένων ὑπὸ ὀπτοπλίνθων, τοποθετημένων ὀρθίων, μὲ τὴν μακρὰν πλευρὰν παράλληλον πρὸς τὸ πλάτος τοῦ τοίχου (Πίν. 221 β).

Οἱ τοῖχοι εἶναι ἀρκετὰ παχεῖς (0.57-0.67 μ.), μὲ κολυμβητούς, ἐντὸς ὑδραυλικοῦ κονιάματος, ἀργοὺς λίθους καὶ τεμάχια ὀπτοπλίνθων, ἐνῷ κατὰ τὰ ἀνοίγματα εἶναι ἐκτισμένοι διὰ τοῦ opus testaceum. Ἐσωτερικῶς ἦσαν ἐπιχρισμένοι δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος.

Τὸ δάπεδον ὁλοκλήρου τοῦ χώρου καλύπτεται ὑπὸ κουρασανίου. Ὁ χῶρος 13 τοῦ κτηρίου ἀπετέλει δεξαμενὴν μὲ δάπεδον ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν καὶ ὀρθομαρμάρωσιν εἰς τοὺς τοίχους.

Πιθανῶς πρόκειται περὶ βαλανείου. Ἡ μορφὴ τοῦ κτηρίου, ἡ τοιχοδομία, ἡ διάταξις τῶν χώρων, τὰ στενὰ ἀνοίγματα καὶ αἱ μικραὶ διαστάσεις τῶν δωματίων, ἡ μεγάλη δεξαμενὴ (Χ8) μὲ τοὺς παχυτάτους τοίχους (πλ. 0.90 μ.) ἐκ χυτῆς τοιχοποιΐας καὶ ἐσωτερικὸν ἐπίχρισμα ἐξ ὑδραυλικοῦ κονιάματος, μὲ δάπεδον ἐστρωμένον διὰ τετραγώνων πηλίνων πλακῶν, τῶν ὁποίων εὑρέθησαν τὰ ἀποτυπώματα ἐπὶ τοῦ ἐκ κουρασανίου ὑποστρώματος, ὡς καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀγωγῶν, τόσον εἰς τὰ ἀνατολικὰ τοῦ κτηρίου, ὅσον καὶ εἰς τὰ δυτικά, εἶναι στοιχεῖα σχετιζόμενα πρὸς ρωμαϊκὰ βαλανεῖα. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα θὰ πρέπει νὰ ἦτο τὸ ὑπόκαυστον, οἱ πήλινοι ὅμως πεσσίσκοι λείπουν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ praefurnium, τὸ ὁποῖον ἐπίσης δὲν εὑρέθη, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναζητηθῇ τοῦτο εἰς τὸ παρακείμενον οἰκόπεδον.

Πρὸς Δ. τῆς ἀψῖδος εὑρέθη δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν καὶ τμήματα τοίχων παλαιοτέρας ἐποχῆς.

Ἕτερον κτήριον εὑρέθη εἰς τὸ βόρειον μέρος, ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον ἐὰν ἀνήκει εἰς τὸ συγκρότημα.

Ἡ κεραμεική, τὴν ὁποίαν ἀπέδωσεν ἡ ἀνασκαφή, χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (πολλὰ ὄστρακα West Slope) μέχρι καὶ τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ.

Κιβωτιόσχημοι καὶ κεραμοσκεπεῖς τάφοι, χριστιανικῶν χρόνων, εὑρέθησαν εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ οἰκοπέδου, ἐνῷ πρὸς Α. τοῦ κεντρικοῦ κτηρίου ὑπάρχουν τοῖχοι λίαν κατεστραμμένοι.

Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως προῆλθε θραῦσμα στρωτῆρος κορινθιακῆς κεράμου, ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, μὲ διακόσμησιν ἀνθεμίων καὶ ἀνθέων εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν καὶ διακεκομμένου μαιάνδρου εἰς τὸ μέτωπον. Μῆκος 0.45, πλάτος 0.25, ὕψος 0.055 μ. (Πίν. 221 γ - δ).

Ὁδὸς Νικήτα καὶ Ἐρενστρῶλε 20

Ἀνευρέθησαν ὑπόλοιπα κτηρίων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, χρονολογούμενα εἰς δύο φάσεις. Εἰς τὴν παλαιοτέραν, ἡ ὁποία πιθανῶς ἀνήκει εἰς τὴν πρώιμον ρωμαιοκρατίαν, ἀνήκει δάπεδον ἐκ πηλίνων καὶ μαρμαρίνων πλακῶν. Εἰς τὴν νεωτέραν, φαίνεται ὅτι τὰ δάπεδα τῶν χώρων ἐκαλύφθησαν ὑπὸ ψηφιδωτῶν, τῶν ὁποίων εὑρέθη τὸ ὑπόστρωμα ἐκ κουρασανίου καὶ ἀργῶν λίθων, εἰς ἓν δὲ ἐσώζετο καὶ τμῆμα τοῦ ψηφιδωτοῦ, κοσμούμενον διὰ γεωμετρικῶν σχεδίων. Στενοὶ διάδρομοι χωρίζουν τὰ δωμάτια εἰς ἀνεξάρτητα συγκροτήματα. Εὑρέθησαν δύο ἑστίαι τετράγωνοι, τῶν ὁποίων τὰ τοιχώματα ἀπετέλουν κυρταὶ κορινθιακαὶ κέραμοι καὶ τὸν πυθμένα στρῶσις ἀσβέστου. Στρογγύλη δεξαμενὴ κτιστή, τῆς ὁποίας τὰ τοιχώματα εἶχον ἐπενδυθῆ δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος, ἀπεκαλύφθη κατὰ μικρὸν τμῆμα ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου.

Σχέδ. 10. Πάτραι. Ὁδὸς Χαραλάμπη 75-77. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἐπίσης εὑρέθησαν ἀρκετοὶ ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοὶ κτιστοί, τῶν ὁποίων τὰ τοιχώματα ἦσαν ἐπενδεδυμένα δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος, ὁ πυθμὴν ἐστρωμένος διὰ πηλίνων κοίλων στενῶν κεράμων καὶ ἡ κάλυψις ἐγένετο διὰ λιθίνων πλακῶν ἢ κυρτῶν κεράμων. Ἡ κεραμεικὴ χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἕως καὶ τὸν 1ον αἰ. μ.Χ.

Ὁδὸς Ἠλείας καὶ Ἐρενστρῶλε 39 (Σχέδ. 11)

Ἀνευρέθη ὑπόλοιπον κτηρίου, σώζοντος ψηφιδωτὸν δάπεδον ἀποκολληθέν. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διακόσμησις τοῦ πλαισίου διὰ βουκράνων, κανθάρων, πελτῶν κλπ.

Δυτικῶς τοῦ κτηρίου εὑρέθη ἀγωγὸς ἐν τετραγώνῳ, ὁ ὁποῖος διαγράφει τετράγωνον καὶ κατὰ διαστήματα σχηματίζει πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἡμικυκλικὰς δεξαμενάς. Ἐκ τοῦ ἀγωγοῦ προέρχονται ὄστρακα τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.

Ὁδὸς Γούναρη 135 καὶ πλατεῖα Ὁμονοίας

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἐπιδιορθώσεως τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἔξωθι τοῦ ἀριθ. 135, ἐφάνη ἡ μία γωνία κτιστοῦ κιβωτιοσχήμου ρωμαϊκοῦ τάφου, καλυπτομένου ὑπὸ λευκῶν ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν.

Ὁδὸς Ἁγίου Δημητρίου 40-44

Κατὰ τὴν διάνοιξιν αὐλακος εἰς τὸ πεζοδρόμιον τῆς ὁδοῦ ὑπὸ τοῦ Δήμου, ἔξωθι τῶν ἀριθ. 40-44, εὑρέθησαν: (α) Τμῆμα κτιστοῦ, τετραγώνου τομῆς, ρωμαϊκοῦ ἀγωγοῦ, καλυπτομένου ὑπὸ τετραγώνων ὀπτοπλίνθων συνδεομένων διὰ κουρασανίου. (β) Τμῆμα κτιστοῦ κιβωτιοσχήμου τάφου, καλυπτομένου διὰ κορινθιακῶν κεράμων, μὲ πολλοὺς σκελετούς.

Ὁδὸς Παντοκράτορος

Κατὰ τὴν διάνοιξιν αὐλακος ὑπὸ τοῦ ΟΤΕ (ἀπὸ τοῦ ἀριθ. 32 μέχρι καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς πλατείας Παντοκράτορος) εὑρέθησαν: 1. Ρωμαϊκὸς τοῖχος ἐκτισμένος διὰ χυτῆς τοιχοποιΐας, ὁ ὁποῖος βαίνει καθέτως πρὸς τὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ. 2. Ἀγωγὸς κτιστὸς δι' ὀπτοπλίνθων καὶ κουρασανίου, τετραγώνου τομῆς, καλυπτόμενος ὑπὸ λευκῶν ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν. 3. Τμῆμα ἀρραβδώτου κίονος ἐκ φαιοῦ μαρμάρου εἰς στρῶμα περιέχον ὄστρακα ἐνετικὰ καὶ τουρκικά. 4. Σειρὰ ἐκ λευκῶν ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι συνεχίζονται ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ, λοξῶς διατεταγμέναι ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄξονα αὐτῆς. 5. Καθέτως πρὸς τὰς πλάκας ἐξ Α., ρωμαϊκὸς τοῖχος ἐκτισμένος δι' ὀπτοπλίνθων, ἀργῶν λίθων καὶ κουρασανίου. 6. Εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς πλατείας, τμῆμα πλακοστρώτου ὁδοῦ, καθέτως πρὸς τὸν ἄξονα τῆς συγχρόνου ὁδοῦ, μὲ μέγιστον σωζόμενον πλάτος 3 μ. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ ὑπάρχει πεζοδρόμιον ἐξ ὁμοίων λευκῶν ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, ὑπερυψωμένων κατὰ 0.17 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ καταστρώματος, πλ. 1.50 μ. Συνολικῶς ἡ ὁδὸς θὰ εἶχε πλάτος 6 μ. Ἡ ὁδὸς φέρει αὔλακας ἀπὸ τοὺς τροχοὺς τῶν ἁμαξῶν. Ὑπὸ τὴν ὁδὸν καὶ παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονα αὐτῆς εὑρέθησαν δύο ἀγωγοί. Χαμηλότερον αὐτῆς ἀπεκαλύφθη κτιστὸς ρωμαϊκὸς τάφος κιβωτιόσχημος, τὸν ὁποῖον κατέστρεψεν ἐν μέρει ὁ ἀγωγὸς Η. Ἔμπροσθεν αὐτοῦ εὑρέθη ταφικὸν ἀγγεῖον πλῆρες ὀστῶν. Τέλος, εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς πλατείας εὑρέθησαν τρεῖς παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι. Ὁ εἷς ἦτο λαξευμένος εἰς τὸ χῶμα καὶ ἔφερεν ἐπάλειψιν διὰ κουρασανίου. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ μαρμαρίνων πλακῶν καὶ τετραγώνων ὀπτοπλίνθων. Ὁ δεύτερος τάφος ἦτο κιβωτιόσχημος, ἐνῷ ὁ τρίτος ἦτο ὅμοιος μὲ τὸν πρῶτον κατὰ τὰ λοιπά, πλὴν τῆς διὰ κουρασανίου ἐπαλείψεως τῶν τοιχωμάτων.

Τὰ κρανία καὶ τῶν τριῶν τάφων ἔκειντο πρὸς Δ., αἱ δὲ χεῖρες ἦσαν ἐπὶ τοῦ στήθους.

Ὁδὸς Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ 130-134

Κατὰ τὴν διάνοιξιν αὔλακος ὑπὸ τοῦ Δήμου, ἔξωθι τῶν οἰκιῶν ἀριθ. 130-134, ἀνευρέθησαν τμήματα δύο τοίχων ἐκ χυτῆς τοιχοποιΐας καὶ ἐνδιαμέσως κτιστὸς ἀγωγός, καλυπτόμενος ὑπὸ λιθίνων πλακῶν, ὑστερορρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ὁ χῶρος ἀπέδωσε κεραμεικὴν μέχρι καὶ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας.

Ὁδὸς Ἐὐνάρδου καὶ Ἀρκαδίου 2

Κατὰ τὰς ἐργασίας εἰς τὸ οἰκόπεδον κατεστράφη ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως, ψηφιδωτὸν δάπεδον δωματίου ρωμαϊκοῦ κτηρίου, τοῦ ὁποίου διεσώθησαν δύο παράλληλοι τοῖχοι ἐκτισμένοι, κατὰ τὴν πρὸς τὸ ψηφιδωτὸν ὄψιν, κατὰ τὸ opus reticulatum.

Ὁδὸς 6ου Συντάγματος καὶ πάροδος Κ4

Ἀπεκαλύφθη τμῆμα ρωμαϊκοῦ δαπέδου ἐκ κουρασανίου καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐκτισμένοι τοῖχοι, εἷς ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ τέσσαρες ἄλλοι λίαν κατεστραμμένοι.

Συνοικισμὸς Ἁγ. Γεωργίου Λάγγουρα. Ὁδὸς Σάμου

Εὑρέθη τμῆμα ρωμαϊκοῦ κτηρίου μὲ ἄξονα ΝΑ.-ΒΔ. (Πίν. 221 ε). Πρόκειται περὶ ἑνὸς δωματίου καὶ τμημάτων τριῶν ἄλλων. Ἄλλοι ἐκ τῶν τοίχων ἦσαν ἐκτισμένοι κατὰ τὸ opus quasi reticulatum, καὶ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς γωνίας καὶ τὰς θύρας κατὰ τὸ opus testaceum, καὶ ἄλλοι κατὰ τὸ opus mixtum. Ἐσώθη τμῆμα τοῦ δαπέδου ἐκ πηλίνων πλακῶν.

Βαθύτερον τῶν τοίχων τοῦ κτηρίου εὑρέθησαν τρεῖς τοῖχοι διαφορετικοῦ προσανατολισμοῦ ἐξ ἀργῶν λίθων, ἀνήκοντες εἰς παλαιοτέραν φάσιν.

Ι. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Κατὰ τὸ διάστημα Μαΐου-Δεκεμβρίου 1973 ἠρευνήθησαν εἰς τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν, ὑπὸ τὴν ἐπί-

Σχέδ. 11. Πάτραι. Ὁδὸς Ἠλείας καὶ Ἐρενστρώλε 39. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

βλεψιν τῆς ὑπογραφομένης, εἰκοσιὲξ οἰκόπεδα καὶ τρία σκάμματα. Εἰς τὴν παρακολούθησιν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν σωστικῶν ἀνασκαφῶν ἐβοήθησαν αἱ ἀρχαιολόγοι δδ. Μ. Μηλιτσοπούλου καὶ Γ. Δημακογιάννη. Τὴν γενικὴν ἐποπτείαν τοῦ ἔργου εἶχεν ὁ Προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας κ. Βασ. Πετράκος*. Περιληπτικῶς τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν ἔχουν ὡς ἑξῆς:

Ἐντὸς τῶν οἰκοπέδων ὑπ' ἀριθ. 3,4,5,6,9,10,11,13, 14,15,20,21,22 καὶ 26 τοῦ ἀκολουθοῦντος καταλόγου ἀνευρέθησαν λείψανα τῆς ρωμαϊκῆς πόλεως (τμῆμα τοπογραφικοῦ σχεδιογραφήματος τῶν Πατρῶν περιλαμβάνεται εἰς τὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρον τοῦ Ἰω. Παποστόλου, Τοπογραφικὰ τῶν Πατρῶν, ἐν ΑΑΑ IV (1971), σ. 305-317). Τὰ πλέον ἀξιόλογα τούτων ἦσαν: τμήματα ὁδῶν καὶ τῶν παροδίων οἰκιῶν (εἰς τὰ οἰκόπεδα 5 καὶ 15), μέρη οἰκιῶν (εἰς τὰ 4 καὶ 22), τμῆμα ἰδιωτικοῦ πιθανῶς βαλανείου (εἰς τὸ 13), ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. (εἰς τὸ 3), ληνεῶνες τῶν ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων (εἰς τὰ 14 καὶ 26) καὶ ἀνάλημμα (εἰς τὸ 11, κείμενον εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς ΝΔ. τῆς πλατείας Ψηλαλωνίων). Τὰ ὑπόλοιπα τῶν ἐν ἀρχῇ ἀναφερθέντων οἰκοπέδων ἀπέδωσαν μᾶλλον πτωχά, πάντως ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν γνῶσιν τῆς τοπογραφίας τῆς πόλεως, λείψανα.

Τὰ ἀνευρεθέντα ἐντὸς τῶν οἰκοπέδων ὑπ' ἀριθ. 17 καὶ 23 ἦσαν λίαν πενιχρὰ καὶ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισθοῦν. Εἰς τὸ 24 εὑρέθη μόνον φρέαρ. Ὁ μακρὸς τοῖχος τοῦ 16 παρέμεινεν ἀγνώστου χρήσεως.

Χρονολογικῶς τὰ ἐρείπια πάντων τῶν προαναφερθέντων οἰκοπέδων ἀνῆκον βασικῶς εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς καὶ τοὺς ὑστερορρωμαϊκοὺς χρόνους. Εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδον ἀποδίδονται μετὰ βεβαιότητος κινητὰ μόνον εὑρήματα, ὡς λύχνοι ἐκ τῶν οἰκοπέδων ὑπ' ἀριθ. 3, 4 καὶ 5, «θησαυρὸς» ἀργυρῶν νομισμάτων ἐκ τοῦ 5 καὶ νομίσματα ἐκ διαφόρων οἰκοπέδων.

Ἑτέραν ὁμάδα συγκροτοῦν τὰ οἰκόπεδα ὑπ' ἀριθ. 1,2,7,8,12,18,19, 22 καὶ 25, τὰ ὁποῖα περιεῖχον τάφους. Ἐκ τούτων τὰ ὑπ' ἀριθ. 7,8,12,18,19 καὶ 25 ἀνῆκον εἰς ἐκτεινόμενα πρὸς Β. καὶ ΒΔ. τῆς πόλεως νεκροταφεῖα. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 22 περιελήφθη εἰς τὴν ὁμάδα, διότι ἐκτὸς τῶν λειψάνων τῆς ρωμαϊκῆς οἰκίας (βλ. ἀνωτέρω) περιεῖχε καὶ συστάδα ὑστερορρωμαϊκῶν τάφων. Μεμονωμέναι περιπτώσεις ταφῶν ἐσημειώθησαν εἰς τινα ἄλλα ἐκ τῶν ἀνηκόντων εἰς κατῳκημένας ζώνας οἰκοπέδων.

Χρονολογικῶς οἱ ἀνασκαφέντες τάφοι ἐξετείνοντο ἀπὸ τῶν ἑλληνιστικῶν μέχρι καὶ τῶν ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων. Τὰ ἑλληνιστικὰ λείψανα προῆλθον ἐκ τῶν οἰκοπέδων ὑπ' ἀριθ. 8 καὶ 18, ὁμοῦ μετὰ ρωμαϊκῶν.

1. Ὁδὸς Ἀσημ. Φωτήλα 9-11

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Σαλονικίδου ἀπεκαλύφθησαν δύο ἀκέραιοι, τρεῖς ἡμικατεστραμμένοι καὶ δύο (;) κατεστραμμένοι τάφοι, ἅπαντες τετράπλευροι κτιστοί, μὲ προσανατολισμὸν ΒΔ. - ΝΑ. Οἱ ἀκέραιοι (Πίν. 222 α) εἶχον κοινὴν τὴν μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν, τοιχώματα ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων, πυθμένα δὲ καὶ κάλυψιν ἐκ τμημάτων ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν. Παρομοίας κατασκευῆς φαίνεται ὅτι ἦσαν καὶ οἱ τάφοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον καταστραφῆ σχεδὸν ὁλοσχερῶς ὑπὸ τοῦ σκαπτικοῦ μηχανήματος. Οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς ἦσαν παρομοίας, ἀλλὰ προχειροτέρας, κατασκευῆς καὶ διετήρουν λείψανα ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἐπενδύσεως τῶν καθέτων πλευρῶν ἐκ στρώσεως κονιάματος. Ἐσωτ. διαστάσεις ἀκεραίων τάφων 1.90 × 0.60 × 0.60 μ. Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν τάφων εὑρέθη καὶ γωνία τοίχων ἀνηκόντων ἴσως εἰς ταφικὸν περίβολον, κατὰ δὲ τὸ νοτιοανατολικὸν καὶ τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος τοῦ οἰκοπέδου ἐκαθαρίσθησαν ὑπολείμματα τοίχων μὴ παρουσιάζοντα σαφῆ ἀρχιτεκτονικὴν ἀλληλεξάρτησιν. Ἐκ τῶν χωμάτων τῆς ἐκσκαφῆς προέρχεται ἡ οἰνοχόη ὑπ' ἀριθ. 1626 (Πίν. 222 β) τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.[1]

2. Ὁδὸς Παπαφλέσσα καὶ Μπεν. Ρούφου 2

Κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Γκορίνη ἐκαθαρίσθησαν δύο καταστραφέντες ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως κεραμοσκεπεῖς τάφοι. Προσανατολισμὸς ΒΔ.-ΝΑ. Ἐκ τῶν χωμάτων τῆς ἐκσκαφῆς συνελέγησαν ἄωτον μελαμβαφὲς σκυφίδιον (ἀριθ. 1628) καὶ λύχνος τῶν πρωίμων ρωμαϊκῶν χρόνων, φέρων εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ἄνω μέρους ἔντυπα φύλλα (ἀριθ. 1633) (Πίν. 222 γ)[2].

3. Ὁδὸς Κανάρη 46

Εἰς τὸ ἐπίμηκες οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Βαρλάμου ἀπεκαλύφθησαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα κτίσματος, περιλαμβάνοντος χῶρον μὲ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐξ ἀσβεστολιθικῶν ψηφίδων, εὑρεθὲν εἰς κακὴν κατάστασιν διατηρήσεως (Σχέδ. 1· Πίν. 222 δ). Μέρος τῆς φθορᾶς ὀφείλεται εἰς τὴν κατασκευὴν φρέατος τῶν νεωτέρων χρόνων. Τὸ καλύτερον διατηρούμενον τμῆμα τοῦ ψηφιδωτοῦ φέρει παράστασιν ἰχθύων καὶ ὑδροβίου πτηνοῦ, εἰς κανονικὴν διάταξιν, συνεχιζομένην κάτωθεν τῆς παρακειμένης πρὸς Α. οἰκοδομῆς. Τὰς τρεῖς ἀποκαλυφθείσας πλευρὰς τῆς πα-

* Τὰ πλεῖστα τῶν παρατιθεμένων σχεδίων ὀφείλονται εἰς τὴν σχεδιάστριαν δ. Μ. Φιλιπποπούλου, αἱ δὲ φωτογραφίαι τῶν κινητῶν εὑρημάτων καὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ οἰκοπέδου τῆς ὁδοῦ Κανάρη 46 εἰς τὸν κ. Κ. Κωνσταντόπουλον.

1. Πρβλ. Agora V, πίν. 29, M268.
2. Πρβλ. Agora VII, πίν. 7, ἀριθ. 210.

ραστάσεως διατρέχουν τρεῖς ἐπιγραφαὶ ἐκ μεγάλων στρογγύλων γραμμάτων. Ἑτέρα παρομοία χωρίζει τὸν δεύτερον ἐκ τοῦ τρίτου στοίχου τῶν ἰχθύων (Πίν. 223 α). Λείψανα δύο ἄλλων ἐπιγραφῶν, ἐκ δύο στίχων ἑκάστης, περικλειομένων ἐντὸς ὀρθογωνίων πλαισίων, διατηροῦνται κατὰ τὸ λίαν ἐφθαρμένον νοτιοδυτικὸν μέρος τοῦ ψηφιδωτοῦ (Πίν. 222 δ). Ἐκ τῶν γεωμετρικῶν σχεδίων τὸ ἀποτελούμενον ἐκ συμπλεκομένων ὀκταγώνων ἦτο σύνηθες ἀπὸ τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.[3].

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐμπροσθίου μέρους τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκάλυψε τμῆμα χώρου μὲ λιθόκτιστον φρέαρ. Κάτωθεν τοῦ ψηφιδωτοῦ, μετὰ τὴν ἀποκόλλησίν του, ἀνευρέθη δίκτυον τριῶν μεγάλων ἀγωγῶν καὶ ἑνὸς μικροτέρου, ἐπιμελοῦς κατασκευῆς. Οὗτοι εἶχον τοιχώματα ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων καὶ ἐκαλύπτοντο διὰ τετραγώνων ὀπτοπλίνθων καὶ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν.

Τὰ κινητὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι πενιχρά. Ἀναφέρονται λύχνος μὲ ἀμφικωνικὸν σῶμα (ἀριθ. 1736), ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον τρία χαλκᾶ νομίσματα, καὶ τμῆμα λαβῆς λύχνου μεγάλου μεγέθους (ἀριθ. 1754). Ὁ πρῶτος (Πίν. 223 β) ἀνήκει εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους[4] καὶ ὁ ἕτερος (Πίν. 223 γ) εἰς τοὺς πρωίμους ρωμαϊκούς[5]. Εὑρέθησαν εἰς τὸν χῶρον 3, κάτωθεν τοῦ ἐπιπέδου τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου. Ἐκ τῶν περιεχομένων ἐντὸς τοῦ λύχνου 1736 νομισμάτων τὰ δύο εἶναι Σικυῶνος (περὶ τὸ 323-251 καὶ περὶ τὸ 251-146 π.Χ., πρβλ. SNG Cop., 77 κ.έ. καὶ 111 κ.έ.) καὶ τὸ τρίτον ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἐφθαρμένον[6]. Ἕτερον νόμισμα Σικυῶνος (περὶ τὸ 251-146 π.Χ.) ἀνευρέθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ συστήματος τῶν ἀγωγῶν. Ἄνωθεν τοῦ ψηφιδωτοῦ συνελέγησαν τέσσαρα χαλκᾶ νομίσματα: (α) σηστέρτιος Γορδιανοῦ Γ' (238-244), (β) ἀντωνιανὸς Κλαυδίου Β' Γοτθικοῦ (268-270), (γ) ὑστερορρωμαϊκὸν ἐφθαρμένον καὶ (δ) μικρὰ ὑποδιαίρεσις τοῦ 5ου-6ου αἰ. μ.Χ.

4. Ὁδὸς Γούναρη 66-72

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Σοφιανοπούλου ἀπεκαλύφθησαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα οἰκοδομήματος τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων μετασκευασθέντος κατὰ περιόδους (Πίν. 224 α). Ὑπολείμματα παλαιοτέρων τοίχων ἐσημειώθησαν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν περιοχὴν τοῦ κτίσματος. Εἰς τὴν ἀρχικὴν φάσιν τούτου

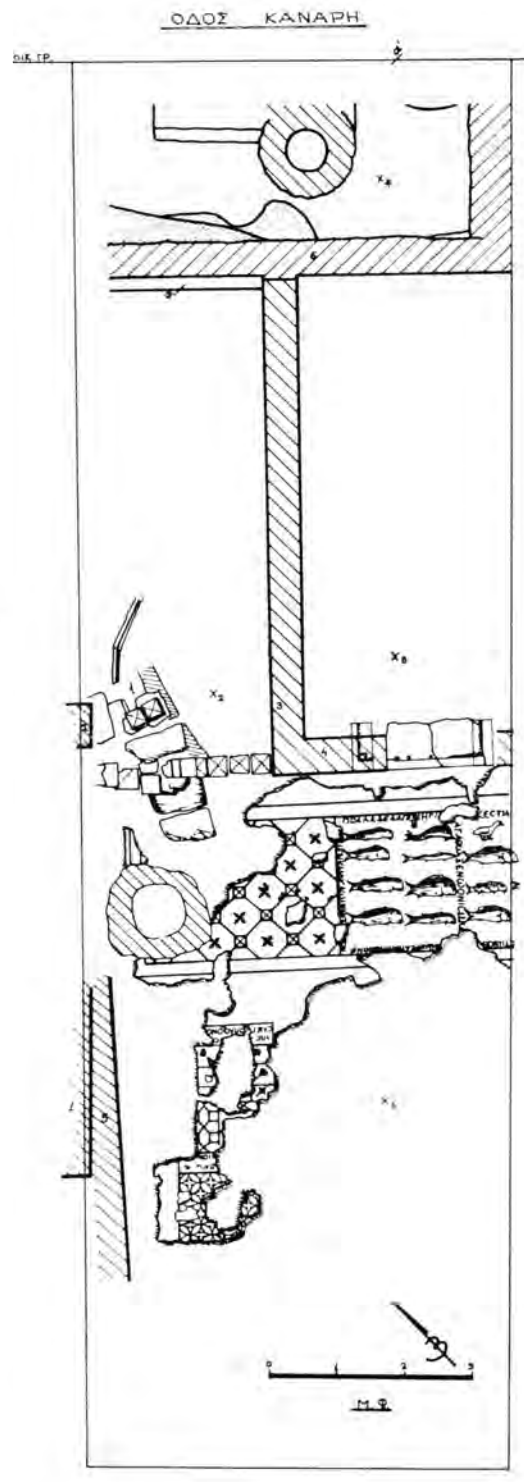

Σχέδ. 1. Πάτραι. Ὁδὸς Κανάρη 46. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

3. Corinth I (V), σ. 121-122, πίν. 53 κάτω ἀριστερά. Διὰ τὸ θέμα τῶν ἰχθύων βλ. W. Hornbostel und Mitarbeiter, Kunst der Antike. Schätze aus norddeutschem Privatbesitz, 1977, σ. 493, ἀριθ. 441.

4. Πρβλ. Agora IV, τύπον 29A.

5. Agora VII, πίν 2, ἀριθ. 27 (Imitation of Bronze Lamp).

6. Αἱ ἐν τῇ παρούσῃ ἐκθέσει περιλαμβανόμεναι τσυτίσεις νομισμάτων ὀφείλονται εἰς τὴν Ἔφορον τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς κ. Μ. Οἰκονομίδου, τὴν ὁποίαν εὐχαριστῶ θερμῶς.

ἀνῆκε δεξαμενή (Πίν. 224 β), εὑρισκομένη ἐντὸς τετραπλεύρου χώρου, διατηροῦντος λείψανα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ λευκῶν καὶ μελανῶν ἀσβεστολιθικῶν ψηφίδων (Πίν. 224 γ). Τὰ ἀποτυπώματα τῶν πλακῶν τοῦ πυθμένος τῆς δεξαμενῆς διεκρίνοντο ἐπὶ τοῦ ἐκ κονιάματος ὑποστρώματος. Ἡ παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν της ὀπὴ (Πίν. 224 β) ἀνῆκεν εἰς ἑτέραν δεξαμενὴν δεχομένην προφανῶς ὕδατα ἐκ τῆς πρώτης. Πρὸς Ν. ἀπεκαλύφθη χῶρος μὲ φρέαρ ἐπενδεδυμένον δι' ἐπαλλήλων πηλίνων κυλίνδρων, ἐσωτ. διαμ. 0.60 μ., φερόντων μηνοειδῆ ἀνοίγματα πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἀνόδου καὶ τῆς καθόδου. Κτιστὸς ἀγωγὸς ἔβαινε κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ μακροῦ ἐγκαρσίου τοίχου τῆς ἀνασκαφῆς, διερχόμενος διὰ μέσου τῶν καθέτων πρὸς αὐτὸν τοίχων καὶ σωζόμενος εἰς μῆκος 10 μ. περίπου (Πίν. 224 α).

Ἐκ τῶν μετασκευῶν τοῦ κτίσματος ἀναφέρεται ἡ δημιουργία πλακοστρώτου χώρου μὲ φρέαρ, πρὸς Α. τῆς δεξαμενῆς (Πίν. 224 α καὶ 224 β, ἄνω ἀριστερά). Τὸ φρέαρ ἦτο τῆς αὐτῆς κατασκευῆς πρὸς τὸ προαναφερθὲν παλαιότερον, μὲ ἐσωτ. διάμετρον 0.68 μ. Ὡς φρεατοστόμιον ἐχρησίμευε τὸ ἄνω μέρος πίθου. Κατὰ τὴν ἰδίαν πιθανῶς περίοδον προσετέθη κτιστὴ κατασκευὴ ἄνωθεν τοῦ χείλους τοῦ παλαιοτέρου φρέατος καὶ κατεσκευάσθη ἀγωγός, ἐκ πηλίνων σωμάτων σχήματος ἀνεστραμμένου πεῖ, διοχετεύων ἐκ ΝΔ. ὕδωρ ἐντὸς αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνασκαφῆς ἀνευρέθη, πρὸς Ν. τοῦ νεωτέρου φρέατος, στρῶμα τεθραυσμένων κεραμίδων στέγης, προερχόμενον ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ κτηρίου.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων ἀξιοσημείωτος τυγχάνει σειρὰ λύχνων. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 1748 (Πίν. 225 α), τοῦ ὁποίου ἐλλείπει ἡ κάθετος λαβή, χρονολογεῖται εἰς τὰ τέλη τοῦ 2ου - ἀρχὰς τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.[7]. Σύγχρονος[8] εἶναι ὁ λύχνος 1669 (Πίν. 225 β), ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν τεσσαράκοντα ἓξ πέταλα χαλκῶν νομισμάτων (Πίν. 225 γ)[9]. Ὁ λύχνος 1602 (Πίν. 226 α), τοῦ ὁποίου ἐπίσης ἐλλείπει ἡ κάθετος λαβή, χρονολογεῖται εἰς τοὺς πρωίμους ρωμαϊκοὺς χρόνους[10]. Τὸ τμῆμα λύχνου ὑπ' ἀριθ. 1749 (Πίν. 226 β) φέρει ἐπὶ τοῦ δίσκου ἀνάγλυφον παράστασιν Μαινάδος. Τῶν ἀρχῶν τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.[11]. Τὴν σειρὰν κλείει ὁ λύχνος ὑπ' ἀριθ. 1595 (Πίν. 226 γ - δ), ὁ ὁποῖος φέρει ἔντυπον καὶ ἐγχάρακτον διακόσμησιν καὶ ἀνήκει εἰς τὸ α' ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ.[12]. Ἐκ τῶν λοιπῶν εὑρημάτων ἀναφέρεται χαλκοῦν εἰδώλιον ταύρου (ἀριθ. 693) (Πίν. 226 ε). Ἀνευρέθησαν ἐπίσης τριάκοντα δύο ἐφθαρμένα χαλκᾶ νομίσματα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ρωμαϊκὰ καὶ ὑστερορρωμαϊκά.

5. Ὁδὸς Νικήτα 26-30

Εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Καράβολα, εὑρισκόμενον εἰς τὴν περιοχὴν Ψηλαλωνίων, ἀπεκαλύφθησαν λείψανα οἰκιῶν ὁριζουσῶν πιθανῶς τὰς πλευρὰς ὁδοῦ. Μέγας κτιστὸς ἀγωγός, μὲ ἐσωτ. πλάτος 0.54 μ. καὶ ἐσωτ. μέγ. ὕψος 0.90 μ., ἔβαινε κατὰ μῆκος τοῦ ἄξονος τῆς ὑποτιθεμένης ὁδοῦ (Σχέδ. 2). Εἰς τὴν κατασκευήν του εἶχον χρησιμοποιηθῆ καὶ διάφορα μαρμάρινα καὶ ἀσβεστολιθικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἰς δευτέραν χρῆσιν. Πήλινοι σωλῆνες, διαμ. 0.15 μ., ἐνσωματωμένοι εἰς τὸ τοίχωμα τῆς καμπύλης ὀροφῆς, προφανῶς διωχέτευον τὰ ὄμβρια ὕδατα ἐντὸς τοῦ κυρίου ἀγωγοῦ (Πίν. 227 α).

Ἐκ τῶν παροδίων οἰκιῶν ἀπεκαλύφθη μεγαλύτερον μέρος τῆς δυτικῆς περιλαμβάνον δύο δεξαμενάς, μίαν ἐπενδεδυμένην διὰ μαρμαρίνων πλακῶν (Πίν. 227 β), ἀνήκουσαν πιθανῶς εἰς τὸ αἴθριον τῆς οἰκίας, καὶ ἑτέραν ἐντὸς τοῦ χώρου 2. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς πρώτης, λόγῳ τεχνικῶν δυσχερειῶν, συνεπληρώθη κατὰ τὸ ἔτος 1975 μὲ ἔρευναν ἐντὸς τοῦ ἀκαλύπτου χώρου τῆς ἀνεγερθείσης πολυκατοικίας, διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὸ παρατιθέμενον σχέδιον δὲν ἔχει ἀποδοθῆ αὕτη. Ἡ θέσις της ἦτο ἐντὸς τοῦ ὁριζομένου ὑπὸ τῶν χώρων 5 καὶ 6 χώρου. Ἡ ἑτέρα δεξαμενὴ ἔφερεν ἐπένδυσιν τοῦ πυθμένος, τῶν τοιχωμάτων καὶ τῶν βαθμίδων καθόδου ἐκ στρώσεως ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὰ θεμέλια τοῦ βορείου τοίχου τοῦ δωματίου τῆς δεξαμενῆς ἀνευρέθη κεραμοσκεπὴς παιδικὴ ταφή.

Τὰ θεμέλια τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως τῆς πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ οἰκίας ἀπετελοῦντο κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ ἀποκαλυφθέντος μήκους των ἐξ εὐμεγέθων λιθοπλίνθων, ἔχοντα ὕψος δύο δόμων. Εἰς τὸ βόρειον ἥμισυ τοῦ ἐρευνηθέντος τμήματος τῆς οἰκίας ἦλθον εἰς φῶς σημαντικὰ εὑρήματα, προγενέστερα τῆς περιόδου, ἣν ἀντιπροσωπεύουν τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια. Πρόκειται διὰ νομισματικὸν «θησαυρόν» καὶ τρία ἀκέφαλα μαρμάρινα ἀγάλματα. Ὁ «θησαυρὸς» περιείχετο ἐντὸς μικρᾶς τριφυλλοστόμου ὄλπης (pot-hoard) καὶ ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς ἐφθαρμένου χαλκοῦ νομίσματος καὶ ἑκατὸν δεκαεπτὰ ἀργυρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ ὀγδοήκοντα ὀκτὼ ἀνήκουν εἰς διαφόρους πόλεις τῆς ἀχαϊκῆς συμπολιτείας. Οὗτος θὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μελέτης τῆς ὑπογραφομένης. Τὰ μαρμάρινα ἀγάλματα, κατὰ τὴν σειρὰν τῆς ἀνευρέσεώς των, εἶναι: 1. Ἀνδρικὴ προτομή, σωζ. ὕψ. 0.41 μ. (ἀριθ. 560) (Πίν. 227 γ).

7. Agora IV, τύπος 39 variants, ἀριθ. 519, πίν. 19, 45.

8. Agora IV, τύπος 39, ἀριθ. 517, πίν. 19, 45.

9. K. Nicolaou, Discovery of a Ptolemaic Mint at Nea Paphos, Πρακτικὰ τοῦ Α' Διεθνοῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου, τόμος Α', Λευκωσία 1972, σ. 121-124, πίν. XX-XXI, ὅπου ἐκτίθενται καὶ αἱ διάφοροι μέθοδοι κατασκευῆς τῶν πετάλων τῶν νομισμάτων (flans) καὶ δίδεται ἡ παλαιοτέρα σχετικὴ βιβλιογραφία.

10. Agora IV, τύπος 35D, ἀριθ. 484, πίν. 17, 43.

11. Πρβλ. Agora VII, πίν. 2, ἀριθ. 36.

12. Πρβλ. Agora VII, πίν. 42, 50, ἀριθ. 2657, βλ. καὶ σ. 65.

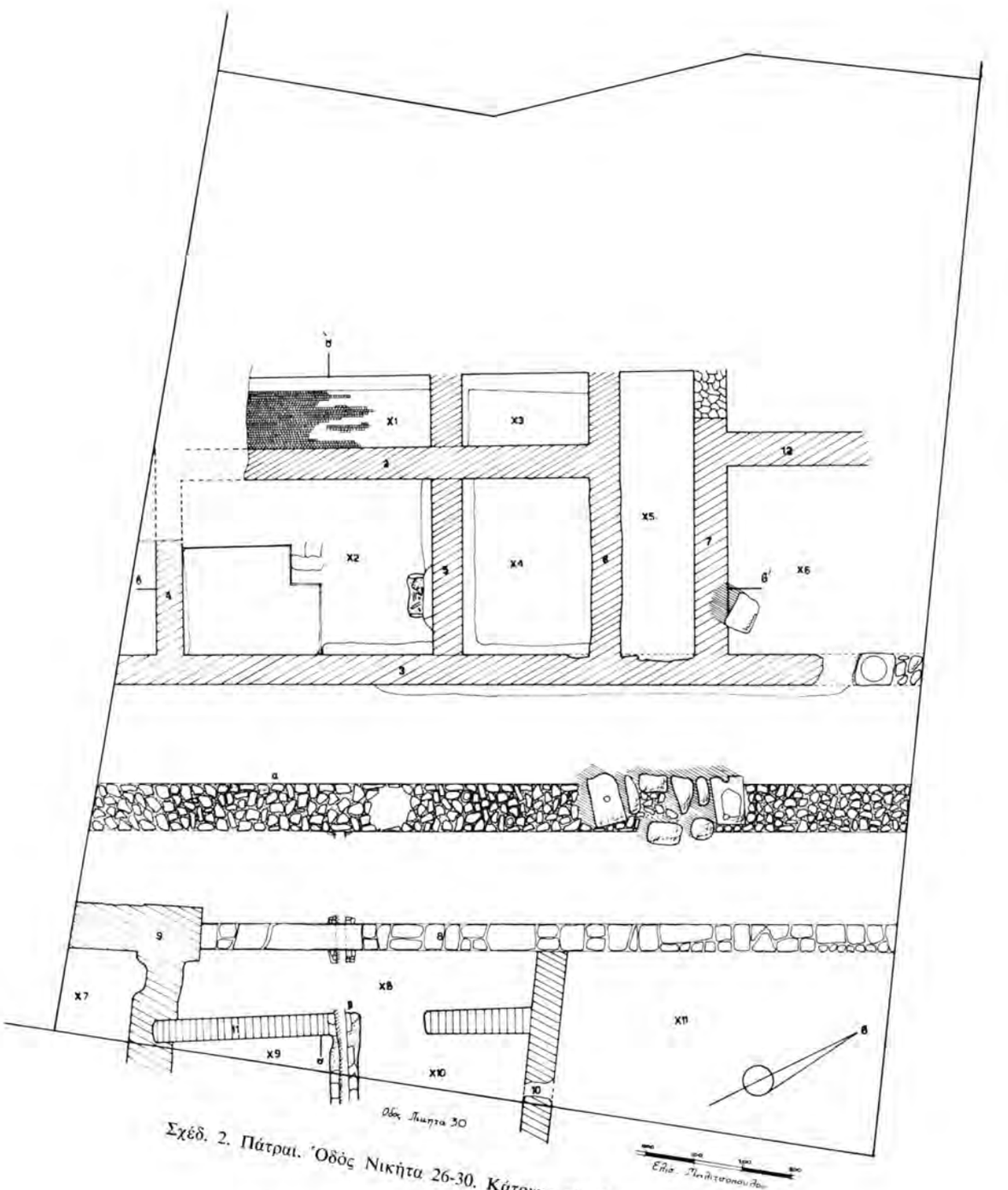

Σχέδ. 2. Πάτραι. Ὁδὸς Νικήτα 26-30. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

2. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ γυναικείας μορφῆς, ἴσως Ἀφροδίτης, σωζ. ὕψ. 0.44 μ. (ἀριθ. 559) (Πίν. 228 α) καὶ 3. Κορμὸς ἀγάλματος Ἑρμοῦ, σωζ. ὕψ. 0.605 μ. (ἀριθ. 561) (Πίν. 228 β), ἀντιγράφοντος ἔργον τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ. Ἡ κατασκευὴ τῶν ἀνωτέρω τοποθετεῖται εἰς τοὺς περὶ τὸ 200 μ.Χ. χρόνους.

Ἐκ τῶν ὑπολοίπων εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς σημειοῦνται τρεῖς λύχνοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο ἄωτοι (ἀριθ. 1656 καὶ 1657) εἶναι τοῦ αὐτοῦ τύπου, ἀνήκοντες εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.[13]. Εἰς τὸν Πίν. 229 α ἀπεικονίζεται ὁ 1657. Ὁ τρίτος λύχνος (ἀριθ. 1630) (Πίν. 229 β) φέρει κάθετον λαβὴν καὶ ἀνήκει εἰς τοὺς πρωίμους ρωμαϊκοὺς χρόνους[14]. Ἐν τέλει, ἀναφέρονται δύο χαλκαῖ δικαστικαὶ ψῆφοι, διαμ. 0.029 μ. καὶ ὕψ. 0.011-0.012 μ. (ὑπ' ἀριθ. 965) (Πίν. 229 γ).

6. Ὁδὸς Κορίνθου καὶ Μιαούλη 52-54

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ζησιμάτου αἱ ἐκσκαφικαὶ ἐργασίαι ἀπεκάλυψαν λείψανα κτισμάτων τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ὁποίων εἶχον χρησιμοποιηθῆ καὶ διάφορα μαρμάρινα καὶ ἀσβεστολιθικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἰς δευτέραν χρῆσιν. Εἰς τὸν μακρὸν τοῖχον τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς ἀνασκαφῆς ἦσαν ἐκτισμένοι πέντε λιθόπλινθοι μεγάλων διαστάσεων, ἐξ ἄλλων δὲ σημείων συνελέγησαν μαρμάρινον κορινθιακὸν κιονόκρανον ἡμικίονος (ἀριθ. 577) (Πίν. 229 δ), μαρμαρίνη βάσις ἰωνικοῦ κίονος (ἀριθ. 576) κ.ἄ. Ὁ καθέτως πρὸς τὰς προαναφερθείσας λιθοπλίνθους φερόμενος τοῖχος ἀπετελεῖτο ἐξ ἐπαλλήλων κανονικῶν σειρῶν ὀπτοπλίνθων (opus testaceum), κατὰ δὲ τὴν πρὸς Δ. προέκτασίν του περιελάμβανε κατώφλιον (;) ἐξ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν.

7. Ὁδὸς Μαιζῶνος 3 καὶ Μανιακίου

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Μαρασλῆ-Κωνσταντέλου ἀνευρέθησαν τρεῖς τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων καλύτερον διετηρεῖτο τετράπλευρος κτιστός, μὲ τοιχώματα ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων. Προσανατολισμὸς ΒΔ.-ΝΑ. Ἐξωτ. διαστάσεις 2.15 × 1.05 μ. Πυθμὴν ἐκ τετραγώνων ὀπτοπλίνθων, φερουσῶν διαγωνίως τεμνομένας ἐγχαράξεις ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως, καὶ κάλυψις διὰ καμπύλων κεραμίδων, τῶν ὁποίων εἶχον σωθῆ ἴχνη τινά. Περιείχοντο δύο σκελετοί, ἐνήλικος καὶ παιδός, ὡς καὶ χαλκοῦν νόμισμα Πατρῶν ἐποχῆς Μάρκου Αὐρηλίου (πρβλ. BMC, σ. 27, ἀριθ. 34). Εἰς μικρὰς ἀποστάσεις πρὸς Α. καὶ πρὸς Δ. τοῦ ὡς ἄνω τάφου ἀπεκαλύφθησαν τμῆμα παρομοίου κατεστραμμένου καὶ ἥμισυ ἄλλου κεραμοσκεποῦς.

13. Agora IV, τύπος 39, ἀριθ. 516, πίν. 19, 45.
14. Agora IV, τύπος 35D. ἀριθ. 483, πίν. 17, 43.

8. Ὁδὸς Κολοκοτρώνη 29-35

Ἐντὸς στενῆς λωρίδος, κατὰ μῆκος τῆς πρὸς Β. μεσοτοιχίας τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Χριστοπούλου, ἀνευρέθησαν εἴκοσι ἓξ τάφοι ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, μὲ ποικιλίαν μορφῶν: δεκαπέντε τεφροδόχα ἀγγεῖα, τέσσαρες κεραμοσκεπεῖς, δύο κτιστοί, δύο ἁπλοῖ ἐνταφιασμοί, δύο ξύλιναι σαρκοφάγοι (;) καὶ μία πωρίνη τοιαύτη.

Ἡ λιθίνη σαρκοφάγος εὑρέθη κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, μὲ προσανατολισμὸν ΒΔ.-ΝΑ. Ἐξωτ. διαστάσεις: σωζ. μῆκ. 1.75, πλ. 0.80 μ. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ εἶχε καταστραφῆ ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως. Κάλυψις διὰ πωρίνων πλακῶν. Περιεῖχε σκελετόν, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α., παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν λύχνος μὲ ὁριζοντίαν ταινιωτὴν λαβήν (ἀριθ. 1606) (Πίν. 230 α), τῶν πρωίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων[15], ἀμφορίσκος καὶ ληκύθιον μὲ ἐπίπεδον βάσιν (ἀριθ. 1608-1607). Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ὀστῶν τοῦ σκελετοῦ εὑρέθη τμῆμα χρυσοῦ δακτυλίου. Παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν ἐξωτερικὴν γωνίαν τῆς σαρκοφάγου ἔκειτο ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς (ἀριθ. 1604) (Πίν. 230 δ) τῶν πρωίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων[16], ὕψ. 0.435 μ. Ὀλίγον πρὸς Ν. τῆς σαρκοφάγου ἀνεσκάφησαν δύο κτιστοὶ τάφοι, ὁ εἷς τῶν ὁποίων ἦτο σχεδὸν ὁλοκληρωτικῶς κατεστραμμένος. Ὁ ἕτερος εἶχε προσανατολισμὸν ΒΑ.-ΝΔ., τοιχώματα ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων καὶ κάλυψιν ἐκ καμπύλων κεραμίδων, ἐπικαλυπτομένων διὰ στρώσεως κονιάματος ἀναμείκτου μὲ μικροὺς ἀργολίθους καὶ θραύσματα κεραμίδων. Ἐξωτ. διαστάσεις: 2.05 × 1.10 μ.

Εἰς εὐθεῖαν περίπου γραμμήν, παράλληλον πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὡς ἄνω τάφου, βαθύτερον ἀνευρέθησαν δώδεκα πήλιναι τεφροδόχοι, αἱ ὁποῖαι ὁμοῦ μετὰ δύο ἄλλων ἀποκαλυφθεισῶν κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀποτελοῦν ἐνδιαφέρον σύνολον, διὰ τὰ σχήματα καὶ τὴν ἀμαυρὰν γραπτὴν διακόσμησιν. Εἰς τοὺς Πίν. 230 β, γ, ε, 231 α - ε καὶ 232 α - δ ἀπεικονίζονται αἱ πλεῖσται ἐξ αὐτῶν. Ὁ διάκοσμος τῆς ὑδρίας τοῦ Πίν. 231 δ παραβάλλεται πρὸς τὴν διακόσμησιν τῶν ἀπεικονιζομένων εἰς τὸν πίν. 76 τῶν AM 85 (1970) κρατήρων ὑπ' ἀριθ. κατ. 208 καὶ 209 ἐκ Διπύλου[17]. Τὸ σταμνοειδὲς ἀγγεῖον τοῦ Πίν. 231 γ φέρει καὶ γραπτὴν ἐπιγραφήν. Αἱ ὡς ἄνω τεφροδόχοι χρονολογοῦνται εἰς τὸν 2ον ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. Ὁ-

15. Συγκρίνεται πρὸς λύχνους τῶν τύπων 25A καὶ 25B τοῦ Howland.
16. Εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν τὴν δ. C. Koehler, τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν, διὰ τὰς χρησίμους πληροφορίας της περὶ τοῦ ἀμφορέως.
17. Βλ. καὶ τὰς διδομένας εἰς τὴν σ. 161 τῶν αὐτῶν AM σχετικὰς παραπομπὰς ἐν Hesperia 1934 καὶ 1949.

λίγον πρὸς ΒΑ. τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος κτιστοῦ τάφου καὶ κάτωθέν τινων τῶν τεφροδόχων ἀνευρέθησαν τρεῖς ἀκτέριστοι κεραμοσκεπεῖς τάφοι, μὲ προσανατολισμὸν ΒΑ.-ΝΔ.

Κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἦλθον εἰς φῶς, κεραμοσκεπὴς τάφος (7), δύο ἁπλοῖ ἐνταφιασμοὶ (9 καὶ 12) καὶ δύο σκελετοί, πέριξ τῶν ὁποίων ἀνευρέθη σημαντικὸς ἀριθμὸς σιδηρῶν ἥλων ὑποδηλούντων τὴν ὕπαρξιν ἀποσυντεθεισῶν ξυλίνων σαρκοφάγων (τάφοι 8 καὶ 11). Αἱ σαρκοφάγοι εἶχον ἐπικαλυφθῆ διὰ στρώσεως κονιάματος, ἐνισχυμένης δι' ἀργῶν λίθων καὶ τεμαχίων ὀπτοπλίνθων. Ἐκ τοῦ τάφου 7 προέρχονται πήλινον κωμικὸν προσωπεῖον (Πί ν. 232 ε) καὶ κακότεχνον πήλινον εἰδώλιον παριστάνον γέροντα κρατοῦντα ἐκ τῆς χειρὸς παῖδα (ἀριθ. 1821-1822), ἐκ δὲ τοῦ 11 «ἀρύταινα» μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν (ἀριθ. 1823) (Πί ν. 232 στ) καὶ ἐφθαρμένον χαλκοῦν νόμισμα τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Παρὰ τὸν τάφον 8 ἀνευρέθη τμῆμα μαρμαρίνης ἐνεπιγράφου πλακός (ἀριθ. 802).

Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἀπεκαλύφθησαν αἱ δύο προαναφερθεῖσαι τεφροδόχοι στάμνοι (Πί ν. 232 γ-δ) καὶ ὑαλίνη τεφροδόχος φιάλη μετὰ σφαιρικοῦ σώματος (ἀριθ. 1012), τῆς ὁποίας εἶχεν ἀποκοπῆ ὁ λαιμὸς πρὸς ἔνθεσιν τῶν ὑπολειμμάτων τῆς καύσεως. Σωζ. ὕψος 0.193 μ.[18]. Μεταξὺ τῶν κεκαυμένων ὀστῶν εὑρέθησαν τέσσαρα ὀστέινα κομβία, τρία ἡμίση, διαμ. 0.02-0.039 μ.[19], τμῆμα ὀστεΐνης περόνης, πολλαὶ μικραὶ χαλκαῖ ψῆφοι ἀκανονίστου σφαιρικοῦ σχήματος, τμήματα σιδηρῶν ἥλων μικροῦ μεγέθους καὶ χαλκῆ ἐφηλίς. Ἡ ὡς ἄνω φιάλη περιείχετο ἐντὸς τοῦ κάτω ἡμίσεος ὀξυπυθμένου ἀμφορέως (ἀριθ. 1984).

9. Ὁδὸς Παντοκράτορος καὶ Μπουκαούρη 42-44

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Δρόσου-Παπαναγιώτου τῆς ἄνω πόλεως τῶν Πατρῶν, ἀνευρέθησαν τμήματα δύο παραλλήλων κτιστῶν, ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος, ἀγωγῶν καὶ μέρος ἰσχυροῦ τοίχου. Οἱ ἀγωγοὶ (Πί ν. 233 α) εἶχον κατεύθυνσιν ΒΑ.-ΝΔ. καὶ διετηροῦντο εἰς μῆκος 9.50, ἐσωτ. πλάτος 0.10-0.20 μ. Διατομὴ τετράγωνος. Περὶ τὰ 6 μ. πρὸς Δ. τῶν ἀγωγῶν καὶ παρὰ τὴν δυτικὴν μεσοτοιχίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 4.80 μ. τμῆμα τοίχου, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ὁποίου δὲν συνεπληρώθη διὰ τεχνικοὺς λόγους. Τοῦτο εἶχε τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν μὲ τοὺς ἀγωγοὺς καὶ ἀπετελεῖτο ἐξ εὐμεγέθων λιθοπλίνθων, ἁδρῶς εἰργασμένων, καί τινων ἀργῶν λίθων, ἄνευ συνδετικῆς ὕλης. Διετηρεῖτο εἰς ὕψος δύο δόμων, βαῖνον ἐπὶ ὑποθεμελιώσεως ἐκ σειρᾶς ἀργῶν λίθων.

10. Ὁδὸς Φιλοποίμενος 55

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Τσόγκα ἀπεκαλύφθη ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία κτίσματος μὲ τμήματα δύο ἐσωτερικῶν χώρων, οἱ ὁποῖοι μεταγενεστέρως ἐχωρίσθησαν εἰς τέσσαρας μικροτέρους. Οἱ παλαιότεροι τοῖχοι εἶχον ἀνωδομὴν ἐκ σειρῶν ἀργῶν λίθων καὶ ὀπτοπλίνθων, φέρουσαν ἐπένδυσιν τῶν ὄψεων ἐκ στρώσεως κονιάματος, ὁ δὲ νεώτερος ἦτο ἐκτισμένος δι' ἀργολιθοδομῆς. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Ν. τῶν ὡς ἄνω λειψάνων εὑρέθη λιθόκτιστον φρέαρ, ἐσωτ. διαμ. 0.70 μ. Ἐκ τῶν χωμάτων τῆς ἐκσκαφῆς συνελέγη ἐφθαρμένον χαλκοῦν ὑστερορρωμαϊκὸν νόμισμα.

11. Ὁδὸς Βασιλειάδου 2 καὶ Παπαφλέσσα

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἀντζουλάτου ἀπεκαλύφθη ἀναλημματικὸς τοῖχος καὶ τμῆμα δαπέδου(;). Ὁ τοῖχος εἶχε πλάτος 1.10-1.50, μῆκος 13 μ. καὶ συνεχίζετο πρὸς ΒΑ. κάτωθεν τοῦ πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ Βασιλειάδου. Ἡ κυρία ὄψις αὐτοῦ ἦτο ἐκτισμένη κατὰ τὸ σύστημα opus reticulatum (Πί ν. 233 β). Εἰς τέσσαρα σημεῖα τῆς ὄψεως ταύτης, περὶ τὸ μέσον τοῦ σωζομένου ὕψους, ὑπῆρχον εἰς κανονικὰς ἀποστάσεις τέσσαρες ὀπαὶ ἐκροῆς, ἐπενδεδυμέναι διὰ δύο πηλίνων σωμάτων καμπύλης διατομῆς. Ὁ τοῖχος ἔβαινεν ἐπὶ «πατούρας» ἐκ σειρῶν ὀπτοπλίνθων καὶ ὑποθεμελιώσεως ἐξ ἀργῶν λίθων. Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν πέρας του εὑρέθη γωνία κατασκευῆς ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος, ὁμοιαζούσης πρὸς ὑπόστρωμα δαπέδου. Σωζ. ὕψος 0.64 μ. Ἡ βόρειος πλευρὰ ταύτης ἦτο ἐπενδεδυμένη δι' ἐναλλασσομένων σειρῶν ὀπτοπλίνθων καὶ εἰργασμένων ἀσβεστολίθων. Ἡ χρῆσις τῆς ὡς ἄνω κατασκευῆς καὶ ἡ σχέσις της μὲ τὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον δὲν κατέστησαν σαφεῖς.

12. Ὁδὸς Κωνσταντινουπόλεως 82, Στρατοκλέους καὶ Καρόλου

Ἐντὸς τοῦ ἐκτεταμένου οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Δούλη ἦλθον εἰς φῶς θεμέλια μεγάλου ὀρθογωνίου κτίσματος, πιθανῶς ταφικῆς χρήσεως, τμῆμα ταφικοῦ περιβόλου καί τινα ἐνδιαφέροντα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη οὐχὶ κατὰ χώραν (Σχέδ. 3). Τὸ ὀρθογώνιον κτίσμα εἶχεν ἐξωτ. διαστάσεις 9.70 × 6.80 μ., μέγ. σωζ. ὕψος 1.25 μ. καὶ πάχος πλευρικῶν τοιχωμάτων 1-1.50 μ. Ταῦτα ἦσαν ἐκτισμένα δι' ἀργῶν λίθων συνδεδεμένων διὰ κονιάματος (Πί ν. 233 γ). Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας, ἀνευρέθησαν, εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον, γωνιαῖον τμῆμα ἰωνικοῦ γείσου (ἀριθ. 575) καὶ γωνιαῖον τμῆμα ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου (ἀριθ. 581). Κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν μέρος τοῦ οἰκοπέδου — ἔξωθεν τοῦ

18. Διὰ τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου βλ. C. Isings. Roman Glass from Dated Finds, Groningen/Djakarta 1957, σ. 34-35, σχῆμα 16, Ιου αἰ. μ.Χ.

19. Corinth XII, σ. 296 κ.ἑ. πίν. 123, ἀριθ. 2519-2523.

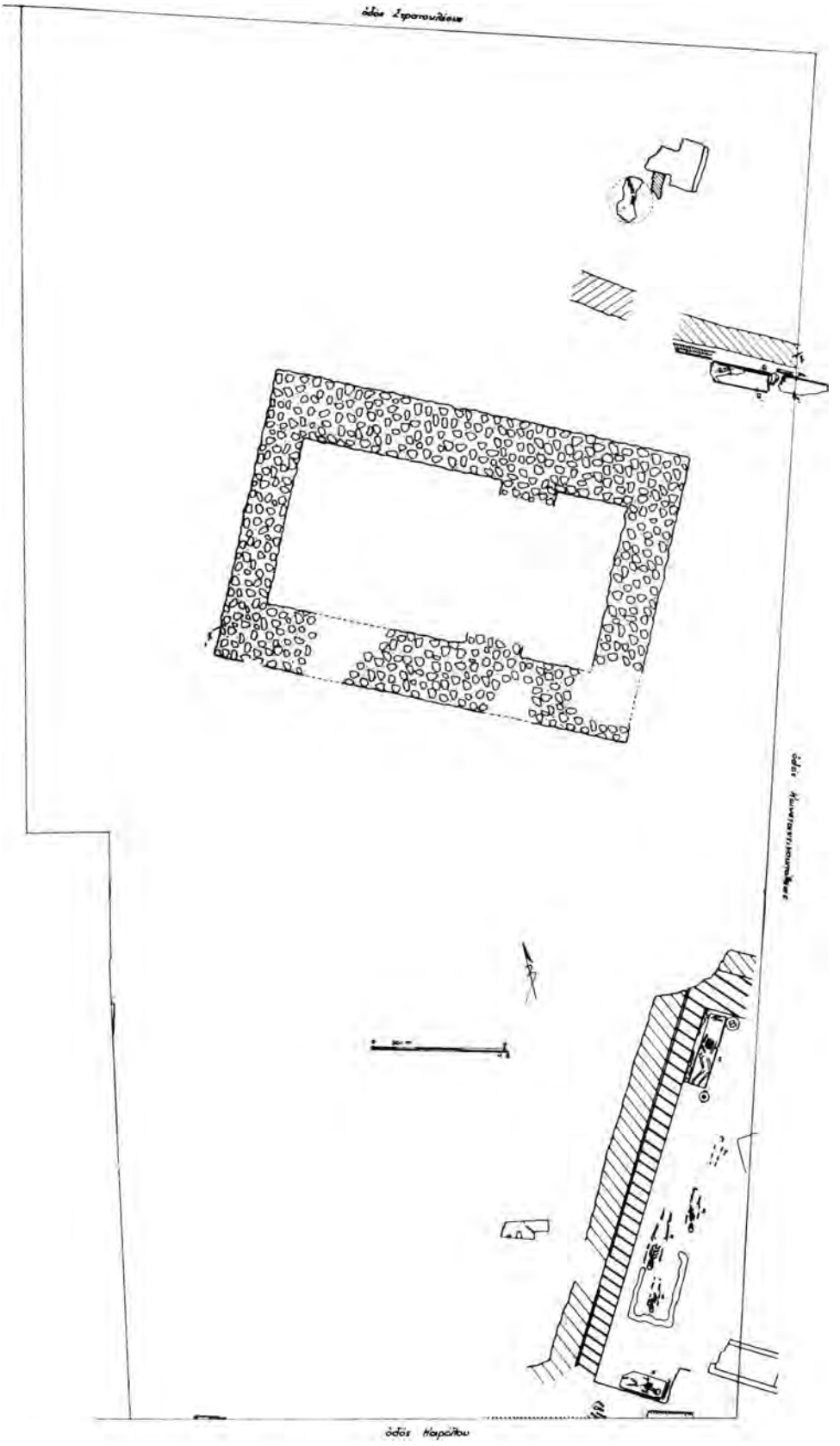

Σχέδ. 3. Πάτραι. Ὁδὸς Κωνσταντινουπόλεως 82, Στρατοκλέους καὶ Καρόλου. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

ταφικοῦ περιβόλου — εὑρέθη ἀνερριμμένον καὶ δεύτερον γωνιαῖον τμῆμα γείσου μετὰ τῆς ἀριστερᾶς γωνίας ἀετώματος (ἀριθ. 634). Τὰ ὑπ' ἀριθ. 581 καὶ 634 ἀπεικονίζονται εἰς τὸν Πίν. 233 ε. Μῆκος ὑπερκειμένου μέλους 1.14 μ. Αἱ διαστάσεις ἐπιτρέπουν τήν, οὐχὶ μετὰ βεβαιότητος, ἀπόδοσιν τῶν τριῶν μελῶν εἰς τὸν θριγκὸν τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος κτίσματος.

Κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀνευρέθη τμῆμα ταφικοῦ περιβόλου, περιλαμβάνον ἐννέα τάφους (Πίν. 233 δ). Ὁ δυτικὸς τοῖχος αὐτοῦ διετηρεῖτο εἰς ὕψος 1.75 μ. Κατωτέρω δίδεται σύντομος περιγραφὴ τῶν τάφων καὶ τῶν κτερισμάτων:

Τάφος 1: Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ περιβόλου. Παιδικός, κεραμοσκεπής. Διαστάσεις: 1 × 0.45 × 0.50 μ. Προσανατολισμὸς ΒΑ.-ΝΔ.

Τάφος 2: Ἀπεκαλύφθη κάτωθεν τοῦ προηγουμένου. Κεραμοσκεπής. Διαστάσεις: 1.70 × 0.40 × 0.40 μ. Περιεῖχε σκελετὸν καὶ ὑάλινον unguentarium (ἀριθ. 765) (Πίν. 234 γ), τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.[20]. Παρὰ τὸν τάφον (Σχέδ. 3) εὑρέθησαν τεφροδόχος στάμνος (ἀριθ. 1672), παρομοία πρὸς ἀνευρεθείσας εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κολοκοτρώνη 29-35 οἰκόπεδον (βλ. ἀνωτέρω καὶ Πίν. 232 γ - δ), καὶ μολυβδίνη τεφροδόχος κάλπη μετὰ τοῦ πώματος (ἀριθ. 742). Ἡ τελευταία περιείχετο ἐντὸς τοῦ κάτω ἡμίσεος ὀξυπυθμένου ἀμφορέως, τοῦ ἄνω ἡμίσεος χρησιμεύοντος ὡς καλύμματος (Πίν. 234 α - β). Ὕψος κάτω ἡμίσεος 0.38 μ.

Τάφοι 3 καὶ 4: Εὑρέθησαν πρὸς Ν. τῶν τάφων 1 καὶ 2, εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ 1. Προσανατολισμὸς ΒΑ.-ΝΔ. Καλύτερον διετηρεῖτο ὁ 4. Οἱ σκελετοὶ ἔκειντο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, κεκαλυμμένοι διὰ καμπύλων κεραμίδων.

Τάφος 5: Εὑρέθη πρὸς Ν. τῶν τάφων 3 καὶ 4, εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον. Προσανατολισμὸς ΒΔ.-ΝΑ. Διαστάσεις: 1.30 × 0.40 × 0.30 μ. Παιδικός, κεραμοσκεπής. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ σκελετοῦ εὑρέθη ὑάλινον ἄωτον ἀγγεῖον (ἀριθ. 780) (Πίν. 234 δ), ἀνῆκον εἰς τύπον τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 1ου-2ου αἰ. μ.Χ.[21].

Τάφος 6: Ἀπεκαλύφθη 1.10 μ. βαθύτερον τῶν τάφων 3 καὶ 4, ἀμέσως πρὸς Ν. αὐτῶν, μὲ τὸν αὐτὸν προσανατολισμόν. Πέριξ τοῦ παιδικοῦ σκελετοῦ εὑρέθησαν χαλκοῖ καὶ σιδηροῖ ἧλοι, ἀνήκοντες πιθανώτατα εἰς ἀποσυντεθεῖσαν ξυλίνην σαρκοφάγον. Ἡ νεκρὰ εἶχεν ἐνταφιασθῆ φέρουσα ἁπλᾶ χρυσᾶ ἐνώτια, χρυσοῦν ὀφιόμορφον δακτύλιον καὶ ὅρμον ἐκ τριάκοντα τριῶν ψήφων ἐξ ὑαλομάζης (Πίν. 234 ε). Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ σκελετοῦ εὑρέθησαν τρία πήλινα καὶ τέσσαρα ὑάλινα unguentaria (Πίν. 234 στ - ζ). Τὰ πρῶτα ἀνήκουν εἰς τύπον χαρακτηρίζοντα τὰ τέλη τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. καὶ τὸν 1ον αἰ. μ.Χ. (ἀριθ. 1740-1742)[22]. Τὰ ὑάλινα χρονολογοῦνται ἐπίσης εἰς τὸν 1ον αἰ. μ.Χ. (ἀριθ. 766-769)[23].

Τάφος 7: Ἔκειτο εἰς τὸ μέσον τῆς μεταξὺ τῶν τάφων 2 καὶ 3 ἀποστάσεως, εἰς ἐπίπεδον ὀλίγον χαμηλότερον τοῦ 2. Προσανατολισμὸς ΒΑ.-ΝΔ. Παιδικός. Διετηροῦντο ἴχνη τῆς διὰ κεραμίδων καλύψεως, ἐνῷ ὡς πυθμὴν εἶχε χρησιμοποιηθῆ τὸ ἔδαφος. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ὀστῶν τοῦ σκελετοῦ συνελέγησαν ἀργυρᾶ πόρπη, ἐπίχρυσος κατὰ τὸ ἐμπρόσθιον μέρος, καὶ ἀργυρᾶ γραφίς (Πίν. 235 α)[24]. Ἄλλα κτερίσματα εἶναι πέντε πήλινα unguentaria (ἀριθ. 1743-1747) (Πίν. 235 γ), ὑάλινον σφαιρικὸν unguentarium (ἀριθ. 796) (Πίν. 235 β, δεξιά), ὑάλινον κύπελλον (ἀριθ. 797) (Πίν. 235 β, ἀριστερὰ) καὶ ὡραῖος ὑάλινος σκύφος (ἀριθ. 779) (Πίν. 235 δ), χρονολογοῦντα τὴν ταφὴν εἰς τὸ α' ἥμισυ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.[25]. Ἐκ τοῦ τάφου προέρχεται καὶ χαλκοῦν νόμισμα Κορίνθου τοῦ 4ου-5ου αἰ. μ.Χ. (πρβλ. SNG Cop., 211-212).

Σαρκοφάγος. Ἀνευρέθη κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον τοῦ τῶν τάφων τοῦ περιβόλου. Τὸ μεγαλύτερον μέρος ταύτης ἐξετείνετο πέραν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Κωνσταντινουπόλως. Ἀσβεστολιθική, πλακοσκεπής. Προσανατολισμὸς ΒΔ.-ΝΑ. Ἐσωτ. διαστάσεις: 1.85 × 0.60 × 0.55 μ. Κατὰ τὸν μετὰ δυσκολίας γενόμενον καθαρισμὸν συνελέγησαν χρυσῆ δανάκη μετ' ἐκτυπώματος περιστερᾶς (dove alighting) (Πίν. 236 α), χαλκοῦς δίσκος πτυκτοῦ κατόπτρου καὶ τρία ἐνδιαφέροντα χαλκᾶ ἐξαρτύματα τοῦ μηχανισμοῦ ἀσφαλίσεως ξυλίνης κίστης (ἀριθ. 1006 α - γ) (Πίν. 236 β, κάτω)[26]. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἑπτὰ ὑάλινα unguentaria (ἀριθ. 770-775 καὶ 752) (Πίν. 236 γ, ε) χρονολογοῦντα τὸν τάφον εἰς τὸν 1ον αἰ. μ.Χ.[27].

Ἐκ τῶν χωμάτων τῆς ἐκσκαφῆς τοῦ νοτίου μέρους τοῦ οἰκοπέδου συνελέγησαν τμῆμα μαρμαρίνης ἀμφιγράφου πλακὸς (ἀριθ. 619) καὶ περίαπτον (;) ἐκ τριῶν χαλκῶν δακτυλίων φερόντων ἀποφύσεις (Πίν. 236 δ)[28].

20. Πρβλ. Isings, ἔ.ἀ., σχῆμα 82.

21. Ἔ.ἀ., σχῆμα 68.

22. Πρβλ.. Agora V, πίν. 5, G97-98.

23. Διὰ τὰ δύο μεσαῖα τοῦ Πίν. 234 ζ βλ. F. Fremersdorf, Römisches Buntglas in Köln, Köln 1958, πίν. 57 κάτω.

24. Corinth XII, σ. 185 κ.ἑ., πίν. 83, ἀριθ. 1348.

25. Διὰ τὸ πήλινα unguentaria βλ. Agora V, πίν. 18, M8 καὶ διὰ τὸ σφαιρικὸν ὑάλινον Isings, ἔ.ἀ., σ. 25-26, σχῆμα 10. Διὰ τὸ bowl τοῦ Πίν. 235 δ βλ. Isings, αὐτ., σ. 35-36, σχῆμα 17.

26. Διὰ παρόμοιον εὕρημα ἐκ Κεραμεικοῦ καὶ περὶ τοῦ τρόπου λειτουργίας βλ. W. Hoepfner, Ein Kombinationsschloss aus dem Kerameikos, AA 1970, σ. 210-213, εἰκ. 1-4.

27. Διὰ τὰ δύο μικρότερα τοῦ Πίν. 236 ε βλ. Isings ἔ.ἀ., σχῆμα 8, καὶ διὰ τὸ μεγαλύτερον G. Platz-Horster, Antike Gläser (κατάλογος τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Antikenmuseum τοῦ Βερολίνου, Νοέμβριος 1976-Φεβρουάριος 1977), ἀριθ. 122.

28. Πρβλ. Corinth XII, πίν. 126, ἀριθ. 2659.

13. Ὁδὸς Ἁγίου Δημητρίου 90

Ἐντὸς οἰκοπέδου τῆς ἄνω πόλεως τῶν Πατρῶν, ἰδιοκτησίας Λαβιδοπούλου, ἀνευρέθησαν ἐρείπια κτίσματος, περιλαμβάνοντα ὑπόκαυστον (Σχέδ. 4· Πίν. 237 α). Ὁ μεταξὺ τῶν τοίχων 2 καὶ 4 στενομήκης χῶρος προσδιώριζε πιθανώτατα τὴν θέσιν τῆς

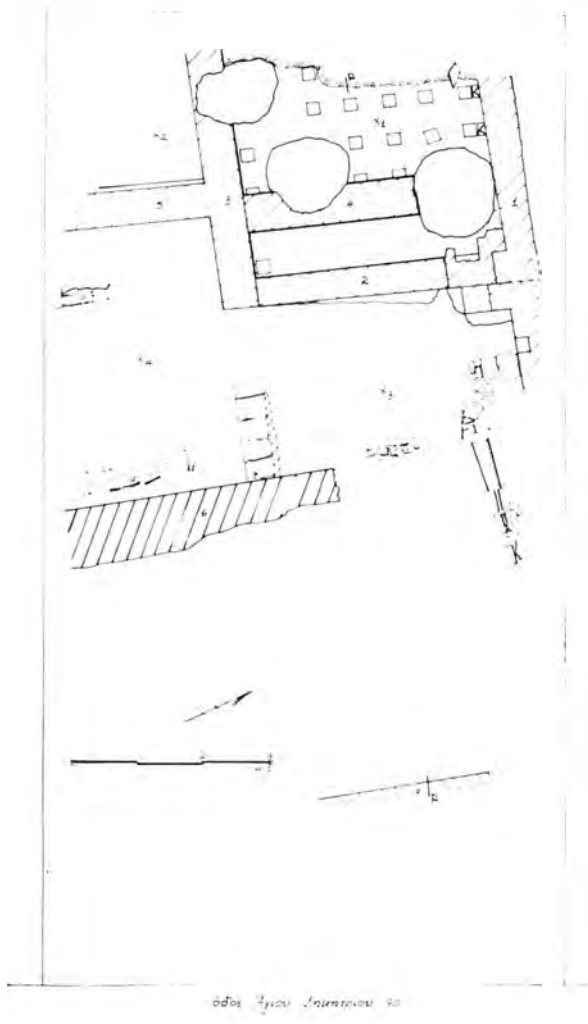

Σχέδ. 4. Πάτραι. Ὁδὸς Ἁγίου Δημητρίου 90. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

πυέλου (alveus). Τοξωτὸν ἄνοιγμα εἰς τὸν τοῖχον 2, φραχθὲν μεταγενεστέρως δι' ἀργολιθοδομῆς, ἀπετέλει τὸν ἀγωγὸν τοῦ θερμοῦ ἀέρος. Εἰς τοὺς τρεῖς ἀποκαλυφθέντας χώρους, οἱ ὁποῖοι περιέβαλλον τὸ ὑπόκαυστον, διετηροῦντο λείψανα ψηφιδωτῶν δαπέδων. Τὸ καλύτερον σωζόμενον τμῆμα, ἐντὸς τοῦ πρὸς ΝΔ. τοῦ ὑποκαύστου χώρου, ἐκοσμεῖτο διὰ φυτικοῦ θέματος ἐκ πολυχρώμων ψηφίδων. Κάτωθεν τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ παρακειμένου χώρου (Πίν. 237 α, κάτω) ἀπεκαλύφθησαν δύο κεραμοσκεπεῖς τάφοι, ἐνῷ μεταγενεστέρα κεραμοσκεπὴς ταφὴ εὑρέθη ἄνωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ πρὸς Α. τοῦ ὑποκαύστου χώρου.

Μικρὸν τμῆμα μαρμαρίνου ἰωνικοῦ κιονοκράνου (ἀριθ. 608) (Πίν. 237 β) προέρχεται ἐκ τῶν χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς ἄνωθεν τοῦ προαναφερθέντος ψηφιδωτοῦ μὲ τὸ φυτικὸν θέμα. Κάτωθεν τοῦ αὐτοῦ ψηφιδωτοῦ ἀνευρέθη ἀντωνιανὸς Πρόβου. Ἕτερα δύο χαλκᾶ ὑστερορρωμαϊκὰ νομίσματα συνελέγησαν ἐκ τοῦ χώρου τοῦ ὑποκαύστου καὶ ἐκ τοῦ πρὸς Α. αὐτοῦ χώρου.

14. Ὁδὸς Σταμ. Βουλγάρεως 14

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ζερβέα ἦλθον εἰς φῶς ἐγκαταστάσεις ληνεῶνος. Ἐνδιαφέρουσα ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις τριῶν τετραπλεύρων δεξαμενῶν, μιᾶς μεγάλης (1) καὶ δύο μικρῶν (Σχέδ. 5). Αἱ δεξαμεναὶ 1 καὶ 3 συνεδέοντο δι' ἀγωγοῦ. Ὁ πυθμὴν τῆς τελευταίας ἔκλινεν ἐλαφρῶς πρὸς τὸ κέντρον καὶ εὑρίσκετο περὶ τὰ 0.60 μ. χαμηλότερον τοῦ πυθμένος τῶν δύο ἄλλων. Οἱ πυθμένες τῶν δεξαμενῶν καὶ τὰ κάθετα τοιχώματα τῆς 3 ἔφερον ἐπένδυσιν ἐκ παχείας στρώσεως ὑδραυλικοῦ κονιάματος ἀναμείκτου μετὰ χαλίκων, ἀνακαινισθεῖσαν τοὐλάχιστον δίς, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ὑπάρξεως ἐπαλλήλων στρώσεων κονιάματος ἄνωθεν τῆς ἀρχικῆς (Πίν. 237 γ). Ἡ μεγάλη δεξαμενὴ περιελάμβανε, κατὰ τὴν νοτίαν γωνίαν, ἑτέραν μικρὰν τετράγωνον, βάθ. 0.28 μ., φέρουσαν κυκλικὴν ἐκβάθυνσιν εἰς τὸ κέντρον τοῦ πυθμένος. Ἡ κατασκευὴ (Πίν. 237 γ) ἐχρησίμευε προφανῶς εἰς τὴν ἄντλησιν τοῦ τελευταίου ὑπολοίπου τοῦ γλεύκους, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύνατο νὰ ρεύσῃ διὰ τοῦ προαναφερθέντος ἀγωγοῦ ἐκ τῆς μεγάλης πρὸς τὴν παρακειμένην δεξαμενὴν 3 (βλ. καὶ κατωτ. σ. 376, οἰκ. ἀριθ. 26).

Τὰ μόνα εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ἦσαν μία πυραμιδοειδής, τρεῖς κωνικαὶ καὶ τρεῖς πλακοειδεῖς ἀγνῦθες (Πίν. 237 δ), ὡς καὶ ἐφθαρμένον χαλκοῦν νόμισμα (μικρὰ ὑποδιαίρεσις τοῦ 5ου-6ου αἰ. μ.Χ.).

15. Ὁδὸς Κανάρη 60 καὶ Κανακάρη

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Σολωμοῦ ἀνευρέθη τμῆμα πλακοστρώτου ρωμαϊκῆς ὁδοῦ, γνωστῆς ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Κανάρη 62 καὶ Κανακάρη κείμενον ἔναντι οἰκόπεδον (βλ. ἀνωτ. σ. 351). Ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῶν παροδίων οἰκιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπεῖχον ἀλλήλων 5.50 μ. Τούτων ἡ βόρειος εἶχεν ἄνοιγμα ἐξόδου πρὸς τὴν ὁδὸν (Σχέδ. 6· Πίν. 238 α). Κατὰ μῆκος τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ ὑπῆρχε πεζοδρόμιον, πλ. 1.35 μ., ἐστρωμένον δι' ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, κειμένων 0.12 μ. ἄνωθεν τῶν πλακῶν τοῦ καταστρώματος. Αἱ σωζόμεναι πλάκες τῆς κυρίως ὁδοῦ ἦσαν παχύτεραι τῶν τοῦ πεζοδρομίου καὶ διετήρουν βαθείας αὔλακας γενομένας ἐκ τῆς τριβῆς

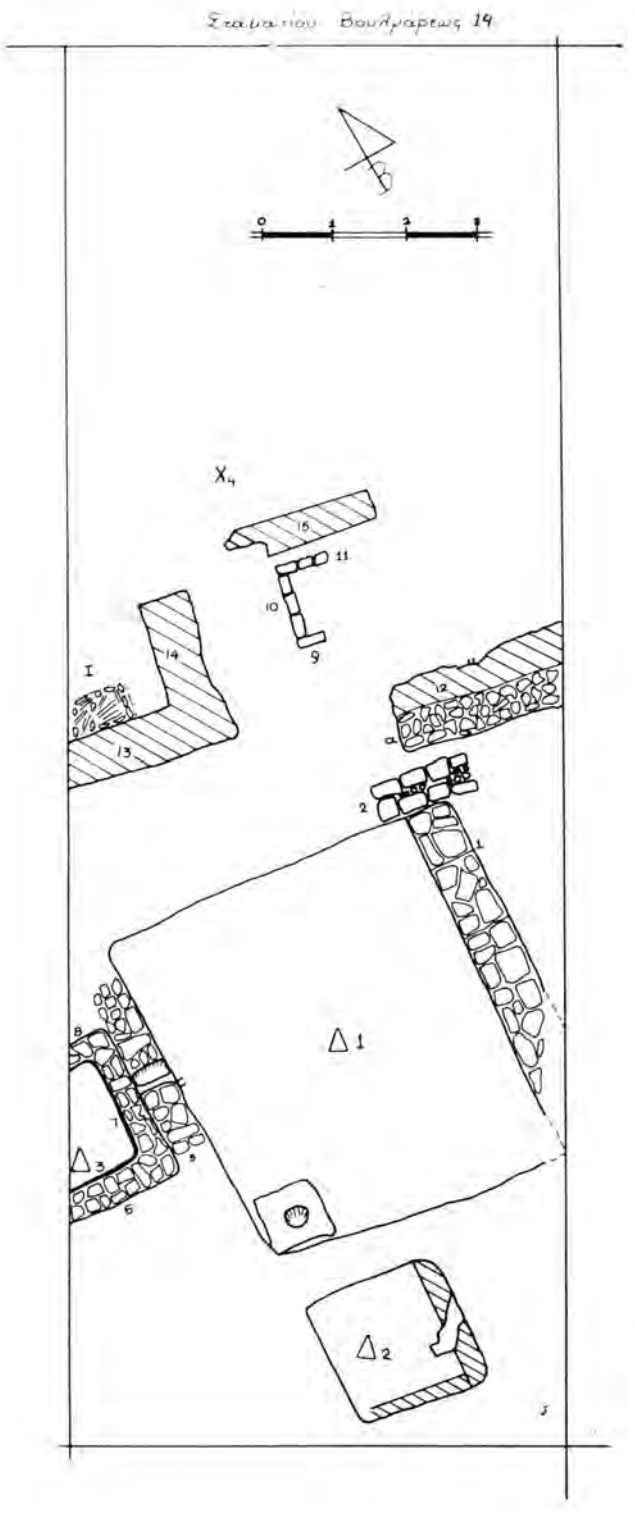

Σχέδ. 5. Πάτραι. Ὁδός Σταμ. Βουλγάρεως 14. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

τῶν τροχῶν (εἰς τὸ παρατιθέμενον σχέδιον ἡ ἀποτύπωσις τῶν αὐλάκων δὲν εἶναι συμπεπληρωμένη). Τὸ ὑπόστρωμα ἦτο ἐκ χαλίκων.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε μεγαλύτερον μέρος τῆς πρὸς Β. τῆς ὁδοῦ οἰκίας, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἄνοιγμα θύρας τοῦ τοίχου 2 εἶχε φραχθῆ διὰ τοιχαρίου περιλαμβάνοντος καὶ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἰς δευτέραν χρῆσιν, ὡς βάσιν ἀμφικιονίσκου (Πίν. 238 α). Εἰς τὸ λιθόκτιστον φρέαρ τοῦ χώρου 2 εὑρέθησαν ἐκτισμένα τμῆμα μαρμαρίνης βάσεως ἰωνικοῦ κίονος καὶ μαρμάρινον μέτρον βάρους, διαστ. 0.175 × 0.10 × 0.06 μ. (Πίν. 238 ε)[29]. Τὸ φρέαρ τοῦ παραπλεύρου χώρου 5 ἔφερεν ἐσωτερικὴν ἐπένδυσιν ἐξ ἐπαλλήλων πηλίνων κυλίνδρων, ἐσωτ. διαμ. 0.60 μ. Πέριξ τούτου διετηρεῖτο τμῆμα ὑποστρώματος δαπέδου.

Ἐκ τοῦ χώρου 2 προέρχεται μαρμάρινον κορινθιακὸν κιονόκρανον, ἐσωτερικῶς κοῖλον ἐκ δευτέρας χρήσεως (ἀριθ. 593) (Πίν. 238 στ), ἐκ δὲ τοῦ χώρου 5 διάφορα μικροαντικείμενα, ὡς δύο ὀστέινα κοχλιάρια, ὀστεῖνη βελόνη ραπτικῆς, ψῆφοι τινὲς τοῦ τύπου «melon beads» ἐξ ὑάλου καὶ ὑαλομάζης[30], τμῆμα ραβδίσκου ἐκ συμπαγοῦς ὑάλου (ἀριθ. 990)[31], χαλκοῦν ἐξάρτημα ἀγνώστου χρήσεως (ἀριθ. 994) (Πίν. 238 β)[32] κ.ἄ. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώρου προέρχονται τρία χαλκᾶ νομίσματα ἐποχῆς Αὐγούστου (πρβλ. SNG Cop., 168), σηστέρτιος Τραϊανοῦ καὶ ἀργυροῦν δηνάριον Τραϊανοῦ, φέρον ἐπὶ τῆς ἐμπροσθίας ὄψεως δαφνοστεφῆ κεφαλὴν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας τὴν Ἰσότητα (Aequitas) (Πίν. 238 γ-δ)[33].

16. Ὁδὸς Καραϊσκάκη 90

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Νταβλούρου ἀπεκαλύφθη τοῖχος, μήκ. 22.80 μ., ἀγνώστου χρήσεως. Κατεύθυνσις ΒΔ.-ΝΑ., πλάτος 0.50, μέγ. σωζ. ὕψος 1.15 μ. (Πίν. 239 α). Οὗτος ἔβαινεν ἐπὶ ὑποθεμελιώσεως, ὕψ. 0.35 μ., ἐξεχούσης καὶ ἐκ τῶν δύο πλευρῶν τῆς ἀνωδομῆς, ἡ ὁποία ἀπετελεῖτο ἐκ λίθων καὶ θραυσμάτων κεραμίδων καὶ ὀπτοπλίνθων, συνδεομένων διὰ κονιάματος, καὶ διετήρει λείψανα ἐπενδύσεως τῶν ὄψεων ἐκ στρώσεως κονιάματος. Πρὸς ΒΔ. ὁ ὡς ἄνω τοῖχος ἐκάμπτετο δὶς κατ' ὀρθὴν γωνίαν. Αἱ δύο γωνίαι, ἐξωτερικῶς, ἦσαν ἐπενδεδυμέναι δι' ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων (Πίν. 239 β). Τὸ ἀκραῖον σκέλος τοῦ τοίχου διετηρεῖτο εἰς μῆκος 1.90 μ. καὶ εἶχε τὰς ὄψεις τῆς ἀνωδομῆς

29. Corinth, ἔ.ἀ., σ. 203 κ.ἑ., πίν. 97.

30. Αὐτ., σ. 287 κ.ἑ., πίν. 121, ἀριθ. 2418-2420.

31. Πρβλ. Isings, ἔ.ἀ., σ. 94-95, σχῆμα 79 («Stirring-rod»), ὡς καὶ G. Davidson Weinberg, Glass Manufacture in Hellenistic Rhodes, ΑΔ 24 (1969): Μελέται, σ. 146, Πίν. 81 α.

32. Πρβλ. G. M. Young, Excavations in Siphnos, BSA 44 (1949), πίν. 26, 1.

33. Πρβλ. BMC III, σ. 71, ἀριθ. 281-287.

ἐκτισμένας ἀμελῶς κατὰ τὸ σύστημα opus reticulatum (Π ί ν. 239 β).

17. Ὁδὸς Καραϊσκάκη 107-109

Εἰς τὰς παρυφὰς τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Τσαπάρα ἀνευρέθησαν λείψανα τοιχαρίων καὶ τάφου (;), συνεχιζόμενα πέραν τῶν ὁρίων αὐτοῦ, κάτωθεν τῶν ὁμόρων οἰκοδομῶν.

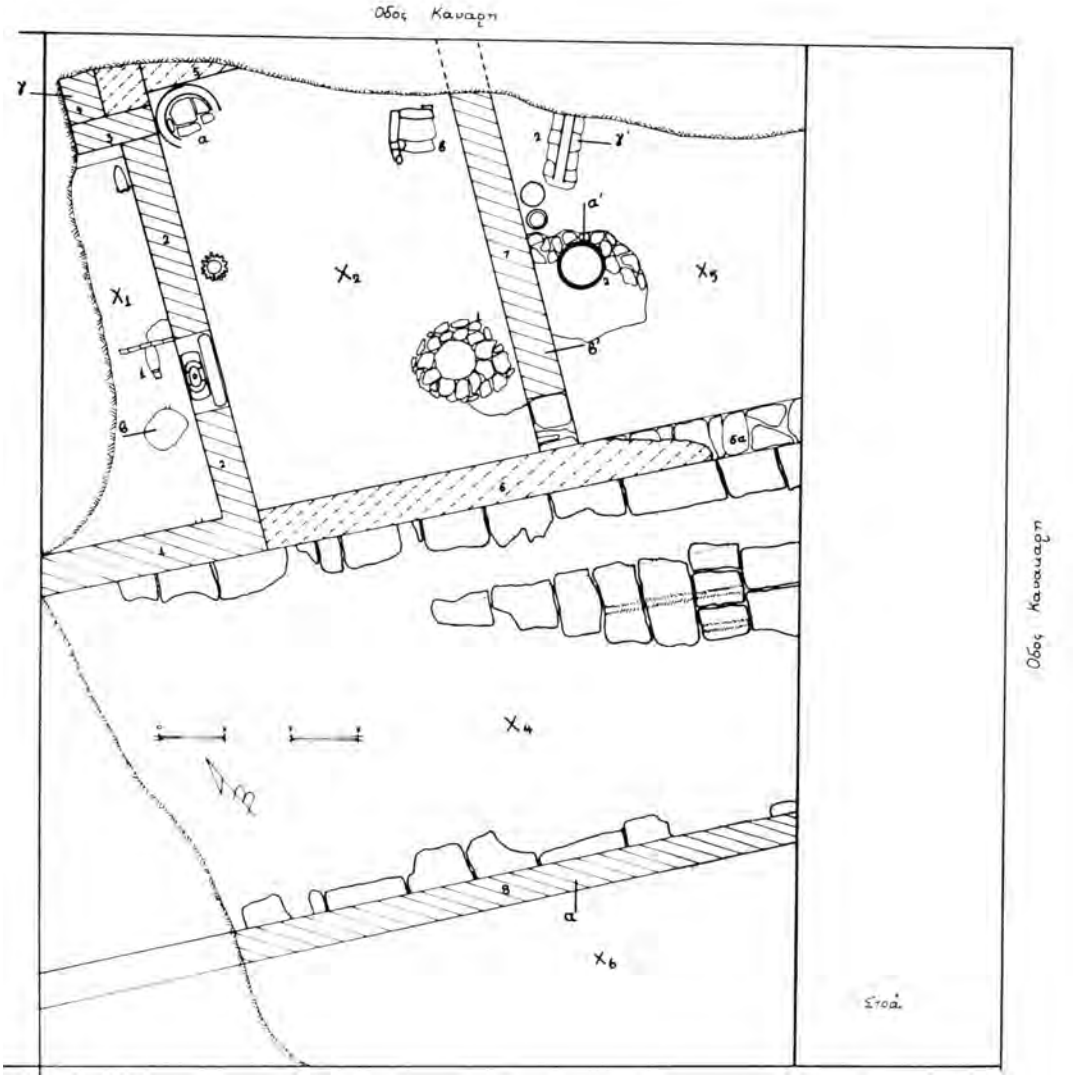

Σχέδ. 6. Πάτραι. Ὁδὸς Κανάρη 60 καὶ Κανακάρη. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

18. Ὁδὸς Σατωβριάνδου 53-55

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Τσασερλῆ ἀπεκαλύφθη τμῆμα νεκροταφείου. Κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀνεσκάφη τὸ ἥμισυ ἀκαλύπτου κτιστοῦ τάφου καὶ ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ περιέχοντος τοῦτον περιβόλου. Προσανατολισμὸς τάφου ΒΑ.-ΝΔ. Ἐσωτ. μῆκος 2.10, ἀποκ. πλάτος 0.80 μ. (τὸ ὑπόλοιπον ἐξετείνετο κάτωθεν τῆς ὁμόρου οἰκοδομῆς). Κατὰ τὸν καθαρισμὸν εὑρέθησαν διατεταραγμένα ὀστᾶ. Πρὸς ΝΔ., εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον, ἤλθον εἰς φῶς τμῆμα ἑτέρου ταφικοῦ περιβόλου (;), λείψανα ἰσχυροῦ τοίχου καὶ δύο μεμονωμένοι τάφοι (Π ί ν. 239 γ - δ). Τὸ τμῆμα τοῦ περιβόλου συνίστατο ἐκ μεγάλων πωροπλίνθων καὶ διετηρεῖτο εἰς ὕψος ἑνὸς δόμου. Μῆκος 4.20, σωζ. πλάτος 1.90 μ. Πρὸς ΒΑ. τούτου εὑρέθη τμῆμα τοίχου ἐξ ἀργῶν λίθων συνδεδεμένων διὰ κονιάματος, μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ.-ΝΔ. Σωζ. μῆκος 4.40, μέγ. σωζ. πλάτος 2.20, σωζ. ὕψος 1 μ. Καθέτως πρὸς τὴν δυτικὴν πλευ-

ράν του ἐφέρετο ἕτερος τοῖχος τῆς αὐτῆς κατασκευῆς, μήκ. 1.50 μ. καὶ πλ. 0.60 μ., τοῦ ὁποίου τὸ ἄκρον ἦτο ἐπενδεδυμένον διὰ πηλίνων στρωτήρων κεραμίδων. Εἰς τὸν Πίν. 239 δ δίδεται λεπτομέρεια τῆς κατασκευῆς.

Τάφος 1: Ἐκ τῆς καλύψεως διετηρεῖτο τμῆμα κεραμίδος. Ὁ σκελετὸς ἔκειτο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μὲ προσανατολισμὸν ΒΑ.-ΝΔ. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ κρανίου ἀνευρέθησαν δύο ἀγάνωτα πήλινα unguentaria μετὰ ἀμφικωνικοῦ σώματος καὶ ὑπερυψωμένης βάσεως (ἀριθ. 1593-1594) (Πίν. 240 β).

Τάφος 2 (Πίν. 239 γ, ε): Τετράπλευρος, κτιστός, μὲ προσανατολισμὸν Α.-Δ. Ἐξωτ. διαστάσεις: 2.50 × 1, μέγ. ὕψος 0.95 μ. Τὰ πλευρικὰ τοιχώματα ἀπετελοῦντο ἐκ σειρῶν ὀπτοπλίνθων καὶ ὁ πυθμὴν ἐκ τεμαχίων κεραμίδων. Ἐκαλύπτετο διὰ καμπύλων κεραμίδων, ἄνωθεν τῶν ὁποίων συνεχίζοντο, κλίνουσαι καὶ σχηματίζουσαι καμάραν, αἱ σειραὶ ὀπτοπλίνθων τῶν τοιχωμάτων τῶν μακρῶν πλευρῶν. Ἐντὸς αὐτοῦ, παρὰ τὴν δυτικὴν πλευράν, ἀνευρέθη μολυβδίνη τεφροδόχος κάλπη (ἀριθ. 781) εἰς κακὴν κατάστασιν διατηρήσεως. Μεταξὺ τῶν κεκαυμένων ὀστῶν εὑρέθησαν τρία ὀστέινα κομβία, τρία ἡμίσεα καὶ πολλὰ ἄλλα ὀστέινα ἀντικείμενα, τινὰ τῶν ὁποίων εἰκονίζονται εἰς τὸν Πίν. 240 α[34]. Διάμετρος κομβίων: 0.015-0.023 μ. Ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τοῦ τάφου προέρχονται δύο πήλινα unguentaria (ἀριθ. 1681-1682) (Πίν. 240 γ, μέσον καὶ δεξιὰ)[35] καὶ πέντε ὑάλινα (ἀριθ. 736-740) (Πίν. 240 δ)[36], χρονολογοῦντα τὸν τάφον εἰς τὸν 1ον αἰ. μ.Χ.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Β. τοῦ ὡς ἄνω τάφου, εἰς τὸ αὐτὸ περίπου βάθος, ἀνευρέθησαν ὀστᾶ τινα, ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων (ἀριθ. 840) ἐξ ἐκτύπων ἐλασμάτων εἰς μορφὴν σειρήνων (;), χρυσοῦς δακτύλιος (ἀριθ. 839), φέρων ἐπὶ τῆς ἐλλειψοειδοῦς σφενδόνης ἔκτυπον γυναικείαν κεφαλὴν κατὰ κρόταφον (Πίν. 240 ζ), δύο λογχοειδῆ χρυσᾶ φύλλα (ἀριθ. 841) καὶ ἑπτὰ πήλινα ἀτρακτόσχημα unguentaria (ἀριθ. 1674-1680) (Πίν. 240 ε - στ). Τὰ ἀνωτέρω προφανῶς ἦσαν λείψανα παλαιόθεν διατεταραγμένης ταφῆς, ἀνερχομένης εἰς τὴν μέσην ἑλληνιστικὴν περίοδον[37].

19. Ὁδὸς Κορίνθου 246 καὶ πλατεῖα Γεωργίου Α΄

Ἐντὸς τοῦ κεντρικοῦ οἰκοπέδου τῆς πλατείας Γεωργίου Α΄, ἰδιοκτησίας Σιώρη, ἀπεκαλύφθησαν τάφοι τῶν ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων. Κατωτέρω δίδεται σύντομος περιγραφή:

Τάφος 1: Εὑρέθη ἀκάλυπτος καὶ ἡμικατεστραμμένος. Κιβωτιόσχημος, ἐκ παχειῶν ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν. Προσανατολισμὸς ΒΔ.-ΝΑ. Σωζ. μῆκος 1.25, πλάτος 0.60 μ. Περιεῖχε σκελετὸν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς ΒΔ.

Τάφος 2 (Πίν. 241 α - β): Κτιστὸς ἐξ ἀσβεστολίθων, ἀδρομερῶς εἰργασμένων καὶ θραυσμάτων ὀπτοπλίνθων, συνδεομένων δι' ἰλύος. Προσανατολισμὸς ΒΔ.-ΝΑ. Ἐξωτ. διαστάσεις: 2.15 × 0.90 μ. Πυθμὴν τὸ φυσικὸν ἔδαφος, κάλυψις διὰ τριῶν ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν καὶ μαρμαρίνης κυματιοφόρου εἰς δευτέραν χρῆσιν. Περιείχοντο πέντε ἐπάλληλοι σκελετοὶ μὲ τὰς κεφαλὰς πρὸς ΒΔ.

Τάφος 3: Παρομοίας κατασκευῆς πρὸς τὸν προηγούμενον. Προσανατολισμὸς ὁ αὐτός. Ἐξωτ. διαστάσεις: 2.10 × 0.85 μ.

Τάφος 4: Κτιστός, κατεστραμμένος. Περιεῖχε διάσπαρτα ὀστᾶ καὶ κρανία. Προσανατολισμὸς ὁ αὐτὸς μὲ τοὺς προηγουμένους.

Τάφος 5: Κιβωτιόσχημος, ἡμικατεστραμμένος. Προσανατολισμὸς ὁ αὐτὸς μὲ τοὺς προηγουμένους. Σωζ. μῆκος 1.30, πλάτος 0.50 μ. Τὰ πλευρικὰ τοιχώματα ἀπετελοῦντο ἐκ τετραγώνων ὀπτοπλίνθων, διαστ. 0.30 × 0.30 × 0.03 μ., καθέτως τοποθετημένων καὶ ἐνισχυμένων ἐξωτερικῶς δι' ἀργῶν λίθων. Κάλυψις διὰ τεμαχίων κεραμίδων. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν εὑρέθησαν διατεταραγμένα ὀστᾶ καὶ δύο κρανία.

Τάφος 6: Ἀνευρέθη μακρὰν τῶν ὑπολοίπων, πλησίον τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ οἰκοπέδου, μὲ τὸν αὐτὸν προσανατολισμόν. Κατασκευὴ παρομοία μὲ τοῦ τάφου 2. Ἀποκ. μῆκος 1.60 μ. (τὸ ὑπόλοιπον ἐξετείνετο κάτωθεν τῆς πρὸς Β. ὁμόρου οἰκοδομῆς), πλάτος 1.10, ὕψος 0.50 μ. Διὰ τὴν κάλυψιν εἶχον χρησιμοποιηθῆ ἀσβεστολιθικαὶ πλάκες καὶ τμῆμα ἀρραβδώτου κίονος ἐκ τεφροῦ μαρμάρου. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνευρέθησαν πέντε κρανία.

Ἐκ τῶν χωμάτων τῆς ἐκσκαφῆς τῶν πεδίλων συνελέγησαν δύο φόλλεις Κωνσταντίνου Α΄ καὶ εἴκοσι ἄλλα χαλκᾶ νομίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ ταυτιζόμενα εἶναι μικραὶ ὑποδιαιρέσεις τοῦ 5ου-6ου αἰ. μ.Χ.

20. Ὁδὸς Ἠλείας 28 καὶ πλατεῖα Ὁμονοίας

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἀποστολοπούλου ἀπεκαλύφθησαν λείψανα δεξαμενῆς καὶ ἀγωγοῦ ἀπέχοντα ἀλλήλων 6.30 μ. Περὶ τὸ μέσον τῆς μεταξύ των ἀποστάσεως εὑρέθη τμῆμα ἑτέρου ἀγωγοῦ, πιθανῶς συνδέοντος τὰ προηγούμενα. Τῆς δεξαμενῆς διετηρεῖτο ἡ νοτία πλευρά, μήκ. 2.70 μ., μετὰ τμημάτων τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς (Πίν. 241 γ). Ὁ πυθμὴν καὶ τὰ τοιχώματα ἔφερον ἐπένδυσιν ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν, τῶν ὁποίων εἶχον σωθῆ μέρη

34. Corinth XII, σ. 126 κ.ἑ. (Furniture and Furnishings), πίν. 64, ἀριθ. 869.

35. Πρβλ. Agora V, πίν. 2, F50. Τέλη 1ου π.Χ.-1ος αἰ. μ.Χ.

36. Διὰ τὰ τέσσαρα μεγάλα βλ. G. Platz-Horster, Antike Gläser (κατάλογος τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Antikenmuseum τοῦ Βερολίνου, Νοέμβριος 1976-Φεβρουάριος 1977), ἀριθ. 125.

37. Διὰ τὰ unguentaria βλ. Thompson, Hesperia 1934, εἰκ. 52, C76, ὡς καὶ P. Lapp, Palestinian Ceramic Chronology, New Haven 1961, σ. 197, τύπον 91, 1 (200-150 B.C.).

τινά. Ἀρχικῶς ὁ πυθμὴν εὑρίσκετο 0.11 μ. χαμηλότερον καὶ ἀπετελεῖτο ἐξ ὀπτοπλίνθων, κατὰ τὸ σύστημα opus spicatum, ἐπικεχρισμένων δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος.

Ὁ ἀγωγὸς εὑρέθη εἰς ἀπόστασιν 6.30 μ. πρὸς Α. τῆς δεξαμενῆς μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν. Σωζ. μῆκος 6.50 μ. Σειρὰ πηλίνων στρωτήρων κεραμίδων, διαστ. 0.45 × 0.70 μ., ἐπὶ ὑποστρώματος ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος, ἀπετέλει τὸν πυθμένα. Ὁ ἕτερος ἀγωγὸς εἶχε κατεύθυνσιν Α.-Δ. καὶ διετηρεῖτο εἰς μῆκος 1.20 μ. Συνίστατο ἐκ κονιάματος καὶ ἦτο τετραγώνου διατομῆς, μὲ ἐσωτ. διαστάσεις 0.08 × 0.05 μ.

21. Πλατεῖα Ὁμονοίας 5-9

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Σκληβανιώτη ἀνευρέθη ἀγωγὸς μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν., σωζόμενος εἰς δύο τμήματα, μήκ. 8.20 καὶ 3 μ. Οὗτος συνεχίζετο πέραν τῆς πρὸς Β. τοῦ οἰκοπέδου μεσοτοιχίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς πλατείας Ὁμονοίας ἀφ' ἑτέρου. Ἦτο ἐκτισμένος δι' ἀργῶν λίθων συνδεομένων διὰ κονιάματος, ἀναμείκτου μετὰ χαλίκων, καὶ ἔφερεν ἐσωτερικὴν ἐπένδυσιν ἐκ στρώσεως ὁμοίου κονιάματος. Ὀροφὴ καμπύλη. Ἐσωτ. πλάτος 0.50, ἐσωτ. ὕψος 1.10, πάχος τοιχώματος 0.30 μ.

Πρὸς ΝΑ. τοῦ ὡς ἄνω ἀγωγοῦ καὶ εἰς ὀλίγον ὑψηλότερον ἐπίπεδον ἀνεσκάφη τμῆμα κτιστοῦ τάφου, προχωροῦντος καὶ πέραν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς πλατείας Ὁμονοίας, μὲ προσανατολισμὸν ΒΔ.-ΝΑ. Τὰ πλευρικὰ τοιχώματα ἀπετελοῦντο ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ θραυσμάτων ὀπτοπλίνθων. Ἐσωτ. μῆκος 1.90 μ. Κατὰ τὴν ἐντὸς τοῦ ἀκαλύπτου χώρου τοῦ οἰκοπέδου ἔρευναν ἀνευρέθη ἐν τεμαχίοις τὸ κάτω μέρος ἐνεπιγράφου πλακός (ἀριθ. 616).

22. Ὁδὸς Παναχαϊκοῦ 4-6

Τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Κωνσταντάρα εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων πρὸς Ν. τῆς πλατείας Ψηλαλωνίων καὶ ἀμέσως πρὸς Β. τοῦ οἰκοπέδου Παναχαϊκοῦ 8, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1973 εἶχεν ἀνασκαφῆ τμῆμα ρωμαϊκῆς οἰκίας μὲ ψηφιδωτὰ δάπεδα (βλ. ἀνωτέρω σ. 355). Ἡ πρὸς Β. συνέχεια τῆς οἰκίας ταύτης ἀπεκαλύφθη ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τοῦ οἰκοπέδου Κωνσταντάρα. Κατὰ τὸ δυτικὸν ἥμισυ, εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον, ἀνευρέθησαν τάφοι τῶν ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου ὡλοκληρώθη κατὰ τὸ ἔτος 1974, ἐνταῦθα ὅμως δίδεται ἡ πλήρης ἔκθεσις (Σ χ έ δ. 7).

Τάφοι 1-4 (Π ί ν. 241 δ): Παράλληλοι, μὲ προσανατολισμὸν Α.-Δ. Τρεῖς ἦσαν κεραμοσκεπεῖς, ὁ δὲ τέταρτος κτιστὸς δι' ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων. Οἱ περιεχόμενοι σκελετοὶ εἶχον τὰς κεφαλὰς πρὸς Δ. Ἡ ὀροφὴ τοῦ κτιστοῦ τάφου εἶχε χρησιμεύσει ὡς πυθμὴν ἑτέρου κεραμοσκεποῦς (6). Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἀνευρέθησαν δύο ἀκόμη κεραμοσκεπεῖς τάφοι (5 καὶ 7) καὶ γωνία τοίχων ἐξ ἀργῶν λίθων συνδεομένων δι' ἰλύος, ἴσως τμῆμα ταφικοῦ περιβόλου. Σωζ. ὕψος τοίχων 0.40 μ.

Ἐντὸς στενῆς λωρίδος πρὸς Α. τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων ἀνεσκάφησαν ἓξ τάφοι, ταφικὸς περίβολος καὶ τμῆμα δευτέρου, παραλλήλως κείμενοι, μὲ προσανατολισμὸν Α.-Δ.

Τάφοι 9-10: Ἡμικατεστραμμένοι, κτιστοί, μὲ κοινὴν τὴν μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν. Τοιχώματα ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ὀπτοπλίνθων εἰς μᾶλλον ἄτακτον διάταξιν. Κάλυψις δὲν ἐσώζετο. Σωζ. ὕψος 0.40 μ. Οἱ σκελετοὶ ἔκειντο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἔχοντες τὰς κεφαλὰς πρὸς Δ. Τὸ τμῆμα τοῦ ταφικοῦ περιβόλου εἶχε τὴν μίαν πλευρὰν κοινὴν μετὰ τοῦ τάφου 10. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν διατεταραγμένα ὀστᾶ ἑνὸς σκελετοῦ (τάφος 11).

Τάφος 12: Ὁ σκελετὸς ἔκειτο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ., καλυπτόμενος διὰ καμπύλων κεραμίδων.

Τάφοι 13 καὶ 14: Κεραμοσκεπεῖς, ἐπάλληλοι. Ὁ κατώτερος περιεῖχε παιδικὴν ταφήν.

Τάφος 15: Κτιστός, σχεδὸν ὁλοκληρωτικῶς κατεστραμμένος. Παρ' αὐτὸν ἀπεκαλύφθη ταφικὸς περίβολος, προχείρου κατασκευῆς, μὲ εὐτελῆ τοιχώματα ἐξ ἀσβεστολίθων, ἀργῶν ἢ ἀδρομερῶς εἰργασμένων, καὶ θραυσμάτων ὀπτοπλίνθων (Π ί ν. 241 ε). Ἐσωτ. διαστάσεις: 2.20 × 2 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ, κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν, ἀνευρέθη κατεστραμμένος κεραμοσκεπὴς τάφος.

Εἰς τὸ νότιον μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ δωματίου μὲ τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ κυνηγίου (βλ. ἀνωτέρω σ. 355) καὶ τμῆμα τοῦ διακοσμητικοῦ πλαισίου τῆς ψηφιδωτῆς παραστάσεως (Π ί ν. 241 στ). Εἰς ἰδιωτικὸν βαλανεῖον ἀνῆκε τὸ ἀνευρεθὲν κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου τμῆμα ὑποκαύστου, τὸ ὁποῖον πρὸς Δ. ἐπεκοινώνει μετὰ χώρου διατηροῦντος ὑπόστρωμα δαπέδου (;) ἐκ μικροῦ μεγέθους ἀργῶν λίθων συνδεομένων διὰ κονιάματος. Εἰς τὴν αὐτὴν οἰκίαν ἀνῆκε δίκτυον τριῶν μεγάλων κτιστῶν ἀγωγῶν, μὲ πυθμένας ἐξ ἐλαφρῶς καμπύλων κεραμίδων, ἐνῶ λείψανα θεμελίων, ἀποκαλυφθέντα πρὸς Ν. καὶ πρὸς Δ. τοῦ ὑποκαύστου, προήρχοντο ἐκ παλαιοτέρου κτίσματος τῆς περιοχῆς.

23. Ὁδὸς Σολωμοῦ 20-24

Παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Ματαράγκα ἀνευρέθησαν λείψανα τοίχων κτίσματος, συνεχιζομένου πέραν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Σολωμοῦ καὶ τῆς πρὸς Ν. μεσοτοιχίας.

24. Ὁδὸς Μεσολογγίου 75

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Παπαδάτου ἀπεκα-

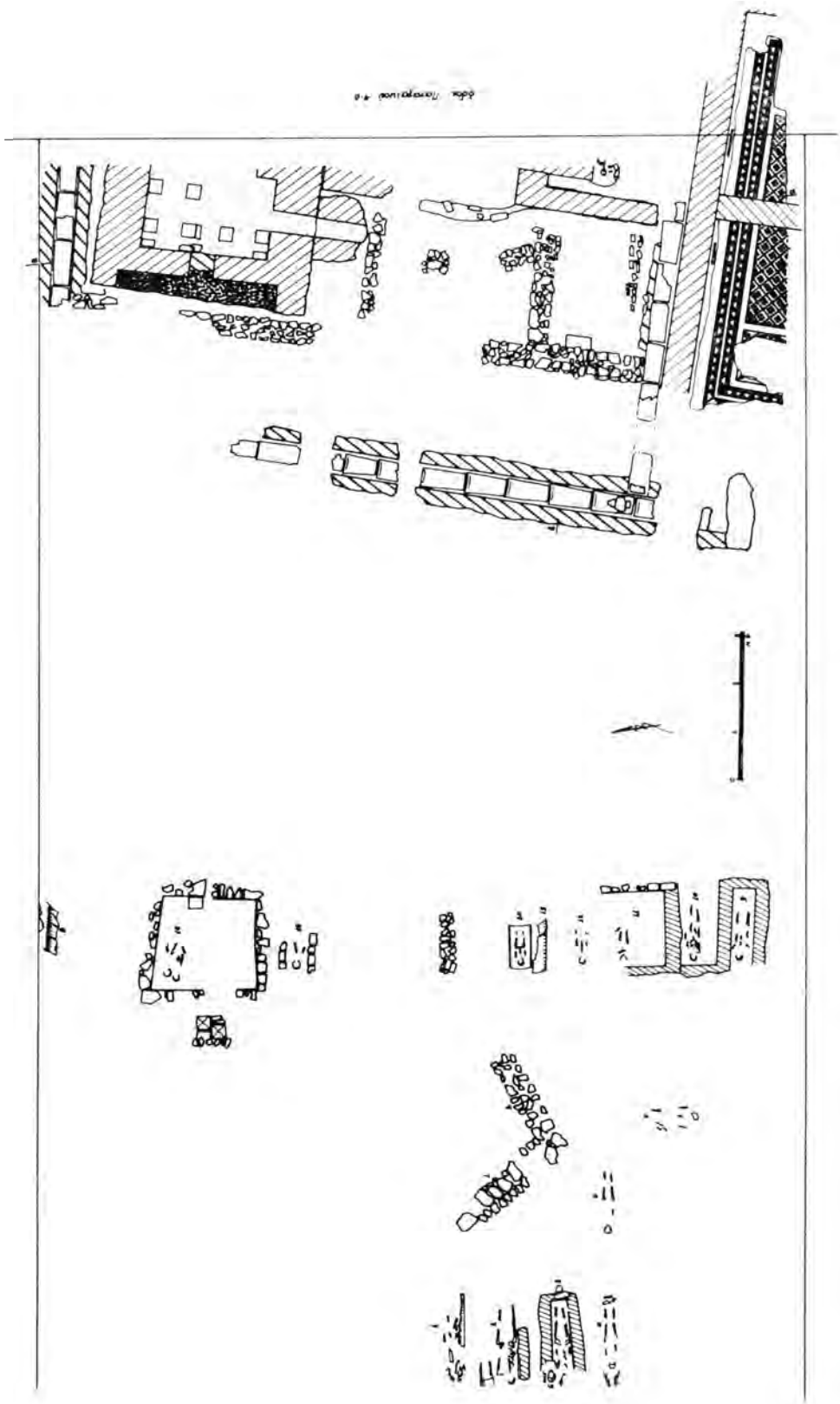

Σχέδ. 7. Πάτραι. Ὁδὸς Παναχαϊκοῦ 4-6. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

λύφθη φρέαρ μὲ τοίχωμα ἐξ ἐναλλασσομένων σειρῶν ἀσβεστολίθων, ἀδρομερῶς εἰργασμένων, καὶ τεμαχίων ὀπτοπλίνθων. Ἐσωτ. διάμετρος 0.75, πάχος τοιχώματος 0.20 μ.

25. Ὁδὸς Πουκεβὶλ 17

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Παπαδοπούλου ἀνεσκάφη συστὰς τάφων, ἀνηκόντων εἰς μέλη τῶν πτωχῶν τάξεων τῆς ρωμαϊκῆς πόλεως. Αἱ ταφαὶ τοῦ βορείου τμήματος τοῦ οἰκοπέδου εἶχον ὑποστῆ μεγάλας φθορὰς ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ μηχανικοῦ ἐκνεκροῦ τοῦ 14 ἦσαν παραμερισμένα πρὸς τὴν ἀντίθετον πλευρὰν τῆς κεραμίδος (Πίν. 242 α). Παρόμοιον φαινόμενον παραμερισμοῦ τῶν λειψάνων παλαιοτέρας ταφῆς διεπιστώθη καὶ εἰς τὸν τάφον 6 (Πίν. 242 α, κάτω δεξιά).

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου προέρχονται ἐλλιπὲς ὑάλινον unguentarium τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. (ἀριθ. 750) (Πίν. 242 β)[38] καὶ οἰνοχόη τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. (ἀριθ. 1770) (Πίν. 242 γ)[39]. Ἔξωθεν τοῦ τάφου 12 ἀνευρέθη χαλκοῦν νόμισμα ἐποχῆς Κομμόδου (πρβλ. SNG Cop., ἀριθ. 198).

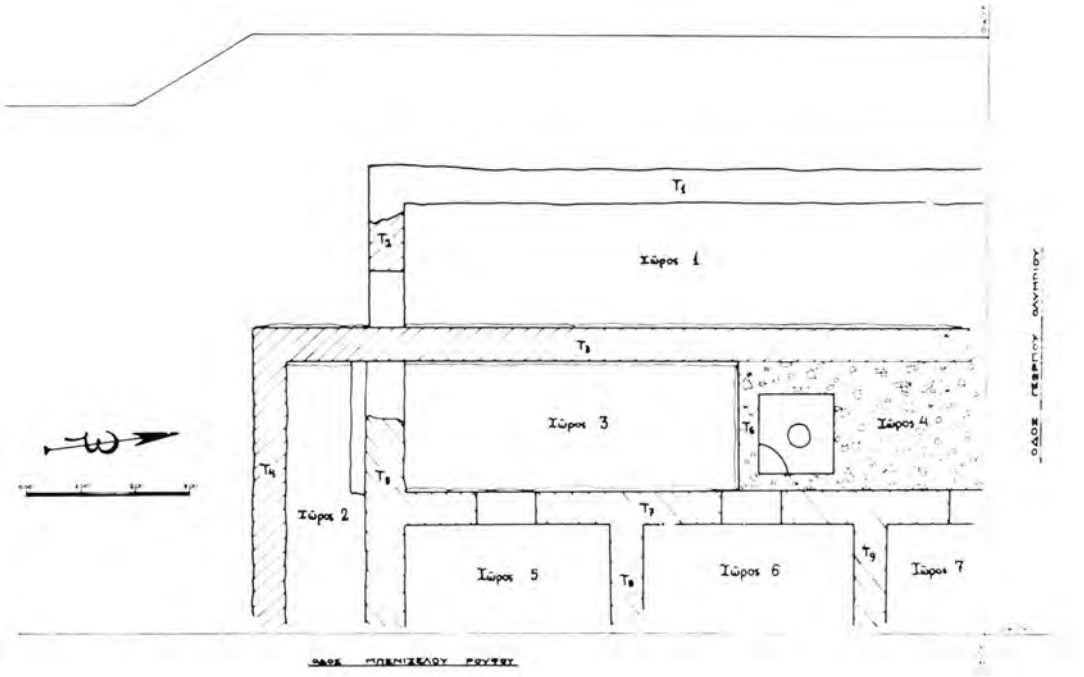

Σχέδ. 8. Πάτραι. Ὁδὸς Γ. Ὀλυμπίου 54 καὶ Μπενιζέλου Ρούφου 26. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

σκαφέως. Ἐντὸς τοῦ ὑπολοίπου εὑρέθησαν δεκατέσσαρες κεραμοσκεπεῖς τάφοι καὶ τμῆμα τοίχου ἐξ ἀργολιθοδομῆς, ἀνήκοντος ἴσως εἰς ταφικὸν περίβολον. Κατωτέρω δίδεται σύντομος περιγραφὴ τινῶν ἐκ τῶν τάφων:

Τάφοι 1-2: Οἱ σκελετοὶ ἔκειντο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μὲ προσανατολισμὸν ΝΑ.-ΒΔ. Ἐκ τοῦ πρώτου προέρχεται χαλκοῦν νόμισμα ἐποχῆς Ἀντωνίνων.

Τάφος 3: Ἐπὶ καμπύλης κεραμίδος ἀνευρέθη σκελετὸς παιδός. Προσανατολισμὸς ΒΑ.-ΝΔ. (Πίν. 242 α).

Τάφος 5: Προσαναιολισμὸς ὁ αὐτὸς μὲ τὸν τοῦ προηγουμένου. Ὁ σκελετὸς εὑρίσκετο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, πλὴν τῶν ὀστῶν τῶν κνημῶν, τὰ ὁποῖα ἀνεπαύοντο ἐπὶ τοῦ ἀκραίου τμήματος κεραμίδος ἀνηκούσης εἰς τὸν παρακείμενον τάφον 14. Τὰ ὀστᾶ τοῦ

26. Ὁδὸς Γ. Ὀλυμπίου 54 καὶ Μπεν. Ρούφου 26

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Παναγοπούλου ἀνεσκάφη τμῆμα κτίσματος τῶν ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων (Σχέδ. 8). Ἡ ἀνωδομὴ τῶν κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου χώρων ἔφερεν ἐπένδυσιν τῶν ὄψεων ἐκ στρώσεως κονιάματος, πάχ. 0.01-0.015 μ., μετὰ διακοσμητικῶν μυστρισμάτων (Πίν. 242 δ - ε)[40]. Ἐντὸς τοῦ κτίσματος ἐλειτούργει ληνός, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνῆκε τετράγωνος δεξαμενή, διαστ. 1.45 × 1.40 × 1.10 μ., φέρουσα βαθμίδα καθόδου κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν

38. Πρβλ. Isings, ἔ.ἀ., σελ. 97-98, σχῆμα 82 A1.
39. Πρβλ. Agora V, πίν. 13, K66.
40. Πρβλ. Δημ. Πάλλα, Ἀνασκαφὴ βασιλικῆς ἐν Λεχαίῳ, ΠΑΕ 1956, σ. 169, πίν. 69β.

καὶ κυκλικὴν ἐκβάθυνσιν, διαμ. 0.40 μ., εἰς τὸ κέντρον τοῦ πυθμένος. Παχεῖα στρῶσις ὑδραυλικοῦ κονιάματος ἐκάλυπτεν ἁπάσας τὰς ἐσωτερικὰς ἐπιφανείας. Ἡ κυκλικὴ ἐκβάθυνσις τοῦ πυθμένος διηυκόλυνε τὴν πλήρη ἄντλησιν τοῦ ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς συγκεντρουμένου προϊόντος τῆς συνθλίψεως τῶν σταφυλῶν, ἡ ὁποία ἐγίνετο πιθανώτατα εἰς τὸν συνεχόμενον πρὸς Β. χῶρον[41].

Ἐντὸς τοῦ ἐπιμήκους χώρου 1 εὑρέθη ἀνερριμμένον τὸ πλεῖστον μαρμαρίνου κίονος, φέροντος στλεγγιδοειδεῖς ραβδώσεις, σωζ. μήκ. 1.30 μ. (ἀριθ. 573) (Πίν. 242 στ). Ἐκ τοῦ χώρου 2 — βάθος θεμελίων — προέρχονται τρία χαλκᾶ νομίσματα: (α) Πατρῶν, ὀλίγον πρὸ τοῦ 146 π.Χ. (πρβλ. SNG Cop., ἀριθ. 155), (β) Βαλεντινιανοῦ Β΄ καὶ (γ) μικρὰ ὑποδιαίρεσις τοῦ 5ου-6ου αἰ. μ.Χ.

27. Ὁδὸς Γεωργίου Ρούφου 122 καὶ 126

Κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος πρὸς τοποθέτησιν σωλήνων ἀποχετεύσεως, ἔξωθεν τῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Γ. Ρούφου 122 καὶ 126 οἰκιῶν, κειμένων εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς συμβολῆς τῆς ὁδοῦ Γ. Ρούφου μετὰ τῆς ὁδοῦ Εὐνάρδου, ἀνευρέθησαν, εἰς βάθος 0.20 μ., μικρὸν μέρος κυκλικῆς κατασκευῆς καὶ λείψανα δύο τοίχων. Ταῦτα ἦσαν ἐκτισμένα δι' ὀπτοπλινθοδομῆς. Ὕψος ἀποκαλυφθὲν 0.40-0.65 μ.

28. Ὁδὸς Γούναρη καὶ Σισίνη

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν (πρὸς πλατεῖαν Ψηλαλωνίων), διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀποχετεύσεως παρακειμένης ἀνεγειρομένης οἰκοδομῆς, κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως τοῖχοι καὶ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐξ ἀσβεστολιθικῶν ψηφίδων μὲ γεωμετρικὰ θέματα.

29. Ὁδὸς Ἀνθείας

Κατὰ τὴν διάνοιξιν αὐλακος, πρὸς τοποθέτησιν ἀποχετευτικῶν σωλήνων, κατὰ μῆκος τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ ἡ ὁποία ὁδηγεῖ πρὸς τὸν συνοικισμὸν Ζαρουχλέικα, εἰς ἀπόστασιν 95.50 μ. πρὸς Α. τῶν τεμνουσῶν τὴν ὁδὸν γραμμῶν τοῦ σιδηροδρόμου Πατρῶν-Πύργου, ἠρευνήθησαν εἰς κτιστὸς καὶ δύο κεραμοσκεπεῖς τάφοι, ἡμικατεστραμμένοι ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως. Ὁ κτιστὸς εἶχε πλευρικὰ τοιχώματα ἐκ σειρῶν ὀπτοπλίνθων καὶ κάλυψιν ἐκ καμπύλων κεραμίδων, ἄνωθεν τῶν ὁποίων συνεχίζοντο, κλίνουσαι καὶ σχηματίζουσαι καμάραν, αἱ σειραὶ ὀπτοπλίνθων τῶν τοιχωμάτων τῶν μακρῶν πλευρῶν.

ΠΗΝ. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΛΗΜΝΟΣ

Ὁδὸς Παλαιολόγου

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Λουκοπούλου πρὸς Α. τῆς ἐκκλησίας τῶν Εἰσοδίων, ἀπεκαλύφθησαν τυχαίως κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῶν πέντε ταφικοὶ πίθοι[1]. Οὗτοι ἦσαν τοποθετημένοι ἐπὶ τῆς κοιλίας, μὲ τὸ στόμιον ἐστραμμένον πρὸς Α.

Ἐξ αὐτῶν ὁ πίθος 1 (Πίν. 243 α) (μήκ. 1.25, διαμ. κοιλ. 0.90, διαμ. χείλ. 0.58 μ.), ὁ ὁποῖος ἐστερεοῦτο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δι' ἀργῶν λίθων ἀνευρέθη τεθραυσμένος εἰς πλείονα τεμάχια, εἰς βάθος 0.65 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου. Ἐντὸς τοῦ πίθου, τοῦ ὁποίου τὸ στόμιον ἐφράσσετο διὰ μικρῶν λίθων, ἀνευρέθησαν διαλελυμένα ἐλάχιστα ὀστᾶ τοῦ κρανίου καὶ τῶν μηρῶν τοῦ νεκροῦ. Ἐπίσης ἀνευρέθησαν ὀστᾶ μικρῶν ζώων καὶ ὄστρακα μυκηναϊκά, πιθανῶς παρεισφρήσαντα μετὰ τῶν χωμάτων ἐκ τῶν ἐλλειπόντων τμημάτων τῆς κοιλίας, καθ' ὅσον ὁ πίθος εὑρίσκετο ἐντὸς στρώματος πλήρους μυκηναϊκῶν ὀστράκων τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ καὶ ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου.

Κάτωθεν τοῦ πίθου 1 ἀνευρέθη ὁ ταφικὸς πίθος 2, ὕψ. 1.60 μ. καὶ διαμ. κοιλ. 0.84 μ., ὁμοίως τεθραυσμένος, εἰς βάθος 2.70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρέθησαν ὀλίγα ὀστᾶ τῶν ποδῶν τοῦ νεκροῦ καὶ διαλελυμένα τὰ ὀστᾶ τοῦ κρανίου. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης δύο χαλκοῖ δακτύλιοι γεωμετρικῆς ἐποχῆς, ὁ εἷς (ἀριθ. Εὐρ. 852) τομῆς τριγωνικῆς καὶ ὁ ἕτερος (ἀριθ. Εὐρ. 853) ἐλλειψοειδοῦς. Ἐντὸς τοῦ πίθου ἀνευρέθησαν ἐπίσης ὄστρακα μυκηναϊκὰ καὶ ἓν γεωμετρικόν.

Βορείως τῶν ἀνωτέρω ταφικῶν πίθων ἀνευρέθησαν, εἰς βάθος 2.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, τεμάχια ἑτέρου ταφικοῦ πίθου (3) ἐντὸς στρώματος μυκηναϊκῶν ἀλλὰ καὶ ρωμαϊκῶν ὀστράκων.

Εἰς ἀπόστασιν 2 μ. πρὸς Β. τοῦ πίθου 1, ἀνευρέθη ὁ πίθος 4, μήκ. 0.86 μ., ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος τοῦ ὁποίου εἰσήρχετο μικρότερος πίθος, μήκ. 0.50 μ. Ὁ νεκρός, ὁ ὁποῖος εἶχε ταφῆ μὲ τὰ σκέλη κεκαμμένα, ἐξετείνετο καὶ εἰς τοὺς δύο πίθους, ἦτο δὲ ἀκτέριστος (Πίν. 243 β)[2].

Εἰς τὸ πρὸς Ν. τοῦ ἀναφερθέντος ὅμορον οἰκόπεδον Διαμαντοπούλου, ἀνευρέθη εἰς βάθος 2 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πεζοδρομίου, ἕτερος ταφικὸς πίθος 5, ἀκέραιος (μήκ. 1.80, διαμ. κοιλ. 0.92, διαμ. στομ. 0.65 μ). Τὸ στόμιον ἐφράσσετο διὰ δύο λιθίνων πλακῶν. Ὁ πίθος συνεκρατεῖτο εἰς τὴν θέσιν του δι' ἀργῶν λίθων, οἱ ὁποῖοι εἶχον τοποθετηθῆ ὑπὸ τὸ στόμιον. Λόγῳ τῆς κακῆς διατηρήσεως τοῦ σκελετοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ στάσις τοῦ νεκροῦ.

41. AM 84 (1969), σ. 202 κ.ἑ., H. P. Isler, Heraion von Samos: Eine Frühbyzantinische Zisterne.

1. Εἰς τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἔλαβε μέρος ὁ ἀρχαιολόγος κ. Μ. Πετρόπουλος.

2. Πρβλ. Ἀνδρόνικος, Βεργίνα, πίν. 18, πίθος Φ3.

Ἐντὸς τοῦ πίθου ἀνευρέθησαν τὰ ἑξῆς ἀντικείμενα:

1. Γεωμετρικὸς κάνθαρος μελαμβαφής (ἀριθ. Εὐρ. 1644) (Πίν. 243 γ, τὸ α).

2. Γεωμετρικὴ οἰνοχόη μελαμβαφής (ἀριθ. Εὐρ. Π 1642) (Πίν. 243 γ, τὸ γ). Εἰς τὸ ἄνω καὶ κάτω μέρος τῆς κοιλίας ἐξαιροῦνται τοῦ μελανοῦ γανώματος δύο ὁμάδες ἐκ τεσσάρων ὁριζοντίων γραμμῶν.

3. Ὁμοία ἀκεραία (ἀριθ. Εὐρ. Π 1643) (Πίν. 243 γ, τὸ β).

4. Σιδηρᾶ αἰχμὴ δόρατος (ἀριθ. Εὐρ. Χ 687), ἐντὸς τοῦ αὐλοῦ τῆς ὁποίας διατηροῦνται λείψανα ξύλου.

5. Δύο σιδηρᾶ ἄγκιστρα (ἀριθ. Εὐρ. Χ 688) συνδεδεμένα μεταξύ των διὰ φύλλων καλάμων καὶ ταινίας ἐξ ὑφάσματος λινοῦ (;), ὑπολείμματα τῶν ὁποίων διατηροῦνται ἐπὶ τῆς διαβεβρωμένης ἐπιφανείας τοῦ σιδήρου.

Ὁδὸς Ρήγα Φεραίου 34

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἐ. Καραμάνου, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς ΝΑ. τῆς πλατείας Δεξαμενῆς, ἀνευρέθη κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῆς θεμελίων, εἰς βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου, κιβωτιόσχημος τάφος (Πίν. 243 δ). Ἑκάστη πλευρὰ τοῦ τάφου ἀπετελεῖτο ἐκ μιᾶς καθέτως τοποθετημένης ἀσβεστολιθικῆς πλακός, ἡ ὁποία ἐστερεοῦτο τῇ βοηθείᾳ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων ἐσφηνωμένων κυρίως εἰς τὰς γωνίας. Δύο ὅμοιαι πλάκες ἐκάλυπτον τὸν τάφον, τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Ὁ τάφος εἶχε κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., μῆκος 2, πλάτος 0.75, ὕψος 0.55 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρέθησαν ἐλάχιστα ὀστᾶ τῶν ποδῶν τοῦ νεκροῦ, ὡς καὶ ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς ἀκέραιος[3] (Πίν. 243 ε), τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Ὁδὸς Εἰσοδίων 9

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Νικολοπούλου, πλησίον τοῦ ναοῦ τῶν Εἰσοδίων, ἀνευρέθησαν τυχαίως κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῆς θεμελίων πρὸς ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς, λείψανα ἀναλημματικοῦ τοίχου ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Οὗτος ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 13 μ., συνεχίζετο δὲ κάτωθεν τῆς παραλλήλου πρὸς τὴν ὁδὸν Εἰσοδίων ὁδοῦ, ὄπισθεν τοῦ οἰκοπέδου, ἔχων κατεύθυνσιν ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. Ὁ τοῖχος διετηρήθη μέχρις ὕψους 1.60 μ. καὶ εἶχε πλάτος περίπου 1.25 μ. Πρὸς τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν του διετηρήθησαν τρεῖς ἀντηρίδες, διαστ. 1.08 × 0.62, 1.08 × 0.75 καὶ 0.65 × 0.75 μ. Ἡ τοιχοδομία ἀπετελεῖτο ἐξ ἀργῶν λίθων, συνδεδεμένων μεταξύ των διὰ σκληροῦ ἀσβεστοκονιάματος. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν ἀνευρέθησαν ἀναμεμειγμένα μυκηναϊκά, κλασσικὰ καὶ ρωμαϊκὰ ὄστρακα.

Πάροδος Κ. Θεοδώρου καὶ Μητροπόλεως

Δυτικῶς τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ (Φανερωμένης) τοῦ Αἰγίου, ἐντὸς τῆς παρόδου Κ. Θεοδώρου, μεταξὺ τῶν ὁδῶν Μητροπόλεως καὶ Ἀνδρονοπούλου, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῆς θεμελίων εἰς τὸ οἰκόπεδον Σ. Διαμαντῆ, ἀνεφάνη, πρὸς τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν καὶ εἰς βάθος 1.80 μ. ἐκ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ, τμῆμα δαπέδου ἐκ πηλίνων πλακῶν, αἱ ὁποῖαι ἐστερεοῦντο ἐπὶ στρώματος ἐκ κουρασανίου (Πίν. 244 α). Νοτίως τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου ἀπεκαλύφθησαν τὰ λείψανα τοίχου, ἔχοντος κατεύθυνσιν ἐκ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Ὁ τοῖχος ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ λίθων καὶ κεράμων συνδεδεμένων δι' ἀμμοκονιάματος.

Πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον ἐξετείνετο κάτωθεν τοῦ καταστρώματος τῆς παρόδου καὶ τμήματος τοῦ προαυλίου τῆς ἐκκλησίας (Σχέδ. 1). Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον εἶχε μῆκος 24.50 μ. καὶ πλάτος 4.65 μ., εἶχε δὲ ὑποστῆ φθορὰς κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν μακρὰν πλευράν. Τὰ ἐλλείποντα τμήματα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου εἶχον χρησιμοποιηθῆ κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς αὐλῆς τῆς παρακειμένης οἰκίας Παπανικολάου, εἰς τὴν γωνίαν τῆς παρόδου Κ. Θεοδώρου καὶ ὁδοῦ Μητροπόλεως. Τὸ ψηφιδωτὸν ἀνῆκε πιθανῶς εἰς τὸν νάρθηκα παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἐκτείνεται κάτωθεν τοῦ προαυλίου τῆς ἐκκλησίας τῆς Φανερωμένης (Σχέδ. 2).

Τὸ πλακόστρωτον δάπεδον ἀπετέλει πιθανώτατα ἐξωτερικὸν χῶρον πρὸ τοῦ νάρθηκος, ἀφ' ἑνὸς μέν, διότι τὸ ψηφιδωτὸν καὶ τὸ πλακόστρωτον εὑρίσκονται εἰς τὸ αὐτὸ βάθος 1.80 μ., ἀφ' ἑτέρου δέ, διότι ἡ φορὰ τῶν πηλίνων πλακῶν ἔχει τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν μὲ τὴν τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, δηλαδὴ ἐκ ΒΑ. πρὸς ΝΔ.

Τὸ ψηφιδωτὸν διαιρεῖται εἰς πέντε διάχωρα. Ἐξ αὐτῶν τὰ δύο πρὸς Β. περιβάλλονται ὑπὸ διπλοῦ ἁλυσιδωτοῦ πλοχμοῦ, τὸ μεσαῖον ὑπὸ ψιαθωτοῦ κοσμήματος καὶ τὰ δύο πρὸς Ν. ὑπὸ σηρικῶν τροχῶν. Τὰ δύο ἀκραῖα διάχωρα φέρουν ἰδιαίτερον πλαίσιον ἐκ σπειρομαιάνδρου, ἐνῷ τὸ δεύτερον καὶ τὸ τέταρτον ἐκ Β., φέρουν πλαίσιον ἐκ κυματοειδῶς ἀναδιπλουμένης λωρίδος. Τὸ πρῶτον ἐκ Β. διάχωρον κοσμεῖται διὰ ρομβοειδῶν ἐναλλασσομένων πρὸς ὀρθογώνια, ἐντὸς τῶν ὁποίων πτηνά, ἰχθύες καὶ οἱ λεγόμενοι κόμβοι ἢ κλειδιὰ τοῦ Σολομῶντος. Τὸ δεύτερον ἐκ Β. διάχωρον κοσμεῖται δι' ἐφαπτομένων ὀκταγώνων, τὰ διάκενα τῶν ὁποίων πληροῦνται δι' ἐγγεγραμμένων ὀρθογωνίων. Τὰ οὕτω σχηματιζόμενα ὀκτάγωνα καὶ ὀρθογώνια, πλαισιοῦνται δι' ἁλυσιδωτοῦ πλοχμοῦ. Ἐντὸς τῶν ὀκταγώνων κάνθαρος, κοσμήματα,

3. Πρβλ. Excavations of the Athenian Agora. Picture books, 1961, No 6. Amphoras, εἰκ. 42 (ἀριστερά).

καθὼς καὶ παράστασις Καλοῦ Ποιμένος (Πίν. 244 β). Ἐντὸς τοῦ μεσαίου διαχώρου ἁλυσιδωτὸς πλοχμός, σχηματίζων εἰς τὸ κέντρον κυκλικὸν κόσμημα, περιβάλλει τέσσαρα σταυροειδῶς διατεταγμένα τοξοειδῆ (πεταλόσχημα) πλαίσια καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν ὀρθογώνια. Ἐντὸς τῶν τοξοειδῶν πλαισίων ἐναλλάσσονται κάνθαροι πρὸς ἐσχηματοποιημένας κύλικας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκφύονται βλαστοὶ μὲ φύλλα κισσοῦ. Ἐντὸς τῶν τετραγώνων πτηνά. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ διαχώρου σώζεται τμῆμα ἐπιγραφῆς ἐντὸς δέλτου μετὰ λαβῶν (tabella ansata):

ΕΙΧΙ
ΟCΑΝΕCΤΙΙ
[ΕΚΘΕΜ]ΕΛΙΩΝΤΙΙΝ
ΕΕΠΟΙΗCΕΝ
Ι †

Σχέδ. 1. Αἴγιον. Πάροδος Κ. Θεοδώρου καὶ Μητροπόλεως. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

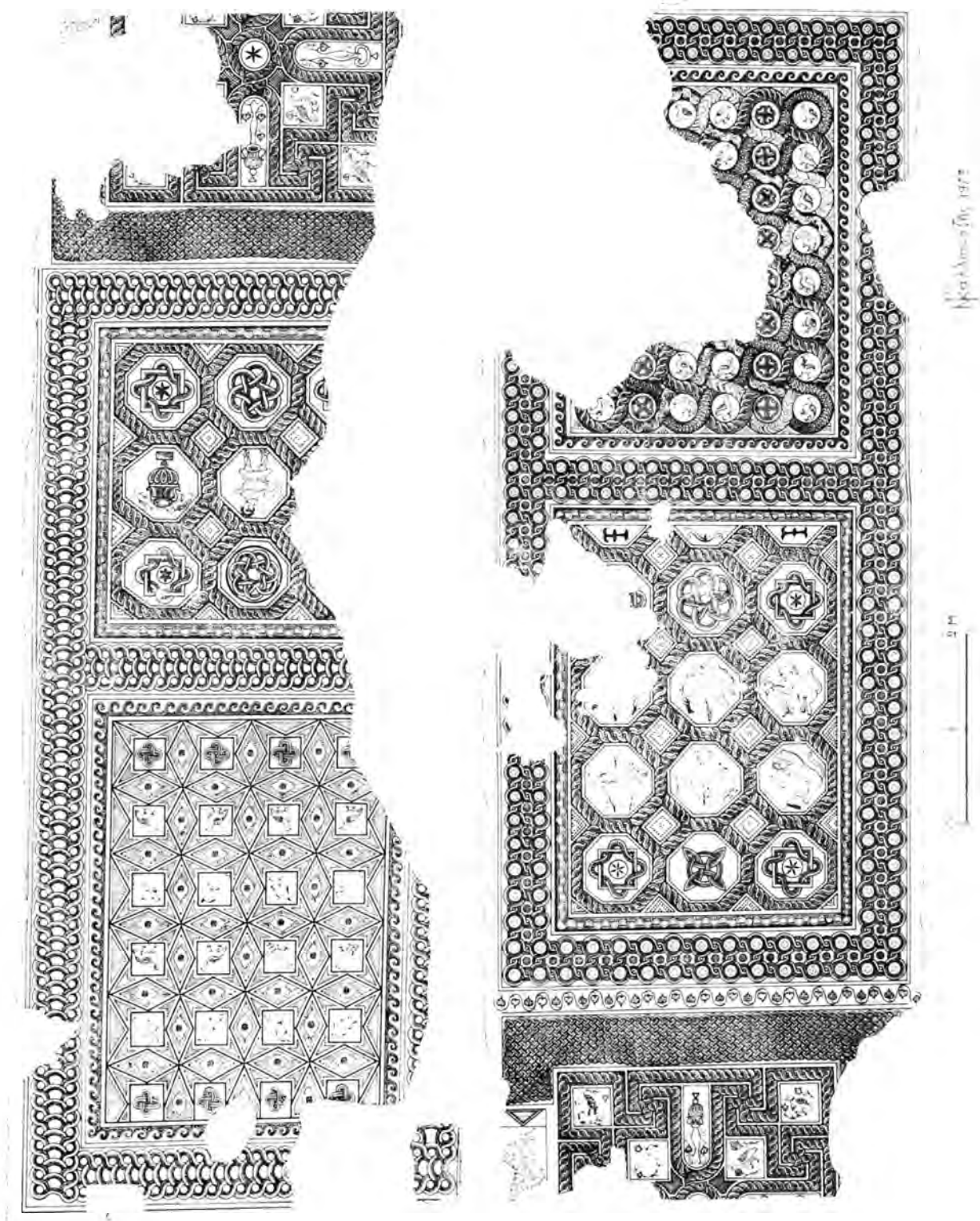

Σχέδ. 2. Αίγιον. Πάροδος Κ. Θεοδώρου και Μητροπόλεως. Ψηφιδωτόν δάπεδον.

Εἰς τὸ τέταρτον ἐκ Β. διάχωρον, τὸ ὁποῖον χωρίζεται ἀπὸ τοῦ προηγουμένου διὰ ταινίας, κοσμουμένης διὰ βλαστοῦ μετὰ φύλλων κισσοῦ, ἐπαναλαμβάνεται ἡ διακόσμησις τοῦ δευτέρου ἐκ Β. διαχώρου, δηλαδὴ τῶν ἐφαπτομένων ὀκταγώνων, ἐντὸς τῶν ὁποίων κοσμήματα καὶ ζῶα. Τὸ νοτιώτερον διάχωρον κοσμεῖται δι' ἁλυσιδωτῶν πλοχμῶν, κυματοειδῶς ἀναδιπλουμένων ταινιῶν καὶ ἄλλων ταινιῶν, αἱ ὁποῖαι συμπλέκονται μεταξύ των σχηματίζουσαι κύκλους, ἐντὸς τῶν ὁποίων πτηνὰ καὶ σταυροί (Π ί ν. 245 α).

Παρόμοια διακοσμητικὰ θέματα ἀπαντῶνται εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τῆς βασιλικῆς τοῦ Μαστιχάρη τῆς Κῶ[4]. Ἐπίσης παρομοίαν διάταξιν κεκοσμημένων διαχώρων συναντῶμεν εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἀφεντέλλη τῆς Λέσβου[5] καὶ τῶν Δελφῶν[6]. Αἱ ἀνωτέρω βασιλικαὶ χρονολογοῦνται κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ.

Εἰς τὴν παραπλεύρως ἐπίσης οἰκίαν Παπανικολάου, εἰς τὴν γωνίαν τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως καὶ τῆς παρόδου Κ. Θεοδώρου, ἐπεσημάνθησαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τέσσαρες ἰωνικαὶ βάσεις κιόνων, λίθινος διαχωριστικὸς ἀμφικιονίσκος, καθὼς καὶ δύο λίθινοι πεσσίσκοι τέμπλου, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν εἶχον χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν, ἄλλα δὲ εὑρίσκοντο ἐγκατεσπαρμένα εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας. Οἱ πεσσίσκοι, προέρχονται πιθανῶς ἐκ τῆς βασιλικῆς (Π ί ν. 245 β - γ).

ΑΝΩ ΜΑΖΑΡΑΚΙ (ΡΑΚΙΤΑ)

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν διὰ τὴν διάνοιξιν ὁδοῦ εἰς τὴν θέσιν Ἀχνάρι Ἄνω Μαζαρακίου (Ρακίτα), ἦλθον εἰς φῶς χαλκᾶ γεωμετρικὰ καὶ κλασσικὰ κοσμήματα, καθὼς καὶ ὄστρακα γεωμετρικῶν ἀγγείων, πιθανῶς προερχόμενα ἐξ ἀγνώστου μέχρι τοῦδε ἱεροῦ, τὰ ὁποῖα περισυνέλεξεν ὁ φύλαξ ἀρχαιοτήτων. Ἕνεκα τοῦ χειμῶνος καὶ τοῦ δυσπροσίτου τῆς περιοχῆς, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀνεβλήθη δι' ἀργότερον.

1. Μεγάλη χαλκῆ βελόνη πόρπης (ἀριθ. Εὐρ. 824) (Π ί ν. 246 α, ἄνω). Διατηρεῖ τμῆμα τῆς σπείρας τῆς συστροφῆς, διὰ τῆς ὁποίας συνεδέετο πρὸς τὸ στέλεχος τῆς πόρπης.

2. Δύο χαλκαῖ γεωμετρικαὶ περόναι (ἀριθ. Εὐρ. 825 (Π ί ν. 246 α)[7] καὶ 1051).

3. Χαλκῆ τοξωτὴ πόρπη γεωμετρικῆς περιόδου (ἀριθ. Εὐρ. 826) (Π ί ν. 246 α)[8].

4. Χαλκᾶ σφυρήλατα ἐλάσματα (ἀριθ. Εὐρ. 823 καὶ 827), κοσμούμενα δι' ὀμφαλῶν καὶ στιγμῶν, δημιουργουμένων δι' ἐκκρούσεως. Ἀνήκουν πιθανῶς εἰς νεκρικὸν στέφανον[9] (Π ί ν. 246 α - β).

5. Χαλκοῦς μικροσκοπικὸς διπλοῦς πέλεκυς (ἀριθ. Εὐρ. 821) (Π ί ν. 246 α), φέρων ὀπὴν κατὰ τὸ μέσον διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ στελέχους[10].

6. Μικρὰ λιθίνη σφραγίς (ἀριθ. Εὐρ. 837), διατηροῦσα τὴν κομβιόσχημον λαβήν (Π ί ν. 246 α, κάτω ἀριστερὰ καὶ 246 δ).

7. Χαλκοῦν ἀνθεμωτὸν κόσμημα (ἀριθ. Εὐρ. 820) (Π ί ν. 246 α).

8. Χαλκοῦς δακτύλιος ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος (ἀριθ. Εὐρ. 833), τὰ πέρατα τοῦ ὁποίου διαμορφοῦνται εἰς δύο ἀντιθετικὰς σπείρας[11] (Π ί ν. 246 β).

9. Χαλκοῦν ἐνώτιον (ἀριθ. Εὐρ. 819). Στέλεχος συνεστραμμένον, κυκλικῆς τομῆς, τοῦ ὁποίου τὰ ἄκρα διαμορφοῦνται εἰς κωνικὰς ἀπολήξεις[12] (Π ί ν. 246 β).

10. Χαλκᾶ συνεστραμμένα ἐλάσματα, κοσμούμενα διὰ σειρᾶς στιγμῶν δημιουργηθεισῶν δι' ἐκκρούσεως ἐκ τῶν ὄπισθεν[13] (Π ί ν. 246 α).

11. Χαλκαῖ ψῆφοι ἀμφικωνικαί (Π ί ν. 246 β)[14].

12. Χαλκοῖ δακτύλιοι τομῆς ἐλλειψοειδοῦς (Π ί ν. 246 β).

13. Χαλκοῖ σφηκωτῆρες (Π ί ν. 246 β).

14. Ψῆφοι ἐξ ὑαλομάζης (Π ί ν. 246 β).

15. Χαλκοῦς νεκρικὸς στέφανος (ἀριθ. Εὐρ. 1052) ἐξ ἐλάσματος, τοῦ ὁποίου τὰ πέρατα διαμορφοῦνται εἰς λεπτὸν στέλεχος (Π ί ν. 246 γ).

16. Χαλκοῦν πηνίον (ἀριθ. Εὐρ. 1053).

17. Ὀστέινον πηνίον (ἀριθ. Εὐρ. 1054).

18. Δύο ἄωτα πήλινα μικκύλα κύπελλα (ἀριθ. Εὐρ. 2094 α, β). Βάσις ἐπίπεδος, σῶμα κυλινδρικόν, χείλη ὑψηλά, νεύοντα πρὸς τὰ ἔξω. Κοσμοῦνται διὰ τριῶν ὁμάδων ἐκ τριῶν ἐπαλλήλων λεπτῶν ταινιῶν.

19. Ἕτερον ὅμοιον. Σῶμα κωνικόν (ἀριθ. Εὐρ. 1812) (Π ί ν. 246 δ).

20. Ὄστρακον (ἀριθ. Εὐρ. 1813) ἐκ τοῦ χείλους ἀγγείου, φέρον ἐγχάρακτον διακόσμησιν ἐκ τριγώνων ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας καὶ ἐξ ὁμοίων ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ χείλους.

21. Ὄστρακα γεωμετρικῶν σκύφων (ἀριθ. Εὐρ. 2199) μετὰ γραπτῆς διακοσμήσεως ἐξ ὁριζοντίων καὶ καθέτων γραμμῶν.

ΘΕΣ ΠΑΤΡΩΝ

Κατὰ τὴν ἄροσιν τοῦ ἀγροῦ τοῦ Π. Χριστοπούλου

4. ΑΕ 1966, σ. 49 κ.ἑ., πίν. 1.

5. ΑΔ 1 (1929), σ. 43 κ.ἑ., Πίν. III.

6. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 167, Πίν. 149 α, δ καὶ 150.

7. Τοῦ τύπου Jacobsthal, Greek Pins, εἰκ. 15.

8. Πρβλ. Μ. Ἀνδρόνικος, Βεργίνα, σ. 232, εἰκ. 70, κατηγορία 2α, τύπος NVIIδ.

9. Olympia, IV, πίν. XVIII-XIX.

10. Πρβλ. Rouse, Greek Votive Offerings, σ. 386 κ.ἑ. Παρόμοιοι προέρχονται ἐκ τύμβων τοῦ νεκροταφείου τῆς Βεργίνας, πρβλ. Μ. Ἀνδρόνικος, ἔ.ἀ., σ. 257.

11. Olympia, ἔ.ἀ., πίν. XXIII, 405.

12. Πρβλ. Jacobsthal, ἔ.ἀ., εἰκ. 15. Amandry, Collection Hélène Stathatos, πίν. 52, 278.

13. Πρβλ. Olympia, ἔ.ἀ., πίν. XXIII, 403.

14. Πρβλ. ἔ.ἀ., πίν. XXIV, 433, 434, 435.

εἰς θέσιν Ροδίστα Θέας (Τσαπλανέικα) τῆς ἐπαρχίας Πατρῶν, ἀπεκαλύφθη κιβωτιόσχημος τάφος (1), τὰ τοιχώματα τοῦ ὁποίου εἶχον κατασκευασθῆ ἐκ πλακοειδῶν λίθων, τοποθετημένων εἰς τρεῖς ἐπαλλήλους στρώσεις. Κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον πωρόλιθος ἀκανονίστου σχήματος εἶχε τοποθετηθῆ ἐξωτερικῶς πρὸς στερέωσιν τῶν λίθων, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὸ τοίχωμα τοῦ τάφου.

Ὁ τάφος (Πίν. 247 α), ὁ ὁποῖος εὑρέθη κενός, ἐκαλύπτετο διὰ μιᾶς μεγάλης λιθίνης πλακός. Ἄνωθεν αὐτῆς εἶχον τοποθετηθῆ ἀκανόνιστοι λίθοι, οἱ ὁποῖοι ἐστερεοῦντο διὰ μικροτέρων. Οὗτος εἶχε συνολικὸν μῆκος 2.15, πλάτος 1.60 μ., καὶ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ.

Παραπλεύρως τοῦ ἀνωτέρω τάφου ἀνευρέθη ἕτερος κιβωτιόσχημος τάφος (2)[15], ὁ ὁποῖος εἶχεν ὁμοίως κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Ὁ τάφος εἶχε κτισθῆ ἐξ ἀκανονίστων λίθων, τινὲς τῶν ὁποίων καθὼς καὶ ἡ καλυπτήριος πλάξ εἶχον μετακινηθῆ καὶ θραυσθῆ ὑπὸ τοῦ μηχανήματος τῆς ἀρόσεως[16]. Ἐντὸς τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν πέντε σκελετοὶ μὲ τὰς κεφαλὰς πρὸς ΝΔ. (Πίν. 247 β). Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου εἶχον τοποθετηθῆ δύο μικραί, ὑπομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ἀρυβαλλοειδεῖς προχοΐσκαι ἀβαφεῖς, ἡ μία ἐκ τεφροῦ, ἡ ἑτέρα ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, καθὼς καὶ πήλινον σφονδύλιον (Πίν. 247 γ).

1974

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΠΑΤΡΑΙ

Ὁδὸς Κανακάρη 121

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Σημίτη ἀπεκαλύφθησαν ταφικοὶ περίβολοι καὶ ταφικὰ κτήρια, παρατεταγμένα κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς πλευρᾶς ταφικῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία εἶχε κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. (Σχέδ. 1-2· Πίν. 248 α). Οὗτοι ἀπετέλουν συνέχειαν ἑτέρων ὁμοίων ταφικῶν περιβόλων, ἀνασκαφέντων κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος εἰς τὸ παρακείμενον οἰκόπεδον τῆς Ἐμπορικῆς Τραπέζης.

Ἡ ταφικὴ ὁδός, πλ. 6.30 ἕως 7.20 μ., ἕτερα τμήματα τῆς ὁποίας εἶχον ἀποκαλυφθῆ κατὰ παλαιοτέρας ἀνασκαφάς, πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς πόλεως, ἀπετέλει πιθανῶς τὴν κεντρικὴν ταφικὴν ὁδόν, ἡ ὁποία διέσχιζε τὸ πρὸς ΒΔ. τῆς πόλεως ἐκτεινόμενον νεκροταφεῖον.

Ἡ ταφικὴ ὁδὸς διετήρει δύο ἐπαλλήλους στρώσεις διαφόρων χρονικῶν περιόδων, συγχρόνους πρὸς ἀντιστοίχους ἐπισκευὰς τῶν ταφικῶν κτισμάτων. Ἡ ἀνωτέρα στρῶσις τῆς ὁδοῦ εἶχε πάχος 0.80 μ. περίπου καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ χαλίκων καὶ τεμαχίων κεράμων. Ἡ κατωτέρα στρῶσις εἶχε πάχος 0.50 μ. καὶ ἦτο ὁμοία μὲ τὴν νεωτέραν.

Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ταφικῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς ταφικοὶ περίβολοι καὶ δύο ταφικὰ κτήρια, τὰ ὁποῖα ἦσαν μεταγενέστερα τῶν περιβόλων. Τὸ ταφικὸν κτήριον 1 (Πίν. 248 β) εἶχε κατασκευασθῆ ἄνωθεν τοῦ περιβόλου 1 μὲ τοίχους, οἱ ὁποῖοι παρουσίαζον εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις κατασκευὴν δι' ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων (opus testaceum). Τὸ κάτω μέρος τῆς προσόψεως εἶχε διαμόρφωσιν βαθμιδωτὴν ἐκ λιθοπλίνθων. Ἡ κατωτέρα σειρὰ ἀπετέλει τὴν εὐθυντηρίαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζετο εἰς ἀναβαθμός, τὰ ἄκρα τοῦ ὁποίου διεμορφοῦντο εἰς ἕδρανα. Ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἐκοσμεῖτο διὰ δύο ἀναγλύφων ποδῶν. Ἐπὶ τοῦ ἀναβαθμοῦ ἡδράζετο ὁ τοιχοβάτης, ἀποτελούμενος ἐκ δύο δόμων ἐκ λιθοπλίνθων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τῆς ἀνωτέρας σειρᾶς ἐσχημάτιζον κυμάτιον, ἐνῷ τὰ ἄκρα τούτων διεμορφοῦντο εἰς βάσεις παραστάδων.

Εἰς τὸ μέσον τῆς προσόψεως ἐδημιουργεῖτο κλῖμαξ ἐκ τριῶν βαθμίδων, ἡ ἀνωτέρα τῶν ὁποίων ἀπετέλει τὸ κατώφλιον θύρας, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διετηροῦντο ὁ τόρμος διὰ τὸν στροφέα τῆς θύρας, ἡ ἐγκοπὴ διὰ τὴν ὑποδοχὴν αὐτῆς, καθὼς καὶ δύο ὀρθογώνιοι τόρμοι, οἱ ὁποῖοι ἐχρησίμευον διὰ τὴν στερέωσιν τῆς λιθίνης ἐπενδύσεως τῶν πλευρικῶν τοιχωμάτων τῆς εἰσόδου. Ἐπὶ τοῦ τοιχοβάτου ἡδράζοντο οἱ τοῖχοι τῆς προσόψεως τοῦ κτηρίου. Ζεῦγος παραστάδων ἐξ ὀπτοπλίνθων ἐπλαισίωνε τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας, ἐνῷ ἀνὰ μία παραστὰς ἐπίσης ἐξ ὀπτοπλίνθων ἐκόσμει τὰ ἄκρα τῆς προσόψεως τοῦ κτίσματος. Εἰς τοὺς τοίχους τῆς προσόψεως μεταξὺ τῶν παραστάδων ἠνοίγοντο πιθανῶς ἀνὰ μία κόγχη διὰ τὰ ἀγάλματα τῶν νεκρῶν.

Ἡ θεμελίωσις ἐκ χυτῆς τοιχοποιίας ἔφθανε μέχρις ὕψους 1.80 μ., ἐνῷ ἡ ἀνωδομὴ τῶν πλαγίων τοίχων τοῦ κτηρίου διετηρήθη μέχρις ὕψους 1.60 μ. Τὸ ὕψος τῶν τοίχων τῶν θεμελίων, καθὼς καὶ τὸ πάχος, ἀπὸ 0.70 ἕως 0.80 μ., εἶναι ἐνδεικτικὰ διὰ τὴν ὕπαρξιν καμαρωτῆς ὀροφῆς, ἡ ὁποία εἰς τὴν πρόσοψιν κατέληγε πιθανῶς εἰς ἀέτωμα[1].

Τὸ μεγάλο πάχος τοῦ δαπέδου, 1.02 μ., ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε λεπτὴ στρῶσις ἐκ κονιάματος (κουρασάνι), ὠφείλετο εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ λιθίνου βαθμιδωτοῦ κρηπιδώματος εἰς τὴν πρόσοψιν καὶ τὴν ὡς ἐκ τούτου ὑπερύψωσιν τοῦ κτηρίου ἐκ τῆς ταφικῆς ὁδοῦ.

15. Ὁ τύπος τῶν κιβωτιοσχήμων τάφων (cist-tombs) εἶναι λίαν διαδεδομένος εἰς τὴν ὑπομυκηναϊκὴν περίοδον (Desborough, Greek Dark Ages, σ. 64).

16. Πρβλ. τὸν τύπον τοῦ τάφου, Desborough, ἔ.ἀ., σ. 269, εἰκ. 28.

1. Πρβλ. παρόμοιον ταφικὸν κτήριον εἰς τὴν Via Appia τῆς Ρώμης, Crema, L'architettura romana, σ. 494, εἰκ. 638 (1).

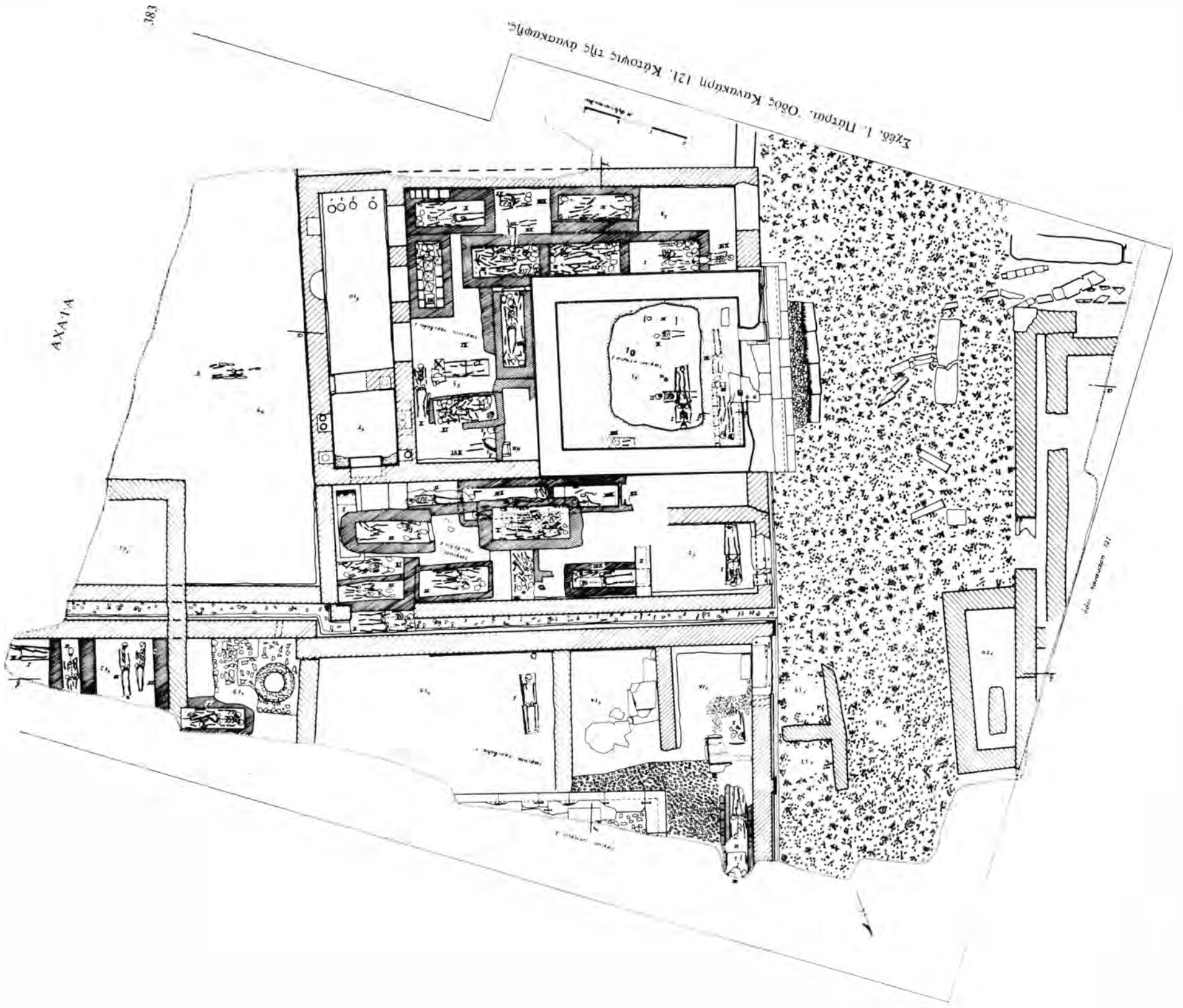
383
Σχέδ. Ι. Πατρών. Όδος Καναγκύρη 121. Κάτοψις της ανασκαφής.
ΑΧΑΪΑ

Κατὰ τὴν γενομένην εἰς τὸ δάπεδον τομήν, ἀπεκαλύφθησαν ἑπτὰ τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων τέσσαρες κεραμοσκεπεῖς, δύο καμαροσκεπεῖς καὶ μία τεφροδόχος κάλπη. Ἐντὸς τῶν τάφων ἀνευρέθησαν πήλιναι καὶ ὑάλιναι δακρυδόχοι, αἱ ὁποῖαι χρονολογοῦν τοὺς τάφους μεταξὺ τῶν μέσων τοῦ 1ου καὶ 3ου αἰ. μ.Χ. (Π ί ν. 248 δ). Οἱ τάφοι οὗτοι ἀνήκουν εἰς τὴν πρώτην περίοδον τοῦ ταφικοῦ περιβόλου 1, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη πρὸς Α. καὶ Ν. τοῦ ταφικοῦ κτηρίου 1.

Ὁ περίβολος 1, τὸ βορειοδυτικὸν τμῆμα τοῦ ὁποίου κατεστράφη κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ταφικοῦ κτηρίου 1, ἦτο ἐπιμήκης καὶ εἶχεν εἴσοδον ἀπὸ Δ. ἐκ τῆς ταφικῆς ὁδοῦ. Οἱ τοῖχοι τοῦ περιβόλου, πάχ. 0.45 μ., ἐκ χυτῆς ἐπίσης τοιχοποιίας, εἶχον κατὰ τὴν ἀνωδομὴν κατασκευὴν εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις σχεδὸν δικτυωτήν (opus quasi reticulatum), ἐνῷ αἱ γωνίαι τοῦ περιβόλου κατεσκευάσθησαν διὰ λόγους μεγαλυτέρας στερεότητος ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων. Ἡ πρόσοψις ἐνεφάνιζε περισσότερον ἐπιμελημένην τοιχοδομίαν. Αὕτη διηρεῖτο διὰ λοξοτμήτου κυματίου καὶ ταινίας ἐξ ὀπτοπλίνθων εἰς δύο ζώνας. Ἐξ αὐτῶν, ἡ κατωτέρα ζώνη ἦτο σχεδὸν δικτυωτή, ἐνῷ ἡ ἄνωθεν αὐτῆς ἐνεφάνιζεν ἐπιμελημένον δικτυωτόν. Αἱ παραστάδες τῆς θύρας εἶχον κατασκευασθῆ ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων. Εἰς τὴν παλαιοτέραν ταφικὴν ὁδὸν ἀνῆκε τὸ ἀρχικὸν κατώφλιον τῆς θύρας, ἐνῷ τὸ ὑψηλότερον τούτου τοποθετηθὲν νέον λίθινον κατώφλιον εὑρίσκετο εἰς ἀντιστοιχίαν πρὸς τὴν νεωτέραν ἐπίστρωσιν τῆς ὁδοῦ. Ἅπαντες οἱ ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἀποκαλυφθέντες καμαροσκεπεῖς τάφοι ἀνῆκον εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον τούτου.

Ἐξ αὐτῶν ὁ τάφος V διετήρει τμῆμα τῆς καμαρωτῆς ὀροφῆς του (σαμαροειδοῦς) ἐκ καθέτως τοποθετημένων ὀπτοπλίνθων, συνδεδεμένων διὰ κονιάματος. Αἱ ὀπτόπλινθοι ἐκαλύφθησαν ἀκολούθως διὰ χυτοῦ ὑλικοῦ[2].

Ὁ τάφος VII, τοῦ ὁποίου δὲν διετηρήθη ἡ καμαρωτὴ ὀροφή, εἶχεν εἰς τὴν νοτίαν στενὴν πλευρὰν τετράγωνον ἄνοιγμα, τὸ ὁποῖον ἐφράσσετο διὰ καθέτως τοποθετημένης λιθίνης πλακὸς διὰ τὴν ἐκ νέου χρησιμοποίησιν τούτου[3]. Κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τὸ ἐκ πηλίνων πλακῶν δάπεδον τοῦ τάφου ἐσχημάτιζε προσκεφάλαιον. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως προέρχεται πήλινος πλαστικὸς λύχνος (ἀριθ. Εὑρ. 2232) (Π ί ν. 248 γ).

Οἱ τάφοι τοῦ περιβόλου 1 χρονολογοῦνται, βάσει τῶν κτερισμάτων τὰ ὁποῖα περιεῖχον, μεταξὺ τοῦ 1ου καὶ 2ου αἰ. μ.Χ. (Π ί ν. 248 ε - στ).

Σύγχρονον τῆς δευτέρας οἰκοδομικῆς περιόδου τοῦ περιβόλου εἶναι καὶ τὸ ταφικὸν κτήριον 1, τοῦ ὁποίου ἡ λιθίνη κλῖμαξ εὑρίσκετο εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μετὰ τοῦ μεταγενεστέρου κατωφλίου τοῦ περιβόλου καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν νεωτέραν στρῶσιν τῆς ὁδοῦ. Λείψανα κτιστοῦ ἀγωγοῦ διετηρήθησαν πρὸ τῆς κλίμακος τοῦ ταφικοῦ κτηρίου 1.

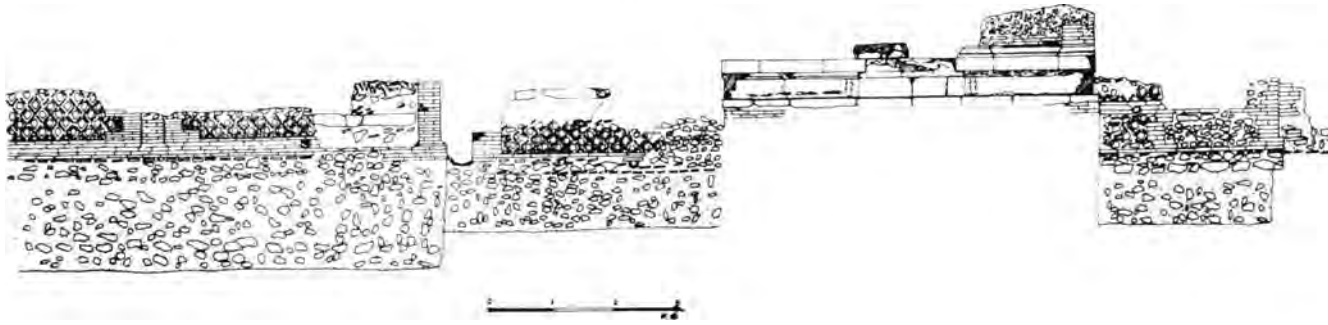

Σχέδ. 2. Πάτραι. Ὁδὸς Κανακάρη 121. Ἀνατολικὴ ὄψις τῆς ὁδοῦ.

Οἱ δύο ὀρθογώνιοι χῶροι, οἱ ὁποῖοι διεμορφώθησαν εἰς τὸ ὄπισθεν μέρος τοῦ περιβόλου καὶ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτοῦ (Χ7 καὶ Χ10), ἦσαν ἐστεγασμένοι διὰ καμάρας, λείψανα τῆς ὁποίας διετηρήθησαν. Ὁ Χ10 ἐπεκοινώνει μὲ τὸν πρὸς Β. Χ7 διὰ θύρας, ἡ ὁποία εἶχεν ἀνοιγῆ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου, ἐνῷ εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον ὑπῆρχεν ὀρθογώνιος κόγχη, τῆς ὁποίας διεκρίνοντο λείψανα. Εἰς τὸν ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν τοῖχον τοῦ Χ7 εἶχον ἀνοιγῆ συμμετρικῶς ἀνὰ μία ὀρθογώνιος κόγχη, ὡς καὶ ἄλλαι δύο ὁμοιαι μεγαλύτεραι, εἰς τὸ δάπεδον τῶν ὁποίων εἶχον ἐντειχισθῆ δύο πήλινα τεφροδόχα ἀγγεῖα. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον ὑπῆρχεν ἐπίσης κόγχη, τὸ δάπεδον τῆς ὁποίας προεξεῖχε τοῦ τοίχου καὶ ἐσχημάτιζε βάθρον, πιθανῶς διὰ τὴν τοποθέτησιν τεφροδόχου λαρνακιδίου ἢ ἀγγείου. Τὴν βάσιν τῆς γενέσεως τῆς καμάρας ἐκόσμει λοξότμητον κυμάτιον ἐξ ὀπτοπλίνθων, τὸ ὁποῖον περιέτρεχεν ἐσωτερικῶς τοὺς τοίχους καὶ τὴν

2. Πρβλ. τὸν τάφον παρὰ τὴν Νέαν Ἀγχίαλον, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 235, Πίν. 237 δ.

3. Πρβλ. Χ. Μακαρόνας, Ἀνασκαφὴ Νεκροπόλεως ἐν Θεσσαλονίκῃ, ΠΑΕ 1949, σ. 148, εἰκ. 4.

βάσιν τῶν ὀρθογωνίων κογχῶν. Ἕτερον ὅμοιον, ἐπιστέφον τὸ ἄνω μέρος τῶν κογχῶν, περιέτρεχεν ὁμοίως καὶ τοὺς τοίχους τοῦ ἀνωτέρω χώρου. Αἱ ταφαὶ τοῦ Χ7 χρονολογοῦνται εἰς τὰ τέλη τοῦ 1ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Μία κόγχη ἡμικυκλικὴ καὶ ἑτέρα ὀρθογώνιος διετηρήθησαν ἐπίσης εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ Χ10. Τέσσαρες τεφροδόχοι ἀμφορεῖς εὑρέθησαν στερεωμένοι ἐπὶ τοῦ δαπέδου, πλησίον τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ Χ10 (Π ί ν. 249 α).

Ἡ εἴσοδος πρὸς τὸν Χ10 ἐκ τοῦ μεγάλου πρὸς Δ. ἐκτεινομένου περιβόλου 1 ἐγένετο διὰ τριῶν ἀψιδωτῶν ἀνοιγμάτων εἰς τὸν δυτικὸν διαχωριστικὸν τοῖχον. Τὰ κατώφλια τῶν ἀψιδωτῶν ἀνοιγμάτων ὑπερυψώθησαν εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν, ὅταν κατεσκευάσθησαν οἱ νεώτεροι τάφοι καὶ ὑπερυψώθη τὸ κατώφλιον τῆς δυτικῆς εἰσόδου τοῦ περιβόλου, τὸ ὁποῖον ἔφερε πρὸς τὴν ταφικὴν ὁδόν.

Βορείως τοῦ ταφικοῦ κτηρίου 1 καὶ τοῦ περιβόλου 1 διετηρήθησαν τὰ λείψανα ἑτέρου ταφικοῦ περιβόλου 2, τοῦ ὁποίου διεκρίνοντο δύο οἰκοδομικαὶ φάσεις. Ἡ παλαιοτέρα, ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὴν ἀρχικὴν φάσιν τῆς ταφικῆς ὁδοῦ, εἶχεν ἰδιαιτέρως ἐπιμεληµένην τοιχοδομίαν δικτυωτήν. Αἱ γωνίαι εἶχον καὶ ἐδῶ κατασκευασθῆ δι' ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ τοίχου. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ περιβόλου ἐδημιουργεῖτο ὀρθογώνιος προεξοχή (δόντι), ὁμοίως διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ τοίχου. Ἡ ἀρχικὴ εἴσοδος εἰς τὸν περίβολον εὑρίσκετο πιθανῶς εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως, ὅπου διεκρίνοντο ἴχνη κατωφλίου ἐξ ὀπτοπλίνθων.

Εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν, σύγχρονον τῆς νεωτέρας φάσεως τῆς ὁδοῦ, ἐγένοντο τροποποιήσεις εἰς τὸν περίβολον 2 καὶ ἐτοποθετήθη νεώτερον λίθινον κατώφλιον εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, κατὰ 1.20 μ. ὑψηλότερον τοῦ παλαιοτέρου, ἐνῷ ὁ ἐσωτερικὸς χῶρος τοῦ περιβόλου διῃρέθη ἐκ νέου διὰ τοιχίων προχείρου κατασκευῆς. Ἐπὶ τῶν νεωτέρων διαχωριστικῶν τοίχων τοῦ περιβόλου ἠνοίχθη κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐποχὴν φρέαρ, τοῦ ὁποίου τὸ στόμιον καὶ τὰ τοιχώματα ἦσαν κτιστά, καὶ τὸ ὁποῖον κατέστρεψε τμῆμα τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ περιβόλου. Τότε κατεσκευάσθη καὶ πήλινος ἀγωγὸς διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἀντλουμένων ἐκ τοῦ φρέατος ὑδάτων.

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἀπεκαλύφθησαν τάφοι κιβωτιόσχημοι μὲ τοιχώματα ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων, περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, χρονολογούμενοι βάσει τῶν κτερισμάτων μεταξὺ τοῦ 1ου καὶ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.

Νεώτερος ἐξ ὅλων τῶν τάφων, χρονολογούμενος εἰς τὴν βυζαντινὴν περίοδον, εἶναι ὁ τάφος Χ. Ἦτο κτιστός, μήκ. 2.20, πλ. 0.90 καὶ βάθ. 1 μ., μὲ τοιχώματα ἐκ λίθων καὶ ὀπτοπλίνθων συνδεδεμένων δι' ἀσβεστοκονιάματος. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν μακρῶν πλευρῶν προεξεῖχον λιθόπλινθοι διὰ τὴν κάθοδον ἐντὸς αὐτοῦ, ἐνῷ εἰς τὸ κονίαμα τῶν ἰδίων πλευρῶν ἐσώθησαν ἀνὰ εἷς γραπτὸς σταυρός. Εἰς τὸ μέσον τῆς δυτικῆς στενῆς πλευρᾶς, εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὑπῆρχεν ὀρθογώνιος κόγχη διὰ τὴν τοποθέτησιν προσφορῶν ἢ λύχνου. Ἐπὶ τοῦ ἐξ ὀρθογωνίων ὀπτοπλίνθων δαπέδου τοῦ τάφου εἶχον τοποθετηθῆ δύο ἐπιμήκεις μαρμάριναι διάτρητοι πλάκες, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχον ἀποτεθῆ τρεῖς σκελετοὶ μὲ τὰς κεφαλὰς πρὸς Δ. Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν δύο χρυσᾶ ἐνώτια, χρυσαῖ κλωσταὶ ὑφάσματος καὶ τμῆμα λύχνου τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. Ὁ τάφος ἐκαλύπτετο διὰ μεγάλης μαρμαρίνης πλακός, ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ἡ πλὰξ ἐκαλύφθη διὰ χωμάτων καὶ ἐν συνεχείᾳ δι' ἀσβεστοκονιάματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε χαραχθῆ σταυρός.

Εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ περιβόλου ἀνευρέθη ὁ τάφος VIII, ὁ ὁποῖος ἦτο κιβωτιόσχημος καὶ ἐκαλύπτετο δι' ὀρθογωνίων πηλίνων πλακῶν. Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς στενῆς πλευρᾶς τούτου ἀνευρέθη *in situ* μικρὰ ἐπιτυμβία ἀετωματικὴ στήλη, φέρουσα ἐπιγραφήν: *Appule/ia Mu/sa* (ἀριθ. Εὐρ. 954) (Π ί ν. 249 β). Πρὸς Α. τοῦ τάφου ἀνευρέθη ἐπίσης *in situ* τεφροδόχος κάλπη τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ περιβόλου προέρχεται μικρὸν πήλινον προσωπεῖον τραγωδίας (ἀριθ. Εὐρ. 2397) (Π ί ν. 249 γ). Ἐπίσης πρὸς Δ. τοῦ τάφου Χ ἀνευρέθη τεφροδόχος ἀμφορεύς, σώματος κυλινδρικοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 2406)[4].

Πρὸς Α. τοῦ περιβόλου 2 ὑπῆρχεν ἕτερος περίβολος 4 (Χ9), τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη μικρὸν τμῆμα. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν μεταξὺ τῶν τάφων VI καὶ Χ ἀνευρέθησαν, προερχόμεναι προφανῶς ἐκ παλαιοτέρων καταστραφεισῶν ταφῶν, πήλιναι δακρυδόχοι τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν πρὸ τοῦ ταφικοῦ κτηρίου 1 ἀπεκαλύφθησαν τεμάχια μαρμαρίνης σαρκοφάγου (ἀριθ. Εὐρ. 1139-1140). Τὰ τεμάχια ταῦτα, τὰ ὁποῖα προήρχοντο ἐκ τῆς γωνίας τῆς σαρκοφάγου, διατηροῦν τὸ ἄνω τμῆμα τοῦ σώματος ἐρωτιδέων, οἱ ὁποῖοι ἐκτείνουν διὰ τῶν χειρῶν ὄπισθεν τοῦ σώματος τὸ ἐκ τῶν ὤμων ἐξηρτημένον ἱμάτιον (Π ί ν. 249 δ).

Εἰς τὸ ἀνασκαφὲν τοῦτο τμῆμα τοῦ περιβόλου 4 ἀπεκαλύφθη τάφος κεραμοσκεπὴς τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., καθὼς καὶ τμῆμα καλύμματος λιθίνης σαρκοφάγου, φέρον ἀνάγλυφον φολιδωτὴν κόσμησιν καὶ ἐπὶ τῆς ὄψεως τμῆμα ἐπιγραφῆς: *ΜΩΚΕΙΑ*. Ἐπίσης ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χώρου ἀνευρέθη τμῆμα μαρμαρίνης ἐνεπιγράφου πλακός:

IVS. TERIVS
X.IN.XXXX

Βορείως τοῦ περιβόλου 2 κατεσκευάσθη ὁ περί-

4. Πρβλ. Agora V, πίν. 19 M53.

βολος 3 (Σχέδ. 1, Χ12-16), τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη τὸ νότιον τμῆμα καὶ εἰς τὸ ὁποῖον διεκρίνοντο ἐπίσης δύο οἰκοδομικαὶ φάσεις. Ἡ παλαιοτέρα ἦτο ἀντίστοιχος πρὸς τὴν παλαιοτέραν ἐποχὴν τῆς ταφικῆς ὁδοῦ καὶ σύγχρονος πρὸς τὴν πρώτην φάσιν τῶν περιβόλων 1 καὶ 2. Εἰς τὴν πρόσοψιν ἐνεφάνιζεν ἐπιμελημένην τοιχοποιίαν δικτυωτήν, ὁμοίαν μὲ ἐκείνην τῆς προσόψεως τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου 2. Διετηρήθησαν αἱ παραστάδες ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων, καθὼς καὶ τὸ κατώφλιον ἐπίσης ἐξ ὀπτοπλίνθων. Ὁμοία παραστὰς ἐκόσμει τὸ μέσον τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως, ἐνῷ τὴν βάσιν τῆς ἀνωδομῆς περιέτρεχον δύο λοξότμητα κυμάτια ἐξ ὀπτοπλίνθων. Εἰς τὴν νεωτέραν φάσιν τῆς ὁδοῦ ἀντιστοιχεῖ λίθινον κατώφλιον, τοποθετημένον 0.40 μ. ὑψηλότερον ἐκείνου τῆς πρώτης φάσεως.

Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ περιβόλου 3 κατὰ τὸ ἀνατολικόν του τμῆμα ἐξεῖχε πρὸς Ν. καὶ τοιουτοτρόπως ἐδημιουργεῖτο γωνία, ἡ ὁποία ἐνισχύετο ἐσωτερικῶς διὰ κτιστοῦ τοιχαρίου ἐξ ὀπτοπλίνθων. Προφανῶς, λόγῳ τοῦ μήκους τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ περιβόλου, ἡ ὅλη κατασκευὴ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν μεγαλυτέραν στερεότητα τούτου.

Μεταξὺ τῶν περιβόλων 2 καὶ 3, 3 καὶ 4 ἐδημιουργεῖτο στενὴ δίοδος, τὸ δάπεδον τῆς ὁποίας ἐκαλύπτετο διὰ κονιάματος, σχηματιζομένου τρόπον τινὰ ἀνοικτοῦ ἀγωγοῦ διὰ τὰ ὄμβρια ὕδατα.

Εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ περιβόλου 3 ἐδημιουργεῖτο ἐπιμήκης χῶρος (προθάλαμος), ὁ ὁποῖος ἐχωρίζετο τοῦ πρὸς Α. τμήματος δι' ἐγκαρσίου τοίχου ὁμοίας τοιχοποιίας μὲ ἐκείνην τοῦ νοτίου τοίχου. Εἰς τὸν δυτικὸν τοῦτον χῶρον διετηρήθη τμῆμα δαπέδου ἐκ πηλίνων πλακῶν, τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ κατωφλίου τῆς δυτικῆς εἰσόδου τοῦ περιβόλου. Κάτωθεν τοῦ ἐκ πηλίνων πλακῶν δαπέδου ἀνευρέθη λύχνος μελαμβαφὴς μονόμυξος τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου ἀνεσκάφησαν εἰς τάφος κεραμοσκεπὴς καὶ δύο κιβωτιόσχημοι. Ἐπίσης ἀπεκαλύφθη ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς τεφροδόχος[5].

Εἰς τὸ πρὸς Α. τοῦ χώρου τούτου τμῆμα τοῦ περιβόλου, κατεσκευάσθησαν πρόχειρα διαχωριστικὰ τοιχία, ἐγκαρσίως πρὸς τὸν νότιον τοῖχον. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ περιβόλου ἀνευρέθη κτιστὸν φρέαρ, διαμ. 0.63 μ., καὶ πέριξ αὐτοῦ δάπεδον ἐκ μικρῶν λίθων καὶ τεμαχίων κεράμων. Ἀγωγός, διερχόμενος διὰ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ περιβόλου, ἀπωχέτευε τὰ ὑπερχειλίζοντα ὕδατα τοῦ φρέατος ἐντὸς τοῦ μεταξὺ τῶν περιβόλων 2 καὶ 3 ὑπάρχοντος ἀνοικτοῦ ἀγωγοῦ.

Πλησίον τοῦ φρέατος ἀνεσκάφη τάφος κιβωτιόσχημος, χρονολογούμενος εἰς τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Ἐπίσης εἰς τὸν πρὸς Α. δημιουργηθέντα διὰ κατασκευῆς μεταγενεστέρου τοιχίου χῶρον, ἀνεσκάφησαν τρεῖς τάφοι κεραμοσκεπεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς χρονολογεῖται εἰς τὸν 3ον αἰ. μ.Χ. καὶ εἷς τάφος σύγχρονος μὲ αὐτόν, κιβωτιόσχημος, ἀλλὰ προχείρου κατασκευῆς.

Εἰς τὰ θεμέλια τοῦ νεωτέρου τοίχου ἀνευρέθη χαλκοῦς σταυρός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπιγραφὴ δι' ἐμπαίστου τεχνικῆς ἐκ χρυσῶν γραμμάτων: *Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν δόξα σοι.*

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου 3 καὶ εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη τμῆμα ἑτέρου ταφικοῦ κτηρίου 2, ὁμοίου πρὸς τὸ κτήριον 1. Τούτου ἀνευρέθη τμῆμα τῆς εὐθυντηρίας καὶ δύο βαθμίδες ἐκ τοῦ κρηπιδώματος, ἀποτελούμεναι ἐξ ἀσβεστολιθικῶν πλίνθων, συνδεδεμένων μεταξύ των διὰ πειοσχήμων συνδέσμων. Ἡ εὐθυντηρία ἐστηρίζετο ἐπὶ ὑποστρώματος ἐκ λίθων (κροκαλῶν) συνδεδεμένων διὰ κονιάματος, τὸ ὁποῖον ἐπεξετείνετο εἰς τὸν πέριξ τοῦ κτηρίου χῶρον. Τμῆμα ἐκ τοῦ τοίχου τῆς ἀνωδομῆς τοῦ κτηρίου 2, ἀποτελούμενον ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων, καθὼς καὶ τεμάχια ἐκ πωρολίθου, προερχόμενα ἐκ τῆς σίμης τούτου καὶ διατηροῦντα εἰς τὰ στόμια τῆς ὑδρορρόης λεοντοκεφαλάς, εἶχον καταπέσει ἐντὸς τοῦ περιβόλου 3.

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ταφικῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη τμῆμα ταφικοῦ περιβόλου, ἀμελοῦς κατασκευῆς, εἰς τὸ μέσον τῆς προσόψεως τοῦ ὁποίου διετηρήθη λίθινον κατώφλιον ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐπίπεδον τῆς ταφικῆς ὁδοῦ. Ὁ περίβολος χρονολογεῖται ὁπωσδήποτε μετὰ τὸν 3ον αἰ. μ.Χ., ἐφ' ὅσον ἐκ τῆς κατεδαφίσεως τῶν τοίχων τοῦ περιβόλου περισυνελέγησαν ἐντετειχισμένα ὄστρακα λύχνων τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Νεώτερον ὀρθογώνιον πρόσκτισμα, ἀγνώστου προορισμοῦ, κατεσκευάσθη ἀργότερον εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως.

Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς ταφικῆς ὁδοῦ προέρχεται λύχνος ἀττικὸς μὲ παράστασιν προτομῆς Ἀθηνᾶς Προμάχου τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.[6] (Πίν. 249 ε).

Ἐκ τῶν κτερισμάτων τῶν τάφων συμπεραίνεται, ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο νεκροπόλεως ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπὸ τοῦ 1ου μέχρι καὶ τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. συνεχῶς. Ἐν τούτοις παλαιοτέρα ταφή, χρονολογουμένη εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων εἰς τὸ παραπλεύρως οἰκόπεδον, ὅπου ἀνηγέρθη τὸ κτήριον τῆς Ἐμπορικῆς Τραπέζης, κάτωθι τῶν ρωμαϊκῶν περιβόλων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀνασκαφῆ παλαιότερον. Ἀπετελεῖτο ἐκ πηλίνης τεφροδόχου κάλπης, κάτωθεν τῆς ὁποίας ἀνευρέθη χαλκοῦν πτυκτὸν κάτοπτρον μετ' ἀναγλύ-

5. Πρβλ. Agora V, πίν. 5 G97, G98.

6. Agora VII, πίν. 15, 653.

φου παραστάσεως, καθώς καὶ διάφορα ἀργυρᾶ κοσμήματα καὶ χρυσοῦν νόμισμα.

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ ρείθρου εἰς τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Κανακάρη καὶ Ἑρμοῦ, ὅπου ἀνηγέρθη τὸ κτήριον τῆς Ἐμπορικῆς Τραπέζης, ἀπεκαλύφθησαν ἐν μέρει ταφικὰ κτίσματα, τὰ ὁποῖα ἐξετείνοντο κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς προαναφερθείσης μεγάλης ταφικῆς ὁδοῦ (βλ. κατωτ. σ. 403 καὶ Σχέδ. 5).

Τὸ βορειότερον κτίσμα ἦτο ταφικὸς περίβολος μὲ δύο οἰκοδομικὰς φάσεις, συγχρόνους πρὸς τοὺς περιβόλους 1,2,3, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ταφικῆς ὁδοῦ. Οἱ τοῖχοι τοῦ περιβόλου εἶχον κατασκευὴν εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις δικτυωτὴν κατὰ τὴν ἀνωδομήν. Εἰς τὰ ἄκρα τῆς προσόψεως τοῦ περιβόλου διεμορφώνοντο παραστάδες ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων. Ἡ ἀρχικὴ εἴσοδος ἦτο ἐπὶ τῆς ὁδοῦ καὶ εὑρίσκετο εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς παλαιοτέρας φάσεως αὐτῆς. Κατὰ τὴν δευτέραν οἰκοδομικὴν φάσιν τῶν περιβόλων, ἡ ἀρχικὴ εἴσοδος τοῦ περιβόλου τούτου ἐφράχθη καὶ τὸ κατώφλιον ἐτοποθετήθη ὑψηλότερον, εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς νεωτέρας στρώσεως τῆς ὁδοῦ.

Τοῦ περιβόλου ἀπεκαλύφθησαν δύο χῶροι ἐπικοινωνοῦντες μεταξύ των διὰ θύρας, τῆς ὁποίας διετηρήθη τὸ λίθινον κατώφλιον. Εἰς τὸν τάφον 3 τοῦ Χ7 ἀνευρέθησαν λύχνος καὶ ὑαλίνη δακρυδόχος, χρονολογούμενα εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.

Νοτίως τοῦ περιβόλου τούτου ἀπεκαλύφθη ἕτερον κτίσμα, ἀνῆκον πιθανῶς εἰς ταφικὸν θάλαμον, μὲ καμαρωτὴν ὀροφήν καθὼς συμπεραίνεται ἐκ τοῦ ὕψους τῶν τοίχων τῶν θεμελίων 1.58 μ. καὶ τοῦ πάχους 0.95 μ. τῶν τοίχων τῆς ἀνωδομῆς. Οἱ τοῖχοι ἦσαν ὁμοίως ἐκ χυτῆς τοιχοποιίας, ἀλλὰ ἡ ἐπένδυσις τούτων δὲν διετηρήθη. Τοῦ ταφικοῦ θαλάμου ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς χῶροι (Σχέδ. 1, Χ7β, Χ9, Χ10), ἐκ τῶν ὁποίων ὁ νότιος ἐπεκοινώνει μετὰ τοῦ συνεχομένου πρὸς Β. διὰ θύρας, τῆς ὁποίας διετηρήθη τὸ λίθινον κατώφλιον. Ἐντὸς τῶν χώρων τοῦ θαλάμου ἀπεκαλύφθησαν τάφοι κεραμοσκεπεῖς καὶ κιβωτιόσχημοι, τῶν ὁποίων τὰ τοιχώματα εἶχον κτισθῆ δι' ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων. Ἐκ τοῦ τάφου 2 τοῦ Χ7β προέρχεται χαλκοῦν νόμισμα τοῦ Δομιτιανοῦ (κοπῆς Πατρῶν) καὶ ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Χ10 ὑαλίνη δακρυδόχος τοῦ τέλους τοῦ 2ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.

Πρὸς ΝΑ. τοῦ ἀνωτέρω θαλάμου καὶ ἐπὶ τῆς ταφικῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη ταφικὸς βωμὸς στηριζόμενος ἐπὶ κρηπιδώματος (Πίν. 249 στ). Τὸ κρηπίδωμα ἀπετελεῖτο ἐκ πέντε βαθμίδων, κατεσκευασμένων ἐξ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι συνεκρατοῦντο μεταξύ των διὰ μολυβδίνων συνδέσμων καὶ περιέβαλλον πυρῆνα ἐκ χυτῆς τοιχοποιίας. Τὸ κρηπίδωμα ἠδράζετο ἐπὶ ἑτέρων ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὴν εὐθυντηρίαν.

Ἡ ἀνωτέρα βαθμὶς τοῦ κρηπιδώματος ἀπετελεῖτο ἐκ δύο μεγάλων ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι συνεδέοντο μεταξύ των ὁμοίως διὰ μολυβδίνων συνδέσμων καὶ ἐκοσμοῦντο κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς διὰ κυματίου διπλῆς καμπυλότητος. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν πλακῶν διετηρήθησαν τὰ ἴχνη τῆς λαξεύσεως διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ βάθρου, οἱ ὁποῖοι ἐστερεοῦντο διὰ μολυβδίνων γόμφων, τινὲς τῶν ὁποίων διετηρήθησαν. Ἐπὶ τῶν ὀρθοστατῶν ἐστηρίζετο ἑτέρα λιθίνη πλάξ, μὲ κυμάτιον ὁμοίας διατομῆς μὲ ἐκεῖνο τῆς βάσεως.

Παρόμοια σήματα - ἐπιτύμβιοι βωμοὶ ἀπαντῶνται εἰς τοὺς ταφικοὺς περιβόλους τῶν νεκροπόλεων τῆς Ὄστια, τῆς Πομπηίας καὶ τῆς Ἀκυληίας. Ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων παραδειγμάτων ταφικῶν βωμῶν εἶναι τὰ μνημεῖα τοῦ Quietus καὶ τῆς Giulia Nevoleia Tyche τῆς Πομπηίας[7]. Διὰ τὸν τάφον τοῦ Quietus εἰκάζεται ὅτι ἡ ἀπετέλει κενοτάφιον, ἢ ἡ τεφροδόχος κάλπη εὑρίσκετο κάτωθεν τοῦ ταφικοῦ βωμοῦ, διότι οὗτος προφανῶς δὲν εἶχε συγγενεῖς, οἱ ὁποῖοι νὰ τοῦ προσφέρουν νεκρικὰς σπονδάς[8].

Μεταγενεστέρως ἐκτίσθησαν ἐν μέρει ἐπὶ τοῦ βάθρου δύο τάφοι κεραμοσκεπεῖς. Εἰς τὸν ἕνα ἐκ τῶν δύο τάφων ἀνευρέθησαν δύο οἰνοχόαι, χαλκᾶ καὶ χρυσᾶ κοσμήματα, καθὼς καὶ ὀκτὼ χαλκᾶ νομίσματα.

Ὁδὸς Κορίνθου, Μιαούλη καὶ Τσαμαδοῦ (Σχέδ. Α)

Εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ἀνωτέρω ὁδῶν, εἰς οἰκόπεδον κληροδοτήματος Καρανικολοῦ, ἀνεσκάφησαν τμήματα συγκροτημάτων κατοικιῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων διήρχοντο τρεῖς ὁδοί (Σχέδ. 3· Πίν. 250).

Ἐξ αὐτῶν ἡ ὁδὸς 1, πλ. 2.50 μ., εἶχε κατεύθυνσιν ἐκ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. καὶ διετήρει τὸ ἐκ στρογγύλων λίθων ὑπόστρωμα (Πίν. 251 β). Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ ἀνεσκάφησαν ἐν μέρει δύο παρόδια κτήρια (2 καὶ 3), μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐδημιουργεῖτο στενὴ δίοδος. Δύο ἕτερα κτήρια (1 καὶ 4) ἐξετείνοντο κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ.

Κάτωθεν τῆς ἀνωτέρω ὁδοῦ διήρχετο μεγάλος ἀγωγός, τοῦ ὁποίου τὰ τοιχώματα εἶχον κατασκευασθῆ ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν κεράμων καὶ ἡ ὀροφὴ ἐσχημάτιζε καμάραν. Διὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἀγωγοῦ ὑπῆρχον φρεάτια, τὰ ὁποῖα ἐφράσσοντο διὰ μεγάλης λιθίνης πλακὸς καὶ τεμαχίων κεράμων, συνδεδεμένων διὰ κονιάματος.

Νεωτέρα ὁδὸς κατεσκευάσθη ἀργότερον εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον τῆς ὑφισταμένης, καθὼς μαρτυροῦν τὰ ὑπερυψωμένα στόμια τῶν φρεατίων, ἡ τοποθέτησις νεωτέρου λιθίνου κατωφλίου πρὸς τὴν ὁδὸν εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ κτηρίου 4, ὅταν ἐφράχθη ἡ παλαιοτέρα, ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὸ ἐπίπεδον

7. Mansuelli, εἰς Enciel. dell' Arte Antica, τόμ. V, λ. Monumento Funerario, σ. 184 κ.ἑ., εἰκ. 267, 268.

8. Mau, Pompeii, its Life and Art, σ. 413 κ.ἑ., εἰκ. 232, 233.

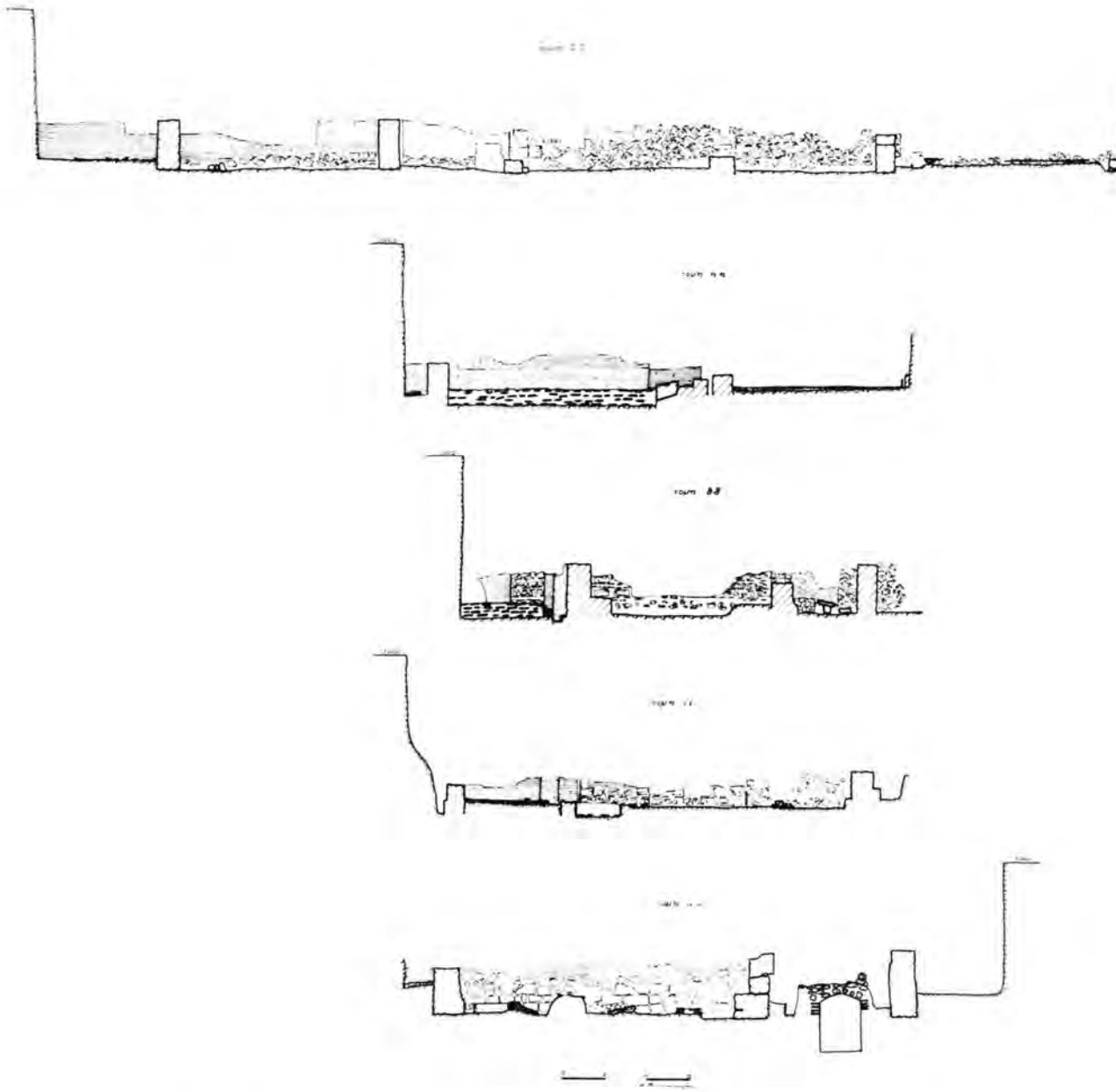

Σχέδ. 3. Πάτραι. Ὁδὸς Κορίνθου, Μιαούλη καὶ Τσαμαδοῦ. Τομαί (πρβλ. Σχέδ. Α).

τῆς ἀρχικῆς ὁδοῦ, θύρα, καθὼς καὶ τὸ ὕψος τῶν θεμελίων τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῶν κτηρίων 2 καὶ 3.

Μεταξὺ τῶν κτηρίων 1 καὶ 4 διήρχετο ἐπίσης ἑτέρα ὁδὸς 2, πλ. 1.20 μ., μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. Τῆς ὁδοῦ 2 δὲν διεσώθη κατασκευὴ καταστρώματος, διετηρήθη ὅμως, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ κτηρίου 4, τμῆμα ἐκ τῶν τοιχωμάτων κτιστοῦ ἀγωγοῦ, ὁ ὁποῖος διήρχετο κάτωθεν αὐτῆς. Εἰς τὴν ὁδὸν 2 κατέληγε μὲ κατεύθυνσιν ἐκ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. ἑτέρα ὁδὸς 3, πλ. 1.50 μ., περίπου, παράλληλος τῆς ἀνατολικώτερον ὑφισταμένης ὁδοῦ 1. Οὔτε αὐτῆς διεσώθη ἡ κατασκευὴ καταστρώματος, ἀλλὰ λείψανα πηλίνου ἀγωγοῦ κατὰ τὸ νότιον αὐτῆς τμῆμα, καθὼς καὶ τοιχώματα κτιστοῦ ἀγωγοῦ, ὅμοια ἐκείνων τῆς ὁδοῦ 2, κατὰ τὸ βόρειον τμῆμα της. Ἀνατολικῶς τῆς ὁδοῦ 3 ἐξετείνοντο τὸ κτήριον 4 καὶ τὸ

διὰ μεσοτοιχίας χωριζόμενον ἀπ' αὐτῆς κτήριον 5. Δυτικῶς τῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη τμῆμα μεγάλου κτηρίου 6.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω κτηρίων τὰ 1-5 ἀνῆκον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς κατοικίας, ἐνῷ τὸ κτήριον 6 πιθανὸν νὰ ἦτο δημόσιον.

Τοῦ κτηρίου 1 ἀπεκαλύφθησαν ἓξ χῶροι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τέσσαρες πλήρως. Τὰ θεμέλια τῶν τοίχων κατεσκευάσθησαν ἐξ ἀργῶν λίθων συνδεδεμένων δι' ἀμμοκονιάματος καὶ ἡ ἀνωδομὴ εἶχε κατασκευὴν εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις δι' ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων (opus testaceum) (Π ί ν. 251 α).

Εἰς τοὺς μερικῶς ἀποκαλυφθέντας χώρους 4 καὶ 5, διεσώθη ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐκ πολυχρώμων ψηφίδων, κοσμούμενον διὰ γεωμετρικῶν σχεδίων (Π ί ν. 251 γ). Ὁ διαχωριστικὸς τοῖχος μεταξὺ τῶν χώρων 4 καὶ 5 ἐκτίσθη μεταγενεστέρως ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ὁπότε ἐτοποθετήθη καὶ τὸ νεώτερον λίθινον κατώφλιον εἰς τὸν χῶρον 5.

Λείψανα δαπέδου ἐκ κονιάματος (κουρασάνι) διετηρήθησαν εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ χώρου 6 καὶ ἐκ πηλίνων ὀρθογωνίων πλακῶν εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ χώρου 2. Τὸ ἐπίπεδον τῶν ἀνωτέρω δαπέδων ἦτο ἀντίστοιχον μὲ τὸ ἐπίπεδον τῶν παλαιῶν κατωφλίων τῶν θυρῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐπεκοινώνουν μεταξύ των οἱ χῶροι. Εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν, ὅτε ἐπεσκευάσθη τὸ κτήριον 1, ἐτοποθετήθησαν νεώτερα κατώφλια εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον, ἀντίστοιχον προφανῶς τῆς ἀνωτέρας στρώσεως τῆς ὁδοῦ 1, τῆς ὁποίας ἐλάχιστα λείψανα διετηρήθησαν. Οἱ χῶροι 1 καὶ 2 τοῦ κτηρίου ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς χῶροι ἀποθηκεύσεως, δεδομένου ὅτι εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἀνευρέθη ἀνὰ εἷς μεγάλος πίθος. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ χώρου 2 προέρχεται μολύβδινον πλακίδιον (ἀριθ. Εὐρ. 1058) (Π ί ν. 252 δ) μὲ λατινικὴν ἐπιγραφήν, φέρον τρῆμα ἀναρτήσεως. Ἀναφέρεται εἰς σημαῖνον πρόσωπον τῆς συγκλητικῆς σειρᾶς:

C. APOLL..
PR(O) P(RAETOR)
TRIB(UNUS) C(ONSUL) DES(IGNATUS)[9]

Μεταξὺ τῆς ὁδοῦ 1 καὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ κτηρίου 1, ἀπεκαλύφθη πήλινος ἀγωγὸς ὀρθογωνίου τομῆς, ὁ ὁποῖος εὑρίσκετο βαθύτερον τῆς ἐπιφανείας τῆς λιθοστρώτου ὁδοῦ.

Ἐντὸς τῶν χώρων 1, 2 καὶ 3 τοῦ κτηρίου 1 ἀπεκαλύφθησαν λείψανα θεμελίων παλαιοτέρου κτίσματος. Οἱ τοῖχοι εἶχον κατασκευασθῆ ἐκ μεγάλων ἀδρομερῶς εἰργασμένων ὀρθογωνίων ἀμμολίθων, οἱ ὁποῖοι διετηρήθησαν μέχρι τριῶν δόμων. Τούτου ἀνεσκάφησαν τέσσαρες ἐπιμήκεις χῶροι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ βορειότερος διετήρει τμῆμα ὑποστρώματος δαπέδου ἐκ μικρῶν λίθων, συνδεδεμένων διὰ χονδροκόκκου κονιάματος. Ἴχνη κατωφλίου ἐκ μικρῶν λίθων καὶ τεμαχίων κεράμων διεκρίνοντο εἰς τὸν μεσαῖον διαχωριστικὸν τοῖχον τοῦ κτηρίου καὶ ἀνῆκον εἰς μετασκευήν. Ὁ νοτιώτερος χῶρος τοῦ παλαιοτέρου κτίσματος ἐχρησίμευεν ὡς ἀποθήκη, ἐφ' ὅσον εἰς αὐτὸν ἀνευρέθησαν ἐκτισμένα ἐντὸς τοῦ δαπέδου πίθος, μὲ μικρὸν στόμιον, πιθανῶς διὰ τὴν ἀποθήκευσιν ὑγρῶν, καθὼς καὶ μεγάλον ἀγγεῖον γαστροειδὲς διὰ τὴν φύλαξιν ξηρῶν καρπῶν. Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου ἀπετελεῖτο ἐκ μικρῶν λευκῶν, ἐρυθρῶν καὶ κυανῶν χαλίκων, στερεωμένων ἐπὶ παχέος στρώματος κονιάματος (κουρασάνι). Κάτωθεν τούτου ὑπῆρχεν ὑπόστρωμα ἐκ μεγαλυτέρων λίθων, ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνο τοῦ ὑποστρώματος τοῦ δαπέδου τοῦ κτηρίου 1. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δωματίου 3 προέρχεται πλαστικὸς λύχνος (Π ί ν. 252 γ).

Τὸ κτήριον 2 παρουσιάζει δύο οἰκοδομικὰς φάσεις, μίαν παλαιοτέραν, σύγχρονον τῆς κατασκευῆς τῆς σήμερον σωζομένης χαλικοστρώτου ὁδοῦ, καὶ μίαν μεταγενεστέραν, σύγχρονον τῆς νεωτέρας ἐπιστρώσεως τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία κατεστράφη.

Ἡ θεμελίωσις τοῦ ἐπισκευασθέντος δυτικοῦ τοίχου τοῦ κτηρίου εὑρίσκετο εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μετὰ τῆς νεωτέρας φάσεως τῆς ὁδοῦ, ἐνῷ τὰ θεμέλια τοῦ νοτίου τοίχου αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον εἰς τὴν πρώτην οἰκοδομικὴν φάσιν, ἔφθανον μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τῆς παλαιοτέρας ὁδοῦ.

Τοῦ κτηρίου 3 διετηρήθη ὁ βόρειος τοῖχος μὲ κατασκευὴν δικτυωτήν (opus reticulatum), ἐνῷ ὁ δυτικὸς καὶ ὁ νότιος τοῖχος εἶχον ὑποστῆ ἐπανειλημμένας μετασκευάς.

Εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν ἀπεκαλύφθη τὸ κτήριον 4, τὸ ὁποῖον περιεβάλλετο ἐκ τριῶν ὁδῶν. Οἱ τοῖχοι τοῦ κτηρίου εἶχον κατασκευὴν εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις εἴτε δικτυωτήν, εἴτε ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων, εἴτε ἐξ ἐναλλασσομένων σειρῶν λίθων πρὸς ὀπτοπλίνθους (opus mixtum). Οἱ τοῖχοι ἔφερον ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὀπάς, δημιουργηθείσας ἐκ πασσάλων, οἱ ὁποῖοι ἐνεπήχθησαν κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν τοίχων[10]. Τὸ κτήριον εἶχε τρεῖς εἰσόδους, ἀνὰ μίαν ἐξ ἑκάστης ὁδοῦ. Ἡ ἀνατολικὴ εἴσοδος ἐκ τῆς ὁδοῦ 1 ὡδήγει εἰς μέγαλον πλακόστρωτον ὑπαίθριον χῶρον, εἰς τὸ μέσον τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ὁποίου μαρμαρίνη δεξαμενὴ (impluvium). Παραπλεύρως τοῦ κατωφλίου τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου ὑπῆρχε φρέαρ, τὸ ὁποῖον εἶχε κτιστὸν στόμιον καὶ περιεβάλλετο δι' ὀρθογωνίου λιθίνου πλαισίου. Κάτωθεν τῶν λιθίνων πλακῶν τῆς αὐλῆς διεκλαδώνετο σύστημα μολυβδίνων ἀγωγῶν παροχῆς ὕδατος πρὸς τοὺς χώρους τοῦ κτηρίου καὶ τὴν δεξαμενήν, ἡ ὁποία εἶχε δύο πίδακας. Εἰς τὸ αὐ-

9. Ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς καθὼς καὶ τῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὴν σ. 397 ὀφείλεται εἰς τὸν κ. Ἀθαν. Ριζάκην.

10. Παρομοίαν μορφὴν κατασκευῆς ἀνευρίσκομεν συχνὰ εἰς τὰ ρωμαϊκὰ κτίσματα τῶν Πατρῶν.

τὸ ἐπίπεδον μετὰ τῶν μολυβδίνων σωλήνων ὑπῆρχον πήλινοι ἀγωγοὶ ἀποχετεύσεως ἐκ κοίλων κεράμων.

Ὁ ἀγωγὸς (α) διέσχιζε τὴν αὐλήν, ἐν συνεχείᾳ τὸν διάδρομον, ὁ ὁποῖος ὡδήγει πρὸς τὴν δυτικὴν εἴσοδον (χῶρος 3), ἀκολούθως τὸν χῶρον 1 καὶ κατηυθύνετο πρὸς τὸν ἀγωγὸν τῆς ὁδοῦ 2. Ἕτερος ἀγωγὸς (β) διήρχετο κάτωθεν τῆς εἰσόδου τοῦ πρὸς ΝΑ. τῆς αὐλῆς χώρου 7, διέσχιζε τὴν αὐλὴν ὑψηλότερον τοῦ ἀγωγοῦ α καὶ ἐξέβαλλεν ἐντὸς τοῦ ἀγωγοῦ γ. Ὁ τελευταῖος ἀγωγὸς (γ) συνεκέντρωνε τὰ ὑπερχειλίζοντα ὕδατα τῆς δεξαμενῆς τῆς αὐλῆς, διέσχιζε τὸν δυτικὸν διάδρομον, διήρχετο κάτωθεν τοῦ κατωφλίου τῆς δυτικῆς εἰσόδου καὶ κατέληγεν εἰς τὸν ἀγωγὸν τῆς ὁδοῦ 3. Κάτωθεν τῶν ἀνωτέρω μολυβδίνων σωλήνων καὶ ἀγωγῶν ἀποχετεύσεως τῆς αὐλῆς, διεσώθησαν τμήματα παλαιοτέρου χαλικοστρώτου δαπέδου, καθὼς καὶ παλαιοτέρα ὀρθογώνιος κατασκευὴ κάτωθεν τῆς δεξαμενῆς.

Κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς τῆς αὐλῆς ἦσαν διατεταγμένοι πέντε χῶροι μὲ δάπεδα ἐκ πηλίνων ὀρθογωνίων πλακῶν. Ὁ χῶρος 1 ἐπεκοινώνει ἀρχικῶς μετὰ τῆς πρὸς Β. ὁδοῦ 2 διὰ δύο θυρῶν, αἱ ὁποῖαι μεταγενεστέρως κατηργήθησαν, ἀφοῦ ἠνοίχθη θύρα ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν χῶρον 2, τοῦ ὁποίου ὁ νότιος διαχωριστικὸς τοῖχος πρὸς τὴν αὐλὴν ὑπέστη τοὐλάχιστον τρεῖς τροποποιήσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἀρχικὴ εἶναι δύσκολον νὰ ἀποκατασταθῇ. Κατὰ τὴν δευτέραν μετατροπὴν ὑπῆρχον δύο δίοδοι ἑκατέρωθεν τῆς δεξαμενῆς καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν μετασκευὴν κατηργήθη ἡ πρὸς Α. δίοδος καὶ ἐτοποθετήθη λίθινον κατώφλιον εἰς τὴν δυτικήν.

Ὁ χῶρος 5 ἀπετέλει τὸ κλειστὸν αἴθριον (atrium) τῆς οἰκίας (κτηρίου 3), εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε μικρὰ ὀρθογώνιος μαρμαρίνη δεξαμενή (impluvium), εἰς τὴν ὁποίαν κατέληγε μολύβδινος σωλὴν σχηματίζων πίδακα. Τὰ ὑπερχειλίζοντα τῆς δεξαμενῆς ὕδατα συνεκεντρώνοντο εἰς πήλινον ἀγωγόν, ὁ ὁποῖος κατέληγεν εἰς τὸν μεγάλον ἀποχετευτικὸν ἀγωγὸν τῆς ὁδοῦ 3. Παραπλεύρως τῆς δεξαμενῆς ἀνευρέθη μαρμαρίνη κυκλικὴ πλάξ, κοσμουμένη κατὰ τὴν περιφέρειαν δι'ὁμοκέντρων ἐγχαράκτων κύκλων. Πιθανῶς ἐπρόκειτο περὶ πλακὸς ἀνηκούσης εἰς βοηθητικὴν τράπεζαν παρὰ τὴν δεξαμενήν. Ὁ χῶρος 6 ἦτο βοηθητικός, δεδομένου ὅτι ἐντὸς τούτου ἀνευρέθη *in situ* μεγάλος σφαιρικὸς πίθος. Ὁ πρὸς Ν. τῆς αὐλῆς χῶρος ἀπεκαλύφθη μερικῶς καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ὁ προορισμός του. Κάτωθεν τῶν πηλίνων πλακῶν τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου 1 ἀνευρέθησαν δύο κάθετοι μεταξύ των τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον κατασκευασθῇ ἐκ λίθων καὶ τεμαχίων κεράμων. Οὗτοι ἀνῆκον εἰς παλαιοτέρας ἐποχῆς κτίσμα, τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη ἐπίσης τμῆμα δαπέδου ἐκ πηλίνων ὀρθογωνίων πλακῶν.

Ὁμοίως κάτωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ διαδρόμου πρὸς τὴν δυτικὴν εἴσοδον (Χ3) ἀπεκαλύφθη παλαιότερον δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν, αἱ ὁποῖαι ἐστερεοῦντο ἐπὶ ὑποστρώματος ἐκ κονιάματος (κουρασάνι).

Τὰ ἀνωτέρω δάπεδα, καθὼς καὶ τὸ ἀναφερθὲν χαλικόστρωτον δάπεδον, τὸ εὑρισκόμενον κάτωθεν τοῦ νεωτέρου δαπέδου τῆς αὐλῆς τοῦ κτηρίου, ἦσαν πιθανῶς σύγχρονα.

Νοτίως τοῦ κτηρίου 4 συνείχετο, χωριζόμενον διὰ μεσοτοίχου, τὸ κτήριον 5, τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθησαν ἐν μέρει τρεῖς χῶροι δύο ἐκ τῶν ὁποίων διέσωζον λείψανα ψηφιδωτῶν δαπέδων. Ἡ τοιχοποιία ἦτο ὁμοίως χυτὴ καὶ ἔφερεν ἐπένδυσιν σχεδὸν δικτυωτὴν (opus quasi reticulatum) ἢ ἐναλλασσομένας σειρὰς λίθων πρὸς ὀπτοπλίνθους (opus mixtum).

Τοῦ κτηρίου 6 ἀπεκαλύφθησαν ὀκτὼ χῶροι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ νοτιώτερος ἦτο κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον ἀψιδωτός (Π ί ν. 252 α). Οἱ τοῖχοι εἶχον κατασκευὴν εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις εἴτε δικτυωτὴν εἴτε δι' ἐπαλλήλων σειρῶν κεράμων.

Τὸ κτήριον 6 εἶχεν, ὅπως καὶ τὰ προηγούμενα κτήρια, ὑποστῆ μετατροπὰς εἰς διαφόρους χρονικὰς περιόδους. Ἀρχικῶς τὰ δωμάτια δὲν εἶχον ἔξοδον πρὸς τὴν ὁδὸν 3. Διὰ τὸν ἀψιδωτὸν χῶρον δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, ἐὰν ὑπῆρχε θύρα πρὸς τὴν ἀνωτέρω ὁδὸν λόγῳ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Ἐν τούτοις, εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν φαίνεται ὅτι ἐδημιουργήθησαν θύραι ἐκ τῶν χώρων 3 καὶ 4 πρὸς τὴν ὁδὸν 3, καθὼς μαρτυροῦν τὰ λίθινα κατώφλια, τὰ ὁποῖα διετηρήθησαν εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον καὶ εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον τοῦ κατωφλίου τῆς μεταγενεστέρως καταργηθείσης θύρας, ἡ ὁποία ὑπῆρχεν εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ χώρου 3. Ἐξ ἄλλου, ἡ ὕπαρξις ἑνὸς παλαιοτέρου καὶ ἑνὸς μεταγενεστέρου δαπέδου ἐντὸς τοῦ χώρου 2, εἰς διαφορετικὰ ἐπίπεδα, ἐνισχύει τὴν ἄποψιν περὶ δύο οἰκοδομικῶν φάσεων τοῦ κτηρίου.

Ὁ εἰς τὸ νοτιώτερον ἄκρον τοῦ κτηρίου ἀποκαλυφθεὶς χῶρος ἀπετελεῖτο ἐξ ἑνὸς ἀψιδωτοῦ τμήματος (Π ί ν. 252 α), τὸ ὁποῖον ἐχωρίζετο ἐκ τοῦ πρὸς Α. σχηματιζομένου ὀρθογωνίου χώρου δι' ἑνὸς ἐγκαρσίου τοίχου, εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ὁποίου ἐδημιουργεῖτο μικρὰ δίοδος. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὄψιν τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου ἦτο προσηρτημένη κυκλικὴ κτιστὴ κατασκευή, ἡ ὁποία ἐσωτερικῶς ἐκαλύπτετο διὰ κονιάματος καὶ εἶχεν ἐπένδυσιν μαρμαρίνην, ὡς ὑπεδήλωνον τὰ τεμάχια μαρμαρίνων πλακῶν, τὰ ὁποῖα περισυνελέγησαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς. Πιθανῶς ἐπρόκειτο περὶ μικρᾶς δεξαμενῆς, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας ἐσχηματίζετο πίδαξ, καθὼς συμπεραίνεται ἐκ τοῦ μολυβδίνου σωλῆνος, ὁ ὁποῖος εἶχε τοποθετηθῇ ἐντὸς τοῦ πηλίνου ἀγωγοῦ ἀποχετεύσεως τῆς δεξαμενῆς καὶ ὁ ὁποῖος διήρχετο κάτωθεν τοῦ τοίχου τῆς ἀψῖδος, καταλήγων εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ χώρου 6. Ἕτερος μολύβδινος ἀγωγός, καταλήγων εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον τοῦ χώρου 6, διέσχιζε διαγωνίως τὸν πρὸς Ν. τῆς ἀψῖδος ὀρθογώνιον

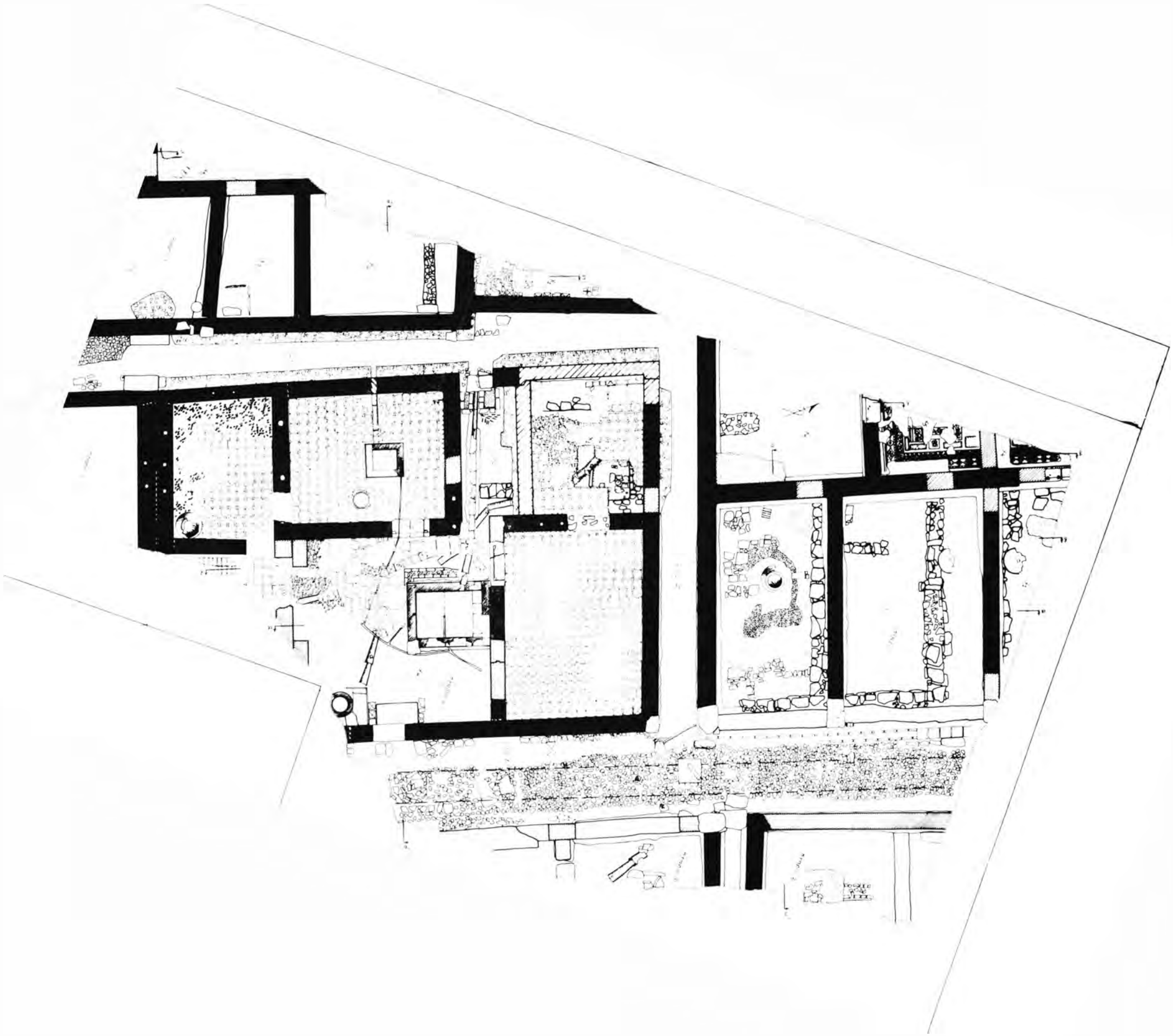

χῶρον. Πήλινος ἀγωγὸς ἔφερε τὰ ὑπερχειλίζοντα ὕδατα τῆς δεξαμενῆς πρὸς τὸν κεντρικὸν ἀγωγὸν τῆς ὁδοῦ 3.

Οἱ δύο μολύβδινοι σωλῆνες ἀνυψοῦντο ὁ εἷς πλησίον τοῦ ἑτέρου πρὸ λιθίνου σπονδύλου, ὁ ὁποῖος ἐνεπήχθη εἰς τὸ δάπεδον, ὅπου πιθανὸν ἐδημιουργεῖτο μικρὰ κρήνη. Πιθανὸν τὸ ὕδωρ νὰ ἔφθανε διὰ τοῦ πηλίνου ἀγωγοῦ, ὁ ὁποῖος διέσχιζε διαγωνίως τὸν πρὸς Α. τῆς ἀψῖδος χῶρον, εἰς τὸν χῶρον 6 καὶ ἐκεῖθεν ἐρρυθμίζετο ἡ παροχὴ τούτου διὰ στρόφιγγος πρὸς τὴν μικρὰν κυκλικὴν δεξαμενήν, ὅπου ἐσχηματίζετο πῖδαξ. Τὸ τμῆμα τῆς ἀψῖδος εἶχε ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐκ φυτικῶν κοσμημάτων (κληματίδων). Ἐλάχιστα λείψανα ἐγχρώμου ψηφιδωτοῦ δαπέδου, μετὰ φυτικῶν ὁμοίως θεμάτων, διετηρήθησαν εἰς τὸν νοτίως τῆς ἀψῖδος ὀρθογώνιον χῶρον.

Ὁ πρὸς Β. συνεχόμενος τῆς ἀψῖδος χῶρος (7) εἶχεν ὑποστῆ πολλὰς μετασκευάς. Ἀρχικῶς δὲν ὑπῆρχε διαχωριστικὸς τοῖχος μεταξὺ τῶν χώρων 7 καὶ 8, ἀλλὰ ὁ ἀνατολικὸς καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εἶχον παραστάδας μὲ μαρμαρίνην ἐπένδυσιν. Λείψανα ἐκ λευκῶν, κυανῶν καὶ ἐρυθρῶν πλακῶν διεκρίνοντο κάτωθεν τοῦ νεωτέρου νοτίου τοίχου τοῦ χώρου 7, ἀνήκοντα εἰς μαρμάρινον κατώφλιον, τὸ ὁποῖον εἶχε τοποθετηθῆ μεταξὺ τῶν χώρων 7 καὶ 8.

Τὸν χῶρον 6, ὁ ὁποῖος εἶχε δάπεδον ἐκ πηλίνων ὀρθογωνίων πλακῶν, διέσχιζε κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ὁ πήλινος ἀγωγὸς τῆς δεξαμενῆς τοῦ ἀψιδωτοῦ τμήματος, ὁ ὁποῖος διήρχετο κάτωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου 5. Μικρὰ ὀρθογώνιος ὀπὴ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον συνεκέντρωνε τὰ ὕδατα τοῦ δαπέδου πρὸς τὸν ἀγωγόν. Εἰς τὸ δάπεδον εὑρέθη τοποθετημένον ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν τὸ ἀρχιτεκτονικὸν μέλος τοῦ Πίν. 252 β.

Ὄστρακα, τὰ ὁποῖα περισυνελέγησαν κάτωθεν τῶν δαπέδων τῶν κτηρίων, καθὼς καὶ ἕτερα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐντειχισμένα εἰς τοὺς τοίχους, μᾶς παρέχουν ἕνα terminum post quem διὰ τὴν χρονολόγησιν.

Διὰ τὴν ἐντὸς τοῦ κτηρίου Ι ἀνασκαφεῖσαν παλαιοτέραν οἰκίαν εἶναι οἱ πρώιμοι ρωμαϊκοὶ χρόνοι.

Διὰ τὰς οἰκίας 1, 2, 3, 4 καὶ 5, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πρώτην οἰκοδομικήν των φάσιν, ἡ ὁποία, ὅπως ἀνεφέρθη, ἦτο ἀντίστοιχος πρὸς τὸ σήμερον σωζόμενον κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ, αἱ ἀρχαὶ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. ἀποτελοῦν terminum post quem.

Ἐλλείψει ἐπαρκῶν στοιχείων δὲν δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὴν μετασκευὴν τῶν οἰκιῶν 1, 2 καὶ 4.

Ὁδὸς Κανακάρη 122

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Τζουλοπούλου ἀπεκαλύφθησαν ταφικὰ κτίσματα τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Σχέδ. 4 - 5· Πίν. 253 α).

Ἐκ τοῦ πρὸς Δ. ταφικοῦ κτίσματος διετηρήθη μόνον ἡ βορειοανατολικὴ γωνία (Σχέδ. 4, Χ3). Ἡ τοιχοδομία ἦτο χυτὴ καὶ αἱ παρειαὶ τῶν τοίχων εἶχον κατασκευὴν εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις σχεδὸν δικτυωτήν (opus quasi reticulatum), ἐνῷ ἡ γωνία ἐξωτερικῶς εἶχε κατασκευασθῆ δι' ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων διὰ λόγους στερεότητος. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν δύο τάφοι, τῶν ὁποίων αἱ πλευραὶ ἦσαν κτισταὶ δι' ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων καὶ τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο δι' ὀρθογωνίων ἐπίσης ὀπτοπλίνθων. Ἐντὸς τοῦ τάφου 1 ἀνευρέθησαν τὰ λείψανα τεσσάρων σκελετῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς μὲ τὰς κεφαλὰς πρὸς Ν., ὅπου ὑπῆρχεν ἐπικλινὴς πλάξ, χρησιμεύουσα ὡς προσκεφάλαιον, καὶ ὁ τέταρτος μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β. Πλησίον τοῦ κρανίου τοῦ πρὸς Α. σκελετοῦ ἀνευρέθη ὑαλίνη δακρυδόχος. Ἐκ τοῦ ὁμοίου τάφου 2, τμῆμα μόνον διετηρήθη. Εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ κτίσματος μεταξὺ τῶν τάφων 1 καὶ 2 ἐσχηματίζετο ὀρθογώνιος θήκη προσφορῶν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀνευρέθησαν πέντε δακρυδόχοι καὶ δύο χαλκοῖ δακτύλιοι.

Πρὸς Α. τοῦ ἀνωτέρω ταφικοῦ κτίσματος ἀπεκαλύφθησαν δύο καμαροσκεπεῖς τάφοι (Σχέδ. 4, Χ4), τῶν ὁποίων αἱ παρειαὶ ἦσαν ἐκτισμέναι δι' ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων (Πίν. 253 β). Ἡ ἡμικυλινδρικὴ καμάρα ἦτο κατεσκευασμένη ἐκ πλινθοδομῆς, ἄνωθεν τῆς ὁποίας ὑπῆρχε σωρὸς ἀργῶν λίθων συνδεδεμένων μεταξύ των διὰ κονιάματος[11]. Ἐντὸς τοῦ τάφου 1, εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου εἶχον τοποθετηθῆ δύο ἐπιμήκεις κέραμοι, ἀνευρέθησαν τέσσαρες σκελετοὶ καθὼς καὶ μία δακρυδόχος. Ἐπίσης ἐντὸς τοῦ τάφου 2 ἀνευρέθησαν τέσσαρες σκελετοί, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β. καὶ εἰς μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν. Ὡς κτερίσματα εἶχον προσφερθῆ μία στάμνος (Πίν. 253 γ), εἷς λύχνος (Πίν. 253 ε) τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. καὶ τρεῖς δακρυδόχοι τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.

Ἀνατολικῶς τοῦ ταφικοῦ κτίσματος διετηρήθη ὀρθογώνιον κτίσμα (Σχέδ. 4, Χ7), τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὁποίου ἐπληροῦτο δι' ἀργῶν λίθων καὶ τεμαχίων ὀπτοπλίνθων συνδεδεμένων διὰ πηλοῦ. Ἡ διατηρηθεῖσα βόρειος ὄψις αὐτοῦ ἐνεφάνιζε τοιχοποιίαν σχεδὸν δικτυωτήν, ἐνῷ εἰς τὰς γωνίας ἐπαλλήλους σειρὰς ὀπτοπλίνθων. Τὸ κτίσμα αὐτὸ ἐκάλυπτε τεφροδόχον ἀγγεῖον.

Ἀνατολικώτερον τοῦ ἀνωτέρω κτίσματος ἀνευρέθη ὀρθογώνιος ταφικὸς θάλαμος (Σχέδ. 4, Χ8). Ἡ τοιχοδομία ἦτο ἐπίσης χυτὴ καὶ αἱ ὄψεις ἐκαλύπτοντο διὰ σχεδὸν δικτυωτοῦ. Ἐντὸς τοῦ θαλάμου, τοῦ ὁποίου δὲν ἀνευρέθη ἡ εἴσοδος, ὑπῆρχον δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι ἑκατέρωθεν στενοῦ διαδρόμου, εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ὁποίου κατεσκευάσθη

11. Βλ. ἀνωτ. σ. 382 ὅμοιον τάφον (Κανακάρη 121, οἰκόπεδον Σημίτη).

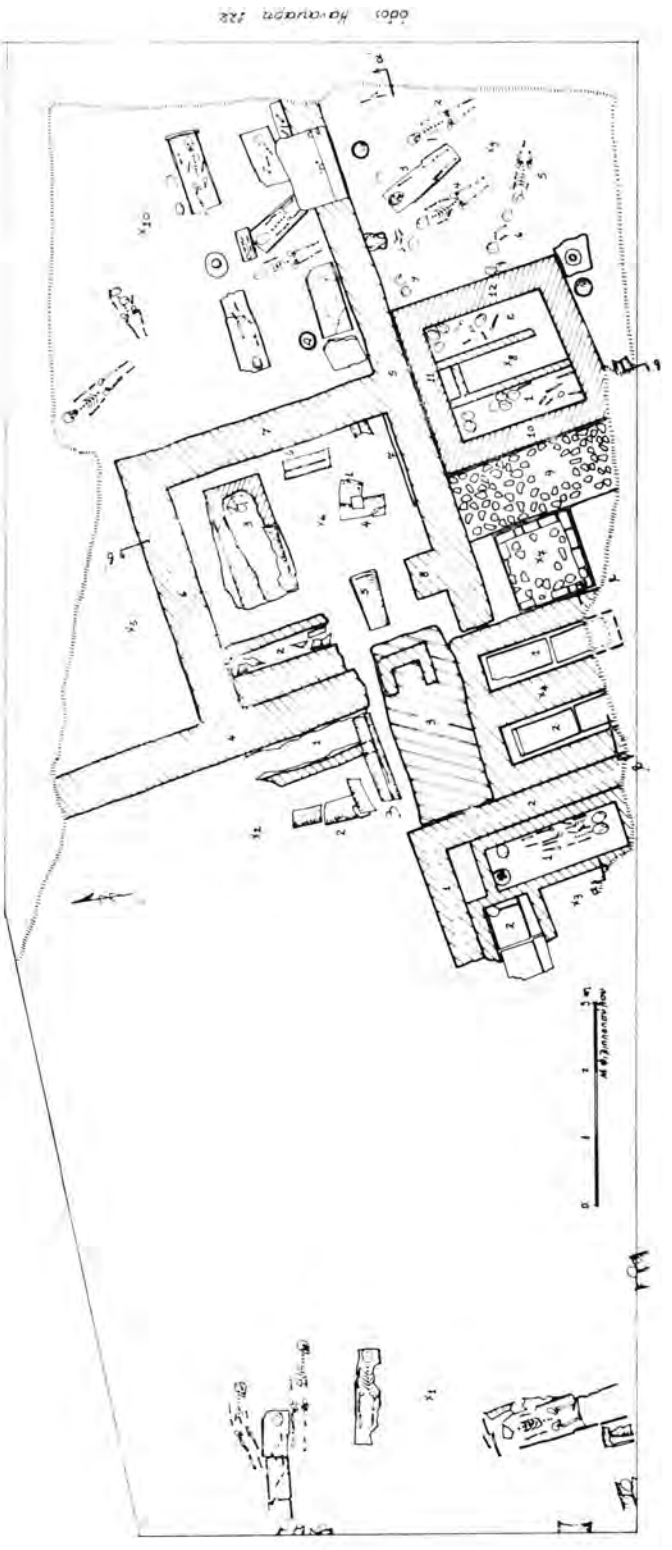

Σχέδ. 4. Πάτραι. Ὁδὸς Καναπάρη 122. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

κτιστὴ ὀρθογώνιος θήκη, διαστ. 0.37 × 0.52 μ. καὶ ὕψ. 0.52 μ.

Οἱ διαχωριστικοὶ τοῖχοι τοῦ διαδρόμου καὶ τῶν τάφων εἶχον κατασκευασθῆ ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων. Τὸ δάπεδον τοῦ διαδρόμου ἐκαλύπτετο διὰ κουρασανίου, ἐνῷ τὰ δάπεδα ἀμφοτέρων τῶν τάφων δι' ὀρθογωνίων ὀπτοπλίνθων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρὸς Β. ἦτο ἐπικλινὴς ἐν εἴδει προσκεφαλαίου.

Ἐντὸς τοῦ τάφου 1 ἀνευρέθησαν δύο νεκροὶ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β., καθὼς καὶ τέσσαρα κρανία καὶ ὀστᾶ προερχόμενα ἐκ παλαιοτέρων ταφῶν, αἱ ὁποῖαι παρεμερίσθησαν. Ἐντὸς τοῦ τάφου ἀνευρέθη χρυσοῦν ἐνώτιον.

Εἰς τὸν τάφον 2 ἀνευρέθησαν τρεῖς σκελετοὶ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β. καὶ μία στάμνος τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Νοτίως τοῦ τάφου 2 εἶχε τοποθετηθῆ τεφροδόχον ἀγγεῖον.

Ἀνατολικῶς τοῦ ταφικοῦ θαλάμου ἀπεκαλύφθησαν τάφοι κεραμοσκεπεῖς εἰς ἀλλεπάλληλα ἐπίπεδα, καθὼς καὶ τεφροδόχα ἀγγεῖα (Σχέδ. 4, Χ9). Οἱ νεκροὶ εἶχον τοποθετηθῆ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς ΒΔ.

Ἐπίσης ἀνευρέθη τεφροδόχος ἀμφορεὺς πλησίον τοῦ τοίχου τῶν πρὸς Β. ταφικῶν περιβόλων καὶ πλησίον τοῦ τάφου 5 ἀπεκαλύφθη τεφροδόχος στάμνος (Πίν. 253 δ), τοῦ τέλους τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.

Βορείως τῶν ἀνωτέρω ταφικῶν θαλάμων καὶ κεραμοσκεπῶν τάφων ἀπεκαλύφθη ἕτερον συγκρότημα θαλάμων, τῶν ὁποίων διετηρήθησαν μόνον τὰ θεμέλια ἐξ ἀργῶν λίθων συνδεδεμένων διὰ πηλοῦ.

Εἰς τὸν πρὸς Α. θάλαμον (Σχέδ. 4, Χ10), τοῦ ὁποίου τμῆμα μόνον ἀπεκαλύφθη, διεσώθη ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου λίθινον κατώφλιον, διατηροῦν τοὺς τόρμους διὰ τὴν στερέωσιν τῆς θύρας. Ἐντὸς τοῦ θαλάμου ἀπεκαλύφθησαν ἕνδεκα τάφοι κεραμοσκεπεῖς, καθὼς καὶ τρία τεφροδόχα ἀγγεῖα. Ὁ προσανατολισμὸς τῶν τάφων ἦτο διάφορος. Ἐκ τοῦ τάφου 3 περισυνελέγησαν ὀκτὼ δακρυδόχοι, χρονολογούμεναι μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. καὶ τῶν μέσων τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., ἐνῷ ἐκ τοῦ τάφου 10 μία δακρυδόχος.

Δυτικῶς ἐδημιουργεῖτο ἕτερος νεκρικὸς θάλαμος (Σχέδ. 4, Χ6), τοῦ ὁποίου ὁ δυτικὸς τοῖχος εἶχεν ἐν μέρει καταστραφῆ. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν ἓξ κεραμοσκεπεῖς τάφοι. Ὁ τάφος 1 ἦτο παιδικὸς καὶ

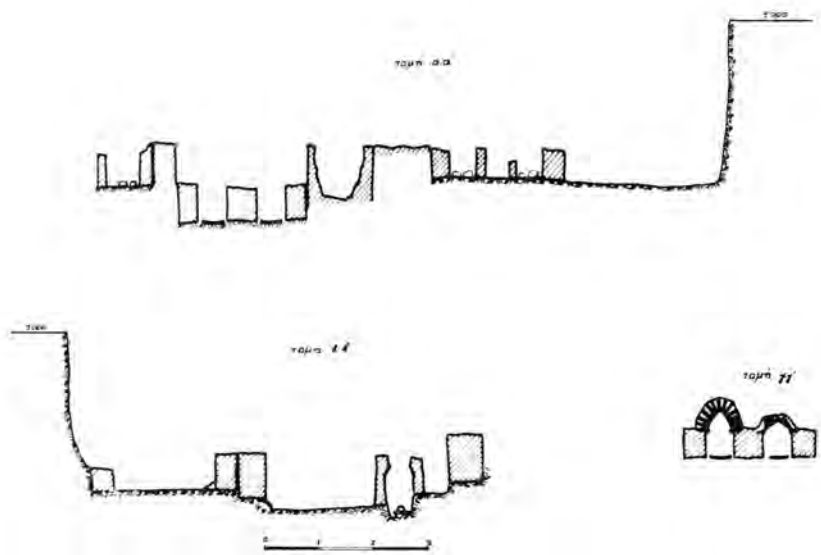

Σχέδ. 5. Πάτραι. Ὁδὸς Κανακάρη 122. Τομαί (πρβλ. Σχέδ. 4).

ἀκτέριστος. Ὁ τάφος 2, ἡμικατεστραμμένος, ἦτο καμαροσκεπής, ὁμοίας μετὰ τοῦ τάφου 1 τοῦ Χ4 κατασκευῆς. Ὁ τάφος 3 ἦτο ἐπίσης καμαροσκεπὴς μὲ τοιχώματα κτιστὰ ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων. Ἐντὸς τούτου ἀνευρέθη ἀκτέριστος ὁ σκελετὸς μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Οἱ τάφοι 5 καὶ 6 εἶχον εἰς τὸ δάπεδον κοίλας κεράμους. Ἐντὸς τοῦ τάφου 6 ἀνευρέθη παιδικὴ ταφὴ καὶ παραπλεύρως τοῦ τάφου 5 τεφροδόχος ἀμφορεύς. Ὁ τάφος 7 ἦτο παλαιότερος τοῦ ταφικοῦ θαλάμου, ἐφ' ὅσον εὑρέθη κάτωθεν τῶν θεμελίων τούτου. Δυστυχῶς ἐκ τοῦ τάφου δὲν παρέχονται στοιχεῖα χρονολογήσεως, διότι ὁ νεκρὸς εὑρέθη ἀκτέριστος.

Δυτικῶς τοῦ ταφικοῦ θαλάμου ἀπεκαλύφθησαν ἕτεροι τρεῖς τάφοι (Χ2), ὅμοιοι μὲ τοὺς τάφους 2 καὶ 3 τοῦ Χ6. Οἱ νεκροὶ τῶν τάφων εὑρέθησαν ἀκτέριστοι μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β. Εἰς τὸ στόμα τοῦ νε-

κροῦ τοῦ τάφου 3, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ., εὑρέθη χαλκοῦν νόμισμα ὡς δανάκη.

Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν ἓξ ταφαί, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δύο ἐντὸς κεραμοσκεπῶν τάφων. Ὅλοι οἱ νεκροὶ εἶχον τὴν κεφαλὴν πρὸς Β. Ἐντὸς τοῦ τάφου ΙΙ ἀνευρέθησαν τέσσαρες ὑάλιναι δακρυδόχοι (Π ί ν. 253 στ), χρονολογούμεναι εἰς τὰ τέλη τοῦ 1ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.

Ἕτεροι τέσσαρες τάφοι κεραμοσκεπεῖς ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ δυτικοῦ ἐπίσης ἄκρου τοῦ οἰκοπέδου. Οἱ τρεῖς ἐξ αὐτῶν ἀπεκαλύφθησαν ἐν μέρει, διότι συνεχίζοντο κάτωθεν τῶν ὁμόρων οἰκοδομῶν.

Ὁδὸς Λόντου καὶ Παπαδιαμαντοπούλου

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Π. Ἡλιοπούλου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται πρὸς Ν. καὶ πλησιέστατα τοῦ φρουρίου Πατρῶν, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε κτίσματα, ἀνήκοντα εἰς τέσσαρας τοὐλάχιστον οἰκοδομικὰς περιόδους (Σ χ έ δ. 6· Π ί ν. 254 α).

Τὰ σημαντικώτερα καὶ καλύτερον διατηρηθέντα λείψανα ἦσαν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀνῆκον εἰς τμῆμα οἰκίας τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε τὸ κλειστὸν αἴθριον (atrium) καὶ τμήματα τῶν πέριξ αὐτοῦ χώρων. Εἰς τὸ μέσον τοῦ κλειστοῦ αἰθρίου ὑπῆρχεν ὀρθογώνιος δεξαμενή (α), κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς ὁποίας ἐξωτερικῶς ἐδημιουργοῦντο ἡμικυκλικαὶ προεξοχαί, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν πιθανῶς βάσεις κιόνων διὰ τὴν στήριξιν τῆς ἐπικλινοῦς στέγης τοῦ κατακλύστρου (compluvium). Ἡ δεξαμενὴ ἔφερεν ἐσωτερικῶς μαρμαρίνην ἐπένδυσιν, καθὼς ὑποδηλώνουν τὰ λείψανα ὀρθομαρμαρώσεως καὶ τὰ ἀποτυπώματα πλακῶν ἐπὶ τοῦ κονιάματος τοῦ δαπέδου.

Εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς δεξαμενῆς ἀπεκαλύφθη κτιστὸς ἀγωγός (α), ἐπενδεδυμένος ἐσωτερικῶς διὰ κοίλων κεράμων, εἰς τὴν δυτικὴν δὲ πλευρὰν κτιστὸς ἀγωγὸς (δ) ὀρθογωνίου τομῆς, ἐπενδεδυμένος ἐσωτερικῶς ὁμοίως διὰ κεράμων. Ἀμφότεροι οἱ ἀγωγοὶ ἐχρησίμευον πιθανῶς διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ὑπερχειλιζόντων ὑδάτων τῆς δεξαμενῆς, δεδομένου ὅτι αὕτη δὲν ἔφερε σωλῆνας ἀποχετεύσεως εἰς τὸ δάπεδον, μὲ τοὺς ὁποίους θὰ συνεδέετο πρὸς τοὺς ἀνωτέρω ἀγωγούς.

Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ αἰθρίου ἔφερεν ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας κυκλικὰς ὀπάς, αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργήθησαν κατὰ τὴν κατασκευὴν ἐκ τῆς ἐντοιχίσεως ξυλίνων πασσάλων. Εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ αἰθρίου ἐδημιουργεῖτο ἐξωτερικῶς μικρὸς ὀρθογώνιος χῶρος, τοῦ ὁποίου διετηρήθη τὸ δάπεδον ἐκ κονιάματος. Τμῆμα ὁμοίου δαπέδου, ἀνῆκον εἰς τὸν χῶρον τοῦ αἰθρίου, διετηρήθη ἐπίσης πρὸς Β. τῆς δεξαμενῆς.

Εἰς τὸν νοτίως τοῦ αἰθρίου χῶρον διετηρήθησαν λείψανα δαπέδου ἐκ μικρῶν τεμαχίων κεράμων τοποθετημένων ἐπὶ παχέος στρώματος ἐκ κονιάματος, καθὼς καὶ ἴχνη θύρας πρὸς τὸ αἴθριον. Ἡ τοιχοποιία τῆς οἰκοδομικῆς αὐτῆς περιόδου ἦτο χυτὴ καὶ εἶχε κατασκευὴν σχεδὸν δικτυωτήν (opus quasi reticulatum).

Εἰς παλαιοτέραν περίοδον ἀνῆκον ἑτέρα μικρὰ δεξαμενή (β), πρὸς Β. τῆς δεξαμενῆς τοῦ αἰθρίου, καθὼς καὶ τὰ πρὸς Δ., Ν. καὶ ΝΑ. ταύτης θεμέλια τοίχων (Σ χ έ δ. 6, θεμέλια τοίχων 4, 10, 23 καὶ 8, 9). Ταῦτα εἶχον κατασκευασθῆ ἐκ μεγάλων λίθων καὶ τεμαχίων κεράμων, συνδεδεμένων διὰ πηλοῦ, καὶ εἶχον θεμελιωθῆ βαθύτερον τῶν ρωμαϊκῶν. Ἐξ ἄλλου, τὸ πρὸς Ν. τῆς δεξαμενῆς β θεμέλιον τοῦ τοίχου 10 ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ κονιάματος δαπέδου τοῦ ρωμαϊκοῦ αἰθρίου. Οἱ τοῖχοι τῆς παλαιοτέρας δεξαμενῆς β ἦσαν ἐξ ἀργῶν λίθων, συνδεδεμένων διὰ πηλοῦ, καὶ ἔφερον ἐσωτερικῶς ἐπίχρισμα δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος, ἐνῷ τὸ δάπεδον αὐτῆς εἶχε στρωθῆ διὰ χαλίκων. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἡ δεξαμενὴ β ἔφερε πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν μικρὸν ὀρθογώνιον τοιχάριον, τὸ ὁποῖον ἐκαλύπτετο ὁμοίως διὰ κονιάματος. Ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς ἀνευρέθη λύχνος μελαμβαφὴς τοῦ τέλους τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον (1), πλησίον τῆς δεξαμενῆς, ἀνευρέθη ἐπίσης μελαμβαφὲς πινάκιον μετ' ἐγχαράκτου φυτικῆς κοσμήσεως. Ὄστρακα μελαμβαφῆ, ἀναμεμειγμένα μετὰ ρωμαϊκῶν, περισυνελέγησαν ἐκ τῆς ἐπιχώσεως εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν χῶρον τῆς ἀνασκαφῆς. Ἡ διατάραξις τῶν παλαιοτέρων κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν στρωμάτων, καθὼς καὶ ἡ καταστροφὴ τῶν κτισμάτων αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ὀφείλεται εἰς τὴν κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀνοικοδόμησιν τῆς πόλεως.

Ἐπὶ τῶν λειψάνων τῶν ρωμαϊκῶν κτισμάτων ἐθεμελιώθησαν κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον νέα κτίσματα, τῶν ὁποίων οἱ τοῖχοι εἶχον κατασκευασθῆ εἴτε ἐξ ἀργῶν λίθων, ἐναλλασσομένων πρὸς ὀρθογωνίους ὀπτοπλίνθους, εἴτε ἐξ ἀργῶν λίθων, οἱ ὁποῖοι περιεβάλλοντο καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς δι' ὀπτοπλίνθων (πλινθοπερίκλειστον).

Ἐπίσης λείψανα τοίχων, εὐτελοῦς κατασκευῆς ἐκ λίθων καὶ τεμαχίων κεράμων συνδεδεμένων διὰ πηλοῦ, ὡς καὶ λείψανα ἰπνοῦ, ἀνῆκον εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν (δ΄ περίοδον), πιθανῶς τῆς τουρκοκρατίας.

Εἰς τὸν Χ5 διετηρήθη κατασκευή, μὴ συνδεομένη πρὸς τὰ ἀνωτέρω κτίσματα, ἐκ δύο τοξωτῶν ἀνοιγμάτων εἰς ὀρθὴν μεταξύ των γωνίαν. Ἕκαστον τόξον εἶχε κατασκευασθῆ ἐκ τεσσάρων μεγάλων λίθων πελεκημένων, ἐνῷ εἰς τὴν κλεῖδα τοῦ τόξου εἶχε τοποθετηθῆ πλίνθος. Τὰ τοξωτὰ ἀνοίγματα ἐστήριζον τοῖχον ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ τεμαχίων κεράμων, συνδεδεμένων διὰ πηλοῦ. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ οἰκοπέδου προέρχονται δύο συγκολληθέντες ἀμφορεῖς τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. καὶ τῶν ἀρχῶν

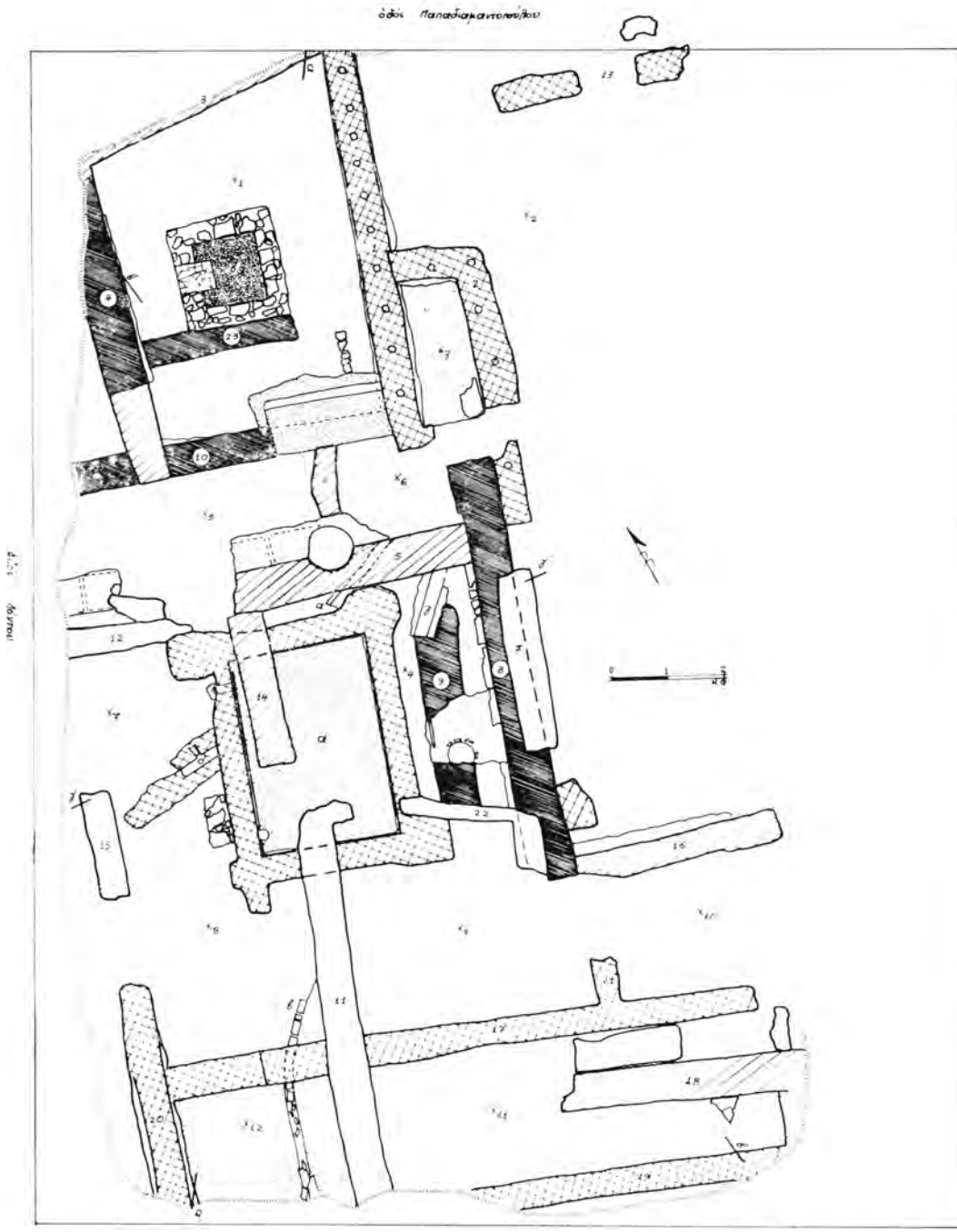

Σχέδ. 6. Πάτραι. Ὁδὸς Λόντου καὶ Παπαδιαμαντοπούλου. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ., καθὼς καὶ πηλίνη ἀνθεμωτὴ ἀκροκέραμος τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.

Ὁδὸς Καρόλου καὶ Κωνσταντινουπόλεως

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Μπαλαντᾶ, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν τῆς πόλεως, ἀπεκαλύφθη τμῆμα ταφικοῦ θαλάμου, τοῦ ὁποίου διετηρήθησαν μόνον οἱ τοῖχοι τῶν θεμελίων, οἱ ὁποῖοι εἶχον κατασκευασθῆ ἐκ χυτῆς τοιχοποιίας. Τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ ταφικοῦ

θαλάμου εἶχε θεμελιωθῆ ὑψηλότερον τοῦ δυτικοῦ καὶ εἶχε διαφορετικὴν τοιχοποιίαν.

Ἐντὸς τοῦ ταφικοῦ θαλάμου ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς κτιστοὶ τάφοι, τῶν ὁποίων τὰ τοιχώματα εἶχον καταφῆ. Ὁ τάφος VII, ὁ ὁποῖος εἶχεν εἴσοδον ἐκ τῆς δυτικῆς στενῆς πλευρᾶς, ἐκαλύπτετο δι' ὀρθογωνίων ὀπτοπλίνθων, αἱ ὁποῖαι ἐστηρίζοντο ἐπὶ ἐλαφρᾶς ἐσοχῆς τῶν τοιχωμάτων. Αἱ ὀπτόπλινθοι, ἐν τέλει,

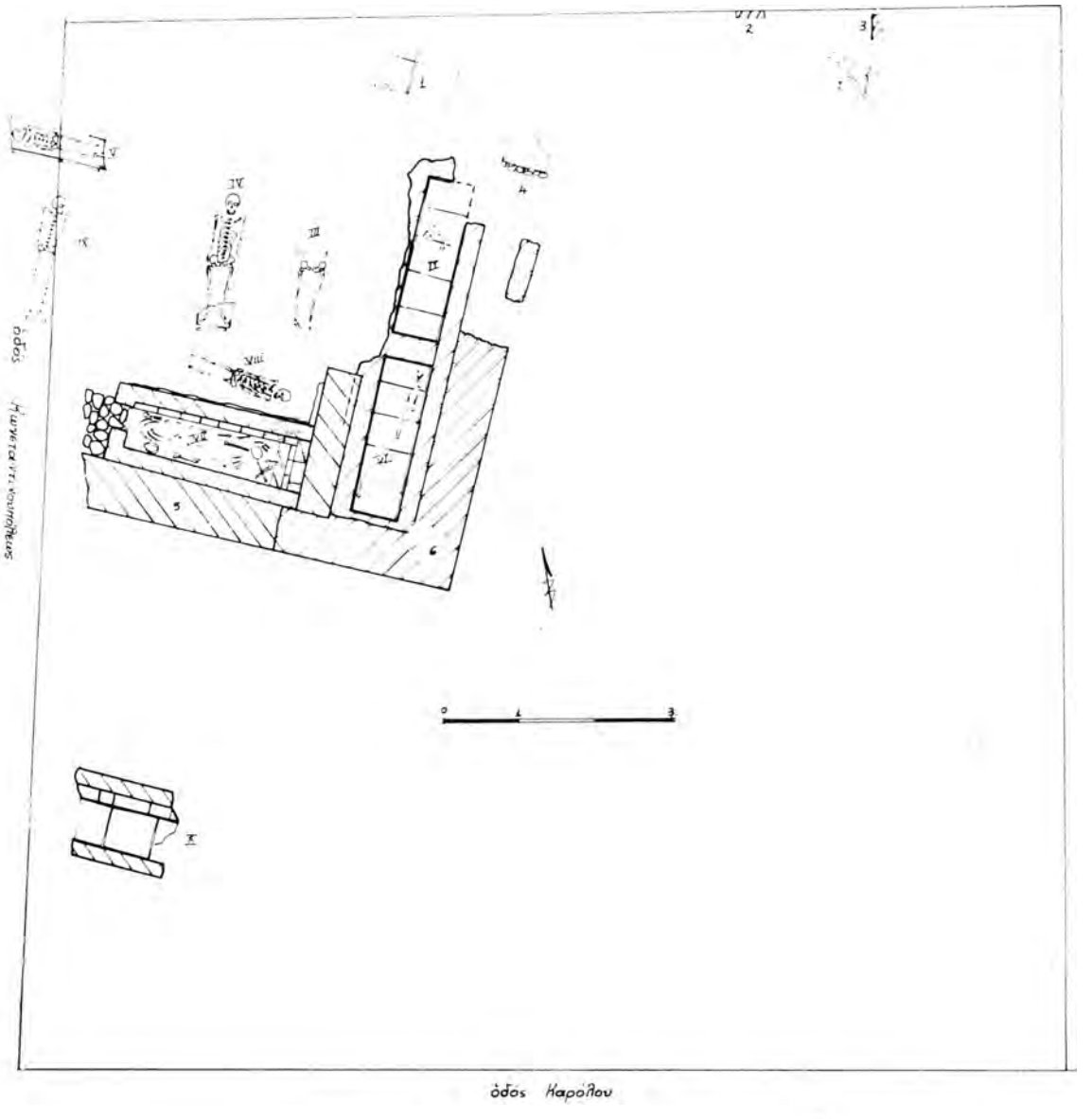

Σχέδ. 7. Πάτραι. Ὁδὸς Καρόλου καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

σκευασθῆ ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων, συνδεδεμένων διὰ κονιάματος (Σχέδ. 7). Τὸ δάπεδον τῶν τάφων II καὶ VI ἐκαλύπτετο διὰ μεγάλων ὀρθογωνίων πηλίνων πλακῶν, ἐνῷ εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν ἑκάστου τάφου εἶχε τοποθετηθῆ ἐπικλινὴς πλάξ, ἐν εἴδει προσκεφαλαίου. Αἱ ταφαὶ εἶχον καταστραἐκαλύπτοντο ὑπὸ καμάρας ἐκ χυτῆς τοιχοποιίας.

Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ θαλάμου ἀνεσκάφησαν δύο εἰσέτι κτιστοὶ τάφοι, καθὼς καὶ πέντε κεραμοσκεπεῖς, εἰς ἕνα ἐκ τῶν ὁποίων εἶχον τοποθετηθῆ δύο ὑάλιναι δακρυδόχοι τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.

Ἐκ τῆς πρὸς Β. μεσοτοιχίας τοῦ οἰκοπέδου ἀνε-

σύρθη μαρμαρίνη ἐπιτύμβιος πλάξ φέρουσα λατινικὴν ἐπιγραφήν (Πίν. 254 β):

M(arco) Fulvio
Herophilo Medico
Octario
Arescusa lib(erta)
d(e) s(ua) p(ecunia)

Ὁδὸς Διάκου, Κουμανιώτου καὶ Ρούφου

Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Μπαμπῆ, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται πρὸς Δ. τῆς πλατείας τῶν Ψηλαλωνίων, ἀνεσκάφησαν ἑπτὰ κεραμοσκεπεῖς τάφοι. Οὗτοι εἶχον κατεύθυνσιν ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. πλὴν τῶν τάφων Ι καὶ ΙΙ, οἱ ὁποῖοι εἶχον κατεύθυνσιν ἐκ Β. πρὸς Ν. Οἱ νεκροὶ εἶχον τοποθετηθῆ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς ΝΑ. πλὴν τοῦ τάφου Ι, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ νεκρὸς εἶχεν ἀποτεθῆ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν., καὶ τοῦ νεκροῦ τοῦ τάφου ΙΙ, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν κεφαλὴν πρὸς Β. Ἕκαστον τάφον ἐκάλυπτον δύο κατὰ μῆκος τοποθετημένα ζεύγη κυρτῶν ἐπιμήκων κεράμων, ἐνῷ ἀνὰ μία καθέτως τοποθετημένη κέραμος ἔκλειε τὰς στενὰς πλευράς. Οἱ νεκροί, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀκτέριστοι, εἶχον ταφῆ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, πλὴν τοῦ νεκροῦ τοῦ τάφου VI, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀποτεθῆ ἐπὶ δύο ἐπιμήκων κεράμων.

Ὁδὸς Ἀναξιμάνδρου καὶ Ζήνωνος (οἰκισμὸς Τσιλίρα)

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Δριμάλα, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν κλιτὺν τοῦ λόφου τοῦ Γηροκομείου, περιωρίσθη εἰς τὰς δημιουργηθείσας πρὸς τοποθέτησιν τῶν πεδιλοδοκῶν τάφρους.

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη τμῆμα ταφικοῦ κτίσματος, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι εἶχον κατασκευασθῆ ἐκ χυτῆς τοιχοποιίας καὶ ἡ ἀνωδομὴ εἶχεν ἐπένδυσιν ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων (opus testaceum). Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν ἀνευρέθη δάπεδον ἐκ τεμαχίων κεράμων, τοποθετημένων κατακορύφως καὶ συνδεδεμένων διὰ σκληροῦ ἀσβεστοκονιάματος.

Ἀνατολικῶς τοῦ ταφικοῦ κτίσματος ἀνεσκάφησαν τέσσαρες κεραμοσκεπεῖς τάφοι. Ἐντὸς τοῦ τάφου ΙΙ εἶχον τοποθετηθῆ δύο σκελετοί, ἑνὸς ἐνηλίκου καὶ ἑνὸς νηπίου, πλησίον τῶν ὁποίων ἀνευρέθη χαλκοῦν νόμισμα, ὑστερορρωμαϊκόν, ἐφθαρμένον. Ἐπίσης εἰς τὸν τάφον ΙΥ ἀνευρέθησαν δύο χαλκᾶ ἐνώτια καὶ εἰς τὸν τάφον Υ χαλκοῦς δακτύλιος. Ἕτερον χαλκοῦν νόμισμα ὑστερορρωμαϊκὸν (4ου αἰ. μ.Χ.) ἀνευρέθη πλησίον τῶν ἀνωτέρω τάφων.

ΙΦΙΓ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Ὁδὸς Κορίνθου 288 καὶ Κανάρη

Στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Ζυγουράκη βρέθηκε συμβολὴ δύο πλακόστρωτων ρωμαϊκῶν δρόμων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἕνας ἀποκαλύφθηκε σὲ μεγαλύτερο μῆκος, μαζὶ μὲ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα σπιτιῶν ποὺ ὅριζαν τὶς πλευρές του (Σχέδ. 1). Ὁ δρόμος ἦταν κατωφερὴς ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. καὶ διακοπτόταν, στὰ μισὰ περίπου τοῦ μήκους του, ἀπὸ βαθμίδα ποὺ ἀπορροφοῦσε μέρος τῆς κατωφέρειας, ἀλλὰ ἐμπόδιζε προφανῶς τὴ διέλευση τροχοφόρων (Πίν. 255 α). Τμῆμα πεζοδρομίου, στρωμένου ἐπίσης μὲ πλάκες, βρέθηκε στὴ νότια πλευρὰ τοῦ δεύτερου δρόμου. Κάτω ἀπὸ τὸν πρῶτο, σὲ μέγ. βάθος 0.55 μ., ὑπῆρχε ἄλλος χαλικόστρωτος, σύγχρονος μὲ τὴν ἀρχικὴ οἰκοδομικὴ φάση τῶν πλευρικῶν κτιρίων. Ὅταν ὁ δρόμος πλακοστρώθηκε, δημιουργήθηκε στὸν τοῖχο τῆς προσόψεως τοῦ δυτικοῦ κτιρίου εὐρὺ ἄνοιγμα ἐξόδου, ποὺ στρώθηκε μὲ τέσσερις ἀσβεστολιθικὲς πλάκες σὲ β΄ χρήση (Πίν. 255 β - γ, ὅπου ἡ σειρὰ τῶν πλακῶν διακρίνεται δεξιά, κάτω ἀπὸ ἐρείπια τῆς β΄ φάσεως μετασκευῶν, ὁπότε κλείστηκε τὸ ἄνοιγμα). Στὴν α΄ φάση μετασκευῶν ἀνακατασκευάστηκε, ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν πλακῶν τοῦ δρόμου καὶ ἐπάνω, ἡ ἀνωδομὴ τοῦ ἀνατολικοῦ σπιτιοῦ καὶ κτίστηκε κατὰ τὸ σύστημα opus testaceum ἀντὶ τοῦ ἀρχικοῦ opus reticulatum (Πίν. 255 α). Στὴ β΄ φάση μετασκευῶν προστέθηκε χῶρος στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ σπιτιοῦ αὐτοῦ, σὲ βάρος τοῦ δεύτερου πλακόστρωτου δρόμου, ποὺ τότε στένεψε ἢ καταργήθηκε. Ὁ καθαρισμὸς τῶν ἐρειπίων τοῦ ἴδιου σπιτιοῦ ἀποκάλυψε ὅτι στὴν ἀρχικὴ οἰκοδομικὴ φάση του εἶχαν ἐνσωματωθεῖ λείψανα παλαιότερων λιθόκτιστων τοίχων.

Σύγχρονος μὲ τὴν ἀρχικὴ οἰκοδομικὴ φάση τῶν πλευρικῶν κτιρίων ἦταν ἀγωγὸς μὲ κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., ποὺ προχωροῦσε κατὰ μῆκος τοῦ δρόμου, σὲ βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τὴν κάτω ἐπιφάνεια τῶν πλακῶν, ἀποκλίνοντας πρὸς τὸν τοῖχο τῆς προσόψεως τοῦ δυτικοῦ σπιτιοῦ (Σχέδ. 2). Ὁ ἀγωγός, ποὺ ἦταν κτιστὸς ἀπὸ ὀπτόπλινθους, συνδεόταν μὲ ἄλλο, μεγαλύτερο, τμῆμα τοῦ ὁποίου ἀποκαλύφθηκε κάτω ἀπὸ τοὺς χώρους τῆς νοτιοδυτικῆς προεξοχῆς τοῦ οἰκοπέδου. Ὁ μεγάλος ἀγωγὸς ἦταν κτιστὸς ἀπὸ ἀργοὺς λίθους καὶ κονίαμα, μὲ καμπύλη κάλυψη. Στὸ σημεῖο τῆς συμβολῆς τῶν δύο ἀγωγῶν καὶ ἑνὸς τρίτου ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ ΒΔ. ὑπῆρχε θολωτὸ (;) φρεάτιο. Στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκαν πολλοὶ λύχνοι, θραύσματα ἀγγείων τοῦ τύπου terra sigillata καὶ ἄλλων καὶ ἀρκετὰ χάλκινα νομίσματα.

Ὁδὸς Κανακάρη 139

Στὸ οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας Γατοπούλου βρέθηκαν: 1. Τμῆμα κτιρίου γνωστοῦ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ στὸ ἀπέναντι οἰκόπεδο μὲ τὸν ἀριθ. 128 (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 174, Σχέδ. 19, Πίν. 154-155, ὅπου ἐκφράζεται ἡ ὑπόθεση ὅτι πρόκειται ἴσως γιὰ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ) καὶ 2. Τμῆμα νεκροταφείου τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐπίσης γνωστοῦ ἀπὸ τὶς

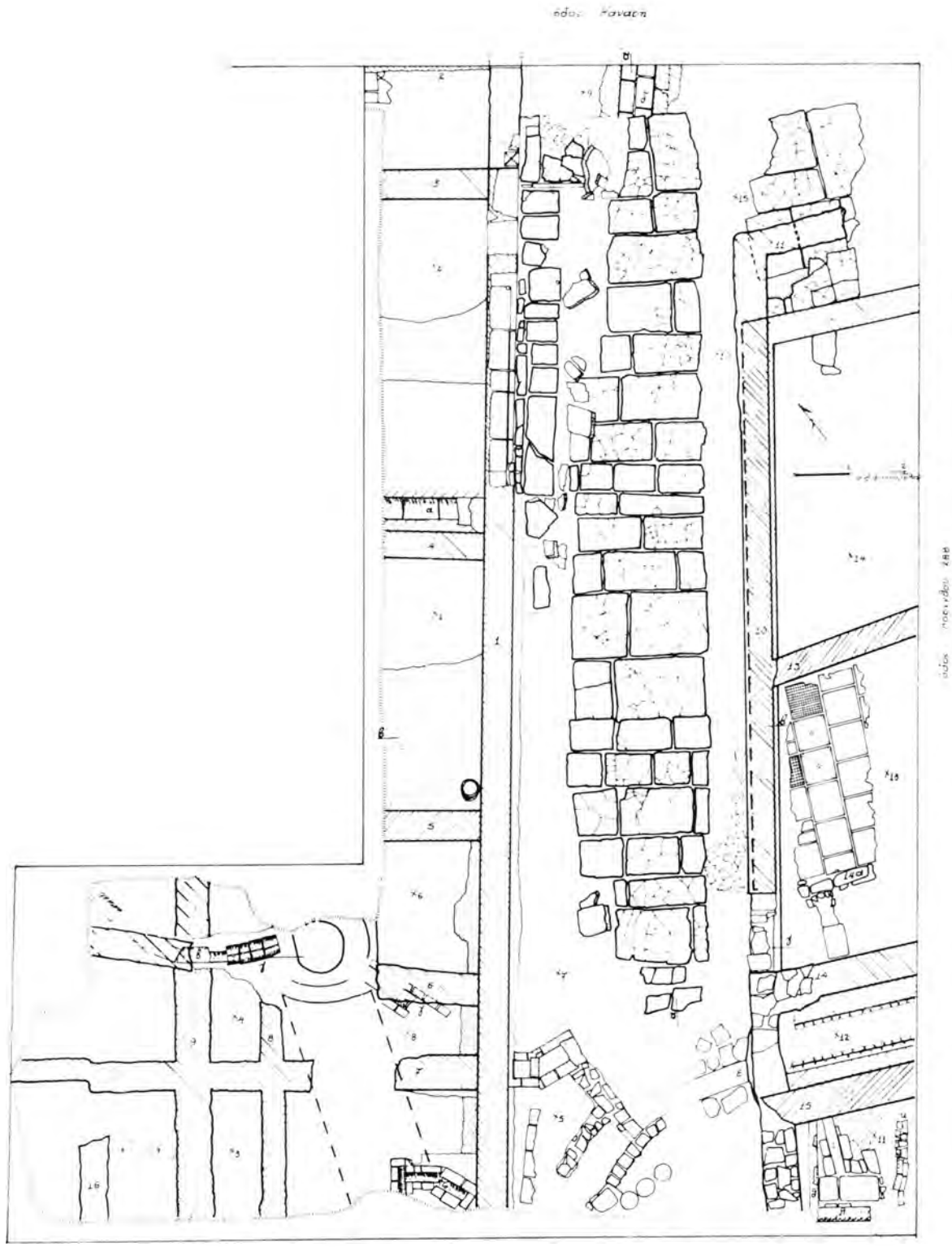

Σχέδ. 1. Πάτραι. Ὁδὸς Κορίνθου 288 καὶ Κανάρη. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

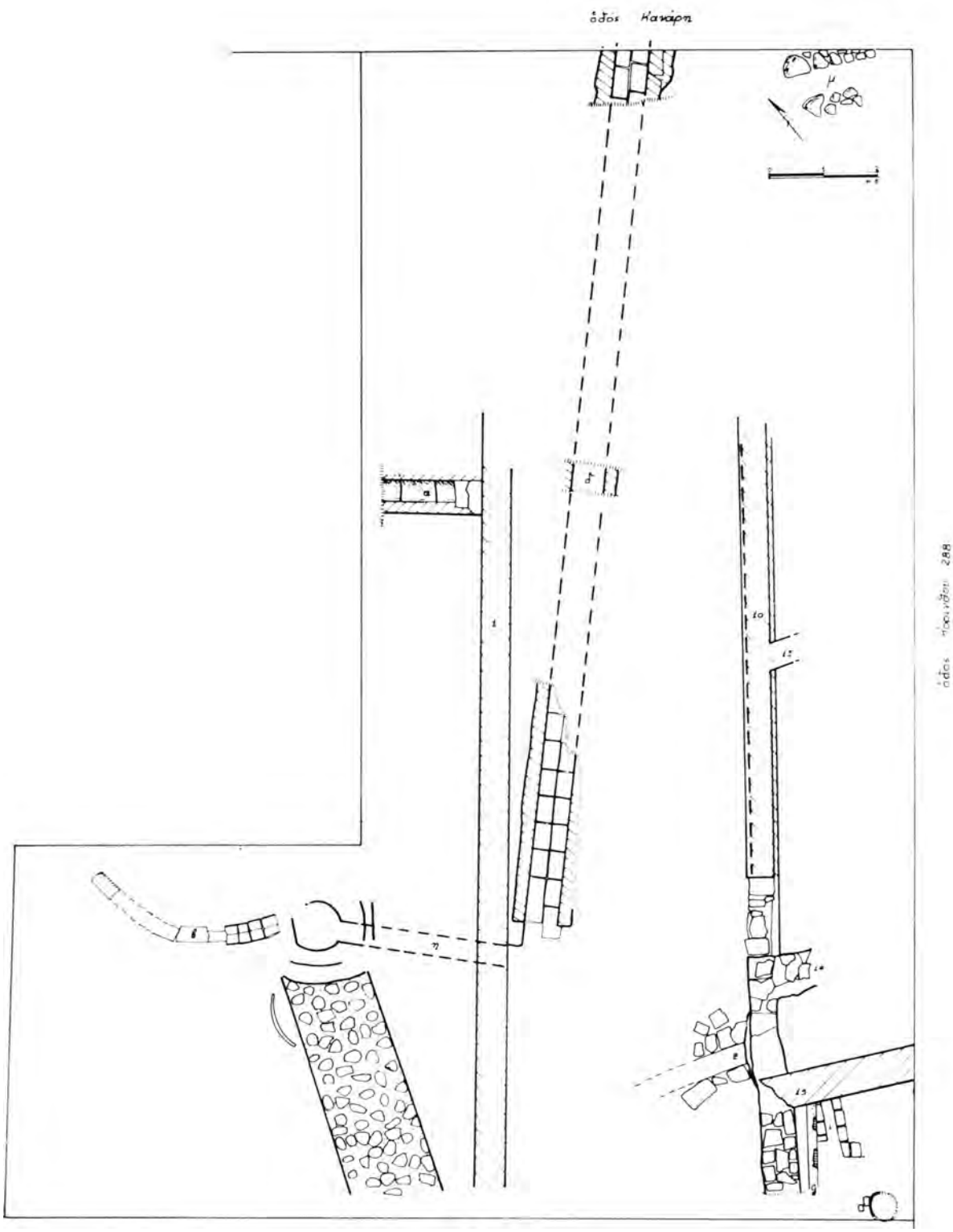

Σχέδ. 2. Πάτραι. Ὁδὸς Κορίνθου 288 καὶ Κανάρη. Ἀγωγός (πρβλ. Σχέδ. 1).

ἀνασκαφὲς τῶν οἰκοπέδων στὶς ὁδοὺς Γεροκωστοπούλου καὶ Κανακάρη 141 καὶ Γεροκωστοπούλου 31 καὶ Καραϊσκάκη (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 208-213, Σχέδ. 1-3, Πίν. 168-178 β). Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου ἄρχισε τὸ 1973 καὶ ὁλοκληρώθηκε τὸ 1974.

1. Ἡ ἔρευνα ἀποκάλυψε, σὲ βάθος 1.50 μ., τμήματα τοῦ νότιου κλίτους τῆς βασιλικῆς καὶ τριῶν ἄλλων χώρων προφανῶς ὑπαίθριων: (α) μὲ δάπεδο ἀπὸ λίθινες πλάκες καὶ χαλίκια (Πίν. 255 δ), (β) μὲ δάπεδο ἀπὸ πήλινες πλάκες καὶ (γ) μὲ δύο πηγάδια (Σχέδ. 3). Ἐνδιαφέρον παρουσίασε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νότιου κλίτους, ὅπου βρέθηκαν δύο ἐπάλληλα δάπεδα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ κατώτερο (Πίν. 256 α) ἦταν τὸ γνωστὸ μαρμαροθέτημα (βλ. ΑΔ, ὅ.π., Πίν. 154 δ). Τὸ δεύτερο, συνθετότερο, μαρμαροθέτημα βρισκόταν 0.20 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὸ πρῶτο καὶ σωζόταν πολὺ ἀποσπασματικά (Πίν. 256 β-γ).

Ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τοῦ μεσαίου κλίτους βρέθηκε μικρὸ μέρος, διακοπτόμενο ἀπὸ τοιχάριο σὲ σχῆμα Γ, ποὺ ἀνῆκε στὴ φάση τῶν μετασκευῶν (Πίν. 256 δ). Ἡ φάση αὐτή, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἔκθεση, δὲν εἶχε παρατηρηθεῖ στὰ μέρη τῶν κλιτῶν ποὺ ἀνασκάφηκαν στὴν Κανακάρη 128.

Στοὺς τοίχους 1, 8 καὶ 9 (Σχέδ. 3) βρέθηκαν κτισμένα κομμάτια δύο τουλάχιστο μαρμάρινων ἀγαλμάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποκαταστάθηκε, ἀκέφαλο δυστυχῶς, τὸ ἕνα. Πρόκειται γιὰ ὄρθια γυναικεία μορφὴ (Πίν. 257 α), σωζ. ὕψ. 1.73 μ. (μὲ τὴ βάση), ἐπιτύμβιου προορισμοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 643). Τὰ πρότυπα τέτοιων μορφῶν ἀνήκουν στὸν 4ο αἰ. π.Χ.[1]. Στὴν κατασκευὴ τοῦ στυλοβάτη εἶχε χρησιμοποιηθεῖ τμῆμα ἐνεπίγραφης πλάκας, προερχόμενο ἐπίσης ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ νεκροταφεῖο τῆς περιοχῆς (Πίν. 256 δ, πάνω ἀριστερά).

2. Σὲ βάθος 2-2.50 μ. βρέθηκε, στὸ νότιο μισὸ τοῦ οἰκοπέδου, συγκρότημα ταφικῶν διαμερισμάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποκαλύφθηκαν ὁλόκληρα τὰ δύο νότια (Σχέδ. 4· Πίν. 257 β). Ἀπὸ αὐτὰ τὸ δυτικὸ εἶχε δάπεδο ἀπὸ πήλινες πλάκες καὶ περιεῖχε τρεῖς κτιστοὺς κιβωτιόσχημους τάφους καὶ πίθο, ποὺ μόνο τὸ πάνω μισό του ἐξεῖχε ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου. Στὸ δυτικὸ τοῖχο ὑπῆρχε κόγχη, στὴ βάση τῆς ὁποίας ἦταν ἐντειχισμένα δύο πήλινα ἀγγεῖα (βλ. καὶ κατωτέρω). Στὸν ἴδιο τοῖχο βρισκόταν ἡ εἴσοδος μὲ τὸ κατώφλι *in situ*, ἐνῶ δύο ἄλλα κατώφλια, στὸ βόρειο καὶ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, ὁδηγοῦσαν στὰ διπλανὰ διαμερίσματα. Τὸ νοτιοανατολικὸ διαμέρισμα διατηροῦσε τρεῖς κτιστοὺς κιβωτιόσχημους τάφους καὶ λείψανα δύο ἄλλων παρόμοιων. Ὁ πυθμένας τοῦ τάφου 3 ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερις ἐπάλληλες στρώσεις πήλινων πλακῶν καὶ τοῦ 5 ἀπὸ στρώση ὀπτόπλινθων καὶ πλάκα ἀπὸ μάρμαρο ἰώδους ἀποχρώσεως. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ νότιου τοίχου τοῦ διαμερίσματος (Πίν. 257 γ) ἀποκαλύφθηκε κάτω ἀπὸ σύγχρονο ψηλὸ τοῖχο, ποὺ διακρίνεται στὸ ἐπάνω ἀριστερὸ μέρος τοῦ Πίν. 257 β (ὁ χαμηλὸς λιθόκτιστος τοῖχος, ποὺ βρίσκεται μπροστὰ στὸν ψηλό, εἶναι ὁ μεταγενέστερος τοῖχος 1, βλ. Σχέδ. 3-4). Ἦταν κτισμένος κατὰ τὸ σύστημα opus reticulatum, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι τοῖχοι τοῦ συγκροτήματος, καὶ ἔφερε δύο κόγχες, στὴ βάση τῶν ὁποίων ὑπῆρχε ἐνσωματωμένο στὸ τοίχωμα ἀγγεῖο, προφανῶς γιὰ νεκρικὲς προσφορές. Παρόμοιες κατασκευὲς εἶχαν βρεθεῖ στοὺς τοίχους ταφικῶν θαλάμων τοῦ οἰκοπέδου, στὶς ὁδοὺς Γεροκωστοπούλου καὶ Κανακάρη 141, ποὺ ἀναφέρθηκε στὴν ἀρχὴ καὶ ποὺ συνορεύει μὲ τὸ παρόν (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, Πίν. 175 δ καὶ 177 γ). Ἡ ἀνατολικὴ κόγχη περιεῖχε καὶ δεύτερο — ἐλεύθερο — ἀγγεῖο, ποὺ χρησιμοποιήθηκε προφανῶς στὴ θέση τοῦ ἐνσωματωμένου στὸν τοῖχο (Πίν. 257 δ). Σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴ βάση τοῦ τοίχου διατηροῦνταν στενὴ καὶ μακριὰ πλευρὰ τάφων, ἀπὸ ἐπάλληλες σειρὲς ὀπτόπλινθων μὲ ἐπένδυση κονιάματος. Τὸ δάπεδο τοῦ νότιου μισοῦ τοῦ χώρου ἦταν στρωμένο μὲ πήλινες πλάκες καὶ τοῦ βόρειου μὲ μαρμάρινες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες σώζονταν μόνο δύο (Πίν. 257 β). Κάτω ἀπὸ τὶς πήλινες πλάκες βρέθηκαν πεσσίσκοι, ὕψ. 0.15 μ., ἀπὸ ὀπτόπλινθους μὲ ἐγχαράξεις σὲ σχῆμα Χ (Πίν. 257 ε), ποὺ προχωροῦσαν μέχρι τὸ νότιο τοῖχο τοῦ χώρου, κάτω ἀπὸ τοὺς πυθμένες τῶν τάφων ποὺ ἀκουμποῦσαν στὸν τοῖχο αὐτό. Ἐπειδὴ προφανῶς δὲν πρόκειται γιὰ ὑπόκαυστο, ἡ πιὸ πιθανὴ ἐξήγηση εἶναι ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἔγινε προσπάθεια γιὰ τὴ μόνωση τοῦ χώρου, ὅπου καὶ σήμερα ἀναβλύζουν νερά, ἀπὸ τὴν ὑγρασία. Στὸν ἴδιο σκοπὸ ἀπέβλεπε καὶ ἡ ἐνίσχυση τῶν πυθμένων τῶν τάφων 3 καὶ 5. Ἄλλης μορφῆς ἀποστραγγιστικὴ προσπάθεια εἶχε γίνει σὲ χώρους τοῦ νεκροταφείου τοῦ ὅμορου οἰκοπέδου τῶν ὁδῶν Γεροκωστοπούλου καὶ Κανακάρη 141 (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 212-213, Πίν. 178 α καὶ 175 γ).

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νεκροταφείου ἔδωσε πολλοὺς λύχνους τοῦ τέλους τοῦ 2ου καὶ τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Ἀπὸ τοὺς ἀπεικονιζόμενους στοὺς Πίν. 258 α-β, οἱ τρεῖς εἶναι τοῦ πολὺ γνωστοῦ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῶν Πατρῶν κεραμουργοῦ Πωσφόρου καὶ ὁ τέταρτος, μὲ τὴν παράσταση τοῦ Ἑρμοῦ, τοῦ Εὐτυχίδου[2]. Ὁ λύχνος τοῦ Πίν. 258 γ εἶναι παλαιότερος[3]. Ἔξω ἀπὸ τὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου τοῦ νοτιοδυτικοῦ ταφικοῦ διαμερίσματος βρέθηκε πεσμένο μαρμάρινο ἀνδρικὸ κεφάλι μὲ στρεπτὸ (torques) γύρω ἀπὸ τὸ λαιμὸ (ἀριθ. Εὐρ. 618, Πίν. 258 δ-ε). Τὸ πίσω

1. Renate Kabus-Jahn, Studien zu Frauenfiguren des 4. Jahrh. v. Chr., 1963.

2. Agora VII, πίν. 8, ἀριθ. 248.

3. Ἔ.ἀ., πίν. 5, ἀριθ. 110-111. Β μισὸ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.

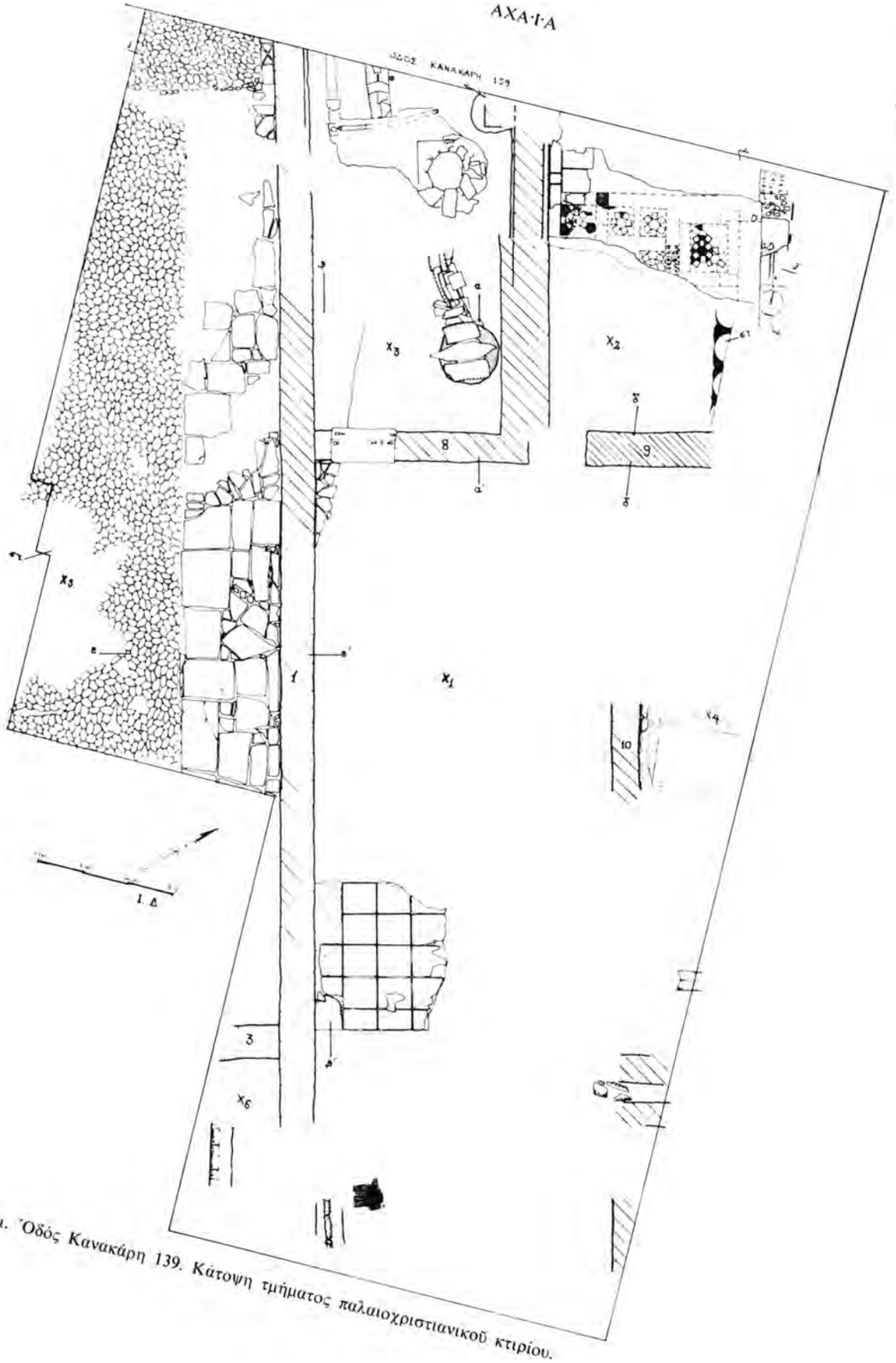

Σχέδ. 3. Πάτραι. Ὁδὸς Κανακάρη 139. Κάτοψη τμήματος παλαιοχριστιανικοῦ κτιρίου.

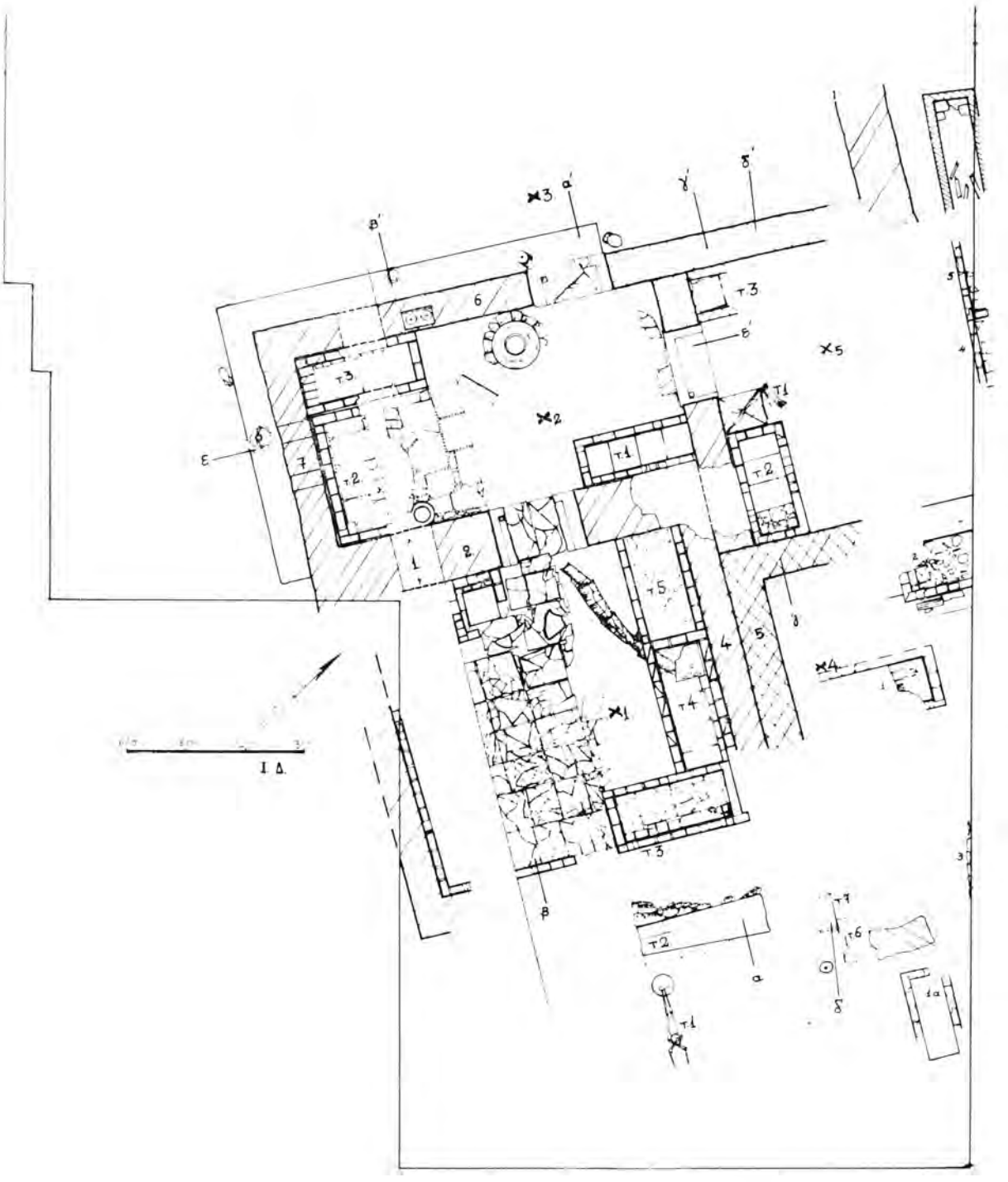

Σχέδ. 4. Πάτραι. Ὁδὸς Κανακάρη 139. Κάτοψη τμήματος ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου.

μέρος τοῦ κεφαλιοῦ ἔχει ἀποδοθεῖ μόνο ὀγκολογικά. Κλασικιστικὸ ἔργο ἐποχῆς Ἀδριανοῦ.

Ὁδὸς Κανακάρη 123 καὶ Ἑρμοῦ 83

Στὸ ἴδιο νεκροταφεῖο τῆς ρωμαϊκῆς πόλεως — τὸ δυτικὸ — ἀνῆκαν καὶ τὰ ταφικὰ κτίσματα τοῦ οἰκοπέδου τῆς Ἐμπορικῆς Τράπεζας ποὺ ἀποκαλύφθηκαν κατὰ μῆκος τῶν πλευρῶν χαλικόστρωτου ρωμαϊκοῦ δρόμου μὲ κατεύθυνση Β.-Ν. (Σχέδ. 5 - 6). Ἡ κύρια οἰκοδομικὴ περίοδος, κατὰ τὴν ὁποία διαμορφώθηκαν οἱ πλευρὲς τοῦ δρόμου, ἀντιστοιχοῦσε μὲ τὸ δεύτερο ἀπὸ τὰ τρία ἐπάλληλα χαλικόστρωτα ὁδοστρώματα (Πίν. 259 α - β).

(α) Ἀνατολικὴ πλευρά: σώζονταν τμῆμα ταφικοῦ συγκροτήματος, ὁ νότιος τοῖχος ἑνὸς δεύτερου (ποὺ ἀνασκάφηκε στὴ συνέχεια ἀπὸ τὴν Ἐπιμελήτρια δ. Ἰφιγ. Δεκουλάκου στὸ διπλανό, πρὸς Β., οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας Σημίτη[4]) καὶ μεταξὺ αὐτῶν ταφικὸ διαμέρισμα μὲ ὑπαίθρια αὐλὴ μπροστά. Προϋπῆρχε τὸ ταφικὸ διαμέρισμα, ποὺ εἶχε ἀνωδομὴ κατὰ τὸ σύστημα opus testaceum, δάπεδο ἀπὸ πήλινες πλάκες καὶ περιλάμβανε κτιστοὺς τάφους. Ἡ οἰκοδομικὴ γραμμὴ τῶν πλευρικῶν συγκροτημάτων, ποὺ κτίστηκαν ἀργότερα, πέρασε πιὸ δυτικά. Μὲ σκοπὸ τὴν εὐθυγράμμιση τῶν προσόψεων κατασκευάστηκε τοῖχος, ποὺ δημιούργησε ὑπαίθριο χῶρο πρὸς τὰ δυτικὰ τοῦ ἀρχικοῦ διαμερίσματος. Ὁ ὑπαίθριος χῶρος περιεῖχε κτιστὸ κιβωτιόσχημο τάφο καὶ ἄλλο κεραμοσκεπή, ποὺ βρέθηκε σὲ μεγάλο βάθος καὶ δὲν εἶχε σχέση μὲ τὸ περιγραφόμενο νεκροταφεῖο. Οἱ προσόψεις τῶν ταφικῶν κτισμάτων ἔφεραν κυμάτια ἀπὸ ὀπτόπλινθους καὶ τοιχοδομία κατὰ τὸ opus reticulatum, ποὺ ἦταν δύο εἰδῶν (Σχέδ. 6, ἐπάνω): τὸ ἀμελὲς ἐκτεινόταν στὸ σωζόμενο τμῆμα τῆς προσόψεως τοῦ βόρειου κτίσματος καὶ στοὺς κάθετους τοίχους τοῦ νότιου (Πίν. 259 β - γ). Τὸ δεύτερο εἶχε δύο εἰσόδους: ἡ δυτικὴ ὁδηγοῦσε σὲ χώρους ποὺ περιεῖχαν κτιστοὺς καὶ κεραμοσκεπεῖς τάφους, σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἐπάλληλους, ἐνῶ ἡ νότια, τῆς ὁποίας βρέθηκε ἡ μία παραστάδα, ἀνῆκε σὲ χωριστὸ διαμέρισμα (ἡ ἀποτύπωση τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ διαμερίσματος στὸ Σχέδ. 5 δὲν εἶναι σωστή). Σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ ἀνεύρεση λειψάνων ἰπνοῦ, ποὺ φανέρωνε παρασκευὴ νεκροδείπνων καὶ τέλεση λατρείας.

(β) Δυτικὴ πλευρά: βρέθηκαν τμήματα δύο ταφικῶν συγκροτημάτων, σύγχρονων μὲ αὐτὰ τῆς ἀπέναντι πλευρᾶς, καὶ βοηθητικοὶ χῶροι (;), ποὺ εἶχαν προστεθεῖ ἀργότερα. Ἀπὸ τὸ βόρειο συγκρότημα ἀποκαλύφθηκαν δύο ταφικοὶ θάλαμοι μὲ εἴσοδο ἀπὸ Α. καὶ πρόσοψη κτισμένη κατὰ τὸ σύστημα opus reticulatum (Πίν. 259 α). Οἱ κτιστοὶ τάφοι 1 καὶ 2 τοῦ δεύτερου ἀπὸ Β. θαλάμου ἦταν βαθεῖς καὶ περιεῖχαν ἀντίστοιχα δύο καὶ τρεῖς ἐπάλληλες ταφές, ποὺ ἔδωσαν νομίσματα τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. Τοῦ νότιου συγκροτήματος οἱ τοῖχοι ἦταν ἐξαιρετικὰ παχεῖς. Ὁ ἀνατολικὸς διατηροῦσε καὶ μικρὸ τμῆμα τῆς ἀνωδομῆς του, κτισμένο κατὰ τὸ opus testaceum (Σχέδ. 6).

Σὲ χρόνους ὑστερορρωμαϊκούς, ὅταν ἦταν σὲ χρήση τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὰ τρία ὁδοστρώματα, προστέθηκαν κατὰ μῆκος τῶν προσόψεων τῶν συγκροτημάτων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ δρόμου οἱ χῶροι 5, 8 καὶ 6. Οἱ τοῖχοι ποὺ τοὺς σχημάτιζαν ἦταν κτισμένοι ἀκανόνιστα ἀπὸ ἀργοὺς λίθους καὶ ὀπτόπλινθους καὶ διατηροῦσαν δύο λίθινα κατώφλια *in situ*. Στὸ δεύτερο ἀπὸ Β. χῶρο 8 βρέθηκαν τμῆμα τοῦ δαπέδου, κεραμοσκεπὴς παιδικὴ ταφὴ καὶ λείψανα ἰπνοῦ (στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία). Ἡ εἴσοδος τοῦ διπλανοῦ παλαιότερου ταφικοῦ θαλάμου μετασκευάστηκε γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσει τὴν ἐπικοινωνία τῶν δύο χώρων (Πίν. 259 α). Στὸν ἑπόμενο πρὸς Ν. χῶρο βρέθηκαν μέρη δύο τάφων, κτιστοῦ καὶ κεραμοσκεπούς, καὶ δίπλα τους ἀκέραιος ὀξυπύθμενος ἀμφορέας. Οἱ τάφοι αὐτοί, ὅπως καὶ πώρινη σαρκοφάγος, ποὺ βρέθηκε κάτω ἀπὸ τὴ θεμελίωση τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως τοῦ βορειοανατολικοῦ κτίσματος, ἀνῆκαν σὲ παλαιότερο νεκροταφεῖο τῆς περιοχῆς καὶ προϋπῆρχαν τῆς κατασκευῆς τοῦ δρόμου.

Ἀπὸ τοὺς τάφους προέρχονται πολλοὶ λύχνοι, χάλκινα νομίσματα κ.ἄ., καὶ ἀπὸ τὸν ὑπαίθριο χῶρο τοῦ βορειοανατολικοῦ κτίσματος πώρινη ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια στήλη μεγάλων διαστάσεων (Σχέδ. 7· Πίν. 259 δ). Κτισμένο στὸν τοῖχο 14 τῶν ὑστερορρωμαϊκῶν προσθηκῶν βρέθηκε κεφάλι μαρμάρινου παιδικοῦ ἀγάλματος ἐποχῆς Ἀντωνίνων (ἀριθ. Εὐρ. 627) (Πίν. 259 ε)[5].

Ὁδὸς Νοταρᾶ 9

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας βιομηχανίας ΜΙΣΚΟ, ποὺ βρίσκεται στὶς βόρειες παρυφὲς τῆς σημερινῆς πόλεως καὶ πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ρωμαϊκῆς, ἀποκάλυψε ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα οἰκοδομήματος τῆς ὕστατης ἀρχαιότητας (Σχέδ. 8). Διακρίθηκαν ἐπίσης: (α) μία φάση μετασκευῶν μικρῆς ἐκτάσεως καὶ (β) λείψανα παλαιότερων τοίχων (Σχέδ. 8, ἀριθ. 11, 12 καὶ 17). Τὸ κτίριο περιελάμβανε δεξαμενή, ποὺ ἐκτεινόταν πέρα ἀπὸ τὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ οἰκοπέδου (Πίν. 260 α, κάτω δεξιά). Ὁ πυθμένας καὶ τὰ τοιχώματα εἶχαν ἐπένδυση ἀπὸ στρώση κονιάματος ποὺ εἶχε ἀνανεωθεῖ δυὸ φορές. Διαταραγμένος κτιστὸς τάφος ἀποκαλύφθηκε στὴν ἐξωτερικὴ γωνία τῶν τοίχων 1

4. Στὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Σημίτη ἐπεκτάθηκε καὶ ἡ παροῦσα ἀνασκαφὴ στὰ πεζοδρόμια τῶν ὁδῶν Κανακάρη καὶ Ἑρμοῦ. Ἡ σχετικὴ ἔκθεση δίνεται στὴ σ. 382.

5. Πρβλ. J. Inan-E. Rosenbaum, Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor, πίν. LXXIII, ἀριθ. 1-2.

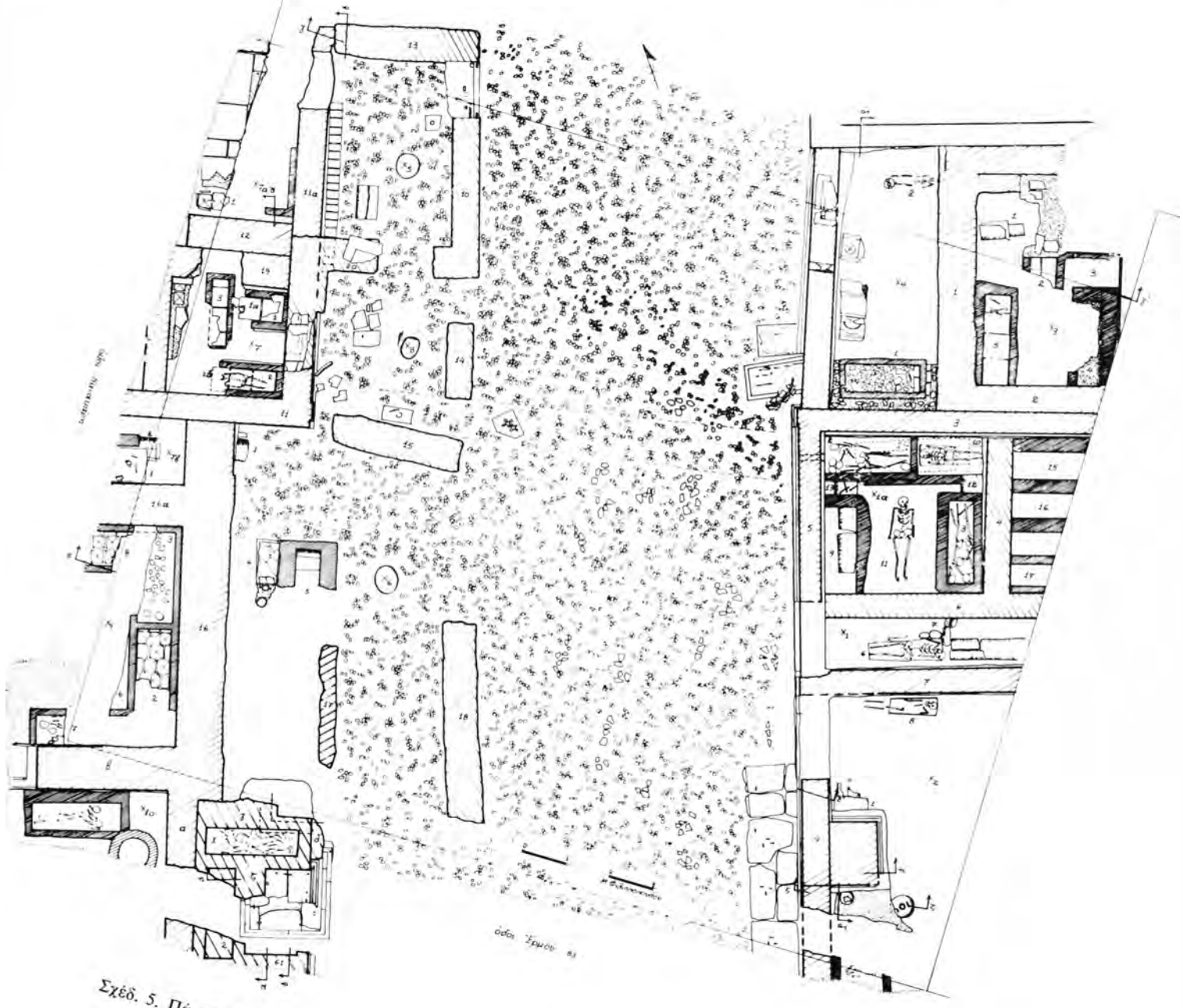

Σχέδ. 5. Πάτραι. Ὁδὸς Κανακάρη 123 καὶ Ἑρμοῦ 83. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

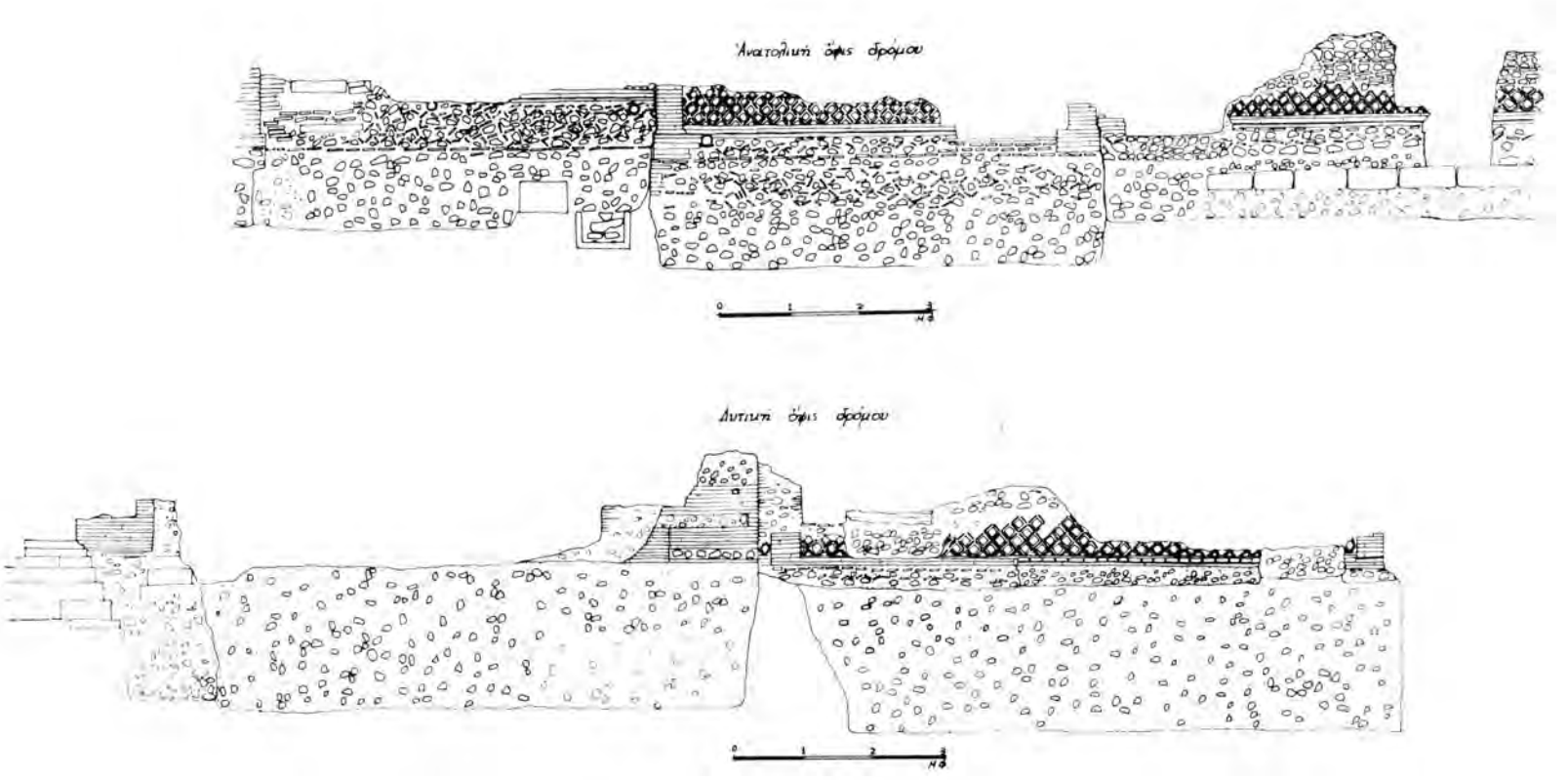

Σχέδ. 6. Πάτραι. Ὁδὸς Κανακάρη 123 καὶ Ἑρμοῦ 83. Ὄψεις δρόμου.

καὶ 2 καὶ ἀδιατάρακτος παιδικὸς κεραμοσκεπὴς στὸ χῶρο 5.

Βρέθηκαν διάφορα λίθινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, θραύσματα ἀγγείων τοῦ τύπου terra sigillata καὶ ἄλλων καὶ ἀρκετὰ χάλκινα νομίσματα. Ἀπὸ τὸ χῶρο 6 προέρχεται μαρμάρινο ἀγαλμάτιο καθιστῆς γυναικείας θεότητας (ἀριθ. Εὐρ. 651) (Πίν. 260 β), στὸ ἀριστερά). Μεγάλος κτιστὸς ἀγωγός, ποὺ ἔτεμνε τὸ χῶρο τῆς δεξαμενῆς ἀπὸ Α.-Δ., ἦταν μεταγενέστερος ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ κτιρίου.

Ὁδὸς Παντοκράτορος 49 καὶ Ἁγίου Δημητρίου

Στὸ οἰκόπεδο τῆς πάνω πόλεως τῶν Πατρῶν ἰδιοκτησίας Παναγοπούλου ἀποκαλύφθηκε τμῆμα κτι-

Σχέδ. 7. Πάτραι. Ὁδὸς Κανακάρη 123 καὶ Ἑρμοῦ 83. Ἐπιτύμβια στήλη.

ὁποῖο παρατηρεῖται ἀνάμειξη στοιχείων περισσοτέρων θεοτήτων.

Ὁδὸς Ἐϋνάρδου 41 καὶ Μητροπολίτου Νεοφύτου

Στὸ οἰκόπεδο τῆς πάνω πόλεως τῶν Πατρῶν ἰδιοκτησίας Παναγοπούλου βρέθηκαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ποὺ ἀνῆκαν πιθανῶς σὲ ἰδιωτικὸ βαλανεῖο. Στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ κύριου χώρου ὑπῆρχε δεξαμενή, μὲ λείψανα στρώσεως μαρμάρινων πλακῶν στὸν πυθμένα καὶ κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς ἔδρανο (Πίν. 260 γ). Ὁ χῶρος εἶχε δάπεδο ἀπὸ κουρασάνι, ἐνῶ ἄλλος πρὸς ΒΔ. ἦταν στρωμένος μὲ πήλινες πλάκες (Πίν. 260 γ, κάτω ρίου (Σχέδ. 9). Σώζονταν τὰ θεμέλια τῶν τοίχων καὶ ἐλάχιστα τμήματα τῆς ἀνωδομῆς ποὺ ἦταν κτισμένη ἀμελῶς κατὰ τὸ πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Στὸ ἐπίπεδο τοῦ κάτω μέρους τῶν θεμελίων βρέθηκαν λείψανα καταστραμμένου κτιστοῦ τάφου καὶ πήλινος πίθος μὲ σχοίνινη διακόσμηση, στὸν ὁποῖο κατέληγε ἀγωγὸς ἀπὸ πήλινα σώματα, σωζ. μήκ. 2.10 μ. (Πίν. 260 δ). Ὁ πίθος, ποὺ εἶχε σωζ. ὕψος 0.65 μ. καὶ μέγ. διάμετρο 0.40 μ., βρέθηκε κενός, ἀλλὰ ἴσως περιεῖχε ταφή. Στὴν περίπτωση αὐτή, ὁ ἀγωγός, ποὺ πάντως ἦταν περίεργα μακρύς, θὰ ἐξυπηρετοῦσε τὸ ἔθιμο τῆς profusio, δηλ. τῆς διοχετεύσεως ὑγρῶν προσφορῶν (χοῶν) μέσα στὸν τάφο, ἡ

ὁποία ἀποτελοῦσε μέρος τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν[6].

Ὁδὸς Παναχαϊκοῦ (ἔργα Δήμου)

Κατὰ τὴ διάνοιξη σκάμματος κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Παναχαϊκοῦ, ἀπὸ τὴν πλατεία Ψηλαλωνιῶν μέχρι τὴ διασταύρωσή της μὲ τὴν ὁδὸ Ἀσημ. Φωτήλα, χου ποὺ ἀνῆκε στὴ νότια πλευρὰ τοῦ αἰθρίου. Ἦλθε ἐπίσης σὲ φῶς ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος χώρου ὑποκαύστου, ποὺ ἐπικοινωνοῦσε προφανῶς μὲ τὸ ὑπόκαυστο τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ οἰκοπέδου Παναχαϊκοῦ 4-6 (βλ. ἀνωτ. σ. 374 καὶ 375, Σχέδ. 7). Ὁ τοῖχος διακοπτόταν ἀπὸ τοξωτὸ ἄνοιγμα πρὸς τρίτο χῶρο. Σὲ ἀπόσταση 2.50 μ. πρὸς Β. βρέθηκαν

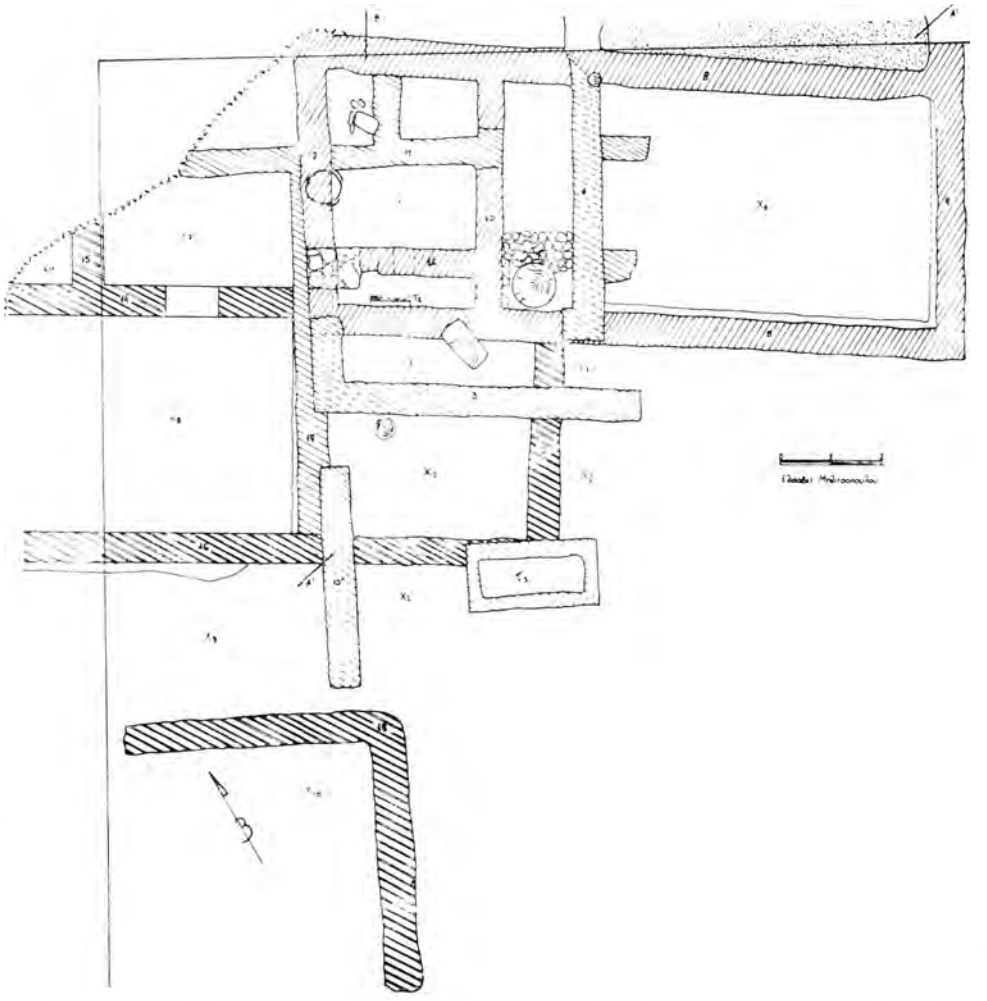

Σχέδ. 8. Πάτραι. Νοταρᾶ 9. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

βρέθηκαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, μέρος τῶν ὁποίων ἀνῆκε στὴ ρωμαϊκὴ οἰκία ποὺ εἶχε ἀνασκαφεῖ τὸ 1973 στὰ οἰκόπεδα Παναχαϊκοῦ 8 καὶ 4-6 (βλ. ἀνωτέρω, σ. 355 καὶ 374): ἀποκαλύφθηκαν μικρὸ τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου μὲ ψηφιδωτὸ τοῦ κυνηγιοῦ καὶ μέρος τῆς πρὸς Α. συνέχειας τοίέντεκα στρογγυλὲς πήλινες πλάκες μὲ διάμ. 0.20 μ., ποὺ ἴσως ἀποτελοῦσαν τμῆμα δαπέδου (Πίν. 260 ε).

Ὁδὸς Παντοκράτορος (ἔργα ΟΤΕ)

Κατὰ τὴ διάνοιξη σκάμματος κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Παντοκράτορος, ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη πλατεία μέχρι τὴ διασταύρωσή της μὲ τὴν ὁδὸ Κωνστ. Παλαιολόγου, καθαρίστηκαν λείψανα τεσσάρων τοίχων, γωνία τοίχων καὶ τρία τμήματα ἀγωγῶν, ἀπὸ

6. G. Oeconomus, De profusionum receptaculis sepulcralibus, σ. 37 κ.ἑ. καὶ J.M.C. Toynbee, Death and Burial in the Roman World, σ. 50-52, πίν. 14.

τοὺς ὁποίους ἕνας ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 10.40 μ., μεταξὺ τῶν κάθετων ὁδῶν Λόντου καὶ Μπουκαούρη.

Ὁδὸς Χαραλάμπη καὶ Ἐρενστρῶλε 7 (ἔργα ΔΕΗ)

Κατὰ τὴν ἐκτέλεση ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν στὸ πεζοδρόμιο τῆς ὁδοῦ Χαραλάμπη, ἔξω ἀπὸ γωνιακὴ νεόκτιστη πολυκατοικία, τῆς ὁποίας τὸ οἰκόπεδο εἶχε ἐρευνηθεῖ τὸ 1972 (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 225), βρέθηκαν λείψανα δύο τοιχαρίων καὶ μικρὸ τμῆμα μαρμαροθετήματος. Στὸ τελευταῖο ἀνῆκε μέρος ἐπιπεδόγλυφης τριγωνικῆς πλάκας, σωζ. τοῦ ἴδιου πιθανῶς τοίχου, ποὺ εἶχε κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. καὶ ἦταν κτισμένος ἀπὸ ἀργοὺς λίθους, τμήματα ὀπτόπλινθων καὶ κουρασάνι. Μῆκος τοῦ ἑνὸς τμήματος 1.45, τοῦ ἄλλου 1.20 καὶ πλάτος τοῦ τοίχου 0.47 μ. Στὴν κατασκευὴ σύγχρονου ὑπονόμου εἶχε χρησιμοποιηθεῖ τμῆμα μαρμάρινης ἐνεπίγραφης πλάκας μὲ σωζ. διαστάσεις 0.40 × 0.28 μ.

Ὁδὸς Φιλοποίμενος καὶ 25ης Μαρτίου (ἔργα ΔΕΗ)

Κατὰ τὴ διάνοιξη μεμονωμένου σκάμματος τῆς ΔΕΗ, στὴ διασταύρωση τῶν ὁδῶν Φιλοποίμενος

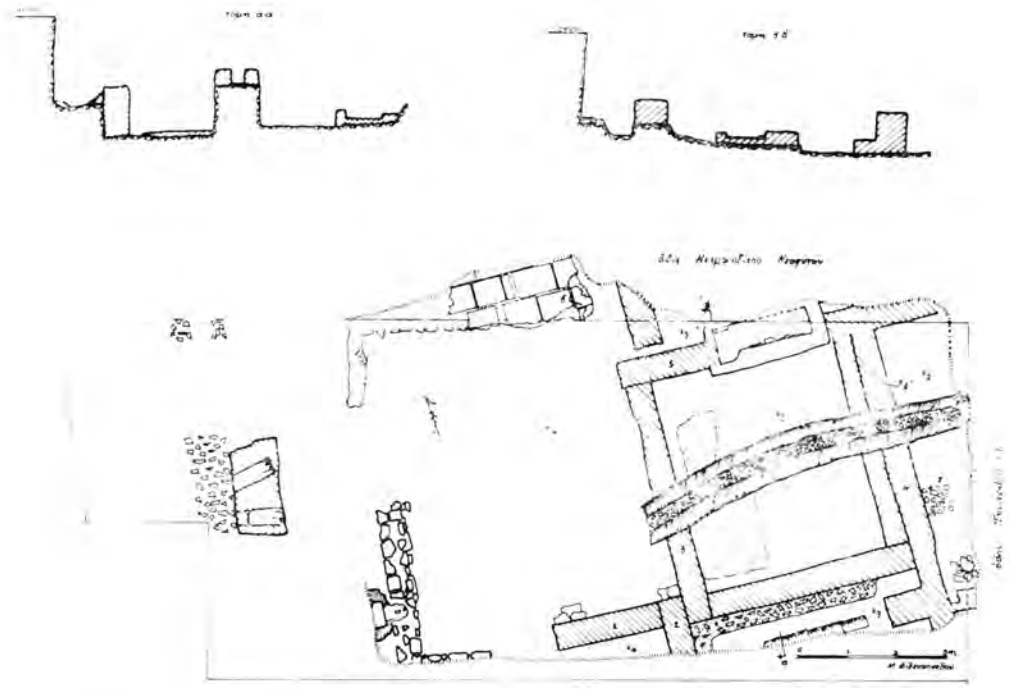

Σχέδ. 9. Πάτραι. Ὁδὸς Παντοκράτορος 49 καὶ Ἁγίου Δημητρίου. Κάτοψη ἀνασκαφῆς καὶ τομές.

μήκ. 0.765 καὶ πάχ. 0.02 μ., μὲ φυτικὴ διακόσμηση (ἄμπελος κ.ἄ.). Τὸ βάθος τοῦ ἀναγλύφου εἶναι χοντρὰ δουλεμένο.

Ὁδὸς Ἐρίσσου 6

Στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Ἐμμανουὴλ βρέθηκε τὸ μισὸ πήλινου πίθου, ὁ ὁποῖος εἶχε κοπεῖ κατακόρυφα στὰ δύο ἀπὸ τὸν ἐκσκαφέα. Ὁ πίθος εἶχε σωζ. ὕψος 0.95, μέγ. διάμετρο 0.50 μ. καὶ ἔφερε διακόσμηση ἀπὸ ἀνάγλυφες παράλληλες ταινίες (βλ. Π ί ν. 260 δ, γιὰ παρόμοιο πίθο ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ ἄλλου οἰκοπέδου στὴν ὁδὸ Παντοκράτορος καὶ Ἁγ. Δημητρίου).

Ὁδὸς Γούναρη 103 καὶ Χαραλάμπη

Στὸ οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας Ἀθανασοπούλου, σχεδὸν ἐπιφανειακά, ἀποκαλύφθηκαν δύο τμήματα καὶ 25ης Μαρτίου, βρέθηκαν λείψανα τοίχου ἀπὸ ὀπτοπλινθοδομὴ καὶ μικρὸ τμῆμα ἀγωγοῦ τῆς ἴδιας κατασκευῆς, ποὺ καλυπτόταν ἀπὸ λίθινες καὶ πήλινες πλάκες. Ἐσωτ. ὕψος 0.43 μ. Κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Λείψανα ὑποστρώματος δαπέδου (;) ἀπὸ κουρασάνι βρέθηκαν στὴ βόρεια γωνία τοῦ σκάμματος.

Ὁδὸς Πατρέως καὶ Καραϊσκάκη (ἔργα ΟΤΕ)

Σὲ ἐλάχιστο βάθος βρέθηκε τμῆμα τοίχου, μὲ ὄψεις κτισμένες κατὰ τὸ σύστημα opus reticulatum, ἀποκ. ὕψους 2 μ.

Ὁδὸς Νικήτα καὶ Ἐρενστρῶλε 20 (ἔργα Δήμου)

Κατὰ τὴ διάρκεια ἐκσκαφῶν στὴν ὁδὸ Νικήτα, μπροστὰ ἀπὸ γωνιακὴ πολυκατοικία, βρέθηκε ἡ μία πλευρὰ τοίχου ἀπὸ λιθοδομή. Σωζ. ὕψος 0.65, ἀποκ. μῆκος 0.60, ἀποκ. πλάτος 0.28 μ.

ΠΗΝ. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

1973 - 1974

Ἡ μέχρι τὸ 1973 Ἐφορεία τῆς 3ης Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, ποὺ εἶχε τὴν εὐθύνη γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς Πελοποννήσου μὲ ἕδρα τὴν Ἀρχαία Κόρινθο, μετονομάστηκε ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ἴδιου χρόνου σὲ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Πατρῶν, καθὼς μεταφέρθηκε ἡ ἕδρα τῆς Ἐφορείας στὴν Πάτρα. Στὴν ἁρμοδιότητα τῆς Ἐφορείας περιλήφθηκαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, καὶ οἱ νομοὶ Αἰτωλοακαρνανίας, Φωκίδος, Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου, συνολικὰ ἔντεκα νομοί. Στὴ διετία 1973-1974 ὑπηρέτησαν στὴν Ἐφορεία ἀρχικὰ οἱ Ἐπιμελήτριες Φ. Δροσογιάννη καὶ Ἑλ. Μανωλέσσου, ποὺ μετατέθηκαν στὰ μέσα τοῦ 1973, ἐνῶ ὅλο τὸν ὑπόλοιπο χρόνο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ὑπογραφόμενο, ὑπηρέτησε καὶ ἡ Ἐπιμελήτρια Ρ. Ἐτζέογλου μὲ ἕδρα τὸ Μυστρᾶ καὶ ἁρμοδιότητα στὸ νομὸ Λακωνίας καὶ περιπτωσιακὰ στοὺς νομοὺς Μεσσηνίας καὶ Ἀρκαδίας.

Παρὰ τὶς δυσκολίες ποὺ δημιούργησε ἡ μεταφορὰ τῆς ἕδρας καὶ ἡ ἐπαύξηση τῆς ἐκτάσεως τῆς Ἐφορείας, τὸν ἐξαιρετικὰ περιορισμένο ἀριθμὸ τοῦ προσωπικοῦ καὶ τὶς γενικότερες ἀντίξοες συνθῆκες τῆς περιόδου αὐτῆς, οἱ μόνιμοι καὶ ἔκτακτοι ἀρχαιολόγοι[1], καθὼς καὶ τὸ διοικητικό, ἐργατοτεχνικὸ καὶ φυλακτικὸ προσωπικὸ τῆς Ἐφορείας, κατέβαλαν κάθε δυνατὴ προσπάθεια γιὰ τὴν προστασία τῶν παλαιοχριστιανικῶν, βυζαντινῶν, μεταβυζαντινῶν καὶ νεώτερων μνημείων τῆς τόσο ἐκτεταμένης περιφερείας. Ἀναστηλωτικὲς καὶ στερεωτικὲς ἐργασίες, καθαρισμοὶ καὶ διαμορφώσεις ἀρχαιολογικῶν χώρων, συντήρηση τοιχογραφιῶν, σωστικὲς ἀνασκαφές, προστασία, τέλος, διατηρητέων οἰκισμῶν καὶ τόπων ἰδιαιτέρου φυσικοῦ κάλλους (Μονεμβασία, Μυστρᾶς, Δημητσάνα, Ναύπακτος, Μεθώνη, Κορώνη κλπ.) ἦταν οἱ κυριότεροι τομεῖς δραστηριότητας τῆς Ἐφορείας. Ἂς σημειωθεῖ μάλιστα, ὅτι ἡ ἀπασχόληση γιὰ τὴν προστασία τῶν οἰκισμῶν ἦταν πολὺ μεγάλη καὶ ἀπορρόφησε μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴ δραστηριότητα τῆς Ἐφορείας.

Ἀκολουθεῖ σύντομη ἀναγραφὴ τῶν ἐργασιῶν κατὰ νομό.

1. Κατὰ τὴ διετία ἐργάστηκαν στὴν Ἐφορεία ὡς ἐπιστημονικαὶ βοηθοὶ οἱ δδ. Μαρία Φραγκούλη καὶ Γεωργία Δημακογιάννη στὴν Πάτρα καὶ ἡ κ. Χαρ. Ἀνδρεοπούλου-Κοιλάκου στὸ Μυστρᾶ.

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΑΡΓΟΛΙΣ

Λάρισα Ἄργους

Φρούριο

Τὸ φρούριο τοῦ Ἄργους[2], στὸ λόφο τῆς ἀρχαίας Λάρισας, μὲ τὴ μακραίωνη ἱστορία καὶ τὶς ἐπάλληλες οἰκοδομικὲς φάσεις, ποὺ φθάνουν μέχρι τὶς παραμονὲς τῆς Ἐπαναστάσεως, καθὼς καὶ τὶς ἱστορικὲς ταλαιπωρίες του, παρουσίαζε σὲ μεγάλη ἔκταση τῶν τειχῶν του σοβαρότατους κινδύνους καὶ σημαντικὲς φθορές.

Ἀπὸ τὰ πιὸ ἐπικίνδυνα τμήματα ἦταν τὸ ἀνατολικὸ τεῖχος τοῦ μέσα κάστρου, ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὶς φθορὲς τοῦ χρόνου, μεγάλο μέρος του εἶχε μείνει χωρὶς σχεδὸν θεμελίωση ἀπὸ τὶς ἀλόγιστες ἀνασκαφὲς γιὰ παλιότερα στρώματα, ποὺ εἶχαν πραγματοποιηθεῖ χωρὶς τὴ λήψη μέτρων γιὰ τὴ στερέωση τοῦ τείχους (Πίν. 261 α - γ). Ἡ κατάσταση ἐγκυμονοῦσε ἄμεσο κίνδυνο καὶ γι' αὐτὸ κρίθηκε ἀναγκαῖο νὰ ληφθοῦν ἐπείγοντα μέτρα.

Μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ ἐνισχύθηκε τμηματικὰ ἡ ὑποθεμελίωση μὲ ὀπλισμένο σκυρόδεμα σὲ μεγάλη ἔκταση. Τὸ σκυρόδεμα ἀφέθηκε ἀρχικὰ ἀκάλυπτο (Πίν. 261 δ). Ἡ τελικὴ μορφὴ τῆς ἀναστηλώσεως κρίθηκε ἀναγκαῖο νὰ μελετηθεῖ, ἀφοῦ ὅμως πρῶτα ξεπεραστεῖ ὁ κίνδυνος νὰ γκρεμιστεῖ τὸ μισὸ σχεδὸν μέσα κάστρο.

Παράλληλα μὲ τὴν ἐνίσχυση τῆς θεμελιώσεως ἀναστηλώθηκε σημαντικὸ τμῆμα τῆς ὑπερκείμενης τοιχοποιίας, ὥστε νὰ ξαναποκτήσει συνοχὴ τὸ τεῖχος.

ΑΡΚΑΔΙΑ

Μονὴ Φιλοσόφου Δημητσάνας

Ἡ μεσοβυζαντινὴ μονὴ Φιλοσόφου[3], ποὺ βρίσκεται σχεδὸν κρεμασμένη στὴ μία πλευρὰ τοῦ βουνοῦ ποὺ σχηματίζει τὴν κοιλάδα τοῦ Λουσίου, ἔχει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τῆς θέσεώς της προβλήματα, καθὼς συχνὰ κατρακυλοῦν οἱ βράχοι ἀπὸ πάνω προκαλώντας σοβαρὲς ζημιές. Αὐτὸς ἄλλωστε ὁ κίνδυνος πρέπει νὰ εἶναι μία ἀπὸ τὶς βασικὲς αἰτίες ποὺ ἐγκαταλείφθηκε τὸ ἀρχικὸ μοναστήρι — τὸ παλιό, λεγόμενο, καθολικὸ — καὶ ἱδρύθηκε στὰ μεταβυζαν-

2. Γιὰ τὸ φρούριο βλ. πρόχειρα K. Andrews, Castles of the Morea, Princeton 1953, σ. 106-115, A. Bon, La Morée Franque, Paris 1969, σ. 674-676, πίν. 134-139, καὶ Γ. Σφηκόπουλου, Τὰ Μεσαιωνικὰ Κάστρα τοῦ Μορηᾶ, Ἀθῆναι 1968, σ. 87-93. Γιὰ τὶς ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες ποὺ ἔγιναν παλιότερα βλ. Φ. Δροσογιάννη, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 207, ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία.

3. Γιὰ τὴ μονὴ πρόχειρα βλ. Τ. Γριτσόπουλου, Ἡ Μονὴ Φιλοσόφου, 1960. Γιὰ τὶς προηγούμενες ἐργασίες βλ. Ἑλ. Κουνουπιώτου, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 206, ὅπου καὶ ἡ παλιότερη βιβλιογραφία.

τινὰ χρόνια σὲ ἀσφαλέστερο μέρος νεώτερο καθολικό (Πίν. 261 ε).

Κατολίσθηση βράχων συνέβη πρόσφατα μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γκρεμιστεῖ μέρος ἀπὸ τὸν τροῦλο τοῦ παλιοῦ καθολικοῦ. Ἀρχικὰ ἔγιναν διάφορες σκέψεις γιὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸ ριζικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ κινδύνου τῶν καταπτώσεων. Ἐπειδὴ ὅμως δὲ βρέθηκε λύση, ἀποφασίστηκε νὰ ἀναστηλωθεῖ τὸ πεσμένο τμῆμα, ποὺ εἶχε καὶ κεραμοπλαστικὸ διάκοσμο. Ἡ ἀναστήλωση ἔγινε μὲ βάση τὰ σωζόμενα στοιχεῖα, καθὼς καὶ φωτογραφίες ποὺ εἶχαν πρὶν τὴν καταστροφὴ παρθεῖ.

Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς παρουσίας συνεργείου στὴ μονὴ — στὴν ὁποία ἡ προσπέλαση δὲν εἶναι καθόλου εὔκολη — ἔγινε καθαρισμός, καθὼς καὶ ἄλλες μικρῆς κλίμακας στερεώσεις.

Στεμνίτσα

Στὴ γειτονικὴ Στεμνίτσα στερεώθηκε ὁ λιθόκτιστος πύργος μὲ τὸ ρολόι στὴν πλατεία τοῦ χωριοῦ. Ἡ ἐργασία ἦταν ἀρκετὰ δύσκολη, καθὼς σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἦταν ἀνάγκη νὰ ἀφαιρεθοῦν οἱ πέτρες, νὰ στερεωθεῖ ὁ σκελετὸς τοῦ πύργου καὶ νὰ τοποθετηθοῦν ξανὰ οἱ ἴδιες πέτρες στὴ θέση τους.

Καρύταινα

Στὴν ὀρεινὴ Καρύταινα ἔγιναν στὸ 1973 διάφορες στερεωτικὲς ἐργασίες στὸ φρούριο καὶ κυρίως στὴν εἴσοδο, μὲ βασικὸ στόχο νὰ ἀποφευχθεῖ ὁ ἄμεσος κίνδυνος γιὰ τὴν κατάρρευση τοῦ πύργου, ἀλλὰ καὶ νὰ προληφθεῖ τυχὸν κίνδυνος γιὰ τοὺς ἀνθρώπους.

ΑΧΑΪΑ

ΠΑΤΡΑΙ

Φρούριο[4]

Μετὰ τὴν παραχώρηση τοῦ φρουρίου Πατρῶν ἀπὸ τὸ Δῆμο στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, ἔγιναν διάφορες ἐργασίες[5] γιὰ τὴ συντήρηση, μερικὴ ἀναστήλωση καὶ ἀποκατάσταση τοῦ φρουρίου. Συμπληρώθηκαν κενὰ τῆς τοιχοποιίας σὲ διάφορα τμήματα, ὥστε νὰ κλείσει ὅλος ὁ περίβολος. Ἀναστηλώθηκε ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῆς ἀνατολικῆς πύλης. Διανοίχτηκε ἡ τάφρος τοῦ μέσα κάστρου, ποὺ εἶχε σχεδὸν χαθεῖ ἀπὸ ἐπιχώσεις. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ξένων ὑλικῶν ἀποκαλύφθηκε ἡ τοξωτὴ γέφυρα ποὺ συνέδεε τὸν πύργο τοῦ φρουρίου (τὸ μέσα κάστρο) μὲ τὸ χῶρο τοῦ εὐρύτερου κάστρου, καὶ ἀποκαταστάθηκε ἔτσι ἡ τάφρος στὴν ἀρχική της μορφή (Πίν. 262 α - β).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς στερεώσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους, ἔγιναν στερεωτικὲς ἐργασίες καὶ στὸ μέσα κάστρο, ὅπου τοποθετήθηκε καὶ ἡ θύρα, ἐπενδυμένη μὲ φύλλα λαμαρίνας σὲ ἀπομίμηση τῶν παλιῶν.

Ὁδὸς Μπουκαούρη 5

Σὲ οἰκόπεδο κοντὰ στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ φρουρίου Πατρῶν ἔγινε λόγω διανοίξεως θεμελίων σωστικὴ ἀνασκαφή, ποὺ ἔφερε σὲ φῶς τμῆμα τείχους. Τὸ τεῖχος αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ παρακολουθήσει νοτιότερα, μεταξὺ ἢ καὶ μέσα στὰ γειτονικὰ σπίτια (Σχέδ. 1). Ἀποκαλύφθηκε ἀκόμη ἕνας φοῦρνος, καθὼς καὶ τοῖχος μεταγενέστερης φάσης[6] (Πίν. 262 γ - δ).

Τὴν ἐπίβλεψη τῆς ἀνασκαφῆς εἶχε ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς Γ. Δημακογιάννη.

ΑΝΩ ΛΟΥΣΟΙ

Πύργος Πετμεζαίων

Στοὺς ἄνω Λουσούς, στὴν ὀρεινὴ περιοχὴ τοῦ Χελμοῦ, σώζεται τὸ ἱστορικὸ ἀρχοντικὸ τῶν Πετμεζαίων[7], πύργος ἄλλοτε τῶν ἡρωϊκῶν ὁπλαρχηγῶν. Ἡ Ἐφορεία ἀνέλαβε τὴ στερέωση καὶ μέχρις ἑνὸς σημείου τὴν ἀναστήλωση τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ, ποὺ ἐμφανίζει ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ σημασία του καὶ σημαντικὸ ἐνδιαφέρον ὡς δεῖγμα τῆς λαϊκῆς ὀχυρωματικῆς ἀρχιτεκτονικῆς (Πίν. 263 α). Οἱ ἐργασίες τῆς διετίας ἀποσκοποῦσαν στὴ στερέωση τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ πύργου μὲ ἀποκατάσταση καὶ τῶν μορφολογικῶν στοιχείων τους (πολεμίτρες κλπ.). Ἡ ἀναστήλωση τῶν τοίχων ἔχει φθάσει μέχρι περίπου τὴ βάση τῆς στέγης (Πίν. 263 β - γ).

ΗΛΕΙΑ

Χλεμούτσι

Τὸ σημαντικότατο φράγκικο κάστρο ποὺ δεσπόζει στὴν περιοχὴ τῆς Κυλλήνης καὶ ἐπιτηρεῖ ὅλη τὴ γύρω περιοχὴ ἀπὸ τὴ χερσόνησο Χελωνάτα, τὸ περίφημο Clermont ἢ Tornese, τὸ κάστρο τοῦ Χλεμουτσίου[8], ἦταν τὰ τελευταῖα χρόνια ἕνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους στόχους τῆς Ἐφορείας[9] στὸν το-

4. Πρόχειρα βλ. K. Andrews, ὅ.π., σ. 116-129, Ἰ. Σφηκόπουλου, ὅ.π., σ. 148-155, A. Bon, ὅ.π., σ. 670-674.

5. Ἑλ. Κουνουπιώτου-Μανωλέσσου, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 295-296, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, καὶ ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 229.

6. Κατὰ τὸν Στέφανο Θωμόπουλο στὴ θέση αὐτὴ «ἔκειτο ἡ οἰκία τοῦ Σαΐτ-Ἀγᾶ, τῆς ὁποίας διασώζεται καὶ σήμερον τὸ περιτείχισμα (εἰς τὸ περιβόλι Σκαμπαρδώνη, ἀρχὴ ὁδοῦ Μπουκαούρη)», βλ. Ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1821, ἔκδ. Β΄, μὲ ἐπιμέλεια κ. Τριανταφύλλου, Πάτραι 1950, σ. 614.

7. Φωτογραφία τοῦ πύργου διατηρουμένου ἀκόμη ἀκεραίου βλ. Ἱστορικὸ Λεύκωμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἐκδ. οἶκος Μέλισσα, Ἀθῆναι 1970, μέρος α΄, σ. 186.

8. K. Andrews, ὅ.π., σ. 146-158, Γ. Σωτηρίου. Τὸ φραγκικὸν κάστρον Χλεμουτσίου καὶ ἡ σχέσις του πρὸς τὴν Γλαρέντζαν, Mélanges Octave et Melpo Merlier, Ἀθῆναι 1956, τόμ. 2, σ. 425-437, A. Bon, ὅ.π., σ. 608-629, Ἰ. Σφηκόπουλου, Τὰ Μεσαιωνικὰ Κάστρα τοῦ Μορηᾶ, σ. 257-268.

9. Παλιότερες ἐργασίες ἔχουν γίνει μὲ τὴ φροντίδα τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Ὀλυμπίας, πρβλ. Γ. Παπαθανασόπουλος, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 161-162, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 195, Θ. Καράγιωργα, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 270-271, ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 198-199 καὶ 229.

μέα τῆς στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως. Σχεδὸν ἀδιάκοπα ἐργάζεται ἐκεῖ, μὲ τὴν καθοδήγηση τῶν ἔμπειρων ἀρχιτεχνιτῶν Εὐστρ. καὶ Δημ. Φεργαδιώτη, πολυάριθμο συνεργεῖο, καὶ ὅσο οἱ συνθῆκες τὸ ἐπιτρέπουν στερεώνονται τὰ πιὸ ἐπικίνδυνα τμήματα τοῦ ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ φράγκικου φρουρίου, ποὺ ἔχει κρατήσει σχεδὸν ἀνάλλαχτη τὴν ἀρχικὴ μορφή του (13ος αἰ.). Παράλληλα καταβάλλεται προσπάθεια γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχικῆς μορφῆς του, ὅπου ἔχει ἀλλοιωθεῖ. Τὸ μέσα κάστρο, ποὺ ἔχει ὁπωσδήποτε διατηρηθεῖ καλύτερα σώζοντας σὲ μεγάλο μέρος καὶ τὶς ψηλοτάβανες αἴθουσές του, παρουσίαζε ἄμεση ἀνάγκη στερεώσεως, γιατὶ καθὼς εἶχαν πέσει οἱ καμάρες σὲ ὁρισμένες αἴθουσες, ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος νὰ γκρεμιστοῦν καὶ οἱ πλευρικοὶ τοῖχοι. Ἐπιδιώχθηκε νὰ ἀποκτήσουν πάλι συνοχὴ οἱ τεράστιες αὐτὲς αἴθουσες, ὥστε νὰ συνδέονται ὅλα τὰ διατηρούμενα στοιχεῖα. Ἡ ἀρχὴ ἔγινε ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρά. Ἐπειδὴ βέβαια ἡ ὁλοκληρωτικὴ ἀνακατασκευὴ τῆς τεράστιας καμάρας ποὺ κάλυπτε τὴν αἴθουσα παρουσίαζε πολλὰ προβλήματα, κρίθηκε ὡς προσφορότερη λύση νὰ κατασκευαστοῦν δύο ζῶνες ποὺ θὰ ἔδεναν τοὺς μακριοὺς τοίχους τῆς αἴθουσας. Οἱ ἡμικυλινδρικὲς αὐτὲς ζῶνες κατασκευάστηκαν ἀπὸ ἐνισχυμένο σκυρόδεμα, ἀλλὰ ἡ ἐσωτερικὴ πλευρά τους ἔγινε ἀπὸ πωρόλιθους, ἔτσι ὥστε νὰ μὴν παρουσιάζουν ἰστορικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀντίθεση μὲ τὴν ὅλη μορφὴ τοῦ φρουρίου (Πίν. 263 δ - ε).

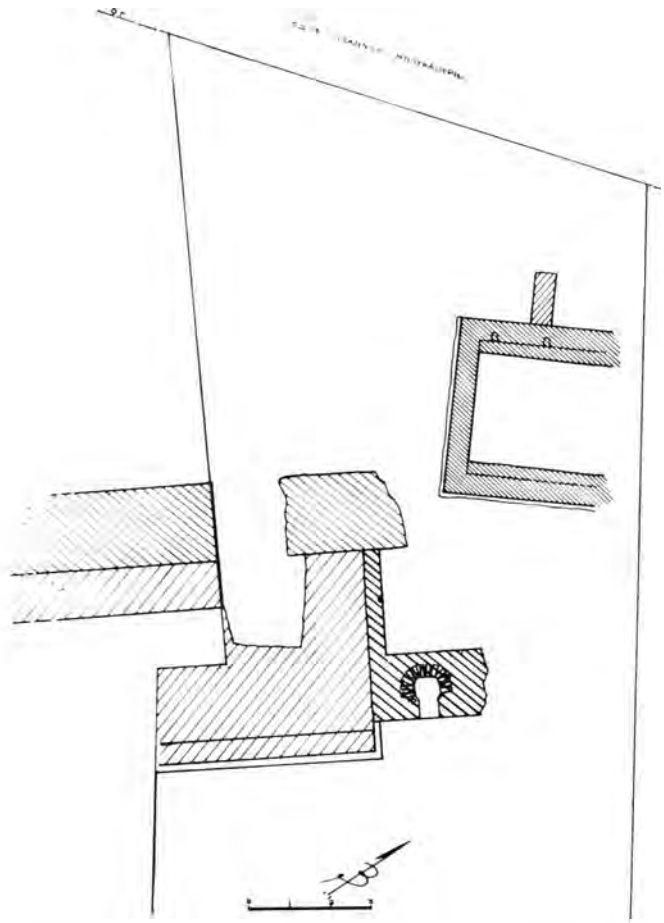

Σχέδ. 1. Πάτραι. Ὁδὸς Μπουκαούρη 5. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Γιὰ τὴν προετοιμασία τῆς στηρίξεως τῶν ξυλοτύπων, ἔγινε ἐκσκαφὴ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν αἰθουσῶν καὶ ἦλθαν σὲ φῶς διάφορα στοιχεῖα τῆς ἀρχικῆς στηρίξεως τοῦ πατώματος τοῦ ὀρόφου.

Παράλληλα ἔγιναν καὶ διάφορες ἄλλες ἐργασίες, ὅπως ἡ στερέωση, ὑποθεμελίωση καὶ ἀναστήλωση τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας, διαμόρφωση τοῦ θυρώματος εἰσόδου στὶς ἀνατολικὲς αἴθουσες, καθὼς καὶ τῶν παραθύρων. Στὸν ἐξωτερικὸ περίβολο τοῦ

κάστρου στερεώθηκε κυρίως τὸ δυτικὸ τεῖχος μὲ ὑποθεμελίωση καὶ ἀναστήλωση μέχρι ὕψος 1 μ. περίπου. Τέλος, ἔγιναν ἐργασίες καθαρισμοῦ ποὺ βοήθησαν στὴν καλύτερη ἀνάδειξη τῶν χώρων τοῦ ὡραίου αὐτοῦ κάστρου.

ΚΟΡΙΝΘΙΑ

Τὸ κάστρο τοῦ 'Ακροκορίνθου, οἱ μεγάλες βασιλικὲς τῆς περιοχῆς, σωστικὲς ἀνασκαφὲς καὶ ἡ μονὴ Φενεοῦ, ἀπασχόλησαν τὴν 'Εφορεία στὴν Κορινθία κατὰ τὴ διετία 1973-74.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΑΚΡΟΚΟΡΙΝΘΟΣ

Φρούριο

Στὸ φρούριο τοῦ 'Ακροκορίνθου[10] πραγματοποιήθηκαν ἐργασίες ποὺ ἀποσκοποῦσαν νὰ θεραπεύσουν ἄμεσες ἀνάγκες καὶ κινδύνους τοῦ κάστρου. Ἔγιναν στερεωτικὲς ἐργασίες καὶ στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κάστρου μὲ ξανακτίσιμο τῶν γκρεμισμένων τμημάτων, ἔτσι ὥστε καὶ ἡ συνεχιζόμενη κατάρρευση στὸ μέρος αὐτὸ νὰ σταματήσει, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποκατασταθεῖ κατὰ τὸ δυνατὸ ἡ ὄψη τοῦ φρουρίου (Πί ν. 264 α). Στὴν ἴδια πλευρὰ στερεώθηκε ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος τῆς τάφρου. Τέλος, στερεώθηκε ὁ πύργος τοῦ δεύτερου περιβόλου, ποὺ παρουσίαζε ἀποσάθρωση τῆς τοιχοποιίας, καθὼς καὶ ἕνας πύργος τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου καὶ ἔγινε γενικὰ καθαρισμὸς τοῦ φρουρίου.

ΛΕΧΑΙΟΝ-ΣΙΚΥΩΝ

Στὶς μεγάλες βασιλικὲς τῆς περιοχῆς (Λεχαίου, Σικυῶνος κλπ.) ἔγινε συστηματικὸς καθαρισμός. Στὴ βασιλικὴ τῆς Σικυῶνος[11] ἰδιαίτερα πραγματοποιήθηκε ἀποψίλωση, γιατὶ εἶχε μεταβληθεῖ σὲ πραγματικὸ δάσος (Πί ν. 264 β), μὲ τὰ μεγάλων διαστάσεων δέντρα ποὺ εἶχαν φυτρώσει, ὄχι μόνο στὸ ἐσωτερικὸ τῆς βασιλικῆς, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἐπάνω στὰ ὑπολείμματα τῶν τοίχων. Ὁ καθαρισμός, ἂν καὶ εἶναι πιθανὸ νὰ μὴν ἔχει μακροχρόνιο ἀποτέλεσμα, «ξαναποκάλυψε» σχεδὸν τὴν ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ βασιλική (Πί ν. 264 γ - δ).

ΦΕΝΕΟΣ

Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου

Ἡ ὀρεινὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Φενεοῦ[12] ἔχει, ὡς γνωστό, δύο καθολικά. Τὸ νεώτερο, ποὺ εἶναι καὶ σήμερα σὲ λειτουργία, μὲ τὶς τοιχογραφίες τοῦ Παναγιώτη ἐξ 'Ιωαννίνων τοῦ 1754, καὶ τὸ παλιότερο, ποὺ ἔχει ἀπὸ καιρὸ ἐγκαταλειφθεῖ μαζὶ μὲ τὰ ἀπομεινάρια τοῦ παλιοῦ μοναστηριοῦ. Τὸ παλιὸ αὐτὸ καθολικὸ στὸν τύπο τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου ἔχει ἴχνη τοιχογραφιῶν, ποὺ διακρίνονται κάτω ἀπὸ τὰ νεώτερα κονιάματα. Γιὰ τὴν προστασία γενικὰ τοῦ ναοῦ καὶ τῶν τοιχογραφιῶν, ποὺ πιθανῶς νὰ σώζονται, ἔγινε ἐπισκευὴ τῶν κεραμιδιῶν τῆς στέγης.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

ΑΡΧΑΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΣ

Οἰκόπεδο Γ. Δήμα

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1973, ἔγινε σὲ οἰκόπεδο ἀριστερὰ στὸ δρόμο ἀπὸ τὴν 'Εθνικὴ ὁδὸ πρὸς τὴν ἀρχαία Κόρινθο, δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα προκειμένου νὰ ἐπεκταθεῖ μικρὴ οἰκοδομὴ ποὺ ὑπάρχει στὸ οἰκόπεδο.

Στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ οἰκοδομήματος εἶχε γίνει στὸ παρελθὸν δοκιμαστικὴ τομὴ καὶ εἶχε παρουσιάσει σοβαρὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὕπαρξη σημαντικῶν ἀρχαίων. Τὸ 1973 ἔγιναν δύο τομές. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ ἡ τομὴ ἀπέδωσε: σὲ βάθος 1.30 μ. πήλινο ἀγωγὸ τετράγωνης διατομῆς, ἴχνη φωτιᾶς καὶ βρέθηκε, προφανῶς μεταφερμένος, ἕνας κιονίσκος τετράπλευρος στὸ χαμηλότερο ἥμισυ καὶ κυλινδρικὸς στὸ ἄνω μέρος, ἡ δὲ ἀπόληξή του διαμορφώνεται μὲ σύμφυτο κιονόκρανο διακοσμημένο μὲ ἄκανθα (Πί ν. 265 α). Ὁ κιονίσκος πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τέμπλο. Στὴν ἴδια στάθμη βρέθηκε ἐπίθημα μὲ διακόσμηση ἀπὸ φύλλα ἄκανθας στὴ μιὰ πλευρὰ καὶ ἐγχάρακτο σταυρὸ στὴν ἄλλη. Σὲ βάθος 1.70 μ. ὑπάρχει δάπεδο ἀπὸ ρομβόσχημες πήλινες πλάκες (Πί ν. 265 β), ὅμοιο μὲ αὐτὸ ποὺ εἶχε βρεθεῖ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ (τὴ βόρεια) τοῦ μικροῦ σπιτιοῦ καὶ χρονολογούμενο στὴ ρωμαϊκὴ περίοδο. Ἡ τομὴ προχώρησε μέχρι βάθος 2 μ., ὅπου βρέθηκαν μελαμβαφὴ ὄστρακα. Στὴ στάθμη αὐτὴ σταμάτησε ἡ ἔρευνα τῆς ἁρμοδιότητάς μας.

Στὴ βορειοανατολικὴ γωνία διαμορφώνεται στέρνα, ἴσως μεταγενέστερης ἐποχῆς (Πί ν. 265 γ). Στὴ μεσημβρινὴ πλευρὰ ἀποκαλύφθηκε τοῖχος μὲ κατεύθυνση Α.-Δ. Στὸν τοῖχο αὐτὸ ἀκουμπᾶ σκάλα καὶ ὑπάρχουν διάφοροι ἐγκάρσιοι τοῖχοι ποὺ ἀνήκουν σὲ κτίριο ποὺ δὲν μπορεῖ ἀκόμη νὰ προσδιοριστεῖ (Πί ν. 265 δ).

Κινητὰ εὑρήματα ἦταν τμῆμα ἀμφίγλυφου θωρακίου (ὕψ. 0.50, πλ. 0.30 μ.) μὲ Χριστόγραμμα μέσα σὲ κύκλο στὴ μιὰ πλευρὰ καὶ φολιδωτὴ διακόσμηση στὴν ἄλλη (Πί ν. 265 ε), μικρὸ θραῦσμα ἐπιγραφῆς, τμῆμα μικροῦ κίονος, μικρὸ ἐπίθημα μὲ φύλλα ἄκανθας κλπ.

'Απὸ τὶς δοκιμαστικὲς αὐτὲς τομὲς εἶναι φανερὸ ὅτι βρισκόμαστε σὲ χῶρο μὲ ἐπάλληλα στρώματα ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ καὶ παλαιοχριστιανικὴ περίοδο. 'Απὸ τὰ κινητὰ εὑρήματα, ποὺ μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὸν 5ο-6ο αἰ., ἀλλὰ καὶ τὴ μορφὴ τοῦ ἐδάφους, εἶναι δυνατὸ νὰ βγεῖ τὸ συμπέρασμα ὅτι

10. Βλ. πρόχειρα K. Andrews, ὅ.π., σ. 135-158, 'Ι. Σφηκόπουλου, Τὰ Μεσαιωνικὰ Κάστρα τοῦ Μορηᾶ, σ. 61-67.

11. 'Α. 'Ορλάνδου, ΠΑΕ 1933, σ. 82.

12. Γιὰ παλιότερες ἐπεμβάσεις τῆς Ὑπηρεσίας καὶ βιβλιογραφία βλ. Ἐλ. Κουνουπιώτου, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 294.

κάπου κοντὰ θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει βασιλικὴ (ἴσως ἀνατολικότερα) καὶ πιθανῶς τὰ λείψανα τῶν τοίχων νὰ ἀνήκουν στὰ προσκτίσματά της.

Ν. ΖΙΑΣ

ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΙΑ ΜΥΣΤΡΑ

Στὰ χρόνια 1973-74 καταβλήθηκε ἰδιαίτερη προσπάθεια γιὰ τὴν ἀρτιότερη ὀργάνωση τῆς Ἐπιμελητείας, μὲ σκοπὸ τὴν οὐσιαστικότερη καὶ συστηματικότερη ἀντιμετώπιση τῆς προστασίας τῶν μνημείων καὶ τῶν ὑπηρεσιακῶν θεμάτων γενικά.

Στὸ διάστημα αὐτὸ ἀποδοτικὴ ἦταν ἡ συμβολὴ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ κ. Χαρ. Ἀνδρεοπούλου-Κοιλάκου, ποὺ ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1973 ἐργάστηκε συνεχῶς στὴν Ἐπιμελητεία μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ζῆλο καὶ ἐργατικότητα. Ἔτσι ἔγινε δυνατὸ νὰ συμπληρωθεῖ καὶ τακτοποιηθεῖ τὸ φωτογραφικὸ ἀρχεῖο καὶ τὸ ἀρχεῖο μνημείων, καθὼς καὶ τὸ μουσειακὸ ὑλικὸ καὶ ἐπίσης νὰ γίνεται πληρέστερη ἡ ἐπίβλεψη τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν.

Πολύτιμοι συνεργάτες στὶς ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες ὑπῆρξαν οἱ ἔμπειροι τεχνίτες κκ. Ροβέρτος καὶ Γεώργιος Ξένος, ποὺ ἐργάστηκαν στὰ μνημεῖα τῆς Μάνης καὶ τῆς Μεσσηνίας. Οἱ ἐργασίες στὸ Μυστρᾶ ἔγιναν ἀπὸ τοπικὸ συνεργεῖο μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἀρχιτεχνίτη κ. Ἀθαν. Ρουμελιώτη.

Τὴ συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Μυστρᾶ ἐπιμελήθηκαν ὁ ζωγράφος-συντηρητής, μὲ τὴν πολύχρονη πείρα καὶ τὴν ἔμφυτη εὐαισθησία, κ. Φώτης Ζαχαρίου καὶ οἱ συνεργάτες του, ἐνῶ στὰ μνημεῖα τῆς Μάνης, τῶν Κροκεῶν, τοῦ Γερακίου καὶ τῆς Μεσσηνίας ἐργάστηκαν μὲ ἰδιαίτερη προθυμία καὶ φιλοπονία συντηρητὲς τοῦ Κέντρου Συντηρήσεως Ἀρχαιοτήτων, μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς καλλιτέχνες-συντηρητὲς Σταῦρο καὶ Θάλεια Παπαγεωργίου.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ἀπὸ τὰ μνημεῖα ποὺ ἐπισημάνθηκαν στὶς ὑπηρεσιακὲς μετακινήσεις ἀναφέρονται μόνο ἐκεῖνα γιὰ τὰ ὁποῖα κρίνεται ὅτι συντρέχουν ἰδιαίτεροι λόγοι:

Πύργος Στασινόπουλου στὸ Βυζίκι Γορτυνίας

Τὸ κτίσμα αὐτό, ποὺ εἶχε χαρακτηριστεῖ ἀπὸ τὴν ἁρμόδια Διεύθυνση Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν ὡς «ἐπικινδύνως ἐτοιμόρροπο», παρουσιάζει καὶ στὸ σύνολο καὶ στὶς λεπτομέρειες (τοιχοδομία, μέθοδος κατασκευῆς, πλαίσια θυρῶν καὶ παραθύρων, λίθινοι θολίτες, κιλλίβαντες ἐξωστῶν κλπ.) χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς ἀστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς περιόδου γύρω στὰ 1700, δηλαδὴ τῆς ἐποχῆς τῆς Βενετοκρατίας (1687-1715)[1]. Τὸ οἰκοδόμημα θεωρεῖται ἱστορικὸ μνημεῖο τῆς περιοχῆς ἐπειδὴ σύμφωνα μὲ τὴν τοπικὴ παράδοση κτίτορας τοῦ «Πύργου» ὑπῆρξε ὁ ἄρχοντας τῆς Ἄκοβας Σύντυχος Παλαιολόγος Στασινός (Τ. Γριτσόπουλου, Ὁ Στασινὸς τῆς Ἄκοβας καὶ ἡ οἰκογένεια Λαμπαρδοπούλου, Ἑλληνικὰ 13 (1954), σ. 136-138 καὶ 157. Ν. Ι. Φλούδα, Βυζικιώτικα, τόμ. Δ΄, σ. 91 κ.ἑ.). Γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους ἡ οἰκία Στασινόπουλου κηρύχτηκε ἱστορικὸ διατηρητέο μνημεῖο (Πίν. 266 α).

Καθολικὸ μονῆς Τιμίου Προδρόμου στὸ Γούμερο Ἠλείας

Ὁ ναός, κτίσμα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας σὲ σχῆμα ἁπλῆς μονόχωρης ξυλόστεγης αἴθουσας, βρισκόταν σὲ κατάσταση ἑτοιμορροπίας ἀπὸ σεισμικὲς καταστροφές. Τὰ ἐνδιαφέροντα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ποὺ παρουσιάζει, ὅπως ἡ ζώνη ἀπὸ τοξύλλια ποὺ ἀκουμποῦν σὲ κιονίσκους καὶ ἡ ὀδοντωτὴ κεραμεικὴ ταινία στὸ ἱερό, ἡ ἐπίστεψη τῶν τοίχων μὲ πώρινο γεῖσο, καθὼς καὶ οἱ σωζόμενες στὸ ἐσωτερικὸ γενέσεις τόξων ποὺ δείχνουν ὅτι ὁ ἀρχικὸς τρόπος στεγάσεως ἦταν διαφορετικὸς ἀπὸ τὸ σημερινό, ὁδήγησαν στὴν ἀπόφαση λήψεως μέτρων προστασίας τοῦ κτιρίου μὲ τὴν ἐκπόνηση μελέτης στερεώσεως ἀπὸ ἀρχιτέκτονα τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως (Πίν. 266 β).

Βυζαντινὸς ναὸς στὸ Φάρο Κροκεῶν

Ἔξω ἀπὸ τὶς Κροκεὲς Λακωνίας, στὸ συνοικισμὸ Φάρος, ὑπῆρχε νεώτερη ἐκκλησία τῆς ὁποίας τὸ Ἱερό, ὅπως γινόταν φανερὸ ἀπὸ τὸ σχῆμα του καὶ τὶς τοιχογραφίες ποὺ σώζονταν στὸ ἐσωτερικό του, ἀνῆκε σὲ βυζαντινὸ ναὸ ποὺ προϋπῆρχε στὴν ἴδια θέση (Πίν. 266 γ - δ). Ἡ τεχνοτροπία τοῦ γραπτοῦ αὐτοῦ διακόσμου (πάνω ἡ Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα ἀνάμεσα σὲ δύο ἀγγέλους «σεβίζοντας», χαμηλότερα ζώνη ἁγίων μέσα σὲ στηθάρια καὶ κάτω ὁ Μελισμὸς καὶ οἱ Ἱεράρχες) καὶ ἡ μορφὴ τῆς ἁψίδας τοῦ Ἱεροῦ, ποὺ παρουσίαζε ὁμοιότητες μὲ τὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Κροκεῶν (βλ. παρακάτω σ. 420), ὁδήγησαν στὴ χρονολογικὴ τοποθέτηση τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος στὰ τέλη τοῦ 13ου αἰ. Ἡ ὑπόθεση τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ἀπασχόλησε τὴν Ὑπηρεσία μὲ δυσάρεστο δυστυχῶς ἀποτέλεσμα. Ἔτσι στὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν ἀνακατασκευῆς τοῦ νεώτερου τμήματος ποὺ πράγματι βρισκόταν σὲ ἄθλια κατάσταση, κατεδαφίστηκε ἀπὸ τὸν ἐργολάβο καὶ τὸ σωζόμενο τμῆμα τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ μὲ τὶς τοιχογραφίες καὶ χάθηκε κάθε ἴχνος ἀπὸ τὸ παλιὸ κτίσμα. Στὸ σχετικὸ φάκελο (ἀλληλογραφία μὲ τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Συμβούλιο, τὴ Μητρόπολη, τὸ Ὑπουργεῖο, τὶς Ἀστυνομικὲς καὶ Δικαστικὲς Ἀρχὲς) γίνεται φανερὴ ἡ προσπάθεια διατηρήσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ παλιοῦ κτίσματος, καθὼς καὶ ἡ πρόταση κατασκευῆς νέου ναοῦ σὲ παράπλευρο χῶρο, προσπάθεια ποὺ δυστυχῶς δὲν ἔγινε δυνατὸ νὰ ἀντιμετωπίσει ἀποτελεσματικὰ τὴ μανία τῶν τοπικῶν παραγόντων γιὰ νεωτερικὰ οἰκοδομήματα.

1. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΑ΄, σ. 26-27 καὶ 41-43.

ΛΑΚΩΝΙΑ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΜΥΣΤΡΑΣ

Στὸ γυναικωνίτη τῆς Μητροπόλεως ἦταν ἀποθηκευμένα διάφορα μαρμάρινα γλυπτά, κομμάτια τοιχογραφιῶν καὶ ἄλλα εὑρήματα ἀνασκαφῶν, ποὺ πρόσθεταν περιττὸ βάρος στὸ μνημεῖο.

Ἀποφασίστηκε ἡ τακτοποίηση τοῦ χώρου καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν περισσότερων ἀντικειμένων στὴ θολωτὴ αἴθουσα τοῦ ἰσογείου τοῦ Μουσείου, ὅπου βρίσκονταν καταγῆς ἄλλα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ τμήματα ἀπὸ τὰ τέμπλα τῶν ναῶν τοῦ Μυστρᾶ. Κατασκευάστηκαν ξύλινα ράφια καὶ τακτοποιήθηκαν τὰ μάρμαρα κατὰ εἴδη. Τὰ σπαράγματα τῶν τοιχογραφιῶν τοποθετήθηκαν σὲ ξύλινους δίσκους. Ἔγινε ἡ ταύτιση ὅλων τῶν ἀντικειμένων τοῦ καταλόγου καὶ γράφτηκαν οἱ ἀριθμοὶ ποὺ εἶχαν ἀπὸ τὸ χρόνο χαθεῖ.

Στὴν αἴθουσα τοῦ ὀρόφου τοῦ Μουσείου ἐκτέθηκαν πέντε μεταβυζαντινὲς φορητὲς εἰκόνες, ποὺ ἀποκτήθηκαν τελευταῖα ἀπὸ κατάσχεση, κατασκευάστηκε ξύλινη προθήκη γιὰ τὴν ἔκθεση Εὐαγγελίου μὲ ἀργυρὴ ἐπένδυση τοῦ 17ου αἰ. καὶ ἄλλη ὅμοια γιὰ τὴν καλύτερη παρουσίαση τῶν μικροαντικειμένων καὶ νομισμάτων.

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Συνεχίστηκαν καὶ τὸ 1973 οἱ ἐργασίες στερεώσεως στὰ κτιριακὰ συγκροτήματα ποὺ βρίσκονται στὸ χῶρο ἀνάμεσα στὰ Παλάτια καὶ στὸ τεῖχος τῆς Ἄνω Χώρας[2] (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 240). Στὴν προσπάθεια γιὰ συστηματικότερη καὶ ὀρθότερη ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων, ἰδιαίτερα ἀναφορικὰ μὲ τὶς ἀποκαταστάσεις τῆς τοιχοδομίας, τῶν τοξωτῶν πλαισίων θυρῶν καὶ παραθύρων κλπ. ἀποφασίστηκε νὰ γίνει σὲ πρῶτο στάδιο ἡ λεπτομερειακὴ ἀποτύπωση τῶν συγκροτημάτων, μὲ σκοπὸ νὰ μελετηθεῖ ἡ γραφικὴ ἀναπαράσταση γιὰ τὴν ἀναστήλωση τῶν ἀστικῶν αὐτῶν οἰκοδομημάτων, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπιστεῖ μελλοντικά.

Ὁ ἀρχιτέκτονας κ. Πλούταρχος Θεοχαρίδης ἐργάστηκε γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἐπὶ ἕνα ἑξάμηνο καὶ παρέδωσε 22 λεπτομερειακὰ σχέδια, δηλαδὴ 7 κατόψεις γιὰ τὶς τρεῖς στάθμες τῶν συγκροτημάτων, 11 τομὲς καὶ τὴν ὄψη ποὺ ἑνώνεται μὲ τὸ δυτικὸ τεῖχος τῆς Ἄνω Χώρας, κοντὰ στὴν Πύλη τοῦ Ναυπλίου[3].

Ὡς δεῖγμα τῆς ἐργασίας αὐτῆς παρουσιάζονται ἡ κάτοψη τῆς β΄ στάθμης ὅλων τῶν συγκροτημάτων, ἐπειδὴ εἶναι καὶ ἡ καλύτερα σωζόμενη (Σχέδ. 1), ἡ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὴ ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ συγκροτήματος ΙΙ (Σχέδ. 2) καὶ δύο τομὲς ἀπὸ τὸ βόρειο καὶ τὸ νότιο οἴκημα τοῦ συγκροτήματος Ι (Σχέδ. 3 - 4).

Γιὰ τὴν ἀποτύπωση τῆς βόρειας ὄψεως τοῦ συγκροτήματος Ι χρειάστηκε νὰ γίνει μερικὴ ἀποχωμάτωση στὸ ἐσωτερικὸ καὶ στὴ βόρεια ὄψη τῶν καμαροσκέπαστων χώρων τῆς πρώτης στάθμης. Κατὰ τὶς ἐργασίες αὐτὲς βρέθηκαν τέσσερα χρυσὰ τούρκικα νομίσματα[4] (Πίν. 267 β): (α) Τρία νομίσματα μὲ διάμετρο 0.02 μ., τοῦ Σουλτάνου Μουσταφᾶ Γ΄ (1757-1774), τοῦ νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, μὲ χρονολογία κοπῆς τὸ ἔτος Ἐγείρας 1171, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ ἔτος 1757 μ.Χ.[5], (β) ἕνα νόμισμα μὲ διάμετρο 0.015 μ., τοῦ Σουλτάνου Μαχμοὺτ Α΄ (1730-1754), τοῦ νομισματοκοπείου Αἰγύπτου μὲ χρονολογία κοπῆς τὸ ἔτος Ἐγείρας 1143, δηλαδὴ τὸ ἔτος 1730 μ.Χ.[6].

Βρέθηκε ἐπίσης ἕνα χρυσὸ δαχτυλίδι μὲ σφενδόνη σὲ σχῆμα ἑξάφυλλου ρόδακα ποὺ σώζει στὸ κέντρο καὶ στὰ φύλλα ὀπὲς γιὰ τὴ στερέωση τῶν διακοσμητικῶν λίθων (σώθηκαν κομμάτια πράσινης ὑαλόμαζας) (Πίν. 267 α).

Οἱ στερεωτικὲς ἐργασίες στὰ οἰκήματα τῶν συγκροτημάτων ποὺ ἀναφέρθηκαν ἔγιναν ὡς ἑξῆς:

Συγκρότημα Ι

Στὸ συγκρότημα αὐτὸ οἱ ἐργασίες περιορίστηκαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴ στερέωση καὶ ἀποκατάσταση — σύμφωνα μὲ τὰ σωζόμενα στοιχεῖα — τῶν λίθινων ἢ πώρινων τοξωτῶν πλαισίων τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων (Πίν. 267 γ - δ), καθὼς καὶ τῶν ἐσωτερικῶν τοιχοθηκῶν (Πίν. 267 ε) (κογχάρια ἢ ἀρμάρια ἢ τοιχαρμάρια, ὅπως ὀνομάζονται ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς)[7]. Ἔγινε ἐπίσης στερέωση τῆς τοιχοδομίας στὶς σωζόμενες ἀπολήξεις τῶν τοίχων καὶ ἀντικαταστάθηκαν τὰ σαθρὰ ξύλινα ὑπέρθυρα.

Συγκρότημα ΙΙ

Τὸ συγκρότημα ΙΙ, ποὺ παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καὶ βρίσκεται πίσω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν πτέρυγα τῶν Παλαιολόγων[8], ἦταν σὲ ἄθλια κατάσταση καὶ ἔδινε τὴν εἰκόνα τῆς πλήρους ἐγκαταλείψεως. Μετὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ χώρου προχώρησε ἡ συντήρηση τῶν διάφορων κτισμάτων ἀνάλογα μὲ τὶς ὑπάρχουσες ἀνάγκες.

2. G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, πίν. 1 καὶ 9, 3.

3. Ὁ λεπτομερὴς σχολιασμὸς τῶν σχεδίων ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἰδιαίτερης μελέτης.

4. Ἡ ταύτιση τῶν νομισμάτων ὀφείλεται στὸν Ἐπιμελητὴ τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου κ. Γιάννη Τουράτσογλου.

5. Nuri Pere, Coins of the Ottoman Empire, 1968, σ. 215, ἀριθ. 617.

6. Ὅ.π., σ. 202, ἀριθ. 562.

7. Ἀ. Ὀρλάνδου, Τὰ παλάτια καὶ τὰ σπίτια τοῦ Μυστρᾶ, ΑΒΜΕ, Γ΄ (1937), σ. 71.

8. Ὅ.π. εἰκ. 6, Ε.

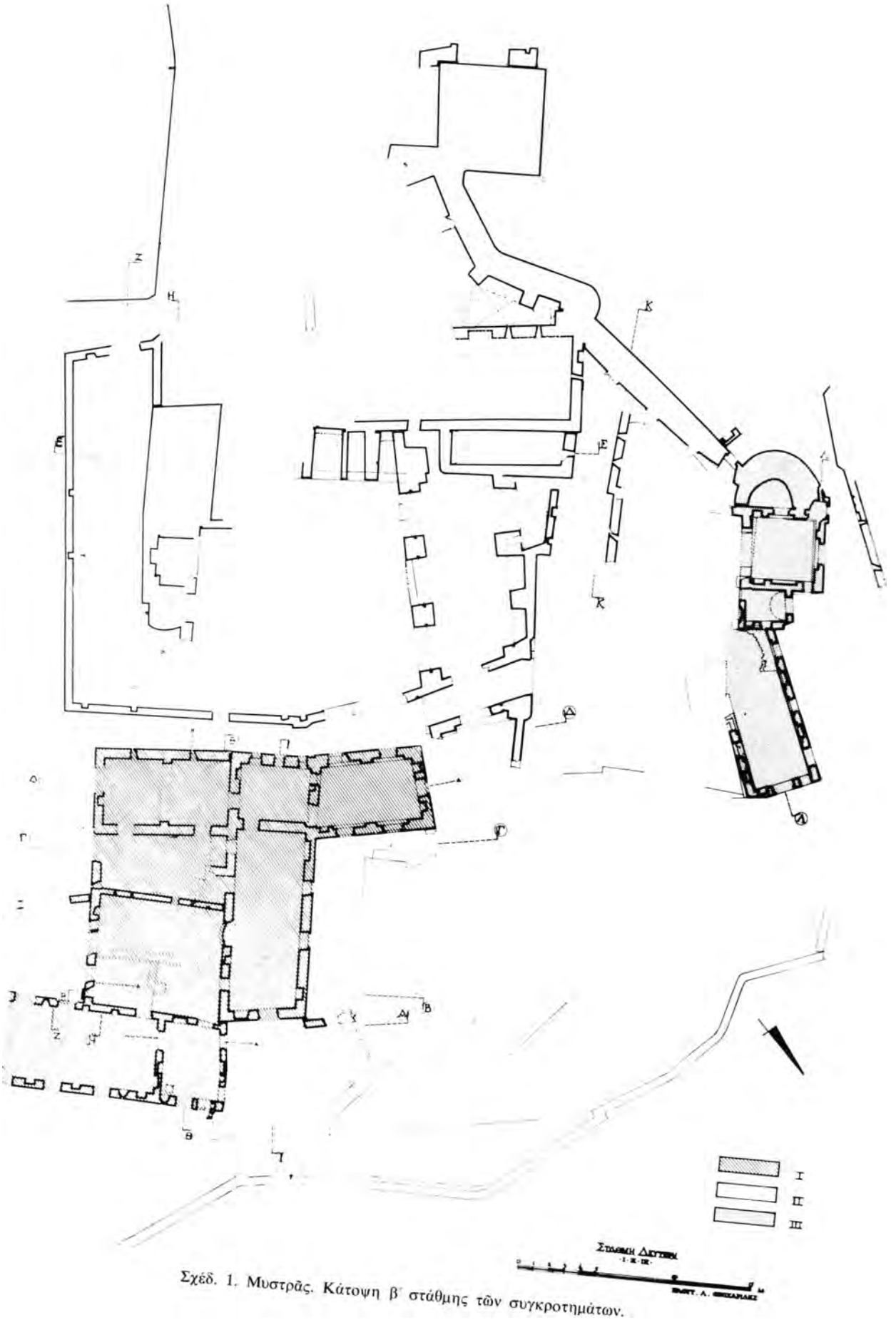

Σχέδ. 1. Μυστρᾶς. Κάτοψη β΄ στάθμης τῶν συγκροτημάτων.

(α) Στὸ ἐπίμηκες κτίσμα τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ συγκροτήματος ἁρμολογήθηκε καὶ συμπληρώθηκε ἡ τοιχοποιία καὶ διαμορφώθηκε ἡ εἴσοδος στὸν καμαροσκέπαστο χῶρο (Π ί ν. 268 α - β).

(β) Στὸ σπίτι ποὺ βρίσκεται στὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ συγκροτήματος ἔγινε γενικὴ ἐπισκευή, δηλαδὴ συμπλήρωση καὶ ἀντικατάσταση στὰ λίθινα πλαίσια τῶν τοξωτῶν καὶ ὀρθογώνιων ἀνοιγμάτων τῆς α΄ καὶ β΄ στάθμης, ἐπισκευὴ καὶ στερέωση τῆς τοιχοποιίας καὶ συμπλήρωση στὶς σωζόμενες ἀπολήξεις τῶν τοίχων (Π ί ν. 268 γ - δ). Ἐπισκευάστηκε ἐπίσης τὸ μικρὸ διαμέρισμα ποὺ σώζεται στὰ ΝΔ. τοῦ σπιτιοῦ αὐτοῦ μὲ τὴ συμπλήρωση καὶ στερέωση τοῦ κυκλικοῦ φεγγίτη καὶ τῶν τοξωτῶν ὑπερθύρων τοῦ χώρου (Π ί ν. 269 α - β).

(γ) Ἡ δυτικὴ ὄψη τοῦ συγκροτήματος ποὺ ἀποτελεῖ ἐνιαῖο «τεῖχος» καὶ διαμορφώνεται μὲ ἐσοχὲς-ἐξοχές, ψευτοκόγχες καὶ ἀνοίγματα διάφορων σχημάτων, καθαρίστηκε ἀπὸ τὴν ἀναρριχώμενη βλάστηση, ἁρμολογήθηκε καὶ συμπληρώθηκε στὶς λεπτομέρειες ἀποκτώντας ἔτσι, κατὰ τὸ δυνατό, τὴν ἀρχική του ὄψη, ἰδιαίτερα σημαντικὴ καὶ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἐποχῆς (Π ί ν. 269 γ - δ).

Συγκρότημα ΙΙΙ

Ἔγινε γενικὴ ἐπισκευὴ στὸ βόρειο οἴκημα μὲ τὴ στερέωση καὶ συμπλήρωση τῆς τοιχοποιίας ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῶν τοξωτῶν λίθινων πλαισίων στὰ ἀνοίγματα καὶ τὶς κόγχες τῆς α΄ καὶ β΄ στάθμης μὲ βάση τὰ σωζόμενα στοιχεῖα καὶ σὲ σύγκριση μὲ ἀνάλογα ὑπάρχοντα δείγματα (Π ί ν. 270 α - β). Ἀποφράχτηκαν τὰ παράθυρα ἀπὸ μεταγενέστερες σαθρὲς τοιχοποιίες καὶ συμπληρώθηκαν οἱ σωζόμενες ἀπολήξεις τῶν τοίχων τοῦ ὀρόφου (Π ί ν. 270 γ - δ).

Στὸ νότιο τμῆμα τοῦ συγκροτήματος ἐπισκευάστηκε ἡ ἐξωτερικὴ ὄψη μὲ τὴ συμπλήρωση τῆς λιθοδομῆς τῶν πεσσῶν, τὴν ἀποκατάσταση καὶ ἐπισκευὴ τῶν λίθινων καὶ πώρινων πλαισίων τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων, τὸ ἁρμολόγημα τῶν τοίχων μὲ μικρὲς πέτρες, πλίνθους καὶ κονίαμα, σύμφωνα μὲ ὑπάρχοντα στοιχεῖα (Π ί ν. 270 ε).

Τὸ 1973 ἐπίσης ἔγινε συντήρηση τοῦ πύργου τῆς κεντρικῆς πύλης τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ποὺ παρουσίαζε φθορὲς στὴν τοιχοποιία καὶ καταστροφὲς στοὺς τοίχους τοῦ ὀρόφου (Π ί ν. 271 α - β).

Ἁρμολογήθηκε ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ πύργου μὲ τὴ στερέωση τῆς λιθοδομῆς ἀπὸ τσιμεντοκονίαμα καὶ τὴν τοποθέτηση μικρῶν λίθων καὶ πλίνθων, ὅπου ἦταν ἀναγκαῖο. Γιὰ τὴ στερέωση τῆς οἰκοδομῆς συμπληρώθηκαν μὲ ὅμοια τοιχοδομία οἱ τοξωτὲς ἀπολήξεις τῶν παραθύρων τῆς προσόψεως καθὼς καὶ τὰ σωζόμενα ψηλότερα μέρη τοῦ πύργου.

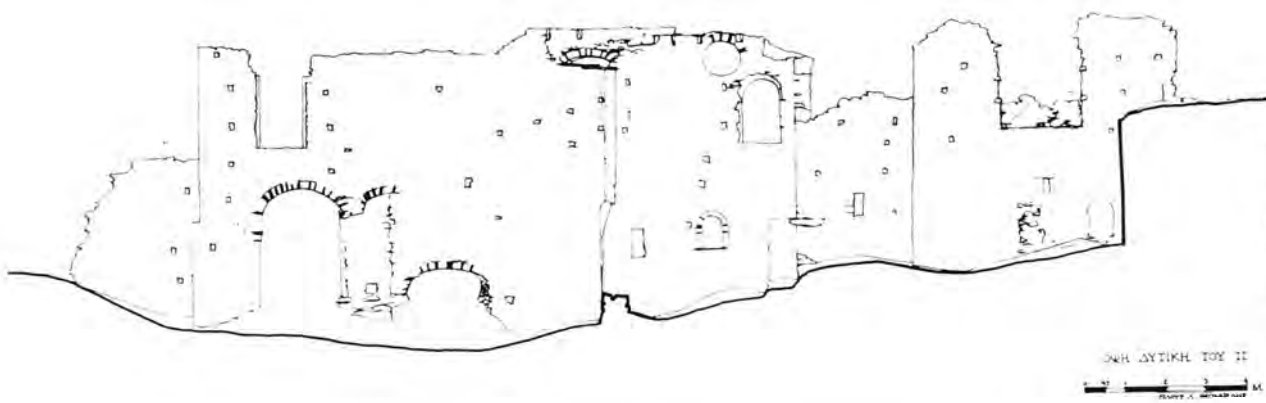

Σχέδ. 2. Μυστρᾶς. Ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ συγκροτήματος ΙΙ.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΧΩΡΟΥ

Τὸ κλιμακωτὸ καλντερίμι ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὴν Περίβλεπτο στὴν Παντάνασσα[9] εἶχε καταστραφεῖ σὲ πολλὰ μέρη, ἐνῶ σ' ἕνα μεγάλο τμῆμα του κάτω ἀπὸ τὴν Παντάνασσα παρουσιαζόταν ἰδιαίτερα δύσβατο ἀπὸ τὴν ἀπότομη κλίση τοῦ βράχου καὶ τὴ φθορὰ τῆς πέτρας ἀπὸ τὴν πολυκαιρία, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκαλοῦνται συνεχῶς μικροατυχήματα στοὺς ἐπισκέπτες. Οἱ ἐργασίες ἐπισκευῆς καὶ ἀποκαταστάσεως τῆς ὁμαλότητας τοῦ δρόμου ἔγιναν τμηματικὰ μὲ τὴν κατασκευὴ πλατύτερων βαθμίδων καὶ τὸ σωστὸ ὑπολογισμὸ τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Ναὸς Ὁδηγήτριας (Ἀφεντικὸ)

Συνεχίστηκε ἡ συντήρηση καὶ ὁ καθαρισμὸς στὶς

9. G. Millet, L' école grecque dans l'architecture byzantine, Paris 1916, πίν. 1.

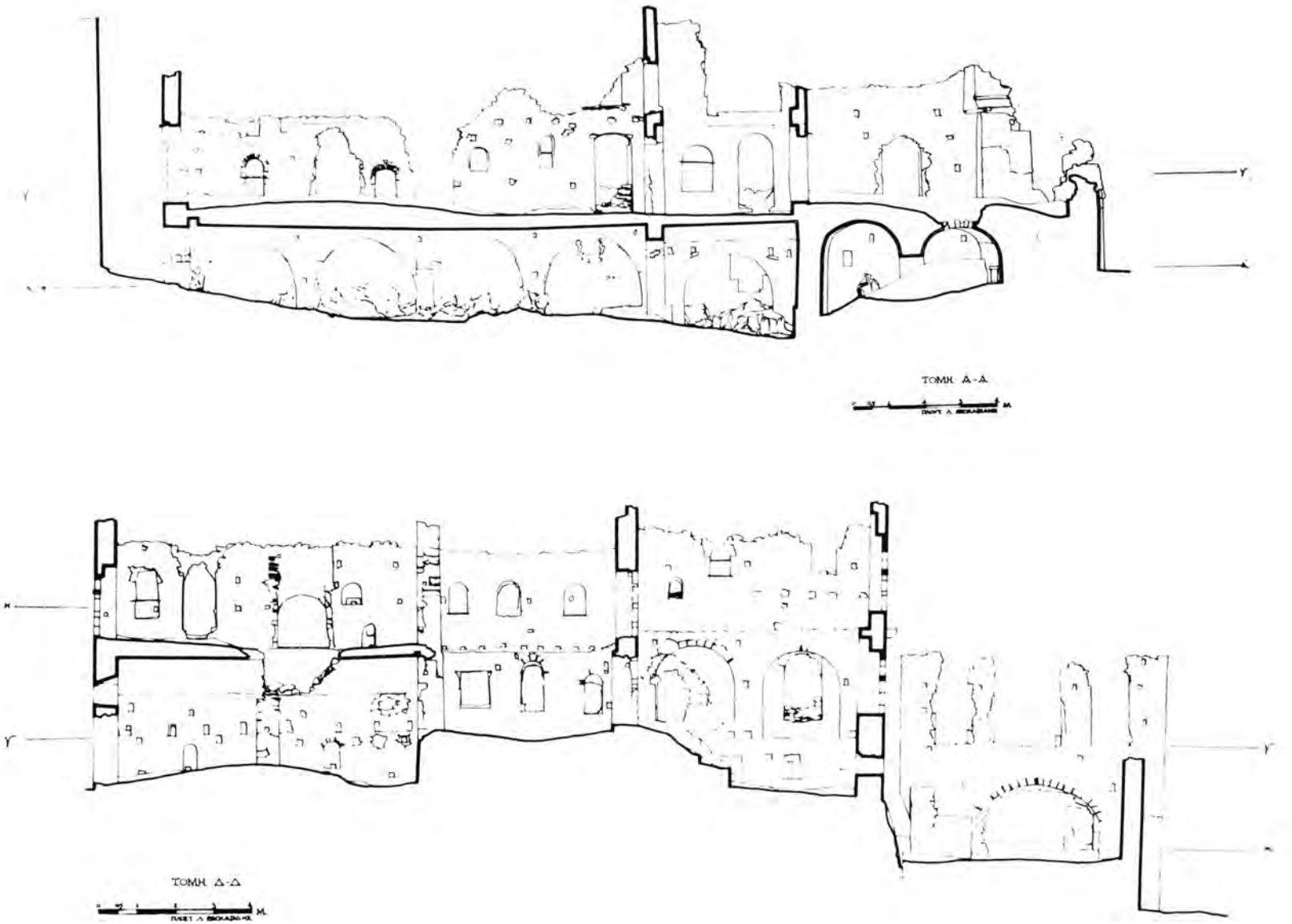

Σχέδ. 3 - 4. Μυστρᾶς. Βόρειο οἴκημα συγκροτήματος. Τομὴ Α-Α (ἄνω). Νότιο οἴκημα συγκροτήματος. Τομὴ Δ-Δ (κάτω).

τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ τῆς Ὁδηγήτριας (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 241).

Στὸ ἰσόγειο, πάνω ἀπὸ τὴ δυτικὴ εἴσοδο στὸ ναό, ἀποκαλύφθηκαν ἕξι μορφὲς Ἀποστόλων (;) σὲ προτομή[10].

Στὸ νοτιοδυτικὸ παρεκκλήσιο τῶν χρυσοβούλλων καθαρίστηκαν τὰ διακοσμητικὰ θέματα καὶ φάνηκαν οἱ λεπτομέρειες στὸ πλάσιμο καὶ τὴν κίνηση τῶν ἀγγέλων[11].

Στὶς χαμηλὲς ἐπιφάνειες τοῦ ὑπερώου ἀποκαλύφθηκαν νέες μορφὲς ἀπὸ τοὺς ἑβδομήντα Ἀποστόλους[12] (Πίν. 271 γ) καὶ στοὺς τρουλίσκους καθαρίστηκαν οἱ σεβάσμιες καὶ γεμάτες δύναμη μορφὲς τῶν Προφητῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης[13].

Μετὰ τὸ τέλος τοῦ καθαρισμοῦ ἀντιμετωπίστηκε τὸ πρόβλημα τῆς αἰσθητικῆς παρουσιάσεως τοῦ γραπτοῦ διακόσμου τοῦ μνημείου μὲ τὴ συμπλήρωση καὶ τὸ χρωματισμὸ τῶν φθαρμένων τμημάτων. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς ἀπαίτησαν ἰδιαίτερη προσοχή, ὥστε, χωρὶς νὰ γίνεται ἐπέμβαση, νὰ ἐναρμονίζεται τὸ σύνολο τῆς παραστάσεως. Ἐπίσης ἔγιναν δοκιμὲς στὶς παραστάσεις ἰδιαίτερα τοῦ χώρου τοῦ Ἱεροῦ (Γέννηση, Ἀνάληψη κλπ.)[14], γιὰ νὰ μελετηθεῖ ἡ ἀφαίρεση τῶν ἐπιζωγραφήσεων ποὺ εἶχαν γίνει σὲ παλιότερους καθαρισμούς. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀναβλήθηκε πρὸς τὸ παρόν, γιατὶ παρουσιάζει ἰδιαίτερες δυσκολίες καὶ δημιουργεῖται κίνδυνος νὰ προκληθοῦν μεγαλύτερες καταστροφὲς καὶ νὰ χαθοῦν τὰ σωζόμενα στοιχεῖα τῆς ἀρχικῆς ζωγραφικῆς.

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΣΠΑΡΤΗ

Ἐργασίες ἐπισκευῆς σὲ τμήματα τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ καὶ μεσαιωνικοῦ τείχους τῆς Σπάρτης[15] εἶχαν γίνει καὶ παλιότερα, τὸ ἔτος 1969 (ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 209-210). Τὸ 1973 μὲ τὸ συνεργεῖο τῶν τεχνιτῶν τοῦ Μυστρᾶ ἔγιναν στερεωτικὲς ἐργασίες σὲ τμήματα τοῦ τείχους, ποὺ παρουσίαζαν μεγάλες φθορὲς μὲ ἄμεσο κίνδυνο μεγαλύτερων καταστροφῶν. Στὸ νοτιοανατολικὸ τομέα τοῦ τείχους, μπροστὰ ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ στοά, εἶχαν ἀφαιρεθεῖ ἢ καταπέσει οἱ πωρόλιθοι τῆς προσόψεως καὶ εἶχε ἀποσαθρωθεῖ ἡ ἐσωτερικὴ τοιχοποιία. Συμπληρώθηκαν καὶ ἐπισκευάστηκαν μὲ ἀργολιθοδομὴ καὶ συνδετικὸ κονίαμα τὰ τμήματα αὐτά, χωρὶς νὰ προχωρήσουν οἱ ἐργασίες στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ τείχους, γιατὶ τὰ σωζόμενα στοιχεῖα κρίθηκαν ἀνεπαρκῆ (Πίν. 272 α-β). Παρόμοιες ἐπισκευὲς ἔγιναν καὶ στὸ βόρειο τομέα τοῦ τείχους.

ΜΑΝΗ

Ἅγιος Γεώργιος στὸ Δρύαλο

Τὸ καμαροσκέπαστο πλάγιο προστῶο μὲ τὸ καμπαναριὸ ποὺ εἶναι προσκολλημένο στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου[16] καὶ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Megaw στὸ 13ο αἰ.[17], βρισκόταν σὲ ἄθλια κατάσταση. Ἡ λιθόκτιστη καμάρα εἶχε ἀποψιλωθεῖ ἀπὸ τὰ συνδετικὰ κονιάματα καὶ ἕνα τμῆμα της στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία εἶχε καταπέσει. Τὸ καμπαναριὸ μὲ τὶς κεραμεικὲς διακοσμήσεις εἶχε διαλύσει μὲ τὶς ὠθήσεις του τὴν τοιχοποιία τῆς νότιας ὄψεως ποὺ παρουσίαζε μεγάλη φθορὰ καὶ διαμπερεῖς ρωγμές. Ἡ τοιχοδομία εἶχε γενικὰ ἀποσαθρωθεῖ (Πίν. 272 γ).

Οἱ ἐργασίες ποὺ ἔγιναν εἶχαν σκοπὸ τὴν ἄμεση προστασία τοῦ προστώου, ποὺ ἀποτελεῖ ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον στοιχεῖο στὴ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική. Ἀρχικὰ συμπληρώθηκε μὲ λιθοδομὴ τὸ τμῆμα τῆς καμάρας ποὺ εἶχε καταπέσει, ἀφοῦ πρῶτα κατασκευάστηκε ξυλότυπος. Στὴ συνέχεια συμπληρώθηκε ἡ τοιχοποιία τῆς στέγης καὶ τοποθετήθηκε λεπτὴ πλάκα ὀπλισμένου σκυροδέματος, ποὺ στηρίχτηκε σὲ κρυφὰ ὀπλισμένα δοκάρια στὴν κορυφὴ τῶν πλάγιων τοίχων (ἀνατολικὸ καὶ δυτικό). Ἁρμολογήθηκε ὅλη ἡ τοιχοδομία καὶ κλείστηκαν οἱ ρωγμὲς μὲ τσιμεντοκονίαμα (Πίν. 272 δ).

Μὲ τοὺς τρόπους αὐτοὺς ἐξασφαλίστηκε ἡ στερέωση τοῦ μνημείου καὶ ἀπομένει ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἐπίστεψης τοῦ καμπαναριοῦ καὶ ἡ ἐπικάλυψη τῆς στέγης μὲ σχιστολιθικὲς πλάκες, ὅπως συνηθίζεται γενικὰ στὰ μνημεῖα τῆς Μάνης.

Ναὸς Φανερωμένης κοντὰ στὸ Δρύαλο

Ὁ μονοκάμαρος ναὸς τῆς Φανερωμένης[18], ποὺ μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ κεντρικοῦ ὁδικοῦ δικτύου Πύργου Διροῦ-Γερολιμένα βρέθηκε καταχωσμένος καὶ τὸ Ἱερό του σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ δρόμο, παρουσίασε προβλήματα διαβρώσεως τῶν τοίχων καὶ ὑγρασίας στὸ ἐσωτερικό, ὅπου σώζονται τοιχογραφίες σὲ δύο στρώματα.

Γιὰ τὴν ἄμεση προστασία τοῦ μνημείου ἐλευθερώθηκε ὁ χῶρος σὲ πλάτος 0.50 μ. ἀπὸ τὸ Ἱερὸ καὶ σὲ

10. S. Dufrenne, Les programmes iconographiques des églises byzantines de Mistra, πίν. 13, schéma II.

11. G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, πίν. 100 καὶ Dufrenne, ὅ.π., εἰκ. 17-20.

12. Dufrenne, ὅ.π., πίν. 15-16, schéma X.

13. Millet, ὅ.π., πίν. 93, 1 καὶ Dufrenne, ὅ.π., πίν. 15-16, schéma X, 5-13, 17-22, 58-66, 71-79 καὶ εἰκ. 21-23.

14. Millet, ὅ.π., 92, 3 καὶ 4, 95, 8 καὶ Dufrenne, ὅ.π., πίν. 10, schéma VII, 3 καὶ 6.

15. BSA 12 (1905-6), σ. 283 καὶ 415-430, εἰκ. 10, πίν. VII καὶ VIII, 3.

16. R. Traquair, The Churches of Western Mani, BSA 15 (1908-9), σ. 181, πίν. XI, XII.

17. BSA 33 (1932-33), σ. 162.

18. Ν. Δρανδάκη, Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Μέσα Μάνης, Ἀθῆναι 1964, σ. 75, σημ. 3. Τοῦ ἴδιου, Χριστιανικαὶ Ἐπιγραφαὶ Λακωνικῆς, ΑΕ 1967, σ. 139-141, ὅπου καὶ σύντομη περιγραφὴ τοῦ μνημείου.

ὅλο τὸ ὕψος τῆς ἐπιχώσεως ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ δρόμου μέχρι τὸ ἐπίπεδο τοῦ ναοῦ. Στὴ συνέχεια κτίστηκε ἀναλημματικὸς τοῖχος, ἐπιστρώθηκε τὸ δάπεδο τοῦ διαδρόμου μὲ τσιμέντο καὶ δόθηκε ἡ κατάλληλη κλίση γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν νερῶν τῆς βροχῆς. Ἀφαιρέθηκαν τὰ νεώτερα ἐπιχρίσματα τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἔγινε μερικὸ ἀρμολόγημα στὴν τοιχοδομία τοῦ κτιρίου. Τὰ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτά (ἀνάμεσα σ' αὐτά, δύο κομμάτια ἀπὸ κοσμήτη τέμπλου, συνολ. μήκ. 3.06 μ., μὲ ἐπιγραφὴ καὶ χρονολογία 1395 μ.Χ.), ποὺ ἦταν διάσπαρτα στὴν αὐλή, συγκεντρώθηκαν καὶ τοποθετήθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου. Ἐπίσης ἀφαιρέθηκε ἡ μεγάλη κακότεχνη τσιμεντένια σκάλα ποὺ εἶχε κατασκευαστεῖ ἀπὸ ἰδιῶτες σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ νότιο τοῖχο τοῦ ναοῦ καὶ δημιουργήθηκε νοτιότερα πρόσβαση γιὰ τὴν κάθοδο τῶν προσκυνητῶν ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο στὸ ναό.

Ἅγιος Γεώργιος κοντὰ στὴν Κίττα

Περίπου 200 μ. νοτιότερα ἀπὸ τὸ γνωστὸ βυζαντινὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τῶν Ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου (12ου αἰ.)[19], ἐπισημάνθηκε ἄγνωστος βυζαντινὸς ναός, ἀφιερωμένος στὸν Ἅγιο Γεώργιο.

Ὁ ναὸς αὐτὸς δὲν παρουσιάζει τὴν περίτεχνη κατασκευὴ τοῦ προηγούμενου, ἀφοῦ ἡ τοιχοδομία του ἀποτελεῖται ἀπὸ ἁπλὴ ἀργολιθοδομὴ μὲ ἄφθονη χρήση πηλοκονιάματος στὴν ἀνατολικὴ ὄψη, ἀνήκει δηλαδὴ στὴν κατηγορία τῶν ἐπαρχιακῶν μανιάτικων ναῶν. Ἔχει σχῆμα ἁπλοῦ μονοκάμαρου κτίσματος μὲ νάρθηκα στὰ δυτικά. Τὸ μνημεῖο ἔδινε τὴν ἐντύπωση ἐρείπιου χωρὶς ἐνδιαφέρον, καθὼς εἶχαν καταπέσει ὅλες οἱ πλάκες ποὺ κάλυπταν τὴ στέγη, ἐνῶ στὸ νάρθηκα ὑπῆρχε μισοκαταστραμμένη λιθόκτιστη κατασκευή, «πύργος», ὅπως χαρακτηριζόταν ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτῆτες τῆς περιοχῆς.

Ἐπειδὴ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ διασώζονται τοιχογραφίες καὶ γραπτὴ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ 13ου αἰ. (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 243) ἀποφασίστηκε ἡ προστασία καὶ στερέωση τοῦ κτιρίου.

Καθαρίστηκε ὁ χῶρος γύρω ἀπὸ τὸ ναό, κατεδαφίστηκε ἡ προσθήκη στὴ στέγη τοῦ νάρθηκα καὶ ἀπομακρύνθηκαν γενικὰ τὰ νεκρὰ φορτία τῶν στεγῶν. Στὴ συνέχεια ἔγινε ἐπίστρωση μὲ πλάκα ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα, ποὺ στηρίχτηκε σὲ κρυφὰ δοκάρια στὶς μακριὲς πλευρὲς γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότερη στερέωση τοῦ κτιρίου. Ἡ διαμόρφωση τῶν στεγῶν, τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκα, ἔγινε σὲ δύο ἐπίπεδα, σύμφωνα μὲ τὰ σωζόμενα στοιχεῖα.

Τέλος, τοποθετήθηκαν οἱ σχιστολιθικὲς πλάκες μὲ τὸ γνωστὸ τρόπο τῆς μανιάτικης ἀρχιτεκτονικῆς (Πίν. 272 ε - στ).

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου στὰ Καρίνια Μίνας[20]

Ὁ ναὸς αὐτός, ποὺ ἐπισημάνθηκε ἐντελῶς τυχαῖα ἀπὸ τὸ τεχνικὸ συνεργεῖο τῆς Ἐφορείας, παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ ποιότητα τοῦ γραπτοῦ διακόσμου στὸ ἐσωτερικό, ποὺ χρονολογεῖται μὲ ἐπιγραφὴ στὰ 1285.

Τὸ μνημεῖο ἐμφανίζεται ὡς δίχωρος καμαροσκέπαστος ναός, ἀλλὰ εἶναι πιθανὸ νὰ μὴν ἦταν αὐτὴ ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τοῦ κτίσματος.

Τὸ κτίριο παρουσίαζε μεγάλες φθορὲς στὴν τοιχοποιία καὶ στὴ στέγη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχουν δημιουργηθεῖ στὸ ἐσωτερικὸ ὑγρασίες καταστρεπτικὲς γιὰ τὶς τοιχογραφίες.

Οἱ ἐργασίες ἔγιναν ὡς ἑξῆς: Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν σχιστολιθικῶν καλυπτήριων πλακῶν, ποὺ οἱ περισσότερες ἦταν σπασμένες καὶ ἄχρηστες, ἔγινε γενικὸς καθαρισμὸς τῆς στέγης μέχρι νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ θολοδομία τῶν καμαρῶν, ἡ ὁποία συμπληρώθηκε καὶ στερεώθηκε. Τοποθετήθηκε πλάκα ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα καὶ κρυφὰ δοκάρια (σενὰζ) στὶς μακριὲς πλευρὲς καὶ τῶν δύο διαμερισμάτων, ἀφοῦ διευθετήθηκε καὶ στρώθηκε μὲ τσιμέντο τὸ αὐλάκι (λούκι) ἀνάμεσα στὶς δύο στέγες γιὰ τὴν ὁμαλὴ διοχέτευση τῶν νερῶν τῆς βροχῆς.

Στὴ συνέχεια ἔγινε ἡ πλακόστρωση τῆς στέγης καὶ ἐπισκευάστηκε μὲ ἀρμολόγημα καὶ μικροσυμπληρώσεις ἡ τοιχοδομία. Τοποθετήθηκε ξύλινη πόρτα στὴ δυτικὴ εἴσοδο τοῦ βόρειου διαμερίσματος, ἐνῶ ἡ νότια πόρτα τοῦ ἀντίστοιχου χώρου μετασκευάστηκε σὲ παράθυρο γιὰ τὴν προστασία τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὰ νερὰ τῆς βροχῆς, ἐπειδὴ ἡ πλευρὰ αὐτὴ τοῦ μνημείου εἶναι μερικὰ καταχωσμένη.

Τέλος, μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ λιθοσωροῦ ποὺ ὑπῆρχε γύρω ἀπὸ τὸ μνημεῖο καὶ ἰδιαίτερα στὴν ἀνατολικὴ καὶ νότια πλευρά του, διαμορφώθηκε διάδρομος πλάτους περίπου 1 μ. γιὰ τὴν προστασία καὶ ἀνάδειξη τοῦ μνημείου (Πίν. 273 α - β).

Ναὸς Ἀσώματου στὴν Κέρια

Στὴν πρόσοψη τοῦ μικροῦ μισοερειπωμένου ναΐσκου τοῦ Ἀσώματου ἔξω ἀπὸ τὸ χωριὸ Κέρια[21], ὑπῆρχε ἐντοιχισμένο ὡραῖο ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο, ὕψ. 1.40, πλ. 0.70, πάχ. 0.16 μ., ποὺ ἔχει χρονολογηθεῖ στὰ ὑστεροελληνιστικὰ χρόνια[22]. Ἡ ποιότητα καὶ ἡ σπανιότητα τοῦ ἔργου ἔκαναν ἐπιτακτικὴ τὴν ἀνάγκη προστασίας του, πολὺ περισσότερο ἀφοῦ ὁ ναὸς τοῦ Ἀσώματου βρίσκεται σὲ ἀπομακρυσμένο

19. R. Traquair, The Churches of Western Mani, BSA 15 (1908-9), σ. 186-188 καὶ H. Megaw, Byzantine Architecture in Mani, BSA 33 (1932-33), σ. 137-162.

20. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὰ Καρίνια καὶ ὁ ὁμώνυμος κοντὰ στὴν Κίττα, θὰ παρουσιαστοῦν ἀναλυτικὰ ἀπὸ τὴν ὑπογραφόμενη σὲ ἰδιαίτερη μελέτη.

21. N. Ζία, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 172.

22. Α. Δεληβορριᾶ, ΑΑΑ I (1968), σ. 119-121, ὅπου καὶ ἡ φωτογραφία τοῦ ἀναγλύφου.

τόπο καὶ ἡ τοιχοποιία του παρουσιάζει μεγάλες φθορές.

Ὕστερα ἀπὸ σχετικὴ ἔγκριση τοῦ Ὑπουργείου πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸ τεχνικὸ συνεργεῖο τῆς Ἐπιμελητείας ἡ ἀποτοίχιση τοῦ ἀναγλύφου καὶ ἡ μεταφορά του στὸ Μουσεῖο Σπάρτης, ὅπου ἐκτίθεται. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἔγινε μὲ μεγάλη προσοχὴ γιὰ νὰ μὴ διασαλευτεῖ ἡ ἀμφισβητούμενη στερεότητα τοῦ μνημείου. Τὸ τμῆμα τοῦ τοίχου ποὺ κάλυπτε τὸ ἀνάγλυφο συμπληρώθηκε μὲ πελεκημένους πωρόλιθους γιὰ τὴν ὁμοιομορφία μὲ τὴν ὑπόλοιπη τοιχοδομία τοῦ ναΐσκου.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Ἅγιος Γεώργιος στὰ Καρίνια Μίνας

Ὕστερα ἀπὸ τὶς στερεωτικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν προστασία τοῦ κτιρίου (βλ. παραπάνω σ. 417), προχώρησε ἡ συντήρηση τοῦ ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντος γραπτοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 243). Τὰ χρώματα τῶν τοιχογραφιῶν εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἀλλοιώνονται ἀπὸ τὴ μεγάλη ὑγρασία ποὺ ὑπῆρχε στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ, καθὼς λειχῆνες καὶ στρῶμα ἁλάτων εἶχαν καλύψει πολλὲς ἀπὸ αὐτές.

Ἔγινε στερέωση τῆς γραπτῆς ἐπιφάνειας μὲ ἐμποτισμοὺς καὶ ἀκολούθησε ὁ καθαρισμός, ποὺ ἀποκάλυψε τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν σκηνῶν καὶ τῶν μεμονωμένων μορφῶν ποὺ κοσμοῦν τὸν ἀπομακρυσμένο μικρὸ δίχωρο ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Πίν. 273 γ).

Ναὸς Ἁγίων Ἀναργύρων στὴν Κηπούλα

Στερέωση καὶ μερικὸς καθαρισμὸς ἀπὸ τὰ ἅλατα ἔγινε καὶ στὶς τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, ποὺ χρονολογοῦνται μὲ ἐπιγραφὴ στὰ 1265. Ὁ δειγματολογικὸς καθαρισμὸς ἀποκάλυψε στὸ νότιο τύμπανο τὴν παράσταση τῆς Βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ.

Ἅγιος Δημήτριος στὶς Κροκεὲς

Στὸ σταυρεπίστεγο ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, μετὰ τὴν κτιριακὴ στερέωση ποὺ ἔγινε στὰ 1972 (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 244), προχώρησαν οἱ ἐργασίες συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν ποὺ χρονολογοῦνται μὲ ἐπιγραφὴ στὰ 1285-86[23]. Ἀφοῦ συμπληρώθηκαν μὲ κονίαμα οἱ ρωγμὲς καὶ οἱ μικρὲς φθορές, ἔγινε στερέωση τῆς γραπτῆς ἐπιφάνειας μὲ ἐμποτισμὸ στερεωτικοῦ ὑλικοῦ. Ἀκολούθησε ὁ καθαρισμὸς ἀπὸ τὴν αἰθάλη ποὺ εἶχε καλύψει τὰ ψηλότερα μέρη ἀπὸ τὰ ἅλατα, τὰ μεταγενέστερα τσιμέντα καὶ τὰ ἀσβεστώματα. Ἔγινε ἡ τελικὴ προστασία τῆς ζωγραφικῆς («φιξάρισμα») καὶ ὁ κατάλληλος χρωματισμὸς τῶν συμπληρωματικῶν κονιαμάτων γιὰ τὴν καλὴ αἰσθητικὴ παρουσίαση τοῦ συνόλου. Μὲ τὸν καθαρισμὸ ἀποκαλύφθηκαν ἡ σκηνὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὸ βόρειο τοῖχο καὶ παραστάσεις τοῦ χριστολογικοῦ κύκλου στὴν ἐγκάρσια καμάρα.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ τέμπλο καὶ στὸ ἀνατολικότερο τμῆμα τοῦ βόρειου τοίχου παρουσιάζεται μεταγενέστερο στρῶμα τοιχογραφιῶν, τὸ ὁποῖο συγκρατήθηκε μὲ λεπτὸ ὕφασμα (γάζες) γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἀποτοίχισή του καὶ ἀποκάλυψη τοῦ ἀρχικοῦ στρώματος (Πίν. 273 δ).

Ἅγιος Νικόλαος στὸ Γεράκι

Στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου συνεχίστηκε ἡ συντήρηση τοῦ γραπτοῦ διακόσμου (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 243-244) καὶ ἄρχισαν οἱ ἐργασίες καθαρισμοῦ ἀπὸ τὰ ἅλατα στὶς τοιχογραφίες τοῦ τέμπλου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Κάστρο Μονεμβασίας (οἰκόπεδο Ἡ. Γεωργούλα) (Σχέδ. 5)

Στὴν κάτω πόλη τοῦ Κάστρου Μονεμβασίας ἐκσκαφικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν κατασκευὴ βόθρου στὸ προαύλιο τῆς οἰκίας Γεωργούλα, ὁδήγησαν στὴ διενέργεια ἀνασκαφῆς, κατὰ τὴν ὁποία ἀποκαλύφθηκε τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα μικροῦ μονόχωρου ναοῦ τῶν μεσοβυζαντινῶν χρόνων. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἔρευνα ποὺ πραγματοποιήθηκε ἀποτελεῖ τὴν πρώτη συστηματικὴ σκαφικὴ διερεύνηση στὸ χῶρο τῆς Μονεμβασίας, ἀφοῦ οἱ μέχρι τώρα ἐπεμβάσεις ἀπὸ μέρους τῆς Ὑπηρεσίας ἀπέβλεπαν μόνο στὴ συντήρηση τῶν ὁρατῶν μνημείων.

Λόγοι στενότητας χώρου καὶ ἐλλείψεως πιστώσεων ἐμπόδισαν τὴν ἐπέκταση τῆς ἀνασκαφῆς στὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ κτίσματος, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παρουσιάζονται δυσχέρειες στὴν ἐξαγωγὴ τελικῶν συμπερασμάτων σχετικὰ μὲ τὴν κάτοψη καὶ τὸν ἀρχιτεκτονικὸ τύπο τοῦ μνημείου. Ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ γνώρισμα ἀποτελεῖ ἡ μεγάλη ἁψίδα τοῦ Ἱεροῦ καὶ οἱ δυνατοὶ πεσσοὶ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ, ἕνας σὲ κάθε μακριὰ πλευρά. Ἡ τοιχοδομία ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγάλους ἀργοὺς λίθους μὲ συνδετικὸ κονίαμα σὲ ὅσο ὕψος τουλάχιστο σώζονται οἱ τοῖχοι, φαίνεται ὅμως ὅτι γιὰ τὴν κάλυψη τοῦ κεντρικοῦ χώρου, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἦταν θολοσκέπαστος, χρησιμοποιήθηκαν πελεκημένοι πωρόλιθοι. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ ὁδηγεῖ τὸ πλῆθος τοῦ οἰκοδομικοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ ποὺ περισυλλέχτηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφή. Οἱ τοῖχοι ἐσωτερικὰ ἔφεραν ὑπόλευκο ἐπίχρισμα σὲ τμήματα τοῦ ὁποίου, συγκεκριμένα στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ βόρειου τοίχου, σώζονταν ὑπολείμματα γραπτοῦ γεωμετρικοῦ διακόσμου, ἐνῶ στοὺς τοίχους τοῦ Ἱεροῦ ἐπισημάνθηκαν ἐγχάρακτες παραστάσεις πλοίων.

Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ στὸν τοῖχο τῆς ἁψίδας καὶ σὲ

23. Ν. Δρανδάκη, Χριστιανικαὶ Ἐπιγραφαὶ Λακωνικῆς, ΑΕ 1967, σ. 137-138.

μικρὸ ὕψος ἀπὸ τὸ δάπεδο εἶχαν ἀνοιχτεῖ δύο τετράγωνες κόγχες γιὰ λειτουργικὴ χρήση. Στὸ κέντρο τῆς ἁψίδας καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο βρέθηκε κατὰ χώρα κτιστὴ παραλληλεπίπεδη Ἁγία Τράπεζα μὲ μαρμάρινη πλάκα. Τὸ δάπεδο τοῦ Ἱεροῦ ἦταν στρωμένο μὲ μαρμάρινες πλάκες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μόνο ἡ κεντρικὴ εἶχε κανονικὸ τετράγωνο σχῆμα (διαστ. 0.78 × 0.78 μ.) καὶ περιβαλλόταν στὰ ἀνατολικὰ καὶ δυτικὰ ἀπὸ ταινίες μὲ ρομβόσχημα πλακίδια, ἐνῶ στὶς ἄλλες πλευρὲς ἀπὸ ὀρθογώνιες πλάκες. Παρόμοια πλακόστρωση κοσμοῦσε καὶ τὸ δάπεδο τοῦ κυρίως ναοῦ, ποὺ δὲ σώθηκε ὅμως, σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση.

Ἀλλὰ τὸ σημαντικότερο εὕρημα αὐτῆς τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν ἡ ἀποκάλυψη μέσα στὴν ἐπίχωση μαρμάρινων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν μὲ ἀνάγλυφο διάκοσμο, ποὺ ἀποτελοῦσαν, ὅπως ἀνασκαφικὰ ἀποδείχτηκε ἀπὸ τμήματα ποὺ βρέθηκαν κατὰ χώρα, τὸ τέμπλο τοῦ ναοῦ. Πρόβλημα, σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόδοση τοῦ τέμπλου στὴν ἀρχικὴ φάση τοῦ ναοῦ, δημιουργεῖ ἡ ὕπαρξη πάνω στὸ στυλοβάτη τοῦ τέμπλου κτιστοῦ χαμηλοῦ τοίχου, στὸν ὁποῖο στηρίζονταν τὰ θωράκια.

Πρὸς τὸ παρὸν καὶ ἕως ὅτου ὁλοκληρωθεῖ ἡ ἀνασκαφή, τὰ μόνα θετικὰ χρονολογικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ κτίριο παρέχουν ἡ τεχνοτροπικὴ ἀνάλυση καὶ ἡ συγκριτικὴ μελέτη τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου, ποὺ ὁδηγεῖ στὸν προχωρημένο 11ο αἰ.[24]. Ἐὰν ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἐξακριβωθεῖ καὶ ἀπὸ ἀνασκαφικὰ δεδομένα μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ κτιρίου, τότε θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ὁ ναὸς τοῦ οἰκοπέδου Γεωργούλα ἀποτελεῖ τὸ παλιότερο γνωστὸ κτίσμα τῆς μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς στὴ Μονεμβασία (Πίν. 274 α - β).

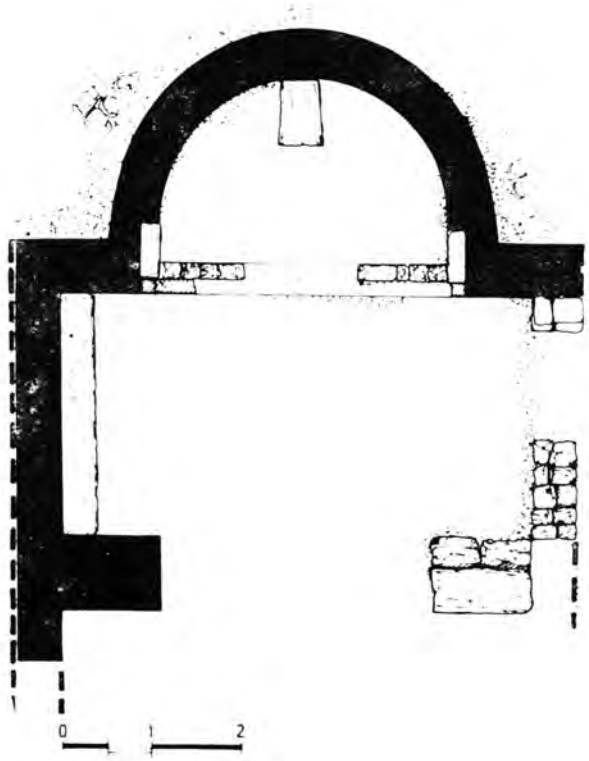

Σχέδ. 5. Κάστρο Μονεμβασίας (οἰκόπ. Ἡ. Γεωργούλα). Κάτοψη μεσοβυζαντινοῦ ναοῦ.

ΜΕΣΣΗΝΙΑ

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ἀνδρομονάστηρο[25]

Τὸ Ἀνδρομονάστηρο ἢ Ἀνδρικομοναστήρι, ὅπως ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Millet[26], βρίσκεται στὴν περιοχὴ τῆς Ἀνδρούσας, κοντὰ στὸ χωριὸ Μαγγανιακός. Τὸ συγκρότημα τῶν κτισμάτων τοῦ μοναστηριοῦ ποὺ

24. Ἐκτενέστερη διαπραγμάτευση καὶ τεχνοτροπικὴ ἀνάλυση τοῦ τέμπλου παρουσιάστηκε σὲ εἰδικὴ ἀνακοίνωση τῆς ὑπογραφόμενης στὸ Α΄ Συνέδριο Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, ποὺ συνῆλθε στὴ Σπάρτη τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1975.

25. Κ. Καλοκύρη, Βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Μεσσηνίας, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 85-109, ὅπου καὶ ἡ παλιότερη βιβλιογραφία.

26. G. Millet, L' école grecque dans l'architecture byzantine, Paris 1916, σ. 146, ὑποσ. 2 καὶ 192.

ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ καθολικὸ στὸ νοτιοανατολικὸ τμῆμα τοῦ περιβόλου, τὰ κελιὰ καὶ τοὺς πύργους στὰ βόρεια καὶ δυτικά, καθὼς καὶ τὸν τοξωτὸ πυλώνα εἴσοδο στὸ χῶρο, εἶναι ἕνα ἐνδιαφέρον ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο μὲ φρουριακὸ χαρακτήρα.

Τὰ κτίρια αὐτά, ποὺ δὲν ἀνήκουν ὅλα στὴν ἴδια ἐποχή, παρουσίαζαν διάφορες ἀνάγκες στερεώσεως καὶ συντηρήσεως ἀπὸ τὴ μακροχρόνια ἐγκατάλειψη καὶ ἡ φθορά τους εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται σὲ ὁρισμένα τμήματα ἀνησυχητική. Ἰδιαίτερα ἄμεση κρίθηκε ἡ ἀνάγκη στερεώσεως τοῦ πύργου τῆς δυτικῆς πτέρυγας τῶν κελιῶν καὶ ἡ ἐπισκευὴ τῶν στεγῶν τοῦ καθολικοῦ. Οἱ ἐργασίες ἔγιναν ἀπὸ τὸ ἔμπειρο τεχνικὸ προσωπικὸ τῆς Ἐφορείας, σύμφωνα μὲ τὴ μελέτη τοῦ ἀρχιτέκτονα τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Αἴ. Βαζιργιαντζίκη, ὁ ὁποῖος εἶχε καὶ τὴ γενικὴ ἐπίβλεψη τοῦ ἔργου.

Πύργος κελιῶν δυτικῆς πτέρυγας

Ἡ σειρὰ τῶν κελιῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγας καταλήγει στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία σὲ ἕνα τριώροφο πυργόσχημο κτίριο (ἡγουμενεῖο;) μὲ τετράρριχτη στέγη. Τὸ κτίσμα αὐτὸ βρισκόταν σὲ κατάσταση ἑτοιμορροπίας, ἀφοῦ ἰδιαίτερα στὰ ψηλότερα μέρη εἶχε καταστραφεῖ ἡ λιθοδομὴ καὶ κάθετες διαμπερεῖς ρωγμὲς εἶχαν δημιουργηθεῖ σὲ ὅλο τὸ ὕψος τῶν τοίχων. Τὰ κομμάτια τοῦ πώρινου γείσου εἶχαν ἀποκολληθεῖ, τὰ κεραμίδια τῆς στέγης εἶχαν ἀχρηστευτεῖ, ἐνῶ ἡ ξύλινη ὀροφὴ στὸ ἐσωτερικὸ εἶχε καὶ αὐτὴ ἀποσαθρωθεῖ.

Οἱ ἐργασίες ποὺ ἔγιναν— οἱ πλέον ἐπείγουσες— εἶναι οἱ ἑξῆς: Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τελευταίου ὀρόφου τοῦ πύργου ἀφαιρέθηκε ἡ ξύλινη ὀροφὴ καὶ ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀρχικὴ στέγη ποὺ εἶναι λίθινη, θολωτὴ τετράρριχτη. Στὴ συνέχεια ἀφαιρέθηκαν τὰ κεραμίδια καὶ κατεδαφίστηκαν σταδιακὰ τὰ ἀποσαθρωμένα τμήματα τῶν τοίχων πάνω ἀπὸ τὰ παράθυρα σὲ ὅλες τὶς ὄψεις τοῦ κτιρίου, καθὼς καὶ τμήματα τοῦ πώρινου λαξευτοῦ γείσου. Μὲ τὴν ἀνακατασκευὴ τοποθετήθηκαν κρυφὰ δοκάρια ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα στὰ ὑπέρθυρα γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς τοιχοποιίας. Στὴ λιθόκτιστη στέγη, μετὰ τὸν καθαρισμὸ ἀπὸ τὰ νεκρὰ φορτία, τοποθετήθηκε στρώση θηραϊκῆς γῆς καὶ λεπτὴ πλάκα ὁπλισμένου σκυροδέματος, ποὺ στηρίχτηκε στὸ ἐπίπεδο τοῦ γείσου σὲ κρυφὸ περιμετρικὸ δοκάρι (σενάζ). Τέλος, ἔγινε ἡ κεράμωση ἀπὸ παλιὰ κεραμίδια μὲ τὸ γνωστὸ «κολυμπητὸ» σύστημα. Οἱ τοῖχοι ἁρμολογήθηκαν μὲ συμπλήρωση τῶν φθαρμένων τμημάτων ἀπὸ μικρὲς πέτρες καὶ τσιμεντοκονίαμα (Πίν. 274 γ - δ, 275 α - β).

Καθολικὸ

Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς, ἀφιερωμένο στὴ Μεταμόρφωση τοῦ Σωτῆρος, εἶναι ναὸς σταυροειδὴς τετρακιόνιος μὲ τροῦλο καὶ νάρθηκα τοῦ 12ου-13ου αἰ. Στὸ ἀρχικὸ κεντρικὸ κτίριο ἔχουν προστεθεῖ ἐξωνάρθηκας στὰ δυτικὰ καὶ παρεκκλήσια στὰ βόρεια καὶ νότια.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ καθολικὸ δεσπόζει στὸ χῶρο τῆς Μονῆς, χωρὶς ὅμως νὰ «βαραίνει» μὲ τὸν ὄγκο του, γιατὶ ἡ ποικιλία στὴ διαμόρφωση τῶν στεγῶν δημιουργεῖ ἰδιαίτερα εὐνοϊκὴ αἰσθητικὴ ἐντύπωση. Οἱ προσθῆκες καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ἐπισκευὲς στὴν κεράμωση εἶχαν προκαλέσει προβλήματα στὴν ὁμαλὴ ροὴ τῶν νερῶν τῆς βροχῆς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διαβρώνονται οἱ στέγες καὶ οἱ τοῖχοι καὶ νὰ δημιουργοῦνται ὑγρασίες στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ μνημείου. Σὲ δοκιμαστικὴ ἔρευνα ἀποκαλύφθηκε ὅτι τὰ δίκτυα ἀποχετεύσεως τῶν νερῶν ἦταν φραγμένα καὶ οὐσιαστικὰ δὲ λειτουργοῦσαν καὶ ἀκόμη ὅτι στρωτῆρες κέραμοι σχεδὸν δὲν ὑπῆρχαν, γιατὶ σὲ πρόχειρες ἐπισκευὲς τοποθετοῦσαν μόνο καλυπτῆρες.

Ἀποφασίστηκε ἡ σταδιακὴ ἀφαίρεση ὅλων τῶν κεράμων, γιὰ νὰ καταστεῖ δυνατὴ ἡ καλὴ στεγάνωση ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν νεκρῶν φορτίων. Στὴ συνέχεια τοποθετήθηκε λεπτὴ στρώση τσιμέντου (πάχ. 0.05-0.06 μ.) ποὺ ἐνισχύθηκε μὲ πλέγμα («κοτετσόσυρμα»). Μεταξὺ τῶν στεγῶν τῶν διαφορετικῶν διαμερισμάτων κατασκευάστηκαν αὐλάκια (λούκια) ἀπὸ τσιμέντο, ποὺ στρώθηκαν μὲ κεραμίδες, ἔτσι ὥστε τὰ νερὰ τῆς βροχῆς νὰ κατεβαίνουν ἀπὸ τὰ ψηλότερα μέρη πρὸς τὰ χαμηλότερα. Στὶς ἀπολήξεις τοποθετήθηκαν κεραμίδες ποὺ ἐξέχουν ὡς ὑδρορρόες γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν νερῶν ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ κτιρίου. Τέλος, ἔγινε ἡ ἀνακεράμωση μὲ παλιὰ κεραμίδια, ποὺ πρόσφερε γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ ὁ Μητροπολίτης Μεσσηνίας.

Σποραδικὲς ἐργασίες, δηλαδὴ ἁρμολογήματα καὶ ἐπισκευὲς ἐπιχρισμάτων, ἔγιναν σὲ ὅλες τὶς ἐπιφάνειες τῶν τοίχων, ὅπου αὐτὸ ἦταν ἀναγκαῖο. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ προσκτίσματα ἔχουν κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος καλύψει τὸν κυρίως ναὸ καὶ ἡ τοιχοδομία του δὲν εἶναι ἐμφανής. Στὸ τύμπανο τοῦ τρούλου καθαρίστηκε ἀπὸ τὰ ἐπιχρίσματα ἡ πλινθοπερίκλειστη τοιχοδομία μὲ τοὺς πώρινους κιονίσκους ποὺ ἀπολήγουν σὲ ὑδρορρόες, τὶς διπλὲς κεραμεικὲς ταινίες ποὺ πλαισιώνουν τὰ παράθυρα καὶ τὶς κόγχες, τὰ πώρινα ἡμικυκλικὰ γεῖσα. Ἡ ἴδια ἐργασία στὸ παράθυρο τοῦ νότιου τύμπανου εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀποκάλυψη τῶν κεραμεικῶν διακοσμήσεων ποὺ στερεώθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν. Τὸ ἀντίστοιχο παράθυρο στὸ βόρειο τύμπανο ἔχει καλυφθεῖ ἀπὸ τὸ πρόσκτισμα τῆς ὄψεως αὐτῆς, ἀλλὰ μὲ τὸν καθαρισμὸ τῶν ἐπιχρισμάτων φάνηκε τμῆμα τῆς ὀδοντωτῆς ταινίας ποὺ τὸ πλαισίωνε. Στὸ καμπαναριὸ τῆς προσόψεως ἔγιναν ἐπισκευὲς καὶ διαμόρφωση τῆς ὁριζόντιας ἐπίστεψης σὲ ἀετωματική (Πίν. 275 γ - δ).

Πυλώνας

Ἐπισκευάστηκε ἐπίσης ὁ τοξωτὸς πυλώνας ποὺ ἀποτελεῖ τὴν εἴσοδο στὴ μονὴ ἀπὸ τὰ βόρεια καὶ ἦταν ἕτοιμος νὰ καταπέσει[27]. Ἐνισχύθηκε ἡ τοιχοποιία στὰ σωζόμενα μέρη καὶ συμπληρώθηκε μὲ τὸ ἴδιο ὑλικὸ— κατεργασμένοι ἀσβεστόλιθοι— ὅπου κρίθηκε ἀπαραίτητο γιὰ τὴ στερέωση τῆς κατασκευῆς.

ΚΑΜΠΟΣ ΑΒΙΑΣ

Ἅη-Γιαννάκης

Στὴ βορειοανατολικὴ ἄκρη τοῦ χωριοῦ Κάμπος Ἀβίας στὴ Μεσσηνιακὴ Μάνη ἐπισημάνθηκε ἄγνωστος μέχρι τώρα βυζαντινὸς ναός, ἀφιερωμένος στὸν Ἅγιο Ἰωάννη. Ὁ ναὸς βρίσκεται μέσα σὲ ἀγρόκτημα καὶ εἶναι χτισμένος πάνω σὲ χαμηλὸ βράχο.

Ἀρχιτεκτονικὰ ἀνήκει στὸν τύπο τῶν σταυρεπίστεγων — στὴν ἁπλούστερη παραλλαγή, ὅπου οἱ μακριοὶ τοῖχοι συνεχίζονται ἰσοπαχεῖς καὶ ἀδιάσπαστοι σὲ ὅλο τὸ μῆκος[28] — καὶ οἱ διαστάσεις του εἶναι πολὺ περιορισμένες, μῆκος 2.90 μ. μὲ τὸ Ἱερὸ καὶ πλάτος 2.40 μ. Στὸ ἐσωτερικὸ σώζεται γραπτὸς διάκοσμος σὲ δύο στρώματα. Τὸ παλιότερο, ποὺ θὰ πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονο μὲ τὴν κτίση τοῦ ναοῦ, χρονολογεῖται στὸ 13ο αἰ.

Τὸ μνημεῖο παρουσιάζει γενικὰ μεγάλες φθορές, ἰδιαίτερα δὲ εἶχε καταστραφεῖ μεγάλο τμῆμα τῆς τοιχοποιίας στὴν ἁψίδα τοῦ Ἱεροῦ. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἀποσαθρωμένης κεραμώσεως καὶ τὸν καθαρισμὸ τῆς στέγης, τοποθετήθηκαν ἐνισχυτικὲς ζῶνες ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα (σενάζ) στοὺς μακριοὺς τοίχους τῆς ἐγκάρσιας καμάρας. Συμπληρώθηκε καὶ ἀποκαταστάθηκε ἡ ἁψίδα τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἐπισκευάστηκε ἡ τοιχοδομία σὲ ὅλο τὸ κτίριο. Στὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς βόρειας ὄψεως κατασκευάστηκε χαμηλὴ λίθινη ἀντηρίδα, ὕψ. 1-1.20 μ., μὲ σκελετὸ ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς θεμελιώσεως. Γιὰ τὴν ἀνακεράμωση χρησιμοποιήθηκαν παλιὲς κεραμίδες μὲ τὸ γνωστὸ «κολυμπητὸ» σύστημα (Πίν. 276 α - δ).

Ἀπὸ τὸ συνεργεῖο τοῦ Κ.Ε.Σ. μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ συντηρητὴ κ. Στ. Παπαγεωργίου, διενεργήθηκε ἡ στερέωση τῶν τοιχογραφιῶν.

ΑΡΚΑΔΙΑ

ΑΣΤΡΟΣ ΚΥΝΟΥΡΙΑΣ

Ἀνασκαφὴ στὴ θέση Σαββανᾶς[29]

Τὸ Μάιο τοῦ 1974, σὲ ἐκσκαφικὲς ἐργασίες ποὺ διενεργήθηκαν στὴ θέση «Σαββανᾶς» γιὰ τὴ θεμελίωση μιᾶς ἐκκλησίας ἀποκαλύφθηκε τμῆμα τοίχου μὲ ἴχνη τοιχογραφιῶν. Ἡ θέση «Σαββανᾶς» βρίσκεται στὴ μέση περίπου τοῦ δρόμου ἀπὸ τὸ Ἄστρος στὴν Ὀρεινὴ Μελιγοῦ καὶ πιθανὸ νὰ ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Σάββα, στὸν ὁποῖο ἦταν ἀφιερωμένη ἡ ἐκκλησία ποὺ σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση ὑπῆρχε ἐκεῖ.

Γιὰ τὴ διερεύνηση τοῦ χώρου ἀποφασίστηκε ἡ διενέργεια δοκιμαστικῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας. Μετὰ τὴν ἀποχωμάτωση ἔγιναν μερικὲς τομὲς ποὺ ἀποκάλυψαν τὰ ἑξῆς: Μιὰ πέτρινη σκάλα μὲ πέντε σκαλοπάτια ὁδηγεῖ, σὲ βάθος 1.50 μ., σ' ἕνα διαμέρισμα Α, μήκ. 5.65 μ. καὶ πλ. 3.35 μ. Μὲ δύο ἀνοίγματα ἐπικοινωνεῖ ἀνατολικὰ μὲ τὸ διαμέρισμα Β καὶ βόρεια μὲ τὸ διαμέρισμα Γ. Τὸ τελευταῖο εἶναι τετράγωνο μὲ μῆκος πλευρᾶς 2.25 μ. καὶ δὲν παρουσιάζει κανένα ἐνδιαφέρον. Στὸ διαμέρισμα Β, ποὺ ἔχει μῆκος 6.30 μ. καὶ πλάτος 2.19 μ., μιὰ τυφλὴ ἁψίδα μὲ πώρινο τόξο καταλαμβάνει ὅλο τὸ πλάτος τῆς νότιας πλευρᾶς, ἐνῶ ἕνα τοξωτὸ ἄνοιγμα ὁδηγεῖ ἀνατολικὰ σὲ ἄλλο χῶρο ποὺ δὲν ἐρευνήθηκε (Πίν. 276 ε). Οἱ τοῖχοι τῶν διαμερισμάτων αὐτῶν εἶναι κτισμένοι μὲ πλακόμορφους καὶ ἀργοὺς λίθους, χωρὶς πλίνθους, καὶ μὲ περιορισμένη χρήση συνδετικοῦ κονιάματος. Ζωγραφικὸς διάκοσμος κάλυπτε τὶς ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες, ὅπως εἶναι δυνατὸ νὰ συμπεράνει κανεὶς ἀπὸ τὰ λίγα δυστυχῶς ὑπολείμματα ποὺ ἔμειναν στὴ θέση τους καὶ τὰ πολλὰ σπαράγματα ποὺ βρέθηκαν στὴν ἐπίχωση. Ἀπὸ τὰ διακοσμητικὰ θέματα ποὺ διατηρήθηκαν στὰ κατώτερα μέρη τῶν τοίχων, τὸ πιὸ ἀξιόλογο εἶναι ταινία σηρικῶν τροχῶν μὲ μορφὲς ζώων στὸ ἐσωτερικό τους, πλ. 0.42 μ., ποὺ σώζεται σ' ὅλο τὸ μῆκος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ διαμερίσματος Α.

Ἀπὸ τὰ διάφορα κτίσματα ποὺ διακρίνονται στὸ ἄμεσο περιβάλλον τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς, φαίνεται ὅτι κάποιο συγκρότημα μεγάλης ἐκτάσεως πρέπει νὰ ὑπῆρχε στὴ θέση αὐτή.

Μὲ τὶς ἐνδείξεις ποὺ ὑπάρχουν δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐκφραστοῦν ἀκόμη συμπεράσματα γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ κτίσματος, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς τοιχοδομίας[30] καὶ τὸ σωζόμενο γραπτὸ διάκοσμο θεωρεῖται πιθανὴ ἡ τοποθέτησή του γύρω στὸν 11ο-12ο αἰ.

27. Κ. Καλοκύρη, ὅ.π., σ. 89, πίν. 38β.

28. Α. Ὀρλάνδου, Οἱ σταυρεπίστεγοι ναοὶ τῆς Ἑλλάδος, ΑΒΜΕ Α΄ (1935), σ. 41-42.

29. Τὴν ἐπίβλεψη τῆς ἀνασκαφῆς εἶχε ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς κ. Χαρ. Ἀνδρεοπούλου-Κοιλάκου, ποὺ ἔχει συντάξει καὶ τὴ δημοσιευόμενη ἔκθεση.

30. Χ. Μπούρα, Βυζαντινὲς «ἀναγεννήσεις» καὶ ἀρχιτεκτονική, ΔΧΑΕ Ε΄ (1966-69), περ. Δ΄, σ. 269. Ν. Δρανδάκη, Ὁ ναὸς τοῦ Ἅι Λέου εἰς τὴν Μάνην, ΔΧΑΕ ΣΤ΄ (1970-72), περ. Δ΄, σ. 153 κ.ἑ.

ΡΟΔΟΝΙΚΗ ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

1973-1974

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ ἔτους 1973 ἡ πρώην Θ΄ Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων μετωνομάσθη εἰς Ἐφορείαν Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Θηβῶν καὶ περιέλαβε τοὺς νομοὺς Βοιωτίας καὶ Εὐβοίας, τῆς ἀποσπασθείσης Φθιώτιδος συμπεριληφθείσης εἰς τὴν Ἐφορείαν Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Βόλου. Καθήκοντα προϊσταμένου τῆς Ἐφορείας ὑπὸ τὴν νέαν της μορφὴν ἀνέλαβεν ἡ κατὰ τὸν αὐτὸν μῆνα ἐκ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοπωλείων καὶ Ἰδιωτικῶν Ἀρχαιολογικῶν Συλλογῶν εἰς Θήβας μετατεθεῖσα Ἔφορος Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, τοῦ μέχρι τότε Προϊσταμένου τῆς Θ΄ Ἐφορείας Ἐπιμελητοῦ κ. Θεοδ. Σπυροπούλου μετατεθέντος εἰς τὴν Ἐφορείαν Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων. Ταυτοχρόνως μετετέθη εἰς Θήβας ἐκ τῆς Α΄ Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων ἡ Ἐπιμελήτρια κ. Αἰκ. Δημακοπούλου. Ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1973 ὑπηρετοῦν προσέτι, παρὰ μὲν τῇ ἕδρᾳ τῆς Ἐφορείας αἱ Ἐπιμελήτριαι κκ. Φαν. Δακορώνια καὶ Μυρτὼ Σταυροπούλου, ὡς Ἐπιμελητὴς Χαλκίδος δὲ ὁ κ. Ἀδ. Σάμψων.

Πολύτιμος εἶναι ἡ προσφορὰ τῶν παρὰ τῇ ἕδρᾳ ἀπασχολουμένων ἐμπείρων συγκολλητῶν κκ. Εὐαγγέλου καὶ Θεοδώρας Κρίμτσιαλη καὶ τῶν ἐξαιρέτων ἀρχιτεχνιτῶν-ἐπιστατῶν ἀνασκαφῶν κκ. Δημ. Φουντουζῆ καὶ Μιχ. Πατρίκα. Διὰ τὴν ὁμαλὴν καὶ ταχεῖαν διεξαγωγὴν τῆς ὑπηρεσίας πολλὰ προσφέρουν διὰ τῆς καθημερινῆς ὑπευθύνου ἐργασίας των αἱ παρὰ τῇ ἕδρᾳ ἐργαζόμεναι δδ. Ἀσημίνα Ματάλα, Παρασκευὴ Λαγοῦ καὶ Σωτηρία Στουραΐτου. Τὸ φυλακτικὸν προσωπικὸν τῶν μουσείων καὶ τῶν χώρων τῆς Ἐφορείας πάντοτε ἐξετέλεσε τὸ καθῆκον του μετὰ ζήλου καὶ ἀφοσιώσεως. Ἰδιαιτέρως εὐχαριστῶ τοὺς στενοὺς συνεργάτας μου ἀρχιφύλακας τῶν Μουσείων Θηβῶν, Χαλκίδος καὶ Ἐρετρίας κκ. Ἰω. Κουλιεράκην, Γεώργ. Χρήστου καὶ Κωνστ. Βαθειώτην, οἱ ὁποῖοι οὐδέποτε ἐφείσθησαν κόπων, προσφέροντες πολλάκις τὰς ὑπηρεσίας των πολὺ πέραν τοῦ κανονικοῦ των ὡραρίου. Εἰς τὰς ἐν Ἐρετρίᾳ ἐρεύνας ἔλαβον μέρος αἱ ἐπιστημονικαὶ βοηθοὶ κ. Ἑλένη Κατσάλη καὶ δ. Ἀμαλία Καραπασχαλίδου, ἐνῷ τὰς ἐν Ἁλιάρτῳ, Τάχι Θηβῶν καὶ Ἀκραιφνίῳ ἀνασκαφὰς ἐπέβλεπε καθημερινῶς καὶ μέχρι τῆς 15ης Σεπτεμβρίου 1974 ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Ἀδριανὴ Φερεντίνου. Ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς κ. Μαρία Ἐλευθεριάδου ἀπησχολήθη εἰς τὴν περιγραφὴν ἀρχαίων, εἰς τὴν σύνταξιν τῶν καταλόγων καὶ τὴν δημιουργίαν δελτιοθήκης καὶ εἰς τὴν βιβλιογραφικὴν ἐνημέρωσιν τῆς Ἐφορείας. Ἁπάσας τὰς ὡς ἄνω ἐπιστημονικὰς βοηθοὺς εὐχαριστῶ θερμῶς διὰ τὴν πράγματι πολύτιμον βοήθειάν των καὶ διὰ τὴν μετὰ ζήλου καὶ ἀφοσιώσεως ἐκτέλεσιν τῶν εἰς αὐτὰς ἀνατεθέντων ἔργων.

Κύριον ἔργον τῆς Ἐφορείας ὑπῆρξεν ὁ οἰκοδομικὸς ἔλεγχος τῶν πόλεων Θηβῶν, Ἐρετρίας, Χαλκίδος, Ὀρχομενοῦ, Χαιρωνείας καὶ Σκύρου. Αἱ κατὰ τὰ ἔτη 1973 καὶ 1974 χορηγηθεῖσαι οἰκοδομικαὶ ἄδειαι κατανέμονται ὡς ἑξῆς: (α) εἰς Θήβας 560, (β) εἰς Ἐρέτριαν 88, (γ) εἰς Χαλκίδα 320, (δ) εἰς Σκῦρον 50 καὶ (ε) εἰς Ὀρχομενὸν περὶ τὰς 30. Ἐγένοντο αὐτοψίαι περὶ τὰς πεντήκοντα εἰς ἀπομεμακρυσμένας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὀρεινὰς περιοχὰς καὶ ἀπεστάλησαν ἰσόποσοι εἰσηγήσεις περὶ χορηγήσεως, ἢ μή, ἀδείας ἐγκαταστάσεως λατομείων. Αὐτοψίαι ἐγένοντο ἐπίσης εἰς διαφόρους θέσεις τῶν νομῶν Βοιωτίας καὶ Εὐβοίας, προκειμένου νὰ εἰσηγηθῇ ἡ Ὑπηρεσία περὶ τῆς χορηγήσεως, ἢ μή, ἀδειῶν ἱδρύσεως νέων βιομηχανιῶν, ναυπηγείων ἢ ἐξοχικῶν οἰκισμῶν, ἀνεγέρσεως ξενοδοχείων, οἰκοπεδοποιήσεως στρεμματικῶν ἐκτάσεων, ἐγκαταστάσεως μεμονωμένων λυομένων οἰκίσκων κλπ. Ἡ Ἐφορεία ἤλεγξε καὶ πολλὰς περιπτώσεις ἀγρῶν, κειμένων σχετικῶς πλησίον ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ διὰ τῆς ἐνδελεχοῦς παρακολουθήσεως τῶν ἐργασιῶν βαθείας ἀρόσεώς των ἠδυνήθη νὰ διακριβώσῃ, ἐὰν ἐντὸς τούτων ὑπῆρχον ἀρχαιότητες, ὁπότε καὶ ἀνελάμβανε τὴν συστηματικὴν διερεύνησίν των.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ὡς βασικὸν ἔργον τῆς Ἐφορείας ἐθεωρήσαμεν τὴν καταγραφὴν τῶν ἀρχαίων, κατ' ἀρχὴν μὲν τῶν νεωστὶ ἀνευρισκομένων, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον τῶν παλαιῶν ἀκαταγράφων εὑρημάτων. Οὕτω κατεγράφησαν: (α) Ἐν τῷ Μουσείῳ Χαιρωνείας περὶ τὰ χίλια πεντακόσια ἀρχαῖα, τὰ πλεῖστα προερχόμενα ἐκ τῶν παλαιῶν ἐν Ὄβαις ἀνασκαφῶν τοῦ Γ. Σωτηριάδου[1]. Πρόκειται περὶ μελανομόρφων ἀγγείων, κυρίως ληκύθων, μελαμβαφῶν ἀγγείων, εἰδωλίων διαφόρων τύπων καὶ πρὸ παντὸς περὶ μιᾶς σειρᾶς ἀνθεμωτῶν κυλίκων, τινὰς τῶν ὁποίων βλ. ἐν Π ί ν. 277 α - στ, χρονολογουμένων περὶ τὸ 430-420 π.Χ.[2].

(β) Ἐν τῷ Μουσείῳ Θηβῶν περὶ τὰς πέντε χιλιάδας ἀγγεῖα, εἰδώλια, χαλκᾶ κοσμήματα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα μικροτεχνίας, ὄστρακα μετὰ παραστάσεων καί τινα γλυπτά. Τὰ πλεῖστα προέρχονται ἐκ τῶν ἐν

1. ΠΑΕ 1906, σ. 144 κ.ἑ. ΠΑΕ 1907, σ. 108 κ.ἑ. ΠΑΕ 1909, σ. 125.

2. Πρβλ. P. N. Ure, Sixth and fifth cent. Pottery from Ritsona, 1927, πίν. 23. A. Ure, Floral Black-figured Cups at Schimatari, JHS 46 (1926), σ. 54 κ.ἑ., εἰκ. 1-3 καὶ πίν. II-III (passim). Τῆς αὐτῆς, Boeotian Vases in the Akademisches Kunstmuseum in Bonn, AA 1933, σ. 27 κ.ἑ., εἰκ. 28-29. J.J. Maffre, BCH 99 (1975), σ. 507, εἰκ. 49.

'Ακραιφνίῳ ἀνασκαφῶν[3] μας (Πίν. 278 α[4], 278 β[5], 278 γ[6]), ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐν Θήβαις[7], Τάχι[8] (Πίν. 278 δ[9], 278 ε[10], 278 στ[11]), 'Αλιάρτῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Βοιωτίας ἐρευνῶν.

Περὶ τῶν ἐν τοῖς Μουσείοις 'Ερετρίας καὶ Χαλκίδος καταγραφέντων ὀκτὼ χιλιάδων ἀρχαίων, βλ. κατωτέρω, σ. 462-463.

ΙΔΙΩΤΙΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἡ 'Εφορεία κατέγραψεν ἐπίσης τὰ εἰς χεῖρας τῶν κκ. 'Α. 'Ιωάννου καὶ 'Α. Τόμπρου εὑρισκόμενα ἀρχαῖα. Εἰς τὴν τελευταίαν συλλογὴν ἀνήκει καὶ ὁ ἐρυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατηρίσκος τοῦ Πίν. 279 α-γ, συγκεκολλημένος ἐκ πλειόνων τεμαχίων καὶ ἐλλιπὴς μικρὸν τμῆμα τοῦ κορμοῦ καὶ τοῦ δακτυλίου τῆς βάσεως. Ὕψος 0.15, διάμετρος χείλους 0.14, διάμετρος βάσεως 0.07 μ. Τὸ ἐσωτερικὸν καλύπτεται διὰ μέλανος γανώματος. 'Επὶ τῆς ἐξηρημένης ταινίας τοῦ περιχειλώματος καρδιόσχημα φύλλα. 'Εφ' ἑκάστης τῶν ὄψεων τοῦ ἀγγείου παράστασις γυναικὸς ἐπὶ δελφῖνος[12] πρὸς τὰ δεξιά. Βοιωτικοῦ ἐργαστηρίου τῶν περὶ τὸ 430 π.Χ. χρόνων[13].

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΝ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑΝ ΑΚΡΑΙΦΙΑΝ

Κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων διενεργουμένας ἐργασίας διευρύνσεως τῆς διώρυγος τοῦ βοιωτικοῦ Κηφισοῦ, παρὰ τὸ ἑκατοστὸν χιλιόμετρον τῆς 'Εθνικῆς ὁδοῦ 'Αθηνῶν-Λαμίας, ἀπεκαλύφθησαν δύο τάφοι τοῦ 6ου καὶ εἰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Διεξαχθεῖσαι ἀνασκαφαὶ[14] ἔφερον εἰς φῶς περὶ τοὺς ἑξακοσίους εἴκοσι τάφους, χρονολογουμένους ἀπὸ τῶν μέσων γεωμετρικῶν χρόνων μέχρι τῶν προκεχωρημένων ἑλληνιστικῶν. 'Εκ τούτων οἱ διακόσιοι τριάκοντα[15] ἀνεσκάφησαν κατὰ τὸ ἔτος 1974, οἱ δὲ λοιποὶ κατὰ τὰς τρεῖς ἑπομένας ἀνασκαφικὰς περιόδους.

Κατωτέρω παραθέτομεν σύνολα κτερισμάτων τάφων τινῶν.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ τάφου Ι εἰκονίζεται ἐν Πίν. 279 δ. Πρόκειται περὶ ἀγγείων τῶν πρωίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ὡραία οἰνοχόη τοῦ ρυθμοῦ τῆς Δυτικῆς Κλιτύος[16].

Ἡ τριφυλλόστομος οἰνοχόη μετὰ πώματος[17] καὶ ἡ λεκανὶς[18] τοῦ Πίν. 279 ε προέρχονται ἐκ τοῦ τάφου 20, χρονολογουμένου περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Οὗτος ἦτο ἐσκαλισμένος εἰς τὸ σκληρὸν ἔδαφος καὶ εἶχε βάθος 0.75 μ. 'Εκαλύπτετο διὰ τριῶν πλακῶν, ἐπιμελῶς εἰργασμένων καὶ ἐχουσῶν πάχος 0.04, πλάτος 0.80 καὶ συνολ. μῆκος 2.10 μ. 'Εντὸς τοῦ τάφου καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν στρώματος, πάχ. 0.50 μ., ἐκ καθαροῦ χώματος, εὑρέθησαν δεκαεννέα, μεγάλα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἀγγεῖα (κύλικες καὶ κάνθαροι, μεγάλοι σκύφοι καὶ κώθωνες, οἰνοχόαι, ἡ ἐν τῷ Πίν. 279 ε λεκάνη, ἔν μελανόμορφον πινάκιον ἀρίστης τέχνης[19] κ.ἄ.), καλύπτοντα σχεδὸν τὸν νεκρόν (Σχέδ. 1)[20]. Τὰ ὑπολείμματα τοῦ κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τάφου κρανίου τοῦ νεκροῦ ἐκαλύπτοντο διὰ φύλλων χαλκοῦ, σεσαθρωμένων νῦν. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἀγγείων καὶ τῆς λεπτῆς στρώσεως χώματος, τῆς καλυπτούσης τὸν σκελετόν, εἴδομεν, ὅτι ὁ νεκρὸς ἔφερε πολλὰ χαλκᾶ κοσμήματα (ψέλια, σφηκωτῆρας, δακτυλίους κλπ.) (Σχέδ. 2) καὶ περιδέραιον ἐκ λευκῶν, πρασίνων καὶ κιτρίνων ψήφων.

Αἱ μελαμβαφεῖς λήκυθοι τοῦ Πίν. 279 στ προέρχονται ἐκ τοῦ τάφου 22 καὶ πρέπει νὰ εἶναι προϊόντα τοῦ τοπικοῦ μᾶλλον ἐργαστηρίου, χρονολογούμενα εἰς τὸ β΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.[21].

Τὰ ἀγγεῖα τοῦ Πίν. 279 ζ προέρχονται ἐκ τοῦ τά-

3. 'Αγγ. Ἀνδρειωμένου, Νεκροταφεῖα παρὰ τὸ ἀρχαῖον 'Ακραίφνιον, ΑΑΑ VII (1974), σ. 325 κ.ἑ. καὶ κατωτέρω.

4. 'Αριθ. Εὐρ. 1572. Ἐκ τοῦ τύφου ΜΑΚ 52. Ὕψος 0.112, διάμετρος χείλους 0.213 μ. Πρβλ. P.N. Ure, Droop Cups, JHS 52 (1932), σ. 61, εἰκ. 4, σ. 63, εἰκ. 6 (τῶν περὶ τὸ 540 π.Χ. χρόνων).

5. 'Αριθ. Εὐρ. 1566. Ἐκ τοῦ τάφου ΜΑΚ 52. Ὕψος 0.174 μ. Πρβλ. Haspels, ABL, πίν. 10,1 2 (540-530 π.Χ.).

6. 'Αριθ. Εὐρ. 1639. Ἐκ τοῦ τάφου ΨΥΧ 11. Διάμετρος χείλους 0.326, ὕψος 0.086 μ. Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἐξαιρέτου τέχνης παράστασις Κενταύρου, ριπτοντος λιθίνας σφαίρας. Πρβλ. A. Ure, Boeotian Orientalizing Lekanai, Metr. Mus. Stud. IV (1932), σ. 35, εἰκ. 29 καὶ σ. 31, εἰκ. 22 (τοῦ γ΄ τετάρτου τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.).

7. Αἰκ. Δημακοπούλου, Μυκηναϊκὸν ἀνακτορικὸν ἐργαστήριον εἰς Θήβας, ΑΑΑ VII (1974), σ. 162 κ.ἑ. καὶ κατωτ., σ. 431 κ.ἑ.

8. Βλ. κατωτ., σ. 427.

9. Πρβλ. Agora XII$_2$, πίν. 55, ἀριθ. 622 (τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.).

10. Πρβλ. H. Metzger, Les représentations dans la céramique attique du IVe siècle av. J.-C., 1951, πίν. 17 καὶ 21 a-b.

11. Πρβλ. Δημ. Λαζαρίδης, 'Ανασκαφαὶ καὶ ἔρευναι 'Αμφιπόλεως, ΠΑΕ 1974, πίν. 47δ.

12. Περὶ τῶν παραστάσεων μορφῶν ἐπὶ δελφίνων βλ. τελευταίως 'Αγγ. 'Ανδρειωμένου, ΑΜ 91 (1976), σ. 200, σημ. 64.

13. Πρβλ. CVA Louvre 17, πίν. 40,3 καὶ 44.

14. Θερμαὶ ὀφείλονται εὐχαριστίαι εἰς τὸν διευθυντὴν τῆς ἀναδόχου ἑταιρείας πολιτικὸν μηχανικὸν κ. Ἰω. Μωραΐτην διὰ τὴν πολλαπλῆν συμπαράστασίν του εἰς τὸ ἔργον τῆς 'Εφορείας.

15. Περὶ τούτων καί τινων ρωμαϊκῶν, ἀποκαλυφθέντων ἐπὶ τοῦ λόφου Βιγλίζα, δεξιὰ τῷ πρὸς 'Ακραίφνιον ἀνερχομένῳ, βλ. ΑΑΑ VII (1974), σ. 325 κ.ἑ.

16. 'Αριθ. Εὐρ. 210. Πρβλ. προχείρως I. Metzger, Die hellenistische Keramik aus Eretria, Eretria II, πίν. 39.

17. 'Αριθ. Εὐρ. 399. Διὰ τὴν διακόσμησιν πρβλ. Necrocorinthia, πίν. 28,1 5.

18. 'Αριθ. Εὐρ. 405. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς λεκανίδος βλ. ἐν ΑΑΑ VII (1974), σ. 337, εἰκ. 19.

19. Αὐτόθι, σ. 331.

20. Φωτογραφίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου βλ. ἔ.ἀ., σ. 325, εἰκ. 1.

21. Διὰ τὴν α (ἀριθ. Εὐρ. 427) πρβλ. Haspels, ABL, πίν. 1,3. P.N. Ure, Sixth and fifth cent. Pottery from Ritsona, 1927, πίν. 13 (49.256). Διὰ τὰς β καὶ γ (ἀριθ. Εὐρ. 430 καὶ 428) πρβλ. Necrocorinthia, πίν. 53,7 καὶ Haspels, ἔ.ἀ., πίν. 1,1 (ἀμφότερα τῆς ὁμάδος τῆς Διηνείρας). 'Επίσης Agora XII$_2$, πίν. 38, ἀριθ. 1097-99. Διὰ τὴν δ (ἀριθ. Εὐρ. 429) πρβλ. Haspels, ἔ.ἀ., πίν. 8,2, σύγχρονον τῶν ληκύθων τοῦ ζωγράφου τοῦ Φάρου.

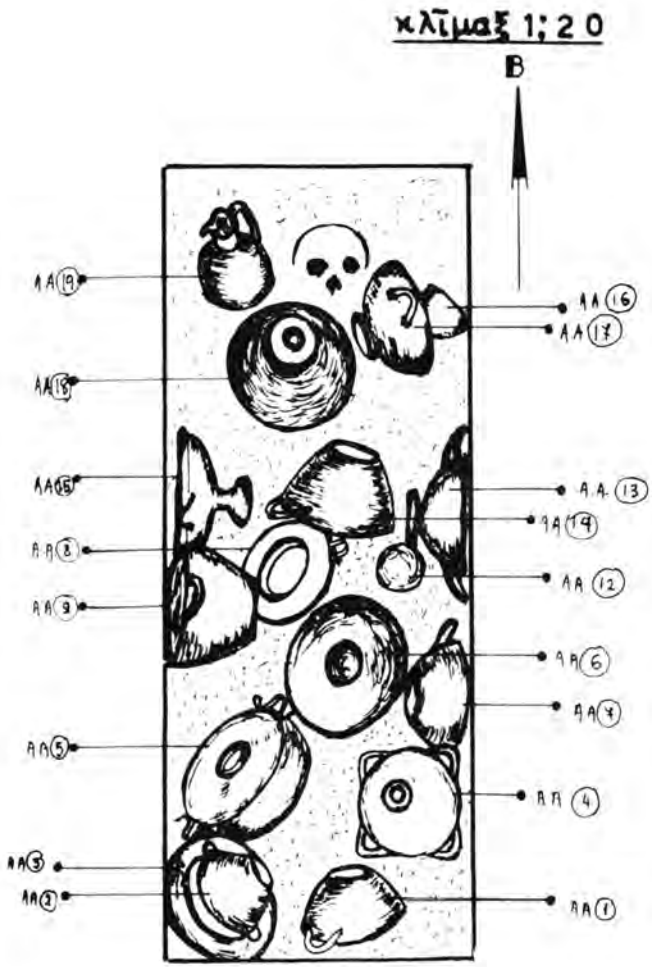

Σχέδ. 1 - 2. Νεκροταφεῖον Ἀκραιφίας. Τάφος 1.

Ἀγγεῖα καὶ χαλκᾶ κοσμήματα.

φου 24. Ἡ λήκυθος πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸ εὐβοϊκὸν ἐργαστήριον[22], ἐνῷ τὸ μελαμβαφὲς κύπελλον εἰς τὸ βοιωτικόν.

Τὸ σύνολον τῶν ἀγγείων τοῦ τάφου 36 βλέπομεν ἐπὶ τοῦ Π ί ν. 280 α. Τὸ ἄνευ γανώματος οἰνοχοΐδιον, τὸ ὁποῖον φέρει στικτὸν διάκοσμον, φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ἐπιβίωσιν ἐκ τοῦ 7ου αἰ. π.Χ.[23]. Οἱ ἀρύβαλλοι[24] καὶ τὸ ἀπιόσχημον ἀλάβαστρον εἶναι ἐκ τῶν κοινῶν τῆς ὑστεροκορινθιακῆς περιόδου.

Αἱ ἐπὶ τοῦ Π ί ν. 280 β λήκυθοι α[25] καὶ β[26] χρονολογοῦν τὸν τάφον 39 εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Οἱ ὀφθαλμωτοὶ σκύφοι[27] καὶ τὰ μελαμβαφῆ ἀγγεῖα[28] τοῦ Π ί ν. 280 γ προέρχονται ἐκ τοῦ τάφου 41.

Ἡ ὁμοιότης ἀγγείων τοῦ τάφου 40 (Π ί ν. 280 δ) πρὸς ἀγγεῖα τῶν τάφων 39 καὶ 41 χρονολογεῖ καὶ τὸν τάφον τοῦτον εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.[29].

ΤΑΧΙ ΘΗΒΩΝ

Ἐντὸς τοῦ κτήματος Σ. Λαλιώτου διεξήχθη δοκιμαστικὴ ἔρευνα διὰ τῆς κατ' ἀποστάσεις διανοίξεως τάφρων. Διεπιστώθη ὅτι ὁ χῶρος ἐχρησιμοποιεῖτο συνεχῶς ἀπὸ τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων[30] μέχρι τῶν πρωΐμων ἑλληνιστικῶν. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν ἀνεκοινώθησαν ἐν τῷ ἐν Montreal Β΄ Διεθνεῖ Συνεδρίῳ περὶ τῆς ἀρχαίας Βοιωτίας[31].

ΘΗΒΑΙ

Ἐπειδὴ τὰ πλεῖστα τῶν ἐντὸς τῆς πόλεως ἀνευρισκομένων ἀρχαίων ἀνάγονται εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, ἀνετέθη ἡ διεξαγωγὴ τῆς ἐρεύνης ὅλων τῶν πρὸς ἀνοικοδόμησιν οἰκοπέδων καὶ ἡ μελέτη ἁπάντων τῶν προϊστορικῶν εὑρημάτων εἰς τὴν Ἐπιμελήτριαν κ. Αἰκ. Δημακοπούλου[32], εἰδικευομένην εἰς τὴν Προϊστορικὴν Ἀρχαιολογίαν. Ἡ ὑπογραφομένη διετήρησε τὸ δικαίωμα τῆς μελέτης καὶ τῆς τελικῆς δημοσιεύσεως τῶν ἐντὸς ἑνὸς μόνον οἰκοπέδου (Ἰω. Σαρακοστιανοῦ) ἀποκαλυφθέντων εὑρημάτων, τῶν ἀρχαϊκῶν κυρίως χρόνων.

Ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἐρευνηθέντων οἰκοπέδων μόνον τέσσαρα (τὰ ὑπ' ἀριθ. 17, 10, 11, 13 εἰς Σ χ έ δ. 6) παρουσίασαν ἀρχαῖα τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Οἰκόπεδον Ἐ. Σάλτα[33] (Σ χ έ δ. 6, ἀριθ. 17)[34]

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀπεκαλύφθη τμῆμα μακροῦ τοίχου, ἐκτισμένου κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα διὰ μεγάλων πωροπλίνθων. Ὁ τοῖχος εἶναι θεμελιωμένος κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ εἰς ἓν σημεῖον του διατηροῦνται πέντε δόμοι, συνολ. ὕψ. 1.50 μ. Τὸ μέγα οἰκοδόμημα ἀνήκει εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ἐνῷ αἱ ἐπισκευαὶ πρέπει νὰ ἐγένοντο μᾶλλον κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν περίοδον (Π ί ν. 281 α).

Ὁδὸς Τσεβᾶ καὶ Βουρδουμπᾶ (Σ χ έ δ. 6, ἀριθ. 10)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Νικ. Σελέκου[35], πλὴν τῶν ὀλίγων μελαμβαφῶν ὀστράκων τῆς κλασσικῆς περιόδου καὶ τῶν ἐλαχίστων ἀποτμημάτων εἰδωλίων, μᾶλλον ἑλληνιστικῶν χρόνων, εὑρέθησαν πολλὰ ἑλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ ὄστρακα καὶ τὸ κάτω ἥμισυ μαρμαρίνου ἀγαλματιδίου γυναικός, ἅπαντα ἐντὸς τεταραγμένων ἐπιχώσεων ἄνωθεν τοῦ καθαροῦ μυκηναϊκοῦ στρώματος. Εἰς τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη τμῆμα ἀγωγοῦ ὀρθογωνίου διατομῆς, κατεσκευασμένου ἐκ μεγάλων πωροπλίνθων. Διετηρεῖτο εἰς μῆκος 1.15 μ. καὶ εἶχε πλάτος 0.60 καὶ ὕψος 0.48 μ. (Π ί ν. 281 β).

Ὁδὸς Πολυνείκους 10 (Σ χ έ δ. 6, ἀριθ. 11)

Τὸ οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Ἰω. Σαρακοστιανοῦ[36], εἶναι τὸ μόνον ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων κατὰ τὰ ἔτη 1973-1974, τὸ ὁποῖον παρουσίασε κατὰ κύριον λόγον ἀρχαϊκὰ εὑρήματα. Ἠρευνήθη διὰ δύο τομῶν. Εἰς τὴν τομὴν Α ἡ ἐπίχωσις ἦτο λίαν τεταραγμένη μέχρι τοῦ βάθους τῶν 3 μ., παρουσιάσασα ὄστρακα βυζαντινά, ρωμαϊκά, μελαμβαφῆ ἑλληνιστικὰ καὶ κλασσικά, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ μυκηναϊκά. Εἰς τὸ βάθος τῶν 4.20 μ. ἀνευρέθη συστὰς λίθων, προφανῶς ἐκ κατεστραμμένου τοίχου, καὶ πλησίον ταύτης ἤλθεν εἰς φῶς χαλκοῦν εἰδώλιον κούρου, ὕψ. 0.08 μ. (Π ί ν.

22. Ἀριθ. Εὐρ. 451. Πρβλ. D. von Bothmer, Euboean Black-figure in New York, Metr. Mus. Journ. 2 (1969), σ. 34, εἰκ. 13 (τῆς ὁμάδος τῶν Δελφίνων (dolphin group). Λίαν συγγενὴς καὶ ἡ ἐν ΑΑΑ, ἔ.ἀ., σ. 333, εἰκ. 13, λήκυθος.

23. Ἀριθ. Εὐρ. 563. Πρβλ. Κ. Κουρουνιώτου, Ἀνασκαφὴ Ἐλευσῖνος 1934, ΑΔ 15 (1933/35): Παράρτ. σ. 33, εἰκ. 33 (χρονολογούμενον εἰς τοὺς πρωτοκορινθιακοὺς χρόνους).

24. Πρβλ. Necrocorinthia, ἀριθ. 641 εἰκ. 127, 1263 εἰκ. 161, 1244 εἰκ. 160.

25. Ἀριθ. Εὐρ. 587. Διὰ τὸ σχῆμα πρβλ. Haspels, ἔ.ἀ., πίν. 15,2.

26. Ἀριθ. Εὐρ. 586 Διὰ τὸ σχῆμα πρβλ. αὐτόθι, πίν. 31,3.

27. Ἀριθ. Εὐρ. 643 καὶ 644. Πρβλ. P. N. Ure, ἔ.ἀ., πίν. 17, 31.182 (.11).

28. Διὰ τὰς κοτύλας πρβλ. αὐτόθι, πίν. 8, 80.101 (.14). Διὰ τὸν σκύφον πρβλ. αὐτόθι, πίν. 17, 49.265 (.09).

29. Διὰ τὸν κάνθαρον γ (Π ί ν. 280 δ) πρβλ. P. N. Ure, ἔ.ἀ., πίν. 10, 80.223 (.17).

30. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς εὑρέσεως ἑνὸς μεγάλου ἀμφορέως, πανομοιοτύπου πρὸς τὸν ἐν Ν. Βερδελῇ, Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας, πίν. 1,2. Βλ. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, Πρωτογεωμετρικὸς ἀμφορεὺς ἐκ Τάχι Θηβῶν, Στήλη. Τόμος εἰς μνήμην Νικ. Κοντολέοντος, σ. 290.

31. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, Teiresias 4 (1974), σ. 2 κ.ἑ. Ἐπίσης τῆς αὐτῆς, Ἔρευναι καὶ τυχαῖα εὑρήματα ἐν Βοιωτίᾳ, ΑΕ 1976, Χρονικά, σ. 12 κ.ἑ.

32. Βλ. κατωτ., σ. 430 κ.ἑ.

33. Teiresias, ἔ.ἀ., σ. 7.

34. Βλ. κατωτ., σ. 431.

35. Βλ. κατωτ., σ. 437 κ.ἑ.

36. Βλ. κατωτ., σ. 439.

281 γ)[37]. Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος ἀνευρέθησαν χαλκοῦν κομβίον, χαλκοῦν μαχαιρίδιον εἰς τεμάχια καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς ἀρχαϊκῶν, κλασσικῶν ἀλλὰ καὶ μυκηναϊκῶν ὀστράκων. Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς αὐτῆς τομῆς καὶ εἰς τὸ αὐτὸ βάθος ἠλθεν εἰς φῶς φρέαρ, λελαξευμένον εἰς τὸν φυσικὸν βράχον καὶ φέρον εἰς τὸ ἄνω τμῆμα αὐτοῦ καὶ μέχρι τοῦ βάθους τῶν 0.80 μ. ὡραίαν κτιστὴν ἐπένδυσιν ἐκ καλῶς εἰργασμένων λιθοπλίνθων εἰς τρεῖς δόμους. Τὸ ἐπιστόμιον τοῦτο ἔχει σχῆμα τελείου σχεδὸν κύκλου καὶ ἡ ἐσωτερική του διάμετρος εἶναι 0.85 μ., ἐνῷ ἡ ἐξωτερικὴ 2.20 μ. (Πίν. 281 δ). Ἠρευνήθη μέχρι τοῦ βάθους τῶν 7 μ. καὶ ἡ ἐπίχωσίς του ἀπέδωσεν ὄστρακα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλὰ τῆς κατηγορίας τῆς λεγομένης «τῶν κυλίκων μετὰ πτηνῶν» (Vogelschalen) (Πίν. 281 ε)[38].

Εἰς τὴν τομὴν Β ἡ ἐπίχωσις ἦτο ἐπίσης λίαν τεταραγμένη μέχρι τοῦ βάθους τῶν 3 μ. Εἰς τὸ βάθος τοῦτο καὶ πρὸς τὸ μέσον περίπου τῆς τομῆς ἀνευρέθη τοῖχος, διευθυνόμενος ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. καὶ σωζόμενος εἰς μῆκος 3.25 μ.(Πίν. 281 στ). Εἶναι θεμελιωμένος ἐπὶ ἐπιχώσεως καὶ διατηρεῖται εἰς ὕψος 2.40 μ. Ἔχει πλάτος 0.80 μ. καὶ εἶναι ἐκτισμένος διὰ μεγάλων ἀκατεργάστων λίθων, τινὲς τῶν ὁποίων ἔχουν μῆκος ἄνω τοῦ 1 μ., ἄνευ συνδετικῆς ὕλης καὶ μὲ τὰ κενὰ μεταξὺ αὐτῶν συμπεπληρωμένα διὰ μικρῶν λίθων. Βορείως αὐτοῦ εὑρέθησαν πολυάριθμα μυκηναϊκὰ ὄστρακα. Νοτιοανατολικῶς τοῦ τοίχου καὶ εἰς βάθος 3 μ. ἀνευρέθη τμῆμα ἀγωγοῦ μεταγενεστέρων χρόνων. Εἶναι ὀρθογωνίου διατομῆς καὶ ἔχει κατασκευασθῆ διὰ πηλίνων πλακῶν, ὕψ. 0.30 καὶ πλ. 0.25 μ., σώζεται δὲ εἰς μῆκος 3 μ. Νοτιοανατολικῶς τοῦ τοίχου ἐπίσης καὶ εἰς βάθος 3.60-4 μ. ἀνευρέθησαν τεσσαράκοντα ἀκέραιοι καὶ ἀποσπασματικοὶ πρωτοκορινθιακοὶ ἀρύβαλλοι, ὡς καὶ πολλὰ ὄστρακα ἐξ ἀρυβάλλων.

Ὁδὸς Κάδμου 58 (Σχέδ. 6. ἀριθ. 13)

Τὸ οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Α. Χρονοπούλου, τοῦ ὁποίου αἱ ἐπιχώσεις ἔφθανον μέχρι τοῦ βάθους τῶν 8-10 μ., παρουσίασε κυρίως εὑρήματα ΠΕ, ΜΕ καὶ ΥΕ χρόνων[39]. Αἱ μέχρι τοῦ βάθους τῶν 4 μ. ἐπιχώσεις ἦσαν λίαν τεταραγμέναι. Εἰς τὸ βάθος ἀκριβῶς τοῦτο ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοίχου, χρονολογουμένου εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν μᾶλλον ἐποχήν (Πίν. 282 α). Ὁ τοῖχος εἶναι κατεσκευασμένος ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων καὶ εἴς τι σημεῖον του σώζεται εἰς ὕψος πέντε δόμων. Ἔχει μῆκος 5, πλάτος 0.80 καὶ ὕψος 1.50 μ. καὶ κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον του ἔχει ὑποστῆ ἐπισκευὴν κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὡς ἀποδεικνύουν καὶ ἕτεροι κάθετοι πρὸς αὐτὸν τοῖχοι, εὐτελεστέρας κατασκευῆς (Πίν. 282 β). Ἡ ἐπίχωσις πρὸς Β. καὶ πρὸς Ν. τοῦ τοίχου ἀπέδωσεν ἑλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ ὄστρακα καὶ τμῆμα κωμικοῦ προσωπείου.

ΠΥΡΙ

Οἰκόπεδον Α. Σταμέλου

Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ προαστίου καὶ ἔχει ἔκτασιν 90 τ.μ. Εἰς τὴν ἄμεσον γειτονίαν του εἶχον ἀποκαλυφθῆ παλαιότερον πώρινοι ὀρθογώνιοι ὀγκόλιθοι, ἀνήκοντες πιθανῶς εἰς μέγα ἑλληνιστικὸν οἰκοδόμημα.

Κατὰ τὴν διάνοιξιν τῶν πεδίλων πρὸς ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς ἀνευρέθη καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 0.80 μ. παχεῖα στρῶσις κεραμίδων (ἐκ καταπεσούσης στέγης;). Εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 0.90 μ. ἀπεκαλύφθη τοῖχος κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Εἶναι ἐκτισμένος διὰ μεγάλων πωροπλίνθων καὶ ἀκατεργάστων λίθων καὶ ἔχει μῆκος 8, πλάτος 0.40 καὶ σωζ. ὕψος 0.70 μ. (Σχέδ. 3). Ἑδράζεται ἐπὶ ἐπιχώσεως καὶ οὐχὶ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου (Σχέδ. 3, Α), ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται περὶ τὰ 0.30 μ. βαθύτερον. Ἡ ἀρχικὴ φάσις τοῦ τοίχου φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχήν, θὰ ὑπέστη ὅμως μετασκευὴν εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς μᾶλλον χρόνους, ὡς ἀποδεικνύουν οἱ μικροὶ λίθοι, τὰ εἴς τι σημεῖον ὑπολείμματα ἐπενδύσεως ἐκ κονιάματος μετ' ἐνθέτων κεραμίδων (Σχέδ. 3, Δ) καὶ τὸ πρὸς Δ. τοῦ τοίχου ἀνευρεθὲν τμῆμα δαπέδου ἐκ κονιάματος (Σχέδ. 3, Γ). Δυτικῶς καὶ ἐγκαρσίως πρὸς τὸν μακρὸν τοῦτον τοῖχον ἀπεκαλύφθη ἡ ἀρχὴ ἑτέρου (τοῖχος β) ἐκ μεγάλων ἐπίσης λίθων καὶ βορειότερον τμῆμα πηλίνου ἀγωγοῦ, βαίνοντος παραλλήλως πρὸς τὸν πρῶτον τοῖχον. Οὗτος εἶναι ὀρθογωνίου διατομῆς καὶ ἔχει πλάτος 0.20, ὕψος 0.15 μ., σώζεται δὲ εἰς μῆκος 0.95 μ.

ΛΙΘΑΡΕΣ

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1973 ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, τὴν ὁποίαν διεξάγει εἰς Λιθαρὲς ἡ Ἐφορεία ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Καθηγητρίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Boulder τοῦ Colorado κ. Χαρᾶς Τζαβέλλα-Evjen. Ἔκθεσιν τῆς ἀνασκαφέως βλ. κατωτ., σ. 443 κ.ἑ.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ

Παρεδόθησαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Ὀρχομενοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Στυλ. καὶ Δημ. Δρα-

37. Μᾶλλον τοῦ ἐργαστηρίου τῆς Σικυῶνος. Διὰ τὴν διάπλασιν τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου βλ. τὸ παλαιότερον ἀγαλμάτιον τοῦ Ἑρμοῦ τῆς Βοστώνης ἐν E. Langlotz, Frühgriechische Bildhauerschulen (1927), πίν. 20, 1. Διὰ τὴν διάπλασιν τοῦ σώματος, αὐτόθι, πίν. 20, 3 καὶ 21.

38. Διὰ τὰ τρία τῆς ἄνω σειρᾶς (BE 3980, 3969, 3981), πρβλ. BCH 99 (1975), σ. 426, εἰκ. 5. CVA München 6, πίν. 269, 1. BSA 14 (1907/8), πίν. Xb.

39. Βλ. κατωτ., σ. 439 κ.ἑ.

γώγια αἱ κάτωθι ἐπιτύμβιοι στῆλαι, εὑρεθεῖσαι ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Κωνστ. Ἀπογένη εἰς θέσιν Γραβιώτη

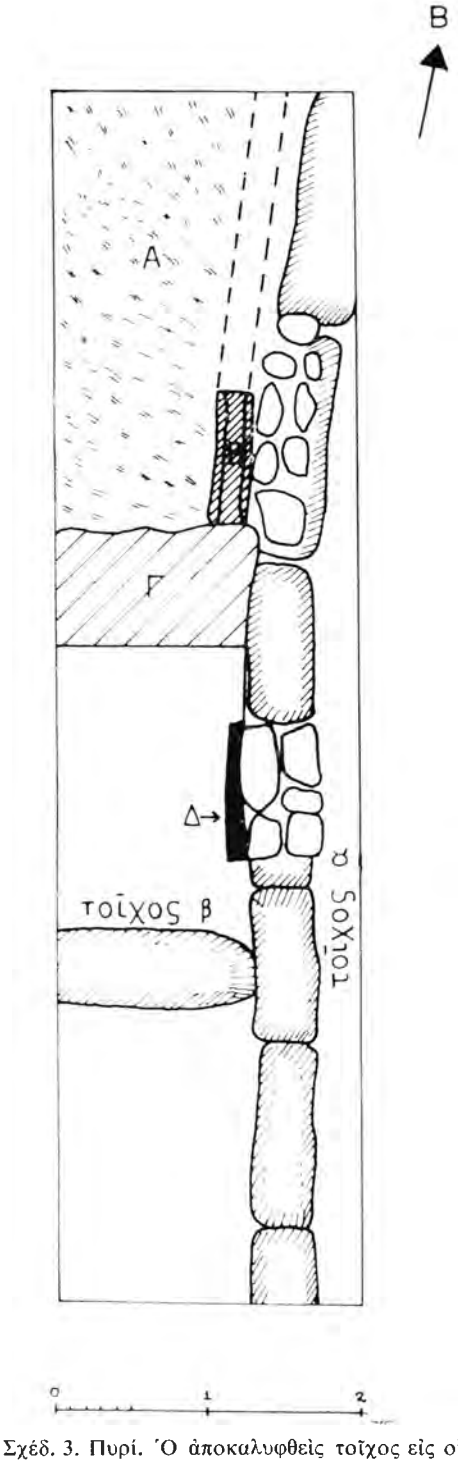

Σχέδ. 3. Πυρί. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος εἰς οἰκόπεδον Ἀ. Σταμέλου.

περιφερείας Ὀρχομενοῦ. Ἅπασαι εἶναι κατεσκευασμέναι ἐκ φαιοῦ μαρμάρου καὶ ἔχουν τὴν ἄνω ὁριζοντίαν ἐπιφάνειαν καὶ ἐκ τῶν καθέτων τὴν ὀπισθίαν ἀδρότερον εἰργασμένας. Ἡ πρόσοψις, ἡ ὁποία φέρει καὶ ἀναθύρωσιν, καὶ αἱ πλάγιαι πλευραὶ εἶναι ἄριστα εἰργασμέναι.

1. Ἄνευ ἀριθμοῦ. Ἐλλιπὴς τὴν κάτω ἀπόληξίν της, σωζ. ὕψ. 0.62, πλ. 0.46, βάθ. 0.42 μ. Εἰς πέντε στίχους πέντε ὑπερκείμενα κύρια ὀνόματα (Σχέδ. 4· Πίν. 282 γ):

Σχέδ. 4.

Κάτωθεν τῆς δευτέρας σειρᾶς διακρίνεται εὐκρινῶς ἐγχάρακτος ὀδηγός.

Τὰ ὀνόματα *ΚΡΙΒΟΝ* καὶ *ΗΙΠΠΟΜΝΙΣ* φαίνεται ὅτι εἶναι σπανιώτατα, διότι εἰς οὐδεμίαν τῶν ἐν IG VII ἐπιγραφῶν ἀπαντοῦν. Τὸ τρίτον ὄνομα ἀπαντᾷ συνηθέστερον ὡς ὀξύτονον[40] καὶ σπανιώτερον ὡς προπαροξύτονον[41]. Τὸ ὄνομα *ΔΑΜΑΣΙΑΣ*[42] ἐπίσης δὲν εἶναι πολὺ κοινόν, καθὼς καὶ ὁ τύπος *ΗΕΡΑΚΛΙΔΑΣ*[43], τοῦ ὀνόματος παρουσιαζομένου συνήθως ὑπὸ τὸν τύπον *ΗΡΑΚΛΕΙΔΑΣ* ἢ *ΗΡΑΚΛΙΔΑΣ*.

Τὰ γράμματα μᾶς ὁδηγοῦν εἰς τοὺς περὶ τὸ 420 π.Χ. χρόνους[44].

2. Ἄνευ ἀριθμοῦ. Τεθραυσμένη τὴν κάτω ἀριστερὰν ἀκμήν της, ὕψ. 0.87, πλ. 0.59, βάθ. 0.45 μ. Τέσσαρα ὑπερκείμενα κύρια ὀνόματα (Σχέδ. 5):

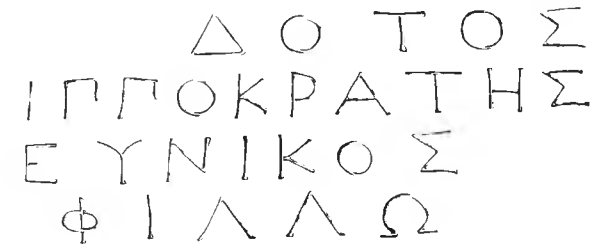

Σχέδ. 5.

40. IG VII, ἀριθ. 2256, 2584, 2756, 2906.
41. Αὐτόθι, ἀριθ. 3239.
42. Αὐτόθι, ἀριθ. 884.
43. Οὐδαμοῦ εὕρομεν τοῦτον ἐν IG VII.
44. Πρβλ. L. H. Jeffery, The Local Scripts of Archaic Greece, 1961, πίν. 10, ἀριθ. 20.

Ὕψος τῶν γραμμάτων τῆς στήλης 0.028-0.032 μ.

Τὸ ὄνομα *ΛΟΤΟΣ* δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν IG VII. Τὰ λοιπὰ ὀνόματα εἶναι κοινά. Ἐπὶ μιᾶς μάλιστα ἐπιγραφῆς[45] προκεχωρημένων χρόνων ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα *ΕΥΝΙΚΟΣ* καὶ *ΦΙΛΑΩ*, ἀμφότερα ἐκ Λεβαδείας.

Παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εὑρέθη ὁμοῦ μετὰ τῆς προηγουμένης, πρέπει νὰ εἶναι νεωτέρα λόγῳ τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων της.

3. Ἄνευ ἀριθμοῦ. Ἐλλείπει ἡ δεξιὰ πλευρὰ τῆς βάσεως, ὕψ. 0.74, πλ. 0.55, βάθ. 0.32 μ. Κατὰ τὴν βάσιν κυμάτιον, ὕψ. 0.09 καὶ πάχ. 0.05 μ. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τὸ ὄνομα:

Ε]ΥΝΟΜΟΣ

ΘΕΣΠΙΑΙ

Ὑπὸ τοῦ Ἀποστ. Κιούση παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν μαρμαρίνη κεφαλὴ κούρου (Πίν. 282 δ), εὑρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Λουκᾶ Σ. Κουτσούρη, κειμένου περὶ τὰ 300 μ. πρὸς Α. τῆς βάσεως τοῦ λέοντος τοῦ Θεσπικοῦ Πολυανδρείου.

Ὁμοῦ μετὰ τῆς κεφαλῆς διετηρήθη καὶ τὸ ὀπίσθιον τμῆμα τοῦ λαιμοῦ. Συνολ. σωζ. ὕψ. 0.30, ὕψος προσώπου 0.21 μ. Τὸ ἔργον παρουσιάζει πολλὰς φθοράς. Ὁλόκληρος ὁ πώγων μετὰ τῶν χειλέων καὶ τὸ ἄκρον τῆς ρινὸς ἐλλείπουν. Ὁ δεξιὸς ὀφθαλμὸς ἐπίσης εἶναι σχεδὸν τελείως κατεστραμμένος, ἐνῷ τοῦ ἀριστεροῦ μεγάλην φθορὰν ἔχει ὑποστῆ ἡ κόρη. Ἡ βραχεῖα κόμη φέρει οὔλους βοστρύχους, περισφιγγομένους ἴσως ἐπὶ τοῦ μετώπου διὰ περιταινίου.

Ἡ σφαιρικότης τοῦ κρανίου, ἡ βραχεῖα κόμη, ἡ ὀρθὴ τοποθέτησις τοῦ ὠτὸς μὲ τὴν πλήρη πλαστικότητος ὑποδήλωσιν τοῦ τράγου καὶ τοῦ ἀντιτράγου, κατατάσσουν τὸν ἐκ Θεσπιῶν κοῦρον μεταξὺ τῶν πλέον προκεχωρημένων ἔργων τῆς ὁμάδος «Πτῶον 20»[46]. Ἡ ἐξαίρετος ἐργασία, ἡ πλαστικότης τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων καὶ ἡ σύζευξίς των εἰς ἓν ἁρμονικὸν σύνολον, αἱ μαλακαὶ ἐπιφάνειαι καὶ ἡ πλήρης πνευματικότητος ἔκφρασις τοῦ προσώπου καθιστοῦν τὸ νέον πλαστικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐχάρισεν ἡ στοργικὴ βοιωτικὴ γῆ, δημιούργημα μεγάλου καλλιτέχνου.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

ΘΗΒΑΙ

Σὲ ἀρκετὰ οἰκόπεδα τῶν Θηβῶν ἔγινε ἀνασκαφὴ στὰ 1973-1974 καὶ ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἔρευνα ἔδωσε, ὅπως πάντα, ἡ πρόθεση τῶν ἰδιοκτητῶν νὰ οἰκοδομήσουν. Στὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ οἰκόπεδα αὐτὰ ἡ ἔρευνα ἔγινε μὲ δυσχερεῖς συνθῆκες, ὅπως συμβαίνει σὲ ἀνασκαφὲς ποὺ γίνονται σὲ κατοικημένους χώρους, καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις παράλληλα, ἀναγκαστικά, μὲ τὶς οἰκοδομικὲς ἐργασίες. Ἐκτὸς ἀπὸ τέσσερα οἰκόπεδα (Σαρακοστιανοῦ (ὁδὸς Πολυνείκους 10), Παυλογιαννοπούλου (ὁδὸς Δαγλαρίδου 14), Λούκου (ὁδὸς Δαγλαρίδου 4) καὶ Γεωργίου (ὁδὸς Δαγλαρίδου 12), ὅλα τ' ἄλλα βρίσκονται μέσα στὸ χῶρο τῆς Καδμείας (Σχέδ. 6). Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν εἶναι σημαντικά, γιατὶ βοηθοῦν καὶ γιὰ τὴν καλύτερη γνώση τῆς ΠΕ καὶ ΜΕ κατοικήσεως τῆς Καδμείας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐξαγωγὴ συμπερασμάτων σχετικὰ μὲ τὴν τοπογραφία τῆς μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως καὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου.

Ὁδὸς Πινδάρου 29 (Σχέδ. 6, ἀριθ. 7)[1]

Τὸ οἰκόπεδο, ἰδιοκτησίας Δημ. Κοροπούλη, βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὸ Δημαρχεῖο, σὲ ἀπόσταση 40-50 μ. περίπου ΝΔ. ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο Κόρδατζη, ὅπου τὸ 1964 βρέθηκε ἐργαστήριο κοσμημάτων τοῦ δεύτερου μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου[2]. Στὸ οἰκόπεδο Κοροπούλη ἀνασκάφηκε μέρος ἑνὸς μεγάλου δωματίου πού, ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὰ εὑρήματα, ἦταν καὶ αὐτὸ ἀνακτορικὸ ἐργαστήριο γιὰ τὴν κατασκευὴ κοσμημάτων καὶ τὴν κοπὴ ἡμιπολύτιμων λίθων. Ἀπὸ τὰ εὑρήματα καὶ τὸν προσανατολισμὸ τῶν τοίχων τοῦ δωματίου— ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἀπὸ Α. πρὸς Δ.— προκύπτει ὅτι τὸ ἐργαστήριο αὐτὸ ἀνῆκε στὸ δεύτερο μυκηναϊκὸ ἀνάκτορο (νέο Καδμεῖο)[3].

Τὸ ἐργαστήριο βρέθηκε στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ οἰκοπέδου. Τὸ νοτιοανατολικὸ τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου εἶχε ἀνασκαφεῖ ἀπὸ τὸν Ἐπιμελητὴ κ. Θ. Σπυρόπουλο καὶ εἶχαν ἤδη ἀνοιχτεῖ στὸ χῶρο αὐτὸ οἱ βάσεις θεμελιώσεως, ὅταν ἀρχίσαμε τὴν ἀνασκαφὴ στὸ μὴ ἀνασκαμμένο τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου. Στὸ βόρειο τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀθηνῶν εἶχε καθαριστεῖ ψηφιδωτὸ δάπεδο παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ποὺ ἀποκολλήθηκε καὶ μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο Θηβῶν[4].

Πάντως οἱ πολὺ βαθιὲς μυκηναϊκὲς ἐπιχώσεις στὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ποὺ ἀνασκάψαμε εἶχαν καταστραφεῖ σὲ πολλὰ σημεῖα ἀπὸ οἰκοδομικὲς ἐργασίες νεώτερων χρόνων (μεταβυζαντινοὶ τοῖχοι καὶ ἀγωγοί). Ἡ καθαρὴ μυκηναϊκὴ ἐπίχωση ἄρχιζε σὲ βάθος 5.50 μ. Τὸ πρῶτο τμῆμα τῆς ἐπιχώσεως, πάχ. 1.50 μ., δὲν εἶχε οἰκοδομικὰ λείψανα καὶ περιεῖχε πολλὰ ὄστρακα τῆς ΥΕ IIIB2 περιόδου μὲ πολλὰ δείγματα ἀπὸ σκύφους τῆς ὁμάδας Β. Κάτω

45. IG VII, ἀριθ. 3081.

46. Πρβλ. G. Richter, Kouroi, σ. 126 κ.ἑ.

1. AAA VII (1974), σ. 162 κ.ἑ.

2. S. Symeonoglou, Kadmeia I (Sima), σ.15-16, 63 κ.ἑ., εἰκ. 3.

3. Γιὰ τὸ διαφορετικὸ προσανατολισμὸ τῶν τοίχων τῶν δύο μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων (παλιοῦ καὶ νέου Καδμείου) βλ. Kadmeia I, σ. 72 καὶ A. Snodgrass, Gnomon 47 (1975), σ. 313.

4. Βλ. κατωτ., σ. 455 κ.ἑ., ἔκθεσιν κ. Π. Λαζαρίδη.

ἀπὸ τὸ στρῶμα αὐτὸ ὑπῆρχε στρώση φοβερῆς καταστροφῆς ἀπὸ πυρκαγιά, πάχ. 0.30-0.50 μ., ποὺ κάλυπτε τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου, τὸ ὁποῖο ἦταν ἀλειμμένο μὲ ἐλαφριὰ ἐπίστρωση πηλοῦ. Μέσα στὴ στρώση αὐτῆς τῆς καταστροφῆς βρέθηκαν διάφορα καθεμέλια τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου διατηρήθηκαν σὲ μῆκος 1.60 καὶ πάχος 0.60 μ., καθὼς καὶ μικρὸ διαλυμένο τμῆμα τοῦ βόρειου τοίχου, ἐνῶ ἡ συνέχεια τοῦ δωματίου πρὸς Α. καὶ Ν. εἶχε καταστραφεῖ ἀπὸ νεώτερες κατασκευές (Σχέδ. 7). Ἐ-

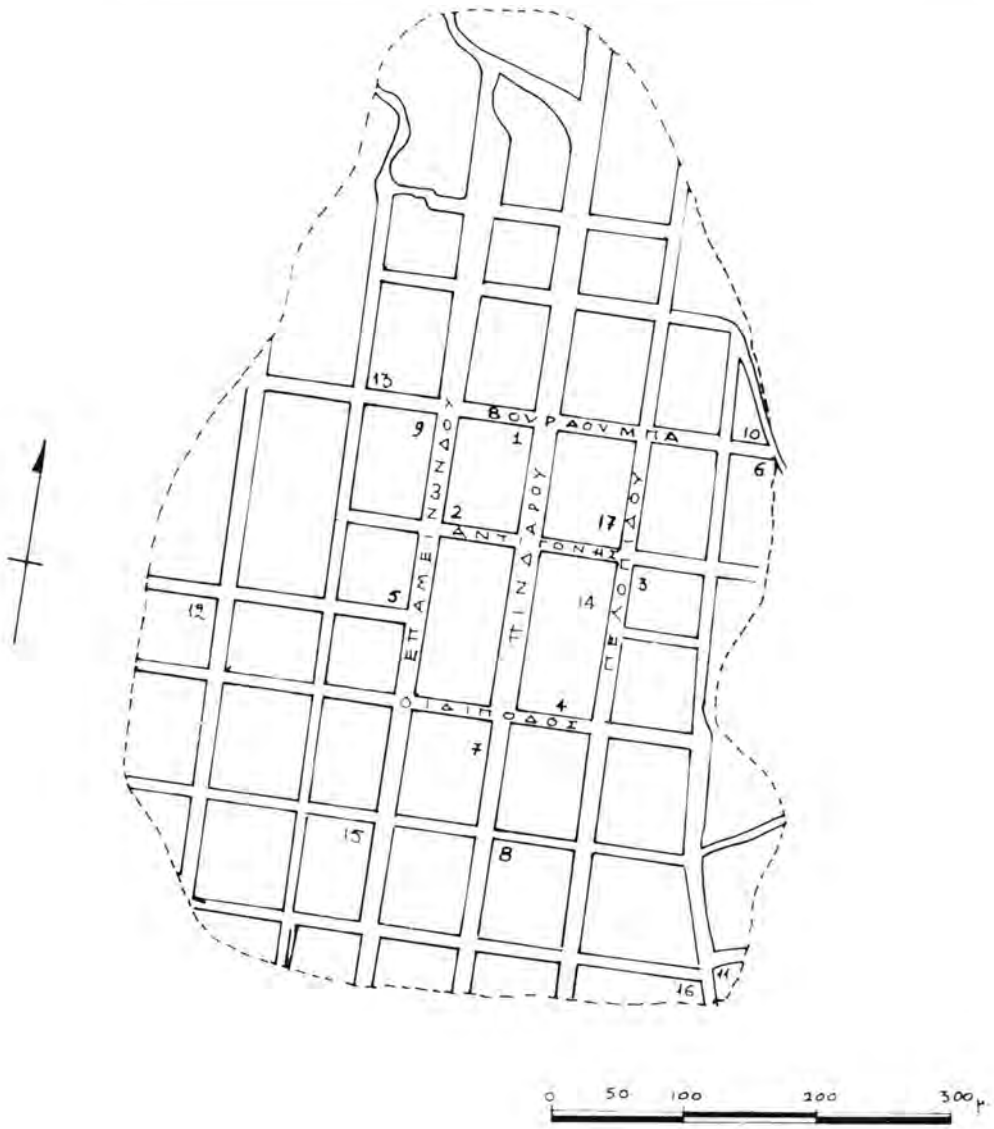

Σχέδ. 6. Θῆβαι. Τοπογραφικὸς χάρτης τῆς Καδμείας.

μένα οἰκοδομικὰ ὑλικά: κομμάτια ἀπανθρακωμένων ξύλων, θραύσματα πήλινων κεραμίδων ἀπὸ τὴ στέγη, πολλὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔχουν σχῆμα παραχειλωτῶν στρωτήρων, μικρὰ κομμάτια χρωματιστῶν κονιαμάτων καὶ φύλλα μολυβιοῦ παραμορφωμένα ἀπὸ τὴ φωτιά. Ὅλα αὐτά, μαζὶ μὲ λίθους καὶ διαλυμένες πλίνθους, βρέθηκαν σὲ σωροὺς πάνω στὸ δάπεδο, ποὺ ἦταν σχεδὸν μαῦρο ἀπὸ τὴν πυρκαγιά. Μόνο τὰ πάνω στὸ δάπεδο βρέθηκαν ἀνακατεμένα μὲ τὰ καμένα οἰκοδομικὰ ὑλικὰ τὰ ἀκόλουθα ἀντικείμενα, ποὺ δείχνουν ὅτι τὸ δωμάτιο ἦταν ἐργαστήριο κατασκευῆς κοσμημάτων τοῦ ἀνακτόρου[5]:

5. Ἔκθεση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀνακτορικοῦ ἐργαστηρίου δημοσιεύτηκε στὰ ΑΑΑ VII (1974), σ. 162-173, ὅπου εἰκονίζονται πολλὰ ἀπὸ τὰ εὑρήματα.

1. Καὶ τὰ δύο κομμάτια μήτρας (ΑΑΑ VII (1974), σ. 166-167) γιὰ τὴν κατασκευὴ χρυσῶν καὶ χάλκινων κρίκων (Πί ν. 283 α). Ἔχουν σχῆμα ὀρθογώνιο καὶ τὶς ἴδιες διαστάσεις, δηλαδὴ 0.08 × 0.03 μ. Διαφέρουν μόνο στὸ πάχος καὶ στὸ ὑλικό. Τὸ ἕνα εἶναι ἀπὸ σχιστόλιθο καὶ ἔχει πάχος 0.01 μ. καὶ τὸ ἄλλο εἶναι ἀπὸ μαλακὸ λευκὸ λίθο, ἴσως στεατίτη, ποὺ ἀπὸ τὴν πυρκαγιὰ πῆρε λευκὸ χρῶμα, καὶ εἶχε πάχος 0.02 μ. Τὸ δεύτερο κομμάτι, ποὺ εἶναι σπασμένο στὴ μία στενὴ πλευρά το , φαίνεται καθαρὰ ὅτι εἶναι σὲ δεύτερη χρήση. Στὴ μία ὄψη του διατηροῦνται τρεῖς μῆτρες μὲ ἐγχ ρακτες παραστάσεις (Πί ν. 283 β), γιὰ ἀποτύπωση ἴσως ἐπάνω σὲ φύλλα χρυσοῦ. Ἡ μία παράσταση εἶναι πλοῖο, ἡ ἄλλη σαραντα-ποδαρούσα (;) καὶ ἡ ἄλλη ἐλάφι (;). Τὸ κομμάτι αὐτὸ φαίνεται ὅτι εἶχε χρησιμοποιηθεῖ στὴν ἀρχὴ γιὰ τὸν παραπάνω σκοπό, ἀλλὰ ἀργότερα, ὅταν ἔσπασε, χρησιμοποιήθηκε μαζὶ μὲ τὸ πρῶτο κομμάτι σὰν μήτρα κατασκευῆς κρίκων.

2. Ἐργαλεῖα: Ἀκέραιη χάλκινη σμίλη, καλῆς διατηρήσεως, μήκ. 0.15 μ. (ΑΑΑ, ἔ.ἀ., σ. 166, εἰκ. 4, ἄνω). Δύο κοκάλινα μαχαιρίδια (ΑΑΑ, ἔ.ἀ., σ. 167, εἰκ. 5), τὰ ὁποῖα, ὅπως φαίνεται, χρησίμευαν γιὰ τὴν ἐγχάραξη παραστάσεων ἐπάνω σὲ φύλλο χρυσοῦ. Κοκάλινη βελόνα, ἀκέραιη, καλῆς διατηρήσεως, μήκ. 0.09 μ.

3. Ὀρθογώνια λίθινη πλάκα, διαστ. 0.13 × 0.07 × 0.015 μ., μὲ λεῖες καὶ καλοδουλεμένες ἐπιφάνειες, ἡ ὁποία εἶναι πιθανὸ νὰ χρησίμευε γιὰ τὴν ἐπεξεργασία κοσμημάτων (ἅπλωμα φύλλων χρυσοῦ κλπ.).

4. Δύο ἀκόνες ἀπὸ κοκκινωπὸ λίθο μὲ ἔντονα ἴχνη φωτιᾶς. Ἡ μία ἔχει βαθιὰ αὐλάκια ἀπὸ τὸ συχνὸ ἀκόνισμα τῶν ἐργαλείων.

5. Δύο χάλκινες αἰχμὲς βελῶν, ἀκέραιες, συμπαγεῖς, καλῆς διατηρήσεως. Σύμφωνα μὲ τὴν κατάταξη τοῦ Buchholz ἀνήκουν στὸν τύπο IX τῶν μυκηναϊκῶν αἰχμῶν βελῶν καὶ χρονολογοῦνται στὴν ΥΕ IIIB1[6] (ΑΑΑ, ἔ.ἀ., σ. 166, εἰκ. 4, κάτω).

6. Εἴκοσι σφονδύλια ἢ κουμπιὰ ἀπὸ στεατίτη (Πί ν. 283 γ) σὲ χρῶμα γκρίζο, ἰῶδες καὶ ὑπόλευκο (μᾶλλον ἀπὸ τὴ φωτιά). Ἐκτὸς ἀπὸ τρία ποὺ ἔχουν σχῆμα δισκοειδές, ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι κωνικά.

7. Πολλὰ ἡμικατεργασμένα ἢ ἀκατέργαστα κομμάτια ἀπὸ ὀρεία κρύσταλλο. Μερικὰ ἔχουν φανερὰ ἴχνη ποὺ ἄφησε τὸ πριόνι κατὰ τὴν ἀποκοπὴ κομματιῶν ἀπὸ τὸν πυρήνα γιὰ τὴν κατασκευὴ κοσμημάτων. Ὑπάρχει καὶ ἕνα μικρὸ κομμάτι ἀπὸ στρογγυλὴ χάντρα.

8. Χάντρα ἀπὸ ὄνυχα, ἀκέραιη, σὲ σχῆμα κυλινδρικὸ πεπιεσμένο (Πί ν. 283 δ, ἐπάνω στὴ μέση).

9. Κοχλιόσχημο ἀντικείμενο ἀπὸ φαγεντιανή. Εἶναι ἴσως τὸ ἐσωτερικὸ συμπαγὲς μέρος ἀπὸ χρυσὸ κουμπὶ αὐτοῦ τοῦ σχήματος ἢ εἶναι μήτρα γιὰ τὴν κατασκευὴ τέτοιων κουμπιῶν ἀπὸ φύλλο χρυσοῦ (Πί ν. 283 δ, ἐπάνω δεξιά).

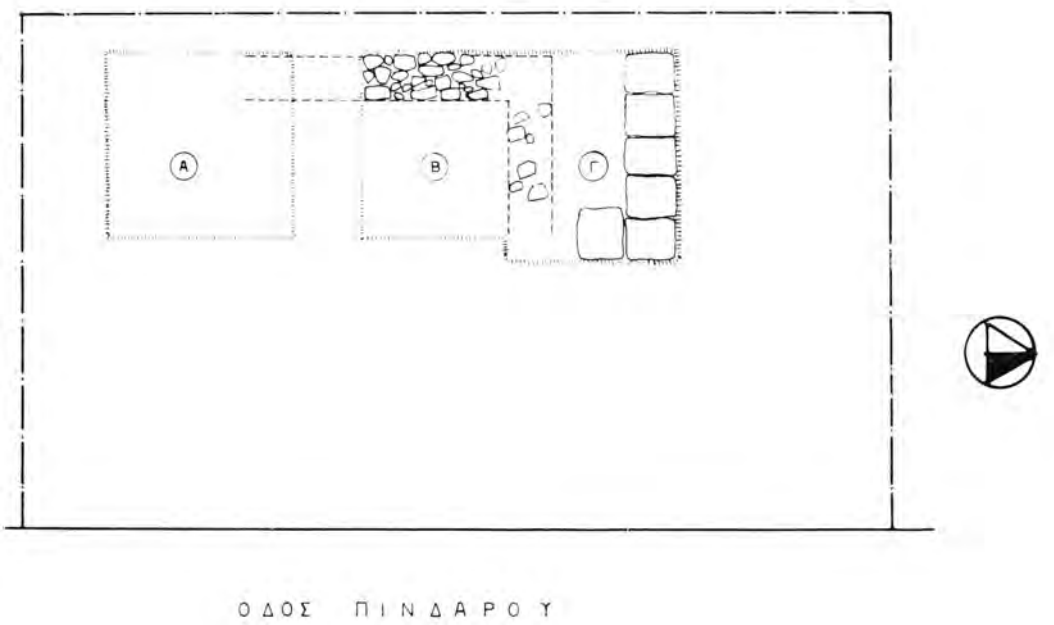

Σχέδ. 7. Θῆβαι. Πινδάρου 29. Κάτοψη τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου.

6. H. G. Buchholz, Jahrbuch 77 (1962), σ. 27, εἰκ. 7 καὶ 15: k-p.

10. Ἀπροσδιόριστα ἀντικείμενα ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο καὶ φαγεντιανή (Π ί ν. 283 δ, στὴ μέση κάτω καὶ στὴ μέση ἀριστερά). Ὑπάρχει καὶ κομμάτι ἀπὸ μακρουλὴ χάντρα.

11. Χάντρα ἀπὸ δουλεμένο κομμάτι ραχοκοκαλιᾶς ψαριοῦ (Π ί ν. 283 δ, κάτω δεξιά).

12. Τρία μικρὰ βότσαλα, ἴσως ζύγια.

13. Χέρι ποὺ σώζεται ἀπὸ τὸν καρπὸ μεγάλου μυκηναϊκοῦ εἰδωλίου (ΑΑΑ, ἔ.ἀ., σ. 168, εἰκ. 8). Εἶναι πολὺ καλῆς διατηρήσεως καὶ ἔχει μῆκος 0.055 μ. Ἔχει ἐξαιρετικὴ πλαστικότητα ποὺ τονίζεται καὶ μὲ γραπτὴ διακόσμηση μὲ ἐρυθρὲς ταινίες. Ἀνήκει, ὅπως εἶναι φανερό, στὸν τύπο τῆς θεᾶς μὲ ὑψωμένα χέρια.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ μέσα στὸ ἴδιο στρῶμα καταστροφῆς τοῦ δωματίου βρέθηκαν καὶ πολλὰ ὄστρακα. Σχεδὸν ὅλα χρονολογοῦνται στὴν ΥΕ ΙΙΙΒ1. Ὑπάρχουν ὄστρακα ἀπὸ χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα τῆς περιόδου αὐτῆς, δηλαδὴ ἀπὸ κύλικες τύπου Ζυγουριῶν καὶ ἀπὸ σκύφους τῆς ὁμάδας Α. Ὑπάρχουν ἀκόμη ὄστρακα ἀπὸ ψευδόστομους ἀμφορεῖς, ἀπὸ πρόχους (Π ί ν. 283 ε), ἀπὸ κύλικες μὲ διακόσμηση καὶ ἀπὸ ἄβαφα ἀγγεῖα. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ὀστράκων μόνο δύο ἀγγεῖα συγκολλήθηκαν: ἄβαφη κωνικὴ κύλικα καὶ σκύφος μὲ ψηλὴ βάση. Ὁ σκύφος ἔχει διακόσμηση ἀπὸ μετόπες μὲ ἡμικύκλια (ἔ.ἀ., σ. 172, εἰκ. 13).

Ὄστρακα τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ2 περιόδου δὲν ὑπάρχουν στὸ στρῶμα αὐτὸ τῆς καταστροφῆς. Ἑπομένως ἡ καταστροφὴ τοῦ ἐργαστηρίου πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὴν ΥΕ ΙΙΙΒ1 φάση καὶ ἴσως γύρω στὸ τέλος της, δηλαδὴ στὰ μέσα τοῦ 13ου αἰ. π.Χ. Ἡ καταστροφὴ ἔγινε, φαίνεται, ταυτόχρονα μὲ ἐκείνη τοῦ ἄλλου ἐργαστηρίου τοῦ νέου ἀνακτόρου (οἰκόπεδο Κόρδατζη)[7] καὶ πιθανότατα συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὴν τελικὴ καταστροφὴ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῶν Θηβῶν, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἔγινε περὶ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰ. π.Χ.[8].

Δοκιμαστικὴ τομὴ ἔγινε καὶ στὸ χῶρο τοῦ οἰκοπέδου πρὸς Β. τοῦ ἐργαστηρίου, ὅπου εἶχε βρεθεῖ τὸ παλαιοχριστιανικὸ ψηφιδωτὸ σὲ βάθος 4.80 μ. Ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποκόλληση τοῦ ψηφιδωτοῦ ἡ ἐπίχωση ἐρευνήθηκε ὡς τὸ φυσικὸ βράχο ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 6 μ. Ἡ ἐπίχωση ἔδωσε πολλὰ ὄστρακα μυκηναϊκά, ἰδιαίτερα τῶν ΥΕ ΙΙΙΑ2, ΥΕ ΙΙΙΒ1 καὶ ΙΙΙΒ2 περιόδων. Τὸ σημαντικότερο εὕρημα εἶναι μικρὸ κομμάτι ἀπὸ πήλινο λουτήρα μὲ γραπτὴ διακόσμηση ποὺ διατηρεῖται θαυμάσια (Π ί ν. 283 στ). Τοῖχοι ἢ δάπεδα δὲν βρέθηκαν.

Γενικὰ ἡ μυκηναϊκὴ κεραμεικὴ ποὺ βρέθηκε στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου, χωρὶς νὰ ὑπολογίζουμε τὰ ὄστρακα τοῦ στρώματος τῆς καταστροφῆς τοῦ ἐργαστηρίου, εἶναι ἄφθονη. Μόνο ἕνα ἀγγεῖο ὅμως συγκολλήθηκε καὶ εἶναι κυλινδρόστομος στάμνος τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου μὲ μικρὲς ἀποφύσεις στὸν ὦμο ἀνάμεσα στὶς λαβές (Π ί ν. 284 α). Ὑπάρχουν πολλὰ ὄστρακα σκύφων τῶν ὁμάδων Α καὶ Β, ἀλλὰ καὶ σκύφων μὲ ψηλὴ βάση (Π ί ν. 284 β - γ). Μόνο ἕνα ἢ δύο ὄστρακα ἀπὸ σκύφους τῆς ὁμάδας Α εἶναι χρωματισμένα στὸ ἐσωτερικό τους. Ὑπάρχουν ἀκόμη ὄστρακα σκύφων χαρακτηριστικῶν τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ2 περιόδου μὲ στιγμὲς στὸ χεῖλος (συγκολλήθηκε μεγάλο κομμάτι τέτοιου (Π ί ν. 284 δ), ὄστρακα κυλίκων μὲ διακόσμηση ναυτίλων καὶ χταποδιοῦ (Π ί ν. 285 α) καὶ ἀρκετὰ εἰδώλια, ἀνθρωπόμορφα τύπου Φ, Ψ καὶ Τ, καθὼς καὶ ζῶα καὶ πουλιά (Π ί ν. 285 β - γ).

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς κεραμεικῆς χρονολογεῖται στὶς ΥΕ ΙΙΙΑ2, ΥΕ ΙΙΙΒ1 καὶ ΥΕ ΙΙΙΒ2 περιόδους, ἐνῶ ὑπάρχουν λίγα πρώιμα ὄστρακα τῶν ΥΕ ΙΙΑ-Β καὶ ΥΕ ΙΙΙΑ1 καὶ ἐλάχιστα τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου.

Ὁδὸς Πινδάρου καὶ Δίρκης[9]

Τὸ οἰκόπεδο, ἰδιοκτησίας Ξ. Παναγιωτοπούλου-Χ. Παπαγεωργίου, ἔχει διαστάσεις 130 τ.μ. καὶ βρίσκεται στὸ νοτιοανατολικὸ τμῆμα τῆς Καδμείας (Σ χ έ δ. 6, ἀριθ. 8), 30-40 μ. περίπου νοτιότερα ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο Κοροπούλη. Μὲ τρεῖς τομές, ποὺ τελικὰ ἑνώθηκαν σὲ μία, διαστ. 14.50 × 5 μ., ἐρευνήθηκε ἔκταση 73 τ.μ. τοῦ οἰκοπέδου (Σ χ έ δ. 8). Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδωσε σημαντικὰ λείψανα κατοικιῶν καὶ τάφων τῆς ΠΕ, ΜΕ καὶ ΥΕ ἐποχῆς[10]. Δυστυχῶς ὅμως, ἀπὸ τὴ συνεχὴ κατοίκηση τοῦ χώρου, οἱ ἐπιχώσεις δὲν ἦταν ἄθικτες, ἀλλὰ εἶχαν κοπεῖ καὶ ταραχτεῖ σὲ πολλὰ σημεῖα ἀπὸ μεταγενέστερες οἰκοδομικὲς ἐργασίες. Οἱ ΥΕ τοῖχοι εἶχαν καταστρέψει τὴν ἀρχὴ τοῦ ΜΕ στρώματος, ἀλλὰ ἡ μεγαλύτερη καταστροφὴ ἔγινε ἀπὸ παραβιάσεις ὑστερορρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων. Βρέθηκαν ἕνας τοῖχος καὶ πολλοὶ βόθροι, ὑστεροβυζαντινῶν χρόνων. Οἱ τελευταῖοι εἶχαν ἀνοιχτεῖ σὲ πολὺ μεγάλο βάθος, σὲ μερικὲς μάλιστα περιπτώσεις ὡς τὸ ΠΕ στρῶμα. Ὅλα αὐτὰ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάμειξη τῶν ὀστράκων καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς στρωματογραφίας σὲ μεγάλο βαθμό. Ὁ φυσικὸς βράχος βρέθηκε σὲ βάθος 2.70-2.90 μ. ἀπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Πινδάρου μὲ μικρὴ κλίση ἀπὸ τὸ Ν. πρὸς τὸ Β. Ἐπάνω στὸ φυσικὸ βράχο βρισκόταν τὸ ΠΕ στρῶμα ποὺ

7. Kadmeia I, σ. 21.

8. Πρβλ. Kadmeia I, σ. 75. ΑΑΑ VII (1974), σ. 171 καὶ ΑΑΑ VIII (1975), σ. 88, ὑποσημ. 12.

9. Βλ. καὶ ΑΔ 30 (1975): Μελέται, σ. 44 κ.ἑ. (Κ. Δημακοπούλου-Ντ. Κόνσολα).

10. Στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου αὐτοῦ καθὼς καὶ τῶν οἰκοπέδων Πελεκάνου, Σελέκου, Παυλογιαννοπούλου, Σαρακοστιανοῦ, Ἰωάννου, Λούκου, Γιαννοπούλου καὶ Μανάρα, βοήθησε ἡ ἀρχαιολόγος δ. Ἀδριανὴ Φερεντίνου, τὴν ὁποία εὐχαριστῶ.

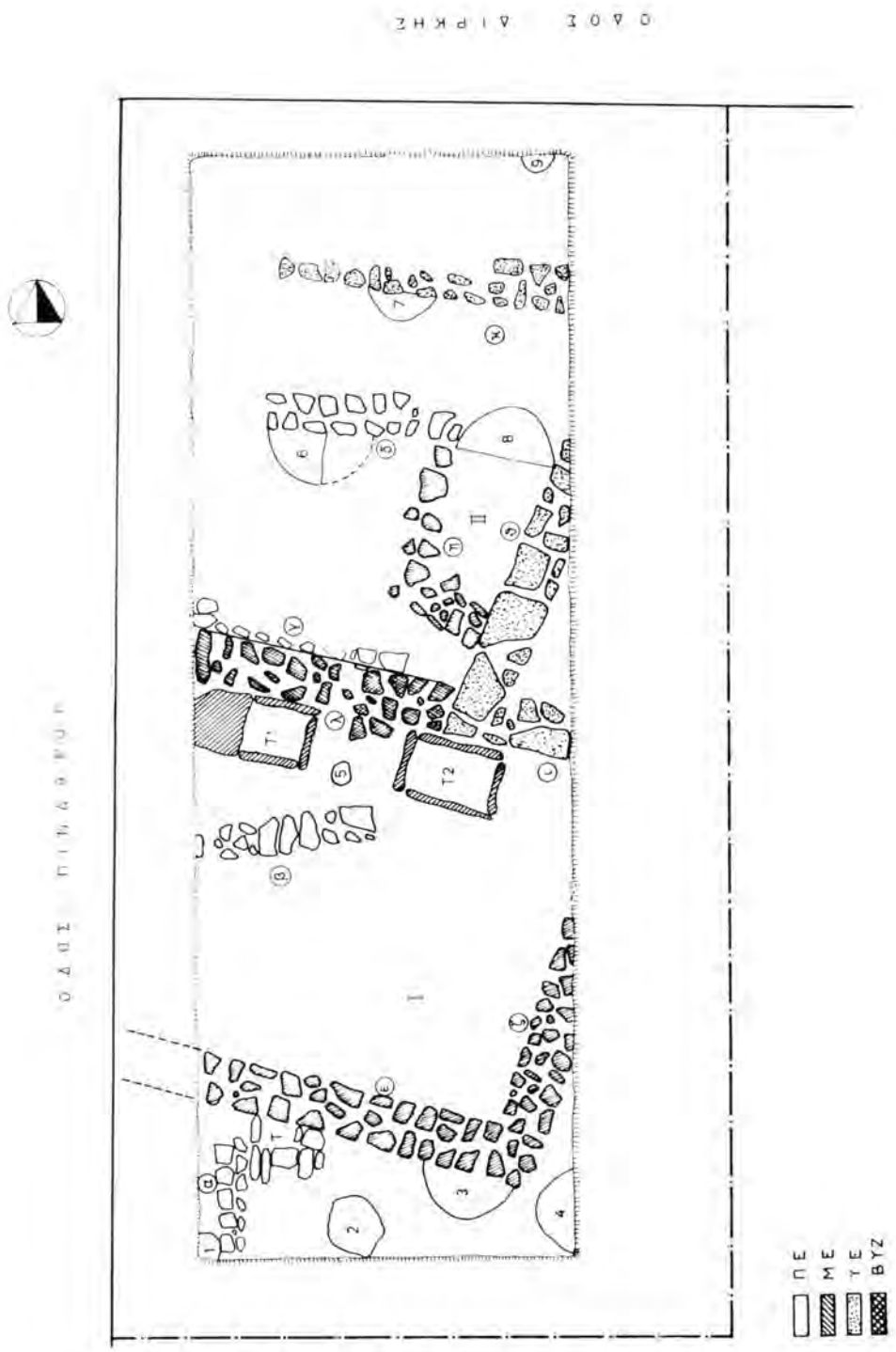

Σχέδ. 8. Θήβαι. Πινδάρου καὶ Δίρκης. Κάτοψη τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου.

εἶχε πάχος 0.40-0.60 μ. Ὅπως ἔδειξαν τὰ εὑρήματα ἀντιπροσώπευε δύο φάσεις κατοικήσεως. Δὲν σώθηκαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῆς πρώτης φάσεως, ἀλλὰ μόνο διάφορες ἐπεξεργασίες ἐπάνω στὸ βράχο, ὅπως εἶναι δύο παράλληλα αὐλάκια καὶ μικρὲς κοιλότητες, ποὺ χρησίμευαν ἴσως γιὰ τὴ στερέωση πασσάλων καὶ τοίχων ἀπὸ φθαρτὰ ὑλικά. Βρέθηκαν ἀκόμη ὀχτὼ ἀποθηκευτικοὶ βόθροι, σκορπισμένοι σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ χώρου καὶ σκαλισμένοι στὸ φυσικὸ βράχο, ποὺ χρησίμευσαν ὡς βόθροι ἀπορριμμάτων πλέον στὴ δεύτερη φάση τῆς ΠΕ κατοικήσεως τοῦ χώρου (Σ χ έ δ. 8).

Στὴν πρώτη φάση κατοικήσεως ἀνήκει καὶ ἕνα πήλινο δάπεδο ποὺ βρέθηκε πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸ τμῆμα τῆς τομῆς, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν συνδεόταν μὲ τοίχους, ποὺ θὰ καταστράφηκαν. Ἐπάνω στὸ δάπεδο αὐτὸ βρέθηκαν σχεδὸν ἀκέραιο πρωτοβερνικωτὸ μόνωτο κύπελλο καὶ λαβὴ πρωτοβερνικωτοῦ ἀσκοῦ (ΑΔ 30 (1975): Μελέται, Πίν. 20 α).

Σ' ὁλόκληρη τὴν ἔκταση τῆς τομῆς, ἡ στρώση αὐτὴ ποὺ ἀντιπροσώπευε τὴν πρώτη οἰκοδομικὴ φάση, ἔδειχνε ἔντονα ἴχνη ἀπὸ πυρκαγιὰ μὲ στάχτες καὶ καμένα οἰκοδομικὰ ὑλικά (ξύλο καὶ μάζες λιωμένου πηλοῦ). Σὲ καταστροφὴ λοιπὸν ἀπὸ φωτιά, μᾶλλον τυχαία, ὀφείλεται τὸ τέλος τῆς πρώτης κατοικήσεως τοῦ χώρου στὴν ΠΕ ἐποχή.

Τὰ λείψανα τῆς δεύτερης ΠΕ φάσεως βρέθηκαν ἀκριβῶς ἐπάνω στὴν πρώτη, χωρὶς νὰ μεσολαβεῖ ἀρκετὴ ἐπίχωση, ὅπως θὰ συνέβαινε ἂν ὁ χῶρος εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ γιὰ μεγάλο διάστημα. Στὴ φάση αὐτὴ ἀνήκουν τμήματα δύο τοίχων (Σ χ έ δ. 8, α καὶ δ), μικρὸς πήλινος βοθρίσκος, ἴσως ἑστία, καὶ χτιστὸς τάφος ποὺ περιεῖχε δύο σκελετούς. Ὁ τάφος εἶναι ὀρθογώνιος, χτισμένος μὲ μεγάλους λίθους, βρέθηκε ὅμως μισοκαταστραμμένος καὶ χωρὶς τὶς καλυπτήριες πλάκες του. Φαίνεται ὅτι καταστράφηκε ἀπὸ τὴν οἰκοδόμηση τοῦ ΜΕ τοίχου ε, ὁ ὁποῖος περνᾶ ἀκριβῶς ἐπάνω ἀπὸ τὸν τάφο (Σ χ έ δ. 8, Τ) (ΑΔ 30 (1975): Μελέται, Πίν. 19 α).

Παρατηρήθηκαν δύο φάσεις κατοικήσεως τοῦ χώρου στὴ ΜΕ ἐποχή. Στὴν πρώτη φάση ἀνήκουν τμήματα δύο δωματίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἕνα φαίνεται ὅτι ἦταν ἀψιδωτό (Σ χ έ δ. 8, Ι καὶ ΙΙ), μία παιδικὴ ταφὴ μέσα σὲ πίθο, ποὺ βρέθηκε κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου Ι, πήλινος φοῦρνος καὶ δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι (Σ χ έ δ. 8, Τ1, Τ2). Καὶ οἱ δύο τάφοι ἦταν μεγάλοι καὶ εἶχαν διαστάσεις, ὁ πρῶτος: μῆκος 1.60, πλάτος 1.20 καὶ ὕψος 0.90 μ., ὁ δεύτερος: μῆκος 1.68, πλάτος 1.15 καὶ ὕψος 0.80 μ. Ἦταν κατασκευασμένοι μὲ μονολιθικὲς ὄρθιες πλάκες καὶ καλυμμένοι ἐπίσης μὲ λίθινες πλάκες. Μόνο ὁ τάφος 1 βρέθηκε ἀσύλητος καὶ περιεῖχε τρεῖς ταφές, δύο ἐνηλίκων καὶ ἑνὸς νηπίου. Τὶς ταφὲς αὐτὲς συνόδευαν δύο ἀγγεῖα, μινυακὸς ἀμφορίσκος καὶ μονόχρωμος ἀμφορίσκος, χάλκινο δαχτυλίδι ποὺ βρέθηκε περασμένο στὸ δάκτυλο τοῦ ἑνὸς σκελετοῦ, δύο μικρὰ χάλκινα βραχιόλια καὶ πήλινος τροχίσκος, ποὺ θὰ ἀνῆκαν βέβαια στὸ νήπιο.

Δὲν βρέθηκαν οἰκοδομικὰ λείψανα τῆς δεύτερης φάσεως κατοικήσεως τοῦ χώρου στὴ ΜΕ ἐποχή, καὶ θὰ καταστράφηκαν βέβαια ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες οἰκοδομικὲς ἐργασίες. Βρέθηκαν ὅμως ἄφθονα ὄστρακα καὶ ταφικὸς πίθος ποὺ περιεῖχε τὰ ὀστᾶ μικροῦ παιδιοῦ καὶ πέντε χάντρες, τρεῖς σφαιρικὲς ἀπὸ ἀμέθυστο καὶ δύο σφαιρικὲς μὲ ἀκτινωτὲς ραβδώσεις ἀπὸ φαγεντιανή.

Τὸ μυκηναϊκὸ στρῶμα εἶχε καταστραφεῖ σχεδὸν ὁλοκληρωτικά. Βρέθηκαν μόνο τρεῖς μυκηναϊκοὶ τοῖχοι, δύο ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀποτελοῦν τμῆμα ἑνὸς δωματίου (Σ χ έ δ. 8, θ, ι καὶ κ). Δάπεδα δὲν διατηρήθηκαν.

Κ ε ρ α μ ε ι κ ή

ΠΕ. Βρέθηκαν πολλὰ ὄστρακα καὶ δύο σχεδὸν ἀκέραια ἀγγεῖα τῆς ΠΕ ἐποχῆς. Λίγα ἀνήκουν στὴν ΠΕ ΙΙ περίοδο καὶ περισσότερα στὴν ΠΕ ΙΙΙ. Ὄστρακα τῆς ΠΕ Ι περιόδου δὲν βρέθηκαν. Σχεδὸν ὅλα τὰ ὄστρακα ἀνήκουν σὲ χειροποίητα ἀγγεῖα, ἐκτὸς ἀπὸ λίγα ὄστρακα τοῦ ρυθμοῦ Ἁγίας Μαρίνας ποὺ εἶναι τροχήλατα. Ἔχουν πηλὸ συνήθως καλῆς ποιότητας, καλοψημένο, μὲ χρῶμα καστανό, κοκκινωπὸ ἢ γκρίζο. Ἀναγνωρίστηκαν οἱ ἀκόλουθες κατηγορίες:

1. *Στιλβωτὰ μὲ ἐπίχρισμα.* Εἶναι ἡ μεγαλύτερη κατηγορία. Καλύπτονται μὲ παχὺ στιλβωμένο ἐπίχρισμα, κόκκινο ἢ μαῦρο. Τὸ συχνότερο σχῆμα εἶναι οἱ βαθιὲς ἡμισφαιρικὲς φιάλες μὲ χεῖλος πλατύ, ἐπίπεδο ἢ ποὺ ἔχει ἐσωτερικὴ κλίση ἢ μικρὲς μακρουλὲς ἀποφύσεις. Ἄλλα σχήματα εἶναι οἱ ἀσκοειδεῖς πρόχοι, οἱ σαλτσιέρες (sauce boats), τὰ κύπελλα, οἱ πυξίδες, οἱ ἀμφορίσκοι καὶ οἱ πρόχοι.

2. *Πρωτοβερνικωτά (Urfirnis).* Καλύπτονται ἀπὸ μαῦρο ἢ καστανοκόκκινο βερνίκι, συνήθως ἀραιὸ ἢ θαμπό. Ὑπάρχουν δύο ὁμάδες ἀγγείων τῆς κατηγορίας αὐτῆς: τὰ ὁλόκληρα καὶ τὰ ἐν μέρει βαμμένα μὲ βερνίκι. Στὴν πρώτη ὁμάδα ἀνήκουν ὄστρακα ἀπὸ φιάλες μὲ πλατὺ ἐπίπεδο χεῖλος, ἀσκούς, σαλτσιέρες καὶ πρόχους, καθὼς καὶ τὸ σχεδὸν ἀκέραιο μόνωτο κύπελλο (Trojan cup). Ἡ δεύτερη ὁμάδα περιλαμβάνει ὄστρακα ἀπὸ μεγάλους ἀμφορεῖς ἢ ὑδρίες καὶ ἀπὸ μόνωτα κύπελλα μὲ πλατιὰ χείλη ποὺ κλίνουν πρὸς τὰ ἔξω καὶ ποὺ τονίζονται ἀπὸ γραπτὴ ταινία.

3. *Γραπτά.* Βρέθηκαν πολλὰ ὄστρακα μὲ διακόσμηση «ἀνοικτοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ» (ρυθμὸς Ἁγίας Μαρίνας) καὶ ποικιλία διακοσμητικῶν σχεδίων. Τὰ κοινότερα σχήματα εἶναι τὰ δίωτα ἀμφοροειδὴ ποτήρια (tankards) καὶ τὰ κύπελλα. Δύο μόνο ὄστρακα μὲ γραπτὴ διακόσμηση τῆς κατηγορίας «σκοτεινοῦ ἐπὶ ἀνοικτοῦ» βρέθηκαν.

4. *Χονδροειδή*. Βρέθηκαν πολλὰ ὄστρακα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ περισσότερα ἀνήκουν σὲ μεγάλους ἀμφορεῖς ἢ ὑδρίες μὲ στενὸ ψηλὸ λαιμὸ καὶ σὲ πίθους ποὺ ἔχουν διακόσμηση μὲ πλαστικὲς ταινίες ἢ ἀποφύσεις.

ΜΕ. Κεραμεικὴ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς βρέθηκε ἐπίσης ἄφθονη. Ἀντιπροσωπεύονται ὅλες οἱ γνωστὲς κατηγορίες. Τὰ περισσότερα ὄστρακα προέρχονται ἀπὸ μινυακὰ ἀγγεῖα.

1. *Γκρίζα μινυακά*. Σχεδὸν ὅλα εἶναι τροχήλατα, πολὺ καλῆς ποιότητας μὲ λεία καὶ στιλπνὴ ἐπιφάνεια ποὺ ἔχει τὴ χαρακτηριστικὴ λιπαρὴ ἁφὴ τῶν καλῶν μινυακῶν ἀγγείων. Τὸ συχνότερο σχῆμα εἶναι τὰ κύπελλα, ἄλλα μὲ χαμηλὴ καὶ ἄλλα μὲ ψηλὴ βάση ποὺ ἔχει ἀλλεπάλληλες αὐλακώσεις. Τὸ περίγραμμά τους εἶναι γωνιῶδες ἢ ἡμισφαιρικό. Ἄλλα σχήματα εἶναι οἱ κάνθαροι, τὰ κύπελλα Βαφειοῦ καὶ διάφορα κλειστὰ ἀγγεῖα, ὅπως εἶναι ὁ ἀμφορίσκος ποὺ βρέθηκε μέσα στὸ ΜΕ κιβωτιόσχημο τάφο Ι.

2. *Μαῦρα μινυακά*. Βρέθηκαν λίγα ὄστρακα ἀπὸ κύπελλα· ἕνα ἀπ' αὐτὰ ἔχει τὴ χαρακτηριστικὴ ἐγχάρακτη διακόσμηση τῶν ἀγγείων αὐτῶν.

3. *Κίτρινα μινυακά*. Μόνο ἕνα ὄστρακο τῆς κατηγορίας αὐτῆς βρέθηκε καὶ φαίνεται νὰ εἶναι ἐπείσακτο ἀπὸ τὴν Ἀργολίδα.

4. *Κόκκινα μινυακά*. Βρέθηκαν ἀρκετὰ ὄστρακα τῆς κατηγορίας αὐτῆς καὶ εἶναι ἀπὸ κύπελλα μὲ ψηλὴ βάση. Δύο ἔχουν διακόσμηση μὲ ταινίες ἀπὸ ὑπόλευκο ἐπίχρισμα.

5. *Μονόχρωμα μὲ ἀνοιχτόχρωμο ἐπίχρισμα*. Ὑπάρχουν ἀρκετὰ ὄστρακα καὶ ἀνήκουν κυρίως σὲ σχήματα μινυακῶν ἀγγείων, ὅπως εἶναι τὰ μεγάλα κύπελλα μὲ χαμηλὴ πλατιὰ βάση καὶ βαρὺ ἐπίπεδο χεῖλος μὲ τετράγωνη τομή (hawk's beak). Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκει καὶ ὁ μονόχρωμος ἀμφορέας ποὺ βρέθηκε μέσα στὸ ΜΕ τάφο Ι.

6. *Ἀμαυρόχρωμα*. Εἶναι σχεδὸν τὸ ἴδιο ἄφθονα, ὅπως καὶ τὰ μινυακά. Ὑπάρχουν ὄστρακα καὶ τῶν τριῶν κατηγοριῶν, δηλαδὴ ἀμαυρόχρωμα χονδροειδή, ἀμαυρόχρωμα καλῆς ποιότητας (fine ware) καὶ πολύχρωμα. Προέρχονται ἀπὸ πίθους, κύπελλα, κύπελλα Βαφειοῦ καὶ κρατῆρες.

7. *Χονδροειδὴ οἰκιακά*. Βρέθηκαν πολλὰ ὄστρακα καὶ εἶναι κυρίως ἀπὸ ὑδρίες καὶ πίθους μὲ πλατὺ χεῖλος, μὲ κλίση πρὸς τὰ ἔξω καὶ μονὲς ἢ διπλὲς ἀποφύσεις στὸν ὦμο.

8. *Ἐγχάρακτα*. Ἀπὸ τὴν κατηγορία αὐτή, ποὺ ὀνομάζεται καὶ «Ἀδριατική», λίγα ὄστρακα βρέθηκαν. Ἔχουν τραχιὰ ἐπιφάνεια μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση ἰχθυάκανθας.

ΥΕ. Σχετικὰ λίγα μυκηναϊκὰ ὄστρακα βρέθηκαν. Τὰ πρωιμότερα ἀνήκουν στὴν ΥΕ ΙΙΑ-Β περίοδο καὶ προέρχονται ἀπὸ κύλικες (goblets). Ὑπάρχει ἀκόμη ὄστρακο ἀπὸ κύπελλο Βαφειοῦ καὶ δίσκος ἀπὸ ψευδόστομο ἀμφορέα μὲ διακόσμηση ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ. Λίγα ὄστρακα χρονολογοῦνται στὴν ΥΕ ΙΙΙΑ2 καὶ εἶναι κυρίως ἀπὸ κύλικες μὲ διακόσμηση χταποδιοῦ καὶ ναυτίλων. Τὰ περισσότερα ὄστρακα ἀνήκουν στὴν ΥΕ ΙΙΙΒ1 περίοδο καὶ προέρχονται ἀπὸ σκύφους τῆς ὁμάδας Α, μεγάλους οἰκιακοὺς ψευδόστομους ἀμφορεῖς καὶ ἄβαφες κύλικες. Ὑπάρχουν ἀκόμη τρία ὄστρακα ἀπὸ σκύφους μὲ ὁλόβαφο ἐσωτερικὸ καὶ μέτρια ταινία γύρω ἀπὸ τὸ χεῖλος ἐξωτερικά, τὰ ὁποῖα πιθανότατα χρονολογοῦνται στὴν πρώιμη φάση τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ ἐποχῆς.

Μικρὰ εὑρήματα

Βρέθηκαν ἀρκετὰ μικροαντικείμενα, ποὺ συνδέονται μὲ τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ τὶς ἀσχολίες τῶν κατοίκων. Χρονολογοῦνται κυρίως στὴν ΠΕ καὶ στὴ ΜΕ ἐποχή: Χάλκινο δαχτυλίδι καὶ δύο χάλκινα βραχιόλια, ποὺ βρέθηκαν μέσα στὸ ΜΕ κιβωτιόσχημο τάφο Ι, πήλινα σφονδύλια καὶ σφονδύλια ἀπὸ ὄστρακα, ἄλλα τῆς ΠΕ καὶ ἄλλα τῆς ΜΕ ἐποχῆς, δύο πήλινοι τροχίσκοι, ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους βρέθηκε μέσα στὸ ΜΕ κιβωτιόσχημο τάφο Ι, λεπίδες, ἀπολεπίσματα καὶ πυρῆνες ἀπὸ πυριτόλιθο καὶ ὀψιανό, λίθινοι τριπτῆρες καὶ πελέκεις, ὀπεῖς, ξέστρα καὶ περόνες ἀπὸ κόκαλο, κοκάλινο κωνικὸ ἀντικείμενο, ἴσως ἐπίστεψη ξύλινου στελέχους, κέρατο ἐλαφιοῦ ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴ στειλέωση ἐργαλείων, θαλασσινὰ ὄστρακα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τεμάχια ἀπὸ φίλντισι, καὶ χάντρες ἀπὸ φαγεντιανὴ καὶ ἀμέθυστο.

Πολὺ ἐνδιαφέροντα εἶναι δύο ἀντικείμενα ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο: 1. Τμῆμα δακτυλίου, ἴσως ἀπὸ τὴν ἐπένδυση τῆς λαβῆς σκήπτρου ἢ ἐγχειριδίου. Βρέθηκε μέσα σὲ καθαρὴ ΠΕ ἐπίχωση. 2. Μακρόστενο πλακίδιο μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση ρόμβων, πιθανῶς τμῆμα τῆς ἐπενδύσεως μιᾶς ξύλινης ἐπιφάνειας. Βρέθηκε πάνω στὸ δάπεδο τοῦ ΜΕ δωματίου ΙΙ μαζὶ μὲ ὄστρακα ἀπὸ ἀμαυρόχρωμους πίθους.

Ὁδὸς Ἐπαμεινώνδου 131

Τὸ οἰκόπεδο, ἰδιοκτησίας Ν. Πελεκάνου, βρίσκεται ἀκριβῶς ἀπέναντι στὸ χῶρο τῆς Δημοτικῆς Ἀγορᾶς (Σχέδ. 6, ἀριθ. 9). Ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε μὲ ἰδιαίτερα δυσμενεῖς συνθῆκες, λόγω τοῦ μεγάλου πάχους τῶν ἐπιχώσεων καὶ τῶν ἑτοιμόρροπων διπλανῶν οἰκοδομῶν.

Ὡς τὸ βάθος τῶν 4.50-5 μ. ἡ ἐπίχωση ἦταν πολὺ ταραγμένη μὲ ὄστρακα κυρίως βυζαντινὰ καὶ ὑστερορρωμαϊκά. Πρὸς τὸ νότιο τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε ἡ γωνία ἑνὸς ὑστερορρωμαϊκοῦ δωματίου καὶ τμῆμα ἀγωγοῦ μὲ ὀρθογώνια τομὴ ἀπὸ πήλινες πλάκες.

Φαίνεται ὅτι οἱ οἰκοδομικὲς ἐργασίες τῶν ὑστερορρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων κατέστρεψαν τὰ μυκηναϊκὰ κτίσματα ποὺ θὰ ὑπῆρχαν στὸ χῶρο αὐτό, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἄφθονα μυκηναϊκὰ ὀ-

στρακα ποὺ βρέθηκαν, ἀνακατεμένα ὅπως πάντα μὲ νεώτερα. Μόνο στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ οἰκοπέδου, σὲ βάθος 4.20 μ., βρέθηκε τμῆμα μυκηναϊκοῦ τοίχου, μὲ διεύθυνση ΝΑ.-ΒΑ. (Πίν. 286 α). Εἶναι κτισμένος μὲ μεγάλους ἀκατέργαστους λίθους καὶ σώζεται μόνο ἡ μία στρώση. Ἔχει πλάτος 0.60 καὶ μέγ. μῆκος 1.60 μ. Πρὸς τὰ ΝΑ. φαίνεται ὅτι προχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς ὁδοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ πρὸς τὰ ΒΔ. φαίνεται ὅτι γωνιάζει πρὸς Β. Σχηματίζεται δηλαδὴ ἡ ἐξωτερικὴ γωνία ἑνὸς δωματίου τοῦ ὁποίου ὁ προσανατολισμὸς εἶναι λοξὸς ὡς πρὸς τὸ σύγχρονο ρυμοτομικὸ σχέδιο τῶν Θηβῶν, δηλαδὴ ὁ ἴδιος μὲ τὸν προσανατολισμὸ τῆς «Οἰκίας τοῦ Κάδμου» ποὺ βρίσκεται 50 μ. περίπου ἀνατολικότερα (Σχέδ. 6, ἀριθ. 1). Πιθανότατα τὸ μυκηναϊκὸ αὐτὸ δωμάτιο, ποὺ δὲν ἦταν δυστυχῶς δυνατὸ νὰ ἀνασκαφεῖ, γιατὶ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα του βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Ἐπαμεινώνδου, ἀνῆκε σὲ κτίριο σύγχρονο τῆς «Οἰκίας τοῦ Κάδμου», τοῦ παλιοῦ Καδμείου.

Στὸ βόρειο τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἔγινε μικρὴ δοκιμαστικὴ τομὴ ποὺ ἔφθασε ὡς τὸ φυσικὸ βράχο σὲ βάθος 10 μ. Τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς τομῆς αὐτῆς ἔδωσαν ὄστρακα μεσοελλαδικά.

Ὁδὸς Τσεβᾶ καὶ Βουρδουμπᾶ

Τὸ οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας Ν. Σελέκου (Σχέδ. 6, ἀριθ. 10) ἔχει ἔκταση 350 τ.μ. Πρὸς Α. χωρίζεται μὲ τὴν ὁδὸ Τσεβᾶ ἀπὸ τὸ ρέμα τοῦ Χρυσορρόα καὶ πρὸς Ν., στὴν ἀπέναντι γωνία τῆς ὁδοῦ Βουρδουμπᾶ, βρίσκονται τὰ ἐρείπια τῶν Προιτίδων Πυλῶν (Σχέδ. 6, ἀριθ. 6). Εἶναι δηλαδὴ τὸ οἰκόπεδο αὐτὸ στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς Καδμείας, δίπλα στὴ νοητὴ γραμμὴ τοῦ μυκηναϊκοῦ τείχους. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ ἔγινε ἡ ἀπομάκρυνση τῶν μπάζων τοῦ οἰκοπέδου ἀπὸ τὴν κατεδάφιση τῆς παλιᾶς οἰκίας. Μεταξὺ τῶν μπάζων βρέθηκε μεγάλη ὀρθογώνια δουλεμένη πλάκα ἀπὸ ἀμυγδαλίτη (Πίν. 286 β), ἡ ὁποία ὅπως φαίνεται ἦταν ἀνώφλι μυκηναϊκοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου καὶ προέρχεται ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκοὺς τάφους στὸ γειτονικὸ λόφο τοῦ Μεγάλου Καστελλίου.

Μὲ πέντε τομὲς ἀνασκάφηκε τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου (Σχέδ. 9). Πρὸς τὸ βόρειο τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε ἀναγκαστικὰ πολὺ βιαστικά, λόγω τοῦ μεγάλου βάθους τῶν ἐπιχώσεων καὶ τοῦ κινδύνου καταρρεύσεως τῆς διπλανῆς οἰκοδομῆς ἢ τοῦ μετώπου τῆς ἐπιχώσεως πρὸς τὴν ὁδὸ Τσεβᾶ.

Σὲ ὁλόκληρη τὴν ἔκταση τοῦ οἰκοπέδου ποὺ ἀνασκάφηκε ἡ ἐπίχωση ἦταν ὡς τὸ βάθος τῶν 2-2.50 μ. πολὺ ταραγμένη, μὲ πολλὰ λείψανα οἰκοδομικῶν ὑλικῶν καὶ ὄστρακα βυζαντινά, ρωμαϊκὰ καὶ ἀρκετὰ ἀπὸ γυάλινα ἀγγεῖα. Στὸ στρῶμα αὐτὸ βρέθηκαν καὶ διάφοροι μεταβυζαντινοὶ τοῖχοι (Πίν. 286 γ - δ) καὶ πολλοὶ ἀποθέτες. Οἱ ἀποθέτες εἶχαν φτάσει σὲ μεγάλο βάθος, τὶς περισσότερες φορὲς ὡς τὸ φυσικὸ βράχο, καταστρέφοντας ἔτσι σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ οἰκοπέδου τὰ βαθύτερα στρώματα. Μέσα σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀποθέτες στὴν τομὴ Γ βρέθηκαν ριγμένες πολλὲς ἔτοιμες καὶ μισοτελειωμένες τούρκικες πήλινες πίπες.

Ἀπὸ τὸ βάθος τῶν 2 μ. περίπου ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζονται τὰ πρῶτα μυκηναϊκὰ ὄστρακα, ἀνακατεμένα ὅμως μὲ πολλὰ ὄστρακα ρωμαϊκὰ καὶ ἑλληνιστικά, καθὼς καὶ ἐλάχιστα μελαμβαφῆ κλασικά. Φαίνεται ὅτι τὰ κλασικὰ ἢ ἑλληνιστικὰ οἰκήματα, ποὺ θὰ ὑπῆρχαν στὸ χῶρο, καταστράφηκαν ἀπὸ τὶς οἰκοδομικὲς ἐργασίες τῶν ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων. Ἀκόμη καὶ τὰ βαθύτερα στρώματα τοῦ μυκηναϊκοῦ στρώματος εἶχαν καταστραφεῖ σὲ πολλὰ σημεῖα ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες αὐτὲς οἰκοδομικὲς ἐργασίες.

Στὴν τομὴ Β (Σχέδ. 9) τὸ καθαρὸ μυκηναϊκὸ στρῶμα βρέθηκε σὲ βάθος 3 μ. Περιεῖχε πολλὰ μυκηναϊκὰ ὄστρακα τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ1-2 καὶ πολλὰ τμήματα μυκηναϊκῶν εἰδωλίων. Σὲ βάθος 3.50 μ. βρέθηκαν σωροὶ μεγάλων καὶ μικρῶν λίθων πεσμένων ἀπὸ διαλυμένους μυκηναϊκοὺς τοίχους, ἴσως ἐξαιτίας σεισμοῦ (Πίν. 287 α). Οἱ μυκηναϊκοὶ αὐτοὶ τοῖχοι εἶχαν θεμελιωθεῖ ἀπευθείας πάνω στὸ φυσικὸ βράχο, ὁ ὁποῖος βρέθηκε σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ οἰκοπέδου μὲ σταθερὴ κλίση ἀπὸ Ν. πρὸς Β. σὲ βάθος κυμαινόμενο ἀπὸ 2-10 μ. Τὸ ὅτι ὅμως πρὸς τὸ βόρειο τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ὁ βράχος βρέθηκε σὲ τόσο μεγάλο βάθος δὲν ὀφείλεται μόνο στὴ φυσικὴ κλίση του, ἀλλὰ καὶ στὸ κόψιμο καὶ στὴν ἰσοπέδωση τῆς ἐπιφάνειάς του γιὰ τὴ θεμελίωση οἰκημάτων. Ἔτσι στὸ βόρειο τμῆμα τῆς τομῆς Γ ὁ βράχος βρέθηκε κομμένος σὲ λεία καὶ ὁμαλὴ ἐπιφάνεια σὲ βάθος μόνο 2 μ. Πρὸς Ν. ὅμως, στὴν ἴδια τομή, εἶναι κομμένος βαθύτερα καὶ ἡ ἐπίχωση τοῦ τμήματος αὐτοῦ περιεῖχε πολλὰ μυκηναϊκὰ ὄστρακα, ἀλλὰ καὶ μερικὰ ρωμαϊκὰ καὶ ἑλληνιστικά. Σὲ βάθος 3 μ. περίπου βρέθηκαν ἄφθονα ΥΕ ΙΙ καὶ ΙΙΙΑ ὄστρακα καὶ βαθύτερα βρέθηκε καθαρὸ ΜΕ στρῶμα μὲ ἴχνη φωτιᾶς καὶ πολλὰ μινυακὰ ὄστρακα. Τὸ στρῶμα αὐτὸ ἦταν ἀκριβῶς πάνω στὸ φυσικὸ βράχο ποὺ βρέθηκε ἐδῶ σὲ βάθος 4.50 μ. Πρὸς τὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τῆς ἴδιας τομῆς βρέθηκε τμῆμα μυκηναϊκοῦ δωματίου μὲ πήλινο δάπεδο, ποὺ διατηρεῖ μόνο τὸ βορειοανατολικὸ τοῖχο.

Στὴν τομὴ Ε ὁ βράχος βρέθηκε πάλι κομμένος σὲ λεία καὶ ὁμαλὴ ἐπιφάνεια στὸ βόρειο μισὸ τμῆμα, ἐνῶ στὸ νότιο βρίσκεται πολὺ βαθύτερα. Στὴν τομὴ αὐτὴ βρέθηκε μακρὺς μυκηναϊκὸς τοῖχος μὲ διεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., ποὺ γωνιάζει πρὸς Δ., ὅπως φαίνεται στὴν τομὴ Δ. Σχηματίζεται ἔτσι δωμάτιο, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδο θὰ ἦταν ὁ φυσικὸς βράχος κομμένος σὲ λεία καὶ ὁμαλὴ ἐπιφάνεια. Δίπλα στὸ δωμάτιο αὐτὸ

πρὸς Ν. ὑπάρχει ἄλλο μὲ πολὺ μικρότερες διαστάσεις (Πίν. 287 β). Μέσα στὸ δωμάτιο αὐτὸ καὶ ἔξω πρὸς τὴ βορειοανατολικὴ ὄψη τοῦ μακριοῦ τοίχου σὲ βαθύτερο ἐπίπεδο διατηροῦνται λείψανα ἄλλου παλιότερου τοίχου μὲ τὴν ἴδια διεύθυνση, ἴσως μεσοελλαδικοῦ (Πίν. 287 γ).

Στὴν τομὴ Δ ὁ φυσικὸς βράχος ἦταν σὲ βάθος 5 μ. μὲ σταθερὴ κλίση ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τῆς τομῆς βρέθηκε ἑλληνιστικὸς ἀγωγὸς κτισμένος μὲ πωρόλιθους, πλ. 1.30, βάθ. 0.70 ἀνοίχτηκε μακριὰ τομή, πλ. 2 μ., ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τῆς τομῆς Ζ ὡς τὴ διπλανὴ οἰκοδομὴ πρὸς Β. τοῦ οἰκοπέδου. Ὁ φυσικὸς βράχος, μὲ σταθερὴ κλίση πρὸς Β., βρέθηκε σὲ βάθος 10 μ. στὸ βαθύτερο σημεῖο του ποὺ εἶναι στὸ βορειότερο ἄκρο τῆς τομῆς. Ἡ ἐπίχωση περιεῖχε πολλὰ ὄστρακα μυκηναϊκά, κυρίως ἀπὸ ΥΕ ΙΙΙΒ1 σκύφους καὶ κύλικες. Στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς τομῆς βρέθηκε μυκηναϊκὸς τοῖχος στὸ βάθος αὐτὸ τῶν 10 μ. Καθαρίστηκε σὲ μῆκος 2 μ., ἀλλὰ συνεχιζόταν πρὸς Α. καὶ Δ.

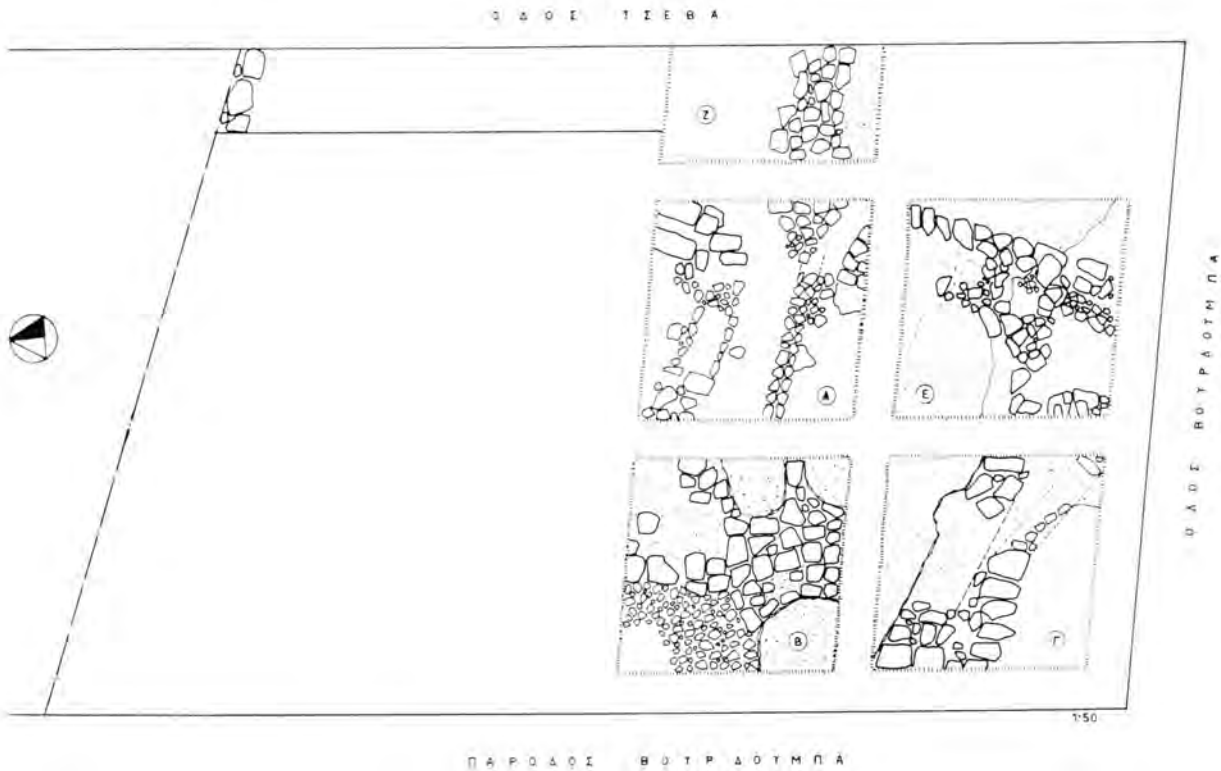

Σχέδ. 9. Θῆβαι. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς στὸ οἰκόπεδο Σελέκου.

καὶ μέγ. μήκ. 2.65 μ. Πρὸς Δ. καὶ σὲ μεγαλύτερο βάθος καθαρίστηκε ἕνα μικρὸ δωμάτιο μὲ πολὺ διαλυμένους τοίχους, θεμελιωμένους ἐπάνω στὸ φυσικὸ βράχο. Ἡ ἐπίχωση τοῦ τμήματος αὐτοῦ ἔδωσε πολλὰ μυκηναϊκὰ ὄστρακα. Πρὸς Ν. τοῦ δωματίου καὶ σὲ ἀπόσταση 1 μ. βρέθηκε τοῖχος μὲ διεύθυνση Α.-Δ., θεμελιωμένος ἐπίσης ἐπάνω στὸ φυσικὸ βράχο (Πίν. 287 δ). Εἶναι καὶ αὐτὸς μυκηναϊκός, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν τοιχοδομία καὶ τὰ ὄστρακα. Τὸ τμῆμα τοῦ τοίχου πρὸς Α. δὲν σώζεται καλά, γιατὶ πολλοὶ λίθοι ἔχουν καταπέσει σχηματίζοντας σωρούς, ὅπως φαίνεται καὶ στὴν τομὴ Ζ, ὅπου βρέθηκε ἡ συνέχειά του (Πίν. 287 ε).

Πρὸς τὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ οἰκοπέδου κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίχωση. Τὸ πλάτος του εἶναι 0.60 μ. καὶ σώζεται σὲ ὕψος 0.80 μ. Ἦταν κτισμένος μὲ μεγάλη ἐπιμέλεια μὲ πλακοειδεῖς δουλεμένους λίθους καὶ λάσπη ὡς συνδετικὴ ὕλη ἀνάμεσά τους. Διατηροῦνται τρεῖς δόμοι. Στὴ νότια ὄψη του ὁ τοῖχος ἔχει δύο προεξοχές (ἀναβαθμούς), πλ. 0.30 μ., κτισμένες μὲ τὴν ἴδια ἐπιμέλεια.

Ἄλλες δοκιμαστικὲς τομὲς ποὺ ἀνοίχτηκαν στὸ βόρειο τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, παράλληλα μὲ τὶς ἐργασίες θεμελιώσεως, ἔφτασαν ὡς τὸ φυσικὸ βράχο ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 7 καὶ 8 μ. Βρέθηκαν καθαρὲς μυκηναϊκὲς ἐπιχώσεις μὲ πολλὰ ὄστρακα καὶ λίγα κομμάτια εἰδωλίων (μεταξύ τους καὶ ἕνα τύπου Τ), χωρὶς ὅμως λείψανα τοίχων.

Ὁδὸς Πελοπίδου 28

Στὸ οἰκόπεδο, ἰδιοκτησίας Δ. Παυλογιαννοπούλου, ποὺ ἀνήκει τώρα στὸ Δημόσιο (Σ χ έ δ. 6, ἀριθ. 3), εἶχε βρεθεῖ ὅπως εἶναι γνωστὸ (ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 233-235), τὸ 1964, παράρτημα τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου μὲ πινακίδες τῆς γραμμικῆς Β γραφῆς, τμῆμα χάλκινης πανοπλίας καὶ ἄλλα χάλκινα καὶ ἐλεφάντινα ἀντικείμενα. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ καθαρισμοῦ τῶν ἀρχαίων τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε τυχαῖα, στὴ δυτικὴ παρειὰ τῆς ἐπιχώσεως πρὸς τὴν ὁδὸ Πελοπίδου καὶ σὲ βάθος 1.10 μ. κιβωτιόσχημος τάφος τῆς προχωρημένης ὑπομυκηναϊκῆς ἐποχῆς μὲ δύο ὑπομυκηναϊκὰ ἀγγεῖα: μόνωτο κύπελλο μονόχρωμο καὶ ἄβαφη πρόχου (ΑΑΑ VIII (1975), σ. 86 κ.έ., εἰκ. 2-3).

Ὁδὸς Δαγλαρίδου 14

Τὸ οἰκόπεδο, ἰδιοκτησίας ἀ)φῶν Δ. Παυλογιαννοπούλου, βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς Καδμείας ἀκροπόλεως, ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὴ νότια πλαγιὰ τοῦ λόφου Καστέλλι τῶν Θηβῶν. Κατὰ τὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ποὺ ἔγινε στὸ οἰκόπεδο βρέθηκε μεγάλος ΜΕ ταφικὸς πίθος ποὺ περιεῖχε τὸ διαλυμένο σκελετὸ μικροῦ παιδιοῦ, ἀκέραιη μινυακὴ κύλικα καὶ τρία μικρὰ πήλινα σφαιρίδια (ΑΑΑ VIII (1975), σ. 25 κ.έ.).

Ὁδὸς Πολυνείκους 10

Τὸ οἰκόπεδο, ἰδιοκτησίας Ἰω. Σαρακοστιανοῦ, βρίσκεται 30 μ. περίπου νότια τῶν Ἠλεκτρῶν Πυλῶν (Σ χ έ δ. 6, ἀριθ. 11) καὶ 150 μ. περίπου δυτικὰ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου. Στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου αὐτοῦ βρέθηκαν κυρίως ἀρχαῖα τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ κλασικῆς ἐποχῆς, τῶν ὁποίων τὴ δημοσίευση τόσο στὰ Χρονικὰ τοῦ ΑΔ, ὅσο καὶ τὴν ὁριστική, ἀνέλαβε ἡ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων δ. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου (βλ. ἀνωτέρω, σ. 427 κ.έ.).

Πάντως στὸ χῶρο αὐτὸ πρέπει νὰ ὑπῆρχε μυκηναϊκὴ ἐγκατάσταση, ὅπως δείχνουν τὰ πολυάριθμα μυκηναϊκὰ ὄστρακα ποὺ βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ οἰκοπέδου καὶ ὅπως περιμέναμε ἄλλωστε, ἀφοῦ οἱ Ἠλέκτρες Πύλες, στὴν περιοχὴ τῶν ὁποίων ὁ Κεραμόπουλλος εἶχε ἐντοπίσει λείψανα μυκηναϊκῶν τοίχων, εἶναι τόσο κοντά. Στὴ μία ἀπὸ τὶς δύο τομὲς ποὺ ἀνοίχτηκαν στὸ οἰκόπεδο αὐτὸ βρέθηκε τμῆμα τοίχου (Π ί ν. 288 α) σὲ μῆκος 3.25 μ. μὲ διεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Διατηρεῖται σὲ ὕψος 2.40 μ. καὶ ἔχει πλάτος 0.80 μ. Εἶναι κτισμένος μὲ μεγάλες ἀκατέργαστες πέτρες, χωρὶς συνδετικὴ ὕλη, μὲ τὰ κενὰ ἀνάμεσά τους γεμισμένα μὲ μικρότερες πέτρες. Φαίνεται νὰ εἶναι μυκηναϊκὸς καὶ ἀπὸ τὴν τοιχοδομία του καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν ἐπίχωση ἀνάμεσα στὶς πέτρες τοῦ τοίχου βρέθηκαν ὄστρακα μυκηναϊκά.

Ὁδὸς Ἰσμήνης 8

Τὸ οἰκόπεδο, ἰδιοκτησίας Γ. Ἰωάννου, βρίσκεται στὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς Καδμείας (Σ χ έ δ. 6, ἀριθ. 12). Ἔγινε μικρὴ δοκιμαστικὴ ἔρευνα. Βρέθηκαν συμπλέγματα καταστραμμένων ὑστερορρωμαϊκῶν τοίχων. Οἱ ἐπιχώσεις ἦταν πολὺ ταραγμένες καὶ περιεῖχαν ὄστρακα ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινά, ἀλλὰ καὶ λίγα μυκηναϊκὰ καὶ μεσοελλαδικά.

Ὁδὸς Δαγλαρίδου 4

Τὸ οἰκόπεδο, ἰδιοκτησίας Κ. Λούκου, εἶναι 50 μ. περίπου ἀνατολικὰ ἀπὸ τὶς Προιτίδες Πύλες, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ λόφο Καστέλλι, στὴν ἀρχὴ τῆς ὁδοῦ Δαγλαρίδου. Μὲ τὴν ἀνασκαφὴ ποὺ ἔγινε βρέθηκαν συγκροτήματα μεταβυζαντινῶν τοίχων, ἀγωγῶν καὶ ἀποθετῶν (Π ί ν. 288 β), θεμελιωμένα ἀπευθείας πάνω στὸ φυσικὸ βράχο ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος μόνο 1-1.50 μ. Γενικὰ παρατηρεῖται τὸ φαινόμενο ὅτι οἱ χῶροι ποὺ ἀνασκάπτονται ἐκτὸς τῆς Καδμείας ἔχουν ἐπιχώσεις μὲ μικρὸ πάχος, ἐνῶ ὁλόκληρη σχεδὸν ἡ ἔκταση μέσα στὴν Καδμεία, ἐκτὸς ἀπὸ μικρὸ τμῆμα στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου, ἔχει ἐπιχώσεις μὲ ἐξαιρετικὰ μεγάλο πάχος. Αὐτὸ ὀφείλεται βέβαια στὴ συνεχὴ κατοίκηση τοῦ χώρου.

Ὁδὸς Ἰ. Μεταξᾶ 16

Στὸ οἰκόπεδο, ἰδιοκτησίας Γ. Μανάρα, ποὺ εἶναι στὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς Καδμείας, βρέθηκαν δύο τούρκικοι ἀποθέτες, σκαλισμένοι στὸ βράχο. Τὰ στόμια καὶ τῶν δύο ἀποθετῶν ἦταν φραγμένα μὲ κεραμίδια καὶ ἀσβέστη. Περιεῖχαν πέτρες, κόκαλα ζώων, στάχτες καὶ πολλὰ ὄστρακα μεταβυζαντινά.

Ὁδὸς Ἀμφίονος καὶ Βουρδουμπᾶ

Τὸ οἰκόπεδο τοῦ Εὐάγγ. Γιαννοπούλου βρίσκεται στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς Καδμείας. Στὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ποὺ ἔγινε βρέθηκαν τοῖχοι καὶ ἀποθέτες μεταβυζαντινοί, ὄχι καλὰ διατηρημένοι. Ἕνας ἀπὸ τοὺς τοίχους φαίνεται ρωμαϊκὸς καὶ εἶναι κτισμένος μὲ δουλεμένους πωρόλιθους σὲ δεύτερη χρήση, πέτρες, κεραμίδια καὶ κουρασάνι.

1974

Ὁδὸς Κάδμου 58

Τὸ οἰκόπεδο, ἰδιοκτησίας Α. Χρονοπούλου, βρίσκεται στὸ βορειοδυτικὸ τμῆμα τῆς Καδμείας (Σ χ έ δ. 6, ἀριθ. 13) καὶ ἔχει ἔκταση 128 τ.μ. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε μὲ πολὺ δύσκολες συνθῆκες ἐξαιτίας τοῦ μεγάλου πάχους τῶν ἐπιχώσεων. Ἀρκεῖ νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ φυσικὸς βράχος βρέθηκε σὲ βάθος ποὺ κυμαίνεται ἀπὸ 8-12 μ. Τὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ἔδειξαν ὅτι ὁ χῶρος εἶχε κατοικηθεῖ συνεχῶς ἀπὸ τὴν ΠΕ ἐποχὴ μέχρι σήμερα. Τὸ οἰκόπεδο ἐρευνήθηκε μὲ τομές, μία μεγάλη, διαστ. 6 × 6 μ., στὸ ἀνατολικὸ μισὸ τμῆμα του καὶ πέντε ἄλλες μικρότερες στὸν ὑπόλοιπο χῶρο.

Ὡς τὸ βάθος τῶν 4 μ. ἡ ἐπίχωση ἦταν πολὺ ταραγμένη καὶ περιεῖχε διάφορα οἰκοδομικὰ ὑλικά, ἀκόμη καὶ σύγχρονα. Βρέθηκαν λείψανα ρωμαϊκῶν καὶ ὑστερορρωμαϊκῶν τοίχων καὶ ἀγωγῶν καί, στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ οἰκοπέδου, ἑλληνιστικὸς τοῖχος, τοῦ ὁποίου τὴ δημοσίευση τόσο στὰ Χρονικὰ τοῦ ΑΔ, ὅσο καὶ τὴν ὁριστική, ἀνέλαβε ἡ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων δ. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ρωμαϊκοὺς τοίχους, καὶ ἰδίως ὁ ἑλληνιστικός, ἦταν θεμελιωμένοι πολὺ βαθιά, καταστρέφοντας ἔτσι σὲ πολλὰ σημεῖα τὸ μυκηναϊκὸ στρῶμα, καθὼς καὶ μυκηναϊκοὺς τοίχους καὶ δάπεδα.

Ἀπὸ τὸ βάθος τῶν 6 μ. καὶ κάτω ἡ ἐπίχωση ἦταν καθαρὰ μυκηναϊκὴ μὲ πολλὰ ὄστρακα τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ1 περιόδου κυρίως. Βρέθηκαν τμήματα μυκηναϊκῶν τοίχων, πολὺ καταστραμμένων, καθὼς καὶ τμήματα δύο δωματίων ποὺ δὲν συνδέονται ὅμως μεταξύ τους (Πίν. 288 γ - δ). Οἱ μυκηναϊκοὶ αὐτοὶ τοῖχοι ἦταν κτισμένοι μὲ μεγάλες ἀδούλευτες πέτρες, χωρὶς συνδετικὴ ὕλη, καὶ διατηροῦσαν μόνο ἕνα δόμο. Ὁ καλύτερα σωζόμενος τοῖχος δὲν ξεπερνᾶ τὸ ὕψος τῶν 0.70 μ. Τὰ δάπεδα καὶ στὰ δύο δωμάτια ἦταν ἀπὸ πατημένο χῶμα καὶ πάνω σ' αὐτὸ βρέθηκαν πολλὰ ὄστρακα, κομμάτια ἀπὸ εἰδώλια Φ καὶ Ψ, κομμάτια χάλκινα ἀπροσδιόριστα καὶ φύλλα διπλωμένα ἀπὸ μολύβι.

Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ οἰκοπέδου ἀνοίχτηκε μιὰ τομὴ παράλληλη πρὸς τὸ δρόμο. Τὸ καθαρὰ μυκηναϊκὸ στρῶμα ἄρχιζε καὶ ἐδῶ σὲ βάθος 6 μ. Δὲν ὑπῆρχαν καθόλου τοῖχοι στὸ μυκηναϊκὸ στρῶμα στὴν τομὴ αὐτή. Σὲ βάθος 7 μ. βρέθηκε σχεδὸν ἀκέραιο χάλκινο χαλινάρι (Πίν. 288 ε), διατηρημένο θαυμάσια, μήκ. 0.31 μ. Μαζὶ μὲ τὸ χαλινάρι βρέθηκε καὶ χάλκινο μαχαίρι, ὄχι καλῆς διατηρήσεως (Πίν. 288 στ), καὶ ἀρκετὰ ὄστρακα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἰκονίζονται στὸν Πίν. 289 α.

Κάτω ἀπὸ τὸ μυκηναϊκὸ στρῶμα ὑπῆρχε νεκροταφεῖο μὲ ΜΕ κιβωτιόσχημους τάφους, οἱ περισσότεροι ὅμως ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχαν καταστραφεῖ ἀπὸ τὰ μυκηναϊκὰ κτίσματα. Καθαρίστηκαν δύο τέτοιοι τάφοι. Ὁ ἕνας, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 8.50 μ., ἦταν μικρός, σχεδὸν τετράγωνος, διαστ. 1 × 0.85 μ. καὶ κατασκευασμένος ἀπὸ πλίνθινες πλάκες. Ἡ καλυπτήρια πλάκα ἔλειπε. Περιεῖχε τριμμένα ὀστᾶ μικροῦ παιδιοῦ καὶ σχεδὸν ἀκέραιο μινυακὸ κύπελλο (Πίν. 289 β). Ὁ δεύτερος τάφος ἦταν κτισμένος μὲ μεγάλες λίθινες πλάκες καὶ εἶχε μία μεγάλη μονολιθικὴ πλάκα γιὰ καλυπτήρια. Οἱ διαστάσεις του ἦταν 1.90 × 1 μ. Περιεῖχε δύο σκελετοὺς ἐνηλίκων σὲ στάση συνεσταλμένη καὶ τρία σχεδὸν ἀκέραια ΜΕ ἀγγεῖα: ἄβαφη πρόχου μὲ ὀπισθότμητο στόμιο (Πίν. 289 γ), μινυακὸ ἀμφορίσκο μὲ σφαιρικὸ σῶμα καὶ ὁριζόντιες αὐλακώσεις στὸν ὦμο (Πίν. 289 δ) καὶ μόνωτο ἄβαφο κύπελλο, μὲ τραχιὰ ἐπιφάνεια καὶ μελανὲς κηλίδες (Πίν. 289 ε).

Πρὸς τὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ οἰκοπέδου ὁ φυσικὸς βράχος βρέθηκε σὲ βάθος 11 μ. Μετὰ τὸ ΜΕ στρῶμα στὴν τομὴ αὐτὴ καὶ σὲ βάθος 10 μ. βρέθηκε τμῆμα ΠΕ τοίχου. Ἡ ἐπίχωση στὸ βάθος αὐτὸ ἔδωσε πολλὰ ΠΕ ὄστρακα. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ ὑπῆρχαν κομμάτια ἀπὸ μόνωτο κύπελλο (Trojan cup), μὲ στιλβωτὸ ἐρυθρὸ ἐπίχρισμα, ποὺ συγκολλήθηκαν καὶ σχηματίστηκε ἔτσι ὁλόκληρο τὸ ἀγγεῖο, ὕψ. 0.12 μ. (Πίν. 289 στ). Εἶναι τροχήλατο μὲ πολὺ λεπτὰ τοιχώματα καὶ θαυμάσια στιλβωμένη ἐπιφάνεια.

Ὁδὸς Δολόγλου 3

Τὸ οἰκόπεδο, ἰδιοκτησίας Πλούμη, βρίσκεται στὸ κέντρο σχεδὸν τῆς Καδμείας, 50 μ. περίπου δυτικὰ ἀπὸ τὸ παράρτημα τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου στὸ οἰκόπεδο Παυλογιαννοπούλου (Σχέδ. 6, ἀριθ. 14). Ἔχει ἔκταση 150 τ.μ. περίπου καὶ ἐρευνήθηκε μὲ δύο μεγάλες τομές. Ἀπὸ τὴν ἔρευνα διαπιστώθηκε ὅτι μεταβυζαντινοὶ τοῖχοι καὶ ἀποθέτες εἶχαν κάνει μεγάλη καταστροφὴ στὰ ὑπάρχοντα μυκηναϊκὰ κτίσματα. Ἔτσι στὴν τομὴ Β βρέθηκαν μόνο συμπλέγματα τοίχων καὶ δύο ἀποθέτες μεταβυζαντινῶν χρόνων, ποὺ εἶχαν φτάσει ὡς τὸ φυσικὸ βράχο καὶ εἶχαν διαλύσει παλιότερους τοίχους.

Στὴν τομὴ Α τὰ εὑρήματα ἦταν πιὸ ἐνδιαφέροντα. Μετὰ τὰ ἐπιφανειακὰ χώματα βρέθηκαν διάφοροι τοῖχοι μεταβυζαντινοί, δύο ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν παράλληλοι καὶ πολὺ κοντὰ ὁ ἕνας στὸν ἄλλον καὶ θεμελιωμένοι πάνω σὲ ἄλλους τοίχους ἐπίσης μεταβυζαντινούς (Πίν. 290 α). Οἱ τοῖχοι αὐτοὶ εἶχαν φτάσει πολὺ βαθιὰ καὶ κατέστρεψαν κάθε παλιότερο στρῶμα στὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς τομῆς. Στὸν ὑπόλοιπο χῶρο ἀπὸ τὸ βάθος τῶν 3.50 μ. ἄρχισαν νὰ ἐμφανίζονται μυκηναϊκὰ ὄστρακα καὶ κομμάτια ἀπὸ μυκηναϊκὰ εἰδώλια. Στὸ βάθος τῶν 4 μ. ἐμφανίστηκε πρὸς τὴ νότια πλευρὰ τῆς τομῆς μυκηναϊκὸς τοῖχος. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ ἀρχικὴ τομὴ Α διευρύνθηκε πρὸς Ν. καὶ ἔφτασε μέχρι τὸ δρόμο. Μὲ τὴν ἔρευνα ποὺ ἔγινε στὸν τομέα αὐτὸ βρέθηκαν τμήματα δύο μυκηναϊκῶν δωματίων κτισμένα τὸ ἕνα ἐπάνω στὸ ἄλλο (Πίν. 290 β). Τὸ παλιότερο δωμάτιο, τὸ βορειότερο, ἔχει τοίχους καλοκτισμένους μὲ μεγάλες καὶ μικρὲς ἀδούλευτες πέτρες, χωρὶς συνδετικὴ ὕλη (Πίν. 290 γ). Οἱ τοῖχοι ἔχουν πλάτος 0.60 μ. καὶ σώζονται σὲ ὕψος 0.60 μ. Τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου ἦταν ἀπὸ ὑπόλευκο πηλό. Ὅταν καθαρίστηκε ἡ ἐπίχωση στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου φάνηκε ὅτι οἱ τοῖχοι ἦταν θεμελιωμένοι πάνω στὸ φυσικὸ βράχο. Φαίνεται ὅτι στὴν ἐσωτερική τους ἐπιφάνεια ἦταν καλυμμένοι μὲ κονίαμα, γιατὶ στὴν ἐπίχωση βρέθηκαν πολλὰ μικρὰ κομματάκια κονιάματος μὲ χρώματα λευκό, κόκκινο καὶ κίτρινο. Τὰ ὄστρακα τῆς ἐπιχώσεως ἦταν πρώιμα μυκηναϊκά (ΥΕ Ι-ΙΙΑ). Βρέθηκαν ἀκόμη καὶ λίγα ΜΕ καὶ μέσα στὸ δωμά-

τιο καὶ ἔξω, στὴν ἐπίχωση κοντὰ στὸ φυσικὸ βράχο καὶ αὐτὸ δείχνει ὅτι τὸ δωμάτιο θεμελιώθηκε πάνω σὲ ΜΕ στρῶμα.

Τὸ νεώτερο δωμάτιο κτίστηκε στὸν ἴδιο σχεδὸν ἄξονα μὲ τὸ παλιότερο, λίγο ἀνατολικότερα, καὶ κατέλαβε τὸ μεγαλύτερο τμῆμα του. Μεταξὺ τῶν δύο δωματίων μεσολαβεῖ ἐλάχιστη ἐπίχωση. Οἱ δύο τοῖχοι τοῦ νεώτερου δωματίου σώζονται σὲ μῆκος 3 καὶ 1.70 μ. καὶ δὲν εἶναι τόσο καλοκτισμένοι ὅσο οἱ τοῖχοι τοῦ παλιότερου. Ἔχουν πλάτος 0.50 μ. καὶ συνολ. ὕψος (μαζὶ μὲ τὰ θεμέλια) 0.90 μ. (Πίν. 290 β). Πάνω ἀπὸ τὸ δάπεδο ὅμως ἐλάχιστα ἐξέχουν. Τὰ δάπεδο ἦταν ἀπὸ πηλό. Στὴν ἐπίχωση ποὺ κάλυπτε τὸ δάπεδο βρέθηκαν λίγα ὄστρακα, κομματάκια ἀπὸ κονίαμα μὲ χρώματα λευκὸ καὶ κόκκινο καὶ ἀρκετὲς σπασμένες κεραμίδες ἀπὸ τὴ στέγη. Τὸ δάπεδο καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου αὐτοῦ εἶχαν πολὺ ἔντονα ἴχνη ἀπὸ φωτιὰ καὶ αὐτὸ δείχνει ὅτι ἡ καταστροφή του ἔγινε ἀπὸ πυρκαγιά.

Ἀφοῦ κρατήθηκε δείκτης γιὰ τὴ στρωματογραφία σὲ ἕνα σημεῖο τοῦ δωματίου αὐτοῦ (Πίν. 290), ἡ ἀνασκαφὴ προχώρησε βαθύτερα. Σὲ βάθος 0.90 μ. βρέθηκε τὸ τέρμα τῶν τοίχων τοῦ δωματίου καὶ λίγο βαθύτερα τὸ δάπεδο τοῦ παλιότερου δωματίου, καθὼς καὶ ἡ πρὸς Ν. συνέχεια τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς τοίχους του (Πίν. 290 β, δ). Στὸ βάθος αὐτὸ τοῦ δαπέδου τοῦ παλιότερου δωματίου (συνολικὰ 5 μ.) βρέθηκε ρωμαϊκὸς ἀγωγὸς μὲ πήλινους σωλῆνες, διαμ. 0.20 μ. (Πίν. 290 δ). Ἡ τοποθέτηση τοῦ ρωμαϊκοῦ ἀγωγοῦ τόσο βαθιὰ εἶχε κόψει τὸ δάπεδο τοῦ πρώτου μυκηναϊκοῦ δωματίου ποὺ εἶχε φυσικὰ καταστρέψει τὴ στρωματογραφία τῆς ἐπιχώσεως μεγάλου μέρους τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ δεύτερου δωματίου.

Καὶ τὰ δύο αὐτὰ μυκηναϊκὰ δωμάτια ἔχουν προσανατολισμὸ ὅμοιο μὲ ἐκεῖνον τῶν ἄλλων συγκροτημάτων τοῦ παλιοῦ Καδμείου, ἕνα τμῆμα τοῦ ὁποίου διατηρεῖται στὸ οἰκόπεδο Παυλογιαννοπούλου, 50 μ. ἀνατολικότερα. Φυσικὰ εἶναι πολὺ σημαντικὸ ὅτι ἔχουμε δύο ἀλλεπάλληλες οἰκοδομικὲς φάσεις μὲ κτίσματα ποὺ ἔχουν τὸν ἴδιο προσανατολισμό (συγκροτήματα τοῦ παλιοῦ Καδμείου;). Ἡ μελέτη τῆς κεραμεικῆς ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις τῶν δωματίων θὰ ἀποδώσει ἀσφαλῶς πολὺ ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὴ χρονολόγηση.

Ὁδὸς Πελοπίδου 28

Στὸ οἰκόπεδο, ἰδιοκτησίας Παυλογιαννοπούλου (Σχέδ. 6, ἀριθ. 3), ποὺ ἀνήκει τώρα στὸ Δημόσιο, εἶχαν βρεθεῖ, ὅπως εἶναι γνωστό, σὲ παλιότερες ἀνασκαφές, παράρτημα τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου μὲ σημαντικὰ κινητὰ εὑρήματα καὶ βαθύτερα νεκροταφεῖο τοῦ τέλους τῆς ΜΕ ἐποχῆς[11]. Οἱ τοῖχοι τοῦ ἀνακτόρου διατηροῦνται τώρα ὁρατοὶ στὸ οἰκόπεδο. Τὸν Αὔγουστο τοῦ 1974, μετὰ τὸν καθαρισμὸ τῶν ἀρχαίων, ἐρευνήσαμε μὲ δύο τομὲς μικρὸ χῶρο στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, ποὺ εἶχε μείνει ἄσκαφτο. Βρέθηκαν ἀποσπασματικὰ τμήματα τοίχων καὶ δαπέδου ποὺ ἀσφαλῶς ἀνήκουν στὸ ἀνακτορικὸ συγκρότημα ποὺ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ παλιότερα στὸ οἰκόπεδο (Πίν. 291 α). Ἔχουν τὸν ἴδιο προσανατολισμὸ καὶ τὴν ἴδια τοιχοδομία. Δυστυχῶς ἦταν τόσο πολὺ καταστραμμένοι ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες οἰκοδομικὲς ἐργασίες, ὥστε δὲν συγκροτοῦν τὴ συνέχεια τοῦ κτιρίου πρὸς Α. Σ' ὁλόκληρη τὴ στρώση αὐτὴ τῶν τοίχων καὶ τοῦ δαπέδου ὑπῆρχαν πολὺ ἔντονα ἴχνη ἀπὸ φωτιά, ἐπιβεβαιώνοντας καὶ πάλι ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀνακτορικοῦ παραρτήματος στὸ οἰκόπεδο αὐτὸ ἔγινε ἀπὸ πυρκαγιά. Στὸ δάπεδο δὲν βρέθηκαν ἀξιόλογα ἀντικείμενα, παρὰ μόνο ἀρκετὰ ὄστρακα ποὺ φαίνονται νὰ εἶναι ὅλα τῆς ΥΕ IIIB1 περιόδου.

Λίγο βαθύτερα βρέθηκαν τρεῖς ΜΕ κιβωτιόσχημοι τάφοι ποὺ ἀσφαλῶς ἀνήκουν στὸ ΜΕ νεκροταφεῖο τοῦ οἰκοπέδου. Οἱ δύο βρέθηκαν καταστραμμένοι καὶ ἀνοιγμένοι. Ὁ τρίτος ἦταν ἄθικτος (Πίν. 291 β - γ). Ἐδραζόταν ἐπάνω στὸ φυσικὸ βράχο καὶ ἦταν κατασκευασμένος μὲ τέσσερις ὄρθιες μονολιθικὲς σχιστολιθικὲς πλάκες στὰ τοιχώματα. Εἶχε τρεῖς καλυπτήριες πλάκες μὲ μικρότερες πέτρες στὰ κενὰ μεταξύ τους. Τὸ δάπεδό του ἦταν ὁ φυσικὸς βράχος μὲ πολὺ καλὰ δουλεμένη ἐπιφάνεια. Διαστάσεις: μήκ. 1.60, πλ. 1.10 καὶ βάθ. 0.60 μ. Περιεῖχε τὰ ὀστᾶ δύο τουλάχιστον σκελετῶν, ἐνήλικου καὶ μικροῦ παιδιοῦ. Τὰ ὀστᾶ τοῦ παιδιοῦ, ποὺ θὰ ἦταν στὴ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ τάφου, εἶχαν σχεδὸν διαλυθεῖ. Ὁ σκελετὸς τοῦ ἐνήλικου βρέθηκε σὲ ὕπτια στάση, λοξά, μὲ τὸ κεφάλι στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία καὶ τὰ πόδια διπλωμένα στὴ βορειοανατολικὴ γωνία. Κάτω ἀπὸ τὸ κεφάλι του βρέθηκε ἀκέραιο κύπελλο Βαφειοῦ, ἄβαφο, μὲ φανερὰ τὰ ἴχνη τοῦ τροχοῦ στὴν ἐξωτερική του ἐπιφάνεια, τοῦ τέλους τῆς ΜΕ ἐποχῆς (Πίν. 291 δ).

Ὁδὸς Λαγλαρίδου 12

Τὸ οἰκόπεδο Ἐ. Γεωργίου βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν Καδμεία, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ λόφο Μικρὸ Καστέλλι. Ἐρευνήθηκε μὲ τέσσερις τομὲς σ' ὁλόκληρη σχεδὸν τὴν ἔκτασή του. Βρέθηκαν μόνο συμπλέγματα βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν τοίχων καὶ ἀποθετῶν, καὶ πολλὰ χονδροειδῆ ὄστρακα τῶν ἐποχῶν αὐτῶν. Ὁ φυσικὸς βράχος βρέθηκε σὲ βάθος 0.80 μ. Ἐκτὸς ἀπὸ λίγα ὑστερορρωμαϊκὰ ὄστρακα δὲν βρέθηκε οὔτε ἕνα ὄστρακο παλιότερης ἐποχῆς.

Τάφρος ΔΕΗ στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Βουρδουμπᾶ καὶ Πινδάρου

Ὁ χῶρος βρίσκεται 20 μ. περίπου ἀνατολικότερα

11. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 197. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 233-234. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 209.

ἀπὸ τὴν «οἰκία τοῦ Κάδμου» (Σχέδ. 6, ἀριθ. 1). Ἀμέσως μετὰ τὰ ἐπιφανειακὰ χώματα ἄρχιζε καθαρὴ μυκηναϊκὴ ἐπίχωση μὲ πολλὰ μυκηναϊκὰ ὄστρακα καὶ λίθους, ποὺ φαίνονταν νὰ προέρχονται ἀπὸ διαλυμένους μυκηναϊκοὺς τοίχους. Στὴν ὁδὸ Πινδάρου ὁ βράχος φάνηκε σὲ βάθος 0.50 μ., ἐνῶ χαμηλότερα πρὸς τὴν ὁδὸ Βουρδουμπᾶ ἦταν σὲ βάθος 1.20 μ.

Ὁδὸς Ἐπαμεινώνδου καὶ Λίρκης (Σχέδ. 6, ἀριθ. 15)

Στὸ οἰκόπεδο Μπάκα βρέθηκαν μόνο λείψανα μεταβυζαντινῶν τοίχων καὶ ἀποθέτες.

Ὁδὸς Πολυνείκους καὶ Μητροπόλεως

Τὸ οἰκόπεδο Φλώρη εἶναι δίπλα στὸ δυτικὸ πύργο τῶν Ἠλεκτρῶν Πυλῶν (Σχέδ. 6, ἀριθ. 16). Παρακολουθήσαμε τὶς ἐκσκαφὲς γιὰ τὴ διάνοιξη βόθρου στὸ προαύλιο τῆς οἰκίας. Ἡ ἐκσκαφὴ ἔφτασε ὡς τὸ βάθος τῶν 3 μ. Βρέθηκαν πολλὰ ὄστρακα διάφορων ἐποχῶν, ρωμαϊκά, μελαμβαφή, κλασικὰ καὶ ἑλληνιστικά, μυκηναϊκά, μεσοελλαδικὰ καὶ πρωτοελλαδικά. Τὸ σπουδαιότερο ὅμως εὕρημα ἦταν ἕνα πρωτοκυκλαδικὸ εἰσαγμένο ὄστρακο: λαβὴ ἀσκοῦ μὲ μαῦρο στιλπνὸ ἐπίχρισμα καὶ ἐγχάρακτη διακόσμηση ἀπὸ ὁμόκεντρους κύκλους γεμισμένους μὲ ὑπόλευκο ἐπίχρισμα.

Κ. ΛΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΣΕΛΑΝΤΙ - ΜΑΥΡΟΜΑΤΙΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1973, εἰς ἀγρὸν ἰδιοκτησίας Π. Πελώνη, κείμενον παρὰ τὴν παλαιὰν Ἐθνικὴν ὁδὸν Θηβῶν-Λεβαδείας εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ 3 χλμ. πρὸς Α. τῆς Ἁλιάρτου, ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, διενεργηθεῖσα κυρίως διὰ τομῶν λόγῳ τῆς μεγάλης ἐκτάσεως τοῦ ἀγροῦ, ἔφερεν εἰς φῶς τμήματα κτηρίου μνημειώδους κατασκευῆς, τὸ ὁποῖον καταλαμβάνει ὁλόκληρον τὴν ἐκ τεσσάρων στρεμμάτων ἔκτασιν τοῦ ἀγροῦ (Σχέδ. 10)[1].

Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐπροχώρησεν εἰς βάθος πέραν τοῦ ἀνωτέρου σωζομένου δόμου τῶν τοίχων, διότι κατ' αὐτὴν τὴν φάσιν τῶν ἐργασιῶν κατεβλήθη προσπάθεια νὰ ἀποκαλυφθῇ, ὅσον ἦτο δυνατόν, ἡ μορφὴ τῆς κατόψεως τοῦ κτηρίου. Τελικῶς διακρίνονται δύο ἐπιμήκη τμήματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα φαίνεται, ὅτι συναντῶνται κατ' ὀρθὴν γωνίαν. Τὸ πρὸς Β. τμῆμα, ἔχον κατεύθυνσιν Α.-Δ., συνίσταται ἐξ ἑνὸς ὀρθογωνίου οἰκοδομήματος, μήκ. 48.65 καὶ πλ. 8.25 μ., τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθησαν πλήρως ὁ νότιος μακρὸς καὶ ὁ ἀνατολικὸς στενὸς τοῖχος, μερικῶς δὲ ὁ πρὸς Β. ὁρίζων τοῦτο. Ἐχωρίζετο δι' ἐγκαρσίων τοίχων εἰς μικροτέρους χώρους πλάτους περὶ τὰ 5 μ. Τὸ ἕτερον τμῆμα πρὸς Δ., ἔχον κατεύθυνσιν Β.-Ν., ἦτο τῆς αὐτῆς μορφῆς, ὅσον τοὐλάχιστον ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον γενομένων τομῶν, καὶ ἔχει μῆκος περὶ τὰ 51.25 μ.

Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μεγάλων ὀρθογωνίων λιθοπλίνθων, κροκαλοπαγῶν κυρίως καὶ πωρίνων, πλ. 0.70 μ. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ κτηρίου καταλαμβάνει ἔκτασιν συνολικῶς 59.75 × 48.65 μ. καὶ ἐκτείνεται καὶ πρὸς Α. καὶ πρὸς Ν. πέραν τοῦ ἤδη ἀποκαλυφθέντος τμήματός του.

Τὸ κτήριον ὁμοιάζει μὲ ἀγορὰν μὲ τὰς δύο τοὐλάχιστον πλευράς της — τὴν βόρειον καὶ τὴν δυτικὴν — καταλαμβανομένας ἀπὸ καταστήματα καὶ στοάν. Οἰκοδομικὰ λείψανα εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ ἀγροῦ καὶ εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν αὐτοῦ ἴσως διὰ νέας ἀνασκαφῆς ἀποδειχθοῦν ἀνήκοντα εἰς παρομοίας μορφῆς τμήματα τῆς ἀγορᾶς, ἡ ὁποία οὕτω θὰ περιεβάλλετο κατὰ τὰς τέσσαρας πλευράς της ὑπὸ στοῶν καὶ καταστημάτων μὲ εἴσοδον εἰς μίαν τῶν πλευρῶν της, κατὰ τὰ γνωστὰ δείγματα τοιαύτης μορφῆς ἀγορῶν, ὡς τῆς Μιλήτου, Πριήνης κ.ἄ.[2].

Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἀπέδωσε κινητὰ εὑρήματα, ἐκτὸς ἀριθμοῦ ὀστράκων ἐκ τῶν ἐπιχώσεων, κλιμακουμένων ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Τὸ κτήριον ἐκ τῶν ὀστράκων καὶ τῆς τοιχοδομίας του χρονολογεῖται περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὁ διὰ παλαιοτέρας ἀνασκαφῆς εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ ἀγροῦ ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν., φαίνεται ἐκ τῆς τοιχοδομίας του, ὅτι εἶναι μεταγενεστέρα προσθήκη εἰς τὸ κτήριον.

Εἰς ὑψώματα ἐγγὺς τοῦ ἀγροῦ Πελώνη πρὸς Ν. σώζονται οἰκοδομικὰ λείψανα ἱεροῦ καὶ συνοικισμοῦ ταυτισθέντα μὲ οἰκοδομήματα τῆς ἀρχαίας Ὀγχηστοῦ[3], κέντρου τῆς ὁμοσπονδίας βοιωτικῶν πόλεων (Στράβ. 9.412). Δὲν θὰ ἦτο λοιπὸν ἀνακριβὲς νὰ ὑποστηριχθῇ, ὅτι τὸ ἀνευρεθὲν ἐνταῦθα κτήριον ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ὀγχηστόν.

ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ

Ἐξ ἀφορμῆς ἀνευρέσεως δύο ἐπιτυμβίων στηλῶν κατὰ τὰς ἐργασίας ἀρόσεως εἰς ἀγρόν, ἰδιοκτησίας Παπαγγελῆ, εἰς θέσιν Βαρκὰ Χαιρωνείας, περὶ τὰ 3 χλμ. ΒΑ. τοῦ χωρίου Χαιρώνεια, διενηργήθη μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἥτις ἔφερεν εἰς φῶς λείψανα τάφων τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

Οἱ τάφοι οὗτοι ἦσαν κτιστοὶ δι' ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος, ἔκειντο δὲ παρ' ἀλλήλους μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ.-ΝΔ. Ὁ πυθμὴν των ἦτο ἐστρωμένος διὰ κεράμων καὶ τὰ τοιχώματά των ἦσαν ἐσωτερικῶς ἐπικεχρισμένα δι' ἀσβεστοκονιάματος. Δὲν εὑρέθη

1. Ἡ ἀποτύπωσις τοῦ κτηρίου ἐγένετο ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης, τὸ δὲ σχέδιον ἐξετελέσθη ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος κ. Μάνιας Φουντούκου-Μαραγκάκη, τὴν ὁποίαν καὶ εὐχαριστῶ θερμῶς.

2. R. Martin, Recherches sur l'agora grecque.

3. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 242. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 200-201. ΑΑΑ VI (1973), σ. 379 κ.ἑ.

πῶς ἐκαλύπτοντο. Διαστάσεις: 2 × 1.50, σωζ. ὕψ. 0.50 μ. καὶ 1.75 × 1.20, σωζ. ὕψ. 0.30 μ.

Οἱ τάφοι ἔκειντο ἐντὸς περιβόλου(;) σχήματος Π, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐκτισμένοι δι' ἀργολιθοδομῆς, ἦσαν δὲ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὰς σχηματιζομένας ἐνεπίγραφοι στῆλαι ἐκ τεφροῦ ἀσβεστολίθου μὲ ἀνθεμωτὴν ἐπίστεψιν, τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

Ἡ μία τούτων, σωζ. ὕψ. 1.36 μ., φέρει ἐπιγραφὴν εἰς τρεῖς στίχους: *ΓΑΑΥΚΙΑΣ / ΛΑΝΟΜΩ / ΘΕ-ΣΠΙΕΥΣ ΠΟΛΕΜΑΡΧΟΣ*

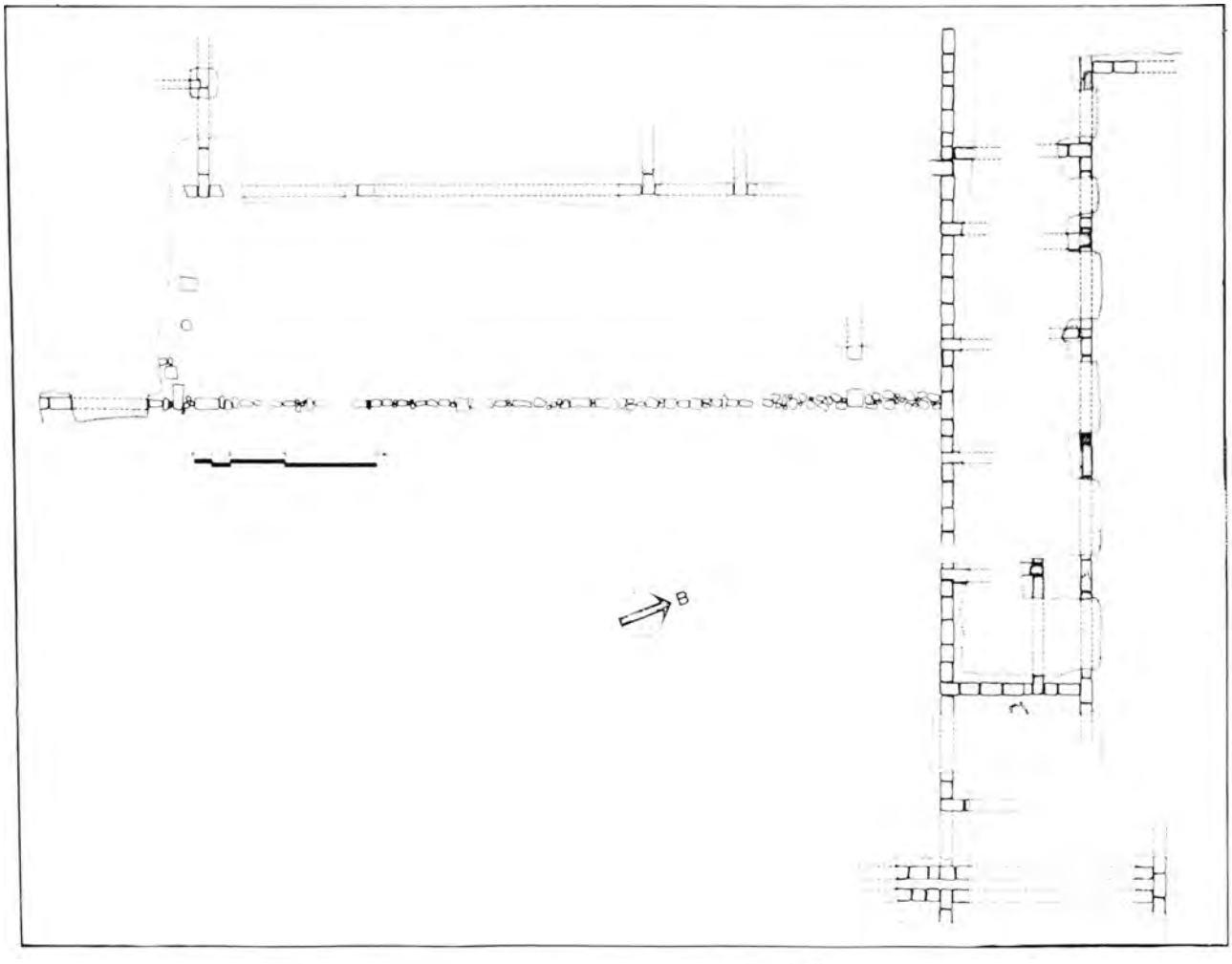

Σχέδ. 10. Σεϊντὴ Μαυροματίου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς ἀγρὸν Π. Πελώνη.

ἐσωτερικὰς γωνίας τούτου. Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἑνὸς τῶν τάφων εὑρέθη ὁμοίας κατασκευῆς τοῖχος, βαίνων καθέτως μὲ κατεύθυνσιν πρὸς ΒΑ. Οἱ τοῖχοι τοῦ περιβόλου ἐσώζοντο εἰς ὕψος 0.20-0.50 μ. καὶ εἶχον πλάτος 0.45-0.60 μ.

Τοῖχος ἐξ ἀργολιθοδομῆς ἀγνώστου χρήσεως, μήκ. 2.95, πλ. 0.50, ὕψ. 0.10-0.25 μ., εὑρέθη πρὸς Ν. τῶν τάφων μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ.-ΝΔ.

Οἱ τάφοι εὑρέθησαν πλήρεις χωμάτων, συλημένοι. Οὐδὲν κινητὸν εὕρημα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ἐκτὸς μικροῦ ἀριθμοῦ ὀστράκων ἀβαφῶν οἰκιακῶν σκευῶν.

Πλησίον τῶν τάφων εὑρέθησαν δύο ἐπιτύμβιαι

Ἡ ἑτέρα, σωζ. ὕψ. 1.21 μ., σώζει τμῆμα ἐπιγραφῆς εἰς τρεῖς στίχους:

ΚΑ...../ΟΓΧ...../ΑΓ.....

Φ. ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

ΛΙΘΑΡΕΣ ΘΗΒΩΝ

Ἡ πρώτη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐγένετο εἰς Λιθαρὲς κατὰ τὸ ἔτος 1968[1], ἐπανελήφθη τῷ 1971[2] καὶ 1972[3]

1. ΑΔ 24 (1969): Μελέται, σ. 28-50. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 184.
2. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 319.
3. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 264-265. ΑΑΑ VI (1973), σ. 371 κ.ἑ.

καὶ συνεχίσθη κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1973 μετὰ λίαν ἐνθαρρυντικῶν ἀποτελεσμάτων. Εἰς τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφὴν συνειργάσθησαν οἱ φοιτηταὶ τῆς ἀρχαιολογίας δ. Ναννὼ Μαρινάτου καὶ ὁ κ. Miles Thompson. Τὴν ἀποτύπωσιν ἔκαμεν ὁ ἀρχιτέκτων κ. Ν. Χατζηθεοδώρου.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐνετοπίσθη εἰς τὴν ἐφαπτομένην τοῦ ΠΕ συνοικισμοῦ περιοχὴν καὶ εἰς τὰ ὅρια τοῦ ἀπαλλοτριωθέντος ἀγροῦ, ὁ ὁποῖος διηρευνήθη, ἀποδοτικῶς, διὰ δοκιμαστικῶν τομῶν. Σκοπὸς τῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξεν ἡ ἐπισήμανσις τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς πολεοδομικῆς ὀργανώσεως τοῦ συνοικισμοῦ.

Οἱ νέοι τομεῖς ἠνοίχθησαν πρὸς Α. τοῦ «ἱεροῦ τῶν ταύρων», ὅπου εἶχε σταματήσει ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1971, καὶ πρὸς Δ. τῶν δωματίων 7 καὶ 19, ὅπου ἦτο τὸ ὅριον τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1972. Ἐπίσης προωθήθη ἡ διάνοιξις τῶν πρὸς Ν. τοῦ δρόμου τομέων, τῶν ὁποίων ἡ ἀνασκαφὴ εἶχεν ἀρχίσει τῷ 1972 (Σχέδ. 11).

Εἰς τὸν ἀνατολικὸν τομέα ἀπεκαλύφθη τὸ δωμάτιον 26, διαστ. 4 × 4.75 μ. Ἡ βορειοδυτικὴ γωνία εἶναι κατεστραμμένη, τὸ δὲ δάπεδον εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον κεκαλυμμένον διὰ λιθοστρώσεως καὶ ἐν μέρει διὰ στρώσεως αἰθάλης. Ὁ ἐν αὐτῷ εὑρεθεὶς βόθρος εἶχε κτισθῆ ἐπὶ τοῦ θεμελίου τοίχου παλαιοτέρας ΠΕ ἀρχιτεκτονικῆς φάσεως. Πρὸς Α. τοῦ δωματίου 26 ἀνεσκάφη ὁ μικρὸς τετραγωνικὸς χῶρος 27 καὶ τὸ δωμάτιον 28, διαστ. 4.50 × 4.25 μ. Πρὸς Β. καὶ καθέτως τοῦ δωματίου τούτου κατέρχεται ὁ διάδρομος 29. Τὰ δωμάτια 30, 31 καὶ 32 ἔχουν ἀνασκαφῆ μερικῶς. Παρὰ τὸν νότιον τοῖχον τοῦ δωματίου 32 εὑρέθη ἕτερος βόθρος.

Ὁ δρόμος, εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, συνεχίζεται ἔχων κατεύθυνσιν πρὸς Α. καὶ διέρχεται ἔξωθεν τῶν δωματίων 26, 28, 30 καὶ 31, παρουσιάζει δὲ ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος κλιμακώσεις, αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς καθέτους διαχωριστικοὺς τοίχους τῶν ὡς ἄνω δωματίων.

Εἰς τὸν δυτικὸν τομέα ἀπεκαλύφθησαν ὁ μικρὸς παραλληλόγραμμος χῶρος 8, τὸ δωμάτιον 33, διαστ. 2.10 × 2 μ. καὶ τὸ δωμάτιον 34, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνεσκάφη πλήρως. Ἐσωτερικῶς τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ δωματίου 34 εὑρέθησαν ἴχνη βόθρου.

Ὁ δρόμος συνεχίζεται καὶ πρὸς Δ. καὶ σχηματίζει ὁμοίαν πρὸς τὰς προαναφερθείσας κλιμάκωσιν. Τὸ συνολικὸν μῆκος τοῦ ἀποκαλυφθέντος δρόμου εἶναι 54 μ. καὶ ὁ μέσος ὅρος τοῦ πλάτους 2.50 μ., ἤτοι ὁ μέγιστος γνωστὸς μέχρι τοῦδε ΠΕ δρόμος.

Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ δρόμου καὶ εἰς τὸν δυτικὸν τομέα τῆς ἀνασκαφῆς, ἐκαθαρίσθη τὸ δωμάτιον 18, διαστ. 4.50 × 3.75 μ., καὶ ἐν μέρει τὰ δωμάτια 35 καὶ 36, ἔξωθεν τῶν ὁποίων καὶ ἐντὸς τοῦ δρόμου εὑρέθη μεγάλη ποσότης ὀψιανοῦ. Περαιτέρω διάνοιξις τοῦ νοτίου τομέως παρουσίασε πρὸς Α. καὶ παραλλήλως τοῦ δωματίου 19 τοῖχον μᾶλλον παλαιοτέρας οἰκοδομικῆς ΠΕ φάσεως. Λόγῳ τῆς διαταράξεως τῶν χωμάτων ἐκ τῆς ἀγροκαλλιεργείας, ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τῶν στρωμάτων ἐκ τῆς κεραμεικῆς δὲν εἶναι πάντοτε δυνατή. Ὁ χῶρος 21 πιθανῶς νὰ ἀνήκῃ εἰς τύπον οἰκίας «but and ben». Τὰ δωμάτια 22, 23 καὶ 24 ἔχουν ἀσαφῆ τὰ νότια ὅριά των. Παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ δωματίου 22 εὑρέθησαν δύο βόθροι, ὁ εἷς πλησίον τοῦ ἄλλου. Οὕτω τὸ σύνολον τῶν ἀνασκαφέντων ὁλικῶς καὶ μερικῶς χώρων ἀνέρχεται εἰς δεκαοκτώ.

Αἱ δοκιμαστικαὶ τάφροι ἠνοίχθησαν πρὸς Α. τοῦ συνοικισμοῦ εἰς ἀπόστασιν 33 μ., πρὸς Δ. εἰς ἀπόστασιν 10 μ. καὶ πρὸς Ν. αὐτοῦ εἰς ἀπόστασιν 50 μ. Ὅλαι ἀπέδωσαν ἴχνη ἀρχιτεκτονικά. Συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς πρὸς Β. τάφρου, τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1968, τὸ σύνολον τοῦ διερευνηθέντος χώρου ἀνέρχεται εἰς 97 × 88 μ.

Τὰ κεραμεικὰ καὶ ἄλλα εὑρήματα ὑπῆρξαν, ὡς καὶ κατὰ τὰς προηγουμένας περιόδους, ἀφθονώτατα καὶ καθαρῶς ΠΕ. Ἐκ τῆς χαρακτηριστικῆς ΠΕ Ι-ΙΙ κεραμεικῆς, ἀφθονοῦν οἱ σφαιρικοὶ δίωτοι σκύφοι καὶ κύπελλα μετὰ ἐρυθρᾶς ἐπιχρίσεως, εὐρύστομα ἀβαθῆ ἀγγεῖα τύπου λεκάνης, ἐξαιρετικῆς κεραμεικῆς ραμφόστομοι πρόχοι, χονδροειδῆ ἀγγεῖα μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως, φιαὶ κεραμεικὴ μετ' ἐγχαράξεων κυκλαδικοῦ τύπου καὶ ὄστρακα μετὰ γραπτῶν γραμμικῶν σχημάτων.

Ἐκ τῶν μὴ κεραμεικῶν εὑρημάτων, χαρακτηριστικώτερα ἦσαν τὰ ἑξῆς: μεγάλη ποσότης ὀψιανοῦ, λίθινα ἐργαλεῖα σφαιρικοῦ σχήματος συνήθως, λίθινοι τριπτῆρες καὶ σκεύη, πήλινα σφονδύλια, ὀστέινοι κύλινδροι καὶ χαλκῆ βελόνη.

Ὀστᾶ ζώων, ὀστρακοειδῆ καὶ ὄστρεα κοχλιῶν εὑρέθησαν ἐπίσης εἰς ἱκανὰς ποσότητας.

ΧΑΡΑ ΤΖΑΒΕΛΑ-ΕΥΔΕΝ

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Κατόπιν ἐπανειλημμένων ἐπισκέψεων κατὰ τὸ 1974 εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Βοιωτίας, ἥτις εὑρίσκεται ἔναντι τῆς Εὐβοίας καὶ διοικητικῶς ὑπάγεται εἰς τὴν Χαλκίδα, περισυνελέγη ἀρχαιολογικὸν ὑλικὸν ἐκ γνωστῶν ἀρχαίων θέσεων, ἐπεσημάνθησαν δὲ νέαι τοιαῦται (Σχέδ. 12).

ΒΑΧΑ

Πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ προϊστορικοῦ λόφου[1], ὁ ὁποῖος κεῖται ἔναντι τῆς Χαλκίδος, εἰς τὰ δεξιὰ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Χαλκίδος-Αὐλίδος. Κατὰ τὸ 1974 ἐγένοντο, ἄνευ ἀδείας τῆς ἡμετέρας ὑπηρεσίας καὶ εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἐπὶ τοῦ λόφου, δοκιμαστικαὶ τάφροι ὑπὸ Ἑταιρείας Μεταλλείων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταστραφοῦν ἀνεπανορ-

1. Δ. Θεοχάρης, ΑΕΜ VI (1959), σ. 282. S.C. Bakhuizen Salganeus and the Fortifications on its Mountains, 1970, σ. 16.

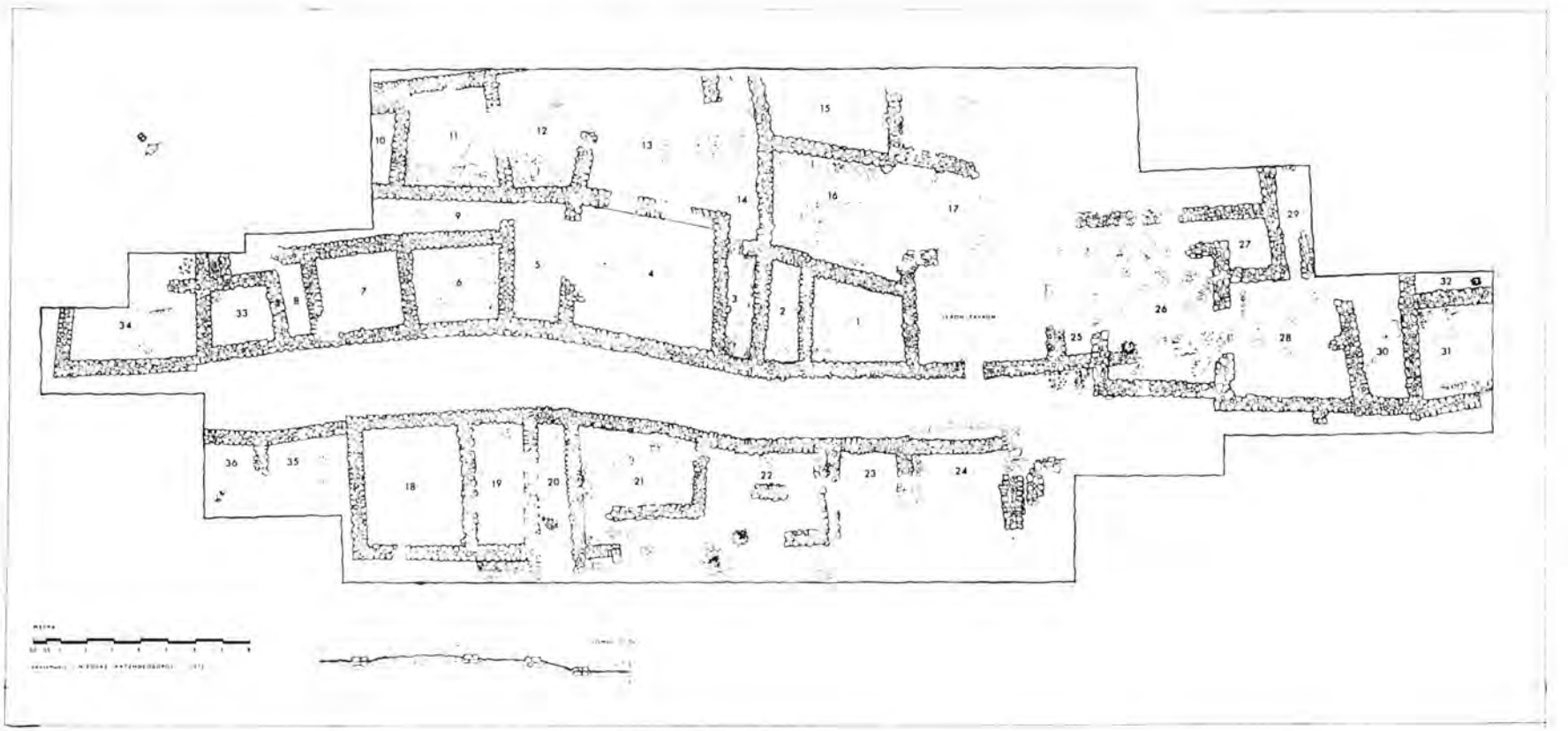

Σχέδ. 11. Λιθαρές. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

θώτως κτήρια διαφόρων ἐποχῶν, κυρίως ΜΕ καὶ μυκηναϊκῆς περιόδου. Εἰς πολλὰ σημεῖα δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εὐκρινῶς τὰς διαφόρους φάσεις κατοικήσεως τοῦ οἰκισμοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχὴ ἀνάγεται εἰς τὴν νεολιθικὴν περίοδον. Λείψανα κτηρίων φαίνονται εἰς τὴν δυτικὴν καὶ βόρειον πλευρὰν τοῦ λόφου.

Περισυνελέγησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος λίθινα ἐργαλεῖα καὶ πολλὰ τεμάχια ἀγγείων διαφόρων ἐποχῶν. Ἐντύπωσιν προξενεῖ ἡ ἀφθονία τῶν μυκηναϊκῶν κυλίκων καὶ τῶν θραυσμάτων ἀγγείων τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ-ΥΕ ΙΙΙΓ. Ἐξαιρετικῆς ποιότητος ἦσαν τὰ μινύεια καὶ ἀμαυρόχρωμα ΜΕ ὄστρακα. Ἀπεδείχθη ὅτι πρόκειται περὶ σπουδαιοτάτου συνοικισμοῦ, ὅστις ἤκμασε καθ' ὅλας τὰς φάσεις τῆς περιόδου τοῦ χαλκοῦ.

ΑΡΜΕΣΙ ΑΥΛΙΔΟΣ

Κατὰ τὴν ἀνέγερσιν ἐξοχικῆς κατοικίας εἰς τὴν παραλίαν τοῦ χωρίου εὑρέθη ἀρχαῖος τάφος, ὅστις κατεστράφη ὑπὸ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως. Ἐπρόκειτο περὶ κιβωτιοσχήμου τάφου, ὅστις ἐκαλύπτετο ὑπὸ παχέων πωρίνων πλακῶν. Ὀλίγα θραύσματα ἀγγείων ὑπῆρχον ἐντὸς αὐτοῦ, ἐξ ὧν δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ.

ΑΓΙΟΣ ΜΗΝΑΣ

Ἐπὶ τῆς βραχώδους χερσονήσου τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ εὑρέθησαν πολλὰ ἀπολεπίσματα καὶ λεπίδες ὀψιανοῦ. Δυτικῶς τῆς ἐκκλησίας περισυνελέγησαν ἀρκετὰ θραύσματα ἀγγείων coarse ware, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὴν πρώιμον χαλκοκρατίαν. Τεμάχιά τινα μὲ καθέτους σωληνοειδεῖς λαβὰς δεικνύουν μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰ ΠΕ Ι τῆς Μάνικας καὶ τῆς Νέας Ἀρτάκης.

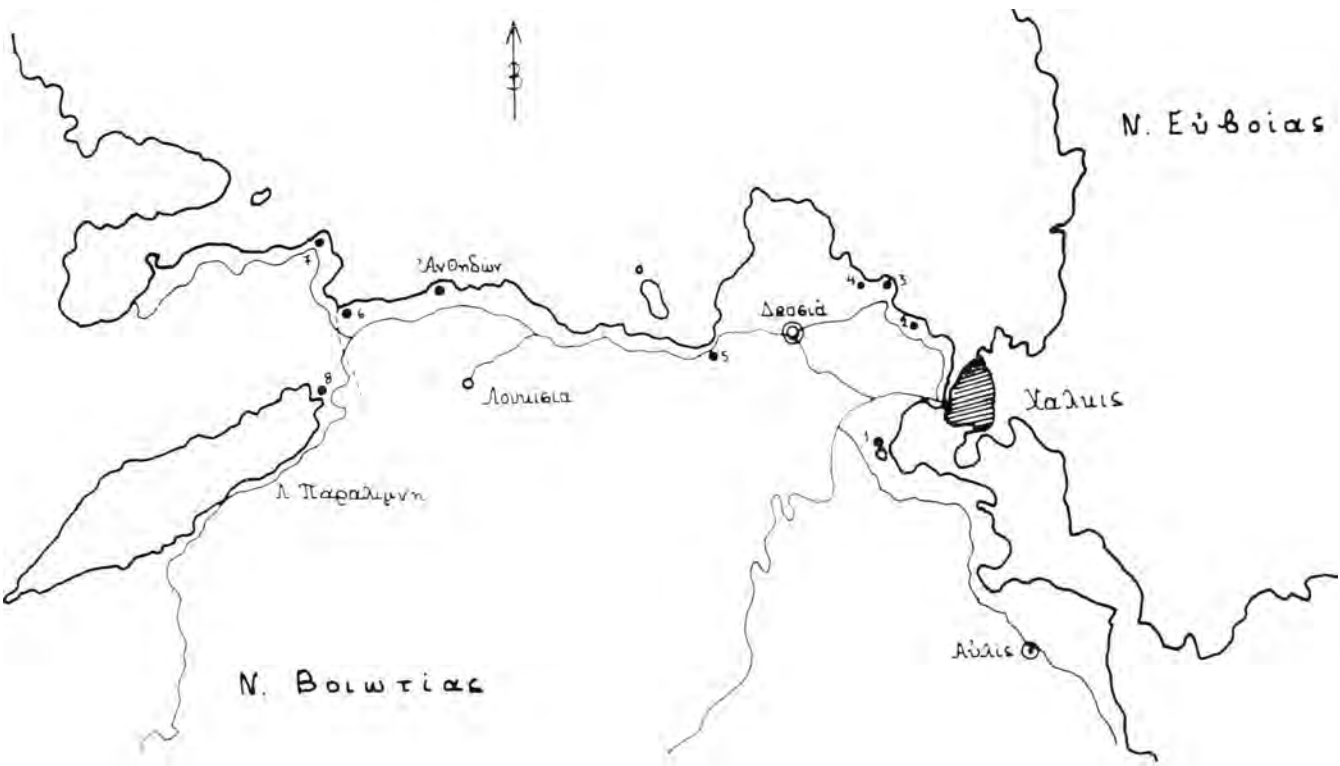

Σχέδ. 12. Τοπογραφικὸς χάρτης βοιωτικῆς ἀκτῆς.

ΡΟΔΙΑ

Περὶ τὸ 1 χλμ. πρὸς Α. τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ ἐνετοπίσθη ἄλλη προϊστορικὴ θέσις ἐπὶ μικροῦ ἀκρωτηρίου. Εὑρέθησαν ὀψιανοὶ καὶ ὄστρακα προϊστορικῆς περιόδου, ἀλλ' ὄχι χαρακτηριστικά.

ΒΑΛΟΠΟΥΛΑ

Πρὸς ΒΔ. τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, ἐπὶ μικρᾶς ἐξάρσεως τοῦ ἐδάφους κειμένης παρὰ τὸν ὅρμον Βαλοπούλα, εὑρέθησαν ὄστρακα προϊστορικῶν ἀγγείων. Ἓν ἐξ αὐτῶν ἀνήκει εἰς στενόλαιμον πιθοειδὲς ἀγγεῖον ἐκ τεφροῦ ἀκαθάρτου πηλοῦ. Φαίνεται ὅτι ὁλόκληρος ἡ παραθαλασσία περιοχὴ τοῦ τμήματος αὐτοῦ τῆς Βοιωτίας κρύπτει μικρὰς προϊστορικὰς ἐγκαταστάσεις.

ΛΙΘΟΣΩΡΟΣ

Συχναὶ ἐπισκέψεις ἐγένοντο εἰς τὸν γνωστὸν σπουδαιότατον συνοικισμόν, τὸν λεγόμενον ἄλλως καὶ «τύμβον τοῦ Σαλγανέως». Ἄφθονα κεραμεικὰ εὑρήματα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος. Ἀνήκουν εἰς τὴν ΠΕ, ΜΕ καὶ μυκηναϊκὴν περίοδον (Π ί ν. 292 α). Πιθανοὶ ἀρχαῖοι τάφοι ἐπεσημάνθησαν πρὸς Ν. καὶ Α. τοῦ λόφου.

ΑΝΘΗΔΩΝ

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Ἀνθηδόνος ἡ ἐν-

ΣΚΡΟΠΟΝΕΡΙ

Δεξιὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς Σκροπονέρι, πρὸς ΒΔ. τοῦ χωρίου Λουκίσια, ὑψοῦται βραχώδης κωνικὸς λόφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη σημαντικὸς μυκηναϊκὸς οἰκισμός. Ἡ θέσις εἶναι λίαν ὑψηλὴ καὶ ἐλέγχει τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου τοῦ Σκροπονερίου. Ἐντεῦθεν διακρίνεται καλῶς ὁλόκληρος ὁ βόρειος Εὐβοϊκός. Λείψανα πολλῶν κτηρίων φαίνονται εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τῆς νοτίας κλιτύος τοῦ ὑψώματος, ἐπὶ ἐδάφους λίαν κατωφεροῦς. Παρὰ τὴν βάσιν τοῦ λόφου διακρίνονται ἐπίσης θεμέλια κτη-

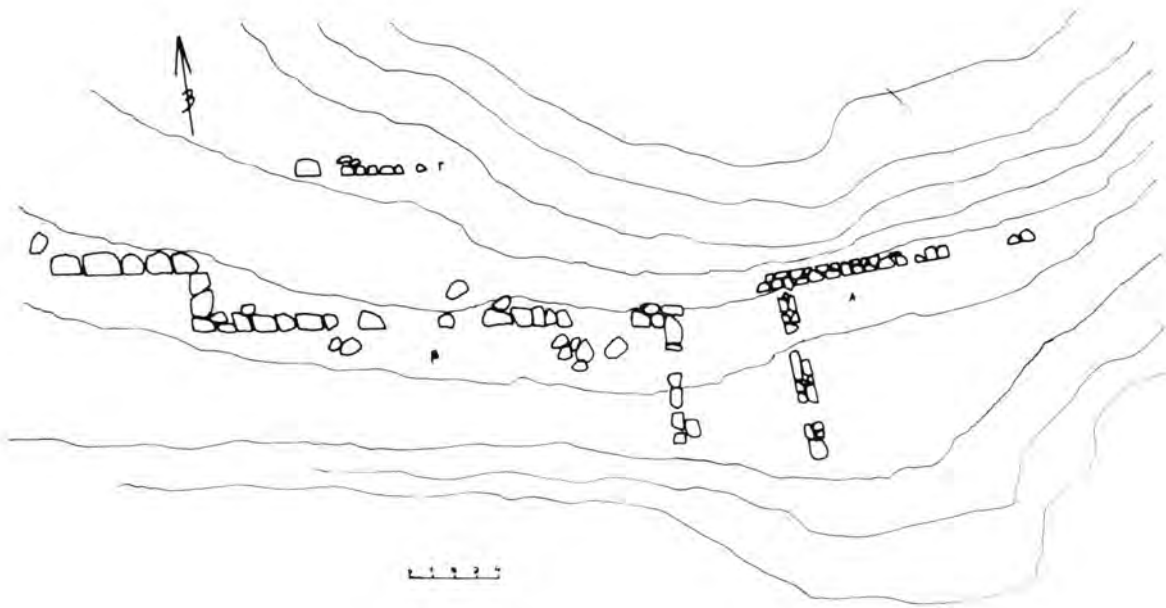

Σχέδ. 13. Σκροπονέρι. Λείψανα κτισμάτων καὶ τείχους.

τατικὴ μηχανικὴ καλλιέργεια συνεχῶς προξενεῖ καταστροφὰς εἰς ἀρχαῖα κτήρια, τὰ ὁποῖα ἐκτείνονται εἰς μεγάλην ἔκτασιν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ χωρίου Λουκίσια. Πωρόλιθοι ἐκ μεγάλου κτηρίου ἔχουν συσσωρευθῆ ἐντὸς κτήματος ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸ Σκροπονέρι. Εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν εὑρέθη γεωμετρικὴ καὶ κλασσικὴ κεραμεική. Ἐντὸς κτήματος, ὅπου διακρίνονται οἰκοδομικὰ λείψανα, εὑρέθη λίθινον ἐλαιοπιεστήριον μὲ αὔλακα ἐκροῆς (Π ί ν. 292 β).

ΛΟΥΚΙΣΙΑ

Βορειοδυτικῶς τοῦ χωρίου, εἰς παραθαλασσίαν τοποθεσίαν, ἐκεῖ ὅπου ἐκβάλλει μικρὸν ρεῦμα, εὑρέθησαν ἐπὶ χαμηλοῦ λόφου ὀψιανοὶ καὶ ὄστρακα χονδροειδῶν προϊστορικῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς νεολιθικά. Ἓν ὄστρακον φέρει ἐμπίεστον διακόσμησιν.

ρίων. Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν πλευράν, μεγάλοι ἀκανόνιστοι ὀγκόλιθοι, ἐκτισμένοι εἰς δύο δόμους, σχηματίζουν προστατευτικὸν τεῖχος (;) τοῦ συνοικισμοῦ, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται εἰς μῆκος 35 μ. περίπου (Σ χ έ δ. 13).

Ἡ κεραμεική, ἥτις κυριαρχεῖ ἐπὶ τοῦ ὑψώματος, εἶναι τῆς ΥΕ ΙΙΙ περιόδου (Π ί ν. 292 γ). Ὑπάρχουν ἐπίσης πολλὰ χονδροειδῆ προϊστορικὰ ὄστρακα, πηλοῦ καστανοῦ, κεραμόχρου ἢ τεφροῦ. Ἐνίοτε φέρουν ἐπίχρισμα ροδόχρουν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Ἀνήκουν εἰς ἀνοικτὰς φιάλας μὲ δακτυλιοειδεῖς βάσεις καὶ δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὴν ΠΕ περίοδον. Σπανιώτατα εἶναι τὰ κλασσικὰ ὄστρακα.

Μία ἀνασκαφὴ εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν θὰ ἦτο πολὺ ἀποδοτική, διότι εἰς πολλὰ σημεῖα διατηροῦνται ἱκαναὶ ἐπιχώσεις μὲ λείψανα κτηρίων.

Εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Σκροπονερίου εὑρέθησαν

ἐπίσης ὄστρακα κλασσικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

ΠΑΡΑΛΙΜΝΗ

Ἡ ὑποχώρησις τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης Παραλίμνης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀπεκάλυψεν ἐρείπια ἐκτεταμένου συνοικισμοῦ παρὰ τὸν ἀνατολικὸν μυχὸν αὐτῆς. Εἰς τὴν σχηματισθεῖσαν οὕτω πεδιάδα ἐφάνησαν ἐρείπια κτηρίων διαφόρων ἐποχῶν. Κατὰ μῆκος τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ, ἥτις ὁδηγεῖ πρὸς τὴν λίμνην, διακρίνεται τοῖχος μήκους πολλῶν δεκάδων μέτρων καὶ πλάτους 0.80-1 μ. Τὰ κεραμεικὰ εὑρήματα εἶναι ἄφθονα καὶ χρονολογοῦνται εἰς τοὺς μυκηναϊκούς, γεωμετρικοὺς καὶ κλασσικοὺς χρόνους.

Ἡ ἀκρόπολις τοῦ συνοικισμοῦ εὑρίσκεται ἐπὶ λόφου, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τετράγωνος ἐνετικὸς πύργος. Ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου ὑπάρχει κλασσικῆς ἐποχῆς τεῖχος, καθὼς καὶ τμήματα τείχους παλαιοτέρου, ἐκτισμένου δι' ἀκανονίστων ὀγκολίθων, πιθανῶς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

Ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως εὑρέθησαν ὑπονεολιθικὰ καὶ ΠΕ ὄστρακα (Πίν. 292 δ) ὅμοια μὲ τὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ «τύμβου τοῦ Σαλγανέως», ὠψιανοί, ΜΕ μινύεια καλῆς ποιότητος καὶ ἀμαυρόχρωμα, μυκηναϊκά, γεωμετρικὰ ἐκ μικρῶν σκύφων καὶ μελανόμορφα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς πεδιάδος ὑπάρχουν θεμέλια μεγάλου δημοσίου κτηρίου κλασσικῶν χρόνων, ἐκτισμένου διὰ πωρολίθων. Εἰς τὸ ὄπισθεν μέρος τοῦ κτηρίου ἔχει σκαφῆ ἐντὸς βράχου κυκλικὸν ὄρυγμα μὲ σκοπὸν ἀποχετευτικόν. Ὀλίγον ἄνωθεν τοῦ κτηρίου ἔχουν λαξευθῆ ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου τάφοι λακκοειδεῖς καὶ θαλαμοειδεῖς. Εἰς μεγάλην ἔκτασιν διακρίνονται ἴχνη θαλαμοειδῶν τάφων μυκηναϊκῆς περιόδου, τινὲς τῶν ὁποίων ἔχουν ἤδη συληθῆ. Τὸ ἐκτεταμένον τοῦτο νεκροταφεῖον, τοῦ ὁποίου τὰ εὑρήματα πολλὰ δύνανται νὰ προσφέρουν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνατολικῆς Βοιωτίας, ἐκαλύπτετο ἄλλοτε ὑπὸ τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης.

Ἅπαντα ταῦτα συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι πρόκειται περὶ σημαντικοῦ προϊστορικοῦ καὶ ἱστορικοῦ κέντρου τῆς περιοχῆς, τοῦ ὁποίου τὰ ἐρείπια ἡ λίμνη διεφύλαξε καλῶς μέχρι σήμερον ἀπὸ μεταγενεστέρας καταστροφὰς καὶ συλήσεις. Διὰ τοῦτο ἐπιβάλλεται ἡ ἄμεσος ἔρευνα τῆς περιοχῆς. Ὡς γνωστὸν καὶ εἰς τὸν δυτικὸν μυχὸν τῆς Παραλίμνης ἔχουν ἐντοπισθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν σημαντικοὶ ἀρχαῖοι συνοικισμοί[2]. Ὁ ἀνωτέρω συνοικισμὸς θὰ ἠδύνατο πιθανῶς νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Στράβωνος[3] ἀναφερομένην πόλιν Ἶσον[4], ἡ ὁποία πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν πλευρὰν αὐτὴν τῆς Βοιωτίας καὶ πλησίον τῆς Ἀνθηδόνος. Τὴν ἐποχὴν τοῦ Στράβωνος ἤδη διεκρίνοντο τὰ ἐρείπια αὐτῆς. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅμως ὅτι οὐδαμοῦ ἀναφέρεται εἰς ἀρχαίας πηγὰς ἡ λίμνη Παραλίμνη.

2. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 215 κ.ἑ., 219 κ.ἑ.

3. Θ 2, 14: *Πλησίον δ' ἐστὶν Ἀνθηδόνος ἱεροπρεπὴς τόπος τῆς Βοιωτίας, ἴχνη πόλεως ἔχων, ὁ καλούμενος Ἶσος.*

4. Εἰς τὸν Ὅμηρον (Β 508) συναντᾶται *Νῖσάν τε ζαθέην, Ἀνθηδόνα ἐσχατόωσαν*, ἀλλὰ τοιαύτη πόλις δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἀρχαίαν Βοιωτίαν. Κατὰ τὸν Στράβωνα ὁ στίχος αὐτὸς συναντᾶται καὶ ἀλλως: *Ἶσον τε ζαθέην, Κρεῦσάν τε ζαθέην* καὶ *Φαράς τε ζαθέας*. Εἶναι φανερὸν ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶχον γίνει πολλαὶ ἐπεμβάσεις εἰς τὸν στίχον διὰ λόγους σκοπιμότητος. Εἶναι ὅμως λογικώτερον νὰ δεχθῶμεν τὸ *Ἶσόν τε ζαθέην*, ἐπειδὴ ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθεῖ ἡ πόλις Ἀνθηδών, τὴν ὁποίαν ὁ Στράβων τοποθετεῖ πλησίον.

ΑΛΑΜ. ΣΑΜΨΩΝ

*

TOPOGRAPHISCHE UNTERSUCHUNGEN IM KOPAISGEBIET 1971 UND 1973

Die Untersuchungen in der Kopais 1970, über die im ADelt. 26 (1971): Chronika, S. 239 ff. berichtet wurde, konnten auch 1971 und 1973 fortgesetzt werden. Für die Genehmigung und Unterstützung der Arbeiten habe ich der griechischen Altertümerverwaltung zu danken, vor allem den Herren Dr. D. Papastamos und P. Chatzithomas vom Kultusministerium und der Ephoren A. Andreiomenou und dem Epimeliten Th. Spyropoulos in Theben. Der Erste Direktor des Deutschen Archäologischen Instituts in Athen, Herr Prof. Dr. U. Jantzen, hat das Unternehmen durch Rat und Beistand gefördert. Die notwendigen Mittel wurden von der Deutschen Forschungsgemeinschaft und von der Fritz Thyssen Stiftung zur Verfügung gestellt, wofür auch in dieser Stelle herzlichst gedankt sei. Schliesslich danke ich meinen Mitarbeitern Herrn. Dr. G. Spitzlberger, Dr. H. Unger und Dr. H. Lauffer, ohne deren Beobachtungsvermögen und Ausdauer die Ergebnisse, über die hier nur summarisch berichtet werden kann, nicht erreicht worden wären.

1. Alexanderkanal

Schon im vorhergehenden Bericht wurde die Auffindung eines grossen, alten Kanals erwähnt (ADelt. 26 (1971): Chronika, S. 243), der beim Vorgebirge Mytikas westlich von Akraiphnion die Böschung des heutigen Melaskanals kreuzt (a.O. Taf. 213 c). Der Verlauf des alten Kanals konnte jetzt weiter geklärt werden (Abb. 1). Er zieht von dieser kreuzungsstelle (Punkt A) in nordöstlicher Richtung am Mytikas vorbei und mündet nach 2.5 km in die Wristika-Katawothre südöstlich von Kap Phtelia (D), also nicht in eine der Katawothren östlich von Gla, wie anfänglich vermutet wurde. Die letzte Strecke des Kanals zwischen Mytikas und Wristika ist durchgehend als Mulde zu erkennen, die schon Kambanis, BCH 17 (1893), Taf. 12 festgestellt hatte.

Schwieriger war der Kanal nach Süden zu verfolgen. Es wurde nur dadurch ermöglicht, dass die 1 qkm grossen Sections des englischen Kanalsystems in der Kopais stets von 3 kleineren Zwischenkanälen im Abstand von je 250 m durchzogen werden, an deren Böschungen der Verlauf des antiken Kanals durch untershiedlichen Bewuchs, andere Beschaffenheit des Bodens oder Mulden im Weg sichtbar wird (Taf. 293 a). Charakteristisch sind auch weisse, stark versinterte Steine, die es in der Ebene hier sonst nirgends gibt, die aber deutlich die Linienführung des Kanals bezeichnen. So gelangt man über 11 Profilschnitte heutiger Kanäle 2. 8 km weit nach Südwesten bis zum Great Central drain, der durch die Mitte der Kopais von West nach Ost verläuft. Von hier lässt sich der Kanal auf gleiche Weise weitere 2. 4 km über 8 Schnitte nach Südwesten verfolgen, worauf er mit einem Winkel von 130° überraschend nach Westen abbiegt (Punkt H). Durch eine Luftaufnahme, die mir vom Ministerium für Öffentliche Arbeiten in Athen freundlicherweise zugänglich gemacht wurde, konnte der ganze Befund einwandfrei bestätigt werden.

Es handelt sich um den einzigen alten Kanal, der die Kopais quer durchzieht. Auf ihn allein trifft die Angabe bei Steph. Byz. s. *Ἀθῆναι* zu, dass der Ingenieur Krates, der im Auftrag Alexanders des Grossen an der Trockenlegung des Sees arbeitete, die Kopais «durchgraben» habe (*διετάφρευσε*), vgl. Strab. IX 407. Diog. Laert. IV 23 (*ταφρώρυχος*). Den von Kambanis vermuteten und in der neueren Literatur (E. Curtius, Philippson u.a.) immer wieder erörterten «Mittellandkanal» (Canal central), der von Rachi im Westen direkt zum Mytikas nach Osten geführt haben soll, hat es in Wirklichkeit nie gegeben. Schon Kahrstedt, AA 1937, 6 und andere bezweifelten seine Existenz. Was Kambanis am Westrand der Kopais beobachtet hatte, waren lediglich Dämme im Mündungsgebiet der Herkyna, bei denen er aber keine Fortsetzung in östlicher Richtung fand (BCH 16 (1892), 132 «nous avons donc ici une lacune et une incertitude sur la direction du canal central»). Nur der jetzt aufgefundene Kanal, dessen Anfangsstrecke im Westen bei unserer nächsten Kampagne noch verfolgt und identifiziert werden soll, stellt eine tatsächliche «Durchgrabung» der Kopais dar, nicht einen blossen Versuch (*διετάφρευσεν*: nicht *διετάφρευεν*). Krates soll ja bei der Senkung des Wasserspiegels solchen Erfolg gehabt haben, dass ganze Ortschaften, die versunken waren, wieder auftauchten (Strab. a.O.).

Über den Verlauf des Kanals im Einzelnen ist noch zu bemerken, dass er auf der Strecke von seiner Mündung in die Wristika-Katawothre (Punkt D) bis zu dem Knick nach Westen (H) an 5 Stellen (B, C, E, F, G) seine Richtung um jeweils 10-15° ändert, im übrigen aber völlig geradlinig verläuft. Auffallend ist, dass die Richtungsänderungen stets nach *ca.* 1 km erfolgen, bei der südlichen Teilstrecke (G-H) nach *ca.* 2 km. Sollte hier ein antikes Längenmass zugrunde liegen, nämlich Abmessungen von 5 bzw. 10 Stadien? Auch daraus würde man auf den Ingenieur

Alexanders als Erbauer des Kanals schliessen, nicht auf die Minyer. Er sei noch erwähnt, dass sich auf den untersuchten Strecken zweimal an der Oberfläche der Kanalfüllung eine klassische

der Damm am Südosthang des alten Stadtbergs von Strowiki an (Punkt A), läuft *ca.* 720 m nach Süden (T a f. 293 b) und biegt dann scharf rechtwinklig (nach unserer Messung in einem Win-

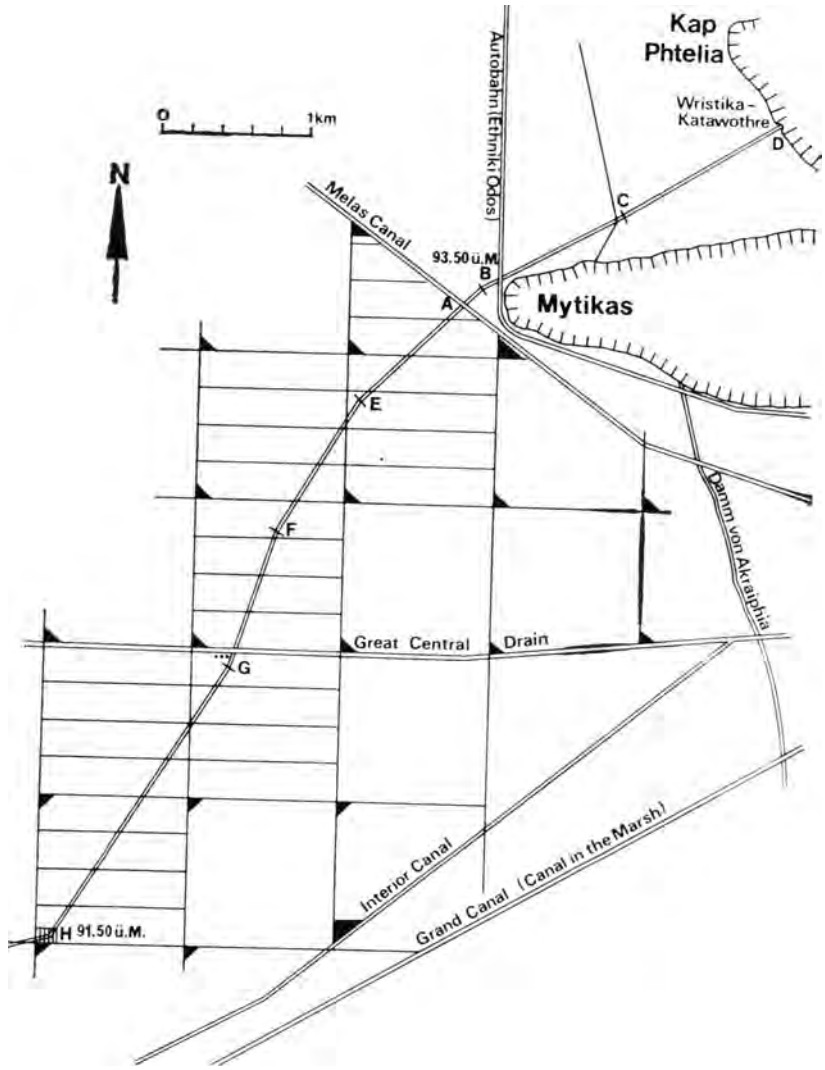

Abb. 1. Kopais. Alexanderkanal. Östlicher Teil.

Ziegelscherbe fand, wie man sie in der weiten Ebene ringsum vergeblich sucht.

2. Kennydamm

Der von A. Kenny, Liverpool Annals 22 (1935) 201 ff. in der Nordkopais südöstlich von Strowiki entdeckte Steindamm, dessen weiterer Verlauf bisher ungeklärt war, wurde genauer untersucht (A b b. 2). Wie Kenny festgestellt hatte, setzt

kel von 95°) nach Osten ab (B). Kenny konnte ihn in dieser Richtung noch 1 km 920 m weit verfolgen (D), fand dann aber keine Spur mehr. Dennoch geht der Damm nach einer kurzen Unterbrechung, wo keine Steine auf den Feldern zu sehen sind, in der gleichen Richtung weiter. Er ist vor allem in den Böschungen des heutigen Melaskanals (E), der von Nordwesten nach Südosten verläuft, sowie an den kleineren Zwischen-

kanälen deutlich zu erkennen. Hier liegen die Steine zum Teil noch *in situ*, wie es auch bei einzelnen grossen Blöcken anzunehmen ist, die sich an anderen Stellen der Strecke über die Bodenfläche erheben. Alle Dammsteine zeigen einen charakteristischen weissen Sinterüberzug und verwaschene Konturen, weil sie offenbar lange im Wasser oder in der Seekreide gelegen haben. Die kleineren Steine aus der Innenfüllung des Damms sind unbehauen, während andere eine grob geebnete Aussenfläche haben, die keinen streng gefugten Mauerstil voraussetzen («cyclopean masonry» nach Kenny a.O.).

Die Länge der westöstlichen Strecke des Damms erreicht bis zum Melaskanal 2.6 km, wobei er an einer Stelle (C) in einem Winkel von 5° nach Nordosten abbiegt. Östlich des Melaskanals lässt er sich in dieser Richtung weitere 2.1 km verfolgen, bis er wieder, wie bei Strowiki, fast rechtwinklig (97°) nach Norden abbiegt (H), um nach 1.7 km an den Stadtberg von Kopais (Topolia, heute Kastron) heranzuführen (J). Besonders zahlreich sind die Steine (mehr als 100 Stück) an der Stelle, wo der Damm das alte, 12 m breite Flussbett des Melas zum ersten Mal kreuzte (G). Etwa 220 m westlich von diesem Punkt zweigt wiederum in fast rechtem Winkel (85°) eine Dammstrecke nach Norden ab (F), die nach 1.4 km den heutigen Melaslauf erreicht (K). Alle Reste und Spuren des Damms sind übrigens neuerdings stark gefährdet, da durch die maschinelle Landwirtschaft mehr und mehr Steine entfernt werden.

Wie haben wir den Kennydamm und seine Fortsetzung nach Osten zu deuten? Kenny selbst dachte an eine Verbindung mit dem Inselberg Turlojannis östlich von Strowiki, an dessen Ostseite eine fast 1 km lange alte Fahrstrasse mit

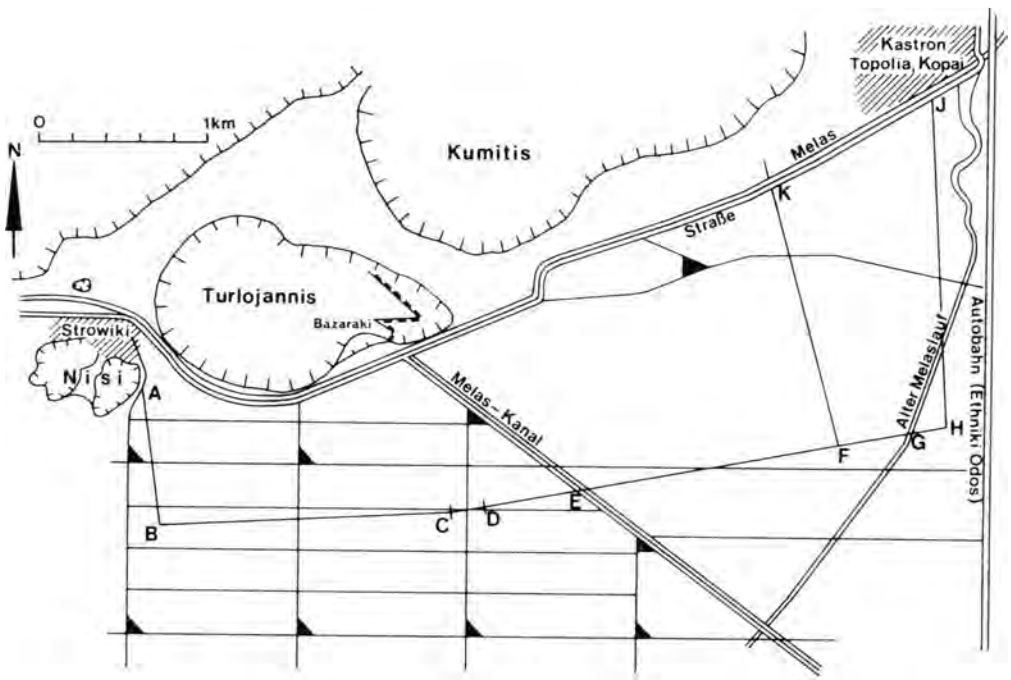

Abb. 2. Kopais. Kennydamm mit Fortsetzung.

schaftsgebiet der Burg auf dem Turlojannis schützen sollte, wozu auch Strowiki und Kopai gehörten.

Oder handelt es sich um einen Strassendamm? Bei dieser Annahme wäre es nicht einzusehen, welchen Sinn die rechtwinkligen Abbiegungen bei Strowiki und bei Kopai hätten, es sei denn, der Damm würde sich sowohl nach Westen wie nach Osten noch weiter fortsetzen. In diesem Fall wären die beiden Abzweigungen, die von der Hauptstrecke einer solchen Fernstrasse nach den beiden Städten wegginge, ohne weiteres verständlich. Doch haben sich bis jetzt noch keine Spuren einer Fortsetzung des Damms westlich von Strowiki und östlich von Kopai gefunden. Auch ist zu berücksichtigen, dass es in der Nordkopais einen anderen alten Strassendamm oder Schutzdamm gab, der von Orchomenos ausging, dann aber Strowiki und Turlojannis im Norden umgeht und sich weiter bis Kopai nahe am Gebirgsrand nördlich des Melas hält. Dieser Damm, der nach Versuchsgrabungen von Th. Spyropoulos (AAA VII (1973), S. 208 ff.) wahrscheinlich sehr alt ist (mittelhelladisch oder mykenisch), besitzt ebenfalls wie die Stützmauer des Turlojannis grosse Ähnlichkeit mit dem Kennydamm.

3. Umgebung von Paläokastro (Gla)

(a) Strassendamm östlich von Gla

Die Kopaisbucht östlich von Gla, auch Bucht von Kokkinon genannt, die im Südwesten durch das Kap Phtelia (260 m), im Nordosten durch den sog. Marinapyrgos (160 m) begrenzt wird, weist an ihren Rändern manche alten Siedlungsreste auf, die zum Teil schon von F. Noack, AM 9 (1894) 460 ff. untersucht wurden (Abb. 3). Dass es hier auch einen durchgehenden Verkehrsweg gegeben haben muss, lässt die Felsinschrift am Kap Phtelia (IG VII 2792) vermuten, die diese Stelle als Grenze zwischen Akraiphia und Kopai bezeichnet. Sie ist in 3 m Höhe angebracht und sollte für Passanten lesbar sein. Tatsächlich liegen auf der ganzen Strecke am Nordrand der Phtelia entlang, wo sich auch heute ein Fahrweg befindet, am Rand zur Ebene hin zahlreiche Steinblöcke, auch Sintersteine, die aus dem Boden gehoben wurden. Sie können nur von einer alten Dammstrasse stammen, die hier nach Nordosten führte. Nach *ca.* 800 m, wo das Phtelia-Massiv nach Südosten zurückweicht, finden sich solche Dammsteine auf den angrenzenden Feldern und beschreiben weiterhin einen grossen Bogen, der in einer Länge von *ca.* 1.6 km die Bucht durchzieht, bis er die Phuntikliza, den nordwestlichen Ausläufer des Nisi von Kokkinon, erreicht (Taf. 293 c). Diese Abkürzung der Strecke mitten durch die Bucht, nicht den Bergen entlang, wurde wohl auch dadurch ermöglicht, dass das Bodenniveau hier fast 2 m höher liegt (95 m ü.M.) als in der Ebene westlich davon. An der Stelle, wo sich der Damm dem Nisi auf *ca.* 100 m nähert, zweigt ein Verbindungsdamm nach Nordosten in Richtung auf die Kapelle Hag. Marina ab, die auf einem zurückgezogenen Hochplateau mit terrassiertem Südhang und Scherbenbefund von frühgeschichtlicher bis in byzantinische Zeit liegt.

Die Hauptlinie des Strassendamms folgt nun dem zerklüfteten Westhang der Phuntikliza, 50-100 m davon entfernt, in nördlicher Richtung. Besonders zahlreich sind dabei die weissen Sintersteine, darunter 2 m lange Blöcke, die aus der Tiefe herausgeackert wurden, zum Teil auch noch *in situ* liegen. Sie werden durch Traktoren wohl bald vollends beseitigt werden, ebenso die Ödstreifen, die streckenweise noch die Linienführung des Dammes erkennen lassen. Da die Steine heller als der dunkelgraue Kalkstein sind, der hier an der Felsküste ansteht, müssen sie fremder Herkunft sein. Nach *ca.* 1.2 km erreicht der Damm den Sattel, der die Phuntikliza mit dem Marinapyrgos verbindet. An der Westspitze des Pyrgos bei der Melasbrücke, dem alten Verkehrsmittelpunkt der Ostkopais, wo noch in neuerer Zeit vor der Trockenlegung wie im Altertum die berühmten Kopaisaale gefangen wurden (Aristoph. Acharn. 880 ff. Lolling, Baedeker[5] 185), trifft der Damm mit der anderen Dammstrasse zusammen, die von Orchomenos im Westen über Strowiki und Kopai heranzieht, um dann weiter nach Nordosten dem Melas zu folgen, der seinen Lauf hier nur wenig verändert hat. Da diese grosse Fernstrasse der Nordkopais wohl aus früher Zeit stammt (oben S. 451), können wir dasselbe von unserem Strassendamm östlich von Gla annehmen, der die gleiche Bauweise zeigt. Die Reste «einer grossen antiken Brücke» beim Pyrgos «etwa zweihundert Schritt unterhalb» der heutigen Brücke, sah noch H.N. Ulrichs, Reisen und Forschungen in Griechenland, Bremen 1840, 219.

(b) Dämme nach Gla

Eine direkte Verbindung der Insel Gla und ihrer grossen mykenischen Burg mit der Kopaisküste der Umgebung konnte bisher nicht nachgewiesen werden. Jetzt fanden wir die Reste eines Damms, der an der felsigen Küste *ca.* 350 m östlich von Kap Phtelia ansetzt und von hier in nordöstlicher Richtung an den Südostrand von Gla heranführt, wo er *ca.* 120 m östlich des Doppel-

tores endet. Es sind grossenteils weisse Sintersteine, die aus der mergeligen Seekreide gehoben wurden. An den beiden Ansatzstellen sind die Steine besonders zahlreich. Auf den Feldern sind sie an mehreren Stellen angehäuft, wodurch die Linienführung markiert wird. Auch auf einem älteren Luftbild von Gla, das von Sp. Jacobidis, AAA II (1969), S. 464 Abb. 2 veröffentlicht wurde, ist der Damm zu erkennen, neben dem dort eine seitliche, nicht zugehörige Ackerlinie herläuft.

weiteres klar. Einen Kanal scheinen sie nicht begleitet zu haben, da es an den Endpunkten bei Gla und Phuntikliza keine Katawothren gab. Es muss sich daher um Strassendämme oder Schutzdämme handeln. Bei Strassen zur Burg von Gla wäre freilich zu erwarten, dass sie zu einem der Tore führten, was nicht der Fall ist. Weder das Doppeltor im Südosten der Insel noch das grosse Südtor, zu dem eine *ca.* 100 m weit erhaltene Fahrstrasse mit Stützmauer emporführt, noch das Nordtor ist das Ziel der Dämme. Es

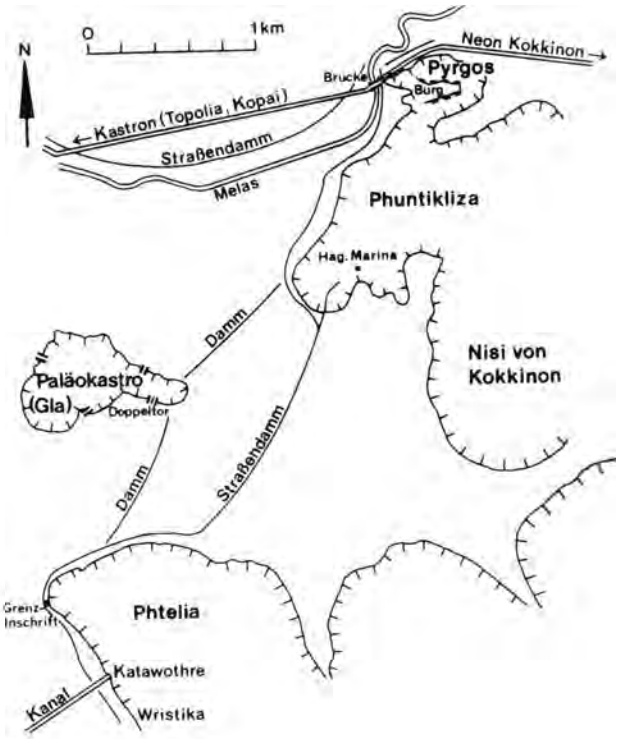

Abb. 3. Paläokastro und Umgebung.

Ebenso lassen sich geringere Spuren eines zweiten Damms im Gelände verfolgen, der vom Nordostrand von Gla in gleicher Richtung *ca.* 800 m weit zur Phuntikliza hinüberführte. Er erscheint, wenn auch schwach, gleichfalls auf dem Luftbild. Es muss der Damm sein, auf dem Ulrichs 1837, nachdem er in einem Einbaum (*μονόξυλον*) von Topolia über den See nach Gla gefahren war, «zu Fuss» zum Marinapyrgos gelangte (a.O. 216, 218, «ein ziemlich gut erhaltener alter Dammweg»). Auch Lolling (Reisejahre 1876 und 1877) erwähnt noch diesen Damm (Urbaedeker 1878, 170).

Der Zweck der beiden Dämme ist nicht ohne

scheint daher zweifelhaft, ob sie überhaupt mit der Burg in Zusammenhang zu bringen sind. Wenn sie zugleich Schutzdämme darstellen, die ähnlich wie der Damm von Akraiphia (A Delt. 26 (1971): Chronika, S. 243 f.) das dahinter liegende Ackerland schützten, so könnten sie auch in späterer Zeit angelegt worden sein.

(c) Pyrgos Hag. Marina

Der Bergkegel Pyrgos bei der Melasbrücke nordöstlich von Gla, der zum Unterschied von Pyrgos in der Nordwestkopais auch als Pyrgos der Hag. Marina bezeichnet wird (nach der 1 km südlich davon gelegenen Kapelle), trägt eine

mykenische Burg, wie zuerst Noack a.O. 445 ff. erkannt hat. Da sich Noack im wesentlichen auf die Beschreibung der eigenartigen Böschungstechnik der grossen Südmauer (T a f. 293 d) beschränkte und da auch keine neuere Untersuchung des Platzes vorliegt, haben wir die Reste der Burg vermessen. Es stellte sich heraus, dass die Anlage grösser ist, als man angenommen hatte. Ausser dem Südhang war vor allem der südwestliche, tiefer gelegene Teil des Berges, eine Art Unterburg, dicht besiedelt, terrassiert und ummauert. Der Palast lag auf der südöstlichen Seite des Gipfelplateaus, wo seine Fundamente sichtbar sind. Ein 3.5 m breites Tor, dessen Schwellstein noch *in situ* liegt, befindet sich an der Südwestseite der Burgmauer. Zu ihm führte eine Auffahrtstrasse von Westen über den Phuntikliza-Sattel empor, auf dem eine Anzahl Steinkistengräber liegen. An der Westseite des Berges bilden die Steilwände eine Hafenbucht, deren rückwärtiger Hang durch 2 Quermauern gesperrt ist.

Noack sah in der Burg auf dem Marinapyrgos den Teil eines «Systems von Befestigungswerken» (a.O. 449), das die Ebene der Herrscher von Gla decken sollte und das auch die Burg auf der Halbinsel Hag. Joannis an der Spitia-Katawothre in der Nordostbucht der Kopais sowie die Befestigungen in Ptoiongebirge umfasste. Ein solches System mag zeitweilig bestanden haben, doch geht die Burg auf dem Marinapyrgos auf ältere Zeit zurück. An allen Hängen, besonders am Südhang, finden sich ausser der mykenischen Keramik auch zahlreiche minysche Scherben. Dazu passt, dass die Südmauer über mittelhelladischen Kistengräbern erbaut ist. Sie setzen voraus, dass der Platz einst unabhängig von Gla war.

4. Herosheiligtum von Strowiki

Bei dem Fundament eines Kultbaus klassischer Zeit auf dem Nisi von Strowiki, das in der Kampagne 1970 aufgefunden wurde (ADelt. 26 (1971 :) Chronika, S. 241), kamen weitere Scherben von schwarzfigurigen Votivgefässen zum Vorscheint, darunter auch einige Vasen-Inschriften mit Namensresten und der Weiheformel *ἀ]ΝΕΘ[εκε* und *Μ' 'ΑΝΕΘΕΚΕ*. Besonders bemerkenswert sind zwei Scherben *ΗΕΡΟ[Ι* und *ΤΟΙ ΗΕΡΟΙ* vac. (T a f. 293 e), aus denen hervorgeht, dass es sich um ein Heiligtum eines Heros handelt. Die altertümlichen Buchstabenformen dieser Inschriften (kastenförmiges Eta) weisen noch ins 6. Jahrhundert, vgl. Jeffery, Local Scripts of Archaic Greece 89. Der antike Name von Strowiki ist noch immer unbekannt.

5. Andere Kopaisplätze

An folgenden Plätzen wurden ebenfalls Vermessungen und andere topographische Aufnahmen durchgeführt: Befestigungsanlage und Innenmauern der Grossen Katawothre, Burg auf der Halbinsel Hag. Joannis an der Spitia-Katawothre Steinsetzungen vor der Binia-Katawothre und in ihrem Innern, Terrassensiedlung bei der Paliomylos-Katawothre (2 km westlich von Spitia), Burg auf dem Turlojannis. Ausserdem wurde der Verlauf des Strassendamms in der Nordkopais von Orchomenos über Strowiki und Kastron nach Pyrgos Hag. Marina verfolgt.

S. LAUFFER

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

1973

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

ΘΗΒΑΙ

Ὁδὸς Πινδάρου 29

Κατὰ τὴ σκαφὴ λάκκων γιὰ τὰ πέδιλα οἰκοδομῆς στὸ οἰκόπεδο Κοροπούλη (βλ. καὶ ἀνωτ. σ. 430) βρέθηκαν τὰ ἐρείπια ἀρχαίου κτιρίου μὲ ψηφιδωτὸ δάπεδο, σὲ βάθος 5.40 μ. Ἀνασκαφὴ ποὺ ἐνήργησε ὁ ὑπογραφόμενος ἀποκάλυψε δύο παράλληλους τοίχους, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ποὺ ὅριζαν ἀπὸ Β. καὶ Ν. ἕνα στενόμακρο χῶρο, ὁ ὁποῖος μὲ ἕνα στυλοβάτη καὶ ἕναν τοῖχο χωριζόταν σὲ τρία μέρη (Σχέδ. 1, κάτοψη). Ὁ τρόπος κατασκευῆς καὶ τὰ ὑλικὰ ποὺ χρησιμοποιήθηκαν στὴν τοιχοποιία διαφέρουν. Ὁ νότιος τοῖχος, ποὺ ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 10.50 μ., ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγάλους, καλογωνιασμένους πωρόλιθους, ποὺ εἶχαν τοποθετηθεῖ κατὰ τὸν ἰσόδομο τρόπο (Πίν. 294 α). Τὸ ὕψος ὅμως κάθε σειρᾶς δόμων δὲν ἦταν τὸ ἴδιο μὲ τὸ ὕψος τῶν ἄλλων σειρῶν, γιατὶ σ' ἄλλη ἦταν 0.55 μ. καὶ σ' ἄλλη 0.60 μ. Ἀλλὰ καὶ τὸ μῆκος τῶν δόμων ἐποίκιλλε σὲ μεγάλη κλίμακα, π.χ. 0.65, 0.80, 1.10, 1.16, 1.20, 1.24 καὶ 1.33 μ.

Τὸ σύστημα τοιχοποιίας ἦταν τὸ δρομικό, κατὰ διαστήματα ὅμως γιὰ μεγαλύτερη ἀσφάλεια εἶχε τοποθετηθεῖ καὶ ἕνας δόμος «μπατικός», ὁ ὁποῖος εἰσχωροῦσε βαθιὰ στὸ ἔδαφος, στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τοίχου (Σχέδ. 1· Πίν. 294 β). Ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτό, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀνώμαλη ἐπιφάνεια τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πλευρὰ αὐτὴ ἦταν ἀθέατη καὶ ὅτι ὁ νότιος τοῖχος ἀποτελοῦσε τὸ ὅριο τοῦ ἀρχαίου κτιρίου, τὸ ὁποῖο φυσικὰ ἐκτεινόταν πρὸς Β. Στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν ὁρατές, πάνω ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου, τρεῖς σειρὲς δόμων καὶ ἐλάχιστο μέρος ἀπὸ τὴν τέταρτη, συνολ. ὕψ. 1.80 μ. Μετὰ τὴν ἀποκόλληση ὅμως τοῦ ψηφιδωτοῦ καὶ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας σὲ βάθος, ἀποκαλύφθηκε ὅλη ἡ τέταρτη σειρὰ τῶν δόμων, ὕψ. 0.54 μ., καὶ πιὸ κάτω ἀκόμη καὶ πέμπτη σειρά, ἡ ὁποία μάλιστα ἐξεῖχε ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῶν ἄλλων σειρῶν, ἔκανε δηλαδὴ πατούρα κατὰ 0.03 μ.

Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ νότιου τοίχου εἶχε πολὺ καλοδουλεμένο ἐπίχρισμα, λεῖο καὶ στιλπνό, ἀπὸ ἀσβέστη καὶ πολὺ ψιλὴ ἄμμο, πάχ. 0.01-0.02 μ. Τὸ ἐπίχρισμα αὐτὸ σταματοῦσε (μᾶλλον εἶχε κοπεῖ) στὸ σημεῖο ποὺ ὁ τοῖχος συναντοῦσε τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο (Πίν. 294 γ). Τὸ ἐπίχρισμα δηλαδὴ δὲν γώνιαζε, ὥστε νὰ συνεχίζεται καὶ στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱ δύο τοῖχοι δὲν κατασκευάστηκαν ταυτόχρονα καὶ ὅτι ὁ νότιος εἶναι ὁ προγενέστερος. Ἄλλωστε δὲν ὑπῆρχε ὀργανικὴ σύνδεση μεταξύ τους, ἀφοῦ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ἁπλῶς ἀκουμποῦσε στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ νότιου.

Διαφορετικὴ ἦταν ἡ δομὴ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Ἀκατέργαστοι καὶ ἀγώνιαστοι λίθοι μὲ ποικίλες διαστάσεις εἶχαν τοποθετηθεῖ σὲ ἀνώμαλες σειρές. Τοὺς μεγάλους ἁρμοὺς μεταξύ τους συμπλήρωναν ἀλλοῦ πήλινες πλάκες, μήκ. 0.315 καὶ πάχ. 0.04 μ., κι ἀλλοῦ μικρὲς πέτρες μὲ παχὺ συνδετικὸ μεῖγμα ἀπὸ ἀσβεστολάσπη. Οἱ πήλινες πλάκες ἦταν τοποθετημένες, συνήθως, σὲ ὁριζόντιες σειρές, ἀλλὰ ὄχι κανονικές, διπλές, τριπλὲς ἢ καὶ περισσότερες· σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις ὑπῆρχαν καὶ πλάκες ὄρθιες, ἔτσι ποὺ νὰ δίνεται ἡ ἐντύπωση ἑνὸς ψευδοπερίκλειστου συστήματος δομῆς (Πίν. 294 γ).

Ἀρχικὰ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος εἶχε στὸ μέσο τοῦ μήκους του μιὰ θύρα, μήκ. 1.05 μ. Οἱ σταθμοὶ τῆς θύρας αὐτῆς σώζονταν στὴ θέση τους σὲ ὕψος 1.28 μ. (Σχέδ. 1· Πίν. 294 β). Σὲ μιὰ μετατροπὴ τοῦ κτιρίου ἡ θύρα αὐτὴ κτίστηκε μὲ κοινὴ τοιχοποιία καὶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ τοίχου ἐπιχρίστηκε μὲ κουρασάνι, μὲ σκοπὸ νὰ προφυλαχτεῖ τὸ κτίριο ἀπὸ τὴν ὑγρασία ἢ γιὰ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὁ πρὸς Α. χῶρος σὰν δεξαμενή. Στὸ νότιο μισὸ τοῦ ἴδιου χώρου κατασκευάστηκε ἀργότερα μιὰ μικρότερη δεξαμενή. Τὸ πλάτος της ἦταν 1.31 μ., ἐνῶ τὸ μῆκος της δὲν ἐξακριβώθηκε, γιατὶ ἡ ἀνασκαφὴ δὲν προχώρησε ἀνατολικότερα. Τὸ πάτωμα τῆς δεξαμενῆς, ποὺ ἦταν μόλις 0.45 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, τὸ ἀποτελοῦσαν πήλινες πλάκες, ἀνισομεγέθεις, τετράγωνες ἢ ὀρθογώνιες, σὲ δεύτερη χρήση, «κολυμπητὲς» σὲ παχὺ στρῶμα ἀπὸ κουρασάνι (Πίν. 294 δ). Οἱ ἐσωτερικὲς πλευρὲς τῶν τοίχων ἦταν ἐπιχρισμένες μὲ κουρασάνι, πάχ. 0.01 μ. Στὸ δυτικὸ ὅμως τοῖχο τὸ ἐπίχρισμα ἦταν διπλό, μὲ συνολικὸ πάχος 0.03 μ. Τὸ πρῶτο στρῶμα ἀνῆκε στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἡ ὁποία ὅπως εἴδαμε ἦταν ἐπιχρισμένη. Ἕνας πήλινος σωλήνας, ἐσωτ. διαμ. 0.09 μ., ποὺ διαπερνοῦσε τὸ βόρειο τοῖχο τῆς δεξαμενῆς σὲ ἀπόσταση 1.12 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοῖχο, χρησίμευε γιὰ τὴν ἀπορροὴ τῶν ὑδάτων.

Ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο τοῦ στενόμακρου χώρου ἀποκαλύφθηκε μόνο ἡ νότια πλευρά του, σὲ ὕψος 2.70 μ. πάνω ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο. Ἡ τοιχοποιία του ἦταν ἰσχυρή, ἀπὸ ἀκατέργαστους λίθους, μικρῶν κατὰ τὸ πλεῖστον διαστάσεων, τοποθετημένους σὲ ὁριζόντιες κυρίως σειρές, μὲ δυνατὸ συνδετικὸ μεῖγμα ἀπὸ ἀσβέστη καὶ χοντρόκοκκη ἄμμο. Πήλινες πλάκες, μήκ. 0.30-0.34 καὶ πάχ. 0.035-0.04 μ., εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ σὲ σειρὲς ἁπλὲς κατὰ διαστήματα. Ἡ πρώτη σειρὰ ἦταν σὲ ὕψος 0.25 μ. πάνω ἀπὸ τὸ ψηφιδωτό, ἡ δεύτερη σὲ 0.77 μ., ἡ τρίτη σὲ 1.50 μ. καὶ ἡ τέταρτη σὲ 2.30 μ. Σὲ ἀραιὰ διαστήμα-

τα εἶχαν τοποθετηθεῖ μόνες πήλινες πλάκες ἢ κομμάτια τους, ὁριζόντια ἢ πλάγια ἢ καὶ κάθετα. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου ἔφερε ἐπίχρισμα, ἐλάχιστα μέρη τοῦ ὁποίου σώθηκαν στὴ βάση του (Π ί ν. 295 α).

Στυλοβάτης, πλ. 0.60 μ., χώριζε τὸ στενόμακρο χῶρο σὲ δύο δωμάτια, τὰ ὁποῖα γιὰ εὐκολία τῆς περιγραφῆς, ὀνομάζουμε ἀνατολικὸ καὶ δυτικό (Σ χ έ δ. 1). Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ στυλοβάτη, ποὺ ἦταν ὁρατή, εἶχε ὕψος 0.15 μ., ἐνῶ ἡ ἀνατολικὴ δὲν φαινόταν γιατὶ τὴν κάλυπτε τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου. Μὲ δύο κίονες ποὺ πατοῦσαν πάνω στὸ στυλοβάτη σχηματιζόταν τρίλοβο ἄνοιγμα μεταξὺ τῶν δύο δωματίων. Ἂν τὸ τρίλοβο αὐτὸ ἔφερε τόξα ἢ εὐθὺ ἐπιστύλιο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ καθοριστεῖ, γιατὶ οὔτε ἐπιθήματα βρέθηκαν ποὺ νὰ δικαιολογοῦν τὴν ὕπαρξη τόξων, ἀλλ' οὔτε καὶ κομμάτια ἀπὸ εὐθέα ἐπιστύλια. Βρέθηκε ὅμως ἡ μία βάση, ἡ βόρεια, στὴ θέση της, δίπλα ὁ κίονας καὶ κάτω ἀπ' αὐτὸν ἕνα ἰωνικὸ κιονόκρανο (Π ί ν. 295 β - γ). Ἡ ἄλλη βάση, ἡ νότια, μὲ τὸν κίονα καὶ τὸ κιονόκρανο θὰ ἀφαιρέθηκαν, ὅταν στὴ θέση τους ἀνοίχτηκε ὁ βόθρος τῆς μεταγενέστερης οἰκίας ποὺ κτίστηκε στὰ ἐρείπια τοῦ ἀρχαίου κτιρίου (Σ χ έ δ. 1).

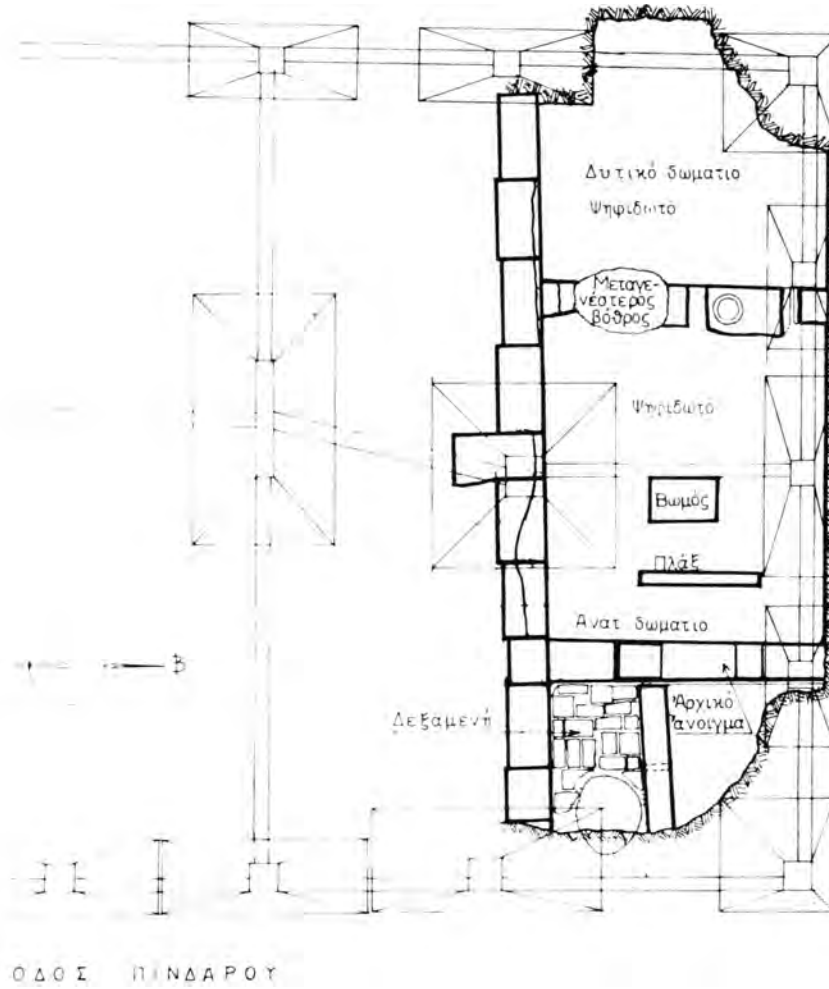

Σχέδ. 1. Θῆβαι. Πινδάρου 29. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἡ ἰωνικὴ βάση ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο ἔχει ὕψος 0.18 μ. καὶ παρουσιάζει καλὴ ἐργασία μὲ δύο σπεῖρες καὶ μία σκοτία ποὺ πατοῦν σὲ στρογγυλὴ πλίνθο, ποὺ κατὰ ἴσα διαστήματα κοσμεῖται μὲ κατακόρυφο δίγλυφο (Π ί ν. 295 γ). Ἀπὸ τὸ ἴδιο μάρμαρο εἶναι καὶ ὁ ραβδωτὸς κίονας (ὕψος 2.37, κάτω διάμετρος 0.31 μ.), καθὼς καὶ τὸ ἰωνικὸ κιονόκρανο.

Μία ἐγκοπὴ ποὺ ὑπάρχει στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς βάσης δηλώνει ὅτι ἐκεῖ ἦταν προσαρμοσμένο ἕνα θωράκιο. Τὰ ἴχνη τῆς προσαρμογῆς τοῦ θωρακίου αὐτοῦ διακρίνονται καὶ πάνω στὸ βόρειο τμῆμα

τοῦ στυλοβάτη. Ἄλλο θωράκιο θὰ ἔκλεινε ἀσφαλῶς καὶ τὸ νότιο ἄνοιγμα τοῦ τριβήλου, ἔτσι ὥστε ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν δύο δωματίων γινόταν μόνο ἀπὸ τὸ μεσαῖο ἄνοιγμα. Δύο ὀπὲς ποὺ ὑπῆρχαν στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς νότιας παραστάδας δείχνουν ὅτι ἐκεῖ στηριζόταν τὸ νότιο θωράκιο (Πίν. 295 δ). Ἡ παραστάδα αὐτὴ ποὺ σωζόταν στὴ θέση της σὲ πρῶτα ἕνα στρῶμα λιθορριπῆς, ὕψ. 0.05-0.10 μ., πάνω σ' αὐτὸ στρῶμα ἀσβεστοκονίας, ὕψ. 0.03-0.05 μ., ἔπειτα στρῶμα κουρασανιοῦ, πάχ. 0.035-0.06 μ., καὶ τέλος οἱ ψηφίδες. Τὸ συνολικὸ ὕψος τῶν στρωμάτων ἦταν 0.19 μ. Σημειώνεται ὅτι κάτω ἀπὸ τὴν προετοιμασία τῶν ψηφιδωτῶν τὰ χώματα ἦταν μαλακὰ καὶ περιεῖχαν ὄστρακα μυκηναϊκά, θραύσμα-

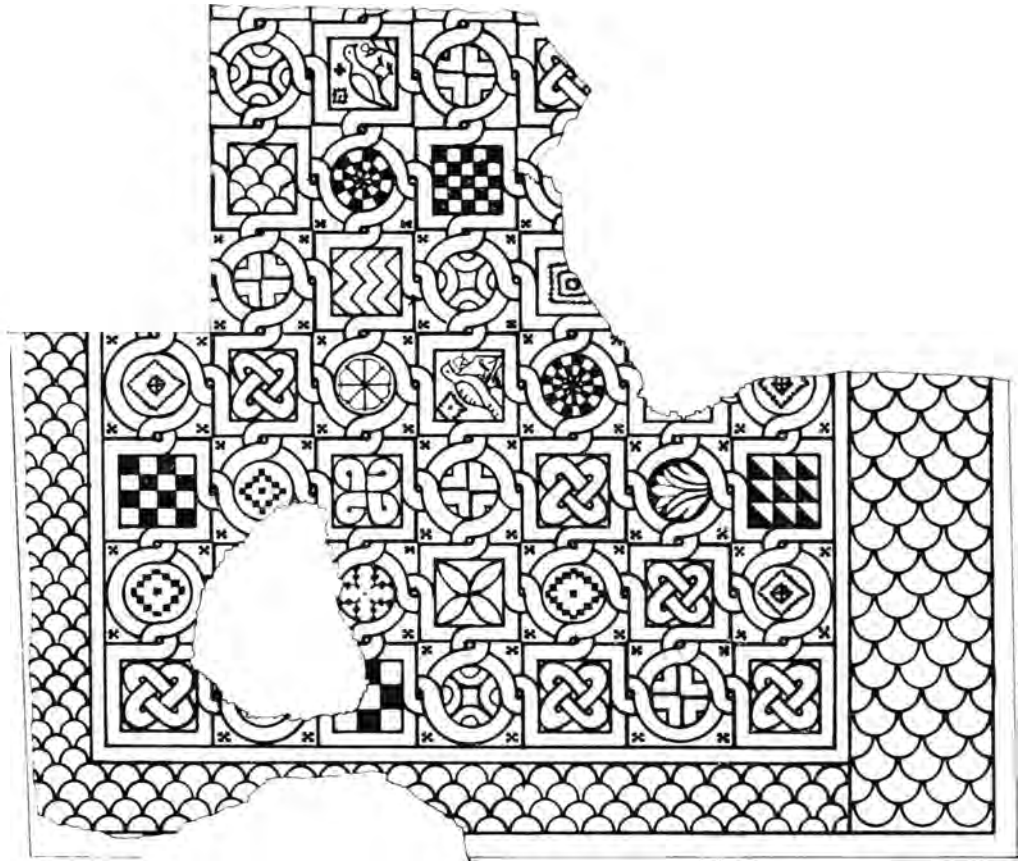

Σχέδ. 2. Πινδάρου 29. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δυτικοῦ δωματίου.

ὕψος 1.15 μ., εἶχε μῆκος 0.52 καὶ πάχος 0.25 μ. Ὁ κάτω δόμος της, αὐτὸς δηλαδὴ ποὺ ἐδραζόταν πάνω στὸ στυλοβάτη, ἦταν ἀπὸ πωρόλιθο, ἐνῶ ὁ πάνω ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο (Πίν. 295 δ). Καὶ ἡ παραστάδα ὅμως ἦταν ἐπιχρισμένη μὲ τὸ ἴδιο ἐπίχρισμα, μὲ τὸ ὁποῖο ἦταν ἐπιχρισμένη ἡ ὄψη τοῦ νότιου τοίχου, ὅπως εἴπαμε πιὸ πάνω. Ἡ βόρεια παραστάδα θὰ καταστράφηκε ὅταν κτιζόταν ὁ τοῖχος τῆς μεταγενέστερης οἰκίας.

Στὰ δάπεδα καὶ τῶν δύο δωματίων ὑπῆρχαν ψηφιδωτά. Τοῦ δυτικοῦ εἶχαν πάθει ἀρκετὲς ζημιές, ἐνῶ τοῦ ἀνατολικοῦ σώθηκαν σχεδὸν ἀκέραια (Πίν. 294 β, 295 β). Ἡ δομὴ τῶν ψηφιδωτῶν ἦταν ἡ ἑξῆς: τα κεράμων καὶ πλίνθων, ὀστᾶ ζώων, χαυλιόδοντες ἀγριόχοιρων καὶ καρβουνίδια.

Διαφορετικὸς εἶναι ὁ διάκοσμος τῶν ψηφιδωτῶν στὸ κάθε δωμάτιο. Στὸ δυτικό, πλαίσια ἄνισου πλάτους, μὲ κόσμημα φολιδωτό, περιβάλλουν διάχωρο σὲ σχῆμα ὀρθογώνιου παραλληλόγραμμου ἀπὸ τὶς τρεῖς του πλευρές. Τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τὸ ψηφιδωτὸ συνεχίζεται κάτω ἀπὸ τὴ διπλανὴ πολυκατοικία (Σχέδ. 2· Πίν. 295 β, 296 α). Ταινία ἀπὸ πέντε σειρὲς ψηφίδες συμπλέκεται κατὰ τρόπο ποὺ σχηματίζονται τετράγωνα, διαστ. 0.44 × 0.44 μ., καὶ κύκλοι, ποὺ συνδέονται μὲ τὰ τετράγωνα μὲ ἁπλοὺς κόμβους. Μέσα στὰ βασικὰ αὐτὰ σχήματα, σχεδιά-

ζεται μιὰ μεγάλη ποικιλία ἀπὸ διακοσμητικὰ θέματα, κυρίως γεωμετρικά, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ δύο πουλιὰ κι ἕνα φύλλο ἄκανθας (Σχέδ. 2).

Στὸ ἀνατολικὸ δωμάτιο, κυματοειδὴς βλαστὸς μὲ ὅτι στὸ ἐξωτερικὸ πλαίσιο μικρὲς ἕλικες δίνουν στὸν κυματοειδὴ βλαστὸ πεταλόμορφο σχῆμα καὶ σχηματίζουν τὸ γράμμα *X*, ἐκεῖ ποὺ ἀρχίζουν οἱ καμπύλες τοῦ βλαστοῦ. Τὸ θέμα αὐτὸ βρίσκεται σὲ ψη-

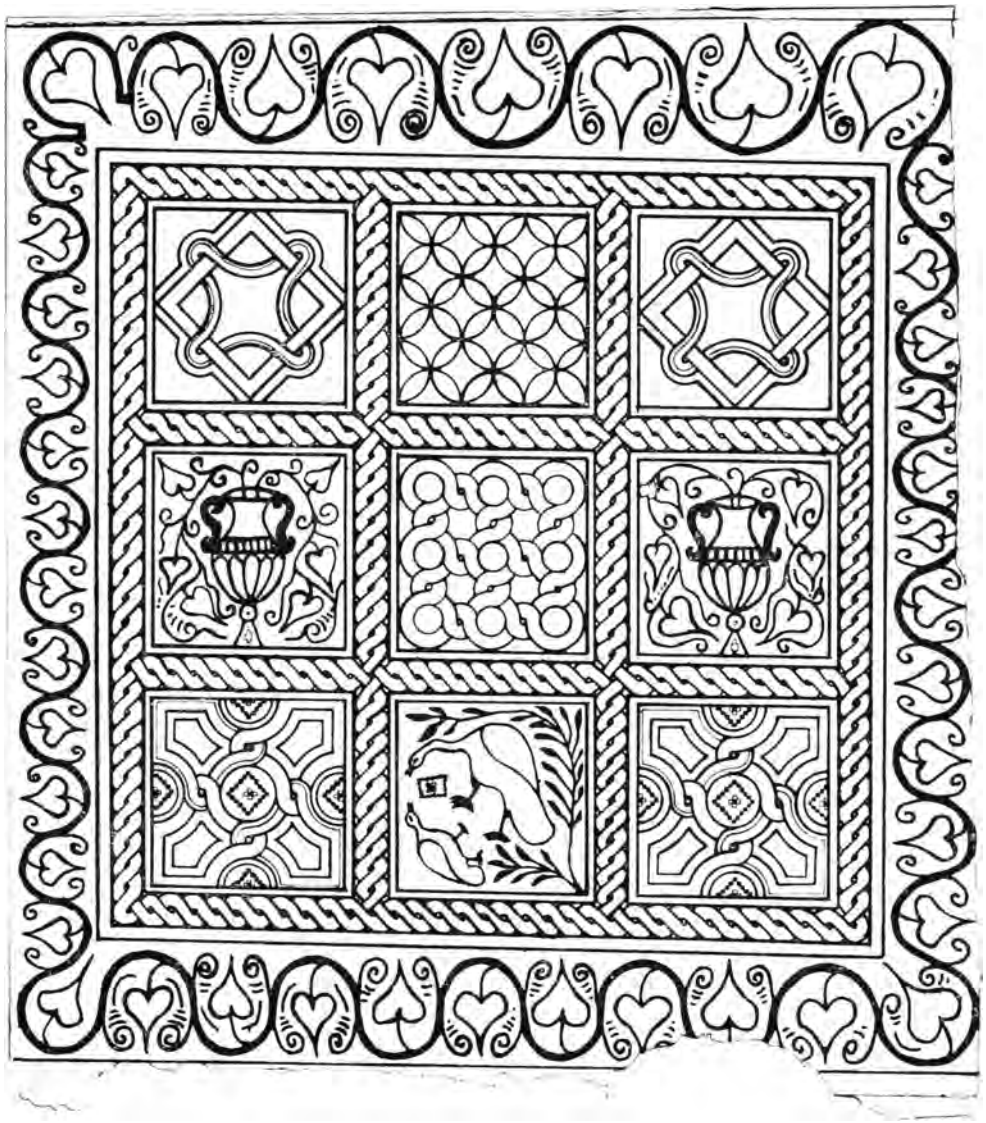

Σχέδ. 3. Θῆβαι. Πινδάρου 29. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου.

κισσόφυλλα περιβάλλει σὰν πλαίσιο ἕνα τετράγωνο διάχωρο, τὸ ὁποῖο μὲ σχοινοειδὲς κόσμημα χωρίζεται σὲ ἐννέα μικρότερα, ἴσα μεταξύ τους, τετράγωνα (Σχέδ. 3· Πίν. 294 β). Μέσα σ' αὐτὰ εἰκονίζονται γεωμετρικὰ διακοσμητικὰ θέματα, δύο ὡραῖοι κάνθαροι (ἀμφορεῖς), ἀπὸ τὸ στόμιο τῶν ὁποίων βγαίνουν ἑλισσόμενοι βλαστοὶ μὲ κισσόφυλλα καὶ δύο νεροπούλια ποὺ μοιάζουν μὲ χῆνες. Σημειώνεται φιδωτὰ δάπεδα παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. μ.Χ.

Ἐπάνω στὸ ψηφιδωτὸ τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου ἦταν ἕνας μαρμάρινος βωμὸς καὶ μία πλάκα ποὺ πατοῦσε μὲ τὴ μία ἀπὸ τὶς μακριές της πλευρές (Πίν. 294 β, δ). Ὁ βωμός, ποὺ ἔχει πάθει μόνο μερικὰ σπασίματα, εἶναι ὀρθογώνιος, μονολιθικὸς κι ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν βωμῶν ποὺ σχηματίζουν στὶς

στενές τους πλευρὲς ὑπερυψωμένες ἀπολήξεις (μαξιλάρια), οἱ ὁποῖες στὴν πρόσοψή τους κοσμοῦνται μὲ ἕλικες (Πί ν. 296 γ). Τέτοιοι βωμοὶ συνυφασμένοι μὲ τὴ λατρεία τῶν θεῶν, τῶν ἡρώων καὶ τῶν νεκρῶν, ἦταν πολὺ συνηθισμένοι στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ ὕστερα στὴν ἑλληνορωμαϊκὴ περίοδο. Τοὺς τοποθετοῦσαν στὴν αὐλή, τὸ ἄτριο— ὁπότε ἦταν ἀφιερωμένοι στὸν Ἕρκειο Δία— ἢ καὶ μέσα στὰ σπίτια.

Ὁ βωμὸς τῆς Θήβας ἔχει ὕψος 0.685 μ. καὶ μὲ τὶς ὑπερυψωμένες ἀπολήξεις 0.745 μ., μῆκος κορμοῦ 0.90 καὶ ὁλικὸ 1.075, πλάτος κορμοῦ 0.535 καὶ ὁλικὸ 0.61 μ. Ἕνας ὅμοιος βωμὸς ποὺ βρίσκεται στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν χρονολογεῖται στὸ 210 π.Χ.

Ἡ πλάκα ἀπὸ φαιὸ μαρμαρόλιθο ἔχει τὶς πέντε πλευρές της, ποὺ ἦταν ὁρατές, λεῖες, ἐνῶ ἡ ἕκτη (ἡ κάτω) εἶναι ἀνώμαλη. Ἡ ἐξήγηση γιὰ τὴν ἀνωμαλία τῆς πλευρᾶς αὐτῆς εἶναι ὅτι, στὴ δεύτερη χρήση τῆς πλάκας, πελέκησαν τὰ ἄκρα της, γιὰ νὰ ἐφαρμόσει καὶ νὰ πατήσει καλὰ στὴν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ βωμοῦ. Ἂν μετρήσει κανεὶς προσεκτικὰ θὰ δεῖ ὅτι ἡ διαφορὰ τοῦ ὕψους ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς ὑπερυψωμένες ἀπολήξεις καὶ στὴν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ βωμοῦ εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴ διαφορὰ ποὺ δημιουργήθηκε ἀνάμεσα στὸ ἀρχικὸ πάχος τῆς πλάκας, ποὺ ἦταν 0.28 μ. καὶ σ' αὐτὸ ποὺ ἔχουν τὰ ἄκρα της, μετὰ τὸ πελέκημα, ποὺ εἶναι 0.22 μ. (Πί ν. 294 β, 296 β). Ἡ μεγάλη λεία ἐπιφάνεια τῆς πλάκας, ποὺ ἔχει διαστάσεις 1.74 × 0.87 μ., ἔχει στενὸ ὑπερυψωμένο πλαίσιο (0.042 μ.) καὶ στὶς τέσσερις πλευρές της (Πί ν. 294 δ). Λίγο πιὸ χαμηλὰ ἀπὸ τὸ μισὸ τοῦ ὕψους τῆς ἐπιφάνειας αὐτῆς εἶναι χαραγμένα τὰ σημεῖα:

$\underline{M}\ X\ \underline{H}\ \Delta\ F\ I\ T\ X \qquad \underline{M}\ X\ \underline{H}\ \Delta\ F\ I\ T\ X$

Πρόκειται, πιθανῶς, γιὰ διπλὴ ἀναγραφὴ ἑνὸς ποσοῦ, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι τὰ σημεῖα αὐτὰ εἶναι τὰ πολλαπλάσια τῆς μονάδας κατὰ τὸ δεκαδικὸ σύστημα, δηλαδή: $\underline{M}$ = 10000, X = 1000, $\underline{H}$ = 100, Δ = 10, I = 1 (δραχμή), I = ἕνας ὀβολός, T = τεταρτημόριο τοῦ ὀβολοῦ, X= χρυσὸς ἢ χαλκός. Ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἰδιαίτερη βάση γιὰ τὸ βωμὸ καὶ οὔτε κὰν εἶχε προβλεφτεῖ ὁρισμένη θέση γι' αὐτὸν στὸ δάπεδο, ἐξάγεται ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ἀντικείμενα, δηλαδὴ ὁ βωμὸς καὶ ἡ πλάκα, μεταφέρθηκαν ἐκ τῶν ὑστέρων στὸ ἀνατολικὸ δωμάτιο γιὰ νὰ τοποθετηθεῖ τὸ ἕνα πάνω στὸ ἄλλο καὶ νὰ δημιουργηθεῖ ἔτσι μιὰ μαρμάρινη τράπεζα. Ἡ τοποθέτηση αὐτὴ ἀσφαλῶς δὲν πραγματοποιήθηκε, γιατὶ ἡ πλάκα ὅπως βρέθηκε δὲν φαίνεται νὰ εἶχε πέσει βίαια ἀπὸ τὸ βωμό, καθόσον τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο δὲν εἶχε πάθει καμιὰ ἀπολύτως ζημιά.

Ἔγιναν οἱ ἑξῆς στρωματολογικὲς παρατηρήσεις: στρῶμα, ὕψ. 0.80 μ., πάνω ἀπὸ τὸ ψηφιδωτό, τὸ ἀποτελοῦσαν τὰ συντρίμματα τοῦ ἀρχαίου κτιρίου· ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πάνω τὰ χώματα διέφεραν σαφῶς καὶ κατὰ τὴ σύσταση καὶ κατὰ τὸ χρῶμα. Ἦταν ἐλαφρὰ καὶ σκουρόχρωμα. Ἀπὸ ὕψος 1.60 μ. πάνω ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ ὡς 1.50 μ. κάτω ἀπὸ τὴ σημερινὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, δηλαδὴ σὲ μιὰ ζώνη, ὕψ. 2.30 μ., ὑπῆρχαν πολλοὶ καλυβίτες τάφοι, σὲ διαφορετικὸ ὕψος μεταξύ τους, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι στὸ μέρος αὐτὸ γίνονταν ταφὲς γιὰ πολλοὺς αἰῶνες. Οἱ τάφοι εἶχαν τὴ συνηθισμένη μορφὴ καὶ κατασκευὴ τῶν καλυβιτῶν καὶ οἱ διαστάσεις τῶν κεράμων τους ἦταν 0.64 × 0.40 μ. Ἡ ἀνώτερη ζώνη τῆς ἐπιχώσεως, ὕψ. 1.50 μ., δὲν εἶχε ἐνδιαφέρον καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴ νεώτερη περίοδο τῆς πόλης.

Ἀπὸ πολλὰ θραύσματα πλακῶν. χρώματος φαιοῦ καὶ πάχ. 0.02-0.03 μ., συμπεραίνεται ὅτι τὸ ἀρχαῖο κτίριο θὰ εἶχε ὀρθομαρμάρωση. Τέλος σημειώνεται ὅτι στὴν ἐπίχωση βρέθηκαν πολλὰ ὄστρακα παλαιοχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν ἀγγείων καθὼς καὶ ψηφίδες ἀπὸ μάρμαρο, ὑαλόμαζα καὶ φίλντισι.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ χῶρος ποὺ ἐρευνήθηκε ἀνήκει σ' ἕνα κτίριο μεγάλων διαστάσεων, τὸ ὁποῖο ἐκτείνεται πρὸς Δ., Β. καὶ Α. κάτω ἀπὸ τὶς νεώτερες οἰκοδομές. Οἱ οἰκοδομὲς αὐτὲς ἐμπόδισαν τὴν ἔρευνα σὲ μεγαλύτερη ἔκταση. Τὸ ἀρχαῖο κτίριο πέρασε ἀπὸ πολλὲς φάσεις. Στὴν πρώτη ἀνήκει ὁ νότιος τοῖχος, ποὺ θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους (τέλος 4ου αἰ. π.Χ.), ἢ στὶς ἀρχὲς τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς περιόδου. Στὴ δεύτερη ἀνήκει ὁ βόρειος τοῖχος καὶ στὴν τρίτη ὁ στυλοβάτης, ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος στὴν ἀρχική του μορφὴ καὶ τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα. Ἡ φάση αὐτὴ θὰ μποροῦσε νὰ τοποθετηθεῖ στὸν 4ο ἢ 5ο αἰ. μ.Χ. Κατὰ τὴν τελευταία φάση κτίστηκε ἡ θύρα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ μεταφέρθηκαν στὸ ἀνατολικὸ δωμάτιο ὁ βωμὸς καὶ ἡ πλάκα. Ὁπωσδήποτε τὸ κτίριο αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ ἄλλο κτίριο, κάτω ἀπὸ τὴν πολυκατοικία Λούκου, ποὺ βρίσκεται στὰ Δ. τοῦ οἰκοπέδου Κοροπούλη. Ὑπενθυμίζεται ὅτι πέρυσι κατὰ τὴ διάνοιξη βόθρου στὴν πολυκατοικία Λούκου, βρέθηκε στὸ ἴδιο βάθος, δηλαδὴ 5.40 μ., ψηφιδωτὸ δάπεδο (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 285 κ.έ.).

Σύμφωνα μὲ ἀπόφαση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τὰ ψηφιδωτὰ ἀποκολλήθηκαν καὶ μαζὶ μὲ τὸ βωμό, τὴν πλάκα, τὴ βάση, τὸν κίονα, τὸ κιονόκρανο κλπ., μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο Θηβῶν.

ΝΕΑΙ ΘΗΒΑΙ

Στὴν περιοχὴ Νέαι Θῆβαι, κοντὰ στὸ λόφο τοῦ Ἰσμηνίου, βρέθηκε στὸ οἰκόπεδο Καραμαρίδη κατὰ τὴ διάνοιξη θεμελίων, σὲ ἐλάχιστο βάθος, ψηφιδωτό, διαστ. 4 × 4 μ. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ ποὺ ἔγινε δὲν ἀποκαλύφθηκε κανένα ἄλλο οἰκοδομικὸ στοιχεῖο γιὰ νὰ προσδιοριστεῖ ἡ μορφὴ

τοῦ ἀρχαίου κτιρίου καὶ ἐπειδὴ ἡ κατάσταση τοῦ ψηφιδωτοῦ ἦταν πολὺ κακὴ καὶ δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἐπὶ τόπου διατήρησή του, γι' αὐτὸ ὕστερα ἀπὸ ἀπόφαση τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, τὸ ψηφιδωτὸ ἀποκολλήθηκε καὶ μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο Θηβῶν. Ὁ διάκοσμος τῶν ψηφιδωτῶν ἦταν μεγάλοι κύκλοι, μὲ ποικίλα πλαίσια, μέσα στοὺς ὁποίους σχηματίζονταν διάφορα καμπυλόγραμμα σχέδια.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

1973-1974

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ ἔτους 1973 ἡ Εὔβοια καὶ ἡ νῆσος Σκῦρος ὑπήχθησαν εἰς τὴν Ἐφορείαν Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Θηβῶν. Περὶ τῆς δραστηριότητος τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου 1973 μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1974 χρονικὸν διάστημα βλ. ἀνωτ. σ. 424 κ.ἑ. Κατωτέρω ἐκτίθενται τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐντὸς διαφόρων ἰδιωτικῶν οἰκοπέδων τῆς Ἐρετρίας διεξαχθεισῶν ἀνασκαφῶν καὶ γίνεται λόγος περὶ τοῦ ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἐπιτελουμένου σπουδαιοτάτου ἔργου τῆς καταγραφῆς τῶν ἐκ τῶν προσφάτων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν, προερχομένων ἀρχαίων. Προηγουμένως ὅμως ἀναφέρονται ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν ὑπὸ τῆς Ἐφορείας καταγραφεισῶν ἰδιωτικῶν ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν.

ΙΔΙΩΤΙΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Συλλογὴ Ἀλεξάνδρου Οἰκονόμου

Παρελήφθη ἐξ Ἀθηνῶν καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος, ὅπου καὶ ἐξετέθη ἐν εἰδικῇ προθήκῃ, ἡ ἐκ διακοσίων ἀρχαίων ἀντικειμένων (ἀγγείων κυρίως καὶ πηλίνων εἰδωλίων) ἀποτελουμένη ἰδιωτικὴ συλλογὴ τοῦ πρὸ ἐτῶν θανόντος Εὐβοέως δικηγόρου Ἀλεξάνδρου Οἰκονόμου, ἡ ὁποία ἐδωρήθη[1] εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του Κωνσταντίνου καὶ τῆς θυγατρός του Ἑλένης Οἰκονόμου. Ἱκανὸς ἀριθμὸς ἀγγείων καὶ εἰδωλίων ἐδημοσιεύθη ἤδη ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης[2]. Τὰ κατωτέρω παρατιθέμενα δείγματα προέρχονται ἐκ τοῦ ἐναπομένοντος ἀδημοσιεύτου ὑλικοῦ:

1. Μελανόμορφος μικρὰ ὑδρία, ἐλλιπὴς τμήματα τῶν χειλέων καὶ τῆς σπειροειδοῦς βάσεως (ἀριθ. Εὐρ. 2783) (Πίν. 297 α). Ὕψος 0.16, διάμετρος χείλους 0.073 μ. Ἐπὶ τῆς κόμης καί τινων πτυχώσεων τῶν ἐνδυμάτων ἐπίθετον ἴωδες. Ἀττικοῦ ἐργαστηρίου τῶν περὶ τὸ 530-520 π.Χ. χρόνων[3].

2. Μελαμβαφὴς στάμνος-πυξὶς μετὰ πώματος (ἀριθ. Εὐρ. 2799) (Πίν. 297 γ). Ἀκεραία. Ὕψος μετὰ πώματος 0.245, διάμετρος χείλους 0.125 μ. Μᾶλλον ἐκ τοῦ βοιωτικοῦ-εὐβοϊκοῦ κύκλου.

3. Ἐρυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατηρίσκος, συγκεκολλημένος ἐκ πλειόνων τεμαχίων (ἀριθ. Εὐρ. 2719) (Πίν. 297 β). Ὕψος 0.16, διάμετρος χείλους 0.145 μ. Ἐπὶ τῆς μὴ εἰκονιζομένης πλευρᾶς δύο ἀντωπαὶ μορφαί. Ὑπὸ τὰς λαβὰς ἕλικες μετὰ ἡμιανθεμίων. Βοιωτικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

4. Εἰδώλιον ἱματιοφόρου γυναικός, ἱσταμένης ἐπὶ ὑψηλοῦ ὀρθογωνίου βάθρου, περιβαλλομένου ἄνω καὶ κάτω ὑπὸ πλαστικοῦ κανόνος. Συγκεκολλημένον ἐκ πλειόνων τεμαχίων καὶ συμπεπληρωμένον τμῆμα τοῦ βάθρου (ἀριθ. Εὐρ. 2801) (Πίν. 297 δ). Ὕψος 0.245 μ. Ἡ γυνὴ διὰ μὲν τῆς πρὸς τὰ ἄνω καμπτομένης δεξιᾶς κρατεῖ τὴν ἄκραν τοῦ πέπλου της, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς καὶ εἰς τὸ ὕψος τοῦ στήθους ἐπίμηκες ὀρθογώνιον κιβωτίδιον. Τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τοῦ εἰδωλίου (κόμμωσις, διάταξις τῶν ἐνδυμάτων, βάθρον κλπ.) ἀπαντοῦν μεμονωμένως ἐπὶ διαφόρων ἔργων τοῦ βοιωτικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.[4].

5. Εἰδώλιον πλουσίως ἐνδεδυμένης γυναικείας μορφῆς, ἱσταμένης ἐπὶ ἡμικυκλικοῦ ὑψηλοῦ βάθρου. Συγκεκολλημένον ἐκ πλειόνων τεμαχίων (ἀριθ. Εὐρ. 2853) (Πίν. 297 ε). Ὕψος 0.19 μ. Τὸ δεξιὸν σκέλος στάσιμον, τὸ ἀριστερὸν ἄνετον. Ἡ κεφαλὴ καλύπτεται διὰ τοῦ ἀνασεσυρμένου ἱματίου. Βοιωτικὸν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.[5].

Ὑπὸ τῆς Ἐφορείας κατεγράφησαν ἐν καταλόγῳ ἀρχαῖα, εὑρισκόμενα εἰς χεῖρας τῶν κκ. Περ. Ἐμπειρίκου καὶ Δημ. Μεθενίτου.

Ἀρχαῖα εἰς τὴν κατοχὴν Περ. Ἐμπειρίκου

Ἡ μικρὰ αὕτη συλλογὴ ἀποτελεῖται:

1. Ἐξ εἴκοσι ἀρχαίων, ἤτοι πέντε ἀγγείων ἐρυθρομόρφων ἢ μελαμβαφῶν, ἐννέα πηλίνων εἰδωλίων, τριῶν κεφαλῶν ἐκ μαρμάρου, προερχομένων ἐξ ἀγαλματίων, ἑνὸς ἀλαβάστρου, μιᾶς χαλκῆς στλεγγίδος καὶ ἑνὸς χαλκοῦ ἀγαλματίου Ποσειδῶνος, ἐστεφανωμένου καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς δεξιᾶς φιάλην, ἐνῷ διὰ τῆς ἐλλειπούσης ἄκρας ἀριστερᾶς θὰ ἐκράτει σκῆπτρον.

2. Ἐκ τῶν ἓξ εἴκοσι τριῶν νομισμάτων: (α) Δύο χρυσῶν δραχμῶν Φιλίππου. (β) Μιᾶς χρυσῆς δραχμῆς Λυσιμάχου. (γ) Ἑνὸς ἀργυροῦ τετραδράχμου Θασίων. (δ) Δύο ἀργυρῶν τετραδράχμων Ἀθηνῶν τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (ε) Δύο τετραδράχμων Φιλίππου. (στ) Ἑνὸς τετραδράχμου Ἀλεξάνδρου. (ζ) Δύο ἀθηναϊκῶν τετραδράχμων ἀρχόντων. (η) Ἑνὸς ἀδιαγνώστου ἀργυροῦ τετραδράχμου. (θ) Τεσσάρων εὐβοϊκῶν δραχμῶν τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (ι) Ἑπτὰ βυζαντινῶν ὑπερπύρων.

3. Ἐξ εἴκοσι εἰκόνων, κυρίως τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰ.

Ἀρχαῖα εἰς τὴν κατοχὴν Δημ. Μεθενίτου

Πλὴν τῶν ὀλίγων κοινῶν ἀγγείων, εἰδωλίων καὶ λύχνων, ἡ συλλογὴ περιλαμβάνει τέσσαρα, ἰδιαζούσης τεχνοτροπίας, γλυπτὰ καὶ εὐάριθμα θραύσματα πρωίμων μελανομόρφων ἀγγείων, ἐξαιρέτου τέχνης.

1. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 693.

2. Αὐτόθι, σ. 693 κ.ἑ., Πίν. 642 α - β, 643. ΑΕ 1974, σ. 224-243, πίν. 66-79.

3. Πρβλ. CVA Italia 45, πίν. 7.

4. Πρβλ. R. A. Higgins, Greek Terracottas, 1967, πίν. 34 b, d, f.

5. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 34 c.

1. Γλυπτὰ

(α) Κεφαλὴ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἔχουσα τεθραυσμένην τὴν ἄκραν ρῖνα. Σωζ. ὕψος 0.15 μ. Δυσκολίας παρουσιάζει ἡ χρονολόγησις τοῦ ἔργου. Ἴσως μεταγενεστέρας ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐκ τῆς περιοχῆς Μεσογείων.

(β) Στήλη μικκύλη ἐκ μαρμάρου, ἀκεραία. Ὕψος 0.18, πλάτος 0.085 μ. Μάρμαρον λευκόν, κρυσταλλικόν. Δύο γυμναὶ ἀντωπαὶ μορφαὶ ἐν ἐπιπέδῳ ἀναγλύφῳ. Ἡ δεξιὰ κρατεῖ ἀλάβαστρον, ἡ ἀριστερὰ ρόπαλον. Ἄνωθεν τῶν μορφῶν γεισήποδες. Ἐκ τῆς περιοχῆς Μαρκοπούλου.

(γ) Κύλινδρος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, φέρων εἰς τὸ ἄνω μέρος ἐν χθαμαλῷ ἀναγλύφῳ κεφαλὴν μετὰ περιέργων χαρακτηριστικῶν. Εὑρέθη ὁμοῦ μετὰ τῆς μικκύλης στήλης ἐν τῇ περιοχῇ Μαρκοπούλου. Ὕψος 0.028, διάμετρος 0.026 μ.

(δ) Τὸ ἄνω ἥμισυ γυναικείας μορφῆς ἐκ μαρμάρου. Ὕψος 0.13 μ. Τὸ σῶμα πολὺ μικρῶν διαστάσεων ἐν σχέσει πρὸς τὴν κεφαλήν· ὑποτυπώδης δήλωσις τῶν μαστῶν καὶ τῶν βραχιόνων. Φαίνεται, ὡς νὰ ἐνεπήγνυτο ἐπὶ σκήπτρου.

2. Θραύσματα ἀγγείων

(α) Τέσσαρα θραύσματα ἐκ τοῦ χείλους λεκάνης (Π ί ν. 298 α). Σωζ. ὕψος: α θραύσματος 0.068 μ., γ θραύσματος 0.065 μ. Ἀντωπαὶ σειρῆνες μετ' ἀναπεπταμένων πτερύγων καὶ ἀντωποὶ ἀλέκτορες. Τοῦ κύκλου τοῦ ζωγράφου τῶν Πανθήρων[6].

(β) Τέσσαρα θραύσματα μεγάλου ἀνοικτοῦ ἀγγείου (Π ί ν. 298 β). Μῆκος α θραύσματος 0.083 μ. Σειρῆνες, ἵππος, πάνθηρες. Συγγενὲς πρὸς τὸ προηγούμενον[7].

(γ) Πέντε θραύσματα μεγάλου ἀνοικτοῦ ἀγγείου (Π ί ν. 298 γ). Δύο αἴγαγροι πρὸς τὰ δεξιά, οὐρὰ πτηνοῦ καὶ ὀπίσθιοι πόδες λέοντος ἢ πάνθηρος πρὸς τ' ἀριστερά· ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἔμβλημα μετὰ στροβίλου. Συγγενὲς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ ζωγράφου τῆς Γοργοῦς[8].

(δ) Τρία θραύσματα ἐκ τοῦ πώματος μελανομόρφου πυξίδος (Π ί ν. 298 δ). Μῆκος α θραύσματος 0.085 μ. Ἱματιοφόρος μορφή, ἱσταμένη ὄπισθεν ἵππου· πάνθηρες, οὐρὰ σειρῆνος. Σύγχρονον τοῦ ζωγράφου τῆς Γοργοῦς[9].

(ε) Τέσσαρα θραύσματα ἐκ τοῦ ὤμου κλειστοῦ ἀγγείου (Π ί ν. 298 ε). Γενειοφόρος μορφὴ πρὸς τὰ δεξιά, φέρουσα ἱμάτιον καὶ κρατοῦσα διὰ τῆς ἡμιανατεταμένης ἀριστερᾶς ἀντικείμενόν τι φυλλοειδές· πρὸς ταύτην βαίνει μετὰ μεγάλου διασκελισμοῦ ἀγένειος μορφή, φέρουσα βραχὺν ἀχειρίδωτον χιτῶνα καὶ κρατοῦσα διὰ τῆς κεκαμμένης καὶ πρὸς τὰ ὀπίσω φερομένης ἀριστερᾶς οἰνοχόην· τὴν δεξιὰν ἔχει ἐν ἡμιανατάσει. Τῆς περιόδου τοῦ Σοφίλου[10].

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

(α) Ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ **Μουσείου Ἐρετρίας** κατεγράφησαν περὶ τὰς ὀκτὼ χιλιάδας ἀρχαῖα, ἤτοι ἀγγεῖα (Π ί ν. 298 στ[11], 298 ζ[12], 298 η[13]), εἰδώλια (Π ί ν. 299 α[14], 299 β[15], 299 γ[16]), ὄστρακα γεωμετρικῶν (Π ί ν. 300 α[17], 300 β[18]) καὶ κυρίως μελανομόρφων (Π ί ν. 300 γ[19], 300 στ[20], 300 ε[21], 300 δ[22]) ἀγγείων, ἀλλὰ καὶ ἐρυθρομόρφων (Π ί ν. 300 ζ[23],

6. Πρβλ. Σ. Καρούζου, Ἀγγεῖα τοῦ Ἀναγυροῦντος, 1963, πίν. 57, 59, 64, 66, 72.

7. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 57, 58, 62-64.

8. Πρβλ. J. Boardman, Athenian Black Figure Vases, 1964, εἰκ. 13 καὶ 15.

9. Αὐτόθι, εἰκ. 15.

10. Πρβλ. Hesperia 9 (1940), σ. 174, εἰκ. 18, ἀριθ. 54 (Roebuck).

11. Ἀριθ. Εὐρ. 7228. Ὕψος 0.148 μ. Διὰ τὸ σχῆμα πρβλ. Haspels, ABL, πίν. 31,1 (τοῦ ζωγράφου τοῦ Μαραθῶνος).

12. Ἀριθ. Εὐρ. 10075 καὶ 10069. Ἡ στάμνος-πυξὶς καὶ τὸ δοχεῖον μετὰ προχοῆς, δι' οὗ ἐπλήρουν ἐλαίου τοὺς λύχνους, δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Πρβλ. BCH 95 (1971), σ. 697, εἰκ. 52 (Maffre).

13. Ἀριθ. Εὐρ. 2488. Ἐκ τοῦ Ο.Τ. 29 (ὁ ἀριθμὸς τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου (Ο.Τ.) λαμβάνεται ἐκ τοῦ βαυαρικοῦ σχεδίου τῆς πόλεως (βλ. κατωτ. Σ χ έ δ. 1), τοῦ ἰσχύοντος ἀπὸ τοῦ ἔτους 1834). Σωζ. ὕψος 0.08 μ. Ἀμφορίσκος, μιμούμενος τοὺς μεγάλους ὀξυπυθμένους. Ἡ ὁριζόντιος λεπτὴ ταινία διὰ καστανερύθρου.

14. Ἐκ τοῦ Ο.Τ. 112 α. Ἀριθ. Εὐρ. 2716 (σωζ. ὕψος 0.062 μ.) καὶ 2708. Ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου εἰδώλια τοῦ τύπου τῆς Ἀφροδίτης. Higgins, ἔ.ἀ., σ. 42, πίν. 12 e-f.

15. Ἐκ τοῦ Ο.Τ. 112α. Ἀριθ. Εὐρ. 2720 (σωζ. ὕψος 0.06 μ.). Πρβλ. Higgins, ἔ.ἀ., πίν. 29· τῶν περὶ τὸ 500 π.Χ. χρόνων). Ἀριθ. Εὐρ. 2706.

16. Ἐκ τοῦ Ο.Τ. 26. Ἀριθ. Εὐρ. 3401 (σωζ. ὕψος 0.078 μ.). Ἀριθ. Εὐρ. 3406. Πρβλ. Higgins, ἔ.ἀ., πίν. 41 e-f· τῶν πρωίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων.

17. Πρβλ. BSA 47 (1952), πίν. $2A_{2-3}$, $1B_{5-6}$, $1A_{22-24}$. Τὸ πρῶτον θραῦσμα τῆς κάτω σειρᾶς προέρχεται ἐκ τοῦ λαιμοῦ κλειστοῦ ἀγγείου. Ἡ διάταξις τῶν ἐπ' αὐτοῦ τριγώνων ἐνθυμίζει ἀμυδρῶς τὸν αὐτόθι, σ. 18, εἰκ. 19 ὑπογεωμετρικὸν ἀμφορέα. Πλὴν τοῦ θραύσματος τούτου καὶ τοῦ α τῆς πρώτης σειρᾶς, τὰ λοιπὰ καλύπτονται διὰ τοῦ χαρακτηριστικοῦ διὰ τὸ ἐρετριακὸν ἐργαστήριον κιτρίνου ἐπιχρίσματος (M. Coldstream, Greek Geometric Pottery, σ. 190).

18. Διὰ τὰ κατὰ σειρὰν σπουδαιότερα διακοσμητικὰ θέματα πρβλ. BSA 47 (1952), πίν. $1A_{13, 4, 21}$ (Boardman). Διὰ τὸ σχῆμα (κρατηρίσκος μετὰ προχοῆς) τοῦ ἀγγείου, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται τὸ μεσαῖον ὄστρακον τῆς δευτέρας σειρᾶς πρβλ. αὐτόθι, πίν. $2B_2$.

19. Ἀριθ. Εὐρ. 2441, 2665. Ἐκ τοῦ Ο.Τ. 112α, ἔνθα εὑρέθη ὁμοῦ μετὰ τῶν ὀστράκων τοῦ Π ί ν. 300 δ - ε. Ἀποτελεῖ τμῆμα ἐκ τοῦ ὤμου ἀμφορέως τύπου Β. Πρβλ. ABV 396, 26 (τοῦ ζωγράφου τοῦ Εὐχαρίδου).

20. Ἀριθ. Εὐρ. 2627. Πρβλ. ABV 369, 119 (τῆς ὁμάδος τοῦ καλοῦ Λεάγρου). Τὰ ἡμέτερα θραύσματα πρέπει νὰ εἶναι τοῦ κύκλου τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀντιμένους. Πρβλ. H. Metzger, Fouilles de Xanthos IV (1972), πίν. 36, ἀριθ. 167.

21. Ὄστρακα ἐκ τεσσάρων κλειστῶν ἀγγείων. Διὰ τὸ γ, πρβλ. Xanthos, ἔ.ἀ., πίν. 43, ἀριθ. 192 Β.

22. Ἐκ δύο κλειστῶν ἀγγείων, ἀριθ. Εὐρ. 2817, 4501. Ἐπίθετον λευκὸν καὶ ἰῶδες. Διὰ τὸ α πρβλ. αὐτόθι, πίν. 35, ἀριθ. 168 (τῆς ὁμάδος τοῦ καλοῦ Λεάγρου).

23. Ἀριθ. Εὐρ. 9121. Ἐκ τοῦ Ο.Τ. 93. Θραῦσμα ἐκ τοῦ πώματος πυξίδος, μετὰ παραστάσεως πτερωτοῦ λέοντος καὶ λαγωοῦ μεταξὺ φυτῶν. Τὸ τεχνικῆς τελειότητος ὄστρακον διακρί-

301 α[21], 301 β[25]), ἀντικείμενα ἐκ χαλκοῦ καὶ μολύβδου, ἐπιγραφαὶ κλπ. Τὰ πλεῖστα προέρχονται ἐκ τῶν ἐν Ἐρετρίᾳ ἀνασκαφῶν μας τῶν ἐτῶν 1973-1974 (βλ. κατωτέρω) καί τινα ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Κ. Κουρουνιώτου. Κατεγράφησαν ἐπίσης τὰ μέχρι σήμερον ἀκατάγραφα ἀγγεῖα τῶν ἐν Λευκαντὶ ἀγγλικῶν ἀνασκαφῶν καὶ πολλὰ ἀρχαῖα ἀντικείμενα, προερχόμενα ἐκ τῶν ἐν Ἐρετρίᾳ ἐρευνῶν τῆς Ἑλβετικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἀποστολῆς.

(β) Ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ **Μουσείου Χαλκίδος** κατεγράφησαν περὶ τὰ τριακόσια ἀρχαῖα ἀντικείμενα, ἀγγεῖα κυρίως καὶ ἐνδιαφέροντα ὄστρακα, προερχόμενα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν μας τῶν τελευταίων δύο ἐτῶν.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΕΡΕΤΡΙΑ

Κατὰ τὰ ἔτη 1973-1974 διενηργήθη συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐντὸς εἴκοσι δύο (22) ἰδιωτικῶν οἰκοπέδων ἐν Ἐρετρίᾳ, προκειμένου νὰ δυνηθῇ ἡ Ἐφορεία νὰ εἰσηγηθῇ εἰς τὸ Προϊστάμενόν της Ὑπουργεῖον τὴν χορήγησιν, ἢ μή, τῆς σχετικῆς ἀδείας οἰκοδομῆς. Ἐκ τούτων τὰ μὲν ἐννέα (Ο.Τ. 79, 80, 691, 407, 404, 652, 119, 82, 217· ἀντίστοιχοι ἀριθμοὶ τῶν ἐπὶ τοῦ Σχεδίου[1][26] οἱ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) οὐδὲν ἢ ἐλάχιστα ὑπολείμματα ἀρχαίων παρουσίασαν· τὰ ἕξ (Ο.Τ 17, 216, 208, 757, 401, 648· ἀντίστοιχοι ἀριθμοὶ τῶν ἐπὶ τοῦ ὡς ἄνω σχεδίου πόλεως οἱ 10, 11, 12, 13, 14, 15) ἐνεφάνισαν ἀρχαῖα ἢσσονος σημασίας· ἐντὸς ὅμως ἑπτὰ οἰκοπέδων (Ο.Τ. 654, 120, 6, 112α, 97, 26, 29β· ἀντίστοιχοι ἀριθμοὶ τῶν ἐπὶ τοῦ σχεδίου πόλεως οἱ 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22) ἀπεκαλύφθησαν ἀρχαῖα οἰκοδομήματα, τάφοι καὶ κινητὰ εὑρήματα, δυνάμενα νὰ χαρακτηρισθῶσιν ἀπὸ τοῦ σημαντικοῦ μέχρι τοῦ σπουδαιοτάτου.

1. Ο.Τ. 79[27], 80, 691, 407, 404, 652, 119, 82, 217 (Σχέδ. 1, ἀριθ. 1-9)

Δοκιμαστικαὶ τάφροι, διανοιγεῖσαι ἐντὸς τῶν οἰκοπέδων τῶν κκ. Ν. Κιάκη (Ο.Τ. 79), Θεοδ. Πολυζωίδου (Ο.Τ. 80), Κ. Πετρογιάννη (Ο.Τ. 691), Ἰω. Μπιμπίκα (Ο.Τ. 407), Νικ. Τουλούμη (Ο.Τ. 404), καὶ Βασ. Πανταζῆ (Ο.Τ. 652) οὐδὲν ἀρχαῖον ἀπέδωσαν. Παρεμφερεῖς τάφροι ἐντὸς μὲν τοῦ οἰκοπέδου τῆς κ. Αἰκ. Καραθέρια (Ο.Τ. 119) ἀπεκάλυψαν ὀλίγας μόνον διεσκορπισμένας καλυπτηρίους κεραμίδας, ἐντὸς δὲ τοῦ οἰκοπέδου τοῦ κ. Ν. Ξυλᾶ (Ο.Τ. 82) ἔφεραν εἰς φῶς τμῆμα ἀρχαίου τοίχου. Ἔρευνα, ἀρξαμένη ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τοῦ κ. Δημ. Βάθη (Ο.Τ. 217) καὶ διακοπεῖσα διὰ τεχνικοὺς λόγους, ἀπεκάλυψεν εἰς βάθος 0.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εὐτελῆ ἐπιμήκη τοῖχον, μὴ δυνάμενον νὰ χρονολογηθῇ, παντελεῖ ἐλλείψει κεραμεικῆς καὶ παντὸς ἑτέρου βοηθητικοῦ στοιχείου.

2. Οἰκόπεδον Δ. Τσολάκου (Ο.Τ. 17) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 10)

Ἡ διερεύνησις τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀπέδωσεν εἰς βάθος 1.05 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους θεμελιώσεις κτηρίου ἐξ ἀργολιθοδομῆς. Αὗται σχηματίζουσι μακρὸν τοῖχον, μήκ. 5.50, πλ. 0.80 καὶ ὕψ. 0.20 μ., κατευθυνόμενον ἀπὸ ΝΑ. πρὸς ΒΔ., καὶ καμπτόμενον κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς ΒΑ., πρὸς σχηματισμὸν ὀρθογωνίου δωματίου. Ὁ ἐγκάρσιος οὗτος βραχίων διετηρήθη εἰς μῆκος 2.20 μ. Μόνον εἰς δύο σημεῖα διεσώθησαν τμήματα τοῦ ἐπὶ ταύτης τῆς θεμελιώσεως βαίνοντος τοίχου, εἰς ὕψος ± 0.45 μ. Ἡ περισυλλεγεῖσα κεραμεική, ἀποτελουμένη κυρίως ἐξ ὀστράκων μελαμβαφῶν πινακίων ἢ σκύφων (Πίν. 301 γ)[28] μετ' ἐντύπου διακόσμου ἐπὶ τοῦ πυθμένος των, χρονολογεῖ τὸ κτήριον εἰς τὸ τέλος τοῦ 5ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἐφ' ἑνὸς τῶν ὀστράκων (Πίν. 301 γ, κάτω δεξιὰ) ἐγχαράκτως (a graffito) τὰ γράμματα[29] *EB*.

3. Οἰκόπεδον Δημ. Τακίδου (Ο.Τ. 216) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 11)

Δύο χιαστὶ διανοιγεῖσαι δοκιμαστικαὶ τάφροι, μήκ. 10 καὶ πλ. 1 μ. ἑκάστη, οὐδὲν ἀρχαῖον ἀπέδωσαν, πλὴν συμπαγοῦς χαλκοῦ δακτυλίου, διαμ. 0.084 μ., ἴσως ἐκ τῆς βάσεως χαλκῆς λεκανίδος[30], καὶ ὀλίγων ὀστράκων μελαμβαφῶν ἀγγείων, τῶν ὁποίων ὁ δίσκος τῆς βάσεως ἐκοσμεῖτο δι' ἐπαλλήλων ταινιοσχήμων δακτυλίων, μελανῶν καὶ ἐξηρημένων ἐναλλάξ[31].

4. Οἰκόπεδον Ζαχ. Συνοδινοῦ (Ο.Τ. 208) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 12)

Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, τὸ ὁποῖον κεῖται κατὰ τὸ νο-

νει ζωηρὰ πολυχρωμία, καθιστῶσα τοῦτο ἀληθῆ ζωγραφικὸν πίνακα. Ὁ σκληρότατος, καθαρός, ἄριστα ὠπτημένος πηλός του εἶναι ροδόχρους, τὸ ἐπ' αὐτοῦ ἐπίχρισμα (ἐπιδερμὶς) ζωηροῦ κιτρίνου χρώματος· τὸ στιλπνὸν γάνωμα κατ' ἀριστοτεχνικὸν τρόπον ἔλαβεν ὅλους τοὺς τόνους ἀπὸ τοῦ μέλανος μέχρι τοῦ ἐρυθροῦ τῆς φωτιᾶς. Τὸ ἄνθος καὶ τὸ σῶμα τοῦ λέοντος φέρουν ζωηρὸν κίτρινον ἐπίθετον χρῶμα. Διὰ τὴν παράστασιν πρβλ. CVA Oxford II, πίν. 69, 3 (τῶν περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνων).

24. Θραῦσμα ἐξ ἀνοικτοῦ ἀγγείου (κρατῆρος;). Ἀριθ. Εὑρ. 5387. Ἐκ τοῦ Ο.Τ. 93. Πρβλ. H. Metzger, Les représentations dans la céramique Attique du IVe siècle, 1951, πίν. 38b.

25. Ἐκ τοῦ χείλους καλυκοσχήμου κρατῆρος. Ἀριθ. Εὑρ. 3022. Ἐκ τοῦ Ο.Τ. 674. Πρβλ. ἔ.ἀ., πίν. 40a καὶ 8b.

26. Πρόκειται περὶ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1834 χρησιμοποιουμένου βαυαρικοῦ σχεδίου τῆς πόλεως. Οἱ ἐπ' αὐτοῦ μεγάλοι ἐντὸς κύκλου ἀριθμοὶ δηλοῦν τὰ κατὰ τὰ ἔτη 1973 καὶ 1974 ἀνασκαφέντα οἰκόπεδα.

27. Διὰ τὴν σημασίαν τῶν ἀριθ. 1-9 τοῦ Σχεδ. 1 βλ. ὑποσημ. 26.

28. Πρβλ. Agora XII,[2] πίν. 27, ἀριθ. 622. ΑΕ 1958, σ. 93-94, εἰκ. 162 (Χαριτωνίδης).

29. Πρβλ. Agora, ἔ.ἀ., εἰκ. 22, ἀριθ. 644, εἰκ. 23, ἀριθ. 1604.

30. BCH 99 (1975), σ. 734, εἰκ. 4 (Vocotopoulou).

31. Πρβλ. ἔ.ἀ., πίν. 27a.

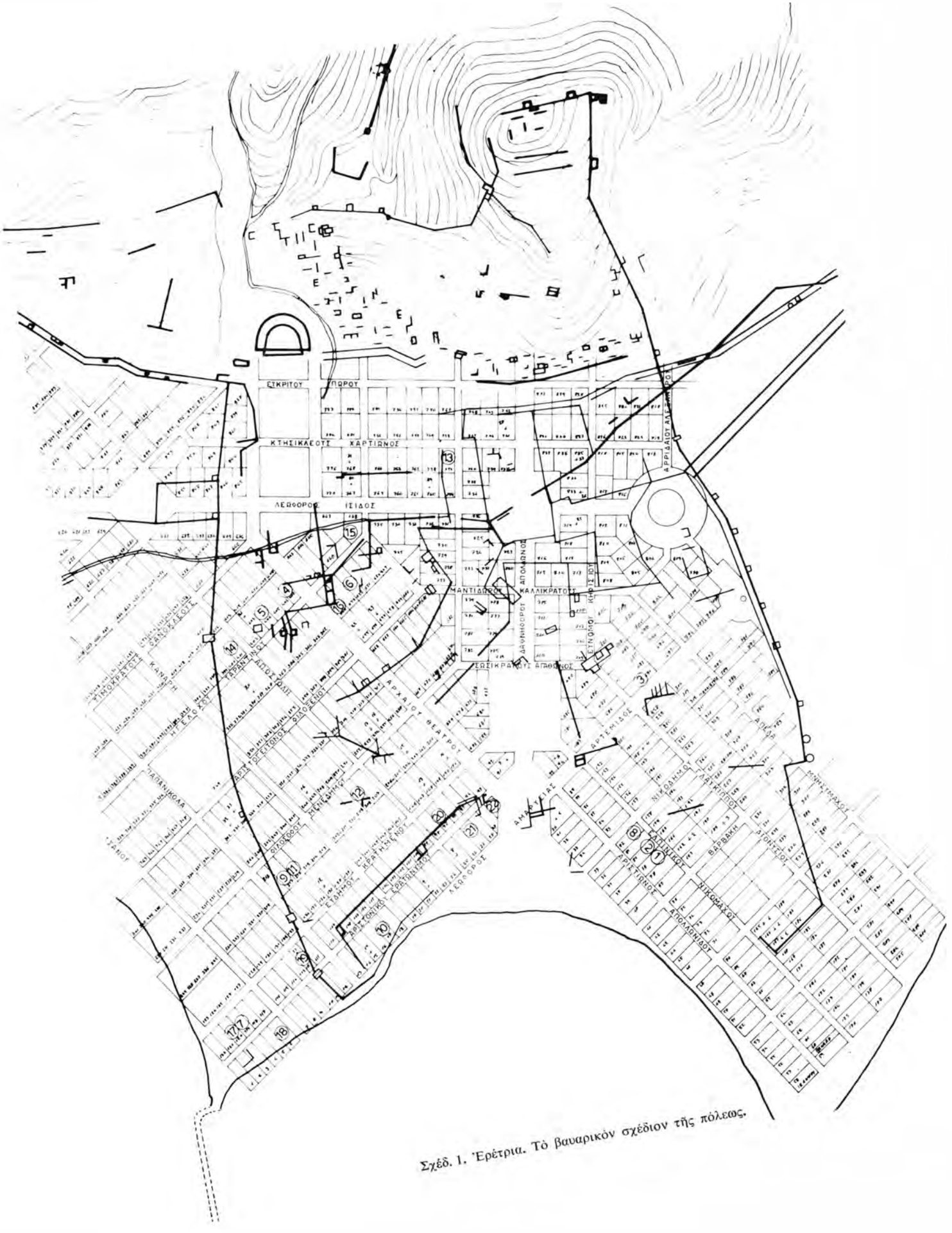
ΕΤΚΡΙΤΟΥ
ΠΩΡΟΥ
ΚΤΗΣΙΚΛΕΟΥΣ
ΧΑΡΤΙΩΝΟΣ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ
ΙΣΙΔΟΣ
ΑΡΡΙΔΑΙΟΥ ΑΔΕΛΦΟΥ
ΜΑΝΤΙΑΘΟΥ
ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΟΥΣ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΔΑΦΝΗΦΟΡΟΥ
ΣΩΣΙΚΡΑΤΟΥΣ
ΑΠΘΕΟΣ
ΕΓΝΟΡΙΟΥ
ΚΛΕΟΠΑΤΡΑΣ
ΤΙΜΟΚΡΑΤΟΥΣ
ΚΑΝΑΡΗΦΟΡΟΥ
ΑΠΟΣ ΟΛΑΠ
ΤΡΙΑΔΑ ΘΕΑΤΡΟΥ
ΑΡΤΕΜΙΣΙΟΣ
ΑΠΟΛΛ
ΑΡΤΕΜΙΣ
ΑΜΦΙΑΡΑΟΥ
ΑΘΗΝΑΣ
ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ
ΑΠΟΛΛΩΝΙ

τιοδυτικὸν τμῆμα τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ ἔχει πρόσοψιν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φιλοσόφου Μενεδήμου, οὐδὲν ἄξιον λόγου παρουσίασεν. Ἐπιφανειακῶς σχεδὸν καὶ εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἐνεφανίσθησαν δύο εὐτελοῦς κατασκευῆς τοῖχοι, χαρακτηριζόμενοι ἐκ τῆς πενιχρᾶς κεραμεικῆς ὡς ἀνήκοντες εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ. Ἕτερος τοῖχος, ὀλίγον παλαιότερος, ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου εἰς βάθος 0.90 μ. Κάτωθεν τῶν ἐπιφανειακῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι ἐνεφανίσθησαν εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ὅπου τὸ ἔδαφος γίνεται ἀμμῶδες μετ' ἰχνῶν πυρᾶς, συνελέγησαν ὄστρακα γεωμετρικῶν ἀγγείων. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἀμμώδους στρώματος καὶ εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθησαν πέντε πήλιναι ἀγνῦθες. Εἰς βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἀνέβλυσε τὸ θαλάσσιον ὕδωρ.

5. Οἰκόπεδον Κωνστ. Ζαχαριᾶ (Ο.Τ. 757) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 13)

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου, τὸ ὁποῖον κεῖται κατὰ τὸ κέντρον τοῦ βορείου τμήματος τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ ἔχει πρόσοψιν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κτησικλέους Χαρίτωνος, οὐδὲν ἴχνος παλαιότερον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἀπεκαλύφθη. Ἐκ τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος περισυνελέγησαν μαρμάρινον μέσον δάκτυλον τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἀγάλματος (ἀριθ. Εὐρ. 9992) (Πίν. 301 δ). Τὸ ἀμέσως ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν στρῶμα, χρώματος φωτεινοῦ καστανοῦ, ἀπέδωσεν ὄστρακα τῶν πρωίμων ρωμαϊκῶν χρόνων, θραύσματα ὑαλίνων ἀγγείων (Πίν. 301 ζ) καὶ τὸν ὑπ' ἀριθ. Εὐρ. 7273 λύχνον (Πίν. 301 ε)[32] τοῦ τέλους τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. Ἐπίσης τμῆμα ἐκ τοῦ χείλους μαρμαρίνης λεκάνης, μαρμάρινον κύλινδρον, ὕψ. 0.12 μ. καὶ διαμ. βάσεως 0.095 μ., ἐπιμελῶς εἰργασμένον, καὶ ἀγνῦθα μετὰ σφραγίσματος, παριστῶντος γυμνὴν γυναῖκα ἐν στάσει γονυκλινεῖ.

Ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν 0.80 μ. τὸ ἔδαφος γίνεται σκοτεινὸν καστανόν, ὀλίγον ἀμμῶδες, μετ' ἰχνῶν πυρᾶς. Τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ὄστρακα εἶναι τῶν ἑλληνιστικῶν κυρίως, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑστέρων κλασσικῶν χρόνων. Εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εὑρέθη ἡ ἐν τῷ Πίν. 301 στ ὀστεΐνη λαβή (ἀριθ. Εὐρ. 7281), φέρουσα ἐγχάρακτον γραμμικὸν διάκοσμον. Σώζεται εἰς μῆκος 0.096 μ. καὶ χρονολογεῖται εἰς τοὺς ὑστάτους ἑλληνιστικοὺς χρόνους[33].

6. Οἰκόπεδον Δημ. Ἀργύρη (Ο.Τ. 401) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 14)

Τὸ οἰκόπεδον, κείμενον κατὰ τὴν τομὴν τῶν ὁδῶν Ἡγελόχου Ταραντίνου καὶ Ἀποστόλη, ἀνεσκάφη μόνον κατὰ τὸ ἐλεύθερον κτισμάτων τμῆμα του, τὸ σχηματίζον Γ. Τὸ ἀπὸ Α. πρὸς Δ. σκέλος τοῦ Γ οὐδὲν ἀρχαῖον ὑπόλειμμα ἐνεφάνισεν. Εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καθέτου σκέλους εὑρέθησαν πενιχρὰ λείψανα ἀρχαίων κατοικήσεων. Οὕτω σχεδὸν ἐπιφανειακῶς ἀπεκαλύφθη ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία κτίσματος, κατεσκευασμένου ἐξ ἀκατεργάστων ἀνισομεγέθων λίθων. Πρὸ τοῦ ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. κατευθυνομένου τοίχου εὑρέθη λίθινος ἀγωγός, ἀνοίγματος 0.20 μ., σωζόμενος, ὡς καὶ ὁ τοῖχος, εἰς μῆκος 1.90 μ. Ὁ βορειοανατολικῆς κατευθύνσεως τοῖχος θὰ συνέχιζε καὶ ὑπὸ τὴν σύγχρονον οἰκίαν. Τὰ ὀλίγα περισυλλεγέντα ὄστρακα χρονολογοῦν τὸ κτίσμα εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Περὶ τὰ 2 μ. βορειότερον τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ τοίχου τούτου, καὶ εἰς βάθος 0.35 μ., εὑρέθη πυρά, ἀποτελουμένη ἐκ δύο λεπτῶν μελανῶν στρωμάτων, χωριζομένων ἀπ' ἀλλήλων διὰ λεπτοῦ στρώματος γῆς. Ἐντὸς τῆς πυρᾶς, ἡ ὁποία περιελάμβανε καὶ ἀπηνθρακωμένα ὀστᾶ, εὑρέθησαν: (α) Πήλινον ἀρχαϊκὸν εἰδώλιον ἐνδεδυμένης γυναικείας μορφῆς, διατηροῦν ὑπολείμματα λευκοῦ ἐπὶ τοῦ ἐνδύματός της, καὶ (β) λίαν ἐνδιαφέρον πήλινον εἰδώλιον τέττιγος[34], ἐλλιπὲς τὸ ὄπισθεν μέρος.

Ἐκ τοῦ πέριξ χώρου καὶ ἐντὸς τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος περισυνελέγησαν πλὴν τῶν κοινῶν μελαμβαφῶν ὀστράκων, μελαμβαφὴς τριφυλλόστομος οἰνοχόη, πυραμιδοειδὴς ἀγνὺς καὶ διφυὴς λαβὴ κυάθου[35], ἐκ τῶν χρονολογουμένων ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἐντὸς τοῦ ἐπομένου στρώματος, χρώματος βαθέος καστανοῦ μετ' ἰχνῶν πυρᾶς, καὶ εἰς βάθος 0.70 μ., εὑρέθησαν τὰ ὄστρακα καὶ ὁ πήλινος κύβος τοῦ Πίν. 301 η. Τὸ μικρὸν ὄστρακον τῆς ἄνω σειρᾶς μετὰ τῶν λευκῶν ταινιῶν ἐπὶ τῆς μελαίνης ἐπιφανείας ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ὤμου καὶ τοῦ λαιμοῦ κλειστοῦ ἀγγείου (μᾶλλον οἰνοχόης), ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἐρετριακοῦ ἐργαστηρίου[36]. Λίαν ἐνδιαφέρον καὶ σπανιώτατον διὰ τὴν Ἐρέτριαν εἶναι τὸ διακοσμητικὸν θέμα τοῦ ἑτέρου τῶν ὀστράκων, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ τῆς κοιλίας μεγάλου κλειστοῦ ἀγγείου. Ἴσως μιμεῖται πρωτοαττικὰ ἀγγεῖα[37] ἢ κυκλαδικὰ τοῦ πρωίμου 7ου αἰ. π.Χ.[38]. Τὸ τρίτον στρῶμα, ἐκ μελανερύθρου χώματος καὶ ἄμμου ἐνιαχοῦ, οὐδ' ἴχνος κεραμεικῆς παρουσίασε.

32. Μῆκος 0.105, ὕψος 0.04 μ. Πρβλ. Agora IV, σ. 112-113, πίν. 17, 481 καὶ 43, 481. Παρεμφερὴς λύχνος ἐκ Χαλκίδος δημοσιεύεται ἐν ΑΔ 27 (1972): Μελέται, σ. 172, Πίν. 58 α (Ἀνδρειωμένου).

33. Πρβλ. Délos XVIII, πίν. 85, ἀριθ. 727_5.

34. Πρβλ. K. Schefold, Meisterwerke griechischer Kunst 1960, εἰκ. 199 (τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων). BCH 95 (1971), σ. 354, εἰκ. 32 (ἀναφέρεται ὡς μέλισσα ἐνῶ εἶναι τέττιξ).

35. Πρβλ. Agora XII_2, πίν. 35, 999.

36. Πρβλ. BSA 47 (1952), σ. 8, εἰκ. $9_{,10}$. Eretria V, πίν. I καὶ Beil. 3.

37. Πρβλ. Καρούζου, Ἀγγεῖα τοῦ Ἀναγυροῦντος, πίν. I,γ, καὶ 14 (τοῦ ζωγράφου τοῦ Νέσσου).

38. Πρβλ. Délos XV, πίν. XIV, ἀριθ. 57.

7. Οἰκόπεδον Παρ. Βουρῆ (Ο.Τ. 648) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 15)

Ἀνασκαφή, διεξαχθεῖσα ἐντὸς τῆς πρὸς Δ. αὐλῆς τῆς οἰκίας Π. Βουρῆ[39], ἔφερεν εἰς φῶς δύο μνημειώδους κατασκευῆς τοίχους, τεμνομένους καὶ σχηματίζοντας τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν ὀρθογωνίου διαχώρου (Σχέδ. 2, ΑΒΓ· Πίν. 302 α). Οὗτοι εὑρέθησαν εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ παρηκολουθήθησαν εἰς μῆκος, ὁ μὲν νότιος 1.80 μ. (ἡ πρὸς ΝΑ. συνέχειά του κρύπτεται ὑπὸ τὴν σύγχρονον οἰκίαν), ὁ δὲ δυτικὸς 1.70 μ. (οἱ πρὸς ΒΑ. δόμοι του εἶχον ἀφαιρεθῆ παλαιότερον κατὰ τὴν διάνοιξιν συγχρόνου φρέατος ἀποχετεύσεως). Τὸ ὅλον κατασκεύασμα ἀποτελεῖται ἐκ δύο σειρῶν λίθων σκληρᾶς ἀσβεστολιθικῆς ὑφῆς ὑποκιτρίνου ἀποχρώσεως. Οἱ τῆς κάτω σειρᾶς, μεγαλύτεροι ἢ μικρότεροι ἀλλά, πάντως, ἀκανόνιστοι, συνιστοῦν τὴν θεμελίωσιν. Αἱ ἐπ' αὐτῆς ἑδραζόμεναι κυβόπλινθοι, μεγάλων διαστάσεων (ἡ τοῦ δυτικοῦ σκέλους ἔχει μῆκος 1.30, πλάτος 0.40 καὶ πάχος 0.32 μ.), συνιστοῦν τὸν τοιχοβάτην. Ἡ ἀνωδομή, τῆς ὁποίας οὐδ' ἴχνος διεσώθη, θὰ ἀπετελεῖτο ἐκ πλίνθων, ὠμῶν ἢ ὠπτημένων.

Ἡ συνέχεια τοῦ κτηρίου τούτου ἢ τμῆμα τοίχου ἑτέρου, παρεμφεροῦς κατασκευῆς, ἀπεκαλύφθη ἔξωθεν τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς συγχρόνου οἰκίας κατὰ τὴν διάνοιξιν ὀρύγματος πρὸς κατασκευὴν ὑποστυλώματος κλιμακοστασίου (Σχέδ. 2, Δ). Ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Δ. πρὸς Α. καὶ ἀποτελεῖται ἐκ τῆς εὐθυντηρίας καὶ μιᾶς σειρᾶς μεγάλων κυβολίθων, πλ. 0.40, πάχ. 0.32 καὶ μήκ. ὑπὲρ τὰ 0.80 μ. (ἡ πλίνθος συνεχίζει ὑπὸ τὴν παρακειμένην οἰκίαν). Δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν τοῖχον εἰς μῆκος πέραν τῶν 1.10 μ., καθ' ὅσον αἱ ἄκραι του συνεχίζουν ἡ μὲν πρὸς Δ. ὑπὸ τὴν οἰκίαν, ἡ δὲ πρὸς Α. ὑπὸ τὴν σύγχρονον ὁδόν.

Ἡ παντελὴς ἔλλειψις κεραμεικῶν στρωματογραφικῶν δεδομένων καθιστᾷ δυσχερῆ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἢ τῶν κτηρίων. Ὁ τρόπος κατασκευῆς, ὅμως, καὶ ἡ εἰς τὸ ἀνώτερον στρῶμα ἀλλ' εἰς ἀρκετήν, εἶναι ἀληθές, ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν τοίχων εὕρεσις δακρυδόχου συνηγοροῦν, νομίζω, ὑπὲρ τῆς τοποθετήσεώς του εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ.

Οἱ νοτίως τοῦ δωματίου ΑΒΓ τοῖχοι Ε καὶ Ζ εἶναι σχεδὸν ἐπιφανειακοὶ καὶ εὐτελοῦς κατασκευῆς, χρονολογοῦνται δὲ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ἐποχὴν πενίας διὰ τὴν Ἐρέτριαν.

8. Οἰκόπεδον Δημ. Βουρῆ (Ο.Τ. 654) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 16)

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου, κειμένου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀρχαίου Θεάτρου, ἀπεκαλύφθη ἀποθέτης πλήρης θραυσμάτων γεωμετρικῶν καὶ ὑπογεωμετρικῶν ἀγγείων. Ἐπειδὴ τὰ πλεῖστα τῶν θραυσμάτων ἀνήκουν εἰς ὀλίγας μεγάλας ὁμάδας ὁμοειδῶν[40] ἀγγείων, τινὰ δὲ τούτων παρουσιάζουν ἐμφανῆ — ὑπὲρ ἢ ὑπὸ — πυράκτωσιν, ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι πρόκειται περὶ ἀποθέτου κεραμεικοῦ ἐργαστηρίου. Ἐπισταμένη ἔρευνα ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου οὐδὲν ἕτερον ἀπέδωσε. Συνάγεται, ὡς ἐκ τούτου, ὅτι τὸ ὑποτιθέμενον ἐργαστήριον πρέπει νὰ εὑρίσκετο ἐντὸς τῶν γειτονικῶν οἰκοπέδων καὶ μάλιστα τῶν πρὸς Ν. ἢ Α., ἐφ' ὅσον τὸ ἀποκαλυφθὲν παχὺ στρῶμα ὀστράκων εὑρέθη εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν τμῆμα τοῦ παρόντος οἰκοπέδου. Κατωτέρω παρουσιάζομεν δειγματοληπτικῶς ὀλίγα τῶν συλλεγέντων θραυσμάτων. Ὁ πηλός των εἶναι ὁ χαρακτηριστικὸς ἐρετριακός[41], καθαρός, σκληρᾶς ὑφῆς· τὸ γάνωμα ἀπὸ τοῦ μέλανος μέχρι τοῦ ἐρυθρωποῦ.

Ἐν τῷ Πίν. 302 β ἀπεικονίζονται βάσεις ἀνοικτῶν ἀγγείων (κρατηρίσκων[42] ἢ μεγάλων σκύφων).

Ἐν τῷ Πίν. 302 γ ἔχομεν θραύσματα ἐκ τῆς κοιλίας ἀνοικτῶν ἀγγείων (κρατηρίσκων[43], σκύφων[44], κοτύλης[45]), κοσμουμένων δι' ὁριζοντίων, καθέτων, κυματοειδῶν καὶ χιαστὶ τεμνομένων γραμμῶν.

Τοῦ Πίν. 302 δ τὰ δύο πρῶτα θραύσματα ἀνήκουν εἰς σκύφους, τῶν ὁποίων ἡ διὰ σειρᾶς πτηνῶν («soldier birds»)[46] διακόσμησις μιμεῖται τὴν ἐπὶ τῶν ἐκ Κορίνθου κοτυλῶν τοῦ τέλους τοῦ 8ου αἰ. π.Χ. Τὸ τρίτον θραῦσμα φέρει ἁπλοῦν γραμμικὸν διάκοσμον[47].

Μίαν σειρὰν θραυσμάτων σκύφων, κοσμουμένων κάτωθεν ἀκριβῶς τοῦ χείλους διὰ σειρᾶς στιγμῶν, βλέπομεν ἐπὶ τοῦ Πίν. 302 ε. Τῶν πλείστων ὁ κορμὸς καλύπτεται διὰ γανώματος[48], ἄλλων εἶναι ἐξηρημένος καὶ ἀσφαλῶς θὰ ἔφερε διάκοσμον, ὡς βλέπομεν ἐφ' ἑνὸς τοὐλάχιστον (τοῦ προτελευταίου), τὸ ὁποῖον διατηρεῖ ὑπολείμματα ὀφιοειδοῦς γραμμῆς, συνοδευομένης παραλλήλως ὑπὸ σειρᾶς στιγμῶν[49].

Θραύσματα ἐκ τοῦ χείλους μεμονωμένων ἀγγείων ἀπεικονίζονται ἐπὶ τοῦ Πίν. 302 στ. Πλὴν τοῦ τελευταίου θραύσματος τῆς πρώτης σειρᾶς καὶ τῶν

39. Περὶ τῆς ἀνασκαφῆς, ἡ ὁποία διεξήχθη παλαιότερον εἰς ἕτερα σημεῖα τῶν Ο.Τ. 648α καὶ 648β, βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 266 κ.ἑ., Σχέδ. 4 καὶ 5.

40. ΑΕ 1975, σ. 213, ὑποσημ. 11.

41. Περὶ τῆς τεχνικῆς τῶν ἐρετριακῶν ἀγγείων βλ. Coldstream, G.G.P., σ. 190.

42. Πρβλ. ΑΕ 1975, πίν. 67 ('Ανδρειωμένου).

43. Πρβλ. BSA 47 (1952), σ. 5, εἰκ. $8_{3,6}$, (Boardman).

44. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. $1A_{9\ 11,15}$.

45. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. $1A_{1-2,5}$.

46. Πρβλ. αὐτόθι, σ. 3, εἰκ. $1_{5,9}$. Ἐπίσης ΑΕ 1975, πίν. 54γ.

47. Πρβλ. BSA 47 (1952), σ. 3, εἰκ. 1_{1}.

48. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. $1A_{17}$.

49. Τοῦτο τὸ διακοσμητικὸν θέμα συνήθως ὁλοκληροῦται διὰ τῆς προσθήκης καὶ ἑτέρας σειρᾶς στιγμῶν κάτωθεν τῆς ὀφιοειδοῦς. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. $1B_{17}$. Bull. Inst. Class. Studies, London 18 (1971), πίν. 1b, 2d (Coldstream), ΑΕ 1975, πίν. 58γ ('Ανδρειωμένου).

δύο τελευταίων τῆς τρίτης, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς λαιμοὺς κλειστῶν ἀγγείων, τὰ λοιπὰ προέρχονται ἐκ τοῦ χείλους ἀνοικτῶν ἀγγείων, κυρίως σκύφων. Τὸ πρῶτον ὄστρακον τῆς πρώτης σειρᾶς ἀνήκει εἰς κάνθαρον καὶ τὸ πρῶτον τῆς δευτέρας εἰς κυάθιον ἐκ τῶν πλέον διαδεδομένων. Τὸ πρῶτον θραῦσμα τῆς πρώτης καὶ τῆς τρίτης σειρᾶς καὶ τὸ τελευταῖον τῆς δευτέρας καλύπτονται διὰ τοῦ χαρακτηριστικοῦ διὰ τὸ ἐρετριακὸν ἐργαστήριον παχέος κιτρινωποῦ ἐπιχρίσματος[50], ἐφ' οὗ τίθενται τὰ διακοσμητικὰ θέματα. Τὸ ὄστρακον μάλιστα τῆς δευτέρας σειρᾶς μετὰ τῆς ἁλύσεως ὁμοκέντρων κύκλων ὑπὸ τὸ χεῖλος ζω, ἀπαντᾶ ὑπὸ τὸ χεῖλος σκύφων. Τὸ ἕτερον τῶν ὀστράκων μεθ' ἁλύσεως ρόμβων μετὰ δικτυωτοῦ, τὸ διατηροῦν πολυάκτινον ἀστέρα (τὸ προτελευταῖον τῆς δευτέρας σειρᾶς), φέρει ἐν τῷ ἐσωτερικῷ του καὶ ὑπὸ τὸ χεῖλος, πλὴν τῶν συνήθων ἐξηρημένων ταινιῶν, καὶ σειρὰν τελειῶν.

9. Οἰκόπεδον Ἰω. Καζιλάρη (Ο.Τ. 120) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 17)

Τὸ κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ὁδοῦ Ἀριστονίκου Ἐρατωνύμου κείμενον Ο.Τ. 120 ἀνεσκάφη καθ' ὅλην του τὴν ἔκτασιν, καθ' ὅσον ὑπῆρχον σοβαραὶ ὑπό-

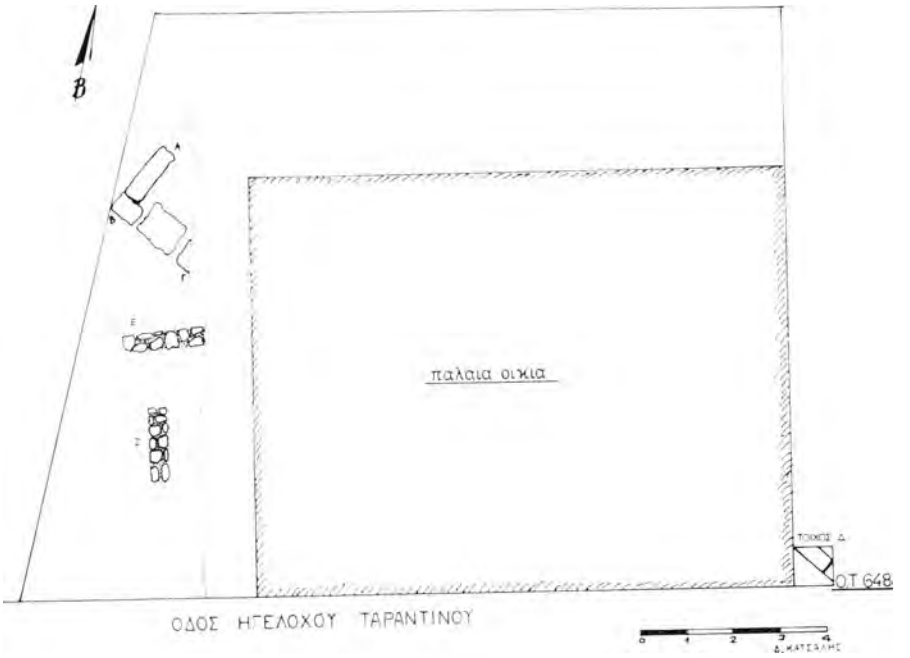

Σχέδ. 2. Ἐρέτρια. Οἰκ. Π. Βουρῆ. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

ἀνήκει εἰς σκύφον ἐκ τῶν πλέον χαρακτηριστικῶν τοῦ ἐρετριακοῦ ἐργαστηρίου[51]. Χαρακτηριστικὴν ἰδιομορφίαν τοῦ ἐρετριακοῦ ἐργαστηρίου συνιστᾷ καὶ ἡ κεκαμμένη[52] καὶ διάγραμμος πτέρυξ τοῦ ἐντὸς μετόπης ὑδροβίου πτηνοῦ. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς λίαν συνήθεις ὁμοκέντρους κύκλους καὶ τὸ πλέγμα μετὰ τελειῶν[53], ἡ ἅλυσις ρόμβων μετὰ δικτυωτοῦ σπανίως[54], ἐξ ὅσων τοὐλάχιστον δύναμαι νὰ γνωρίνοται[55], ὅτι εἰς μικρὸν βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἐκρύπτετο τμῆμα τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου. Πράγματι, εἰς βάθος 0.50-0.70 μ., ἀπεκαλύφθησαν τριάκοντα τέσσαρες τάφοι τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., τῶν ὁποίων δώδεκα ἦσαν κεραμοσκεπεῖς (Πίν. 303 α), καὶ εἴκοσι δύο ταφαὶ ἐντὸς τεφροδόχων ἀγγείων, πιθαμφορέων (Πίν. 303 β - γ)[56] καὶ ὀξυπυθμένων ἀμφορέων (περὶ τῶν τάφων τούτων βλ. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, Ἐκ τῆς Δυτικῆς Νεκροπόλεως τῆς Ἐρετρίας, ΑΑΑ VII (1974), σ. 229 κ.ἑ.).

50. Βλ. ὑποσημ. 41.

51. Coldstream, G.G.P., σ. 192, πίν. 41a. Σειρὰν ὁλόκληρον ὀστράκων σκύφων τοῦ τύπου τούτου βλ. ἐν ΑΕ 1975, πίν. 56β.

52. Coldstream, ἔ.ἀ., σ. 195. Πρβλ. ΑΕ 1975, πίν. 63γ, σ. 218, ὑποσημ. 2-3.

53. BSA 47 (1952), πίν. $1B_{5\ 6}$. ΑΕ 1975, σ. 213.

54. Συνηθέστερον συναντῶμεν τὸ θέμα ἐπὶ τοῦ κορμοῦ μεγάλων ἀγγείων, καθέτως διατεταγμένον. Bull. Inst. Class. Studies, London 18 (1971), πίν. 1a, $2b_8$.e (Coldstream).

55. ΑΑΑ VII (1974), σ. 229 ('Ανδρειωμένου).

56. Ἐκτὸς τῆς Ἐρετρίας, ὅπου αἱ ταφαὶ ἐντὸς «διδύμων» πίθων ἁπάντων συχνότατα, καὶ ἐν Βοιωτίᾳ ἁπάντων σχετικῶς συχνὰ οἱ τάφοι οὗτοι. ΑΑΑ IX (1976), σ. 200, ὑποσημ. 6 ('Ανδρειωμένου). Ἀντιθέτως ἐν Ἀττικῇ ὁ τύπος οὗτος δὲν φαίνεται νὰ εἶναι διαδεδομένος.

Μεταξὺ ἄλλων εὑρημάτων ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐν τῷ Π ί ν. 303 δ πυξὶς τοῦ τύπου Α, ἀποτελοῦσα ἓν τῶν σπανίων παραδειγμάτων πυξίδος τοῦ τύπου τούτου κατὰ τὴν μελαμβαφῆ τεχνικήν[57] (ἀριθ. Εὐρ. 2265). Ἔχει ὕψος μετὰ πώματος 0.096 μ. καὶ διάμετρον χείλους 0.083 μ., τὸ δὲ ἐσωτερικόν της εἶναι κεκαλυμμένον διὰ γανώματος· ὁ δακτύλιος τῆς βάσεως ἐξηρημένος.

10. Οἰκόπεδον Θεοφ. Σπανοῦ (Ο.Τ. 6) (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 18)

Τὸ βόρειον καὶ τὸ νότιον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου εἶχον ἀνασκαφῆ παλαιότερον ὑπὸ τοῦ τότε Ἐπιμελητοῦ κ. Ἀγγ. Λιάγκουρα[58]. Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1974, προκειμένου νὰ εἰσηγηθῶμεν τὴν χορήγησιν τῆς σχετικῆς ἀδείας οἰκοδομῆς, ὡλοκληρώσαμεν τὴν ἔρευναν, ἀνασκάψαντες καὶ τὸ κεντρικὸν τμῆμα τοῦ χώρου. Ἀπεκαλύφθησαν δώδεκα τάφοι (δύο κεραμοσκεπεῖς καὶ δέκα ἐγχυτρισμοί), ἀνήκοντες εἰς τοὺς ὡρίμους ἀρχαϊκοὺς καὶ τοὺς πρωίμους κλασσικοὺς χρόνους (περὶ τούτων βλ. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, Ἐκ τῆς Δυτικῆς Νεκροπόλεως τῆς Ἐρετρίας ΙΙ, ΑΑΑ IX (1976), σ. 197 κ.έ.).

11. Οἰκόπεδον Γεωργ. Θεοφάνους (Ο.Τ. 112α) (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 19)

Ἡ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀνασκαφὴ ἀπέδωσε σημαντικώτατα εὑρήματα. Ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τείχους τῆς πόλεως, μήκ. 18 μ. καὶ πλ. 3 μ., καὶ ὀρθογώνιος λιθόστρωτος κατασκευή, ἐφαπτομένη τῆς ἐξωτερικῆς παρειᾶς τοῦ τείχους· ἐπίσης τμῆμα ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ παχὺ στρῶμα πυρᾶς, πλῆρες θραυσμάτων μελανομόρφων κυρίως ἀγγείων, χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ β' τετάρτου τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. μέχρι τῶν περσικῶν. Πολλὰ τῶν ὀστράκων εἶναι ἀρίστης ποιότητος καὶ προέρχονται ἐξ ἀγγείων σπανίων σχημάτων. Ἀνάλυσις τῆς κεραμεικῆς ταύτης καὶ λεπτομέρειαι περὶ τῆς ὅλης ἀνασκαφῆς, ἐν ΑΕ 1976, Χρονικά, σ. 1 κ.έ. Δειγματοληπτικῶς παρατίθενται κατωτέρω ἐλάχιστα τῶν εὑρημάτων:

1. Δύο πήλινα ᾠά[59], φέροντα εἰς τὸ ἄνω μέρος των κυκλικὴν ὀπὴν καὶ καλυπτόμενα διὰ λευκοῦ ἐπιχρίσματος (ἀριθ. Εὐρ. 2470, 2464) (Π ί ν. 303 ε). Ὕψος (α) 0.07, (β) 0.08 μ. Διατηροῦνται ἴχνη διακοσμήσεως δι' ἐρυθροῦ.

2. Θραῦσμα φιάλης[60] (ἀριθ. Εὐρ. 2672) (Σ χ έ δ. 3· Π ί ν. 303 ζ - η). Διάμετρος χείλους κατὰ συμπλήρωσιν 0.27, σωζ. μῆκος 0.093, πάχος τοιχώματος 0.003-0.004 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος (ἐνιαχοῦ λόγῳ τῆς καύσεως ἔχει μεταβληθῆ εἰς καστανόφαιον) μετ' ἐστιλβωμένης ἐπιφανείας, ἐρυθροκιτρίνης ἀποχρώσεως· γάνωμα μέλαν, στιλπνότατον.

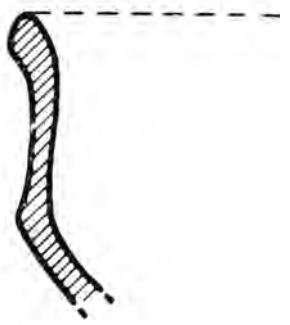

Σχέδ. 3. Ἐρέτρια. Οἰκ. Γ. Θεοφάνους. Τομὴ θραύσματος φιάλης.

3. Τρία θραύσματα πώματος πυξίδος, συνανήκοντα, ἀλλὰ μὴ συνεφαπτόμενα (ἀριθ. Εὐρ. 2629, 4505) (Σ χ έ δ. 4· Π ί ν. 303 στ). Διάμετρος κατὰ συμπλήρωσιν 0.16 μ. Πηλὸς καθαρός, ἄριστα ὠπτημένος, ἀποχρώσεως ἀπὸ τοῦ ἐρυθροκιτρίνου μέχρι τοῦ καστανοφαίου, μετ' ἐστιλβωμένης ἐπιφανείας· γάνωμα ἀπὸ τοῦ καστανομέλανος μέχρι τοῦ ἀραιοῦ καστανερύθρου. Ἡ κυρία ζώνη διακοσμήσεως φέρει σειρὰν περικλείστων ἐννεαφύλλων ἀνθεμίων[61].

12. Οἰκόπεδον Α. Καραμπέτσου (Ο.Τ. 97) (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 20)

Λίαν ἐνδιαφέροντα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου, κειμένου κατὰ τὸ παρὰ τὴν παραλίαν ἐμπορικὸν κέντρον[62] τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ ἀμέσως πρὸς Β. τοῦ διατειχίσματος[63]. Τὸ οἰκόπεδον ἔχει πρόσοψιν 18 μ. ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Εὐδήμου Κραταιμένου καὶ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ρείθρου τῆς ὁδοῦ Ἀποστόλη ἐπίσης 18 μ.

Στρωματογραφικὴ μελέτη τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, διαστ. 18 × 18 μ., ἀπέδειξεν, ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν διακρίνονται σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων τρία στρώματα. Τὸ α' στρῶμα, τὸ ὁποῖον ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ βάθους τῶν 0.60-0.70 μ., εἶναι ἐνιαῖον ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ οἰκοπέδου καὶ συνίσταται ἐκ χώματος σκληρᾶς προσμείξεως, ἀποχρώσεως φωτεινοῦ καστανοῦ. Ἡ ἐντὸς αὐτοῦ κεραμεικὴ εἶναι τῶν ὀψίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων. Οὐδὲν ἴχνος πυρᾶς ἀπεκαλύφθη ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου. Τὸ β' στρῶμα,

57. Agora XII,$_1$, σ. 174 καὶ XII,$_2$, πίν. 43, ἀριθ. 1289.

58. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 230-231.

59. Περὶ τῆς σημασίας τῶν πηλίνων ᾠῶν καὶ τοῦ ρόλου των εἰς τὰ ταφικὰ ἔθιμα βλ. ΑΑ 1935, σ. 487 κ.έ. (Greifenhagen).

60. Διὰ τὸν διάκοσμον πρβλ. Graef-Langlotz, Akropolis Vasen, I, πίν. 70, ἀριθ. 1232 καὶ 92, ἀριθ. 2077. Bonn, Jahrb. 166 (1966), σ. 126, εἰκ. 14 (Dohrn).

61. Διὰ τὰ ἀνθέμια πρβλ. τὴν στάμνον τοῦ Σμίκρου ἐν E. Simon-M. Hirmer, Die griechischen Vasen, 1976, πίν. 111.

62. P. Auberson-K. Schefold, Führer durch Eretria, 1972 (ἐφεξῆς Führer), σ. 26.

63. Αὐτόθι, σ. 126.

ἐξικνούμενον μέχρι τοῦ βάθους τοῦ 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εἶναι ἀμμώδους συστάσεως, σκληρᾶς ἢ μαλακῆς ὑφῆς, ἀποχρώσεως ἀπὸ τοῦ φωτεινοῦ καστανοῦ μέχρι τοῦ φαιοῦ. Ἡ ἐντὸς αὐτοῦ κεραμεική, εἰς τὰ σημεῖα ὅπου τὸ στρῶμα εἶναι ἀδιατάρακτον, εἶναι τῶν κλασσικῶν χρόνων. Τοῦ γ΄ στρώματος ἡ ἔρευνα διεκόπη εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, διότι εἰς ἐκεῖνο τὸ σημεῖον ἀνέβλυσε τὸ θαλάσσιον ὕδωρ. Τὸ πάχους 0.50 μ. γ΄ στρῶμα, ἀμμώδους καὶ ἐνιαχοῦ πηλώδους πρασινόχρου ὑφῆς, παρουσίασε γεωμετρικὴν κεραμεικὴν καὶ εἰς τὸ ἀνώτερον τμῆμα του ἔντονα ὑπολείμματα πυρᾶς. Καὶ τοῦτο τὸ στρῶμα εἶναι ἐνιαῖον ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ οἰκοπέδου. Φαίνεται, ὅτι πυρκαϊά, ἐπισυμβᾶσα κατὰ τοὺς ὑστέρους γεωμετρικοὺς ἢ τοὺς ὑπογεωμετρικοὺς χρόνους, κατεκάλυψε τὸ γεωμετρικὸν στρῶμα καὶ τὸ ἄφησεν ἄθικτον ἀπὸ μεταγενεστέρας ἐπεμβάσεις. Προβλήματα παρουσιάζει τὸ β΄ στρῶμα, τὸ ὁποῖον εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς ἀνασκαφείσης ἐκτάσεως εἶναι λίαν τεταραγμένον. Οὕτω ἐμφανίζεται: (α) εἰς τὸ βορειοδυτικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἀφ' ἑνὸς μὲν παντελὴς ἔλλειψις τῆς χαρακτηριζούσης τὸ στρῶμα κλασσικῆς κεραμεικῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ σωρεία κεραμίδων στέγης ὁμοῦ μεθ' ἑλληνιστικῶν ὀστράκων· (β) εἰς τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἐντὸς φαιόχρου στρώματος ἑλληνιστικὴ κεραμεικὴ ἀναμεμειγμένη μετὰ κλασσικῶν καὶ γεωμετρικῶν ὀστράκων. Ἡ διατάραξις αὕτη θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἑρμηνευθῇ ἐκ τῆς κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου ὑπάρξεως ἑνὸς μνημειώδους ἐπιμήκους κτίσματος (ἀγωγοῦ; βλ. κατωτέρω). Φαίνεται, ὅτι κατὰ τὴν κατασκευήν του διηνοίχθη εὐρεῖα τάφρος, ἥτις κατέστρεψεν ὅλα τὰ στρώματα. Τὰ ἐκ ταύτης χώματα θὰ ἐσκορπίσθησαν ἐπὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ τμήματος τοῦ οἰκοπέδου, γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐξηγεῖ τὴν κατὰ τὸν χῶρον τοῦτον μεγάλην ἀνάμειξιν τῶν ὀστράκων. Μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ μνημειώδους ἔργου τὸ πρὸς Α. αὐτοῦ περισσεῦον τμῆμα τῆς τάφρου θὰ ἐπληρώθη διὰ κεραμίδων καὶ χώματος μετὰ ἑλληνιστικῶν ὀστράκων.

Τὰ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ὑπολείμματα κτισμάτων (Σχέδ. 5 - 6) διακρίνονται εἰς τέσσαρας μᾶλλον οἰκοδομικὰς φάσεις (πιθανὸν νὰ ἔχωμεν καὶ πέμπτην, μεταγενεστέραν, ἥσσονος ὅμως σημασίας).

Ἡ πρώτη φάσις ἀνάγεται εἰς τοὺς ὑστέρους γεωμετρικοὺς χρόνους, ὡς ἀποδεικνύει τὸ βάθος, εἰς τὸ ὁποῖον εὑρέθησαν τὰ πενιχρὰ ὑπολείμματα τοίχων οἰκιῶν, ὁ τρόπος κατασκευῆς των (Πίν. 304 α, 305 α)[64] καὶ ἡ πέριξ αὐτῶν συλλεγεῖσα γεωμετρικὴ κεραμεική. Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ Σχεδ. 7 εἰς τὴν πρώιμον ταύτην ἐποχὴν ἀνήκουν οἱ εὐθύγραμμοι τοῖχοι V, VII, XII, XVI, XIX καὶ Χ΄, ὁ καμπύλος XXVI καὶ τὸ φρέαρ ΙΙ. Ἅπαντα εὑρέθησαν εἰς βάθος ±1 μ.· οἱ τοῖχοι, πλ. 0.35-0.50 μ., εἶναι κατεσκευασμένοι διὰ μικρῶν ἀργῶν λίθων καὶ σώζονται εἰς μίαν ἢ σπανιώτερον δύο σειρὰς λίθων. Τὸ φρέαρ ΙΙ, κατεστραμμένον κατὰ τὸ ἥμισυ, φέρει ἐπιστόμιον δι' ἀργολιθοδομῆς[65], πάχ. 0.25, ἐσωτ. διαμ. στομίου 0.60 μ. Οὐδὲν ὄστρακον ἢ ἕτερόν τι ἀντικείμενον εὑρέθη ἐντὸς τούτου, ὡς καὶ εἰς τὰ ἄλλα δύο μεταγενέστερα φρέατα.

Εἰς τὸν νοτίως τοῦ καμπυλουμένου τοίχου XXVI χῶρον καὶ εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπεκαλύφθησαν δύο ταφαὶ ἐντὸς πίθων[66]:

Ταφὴ Ι. Πίθος ἀκέραιος, μήκ. 0.45, διαμ. κοιλίας 0.33, ἀνοίγματος χείλους 0.24 μ. Κατὰ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ μαστοειδεῖς ἀποφύσεις καὶ ἄνωθεν τούτων ἔντυπος δακτύλιος μετὰ καθέτων ἑκατέρωθεν τούτου γραμμιδίων. Τὸ στόμιον τοῦ πίθου ἐκαλύπτετο διὰ θραυσμάτων ἐκ τῆς κοιλίας ἑτέρου ἀγγείου, ἐνῷ τὸ ἐσωτερικόν του ἦτο πλῆρες χώματος ἀμμώδους ὑφῆς, ἄνευ ὀστῶν ἢ κτερισμάτων, πέριξ δὲ τούτου ὑπῆρχον ἴχνη πυρᾶς.

Σχέδ. 4. Ἐρέτρια. Οἰκ. Γ. Θεοφάνους. Τομὴ πώματος πυξίδος.

Ταφὴ ΙΙ. Πίθος ὀλίγον μικρότερος τοῦ προηγουμένου, λίαν τεθραυσμένος καὶ ἐλλιπής. Εἰς τὸ ἐσωτερικόν του, τὸ ὁποῖον ἦτο πλῆρες φαιοῦ πηλοῦ, ὀλίγα ἴχνη πυρᾶς καὶ θραύσματα ὀστῶν παιδός, ἄνευ τινὸς κτερίσματος. Ἴχνη πυρᾶς εὑρέθησαν καὶ ἔξωθεν τοῦ πίθου.

Τὴν δευτέραν φάσιν ἐκπροσωποῦν οἱ ἑξῆς τοῖχοι: Ὁ IV (πλ. 0.25 καὶ ὕψ. 0.20 μ.), ἀποκαλυφθεὶς εἰς βάθος 0.70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ κάτωθεν ἀκριβῶς τοῦ ἑλληνιστικοῦ τοίχου Ι (Πίν. 304 α). Ὁ XIII, ἀποκαλυφθεὶς εἰς τὸ αὐτὸ βάθος καὶ διατηρηθεὶς εἰς μίαν σειρὰν λίθων, ὕψ. 0.30 μ. (Πίν. 304 β). Πιθανώτατα εἰς τὴν ἰδίαν φάσιν ἀνήκει ὁ, ὕψ. 0.50 μ., τοῖχος Χ, ὁ ὁποῖος ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ ἐγκαρσίου γεωμετρικοῦ Χ΄ καὶ ἴσως καὶ ἡ ὑπὸ τὸν τοῖχον XV

64. Πρβλ. κατωτ. Πίν. 313 β.
65. Πρβλ. κατωτ. Πίν. 313 β.
66. Πρβλ. κατωτ. Σχέδ. 6.

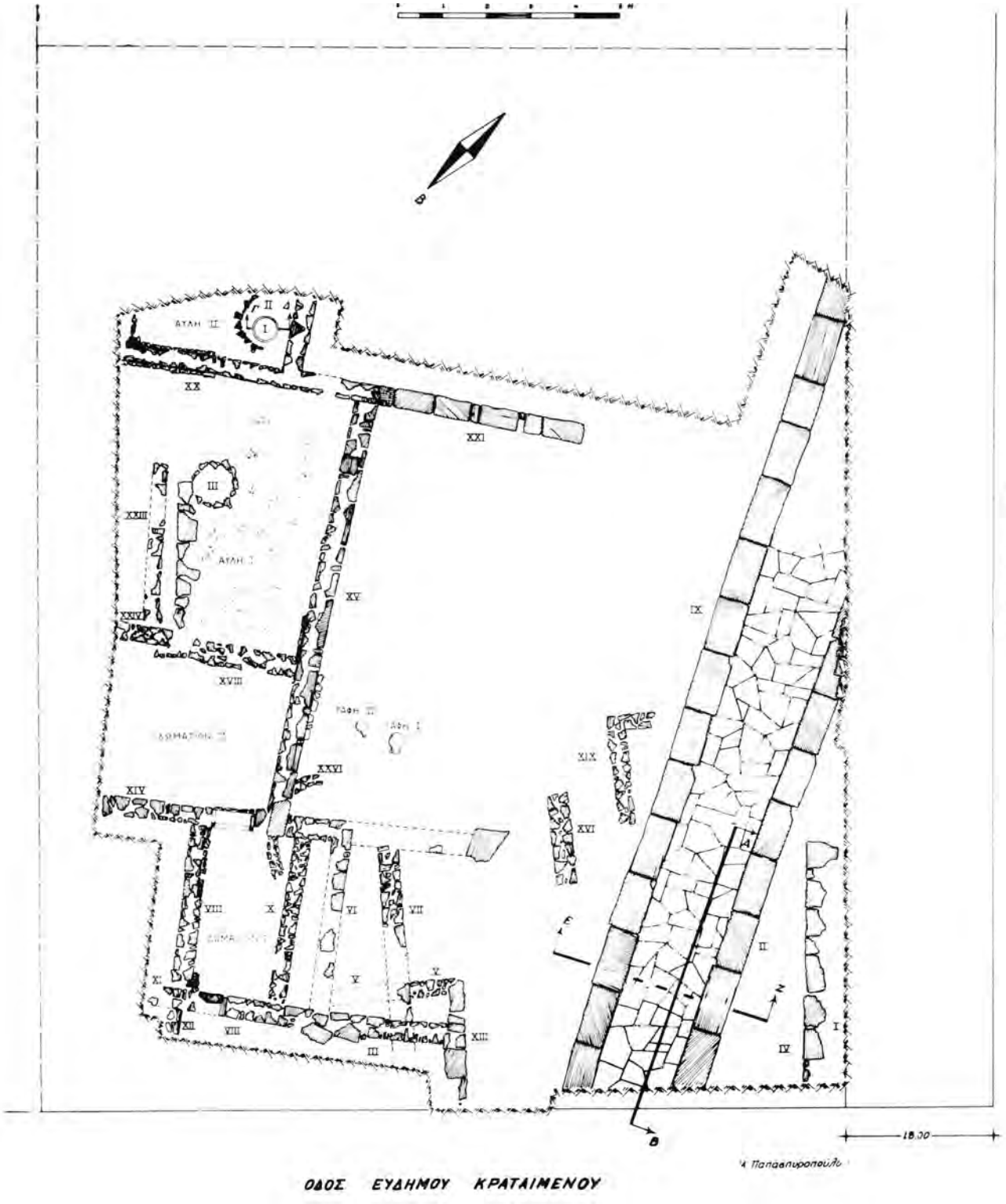

Σχέδ. 5. Ἐρέτρια. Οἰκ. Ἀ. Καραμπέτσου. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

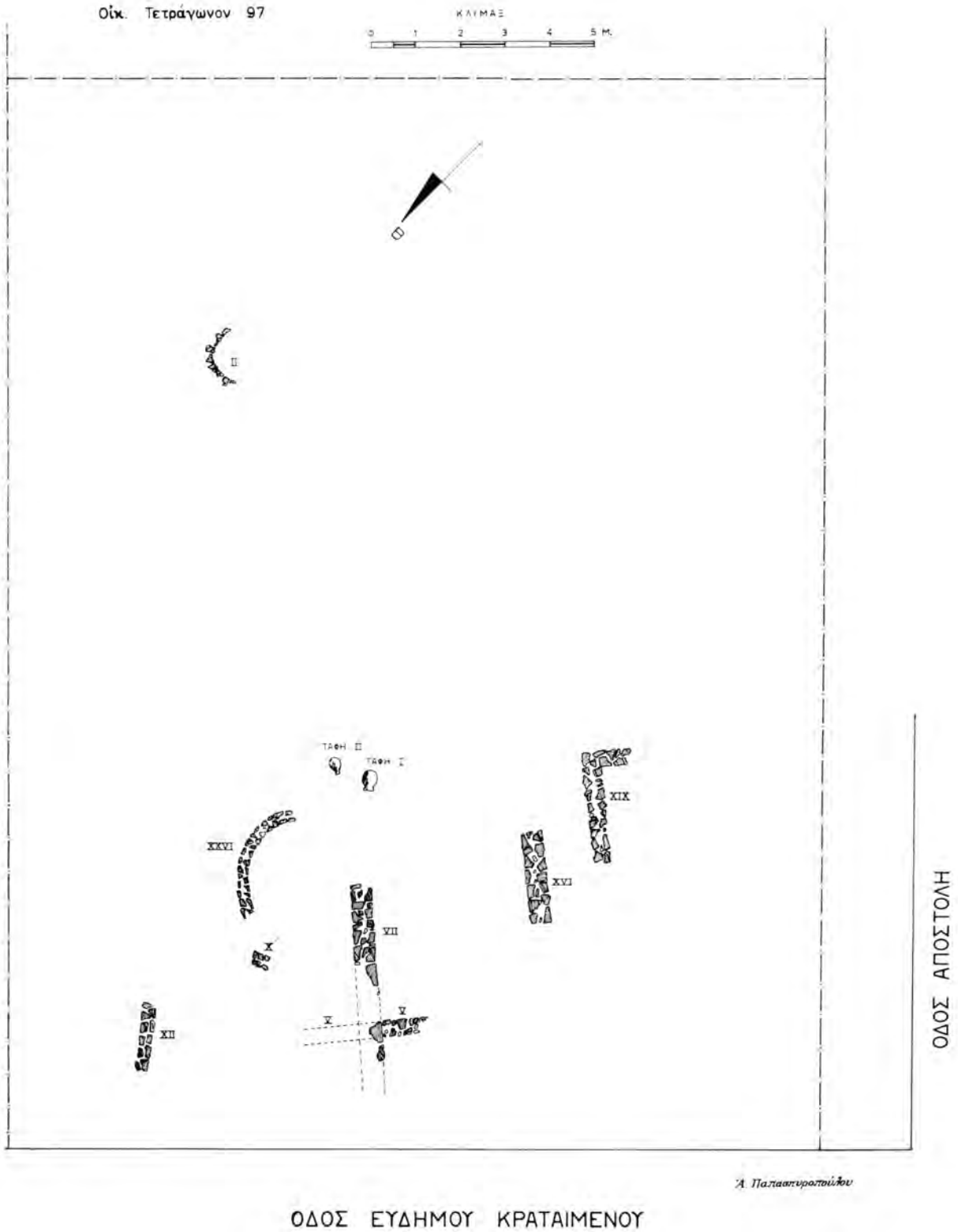

Σχέδ. 6. Ἐρέτρια. Οἰκ. Ἀ. Καραμπέτσου. Ταφαὶ γεωμετρικοῦ στρώματος.

καὶ ἄνωθεν τοῦ κυκλικοῦ γεωμετρικοῦ τοίχου XXVI θεμελίωσις (Π ί ν. 305 α). Δὲν γνωρίζομεν εἰς ποίαν ἀκριβῶς ἐποχὴν ἀνήκουν οἱ τοῖχοι οὗτοι, ὁπωσδήποτε πάντως εἶναι νεώτεροι τῶν γεωμετρικῶν καὶ παλαιότεροι τῶν μεταγενεστέρων ἑλληνιστικῶν. Πρόβλημα εἶναι, ἐὰν τὰ ὀλίγα ταῦτα ὑπολείμματα εἶναι προγενέστερα, σύγχρονα ἢ μεταγενέστερα τῆς κατασκευῆς τοῦ μνημειώδους «ἀγωγοῦ». Τὸ ὅτι οἱ τοῖχοι: (α) εἶναι θεμελιωμένοι εἰς ἱκανὸν βάθος ἐντὸς τοῦ β΄ στρώματος, ἑδραζόμενοι ἐνίοτε κυριολεκτικῶς ἐπὶ τῶν γεωμετρικῶν (Π ί ν. 304 β), (β) ἔχουν ἀρχαϊκὴν τὴν ἐμφάνισιν καὶ (γ) ὁ XIII συγδυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ο.Τ. 97, κατερχόμενον ἀπὸ Β. καὶ ἐγκαρσίως πρὸς τὴν ὁδὸν Εὐδήμου Κραταιμένου καὶ εἰσερχόμενον ὑπὸ τὸ παρακείμενον Ο.Τ. 98 κατὰ τὴν πορείαν του πρὸς Ν. Οἱ τοῖχοι του, οἱ ὁποῖοι ἀπεκαλύφθησαν εἰς βάθος 0.70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους[69], εἶναι ἐκτισμένοι κατὰ τὸ ἰσόδομον σύστημα (Σ χ έ δ. 7· Π ί ν. 304 α) ἐκ μεγάλων συμπαγῶν[70] πωρολίθων, μήκ. 1.30, πλ. 0.65 καὶ ὕψ. 0.50 μ. Διατηροῦνται εἰς δύο δόμους, συνολ. ὕψ. 1 μ. (μᾶλλον τοῦτο εἶναι καὶ τὸ συνολικὸν ἀρχικὸν των ὕψος). Τὸ δάπεδον τοῦ ἀγωγοῦ εἶναι καλῶς ἐστρωμένον δι' ἀκανονίστων πλακῶν, διακρι-

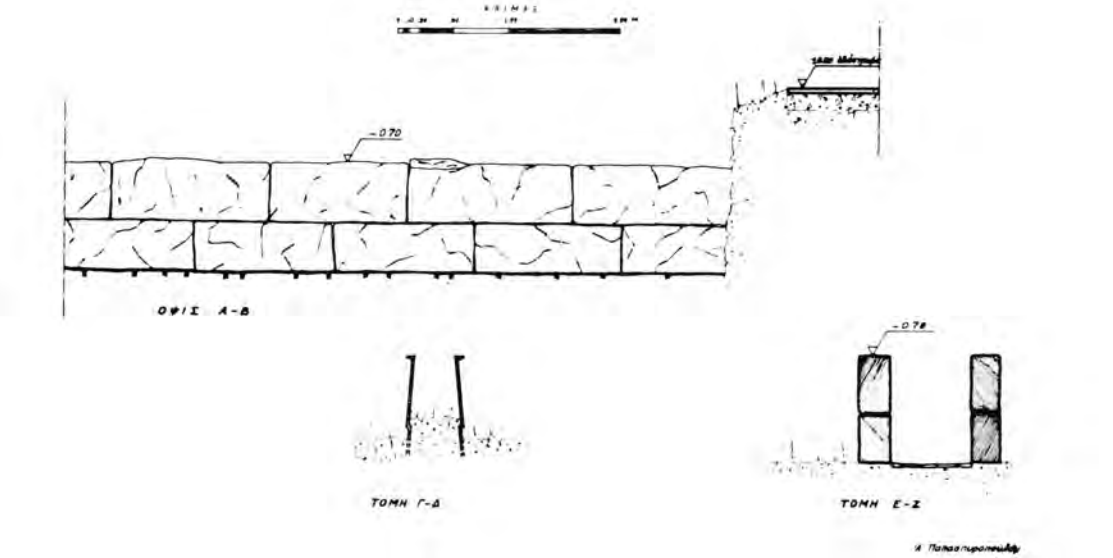

Σχέδ. 7. Ἐρέτρια. Οἰκ. Ἀ. Καραμπέτσου. Ὄψις ἀγωγοῦ καὶ τομαὶ ἀγωγοῦ καὶ φρέατος Ι.

κλίνει πρὸς τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ ἀγωγοῦ, ὅπερ σημαίνει, ὅτι εἰς ἀπόστασιν 5-6 μ. καὶ ὑπὸ τὴν σύγχρονον ὁδὸν οἱ δύο τοῖχοι τέμνονται— τοῦτο δὲν θὰ συνέβαινεν, ἐὰν ὁ μνημειώδης ἀγωγὸς ἦτο προγενέστερος, διότι τότε ἡ οἰκία θὰ εὐθυγραμμίζετο πρὸς τοῦτον —, πάντα ταῦτα συνηγοροῦν ὑπὲρ μιᾶς σχετικῶς ὑψηλῆς χρονολογίας τῶν τοίχων τούτων, ἴσως ἐντὸς τοῦ 6ου ἢ ἀκόμη καὶ τοῦ 7ου αἰ. π.Χ.

Ἡ ἑπομένη φάσις εἶναι ἡ σπουδαιοτέρα. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. μᾶλλον ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου, ἡ πόλις κατεσκεύασεν ἐν μνημειῶδες ἔργον — μᾶλλον ἀποχετευτικὸν ἀγωγὸν[67] τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Τμῆμα τοῦ ἀγωγοῦ τούτου, μήκ. 20 μ. (Σ χ έ δ. 5· Π ί ν. 304 α)[68], καταλαμβάνει ὅλην τὴν νομένων ἀπ' ἀλλήλων δι' ἐντόνων ἁρμῶν (Σ χ έ δ. 5· Π ί ν. 304 γ).

Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς πρέπει νὰ εἶναι καὶ ὁ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος XXI, ἐκτισμένος καὶ αὐτὸς δι' ἐπιμήκων κυβολίθων (Σ χ έ δ. 5· Π ί ν. 304 δ). Φαίνεται, ὅτι ἀνάγκαι ἀποχετεύσεως τῆς μεταγενεστέρας οἰκίας (βλ. κατωτέρω) ὠδήγησαν εἰς τὴν διάτρησιν τοῦ ἑνὸς κυβολίθου πρὸς διέλευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων (Π ί ν. 304 δ). Τὸ ὅτι ἡ ἀνατολικῶς τούτου κειμένη οἰκία εἶναι νεωτέρα, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἀπὸ Ν. περικλείων τὴν αὐλὴν τοῖχος XX κατὰ τὴν πρὸς Δ. προέκτασίν του ἑδράζεται ἐπ' αὐτοῦ, καὶ δὴ εἰς τὸ ἄνωθεν τοῦ διατρήτου πωρολίθου τμῆμα του.

67. Λίαν ἐντυπωσιακὸν συγκρότημα ὀχετῶν ἀπεκαλύφθη προσφάτως ἐπὶ τοῦ τείχους τῆς Ἀμφιπόλεως. ΑΑΑ VIII (1975), σ. 69, εἰκ. 11 (Δ. Λαζαρίδης).

68. Ἴσως τὸ κατασκεύασμα ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ἀποχετευτικὸν ἔργον, τὸ ἀνατεθὲν εἰς τὸν Χαιρεφάνην, Führer, σ. 22-23.

69. Ἄρα ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν εὑρίσκετο ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τότε ἐδάφους (ἀρχὴ τοῦ β΄ στρώματος).

70. Ὑποψία, ὅτι ἴσως οἱ λίθοι ἦσαν κοῖλοι καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ των ὑπῆρχε σωλήνωσις, ὡς συμβαίνει εἰς τινα περίπτωσιν ἐν Ἐρετρίᾳ, ἀπεδείχθη ἀβάσιμος ἐξ ἐλέγχου, γενομένου πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον.

Εἰς αὐτὴν λοιπὸν τὴν νεωτέραν φάσιν, τὴν χρονολογουμένην εἰς τοὺς ὑστέρους ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ἀνήκουν οἱ λοιποὶ τοῖχοι (Σχέδ. 5· Πίν. 304 β, δ, 305 α - β), οἱ ἀποτελοῦντες τοὺς τοιχοβάτας τῆς ὡς ἄνω οἰκίας. Οὗτοι εἶναι κατεσκευασμένοι ἐκ μεγάλων ὀρθοστατῶν κατὰ τὴν ἐξωτερικήν των πλευρὰν (Πίν. 305 α) καὶ ἐκ μεσαίου καὶ μικροῦ μεγέθους λίθων κατὰ τὴν ἐσωτερικήν. Τῆς οἰκίας ἀνεσκάφησαν[71] τὰ δωμάτια Ι καὶ ΙΙ, ὡς καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ αὐλαὶ Ι καὶ ΙΙ.

Τὸ ὀρθογώνιον δωμάτιον Ι (Πίν. 304 β), ἐσωτ. μήκ. 3.80 καὶ πλ. 2.80 μ. (ὡς δυτικὸν ὅριόν του ἐθεωρήθη ὁ τοῖχος VI καὶ οὐχὶ ὁ Χ), ἐπικοινωνεῖ μετὰ τοῦ δωματίου ΙΙ δι' ἑνὸς μαρμαρίνου κατωφλίου, μήκ. 1.05 καὶ πλ. 0.42 μ. Τοῦ δωματίου τούτου τὸ ἐσωτερικὸν μῆκος εἶναι 3.10 μ., τὸ δὲ πλάτος τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματός του 3.80 μ. Οὐδεὶς τῶν δύο χώρων διέσωζε τὸ δάπεδόν του. Ἡ αὐλὴ Ι (Πίν. 304 δ, 305 β), ἐν σχήματι τραπεζίου, ἔχει ἐσωτερικὸν μῆκος 5.90 μ. καὶ πλάτος κατὰ μὲν τὸ βόρειον ἄκρον της 3.05 μ., κατὰ δὲ τὸ νότιον 4.20 μ. Φέρει ἀνωμάλου ἐπιφανείας πλακόστρωτον ἐκ μικρῶν πεπλατυσμένων λιθαρίων καὶ φρέαρ (Σχέδ. 5, φρέαρ ΙΙΙ) μετὰ λιθίνου ἐπιστομίου, ἐσωτ. διαμ. 0.95 μ. Ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τοῦ φρέατος ἔντονα ἴχνη πυρᾶς. Φρέαρ ὑπάρχει καὶ ἐν τῇ αὐλῇ ΙΙ, ἀνασκαφείσῃ μόνον κατὰ τὴν βόρειον πλευράν της, ἐσωτ. μήκ. 3.50 μ. Τοῦτο τὸ φρέαρ (Σχέδ. 5, φρέαρ Ι· Πίν. 305 γ) ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἐπαλλήλων πηλίνων δακτυλίων, εἰσερχομένων τοῦ ἑνὸς ἐντὸς τοῦ ἄλλου. Ἔχει συνολ. ὕψος 1.05, ἐσωτ. διάμετρον χείλους 0.52 καὶ πλάτος στεφάνης 0.09 μ.

Κεραμεική. Ἐλέχθη ἤδη, ὅτι ἐκ τῶν βαθυτέρων στρωμάτων περισυνελέγησαν γεωμετρικὰ ὄστρακα κυρίως κυπέλλων, σκύφων, κανθάρων, ἀμφορέων. Ὡς συμβαίνει εἰς ὅλα τὰ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντα οἰκόπεδα, τὰ ὁποῖα ἐνεφάνισαν γεωμετρικὸν στρῶμα[72], οὕτω καὶ ἐδῶ τὰ πλεῖστα τῶν γεωμετρικῶν ὀστράκων εἶναι προϊόντα τοῦ ἐρετριακοῦ ἐργαστηρίου. Ἐν τῷ Πίν. 305 δ, λόγου χάριν, εἰκονίζονται θραύσματα σκύφων[73], φερόντων τὸ χαρακτηριστικὸν διὰ τὰ ἐρετριακὰ ἀγγεῖα παχὺ κιτρινόλευκον ἐπίχρισμα. Τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 6ου καὶ πρὸ παντὸς ὁ 5ος καὶ ὁ 4ος αἰ. π.Χ. ἐκπροσωποῦνται δι' ἀρκετῶν ὀστράκων, ἀνηκόντων εἰς μελαμβαφῆ κυρίως ἀγγεῖα, σκύφους[74], κύλικας μετὰ χθαμαλοῦ ποδὸς[75] καὶ ἄποδας κύλικας μετ' ἐντύπου διακόσμου (Πίν. 305 ε)[76] καὶ ἀμφορίσκους μετ' ἐντύπου διακόσμου[77], εἰς κυάθια, μικρὰ φιαλίδια[78] καὶ ὁλατοδοχεῖα[79], κοτύλας μετὰ τῆς χαρακτηριστικῆς κατὰ τὴν βάσιν ἐξηρημένης ταινίας μετ' ἀκτίνων[80]. Ἐπίσης δι' ὀλίγων ἀγγείων, ὡς ἡ οἰνοχόη τοῦ Πίν. 306 α, τὰ ληκύθια τοῦ Πίν. 306 α[81-82], ὁ κάνθαρος τοῦ Πίν. 306 γ[83], ἡ μικκύλη στάμνος-πυξὶς τοῦ Πίν. 306 γ καὶ αἱ κοτυλίσκαι τοῦ Πίν. 306 β. Ἐλάχιστα ὄστρακα προέρχονται ἐξ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων (Πίν. 306 α, δ) καὶ ἀκόμη ὀλιγώτερα ἐκ μελανομόρφων. Ὀλίγα ἐπίσης ἦσαν τὰ θραύσματα ἐκ μαγειρικῶν σκευῶν καὶ ἄλλων χονδροειδῶν ἀγγείων· ἀντιθέτως, ὄστρακα κοινῶν ἑλληνιστικῶν ἀγγείων εὑρέθησαν ἄφθονα.

Μικροευρήματα. Πλὴν τῶν ἀγγείων καὶ τῶν ὀστράκων περισυνελέγησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν καὶ τὰ ἑξῆς: Τμήματα μαρμαρίνης λεκάνης καὶ λίθινον ᾠόν, πολλαὶ ἀγνῦθες, ὧν τινες μετὰ σφραγίσματος, πήλινα σφαιρίδια καὶ ὀλίγα τεμάχια εἰδωλίων ἑλληνιστικῶν χρόνων, μολύβδινον σῶμα ἐν σχήματι ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου, διαστ. 0.17 × 0.09 × 0.05 μ.· ὁ μελαμβαφὴς λύχνος τοῦ Πίν. 306 α, ε[84] καὶ ὁ λύχνος τοῦ Πίν. 306 στ, χρονολογούμενος εἰς τὸ τέλος τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.[85], τὸ ὄστρεον, τέλος, τοῦ Πίν. 306 ζ[86], τὸ ὁποῖον ἔχει μῆκος 0.135 μ.

13. Οἰκόπεδον Γεωργ. Ταχριτζόγλου (Ο.Τ. 26) (Σχέδ. 1, ἀριθ. 21)

Σημαντικώτατα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς, ἡ ὁποία διεξήχθη ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου, ἀνήκοντος εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Ἀρτέμιδος Ἀμαρυσίας, Ἀριστονίκου Ἐρατωνύμου, Ἀποστόλη καὶ Ἀρχαίου Θεάτρου οἰκοδομικὸν τετράγωνον. Τὸ οἰκόπεδον, τὸ ὁποῖον κεῖται μεταξὺ τοῦ ἐπακτίου τείχους καὶ τοῦ διατειχίσματος[87], ἔχει πρόσοψιν 9 μ. ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀρτέμιδος Ἀμαρυσίας καὶ βάθος 50 μ. Κατὰ τὴν ἐφετινὴν περίοδον ἡ ἀνασκαφὴ περιωρίσθη εἰς τὸ πρὸς Ν. τμῆμα του καὶ μέχρι βάθους 20 μ. Ἐντὸς τῆς ἐκτάσεως ταύτης

71. Πιθανώτατα αὕτη συνέχιζε πρὸς Α. κατεκυλύφθη ὅμως καὶ ἴσως καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῆς πρὸ ἐτῶν ἀνεγερθείσης ὁμόρου οἰκοδομῆς. Ἡ οἰκία συνεχίζει καὶ πρὸς Β. ὑπὸ τὴν σύγχρονον ὁδόν, ὡς ἀποδεικνύουν οἱ τοῖχοι XI καὶ XIII.

72. AE 1975, σ. 206, ὑποσημ. 4.

73. Πρβλ. Coldstream, G.G.P., πίν. 41b καὶ a. AE 1975, πίν. 56α-β.

74. Agora XII,2, πίν. 16.

75. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 19.

76. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 50, ἀριθ. 498 (τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.).

77. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 39, ἀριθ. 1150.

78. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 33.

79. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 34.

80. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 14, ἀριθ. 310 (τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.).

81. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 38, ἀριθ. 1125 (τῶν περὶ τὸ 425 π.Χ. χρόνων).

82. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 38, ἀριθ. 1140 (τοῦ γ΄ τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.).

83. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 29, ἀριθ. 698 (τοῦ β΄ τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.).

84. Πρβλ. Agora IV, πίν. 37, ἀριθ. 249 καὶ 250 (τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.).

85. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 43, ἀριθ. 483.

86. Πρβλ. Corinth XIII, πίν. 72, τάφος 448, ἀριθ. 2.

87. Führer, σ. 126.

τῶν 180 τ.μ. ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἑξῆς (Σχέδ. 8)[88]: Ἡ συνέχεια τοῦ γνωστοῦ ἤδη ἐπακτίου τείχους τῆς πόλεως, τμῆμα ἀγωγοῦ ἐκ λιθίνων πλακῶν καὶ ὑπολείμματα ἑτέρων δύο, τοῦ ἑνὸς παρεμφεροῦς πρὸς τὸν προηγούμενον, τοῦ ἑτέρου πηλίνου, διατομῆς ἐν σχήματι ἀνεστραμμένου πεῖ, ψαμμιτικαὶ θεμελιώσεις μνημειώδους ὑπογεωμετρικοῦ (;) οἰκοδομήματος καί, τὸ σπουδαιότερον, μνημειῶδες οἰκοδόμημα μετὰ προπύλου, ἐκτισμένον λίαν ἐπιμελῶς κατὰ τὸ πολυγωνικὸν σύστημα[89].

Τὸ *ἐπάκτιον τεῖχος*, καὶ συγκεκριμένως ἡ πρὸς Β. ἐσωτερικὴ ὄψις του (Πίν. 307 α, κατὰ τὸ λοιπὸν τοῦ πλάτους του τὸ τεῖχος καλύπτεται ὑπὸ τὴν σημερινὴν ὁδόν), ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 0.10 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, παρηκολουθήθη δὲ εἰς μῆκος 7.70 μ. Διατηρεῖται εἰς δύο σειρὰς λίθων, συνολ. ὕψ. 1.35 μ. Οἱ λίθοι τῆς κάτω σειρᾶς εἶναι μεγάλαι ἐπιμήκεις πωρόπλινθοι (τὸ μῆκος των ὑπερβαίνει τὸ 1 μ.), ἐνῷ αἱ τῆς ἄνω εἶναι μικρότεραι, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἀκανόνιστοι. Ἀρχικῶς ἴσως ὑπῆρχε καὶ τρίτη σειρά, τοὐλάχιστον εἰς τινα σημεῖα, πρὸς συμπλήρωσιν τῶν κενῶν καὶ τὴν δημιουργίαν ἐπιπέδου ἐπιφανείας, ἐφ' ἧς θὰ ἡδράζετο ἀνωδομὴ ἐξ ὠμοπλίνθων[90].

Περὶ τὰ 3.30 μ. πρὸς Β. καὶ εἰς βάθος 0.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ μνημειώδους οἰκοδομήματος, βαῖνον παραλλήλως πρὸς τὸ τεῖχος. Ὁ τοῖχος οὗτος, τὸν ὁποῖον ὀνομάζομεν τοῖχον Α, ἔχει πάχος 0.60 μ., διατηρεῖται εἰς μῆκος 5.50 μ. καὶ σχηματίζει μετὰ τοῦ ἰσοπαχοῦς, μήκ. 9 μ., ἀνατολικοῦ τοίχου Β ἀμβλεῖαν γωνίαν. Αἱ προσόψεις τῶν τοίχων τούτων εἶναι ἐκτισμέναι κατὰ τὸ πολυγωνικὸν σύστημα (Πίν. 307 β, 308 α - στ), διὰ τοπικοῦ σκληροῦ ἀσβεστολίθου κυανοφαίου ἀποχρώσεως. Οἱ λίθοι, τῶν ὁποίων ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια φαίνεται νὰ ἔχῃ ἀποσχισθῇ (σχηματίζουν «καθρέπτην»), σώζονται εἰς δύο σειράς· ἡ κάτω ἑδράζεται ἐπὶ προεξεχούσης θεμελιώσεως ἐξ ἁδρῶς εἰργασμένων ὀγκολίθων, ὕψ. ±0.45 μ. Μέγιστον συνολ. ὕψος τῶν τοίχων 1.80 μ. Ἐπειδὴ ἡ ἄνω ὁριζοντία ἐπιφάνειά των εἶναι ἐπίπεδος, συμπεραίνομεν ἢ ὅτι τὸ ἀρχικόν των ὕψος ἦτο τὸ νῦν διατηρούμενον, ὁπότε τὸ ὅλον κτίσμα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς δημόσιος (πιθανὸν καὶ ἱερὸς) περίβολος ἢ ὅτι οἱ τοῖχοι οὗτοι συνιστῶσι τοιχοβάτην, ἐφ' οὗ ἔβαινεν ἀνωδομὴ ἐκ λιθίνων δόμων[91] μᾶλλον ἢ ἐξ ὠμοπλίνθων[92]· ἀμφοτέρων τὴν ὕπαρξιν ἀδυνατοῦμεν νὰ βεβαιώσωμεν. Ὑπὲρ τῆς δευτέρας ἐκδοχῆς συνηγοροῦν τὰ ἑξῆς: (α) ἡ ἀμελέστερον, διὰ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων κατεσκευασμένη ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῶν τοίχων, ἡ ὁποία ὑποδηλοῖ, ὅτι αὕτη ἀρχικῶς δὲν ἦτο ὁρατὴ ἀλλ' ἐκαλύπτετο διὰ κονιάματος ἢ ἄλλως πως, (β) αὐτὴ αὕτη ἡ ὕπαρξις ὑπολειμμάτων ὑποκιτρίνου κονιάματος ἐπί τινος τῶν τοίχων, (γ) ἡ ἐσωτερικῶς τοῦ τοίχου Β καὶ εἰς βάθος 0.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ 0.30 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιπέδου ἀπολήξεως τοῦ τοίχου, ἐμφάνισις ὑπολειμμάτων δαπέδου ἐξ ὑποκιτρίνου κονιάματος καὶ (δ) αἱ ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τοῦ προπύλου πλάκες (Πίν. 309 α), αἱ ὁποῖαι ἢ ἔφερον προστέγασμα τῆς πύλης[93] ἢ ἐχρησίμευον ὡς βάσεις ἀγαλμάτων, κοσμούντων τὴν εἴσοδον. Ἐὰν δεχθῶμεν, γεγονός, ὡς φαίνεται, μᾶλλον βέβαιον, ὅτι τὸ πρόπυλον ὁμοῦ μετὰ τοῦ βορείου τμήματος τοῦ οἰκοδομήματος εἶναι μεταγενέστεραι προσθῆκαι, πάλιν κατ' οὐδὲν ἐλαττοῦται ἡ ἀξία τοῦ ἐπιχειρήματος, δεδομένου, ὅτι, ὡς νομίζομεν, προσθήκη προπύλου μετὰ προστεγάσματος ἢ ἀγαλμάτων ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου μόνον εἰς κτήριον μεθ' ὑψηλῶν τοίχων ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ καὶ οὐχὶ εἰς περίβολον ἐκ χθαμαλοῦ τοιχίου. Ἐκτὸς ἐὰν ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τοῦ κτηρίου καὶ ὁ λειτουργικός του χαρακτὴρ ἤλλαξαν ἄρδην καὶ ἐκ θεμελίων, γεγονός, τὸ ὁποῖον ὅμως μᾶλλον φαίνεται νὰ τὸ ἀποκλείουν τὰ τρία πρῶτα ἐπιχειρήματα.

Τὸ ὑπὸ τὸ δάπεδον στρῶμα συνίστατο ἐξ ἀφθόνων κροκαλῶν καὶ φερτοῦ χώματος (Πίν. 307 γ). Αὕτη ἡ λιθογόμωσις, συνδυαζομένη πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ θεμελίωσις τοῦ βορείου τμήματος τοῦ κτηρίου εὑρίσκεται πολὺ ὑψηλότερον τῆς θεμελιώσεως τοῦ νοτίου (βλ. κατωτέρω), ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς νοτιοανατολικῆς κλιτύος χθαμαλοῦ γηίνου ἐξάρματος[94].

Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ οἰκοδομήματος (ὁ τοῖχος Γ), ὁ ὁποῖος ἑνοῦται μετὰ τοῦ Β κατ' ὀρθὴν γωνίαν, ἔχει μῆκος 2 μ. καὶ ἀποτελεῖ τὸν νότιον τοῖχον ἑνὸς προπύλου, σχηματιζομένου εἰς τὴν θέσιν ταύτην (Πίν. 309 α). Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ προπύλου (τοῖχος Δ) εἶναι ἰσομήκης, ἀμφότεροι δὲ ἔχουν πάχος 0.50 μ. Ὁ μεταξύ των ἰσοϋψὴς ἐγκάρσιος ἔχει πάχος 0.40 μ., ἐνῷ τὸ σχηματιζόμενον κοῖλον τῆς θύρας ἄνοιγμα 0.90 μ. Πρὸ τῶν παραστάδων τῆς θύρας, ἀνὰ μία παχεῖα πλὰξ ἐκ φαιοῦ σκληροῦ λίθου, μήκ. 0.63 καὶ πλ. 0.50 μ. Ὡς ἤδη ἐλέχθη, αὗται αἱ πλάκες θὰ ἔφερον προστέγασμα τῆς θύρας ἢ θὰ ἐχρησίμευον ὡς βάσεις ἀγαλμάτων. Ὁ ἄνωθεν τοῦ κατωφλίου πήλινος πειόσχημος ἀγωγός, πλ. 0.20 μ., καὶ κατευθύνσεως ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ., πρέπει νὰ εἶναι μεταγενέστερος τοῦ προπύ-

88. Μνεία περὶ τούτων ἐν ΑΕ 1975, σ. 208.

89. Τὰ λίαν ἐνδιαφέροντα εὑρήματα, τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου καὶ ἐντὸς τοῦ Ο.Τ. 29 (βλ. κατωτέρω) ἀποδεικνύουν, ὅτι πράγματι εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ἦτο ὁ πυρὴν τῆς παλαιᾶς πόλεως, Führer, σ. 26.

90. Αὐτόθι, σ. 130.

91. Αὐτόθι, σ. 40.

92. Πρβλ. αὐτόθι, σ. 140.

93. Πρβλ. αὐτόθι, σ. 143.

94. Αὐτόθι, σ. 26.

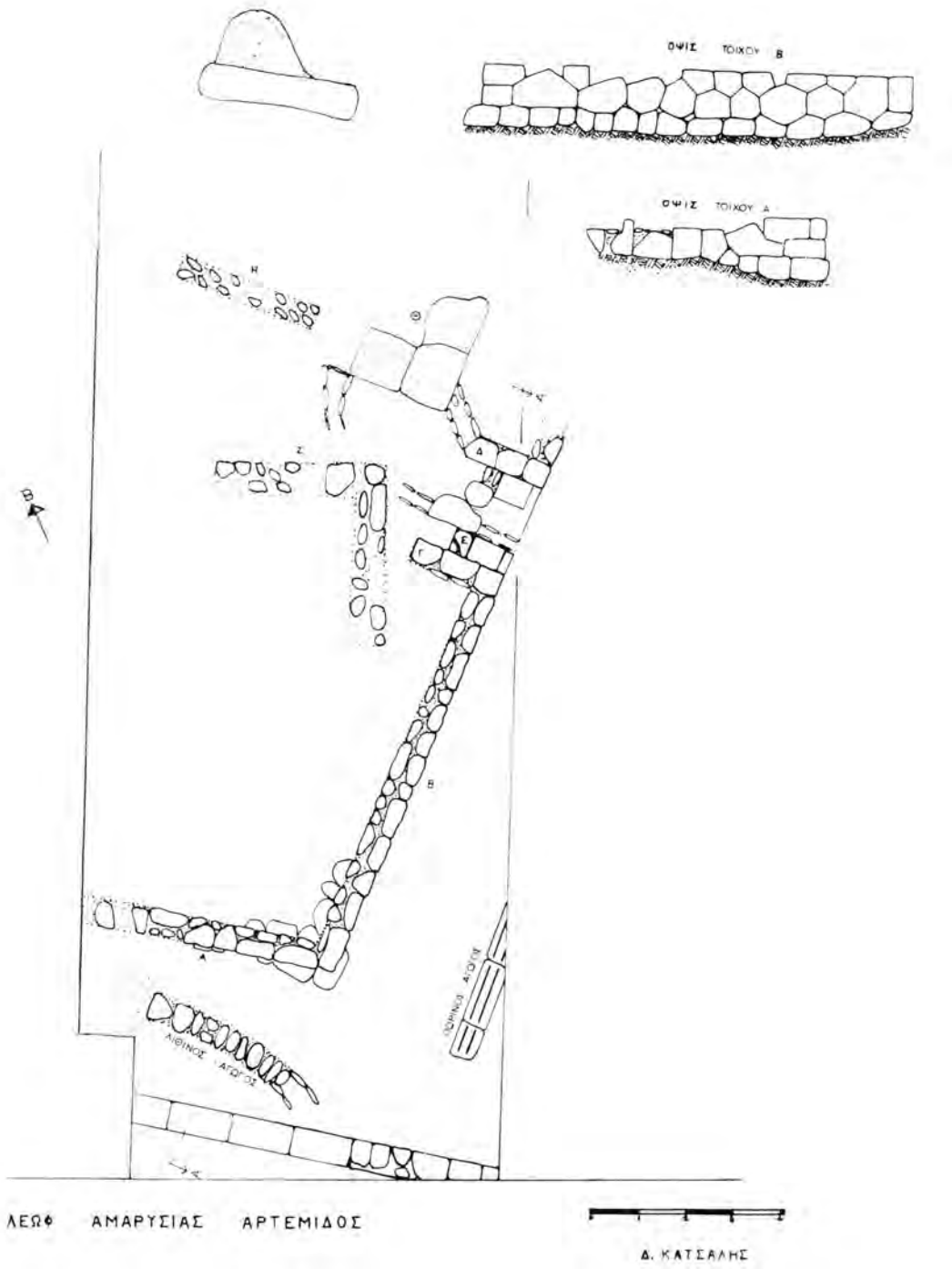

Σχέδ. 8. Ἐρέτρια. Οἰκ. Γ. Ταχριτζόγλου. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ὄψεις τοίχων.

λου[95], τὸ ὁποῖον πάλιν ἀποτελεῖ προσθήκην εἰς τὸ ἀρχικὸν οἰκοδόμημα, τὸ ἐκτισμένον κατὰ τὸ πολυγωνικὸν σύστημα (βλ. κατωτέρω). Ἐκ τῶν καλυπτηρίων πλακῶν του μία μόνον διασώζεται. Τὴν συνέχειαν τοῦ ἀγωγοῦ τούτου συναντῶμεν περὶ τὰ 1.70 μ. πρὸς Δ., σημεῖον, ὅπου οὗτος κάμπτεται πρὸς Β. Ὑπολείμματα ἀγωγοῦ ἐκ λιθίνων πλακῶν[96], σωζ. μήκ. 1.20 καὶ ἐξωτ. πλ. 0.50 μ., εὑρίσκονται μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ βορείου τοίχου τοῦ προπύλου καὶ τῆς σωζομένης νοτιοανατολικῆς γωνίας θεμελιώσεως ἐκ παχειῶν ψαμμιτικῶν πλακῶν[97], ἀνηκούσης εἰς παλαιότερον οἰκοδόμημα (Πίν. 309 δ). Ὁ ἀγωγὸς οὗτος, ὁ ὁποῖος βαίνει ἐπὶ τῆς παλαιᾶς θεμελιώσεως, πρέπει νὰ κατεστράφη κατὰ τὴν πρὸς Α. προέκτασίν του ὑπὸ τοῦ μεταγενεστέρου βορείου τοίχου τοῦ προπύλου.

Τὸ πρὸς Β. τοῦ προπύλου τμῆμα τοῦ οἰκοδομήματος δὲν ἀνεσκάφη εἰσέτι, πλὴν τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ του τοίχου, ἐξ οὗ ἀπεδείχθη ὅτι ὁ τοῖχος οὗτος ἐδράζεται ὑψηλότερον τῶν τοίχων τῆς νοτίας πτέρυγος. Τὸ ὅτι οὗτος εἶναι μεταγενέστερος ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς διαφόρου κατασκευῆς του, ἡ ὁποία συνίσταται ἐκ μιᾶς σειρᾶς ὀρθοστατῶν, τοποθετημένων ἐπὶ εὐθυγράμμου θεμελιώσεως (εὐθυντηρίας).

Μεταξὺ τοῦ παρακτίου τείχους καὶ τοῦ νοτίου πολυγωνικοῦ τοίχου καὶ εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἀπεκαλύφθη κτιστὸς ἀγωγός, καλυπτόμενος διὰ λιθίνων ἀκανονίστων πλακῶν, κατευθύνσεως ἀπὸ ΒΔ.-ΝΑ. (Πίν. 309 β). Διατηρεῖται εἰς μῆκος 4.40 μ. καὶ ἔχει ἐξωτερικὸν πλάτος 0.55 μ. Πρέπει νὰ εἶναι παλαιότερος[98] τοῦ ἐπακτίου τείχους, τὸ ὁποῖον, κτισθέν, κατέστρεψε τὸν ἀγωγὸν καὶ ἀνέκοψε τὸν ροῦν τοῦ ὕδατος πρὸς Ν. Παράλληλος πρὸς τὸν ἀνατολικὸν πολυγωνικὸν τοῖχον καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.80 μ. ἀπ' αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη ἀγωγὸς ἡμικυκλικῆς διατομῆς, ἐσκαλισμένος ἐπὶ σειρᾶς ὀρθογωνίων πωρολίθων (Πίν. 309 γ)[99].

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μνημειώδους οἰκοδομήματος, περὶ τὰ 0.50 μ. δυτικῶς τοῦ τοίχου Γ καὶ περὶ τὰ 0.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἀπεκαλύφθη ἡ βορειοανατολικὴ γωνία μεταγενεστέρου κτίσματος ἐξ ἀργολιθοδομῆς (κτίσμα Ζ). Τοῦτο, κτισθέν, κατέστρεψε τμῆμα τοῦ ἐκεῖθεν διερχομένου προγενεστέρου πηλίνου ἀγωγοῦ. Δι' ἀργῶν λίθων, ἐπίσης, κατεσκευάσθη καὶ ὁ ὀλίγον βορειότερον κείμενος τοῖχος Η. Ἐλέχθη ἤδη, ὅτι ἡ διὰ φαιῶν ψαμμιτικῶν παχειῶν πλακῶν θεμελίωσις Θ (Πίν. 309 δ) ἀνήκει πιθανὸν εἰς πολὺ παλαιότερον (ἴσως ὑπογεωμετρικὸν) οἰκοδόμημα. Ἡ ἔρευνα πρέπει νὰ συνεχισθῇ εἰς τὸ βόρειον ἥμισυ τοῦ οἰκοπέδου διὰ νὰ ὁλοκληρωθῇ ἡ εἰκών, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσωμεν τὰ διατηρούμενα ἀρχαῖα ὑπολείμματα. Ἐκ τοῦ Σχ. δ. 8 βλέπομεν, ὅτι τὸ βορείως τοῦ προπύλου τμῆμα τοῦ οἰκοδομήματος εἰσέρχεται ἐντὸς τοῦ ὁμόρου Ο.Τ. 27. Ἡ ἔρευνα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπέδωσε τὴν ἐξ ἀργολιθοδομῆς κατασκευὴν τοῦ Πίν. 309 ε. Ἡ βορείως ταύτης συλλεγεῖσα κεραμεικὴ (Πίν. 310 α-γ) χρονολογεῖται εἰς τοὺς ὑστέρους γεωμετρικοὺς χρόνους.

Χρονολόγησις. Δοκιμαστικαὶ τομαί, διανοιγεῖσαι εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ μνημειώδους οἰκοδομήματος, οὐδὲν ὄστρακον ἀπέδωσαν. Ἡ προσθήκη προπύλου καὶ νέας πτέρυγος ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ οἰκοδόμημα εἶχε βίον ἀρκετὰ μακρόν· κατὰ συνέπειαν τὰ ἐκ τοῦ στρώματος τῆς καταστροφῆς ὄστρακα οὐδεμίαν βοήθειαν παρέχουν εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν διαφόρων φάσεων ζωῆς εἰς τὸν χῶρον. Εἰς τὴν προσπάθειάν μας ἀνασυνθέσεως τῆς ἱστορίας τοῦ χώρου στηριζόμεθα διὰ μὲν τὴν σχετικὴν χρονολόγησιν εἰς τὴν ὑψομετρικὴν διαφορὰν τῶν κατασκευῶν καὶ τὴν μεταξύ των σχέσιν, διὰ δὲ τὴν ἀπόλυτον εἰς τὴν μορφολογικὴν σύγκρισίν των πρὸς ὅμοια μνημεῖα.

Εἴδομεν ἤδη, ὅτι εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου τὸ φυσικὸν ἔδαφος εὑρίσκεται εἰς ὑψηλοτέραν στάθμην· δι' ὃ καὶ τὸ γεωμετρικὸν- ὑπογεωμετρικὸν στρῶμα εἶναι σχεδὸν ἐπιφανειακόν. Εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου οὐδὲν ὑπόλειμμα γεωμετρικῶν χρόνων εὕρομεν. Πιθανὸν νὰ ὑπῆρχον εἰς τὰ βαθύτατα στρώματα, κατεκλύσθησαν ὅμως ὑπὸ τῶν ὑπογείων θαλασσίων ὑδάτων, λόγῳ τῆς κατὰ 1.50 μ. ἀνόδου τῆς στάθμης τῆς θαλάσσης ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος καὶ κατεκαλύφθησαν ὑπὸ τῆς παχείας ἐπιχώσεως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μνημειώδους κτηρίου. Ἡ ἀρχικὴ φάσις τοῦ κτηρίου τούτου (οἱ κατὰ τὸ πολυγωνικὸν σύστημα τοῖχοι) πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.[100]. Ἡ λίαν ἐπιμελημένη καὶ ἐπιβλητικὴ τοιχοποιία ἀναδεικνύει τὸ οἰκοδόμημα εἰς ἓν τῶν λαμπροτέρων[101] τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Πιθανῶς ἡ ἀνωδομὴ τοῦ κτηρίου κατεστράφη κατὰ τὰ περσικά· οὐδέν, πάντως,

95. Παρεμφερῆ ἀγωγὸν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. βλ. ἐν ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, Πίν. 198 ε (Θέμελης).

96. Πρβλ. κατωτ. Πίν. 309 β.

97. Führer, σ. 40.

98. Διὰ κτιστοὺς ἀγωγοὺς ἐν Ἐρετρίᾳ, ἑλληνιστικῶν ὅμως χρόνων, βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, Πίν. 181 (Chr. Dunant) καὶ ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, Πίν. 199 β (Θέμελης).

99. Ἀγωγὸν πώρινον, ἀνοικτόν, βαίνοντα κατὰ τὸ κράσπεδον ὁδοῦ, ὁριζούσης οἰκίαν βλ. ἐν ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, Πίν. 328 δ (Δαβάρας). Πρβλ. προσέτι, τοὺς ἐν Πέλλῃ παρεμφερεῖς ἐν ΑΔ 16 (1960): Μέρος Α΄, Πίν. 38 β καὶ 49 β.

100. Διὰ τὴν χρονολόγησιν βλ. ΑΕ 1975, σ. 208. Πρβλ. προσέτι ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, Πίν. 16 α καὶ BSA 27 (1925/26), σ. 87 καὶ BSA 32 (1931/32), πίν. 35,2, σ. 186 καὶ 204.

101. Βλέπομεν οὕτω, ὅτι ἡ Ἐρέτρια οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 8ου αἰ. π.Χ. μέχρι τοῦ 650 π.Χ. χρονικὴν περίοδον κοσμεῖται διὰ λαμπρῶν κτηρίων (Führer, σ. 25), ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. ἡ πόλις ἀκμάζει (ΑΕ 1975, σ. 207 κ.ἑ., ΑΕ 1976, Χρον., σ. 7 κ.ἑ. (Ἀνδρειωμένου).

ἴχνος πυρκαϊᾶς διεπιστώθη. Εἰς τὸν 5ον αἰ. π.Χ. τοποθετοῦνται ἴσως οἱ δύο ἀγωγοὶ ἐκ λιθίνων πλακῶν. Μεταγενεστέρα τούτων (τοὐλάχιστον τοῦ βορείου ἀγωγοῦ, τοῦ ὁποίου κατέστρεψε τὴν πρὸς τὰ ΝΑ. προέκτασίν του) εἶναι ἡ νέα οἰκοδομικὴ φάσις τοῦ μνημειώδους κτηρίου (τὸ πρόπυλον καὶ ἡ βόρειος πτέρυξ), ἡ ὁποία πιθανῶς συμπίπτει πρὸς τὴν φάσιν ἀνοικοδομήσεως τοῦ τείχους τῆς πόλεως (ἀρχαὶ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.) καὶ πάντως φαίνεται νὰ ἔλαβε χώραν ἐντὸς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ., εἴδομεν ἐξ ἄλλου, ὅτι χρονολογεῖται καὶ ὁ ἐπὶ σειρᾶς πωροπλίνθων ἐσκαλισμένος ἀγωγός, ὁ βαίνων παραλλήλως πρὸς τὸν μακρὸν τοῖχον Β. Τὸν terminum ante quem τοῦ προπύλου ἀποτελεῖ ὁ ἐγκαρσίως πρὸς τὸ κατώφλιόν του βαίνων πήλινος ἀγωγὸς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ὁ ὁποῖος, ἄλλωστε, χρησιμεύει καὶ ὡς terminus post quem διὰ τὸ μεταγενέστερον κτίσμα.

Εὑρήματα. Τὰ ἐκ τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου περισυλλεγέντα εὑρήματα, κυρίως θραύσματα ἀγγείων, παρουσιάζουν χρονικὸν κενὸν ἑνὸς καὶ ἡμίσεος σχεδὸν αἰῶνος. Ἐνῷ ἄφθονος εἶναι ἡ γεωμετρικὴ καὶ ὑπογεωμετρικὴ κεραμεική, ἡ περισυλλεγεῖσα ἐκ τοῦ βορείου τμήματος τοῦ οἰκοπέδου (Π ί ν. 310 α[102], 310 β[103], 310 γ[104]), ἀπουσιάζει παντελῶς καὶ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου ἡ τῆς ἀνατολιζούσης[105] περιόδου καὶ ἡ πρώιμος ἀρχαϊκή. Τὰ παλαιότερα ὄστρακα τῆς νέας φάσεως ἀνάγονται εἰς τοὺς μετὰ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. χρόνους (Π ί ν. 310 δ-ε)[106]. Ἐκ τῶν νεωτέρων τὰ μελανόμορφα εἶναι ὀλίγα (Π ί ν. 310 στ)[107]· περισσότερα συνελέγησαν ἐρυθρόμορφα ὄστρακα, κυρίως ἐκ χειλέων καλυκοσχήμων καὶ κωδωνοσχήμων κρατήρων, ληκυθίων μετ' ἀνθεμίου καὶ ἐνίοτε σκύφων ἢ κανθάρων (Π ί ν. 310 ζ)[108]. Τὰ ἐν τοῖς Π ί ν. 311 α-γ ὄστρακα μετ' ἀνθεμωτοῦ διακόσμου πρέπει νὰ εἶναι τοῦ εὐβοϊκοῦ ἐργαστηρίου. Ἄφθονα ἦσαν τὰ θραύσματα ἐκ μελαμβαφῶν ἀγγείων τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., κυρίως σκύφων καὶ κυλίκων, πολλῶν μετ' ἐντύπου διακόσμου (Π ί ν. 311 δ)[109]. Κατὰ πολὺ μικρότερος ἦτο ἐξ ἄλλου ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀστράκων τῶν πρωίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων[110].

Πλὴν τῶν θραυσμάτων ἀγγείων, ἐν τῷ χώρῳ εὑρέθησαν μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς: Οἱ τροχήλατοι μελαμβαφεῖς λύχνοι τοῦ Π ί ν. 311 στ[111] καὶ 311 ζ[112], πήλινα σφαιρίδια μετὰ γεωμετρικοῦ διακόσμου (Π ί ν. 310 γ), πολλαὶ ἀγνῦθες διαφόρων σχημάτων καὶ τύπων (ἡ ἐπὶ τοῦ Π ί ν. 311 ε φέρει τὰ γράμματα *ΦΙ*[113]), τεμάχια χονδροειδῶν ἀγγείων μαγειρείου (Π ί ν. 310 ζ[114], 311 ε[115], 312 α-β[116]), τὸ μολύβδινον δισκάριον τοῦ Π ί ν. 312 γ, πολλοὶ μεγάλοι καὶ μικρότεροι χαλκοῖ ἧλοι (Π ί ν. 311 α) καὶ μολύβδινα ἐλάσματα (Π ί ν. 312 δ), προερχόμενα πιθανὸν ἐκ μολυβδίνου ἀγγείου. Πολὺ ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ εἰδώλια τοῦ Π ί ν. 312 ε-ζ. Τὸ πρῶτον (ἀριθ. Εὐρ. 2563, ὕψ. 0.06 μ.), τὸ ὁποῖον παριστᾷ ἱππέα, εἶναι πρωιμωτάτων, ἴσως ὑπογεωμετρικῶν χρόνων καὶ πιθανώτατα προϊὸν τοῦ ἐντοπίου ἐργαστηρίου. Τὸ δεύτερον, τὸ ὁποῖον παριστᾷ ἱπτάμενον Ἔρωτα ἐν μορφῇ νηπίου, εἶναι πραγματικὸν πλαστικὸν ἔργον. Ἐλλιπὲς τὰς χεῖρας, τὰς πτέρυγας καὶ τοὺς πόδας ἀπὸ τῶν γονάτων. Σωζ. ὕψος 0.105 μ. Ἐπὶ τοῦ σώματος ὑπολείμματα λευκοῦ ἐπιχρίσματος· ἐπὶ τῆς κόμης ὑπολείμματα ἐρυθροῦ. Πιθανώτατα ἔργον τοῦ ἐντοπίου ἐργαστηρίου τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.[117].

102. Πρβλ. ΑΕ 1975, πίν. 53β, 58α, 59 καὶ ἀνωτ., Π ί ν. 300 α.

103. Διὰ τὸ β καὶ γ ὄστρακον πρβλ. αὐτόθι, πίν. 56. Τὸ μεσαῖον τῆς δευτέρας σειρᾶς (ἐκ παραδρομῆς φωτογραφηθὲν ἀναστρόφως) προέρχεται ἐκ κανθάρου, κοσμουμένου δι' ὑδροβίων πτηνῶν ἐντὸς μετοπῶν (αὐτόθι, πίν. 59β).

104. Τὸ τελευταῖον ὄστρακον τῆς δευτέρας σειρᾶς προέρχεται ἐκ μεγάλου ἀγγείου καὶ διασώζει τὴν οὐρὰν καὶ τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν ὑδροχαροῦς πτηνοῦ.

105. Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι, ἐνῷ ὁλόκληρος, ἡ ἀνατολικὴ τοὐλάχιστον, Βοιωτία κατὰ τὸν 7ον καὶ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. εἶχε κατακλυσθῆ ὑπὸ τῆς πρωτοκορινθιακῆς καὶ τῆς κεραμεικῆς τῶν πρωίμων καὶ τῶν μέσων κορινθιακῶν χρόνων (πλὴν τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἀνασκαφῶν καὶ αἱ πρόσφατοι ἀνασκαφαί μας ἐν Ἀκραιφνίῳ, Ἁγίᾳ Ἐλεούσῃ Πυρίου Θηβῶν, ἐν τῇ πόλει τῶν Θηβῶν καὶ ἐν Τανάγρᾳ ἔφερον εἰς φῶς ἑκατοντάδας μικρῶν καὶ μεγαλυτέρων ἀγγείων, εἰσηγμένων ἐκ Κορίνθου), ἐν τῇ ἰωνικῇ Ἐρετρίᾳ, ἐλάχιστα θραύσματα τοιούτων ἀγγείων εὕρομεν μεταξὺ τῶν δεκάδων χιλιάδων ὀστράκων, τῶν περισυλλεγέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφάς, τὰς ὁποίας διεξηγάγομεν ἐντὸς πεντήκοντα τοὐλάχιστον ἰδιωτικῶν οἰκοπέδων.

106. Ἐκ τοῦ δίσκου πινακίου, σωζ. μήκ. 0.091, πάχ. 0.004 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, γάνωμα πορτοκαλλόχρουν. Ἡ ὀπισθία πλευρὰ καλύπτεται διὰ γανώματος πλὴν ἑνὸς δακτυλίου, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀφεθῆ εἰς τὸ φυσικὸν τοῦ πηλοῦ. Πρβλ. D. Callipolitis-Feytmans, Les plats attiques à figures noires, 1974, πίν. 8, ἀριθ. 57.

107. Πρβλ. ΑΔ 27 (1972): Μελέται, Πίν. 86, ἀριθ. 77-80 (Χαρ. Κανελλοπούλου).

108. Ἀριθ. Εὐρ. 5654. Πρβλ. Olynthus V, πίν. 62, ἀριθ. 101

109. Διὰ τὸ ὄστρακον α (ἀριθ. Εὐρ. 5770) πρβλ. Agora XII,$_2$, πίν. 53, ἀριθ. 559· διὰ τὰ β καὶ δ αὐτόθι, πίν. 56, ἀριθ. 682. Ἅπαντα τοῦ β' τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

110. Διά τινα τῶν συλλεγέντων πρβλ. Ing. Metzger, Die hellenistische Keramik in Eretria, Eretria II, 1969, πίν. 33, I$_{1\text{-}2}$, 34, I$_{1,26}$, 36,2, 38, 34.

111. Ὁλόκληρος ἡ ἐπὶ τῆς εἰκόνος ἀθέατος ἐπιφάνεια τοῦ λύχνου ἀφημένη εἰς τὸ φυσικὸν κιτρινέρυθρον τοῦ πηλοῦ. Γάνωμα μέλαν, στιλπνόν. Πρβλ. Agora IV, πίν. 4 καὶ 32, ἀριθ. 100, τοῦ τύπου 16Β, τῶν περὶ τὸ 500 π.Χ. χρόνων.

112. Ἀριθ. Εὐρ. 5645. Ἐλλιπὴς τὸν μυκτῆρα καὶ τὴν λαβήν. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 6 καὶ 34, ἀριθ. 168-169. Τοῦ τύπου 21Β, χρονολογουμένου ἀπὸ τοῦ 480-415 π.Χ.

113. Πρβλ. Hesperia 9 (1940), σ. 508, εἰκ. 254. Πήλινα δισκάρια μετ' ἐγχαράκτων γραμμάτων βλ. αὐτόθι, σ. 510, εἰκ. 256.

114. Δι' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν διακόσμησιν, βλ. Agora XII,$_2$, πίν. 89.

115. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 92, ἀριθ. 1914 (τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.).

116. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 88, ἀριθ. 1850 καὶ 1852.

117. R. Higgins, Greek Terracottas, πίν. 46b-c, σ. 103.

14. Οἰκόπεδον Δημοσθ. Ἀρβανίτου (Ο.Τ. 29β)
(Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 22)

Σημαντικώτατα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς συστηματικῆς ἀνασκαφῆς, ἡ ὁποία διεξήχθη ἐντὸς τοῦ Ο.Τ. 29β. Πλὴν τῶν συνήθων ὑπολειμμάτων οἰκοδομημάτων κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων (Π ί ν. 313 α), φρεάτων (Π ί ν. 313 β), ἀγωγῶν κλπ. ἀπεκαλύφθησαν πολλοὶ τοῖχοι ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς καί, τὸ σπουδαιότερον, ἓν συγκρότημα ἀψιδωτῶν γεωμετρικῶν οἰκιῶν[118] καὶ περὶ τὰς δώδεκα τεφροδόχοι μεταξὺ τῶν θεμελίων. Ἀπεκαλύφθη ἐπίσης πλουσιώτατον στρῶμα ὀστράκων γεωμετρικῶν ἀγγείων (Π ί ν. 313 δ[119], 313 ε[120 121]), ἀγγεῖα καὶ πολλὰ ὄστρακα τῶν ἀρχαϊκῶν (Π ί ν. 313 γ), κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἡγεμόνες κέραμοι τοῦ 6ου καὶ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. καὶ τριάκοντα ἓξ ἀργυρᾶ ἀθηναϊκὰ τετράδραχμα τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (Π ί ν. 313 στ-ζ), τρεῖς ἀργυραῖ δραχμαὶ καὶ ἓν ἡμίδραχμον. Λεπτομερείας περὶ ὅλων τούτων βλ. ἐν Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, Ἐκ τῆς Γεωμετρικῆς Ἐρετρίας, ΑΕ 1978, Χρονικά (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

15. Θέσις Τούμπα Ἐρετρίας

Ὀλίγον νοτιώτερον τοῦ γνωστοῦ μακεδονικοῦ τάφου τῆς Ἐρετρίας καὶ εἰς θέσιν Τούμπα ἀνεφάνη κατόπιν βροχοπτώσεως συστὰς δέκα κεραμοσκεπῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τάφων, κειμένων ἑκατέρωθεν τῆς ἐκεῖθεν διερχομένης ἀγροτικῆς ὁδοῦ. Οἱ ὀκτὼ τούτων εἶναι καλυβῖται, εἷς (ἀριθ. 1) ἐκαλύπτετο δι' ἐπιπέδων πλακῶν καὶ εἷς (ἀριθ. 2, ὁ παλαιότερος ὅλων) ἦτο κατεσκευασμένος διὰ λιθίνων πλακῶν. Οἱ πλεῖστοι ἦσαν λίαν κατεστραμμένοι. Μόνον οἱ ὑπ' ἀριθ. 1, 3 καὶ 4, ἅπαντες κατευθύνσεως ἀπὸ ΒΔ.-ΝΔ., διετηροῦντο κάπως εἰς καλὴν κατάστασιν.

Τάφος 1. Ἐξωτ. μῆκος 2.20, πλάτος 0.50 μ. Ἐλλείπουν αἱ ἐπίπεδοι καλυπτήριοι πλάκες του. Ὁ τάφος εἶναι λίαν ἐπιμελοῦς κατασκευῆς. Αἱ μακραὶ πλευραί του ἀπετελοῦντο ἐκ τριῶν καθέτων κεραμίδων ἑκάστη· ἐκ τριῶν κεραμίνων πλακῶν ἀπετελεῖτο καὶ ὁ πυθμήν του (Π ί ν. 314 α). Ὁ τάφος εἶχε συληθῆ παλαιότερον, διὰ τοῦτο καὶ οὐδὲν κτέρισμα εὑρέθη εἰμὴ μόνον ὀλίγα ὀστᾶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν του.

Τάφος 3. Κεῖται περὶ τὰ 3 μ. βορειοανατολικώτερον τοῦ προηγουμένου καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτόν. Ἔχει ἐξωτ. μῆκος 1.80, πλάτος 0.50 καὶ ὕψος 0.24 μ. καὶ καλύπτεται σαγματοειδῶς διὰ διπλῆς σειρᾶς κεραμίδων. Αἱ τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς φέρουν εἰς τὸ κάτω μέρος των ἀνὰ τρεῖς ἐμπιέστους μικκύλους ἐπαλλήλους δακτυλίους, ἐνῶ αἱ τῆς νοτιοδυτικῆς ἀνὰ τρεῖς μεγάλους ἐπαλλήλους κύκλους, ἐμπιέστους. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου εὕρομεν πάλιν τρία θραύσματα ἐκ τῆς βάσεως καὶ τοῦ κορμοῦ μελαμβαφοῦς κυαθίου καὶ παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ τρία μικρὰ μελαμβαφῆ ἀγγεῖα (Π ί ν. 314 β), προδρόμους τῶν ἑλληνιστικῶν δακρυδόχων. Ἐκ τοῦ σκελετοῦ μόνον τὰ κάτω ἄκρα διεσώθησαν.

Τάφος 4. Περὶ τὰ 12 μ. περίπου βορειοανατολικώτερον τοῦ προηγουμένου τάφου καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὸν κεῖται ὁ καλυβίτης τάφος 4, μήκ. 1.70 καὶ πλ. 0.48 μ. Ἔξωθεν τῆς νοτιοανατολικῆς στενῆς πλευρᾶς του εὑρέθησαν ὑπολείμματα πυρᾶς. Ὁ τάφος ἦτο ἀκτέριστος. Ἐκ τοῦ σκελετοῦ μόνον τὰ κάτω ἄκρα διετηρήθησαν.

Τάφος 2. Μεταξὺ τῶν τάφων 1 καὶ 3 καὶ πλησιέστερον πρὸς τὸν τελευταῖον ἀπεκαλύφθη λιθίνη πλάξ, μήκ. 1.70 μ., προερχομένη ἐκ κιβωτιοσχήμου τάφου προγενεστέρας ἐποχῆς. Ὁ τάφος οὗτος εὑρέθη τελείως κατεστραμμένος, φαίνεται ὅμως, ὅτι εἶχε τὴν αὐτήν, ὡς καὶ οἱ δύο ἄλλοι, κατεύθυνσιν.

Τάφος 5. Περὶ τὰ 27 μ. βορειοανατολικώτερον τοῦ τάφου 4 καὶ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ, ἀνεφάνη καλυβίτης τάφος λίαν κατεστραμμένος, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Μόνον τὰ κάτω ἄκρα τοῦ σκελετοῦ εὑρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ.

Τάφος 6. Οὗτος ἦτο καλυβίτης καὶ εὑρέθη περὶ τὰ 8 μ. πρὸς Α. τοῦ προηγουμένου, ἡμικατεστραμμένος, καὶ περιέχων δύο θραύσματα ἐξ οἰνοχόης τῶν πρωίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Τάφος 7. Περὶ τὰ 2 μ. πρὸς ΒΑ. τοῦ τάφου 4 ἀνεφάνη τμῆμα τάφου, παραλλήλου πρὸς αὐτὸν διατάξεως καὶ λίαν ἐπιμελοῦς κατασκευῆς. Αἱ κεραμίδες του εἶναι παχεῖαι, καλύπτονται δι' ἐπιχρίσματος καὶ εἰς τὸ κάτω μέρος των φέρουν ἐγκοπήν, δηλοῦσαν, ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ τάφου ἔφερεν ἐπίστρωσιν ἐκ κεραμίδων.

Τάφοι 8, 9, 10. Οὗτοι εὑρέθησαν εἰς τρία διάφορα σημεῖα καὶ ἦσαν λίαν κατεστραμμένοι.

Φαίνεται, ὅτι ὁ χῶρος οὗτος ἐχρησιμοποιήθη ὡς νεκροταφεῖον[122] κατὰ τοὺς πρωίμους ἑλληνιστικοὺς

118. ΑΕ 1975, σ. 206, ὑποσημ. 4.

119. Ἅπαντα ἀνήκουν εἰς σκύφους. Τὸ α εἰς σκύφον μετὰ κρεμαμένων ἡμικυκλίων (βλ. σχετ. ΑΕ 1975, σ. 218, ὑποσημ. 7). Διὰ τὸν τύπον τοῦ β πρβλ. BSA 47 (1952), πίν. 1 A_{23}, διὰ τὸ γ ΑΕ 1975, πίν. 57α καὶ διὰ τὸ δ αὐτόθι, πίν. 64α-β. Τὰ δύο τελευταῖα ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν χαρακτηριστικῶν διὰ τὴν Ἐρέτριαν σκύφων τοῦ πολυχρωμου ρυθμοῦ. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. 59α.

120. Τὸ στρογγύλον πλακίδιον εἶναι ἐκ σχιστολίθου. Τὸ ὄστρακον α ἀνήκει εἰς χεῖλος κανθάρου (πρβλ. αὐτόθι, πίν. 59β), ἐνῶ τὸ κάτωθεν τούτου εἰς κοιλίαν κρατῆρος (πρβλ. αὐτόθι, πίν. 61β). Τὰ β καὶ γ εἰς ἀττικίζοντας σκύφους, κοσμουμένους δι' ὑδροβίων πτηνῶν (διὰ τὸν τύπον πρβλ. αὐτόθι, πίν. 57β, ἄνω δεξιά).

121. Πολλὰ γεωμετρικὰ ὄστρακα ἐδημοσιεύσαμεν ἐν ΑΕ 1975, σ. 206 κ.ἑ.

122. Βλέπομεν, ὅτι πλὴν τοῦ γνωστοῦ δυτικοῦ νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας πόλεως (βλ. ἀνωτ., σ. 467, ὑποσημ. 55) ἐνταφιασμοὶ ἐγίνοντο καὶ εἰς ἄλλας θέσεις τῆς μείζονος Ἐρετρίας, ὡς ἀποδεικνύει καὶ ἕτερον νεκροταφεῖον, ἐπισημανθὲν περὶ τὰ 2 χλμ. πρὸς ΒΑ. τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ κ. Ἀ. Μίχου καὶ χρονολογούμενον εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὸ 490 π.Χ. χρόνους (ΑΔ 32 (1977): Χρονικά (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

χρόνους. Ἡ σχεδὸν πλήρης καταστροφὴ τῶν τάφων ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὸ μικρὸν βάθος των ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

ΑΜΑΡΥΝΘΟΣ

Ἐξ Ἀμαρύνθου μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἐρετρίας δύο μεγάλοι ἐνεπίγραφοι δόμοι ἐκ λευκοῦ μαρμάρου μετὰ λεπτῶν κρυστάλλων καὶ βάθρον ἐκ φαιοῦ λίθου ἄνευ ἐπιγραφῆς.

1. Ἀποκεκρουμένος τὰς γωνίας. Μῆκος 0.97, πλάτος 0.60, ὕψος 0.40 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 10153) (Πί ν. 314 γ). Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἀναθύρωσις, πλ. 0.05 μ. Ἐπὶ τῶν δύο στενῶν πλευρῶν ἀνὰ μία ἐγκοπή, διαστ. 0.11 × 0.065 × 0.025 μ. Ἐπὶ τῆς προσθίας ἐπιφανείας ἐπιγραφὴ εἰς τέσσαρας στίχους:

ΠΑΡΑΜΟΝΟΣ
ΚΤΗΡΙΟΥ
ΤΙΜΟΚΛΕΙΑ
ΙΠΠΟΣΘΕΝΟΥΣ

2. Ἀποκεκρουμένος τὰς στενὰς πλευράς. Μῆκος 1.16, πλάτος 0.67, ὕψος 0.40 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 10154) (Πί ν. 314 δ). Ἐπὶ τῆς λελεασμένης προσθίας πλευρᾶς ἐπιγραφὴ εἰς δύο στίχους:

ΑΜΦΙΝΙΚΟΣ
ΠΑΡΑΜΟΝΟΥ

Ἀμφότεραι αἱ ἐπιγραφαὶ προέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ μνημείου καὶ χρονολογοῦνται εἰς τὸν 1ον αἰ. π.Χ.

3. Ἀποκεκρουμένον τὴν μίαν τῶν κάτω γωνιῶν καὶ τμῆμα τῆς ἀκμῆς τῆς μιᾶς τῶν ἄνω στενῶν πλευρῶν (ἀριθ. Εὐρ. 10155) (Πί ν. 314 ε). Ἐπιφάνεια ἁδρῶς εἰργασμένη. Μῆκος 1.24, πλάτος 0.67, ὕψος 0.44 μ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἐπιμήκης ὀρθογώνιος ὑποδοχή, διαστ. 0.54 × 0.18 × 0.14 μ. Ἑτέρα ἀλλὰ μικρὰ ὑποδοχή, διαστ. 0.08 × 0.05 × 0.025 μ., ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν στενῶν πλευρῶν.

ΧΑΛΚΙΣ

Αἱ πενιχραὶ γνώσεις μας περὶ τῆς πρωτογεωμετρικῆς Χαλκίδος[123] ἐπλουτίσθησάν πως μετὰ τὰς ἀνασκαφάς μας τῆς τελευταίας τετραετίας[124]. Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1973, ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τοῦ κ. Κ. Ἀλωνιάτου, κειμένου κατὰ τὰς νοτιοδυτικὰς παρυφὰς τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου[125], ἀπεκαλύφθη πρωτογεωμετρικὸς λακκοειδὴς τάφος, ἐσκαλισμένος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον[126]. Αἱ μικραὶ διαστάσεις τοῦ τάφου καὶ τὰ ἄφθονα καὶ μικκύλα[127] κτερίσματα (περιεῖχεν ἕνδεκα ἀρίστης ποιότητος ἀγγεῖα, συγγενῆ, ὡς πρὸς τὸν διάκοσμον, πρὸς ἀγγεῖα ἐκ Χαλκίδος[128] καὶ ἐκ Λευκαντί[129]), μαρτυροῦν, ὅτι ὁ τάφος ἦτο παιδικός. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 3970 (Πί ν. 314 στ) ἀμφορίσκος[130] δεικνύει τὴν ποιότητα καὶ τὸν βαθμὸν διατηρήσεως τῶν κτερισμάτων.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

1974

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Κατὰ τὸ ἔτος 1974 ἐγένετο ἐν τῷ **Μουσείῳ Χαλκίδος** ἐπανέκθεσις τῆς συλλογῆς Ἀλεξ. Οἰκονόμου, δωρηθείσης κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ ἀποτελουμένης ἐκ διακοσίων εἴκοσι ἑπτὰ ἀντικειμένων (ἀγγείων, εἰδωλίων, κοσμημάτων, νομισμάτων κ.ἄ.). Ἐγένετο ἐπίσης συμπλήρωσις καὶ τακτοποίησις τοῦ ἀρχείου τοῦ γραφείου τῆς Ἐπιμελητείας, καθὼς καὶ ταξινόμησις καὶ πλουτισμὸς τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου. Ἀξιοσημείωτος ὑπῆρξεν ἡ δημιουργία συλλογῆς ἐξ ἐπιφανειακῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν πλείστων προϊστορικῶν θέσεων τῆς Εὐβοίας.

Περισυνελέγησαν ἀπὸ τὸ Τζαμὶ Χαλκίδος καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον, πώρινον κιονόκρανον, ὅμοιον πρὸς τὰ ἤδη τέσσαρα ὑπάρχοντα, τμῆμα μαρμαρίνου κίονος ἐνεπιγράφου καὶ ἐπιτυμβία στήλη, ἅπαντα προερχόμενα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κατὰ τὸ 1973.

Ἐν τῷ **Μουσείῳ Ἐρετρίας** ἐγένετο καταγραφὴ τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1973.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΧΑΛΚΙΣ

Ὁδὸς Ἐρετρίας

Τυχαία ὑπῆρξεν ἡ ἀνακάλυψις, ἐν μέσῳ τῆς ὁδοῦ, ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον κατεστράφη ἐν μέρει, ἕνεκα τῆς χρήσεως μηχανικοῦ ἐκσκαφέως διὰ τὴν ἰσοπέδωσιν. Μετὰ ταῦτα διεκόπησαν αἱ ἐργασίαι καὶ ἐκαθαρίσθη[1] τὸ ἐναπομεῖναν ψηφιδωτόν. Πρόκειται περὶ τετραγώνου δωματίου, τὸ ὁποῖον ἔχει καταστραφῆ κατὰ τὸ ἥμισυ εἰς τὴν βόρειον καὶ

123. S. C. Bakhuizen, Chalcis in Euboea, Iron and Chalcidians abroad, Chalcidian Studies III (1976), σ. 5.

124. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, Πρωτογεωμετρικὸς ἀμφορεὺς ἐκ Τάχι Θηβῶν, Στήλη, τόμος εἰς μνήμην Νικ. Κοντολέοντος, σ. 294, ὑποσημ. 12. Ἐπίσης ΑΔ 32 (1977), Χρονικὰ καὶ ΑΔ 33 (1978): Χρονικὰ (ἀμφότερα ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

125. Περὶ ἑτέρων δύο πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων, προερχομένων ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς βλ. Χαριστήριον εἰς Ἀν. Ὀρλάνδον, Β', σ. 255.

126. Φαίνεται, ὅτι πλὴν τῶν κιβωτιοσχήμων (βλ. αὐτόθι, σ. 249, ὑποσημ. 7 καὶ P. Themelis, Frühgriechische Grabbauten, 1976, σ. 51) εἴχομεν καὶ λακκοειδεῖς.

127. Διὰ τὸν προβληματισμὸν περὶ τῆς ἐγκυρότητος τοῦ τεκμηρίου βλ. Χαριστήριον, σ. 268, ὑποσημ. 81.

128. Πρβλ. αὐτόθι, πίν. XLV β, δ, XLVI β, XLVIII α.

129. V. Desborough, Greek Dark Ages, 1972, σ. 190, εἰκ. 40, 1· 2· 7·

130. Πρβλ. Χαριστήριον, πίν. XLVII γ (ἐξ Ἁγίου Ἰωάννου).

1. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν προσέφερε σημαντικὴν βοήθειαν ἡ πτυχιοῦχος Ἀρχαιολογίας δ. Ἀμαλία Καραπασχαλίδου, τὴν ὁποίαν καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ.

ἀνατολικὴν πλευράν του. Ὡς πρὸς τὴν διάταξιν ἐνθυμίζει τὰ παρόμοια δάπεδα τῆς Ἐρετρίας[2], τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται εἰς τὸν 2ον αἰ. π.Χ.

Ὁ κυρίως χῶρος τοῦ δαπέδου περιβάλλεται κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς δι' ἐλαφρῶς ὑπερυψωμένης ζώνης ψηφιδωτοῦ, πλ. 0.95 μ., ἀποτελουμένου ἐκ λευκῶν φυσικῶν ψηφίδων. Τὸ κεντρικὸν θέμα εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον τοῦ δωματίου ἐντὸς κυκλικοῦ πλαισίου. Εἰκονίζεται γυμνὸς νέος ἐστραμμένος πρὸς δεξιά. Ἐκ τοῦ προσώπου διακρίνεται ἡ κόμη, ὁ ὀφθαλμὸς καὶ μέρος τῆς ρινός. Ἐλλείπουν μέρος τοῦ στήθους καὶ ἡ δεξιά του χείρ (Πίν. 315 α). Ἡ παράστασις ἀποδίδεται διὰ λευκῶν χαλίκων ἐπὶ μέλανος βάθους. Εἰς τὴν κόμην ὑπάρχουν χρωματισταὶ ψηφῖδες. Περιξ τοῦ κύκλου ὑπάρχει διακοσμητικὴ ζώνη ἐκ κλάδων, ἐξ ὧν ἐκφύονται φύλλα κισσοῦ. Τὸ κυκλικὸν πλαίσιον εὑρίσκεται ἐντὸς τετραγώνου, τὸ ὁποῖον φέρει εἰς τὰς γωνίας ἀνὰ ἓν ἀνθέμιον μὲ ἑλικοειδὲς κόσμημα παρὰ τὴν βάσιν του. Τὴν ὅλην παράστασιν κλείει διακοσμητικὴ ζώνη, ἡ ὁποία περιέχει συνεχὲς σπειροειδὲς κόσμημα διὰ κυανοῦ ἐπὶ ἀνοικτοῦ βάθους. Ἐλευθέρως διατεταγμένη διακόσμησις ὑπάρχει εἰς τὴν νοτίαν πλευράν, ὅπου προφανῶς ἦτο ἡ εἴσοδος τοῦ δωματίου. Διακρίνεται δελφίς, τοῦ ὁποίου ἀπομένει τὸ σῶμα καὶ ἡ οὐρά.

Αἱ σωζόμεναι διαστάσεις τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶναι: μῆκος 3.47 μ. καὶ πλάτος κατὰ μέσον ὅρον 2.35 μ. Ἂν καὶ κατεστραμμένον καὶ ἀρκετὰ ἐφθαρμένον, ἀποτελεῖ σπουδαῖον ἔργον τῆς ἑλληνιστικῆς Χαλκίδος καὶ ἐκ τῆς τεχνοτροπίας του δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 3ον αἰ. π.Χ. Εἶναι τὸ μοναδικὸν μέχρι στιγμῆς εὑρεθὲν ἑλληνιστικὸν ψηφιδωτὸν τῆς ἀρχαίας Χαλκίδος.

Δυτικῶς τοῦ ψηφιδωτοῦ ἀνεσκάφη χῶρος, διαστ. 4.05 × 1 μ., μέχρι βάθους 0.60 μ. Οὐδὲν ἴχνος τοίχου εὑρέθη, εἰμὴ μόνον ἄφθονοι κέραμοι καὶ ὄστρακα κλασσικῶν καὶ ἀρχαϊκῶν ἀγγείων. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὑρέθησαν δύο χαλκᾶ νομίσματα, τὸ ἓν Χαλκίδος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., τὸ δὲ ἕτερον ρωμαϊκῶν χρόνων, λίαν ἐφθαρμένον. Ἀνατολικῶς τοῦ ἑλληνιστικοῦ ψηφιδωτοῦ ἀνεσκάφη κεραμοσκεπὴς τάφος, ὅστις περιεῖχε τὰ ὀστᾶ παιδίου καὶ ἦτο ἀκτέριστος.

Περὶ τὰ 3 μ. πρὸς Ν. τοῦ δαπέδου ἐφάνη διὰ δοκιμαστικῆς τομῆς τμῆμα ἑτέρου ψηφιδωτοῦ ἐκ μεγάλων χρωματιστῶν χαλίκων, ἄνευ διακοσμήσεως, διαστ. 1.60 × 0.60 μ. Εὑρίσκεται εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον καὶ πιθανῶς ἐκάλυπτεν ὑπαίθριον χῶρον.

Τὰ ψηφιδωτὰ ἀπεκολλήθησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐρετρίας συνεχίσθη, διότι διεκρίνοντο ἐπιφανειακῶς ἄφθονα ὄστρακα καὶ λίθοι ἐκ κτηρίων. Πρὸς Δ. τοῦ ψηφιδωτοῦ, εἰς πολὺ χαμηλότερον ἐπίπεδον, ἐφάνη κτήριον Α (Σχέδ. 9· Πίν. 315 β). Ἀπομένουν αἱ δύο πλευραί του, αἵτινες σχηματίζουν γωνίαν. Ἡ νοτία πλευρὰ ἔχει μῆκος 3.10 μ., ἡ δὲ δυτικὴ 2.80 μ. Ἀμφότεροι οἱ τοῖχοι φθάνουν μέχρι τοῦ φυσικοῦ πετρώματος καὶ εἶναι ἐκτισμένοι διὰ λελαξευμένων ὀρθογωνίων πωρολίθων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν γεμίσματα ἐξ ἀργῶν λίθων. Τὸ πλάτος τοῦ θεμελίου εἶναι περίπου 0.45 μ. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ κτηρίου Α εὑρέθησαν θραύσματα μελαμβαφῶν ἀγγείων μὲ ἐμπίεστον διακόσμησιν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ ἄλλα κλασσικῆς ἐποχῆς ὄστρακα. Δύναται οὕτω νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ. Ἐπιφανειακῶς καὶ πρὸς Α. τοῦ κτηρίου ὑπῆρχον ἄφθονα ὄστρακα. Μεταξὺ αὐτῶν τεμάχια λύχνων[3] μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν.

Εἰς ἀπόστασιν 10 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ κτηρίου Α ἐγένετο τομή, ἥτις ἀπεκάλυψε πωρόλιθον, μήκ. 1.80, πλ. 0.45 μ. καὶ ὕψ. 0.35 μ., εὑρισκόμενον εἰς τὴν θέσιν του. Πρόκειται περὶ τοίχου καταστραφέντος. Πέριξ αὐτοῦ ὑπάρχει ἑλληνιστικὴ κεραμεική.

Βορείως τοῦ κτηρίου Α ἀπεκαλύφθη γωνία κτηρίου Γ (Σχέδ. 9) ἐκ πωρολίθων, τοῦ ὁποίου ἡ μία πλευρὰ σώζεται εἰς μῆκος 1.70 μ., ἡ δ' ἑτέρα μόλις 0.70 μ. Παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν τοῦ κτηρίου Γ εὑρέθη κεραμεικὴ west slope τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον τοῦ ἀνωτέρω κτηρίου ὑπάρχει πήλινος ἀγωγός, ὅστις συνεχίζεται πρὸς παρακειμένην οἰκοδομήν.

Ὁλόκληρος ἡ περιοχὴ φαίνεται ὅτι εἶναι πλήρης κτηρίων κλασσικῆς, ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐντεῦθεν προέρχονται ἀρκετὰ ἐκθέματα τοῦ Μουσείου Χαλκίδος, ἐν οἷς καὶ ὁ γνωστὸς μαρμάρινος τρίπους. Εἰς τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἐρετρίας καὶ Ἀμαρυνθίων περισυνελέγη μαρμάρινος διπλοῦς διαχωριστικὸς κιονίσκος, παλαιοχριστιανικῆς περιόδου.

Ἐργατικαὶ Κατοικίαι

Εἰς τὴν περιοχὴν Ἐργατικαὶ Κατοικίαι, ὀλίγον κάτωθεν τῶν ρωμαϊκῶν ψηφιδωτῶν, ἐφάνησαν ἐντὸς χώρου διαμορφωθέντος διὰ Παιδικὴν Χαράν, ἴχνη ἀρχαίων τοίχων. Δοκιμαστικῶς ἀνεσκάφη εἰς μῆκος 3 μ. τοῖχος α κτηρίου, ἀποτελούμενος ἐκ τεραστίων ὀγκολίθων. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν, ὅπου σχηματίζεται γωνία, ὑπάρχει ὀρθογώνιος λίθος ἐκ μαρμάρου, μήκ. 1.05, πλ. 0.55 μ. καὶ ὕψ. 0.40 μ. Εἰς τὸ ἄνω μέρος φέρει ἀβαθεῖς ὀπὰς διὰ μολυβδοχόησιν. Προέρχεται ἀπὸ κτήριον μνημειώδους κατασκευῆς καὶ ἐχρησιμοποιήθη ἐδῶ διὰ δευτέραν φοράν (Πίν. 315 γ). Πρὸς Β. δὲν ὑπάρχει ἡ συνέχεια τοῦ τοίχου, διότι ἐνταῦθα παλαιότερον ὑπῆρχεν ἀσβεστοκάμινος, ἥτις κατέστρεψεν αὐτόν.

2. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 252, Πίν. 217 β - γ. ΑΑΑ V (1972), σ. 224.

3. J. Perlzweig, Lamps from the Athenian Agora, ἀριθ. 96 (86 π.Χ.-15 μ.Χ.) καὶ ἀριθ. 97 (65 π.Χ.-15 μ.Χ.).

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτηρίου ὑπῆρχον λίθοι καὶ κάτωθι αὐτῶν ὀρθογώνιος πωρόλιθος, χρησιμεύων μᾶλλον ὡς δάπεδον. Χαμηλότερον τοῦ δαπέδου ὑπῆρχε τοιχίον β, παράλληλον πρὸς τὸν τοῖχον α, τὸ ὁποῖον συνεχίζεται ἐντὸς τοῦ ἀσκάπτου μέρους (Σ χ έ δ. 10). Μεταξὺ τῶν δύο τοίχων σχηματίζεται χῶρος, διαστ. 0.90 × 0.50 μ., ὅστις φέρει δάπεδον ἐκ λίθων εἰς βάθος 0.95 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Πρόκειται περὶ τάφου, ἡ ἐπίχωσις τοῦ ὁποίου εὑρέθη διατεταραγμένη. Ὑπῆρχον θραύσματα μεγάλου ταφικοῦ ἀγγείου, ἴχνη τέφρας καὶ τεμάχια ὑαλίνου ἀγγείου.

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ κτηρίου εὑρέθη ἄφθονος κεραμεική, οὐχὶ ὁμοιογενής, λόγῳ τῆς διαταράξεως τῶν στρωμάτων. Ὑπάρχουν μελαμβαφῆ ὄστρακα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., λαβὴ κανθάρου μὲ καρδιόσχημον ἀπόληξιν[4], θραύσματα ἑλληνιστικῶν γυναικείων εἰδωλίων καὶ μεγαρικῶν σκύφων, δακρυδόχοι, τμῆμα λύχνου μὲ ἀκτινοειδῆ διακόσμησιν[5], θραῦσμα ρωμαϊκοῦ λύχνου μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἀνθέων[6] καὶ ἄλλα ὄστρακα ρωμαϊκῆς περιόδου. Ἐκ τοῦ τρόπου δομῆς τὸ κτήριον δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν κατῳκήθη ἡ θέσις, ἀφοῦ ἐπεχώσθη τὸ κτήριον. Εἰς βάθος 0.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ὑπῆρχε δάπεδον ἐκ κτυπητοῦ πηλοῦ ἀνῆκον εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Πρὸς Β. καὶ Δ. τοῦ ἀνασκαφέντος κτηρίου ὑπάρχουν ἐπιφανειακὰ ἴχνη καὶ ἄλλων κτηρίων, ἐκτεινόμενα εἰς ὅλον σχεδὸν τὸν χῶρον τῆς Παιδικῆς Χαρᾶς. Λόγῳ ἐλλείψεως πιστώσεων ἡ ἔρευνα διεκόπη προσωρινῶς διὰ νὰ συνεχισθῇ εἰς τὸ μέλλον.

Ἀλάτσατα

Εἰς τὴν συνοικίαν Ἀλάτσατα Χαλκίδος ἐν μέσῳ τῆς ὁδοῦ Ληλαντίων ἐφάνη τυχαίως τάφος, τοῦ ὁποίου κατέρρευσεν ἡ ὀροφή. Ἦτο ἐκτισμένος τὰς πλευρὰς διὰ τούβλων καὶ λίθων συνδεομένων δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Ἐσωτερικῶς ἦτο σοβατισμένος. Ἐκαλύπτετο διὰ δύο πωρολίθων, πάχ. 0.15 μ.

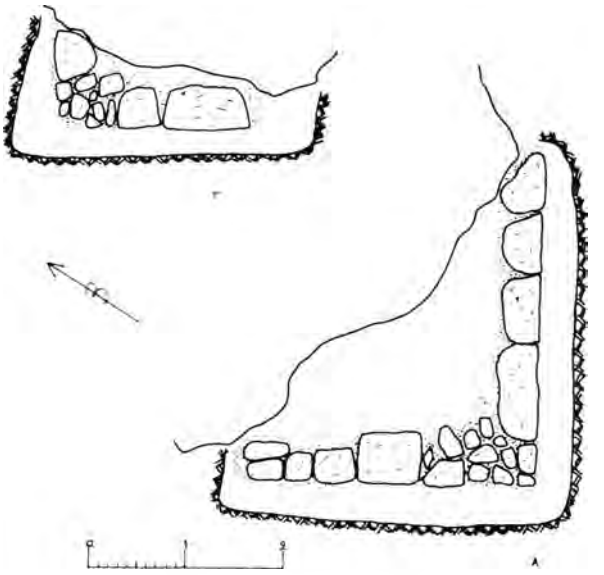

Σχέδ. 9. Χαλκίς. Ὁδὸς Ἐρετρίας. Κάτοψις κτηρίων Α καὶ Γ.

Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις του ἦσαν 1.90 × 0.75 μ. Τὸ δάπεδόν του ἦτο ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν, τὸ πλεῖστον τετραγώνων, πλευρᾶς 0.28 μ., μία ἐκ τῶν ὁποίων ἔφερεν ἐγχαράξεις.

Ὁ τάφος ἦτο στεγανὸς καὶ περιεῖχεν ὀκτὼ σκελετούς, ἦτο δὲ ἀκτέριστος. Ἐκ τῆς κατασκευῆς του δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀλάτσατα καὶ Ταψὶ Βρύση ἔχουν εὑρεθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ ἄλλοι τάφοι, κλασσικῆς καὶ ρωμαϊκῆς περιόδου.

Ὁδὸς Ληλαντίων (οἰκόπεδον Α. Ἀθανασίου)

Παρὰ τὴν ὁδὸν Ληλαντίων, μετὰ τὰς Ἐργατικὰς Κατοικίας, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων εὑρέθησαν τμῆμα πηλίνου ἀγωγοῦ καὶ κεραμεικὰ εὑρήματα εἰς ἐκπληκτικὴν ἀφθονίαν. Ὁ ἀγωγὸς ἀνεσκάφη καθ' ὅλον τὸ μῆκος του καὶ φαίνεται ὅτι συνεχίζεται εἰς τὰ παρακείμενα οἰκόπεδα. Τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα,

4. B. Sparkes-L. Talcott, Athenian Agora, Black and plain pottery, 1970, ἀριθ. 720, πίν. 29 (350-322 π.Χ.).

5. Athenian Agora, ἔ.ἀ., ἀριθ. 98, τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.

6. Ἔ.ἀ., ἀριθ. 102, 103, 104, τοῦ 2ου-3ου αἰ. μ.Χ.

μήκ. 7.20 μ., σχηματίζει ἡμικύκλιον. Ἀποτελεῖται ἀπὸ πήλινα τεμάχια, μήκ. 0.58-0.60 μ., σχήματος Π. Μέρος τοῦ ἀγωγοῦ κατεστράφη κατὰ τὴν διάνοιξιν πεδίλου τῆς οἰκοδομῆς.

Ὁ ἀγωγὸς εὑρέθη εἰς βάθος 0.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Παρ' αὐτὸν ὑπάρχει ἐπίχωσις πλήρης κεραμεικῆς. Εὑρέθησαν ἀρκετοὶ ἀκέραιοι λύχνοι[7] τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 315 δ), δύο ἀκέραια ἀγγεῖα ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, πολλὰ θραύσματα ἐρυθροβαφῶν ἀγγείων[8] (Samian plates) τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ., ἀγνῦθες καὶ τεμάχια ὑαλίνων σκευῶν. Ἐντύπωσιν προξένησεν ἡ ἀνεύρεσις πλήθους πηλίνων στηριγμάτων κλιβάνου[9] (kiln supports), διαφόρων μεγεθῶν καὶ σχημάτων (Πίν. 315 ε). Τὰ πλεῖστα ὁμοιάζουν μὲ παρόμοια ἐξ Ἐπιταλίου[10] Ἤλιδος τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. Ἡ μεγάλη ὁμοιομορφία τῆς κεραμεικῆς καὶ τὰ στηρίγματα κλιβάνου δεικνύουν, ὅτι εὑρισκόμεθα πρὸ ἐγκαταστάσεως κεραμεικοῦ ἐργαστηρίου. Εἰς βάθος 0.80 μ. εὑρέθη μελαμβαφὴς κεραμεικὴ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Εἰς τὸ παρακείμενον οἰκόπεδον τοῦ Ἀθαν. Ἀλε-

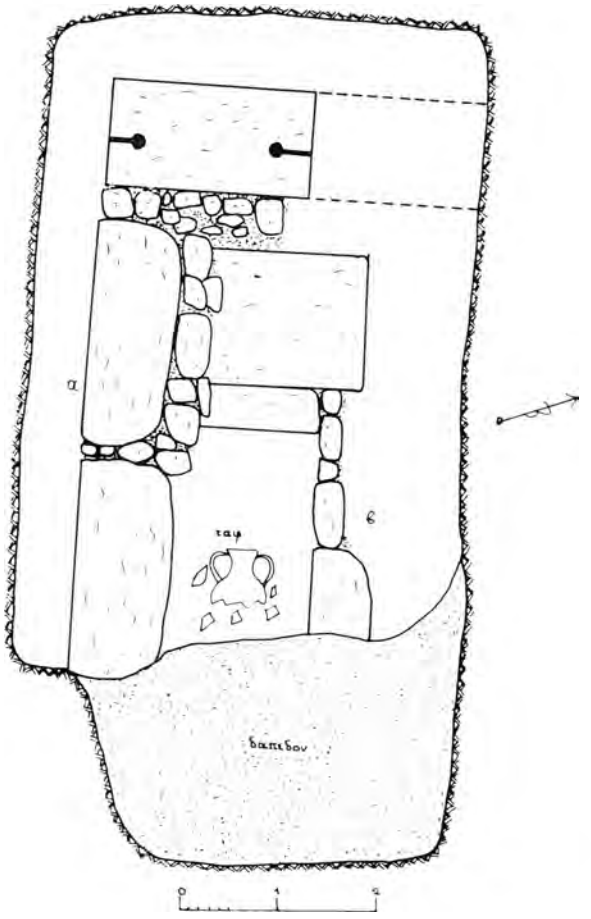

Σχέδ. 10. Χαλκίς. Ἐργατικαὶ Κατοικίαι. Κάτοψις ἀνασκαφέντος χώρου.

ξίου, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίου εὑρέθη τοῖχος ἐκ πωροπλίνθων. Κατόπιν τούτου ἅπασαι αἱ οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι εἰς τὴν περιοχὴν διεκόπησαν καὶ ἐπρογραμματίσθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1975. Τὰ εὑρήματα ταῦτα ἀποδεικνύουν, ὅτι ἡ κλασσικὴ πόλις τῆς Χαλκίδος ἐξετείνετο εἰς μεγάλην ἔκτασιν πρὸς Α., μέχρι τῆς Λιανῆς Ἄμμου.

Πειραϊκὴ-Πατραϊκὴ

Ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ἐργοστασίου τῆς Πειραϊ-

7. R. H. Howland, Greek Lamps and their Survivals, 1958, type 37c (β' ἡμισυ τοῦ 1ου π.Χ. μέχρι τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.), πίν. 43, 45.

8. Roman Pottery from the Athenian Agora, ὁμὰς g 19.

9. ΑΑΑ III (1970), σ. 430 κ.ἑ. ΑΑΑ IV (1971), σ. 414, εἰκ. 1.

10. ΑΑΑ III (1970), σ. 431, εἰκ. 6.

κῆς-Πατραϊκῆς ἀπεκαλύφθη τυχαίως ἀρχαῖον δάπεδον, τὸ ὁποῖον καὶ ἀνεσκάφη. Τὸ ἥμισυ τοῦ δαπέδου εἶχε καταστραφῆ πρὸ πολλῶν ἐτῶν, κατὰ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ἐργοστασίου. Τὸ δάπεδον κεῖται ἐπὶ τῆς κορυφῆς χαμηλοῦ ἐξάρματος τοῦ ἐδάφους, ἐξ οὗ διακρίνονται ὁ Βόρειος καὶ ὁ Νότιος Εὐβοϊκός. Ἡ θέσις εἶναι λίαν πλεονεκτικὴ δι' ἵδρυσιν ἐξοχικῆς οἰκίας.

Τὸ σχῆμα τοῦ δαπέδου εἶναι ὀρθογώνιον, διαστ. 5.50 × 4.75 μ. Διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ κονίαμα, πάχ. 0.05-0.06 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔχουν τοποθετηθῆ καθέτως τεμάχια κεραμίδων. Κάτωθεν τοῦ κονιάματος ὑπάρχει στρῶσις λίθων, πάχ. 0.05 μ. περίπου. Ἐπὶ τοῦ ὅλου μείγματος ὑπάρχει λεπτὸν στρῶμα κονιάματος μετ' ἐρυθρᾶς βαφῆς. Πρόκειται περὶ ἐπιμελημένης κατασκευῆς. Πέριξ τοῦ δαπέδου δὲν ἀνευρέθησαν τοῖχοι, εἰμὴ μόνον μεγάλα τεμάχια κεράμων καὶ ἐλάχιστα ὄστρακα, κλασσικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἀνατολικῶς τοῦ δαπέδου κατὰ τὸ παρελθὸν εἶχεν εὑρεθῆ τάφος μετὰ κτερισμάτων κλασσικῆς ἐποχῆς.

Ὁδὸς Ἀλεξάνδρου

Εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἱερέως Ἀνέστη Νάκου, ὑπῆρχεν ἤδη πρὸ πολλῶν ἐτῶν φρέαρ σοβατισμένον, εἰς τὸν πυθμένα τοῦ ὁποίου σχηματίζεται στοά, μήκους ἀρκετῶν μέτρων. Τὸ φρέαρ ἦτο πλῆρες ἐπιχώσεως, ἡ ὁποία ἐξήχθη. Κατεσκευάσθη σιδηρᾶ κλῖμαξ καὶ κάλυμμα. Πρόκειται περὶ ἀρχαίας ὑδατοδεξαμενῆς, ἀρίστης διατηρήσεως.

ΦΥ.1.1.1

Λαθρανασκαφὴ ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων ἔδωσε τὴν ἀφορμὴν διὰ περιωρισμένην ἀνασκαφικὴν ἔρευναν

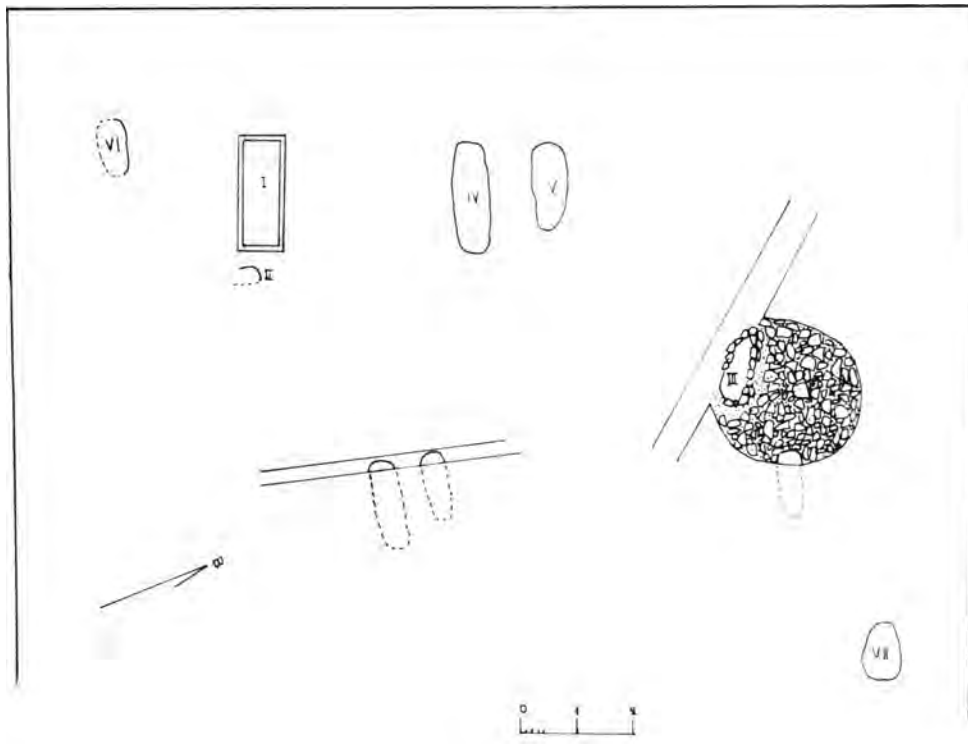

Σχέδ. 11. Ἀργυροῦ Φύλλων. Οἱ ἀνασκαφέντες τάφοι.

ἐνὸς ἐκτεταμένου ἀρχαίου νεκροταφείου, κειμένου εἰς ἀπομεμακρυσμένην θέσιν, 10 χλμ. πρὸς Α. τῶν Φύλλων[11]. Ἡ περιοχὴ ὀνομάζεται Ἀργυροῦ καὶ εὑρίσκεται παρὰ τὴν ὁδὸν πρὸς τὸ χωρίον Καμάριον. Ἀνεσκάφησαν ἑπτὰ συνολικῶς τάφοι καὶ ἐνετοπίσθησαν ἀρκετοὶ ἄλλοι. Ὁ πλέον ἐνδιαφέρων ἦτο ὁ τάφος Ι (Σχέδ. 11), ὅστις ἀπετελεῖτο ἐκ τεσσάρων μαρμαρίνων πλακῶν καὶ ἔφερε μαρμάρινον κάλυμμα μετὰ σαμαρωτῆς στέγης. Ἐπὶ τοῦ τάφου ΙΙΙ ὑπῆρχε «σῆμα» καὶ εἷς ἀκέραιος λύχνος παλαιοχριστιανικῶν χρόνων (6ος αἰ. μ.Χ.). Οἱ τάφοι ΙV καὶ V περιεῖχον ἀγγεῖα τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ.

Εἰς τοὺς ἄλλους τάφους εὑρέθησαν ρωμαϊκὰ ἀγ-

11. Βλ. σύντομον παρουσίασιν εἰς ΑΑΑ VII (1974), σ. 338.

γεῖα τεθραυσμένα. Παρὰ τὸν τάφον ΙΙΙ ἀπεκαλύφθη στρογγύλον ὄρυγμα πλήρες λίθων.

Λείψανα μικροῦ συνοικισμοῦ, κλασσικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἐνετοπίσθησαν εἰς τὴν θέσιν Κομματάκια, 1 χλμ. πρὸς Ν. τοῦ νεκροταφείου.

ΚΗΡΙΝΘΟΣ

Καστρὶ

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1974 ἤρχισεν ἐπὶ τοῦ λόφου Καστρί, ὅπου τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία Κήρινθος, δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή, ἥτις εἶχε διερευνητικὸν χαρακτῆρα[12]. Ἡ ἀκρόπολις τῆς ἀρχαίας πόλεως ἔκειτο ἐπὶ λόφου παρὰ τὴν θάλασσαν καὶ πρὸς Α. τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ Βουδόρου. Ὁ λόφος περιβάλλεται ὑπὸ τείχους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., κατεστραμμένου εἰς ἀρκετὰ σημεῖα, μήκ. 500 μ. περίπου καὶ πλ. 100-150 μ. Κατὰ μικρὰ διαστήματα ὑπάρχουν τὰ θεμέλια τετραγώνων πύργων (Πίν. 316 α). Ὑπάρχουν ἐπίσης λείψανα παλαιοτέρων τειχῶν, ἐκτισμένων διὰ πελωρίων ἀκανονίστων ὀγκολίθων, τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς προϊστορικοὺς χρόνους.

Τομεὺς Ι. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως ἐγένοντο δύο τομαί, Α καὶ Β, διαστ. 3 × 3 μ. Ἡ θέσις εὑρίσκεται παρὰ τὸ κλασσικὸν τεῖχος τῆς πόλεως. Εἰς τὴν τομὴν Α, εἰς βάθος 0.60 μ. ἀπεκαλύφθη κεραμοσκεπὴς τάφος ἀκτέριστος. Μέχρι βάθους 1 μ. ἡ ἐπίχωσις ἦτο τεταραγμένη, περιέχουσα ἐλαχίστην γεωμετρικὴν καὶ κλασσικὴν κεραμεικήν. Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν ὑπῆρχε λείψανον τοίχου καὶ εἰς βάθος 1.10 μ. ἐφάνη στρῶμα καταστροφῆς μὲ coarse ware ΜΕ κεραμεικὴν καὶ ὀλίγα μινύεια.

Εἰς τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς τομῆς Β ἡ ἀνασκαφὴ συνήντησεν ἀκανόνιστον λιθόστρωτον. Εἰς τὴν βόρειον πλευράν της ὑπῆρχον λείψανα κατεστραμμένων τοίχων. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς τομὰς εὑρέθησαν ἄφθονα ὑπολείμματα σκωρίας μετάλλου.

Τομεὺς ΙΙ. Ὀλίγον κάτωθεν τῆς κορυφῆς, παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου, ἀνεσκάφη κτηριακὸν συγκρότημα. Ἐφάνη τοῖχος Ι, συνεχιζόμενος εἰς μῆκος 7.90 μ. Οὗτος συναντᾷ εἰς τὸ ἀνατολικόν του ἄκρον τὸν τοῖχον ΙΙ. Διὰ τῶν ἐνδιαμέσων τοίχων ΙΙΙ καὶ ΙΥ σχηματίζονται τέσσαρες χῶροι, οἱ ὁποῖοι ἀνεσκάφησαν ἐν μέρει. Ἐντὸς τοῦ χώρου Α εὑρέθη κλασσικὴ κεραμεικὴ καὶ πλῆθος κεραμίδων ἐκ τῆς καταπεσούσης στέγης. Ὁ χῶρος Β ἀπέδωσε πηλίνας ἀγνῦθας καὶ τεμάχιον πηλοῦ μετ' ἐπιγραφῆς: *Δ ΙΙΙΙ*. Ἐντὸς τοῦ χώρου Γ εὑρέθη ἄφθονος μελαμβαφὴς κεραμεικὴ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 316 β). Ὑπάρχουν ὄστρακα west slope ware, θραύσματα λύχνων, τεμάχιον ἐκ τῆς λαβῆς κανθάρου μὲ καρδιόσχημον ἀπόληξιν κ.ἄ. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασεν εἰς βάθος 0.70-0.80 μ., μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου. Οὐδὲν παλαιότερον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. εὑρέθη. Δυτικῶς τοῦ κτηρίου ἀνεσκάφη ὁ τοῖχος V, ὅστις σχηματίζει γωνίαν καὶ φαίνεται μεταγενέστερος. Πιθανῶς εἶναι μία ἐπέκτασις τοῦ κτηρίου, σχηματίζουσα τὸν χῶρον Δ.

Παρὰ τὴν κορυφὴν τῆς ἀκροπόλεως διακρίνονται καὶ ἐπιφανειακῶς θεμέλια πολλῶν κτηρίων. Ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς κορυφῆς διακρίνονται λείψανα μεγάλου κτηρίου, προοριζομένου προφανῶς διὰ δημοσίαν χρῆσιν.

Τομεὺς ΙΙΙ. Εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως, ὀλίγον ἄνωθεν τῆς θαλάσσης, ἐγένετο δοκιμαστικὴ τομή, ἡ ὁποία ἀπεκάλυψε σειρὰν δωματίων ἐκτεινομένων ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Κάτωθεν τοῦ κτηρίου ὑπάρχει προϊστορικὸν τεῖχος, ἀποτελούμενον ἐκ τεραστίων ὀγκολίθων ἀκανονίστως ἐκτισμένων.

Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἀργῶν λίθων συνδεομένων διὰ κονιάματος (Σχέδ. 12· Πίν. 316 γ). Τὸ δωμάτιον Α ἔχει εἰς τὴν νοτίαν πλευράν του, μήκ. 4.70 μ., θύραν, ἀνοίγματος 0.95 μ. Ἡ ἀνατολική του πλευρὰ σώζεται εἰς μῆκος 2.35 μ., ἐνῷ ἡ δυτικὴ μόλις εἰς 1.45 μ. Ὁ βόρειος τοῖχος ἔχει καταστραφῆ καὶ λόγῳ τῆς κατωφερείας ἔχει ὀλισθήσει πρὸς τὴν θάλασσαν. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος σώζεται εἰς ὕψος 1.05 μ. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ὑπῆρχε πλῆθος ὀστράκων γεωμετρικῶν, ὁμοῦ μετὰ ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν. Μεταξὺ τῶν κλασσικῶν συγκαταλέγονται θραύσματα ὡραιοτάτου ἐρυθρομόρφου πώματος μετὰ παραστάσεως γυναικωνίτου, τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 316 δ).

Τὰ στρώματα εἶναι τεταραγμένα, διότι ὁμοῦ μετὰ κλασσικῶν ὀστράκων περισυνελέγησαν τεμάχια γεωμετρικῶν ἀγγείων τοῦ 8ου αἰ. π.Χ., φέροντα λεπτὸν ὑπόλευκον ἐπίχρισμα ἐπὶ τοῦ ἐρυθροῦ πηλοῦ. Καθαρὸν γεωμετρικὸν στρῶμα ἐφάνη εἰς βάθος 0.90 μ. Ἐνταῦθα εὑρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα ἐξ ἀγγείων πρωίμου ἀνατολιζούσης ἐποχῆς[13]. Παρὰ τὸ ἄκρον τοῦ τοίχου Ι, εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον (Σχέδ. 12-13), ἐφάνη κατεστραμμένον τοιχίον μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ. Πλησίον αὐτοῦ εὑρέθη πρωτογεωμετρικὴ κεραμεικὴ (σκύφοι μὲ κρεμάμενα ἡμικύκλια, ὀφιοειδεῖς γραμμάς)[14], καθὼς καὶ ὀλίγα προϊστορικὰ λείψανα (ὄστρακα coarse ware, λεπίδες πυριτολίθου, ὄστρεα, πήλινοι πεσσοὶ κ.ἄ.) (Πίν. 316 ε).

Ἐκτὸς τοῦ δωματίου Α ἀνεσκάφησαν ἐν μέρει οἱ χῶροι Β, Γ, Δ, Ε καὶ Ζ. Ἐντὸς αὐτῶν εὑρέθη γεωμετρικὴ καὶ κλασσικὴ κεραμεική. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἡ κεραμεικὴ ἦτο ἐξαιρετικῆς ποιότητος. Τὰ πλεῖστα τῶν κλασσικῶν ἀγγείων φαίνονται εἰσηγμένα ἄλλοθεν. Ἡ βόρειος πλευρὰ τῆς ἀκροπό-

12. Βλ. καὶ ΑΑΑ VIII (1975), σ. 32 κ.ἑ.

13. Τὸ ἓν ἀνήκει εἰς πῶμα κρατῆρος μὲ διακόσμησιν πτηνῶν (Σέμνης Παπασπυρίδη-Καρούζου, Ἀγγεῖα τοῦ Ἀναγυροῦντος, 1963, πίν. 10, 19, 21).

14. Desborough, Protogeometric Pottery, 1952, σ. 192.

λεως φαίνεται ὅτι κατωκήθη ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους.

Ἐκ τῶν ἐπιφανειακῶν εὑρημάτων ἀναφέρομεν πλῆθος γεωμετρικῶν ὀστράκων, ἀγνῦθας, δύο λίθινα προϊστορικὰ ἐργαλεῖα καὶ ἀρκετὰ ὄστρακα, ἓν χαλκοῦν ἄγκιστρον, πήλινα σφονδύλια. Ἐπὶ πυραμιδοειδοῦς ἀγνῦθος ὑπάρχει ἀποτύπωμα σφραγῖδος μὲ παράστασιν βωμοῦ, ἐφ' οὗ ἵσταται πτηνόν, ὡς καὶ ἐγχάρακτον τὸ γράμμα Σ.

παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἠλία[15]. Ἡ θέσις ἦτο γνωστὴ[16] ἐξ ἀφθόνων ἐπιφανειακῶν προϊστορικῶν λειψάνων. Εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ κτήματος ἠνοίχθη τομή, διαστ. 5 × 5 μ. Ἡ ἀνασκαφὴ (Σχέδ. 14) ἔφθασεν εἰς βάθος 1.70 μ.,

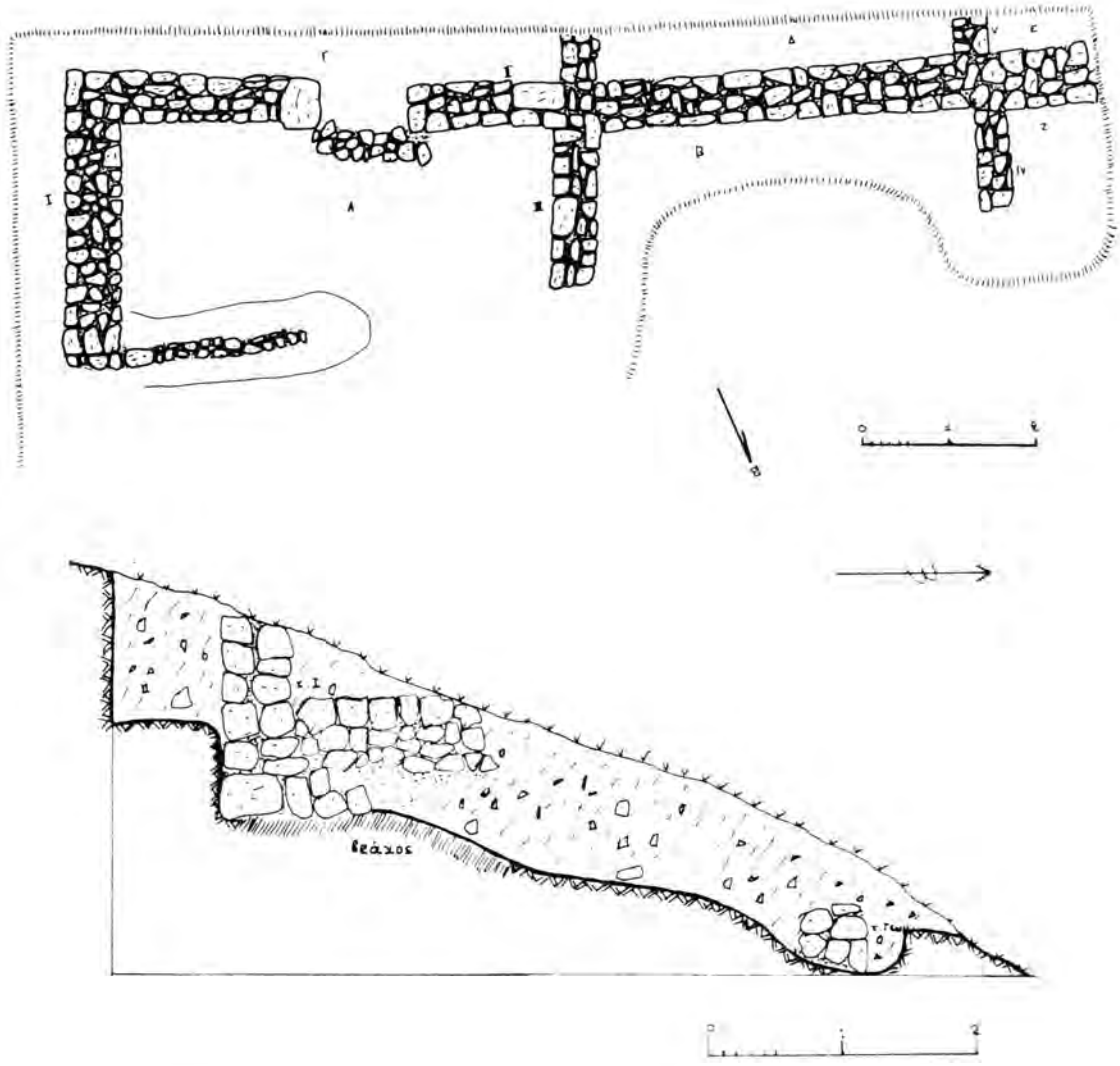

Σχέδ. 12 - 13. Κήρινθος. Καστρί. Κτήριον καὶ τοιχίον τομέως III.

Πελέκι

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν Κήρινθον ἐγένετο δοκιμαστικὴ τομὴ ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Εὐστρ. Καραγιάννη, εἰς θέσιν Πελέκι, μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου. Τὸ κεντρικὸν μέρος τῆς τομῆς παρέμεινεν ἄσκαπτον. Μέχρι βάθους 0.60 μ. ἡ ἐπίχωσις ἦτο τεταραγμένη, περιέχουσα προϊστορικὰ ὄστρακα (ΜΕ coarse ware καί τινα πιθανῶς νεολιθικά), λεπίδας πυριτολίθου καὶ λιθίνους πελέκεις.

15. Βλ. καὶ ΑΑΑ VIII (1975), σ. 28-31.
16. BSA 62 (1967), σ. 44.

'Αμιγὲς ΜΕ στρῶμα ὑπῆρχεν ἀπὸ βάθους 0.60 μέχρι 0.80-0.90 μ. 'Ενταῦθα εὑρέθησαν θραύσματα ἀγγείων μὲ ἐστιλβωμένην ἐπιφάνειαν, χρώματος ἐρυθροῦ ἢ ἐρυθροφαίου. Τὰ πλεῖστα ἀνήκουν εἰς μεγάλα οἰκιακὰ ἀγγεῖα φέροντα ἀτρήτους ἀποφύσεις ἐλάχιστα δὲ εἰς σκύφους ἢ φιάλας. Ἄφθονα εἶναι τὰ θραύσματα ἐκ πιθοειδῶν ἀβαφῶν ἀγγείων[17], τῶν ὁποίων ὁ πηλὸς περιέχει τρίμματα λίθων. Αἱ βάσεις τῶν περισσοτέρων εἶναι μικραὶ καὶ ἐπίπεδοι. Ὁμοῦ μετ' αὐτῶν ὑπάρχουν ὀλίγα μινύεια ἐκ μεγάλων ἢ μικρῶν ἀγγείων (θραύσματα ἐκ μινυείων κυλίκων καὶ φιαλῶν). Τὸ χρῶμα τῆς ἐπιφανείας ποικίλλει ἀπὸ τὸ βαθὺ φαιὸν ἕως τὸ ἐλαιόχρουν. Ἐνσματα μονοχρώμων καὶ ἀβαφῶν χονδροειδῶν ἀγγείων, ἀφθονωτέρων ὅμως μινυείων. Ἐπὶ τοῦ βράχου ὑπῆρχον ἐλάχιστα ὄστρακα μελανῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς προγενέστερα. Παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ σκάμματος εὑρέθη ΜΕ ταφὴ ἀκτέριστος. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο εἰς ὀκλάζουσαν στάσιν ἐπὶ μικρᾶς στρώσεως χαλίκων σχεδὸν ἐπὶ τοῦ βράχου (ΑΑΑ VIII (1975), σ. 30, εἰκ. 4).

Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν τῆς τομῆς ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ΜΕ κτηρίων. Ὁ τοῖχος Α μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., μήκ. 2.30 μ., εἶναι καμπύλος καὶ φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς ψηφιδωτὸν κτή-

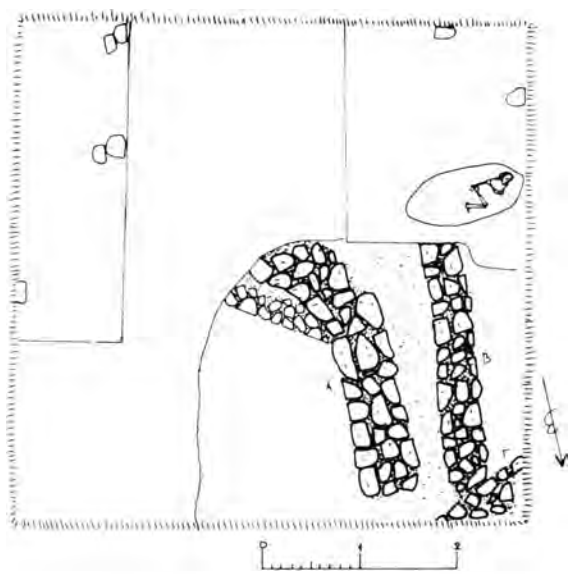

Σχέδ. 14. Κήρινθος. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς Πελέκι.

τὸς τοῦ πρώτου στρώματος εὑρέθη προχοὴ ραμφοστόμου πρόχου, φέρουσα ἀμαυρὰν διακόσμησιν. Ἐλάχιστα ἦσαν τὰ ἀμαυρόχρωμα ὄστρακα μὲ ἁπλουστάτην γραμμικὴν διακόσμησιν.

Εἰς τὴν νοτίαν παρειὰν τοῦ σκάμματος ὑπῆρχον θραύσματα πιθοσχήμου στάμνου, ὁ ὁποῖος συνεπληρώθη κατὰ τὸ μέγιστον μέρος (ὕψ. 0.162, διαμ. χείλ. 0.131 μ.). Ἔχει κεραμόχρουν πηλὸν καὶ φέρει ὑπόλευκον ἐπίχρισμα λίαν ἀπολεπισμένον. Σώζονται ἴχνη ἐρυθρᾶς ἀμαυρᾶς διακοσμήσεως.

Δύο λεπταὶ στρώσεις χαλίκων, προφανῶς δάπεδα οἰκιῶν, ἐχώριζον τὸ ἀδιατάρακτον στρῶμα Ι ἀπὸ τὸ στρῶμα ΙΙ, τὸ ὁποῖον φθάνει μέχρι τοῦ φυσικοῦ πετρώματος. Τὸ στρῶμα ΙΙ ἦτο καθαρῶς ΜΕ μὲ θραύριον (Σχέδ. 14· Πίν. 317α). Ἕτερος τοῖχος Β, παράλληλος πρὸς τὸν Α, ἀνήκει εἰς ἕτερον κτήριον. Οὗτος συναντᾷ λοξῶς τοιχίον Γ, μικρὸν μέρος τοῦ ὁποίου διακρίνεται εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς τομῆς. Μεταξὺ τῶν τοίχων Α καὶ Β ὑπάρχει χαλικόστρωτον δάπεδον συνεχιζόμενον καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ σκάμματος. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἀργῶν λίθων συνδεομένων διὰ πηλοῦ. Ἐφάνησαν εἰς βάθος μόλις 0.55 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας.

Δυστυχῶς ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη λόγῳ ἐξαντλήσεως τῆς πιστώσεως καὶ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποκαλυφθοῦν πλήρως τὰ κτήρια. Πιστεύεται ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθῇ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος, λόγῳ τοῦ μεγάλου ἐνδιαφέροντος τῶν εὑρημάτων.

Περὶ τὰ 100 μ. πρὸς Δ. διακρίνονται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας λίθοι ἐκ κατεστραμμένων κτηρίων κλασσικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐντεῦθεν περισυνελέγησαν τεμάχια ἐπιτυμβίων στηλῶν, σφονδύλια, ἀ-

17. Persson-Frödin, Asine, εἰκ. 193, ἀριθ. 10-11. ΑΔ 19 (1964): Μελέται, Πίν. 41 (παρόμοια ΜΕ ὄστρακα ἐκ τῆς ἀκροπόλεως).

γνῦθες, λίθινοι πελέκεις καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος. Εἰς τὴν θέσιν Πελέκι περὶ τὰ 500 μ. βορειοανατολικῶς τῆς ἀνασκαφείσης θέσεως εὑρέθησαν ἐντὸς τῶν κτημάτων ἐξαιρετικὰ ὄστρακα μυκηναϊκῶν καὶ γεωμετρικῶν ἀγγείων. Συνάγεται ὅτι ὁλόκληρος ἡ μικρὰ κοιλάς, ἡ παρεμβαλλομένη μεταξὺ τοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἠλία καὶ τοῦ λόφου Καστρί, κατῳκήθη εἰς διαφόρους ἐποχάς. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἠλία ὑπάρχει ἠρειπωμένον κτήριον ἐκτισμένον διὰ πελωρίων ὀγκολίθων, τὸ ὁποῖον καλύπτεται ὑπὸ πυκνῆς βλαστήσεως.

ΩΡΕΟΙ

Ἡ ἐκσκαφὴ ἐπὶ τοῦ κάστρου τῶν Ὠρεῶν πρὸς κατασκευὴν ὑδατοδεξαμενῆς ἔδωσε τὴν ἀφορμὴν δι' ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, ἥτις διήρκεσεν ἐπὶ δύο ἑβδομάδας καὶ ἔφερεν εἰς φῶς σημαντικὰ ἀρχαῖα. Τὸ κάστρον τῶν Ὠρεῶν εἶναι τεχνητὸς λόφος, ὕψ. 15-20 μ., ὅστις ἐδημιουργήθη ἐκ τῆς συνεχοῦς κατοικήσεως ἀπὸ τῆς ΠΕ τοὐλάχιστον ἐποχῆς. Κατὰ τὸ παρελθὸν εἶχε γίνει ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Ἰω. Θρεψιάδη μικρὰ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ λόφου, ἡ ὁποία ἀπεκάλυψε ΠΕ καὶ ΜΕ στρώματα κατοικήσεως.

Ἠνοίχθη ἡ τομὴ Ι, 20 × 8 μ., εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου. Διὰ τῆς ἐκσκαφῆς πρὸς κατασκευὴν τῶν σωληνώσεων παρὰ τὸ ἄκρον τοῦ λόφου ἀπεκαλύφθη λείψανον τοῦ ἐνετικοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ μέρος αὐτὸ δὲν διεκρίνετο ἐπιφανειακῶς. Εἶναι ἐκτισμένον διὰ μεγάλων πωρίνων ὀγκολίθων συνδεομένων δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Ἐντὸς τῆς τομῆς εἰς βάθος 3 μ. ἐφάνη λείψανον ἑλληνιστικοῦ τοίχου. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἐγκαρσίας αὐτῆς τομῆς εὑρέθη εἰς βάθος 1.90 μ. κλίβανος, ἐκτισμένος διὰ τεμαχίων κεράμων, μετὰ θολωτῆς στέγης. Ἀνήκει εἰς τὴν βυζαντινὴν περίοδον. Εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ κυρίως σκάμματος εἰς βάθος 0.40 μ. ὑπῆρχε τοιχίον τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων, ἐκτεινόμενον κατὰ μῆκος τῆς τομῆς. Εἰς βάθος 0.80 μ. ὑπῆρχε δάπεδον κεκαλυμμένον διὰ κεράμων τῆς στέγης. Ἕτερον βυζαντινὸν δάπεδον εὑρίσκετο εἰς βάθος 1.30 μ. Ἐφάνησαν κατεστραμμένοι τοῖχοι βυζαντινῶν κτηρίων, ἐκτισμένων κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ ἀρχαῖον οἰκοδομικὸν ὑλικόν.

Εἰς τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν τῆς τάφρου εὑρέθησαν ἐντὸς τῆς βυζαντινῆς ἐπιχώσεως δύο τεμάχια μαρμαρίνων κιόνων παλαιοχριστιανικῆς περιόδου, τὸ ἓν τῶν ὁποίων ἔφερε χάραγμα ⋈, μαρμάρινον ἰωνικὸν κιονόκρανον, σφαιρικὰ ἢ ᾠοειδῆ λίθινα βλήματα καὶ ἀρκετὰ σιδηρᾶ ἀντικείμενα (ἐργαλεῖα, ὅπλα) (Πίν. 317 β).

Μέχρι βάθους 2.60 μ. ὑπάρχει βυζαντινὴ κατοίκησις. Ἀλλεπάλληλα στρώματα, τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἄλλου, φέρουν ἴχνη βιαίων καταστροφῶν καὶ εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διαταραγμένα. Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ σκάμματος δὲν εὑρέθησαν λείψανα κτηρίων. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ὑπῆρχον λίθινα βλήματα, θραῦσμα ἐκ παλαιοχριστιανικοῦ μαρμαρίνου ἀναγλύφου καὶ τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

Υ Θ
Ι ΔΡΑ
Ι

Εὑρέθησαν ἐπίσης σιδηρᾶ καὶ χαλκᾶ ἀντικείμενα, χαλκοῦν ἔλασμα στρεβλωμένον, τὸ ὁποῖον φέρει ἤλους (τμῆμα χαλκοῦ θώρακος;), δύο στρογγύλαι πλάκες ἐκ ρωμαϊκοῦ (;) ὑποκαύστου κ.ἄ. Εἰς ὅλα τὰ στρώματα ἀφθονοῦν τὰ βυζαντινὰ ὄστρακα (Πίν. 317 γ), τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς ἀνοικτὰς φιάλας μὲ παραστάσεις ἰχθύων, πτηνῶν καὶ γεωμετρικὰ σχέδια[18]. Τὰ πλεῖστα τῶν βυζαντινῶν ὀστράκων χρονολογοῦνται εἰς τὸν 11ον καὶ τὸν 12ον αἰ.

Ἡ τομὴ ἐβαθύνθη εἰς ὅλην τὴν ἔκτασίν της καὶ παρὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν ἐφάνη τοιχίον Α σχηματίζον γωνίαν. Τὸ δάπεδόν του εὑρίσκετο εἰς βάθος 2.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Πλησίον τοῦ τοίχου ὑπῆρχον ὄστρακα κλασσικὰ καὶ ἑλληνιστικά (ἔντυπος διακόσμησις ἐξ ἀνθεμίων, west slope ware). Εἰς τὸ κέντρον τῆς τομῆς εὑρέθη ὑστερορρωμαϊκὸν ἀγγεῖον ἀκέραιον καὶ κατεστραμμένη ταφὴ ἀκτέριστος. Περισυνελέγη μόνον χαλκοῦν κομβίον πλησίον τοῦ σκελετοῦ.

Συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ σκάμματος (τομὴ Ι) πλησίον τοῦ ἑλληνιστικοῦ τοίχου Α. Ἐγένετο τομή, διαστ. 2 × 3 μ., μέχρι βάθους 3.20 μ. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως εὑρέθησαν ἐλάχιστα μελαμβαφῆ ὄστρακα καὶ τεμάχια κεράμων. Μέχρι βάθους 3.90 μ. τὰ στρώματα ἦσαν διαταραγμένα (ὄστρακα ἑλληνιστικά, δύο δακρυδόχοι, τεμάχια ὑαλίνων ἀγγείων, west slope, τρία χαλκᾶ ἐφθαρμένα νομίσματα, κλασσικὰ ὄστρακα, ἓν μινύειον). Τὸ κατώτερον στρῶμα μέχρι βάθους 4.20 μ. ἦτο ἀδιατάρακτον καὶ περιεῖχεν ὄστρακα κλασσικά, πῶμα μελαμβαφοῦς πυξίδος, τεμάχια σκύφων μὲ ἐμπίεστον διακόσμησιν, θραύσματα λύχνων, ἓν west slope τοῦ 350 π.Χ. καὶ ἀργυροῦν νόμισμα τῆς Ἡρακλείας Τραχινίας[19].

Εἰς βάθος 4.30 μ. εὑρέθησαν ὄστρακα ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ (7ος αἰ. π.Χ.) καὶ ὀλίγα γεωμετρικά. Εἰς βάθος 4.50 μ. ὑπῆρχεν ἓν σχεδὸν ἀκέραιον ἀγγεῖον (πρόχους), ἀδιακόσμητον, μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Εἰς βάθος 4.70 μ. ἀνεσκάφη παρὰ τὴν βορειο-

18. Ch. Morgan, Corinth, The Byzantine Pottery, 1942, πίν. XL, XLI, XLII (sgraffito wares).

19. Εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν παράστασις Ἡρακλέους φέροντος τὴν λεοντῆν, εἰς δὲ τὴν ἄλλην ἐσχηματοποιημένον ρόπαλον καὶ ἡ ἐπιγραφή: *ΗΡΑΚΛΕΙΑ*. Χρονολογεῖται κατὰ τὰ ἔτη 400-344 π.Χ. (SNG, Cop., ἀριθ. 66-67).

δυτικὴν γωνίαν τοίχος, μήκ. 1.70 μ. καὶ πάχ. 0.60 μ., πέριξ τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν μυκηναϊκὰ ὄστρακα ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου. Μεταξὺ αὐτῶν ὄστρακον τοῦ ρυθμοῦ pictorial style μὲ παράστασιν πτηνοῦ (Πίν. 317 δ). Παρὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς τομῆς κατεστραμμένον τοιχίον Γ. Ἡ τομὴ Ι ἔφθασεν εἰς βάθος 5.10 μ.

Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ σκάμματος ἐγένετο ἑτέρα τομὴ ΙΙ (Σχέδ. 15), ὅπου εἰς βάθος 3.20-3.50 μ. ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι κτηρίων κλασσικῆς ἐποχῆς. Ὁ κεντρικὸς τοῖχος Α (Πίν. 317 ε) ἔχει διεύθυνσιν Α.-Δ. Ἐπ' αὐτοῦ εἶναι προσκεκολλημένοι οἱ τοῖχοι Β,Γ,Δ. Οὕτω σχηματίζονται τέσσαρες

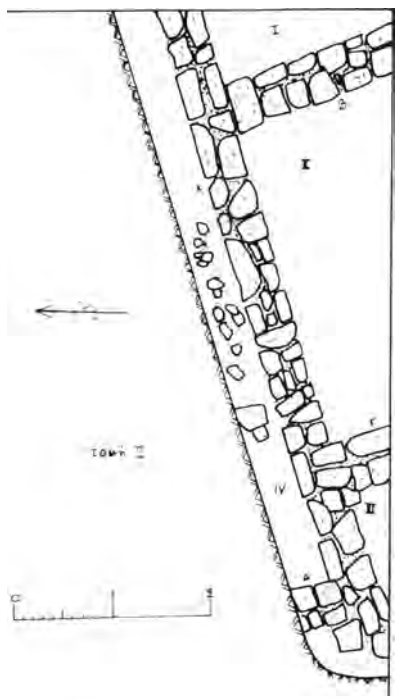

Σχέδ. 15. Κάστρον Ὠρεῶν. Ἀποκαλυφθέντες τοῖχοι κλασσικῶν κτηρίων.

χῶροι Ι, ΙΙ, ΙΙΙ καὶ ΙV. Τὰ κτήρια εἶναι ἐκτισμένα διὰ μεγάλων ὀρθογωνίων καὶ μικροτέρων ἀργῶν λίθων. Ἡ βόρειος πλευρὰ τοῦ τοίχου Α ἐνθυμίζει τὸ ἀκανόνιστον πολυγωνικὸν σύστημα. Ἐκ τῶν ἀφθόνων ὀστράκων δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν τὰ κτήρια εἰς τὸν 5ον-4ον αἰ. π.Χ. Ἐπὶ τοῦ τοίχου Β ὑπάρχει λείψανον μεταγενεστέρου τοιχίου μὲ μικροὺς λίθους καὶ κεράμους. Πρόκειται περὶ σημαντικῶν κτηρίων τῆς κλασσικῆς πόλεως τῶν Ὠρεῶν, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἦσαν ἐστραμμένα πρὸς Ν.

Ἐντὸς τῆς τομῆς καθαρισμοῦ τοῦ τοίχου Α, εἰς βάθος 4.30 μ. εὑρέθησαν μυκηναϊκὰ ὄστρακα ΥΕ ΙΙΙ Β-Γ, ἐλάχιστα μινύεια, τεμάχιον ΜΕ ἀμαυροχρώμου ἀγγείου, πήλινος ἀμφικωνικὸς πεσσὸς σφενδόνης καὶ θραῦσμα ἀγγείου, τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Μέχρι βάθους 4.90 μ. ὑπῆρχον ὄστρακα μυκηναϊκά, προϊστορικὰ coarse ware καὶ τεμάχια πυριτολίθου. Ἐνταῦθα εὑρέθη στρῶμα καταστροφῆς καὶ λείψανα κτηρίων. Μετὰ ταῦτα ἡ ἔρευνα διεκόπη.

Περὶ τὸ κέντρον τοῦ σκάμματος, εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἀνεσκάφη τοῖχος βυζαντινὸς μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. (Σχέδ. 16). Σχηματίζει γωνίαν καὶ αἱ δύο πλευραί του, μήκ. 4.75 καὶ 3.70 μ. ἀντιστοίχως, συνεχίζονται ἐντὸς τοῦ ἐδάφους. Πρόκειται περὶ μεγάλου κτηρίου, καλῶς ἐκτισμένου, σωζομένου εἰς ὕψος μέχρις 1.50 μ. (Πίν. 318 α). Ἡ ἐσωτερική του πλευρὰ ἐσκάφη εἰς μικρὸν βάθος. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ἐξωτερικῶν πλευρῶν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως εὑρέθησαν λίθινα βλήματα, βυζαντινὰ ὄστρακα καὶ τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης, φέρον εἰς τὸ ἄνω μέρος ρόδακα. Εἰς τὴν γωνίαν τοῦ κτηρίου Α ἦτο προσκεκολλημένον μεταγενεστέρως εὐτελὲς τοιχίον Β, τὸ ὁποῖον προεκτείνει τὸν τοῖχον Α καὶ συνεχίζεται ἐντὸς τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ σκάμματος. Εἰς βάθος 3 μ. ἀνευρέθη μαρμαρίνη στήλη μετ' ἀετώματος, διασώζουσα ψήφισμα προξενίας εἰς 14 στίχους, ἔχον ὡς ἑξῆς:

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ ΛΡΙΣΤΟ
ΦΑΝΤΩΙ ΜΟΥΤΩΝΟΣ ΛΛ
ΡΙΣΑΙΩΙ ΚΑΛΛΙΚΛΕΙ
ΝΙΚΟΚΛΕΑ ΛΑΡΙΣΑΙΩΙ
ΕΔΩΚΕ Ο ΔΗΜΟΣ ΕΣΤΙΑ
ΕΩΝ ΠΡΟΞΕΝΙΑΝ ΚΑΤΑ
ΤΟΝ ΝΟΜΟΝ ΚΑΙ ΑΥΤΟΙ
Σ ΚΑΙ ΕΚΓΟΝΟΙΣ ΕΠ ΑΡ
ΧΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΜΕΤΑ
ΦΙΛΕΤΑΙΡΟΥ ΑΡΧΙΝΟΥ
ΠΟΛΥΞΕΝΟΥ ΚΡΑΤΙΝΟΥ
ΒΑΘΥΚΛΕΟΥΣ ΘΕΟΔΩΡΟΥ
ΙΕΡΟΘΥΤΟΥ[20] *ΚΑΛΛΙΜΕ*
ΔΟΝΤΟΣ

Ἐκ τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων τὸ ψήφισμα δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς περὶ τὸ 300 π.Χ. χρόνους. Ἀπὸ τοῦ 306 π.Χ. ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς ἠλευθέρωσεν ὁλόκληρον τὴν Εὔβοιαν καὶ ἀποκατέστησε τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα. Τὸ ψήφισμα εἶναι μία ἐπὶ πλέον ἔνδειξις ὅτι, ἐνταῦθα εὑρίσκετο ἡ ἀκρόπολις τῆς πόλεως Ἱστιαίας ἢ Ὠρεῶν, ὡς ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν 4ον αἰ. π.Χ.

Ἡ τομὴ ἐκκαθαρίσεως τοῦ βυζαντινοῦ τοίχου Α ἔφθασεν εἰς βάθος 3.50-3.60 μ., ὅπου εὑρέθησαν λείψανα δύο τοιχίων Γ καὶ Δ, τὰ ὁποῖα συνεχίζονται πρὸς Α. Πέριξ τῶν τοιχίων εὑρέθησαν μελαμβαφῆ

20. Ἱεροθύται ἀναφέρονται καὶ εἰς ἄλλας ἐπιγραφὰς τῆς Ἱστιαίας (IG XI 9, ἀριθ. 1186, 1187, 1189). Ἡ διατύπωσις τοῦ ψηφίσματος εἶναι ἡ αὐτὴ ὡς καὶ εἰς ἄλλας ἐπιγραφὰς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. (ἀριθ. 1187).

ὄστρακα κλασσικά, ἑλληνιστικά, χαλκοῦν νόμισμα ἐφθαρμένον, μινυεία καὶ βυζαντινὴ κεραμεική. Τὰ στρώματα ἔχουν διαταραχθῆ λόγῳ τῆς κατασκευῆς τοῦ βυζαντινοῦ τοίχου. Εἰς βάθος 3.80-4.05 μ. ἀνευρέθησαν κλασσικὰ μελαμβαφῆ ὄστρακα, χαλκοῦν νόμισμα, πυραμιδοειδεῖς ἀγνῦθες, γεωμετρικὴ καὶ πρωτογεωμετρική, ὡς καὶ μινυεία κεραμεική. Εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς τομῆς καθαρισμοῦ εὑρέθη στρῶμα καταστροφῆς (βάθ. 3.60 μ.) καὶ διὰ τοῦτο αὕτη διηυρύνθη. Ἐνταῦθα ὑπῆρχον κεραμίδες ἀκέραιαι καὶ κλασσικὰ ὄστρακα κεκαυμένα.

δοειδῶν, αἵτινες φέρουν ἀποτυπώματα σφραγίδων μὲ ἀκαθορίστους παραστάσεις. Μεταξὺ τῶν ἄλλων εὑρημάτων, τὰ ὁποῖα ἔκειντο ἐντὸς τέφρας, ἦσαν δύο χαλκᾶ νομίσματα καὶ πήλινον στήριγμα κλιβάνου μὲ τρία σκέλη.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸν τομέα III ἔδειξεν ὅτι κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους καὶ ἰδίως κατὰ τὸν 4ον αἰ. π.Χ., ὑπάρχουν ἴχνη καταστροφῶν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ὠρεῶν. Αἱ καταστροφαὶ αὗται συμφωνοῦν μὲ τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πηγῶν παραδιδόμενα. Ὁ 4ος αἰ. π.Χ. ὑπῆρξε διὰ τὴν πόλιν τῆς Ἰ-

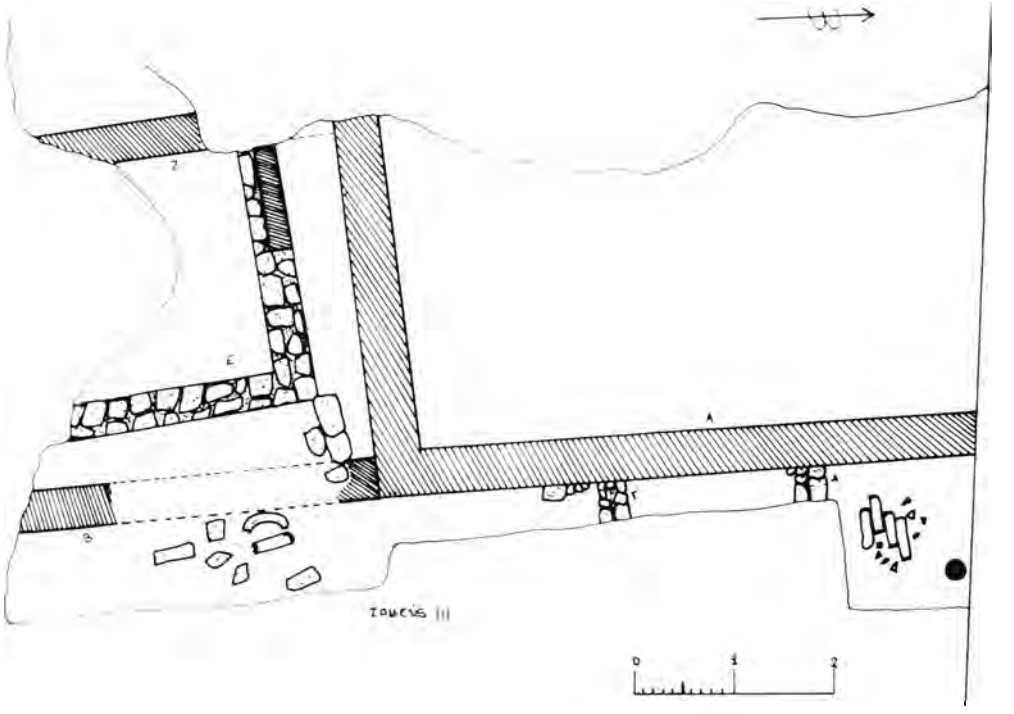

Σχέδ. 16. Κάστρον Ὠρεῶν. Ἀποκαλυφθέντες τοῖχοι εἰς τομέα III.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ προαναφερθέντος βυζαντινοῦ τοίχου Β εἰς βάθος 3.40 μ. εὑρέθη ἕτερον στρῶμα καταστροφῆς ἐκ κεραμίδων καὶ μεγάλου μέρους ἀποθηκευτικοῦ τοίχου. Κεραμεικὴ 4ου αἰ. π.Χ. Παραπλεύρως τοῦ στρώματος καταστροφῆς ἐφάνη κτήριον Ε, τοῦ ὁποίου ἀνεσκάφησαν δύο τοῖχοι σχηματίζοντες γωνίαν (Σχέδ. 16· Πίν. 318 β). Ὁ βόρειος ἔχει μῆκος 2.50, ἐνῶ ὁ ἀνατολικὸς 2.25 μ. Πρόκειται περὶ κτηρίου καλῆς κατασκευῆς (πάχ. τοίχων 0.40 μ.). Ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου ἐκτίσθη μεταγενεστέρως βυζαντινὸν τοιχίον, τὸ ὁποῖον συναντᾷ καθέτως τὸν βυζαντινὸν τοῖχον Ζ.

Ἐντὸς τοῦ κτηρίου Ε εὑρέθη πλῆθος ὀστράκων 5ου καὶ 4ου αἰ. π.Χ. Ἀξιοσημείωτον ἦτο τὸ πλῆθος τῶν εὑρεθεισῶν ἀγνύθων, στρογγύλων καὶ πυραμι-

στιαίας ταραχώδης ἐποχή, μὲ συνεχεῖς πολιτικὰς ἀλλαγάς. Τὸ 377 ὁ Νεογένης μετὰ τοῦ Ἰάσονος τῶν Φερῶν κατέλαβον τὴν πόλιν (Διόδ. XV, 30), μετ' ὀλίγον δὲ οἱ Σπαρτιᾶται ἀποστείλαντες στρατὸν τοὺς ἐξεδίωξαν. Ἀκολούθως ὁ Ἀθηναῖος Χαβρίας κατέλαβεν ἐπί τι διάστημα τὴν πόλιν, ἀλλ' οἱ Λακεδαιμόνιοι κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὑπὸ τὸν Ἀριστόδημον τὴν ἀνακατέλαβον. Λέγεται ὅτι ὁ Σπαρτιάτης τύραννος *ἐπεδείξατο ὠμότητα πολλήν* (Πλούταρχος, Ἠθικά, Amat. Narrat., IV, 773). Πρὸ τοῦ ἔτους 343 π.Χ. ὁ Φίλιππος Β' κατέλαβε τοὺς Ὠρεοὺς καὶ ἐγκατέστησε τὸν τύραννον Φιλιστίδην (Δημοσθ. 9, 62). Τὸ 341 οἱ Ἀθηναῖοι κατέλαβον τὴν πόλιν καὶ τὴν κατέστρεψαν (Δημοσθ. 18, 71).

Βορείως τοῦ κάστρου τῶν Ὠρεῶν ἀνεσκάφη τά-

φος, ὅστις εἶχε καταστραφῆ ἐν μέρει κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀγροτικῆς ὁδοῦ. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ τεσσάρων πλακῶν καὶ περιεῖχε τρεῖς νεκρούς. Ὁ προσανατολισμός του ἦτο ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν ὄστρακα μυκηναϊκοῦ ἀγγείου (ΥΕ ΙΙΙ). Πλησίον τοῦ τάφου εἶχον εὑρεθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ ἄλλοι οἱ ὁποῖοι ἐσυλήθησαν. Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν φαίνεται ὅτι εὑρίσκετο τὸ προϊστορικὸν νεκροταφεῖον τῆς περιοχῆς. Βορειοανατολικῶς τοῦ κάστρου, εἰς μικρὰν ἔξαρσιν τοῦ ἐδάφους περισυνελέγησαν προϊστορικὰ ὄστρακα, ὀψιανοὶ καὶ λίθινα ἐργαλεῖα. Εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν ὑπῆρχε κλασσικὴ καὶ ρωμαϊκὴ κεραμεική. Εἰς τὰς κλιτῦς τῶν λόφων τῶν εὑρισκομένων δυτικῶς τοῦ κάστρου συνελέγησαν πολλὰ γεωμετρικὰ καὶ κλασσικὰ ὄστρακα. Εὐρεῖα βυζαντινὴ κατοίκησις ἐπεσημάνθη εἰς τὴν περιοχὴν πρὸς Ν. τῆς ἀκροπόλεως.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΧΑΛΚΙΣ

Κακὴ Κεφαλὴ

Εἰς τὸν ὁρμίσκον τὸν σχηματιζόμενον πρὸς Α. τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Κακῆς Κεφαλῆς ὑπεδείχθησαν ὑπὸ τοῦ Χαλκιδαίου λογοτέχνου κ. Λ. Δημητρίου λείψανα ἀρχαίων κτηρίων. Πρόκειται περὶ μεγάλων λιθοπλίνθων, ἐκτισμένων κατὰ μῆκος τῆς θαλάσσης, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐπιχωσθῆ κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ καλύπτονται κατὰ τὴν παλίρροιαν ὑπὸ τῶν ὑδάτων (Π ί ν. 318 γ). Πλησίον τῶν κτηρίων ὑπάρχουν στρογγύλαι βαθύνσεις ἐπὶ τοῦ βράχου γενόμεναι δι' ἐπιτηδείας χειρός (Π ί ν. 318 δ). Πιθανὸν εἰς τὴν θέσιν αὐτήν, ἥτις εὑρίσκεται μακρὰν τῆς ἀρχαίας πόλεως τῆς Χαλκίδος, νὰ εὑρίσκοντο ἐγκαταστάσεις μεταλλουργικῶν ἐργαστηρίων.

Ὅρμος Φαρμακίδη

Λείψανα κτηρίων ἐπεσημάνθησαν καὶ εἰς τὸν παραπλεύρως τῆς ἀνωτέρω θέσεως εὑρισκόμενον ὁρμίσκον τοῦ Φαρμακίδη. Ἐντὸς τῶν κτηρίων, τὰ ὁποῖα καταστρέφονται ἐκ τῶν θαλασσίων ὑδάτων, συνελέγησαν ἑλληνιστικὴ κεραμεικὴ καὶ σιδηρᾶ ἀντικείμενα, ὁμοῦ μετὰ ἀφθόνου σκωρίας μεταλλεύματος. Πρόκειται μᾶλλον περὶ μεταλλουργικῶν ἐργαστηρίων. Περὶ τὰ 200 μ. ἀνατολικώτερον εἶχον εὑρεθῆ κατὰ τὸ παρελθόν, παρόμοιαι κατασκευαὶ καὶ μεταλλευτικὸς κλίβανος (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 258).

Ἁγία Ἐλεοῦσα

Ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Λάμπρου Θάνου, κατόπιν βαθείας ἀρόσεως ἦλθον εἰς φῶς λείψανα προερχόμενα ἐκ μνημειώδους οἰκοδομήματος. Ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς προήρχετο ραβδωτὸς πώρινος κίων, ὅστις μετεφέρθη ἐκεῖθεν καὶ ἐρρίφθη ἐντὸς «μπάζων» εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Ὁ κίων μετεφέρθη καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τῆς Παλαίστρας.

Παραπλεύρως τοῦ οἰκοπέδου Λάμπρου Θάνου εὑρέθη καὶ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος τεμάχιον ἀναγλύφου ἐπιτυμβίας στήλης (Π ί ν. 319 α). Εἰς τὸ ἄνω μέρος σχηματίζεται ἀέτωμα μὲ ἀνάγλυφα ἀκρωτήρια καὶ ρόδακα ἐντὸς αὐτοῦ. Ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

ΠΡΟΚΛΗ ΠΡΟΚΛΕΟΥΣ
ΧΡΗΣΤΕ ΧΑΙΡΕ

Ἑκατέρωθεν τῆς ἐπιγραφῆς δύο ὀπαί. Εἰς τὸ κάτω μέρος σώζεται ἡ κεφαλὴ ἀνδρὸς ἐστραμμένου ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος φαίνονται ἐπὶ τῶν ἀκρωτηρίων καὶ τοῦ ἀναγλύφου. Ὕψος 0.34, πλάτος 0.345, πάχος 0.09 μ.

Ἐκ τῆς ἰδίας θέσεως (κτῆμα Τουλούμη) προέρχονται τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα γλυπτὰ τοῦ Μουσείου Χαλκίδος. Ἐνταῦθα εἶναι ἀπαραίτητος μία συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Ἁγία Παρασκευὴ

Πλησίον τοῦ ναΐσκου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἀφράτιον, εὑρέθη βάσις μαρμαρίνου κίονος καὶ τμῆμα κιονίσκου ἐκ φαιοῦ μαρμάρου, τὸ ὁποῖον φέρει ἐπιγραφὴν εἰς πολλοὺς στίχους, λίαν ἐφθαρμένην (Π ί ν. 319 β). Δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους.

Ἁγία Παρασκευὴ Δοκοῦ

Εἰς τὴν ἀψῖδα τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς παρὰ τὸ χωρίον Δοκὸς ἔχουν ἐντειχισθῆ τμῆμα ἀρχαίου γλυπτοῦ καὶ ἐπιτυμβία στήλη μετ' ἐπιγραφῆς δυσαναγνώστου. Ἔχει προγραμματισθῆ ἡ ἀποτείχισίς των. Ἐκ τῆς ἰδίας θέσεως προέρχονται ἀρκεταὶ ἐπιτύμβιαι στῆλαι τοῦ Μουσείου Χαλκίδος.

Ἀφράτιον

Εἰς τὴν περιοχὴν Κάτω Χάνι, παρὰ τὸν ποταμὸν Λήλαντα, ἐνετοπίσθησαν ἐρείπια βυζαντινοῦ οἰκισμοῦ εἰς μεγάλην ἔκτασιν. Καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα κατὰ μῆκος τοῦ ροῦ τοῦ Λήλαντος φαίνονται βυζαντινὰ λείψανα. Εἰδοποιήθη σχετικῶς ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

Λεχριὲς

Εἰς ἀπομεμονωμένην περιοχὴν ἐντὸς πυκνῶν δασῶν, πρὸς Α. τοῦ χωρίου Πισώνας, ἀνεκαλύφθησαν λείψανα βυζαντινοῦ οἰκισμοῦ. Εἰς τὴν κορυφὴν βραχώδους λόφου ὑπάρχει μικρὸν φρούριον βυζαντινῶν χρόνων. Εἰς παρακειμένην πηγὴν σώζονται εἰς ἱκανὸν ὕψος τὰ θεμέλια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

Μύτικας

Ἐντὸς τῆς ἐκτεταμένης ἀμπελοφύτου πεδιάδος

τοῦ Μύτικα ὑπάρχει χαμηλὴ ἔξαρσις τοῦ ἐδάφους (θέσις Καρατσόλια), ὅπου ἐνετοπίσθησαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ σημαντικοῦ ἀρχαίου κτηρίου. Εἰς παρακείμενον ναΐσκον ἔχουν ἐντειχισθῆ δύο ἐπιτύμβιαι στῆλαι.

Ἡ μία ἐξ αὐτῶν φέρει δύο ρόδακας καὶ ἐπιγραφὴν τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.:

ΜΟΚΛΗΣ
ΣΩΤΙΠΡΙΔΟΥ

Ἡ ἑτέρα φέρει ἀνάγλυφον στέφανον, ἀλλ' ἐκ τῶν πολλαπλῶν στρώσεων ἀσβέστου δὲν διακρίνεται ἐπιγραφή. Ἡ περιοχή, εὑρισκομένη ἐντὸς τοῦ Ληλαντίου πεδίου, ἔχει μέγα ἐνδιαφέρον καὶ χρῄζει ἐρεύνης.

Μίστρος

Ἐπὶ λόφου εὑρισκομένου ἄνωθεν τῆς θέσεως, ὅπου ἀνεσκάφησαν οἱ μυκηναϊκοὶ θαλαμοειδεῖς τάφοι[21], ἐπεσημάνθη νεκροταφεῖον, τὸ ὁποῖον χρονολογεῖται εἰς τὴν ρωμαϊκὴν περίοδον.

Πισώνας

Εἰς δύο θέσεις πλησίον τοῦ χωρίου Πισώνας εὑρέθησαν κτήρια, τμῆμα λιθίνης σαρκοφάγου καὶ ἴχνη σεσυλημένων τάφων. Ἐκ τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους. Μεταξὺ τῶν ἐπιφανειακῶν εὑρημάτων πήλινα στηρίγματα κλιβάνου (kiln supports).

ΠΟΛΙΤΙΚΑ

Βρυσάκια

Δεξιὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς Πολιτικὰ εὑρίσκεται λοφίσκος ἐντὸς ἐλαιώνων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διακρίνονται ἐρείπια κτηρίων καὶ σπόνδυλοι λιθίνων κιόνων. Κέραμοι καὶ ὄστρακα ρωμαϊκῶν χρόνων ἐκτείνονται ἐφ' ὅλης τῆς ἐκτάσεως τοῦ λόφου. Μεταξὺ αὐτῶν εὑρέθησαν στηρίγματα κλιβάνου. Τὸ σημαντικώτερον εὕρημα ὑπῆρξε λίθινον ἐλαιοπιεστήριον[22] (Πίν. 319 γ), τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται κατὰ χώραν παρὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ὑψώματος. Ἐκ τοῦ ἀρχαίου τούτου λειψάνου ἡ θέσις ὀνομάζεται Λεκάνη. Ἀποτελεῖται ἐξ ὑποφαίου λίθου καὶ ἔχει ὕψος 0.68 μ. καὶ διάμετρον 1.70 μ. Εἶναι τεθραυσμένον κατὰ μέγα μέρος. Ἡ λεκάνη (τριπτὴρ) φέρει κατὰ διαστήματα ἐγκοπάς, ὁ δὲ ὀμφαλός, διαμ. 0.40 μ., φέρει εἰς τὸ ἄνω μέρος ὀπὴν στερεώσεως, διαμ. 0.15 μ.

Πρόκειται πιθανῶς περὶ συγκροτήματος κτηρίων ἀνηκόντων εἰς ρωμαϊκὴν ἔπαυλιν. Λείψανα ἀρχαίων κτηρίων ὑπάρχουν περὶ τὰ 500 μ. νοτιώτερον, παρὰ τὴν θάλασσαν, ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς Πολιτικά.

Καυκάλα

Εἰς τὴν ἤδη γνωστὴν προϊστορικὴν θέσιν Καυκάλα[23], κειμένην παρὰ τὴν θάλασσαν, ἐπεχειρήθη μερικὴ ἰσοπέδωσις τοῦ λόφου, ἥτις καταστρέψασα μέρος τῶν ὑπερκειμένων βυζαντινῶν καὶ ρωμαϊκῶν στρωμάτων, ἀπεκάλυψεν οἰκοδομικὰ λείψανα ΜΕ καὶ μυκηναϊκῶν κτηρίων. Περισυνελέγησαν πολλὰ κεραμεικὰ καὶ ἄλλα ἀρχαῖα ἀντικείμενα. Ἐντύπωσιν προξενεῖ ἡ ἀφθονία καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ ποιότης τῶν πολυχρώμων matt-painted ΜΕ ὀστράκων.

Ἐντὸς τῆς ὑπερκειμένης ἐπιχώσεως εὑρέθη μαρμαρίνη παραστὰς καὶ ὀγκώδης κυλινδρικὸς λίθος τεθραυσμένος τὴν μίαν πλευράν. Ἀνευρέθη ἐπίσης τεμάχιον ὡραιοτάτου μαρμαρίνου ἀγγείου (Πίν. 319 δ).

Ἅγιος Δημήτριος

Ἐκ τῆς ἀρόσεως ἀπεκαλύφθησαν λείψανα κτηρίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων μαρμαρίνη παραστάς. Ἡ κεραμεικὴ χρονολογεῖ τὸ κτήριον εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω ἀρχαίων ὑπάρχουν λείψανα παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ.

Μάνικα

Εἰς τὸν προϊστορικὸν συνοικισμὸν τῆς Μάνικας ἐγένετο ἀποτύπωσις τῶν ὑπαρχόντων λειψάνων κατοικιῶν τῆς ΠΕ περιόδου, κειμένων παρὰ τὸ ἄκρον τῆς χερσονήσου (Σχέδ. 17). Τὰ κτήρια αὐτὰ ἐσώζοντο καλύτερον τὸ 1955, ὅτε τὰ εἶχεν ἴδει ὁ Δ. Θεοχάρης[24]. Ἡ συνεχὴς καταστροφὴ των εἶναι ἀναπόφευκτος, διότι κατὰ τὴν παλίρροιαν καλύπτονται πλήρως ὑπὸ τῆς θαλάσσης. Οὕτω ἐκρίθη ἀπαραίτητον, ὅπως διατηρηθῶσιν ἐν σχεδίῳ.

Ἀπετυπώθησαν περὶ τὰ πεντήκοντα περίπου δωμάτια κτηρίων, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς δύο τοὐλάχιστον φάσεις τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ. Τὰ κτήρια τῆς παλαιοτέρας οἰκοδομικῆς φάσεως εἶναι λίαν κατεστραμμένα, διὰ τοῦτο ἀπέβη δυσχερεστάτη ἡ σχεδίασίς των. Ἡ ἀρχαιοτέρα οἰκοδομικὴ φάσις ἀντιπροσωπεύει τὴν μεταβατικὴν περίοδον μεταξὺ τῆς νεολιθικῆς καὶ τῆς ΠΕ ἐποχῆς (ὑπονεολιθική). Οἱ τοῖχοι τῶν κτηρίων, πάχ. περίπου 0.50 μ., εἶναι λίαν ἐπιμελῶς ἐκτισμένοι δι' ὀρθογωνίων καὶ πλακοειδῶν λίθων, κατὰ τρόπον συχνάκις ἐνθυμίζοντα τὴν κυκλαδικὴν «ἰχθυάκανθαν». Ἐντὸς τῶν οἰκιῶν σχηματίζονται ἡμικυκλικὰ κατασκευάσματα, πιθανῶς ἑστίαι. Μεταξὺ τῶν κτηρίων

21. Ἡ. Τσιριβάκου, Μυκηναϊκὰ εἰς Μίστρον Εὐβοίας, ΑΑΑ II (1969), σ. 30 κ.ἑ.

22. Παρόμοια εἰς Ὄλυμπον (ΠΑΕ 1952, σ. 116, εἰκ. 16, 4ου-5ου αἰ. μ.Χ.), εἰς Δίστομον (ΑΔ 26 (1971): Μελέται, Πίν. 39 α - β) καὶ εἰς Κεφαλληνίαν (ΑΔ 17 (1961-62): Μελέται, σ. 1-31).

23. BSA 62 (1967), σ. 53.

24. ΑΕΜ ΣΤ' (1959), σ. 293, εἰκ. 12.

Σχέδ. 17. Χερσόνησος Μάνικας. Κάτοψις προϊστορικών κτισμάτων.

ὑπάρχουν στενότατοι διάδρομοι ἢ ὁδοί. Τὰ «ὑπονεολιθικὰ» καὶ ΠΕ ΙΙ κτήρια ἔχουν θεμελιωθῆ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ πετρώματος. Ἐντὸς αὐτῶν εὑρέθησαν λίθινα ἐργαλεῖα, ἄριστα τεμάχια ὀψιανῶν καὶ χαρακτηριστικὴ κεραμεικὴ τῆς ΠΕ Ι καὶ ΠΕ ΙΙ περιόδου (Π ί ν. 319 στ). Ἐκ τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Δ. Θεοχάρη ὀχυρωματικοῦ περιβόλου τοῦ συνοικισμοῦ μικρὸν μόνον τμῆμα σώζεται ἀκόμη εἰς τὴν νοτίαν πλευράν.

Πύργος (Τριάδα)

Ἐπὶ χαμηλοῦ λόφου, ἐφ' οὗ εἶναι ἐκτισμένος ἐνετικὸς πύργος, ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ Ψαχνῶν-Τριάδας, ἐνετοπίσθησαν ἴχνη κατοικήσεως κλασσικῆς ἐποχῆς. Μεταξὺ τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων συνελέγησαν καὶ ἀγνῦθες φέρουσαι ἀποτυπώματα σφραγίδων.

Καστανιώτισσα Ἱστιαίας

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἀρόσεως παρὰ τὸ χωρίον Καστανιώτισσα κατεστράφη τάφος, ὅστις περιεῖχεν ἀγγεῖον ρωμαϊκῶν χρόνων[25] (Π ί ν. 319 ε). Κατὰ γενομένην αὐτοψίαν διεπιστώθη ὅτι ὑπάρχει ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον τῆς ἰδίας ἐποχῆς.

Ροβιὲς

Ὀλίγον ἔξωθι τοῦ χωρίου, εἰς τὴν παραθαλασσίαν θέσιν Ἀράκλης, ὑπάρχουν τοῖχοι ἐξ ἀρχαίων κτηρίων καὶ πολλὰ κεραμεικὰ εὑρήματα. Ἐκ θραυσμάτων πινακίων καὶ μεγαρικῶν σκύφων τὰ κτήρια δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Ἅγιος Βασίλειος (Ἁγία Ἄννα)

Ἐπὶ τῆς μικρᾶς χερσονήσου τοῦ Ἁγίου Βασιλείου παρὰ τὴν παραλίαν τῆς Ἁγίας Ἄννης Ἀγκάλη, διεπιστώθησαν λείψανα ἀρχαίου οἰκισμοῦ περιβαλλομένου ὑπὸ ὀχυρωματικοῦ τείχους. Διακρίνονται τὰ θεμέλια ἐπιμελῶς ἐκτισμένων κτηρίων (Π ί ν. 320 α), τὰ ὁποῖα ἐκ τῆς ἐξαιρετικῆς ποιότητος μελαμβαφῶν ἀγγείων χρονολογοῦνται εἰς τὸν 5ον αἰ. π.Χ. Συνελέγησαν τεμάχιον χαλκοῦ ἀγγείου καθὼς καὶ σκωρίαι μεταλλεύματος, ἅτινα δεικνύουν ἐπιτόπιον ἐπεξεργασίαν. Ὁ μικρὸς οὗτος συνοικισμὸς θὰ ἠδύνατο νὰ ταυτισθῆ μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Λυκόφρονος ἀναφερομένην ἀρχαίαν πόλιν Τρύχαντα, ἥτις ἔκειτο παρὰ τὴν ἀρχαίαν Κήρινθον. Ἡ περιγραφὴ τοῦ Λυκόφρονος συμφωνεῖ ἀκριβῶς. Κατὰ τὴν πρόσβασιν εἰς τὴν βραχώδη χερσόνησον, πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, διακρίνονται ἐρείπια παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ.

Ταμπούρι (Ἁγία Ἄννα)

Ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Ταμπούρι, μεταξὺ τῆς παραλίας Ἀγκάλη καὶ τῆς ἀρχαίας Κηρίνθου, ἐντὸς πυκνοῦ δάσους ἐνετοπίσθησαν ἐκτεταμέναι ἀρχαῖαι ὀχυρώσεις. Μέρος τοῦ τείχους διακρίνεται εἰς μῆκος ἑκατοντάδων μέτρων.

Ἅγιος Νικόλαος Ἱστιαίας

Παρὰ τὸ χωρίον Ἅγιος Γεώργιος Ἱστιαίας εὑρίσκεται τὸ ἐξωκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου, εἰς τὸ προαύλιον τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν δύο μαρμάρινοι διαχωριστικοὶ κιονίσκοι ἐκ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ, ὕψ. 0.96, πλ. 0.55 μ. καὶ πάχ. 0.15 μ. Φέρουν ἀνάγλυφον λεπιδωτὴν διακόσμησιν, εἰς τὸ κέντρον δὲ ἐντὸς κυκλικοῦ πλαισίου ἀνάγλυφον σταυρόν. Ὑπάρχει ἐπίσης τμῆμα ἀρραβδώτου κίονος, μήκ. 2.10 μ., καὶ πολλὰ ἄλλα τεμάχια μαρμάρων. Ἄλλα τμήματα κιόνων ὑπάρχουν ὄπισθεν τοῦ Ἱεροῦ. Ἐπὶ τεμαχίου μαρμάρου διακρίνεται ἐπιγραφὴ λίαν ἐφθαρμένη. Πρόκειται περὶ ἐπιτυμβίας στήλης ἑλληνιστικῶν χρόνων:

$$E\ldots N\ldots B\ H$$
$$O$$

Μετεφέρθη καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς Ὠρεῶν.

Ἅγιος Δημήτριος Ἱστιαίας

Πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, κειμένου περὶ τὸ 1 χλμ. πρὸς ΝΑ. τοῦ προηγουμένου, διακρίνονται εἰς μεγάλην ἔκτασιν λείψανα οἰκισμοῦ μεσαιωνικῶν χρόνων. Ἡ περιοχὴ ὀνομάζεται Παλιοχώρι. Εἰς τὸν παλαιὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἶχον ἐντειχισθῆ ἐπιτύμβιαι στῆλαι, αἵτινες σήμερον ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν διὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ νέου ναοῦ ἢ ἔχουν καλυφθῆ ὑπὸ χωμάτων. Προέρχονται ἐκ πλησίον κειμένου ἀρχαίου νεκροταφείου.

Κατακαλοῦ Ἀλιβερίου

Παρὰ τὸ χωρίον Κατακαλοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ χαμηλοῦ ὑψώματος, ἐφ' οὗ εὑρίσκεται ὁ γνωστὸς θολωτὸς τάφος (Γ. Παπαβασιλείου, Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων, 1910, σ. 39), διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις δύο τοὐλάχιστον ἀκόμη ἀσυλήτων τάφων. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου διακρίνονται λείψανα κτηρίων μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ἐπρογραμματίσθη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ὁ εὐτρεπισμὸς καὶ ἡ ἀναστήλωσις τοῦ ὑπάρχοντος θολωτοῦ τάφου, διότι πρόκειται περὶ μοναδικοῦ μνημείου τῆς Εὐβοίας.

Μαγούλα Ἀλιβερίου

Διαδοχικαὶ ἐπισκέψεις εἰς τὴν γνωστήν[26], προϊ-

25. Δύναται νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὸ α' ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. (παρόμοιον εἰς Νέαν Μηχανιώναν Θεσσαλονίκης, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, Πίν. 314 β).

26. Θεοχάρης, ΑΕΜ, ἔ.ἀ., σ. 311, 313. BSA 61 (1966), σ. 68.

στορικὴν θέσιν τῆς Μαγούλας Ἀλιβερίου ἀπέδωσαν πλῆθος ἐπιφανειακῶν εὑρημάτων ΠΕ, ΜΕ καὶ ΥΕ χρόνων. Διὰ τῶν συνεχῶν ἀρόσεων ἔχουν καταστραφῆ κτήρια μυκηναϊκῆς κυρίως ἐποχῆς. Ἐξαίρετος εἶναι ἡ ποιότης τῆς μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς. Μεταξὺ τῶν ἀφθόνων εὑρημάτων ὑπάρχουν δύο τεμάχια εἰδωλίων τύπου Ψ (Πίν. 320 β).

Βατήσι Στύρων

Κατὰ τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς παρὰ τὸ χωρίον Βατήσι εὑρέθησαν ἐντετειχισμένα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων δύο ἀκέραιοι μονόλιθοι κίονες μετὰ ἰωνικῶν κιονοκράνων (Πίν. 320 γ). Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ὑπῆρχε παλαιοχριστιανικὸς ναός.

Μακρυχώρι

Πλησίον τοῦ χωρίου Μακρυχώρι τῆς περιοχῆς Κύμης εὑρίσκεται ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου, κτίσμα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, πλησίον τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν ἴχνη συνοικισμοῦ βυζαντινῆς ἐποχῆς. Εἰς τὸ προαύλιον τοῦ ναοῦ κεῖται ἰωνικὸν κιονόκρανον, κίονες καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

Ἐνορία Κύμης

Παρελήφθη ἐκ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Ἐνορίας καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος μυκηναϊκὴ μάχαιρα ἐξ ὀρειχάλκου (Πίν. 320 ε)[27]. Διατηρεῖται εἰς ἐξαιρετικὴν κατάστασιν. Ἡ λαβὴ καὶ οἱ ἐστρογγυλωμένοι ὦμοι φέρουν περιαυχένιον διὰ καλυτέραν στερέωσιν. Ἐλλείπει τὸ γλωσσίδιον τῆς λαβῆς. Εἰς τὴν πτέρναν διατηροῦνται δύο ἤλοι. Ἀνήκει εἰς τὸν τύπον Ε Ι καὶ δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὴν ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙΑ (ἀριθ. Εὐρ. 2670). Ἡ μάχαιρα, κατὰ πληροφορίας, προέρχεται ἀπὸ θολωτὸν τάφον τῆς περιοχῆς, συληθέντα πρὸ πολλῶν ἐτῶν.

27. Πρβλ. M. S. Hood, BSA 51 (1956), πίν. 15a. N. K. Sandars, AJA 67 (1963), σ. 132. BSA 62 (1967), πίν. 19h.

Πλησίον τῆς ὁδοῦ Κύμης-Ἐνορίας φαίνονται ἀρκετοὶ κατεστραμμένοι τάφοι, κεραμοσκεπεῖς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, χρονολογούμενοι εἰς τὴν ρωμαϊκὴν περίοδον.

Δύστος

Παρὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς πεδιάδος τῆς Δύστου, δεξιὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς Ζάρκα, ἀπεκαλύφθησαν μεγάλοι λαξευμένοι ὀγκόλιθοι, ἀνήκοντες εἰς κτήριον κλασσικῆς ἐποχῆς.

ΨΑΧΝΑ

Βάρκα

Ἐπανειλημμέναι ἐπιφανειακαὶ ἔρευναι εἰς τὴν γνωστὴν προϊστορικὴν θέσιν τῆς Βάρκας ἀπέδωσαν μεγάλην ποσότητα κεραμεικῆς καὶ ἄλλα ἀντικείμενα (πελέκεις, αἰχμὰς βελῶν ἐκ πυριτολίθου κ.ἄ.). Κατέστη δυνατὸν νὰ γίνῃ λεπτομερὴς κατάταξις τῆς κεραμεικῆς, ἥτις χωρίζεται εἰς δύο κατηγορίας, τὴν ἀρχαιοτέραν καὶ τὴν νεωτέραν νεολιθικήν.

Μπαριὰμ-Ἀγᾶ

Κατὰ τὸ 1974 ἐγένετο ἀπόπειρα ἰσοπεδώσεως τοῦ χαμηλοῦ ὑψώματος, ἐφ' οὗ ἐρείπια ἐνετικοῦ πύργου καὶ λείψανα προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ. Συνεπείᾳ ταύτης ἐφάνησαν θεμέλια ΜΕ κτηρίων καὶ περισυνελέγη ἄφθονος κεραμεική, νεολιθικῆς, ΠΕ, ΜΕ καὶ μυκηναϊκῆς περιόδου. Ἡ θέσις ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἀρχαιολογικὸς χῶρος.

Προφήτης Ἠλίας

Εἰς τὰς δυτικὰς κλιτῦς τοῦ ὑψώματος Προφήτης Ἠλίας, ὄχι μακρὰν τῆς προηγουμένης θέσεως, ἐφάνησαν θεμέλια κτηρίων μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ἀφθονία καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ ποιότης τῆς μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς (Πίν. 320 δ). Εἰς ἕτερον σημεῖον τοῦ λόφου εὑρέθησαν ὡραῖα δείγματα πρωτογεωμετρικῆς κεραμεικῆς. Ἡ περιοχὴ φαίνεται ὅτι κατωκήθη μετὰ τὴν ἐρήμωσιν τῆς θέσεως Μπαριὰμ-Ἀγᾶ.

ΑΛΑΜΑΝΤΙΟΣ ΣΑΜΨΩΝ

GRABUNGEN IN ERETRIA

1973

Die zehnte Campagne der griechisch-schweizerischen Ausgrabungen in Eretria begann am 20. August 1973 und dauerte bis zum 29. September 1973 unter der Leitung des Unterzeichneten, der sich beim folgenden Bericht der Hilfe aller Mitarbeiter und besonders des Architekten Paul Auberson erfreuen durfte. Die Funde wurden wieder von I. Metzger betreut, der beim Inventarisieren Frau Hochuli 6 Wochen assistierte. H. Bloesch bearbeitete die Münzfunde. Die Restaurierungen wurden von G. Passardi noch bis Ende Oktober fortgesetzt. Ein Bericht über die Grabung ist in Antike Kunst 17 (1974), 1 erschienen. Ferner ist seit den vorigen Berichten erschienen: Clemens Krause, Das Westtor, Eretria IV (1972), Paul Auberson und Karl Schefold, Führer durch Eretria, Bern 1972.

Den Behörden, besonders dem Generalinspektor Prof. Dr. † Sp. Marinatos und dem Herrn Direktor Dr. A.K. Vavritsas, der Ephorin A. Andreiomenou und Herrn Botschafter E. von Graffenried, sind wir für ihr Interessen und für vielfache Hilfe dankbar, besonders aber Herrn Professor O. Reverdin, dem Präsidenten des Nationalen Forschungsrates. Im Folgenden möchten wir einige Einzelfunde der Grabung 1973 vorlegen.

Das Medaillon

Am 6. September 1973 wurde im beschriebenen Brunnen nordwestlich von Palast II in 8.50 bis 8.80 m Tiefe, über dem gewachsenen Boden, das Medaillon gefunden. Es hat 4.2 cm dm und besteht aus zwei dünnen Zinnfolien, die separat geprägt und zusammengelötet sind. Herr Dr. I.G. Varufakis wird Material und Technik in einem eigenen Aufsatz besprechen, aber wir dürfen jetzt schon darauf hinweisen, dass Zinn damals kostbarer als Gold war.

Der bekrönende Aufhänger ist vorn mit 6 vertikalen Reifen verziert, der Rand der Scheibe mit einem flüchtig angedeuteten Eierstab. Soweit er rechts oben etwas sorgfältiger ausgeführt ist, sind die Eier von frühklassischer Art spitz, mit Mittelerhebung, und von je 2 Pfeilen gerahmt.

Die Rückseite des Medaillons ist mit einer Rosette aus 6 spitzen Blättern verziert, die von zwei konzentrischen Reifen umgeben wird: alles in ganz feinen Stegen ausgeführt. Die Blätter sind so angeordnet, dass zwei von ihnen eine Horizontale bilden, in reizvoller Spannung zur Vertikale, die von Aufhänger und Mittelpunkt der Rosette bestimmt wird. Die Verzierung des Aufhängers deutet die Tuben an, durch die bei älteren Exemplaren das tragende Band gezogen wurde.

Das Segment der Vorderseite ist mit einem Rankenpaar verziert, das in angedeutete Akanthusblätter, Halbpalmetten und feine Voluten und Blättchen ausschwingt, in der Mitte aber von einer fünfblättrigen Palmette bekrönt wird.

In der Mitte des Bildes steht die schlanke Artemis in Vorderansicht; jedoch sind das linke Standbein und der nach rechts gewandte Kopf im Profil gegeben, zu dem die 3/4 Ansicht der linken Brust vermittelt. Auch sonst ist die linke Körperseite leicht verkürzt. Weniger gelungen ist die Angabe der langen Zugstiefel und der Knie. Das Spielbein ist entlastet und der Oberkörper im Kontrapost dazu bewegt. Mit der Linken stützt die Göttin den Jagdspeer auf, in der Rechten hält sie den Bogen, dessen linkes Ende dem Künstler nicht recht gelungen ist, weil er zwischen den Beinen des aufgehängten Häschens nicht genug Platz hatte (die Sehne ist oben angedeutet).

Die bis zur Schulter fallenden und mit schrägen Strähnen angedeuteten Haare lassen den Hals frei, weil sie über dem Nacken von einem Band zusammengehalten gedacht sind. Eine Locke fällt vor der Andeutung des Ohres bis über den Hals herab, wo sie nicht recht von dem Steg getrennt ist, der die Nebris begrenzt. Kleine Kügelchen deuten einen Kranz an. Das Auge ist unter hochgeschwungenen Brauen weit geöffnet, Wangen und Kinn sind kräftig, im Mund ist noch etwas von der archaischen Schrägstellung. Auge und Mund waren dem Künstler wichtiger als die Nase mit ihrer lustigen kugligen Spitze.

Über den Chitoniskos trägt die Göttin das gegürtete und über der linken Schulter geschürzte Tierfell. Links von der Göttin folgt ihr ein Hund im Profil nach rechts, schnuppert aber nach dem aufgehängten Häschen hinauf. Vor der Göttin steht nach rechts ein schlanker Hirsch und schaut noch feierlicher als sie selbst auf den Altar, der vom rechten Bildrand überschnitten wird. Der Altarkörper ist kaum höher als die beiden Stufen, auf denen er steht und von feinen Voluten und einer Deckplatte bekrönt. Rechts oben ist ein langhalsiger und langschnäbliger Vogel aufgehängt.

Im Stil des Werkes sind leise Divergenzen. Die Palmettenranke unten ist kaum vor 420 denkbar, während der Künstler vielfach, so beim Altar, den Tieren, der Schlankheit der Göttin noch frühklassische Tradition folgt. Aber die Entlastung des Spielbeins und das organische Verstehen des Verhältnisses von Körper und Gewand setzt die Parthenonzeit voraus, ja, die Weichheit,

mit der der Körper in die Nebris gehüllt ist, wirkt geschmeidiger als beim Dionysos mit der Hephaistrückführung des Kleophonmalers, so sperrig frühklassisch die Haltung der Artemis daneben erscheint[1]. Aber der grosse Blick ist noch der der hohen Klassik, der phidiasischen Götterbilder. Seinetwegen hat der Künstler den Kopf im Verhältnis zur Brust zu gross gebildet. Trotz manchen Ungeschicklichkeiten ist dem Künstler gerade das Wesentliche gelungen: das Göttliche, Wunderbare der Herrin der Tiere, die sich doch gütig zum frommen Besucher ihres Heiligtums wendet.

«Wie die Ionier der Lydern ihre Münzen geschlagen und den Persern ihre Gemmen geschnitten haben, so haben sie in den Dienst der Orientalen ihre neue grosse Erfindung gestellt, die Medaille» sagt Hans Möbius in seiner Abhandlung über griechisch-orientalische Bleimedaillons aus Ionien[2]. In seinen Studia Varia hat er 30-32 auch auf das Fortleben der Anhängermedaillons in klassischer Zeit hingewiesen und die nächste Parallele zu unserem Medaillon genannt, das goldene der Sammlung Stathatos im Athener Nationalmuseum mit dem Löwengespann der Kybele über ebenfalls ornamental verziertem Segment; er hat es richtig ins spätere fünfte Jahrhundert datiert[3]. Die Reste des strengen Stils, die sich beim Medaillon aus Eretria so grossartig mit der jüngeren Ornamentik verbinden, sind auf dem Goldmedaillon verschwunden.

Soweit man bei der schlechten Erhaltung urteilen kann, steht es attischer Kunst ferner wie nordgriechischer Arbeiten.

Die Seltenheit solcher Medaillen erklärt sich aus ihrer Kostbarkeit und Vergänglichkeit. Das Medaillon aus Eretria ist so gut erhalten, nur, weil es auf dem Grund des Brunnens luftdicht abgeschlossen lag. Es wird kaum zufällig in den Brunnen gefallen, sondern ein Opfer gewesen sein, wie mitgefundene wohlerhaltene Gefässe.

K. *SCHEFOLD*

*

1974

Da die politischen Verhältnisse in der für die Grabung vorgesehenen Zeit (18. August-5. Oktober) keine Ausgrabung erlaubten, beschränkten wir uns auf Restaurationen und Publikationen.

1. P. E. Arias und M. Hirmer, Tausend Jahre griechischer Vasenkunst (1960), Taf. 199.

2. AA 1941, 1-36. 251-252; = Studia Varia (1967), 14-32.

3. P. Amandry, Coll. Stathatos, 3, 1963, 220, Nr. 160, Abb. 125, Taf. 33.

Den Behörden, besonders dem Generalinspektor Prof. Dr. † N. Kontoleon und Herrn Direktor Dr. Konstantinopoulos, der Ephorin A. Andreiomenou und den Herren und Damen der schweizerischen Botschaft sind wir für ihr Intreresse und für manche Hilfe dankbar, besonders aber Herrn Professor Dr. O. Reverdin, dem Präsidenten des Nationalen Forschungsrats. Bei der Zehnjahrfeier der Mission im Garten ihres Hauses in Eretria, am 31. August, durften wir etwa 100 Gäste begrüssen, darunter die meisten der genannten Damen und Herren und Vertreter der archäologischen Dienste und der ausländischen Schulen. Es sprachen Professor Reverdin und der Unterzeichnete.

Erschienen ist J.M. Gards Veröffentlichung der Herme aus Palast H, der vorige Bericht, und P. Aubersons Rekonstruktion des Daphnephoreions in Antike Kunst (1974), Heft I; der Bericht über die Grabungen in Eretria 1970 in ADelt 26 (1971): Chronika, 267 ff. (1974) ein neugriechischer Bericht des Unterzeichneten über Grabungen und Aufgaben in Eretria im Archeion Euboikon Meleton 1972, und D. Knoepflers wichtige Abhandlung Carystos et les Artemisia d'Amarynthos in BCH 96 (1972), 283 ff., die der Lokalisierung dieses für ganz Euböa so wichtigen Heiligtums näher gekommen ist. Eretria V (Hurst-Descoeudres-Auberson) ist im Druck, VI (Dunant, Stelen und Metzger, Palmetten) beim Verlag zur Kalkulation.

1. Restaurationen

Noch im Herbst 1973 wurde das Verhältnis des geometrischen Hekatompedos zum Vorgängerbau weiter geklärt: Dessen Seitenwand wich zwar der des Hekatompedos, aber seine Vorhalle wurde, mindestens vorläufig, weiterbenützt, denn die Langseite des Hekatompedos stösst an die Rückwand dieser Vorhalle an.

Durch die Sicherung der Mauern des Westtors machte Passardi dessen verschiedene Perioden leichter verständlich, insbesondere das Verhältnis des monumentalen Baus k-l der Athenerzeit (Führer Abb. 9) zur mächtigen Südmauer der hocharchaischen Anlage (Führer Abb. 7 G-Z). Die Westterrasse des Kanals (Führer Abb. 8 P) wurde weit nach Süden gegen Einsturz gesichert. Nur in kleinen Teilen ist die feine archaische Mauer erhalten, alles übrige in späteren Erneuerungen.

2. Publikationen

J. Metzger hat die geometrische Keramik der Bothroi unter dem Heiligtum von Ares und A-

phrodite zur Veröffentlichung vorbereitet mit Hilfe des Restaurators J. Lengler und des Photographen A. Brenk vom Rhätischen Museum Chur, des griechischen Restaurators Z. Mantzaris und des Volontärs L. Giuliani. Der andere Volontär M. Bossert half bei der Herstellung des Zettelkatalogs. Professor Jonathan Musgrave untersuchte die in B 3 ausgegrabenen Skelette. Cl. Bérard, Chr. Dunant, J. M. Gard und L. Kahil haben ihre Arbeiten fortgesetzt.

D. Knoepfler hat in den Stoen des Museums mehr als 200 Stelen gereinigt, abgeklatscht, photographiert, gemessen und neu gelesen, als Grundlage für eine Arbeit über die Bevölkerung Eretrias. Auch im Magazin hat er unbekannte Inschriften gefunden, so ein Fragment der Liste der Sieger an den Tamynaia, in der mehrere Eretrier genannt sind. Die Liste unterrichtet über einen Wettlauf, bei dem wie in Plataiai, ein Altar Ausgangspunkt oder Ziel war.

Auf im Dorf verbauten Steinen und auf der Akropolis fand er mehrere kleine Inschriften, so im Dorf eine Grabstele, die von einer religiösen Gemeinschaft analog den Enatistai von Delos errichtet ist, und auf der Akropolis der Grabstein eines Thessaliers in der Mauer im Sektor h-i verbaut; dieses Mauerstück ist also nicht nur von den Makedonen (Führer 131), sondern frühestens von neuem im 2. Jh. erneuert worden. Dasselbe gilt für die von Kuruniotis ausgegrabene Siedlung am Südosthang der Akropolis, wie aus Fragmenten von Grabstelen und von aus der Unterstadt verschleppten Architekturstücken, auch eines der Tischfüsse vom Theater hervorgeht: das passt zur Hypothese, dass die Stadt selbst nach der mithridatischen Zerstörung zum Steinbruch wurde und sich ein Rest der Bevölkerung aus dem Malariagebiet auf die Akropolis zurückzog—andere blieben in der Hafengegend wohnen.

Bei Partheni, im Gebirge, das die Ebene von Eretria vom Tal von Avlonari trennt, fand Knoepfler die von früheren Reisenden als Tempel angesprochene Ruine «Sta Marmara» wieder, die er als untere Schicht eines schönen Turms aus Kalkstein deutet. Der Turm überwacht den Weg von Eretria nach Tamynai durchs Innere der Insel, den die Athener 348 nehmen wollten, als sie bei Tamynai durch die Armee des Tyrannen Plutarch aufgehalten wurden. Man hat dort einen unvergleichlichen Blick über Euböa bis zum ägäischen Meer.

P. Auberson hat die Quader der Brunnenmündung, die im Schacht zwischen Turm T_1 und T_2 1973 gefunden worden waren, zur Publikation gezeichnet und die Mündung in Bild und Wort rekonstruiert. Die Graffiti auf der Aussenseite der Quader zeigen, dass diese sichtbar blieben. Es befand sich hier also nicht ein eigentlicher Turm, sondern nur eine Terrasse. Dann kann aber die ganze archaische Stützmauer vor der um 400 erbauten Stadtmauer nur eine Terrasse begrenzt, keine archaische Stadtmauer getragen haben. Das Fehlen einer Innenschale sprach schon früher für diese Auffassung. Nur das Tor war eine Festung; im übrigen bildeten Terrasse und Kanal die Stadtgrenze. Die Verteidigung muss einen mehr offensiven Charakter gehabt haben. Auch die prachtvolle, nach 490 vor dem Westtor erbaute Stützmauer ist zunächst nur als Terrassenmauer aufzufassen, was das Fehlen einer architektonischen Einheit mit dem m.E. gegen 450 erbauten Tor erklärt (Führer 566 und 680 oben; Cl. Krause, Eretria 4 (1972), 30, Plan 4 B′ C′ Abb. 45-47, 116-117). Die Terrasse überragt hoch die archaische südlich davon und erleichterte die Verteidigung der Brücke. Von dieser ist ausser den von Krause besprochenen Pfeilern (a. O. 34 ff.) auch der von ihm genannte und abgebildete Schwellblock erhalten (Abb. 31 und 42). Er liegt so tief, dass er unter der Terrassierung für die klassiche Toranlage (Bauperiode III a) verschwand, er ist aber so stark abgenützt, dass zwischen der Erbauung der Brücke und der Terrassenmauer B′ C′ und der Bauperiode III A ein längerer Zeitraum verstrichen sein muss (anders Krause 30 ff. vgl. aber Führer 66). Der Schwellblock ist auf seiner Westseite weniger abgefahren als auf der Ostseite, weil dort der hölzerne Brückenbelag anstiess, für den der Block auf dieser Seite eingearbeitet ist.

Für die Deutung des Schachtes ist wichtig das Fehlen aller Spuren von Seilen, die gewöhnliche Brunnenmündungen kennzeichnen. Ferner hat Auberson für die in archaischer Zeit seltenen T-Klammern aus Athener Olympieion und an den Heiligen Brunnen in Eleusis erinnert. Für die Bedeutung der Anlage im Kult geben die Brunnen der Heroenheiligtümer südlich vom Westtor einen Anhalt. Vielleicht wird die Ausgrabung des Vorgängers von Bau IV die Bedeutung des Schachtes noch weiter klären. Sein Nachfolger scheint nach den Perserkriegen der Brunnen zwischen Palast II und Bau IV zu werden.

Aubersons Deutung des Schachtes und seiner Terrasse hat also weittragende Folgen für die Frage der archaischen Befestigung Eretrias. Der alte Streit, ob die Städte des Mutterlandes schon vor den Perserkriegen befestigt waren, oder nicht, löst sich: sie waren noch nicht von hohen Mauern

umgeben wie später, aber Hilfen, wie unser Kanal, die Terrasse, hölzerne Verstärkungen, entsprachen dem archaischen, mehr offensiven Charakter der Verteidigung.

Es wurde längst gesehen, dass die Verlegung des Oikos O und des Hallenbaus P nach Südosten um 550 aus der etwa damals angelegten «Befestigung» durch die archaische Terrasse zu erklären ist (Führer 83 Abb. 13). Der Raum zwischen der Terrasse und O (Krause Plan 4 C^1) war zu klein für eine offensive Verteidigung, die eine freie Beweglichkeit der Truppe voraussetzt. Man musste deshalb Oikos O und damit auch den Hallenbau P verlegen.

Weitere Probleme haben sich durch Passardis Restaurationen gestellt. Die Kurtine nördlich des Westtors gehört nicht erst in die Zeit der übrigen Stadtmauer, wie Krause gezeigt hat (a.O. 43 Abb. 121). Er hat den Rest einer Vorgängerin (38 f. Abb. 35 und Fig. 6) zur Bauperiode III A gerechnet, die wir später als er gegen 450 datieren. Die diese Kurtine ersetzende (Abb. 121 und Fig. 7) müsste man dann als Planänderung von IIIA auch noch vor die Mitte des 5. Jh. datieren. Da diese Nordkurtine zwei Fuss schwächer war als die Südkurtine, wird man, vielleicht schon vor dem Angriff der Römer 198, das Proteichisma U-U' vorgelegt haben (Krause 54 Plan 5 Abb. 28, 30), das nach der (nie vollendeten) Befestigung der Umgebung des Bollwerkes keinen Sinn mehr gehabt hätte.

Als Unterlage für die Planung der weiteren Untersuchungen im Stadtgebiet hat der Unterzeichnete die bisherigen Befunde im Stadtgebiet systematisch besprochen: Stadtmauern, Heiligtümer, andere öffentliche Bauten, Strassen und Häuser. Dieser Text ist für die Mitforscher, nicht zur Publikation bestimmt.

K. SCHEFOLD

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

1973 - 1974

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΧΑΛΚΙΣ

Πλατεῖα Ἁγίας Βαρβάρας (οἰκόπεδον ΙΚΑ)

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1972, μετὰ τὴν ὑποβολὴν μελέτης διὰ τὴν ἀνέγερσιν κτηρίου τοῦ ΙΚΑ ἐντὸς οἰκοπέδου παρὰ τὴν πλατεῖαν Ἁγίας Βαρβάρας (Σχέδ. 1, ἀριθ. 1), ἐγένοντο δοκιμαστικαὶ τομαὶ καὶ ἀπεδείχθη ὅτι εἰς μικρὸν βάθος ἐσώζοντο ἀρχαῖοι τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι ἔχρηζον ἰδιαιτέρας ἐρεύνης. Οὕτω ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1973 μέχρι τέλους τοῦ ἔτους καὶ κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1974 ἐγένετο συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου καλύψασα τελικῶς ἔκτασιν 720 τ.μ. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ τότε ἐπιστημονικοῦ βοηθοῦ κ. Νίκου Παπαδάκη.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε τμῆμα τῆς πόλεως λίαν πυκνοκατῳκημένον. Αἱ οἰκίαι ἐπεσκευάζοντο ἢ ἀνῳκοδομοῦντο εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον ἐπὶ χρονικὸν διάστημα δέκα περίπου αἰώνων, κατὰ τὸ ὁποῖον, ὡς καὶ ἐκ τοῦ Σχ. δ. 2 ἐμφαίνεται, παρέμενε σχεδὸν ἀναλλοίωτος ἡ πολεοδομικὴ ὀργάνωσίς των. Ὡς ἐκ τούτου, αἱ διανοιγεῖσαι ἀπὸ τῶν πρώτων οἰκοδομικῶν φάσεων ὁδοὶ διετηρήθησαν εἰς τὸ αὐτὸ πλάτος, αἱ οἰκοδομικαὶ γραμμαὶ δὲ καὶ αἱ κατόψεις τῶν οἰκιῶν ἐλάχιστα ἐτροποποιήθησαν. Αἱ μικραὶ των διαστάσεις καὶ ὁ λίαν περιωρισμένος χῶρος (στεναὶ ὁδοί, οὐδεὶς ἐλεύθερος χῶρος κλπ.) ἑρμηνεύονται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς πόλεως εὑρίσκετο πλησιέστατα πρὸς τὸ τεῖχος αὐτῆς, καθ' ὅσον εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ 10 μ. πρὸς Α. τοῦ οἰκοπέδου, ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Παπαγεωργοπούλου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φαβιέρου, εἶχε κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 314-315) ἀποκαλυφθῆ τμῆμα τοῦ πρανοῦς τῆς τάφρου, ἡ ὁποία περιέβαλλε τὸ κάστρον, γεγονὸς τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ, ὅτι τὸ κύριον τεῖχος θὰ πρέπει νὰ εὑρίσκεται κάτωθεν τῆς πρὸ τοῦ οἰκοπέδου τοῦ ΙΚΑ βαινούσης ὁδοῦ Φαβιέρου.

Οἰκοδομικαὶ φάσεις (Σχ. δ. 2)

Φάσις Α. Εἰς τὴν πρώτην οἰκοδομικὴν φάσιν ἀνήκουν, ἡ οἰκία Β (Πίν. 321 α), ὁ τοῖχος XXVII καὶ τμῆμα τοίχου, ἀνήκοντες πιθανῶς εἰς ἓν οἰκοδόμημα, καταστραφὲν ὑπὸ τῆς ἀκολουθησάσης φάσεως καὶ ἐξ ἑνὸς μεταγενεστέρου ὀρθογωνίου λαξεύματος, ὡς καὶ οἱ τοῖχοι XXXIII καὶ XXXIIIa ἀνήκοντες ἐπίσης εἰς ἓν οἰκοδόμημα καταστραφὲν ὑπὸ τῆς φάσεως B_1.

Οἱ τοῖχοι αὐτοὶ ἔχουν θεμελιωθῆ εἰς βάθος 1.99 μ., εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, καὶ εἰς βάθος 2.50-2.70 μ. οἱ ἄλλοι, τῆς διαφορᾶς ταύτης ἑρμηνευομένης ἐκ τῆς κλίσεως, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ φυσικὸν ἔδαφος ἐξ Α. πρὸς Δ. Ἡ τοιχοδομία (Σχ. δ. 3), ἔχουσα τὴν αὐτὴν μορφὴν καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν των, ἀποτελεῖται ἐκ μικρῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λίθων, καὶ πλίνθων εἰς ὁριζοντίας, ἀλλ' οὐχὶ κανονικάς, στρώσεις ἢ ἐκ μικροτέρων τεμαχίων ἐμπεπηγμένων ἐντὸς τοῦ συνδετικοῦ κονιάματος, ὥστε νὰ πληροῦνται τὰ μεταξὺ τῶν λίθων κενά. Τὸ συνδετικὸν κονίαμα καλύπτει ἐν μέρει τοὺς λίθους, ἡ ὅλη δὲ μορφὴ τῆς κατασκευῆς παρουσιάζεται ἰσχυρὰ καὶ συμπαγής.

Ἡ κεραμεική, ἡ εὑρεθεῖσα πλησίον τῶν τοίχων αὐτῶν, χρονολογεῖται κυρίως εἰς τὸν 9ον-10ον αἰ., ὀλίγα ὅμως νομίσματα, κυρίως παρὰ τὴν οἰκίαν Β, χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 7ου αἰ. μ.Χ.

Φάσεις B_1 καὶ B_2. Εἰς τὴν δευτέραν οἰκοδομικὴν περίοδον ἀνήκει ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς οἰκοδομημάτων, διακρινομένων ἐκ δύο τύπων τοιχοδομίας εἰς B_1 καὶ B_2 (Πίν. 321 β). Κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον διακρίνονται σαφῶς αἱ ὁδοὶ τῆς συνοικίας, δύο σχεδὸν παράλληλοι διασχίζουσαι τὸ οἰκόπεδον ἀπὸ Α. πρὸς Δ., πλ. περὶ τὰ 2.50 μ., καὶ δύο κάθετοι πρὸς αὐτάς, πλ. 1.80 μ. Ἡ σύγκρισις πρὸς τὸν προσανατολισμὸν τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Α φάσεως μαρτυρεῖ, ὅτι αἱ οἰκοδομικαὶ γραμμαὶ παραμένουν αἱ αὐταὶ καὶ εἰς τὰς δύο περιόδους.

Τὸ βάθος τῆς θεμελιώσεως ποικίλλει ἀπὸ τοῦ 1.30 μ., εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, μέχρι τῶν 3 μ. Ἡ τοιχοδομία B_1 παρουσιάζει ἐπιμελημένην ὄψιν, διαφοροποιουμένην (ἐπιμελεστέραν) εἰς τὴν ἐξωτερικήν της ἐπιφάνειαν (Σχ. δ. 3). Ἀποτελεῖται ἐκ πωρολίθων σχεδὸν κανονικοῦ σχήματος, οἱ ὁποῖοι περιβάλλονται, ὁριζοντίως καὶ καθέτως ὑπὸ πλίνθων (Πίν. 321 β). Ἡ τοιχοδομία μάλιστα τῆς οἰκίας Α, ἀποτελουμένης ἐκ τῶν τοίχων I, XXI καὶ XXII, παρουσιάζει καὶ πλίνθους τοποθετημένας τοιουτοτρόπως, ὥστε νὰ σχηματίζωνται ψευδοκουφικὰ μοτίβα καὶ γράμματα: Υ, Κ κλπ.

Ὁ τρόπος αὐτὸς δομήσεως δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς 11ον-12ον αἰ. μ.Χ. καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίοδον ἀνήκουν καὶ τὰ περισυλλεγέντα ὄστρακα. Ἡ τοιχοδομία B_2 θὰ πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὰ αὐτὰ χρονολογικὰ πλαίσια, παρουσιάζει δὲ ἀνάλογον κατασκευήν, ἀλλὰ μορφὴν πλέον ἀμελῆ καὶ ἀκανόνιστον.

Εἰς αὐτὴν τὴν οἰκοδομικὴν περίοδον ἀνήκουν ἡ οἰκία Α, τῆς ὁποίας ἀνεσκάφησαν τρία δωμάτια, ἡ οἰκία Γ καὶ ἡ οἰκία Δ (πιθανῶς ἀνῆκεν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκίαν (Γ), καίτοι δὲν συνδέεται μετ' αὐτῆς κανονικῶς).

Τὸ κτήριον Ε δὲν εἶναι σαφὲς ποίαν χρῆσιν εἶχε. Τὸ δυτικόν του τμῆμα ἀσφαλῶς ἐχρησιμοποιή-

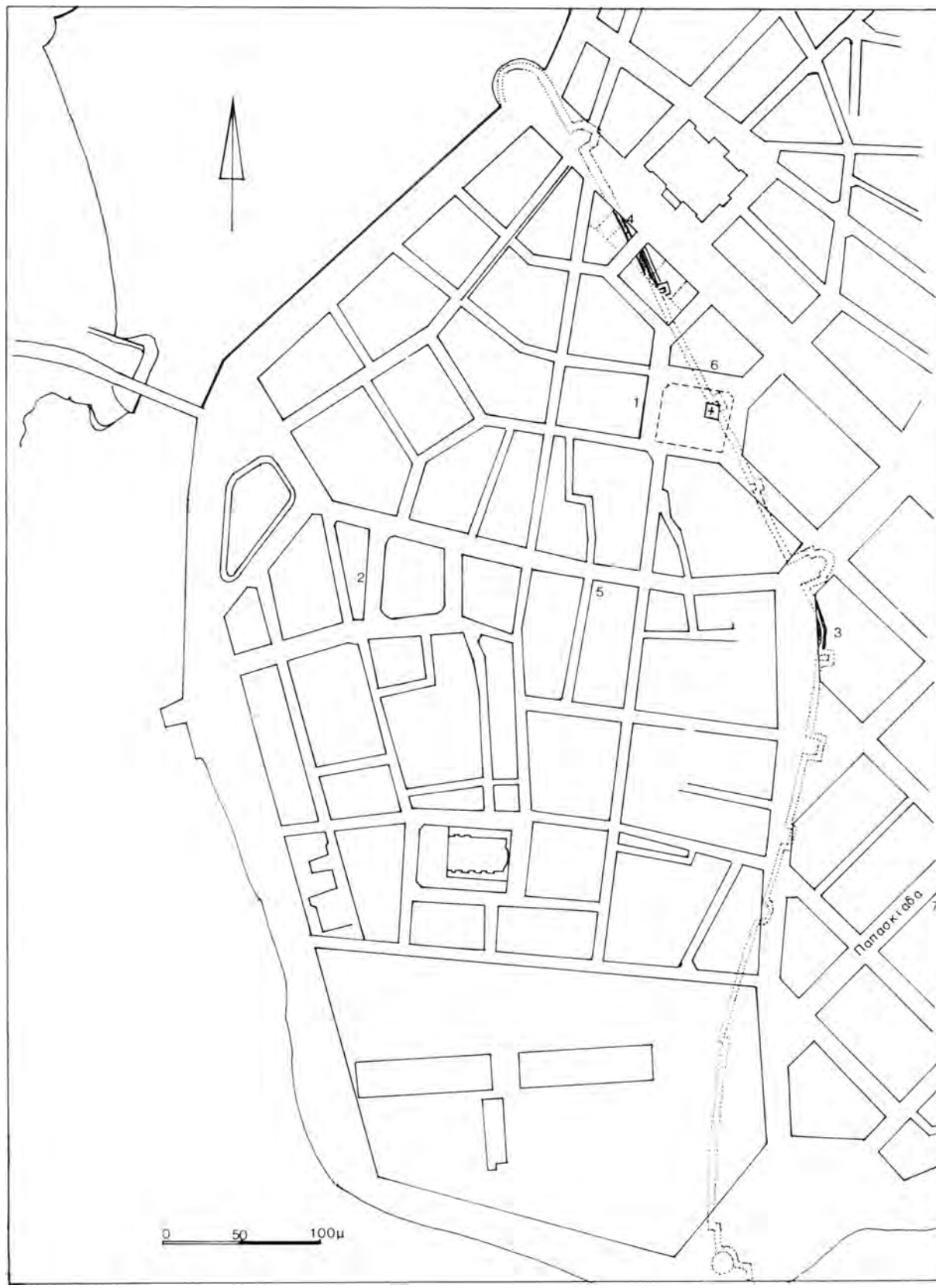

Σχέδ. 1. Χαλκίς. Τοπογραφικὸς χάρτης (1. Οἰκ. ΙΚΑ. 2. Οἰκ. Δουκαδάκη. 3. Οἰκ. ΚΤΕΛ. 4. Οἰκ. Ζαργάνη. 5. Οἰκ. Μάλλιου. 6. Οἰκ. ΔΟΜΗΣ. 7. Οἰκ. Μπιλάλη).

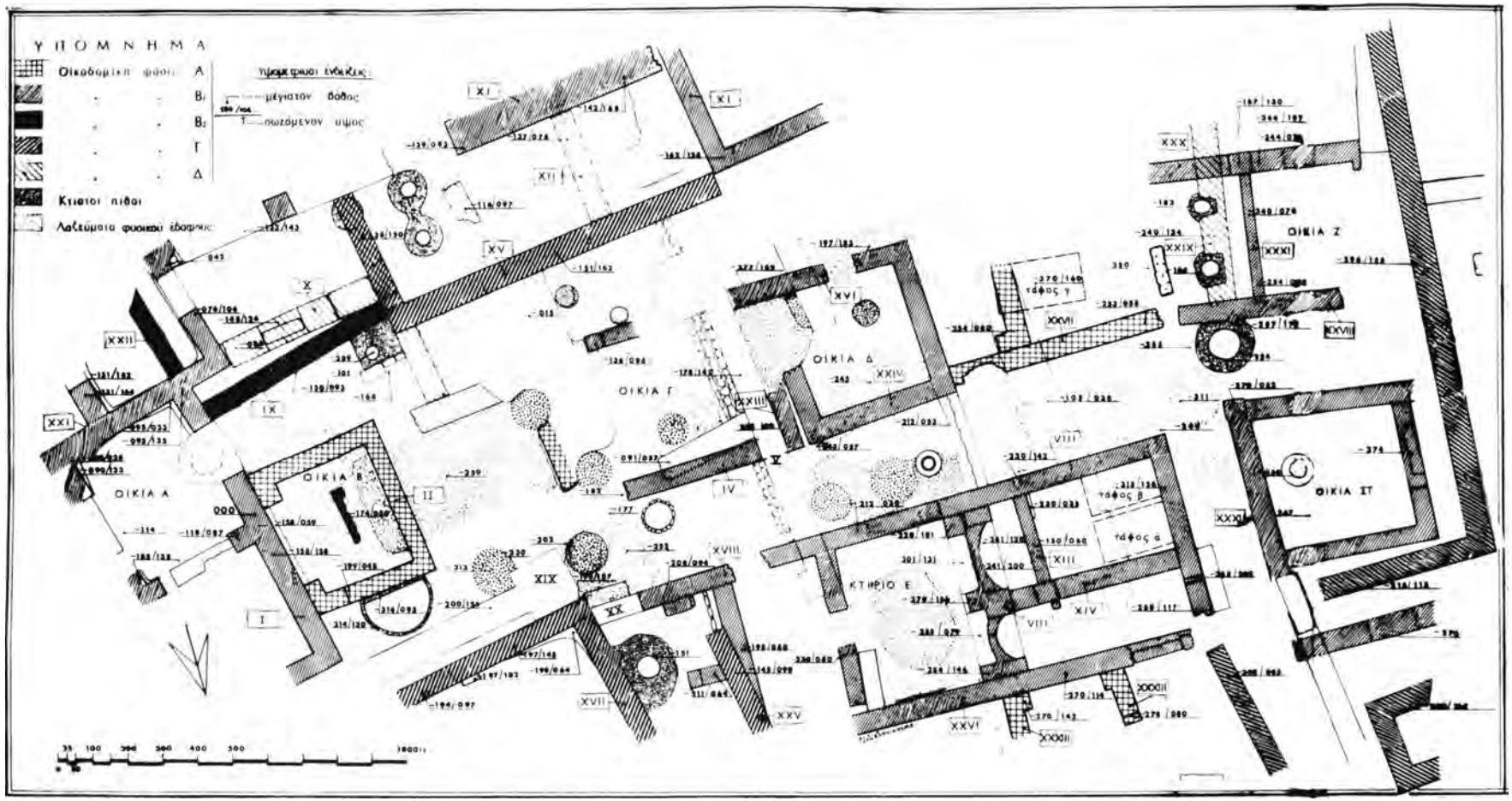

Σχέδ. 2. Χαλκίς. Πλατεῖα Ἁγ. Βαρβάρας. Οἰκ. ΙΚΑ. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

θη ὡς ναΰδριον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου μάλιστα ὑπῆρχε κτιστὸς κιβωτιόσχημος τάφος καὶ ἕτερος καμαροσκεπής. Τὸ ναΰδριον ὅμως δὲν φαίνεται νὰ ἐκτίσθη ἐξ ἀρχῆς, καθ' ὅσον, ὁ διαχωριστικὸς τῶν δύο κλιτῶν τοῖχος καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνοίγονται αἱ κόγχαι τοῦ Ἱεροῦ δὲν συνδέονται κανονικῶς πρὸς τοὺς ἐξωτερικούς, ἀλλ' ἁπλῶς ἐφάλοιωθῆ καὶ κατὰ μέγα μέρος καταστραφῆ ὑπὸ νεωτέρων τοίχων καὶ κτιστῶν πίθων.

Εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθησαν λίαν ἐπιμελημένης κατασκευῆς τοῖχοι μεγάλου πάχους, οἱ ὁποῖοι βαίνουν ἐντὸς τοῦ παρακειμένου οἰκοπέδου καὶ οἱ ὁποῖοι ἐκ τῆς ὅλης κατασκευῆς των πιθανῶς μαρτυροῦν τὴν ὕπαρξιν μεγά-

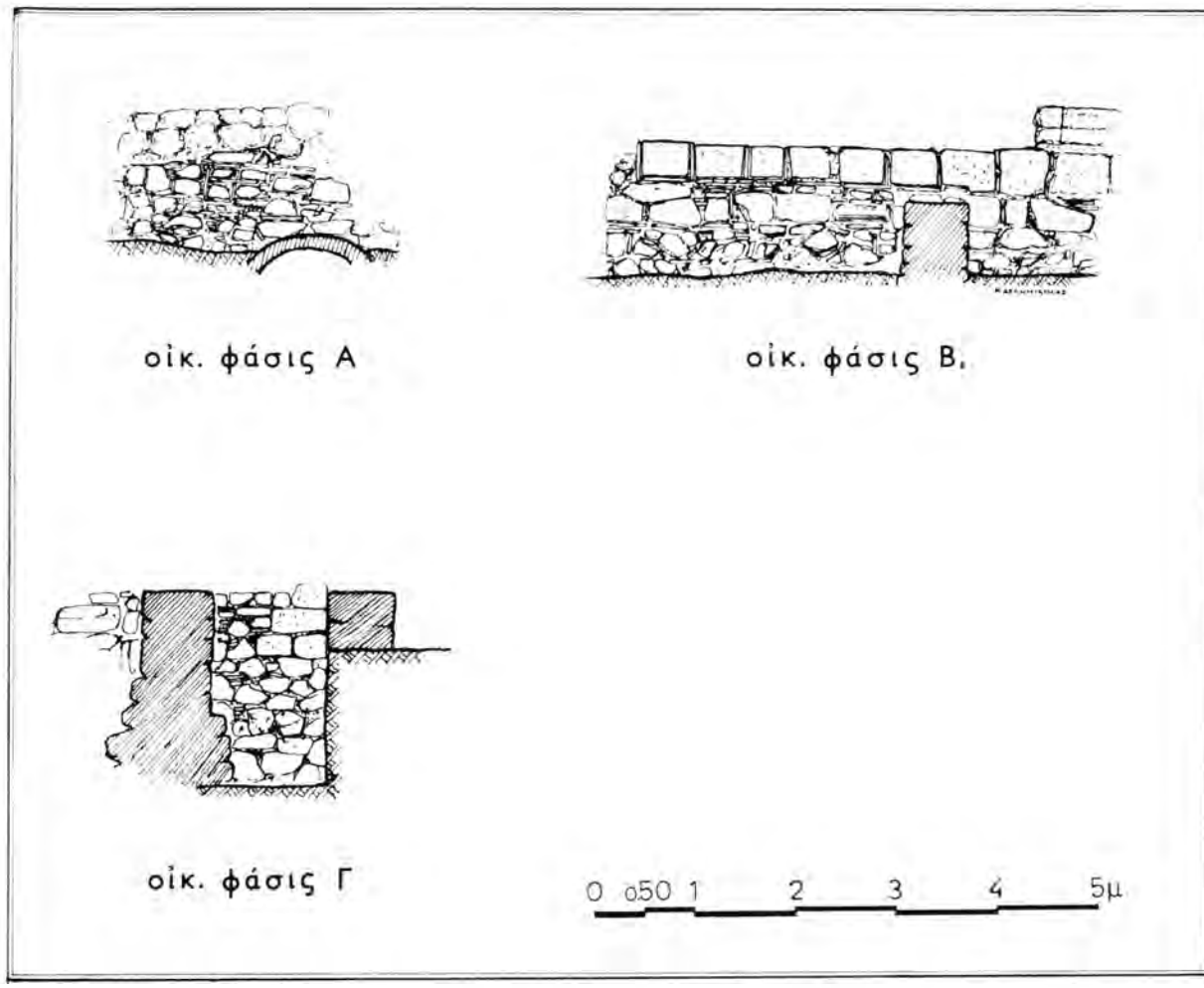

Σχέδ. 3. Χαλκίς. Πλατεῖα Ἁγ. Βαρβάρας. Οἰκ. ΙΚΑ. Ὄψεις τοιχοδομίας οἰκοδομικῶν φάσεων Α, Β καὶ Γ.

πτονται αὐτῶν. Διὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ναϋδρίου δηλαδὴ ἀπεκόπη ὁ χῶρος εἰς δύο μὴ ἐπικοινωνοῦντα τμήματα, τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἐχρησιμοποιήθη ὡς παρεκκλήσιον καὶ τόπος ταφῆς. Πιθανὸν δὲ φαίνεται, ὅτι τὸ ὅλον οἰκοδόμημα, ἔχον σωζόμενον μῆκος 17 μ., δὲν ἦτο οἰκία, ἀλλὰ ἄλλης χρήσεως, ἴσως δημόσιον, κτήριον.

Ἡ οἰκία ΣΤ ἔχει εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον ἄνοιγμα μετὰ μαρμαρίνου κατωφλίου, φαίνεται δὲ ὅτι τὸ οἰκοδόμημα συνεχίζετο πρὸς Δ. Ἡ οἰκία Ζ ἔχει ἀλλου δημοσίου οἰκοδομήματος. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω, εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον ἀνάγονται καὶ ἀποκαλυφθέντα τμήματα τοίχων, μὴ δυναμένων ὅμως νὰ συνδεθοῦν πρὸς συγκεκριμένα οἰκοδομήματα.

Μεταξὺ τῶν οἰκοδομικῶν φάσεων Α καὶ Β θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ὁ τοῖχος Χ, θεμελιωθεὶς εἰς βάθος 1.45 μ. Ἐπὶ κτιστοῦ ἐξ ἀργολιθοδομῆς θεμελίου ἔχει οἰκοδομηθῆ μὲ ἀρχαῖον ὑλικὸν ἐκ μαρμάρου. Τὸ σωζόμενον τμῆμα τοῦ τοίχου αὐτοῦ διακόπτεται πρὸς Α. ὑπὸ τοίχου τῆς φάσεως B_1, πρὸς Δ. ὑπὸ τοί-

χου τῆς φάσεως Γ, ἔχει δὲ μῆκος μόλις 4.30 μ., ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ μετὰ βεβαιότητος ἡ χρῆσις του. Δὲν ἀποκλείεται πάντως νὰ συνεδέετο πρὸς τὸ τεῖχος τῆς πόλεως εἰς μίαν πρώτην φάσιν αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον ἀργότερον εὑρίσκομεν τὴν ὀχύρωσιν βορειότερον ὑπὸ τὴν πλατεῖαν Ἁγίας Βαρβάρας καὶ τὴν ὁδὸν Φαβιέρου. Τοῦτο ὑποστηρίζεται ἐξ αἰτίας τῆς κατασκευῆς, ἡ ὁποία ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῶν παλαιοτέρων τμημάτων τοῦ τείχους (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 365, Σχέδ. 1, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 294-296 καὶ ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 236, καθὼς καὶ ΑΑΑ VI (1973), σ. 66), ὁ δὲ προσανατολισμός του εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν τῆς ὑπὸ τὴν ὁδὸν Φαβιέρου ὀχυρώσεως.

Φάσις Γ. Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν ἀνήκουν τοῖχοι ἀμελοῦς τοιχοδομίας μετὰ συνδετικοῦ κονιάματος «πορσελάνα», παρουσιάζοντες ἰσχυρὰν κατασκευὴν καὶ μέγα ὕψος θεμελίου. Οἱ τοῖχοι αὐτοὶ ὁρίζουν μεγάλων διαστάσεων οἰκοδομήματα, ἤτοι ὁ τοῖχος XV ὁρίζει πλευρὰν δωματίου μήκους τοὐλάχιστον 9.30 μ., ὁ τοῖχος XXXIV ὁρίζει πλευρὰν μήκους τοὐλάχιστον 15 μ. καὶ ὁ XVII πλευρὰν 5.50 μ. (Σχέδ. 2). Ἡ χρονολόγησις τῆς περιόδου αὐτῆς μόνον γενικῶς δύναται νὰ τοποθετηθῇ εἰς τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους καὶ μέχρι τοῦ 17ου αἰ., ἐλλείψει σταθερῶν ἐνδείξεων.

Φάσις Δ. Ἡ νεωτέρα οἰκοδομικὴ περίοδος χαρακτηρίζεται ἀπὸ κτίσματα σχεδὸν ἐπιφανειακά, ἀμελοῦς κατασκευῆς. Κατ' αὐτὴν ἐγένοντο τμήματα λιθοστρώτου ἐπιφανειακῆς κατασκευῆς ἄνευ σημαντικῆς ὑποδομῆς, εὑρεθέντα εἰς πλεῖστα σημεῖα τοῦ οἰκοπέδου. Τὸ μέγιστον τμῆμα εὑρέθη περὶ τὸ μέσον διασχίζον τὸ οἰκόπεδον κατὰ πλάτος, παρουσίαζε δὲ εἴς τινα σημεῖα κλιμάκωσιν.

Κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον θὰ πρέπει νὰ ἠνοίχθησαν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν λαξευμάτων καὶ φρεάτων ἢ κτιστῶν πίθων, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ οἰκοπέδου, εἰδικώτερον δὲ ὑπὸ τὰς ὁδοὺς τῆς οἰκοδομικῆς φάσεως Β.

Ὁ δὲ προσανατολισμὸς τῶν οἰκοδομημάτων τῆς περιόδου αὐτῆς παρουσιάζει σημαντικὴν ἀπόκλισιν ἀπὸ ἐκεῖνον τῶν ἄλλων περιόδων.

Κεραμεικὴ

Ἀγγεῖα ὁλόκληρα εὑρέθησαν μόνον ὀλίγα, νεώτερα. Περισυνελέγη ὅμως μέγας ἀριθμὸς θραυσμάτων:

Ι. Ὄστρακα παλαιότερα τοῦ 9ου αἰ. δὲν εὑρέθησαν. Δύο μόνον μικρότατα ὄστρακα ἐκ μελαμβαφοῦς ἀγγείου περισυνελέγησαν εἰς μικρὸν βάθος. Τὰ ἐκ τῆς Α οἰκοδομικῆς φάσεως ὄστρακα διακρίνονται εἰς τὰς κάτωθι κατηγορίας:

(α) Ὄστρακα ἐκ πινακίων φερόντων ἐπὶ λευκοῦ ἐπιχρίσματος ἰριδίζουσαν ἐφυάλωσιν καὶ διακόσμησιν ἐκ κουφικῶν μοτίβων μὲ μελανὰ περιγράμματα (Πίν. 322 στ) (πρβλ. polychrome ware I, ἐκ Κορίνθου, χρονολογούμενα εἰς τοὺς 9ον-10ον αἰ., C. Morgan, The Byzantine Pottery, Corinth XI, Mass. 1942, πίν. XIV, ἀριθ. 331).

(β) Ὄστρακα ἐκ πινακίων μετ' ἐφυαλώσεως καὶ διακοσμήσεως εἰς ἐμπίεστον τεχνικὴν μὲ μοτίβα μορφὰς ζώων ὡς λαγῳόν, νῆσσαν κλπ., χρονολογούμενα ἐπίσης εἰς τοὺς 9ον-10ον αἰ. (πρβλ. impressed white ware, Corinth, ἔ.ἀ., εἰκ. 33 e, h, ἀριθ. 99 καὶ 79) (Πίν. 322 γ-ε).

(γ) Ἀκόσμητα καὶ ἄνευ ἐφυαλώσεως ὄστρακα ἐκ μικρῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, σκευῶν ἐξ ἐρυθροῦ καλῆς ποιότητος πηλοῦ.

ΙΙ. Ἐκ τῆς Β οἰκοδομικῆς φάσεως προέρχονται:

(α) Ὄστρακα ἀνήκοντα εἰς σφαιρικὰ ὑψηλὰ ἀγγεῖα, φέροντα γραπτὴν διακόσμησιν εἰς τὴν ἐξωτερικήν των ἐπιφάνειαν ἢ βαθέα πινάκια. Ἐπὶ τοῦ καστανοῦ βάθους (χρῶμα πηλοῦ) ἡ διακόσμησις ἐκ φυτικῶν θεμάτων ἐσχηματοποιημένων ἑλικοειδῶν καὶ καρδιοσχήμων μοτίβων γίνεται διὰ παχέος λευκοῦ ἢ ὑποκιτρίνου χρώματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐλαφρῶς ἀνάγλυφον. Ταῦτα δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸν 11ον αἰ. (πρβλ. slip painted ware, Corinth, ἔ.ἀ., εἰκ. 19, ἀριθ. 720, πίν. XXXII a, ἀριθ. 49 καὶ d, ἀριθ. 478) (Πίν. 323 α-γ).

(β) Ὄστρακα ἀναλόγου τεχνικῆς, τῆς διακοσμήσεως ἀποτελουμένης ὅμως κυρίως ἐκ στιγμῶν ἐπὶ λευκοῦ βάθους, καστανοῦ χρώματος. Ταῦτα χρονολογοῦνται περὶ τὰ τέλη τοῦ 11ου, τὰς ἀρχὰς τοῦ 12ου αἰ. (πρβλ. dotted slip painted καὶ measles ware, Corinth, ἔ.ἀ., πίν. XXVIII i, ἀριθ. 653 καὶ πίν. XXVI i, ἀριθ. 615) (Πίν. 323 δ-ε).

(γ) Ὄστρακα ἀνήκοντα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς πινάκια ἐξ ἀνοικτοῦ χρώματος πηλοῦ, φέροντα γραπτὴν διακόσμησιν ἐκ καστανῶν καὶ πρασίνων φυτικῶν σχηματικῶν μοτίβων ἢ καθαρῶς γεωμετρικῶν ἐπὶ λευκοῦ βάθους. Ταῦτα δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 12ου αἰ. (πρβλ. green and brown painted ware, Corinth, ἔ.ἀ., πίν. XX, ἀριθ. 440, πίν. XXIII, ἀριθ. 476, πίν. XXI b, ἀριθ. 453) (Πίν. 323 στ).

(δ) Μέγας ἀριθμὸς ὀστράκων, προερχομένων ἐκ πινακίων διαφόρων διαστάσεων, μεθ' ὑποκιτρίνου ἐφυαλώσεως καὶ καστανῆς ἐγχαράκτου διακοσμήσεως. Τὰ διακοσμητικὰ μοτίβα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καρδιόσχημα, ἑλικοειδῆ, κουφικὰ κισσόφυλλα, συμπλεκόμεναι ταινίαι κλπ., χρονολογούμενα εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ μέσα τοῦ 12ου αἰ. (πρβλ. sgraffito, Corinth, ἔ.ἀ., πίν. XXXIX a,b, ἀριθ. 981, 985 καὶ εἰκ. 21 b καὶ h, ἀριθ. 952 καὶ 1137) (Πίν. 324 α-στ).

Ἀρκετὰ ἐξ αὐτῶν φέρουν παραστάσεις ζώων ὡς γρῦπας, πελαργὸν κλπ. (Corinth, ἔ.ἀ., πίν. XLII b, ἀριθ. 1107 καὶ XLI, ἀριθ. 1012 καὶ Χ. Κριτζᾶ, Τὸ Βυζαντινὸν ναυάγιον Πελαγοννήσου - Ἁλοννήσου,

AAA IV (1971), σ. 176 κ.έ., εἰκ. 2-6, 10) (Πίν. 325 α - ε).

Τῆς αὐτῆς τεχνικῆς ὄστρακα πινακίων ἔχουν ἀκόσμητον ἐφυαλωμένην ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν καὶ εἰς τὴν βάσιν κομβίον διακοσμημένον μὲ μορφὰς ἀποτροπαϊκάς (πρβλ. Corinth, ἔ.ἀ., πίν. XLI k, ἀριθ. 1048 καὶ εἰκ. 101 c) (Πίν. 325 στ).

(ε) Ὄστρακα ἐκ πινακίων ἢ κυαθίσκων φερόντων διακόσμησιν χαρακτὴν ἰδιαιτέρως ἐπεξειργασμένην δι' ἀφαιρέσεως τοῦ βάθους (incised sgraffito).

Ταῦτα παρουσιάζουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μορφὰς ζώων ὡς γρῦπας, λαγῳούς, πτηνὰ κλπ. Ἓν ὄστρακον σώζει τμῆμα ἀνθρωπίνης μορφῆς. Ταῦτα δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰ. (πρβλ. Corinth, ἔ.ἀ., εἰκ. 131, ἀριθ. 1502, εἰκ. 127, ἀριθ. 1491) (Πίν. 326 α - στ).

Τῆς αὐτῆς τεχνικῆς εὑρέθησαν ὄστρακα ἐκ πινακίων φερόντων διακόσμησιν ἐκ γεωμετρικῶν μοτίβων (ἔ.ἀ., εἰκ. 138 καὶ πίν. XLVIII d, ἀριθ. 1437) ἢ γραμμικὴν περὶ τὸ χεῖλος μόνον (ἔ.ἀ., πίν. XLVIII e, ἀριθ. 1445) (Πίν. 327 α - β).

(στ) Ὀλίγα ὄστρακα μετὰ γραπτῆς-χαρακτῆς διακοσμήσεως δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς αὐτὴν τὴν περίοδον (Πίν. 327 γ - στ).

III. Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων τῶν τελευταίων δύο οἰκοδομικῶν φάσεων εἶναι ἀκόσμητος.

Εἰς τὴν Γ οἰκοδομικὴν φάσιν ἀνήκουν ὄστρακα ἐκ πινακίων μετὰ γραπτῆς-χαρακτῆς διακοσμήσεως ἐπὶ λευκοῦ ἐπιχρίσματος, καστανῆς καὶ πρασίνης, ἄνευ συγκεκριμένων θεμάτων ἢ ἀποτελουμένης ἐξ ὁμοκέντρων κύκλων.

Καθαρὰν γραπτὴν διακόσμησιν φέρουν δύο βαθέα πινάκια, τὰ ὁποῖα ἐπὶ λευκοῦ ἐπιχρίσματος φέρουν καστανὰς γραμμὰς ἐκ παχέος χρώματος (τὸ ἓν ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν green and brown, τὸ δὲ ἄλλο εἰς ἐκείνην τῶν καλουμένων marble ware (πρβλ. T. Rice, Byz. grazed Pottery, Oxford, 1930, πίν. XVI a)· ἀμφότερα δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τοὺς 15ον-17ον αἰ.). Τὰ μετὰ χαρακτῆς διακοσμήσεως ὄστρακα τῆς περιόδου ἔχουν ἐλεύθερα μοτίβα καὶ ἀμελῆ ἐμφάνισιν (Πίν. 328 α - ζ).

Εὑρέθησαν ἐπίσης δύο πινάκια εἰσηγμένα μετὰ γραπτῆς διακοσμήσεως τοῦ τύπου hispanomauresque.

Λύχνοι

1. Πλησίον τῆς οἰκίας Β εὑρέθη τμῆμα λύχνου ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, μεγ. σωζ. διαμ. 0.08 μ., μετὰ μακρᾶς μύξης. Φέρει ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐπὶ τοῦ χείλους ἀποτελουμένην ἐκ κύκλων περικλειόντων σταυρὸν καὶ κυκλίσκους μετὰ τελείας εἰς τὸ μέσον μεταξὺ τῶν κεραιῶν. Ἐπὶ τοῦ δίσκου σώζεται ἡ παράστασις τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ. Εἰς τὸ κέντρον ὁ Ἀβραὰμ κατὰ τὰ 3/4 ἐστραμμένος ὑψώνει διὰ τῆς δεξιᾶς μεγάλην μάχαιραν ἐπάνω ἀπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰσαάκ (μὴ διατηρουμένην καλῶς). Ὄπισθεν τοῦ Ἀβραὰμ μικρὰ μορφή. Τὸ βάθος πληροῦν κλάδοι ὑποδηλοῦντες ὅτι ἡ σκηνὴ λαμβάνει χώραν ἐντὸς δάσους. Λύχνος μὲ ἀνάλογον παράστασιν εὑρέθη εἰς Κόρινθον, ὁ ὑπ' ἀριθ. 1468 (O. Broneer, Corinth IV, μέρος II, Lamps, εἰκ. 53). Τὸ σχῆμα ὁμοιάζει πρὸς τὸν τύπον XXXI τῶν λύχνων τῆς Κορίνθου καὶ χρονολογεῖται εἰς τὸν 5ον-6ον αἰ. (Πίν. 322 α).

2. Λύχνος ἀκόσμητος ἐξ ἐρυθρωποῦ πηλοῦ, σφαιρικοῦ σώματος, μικρᾶς μύξης, ἐλλιπὴς κατὰ τὴν λαβήν, μεγ. διαμ. 0.08, ὕψ. 0.035 μ., φέρον ὑπερυψωμένον καμπύλον στόμιον καὶ ἴχνη τροχοῦ. Ὁ τύπος τοῦ λύχνου ταυτίζεται πρὸς τὸν τύπον XXXV ἐκ Κορίνθου (πρβλ. τοὺς ὑπ' ἀριθ. 1519, 1559, ἐν Corinth IV, μέρος II, σ. 124, πίν. XXIV), χρονολογεῖται δὲ ἐντὸς τοῦ 10ου αἰ. (Πίν. 322 β).

3. Θραύσματα πολλῶν ἄλλων λύχνων μετ' ἐφυαλώσεως καὶ ὑψηλοῦ στομίου, χαρακτηριστικῶν τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, περισυνελέγησαν ἀπὸ ὅλας σχεδὸν τὰς τομὰς τοῦ οἰκοπέδου.

Νομίσματα

1. (Τ. Α6) Ἀρχαῖον ἑλληνικὸν λίαν ἐφθαρμένον.

2. Μικρὰ χαλκῆ ὑποδιαίρεσις 5ου-6ου αἰ. μ.Χ.

3. Εἰκοσανούμμιον Ἰουστίνου Β΄ καὶ Σοφίας. Νομισματοκοπεῖον Θεσσαλονίκης, χρονολογία κοπῆς 568-569 μ.Χ., εὑρεθὲν πλησίον τοῦ τοίχου XXVII (πρβλ. C. Morrisson I, σ. 133, ἀριθ. 5) (Πίν. 329 ε, ἄνω δεξιά).

4. Εἰκοσανούμμιον Ἰουστίνου Β΄ (πρβλ. C. Morrisson I, σ. 133).

5. Τεσσαρακοντανούμμιον Ἡρακλείου ἐπικεκομμένον ἐπὶ ἄλλου, χρονολογία κοπῆς 613-614 μ.Χ. (πρβλ. DOC II_1, σ. 283, ἀριθ. 79 c 1-3) (Πίν. 329 ε, ἄνω ἀριστερά).

6. Χαλκοῦν νόμισμα Θεοφίλου, ἀβεβαίου ἐπαρχιακοῦ νομισματοκοπείου (πρβλ. C. Morrisson II, σ. 532, ἀριθ. 1-3), εὑρεθὲν παρὰ τὸν τοῖχον Χ (Πίν. 329 ε, ἄνω μέσον).

7. Demi-follis Μιχαὴλ Δ΄ Παφλαγονικοῦ (1034-1041) ἐπικεκομμένον ἐπὶ ἄλλου, εὑρεθὲν παρὰ τὸν τοῖχον VII (πρβλ. C. Morrisson II, σ. 599) (Πίν. 329 ε, κάτω δεξιά).

8. Χαλκοῦν νόμισμα Κομήτων τῆς Ἐδέσσης κοπὲν ἐπὶ αὐτοκράτορος Νικηφόρου Βοτανειάτου (1078-1081), εὑρεθὲν παρὰ τὴν οἰκίαν ΣΤ (Πίν. 329 ε, κάτω ἀριστερά).

9. Χαλκοῦν νόμισμα Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, εὑρεθὲν παρὰ τὴν οἰκίαν ΣΤ.

10. Follis Κωνσταντίνου Δούκα (1059-1067), εὑρεθὲς παρὰ τὴν αὐτὴν οἰκίαν.

Ἄλλα εὑρήματα

Μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη:

1. Μαρμαρίνη ἐπιτυμβία στήλη ἑλληνιστικῶν

χρόνων, ἐλλιπὴς κατὰ τὴν ἐπίστεψιν καὶ τὸ κάτω τμῆμα αὐτῆς. Φέρει ἐπιγραφὴν *ΦΙΛΩΝ*, κάτωθεν αὐτῆς δύο ἀναγλύφους ρόδακας καὶ κατωτέρω *ΠΟΣΕΙΔΩΝΙΕ/ΧΡΗΣΤΕ ΧΑΙΡΕ/. . . . . ΡΟΛΕΙΣΙ/ΣΩΤΗΡΙΧΑ/ΧΡΗΣΤΗ ΧΑΙΡΕ*.

2. Τμῆμα ἀρραβδώτου μαρμαρίνου κίονος, φέροντος ἐπιγραφὴν εἰς μεγαλογράμματον γραφήν, ἐλλιπῆ κατὰ τὸ κάτω τμῆμα αὐτῆς:

ΝΕΩΤΕΡΩ/ΜΟΥΛΠΙΩ ΚΑΛΛΙΝΕΙΚΩ/ΝΕΩΤΕΡΩ ΦΟΡΕΙΜΕΝΩ/ΚΑΙ ΠΡΩΤΩ ΠΟΙΗΣΑΝΤΙ/ΕΝ ΤΩ ΘΕΑΤΡΩ ΤΩ ΔΙΟΝΥ/ΣΩ ΚΥΚΛΟΥΣ ΠΕΝΤΗΚΟΝ/ΤΑ ΠΕΝΤΕ ΕΠΑΓΑΘΩ ΚΑΙ/ΕΛΘΟΝΤΙ ΕΠΙ ΤΟ ΚΑΠΕΤΩ/ΔΙΟΝ ΜΟΝΩ ΑΝΕΥ ΤΟΥ ΘΥΩ/ΝΟΦΟΡΟΥ ΕΣΟΥ ΕΣΙΚΩΣΕΝ/ΜΕΧΡΙ ΣΑΠΕΘΕΤΩ ΒΡΑΧΕΝ/ΤΙ ΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΧΟΡΕΙΑΝ/ΚΑΙ ΠΕΡΙ (-)/ . . . ΥΡΙΝ

Τὰ γράμματα συνηγοροῦν εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς στήλης κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, τὸ δὲ περιεχόμενον δεικνύει, ὅτι πρόκειται περὶ χορηγικοῦ ἀναθήματος (Π ί ν. 329 στ).

3. Τμῆμα ἀετωματικῆς ἀπολήξεως στήλης μετὰ ἁπλοῦ ἀκοσμήτου πλαισίου.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω περισυνελέγησαν καὶ πλεῖστα τμήματα κιονίσκων, ἀκοσμήτων πλακῶν κλπ.

4. Πλὰξ ἐκ σχιστολίθου, φέρουσα τὸ κάτω τμῆμα ἐπιγραφῆς εἰς μεγαλογράμματον, ἀλλ' οὐχὶ ἐπιμελημένην, γραφήν. Σώζονται 4 στίχοι: *ΟΥΝ/ΑΡΩΓΗ/ΟΝΚΙΑΝ/ΜΙΑΝ*. Ὁ τύπος τῶν γραμμάτων ὁδηγεῖ πρὸς μίαν χρονολόγησιν εἰς τὸ τέλος τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

5. Τμῆμα μαρμαρίνου ἀρραβδώτου κιονίσκου μετὰ συμφυοῦς κιονοκράνου μὲ διακόσμησιν ἀποτελουμένην ἐξ ἐσχηματοποιημένων φύλλων. Αἱ διαστάσεις αὐτοῦ μαρτυροῦν, ὅτι πρόκειται περὶ κιονίσκου τέμπλου, ὁ διάκοσμός του δὲ δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους.

6. Τμῆμα μαρμαρίνης πλακός, φερούσης ὀρθογώνιον πλαίσιον ἐκ τριμελῶν ταινιῶν περιβαλλουσῶν κύκλον μὲ ρόδακα. Εἶναι ἐλλιπὴς καθ' ὅλας τὰς πλευράς, ἀλλὰ τὸ διακοσμητικὸν θέμα καὶ τὸ πάχος τῆς πλακὸς καθιστοῦν πιθανὴν τὴν ταύτισιν τοῦ τεμαχίου πρὸς θωράκιον τέμπλου, τῶν μέσων βυζαντινῶν χρόνων.

7. Τμήματα ἐκ τεσσάρων μαρμαρίνων ἰγδίων μικρᾶς διαμέτρου, φέροντα πεπλατυσμένην ἡμικυκλικὴν λαβήν.

8. Τμῆμα μαρμαρίνου ἀμφικιονίσκου, φέροντος ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐξ ἐσχηματοποιημένων φύλλων εἰς τὸ ἐπίκρανον. Θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῇ χρονολογικῶς εἰς τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους.

9. Τμῆμα πεσσίσκου μετὰ συμφυοῦς κυλινδρικοῦ κιονίσκου εἰς τὴν μίαν πλευράν, ἀπολήγοντος εἰς κομβίον. Προέρχεται ἀσφαλῶς ἐκ βημοθύρου τέμπλου τῶν μέσων βυζαντινῶν χρόνων. Ἡ προσθία ἐπιφάνεια τοῦ κιονίσκου φέρει ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐξ ἑλικοειδῶν βλαστῶν περιβαλλόντων σταυρόν.

10. Τμῆμα κοσμήτου ἐκ μαρμάρου, φέροντος κυμάτιον ἀποτελούμενον ἐκ δύο σπειρῶν καὶ μιᾶς σκοτίας.

11. Τμῆμα τοξωτοῦ πλαισίου, φέροντος ἄνω καὶ κάτω διπλοῦν κυμάτιον καὶ ἐνδιαμέσως ἀστραγαλοειδές, ἀλλὰ λίαν ἐσχηματοποιημένον, κόσμημα. Πιθανὴ φαίνεται ἡ χρονολόγησίς του εἰς τοὺς χρόνους τῆς φραγκοκρατίας, ἐκ τῆς συγκρίσεως τῆς διακοσμήσεώς του πρὸς πλαίσια ἐνετικῶν θυρεῶν.

12. Τμῆμα κυλινδρικοῦ κιονίσκου μετὰ συμφυοῦς κιονοκράνου εἰς σχῆμα κολούρου κώνου, κεχωρισμένου διὰ βαθείας αὐλακώσεως εἰς δώδεκα πλευράς. Πιθανῶς τμῆμα τουρκικῆς στήλης.

Μικροτεχνία

1. Πηλίνη σφραγὶς ὀρθογωνικοῦ σχήματος, ἐλλιπὴς τὴν λαβήν. Ἐπὶ τῆς βάσεως ὑπάρχει ἀνάγλυφος σταυρός, ἔχων μακρὰν τὴν κάθετον κεραίαν καὶ ἀγκυροειδεῖς ἀπολήξεις. Πέριξ αὐτοῦ εἰς χαμηλὸν ἀνάγλυφον ὑπάρχουν γράμματα κυκλικῶς ἀναγεγραμμένα. Ἡ ἀπαρτιζομένη ἐξ αὐτῶν ἐπιγραφὴ δὲν ἐταυτίσθη, μὴ σχετιζομένη πρὸς τὰς συνήθεις ἐπιγραφὰς ἀρτιδίων, εὐλογιῶν κλπ. (πρβλ. Gr. Galavaris, Bread and the Liturgy. The Symbolism of Early Christian and Byzantine Bread Stamps, London, 1970). Τὸ ὑλικὸν ὅμως κατασκευῆς τῆς σφραγῖδος καὶ ἡ λαβὴ αὐτῆς μαρτυροῦν, ὅτι πρόκειται περὶ σφραγῖδος προοριζομένης διὰ τοιαύτην χρῆσιν.

Ἡ σφραγὶς παρεδόθη εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον καὶ ἐξετέθη μὲ τὸν ἀριθμὸν 7288, χρονολογεῖται δὲ εἰς τὸν 10ον αἰ. (διαστ. 0.07 × 0.06, ὕψ. 0.05 μ.) (Π ί ν. 329 α - β).

2. Χαλκῆ σφραγίς, ὀρθογώνιος, μετὰ σφαιρικῆς λαβῆς, φέρουσα ἐπιγραφὴν *ΗΛΙΟΥ* (διαστ. 0.053 × 0.019 μ.). Δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους.

3. Χαλκοῦν κηροπήγιον καλυκοειδές (ὕψ. 0.127 μ.) (Π ί ν. 329 δ).

4. Ὀστέινον σφονδύλιον, φέρον διακόσμησιν ἐγχάρακτον, ἀποτελουμένην ἐκ κυκλίσκων καὶ γεωμετρικῶν σχημάτων, τῶν μέσων βυζαντινῶν χρόνων (Π ί ν. 329 γ).

5. Πήλινα «τσιμπούκια» τουρκικῶν χρόνων μὲ γεωμετρικὴν ἐγχάρακτον διακόσμησιν.

Τάφοι, λαξεύματα, πίθοι. Εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, μολονότι ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω πρόκειται περὶ οἰκιῶν, εὑρέθησαν τρεῖς τάφοι καὶ μία πρόχειρος ταφή, κεκαλυμμένοι διὰ κεράμων. Οἱ δύο τάφοι, ἁπλοῖ κιβωτιόσχημοι (Σ χ έ δ. 2), εὑρέθησαν εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ κτηρίου Ε, ὑπὸ τὸ

δάπεδον. Τὸ κτίσμα αὐτὸ ἐθεωρήθη ἀνωτέρω ὡς παρεκκλήσιον. Οἱ τάφοι εὑρέθησαν ἡμικατεστραμμένοι, ἐφ' ὅσον ἐπ' αὐτῶν ἔβαινε νεώτερος τοῖχος, κατὰ τὸν καθαρισμόν των δὲ δὲν εὑρέθησαν ἀξιόλογα εὑρήματα.

Σημαντικώτερος ἦτο ὁ τάφος Γ (Σχέδ. 4· Πίν. 321 γ), καμαροσκεπής, ἐν μέρει λαξευμένος εἰς τὸ μεγάλου ἀριθμοῦ ὀστῶν εὑρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα, τὰ ὁποῖα δὲν βοηθοῦν εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ κτίσματος. Ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν ὀστῶν μαρτυρεῖ, ὅτι πιθανῶς εἰς δευτέραν φάσιν ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὀστεοφυλάκιον· ἡ πρώτη πάντως φάσις θὰ πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ὅλης κατασκευῆς.

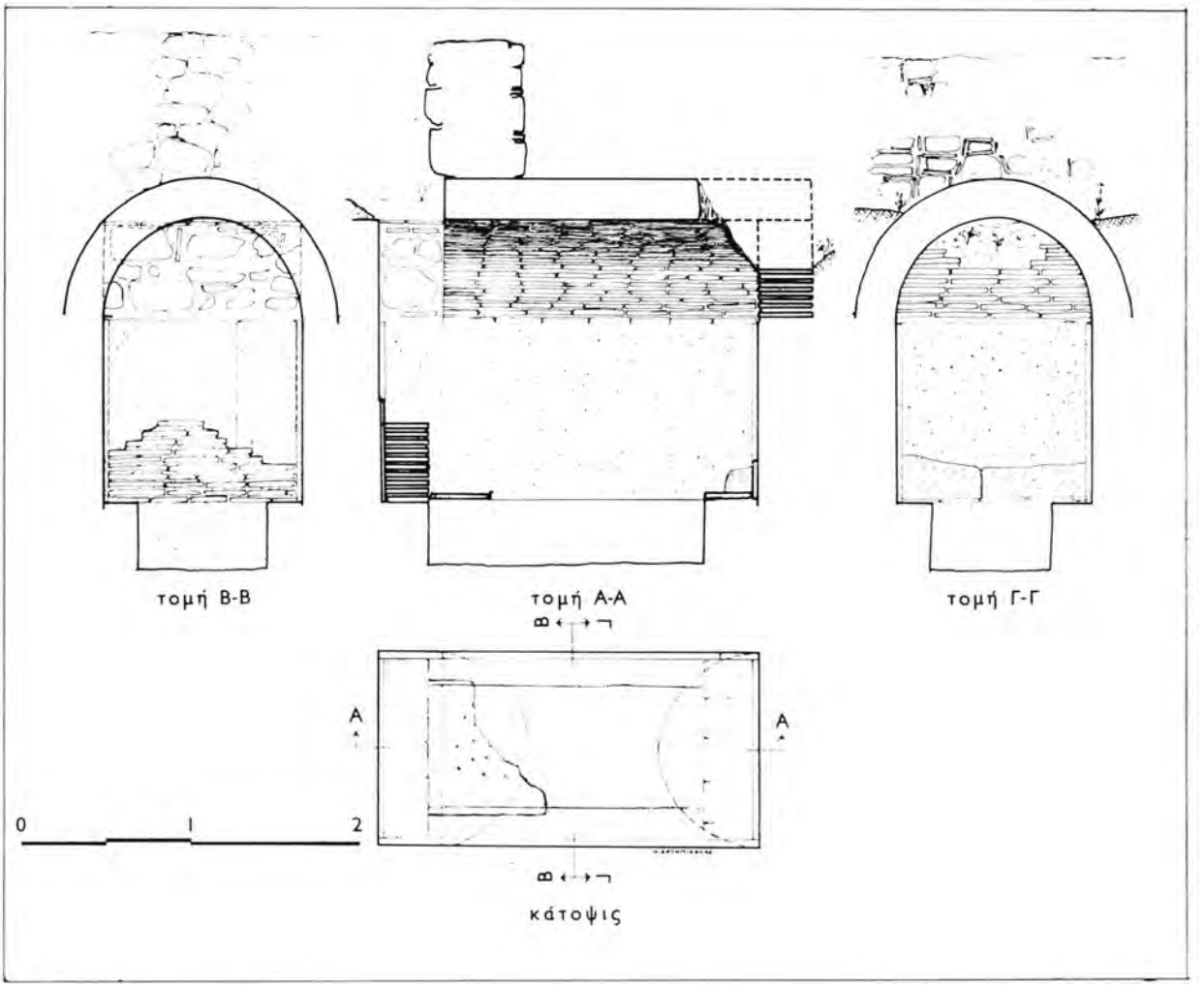

Σχέδ. 4. Χαλκίς. Πλατεῖα Ἁγίας Βαρβάρας. Οἰκόπεδον ΙΚΑ. Τάφος Γ.

φυσικὸν ἔδαφος καὶ ἐν μέρει κτιστός. Ἡ εἴσοδος εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν. Ἡ τοιχοδομία ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ ὁριζοντίων στρώσεων πλίνθων, ἐσωτερικῶς δὲ φαίνεται νὰ εἶχε κονίαμα. Εἰς ὕψος 0.40 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου σχηματίζεται ἀναβαθμὸς εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐστηρίζοντο πλάκες πήλιναι, ἀποτελοῦσαι δεύτερον δάπεδον, καὶ διάτρητοι διὰ τὴν ἀπορροὴν τῶν ὑγρῶν τῆς ταφῆς (Πίν. 321 δ). Πλὴν

Εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθη μέγας ἀριθμὸς λαξευμάτων εἰς τὸ φυσικὸν ἔδαφος. Τὰ λαξεύματα αὐτά, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκανονίστων σχημάτων, δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν ἐν σχέσει πρὸς τὰ πλησιέστερά των κτίσματα ἀπὸ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς χρόνους, τὰ παλαιότερα, ἕως τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας. Φαίνεται πιθανόν, ὅτι τὰ λαξεύματα αὐτὰ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς χῶροι ἀποθηκεύσεως.

Πλὴν τῶν λαξευμάτων εὑρέθησαν καὶ τρεῖς πήλινοι μεγάλοι πίθοι, ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, ἔχοντες σφαιρικὸν σῶμα, χονδρὰ τοιχώματα, μικρᾶς διαμέτρου, στόμιον καὶ ἀπόληξιν ὡς κομβίον εἰς τὸ κάτω τμῆμα, τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο ἐντὸς τοῦ ἐδάφους. Οἱ πίθοι αὐτοὶ θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς χρόνους.

τασκευὴ αὕτη, πλ. 0.50-0.70 μ., ἀπετέλει τὸ «πρόσωπον», ὄπισθεν δὲ αὐτῆς ὑπῆρχε «γέμισμα» ἐξ ἀργολιθοδομῆς. Τὸ ἐλλειπτικοῦ σχήματος κτίσμα πρὸς Β. ἐφήπτετο τοίχου ἰσχυρᾶς κατασκευῆς ἔχοντος φορὰν ἐκ Β. πρὸς Ν., ὁ ὁποῖος φαίνεται νὰ συνεχίζεται ἐντὸς τοῦ παρακειμένου οἰκοπέδου. Εἰς βάθος 3.10 μ. εὑρέθη στρῶμα θαλασσίων ὀ-

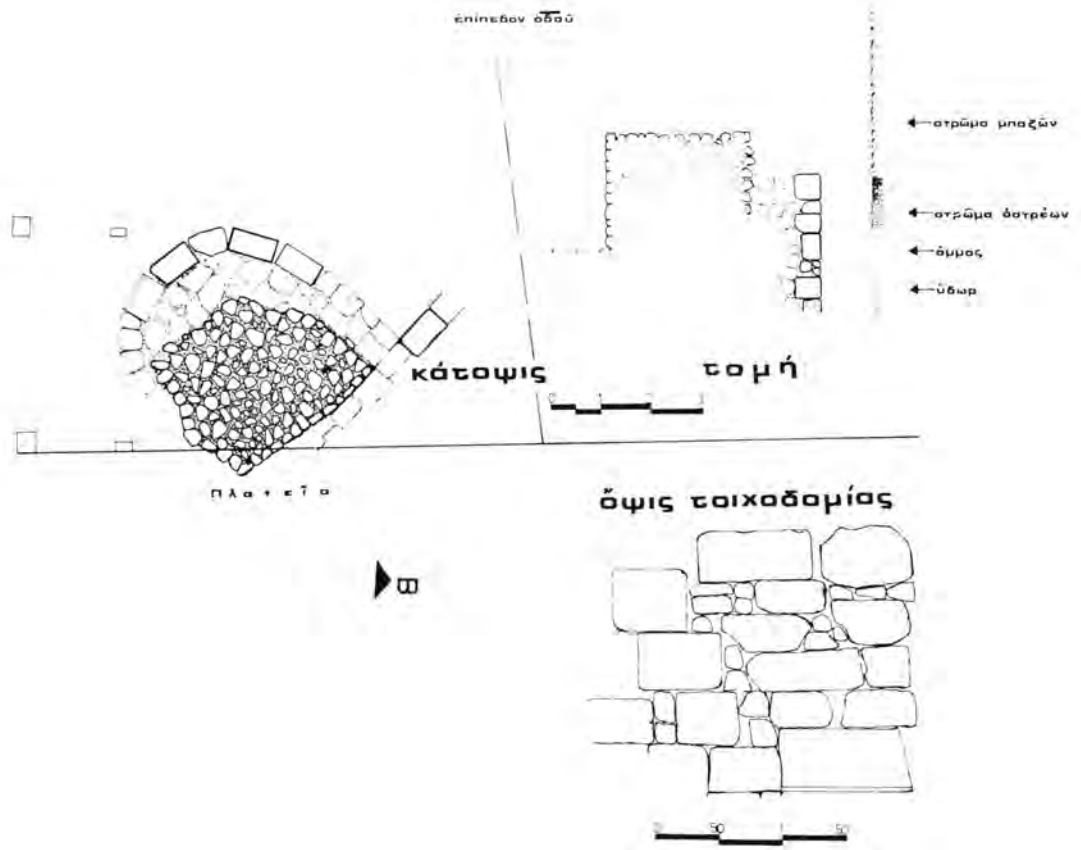

Σχέδ. 5. Χαλκίς. Πλατεῖα Τζαμιοῦ. Οἰκόπεδον Λαουτάρη-Δουκαδάκη. Κάτοψις, τομὴ καὶ ὄψις τοιχοδομίας.

Πλατεῖα Τζαμιοῦ (οἰκόπεδον Λαουτάρη-Δουκαδάκη)

Τὸ θέρος τοῦ 1973, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων ἐντὸς οἰκοπέδου, εὑρισκομένου εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς πλατείας, ἀπεκαλύφθησαν μεσαιωνικοὶ τοῖχοι (Σχέδ. 1, ἀριθ. 2). Ἡ διενεργηθεῖσα ἐν συνεχείᾳ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκάλυψε τὰ κάτωθι:

Εἰς τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, πρὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ εἰς βάθος 2.40 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη κτίσμα ἡμιελλειπτικοῦ σχήματος (Σχέδ. 5). Ἡ τοιχοδομία του ἀπετελεῖτο ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων μετὰ ἰσχυροῦ συνδετικοῦ κονιάματος. Ἡ κατασκευὴ αὕτη, πλ. 0.50-0.70 μ., ἀπετέλει τὸ «πρόσωπον», ὄπισθεν δὲ αὐτῆς ὑπῆρχε «γέμισμα» ἐξ ἀργολιθοδομῆς. Τὸ ἐλλειπτικοῦ σχήματος κτίσμα πρὸς Β. ἐφήπτετο τοίχου ἰσχυρᾶς κατασκευῆς ἔχοντος φορὰν ἐκ Β. πρὸς Ν., ὁ ὁποῖος φαίνεται νὰ συνεχίζεται ἐντὸς τοῦ παρακειμένου οἰκοπέδου. Εἰς βάθος 3.10 μ. εὑρέθη στρῶμα θαλασσίων ὀστράκων, κάτωθεν δ' αὐτοῦ τὸ ἔδαφος ἦτο ἀμμῶδες καὶ εἰς βάθος 4 μ. ἤρχιζε ν' ἀναβλύζῃ ὕδωρ. Ἡ ὅλη κατασκευὴ τῶν ἀποκαλυφθέντων κτισμάτων μαρτυρεῖ, ὅτι πρόκειται περὶ τμήματος τῆς ὀχυρώσεως τῆς πόλεως, εἰδικώτερον δέ, ἑνὸς ἐκ τῶν προμαχώνων. Τὰ ἐκτεθέντα ἀνωτέρω στρωματογραφικὰ στοιχεῖα δεικνύουν, ὅτι πρόκειται πιθανὸν περὶ τμήματος τοῦ θαλασσίου τείχους. Σήμερον ἡ θάλασσα εὑρίσκεται περὶ τὰ 100 μ. ἀνατολικώτερον τοῦ οἰκοπέδου. Μετὰ τὴν κατεδάφισιν τῶν τειχῶν ἐγένοντο προσχώσεις διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς παραλίας. Πλὴν ὅμως αἱ ὑπάρχουσαι φωτογραφίαι καὶ σχέδια τῆς βενετοτουρκικῆς ὀχυρώσεως, ἡ ὁποία ἐσώζετο μέχρι τοῦ 1885, δὲν μαρτυροῦν ὀχύρωσιν τόσον

ἀνατολικώτερον τῆς σημερινῆς ἀκτῆς (Σ. Κοκκίνη, Ἱστορικὰ μνημεῖα καὶ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Χαλκίδα, ΑΕΜ ΙΕ΄ (1969), εἰκ. 28, ὅπου σαφῶς φαίνεται πόσον μακρὰν τῶν τειχῶν εὑρίσκεται τὸ Τζαμί). Ἐπὶ πλέον δὲ φωτογραφίαι καὶ σχέδια τῆς ὀχυρώσεως δὲν μαρτυροῦν ὕπαρξιν κυκλικῶν πύργων εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ Εὐρίπου, εἰμὴ μόνον παρὰ τὴν γέφυραν καὶ εἰς τὰς γωνίας τῶν τειχῶν, ἤτοι εἰς τὸ βόρειον καὶ νότιον ἄκρον αὐτῶν. Ὡς ἐκ τούτου θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πρόκειται περὶ προγενεστέρας ὀχυρώσεως. Μέχρι τοῦδε ὅμως δὲν ἔχουν εὑρεθῆ ἄλλα τμήματα τοῦ τείχους αὐτοῦ. Δυστυχῶς τὸ ἀνασκαφικὸν ὑλικὸν δὲν βοηθεῖ διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρειπίων. ἀρχαϊκὸν κιονόκρανον ἐντειχισμένον εἰς τὸ τεῖχος, παρόμοιον εἰς μορφὴν καὶ διαστάσεις πρὸς ἄλλα τρία δωρικὰ κιονόκρανα τοῦ Μουσείου Χαλκίδος.

Ἄλλο σημαντικὸν εὕρημα ἦτο ἐλεφάντινον βυζαντινὸν κτένιον φέρον ἀνάγλυφον διακόσμησιν, εἰς τὴν μίαν μὲν τῶν ὄψεων ἀντωποὺς λέοντας, εἰς τὴν ἑτέραν δὲ δύο παγώνια ἑκατέρωθεν ἀγγείου, δυνάμενον νὰ χρονολογηθῆ εἰς τοὺς 10ον-11ον αἰ. (ΑΑΑ VII (1974), σ. 39 κ.ἑ.) (Πίν. 330 α - β).

Ὁδὸς Μαρδοχαίου Φριζῆ (οἰκόπεδον ΚΤΕΛ)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνηγέρθη ὁ νέος σταθμὸς ὑπεραστικῶν λεωφορείων, μακρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε τμῆμα τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους.

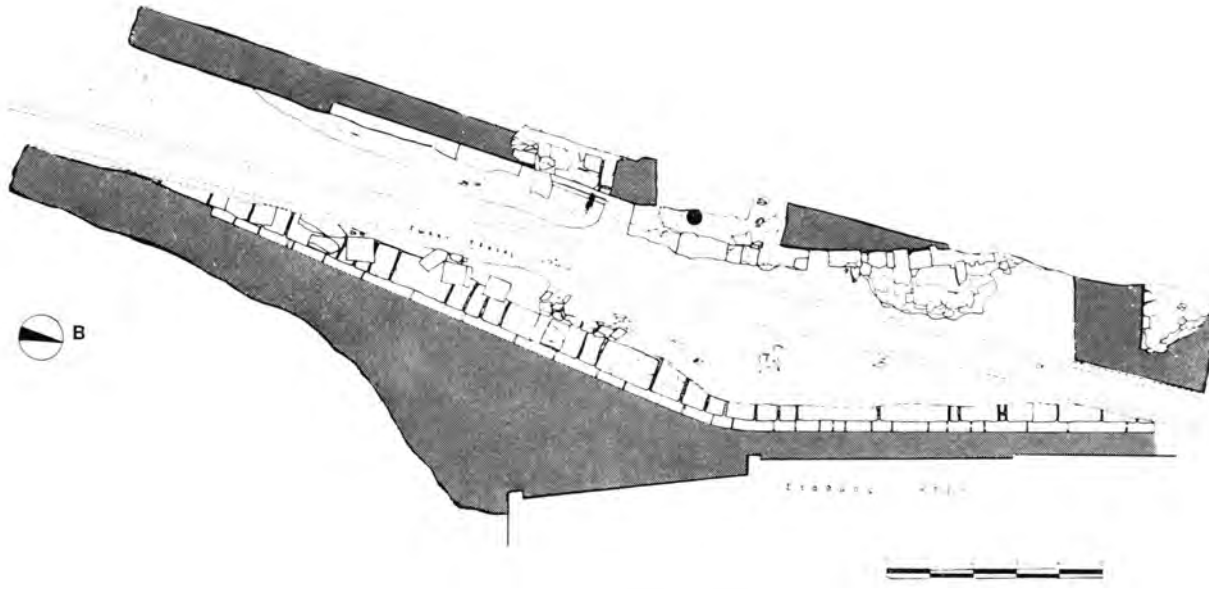

Σχέδ. 6. Ὁδὸς Μαρδοχαίου Φριζῆ. Οἰκόπεδον ΚΤΕΛ. Κάτοψις τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους.

Ἡ μορφὴ τῆς τοιχοδομίας εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὰ παλαιότερον πρὸ τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου ἀνασκαφέντα τμήματα τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους, ἰδιαίτερα δὲ ὁμοιάζει πρὸς ἐκείνην τοῦ προμαχῶνος τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἐπίσης τὸ 1973 εἰς τὸ οἰκόπεδον ΚΤΕΛ (βλ. κατωτέρω).

Λεωφ. Ἐλευθ. Βενιζέλου (οἰκόπεδον Ἰ. Ζαργάνη)

Κατὰ τὴν κατεδάφισιν παλαιᾶς οἰκοδομῆς ἀπεκαλύφθη μικρὸν τμῆμα τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους τῆς πόλεως, συνέχεια τοῦ ἀποκαλυφθέντος τείχους Α, τὸ ὁποῖον εἶχεν εἰς παλαιοτέρας ἀνασκαφὰς ἀποκαλυφθῆ εἰς τὰ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ οἰκόπεδα (Σχέδ. 1, ἀριθ. 4). Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ βοηθοῦ κ. Ν. Παπαδάκη καὶ ἐδημοσιεύθη εἰς ΑΑΑ VII (1974), σ. 35-42. Ἰδιαιτέρως σημαντικὸν εὕρημα ἦτο μέγα πώρινον νικοῦ τείχους τῆς πόλεως, μήκ. 28 μ. (Σχέδ. 1, ἀριθ. 3 καὶ Σχέδ. 6). Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ τότε ἐπιστημονικοῦ βοηθοῦ τῆς Ἐφορείας κ. Ν. Παπαδάκη, ὁ ὁποῖος καὶ ἐδημοσίευσε τὰ ἀποτελέσματά της (ΑΕΜ Κ΄ (1975), σ. 277).

Ἡ κατασκευὴ τοῦ τείχους εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὰ ἄλλα μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντα τμήματά του εἰς τὰ ἐπὶ τῆς Λεωφ. Βενιζέλου οἰκόπεδα (βλ. ἀνωτέρω), ἤτοι ἀποτελεῖται ἐκ δύο ὄψεων ἐκ μεγάλων πωρίνων δόμων καὶ ἀρχαίου οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ ὡκοδομημένον, τὸ μεταξὺ των δὲ διάστημα ἔχει «γέμισμα» ἀπὸ λίθους καὶ συνδετικὸν κονίαμα (Πίν. 330 γ - δ). Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις, ἡ ὁποία παρουσιάζει κρηπίδωμα, ἡ ἐπ' αὐτοῦ δὲ πρώτη σειρὰ δόμων ἀποτελεῖται σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἐκ μεγάλων ὀρθογωνίων μαρμαρίνων ὀγκολίθων, μήκ. 2.40 μ., καὶ ἐκ τεμαχίων μαρμαρίνου

ἐπιστυλίου. Ἡ ἔρευνα ἀπεκάλυψεν, ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ τεμάχια (11), συνολ. μήκ. 20 μ., τοποθετημένα εἰς τὸ τεῖχος, ἄλλα μὲ τὴν κυρίαν των ὄψιν καὶ ἄλλα ἀνάποδα, ἀπετέλουν ἐπιστύλιον ἰωνικοῦ τύπου τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὸ ἐπιστύλιον αὐτὸ ἦτο ἐνεπίγραφον, ἀλλὰ μόνον τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς κατέστη δυνατὸν νὰ ἀναγνωσθῇ *ΔΗΜΩΙ ΑΝΕΘΗΚΑΝ*.

Ἡ κεραμεική, ἡ εὑρεθεῖσα κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, ἀνήκει εἰς τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους, τὰ περισυλλεγέντα δὲ ὄστρακα ἀνήκουν εἰς τὰς αὐτὰς κατηγορίας καὶ τύπους πρὸς τὴν κεραμεικὴν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου ΙΚΑ. Εὑρέθησαν πέντε νομίσματα χαλκᾶ ἀνώνυμα, τὰ ὁποῖα ὁ κ. Παπαδάκης εἰς τὴν δημοσίευσίν του τοποθετεῖ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Βασιλείου Βουλγαροκτόνου.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ τείχους θὰ διατηρηθῇ ἐν ὑπογείῳ.

Ὁδὸς Κώτσου (οἰκόπεδον Ἰ. Μάλλιου)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο καὶ πλησίον τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, εὑρέθη τοῖχος βυζαντινοῦ οἰκοδομήματος (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 5). Δυστυχῶς μικρὸν τμῆμα διεσώθη ἀπὸ τὴν καταστροφήν, ἡ ὁποία εἶχε προξενηθῇ κατὰ τὴν κατεδάφισιν τῆς παλαιᾶς οἰκίας καὶ τὴν γενικὴν ἐκσκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου, παρὰ τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ὑπηρεσίας. Τὸ διατηρηθὲν τμῆμα τοίχου εἶχεν ὡραίαν τοιχοδομίαν ἐξ ὀρθογωνισμένων πωρολίθων ᾠκοδομημένων κατὰ τὸ πλινθοπερίκλειστον σύστημα (Π ί ν. 331 α).

Ὁδὸς Παπαναστασίου (οἰκόπεδον Γ. Λάμπρου)

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων διὰ τὴν ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοξωτῆς κατασκευῆς. Ἡ γενομένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψεν ὅτι πρόκειται περὶ γεφύρας τῆς τάφρου εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῶν τειχῶν. Τμῆμα τῆς τάφρου μετὰ τοῦ πρανοῦς αὐτῆς εἶχεν ἀποκαλυφθῆ τὸ παρελθὸν ἔτος, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ οἰκοπέδου Λάμπρου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φαβιέρου (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 314-315, Σχέδ. 2).

Ἐξ ἄλλου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Παπαναστασίου τοποθετεῖται καὶ ἡ ἀνατολικὴ πύλη τοῦ κάστρου, συμφώνως πρὸς διασωθέντα σχέδια τῆς ὀχυρώσεως (ΑΕΜ ΙΘ΄ (1974), σ. 277-291) καὶ τὰς περιγραφὰς περιηγητῶν τοῦ Μεσαίωνος. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπροχώρησε μέχρι βάθους 5.50 μ., ἡ δὲ ὅλη κατασκευὴ συνεχίζει εἰς βάθος, δεδομένου ὅμως ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα εὑρέθη πλησίον τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, τὸ δὲ τόξον ἔχει φορὰν πρὸς Α. ἦτοι ὑπὸ τὸ κράσπεδον τῆς ὁδοῦ, ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς βάθος ἦτο λίαν ἐπικίνδυνος. Τὸ πλάτος τῆς γεφύρας εἶναι 3.86 μ., τὸ δὲ ἄνοιγμα τοῦ τόξου, τὸ ὁποῖον εἶχε μορφὴν ὀξυκόρυφον, 6.80 μ. Ἡ γένεσις τοῦ τόξου ἦτο εἰς βάθος 4.50 μ. ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ ἐπιπέδου τῆς ὁδοῦ. Ἡ κατασκευὴ εἶναι λίαν ἰσχυρὰ ἐκ μεγάλων λίθων καὶ ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Ἡ διατήρησις τοῦ ἀποκαλυφθέντος δυτικοῦ τμήματος τῆς γεφύρας μαρτυρεῖ, ὅτι ὁλόκληρος ἡ γέφυρα θὰ πρέπει νὰ σώζεται κατακεχωσμένη ὑπὸ τὴν ὁδὸν Παπαναστασίου (Π ί ν. 331 β).

Ὁδὸς Τραπεζουντίου καὶ Ἰσαίου (οἰκόπεδον Τεχνικῆς Ἑταιρείας ΔΟΜΗ)

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων εἰς τὸ οἰκόπεδον καὶ εἰς τὸ νότιον τμῆμα αὐτοῦ, πρὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Τραπεζουντίου (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 6), ἀπεκαλύφθη τοῖχος εἰς βάθος περίπου 1 μ., ἐπιμελημένης κατασκευῆς. Ἡ ἀνασκαφὴ ἡ ὁποία ἐπηκολούθησεν, ἀπεκάλυψε τὸν τοῖχον αὐτὸν (Σ χ έ δ. 7, τοῖχος Β) εἰς μῆκος 8.50 μ., ὁ ὁποῖος κατόπιν στρέφεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Α., ἀλλὰ τὸ τμῆμα αὐτὸ (Ζ) ἔχει καταστραφῆ ἀπὸ νεώτερον οἰκοδόμημα. Τὸ πλάτος του εἶναι 0.65 μ., τὸ δὲ μέγιστον σωζόμενον ὕψος του 1.50 μ.

Ἡ κατασκευή του εἶναι ἀμελοῦς πλινθοπερικλείστου μορφῆς, μὲ σχετικῶς κανονικοὺς δόμους, ἐναλλασσομένους πρὸς μεγάλους ποταμίους λίθους. Παρὰ τὴν γωνίαν τῶν τοίχων Β, Ζ καὶ Ε εὑρέθη ἀποθέτης κεραμεικῆς. Εὑρέθησαν πλεῖστα ἀκόσμητα ἀγγεῖα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σφαιρικαὶ πρόχοι καὶ ὀλίγα ὄστρακα μετ' ἐφυαλώσεως. Ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὸν εἶναι τμῆμα βαθέος πινακίου εἰς τεχνικὴν sgraffito, διακοσμημένον μὲ παράστασιν γρυπός.

Ὁ τοῖχος Ζ εἰς τὸ ἀνατολικόν του ἄκρον καταλήγει εἰς μέγαν δόμον ὡς ὀρθοστάτην, ὁρίζοντα προφανῶς ἄνοιγμα εἰς τὸ σημεῖον αὐτό. Ἐσωτερικῶς τῆς γωνίας τῶν τοίχων Β καὶ Ζ εὑρέθη δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν, διαστ. 0.30 × 0.30 μ. Ὑπὸ τὸν τοῖχον Β εὑρέθησαν δύο παλαιότεροι τοῖχοι (Γ καὶ Δ), σωζόμενοι εἰς μικρὸν τμῆμα. Ὁ Δ παρουσιάζει κατασκευὴν ἐνδιαφέρουσαν ἐκ μεγάλων λαξευμένων πωρολίθων καὶ ὁριζοντίων στρώσεων κεράμων, ἐνῶ ὁ Γ ἔχει ἀκανόνιστον μορφὴν ἐκ μικρῶν λίθων καὶ τεμαχίων ἐκ πλίνθων. Πρὸ τοῦ τοίχου Δ καὶ εἰς τὸ βάθος τοῦ θεμελίου του εὑρέθη λίθινον στόμιον φρέατος καὶ ἡμικατεστραμμένον λιθόκτιστον φρέαρ, τὸ ὁποῖον, ὡς ἀπέδειξεν ὁ καθαρισμός του, ἀπεξηράνθη καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὀστεοφυλάκιον.

Οἱ τοῖχοι Η, Ι καὶ Κ, οἱ πρὸς Δ. τοῦ Β καὶ νεώτεροι ἀπ' αὐτόν, παρουσίαζον ἀμελῆ κατασκευήν.

Μεταξὺ τῶν τοίχων Η καὶ Ι εὑρέθη δάπεδον ἐκ χονδροῦ κονιάματος, ὑπ' αὐτὸ δὲ κυκλικοῦ σχήματος ἀποθηκευτικὸς πίθος, λαξευθεὶς ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Ἕτερος πίθος εὑρέθη πρὸς Β. τοῦ Τ.1, ἐν μέρει λαξευτὸς εἰς τὸν πῶρον, εἰς τὸ ἄνω δὲ τμῆμα κτιστὸς καὶ φέρων ἐσωτερικῶς ἐπίχρισμα.

Ὑπεράνω τῶν τοίχων αὐτῶν εὑρέθησαν ἴχνη ἀσβεστοκαμίνου, ἡ ὁποία θὰ πρέπει νὰ ἐχρησιμοποιεῖτο μέχρι προσφάτως, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ διατά-

ραξις τοῦ ἐδάφους ὅλου αὐτοῦ τοῦ τμήματος. Τὰ εὑρήματα, ὀλίγα σχετικῶς ὄστρακα, κυρίως ὅσα ἀνεφέρθησαν ἀνωτέρω, καὶ ἓν νόμισμα, follis Θεοδώρας (1055-56) (Ratto 1998 καὶ Longuet No 49), βοηθοῦν εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν παλαιοτέρων τοίχων· ἤτοι οἱ μὲν τοῖχοι Γ καὶ Δ δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸν 11ον αἰ., οἱ δὲ Β καὶ Ζ εἰς τοὺς 12ον-13ον αἰ. Οἱ ἄλλοι τοῖχοι θὰ πρέπει ν' ἀνήκουν εἰς τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἐὰν θεωρήσωμεν τὰ ὀλίγα ἀκόσμητα χονδροειδῆ ὄστρακα ἐνδεικτικά, ἡ χρονολόγησίς των θὰ εἶναι ὀρθότερον νὰ γίνῃ εἰς τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς τουρκοκρατίας.

ὁ χῶρος εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς βόθρος καὶ οὕτω ὁ καθαρισμός του, λίαν δυσχερής, οὐδὲν ἀπέδωσε.

Τάφος 2. Εὑρέθη πρὸς Ν. τοῦ τάφου 1 καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.16 μ. Παρουσιάζει ἀνάλογον κατασκευήν, ἀλλ' ἔχει πολὺ μικροτέρας διαστάσεις (2.05 × 0.58 μ. καὶ ὕψ. 1.02 μ.)· εὑρέθη εἰς βάθος 0.35 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, ἐνῷ ὁ τάφος 1 εἰς βάθος 1.50 μ. Εἰς τὸν βόρειον πλάγιον τοῖχον του ὑπάρχει ὀπή, δι' ἧς ἐπεκοινώνουν οἱ δύο τάφοι. Ἐσωτερικῶς ἔφερεν ἐρυθρωπὸν κονίαμα. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθη τεταραγμένη ταφὴ καὶ ὀλίγα ὄστρακα μετ' ἐφυαλώσεως ἢ ἀκόσμητα. Οἱ τάφοι 1 καὶ 2 παρ' ὅλην τὴν ὑψομετρι-

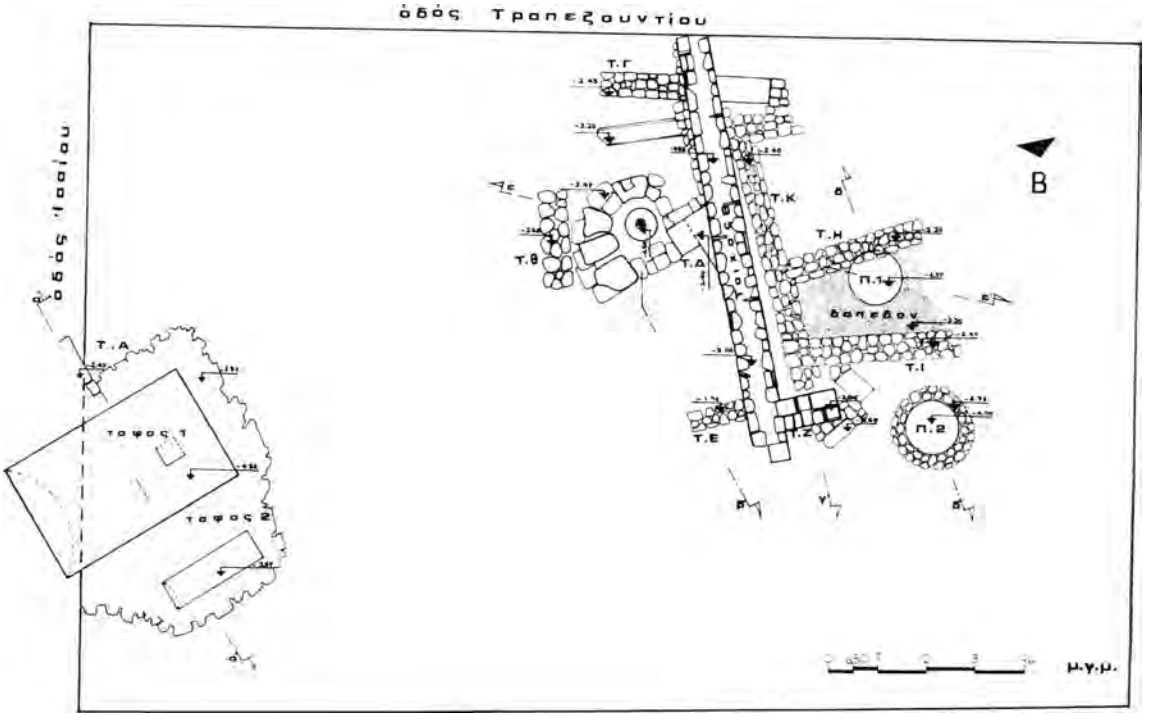

Σχέδ. 7. Χαλκίς. Ὁδὸς Τραπεζουντίου καὶ Ἰσαίου. Οἰκόπεδον ΔΟΜΗΣ. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

Τάφος 1. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, πλησίον τῆς ὁδοῦ Ἰσαίου, εὑρέθη καμαροσκεπὴς τάφος ἢ ὀστεοφυλάκιον, διαστ. 4.10 × 2.60 μ. καὶ μεγ. ὕψ. τῆς καμάρας 2 μ.

Τὰ κάτω τμήματα τῆς τοιχοδομίας ἦσαν ἐκ λιθοδομῆς μετὰ ὁριζοντίων στρώσεων πλίνθων, ἐνῷ ἡ καμάρα ἦτο κατεσκευασμένη ἐκ λαξευτῶν πωρολίθων. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς καμάρας ὑπῆρχεν ὀρθογώνιον ἄνοιγμα, διαστ. 0.48 × 0.42 μ. καὶ ὕψ. 0.92 μ. Τὸ ἄνοιγμα αὐτὸ καὶ ἡ ἔλλειψις ἄλλης εἰσόδου ὑποδηλοῦν μᾶλλον ὅτι πρόκειται περὶ ὀστεοφυλακίου. Ἐσωτερικῶς ἔφερεν ἐπίχρισμα εἰς τὰ πλάγια τοιχώματα. Δυστυχῶς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους κὴν διαφορὰν θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν σύγχρονα κτίσματα.

Ὁδὸς Παπασκιαδᾶ (οἰκόπεδον Χ. Μπιλάλη)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο (Σχέδ. 1, ἀριθ. 7), δυστυχῶς πρὸς τὸ πέρας τῆς ἐκσκαφῆς τῶν θεμελίων διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως, εὑρέθη συστὰς τάφων λίαν ἐπιμελημένης κατασκευῆς. Οἱ τάφοι ἦσαν ὀρθογώνιοι, καμαροσκεπεῖς, ἔχοντες προσανατολισμὸν ἐκ Β. πρὸς Ν., καὶ τὴν εἴσοδόν των εἰς τὴν βόρειον στενὴν πλευράν (Σχέδ. 8).

Ἡ καμάρα ἦτο πλινθόκτιστος, ἡ δὲ εἴσοδος ἦτο κανονικῶς διαμορφωμένη μὲ δύο ἀναβαθμοὺς καὶ

μεγάλην λιθίνην πλάκα. Τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο ἀπὸ πηλίνας πλάκας, διαστ. 0.65 × 0.49 μ., διατρήτους, αἱ ὁποῖαι ὅμως ἔβαινον ἐπὶ τοῦ δαπέδου, χωρὶς χαλκοῦς σταυρός, πάντα ταῦτα οὐδόλως βοηθητικὰ διὰ τὴν χρονολόγησιν. Ἡ καλὴ κατασκευὴ πάντως τῶν τάφων μαρτυρεῖ, ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς

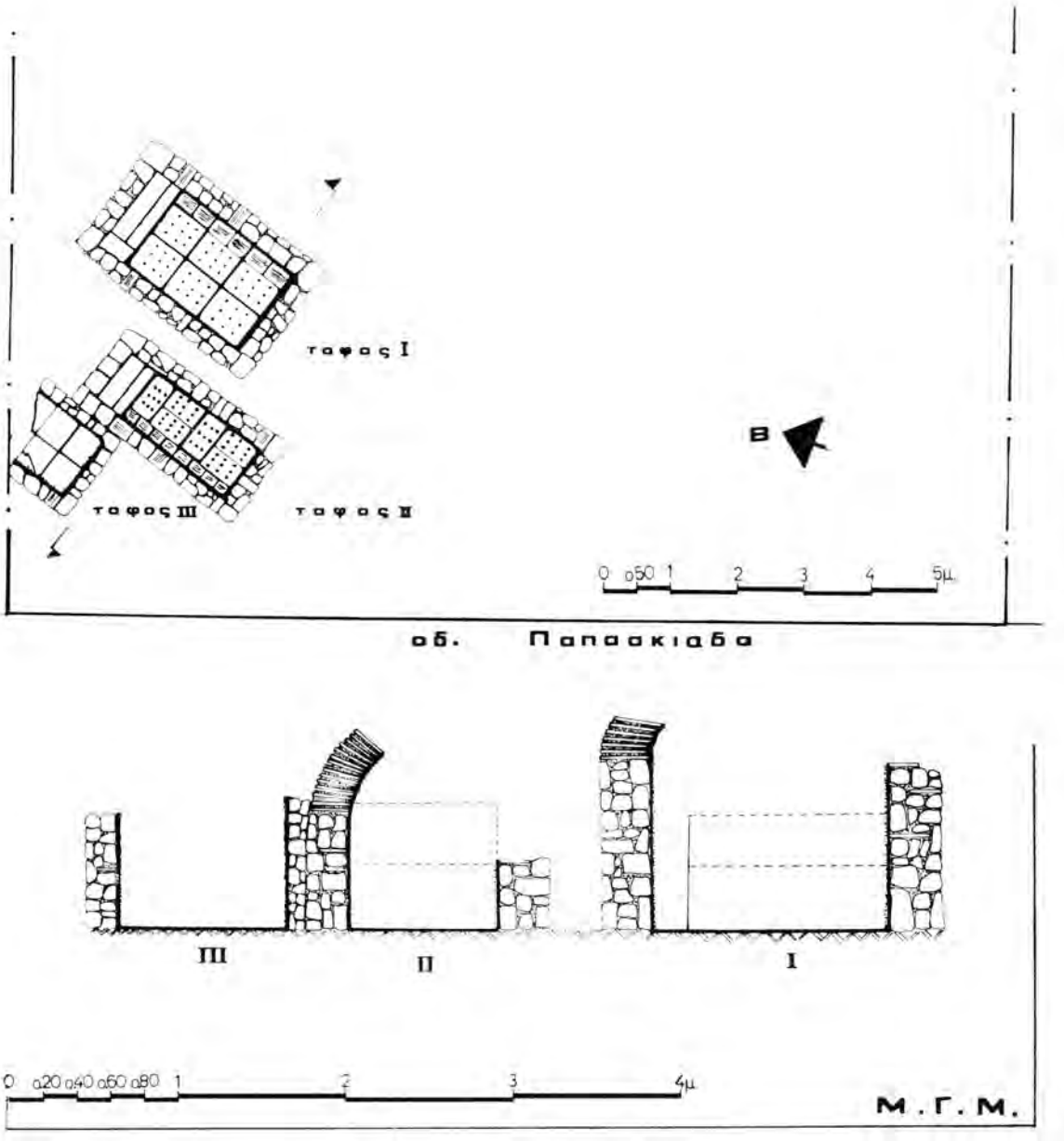

Σχέδ. 8. Χαλκίς. Ὁδὸς Παπασκιαδᾶ. Οἰκόπεδον Μπιλάλη. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τομαί.

νὰ ἀφήνεται κενὸν κάτωθεν αὐτῶν (Πίν. 331 γ). Οἱ τάφοι ὅλοι εὑρέθησαν ἡμικατεστραμμένοι ἀπὸ τὸν ἐκσκαφέα καὶ τὰ χώματα ἦσαν λίαν διατεταραγμένα. Ἐλάχιστα ὄστρακα εὑρέθησαν καὶ εἷς μικρὸς τὴν βυζαντινὴν περίοδον, ἡ κανονικὴ δὲ διάταξίς των καὶ ἡ ἐκτὸς τοῦ κάστρου τοποθεσία μαρτυροῦν πιθανῶς τὴν ὕπαρξιν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν βυζαντινοῦ νεκροταφείου ἐκτὸς τῶν τειχῶν.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

ΧΙΟΣ

Ὀθωμανικὸν τέμενος

Συμφώνως πρὸς τὴν ἐγκεκριμένην μελέτην ἀναστηλώσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ τεμένους κατὰ τὰ ἔτη 1973-1974 ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

(α) Διαρρύθμισις τῆς κλίμακος ἀνόδου εἰς τὴν «λότζια» τοῦ τζαμιοῦ, ἤτοι συνεπληρώθησαν αἱ ἐλλείπουσαι βαθμῖδες καὶ κατεσκευάσθη χαμηλὸν στηθαῖον.

(β) Εἰς τὴν ὄπισθεν τοῦ τζαμιοῦ αὐλὴν κατεσκευάσθη εἰς δύο τμήματα ἀνοικτὴ ξυλόστεγος στοά, τῆς ὁποίας τὸ δάπεδον ἐκαλύφθη διὰ μαρμαρίνων πλακῶν (Π ί ν. 331 δ).

Εἰς τὴν πλαγίαν πλευρὰν ἐδημιουργήθη «παρτέρι» πρὸ τοῦ κιγκλιδώματος, ὥστε νὰ φραχθῇ ὁ χῶρος διὰ πρασίνου.

Συνεπληρώθη, ἐν τέλει, ἡ τοιχοδομία τοῦ περιβόλου καθ' ὕψος, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἀπαραίτητος ἀσφάλεια διὰ τὰ ἐντὸς τῆς αὐλῆς ἐκτεθειμένα ἀρχαῖα.

Κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα ἐγένοντο ἐργασίαι στεγανοποιήσεως τοῦ κάτω τμήματος (ὕψ. 1-1.50 μ.) τῆς τοιχοδομίας ὑπὸ τῆς Νεοτεχνικῆς Ε.Π.Ε. καὶ συνεπληρώθη ὁ ὑδροχρωματισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τζαμιοῦ.

Ἐν συνεχείᾳ συνεπληρώθη ἡ καταγραφὴ καὶ φωτογράφησις τῶν γλυπτῶν καὶ ἐγένοντο ἐργασίαι συγκολλήσεως καὶ καθαρισμοῦ των.

Φρούριον Καράμπαμπα

Ἐγένοντο: (α) Καθαρισμὸς γενικὸς τοῦ χώρου καὶ εἰδικώτερον τῶν δύο προμαχώνων.

(β) Στερεωτικαὶ καὶ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι ἐξωτερικῶς τῶν τειχῶν.

(γ) Νότιον τμῆμα. Ἀποχωμάτωσις τοῦ πρὸ τοῦ τείχους χώρου, στερέωσις τοιχοδομίας καὶ συμπλήρωσις καθ' ὕψος, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ ἡ πρόσβασις ἐκεῖθεν.

(δ) Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα ἐγένετο στερέωσις τῆς τοιχοδομίας τοῦ τείχους ἀπὸ τοῦ προμαχῶνος καὶ πρὸς Ν.

Γεράνι ἢ Παλαιοχώρα

Ἐγένετο ἀνακεράμωσις καὶ γενικῶς ἐπισκευὴ τῆς στέγης τῶν δύο βυζαντινῶν σταυρεπιστέγων ναῶν (Κοίμησις καὶ Μεταμόρφωσις) ἐπὶ τοῦ λόφου Παλαιοχώρας. Ἐπίσης ἐστερεώθη ἡ τοιχοδομία των, ὅπου παρίστατο ἀνάγκη (Π ί ν. 331 ε - στ).

Ἁγία Παρασκευὴ

Ἤρχισεν ἡ καθαίρεσις τῶν ἐπιχρισμάτων, ἡ στεγανοποίησις τῆς τοιχοδομίας καὶ ἡ ἀνακατασκευὴ τῶν ἐπιχρισμάτων τοῦ νοτίου παρεκκλησίου εἰς ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματος στεγανοποιήσεως τοῦ ναοῦ καὶ ἀνακατασκευῆς ὅλων τῶν ἐπιχρισμάτων ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς.

Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου «Ἄρμα»

Κατὰ τὸ 1974 ἐγένετο ἐπισκευὴ τῆς στέγης καὶ ἀνακεράμωσις, καθὼς καὶ στεγανοποίησις τοῦ μεταξὺ κυρίως ναοῦ καὶ νάρθηκος μεταβατικοῦ στενομήκους χώρου.

Ἁγία Θέκλα εἰς περιοχὴν Κύμης

Κατὰ τὸ 1974 ἐγένετο ἐπισκευὴ τῆς στέγης καὶ καθαρισμὸς τοῦ περιβάλλοντος χώρου, ὡς καὶ διαμόρφωσίς του διὰ τὴν ἀπορροὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων.

Ναὸς Μεταμορφώσεως εἰς Πυργὶ

Ἤρχισεν ὑπὸ συνεργείου τοῦ Κ.Σ.Α. ἡ συντήρησις καὶ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοῦ ναοῦ. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ βορείου τοίχου παρουσίαζον ἀπολεπίσεις. Αἱ τῆς ἐγκαρσίας καμάρας εἶχον ἐπικινδύνως ἀποκολληθῆ ἐκ τῆς τοιχοδομίας. Ἐγένετο ἀποτείχισις αὐτῶν, στερέωσις τῆς τοιχοδομίας καὶ ἐπανατοποθέτησίς των, ἐνῷ εἰς τὰς ἄλλας τοιχογραφίας ἐγένετο στερέωσις, σταθεροποίησις τῶν χρωμάτων καὶ ἐλαφρὸς καθαρισμός. Διεπιστώθη ὅτι εἰς τὸ κάτω τμῆμα τῆς ἁψῖδος, ὑπὸ τὴν παράστασιν τοῦ Μελισμοῦ, ὑπάρχει καὶ τμῆμα παλαιοτέρου στρώματος, δὲν ἐθεωρήθη ὅμως σκόπιμος ἡ ἀποτείχισις τῆς τοιχογραφίας τοῦ 13ου αἰ., καθ' ὅσον εἶναι ἀμφίβολον κατὰ πόσον διατηρεῖται ἡ παλαιοτέρα τοιχογραφία (βλ. καὶ ἀνωτέρω, σ. 24, ἔκθεσιν ἐργασιῶν ὑπὸ τοῦ Κ.Σ.Α.).

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ - ΜΕΛΑΔΙΝΗ

*

ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΛΑΜΙΑΣ

1973

ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΦΟΡΕΙΑΣ

Ἡ Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Λαμίας ἱδρύθηκε τὸ Φλεβάρη τοῦ 1973 μὲ τὴν 9405 ὑπουργικὴ ἀπόφαση (Φ.Ε.Κ. Β/272/28.2.73). Μὲ βάση αὐτὴ τὴν ἀπόφαση ἡ νέα Ἐφορεία ἔπαιρνε στὴν ἁρμοδιότητά της τοὺς νομοὺς Φθιώτιδας καὶ Εὐρυτανίας. Ἡ ἵδρυση αὐτῆς τῆς νέας ἀρχαιολογικῆς μονάδας ὁπωσδήποτε ἐρχόταν νὰ καλύψει ἕνα σοβαρὸ κενὸ στὴν κρατικὴ ἀντιμετώπιση τῶν ἀρχαιολογικῶν προβλημάτων σὲ μιὰ περιοχὴ ὅπου καμιὰ φορὰ δὲν εἶχε ἀναπτυχθεῖ ἕνα ἐπίσημο πρόγραμμα σὲ ἔκταση καὶ σοβαρότητα τέτοια ποὺ νὰ καλύπτει ἀποφασιστικὰ ὅλες τὶς δραστηριότητες, τὶς σχετικὲς μὲ τὴ διάσωση καὶ τὴν ἀξιοποίηση τῶν ἀρχαιοτήτων μιᾶς τόσο σημαντικῆς περιοχῆς. Παράλληλα ὅμως ἡ ἴδια αὐτὴ ἵδρυση δημιουργοῦσε τεράστια προβλήματα ὀργανωτικά. Ὡστόσο μὲ μιὰ τρομερὴ προσπάθεια ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τῆς Ἐφορείας, ποὺ τὸ ἀποτελοῦσαν ἕνας μόνιμος Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων καὶ τρεῖς ἔκτακτοι ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ[1] καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἔκτακτου Ἐπιμελητῆ Ἀρχαιοτήτων Λαμίας[2], στάθηκε δυνατὸ μέσα σὲ πολὺ μικρὸ διάστημα νὰ γίνουν μερικὰ πολὺ βασικὰ ἔργα στὴ Λαμία, ποὺ θὰ βοηθοῦσαν στὴ σωστὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ ἄσκηση τοῦ κύριου ὑπηρεσιακοῦ ἔργου τῆς νεογέννητης Ἐφορείας. Τὰ ἔργα αὐτὰ ἦταν τὰ ἀκόλουθα:

(α) Ἐκμίσθωση νέων γραφείων. Ἡ παλιὰ ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ τῆς Λαμίας στεγαζόταν σὲ δυὸ ὑπόγεια δωμάτια τῆς Νομαρχίας. Μέσα σ' αὐτὰ τὰ δωμάτια κιβώτια, μάρμαρα, βιτρίνες καὶ ἄνθρωποι δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐπιβιώσουν, ἔπρεπε λοιπὸν ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ νὰ βρεθεῖ ἕνα κεντρικὸ διαμέρισμα ποὺ νὰ μποροῦσε νὰ ἐξυπηρετήσει δυὸ σκοπούς. Πρῶτα τὴν ἄσκηση τοῦ διοικητικοῦ ἔργου τῆς Ἐφορείας καὶ δεύτερο τὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς σύντονου προγράμματος ποὺ θὰ εἶχε σχέσεις μὲ τὴν ἀξιοποίηση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ τῆς περιοχῆς, ὑλικοῦ ποὺ βρισκόταν στὰ ὑπόγεια τῆς Νομαρχίας, σὲ διάφορα δημοτικὰ σχολειὰ ἢ κοινοτικὰ καταστήματα τῆς περιοχῆς ἢ σὲ ἄλλους ἀνοιχτοὺς χώρους, ὅπου εἶχαν ἤδη ἐντοπιστεῖ ἀπὸ ἀρχαιολόγους ἢ ἰδιῶτες στὸ παρελθόν[3]. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ νοικιάστηκε ὁ τέταρτος ὄροφος μιᾶς κεντρικῆς πολυκατοικίας στὴν πλατεία Ρ. Φεραίου τῆς Λαμίας. Στὸν ὄροφο αὐτό, ποὺ ξεπερνάει τὰ 150 τ.μ., στεγάστηκαν τρία γραφεῖα (γραφεῖο προϊσταμένου, ἐπιστημονικῶν βοηθῶν καὶ γραμματείας) μὲ πλήρη ἐξοπλισμὸ σὲ ἔπιπλα καὶ σκεύη καὶ μιὰ μεγάλη ἀποθήκη ποὺ μὲ κατάλληλη διαμόρφωση χωρίστηκε σὲ δυὸ χώρους. Ὁ ἕνας χρησιμοποιήθηκε καὶ χρησιμοποιεῖται ἀκόμα ὡς ἐργαστήριο γιὰ τὸν καθαρισμὸ καὶ τὴν πρώτη, στοιχειώδη, συντήρηση τῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ προέρχονταν ἀπὸ ἀνασκαφὲς ἢ τυχαῖα εὑρήματα. Ὁ δεύτερος χῶρος διαμορφώθηκε σὲ ἀποθήκη κεραμεικῶν εὑρημάτων ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὶς προϊστορικὲς ἔρευνες ἢ ἀνασκαφὲς καὶ σὲ φωτογραφικὸ ἐργαστήριο.

(β) Μεταφορὰ ἀρχαιοτήτων. Ὅπως εἴπαμε καὶ στὴν ἀρχὴ τὰ ἀρχαῖα ἀντικείμενα τῆς παλιᾶς ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς ἦταν ἀποθηκευμένα στὰ ὑπόγεια τῆς Νομαρχίας. Εἶχαν βέβαια ἀσφάλεια, δὲν ἦταν ὅμως προσιτὰ στὴ μελέτη καὶ σὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἐπιστημονικὴ ἢ διοικητικὴ προσέγγιση. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο ἀποφασίσαμε νὰ κάνουμε δυὸ δουλειὲς γιὰ νὰ ἀξιοποιήσουμε καὶ νὰ κατοχυρώσουμε τὸ ὑλικὸ αὐτὸ διοικητικά: Νέες καταγραφὲς καὶ ἀποδελτιώσεις ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ μεταφορὰ τῶν μικροτεχνημάτων ἀπὸ τὰ ὑπόγεια τῆς Νομαρχίας στὴ νέα ἀποθήκη. Ταυτόχρονα μὲ τὶς νέες αὐτὲς καταγραφὲς ἀποφασίσαμε νὰ καλύψουμε τὸ ἴδιο αὐτὸ ὑλικὸ μὲ ἀποδελτιώσεις καὶ φωτογραφοαρχειοθέτηση. Γιὰ τὴ δουλειὰ αὐτή, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ ποὺ ἀνέλαβε τὶς ἀποδελτιώσεις κατὰ κύριο λόγο, χρησιμοποιήθηκε καὶ ὁ ἔκτακτος φύλακας Δημήτρης Καλαμάτας, ποὺ μὲ ἀξιοθαύμαστη δεκτικότητα πολὺ γρήγορα ἔγινε ἕνας ἔμπειρος ἐργάτης τοῦ φωτογραφικοῦ ἐργαστηρίου καὶ τοῦ ἴδιου φωτογραφικοῦ ἀρχείου, ὅπου μὲ πολλὴ φροντίδα καὶ προσοχὴ τακτοποιοῦσε τὶς φωτογραφίες τῶν εὑρημάτων, νέων καὶ παλιῶν.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ - ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Μέσα στὸ ἴδιο πλαίσιο τῶν πρώτων διοικητικῶν ἐνεργειῶν μας, ποὺ εἶχαν ἄμεση σχέση μὲ τὴν ἀξιοποίηση τῶν ἀρχαιοτήτων τῶν δύο νομῶν, ἀποφασίσαμε νὰ συντάξουμε ἕνα τοπογραφικὸ ἀρχεῖο, μέσα στὸ ὁποῖο θὰ ἔπρεπε νὰ περάσουμε ὅλες τὶς τοπογραφικὲς πληροφορίες, προφορικὲς ἢ βιβλιογραφικές. Ἡ σύνταξη αὐτοῦ τοῦ τοπογραφικοῦ ἀρχείου φυσικὰ δὲ σκόπευε μόνο στὴν ἄσκηση ἑνὸς ὑπηρεσιακοῦ καθήκοντος. Εἶχε πρῶτα καὶ κύρια τὴν προ-

1. Οἱ ἐπιστημονικοὶ αὐτοὶ βοηθοὶ εἶναι οἱ δεσποινίδες Μαρ. Βλασσοπούλου, Αἰκ. Κυπαρίσση καὶ ἡ κυρία Πολυξένη Τσόγκα, ἀρχαιολόγοι. Τοὺς ἐκφράζω τὴν εὐγνωμοσύνη μου καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ γιὰ τὴν πολύτιμη βοήθεια ποὺ μοῦ προσέφεραν σὲ μιὰ ἐποχὴ πραγματικὰ ἡρωική.

2. Εἶναι ὁ καθηγητὴς τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας καὶ ἱστορικὸς συγγραφέας κ. Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου. Γνήσιος Ρουμελιώτης, μὲ μεράκι, ζῆλο καὶ ἀγάπη γιὰ τὴν ἱστορία τῆς περιοχῆς του. Δούλεψε καὶ δουλεύει γιὰ τὸν τόπο αὐτὸ μὲ νεανικότητα θαυμαστή. Εἶδε τὴν ἵδρυση τῆς Ἐφορείας μὲ συγκίνηση καὶ ἀγάπη, γι' αὐτὸ στάθηκε πάντα κοντά μας. Τὸν εὐγνωμονῶ.

3. Ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε τοὺς ἀρχαιολόγους A. Wace, Bequignon, Hope Simpson καὶ Lanzenby, Θ. Σπυρόπουλο καὶ Ἀλεξάνδρα Ἰωαννίδη καὶ τὸν ἱστορικὸ τῆς περιοχῆς Τ. Παπαναγιώτου.

οπτική νὰ προωθήσει τὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ προγράμματος ποὺ θὰ κάλυπτε σὲ πρῶτο στάδιο τὴν ἀναζήτηση καὶ τὸν ἐντοπισμὸ νέων ἀρχαιοτήτων καὶ τὴν ταύτιση τῶν παλιῶν. Σὲ δεύτερο πάλι στάδιο θὰ προχωροῦσε στὴν ἔρευνα τῶν ἐντοπισμένων ἀρχαιοτήτων καὶ τὴν ἔνταξή τους μέσα σὲ ἕνα πρόγραμμα ἐπιστημονικῆς ἀξιοποίησης. Γιὰ τὴν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ ἄρχισε ἀμέσως ἀπὸ τοὺς πρώτους μῆνες μιὰ σειρὰ ἐξορμήσεων ποὺ σκοπὸ εἶχε νὰ καλύψει ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς Φθιώτιδας σὲ πρῶτο στάδιο καὶ τῆς Εὐρυτανίας. Οἱ ἐξορμήσεις αὐτὲς δὲν εἶχαν ἕνα αὐστηρὰ ἀμετακίνητο πρόγραμμα. Οἱ δυσκολίες γιὰ τὴν ἀπασχόληση ντόπιων ἐργατῶν, ἡ ἔλλειψη εἰδικευμένου προσωπικοῦ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ βοηθήσει αὐτὸ τὸ πρόγραμμα καὶ τέλος τὰ πολὺ μικρὰ ποσὰ ποὺ χορηγοῦνταν γι' αὐτὸν τὸ σκοπό, δὲ μᾶς ἄφηναν νὰ προγραμματίσουμε ἀπὸ πρὶν καὶ μὲ μεγάλες χρονικὲς προοπτικὲς τὶς ἐπιφανειακὲς αὐτὲς ἔρευνες. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο σὲ πολὺ λίγο χρονικὸ διάστημα (Μάη 1973 μέχρι Δεκέμβρη) καλύψαμε περιοχὲς ποὺ εἶναι σκορπισμένες σὲ ὅλη τὴ Φθιώτιδα. Ἔτσι ἔγιναν ἐπιφανειακὲς ἔρευνες στὶς ἀκόλουθες θέσεις.

Περιοχὴ Λοκρίδας

Στὴν περιοχὴ αὐτὴ μὲ κέντρο τὸν Ἔξαρχο καλύψαμε σχεδὸν ὅλη τὴν ἔκταση ἀπὸ τὴ θάλασσα (ἀνατολικὰ τῆς Ἀταλάντης) μέχρι τὴν περιοχὴ τῆς Ἐλάτειας. Τὸ βάρος τῆς ἐπιφανειακῆς ἔρευνας τὸ ρίξαμε στὴ συλλογὴ ἐπιφανειακῶν ὀστράκων μὲ σκοπὸ τὸν ἐντοπισμὸ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ. Γιὰ τὴν ὕπαρξη μιᾶς τέτοιας θέσης εἴμαστε βέβαιοι, γιατὶ ἡ παρουσία τοῦ γνωστοῦ νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ τῆς Ἐλάτειας καὶ ὄχι πολὺ νότια τῆς Χαιρώνειας, δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι ἕνα ἀπομονωμένο φαινόμενο. Ὅλη αὐτὴ ἡ «κοιλάδα», ἀπὸ τὴν Ἀταλάντη μέχρι τὴν Ἐλάτεια, ἔχει τὰ γεωφυσικὰ ἐκεῖνα χαρακτηριστικὰ ποὺ εἶναι τὰ πιὸ συνηθισμένα «κίνητρα» γιὰ τὴν ἵδρυση ἑνὸς προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ. Μικρὲς πεδιάδες γιὰ τὴν ἄσκηση τῶν πρωτογενῶν καλλιεργητικῶν προγραμμάτων τῆς νεολιθικῆς οἰκονομίας, κεφαλόβρυσα, βλάστηση πλούσια γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς καρποσυλλογῆς καὶ τέλος λειβάδια γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς κτηνοτροφίας. Ἡ ἔρευνα ὅμως δὲν ἀπέδωσε τίποτα. Βασικὴ αἰτία ἡ ἔλλειψη δυὸ-τριῶν εἰδικευμένων ἐργατῶν, ποὺ θὰ μποροῦσαν μὲ στοιχειώδη διάθεση νὰ μαζέψουν μερικὰ ὄστρακα ἢ νὰ ἐντοπίσουν κάποιο ἐνδιαφέρον ἐρείπιο. Ἔτσι περιοριστήκαμε μονάχα στὸν ἐντοπισμὸ ἱστορικῶν ἀρχαιοτήτων καὶ στὴν περισυλλογὴ ἐπιφανειακῶν ὀστράκων, ποὺ ἀνάγονται στὴ γεωμετρική, κλασικὴ καὶ ἑλληνιστικὴ περίοδο (Πίν. 332 α).

Περιοχὴ Σπερχειοῦ

Στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἡ ἔρευνα στάθηκε πιὸ τυχερή. Τὰ ἀποτελέσματά της ἀνατρέπουν κυριολεκτικὰ τὶς ἀπόψεις ἐκείνων ποὺ μέχρι τώρα πίστευαν ὅτι ἡ κατοίκηση στὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ ἔφτανε μέχρι τὸ Λιανοκλάδι, τὴ σπουδαία νεολιθικὴ θέση ποὺ ἔσκαψε ὁ Wace, καὶ πὼς πέρα ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ ἡ πυκνὴ δασώδης βλάστηση δὲν ἄφηνε τὴν οἰκιστικὴ ἀνάπτυξη νὰ προωθήσει τὶς δραστηριότητές της. Ἔτσι στὴ θέση Καστρόρραχη καὶ Μηλόρραχη, κοντὰ στὸ χωριὸ Φτέρη, βρήκαμε καὶ μαζέψαμε πολλὰ ὄστρακα νεολιθικῆς καὶ χαλκοκρατικῆς κεραμεικῆς.

Περιοχὴ Ξυνιάδας

Στὴν παλιὰ αὐτὴ ἀποξεραμένη λίμνη πιστεύουμε ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι πολὺ μεγάλο. Ἡ γεωφυσικὴ ὀργάνωση τοῦ χώρου εἶναι μάρτυρας γιὰ τὴν παρουσία εὑρημάτων μὲ σοβαρὸ προϊστορικὸ ἐνδιαφέρον. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιφανειακῆς ἔρευνας εἶναι ἡ περισυλλογὴ προϊστορικῶν ὀστράκων ἀπὸ τὴ θέση Τούμπα. Στὴ θέση αὐτὴ πιστεύω ὅτι ὑπάρχει ἕνας σπουδαῖος οἰκισμὸς τῆς Χαλκοκρατίας. Μιὰ ἀνασκαφὴ ἴσως μᾶς φέρει στὸ φῶς εὑρήματα καὶ τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ἀκόμα (Πίν. 332 β - γ).

Μάρμαρα Φθιώτιδας

Τρία χιλιόμετρα στὰ Ν. τοῦ χωριοῦ ἐντοπίσαμε τὰ λείψανα ἑλληνιστικοῦ τείχους. Πρέπει νὰ εἶναι τὸ τεῖχος τῆς ἀκρόπολης μιᾶς μικρῆς ἑλληνιστικῆς πόλης γιὰ τὴν ὁποία δὲν ἔχουμε καμιὰ γραπτὴ μαρτυρία. Κοντὰ στὴν ἀκρόπολη, μέσα σ' ἕνα πυκνὸ δάσος ἀπὸ χαμηλὰ δέντρα βρήκαμε πολλοὺς τάφους. Ὅλοι ἦταν καταστραμμένοι ἀπὸ τὶς βροχὲς ἢ τοὺς ἀρχαιοκάπηλους. Κανένα κεραμεικὸ ὄστρακο δὲ μᾶς βοήθησε γιὰ τὴ χρονολόγησή τους. Ἀσφαλῶς μὲ τὸ σκάψιμό τους θὰ δώσουν στοιχεῖα γιὰ τὴν παραπέρα μελέτη τους.

Περιοχὴ Ἀχινοῦ

Γιὰ τὴν περιοχὴ αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἀκόμα ποὺ ἡ Φθιώτιδα ὑπαγόταν διοικητικὰ στὴν τότε Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Βόλου, ὑπῆρχαν πληροφορίες ἐνδιαφέρουσες. Οἱ πληροφορίες αὐτὲς ἔλεγαν πὼς σ' ὅλα τὰ ἀνατολικά, χωρὶς βλάστηση καὶ γεμάτα πέτρα πρανὴ τοῦ βουνοῦ, ποὺ ὑψώνεται στὰ ΒΔ. τῆς Πελασγίας καὶ τοῦ Ἀχινοῦ, ὑπῆρχαν σπήλαια μὲ λείψανα ἀπὸ προϊστορικὲς οἰκήσεις. Τὶς πληροφορίες αὐτὲς εἶχε ὡς σκοπὸ ἡ ἔρευνα ποὺ ἀναπτύχτηκε στὴν περιοχὴ νὰ ἐλέγξει. Κι ἀκόμα νὰ διαπιστώσει ἂν ὑπῆρχε δυνατότητα νὰ γίνει μιὰ ἀνασκαφὴ μέσα σ' αὐτὰ τὰ σπήλαια καὶ νὰ μελετηθοῦν οἱ ἐπιχώσεις τους, ποὺ ὁπωσδήποτε θὰ μποροῦσαν νὰ μᾶς δώσουν στοιχεῖα σπουδαῖα γιὰ τὴ μελέτη τῆς προϊστορίας ὅλης τῆς περιοχῆς. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἔρευνας στάθηκαν, θὰ μπορούσαμε νὰ

ποῦμε, ἱκανοποιητικά. Σ' ὅλα τὰ σπήλαια ποὺ ἐπισκεφτήκαμε βρήκαμε ὄστρακα μεσοελλαδικὰ καὶ διαπιστώσαμε ὅτι οἱ ἐπιχώσεις μέσα σ' αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ πήγαιναν σὲ μεγάλο βάθος. Μαζὶ ὅμως μὲ τὶς αἰσιόδοξες αὐτὲς διαπιστώσεις εἴδαμε πὼς ἡ ἔρευνα τῶν σπηλαίων αὐτῶν εἶναι πολὺ δύσκολη, ἂν ὄχι ἀδύνατη, γιὰ δυὸ λόγους. Πρῶτα γιατὶ ἡ πρόσβασή τους εἶναι τρομερὰ δύσκολη γιὰ γεωφυσικοὺς λόγους. Μιὰ ἀνασκαφὴ στὶς θέσεις αὐτὲς χρειάζεται ὁπωσδήποτε μόνιμη ἐγκατάσταση, ποὺ θὰ μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς ἀνάγκες τῆς ἀνασκαφῆς. Ὁ δεύτερος λόγος εἶναι ἡ παρουσία νεκρῶν στρωμάτων ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὰ περιττώματα καὶ τὰ ἄλλα ἄχρηστα ὑλικὰ τῶν αἰγοπροβάτων ποὺ καταφεύγουν κατὰ καιροὺς ἐκεῖ μέσα (Π ί ν. 333 α).

Περιοχὴ Ν. Μοναστηρίου

Στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἐντοπίσαμε τρεῖς νεολιθικοὺς οἰκισμούς. Οἱ οἰκισμοὶ αὐτοὶ μαζὶ μὲ ἕναν ἄλλο πολὺ μεγαλύτερο, ποὺ ἐντοπίσαμε ἀργότερα στὴ θέση Μάτι Δομοκοῦ, ἀσφαλῶς ἀποτελοῦν τὸν πολιτιστικὸ σύνδεσμο ἀνάμεσα στὴ νεολιθικὴ Θεσσαλία καὶ στὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ. Ἡ κεραμεικὴ ποὺ μαζέψαμε ἀπὸ τὶς ἐπιφάνειες τῶν οἰκισμῶν αὐτῶν ἀνάγεται σ' ὅλες τὶς περιόδους τῆς νεολιθικῆς κεραμεικῆς. Ἰδιαίτερη ἐντύπωση προξενεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ τὰ ὄστρακα ποὺ μαζέψαμε στὴν ἐπιφάνεια ἀνήκει στὴ γραπτὴ κεραμεικὴ τῆς φάσης τῶν πρώιμων γραπτῶν καὶ τῆς φάσης τῶν solid καὶ linear styles τῆς μέσης νεολιθικῆς περιόδου. Ὅσο γιὰ τὰ ἄλλα μικρά, ἐπιφανειακὰ εὑρήματα εἶναι ἐργαλεῖα ἀπὸ πυριτόλιθο, ὀψιανό, κόκαλο καὶ πηλό. Αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ ἐργαλεῖα, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο ἐπιφανειακὸ εὕρημα, δείχνουν τὴν πολιτιστικὴ ταυτότητα τῆς περιοχῆς σὐτῆς μ' ἐκείνη τῆς νοτιοδυτικῆς Θεσσαλίας, ὅσο ἀφορᾶ στὴ νεολιθικὴ ἐποχή. Γιατὶ αὐτὰ τὰ εὑρήματα εἶναι ποὺ μᾶς δείχνουν πὼς καὶ στοὺς νεολιθικοὺς αὐτοὺς οἰκισμοὺς εἶχαν ἀσκηθεῖ μορφὲς οἰκονομίας ποὺ εἶχαν σχέση μὲ τὴ γεωργοκτηνοτροφία. Ὅπως ἀκριβῶς δηλαδὴ καὶ στοὺς οἰκισμοὺς τῆς Θεσσαλίας. Τὸ συμπέρασμα ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴν περιορισμένη αὐτὴ ἔρευνα καὶ τὰ πρῶτα ἀποτελέσματά της εἶναι πὼς μιὰ δοκιμαστική, ἔστω, ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στοὺς οἰκισμοὺς θὰ ἔδινε τὴ δυνατότητα νὰ ἐρευνηθοῦν μὲ σωστὸ τρόπο οἱ σχέσεις ἀνάμεσα σὲ δυὸ πολὺ σπουδαῖες περιοχὲς τῆς ἑλληνικῆς Προϊστορίας (Π ί ν. 333 β - γ).

Περιοχὴ Πελασγίας

Γιὰ τὴν περιοχὴ αὐτὴ ἰσχύει ὅ,τι εἴπαμε γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἀχινοῦ (βλ. παραπ. σ. 514).

Περιοχὴ Ἀσωποῦ

Γιὰ τὴν περιοχὴ αὐτὴ θὰ μιλήσουμε ὅταν ἀναφερθοῦμε στὴν ἀνασκαφὴ στὴ θέση Γέφυρα (βλ. σ. 516).

Περιοχὴ Μακρακώμης καὶ Πλατυστόμου

Καὶ στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἔγιναν ἐπιφανειακὲς ἔρευνες ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματά τους ἔχουν ἐνσωματωθεῖ στὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς στὸ Πλατύστομο (βλ. σ. 516).

Περιοχὴ Μελιταίας Δομοκοῦ

Γιὰ τὴν περιοχὴ αὐτὴ ὑπῆρχαν δύο εἰδῶν πληροφορίες. Πρῶτα ἔρχονταν οἱ πληροφορίες ποὺ μιλοῦσαν γιὰ προϊστορικὰ εὑρήματα στὰ ΝΑ. τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ Μελιταία[4], ὄστρακα τῆς νεώτερης νεολιθικῆς καὶ ἕνα εἰδώλιο τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Φυσικὰ τὰ εὑρήματα αὐτὰ ἦταν ἐπιφανειακὰ καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἔπρεπε μὲ κάθε τρόπο νὰ γίνει μιὰ ἔρευνα σ' ὅλη τὴν περιοχή, γιὰ νὰ ἐντοπιστεῖ ἡ θέση ἀπ' ὅπου προέρχονταν τὰ ὄστρακα καὶ τὸ εἰδώλιο. Ὕστερα, χρονικὰ ἐννοῶ, ἔρχονταν οἱ πληροφορίες οἱ σχετικὲς μὲ τὶς δοκιμαστικὲς ἀνασκαφὲς ποὺ ἔγιναν πάνω στὸ μοναστήρι τῆς Ἁγίας Τριάδας, κι αὐτὸ στὰ ΝΑ. τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ. Οἱ ἀνασκαφὲς αὐτὲς εἶχαν φέρει στὸ φῶς τὰ λείψανα ἀπὸ πολλὰ ἀρχαῖα κτίσματα ποὺ ἔδειχναν πὼς στὴ θέση αὐτὴ πρέπει νὰ ἁπλωνόταν ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη τῆς ἀρχαίας Μελιταίας[5]. Ἔτσι ἡ τοπογραφικὴ ἔρευνα ποὺ πραγματοποιήσαμε στὴν περιοχὴ τῆς Μελιταίας εἶχε βασικὸ σκοπὸ νὰ ἐκμεταλλευτεῖ αὐτὲς τὶς δυὸ πληροφορίες. Νὰ διαπιστώσει ἀκόμα τὴν πιθανότητα ποὺ ὑπῆρχε νὰ συσχετιστοῦν τὰ εὑρήματα τοπογραφικά. Νὰ δοῦμε ἂν ὁ προϊστορικὸς χῶρος εἶχε κάποια σχέση μὲ τὴ θέση, ὅπου ἐντοπίστηκαν τὰ ἱστορικὰ εὑρήματα μὲ τὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ποὺ εἴπαμε.

Ἡ πρώτη παρατήρηση ποὺ κάναμε ἦταν πὼς ὁ συσχετισμὸς δὲν μποροῦσε νὰ γίνει. Τὰ νεολιθικὰ ὄστρακα ποὺ δημοσίεψε ὁ καθηγητὴς Μπακαλάκης (βλ. ὑποσημ. 4) προέρχονταν ἀπὸ μιὰ θέση ποὺ εἶναι πάνω ἀπὸ 2 χλμ. δυτικὰ ἀπὸ τὴν «ἀκρόπολη» τῆς Μελιταίας. Αὐτὸ βέβαια δὲ σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε τὸ ἐνδεχόμενο πὼς καὶ ἄλλοι προϊστορικοὶ οἰκισμοὶ εἶχαν ἱδρυθεῖ στὴν περιοχή. Ὁ χρόνος ὅμως ποὺ διαθέσαμε γιὰ τὴν περιοχὴ ξοδεύτηκε πιὸ πολὺ στὶς μικροανασκαφὲς ποὺ κάναμε σὲ τάφους, σκορπισμένους σ' ὅλη τὴν περιοχή, γιὰ νὰ τοὺς σώσουμε ἀπὸ τὴν ἀρχαιοκαπηλικὴ σκαπάνη, ποὺ σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ εἶναι ἀρκετὰ δραστήρια. Ἡ δεύτερη παρατήρηση ἦταν πὼς τὰ εὑρήματα πάνω στὴν «ἀκρόπολη» εἶναι πολὺ σημαντικὰ καὶ πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ συνεχιστεῖ ἡ ἀνασκαφή. Οἱ ἐλπίδες εἶναι πολὺ βάσιμες γιὰ εὑρήματα σημαντικὰ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς πόλης καὶ πολύτιμα γιὰ μιὰ ἐνδεχόμενη μουσειακὴ ἔκθεση.

Τέλος πρέπει ν' ἀναφέρουμε πὼς στ' ἀποτελέσμα-

4. Γ. Μπακαλάκη, Θεσσαλικὰ Β (1959), σ. 80 κ.ἑ.

5. Στὴ θέση αὐτὴ ἔκανε ἀνασκαφὲς ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων Ἀλεξάνδρα Ἰωαννίδη.

τα τῆς ἔρευνας στὴν περιοχὴ αὐτὴ πρέπει νὰ προσγραφτοῦν οἱ περισυλλογὲς προϊστορικῶν καὶ ἱστορικῶν ὀστράκων ποὺ κάναμε στὴν περιοχὴ καὶ τὰ ἀσήμαντα κτερίσματα ποὺ μαζέψαμε ἀπὸ τοὺς τάφους ποὺ καθαρίσαμε (Πίν. 334 α - β).

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Περιοχὴ Φθιώτιδας

Ἡ περιοχὴ τῆς Φθιώτιδας παρουσιάζει μεγάλο ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον. Γιατί, ὅπως εἴπαμε καὶ στὴν ἀρχή, ὁ νομὸς τῆς Φθιώτιδας καὶ ὁ νομὸς τῆς Εὐρυτανίας δὲν ἀνῆκαν ποτὲ μέχρι τὸ Φλεβάρη τοῦ 1973, ὡς κύρια γεωγραφικὴ περιοχή, σὲ κάποια ἀπὸ τὶς ἀρχαιολογικὲς Ἐφορεῖες. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο ἡ δραστηριότητα ποὺ ἀναπτυσσόταν στὸ χῶρο της εἶχε πάντα τὸ χαρακτήρα μιᾶς περιφερειακῆς δραστηριότητας καὶ σὲ χρονικὴ ἔκταση καὶ σὲ πιστωτικὲς δυνατότητες. Ἐξαίρεση σ' αὐτὴ τὴ «διοικητικὴ» μοῖρα τῆς περιοχῆς ἀποτελοῦν οἱ δυὸ ἀνασκαφὲς ποὺ πραγματοποιήθηκαν στὸ Λιανοκλάδι[6] καὶ στὴ Μελιταία[7] ἀπὸ τὴν τότε Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων στὴ Θήβα, Ἀλεξάνδρα Ἰωαννίδη. Αὐτὲς οἱ δυὸ ἀνασκαφὲς ἔχουν τὸ χαρακτήρα τοῦ σοβαροῦ ἔργου καὶ ἡ συνέχισή τους θὰ μᾶς ὁδηγήσει ἀσφαλῶς σὲ πολὺ σημαντικὲς διαπιστώσεις.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ λοιπὸν ἡ Ἐφορεία τῆς Λαμίας προγραμμάτισε μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀνασκαφές, ποὺ ἀρχικὰ θὰ εἶχαν τὸ χαρακτήρα τῶν δοκιμῶν, ἀλλὰ ὁ ἀπώτερος σκοπὸς ἦταν νὰ ἐντοπιστοῦν οἱ σπουδαιότερες ἀρχαιότητες καὶ στὴ θέση αὐτὴ νὰ συνεχιστεῖ μὲ τακτικὴ πιὰ ἀπασχόληση τὸ ἀνασκαφικὸ ἔργο. Στὸν προγραμματισμὸ αὐτὸ ἔπαιξαν προσανατολιστικὸ ρόλο δυὸ πληροφοριακὲς πηγές: (α) οἱ φιλολογικὲς μαρτυρίες ποὺ μιλοῦσαν γιὰ πόλεις ἢ ὀχυρωμένες θέσεις ποὺ εἶχαν σχέση μὲ πόλεις καὶ (β) τὰ ἐπιφανειακὰ εὑρήματα ποὺ εἶχαν γίνει κατὰ καιροὺς καὶ ἔδειχναν πὼς στὶς θέσεις αὐτὲς πρέπει νὰ ὑπῆρχε προϊστορικὸς οἰκισμὸς ἢ ἱστορικὴ πόλη.

Ἀσωπὸς (Γέφυρα)

Στὴ θέση αὐτή, ποὺ βρίσκεται πάνω στὸν παλιὸ δρόμο ποὺ πάει ἀπὸ τὰ ὑψώματα τοῦ Μπράλου στὴν Ἀθήνα, ἐντοπίστηκαν ἀπὸ παλιότερες ἐπιφανειακὲς ἔρευνες λείψανα ἀπὸ οἰκοδομήματα, ὄστρακα καὶ ταφικοὶ λάκκοι σκορπισμένοι σὲ διάφορα σημεῖα τῆς περιοχῆς. Φυσικὰ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ γίνει καμιὰ ὑπόθεση γιὰ τὴ θέση αὐτή, γιατὶ ὅλα τὰ γνωστὰ τοπωνύμια, ἀπὸ φιλολογικὲς κυρίως πληροφορίες, εἶχαν κατὰ καιροὺς ταυτιστεῖ μὲ ἄλλες θέσεις ποὺ βρίσκονταν μακριὰ ἀπὸ τὰ σκόρπια αὐτὰ λείψανα, ποὺ φαίνονταν στὴν ἐπιφάνεια καὶ στήριζαν προσδοκίες γιὰ εὑρήματα σπουδαιότερα καὶ προοπτικὲς ἀνασκαφικῶν ἔργων σημαντικές[8].

Μ' αὐτὴ τὴ θεωρητικὴ προετοιμασία ὀργανώσαμε τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Γέφυρας. Ὁ βασικὸς ἀνασκαφικὸς σκοπὸς ἦταν νὰ διευρυνθεῖ στὴν παρυφὴ τοῦ παλιοῦ ἐθνικοῦ δρόμου ἕνα σπηλαιοειδὲς ἄνοιγμα ποὺ φαινόταν σὲ σχῆμα Δ πάνω στὸ ἀνατολικὸ πρανὲς τοῦ λόφου ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ τὶς Τραχίνες Πέτρες καὶ ἐκφυλίζεται στὸ τέλος σὲ μικρὰ ὑψώματα σκεπασμένα ἀπὸ θαμνώδη βλάστηση καὶ πολλὰ ἀπρόσωπα κεραμίδια. Γιὰ τὸ ἄνοιγμα αὐτὸ ὑπῆρχε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὑποψία ὅτι πιθανὸ νὰ ἔχει σχέση μὲ κάποιο ταφικὸ κατασκεύασμα, ὅμοιο μ' αὐτὰ ποὺ βρίσκονται πολλὰ στὴν περιοχή, ἰδιαίτερα πάνω στὰ πρανὴ ποὺ κατεβαίνουν ἀπὸ τὴν Οἴτη καὶ σ' ἄλλες ἀκόμα χαμηλότερες περιοχές. Τὰ ταφικὰ αὐτὰ κατασκευάσματα ἔχουν κάθε φορὰ πάνω ἀπὸ τὸν κύριο ταφικὸ θάλαμο ἕνα ρηχὸ σκάψιμο, ποὺ φαίνεται σὰν μιὰ μικρὴ ἄβαθη κόγχη, προορισμένη γιὰ νὰ δεχτεῖ κάποιο ἀνάγλυφο σχετικὸ μὲ τὸ νεκρὸ ποὺ ἦταν θαμμένος στὸ νεκρικὸ θάλαμο. Πιστέψαμε λοιπὸν στὴν ἀρχὴ πὼς αὐτὸ τὸ «δελτοειδὲς» ἄνοιγμα ποὺ φαινόταν στὸ πρανὲς πάνω ἀπὸ τὴν παρυφὴ τοῦ δρόμου, εἶχε σχέση μὲ τὶς ἄβαθες αὐτὲς κόγχες τῶν τάφων τῆς Οἴτης καὶ πὼς κάτω ἀπὸ τὴν κόγχη αὐτὴ θὰ ἔπρεπε νὰ βροῦμε τὸν κύριο τάφο. Ὅλες αὐτὲς οἱ σκέψεις ὅμως στάθηκαν ὑποθέσεις ποὺ δὲν ἐπαληθεύτηκαν στὸ τέλος. Τάφος δὲ βρέθηκε. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερε στὸ φῶς πλῆθος μεγάλο ἀπὸ ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ κεραμεική, κομμάτια ἀπὸ μαρμάρινα μικρὰ ἀγάλματα, στῆλες ἐπιτύμβιες καὶ ἕνα μικρὸ περίεργο κτίσμα. Τὸ κτίσμα αὐτό, μέχρι σήμερα ποὺ γράφω τὶς γραμμὲς αὐτές, δὲν μπόρεσα νὰ τὸ μελετήσω. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ περιγράψω σωστὰ τὴν κατασκευή του ἢ νὰ ὑποθέσω κάτι σοβαρὸ γιὰ τὴ λειτουργία του στὴν ἀρχαιότητα. Τὸ μόνο ποὺ θὰ μποροῦσα νὰ πῶ μὲ πολὺ δισταγμὸ καὶ βαθιὰ ἐπιφυλακτικότητα, εἶναι πὼς τὸ κτίσμα αὐτὸ θὰ ἦταν κάποιο ταφικὸ μνημεῖο ποὺ μὲ τὸν καιρὸ εἶχε πάρει τὸ χαρακτήρα τοῦ ἱεροῦ, ὅπου κάποια θεότητα σχετικὴ μὲ τὴν προστασία τῶν ὁδοιπόρων ἢ τῶν ἄλλων ξωμάχων τῆς ἐποχῆς λατρευόταν στὸ μέρος αὐτὸ χωρὶς πολλὴ λαμπρότητα καὶ πλοῦτο, ὅπως μαρτυροῦν τὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἡ κατασκευή του.

Πλατύστομο[9]

Τὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ Πλατυστόμου τὴν ἀποφασίσαμε, ἐπειδὴ ὅλη ἡ ἔκταση αὐτὴ εἶχε προ-

6. ΑΑΑ VI (1973), σ. 395-401 καὶ ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 281.

7. ΑΑΑ V (1972), σ. 47 κ.ἑ. καὶ ΑΔ ὅ.π. σ. 281.

8. Γιὰ τὴν περιοχὴ αὐτὴ βλ. Béquignon, La Vallée du Spercheios. Ἡρόδοτος 7, 199. Antiquity 33 (1959), σ. 103-104. W. Pritchett, Studies in Greek Ancient Topography, μέρος I (1965).

9. Γιὰ τὴν περιοχὴ αὐτὴ ὑπάρχει πλήρης βιβλιογραφικὴ πληροφόρηση στὴ Realencyclopädie XVI, I στὸ λῆμμα Μακρακώμη.

βλήματα προστασίας. Οἱ ἰδιοκτῆτες διαμαρτύρονταν συνεχῶς γιὰ τὰ χωράφια τους ποὺ δὲν τοὺς ἄφηνε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία νὰ τὰ καλλιεργήσουν. Οἱ ἀρχαιοκάπηλοι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἔβγαζαν κάθε τόσο τάφους στὴν ἐπιφάνεια καὶ δημιουργοῦσαν καταστροφὲς καὶ ἐμπόδια στὴν ἔρευνα. Τέλος οἱ ντόπιοι αὐτοσχέδιοι ἀρχαιολόγοι μιλοῦσαν γιὰ τέρατα καὶ σημεῖα. Γιὰ ἀρχαῖα ἀγάλματα καὶ γιὰ θαμμένες πολιτεῖες καὶ ξεσήκωναν τὰ μυαλὰ τῶν παραγόντων τῆς περιοχῆς, ποὺ κάθε τόσο ζητοῦσαν τὴν «ἀξιοποίησή» της καὶ κατηγοροῦσαν τὴν ὑπηρεσία μας γιατὶ δὲν ἔβαζε μπρὸς προγράμματα ἀνασκαφῶν καὶ ἀρχαιολογοχωρικῆς ὀργάνωσης. Ἤθελαν μὲ κάθε τρόπο νὰ δοῦν στὴν περιοχή τους τὶς γνωστὲς ἀρχαιολογικὲς περιφράξεις καὶ τὸ αὐστηρὸ πηλήκιο τοῦ ἀρχαιοφύλακα. Ἀποφασίσαμε λοιπὸν τὴν ἀνασκαφὴ σὲ μιὰ περιοχὴ ποὺ βρίσκεται στὰ ἀνατολικὰ πρανὴ τῆς ἀρχαίας ἀκρόπολης τῆς Μακρακώμης (βλ. ὑποσημ. 9) καὶ βρίσκεται ἀνάμεσα στὰ σημερινὰ χωριὰ Μακρακώμη καὶ Πλατύστομο. Στὴ θέση ποὺ ἀποφασίσαμε νὰ κάνουμε τὴ μικρὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἶχαν ἐντοπιστεῖ ἀπὸ τὸν προηγούμενο Ἐπιμελητὴ Ἀρχαιοτήτων κ. Θ. Σπυρόπουλο λείψανα κτισμάτων ποὺ ἀποδόθηκαν στὴν προϊστορικὴ περίοδο. Τὰ λείψανα αὐτὰ σώζονταν στὸ ὕψος μιᾶς σειρᾶς δόμων καὶ ἀποτελοῦσαν εὐθύγραμμες κατόψεις οἰκοδομημάτων. Οἱ διαστάσεις τους ποικίλλουν καὶ καμιὰ φορὰ δὲν μᾶς ὁδηγοῦν στὴ σύνθεση κάποιου συμπεράσματος σχετικοῦ μὲ τὴ μορφὴ τοῦ οἰκοδομήματος ἢ τὴ λειτουργία του. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸ πρόβλημα αὐτό, τὸ ἄμεσο, θὰ λέγαμε, ποὺ εἶχε σχέση μὲ τὴν κατανόηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τῶν λειψάνων, ἡ ἀνασκαφὴ ἦταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐπιβαρυμένη μὲ τὸ χρονολογικὸ προσδιορισμό τους. Οὔτε ἡ δομὴ τῶν ἐρειπίων, οὔτε ἡ συσχέτιση μεταξύ τους, οὔτε τὰ ἐλάχιστα κεραμεικὰ εὑρήματα βοηθοῦσαν σὲ κάποια χρονολογικὴ προσέγγιση. Οἱ πέτρες ποὺ εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὸ χτίσιμο τῶν οἰκοδομημάτων αὐτῶν ἦταν μεγάλες, δουλεμένες οἱ πιὸ πολλὲς καὶ βαλμένες μὲ βάση κάποιο δομικὸ πρόγραμμα. Ὁπωσδήποτε ὅμως τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν μποροῦσαν νὰ μᾶς βοηθήσουν, γιατὶ ἡ σειρὰ τῶν δόμων ποὺ σωζόταν ἦταν μέρος ἀπὸ τὴ θεμελίωση τῶν κτισμάτων, ὅπως ἀποδείχτηκε μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου. Ὅσο γιὰ τὴν κεραμεικὴ στάθηκε ἀδύνατο νὰ συσχετιστεῖ μὲ κάποια ἀπὸ τὶς γνωστὲς κεραμεικὲς τεχνοτροπίες. Κεραμίδια χοντρά, κόκκινα, μὲ τὴν ἐπιφάνειά τους γεμάτη ἀπὸ ὀξειδώσεις ποὺ ἐμπόδιζαν τὴν ἐκτίμηση τοῦ πηλοῦ ἢ τοῦ πλασίματος. Μιὰ κεραμεικὴ «ἄτυπη», θὰ λέγαμε, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι πρωτοελλαδική, ἀλλὰ καὶ πολὺ εὔκολα ρωμαϊκὴ ἢ βυζαντινή (Πίν. 334 γ-δ). Γι' αὐτοὺς ὅλους τοὺς λόγους ἡ ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα περιορίστηκε μονάχα στὸν καθαρισμὸ τῶν ἄσημων αὐτῶν λειψάνων χωρὶς νὰ στηρίξουμε πάνω σ' αὐτὴ τὴ δουλειὰ προοπτικὲς γιὰ μιὰ παραπέρα ἔρευνα. Τὸ τελικὸ συμπέρασμα ἦταν πὼς ὅλα αὐτὰ τὰ μικρὰ ντουβαράκια, τὰ ἄτυπα ὄστρακα καὶ τὰ σκουριασμένα καρφιὰ ἢ ἄλλα σιδερένια ἐλάσματα δὲν εἶχαν καμιὰ σχέση μὲ κάποιο προϊστορικὸ οἰκισμό. Ἴσως μονάχα νὰ ἀνῆκαν σὲ κάποια στρατιωτικὴ ἐγκατάσταση τῆς ἱστορικῆς περιόδου, ὅπου διέμενε κάποια στρατιωτικὴ δύναμη ἐπιφορτισμένη μὲ τὴν ἀποστολὴ νὰ φυλάει τὸ πέρασμα ποὺ τοποθετεῖται στὸ σημερινὸ Πλατύστομο καὶ φέρνει ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ στὴ Θεσσαλία (βλ. ὑποσημ. 9).

Λιανοκλάδι

Τὸ Λιανοκλάδι εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῶν Wace καὶ Thompson[10]. Εἶναι ἕνας μεγάλος προϊστορικὸς οἰκισμὸς ποὺ βρίσκεται στὴ θέση Παλιόμυλος, 3 χλμ., πάνω κάτω, νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸ σημερινὸ Λιανοκλάδι καὶ πάνω στὸ δρόμο ποὺ φέρνει ἀπὸ τὸ Λιανοκλάδι στὰ Λουτρὰ τῆς Ὑπάτης. Ὁ οἰκισμὸς σκάφτηκε ἀπὸ τὸ Wace τὸν Ἰούνη τοῦ 1909 καὶ πρόσφατα ἀπὸ τὴν Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων Ἀλεξ. Ἰωαννίδη[11]. Σύμφωνα μὲ τὴν πρώτη ἀνασκαφὴ οἱ ἀρχὲς τοῦ οἰκισμοῦ φτάνουν στὴ μέση νεολιθικὴ περίοδο. Πάνω σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν πληροφορία στηρίξαμε τὸ σκεπτικὸ τῆς ἀπόφασής μας, γιὰ νὰ ἐπιχειρήσουμε μιὰ νέα δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή. Σκεφτήκαμε λοιπὸν πὼς μιὰ τέτοια περιοχή, ὅπως αὐτὴ τοῦ Παλιόμυλου, κοντὰ στὸ ποτάμι (Σπερχειὸς) καὶ πάνω στοὺς δρόμους ποὺ συνδέουν τὴ νότια μὲ τὴ βόρεια Ἑλλάδα, τὶς πλούσιες πεδιάδες τῆς Θεσσαλίας μὲ τὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ καὶ πιὸ νότια τὴν κατοικημένη ἀπὸ τὴν παλαιολιθικὴ ἐποχὴ Βοιωτία, μιὰ τέτοια περιοχὴ ποὺ γειτονεύει μὲ δασωμένα βουνά, πηγὲς πλούσιας πρώτης ὕλης καὶ ἄφθονου κυνηγιοῦ, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ κατοικήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὰ χρόνια τῆς μέσης νεολιθικῆς περιόδου. Πρέπει οἱ ἀρχὲς τῆς κατοίκησης νὰ φτάνουν μέχρι τὴν παλαιολιθικὴ ἐποχή. Καὶ κάτι τέτοιο θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ ἀποδείξουμε μονάχα μὲ μιὰ νέα δοκιμαστικὴ στρωματογραφικὴ ἀνασκαφή, ποὺ σκοπὸ θὰ εἶχε τὸν ἐντοπισμὸ στρωμάτων μὲ κεραμεικὴ τῆς ἀρχαιότερης νεολιθικῆς μὲ πιθανότητες σύνδεσής τους μὲ τὶς προηγούμενες προκεραμεικὲς φάσεις, ποὺ θὰ μᾶς ὁδηγοῦσαν σὲ προσδοκίες καὶ τρόπους ἔρευνας ἐντοπισμοῦ μεσολιθικῶν ἢ παλαιολιθικῶν φάσεων.

Ἀνοίξαμε γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἕνα βαθὺ σκάμμα μέσα στὸ σκάμμα ποὺ εἶχε ἀπομείνει ἀνοιχτὸ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἰωαννίδη. Προχωρήσαμε σὲ βάθος 9 μ. καὶ φτάσαμε στὸ στερεό. Τὸ τελικὸ συμπέρασμα δὲν ἄλλαξε τὴν εἰκόνα. Τὸ Λιανοκλάδι στὸ σημεῖο

10. A. Wace-M. Thompson, Prehistoric Thessaly, Cambridge (1912), σ. 171 κ.ἑ.

11. Γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ βλ. ὑποσημ. 6.

αὐτὸ τουλάχιστον κατοικήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ μέση νεολιθική. Τὰ κεραμεικὰ εὑρήματα αὐτὸ δείχνουν (Π ί ν. 335 α - β). Αὐτὸ ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα δὲν πιστεύουμε πὼς εἶναι τὸ τελευταῖο. Ἡ ἀνασκαφὴ στὸν Παλιόμυλο δὲν εἶπε τὴν τελευταία της λέξη. Ἕνα καινούριο σκάμμια θὰ πρέπει νὰ ἀνοιχτεῖ ὄχι πιὰ στὸ κέντρο τοῦ οἰκισμοῦ, αὐτὸ ἦταν τὸ λάθος μας, ἀλλὰ κοντὰ στὸ ποτάμι. Ἐκεῖ θὰ πρέπει νὰ στήθηκαν οἱ πρῶτες καλύβες, γιατὶ ὁ βασικὸς σκοπὸς τῶν κατοίκων τους θὰ ἦταν ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ ποταμοῦ. Ὅσο περνοῦσαν οἱ αἰῶνες οἱ νεολιθικοὶ πλήθαιναν. Ὁ οἰκισμὸς μεγάλωνε καὶ τὰ σπίτια προχωροῦσαν πρὸς τὰ «μεσόγεια», ἂς ποῦμε, γιατὶ στὸ μεταξὺ ἡ ἄσκηση τῶν γεωργοκτηνοτροφικῶν προγραμμάτων ἔπαιρνε διαστάσεις. Οἱ δραστηριότητες ἁπλώνονταν στὸν κάμπο, ὁ ποταμὸς σιγὰ σιγὰ ἔχανε τὴ σημασία του γιὰ τὴν οἰκονομία τοῦ οἰκισμοῦ καὶ οἱ οἰκιστικοὶ ἄξονες ἄλλαζαν κατευθύνσεις ἀκολουθώντας τοὺς προσανατολισμοὺς ποὺ ἐπέβαλλαν οἱ νέες λειτουργίες. Ἔτσι τὰ εὑρήματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ στὸ Λιανοκλάδι δὲ στηρίζουν καμιὰ καινούρια ἄποψη. Τὸ ἀντίθετο, ἀφήνουν σὲ ἐκκρεμότητα τὴν παλιά. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο ἡ ἐπανάληψή της εἶναι ἀπαραίτητη.

Ἁγία Παρασκευὴ (Πλατανιὰ) (Π ί ν. 335 γ)

Πρὶν νὰ μποῦμε στὴ Λαμία, στὴ θέση ἐκείνη ἀκριβῶς ποὺ ὁ ἐθνικὸς δρόμος Θεσσαλονίκης - Ἀθηνῶν ἑνώνεται μὲ τὸ δρόμο ποὺ φέρνει ἀπὸ τὴν Πελασγία στὴ Λαμία, βρίσκεται μιὰ μεγάλη μαγούλα (τούμπα). Ὅποιος δὲν ἔχει συνηθίσει νὰ ταυτίζει τὶς χαμηλὲς αὐτὲς ἐξάρσεις τῶν κάμπων τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας μὲ προϊστορικοὺς οἰκισμούς, δὲ δίνει σημασία στὴν τούμπα αὐτή, τὴν τούμπα τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. Ἂν ὅμως θυμηθεῖ κανεὶς τὴ Λέρνα κι ἀκόμα περπατήσει πάνω στὴν ἐπιφάνειά της, ἀμέσως θὰ καταλάβει ὅτι στὴ θέση αὐτὴ πρέπει νὰ ὑπάρχουν οἱ οἰκιστικὲς ἐπιχώσεις ἑνὸς πολὺ σπουδαίου προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ὁποίου θὰ μποροῦσε νὰ προσφέρει στοιχεῖα πολύτιμα γιὰ τὴ μελέτη τῆς προϊστορίας τῆς περιοχῆς. Ἰδιαίτερα γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτὸ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς θέσης αὐτῆς, ὅταν προβληθεῖ τὸ εὕρημα πάνω στὸ χῶρο τῶν συζητήσεων καὶ ὑποθέσεων τῶν σχετικῶν μὲ τὶς θέσεις τῶν πόλεων ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ βασίλειο τοῦ Πηλέα καὶ τοῦ Ἀχιλλέα[12]. Συγκεκριμένα πρέπει νὰ θυμηθεῖ κανεὶς στὴν περίπτωση αὐτὴ ποὺ ἀναφερόμαστε στὴ μαγούλα τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς (πιὸ καλύτερα νὰ τὴ λέμε Πλατανιά, γιατὶ ἔτσι ἀναφέρεται στὴ βιβλιογραφία), τὴν ἄποψη ποὺ θέλει νὰ πιστεύει ὅτι στὴ θέση αὐτὴ βρισκόταν ἡ ὁμηρικὴ πόλη Ἅλος καὶ μάλιστα στὸ σημεῖο ἐκεῖνο τῆς συζήτησης ὅπου ἡ ἔλλειψη μυκηναϊκῆς καὶ γενικότερα ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. καὶ πέρα κεραμεικῆς ἢ ἄλλων εὑρημάτων πάνω στὸ κάστρο τῆς Λαμίας, προσανατολίζει τὰ διάφορα σκεπτικὰ τῆς ὅλης προβληματικῆς τῆς σχετικῆς μὲ τὴν ὁμηρικὴ τοπογραφία τῆς Φθιώτιδας νὰ διατυπώνουν τὰ τελικά τους συμπεράσματα, ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁπωσδήποτε στὴν Πλατανιὰ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε μιὰ ἀπὸ τὶς ὁμηρικὲς πόλεις ποὺ ἀνῆκαν στὸ βασίλειο τοῦ Πηλέα καὶ τοῦ Ἀχιλλέα. Ὕστερα ὅμως ἀπὸ τὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ πάνω στὸ κάστρο τῆς Λαμίας, δίπλα στὸν ὀθωνικὸ στρατώνα, ποὺ ἔφερε στὸ φῶς μυκηναϊκὴ καὶ μεσοελλαδικὴ κεραμεική[13], οἱ ὑποθέσεις αὐτὲς γίνονται βεβαιότητες. Γι' αὐτὸ ὅμως τὸ πρόβλημα θὰ μιλήσουμε, ὅταν ἀναφερθοῦμε στὴν ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα τοῦ 1974, μιὰ καὶ τώρα ποὺ γράφονται αὐτὲς οἱ πρόχειρες σημειώσεις ἔχει γίνει καὶ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ κάστρου τῆς Λαμίας καὶ ξέρουμε τὰ ἀποτελέσματά της. Στὴν Πλατανιὰ λοιπὸν πρέπει νὰ ἦταν ἡ Ἅλος. Καὶ μάλιστα ἔχουμε στὰ χέρια μας ὑλικὸ νὰ ὑποστηρίξουμε μὲ τὴ βοήθειά του ὅτι οἱ ἀρχὲς τῆς κατοίκησης τῆς ὁμηρικῆς αὐτῆς πόλης ἔφταναν μέχρι τὰ νεολιθικὰ χρόνια, γιατὶ τὸ σκάμμα τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς ποὺ ἀνοίξαμε καὶ ἔφτασε μέχρι τὰ 3.90 μ., μᾶς ἀποκάλυψε τρία βασικὰ πολιτιστικὰ στρώματα. Ἕνα τέταρτο ἄρχισε νὰ διαφαίνεται, ἀλλὰ ἡ σκαφὴ σταμάτησε ἐξαιτίας τοῦ καιροῦ κι ἔτσι δὲ σκάφτηκε κι αὐτὸ σ' ὅλο τὸ βάθος του. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ στρῶμα χρονολογεῖται στὴ νεώτερη νεολιθική. Τὰ ἄλλα τρία στρώματα μᾶς ἔδωσαν τὴν ἀκόλουθη εἰκόνα:

(α) Στρῶμα μυκηναϊκό: τὸ στρῶμα αὐτὸ δὲ σώζεται ὅλο γιατὶ ἡ καλλιέργεια ἔχει καταστρέψει τὶς ἐπάνω ἐπιχώσεις. Ἔτσι φτάνει μόνο στὸ πάχος τῶν 0.30 μ. Ἀπὸ τὸ στρῶμα αὐτὸ ἤρθε στὸ φῶς μυκηναϊκὴ κεραμεική, πηνία, ὑφαντικὰ βαρίδια καὶ σφοντύλια.

(β) Στρῶμα μεσοελλαδικό: τὸ στρῶμα αὐτὸ ἦταν τὸ πιὸ παχὺ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα τρία, ἔφτανε τὰ 2.10 μ. Τὰ εὑρήματα ἀπὸ τὸ στρῶμα αὐτὸ εἶναι συνηθισμένη μεσοελλαδικὴ κεραμεική, γνωστὴ ἀπὸ τὸ Λιανοκλάδι καὶ ἀπὸ ἄλλα ἐπιφανειακὰ εὑρήματα τῆς Φθιώτιδας (βλ. παραπ. σ. 517).

(γ) Στρῶμα πρωτοελλαδικό: βάθος 1.20 μ. Εὑρήματα τὰ ἴδια. Ἡ κεραμεικὴ γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχές[14].

(δ) Στρῶμα νεολιθικό: βάθος 0.30 μ. Τὰ μοναδικὰ εὑρήματα εἶναι κεραμεικὰ ὄστρακα καὶ τρία ἐργαλεῖα πυριτολιθικά. Συμπεράσματα καὶ ἄλλες ὑποθέσεις γιὰ τὸ χαρακτήρα καὶ τὴν ὅλη πολιτιστικὴ φυ-

12. Hope Simpson-Lanzenby, Antiquity 33 (1959), σ. 102 κ.ἑ.

13. Ἡ δοκιμαστικὴ αὐτὴ ἀνασκαφὴ ἔγινε τὴν ἄνοιξη τοῦ 1974 πολὺ βιαστικά. Τὰ σπουδαῖα της συμπεράσματα δὲ δημοσιεύτηκαν ἀκόμα, γιατὶ ὁ ἀνασκαφέας της στὸ μεταξὺ μετατέθηκε ἀπὸ τὴ Λαμία καὶ ἀπασχολήθηκε μὲ ἄλλες ὑπηρεσιακὲς δραστηριότητες.

14. Βλ. ὑποσημ. 3, 4, 8, 10, 12.

σιογνωμία τοῦ οἰκισμοῦ στὸν ὁποῖο ἀνῆκε τὸ νεολιθικὸ αὐτὸ στρῶμα δὲν μποροῦμε νὰ κάνουμε. Ἀνάγκη νὰ συνεχιστεῖ ἡ ἀνασκαφή.

Σωστικὲς ἀνασκαφὲς καὶ ἐπισήμανση ἀρχαίων

Ἡ Λαμία ἔχει τὰ προβλήματα ποὺ ἔχουν ὅλες οἱ πόλεις ποὺ εἶναι χτισμένες πάνω σὲ ἀρχαίους οἰκισμούς. Κάθε νέα οἰκοδομή, ὅταν μάλιστα πέφτει πάνω στὸ κέντρο τῆς πόλης, ὅπου εἶναι καὶ ὁ παλιὸς πυρήνας τοῦ οἰκιστικοῦ κέντρου, εἶναι παράξενο νὰ μὴ φέρει στὸ φῶς κάτι ἀπὸ τὴν ἀρχαία πόλη. Τάφοι, οἰκοδομήματα, ὑδραγωγεῖα, τείχη μαρτυροῦν γιὰ τὸ κομμάτι τῆς ἱστορίας ποὺ στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ σ' ὅλη τὴν περιοχὴ γράφτηκε. Μιὰ λοιπὸν ἀπὸ τὶς πρῶτες φροντίδες τῆς νεογέννητης Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Λαμίας ἦταν ἡ ὀργάνωση τοῦ ἐλέγχου τῶν νέων οἰκοδομῶν. Βέβαια αὐτὸς ὁ ἔλεγχος ὑπῆρχε καὶ παλιά, ἀλλὰ μὲ τὴν ἵδρυση τῆς Ἐφορείας τὰ πράγματα ὀργανώθηκαν σὲ μόνιμη καὶ πιὸ ἐπίσημη βάση. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο κατορθώσαμε νὰ ἐλέγξουμε ὅλες τὶς καινούριες οἰκοδομὲς ποὺ χτίστηκαν τὸ χρόνο ἐκεῖνο στὴ Λαμία καὶ νὰ προλάβουμε ἔτσι ἐνδεχόμενες καταστροφές. Ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὰ οἰκόπεδα σὲ τέσσερα ἐντοπίστηκαν ἀρχαιότητες: (α) Οἰκόπεδο Κατώπη, (β) Οἰκόπεδο Λαΐνᾶ, (γ) Οἰκόπεδο Τζαβάρα καὶ (δ) Οἰκόπεδο Φλώρου. Στὰ οἰκόπεδα αὐτὰ ἀποκαλύφτηκαν μέρη ἀπὸ τὸ τεῖχος τῆς πόλης καὶ τάφοι τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Στὴν πρώτη περίπτωση τὰ ἀποκαλυμμένα ἀρχαῖα, ὅπως ἔγινε μὲ τὰ οἰκόπεδα Κατώπη, Λαΐνᾶ καὶ Φλώρου. διατηρήθηκαν στὰ ὑπόγεια. Ὅσο γιὰ τοὺς τάφους φωτογραφήθηκαν, σχεδιάστηκαν καὶ ἀπομακρύνθηκαν. Τὰ κτερίσματα μεταφέρθηκαν στὴν Ἐφορεία.

Θὰ θέλαμε ἀκόμα νὰ ποῦμε σχετικὰ μὲ τὰ οἰκόπεδα τῆς Λαμίας ὅτι δὲ θεωρήσαμε ἀπαραίτητο νὰ δώσουμε στὴν ἔκθεση αὐτὴ λεπτομερὴ στοιχεῖα. Πιστεύουμε ὅτι ἡ δραστηριότητα αὐτὴ παρουσιάζει συνήθως μόνο διοικητικὸ ἐνδιαφέρον. Ἡ ἐπιστημονική της σημασία δὲ βρίσκεται πάντα σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὴν ἐρευνητικὴ προσπάθεια τῆς περιοχῆς. Γιατὶ τὰ εὑρήματα ἀνήκουν σὲ διαφορετικὲς ἐποχές, παρουσιάζουν πολλὲς φορὲς χρονολογικὸ πρόβλημα, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐνταχθοῦν μέσα σὲ μιὰ ἑνότητα καὶ τελικὰ παραμένουν στὶς ἀποθῆκες τῶν μουσείων «ἀζήτητα» χωρὶς κανένα προορισμό.

1974

Καὶ στὰ 1974 συνεχίστηκαν οἱ δραστηριότητες τῆς Ἐφορείας Λαμίας. Ἡ ἀπόσπαση ὅμως τοῦ προϊσταμένου της Ἐπιμελητῆ Ἀρχαιοτήτων Γ. Χουρμουζιάδη στὸ Βόλο, περιόρισε τὸ ρυθμὸ καὶ τὴν ἔκταση αὐτῶν τῶν δραστηριοτήτων ποὺ τελικὰ ἐντάχτηκαν μονάχα σὲ δυὸ βασικοὺς τομεῖς, στὴν ἀνασκαφὴ στὸ κάστρο τῆς Λαμίας καὶ στὸν ἔλεγχο τῶν οἰκοπέδων.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Κάστρο τῆς Λαμίας

Τὸ γνωστὸ καὶ τραγουδημένο «Κάστρο τῆς Λαμίας» ἔπαιξε πολὺ σημαντικὸ ρόλο στὶς τοπογραφικὲς ἔρευνες τῆς περιοχῆς. Ἐπειδὴ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ οἱ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες (Realencyclopädie XII, I στὸ λῆμμα Λαμία) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δομὴ τοῦ ἀρχαίου τείχους, καὶ μαζὶ μ' αὐτὴν τὰ ὄστρακα ποὺ βρίσκονται στὴν ἐπιφάνεια τοῦ λόφου — δὲν μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν πέρα ἀπὸ τὰ μισὰ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.— ὁδήγησαν τοὺς ἐρευνητὲς στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ στρατηγικὸς αὐτὸς λόφος, ποὺ θὰ μποροῦσε σὲ κάθε περίοδο, προϊστορικὴ ἢ ἱστορική, νὰ παίξει σπουδαῖο ρόλο, μπαίνει στὴν ἱστορία τοῦ τόπου μονάχα τὸν 5ο αἰ. π.Χ. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο καὶ οἱ ἔρευνες ποὺ ἔγιναν στὴν περιοχή, γιὰ νὰ ἐντοπιστοῦν καὶ νὰ ταυτιστοῦν οἱ διάφορες ἀρχαιολογικὲς θέσεις γύρω στὸ Μαλιακὸ κόλπο μὲ πόλεις ποὺ ἀναφέρονται στὸν ὁμηρικὸ κατάλογο, ἄφηναν πάντα ἔξω τὸ σημαντικὸ αὐτὸ κάστρο. Μιὰ προσπάθεια νὰ ταυτιστεῖ ἡ θέση τοῦ κάστρου μὲ τὴν ὁμηρικὴ πόλη Ἅλο ἢ τὸ ποιητικὸ Πελασγικὸ Ἄργος, σκοντάφτει πάνω στὴν ἔλλειψη τῶν ἐπιφανειακῶν μαρτυριῶν ποὺ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ μαζέψει ἢ νὰ παρατηρήσει πάνω στὸ λόφο. Ἐντελῶς τυχαῖα ἔμελλε αὐτὴ ἡ εἰκόνα ν' ἀλλάξει. Ὅταν τὸ Ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἀποφάσισε νὰ παραδώσει στὴ δική μας ὑπηρεσία τὴν κυριότητα καὶ τὴν ὅλη εὐθύνη τοῦ Κάστρου τῆς Λαμίας, ἐπισκεφτήκαμε μὲ μιὰ ὁμάδα ἀξιωματικοὺς τὸ λόφο. Τὸ βράδυ εἶχε βρέξει καὶ τὸ πρωί, τὴν ὥρα τῆς ἐπίσκεψης, ἕνας ἄσπρος δυνατὸς ἥλιος ἔρριχνε πλάγιο φῶς πάνω στὰ μονοπάτια τοῦ κάστρου. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ φωτιστικὴ κατάσταση, τὸ φρεσκοπλυμένο χῶμα καὶ μιὰ συνήθεια δική μας νὰ κοιτοῦμε κάτω ὅταν περπατοῦμε πάνω στὴν ἐπιφάνεια ἀρχαίων οἰκισμῶν, μᾶς ὁδήγησε στὸν ἐντοπισμὸ καὶ στὴν περισυλλογὴ μιᾶς μεγάλης ποσότητας πρωτοελλαδικῶν, μεσοελλαδικῶν καὶ μυκηναϊκῶν ὀστράκων. Εἴχαμε τὰ πειστήρια ποὺ χρειαζόταν ἡ ἔρευνα. Τὰ κεραμεικὰ λείψανα ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν νὰ στηριχτεῖ ἡ ἄποψη ὅτι πάνω στὸ κάστρο τῆς Λαμίας, ὅπου ἡ ζωὴ εἶχε ἀρχίσει νὰ παίρνει τὸ δρόμο της ἀκόμα ἀπὸ τὰ νεολιθικὰ χρόνια, ὅπως θ' ἀποδείξει μιὰ μικρὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ εἶναι δυνατὸ ν' ἀναζητήσουμε μιὰ ἀπὸ τὶς πόλεις τοῦ βασίλειου τοῦ Ἀχιλλέα, ἴσως καὶ τὴν ἴδια τὴν πρωτεύουσά του. Γιατὶ ἂν θυμηθοῦμε τὴν ἀδελφὴ τοῦ Ἀχιλλέα, τὴν Πολυδώρη, ποὺ ἔκανε μπάνιο στὸ Σπερχειὸ (βλ. στὴν Ἰλιάδα Ψ, 141), ὅπου γέννησε καὶ τὸ παιδί της, θὰ πρέπει νὰ ἐπιμείνουμε ὅτι ὁ Ἀχιλλέας, τέλος πάντων αὐτὸ τὸ ἔθνος ποὺ συμβολί-

ζει τὸ ὄνομα 'Αχιλλέας, δὲν ἔχει σχέση μὲ τὰ Φάρσαλα ἀλλὰ μὲ τὴ Λαμία. Βέβαια αὐτὲς οἱ νέες ὑποθέσεις μπορεῖ νὰ ὁδηγήσουν μιὰ μέρα σὲ μιὰ διαπίστωση ἀνασκαφικὰ μαρτυρημένη, γιὰ τὴν ὥρα παραμένουν ὑποθέσεις στηριγμένες στὰ ἀποτελέσματα μιᾶς μικρῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς ποὺ ἔγινε τὴν ἄνοιξη τοῦ 74 στὸ Κάστρο. Στὴ δοκιμαστικὴ αὐτὴ ἀνασκαφὴ κράτησε ὅλο τὸ βάρος τῆς σύνταξης τοῦ ἡμερολογίου, τῆς συλλογῆς τῶν ὀστράκων καὶ τῆς πρώτης κατάταξής τους, ἀκόμα φρόντισε μὲ πολὺ προσοχὴ καὶ μὲ ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια τὰ σκελετικὰ λείψανα ἑνὸς μεσοελλαδικοῦ τάφου ποὺ βρέθηκε, ἡ ἀρχαιολόγος Αἰκ. Κυπαρίσση· Τὴν εὐχαριστῶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ καὶ δηλώνω πὼς ἠθικὰ ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς τῆς ἀνήκει.

Ἡ ἀνασκαφὴ αὐτὴ κράτησε 27 μέρες. Στὴν ἀρχὴ ἀνοίξαμε ἕνα δοκιμαστικὸ σκάμμα στὰ δυτικὰ τοῦ ὀθωνικοῦ στρατώνα. Τὸ σκάμμα αὐτὸ ὅμως μᾶς πῆγε πάνω σ' ἕνα συμπαγὲς στρῶμα ἀπὸ μπάζα, ποὺ θὰ τὰ ἀπόθεσαν ἐκεῖ, ὅταν χτιζόταν ὁ στρατώνας. Ἔτσι ἐγκαταλείψαμε τὸ σκάμμα αὐτὸ καὶ ἀνοίξαμε ἕνα μεγαλύτερο 10 × 2 μ. στὰ Β. τοῦ στρατώνα. Τὸ δεύτερο αὐτὸ σκάμμα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ ἐπιφανειακοῦ διαταραγμένου χώματος μᾶς ἔφερε πάνω στὶς μυκηναϊκὲς ἐπιχώσεις. Τὸ σκάψιμο προχώρησε μέχρι τὰ 3 μ. Ὄστρακα μυκηναϊκά, μεσοελλαδικὰ καὶ τὸ ντουβάρι ἀπὸ ἕνα μεσοελλαδικό, ἴσως καὶ μυκηναϊκὸ οἰκοδόμημα, ἦταν τὰ εὑρήματα. 'Ακόμα ὅμως πρέπει νὰ ἀναφέρουμε καὶ μιὰ μεσοελλαδικὴ ταφὴ ποὺ μᾶς ἔδωσε κόκαλα ἀπὸ δυὸ νεκρούς. Οἱ σημειώσεις αὐτὲς ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ δὲν ἀποτελοῦν ἀσφαλῶς ἀνακοίνωση τοῦ εὑρήματος. Εἶναι μιὰ πρώτη πληροφόρηση σχετικὴ μὲ τὴν ἀνασκαφὴ ποὺ σίγουρα μὲ τὴ συνέχισή της θὰ δώσει μιὰ καινούρια γραμμὴ στὴν ἔρευνα τῆς προϊστορικῆς Φθιώτιδας.

Γ. Χ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΦΩΚΙΔΟΣ ΚΑΙ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

1973

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους 1973 ἡ Ἐφορεία Δελφῶν περιλαμβάνει δύο νομούς, Φωκίδος καὶ Αἰτωλοακαρνανίας.

Ἡ παροῦσα ἔκθεσις ἀφορᾷ εἰς τὴν δραστηριότητα τῆς Ἐφορείας ἀπὸ 1ης Ἰουνίου, ἡμερομηνίας καθ' ἣν ἡ ὑπογραφομένη ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἐφορείας, κατόπιν μεταθέσεώς της ἐκ τῆς Ἐφορείας Κυκλάδων, μέχρι τέλους τοῦ ἔτους.

Αἱ ἐργασίαι εἰς τὴν Ἐφορείαν διηυκολύνθησαν τὰ μέγιστα χάρις εἰς τὴν πολύτιμον βοήθειαν τῆς γραμματέως κ. Ἑλ. Μπακολουκᾶ. Προσέφερον ὑπηρεσίας, ὡς ἐπιστημονικὴ βοηθὸς μὲν ἡ δ. Δέσπ. Χατζημιχαήλ (πτυχιοῦχος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν), τεχνικοὶ δὲ ὁ ἱκανὸς λιθοξόος κ. Ἀλέξ. Νικολοῦζος, ὁ ἐξαίρετος λεπτουργὸς κ. Γ. Ἀσημενός, ὡς καὶ ὁ νεαρὸς συγκολλητὴς κ. Νικ. Βάγενος.

ΦΩΚΙΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΔΕΛΦΟΙ

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι διαμορφώσεως (κλίμακες ἀνόδου πρὸς τὸ θέατρον καὶ τὸ στάδιον, κρῆναι) καὶ μικραὶ στερεώσεις μνημείων εἰς τὸν χῶρον· εἰς τὰς ἀποθήκας ἀφ' ἑτέρου τοῦ Μουσείου ἤρχισεν ἡ τακτοποίησις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἰς νέα ράφια.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΑΜΦΙΣΣΑ

Λόφος Μεσαιωνικοῦ κάστρου

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν κλιτὺν τοῦ λόφου, ὅπου ὑψοῦται τὸ μεσαιωνικὸν κάστρον τῆς Ἀμφίσσης, εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ἐν μέρει περὶ τὸ 1939-40 ρωμαϊκὸν κτήριον (Σχέδ. 1, ἀριθ. 11), φέρον ψηφιδωτὸν δάπεδον[1]. Διὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ ἀρχαίου, ἠγοράσθη ἡ οἰκία Σ. Μπουργιανάκη, ἡ ὁποία ἐπεκάθητο ἐπὶ τῶν ἀρχαίων τοίχων (Πίν. 336 α), κατηδαφίσθη καὶ εἰς τὴν θέσιν της κατεσκευάσθη προστατευτικὸν στέγαστρον (Πίν. 336 β).

Τὸ σωζόμενον τμῆμα τοῦ ρωμαϊκοῦ κτηρίου ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς μικροὺς σχετικῶς ὀρθογωνίους χώρους καὶ ἕνα μεγάλον ἐπιμήκη, ὅστις εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν καταλήγει εἰς ἁψῖδα (Σχέδ. 2). Ἡ ἐπιμήκης αὕτη αἴθουσα (Α), διαστ. 9.30 × 4.65 μ., ἔχει φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Εἰς τοὺς τοίχους ἐσωτερικῶς σχηματίζονται κόγχαι, τρεῖς εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ τρεῖς εἰς τὴν ἁψῖδα, τῆς ὁποίας τὰ δύο ἄκρα προεξέχουν κατὰ 0.20 μ. τῶν πλαγίων τοίχων· ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ δὲν σώζεται εἰς τὸ ἀντίστοιχον ὕψος[2] (Πίν. 336 γ-δ). Αἱ κόγχαι τῆς ἁψῖδος ἀνοίγονται εἰς ὕψος 0.66 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου καὶ ἔχουν ἑκάστη πλάτος 0.66, βάθος 0.48, ὕψος 1.28 μ. Εἰς τὴν μακρὰν δυτικὴν πλευρὰν αἱ κόγχαι, μικρότεραι τῶν προηγουμένων, ἀνοίγονται ὑψηλότερον, δηλαδὴ περὶ τὸ 1.32 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου καὶ κατὰ διαστήματα 1.05 μ. ἀπ' ἀλλήλων. Ἔχουν διαστάσεις: ὕψος 1.10, πλάτος 0.57 καὶ βάθος 0.37 μ. (Πίν. 337 α).

Οἱ τοῖχοι εἶναι κατεσκευασμένοι διὰ λίθων εἰς ζώνας χωριζομένας διὰ τριπλῆς σειρᾶς πλίνθων (Πίν. 336 γ-δ, 337 β) καὶ σώζονται εἰς ὕψος μέχρι 4.50 μ. εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ 2 μ. εἰς τὴν βόρειον, ἐνῷ εἰς τὴν ἀνατολικὴν τὸ ὕψος δὲν ὑπερβαίνει τὰ 1.70 μ. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἡ τοιχοδομία φαίνεται ἀμελεστέρα, ὡς νὰ ἐγένετο ἐπισκευὴ εἰς νεωτέραν ἐποχήν (Πίν. 336 δ). Ἡ ἐπικοινωνία πρὸς τὸν πρὸς Ν. κείμενον χῶρον (Β) γίνεται δι' ἀνοίγματος, πλ. 1.60 μ., ἐπὶ τοῦ διαχωριστικοῦ ἐγκαρσίου τοίχου, πάχ. 0.60 μ.

Ὁ χῶρος Β, ἐσωτ. διαστ. 4.60 μ. ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ 3.75 μ. ἀπὸ Β. πρὸς Ν., κεῖται εἰς ὑψηλότερον τοῦ προηγουμένου ἐπίπεδον κατὰ 0.20 μ. (Πίν. 336 δ). Φέρει μίαν κόγχην εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν, ἀνοιγομένην εἰς ὕψος 0.54 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου καὶ ἔχουσαν ὕψος 1.47, πλάτος 0.72, βάθος 0.48 μ. Δύο ἄλλαι τῶν αὐτῶν διαστάσεων ἀνοίγονται εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος εἰς τὴν νοτίαν πλευράν, ἑκατέρωθεν ἀνοίγματος, πλ. 1 μ., τοῦ ὁποίου σώζεται λίθινον κατώφλιον, διαστ. 1.05 × 0.127 μ. καὶ πάχ. 0.142 μ. Τὸ ἄνοιγμα τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς τὸν δεύτερον τῶν ὀρθογωνίων χώρων (Γ), ὁ ὁποῖος δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῇ ὁλόκληρος, διότι προχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὴν εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον διερχομένην ὁδόν. Τὸ πλάτος τοῦ χώρου εἶναι 3.05 μ.

Ἀμέσως πρὸς Α. κεῖται τρίτος, προφανῶς ὀρθογώνιος, χῶρος (Δ), πλ. 3.45 μ. Ἐκαθαρίσθη εἰς μῆκος 4.45 μ., χωρὶς νὰ καταστῇ δυνατὴ περαιτέρω ἔρευνα. Ὁ νότιος τοῖχος, πάχ. 0.70 μ., ἔχει μῆκος 3.15 μ. καὶ συναντᾷ ἕτερον πρὸς Ν. βαίνοντα, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 2.75 μ. Ὁ βόρειος τοῖχος, μήκ. 4.40, πάχ. 0.70 μ., σώζεται μέχρις ὕψους 1.20 μ. καὶ ἔχει ἄνοιγμα πλάτους 1.02 μ., ἐπ' αὐτοῦ δὲ σώζεται κατώφλιον λίθινον, διαστ. 1.02 × 0.35-0.30 μ. καὶ πάχ. 0.25 μ., μὲ «πατούρα», πλ. 0.10 μ., ἐλαφρῶς ὑπερυψουμένην (0.03 μ.) τοῦ ὑπολοίπου κατωφλίου (Πίν. 337 γ). Ἡ ἀπ' εὐθείας ἐπικοινωνία πρὸς τὴν

1. L. Lerat, Les Locriens de l'Ouest, I, σ. 179-180.

2. Εἰς τὴν Ὄστιαν, ἁψιδωτὴ αἴθουσα, προστεθεῖσα κατὰ τὸν 4ον αἰ. εἰς τὸν domus della Fortuna annonaria, φέρει κατὰ τὴν μίαν μακρὰν πλευρὰν τρίκογχον κατασκευήν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τμῆμα κρήνης, Ostia, σ. 145. Reg. V, IS. II, No 8, Bd A 33, 1948. Ostia, σ. 122-123. Dial. di Archeologia 6 (1972), σ. 378-379, εἰκ. Ε.

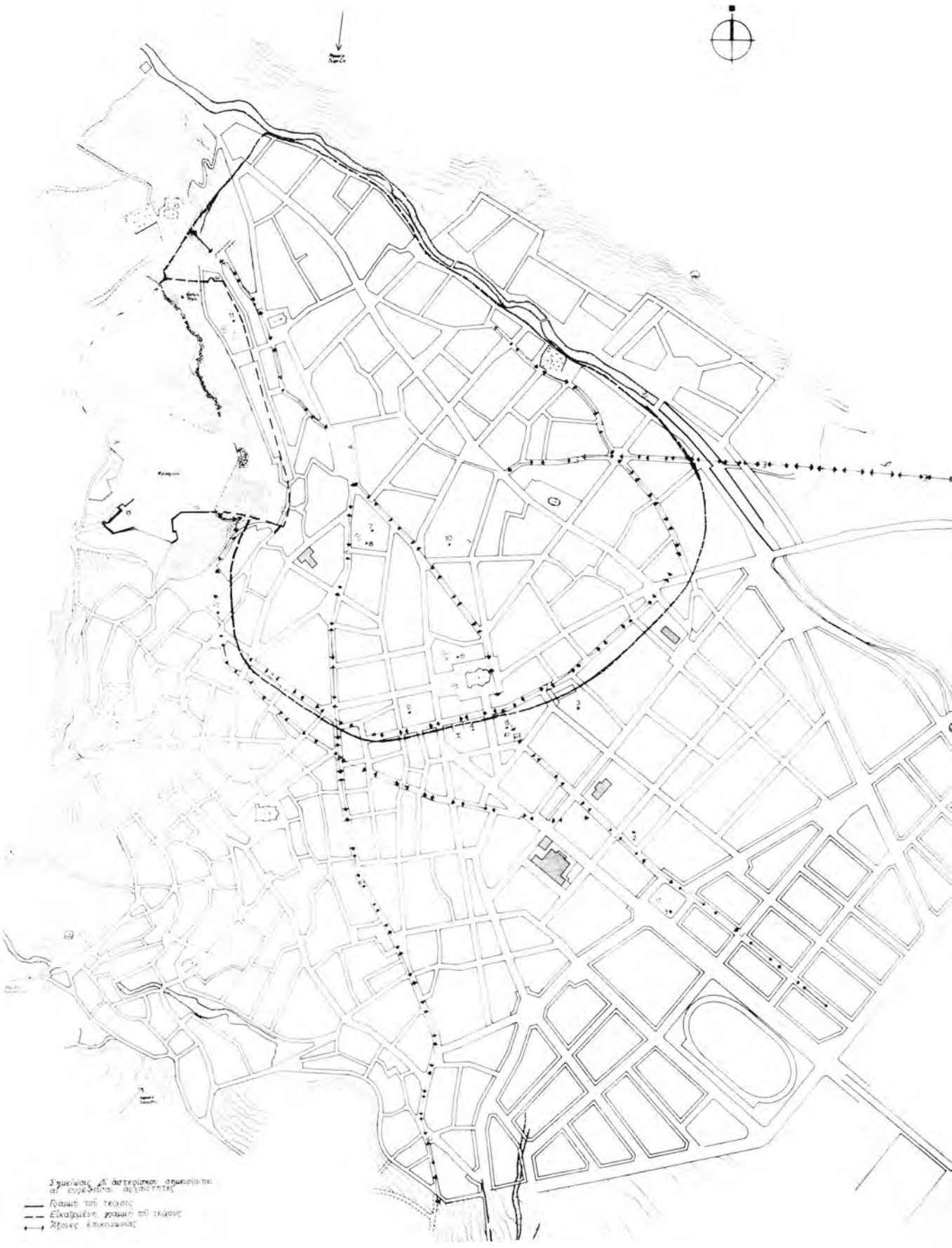

Σχέδ. 1. Ἄμφισσα. Τοπογραφικὸς χάρτης.

ἀψιδωτὴν αἴθουσαν διὰ τοῦ χώρου Β ἐγένετο διὰ μεγάλου ἀνοίγματος, πλ. 2.50 μ., εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ χώρου Β, ὁ ὁποῖος εἶναι κοινὸς διὰ τοὺς τρεῖς χώρους Α, Β καὶ Γ.

Τὸ δάπεδον εἰς τοὺς δύο χώρους (Α καὶ Β) καλύπτεται ἐξ ὁλοκλήρου διὰ πολυχρώμου διακοσμήσεως (Π ί ν. 336 δ, 338 α) ἐκ μελανῶν, λευκῶν, ὑποκυάνων, κιτρίνων, ἐρυθρῶν, ροδίνων καὶ πρασίνων ψηφίδων, ἀποτελουμένης ἀπὸ τρεῖς διαφορετικὰς γεωμετρικὰς συνθέσεις, ὡς ἑξῆς:

Ἁψὶς χώρου Α. Εἰς τὸ μέσον τῆς ἁψῖδος κύκλοι συνδεόμενοι διὰ σταυρῶν πλαισιοῦνται ὑπὸ πλατείας ζώνης μὲ ἑλικοειδῆ φυλλοφόρον βλαστόν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐκφύονται κατὰ διαστήματα ἕλικες (Π ί ν. 338 α - β).

Ὀρθογώνιον χώρου Α. Τὸ μεσαῖον τμῆμα καταλαμβάνει σύνθετον κόσμημα ἐκ διαφόρων τύπων ρόμβων, οἱ ὁποῖοι σχηματίζουν ἀλληλοτεμνομένους κύκλους πέριξ τετραγώνων, τὰ ὁποῖα, εἴτε περιγράφουν κύκλον, εἴτε πληροῦνται διὰ ζατρικιοειδοῦς. Ἀκολουθεῖ στενὴ ζώνη ἑλικοειδοῦς φυλλοφόρου βλαστοῦ ἀμπέλου μετὰ βοτρύων, ἡ ὁποία περιβάλλεται ὑπὸ ἄλλης πλατυτέρας διπλοῦ πλοχμοῦ (Π ί ν. 338 α, γ - δ). Τέλος καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς ὑπάρχει ζώνη χωριζομένη εἰς τρία ὀρθογώνια, ὧν τὰ δύο ἄκραῖα κοσμοῦνται δι' ἑλικοειδοῦς κοσμήματος (Π ί ν. 339 α). Τὸ διακοσμητικὸν θέμα τοῦ μεσαίου ὀρθογωνίου δὲν σώζεται.

Ὀρθογώνιον χώρου Β. Τὸ μεσαῖον τμῆμα καταλαμβάνει φολιδωτὸν κόσμημα πλαισιούμενον ὑπὸ ζώνης μὲ ἑλικοειδῆ βλαστὸν κισσοῦ μετὰ φύλλων καὶ ἑλίκων. Ἐξωτερικῶς πλατεῖα ζώνη πλέγματος (Π ί ν. 339 β).

Πλὴν τοῦ ὡς ἄνω ἀρχαίου κτηρίου ἦλθον εἰς φῶς καὶ ἄλλα λείψανα ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς πόλεως τῆς Ἀμφίσσης (Σ χ έ δ. 1), κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν δύο ἀκόμη οἰκοπέδων[3] ὡς κατωτέρω:

Οἰκόπεδον Ἀνδρ. Ἀσημακοπούλου (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 9)

Τὸ οἰκόπεδον εἶναι γωνιαῖον, ἔχον δύο ὄψεις, εἰς τὰς ὁδοὺς Γιατζῆ καὶ Κοτοροῦ. Κατὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου καὶ μὲ φορὰν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., λοξῶς πρὸς τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Κοτοροῦ, εἰς βάθος 3.60 μ., ἦλθον εἰς φῶς ἀσαφῆ λείψανα ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ κτηρίου, σωζομένου εἰς ὕψος 1.30 μ. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα περιελάμβανε καὶ μέρος κατωφλίου, ἤτοι σειρὰν ἐκ λαξευτῶν λίθων, ἀποκαλυφθέντων εἰς πλάτος 0.40 μ. Κατὰ τὸ πρὸς Α. τμῆμα ὄρθιος λίθος κατειργασμένος, μᾶλλον ἐκ τοῦ κάτω μέρους παραστάδος, ἀποτελεῖ τὴν πρὸς Δ. ἀπόληξιν τοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος εἶναι κατεσκευασμένος ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ κεράμων (Π ί ν. 339 γ). Οὐδὲν εὕρημα ἀπέδωσε, πλὴν ὀστράκων τινῶν ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

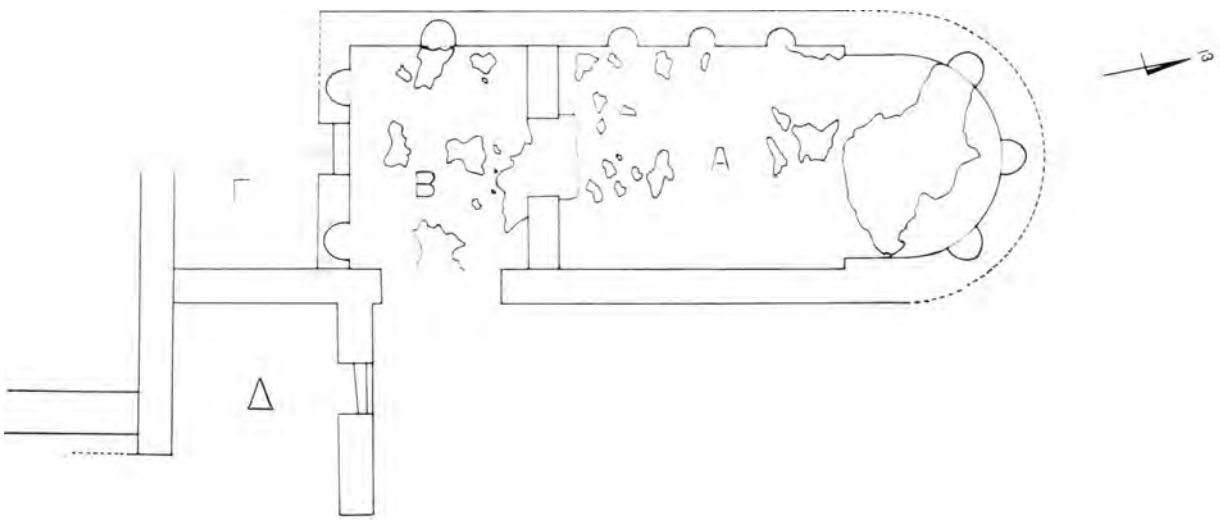

Σχέδ. 2. Ἄμφισσα. Μεσαιωνικὸν Κάστρον. Κάτοψις ρωμαϊκοῦ κτηρίου.

Οἰκόπεδον Γεωργ. Δασκαλοπούλου (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 10)

Τὸ οἰκόπεδον ἔχει φορὰν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. καὶ κατὰ τὸν μακρὸν ἄξονα αὐτοῦ, ὀλίγον πρὸς Ν., ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, τοῖχος ἀποτελούμενος ἐκ μεγάλων κατὰ τὸ πλεῖστον λίθων, ἁδρῶς εἰργασμένων (Π ί ν. 339 δ - ε).

3. Διὰ τοὺς ἀριθμοὺς οἰκοπέδων 1-8 βλ. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 215, Σχέδ. 2.

Ὁ τοῖχος ἐσώζετο εἰς ὕψος 1.20 μ., εἶχε δὲ μέσον πλάτος περὶ τὰ 0.60 μ. Ὁ τοῖχος ἦτο ἀμελοῦς σχετικῶς κατασκευῆς καὶ μόνον χονδρὰ ὄστρακα ἀπροσδιόριστα περισυνελέγησαν πέριξ αὐτοῦ.

ΚΑΛΛΙΟΝ

Ἐν συνεχείᾳ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1970 γενομένης ἀνασκαφῆς εἰς τὸν χῶρον ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ ἀρχαίου Καλλίου[4] συνεχίσθησαν διὰ μικρᾶς πιστώσεως τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ αἱ ἔρευναι, ἐν ὄψει τῆς μελλοντικῆς καταποντίσεως τοῦ ὅλου χώρου ἐντὸς τῆς λίμνης τοῦ φράγματος Μόρνου.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἦτο καὶ κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον (24/9 - 11/10/1973) περιωρισμένη, διότι δὲν εἶχε συντελεσθῆ ἀκόμη ἡ ἀπαλλοτρίωσις τῶν ἀγρῶν. Οὕτως αἱ ἐργασίαι περιωρίσθησαν εἰς τρεῖς τομεῖς:

Ἀγρὸς Σεπετζῆ

Παρὰ τὸ νότιον σκέλος τοῦ τείχους[5], εἰς τὸν ἀγρὸν Σεπετζῆ (Σχέδ. 3), ἠνοίχθησαν συνολικῶς τέσσαρες τομαί, εἰς τὰς ὁποίας ἦλθον εἰς φῶς καὶ εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἓξ τμήματα τοίχων (α,β,γ,δ,ε καὶ στ εἰς Σχέδ. 3). Τούτων οἱ τέσσαρες, σχεδὸν παράλληλοι, ἔβαινον ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ὁ βορειότερος ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 7 μ. περίπου (Πίν. 340 β), οἱ δὲ ἄλλοι μόνον εἰς μῆκος 1.20 μ., ὅσον καὶ τὸ πλάτος τῆς τομῆς. Ἀπετελοῦντο ἐκ πλακοειδῶν κατὰ τὸ πλεῖστον λίθων καὶ ὁ βορειότερος (τ.ε), κατὰ τὸ πρὸς Δ. ἀποκαλυφθὲν τμῆμα ἐκ 5 μ., εἶχε διάφορον τοιχοδομίαν ἐκ σειρῶν πλίνθων ἐναλλὰξ πρὸς λίθους, εἰς δὲ τὸ αὐτὸ τμῆμα ἐσώζετο ὑψηλότερον κατὰ 0.70 μ. τοῦ ὑπολοίπου πρὸς Α. τμήματος. Οἱ τέσσαρες οὗτοι τοῖχοι εἶχον πλάτος 0.50-0.60 μ. καὶ ἐσώζοντο περίπου εἰς ὕψος 0.60 μ. Κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ τ.ε ἐφάνησαν λείψανα ψηφιδωτοῦ δαπέδου (opus sectile) (Πίν. 340 β) ἐκ ροδίνων καὶ λευκῶν ψηφίδων, ἐκτεινομένου πρὸς Ν., ὁπότε καὶ ἀνεσκάφη πρὸς Ν. τοῦ τ.ε χῶρος, διαστ. 9 × 3.50 μ., τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ ὁποίου κατελαμβάνετο ἀπὸ τὸ ἴδιον ψηφιδωτὸν δάπεδον (Πίν. 340 α)· εἰς τὸ νότιον τμῆμα αὐτοῦ εὑρέθη ἄλλος τοῖχος (ζ), πλ. 0.55 μ., μὲ φορὰν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ὄχι ὅμως παράλληλος πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ ὁ ὁποῖος ἐκαθαρίσθη εἰς μῆκος 2.30 μ. Τέλος, σχεδὸν διαγωνίως πρὸς τοὺς τέσσαρας πρώτους παραλλήλους τοίχους, ἐφάνη εἰς μῆκος 2.10 μ. ἄλλο τμῆμα τοίχου (τ. στ), πλ. 0.55 μ., τῆς αὐτῆς ὡς καὶ οἱ ἄλλοι τοιχοδομίας.

Εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν τοῦ ἀγροῦ περισυνελέγησαν πολλὰ χονδρὰ ὄστρακα· ἐξ αὐτῶν συνεκολλήθη τὸ ἥμισυ περίπου χύτρας ἐξ ἐρυθροῦ χονδροῦ πηλοῦ, ὕψ. 0.155 καὶ διαμ. κοιλίας 0.17 μ., ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 340 γ).

Ἐκκλησιαστικὸν κτῆμα

Εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν κτῆμα, πρὸς ΒΑ. τοῦ προηγουμένου ἀγροῦ καὶ εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον τῆς κλιτύος, εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὴν προηγουμένην ἀνασκαφικὴν περίοδον βασιλικὴ μὲ ψηφιδωτὸν δάπεδον[6], τὸ ὁποῖον ἀπεξηλώθη καὶ μετεφέρθη πρὸς συντήρησιν εἰς τὸ Μουσεῖον Δελφῶν. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐγένετο πρόχειρον σχέδιον κατόψεως τοῦ ἐρευνηθέντος καὶ ἐν μέρει τῶν πέριξ σωζομένων τοίχων. Μετὰ τὴν ἀποκόλλησιν τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐγένετο δοκιμαστικὴ τομὴ εἰς τὸ ὑπέδαφος τοῦ δαπέδου καὶ εἰς βάθος 0.60 μ. εὑρέθη ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς ἐκ πηλίνων σωλήνων (Πίν. 340 δ). Οὗτος κατὰ τὴν μίαν πλευρὰν ἐκλείετο διὰ τριῶν κιονίσκων καὶ ἑνὸς τοιχαρίου, κατὰ τὴν ἄλλην δὲ ἐφράσσετο ἀπὸ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ κτηρίου, κατὰ μῆκος τοῦ ὁποίου ἔβαινεν ἐπὶ 9.20 μ., εὑρέθη δὲ ἀκάλυπτος κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτοῦ· μέχρι μήκους 3.70 μ. ἐκαλύπτετο διὰ σειρᾶς ἀκατεργάστων λίθων. Ἀκολούθως, μὲ λοξὴν κατεύθυνσιν ἐξήρχετο τοῦ οἰκοδομήματος, βαίνων παραλλήλως πρὸς τὴν νοτίαν πλευρὰν αὐτοῦ, ἀφοῦ προηγουμένως ἐκάμπτετο κατ' ἀμβλεῖαν γωνίαν. Εἰς τὸ τμῆμα αὐτὸ δὲν ἐσώθησαν οἱ πήλινοι σωλῆνες, ἀλλὰ μόνον οἱ ἀκατέργαστοι λίθοι τῶν παρειῶν. Ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ δύο παραλλήλων σειρῶν ἀκατεργάστων καὶ προχείρως τοποθετημένων λίθων (Πίν. 340 ε).

Ἀγρὸς Ζαγκλαβίρα

Εἰς τὸν ἀγρὸν Ζαγκλαβίρα, ἐξωτερικῶς καὶ πρὸς Β. τοῦ τείχους, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1970 εἶχον ἀποκαλυφθῆ τρεῖς ρωμαϊκοὶ τάφοι, χωρὶς νὰ δώσουν κτερίσματα. Ἐφέτος ἐφάνη ὅτι ἐπρόκειτο διὰ συστάδα κιβωτιοσχήμων τάφων, τῆς ὁποίας ἠρευνήθησαν καὶ ἄλλοι τρεῖς κατὰ τὸ τρέχον ἔτος. Ἐξ αὐτῶν εἷς μόνον εὑρέθη ἀσύλητος. Οἱ τάφοι ἐφάνησαν εἰς βάθος 0.50-0.60 μ., οἱ δύο δὲ ἔκειντο παραλλήλως μὲ φορὰν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἀπέχοντες ἀλλήλων περὶ τὰ 0.50 μ. (Πίν. 341 α). Ὁ βορειότερος, διαστ. 0.74 × 1.40 μ., τοῦ ὁποίου ἔλειπεν ἡ βορειοανατολικὴ γωνία, εἶχε τὰς πλευρὰς ἐπενδεδυμένας διὰ τοιχαρίων ἐξ ὀπτῶν πλίνθων, διαστ. 0.17 × 0.23, πάχ. 0.07-0.05 μ., ὡς καὶ τὸ εἰς βάθος 0.60 μ. κείμενον δάπεδον ὁμοίως ἐπενδεδυμένον δι' ὀπτοπλίνθων, διαστ. 0.25 × 0.25 μ. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν μόνον ὀλίγα ὀστᾶ. Ὁ παρακείμενος τάφος, διαστ. 1.70 × 0.57 μ., εἶχε τὸ δάπεδον καὶ τὰς δύο μακρὰς πλευρὰς ὡς καὶ ὁ προηγούμενος, τὴν δὲ δυτικὴν διὰ μεγάλης σχιστολιθικῆς πλακὸς ἐπενδεδυμένην (ἡ ἀνατολικὴ

4. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 282-284.

5. Βλ. πρόχειρον τοπογραφικὸν ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 217, Σχέδ. 3.

6. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, Πίν. 246-248.

στενὴ πλευρὰ δὲν ἐσώζετο). Πλὴν τῶν ὀλίγων ὀστῶν εὑρέθη κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν παρὰ τὸ δάπεδον οἰνοχόη εἰς δύο τμήματα (Πίν. 341 β). Πρόκειται περὶ εὐρυστόμου οἰνοχόης, ὕψ. 0.205, διαμ. χείλους 0.05 καὶ διαμ. βάσεως 0.075 μ., ἐκ κεραμερύθρου πηλοῦ (9434)[7]. Ἔχει στόμιον κωνικόν, πλατεῖαν ταινιωτὴν λαβὴν μὲ τρεῖς καθέτους αὐλακώσεις, σῶμα ἀπιοειδὲς καὶ χαμηλὴν δακτυλιοειδῆ βάσιν. Εἰς ὅλον τὸ ἀγγεῖον ὁριζόντιαι αὐλακώσεις. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου ὁδηγεῖ εἰς τοὺς περὶ τὸν 1ον αἰ. μ.Χ. χρόνους[8].

Ὁ τάφος περιεῖχε δύο ταφάς· τὰ ὀστᾶ τοῦ πρώτου νεκροῦ εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ἀνατολικῆς μακρᾶς πλευρᾶς (Πίν. 341 γ) κατὰ τὴν δευτέραν ταφήν, τῆς ὁποίας ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐκτάδην μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς N. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ τάφου καὶ εἰς βάθος 0.60 μ. ἀνευρέθη χαλκοῦς δακτύλιος στρογγύλης τομῆς (9429), διαμ. 0.025 μ. Ἀπὸ βάθους 0.60-1 μ. ἀνευρέθησαν ὄστρακα. Ἐπίσης καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ τάφου περισυνελέγησαν δεκαεννέα χαλκοῖ ἥλοι (9439) διαφόρων μεγεθῶν, ἀπὸ 0.035-0.085 μ. (Πίν. 341 δ),

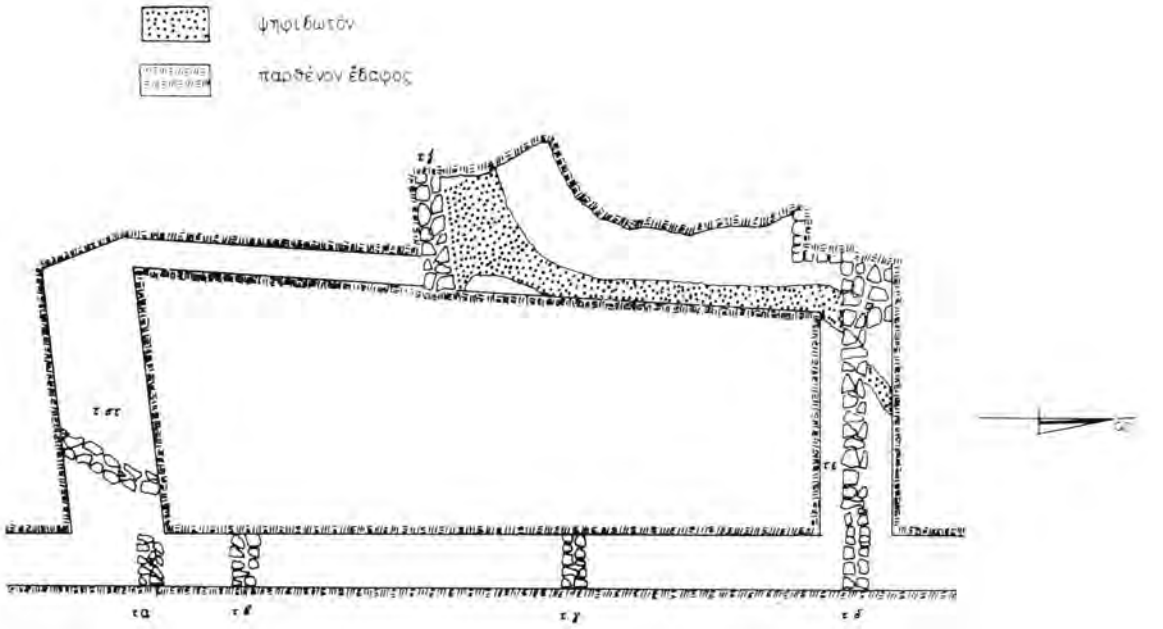

Σχέδ. 3. Κάλλιον. Κάτοψις ἀνασκαφέντος χώρου εἰς ἀγρὸν Σεπετζῆ.

Πρὸς Β. τῶν δύο παρακειμένων τάφων εἶχε σκαφῆ τρίτος μὲ φορὰν ἀπὸ N. πρὸς Β., διαστ. 2.10 × 1.20 μ. Αἱ πλευραὶ τοῦ τάφου ἐκαλύπτοντο διὰ μεγάλων κατὰ τὸ πλεῖστον ἀργῶν ἀσβεστολιθικῶν λίθων πλὴν τῆς δυτικῆς στενῆς, ὅπου εἶχε τοποθετηθῆ πλάξ. Ὁ τάφος ἐκαλύπτετο διὰ δύο ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, πάχ. 0.12-0.15 μ., αἱ ὁποῖαι ἔκειντο εἰς βάθος 0.50 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Παρὰ τὴν δυτικὴν στενὴν πλευρὰν εἶχε στηθῆ μία πλάξ ἐξ ἀδρομερῶς εἰργασμένου φαιοῦ σχιστολίθου, ὕψ. περίπου 0.85 μ., ἐν εἴδει σήματος. Τὸ δάπεδον τοῦ τάφου εὑρέθη εἰς βάθος 1-1.25 μ., ἐκαλύπτετο δὲ διὰ στρώσεως ἐξ ἀργῶν λίθων μετρίου μεγέθους.

προφανῶς προερχόμενοι ἀπὸ χρησιμοποιηθὲν φέρετρον. Τὰ ὀστᾶ μὲ τὰ κτερίσματα εὑρέθησαν εἰς βάθος 1-1.25 μ. Οὕτως εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ τάφου καὶ παρὰ τὸ στέρνον τοῦ νεκροῦ ἔκειντο:

1. Τεμάχια χαλκῶν ἁλύσεων (9436), τινὰ τῶν ὁποίων φέρουν εἰς τὰ ἄκρα διχαλωτὰ ἐξαρτήματα πρὸς στερέωσιν (ἁπλοῖ γίγγλυμοι). Σύμπλεγμα τριῶν χαλκῶν κρίκων καὶ εἷς μεμονωμένος, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτῶνται τεμάχια ἁλύσεως. Διαστάσεις τεμαχίων 0.06-0.13 μ. (Πίν. 341 ε). Αἱ ἁλύσεις αὗται πιθανὸν νὰ ἐχρησίμευον πρὸς ἀνάρτησιν ὑαλίνων ἀγγείων[9].

2. Χαλκοῦν ὀρθογώνιον ἔλασμα πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον (9469). Ἐντὸς πλαισίου, τὸ ὁποῖον

7. Οἱ ἐντὸς παρενθέσεως ἀριθμοὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ καταλόγου τοῦ Μουσείου Δελφῶν.

8. Πρβλ. προχείρως Agora V, πίν. 5 G 90. ΑΔ 3 (1917), σ. 104, εἰκ. 75, ἄνω δεξιά.

9. Π.χ. Fr. Fremersdorf, Römisches Buntglass in Köln, 1958, Köln III, πίν. 41, σ. 31. Gl. Davidson, Corinth XII, 1952, σ. 105, εἰκ. 11, 676 καὶ σ. 106. S. Aurigemma, Il Museo di Spina, 1936-1944, πίν. CCXVIII, 3.

σχηματίζεται ὑπὸ λοξῶν ἐκτύπων κεραιῶν, περιβαλλομένων ὑπό σειρᾶς ἐντύπων στιγμῶν, ἄνθος ἐξ ἐντύπων στιγμῶν, ἀποτελούμενον ἐκ δύο φύλλων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἕλικες· δύο ἄλλαι ἕλικες ἑκατέρωθεν. Διαστάσεις 0.07 × 0.061 μ. (Πίν. 342 α).

3. Δύο διακοσμητικοὶ ἧλοι (9438) μετὰ πλατείας ἐφηλίδος ἐξ ἐλάσματος, φερούσης ἀναγλύφους κύκλους (Πίν. 342 γ). Διάμετρος ἐφηλίδος 0.027, ὕψος ἥλου 0.01 μ. Ἐπίσης τμήματα ὑαλίνων ἀγγείων.

Παρὰ τὴν νοτίαν στενὴν πλευρὰν τοῦ τάφου καὶ πρὸς Δ. τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ ἔκειντο:

4. Ἀκέραιον ληκύθιον (9430) ἐξ ὑποκυάνου ὑάλου μὲ ἰριδίζουσαν ἐπιφάνειαν (Πίν. 342 β). Χεῖλος πεπλατυσμένον, λαιμὸς σωληνοειδής, σῶμα ἐν εἴδει βολβοῦ, βάσις ἁπλοῦν πλάτυσμα. Ὕψος 0.15, διάμετρος χείλους 0.04, βάσεως 0.06 μ. Ἐπίσης πολλὰ τεμάχια ὑαλίνων ἀγγείων.

Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ ὑπῆρχον ἄλλα τεμάχια ὑαλίνων ἀγγείων, τμῆμα χαυλίου, σωζ. μήκ. 0.047 μ. (9435).

5. Μικκύλος ἀμφορίσκος ἐξ ὑπολεύκου ὑάλου (9470) (Πίν. 342 δ). Ταινιωταὶ λαβαί, σῶμα ᾠοειδές, βάσις δακτυλιοειδής. Συγκεκολλημένος. Ἐλλιπὴς κατὰ τμήματα τοῦ σώματος.

Παρὰ τὴν βόρειον στενὴν πλευρὰν ἀνευρέθη:

6. Χαλκοῦν νόμισμα (9446) λίαν ἐφθαρμένον, διαμ. 0.017 μ.

Παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν περισυνελέγησαν μεταξὺ σωροῦ ὀστῶν τὰ ἑξῆς ἀγγεῖα:

7. Ληκύθιον ἐξ ὑποκυάνου ὑάλου (9432) μὲ ἰριδίζουσαν ἐπιφάνειαν (Πίν. 342 ε, ἀριστερά). Λαιμὸς σωληνοειδὴς ἀνεπτυγμένος, σῶμα κωνικόν, βάσις πεπλατυσμένη. Ἐλλιπὴς κατὰ τὸ ἄνω μέρος τοῦ λαιμοῦ μετὰ τοῦ χείλους. Τοιχώματα ὑάλου χονδρά. Σωζ. ὕψος 0.13, διάμετρος βάσεως 0.07 μ.

8. Παρόμοιον ληκύθιον (9431), ἐλλιπὲς ἐν μέρει τὸ χεῖλος καὶ μικρὰ τμήματα τοῦ λαιμοῦ. Ὕψος 0.135, διάμετρος χείλους 0.025, βάσεως 0.06 μ. Συγκεκολλημένον (Πίν. 342 ε, δεξιά).

9. Μικρὸν ποτήριον ἐξ ὑποπρασίνης ὑάλου (9433). Ἀκέραιον. Χεῖλος μὲ κλίσιν πρὸς τὰ ἔξω, σῶμα χωριζόμενον εἰς δύο δι' ἐντόνου πλαστικῆς ἀρθρώσεως, πεπλατυσμένη βάσις, κοιλουμένη ἐλαφρῶς πρὸς τὸ κέντρον. Ὕψος 0.05, διάμετρος χείλους 0.045, βάσεως 0.033 μ. (Πίν. 342 στ).

10-11. Δύο τμήματα ἐκ τοῦ δίσκου λύχνων (9444 - 9445). Τὸ πρῶτον εἶναι συγκεκολλημένον ἐκ δύο τεμαχίων καὶ φέρει διακόσμησιν εἰς τὸ κέντρον ἀκτινωτὸν καὶ πέριξ κόσμημα ᾠῶν. Τὸ δεύτερον σώζει καὶ τμῆμα λαβῆς ἐν εἴδει ἀποφύσεως· ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐξ ἀραιοῦ ἀκτινωτοῦ, πέριξ τοῦ ὁποίου διπλῆ σειρὰ κυματοειδῶν. Πηλός, εἰς τὸ πρῶτον ὑποκίτρινος κορινθιακός, εἰς τὸ δεύτερον ἐρυθρός, μᾶλλον ἐντόπιος.

Ἐπίσης, περισυνελέγησαν πολλὰ τμήματα ὑαλίνων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα, πλὴν τῶν ἀναφερθέντων μὲ αὔξοντα ἀριθμόν, πρέπει νὰ ἀνήκουν τοὐλάχιστον εἰς δύο ὑψίλαιμα ληκύθια, ἓν ἄλλο μὲ σφαιρικὸν σῶμα, μίαν πρόχουν μὲ τριμερῆ λαβὴν[10] καὶ μίαν ἀνοικτὴν φιάλην. Ἐπίσης ἐκ τμημάτων λύχνων συνεκολλήθησαν οἱ ἑξῆς λύχνοι:

12. Στρογγύλος δίσκος (9441), μικρὰ μύξα, κάθετος στρογγύλη λαβή· κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ δίσκου δύο αὐλακώσεις, ὡς καὶ κατὰ τὴν περιφέρειαν τῆς πεπλατυσμένης βάσεως. Περὶ τὸ κέντρον τοῦ δίσκου πλαστικὸς δακτύλιος. Πηλὸς καστανὸς ἀνοικτὸς πρὸς ροδόχρουν, γάνωμα ἐρυθρόν, ἀπολεπισμένον κατὰ τὸ πλεῖστον. Συγκεκολλημένος· ἐλλιπὴς κατὰ μέγα μέρος τῆς βάσεως καὶ τὸ ἥμισυ τῆς μύξης. Σωζ. μῆκος 0.107, διάμετρος δίσκου 0.08, ὕψος μετὰ τῆς λαβῆς 0.055, διάμετρος βάσεως 0.045 μ. (Πίν. 342 ζ, δεξιά).

13. Ἄλλος παρόμοιος (9442)· εἰς τὸν δίσκον ἀκτινωτόν, δύο ἔντυποι κυκλίσκοι ἑκατέρωθεν τῆς μύξης, ὡς καὶ εἷς εἰς τὸ κέντρον τῆς βάσεως. Πηλὸς ὠχροπράσινος. Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ δίσκου μετὰ τῆς λαβῆς καὶ ἄλλο παρὰ τὴν μύξαν. Διάμετρος δίσκου 0.083, ὕψος 0.028 μ. (Πίν. 342 ζ, μέσον).

14. Ἄλλος παρόμοιος (9443)· δίσκος μὲ ἀκτινωτὸν καὶ κατὰ τὴν περιφέρειαν κόσμημα ᾠοῦ. Δύο ἔντυποι κυκλίσκοι ἑκατέρωθεν τῆς ἀρχῆς τῆς λαβῆς κατὰ τὴν βάσιν. Μῆκος 0.105, διάμετρος δίσκου 0.08, ὕψος μετὰ τῆς λαβῆς 0.051, διάμετρος βάσεως 0.035 μ. Ἐλλείπει μέγα τμῆμα τῆς βάσεως, μέρος τῆς μύξης καὶ τοῦ δίσκου. Συγκεκολλημένος. Πηλὸς ὠχρόφαιος (Πίν. 342 ζ, ἀριστερά).

Καὶ οἱ τρεῖς λύχνοι ἀνήκουν εἰς τὸν τύπον XXVII, ὁμάδα I τοῦ Broneer καὶ χρονολογοῦνται εἰς τὸ β' ἥμισυ τοῦ 2ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., δηλαδὴ εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀντωνίνων[11]. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 13 εἶναι κορινθιακός, ἴσως καὶ ὁ 14, ἀλλὰ ὁ 12 εἶναι ἐγχωρίου ἐργαστηρίου.

Ἐπίσης περισυνελέγη ἀριθμὸς χαλκῶν ραβδίων μὲ σὐλακώσεις κατὰ τὸν μακρὸν ἄξονα τῆς ράχεως, πλ. 0.004 μ. καὶ σωζ. μήκ. κατὰ μέσον ὅρον 0.07 μ. Ταῦτα προέρχονται πιθανῶς ἐκ ξυλίνου κιβωτιδίου.

Τέλος, εἰς τὸ δάπεδον τοῦ τάφου ἀνευρέθη παρὰ τὴν ἀνατολικὴν μακρὰν πλευρὰν καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.68 μ. ἀπὸ τῆς νοτίας, ἀκέραιος λύχνος μαζὶ μὲ ὄστρακα.

15. Λύχνος ἐπιμήκης (9440) μὲ ἀνεπτυγμένην μύξαν, ἀπεστρογγυλωμένην κατὰ τὰ ἄκρα. Κόσμημα ᾠοῦ κατὰ τὴν περιφέρειαν. Κάθετος μικρὰ λαβὴ δακτυλιοειδὴς μὲ αὐλακώσεις. Πηλὸς κεραμόχρους.

10. Πρβλ. Agora V, πίν. 54, H 25.

11. O. Broneer, Terracotta Lamps, Corinth IV, μέρος II σ. 90 κ.ἑ. γενικῶς διὰ τὸν τύπον, ὡς καὶ σ. 187-189, πίν. XI, 551, 556 διὰ δὲ τὴν χρονολόγησιν σ. 95. Πρβλ. καὶ J. Perlzweig, Lamps of the Roman Period, Agora VII, πίν. 8, 259, σ. 94.

γάνωμα καστανέρυθρον ἐκ τῆς ὀπτήσεως. Μῆκος 0.13, ὕψος μετὰ τῆς λαβῆς 0.053 μ. (Πίν. 342 η). Οὗτος ἀνήκει εἰς τὸν τύπον XXIV τοῦ Broneer καὶ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ., ὁπότε καὶ ἦτο κοινότατος εἰς τὴν Κόρινθον[12]. Πιθανώτατα εἶχεν ἐναποτεθῇ μὲ τὴν πρώτην ταφήν.

Τὰ τρία ὑάλινα ἀγγεῖα (ὑπ' ἀριθ. 4, 6, 7) ἀνήκουν εἰς τὸν τύπον I τῶν ληκυθίων τοῦ Vessberg, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐν χρήσει κατὰ τὸν 2ον αἰ. μ.Χ.· θεωρεῖται ὡς ὁ πρωιμώτερος τῶν τύπων τοῦ σχήματος[13].

ΑΡΧΑΙΑ ΔΩΡΙΣ

Εἰς τὴν περιοχὴν Γραβιᾶς, παρὰ τὸ χωρίον Καστέλλια, ὅπου ἱκανὰ ἴχνη ἀρχαίων τειχῶν καὶ ἄλλων ἐρειπίων, ἔχει σχηματισθῇ μικρὰ συλλογὴ φυλασσομένη εἰς αἴθουσαν τῆς Κοινότητος[14]. Τὸ κύριον μέρος ἀποτελεῖται ἐκ νομισμάτων δωρηθέντων παρὰ τοῦ κ. Παν. Τσακρῆ. Πλὴν ὅμως αὐτῶν ὑπάρχουν καὶ ὀλίγα ἄλλα ἀρχαῖα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα κατεγράφησαν εἰς εὑρετήριον καὶ ἐτακτοποιήθησαν εἰς μεταλλικὴν προθήκην.

Ταῦτα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀγνῦθες κωνικαί[15] (Πίν. 343 α), φακοειδεῖς (Πίν. 343 β), πυραμιδοειδεῖς (Πίν. 343 γ καὶ 343 δ:α), λύχνος, ἑλληνιστικός[16] (ἀριθ. καταλ. 18) (Πίν. 343 ε:β), τμήματα ἄλλων λύχνων, σφόνδυλος (ἀριθ. καταλ. 20) (Πίν. 343 δ:β), πήλινος τροχός, διαστ. 0.10-0.09 μ. (ἀριθ. καταλ. 21) (Πίν. 343 ε:α), τμῆμα ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ μέρους προσώπου πηλίνης προτομῆς, διαστ. 0.055 × 0.055 μ. (ἀριθ. καταλ. 17) (Πίν. 343 στ), ὡς καὶ τὰ ἑξῆς: (α) σιδηροῦν ἐφθαρμένον μαχαιρίδιον, ἐλλιπὲς τὴν λαβήν, σωζ. μήκ. 0.18 μ., (ἀριθ. καταλ. 15), (β) δύο χαλκοῖ δακτύλιοι, διαμ. 0.02 καὶ 0.022 μ. (ἀριθ. καταλ. 16), (γ) χαλκῆ οἰνοχόη, ἐλλιπὴς τὴν λαβὴν καὶ τμήματα τῆς κοιλίας· εἰς τὸ χεῖλος διπλοῦς πλαστικὸς δακτύλιος, βάσις δακτυλιόσχημος, ὕψ. 0.11, διαμ. βάσεως 0.04 μ. (ἀριθ. καταλ. 1) (Πίν. 343 ζ) καὶ (δ) τρία ὑάλινα ἀγγεῖα: ὑψίλαιμον ἐπίμηκες ληκύθιον, ἐλλιπὲς τὸ στόμιον, σωζ. ὕψ. 0.115 μ. (ἀριθ. καταλ. 24) (Πίν. 343 η:α), ληκύθιον μετὰ σφαιρικοῦ σώματος, σωληνοειδοῦς χαμηλοῦ λαιμοῦ καὶ πεπλατυσμένου χείλους, συγκεκολλημένον, ὕψ. 0.06, διαμ. βάσεως 0.06 μ. (ἀριθ. καταλ. 23) (Πίν. 343 η:β), ἄλλο ἀκέραιον μετὰ κωνικοῦ σώματος, ὕψ. 0.065 μ. (ἀριθ. καταλ. 22) (Πίν. 343 η:γ). Τὰ τρία ταῦτα ὑάλινα ἀγγεῖα εἶναι πρωίμων ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὸν 1ον αἰ. μ.Χ.[17].

Τέλος κατεγράφη ἐπιτυμβία στήλη (ἀριθ. καταλ. 26), ἐξ ἐντοπίου λίθου, μὲ δυσανάγνωστον ἐπιγραφήν, στέφανον καὶ ξίφος, διαστ. 0.93 × 0.54 μ.

ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ εἰς Φοινικιάν

Εἰς τὴν περιοχὴν Μεσολογγίου καὶ εἰς τὴν θέσιν Φοινικιά, κάτω ἀπὸ τὰ ὑψώματα ὅπου σώζονται τὰ ἐπιβλητικὰ τείχη τῆς νέας Πλευρῶνος (Κάστρο Κυρὰ-Ρήνης), εἰς τὸ κτῆμα Ἀλ. Κατσούλη, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων δι' οἰκοδομικὰς ἐργασίας ἦλθεν εἰς φῶς, τὸν Ἰούνιον τοῦ 1973, ἁψὶς ἀρχαίου κτηρίου. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ἀνασκαφήν, διαρκείας περίπου ἓξ ἑβδομάδων, ἀπεκαλύφθη μεγάλη βασιλική, ἡ ὁποία εἶχε κτισθῇ δι' ἀρχαίου ὑλικοῦ (Πίν. 344 α) καὶ εἰς δευτέραν φάσιν εἶχε χρησιμοποιηθῇ ὡς κοιμητήριον (Πίν. 344 β).

Τὰ ἐρείπια κεῖνται οὐχὶ μακρὰν τῆς θαλάσσης, ἂν ληφθῇ δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐγένοντο ἀνὰ τοὺς αἰῶνας σημαντικαὶ προσχώσεις, τεχνηταὶ καὶ φυσικαί, τὸ κτήριον δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦτο παραθαλάσσιον.

Ἡ βασιλικὴ εἶναι τρίκλιτος μετὰ βοηθητικῶν χώρων, ἀνὰ δύο ἑκατέρωθεν τοῦ νάρθηκος. Ἔχει μῆκος 23.10 μ., πλάτος κατὰ τὰ κλίτη 14.10 μ. καὶ εἰς τὸν νάρθηκα μετὰ τῶν βοηθητικῶν χώρων 23.60 μ. (Σχέδ. 4).

Τὸ μεσαῖον κλίτος, μήκ. 18.10 καὶ πλ. 6.20 μ., καταλήγει πρὸς Α. εἰς ἰσχυρῶς ἐξέχουσαν κόγχην, τὴν ἀψῖδα, τῆς ὁποίας τὰ δύο ἄκρα προεξέχουν τῶν πλαγίων τοίχων κατὰ 0.50 μ. (Πίν. 344 β). Αὕτη δὲν εἶναι ἡμικυκλική, ἀλλ' ἥμισυ ἐλλείψεως καὶ ἔχει ἐνισχυθῇ ἐξωτερικῶς δι' ἀντηρίδων (Πίν. 345 α). Οἱ τοῖχοι τῆς ἀψῖδος σώζονται εἰς ὕψος 0.75 μ., τῶν δὲ ἀντηρίδων εἰς 0.50 μ. Τὰ ἄκρα τοῦ τόξου συνδέονται διὰ θεμελίου, σωζ. ὕψ. 0.10, πλ. 0.85 μ., κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει «πατούρα», πλ. 0.15 μ. Τὰ πλάγια κλίτη ἔχουν πλάτος 2.25 μ. τὸ νότιον καὶ 2.40 μ. τὸ βόρειον. Καθ' ὅλην τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὀρθογωνίου τοῦ ναοῦ ἐκτείνεται ἡ στοὰ τοῦ νάρθηκος, πλ. 2.70 μ. Εἰς αὐτὴν καὶ κατὰ τὴν προέκτασιν τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ κυρίως να-

12. O. Broneer, ἔ.ἀ., σ. 80 κ.ἑ. καὶ ἰδίως σ. 82. Διὰ τὸ σχῆμα πρβλ. π.χ. πίν. X, 474.

13. O. Vessberg, Roman Glass in Cyprus. Opusc. Arch. VII (1952), σ. 137, πίν. VIII, 12-19. Πρβλ. ἴσως πρὸς ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ τὸ πρωϊμώτερον, ἀλλὰ σχετικόν, Fr. Fremersdorf, ἔ.ἀ., πίν. 57, ἀριστερὰ καὶ σ. 38.

14. Εὐθ. Μαστροκώστας, ΑΕ 1955, σ. 81. Ὑβ. Νικοπούλου ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 246. Παν. Τσακρῆ, Ἀρχαία Δωρίς, 1970.

15. Διὰ τὴν ἀγνῦθα τοῦ Πίν. 343 α:α πρβλ. Corinth XII, σ. 149, εἰκ. 23, τύπος IX, 1137· ἡ ἀγνὺς τοῦ Πίν. 343 α:β παρουσιάζει ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἀγνῦθα τοῦ τύπου VI, εἰκ. 23.

16. Πρβλ. π.χ. R. Howland, Agora IV, πίν. 42, ἀριθ. 452· τύπου 34 A καὶ O. Broneer, Corinth IV, II, σ. 144, πίν. IV, ἀριθ. 163, τύπος X.

17. Διὰ τὰ ὑπ' ἀριθ. 22-23 βλ. O. Vessberg, ἔ.ἀ., πίν. VII, 22 καὶ 28, σ. 134-IIIa καὶ σ. 131 διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ τύπου. Πρβλ. ἐπίσης Fr. Fremersdorf, ἔ.ἀ., πίν. 58 ἀριστερὰ καὶ σ. 39 διὰ τὸ 22. Διὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 24 πρβλ. Fr. Fremersdorf, Die Denkmäler des Römischen Köln II, πίν. 82a ἢ b καὶ σ. 40.

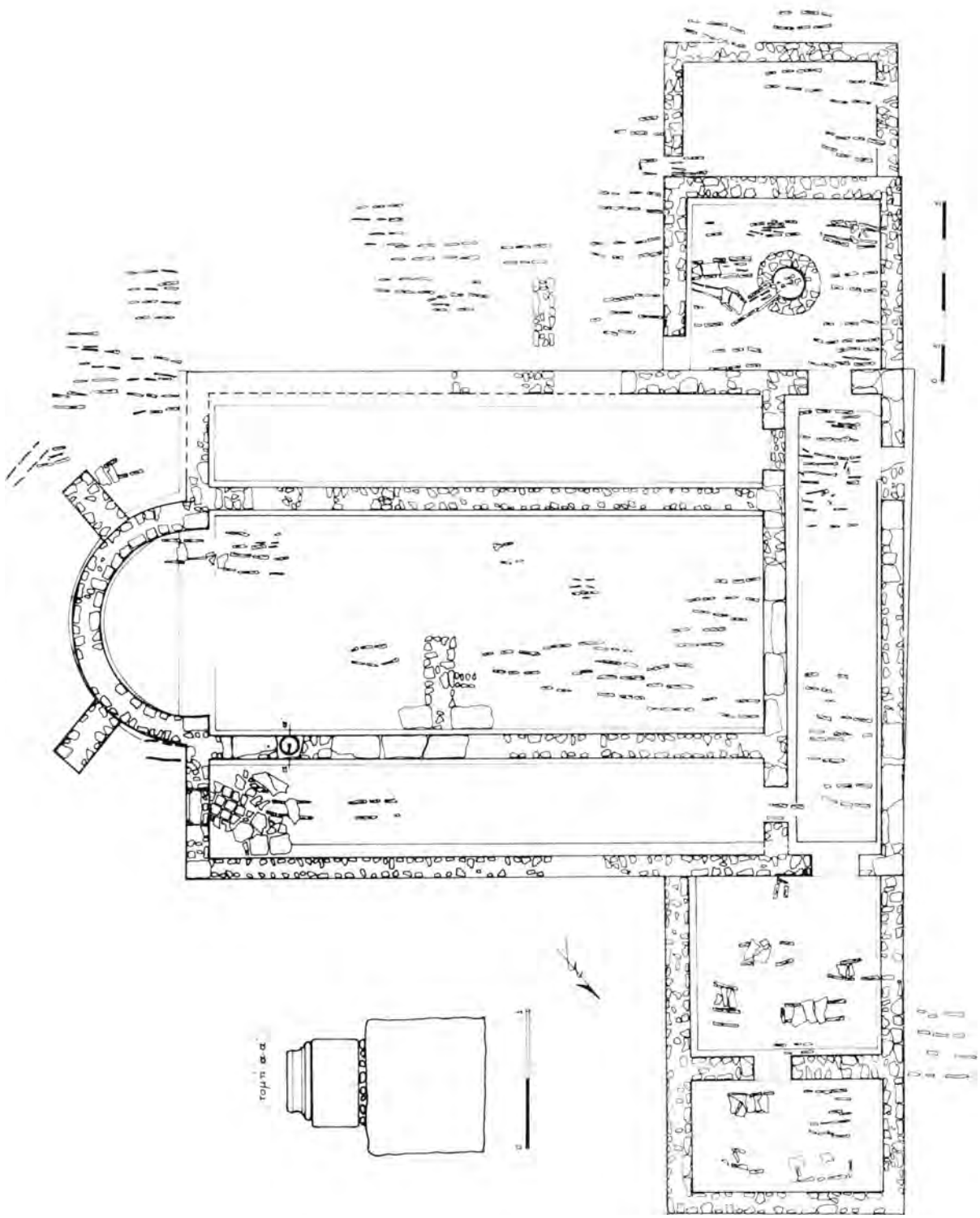

Σχέδ. 4. Περιοχὴ Μεσολογγίου. Κάτοψις βασιλικῆς εἰς Φοινικιὰν καὶ τομὴ α - α'.

οῦ, ἀλλὰ μὲ ἐλαφρὰν ἀπόκλισιν πρὸς Β., ὑπάρχουν ἐκ μικροτέρων λίθων κατεσκευασμένα δύο θεμέλια. Ταῦτα συνδέονται πιθανώτατα πρὸς ἄλλο παρόμοιον θεμέλιον, τὸ ὁποῖον ἐξέχει τοῦ δυτικοῦ μακροῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος ἐν εἴδει «πατούρας», λοξῶς φερομένης πρὸς αὐτόν· ἴσως πρόκειται περὶ παλαιοτέρου κτίσματος (Π ί ν. 345 β).

Ἡ προσπέλασις εἰς τὸν νάρθηκα ἐγίνετο διὰ δύο εἰσόδων ἀνοιγομένων κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ μακροῦ τοίχου· τούτων ἡ βόρειος, πλ. 1.30 μ., σώζει κατώφλιον μετὰ στρόφιγγος, ἡ δὲ νοτία, πλ. 1.40 μ., εἶναι ἐλλιπὴς κατὰ τὴν νοτίαν παραστάδα, ἐνῷ κατὰ τὴν βόρειον σώζει τὸ ὑπόβαθρον τοῦ κατωφλίου. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τὸν νάρθηκα πρὸς τὸν κυρίως ναὸν ἐγίνετο διὰ τριῶν εἰσόδων, ἑκάστης ἀντιστοιχούσης πρὸς ἓν κλίτος· ἡ μεσαία ἐξ αὐτῶν ἔχει ἄνοιγμα 1.60 μ. καὶ αἱ δύο ἄλλαι 1 μ. Εἰς τὴν μεσαίαν σώζεται κατώφλιον (Π ί ν. 345 β, ἄνω μέσον), εἰς τὴν νοτίαν τὸ ὑπόβαθρον τοῦ κατωφλίου, εἰς δὲ τὴν βόρειον ἔχει τοποθετηθῆ ἀκριβῶς εἰς τὸ ἄνοιγμα εἷς τῶν μεταγενεστέρων τάφων. Πλὴν τῶν προαναφερθέντων ἀνοιγμάτων ὑπάρχουν ἄλλα δύο, ἀνὰ ἓν εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ νάρθηκος, πλ. 1.20 μ.· εἰς αὐτὰ δὲν σώζεται κατώφλιον καὶ πιθανώτατα οὐδεμία θύρα ἔκλειε τὴν εἴσοδον πρὸς τοὺς παρακειμένους χώρους (Π ί ν. 346). Τούτων ὁ πρὸς Ν. (Π ί ν. 347 α), ἐσωτ. διαστ. 5.25 × 4.85 μ., φέρει εἰς τὸ μέσον κυκλικὴν κατασκευήν, ἐσωτ. ἀκτῖνος 1 μ.· τὸ τοιχάριον, τὸ ὁποῖον τὴν ἐσχημάτιζεν, ἀποτελεῖται ἐκ μικρῶν ἀργῶν λίθων καὶ ἔχει πλάτος 0.50 μ.· κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα τῆς περιφερείας του ὑπάρχει τάφος, πλ. 0.50 μ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κατασκευῆς ὁ πυθμὴν εἶναι ἐπενδεδυμένος διὰ μαρμαρίνης πλακός, πάχ. 0.002 μ., τὰ τοιχώματα δὲ καλύπτονται διὰ παχέος στρώματος ἀσβεστοκονιάματος, ὅπερ οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἀφήνει περὶ τῆς χρήσεως αὐτῆς ὡς βαπτιστηρίου. Ὁ χῶρος οὗτος εἶχεν ἐπίσης μίαν βοηθητικὴν ἴσως ἔξοδον, πλ. 1 μ., κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Τὸ βαπτιστήριον δὲν ἐπεκοινώνει πρὸς τὸ πρὸς Ν. αὐτοῦ παρακείμενον δωμάτιον, διαστ. 5.20 × 3 μ., τὸ ὁποῖον προφανῶς δὲν ὑπῆρχεν ἀρχικῶς, ἀλλὰ προσετέθη ἀργότερον ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς κατόψεως (Π ί ν. 347 β). Ἡ εἴσοδος πρὸς αὐτὸ ἴσως ἐγίνετο διὰ μικροῦ ἀνοίγματος, πλ. μόλις 0.50 μ., τοῦ ὁποίου πιθανῶς σώζονται ἐλάχιστα ἴχνη ὑπὸ τὸν τάφον, ὁ ὁποῖος τὸ καλύπτει κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. (Ἂν δὲν ὑπῆρχε καὶ εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ἄνοιγμα τότε μᾶλλον τὸ δωμάτιον θὰ ἦτο διώροφον καὶ ἡ εἴσοδος θὰ ἐγίνετο διὰ τοῦ ἄνω ὀρόφου).

Δύο ἄλλα δωμάτια συμπληρώνουν τὴν κάτοψιν τῆς βασιλικῆς πρὸς Β. τοῦ νάρθηκος (Π ί ν. 346). Τὸ νοτιώτερον τῶν δύο εἶναι καὶ τὸ μεγαλύτερον, ἐσωτ. διαστ. 5.40 × 4.80 μ.· ἐπικοινωνεῖ δι' ἀνοίγματος πλ. 1 μ. πρὸς τὸ ἄλλο, διαστ. 3.25 × 5.40 μ. Οἱ τοῖχοι ἔχουν μέσον πλάτος 0.70 μ., σώζονται εἰς μικρὸν ὕψος, μέχρι 0.20-0.35 μ., καὶ εἰς μὲν τὴν ὑποθεμελίωσιν ἀποτελοῦνται ἐκ μικρῶν λίθων συνδεδεμένων δι' ἀσβεστοκονιάματος, εἰς δὲ τὸ ἀνώτερον τμῆμα διὰ μεγάλων λίθων πολλάκις πλακοειδῶν, ἀλλὰ καὶ κυρίως ἐξ ἀρχαίου ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ τοποθέτησις κατωφλίου εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ ἀνατολικοῦ στενοῦ τοίχου τοῦ βορείου κλίτους, διαστ. 1.10 × 0.45 μ., τὸ ὁποῖον σώζει καὶ στρόφιγγας, ἀλλὰ εἶναι δυνατὸν καὶ νὰ ἐτοποθετήθη ἐκεῖ εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ἀμέσως πρὸ αὐτοῦ, δηλαδὴ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ κλίτους, σώζεται ἡ πλακόστρωσις εἰς καλὴν κατάστασιν καὶ ἀποτελεῖται ἐν μέρει ἐκ πλακοειδῶν λίθων καὶ ἐν μέρει ἐκ τετραγώνων πλακιδίων κεράμων, διαστ. 0.30 × 0.30 μ. (Π ί ν. 344 β, 348 α - β).

Εἰς τὸ μεσαῖον κλίτος, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν βόρειον τοῖχον καὶ εἰς τὸ μέσον περίπου αὐτοῦ, ὀλίγον πλησιέστερον πρὸς τὴν ἁψῖδα ἢ πρὸς τὸν νάρθηκα, σώζονται δύο μεγάλοι ἀργοὶ λίθοι, καταλαμβάνοντες χῶρον συνολ. διαστ. 2.50 × 0.70 μ. Οὗτοι δὲν πατοῦν ἐπὶ θεμελίου, οὔτε ὁ ἀπὸ τοῦ μέσου περίπου αὐτῶν ἐκκινῶν τοῖχος, μὲ κάθετον πρὸς αὐτοὺς φοράν, πλ. 0.90 καὶ σωζ. μήκ. 2.15 μ., ἀποτελούμενος ἐκ μικρῶν κατὰ τὸ πλεῖστον λίθων. Πρόκειται μήπως περὶ ἄμβωνος; Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον παρετηρήθησαν ἐπίσης ἴχνη ἀπὸ βάσεις κιόνων, ὧν ἐσώθησαν δύο εὑρεθεῖσαι εἰς τὰ παρακείμενα χώματα. Αὗται μετεφέρθησαν καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς τὰ σημεῖα ὅπου ἦσαν ἐμφανέστερα τὰ ἴχνη, ὡς εἰκονίζεται εἰς τοὺς Π ί ν. 344 β, 345 α, 348 α. Ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο σπείρας καὶ τροχίλον, ἔχουν δὲ ὕψος 0.18, διάμετρον ἄνω 0.46 καὶ κάτω 0.58 μ. (Π ί ν. 348 α - β).

Τέλος εἰς τὸν νότιον μακρὸν τοῖχον τοῦ νοτίου κλίτους, πλησίον τῆς ἀνατολικῆς βοηθητικῆς θύρας τοῦ βαπτιστηρίου, τὸ σωζόμενον τμῆμα τοῦ τοίχου δίδει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ὑπῆρχεν ἄνοιγμα, πιθανοῦ πλάτους 1.90 μ. (Π ί ν. 344 β, πρὸς ἀριστερὰ καὶ 347 α, πρὸς ἀριστερά). Κατὰ μῆκος ὅλων σχεδὸν τῶν μακρῶν τοίχων εἰς τὰ κλίτη, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς περισσοτέρους τοίχους τῶν βοηθητικῶν χώρων καὶ τοῦ νάρθηκος, ὑπάρχει «πατούρα» μέσου πλάτους 0.30 μ.

Ἡ βασιλικὴ ἐχρησιμοποιήθη εἰς μίαν ἐποχὴν νεωτέραν ὡς κοιμητήριον, ὡς δεικνύει τὸ μέγα πλῆθος τῶν τάφων. Φαίνεται ὅμως ὅτι θὰ εἶχε μὲν ἐρειπωθῆ, ἀλλὰ δὲν θὰ εἶχε καταρρεύσει, διότι χρησιμοποιοῦνται τὰ ἀνοίγματα διὰ τοὺς τάφους καὶ μόνον εἰς ὀλίγας περιπτώσεις πατοῦν οὗτοι ἐπὶ τῶν τοίχων. Οὐδεὶς τάφος εὑρέθη εἰς τὸ νότιον κλίτος καὶ ἐλάχιστοι εἰς τὸ βόρειον. Οἱ τάφοι εἶναι κιβωτιόσχημοι μὲ τὰς πλευρὰς ἐπενδεδυμένας διὰ πλακοειδῶν λίθων, ἐκαλύπτοντο δὲ δι' ἄλλων παρομοίων. Πολλοὶ ἔχουν σχῆμα τραπεζοειδές, ἀλλ' οἱ περισσότεροι εἶναι ὀρθογώνιοι. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐκτάδην μὲ τὰς χεῖρας

ἐσταυρωμένας πρὸ τοῦ στήθους, ἐστραμμένος πρὸς Α. (Π ί ν. 347 α, ἄκρον δεξιὰ καὶ Π ί ν. 349 α). Οὐδὲν κτέρισμα εὑρέθη ἐντὸς τῶν τάφων.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων τῆς βασιλικῆς, τὰ ὁποῖα φυλάσσονται προσωρινῶς εἰς τὴν Βάλβειον Βιβλιοθήκην τοῦ Μεσολογγίου, ἀξιοσημείωτα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1. Τμῆμα μαρμαρίνου θωρακίου, σωζ. μεγ. διαστ. 0.70 × 0.61 μ. Εἶναι συγκεκολλημένον ἐκ τριῶν τεμαχίων καὶ ἐντὸς ὀρθογωνίου φέρει ἀνάγλυφον ταὼν πρὸς ἀριστερά. Τούτου ἐλλείπει ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ στήθους (Π ί ν. 349 β).

2. Τμῆμα κιονίσκου μὲ λοξὰς ραβδώσεις, σωζ. ὕψ. 0.38, διαμ. κάτω 0.246 μ. (Π ί ν. 349 γ).

3. Κάτω μέρος κιονίσκου μὲ τετράγωνον βάσιν πλευρᾶς 0.116, σωζ. ὕψ. 0.193 μ. (Π ί ν. 349 δ).

4. Τμῆμα μαρμαρίνου ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους, σῶζον μικρὸν μέρος διακόπου γλυπτῆς διακοσμήσεως. Συγκεκολλημένον ἐκ τριῶν τεμαχίων. Σωζ. μῆκος 0.41, σωζ. ὕψος 0.15 μ. (Π ί ν. 349 ε).

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν περισυνελέγη νόμισμα ἀνώνυμον βυζαντινὸν τοῦ 11ου αἰ.[18], ὅπερ πιθανῶς μαρτυρεῖ περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς βασιλικῆς, τοὐλάχιστον ὡς νεκροταφείου.

ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Εἰς τὸν νομὸν Αἰτωλοακαρνανίας, πλὴν τῆς προαναφερθείσης ἀνασκαφῆς, ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἐργασίαι:

1. Συγκόλλησις καὶ ἐν μέρει κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπανασύστασις τῆς κλίνης εἰς τὸν τάφον τῆς Καλυδῶνος. Αὕτη κατὰ μῆνα Μάρτιον 1973 κατεστράφη διὰ βαρέος ὀργάνου ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων, μὲ σκοπὸν τὴν ἀνεύρεσιν κεκρυμμένων θησαυρῶν (Π ί ν. 350 α - γ).

2. Μετεφέρθησαν ἐκ Πατρῶν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγρινίου τὰ περισσότερα τῶν εὑρημάτων τῆς Αἰτωλοακαρνανίας (πλὴν ὡρισμένων χαλκῶν καὶ χρυσῶν), τὰ ὁποῖα εἶχον κατὰ καιροὺς μεταφερθῆ ἐκεῖ πρὸς συγκόλλησιν.

3. Παρηγγέλθησαν καὶ ἐτοποθετήθησαν ράφια ἐκ dexion εἰς τοὺς ὀλίγους ἐναπομένοντας πρὸς ἀποθήκευσιν ἀρχαίων χώρους τοῦ Μουσείου Ἀγρινίου, χωρὶς νὰ καταστῇ δυνατὸν πρὸς τὸ παρὸν περαιτέρω τακτοποίησις αὐτῶν.

4. Συγχρόνως μετεφέρθησαν διάφοροι ἐπιγραφαί, κυρίως ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀστακοῦ - Κορόντων, καὶ ἤρχισεν ἡ ἐργασία ταυτίσεως τῶν παλαιῶν καὶ συνεχίσεως καταγραφῆς τῶν νέων εὑρημάτων.

18. Ἡ ἀναγνώρισις τοῦ νομίσματος ὀφείλεται εἰς τὴν συνάδελφον καὶ φίλην κ. Μ. Οἰκονομίδου, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἐντεῦθεν ἐκφράζω θερμὰς εὐχαριστίας. Αὕτη γράφει: «ἀνώνυμον βυζαντινόν, περὶ τὰ 1030/35-1042, πρβλ. DOC, μέρος 2, σ. 676, ἀριθ. Β.1 κ.ἑ. (class B)».

1974*

Ἡ σύνθεσις τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Δελφῶν ἦτο καὶ κατὰ τὸ 1974 ἡ αὐτὴ ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, περιελάμβανε δηλαδὴ τοὺς νομοὺς Φωκίδος καὶ Αἰτωλοακαρνανίας.

Πολλαπλᾶς ὑπηρεσίας προσέφερεν ἡ γραμματεὺς τοῦ Μουσείου Δελφῶν κ. Ἑλένη Μπακολουκᾶ. Εἰργάσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος αὐτό, ὡς ἐπιστημονικὴ βοηθὸς μὲν ἡ κ. Δέσποινα Χατζημιχαὴλ-Σκορδᾶ, ὡς τεχνῖται δὲ οἱ κκ. Γ. Ἀσημενὸς καὶ Ἀλ. Νικολοῦζος.

ΦΩΚΙΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΔΕΛΦΟΙ

Εἰς τὸ Μουσεῖον ἐγένοντο μικραὶ συμπληρωματικαί τινες ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως, κυρίως ἕνεκα τῆς συνεχίσεως τῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου ὑπὸ τῶν Γάλλων ἀρχαιολόγων. Οὕτως ἐξετέθη, ὡς συνεπληρώθη, τὸ ἄγαλμα τοῦ Κιθαρῳδοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ ὁποίου ἡ κεφαλὴ μέχρι τοῦδε ἐθεωρεῖτο ὡς ἀνήκουσα εἰς ἄγαλμα τοῦ Διονύσου, ἐκ τῶν ἐναετίων γλυπτῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος κατὰ τὸν 4ον αἰ. π.Χ.[1]. Εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ θησαυροῦ τῶν Σιφνίων προσετέθησαν δύο τμήματα ἐκ τῶν ἀδημοσιεύτων εἰσέτι ἐπιστέψεων ἀγνώστου θησαυροῦ, πιθανώτατα νησιωτικοῦ ἐργαστηρίου. Ἐπίσης εἰς τὸν προθάλαμον μὲ τὰ πρώιμα χαλκᾶ ἐξετέθη σιδηροῦς τρίπους μὲ χαλκᾶς ἀπολήξεις ἐν εἴδει ὁπλῶν βοοειδοῦς (9467)[2]. Ἐπ' αὐτοῦ ἐτοποθετήθη προσωρινῶς ἀρχαϊκὸς ἐνεπίγραφος λέβης (9468).

Συνετάγησαν τέλος ἐπεξηγηματικαὶ πινακίδες διὰ τὰ εὑρήματα τῶν προθηκῶν.

Εἰς τὸν χῶρον συνεχίσθησαν διάφοροι ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως τῶν μνημείων.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ
ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΠΕΡΙΟΧΗ ΔΕΛΦΩΝ

Εἰς θέσιν **Βούτρια**, περὶ τὰ 8 χλμ. πρὸς ΝΑ. τῶν Δελφῶν, καθὼς ἡ κλιτὺς ἀπολήγει πρὸς τὸν Πλειστόν, κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὑδραγωγοῦ αὔλακος τοῦ Μόρνου, ἀπεκαλύφθη, τὴν 27ην Νοεμβρίου, μεμονωμένη ταφὴ εἰς τὸ κτῆμα Χαρ. Κ. Μπακολουκᾶ. Ἡ θέσις τοῦ τάφου δὲν εἶναι μακρὰν ἐκείνης ὅπου εὑρέθη κατὰ τὸ 1965 σπήλαιον μὲ πιθανὰ προ-

* Οἱ ἐντὸς παρενθέσεως ἀριθμοὶ δηλώνουν τοὺς ἀριθμοὺς καταλόγου τῶν Μουσείων τῆς περιφερείας (Δελφῶν, Ἀγρινίου, Θυρρείου). Αἱ φωτογραφίαι τῶν Π ί ν. 354 α - β, 355 α - γ, 356 α - β, 357 β - γ, 358 γ - δ, 359 γ - ε, 360 α - β, 362 α - γ, 364 β - γ, ὀφείλονται εἰς τὴν τέχνην τοῦ κ. Σπ. Τσαβδάρογλου.

1. Fr. Croissant, BCH 99 (1975), σ. 709-710, εἰκ. 1-2.

2. FdD V, σ. 68, ἀριθ. 248, εἰκ. 222.

ιστορικὰ χαράγματα[3], παρὰ τὰ Καστρούλια-Μαγκελαρικά, καὶ πιθανῶς οὗτος συνδέεται πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἀνεμώρειαν, παρὰ τὴν Ἀράχωβαν[4].

Τὸ ἄνω μέρος τοῦ τάφου ἐφάνη εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ὅτε εἰδοποιήθη ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία οἱ ἐργάται, πιθανώτατα ἐν τῇ ἀγνοίᾳ των, εἶχον ἤδη καταστρέψει τμῆμα αὐτοῦ καὶ περισυλλέξει δύο ἐκ τῶν ἐντὸς αὐτοῦ τριῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα καὶ παρέδωσαν.

Πρόκειται περὶ λακκοειδοῦς τάφου, λαξευμένου ἐντὸς ἀργιλώδους ἐδάφους εἰς βάθος 1 μ., εἰς τὸν ὁποῖον εἶχε τοποθετηθῆ ὡς κάλυμμα μεγάλη πλάξ ἐκ γρανίτου. Εἰς τὸν τάφον ὑπῆρχον οἱ σκελετοὶ δύο νεκρῶν, κείμενοι ἐκτάδην μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Μεταξὺ τῶν δύο κρανίων ἔκειτο ἀνεστραμμένος σφαιρικὸς κορινθιακὸς ἀρύβαλλος (Πίν. 351 α), ἐνῷ τὰ δύο ἄλλα ἀγγεῖα, εἰς παρόμοιος ἀρύβαλλος καὶ ἓν ἀλάβαστρον, εἶχον εὑρεθῆ δεξιὰ παρὰ τοὺς πόδας.

1. Κορινθιακὸς σφαιρικὸς ἀρύβαλλος (9689) (Πίν. 351 β). Ὕψος 0.057 μ. Ἀκέραιος. Πηλὸς ὠχροπράσινος. Γάνωμα καστανομέλαν. Εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ στομίου καὶ ἐπὶ τοῦ ὤμου, περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ, ροπαλοειδῆ. Περὶ τὸ κέντρον τῆς βάσεως φυλλοειδὴς ρόδαξ. Εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς λαβῆς ταινίαι. Εἰς τὴν κάθετον ἐπιφάνειαν τοῦ χείλους σειρὰ στιγμῶν. Εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν τοῦ σώματος ἀετὸς ἱπτάμενος πρὸς δεξιά. Ἰῶδες εἰς τὰς πτέρυγας καὶ τμῆμα τῆς οὐρᾶς, λοιπαὶ λεπτομέρειαι δι' ἐγχαράξεων.

2. Ἄλλος παρόμοιος (9688) (Πίν. 351 γ). Ὕψος 0.061 μ. Ἀκέραιος, ἀποκεκρουμένος μικρὸν τμῆμα κατὰ τὴν κυρίαν ὄψιν τοῦ σώματος. Πηλὸς καστανὸς ὠχρός. Γάνωμα καστανὸν ἕως ἐρυθρόν, κατὰ μέγα μέρος ἐξίτηλον. Διακόσμησις ὡς τοῦ προηγουμένου, πλὴν τῆς εἰς τὴν κάθετον ἐπιφάνειαν τῆς λαβῆς, ὅπου σιγμοειδὴς γραμμή. Εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν τοῦ σώματος χὴν πρὸς δεξιὰ μὲ ἀνυψωμένην τὴν πτέρυγα μεταξὺ παραπληρωματικῶν ἐγχαράκτων ροδάκων.

3. Κορινθιακὸν ἀλάβαστρον (9687) (Σχέδ. 1· Πίν. 351 δ - ε). Ὕψος 0.085 μ. Ἐλλιπὲς κατὰ μικρὸν τμῆμα τοῦ ὤμου, συγκεκολλημένον. Πηλὸς ὠχροπράσινος, γάνωμα καστανόν, σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἐξίτηλον. Εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ στομίου καὶ τὸν λαιμὸν φυλλοειδῆ ἐναλλὰξ διὰ γανώματος καὶ ἰώδους χρώματος. Περὶ τὸ διὰ μικρᾶς κοιλότητος δηλούμενον κέντρον τῆς βάσεως, φυλλοειδὴς ρόδαξ. Εἰς τὴν κάθετον ἐπιφάνειαν τοῦ χείλους σειρὰ στιγμῶν. Εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν σφὶγξ πρὸς δεξιὰ φέρουσα πόλον· ἡμικαθημένη ἐπὶ τῶν νώτων ἔχει τὰς πτέρυγας ἀναπεπταμένας. Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν χὴν πρὸς δεξιὰ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἄνω. Παραπληρωματικοὶ ρόδακες. Ἰῶδες εἰς τὰς πτέρυγας καὶ τὸ στῆθος τῆς σφιγγός[5].

Τὰ ἀγγεῖα ἐκ τῆς ταφῆς αὐτῆς ἀνήκουν εἰς τὴν πρώιμον κορινθιακὴν περίοδον. Τὸ ραδινὸν σχῆμα τοῦ ἀλαβάστρου ἔχει ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰ ἀλάβαστρα ἐκ τοῦ Ἡραίου τῆς Δήλου (Délos X, πίν. XXIX, 404, 411-412)[6]. Ἡ ἐπ' αὐτοῦ σφὶγξ δὲν εἶναι ἐκ τῶν πλέον συνήθων θεμάτων παραστάσεως, ἐὰν κρίνῃ τις ἐκ τῶν καταλόγων εἰς H. Payne, NC, σ. 282, καὶ P. Ure, Aryballoi and figurines, σ. 94 καὶ 107, ἐξ ἴσου δὲ ἀσυνήθης πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ πρὸς τὰ ἄνω κίνησις τῆς κεφαλῆς τῆς χηνός, ἡ ὁποία πληροῖ τὸ ὑπὸ τὴν λαβὴν τμῆμα[7]. Ὀλίγα ἐπίσης εἶναι καὶ τὰ παραδείγματα ἀρυβάλλων, οἱ ὁποῖοι φέρουν ὡς μόνην παράστασιν ἱπτάμενον ἀετόν[8].

Ἡ ἀνεύρεσις κορινθιακῶν ἀγγείων ὡς κτερισμάτων ἀποτελεῖ κοινὸν τόπον διὰ τὴν περιοχὴν τῶν Δελφῶν κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχήν[9].

ΓΑΛΑΞΕΙΔΙΟΝ

Εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν τοῦ Γαλαξειδίου ἐγένετο μεταφορὰ τῶν εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς Ἰω. Θρεψιάδη[10] ἀπὸ τὸ Μουσεῖον Δελφῶν, ὅπου ἐφυλάσσοντο. Τὰ ἀξιόλογα εὑρήματα[11] τῆς Συλλογῆς ἐτακτοποιήθησαν εἰς δύο νέας προθήκας.

ΚΙΡΡΑ

Πρὸς Α. τοῦ ἐξωκκλησίου Ἅγιος Ἰωάννης καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον Καπαρέλη, ὄχι μακρὰν τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ πρὸς Δεσφίναν, φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν διενεργηθεῖσαν εἰς τὸ παρελθὸν διαμόρφωσιν εἰς χῶρον κατασκηνώσεων εὑρέθησαν καὶ κατεστράφησαν τάφοι, χωρὶς νὰ εἰδοποιηθῆ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, ἡ ὁποία τελικῶς ἔλαβε γνῶσιν χάρις εἰς τὸ προσωπικὸν ἐνδιαφέρον τοπικῶν παραγόντων. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ χώρου τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1974, ἐκαθαρίσθη εἰς τάφος καὶ ἐπεσημάνθησαν τμήματα δύο ἄλλων καταστραφέντων ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως. Ὁ σωζόμενος τάφος (Α) ἔκει-

3. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 242.

4. A. Philippson-E. Kirsten, Griechische Landschaften I, σ. 409, 667, 721. P. Roussel, CRAI 1937, σ. 184. Hirschfeld, RE I, 2, στ. 2181.

5. Τὸ Σχέδ. 1 ἐξεπόνησεν ἡ συντηρήτρια-σχεδιάστρια δ. Αἰμ. Κοσσόνα, ἐνῷ τὸ Σχέδ. 3 τῆς σ. 537 ἡ ἀρχιτέκτων δ. Δήμ. Χριστοπούλου.

6. H. Payne, NC, σ. 282. Πρβλ. καὶ τὴν ταφὴν ἐκ τοῦ Βορείου Νεκροταφείου τῆς Κορίνθου, H. Palmer, Corinth XIII, 1964, πίν. 18, 129 καὶ σ. 170-171. Διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς κεφαλῆς τῆς σφιγγὸς πρβλ. H. Payne, ἔ.ἀ., σ. 100, εἰκ. 34b.

7. Παραπλησία παράστασις: CV Paris, Bibliothèque Nationale I, πίν. 15, 3.

8. Π.χ. Délos XVII, πίν. 54, D. 16. CV Louvre 8, III Ca, πίν. 19, 12· συνήθως ὁ ἀετὸς κρατεῖ διὰ τοῦ ράμφους ὄφιν, βλ. CV Gela I, III, πίν. 35, 4-7, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

9. FdD V, σ. 152 κ.ἑ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, Πίν. 189

10. AE 1972, σ. 186 κ.ἑ.

11. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 222.

το πρὸς τὸ δυτικώτερον τμῆμα τοῦ πρανοῦς καὶ ἦτο κιβωτιόσχημος, μὲ φορὰν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Εὑρέθη εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ εἶχε τὰς πλευράς του ἐπενδεδυμένας διὰ πλακῶν ἐκ πωρολίθου, πάχ. 0.12-0.13 μ., τρεῖς δὲ ὅμοιαι πλάκες ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς κάλυμμα. Ἐσώζετο εἰς μῆκος 1.52 μ., εἶχε πλάτος 0.72 καὶ βάθος 0.70 μ. Περὶ τὰ 0.10 μ. ὑψηλότερον εὑρέθη ὁ νεκρὸς κείμενος ἐκτάδην μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Λόγῳ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ τάφου ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως ἔλειπον τὰ κάτω ἄκρα τοῦ νεκροῦ. Κτερίσματα εἶχον ἐναποτεθῆ πρὸς τὰ ἄνω ἀριστερὰ τοῦ νεκροῦ, εἰς τὸ ὕψος τῆς λεκάνης καὶ τοῦ θώρακος (τὸ κρανίον εὑρέθη ἐπὶ τῶν ὀστῶν τοῦ θώρακος) καὶ

Ὁριζοντία ταινιωτὴ λαβή, χονδρὴ ἐπιμήκης μύξα, αὐλάκωσις περὶ τὸ κεντρικὸν ἄνοιγμα, χαμηλὴ δισκοειδὴς βάσις. Ἐλλιπὴς τὴν λαβήν. Πηλὸς ὠχρὸς καστανός. Γάνωμα καστανομέλαν ἐν μέρει ἀπολεπισμένον. Μῆκος 0.09, ὕψος 0.036 μ.

5. Μελαμβαφὲς φιαλίδιον (9679) (Π ί ν. 352 β, ἀριστερά). Χεῖλος μὲ κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω, δακτυλιοειδὴς βάσις. Ἐλαφρῶς ἀποκεκρουμένον κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ χείλους. Γάνωμα καστανόφαιον ἐν μέρει ἀπολεπισμένον. Πηλὸς ὠχροπράσινος πρὸς ὠχροκίτρινον. Ὕψος 0.033, διάμετρος 0.085 μ.

Τὰ μεταξὺ τῆς ἀριστερᾶς κνήμης καὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου ἐναποτεθέντα κτερίσματα ἦσαν:

6. Δακρυδόχον μετὰ σφαιρικῆς κοιλίας (9678)

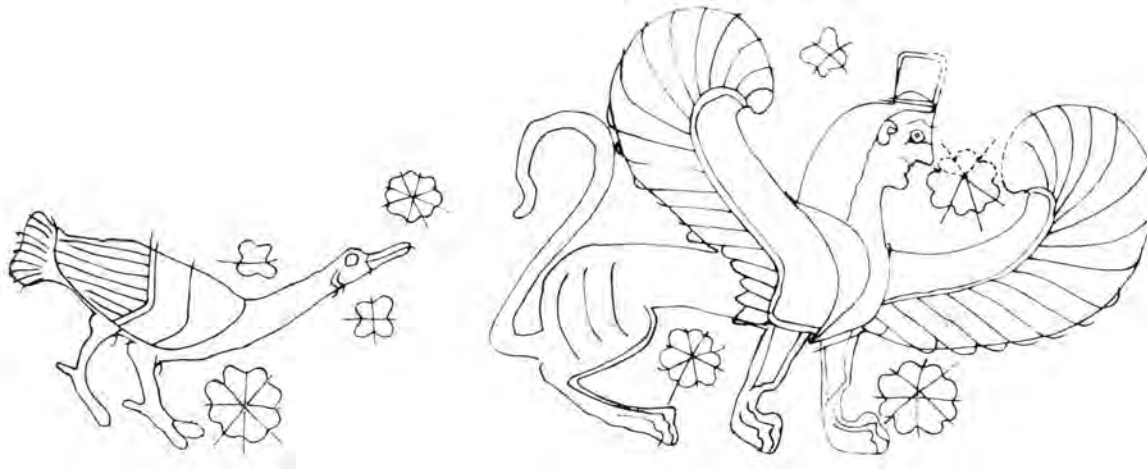

Σχέδ. 1. Δελφοί. Παραστάσεις χηνὸς καὶ σφιγγὸς τοῦ κορινθιακοῦ ἀλαβάστρου (9687).

πρὸς τὰ κάτω, παρὰ τὸ ἀριστερὸν σκέλος (Π ί ν. 352 α). Τὰ τῆς πρώτης ὁμάδος ἦσαν:

1. Σιδηρᾶ στλεγγὶς (9686) εἰς πολλὰ τεμάχια μὴ συγκολλώμενα. Πλάτος 0.035 μ.

2. Μελαμβαφὲς σκυφίδιον (9680) (Π ί ν. 352 β, δεξιά). Τοιχώματα μὲ κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω, χαμηλὴ δακτυλιοειδὴς βάσις. Ἀκέραιον. Πηλὸς ὠχροκάστανος, γάνωμα τὸ πλεῖστον ἀπολεπισμένον, ἰδίᾳ ἐσωτερικῶς, ἡ ἐπιφάνεια ἐλαφρῶς ἀποκεκρουμένη. Ὕψος 0.038, διάμετρος 0.053 μ.

3. Μελαμβαφὴς κοτύλη (9681), κορινθιακοῦ τύπου, μετὰ κωνικῆς ἀνεπτυγμένης βάσεως (Π ί ν. 352 γ). Χωρὶς γάνωμα τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος, ὅπου λεπτὴ ταινία, ἡ βάσις, ἡ ὁποία φέρει πλατεῖαν ταινίαν κατὰ τὴν περιφέρειαν, καὶ ἡ κοιλότης κατὰ τὸ μέσον τοῦ πυθμένος. Εἰς τὰς ἐξῃρημένας ἐπιφανείας ἔντονα ἴχνη ἐρυθροῦ. Ἀκεραία. Πηλὸς καστανέρυθρος, γάνωμα μὲ μεταλλικὴν λάμψιν. Ὕψος 0.077, διάμετρος 0.059 μ.

4. Μελαμβαφὴς λύχνος (9675) (Π ί ν. 352 δ). (Π ί ν. 352 ε). Εἰς τὸν λαιμόν, τὸν ὦμον καὶ τὴν κοιλίαν ἀνισοπαχεῖς ταινίαι κασταναὶ καὶ δύο ἐρυθραὶ εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ καὶ τὸ μέσον τοῦ ὤμου. Ἐλαφρῶς ἀποκεκρουμένον τὸ χεῖλος καὶ τὴν βάσιν. Συγκεκολλημένον. Πηλὸς κεραμέρυθρος, ἐπίχρισμα φαιόν. Ὕψος 0.109 μ.

7. Μελαμβαφὴς κοτύλη ἀττικοῦ τύπου (9682) (Π ί ν. 353 α). Πηλὸς ὠχροκίτρινος πρὸς ὠχροκάστανον, γάνωμα τὸ πλεῖστον ἀπολεπισμένον. Ἐλλιπὴς κατὰ τμῆμα τῆς μιᾶς λαβῆς. Συμπεπληρωμένον. Ὕψος 0.094 μ.

8-9. Δύο ἀλάβαστρα (9683, 9684) (Π ί ν. 353 β). Ἀμφότερα ἐλλιπῆ τὸ χεῖλος καὶ πολλὰ τμήματα τοῦ σώματος. Συγκεκολλημένα, τὸ δὲ 9684 συμπεπληρωμένον, πλὴν τοῦ χείλους. Πηλὸς κεραμόχρους ἀνοικτός. Ὕψος σωζόμενον εἰς ἀμφότερα 0.118 μ.

Ἡ κοτύλη ὑπ' ἀριθ. 7 ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς κοτύλας τῆς Ἀγορᾶς τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.[12],

12. Agora XII, πίν. 17, σ. 351-352.

ἐνῷ ἡ κοτύλη ὑπ' ἀριθ. 3 κατέρχεται εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ αἰῶνος[13]. Ὁ λύχνος ἐντάσσεται εἰς τὸν τύπον 25Α τοῦ Howland[14].

Οἱ δύο καταστραφέντες τάφοι ἔκειντο περὶ τὰ 56 μ. πρὸς ΝΑ. τοῦ τάφου Α καὶ εἰς τὸ αὐτὸ βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἐσώζοντο μόνον τμήματα τῶν πλαγίων πλευρῶν. Ἔκειντο εἰς ἀπόστασιν 2.45 μ. ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ κεραμίδων, ἴχνη ἐκ τοῦ γανώματος τῶν ὁποίων εἶχον ἀποτυπωθῆ εἰς τὸ χῶμα. Ὁ εἷς τούτων ἐφαίνετο σωζόμενος εἰς μῆκος 1 μ. (Π ί ν. 353 ε). Ἐκ τῆς ἐρεύνης εἰς τὰ πέριξ ἀπορριφθέντα χώματα περισυνελέγησαν δύο πήλινα εἰδώλια καὶ χαλκοῦν ψέλιον:

1. Χαλκοῦν ψέλιον ἐξ ἐλάσματος (9685) ἀπολῆγον εἰς στενούμενα ἄκρα, ὧν τὸ ἕν ἀποκεκρουμένον. Κατὰ τὰ πέρατα διακόσμησις ἐκ τριῶν σειρῶν ἐντύπων κυκλίσκων (Π ί ν. 353 γ). Διάμετρος 0.05 μ.

2. Εἰδώλιον ἱππέως (9676) (Π ί ν. 353 δ, ἀριστερά). Χειροποίητον. Πηλὸς ὠχροκίτρινος. Ἐλλιπὲς τὸ κάτω ἄκρον τοῦ προσθίου ἀριστεροῦ ποδὸς τοῦ ἵππου καὶ ὁλόκληρον τὸ ὀπίσθιον ἀριστερόν. Μῆκος 0.094, ὕψος 0.09 μ.

3. Εἰδώλιον γυμνῆς ἀνδρικῆς μορφῆς ἐπὶ χαμηλῆς βάσεως (9677) (Π ί ν. 353 δ, δεξιά). Ἄνετον σκέλος τὸ δεξιόν. Τῆς φερομένης πρὸς τὰ ἐμπρὸς κεκαμμένης δεξιᾶς ἐλλείπει τὸ ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος τμῆμα. Διὰ τῆς πρὸς τὰ κάτω ἐλαφρῶς πρὸς τὰ πλάγια φερομένης ἀριστερᾶς κρατεῖ δυσδιάκριτόν τι ἀντικείμενον (πτηνόν;). Εἰς τὴν κεφαλὴν φέρει στεφάνην. Ἐπιφάνεια διαβεβρωμένη ἐν μέρει, σώζουσα κατὰ τόπους (πρόσωπον, πόδες) ἔντονα ἴχνη ἐρυθροῦ. Πηλὸς ὠχρὸς καστανός. Ὕψος 0.082 μ. Ἀνήκει εἰς τὸ γ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Τὸ χειροποίητον εἰδώλιον τοῦ ἱππέως ἀποτελεῖ παράδειγμα μιᾶς ὁμάδος προϊόντων τῆς κορινθιακῆς πηλοπλαστικῆς τῆς ἰδίας χρονικῆς περιόδου[15]. Ἐκ τῶν ἄλλων εὑρημάτων ἡ κοτύλη ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ τὸ φιαλίδιον ὑπ' ἀριθ. 5 προέρχονται ἀναμφιβόλως ἀπὸ τὸ ἴδιον ἐργαστήριον, πιθανῶς δὲ καὶ τὸ ὡραῖον διὰ τὴν πλαστικήν του διαμόρφωσιν, παρὰ τὴν φθοράν, ἀνδρικὸν εἰδώλιον.

Ἡ συστὰς αὕτη τῶν τάφων κεῖται περὶ τὰ 400 μ. πρὸς Α. τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ τῆς Κίρρας, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει καὶ τὸ συγκρότημα δημοσίων κτηρίων, τὰ ὁποῖα ἔφερον εἰς φῶς κυρίως γαλλικαὶ καὶ τελευταίως ἑλληνικαὶ ἀνασκαφαί[16].

13. Αὐτόθι, πίν. 15, 328. Πρβλ. K. Braun, AM 85 (1970), πίν. 56, 82, σ. 139.

14. Agora IV, 1958, πίν. 38, σ. 67 κ.ἑ.

15. Corinth XV, 2, πίν. 37, XXIII, 33 καὶ σ. 176 (A. Newell-Stillwell νεωτέρα ὁμάς). βλ. καὶ Corinth XIII, πίν. 82, X, 108.

16. L. Dor, J. Janoray, H. van Effenterre, Kirrha, 1960, πίν. III, σ. 15 καὶ ὑποσημ. 2, ὅπου ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Β. Πετράκος, ΑΑΑ VI (1973), σ. 70 κ.ἑ.

ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ

Τὸ ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας ἀγορασθὲν τζαμὶ παρὰ τὸν γραφικὸν λιμένα τῆς Ναυπάκτου διεμορφώθη εἰς πρόχειρον μουσεῖον πρὸς στέγασιν τῶν ἀνὰ τὴν πόλιν κατεσπαρμένων καὶ εἰς ἀποθήκας τοῦ Δήμου φυλασσομένων ἐπιγραφῶν καὶ διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἀφοῦ ἐτοποθετήθη νέα σιδηρᾶ θύρα καὶ ἐπεσκευάσθη ἡ κεράμωσις. Τὰ ὡς ἄνω, ἐπιγραφαὶ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, συνεκολλήθησαν καὶ κατεγράφησαν εἰς κατάλογον, ὅστις περιλαμβάνει ἤδη 44 ἀριθμούς. Τὰ μικρὰ κινητὰ εὑρήματα ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν τελευταίων ἐτῶν, χρυσᾶ, χαλκᾶ καὶ πήλινα, φυλάσσονται εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἀγρινίου.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΣΤΡΑΤΟΣ

Παρὰ τὴν Στράτον, περὶ τὰ 500 μ. πρὸς Β. τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, εἰς θέσιν Ἀσπροκκλησιὰ καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος Ἀθαν. Μουρτζάπη, εἰς βάθος 0.15 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εὑρέθη κατὰ τὴν καλλιέργειαν μαρμάρινον ἄγαλμα γυναικός (233), ἐλλιπὲς τὴν κεφαλήν, τὸν δεξιὸν ὦμον, τὰς χεῖρας, ὡς καὶ τοὺς ἄκρους πόδας. Ἔχει ἄνετον τὸ ἀριστερὸν σκέλος καὶ φέρει λεπτὸν χιτῶνα, ἐζωσμένον ὑπὸ τὸ στῆθος, καὶ ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον ἀφήνει ἐλεύθερον τὸν κορμὸν καὶ περιβάλλει τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ὀσφύος, σχηματίζον δύο παχείας δέσμας πτυχῶν, αἱ ὁποῖαι συγκεντρώνονται μεταξὺ τῶν σκελῶν. Σωζ. ὕψος 1.22 μ. (Π ί ν. 354 α).

Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν μικρὰν ἔρευναν τοῦ χώρου (3-5 Μαΐου) ἀπεκαλύφθη, περὶ τὰ 0.40 μ. πρὸς Ν. τοῦ προηγουμένου καὶ περὶ τὰ 0.30 μ. βαθύτερον, λοξῶς πρὸς αὐτὸ κείμενον, ἓν ἀκόμη γυναικεῖον ἄγαλμα ἐκ μαρμάρου (234). Ἐλλείπει τὸ ἄνω μέρος ἀπὸ τοῦ στήθους· ἀποκεκρουμένον τὴν δεξιὰν πλευρὰν τῆς ὀσφύος καὶ τὸν ἄκρον δεξιὸν πόδα. Ἔχει ἄνετον τὸ δεξιὸν σκέλος καὶ φέρει ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον καλύπτει ὅλον τὸ σῶμα καὶ καταπίπτει εἰς δέσμην πτυχῶν ἀπὸ τοῦ βραχίονος τῆς κεκαμμένης ἀριστερᾶς χειρός. Σωζ. ὕψος 1.23 μ. (Π ί ν. 354 β).

Εἰς τὸ σκάμμα, διαστ. 2.60 × 2 μ. καὶ βάθ. 0.65 μ., πρὸς Α. τοῦ ἀγάλματος καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.35 μ. εὑρέθησαν δύο μεγάλοι λίθοι, συνολ. μήκ. 0.70 καὶ 0.40 μ., πρὸς ΝΑ. ἄλλοι δύο μικρότεροι λίθοι, ἐπίπεδοι, συνολ. μήκους 0.50 μ.· οἱ λίθοι εὑρίσκοντο εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγάλματος (Π ί ν. 354 γ). Πιθανῶς οἱ λίθοι οὗτοι ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν τοποθέτησιν τῶν ἀγαλμάτων μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ μνημείου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προήρχοντο.

Ἀμέσως πρὸς ΒΔ. τοῦ πρώτου ἀγάλματος καὶ σχεδὸν παραλλήλως πρὸς αὐτό, ἀλλ' εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον, δηλαδὴ ἐκεῖνο τοῦ δευτέρου ἀγάλματος, ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 0.27 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, τάφος κεραμοσκεπής, μήκ. 1.67 καὶ πλ. 0.30-0.50 μ. Αἱ κέραμοι εἶχον πάχος 0.025 καὶ μῆκος 1.02-1.07 μ. Ὁ πυθμὴν τοῦ τάφου εὑρίσκετο εἰς βάθος 0.51 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐκτάδην μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς ΒΔ, ἀποκειμένην ἐπὶ ποταμίου λίθου. Οὐδὲν κτέρισμα εἶχεν ἐναποτεθῆ (Πίν. 354 δ).

Ἀμφότερα τὰ ἀγάλματα εἶναι ρωμαϊκὰ ἔργα καὶ ἀντιγράφουν παλαιοτέρους ἑλληνιστικοὺς τύπους. Ὁ τύπος τοῦ πρώτου κορμοῦ (233), μὲ τὴν ἰσχυρὰν προβολὴν τοῦ ἀνέτου σκέλους καὶ τὴν μετατόπισιν τοῦ καθέτου ἄξονος, ἀνάγεται εἰς τὴν ὑστέραν ἑλληνιστικὴν ἐποχήν. Ἡ διάθεσις τοῦ ἱματίου, τὸ ὁποῖον ἀφήνει ἀκάλυπτον τὸν κορμὸν καὶ συγκρατούμενον διὰ τῶν δύο χειρῶν φέρεται πρὸς τὰ ἐμπρός, ὥστε νὰ περιβάλλῃ τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος καταπίπτον εἰς δέσμας πτυχῶν μεταξὺ τῶν σκελῶν, εἶναι συνήθης εἰς ἀγάλματα τῆς γυμνῆς Ἀφροδίτης. Σπάνια εἶναι ἀντιθέτως τὰ παραδείγματα εἰς τὰ ὁποῖα, ὅπως εἰς τὸ ἄγαλμα τοῦτο, ἡ μορφὴ εἶναι ἐνδεδυμένη καὶ ἡ διάθεσις τοῦ ἱματίου ἐμφανίζεται κατὰ τὸ ἴδιον μὲν σχῆμα, ἀλλὰ χωρὶς νὰ κρατῆται διὰ τῶν χειρῶν[17]. Εἰς μίαν παραλλαγήν, πλησιάζουσαν πρὸς τὸν πρῶτον τύπον, μία τῶν χειρῶν, ἡ ἀριστερά, φέρεται πρὸς τὸ ἱμάτιον καὶ ἀνέχει τὸ ἓν ἄκρον, χωρὶς ὅμως νὰ δημιουργῇ καὶ τὴν κίνησιν[18]. Κατὰ τὸν δεύτερον τύπον τῆς ἐνδεδυμένης γυναικείας μορφῆς ὑπάρχουν ἀρκετὰ ἀγάλματα τῆς Ἴσιδος καὶ ὁ ἰσιακὸς χαρακτὴρ ἦτο πρόσφορος νὰ δοθῇ εἰς τὸ ἐπιτύμβιον ἄγαλμα τῆς Στράτου.

Ὁ δεύτερος κορμὸς (234) κατάγεται ἀπὸ γνωστὸν τύπον ἀγάλματος τῆς Κόρης, τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 4ου αἰ., τὸν ὁποῖον παραδίδει ἓν ὡραῖον ἀντίγραφον εἰς Uffizi, συμπληρωθὲν ὡς «Οὐρανία»[19]. Τὸ πρότυπον προσγράφεται γενικῶς εἰς τὸν κύκλον τοῦ Πραξιτέλους[20], ἀλλὰ τελευταίως ἀναγνωρίζονται εἰς αὐτὸ τοὐλάχιστον λυσίππειοι ἐπιδράσεις[21]. Τὸ ἄγαλμα ὅμως τῆς Στράτου συνάπτεται στενώτερον πρὸς μίαν ἑλληνιστικὴν παραλλαγήν, τὴν ὁποίαν ἀποδίδει τὸ ἄγαλμα εἰς Ny Carlsberg 308[22]. Ἡ παραλλαγὴ αὕτη τοποθετεῖται χρονολογικῶς εἰς τὸ β' ἥμισυ τοῦ 2ου αἰ.[23], ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνάγεται καὶ τὸ πρότυπον τοῦ προηγουμένου ἀγάλματος.

Εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν ἔχουν ἐπίσης ἀνευρεθῆ: 1. Τὸ ἄνω μέρος γυναικείας μορφῆς ἐκ λίαν ἐκτύπου ἀναγλύφου (232). Φέρει πέπλον καὶ εἰς τὴν ράχιν ἱμάτιον· ἐπὶ τῶν ὤμων, ἑκατέρωθεν τοῦ λαιμοῦ σώζονται τὰ ἄκρα ταινίας· ἀποκεκρουμένον τὸ ἀριστερὸν στῆθος καὶ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα· ἡ δεξιὰ χεὶρ πρόσθετος ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος. Σωζ. ὕψος 0.225 μ. (Πίν. 355 α). 2. Ἐνεπίγραφος στήλη ἐξ ἐντοπίου φαιοῦ ἀσβεστολίθου (236)· ἀπολήγει ἄνω εἰς ἀργὸν κυμάτιον καὶ φέρει ἐπιγραφὴν ἐντὸς ὀρθογωνίου πλαισίου: *ΚΙΛΩΝΝΕΟΙΚΙΔΑΣ*. Σωζ. ὕψος 0.75, πλάτος 0.62-0.63, πάχος 0.10, ὕψος γραμμάτων 0.04 μ. (Πίν. 355 β). 3. Πλὰξ ἐξ ἐντοπίου λίθου, ἀπολήγουσα ἄνω εἰς ἀέτωμα. Σωζ. ὕψος 0.92, πλάτος 0.57 μ. 4. Ἐπιτυμβία πλὰξ ἐκ λευκοῦ ἀσβεστολίθου, ἀπολήγουσα ἄνω εἰς ἁπλοῦν ἀέτωμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἐπιγραφή: *ΑΓΩΝΙΣΝΙΧΙΑΣ* (226)· ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν γραπτὴ ταινία, πλ. 0.05 μ., ἐξίτηλος πλέον· αὕτη δένεται εἰς τὸ μέσον καὶ ἀπὸ τὰ ἄκρα της καταπίπτουν θύσανοι. Δεξιὰ κρέμαται ἀπὸ κρίκον ἐπίμηκες τριγωνικὸν τεμάχιον ὑφάσματος (;) μὲ θυσανωτὴν ἀπόληξιν (Σχέδ. 2· Πίν. 355 γ, 356 α). Ἀριστερά, ὁμοίως κρεμάμενον ἀπὸ κρίκον, κυκλικὸν ἀντικείμενον (κάνιστρον;) (Πίν. 355 γ, 356 α). Διαστάσεις πλακός: ὕψος 1.02, πλάτος 0.53-0.54, πάχος 0.08 μ. καὶ ὕψος γραμμάτων 0.035 μ.

Εἰς τὰς δύο ταύτας ἐπιγραφὰς τὰ δύο ὀνόματα τῶν νεκρῶν ἔχουν χαραχθῆ εἰς ἕνα στίχον καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ χωρίζωνται, ἐνῷ τὸ σύνηθες εἶναι νὰ γράφωνται εἰς δύο στίχους. Ἡ γραφὴ τοῦ ὀνόματος *Κίλων* ἀντὶ *Κίλλων* (Bechtel, ἔ.ἀ., σ. 494, IG XII 8, 648) εἶναι ἁπλογραφία ὄχι ἀσυνήθης εἰς ἐπιγραφὰς τῆς Ἀκαρνανίας, πρβλ. IG IX, I², 2, 390 *Κάλλιπος*, 350 *Ἄταλος*· ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ἐκ Βοιωτίας IG VII 2384. Ὁ παράλληλος τύπος *Κίλλης* (Bechtel, ἔ.ἀ.) γράφεται ἐπίσης δι' ἁπλοῦ *λ* εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Λυκίας (Suppl. Ep. 17, 695). Τὸ ὄνομα ἴσως παράγεται ἐκ τοῦ οὐσιαστικοῦ *κίλλος* = ὄνος, διὰ δὲ τὴν κατάληξιν πρβλ. τοὺς τύπους *Κινάδων, Σάργων, Χοί-*

17. S. Reinach, Rép. Stat. I, σ. 217, 802, IV, σ. 253, 4.7.8. Προδρομικὸν σχῆμα ἐμφανίζεται τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰ. εἰς τὸ κάτοπτρον W. Züchner, Griechische Klappspiegel, σ. 44, εἰκ. 20. Εἰς ἀγάλματα Νύμφης ὁ κορμὸς εἶναι γυμνός, ἀλλὰ αἱ χεῖρες κρατοῦν τὴν λεκάνην χωρὶς νὰ ἀνέχουν τὸ ἱμάτιον (AE 1923, σ. 80, εἰκ. 19. G. Mendel, Catalogue des Musées Ottomans II, σ. 263, ἀριθ. 543). Πρβλ. καὶ τὴν καθημένην μορφὴν ἀπὸ σύμπλεγμα εὑρεθὲν εἰς τὸ Βαρβάκειον, Ἐθν. Μουσ. 3257, AE 1913, σ. 199, εἰκ. 6. Hesperia 4 (1935), σ. 146, κ.ἑ., εἰκ. 36. Samothrace 3, 1 σ. 316 κ.ἑ., εἰκ. 265. Ἡ μορφή, θεωρουμένη ὡς Ἀφροδίτη, φέρει ὑψηλὰ ἐζωσμένον χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον ἀφήνει ἐλεύθερον τὸν κορμὸν καὶ περιβάλλει τὴν ὀσφύν, καταπίπτον μὲ τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς διάθεσιν πτυχῶν, εἰς δύο δέσμας μεταξὺ τῶν σκελῶν.

18. S. Reinach, ἔ.ἀ. IV, σ. 253, 2.9.

19. G. Mansuelli, Galleria degli Uffizi, Le sculture, I, σ. 60, ἀριθ. 37. G. Rizzo, Prassitele, πίν. 154, I. B. Neutsch, Studien zur vortanagräisch-attischen Koroplastik, πίν. 27, 1. R. Kabus-Jahn, Studien zu Frauenfiguren des 4. Jahrh. v. Chr. 1963, πίν. I·

20. G. Rizzo, ἔ.ἀ., σ. 102. G. Lippold, HdA III, σ. 237. Ch. Picard, Manuel IV, 2, σ. 380.

21. G. Mansuelli, ἔ.ἀ., σ. 61. R. Kabus-Jahn, ἔ.ἀ., σ. 4.

22. Billedtavler, πίν. 22. B. Neutsch, ἔ.ἀ., πίν. 27, 3. R. Kabus-Jahn, ἔ.ἀ., πίν. 5.

23. R. Kabus-Jahn, ἔ.ἀ., σ. 19.

ρων καὶ εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν *Ταύρων* (IG IX, I², II, 435), *Φρύνων* (αὐτόθι, 395). Τὸ ὄνομα *Νεοικίδας* προέρχεται ἐκ τοῦ *Νέοικος*, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ εἰς ἐπιγραφὴν ἐκ Καλύμνου τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.[24]. Τὸ ὄνομα *Νιχίας* γράφεται ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ *Νικίας*, πρᾶγμα ὄχι ἐντελῶς παράδοξον, ἂν κρίνῃ τις ἐκ τῆς ἀντιστοίχου ἀναγραφῆς εἰς στήλην ἐκ Θυρρείου τοῦ ὀνόματος *Λυκίσχα* (133)[25] ἀντὶ *Λυκίσκα*. Ἐπίσης εἰς ἐπιγραφὴν ἐν Παλαίρῳ ὁ E. Preuner, AM 27 (1902), σ. 337, ἀνέγνωσε *Χάπρου* ἀντὶ *Κάπρου*.

Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, διὰ τῆς ὁποίας διήρχετο ἡ ὁδὸς ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς πύλης πρὸς τὴν

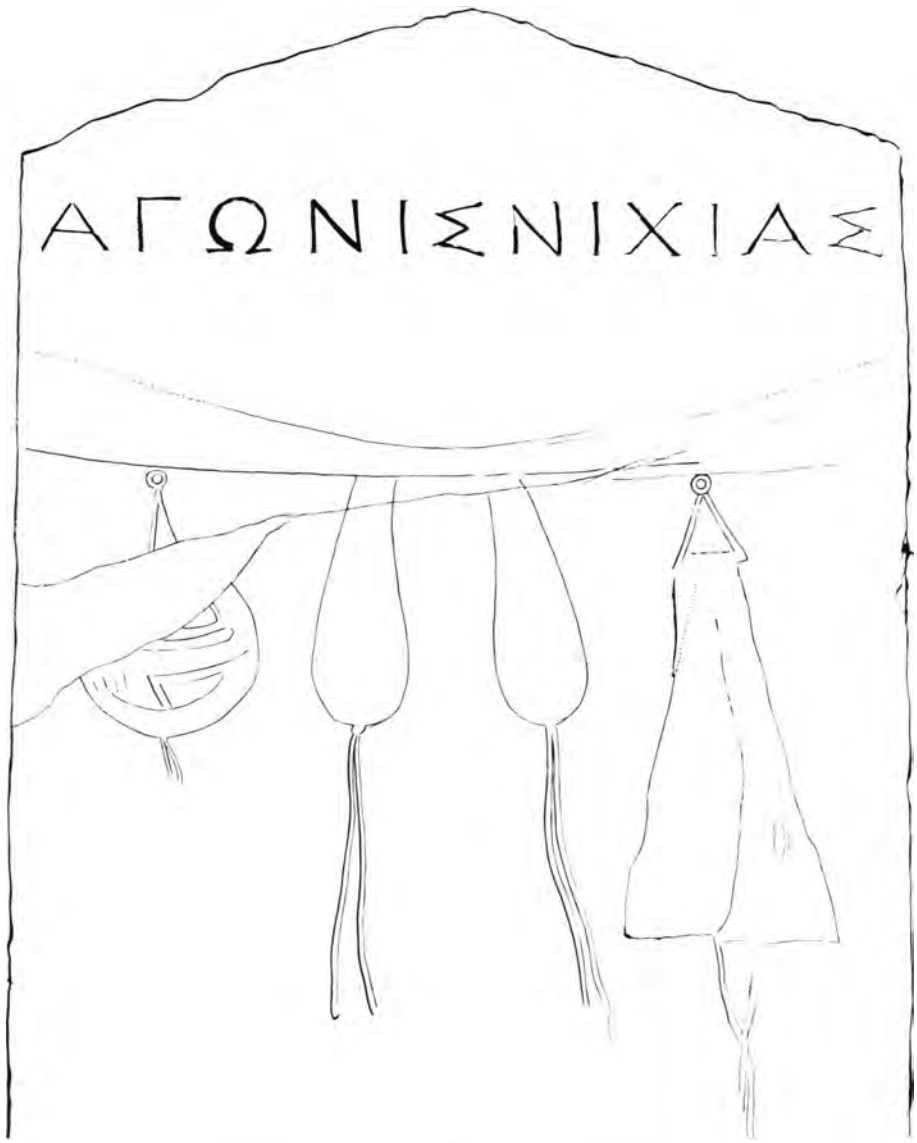

Σχέδ. 2. Ἀσπροκκλησιὰ Στράτου. Ἐπιτυμβία στήλη (226).

Ἀμφιλοχίαν, ἔχει ἤδη σημειωθῆ ἡ ὕπαρξις ἀρχαίου νεκροταφείου[26]. Τοῦ νεκροταφείου τούτου ἡ ἔκτασις φαίνεται ἤδη ὅτι ἦτο μεγάλη. Ἄλλο νεκροταφεῖον ἐξετείνετο πρὸς Ν., παρὰ τὴν ὁδὸν ἡ ὁποία ἀπὸ τὰς

24. F. Bechtel, HP, σ. 328.
25. IG XI, I², II, 326.
26. F. Courby-Ch. Picard, Recherches archéologiques à Stratos d' Acarnanie, σ. 100.

νοτίας πύλας ὡδήγει εἰς τὴν κεντρικὴν Ἀκαρνανίαν, καθὼς δεικνύει ἡ πρὸ ἐτῶν ἀποκάλυψις συστάδος πολλῶν τάφων εἰς θέσιν **Ἀγροσυκιά,** ἐκεῖθεν τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Ἀγρινίου-Ἰωαννίνων[27]. Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἀνευρέθη πάλιν τὸ ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης (253) ἐκ λευκοῦ ἀσβεστολίθου. Ὑπὸ τὸ ἀποκεκρουμένον ἀέτωμα σώζεται μέγας ρόδαξ. Σωζ. ὕψος 0.60, πλάτος 0.30, πάχος 0.20 μ. (Πίν. 356 β). Πρὸς Β. τῆς θέσεως ταύτης κεῖται ἡ θέσις **Παζαρόπουλο,** εἰς τὴν ὁποίαν ἔχουν ἀποκαλυφθῆ πρὸ ἐτῶν τὰ ἐρείπια δύο στοῶν (Πίν. 357 α)[28]. Εἰς τὴν ἄλλην πλευράν, ἔξω ἀπὸ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ τείχους πρὸς τὸν Ἀχελῷον, εὑρέθη ἐπίσης τὸ ἄνω ἥμισυ ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ λευκοῦ ἀσβεστολίθου, ἀπολῃγούσης ἄνω εἰς ἀέτωμα μετ' ἀνθεμωτῶν ἀκρωτηρίων, ὧν ἐλλείπει τὸ δεξιόν (231). Ὑπὸ τὸ ἀέτωμα ὑπάρχουν γεισήποδες καὶ ἐντὸς ἐγκοίλου ὀρθογωνίου ἡ ἐπιγραφή: *ΑΡΝΙΟΠΑ ΧΑΙΡΕ.* Ὑπὲρ τὴν ἐπιγραφὴν κλάδος δρυός, ὑπὸ δὲ ταύτην δύο ρόδακες, μεταξὺ τῶν ὁποίων μία ἀκόμη ἐπιγραφή, ἴσως μεταγενεστέρα, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἀμελεστέρας καὶ προχειροτέρας χαράξεως αὐτῆς: *ΠΡΑΥΛΙ/ΧΑΙΡΕ.* Σωζ. ὕψος 0.86, πλάτος 0.56, πάχος 0.18, ὕψος γραμμάτων 0.025 μ. (Πίν. 357 β - γ). Εἰς τὴν στήλην τὰ δύο ὀνόματα συνοδεύονται διὰ τοῦ *χαῖρε,* τὸ ὁποῖον ἄλλως δὲν εἶναι σύνηθες εἰς τὰς ἐπιτυμβίας ἐπιγραφὰς τῆς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Ἑλλάδος. Διὰ τὸ δεύτερον ὄνομα πρβλ. Bechtel, HP, σ. 501, *Πραϋλλὶς Ἠπειρῶτις.* Τὸ ἀρσενικὸν *Πραῦλος* εἶναι λίαν διαδεδομένον (Ἤπειρος: ΑΕ 1914, σ. 238, ἀριθ. 15. Θεσσαλία: Suppl. Ep. 15, 370b καὶ 23, 412. ΒΑ. Πελοπόννησος: IG IV, I², 1355. Suppl. Ep. 18, 244. Μ. Ἀσία: ΑΔ 7 (1921-22), σ. 84, βλ. καὶ Bechtel, ἔ.ἀ.).

ΚΑΤΟΧΗ

Εἰς τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τῆς κωμοπόλεως, κατὰ τὴν διάνοιξιν τάφρου δι' ἐγκατάστασιν ἀγωγοῦ ὑδρεύσεως, ἀπεκαλύφθη κεραμεικὴ κάμινος· αὕτη ἦτο σχεδὸν τετράγωνος, διαστ. 3.30 × 3.20, ὕψους 1 μ. περίπου, μὲ ἄνοιγμα τοξοειδὲς εἰς τὰς δύο πλευράς, δυτικὴν καὶ ἀνατολικήν (Πίν. 358 α), πλ. κάτω 0.80 καὶ ὕψ. 0.60 μ. Ἕνεκα τῆς ἀναβλύσεως ὑδάτων εἰς τὸν χῶρον, δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ πλήρης ἔρευνα τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἡ διατήρησις τῆς καμίνου, ὥστε μετὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν φωτογράφησιν ἐπανεχώσθη.

Ἐπὶ βραχώδους ὑψώματος περισσότερον πρὸς Β., εἰς τὴν θέσιν **Τρανὴ Λάκκα,** σώζονται ἐπὶ τοῦ βράχου λαξεύματα ἀρχαίων οἰκιῶν (Πίν. 358 β), ἐνῷ τὰ πέριξ βρίθουν συντριμμάτων κεράμων ἢ πίθων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀπαντοῦν καὶ κέραμοι κορινθιακοῦ τύπου. Τὰ λαξεύματα ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἔχουν τὴν μορφὴν ὡς εἰς τὸ Σχέδ. 3. Ἀπὸ τὴν ἰδίαν θέσιν μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγρινίου τὰ κάτωθι γλυπτά, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς:

1. Κάτω πλάγιον τμῆμα γυναικείας μορφῆς μὲ πέπλον καὶ ἀπόπτυγμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καταπίπτει δέσμη ἱματίου (230). Σωζ. ὕψος 0.76 μ. (Πίν. 358 δ).

2. Ἀπότμημα τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς γυναικείου ἀγάλματος (237). Σώζεται τμῆμα τῆς ὀσφύος μετὰ τοῦ δεξιοῦ ἰσχίου καὶ τοῦ μηροῦ, ὡς καὶ λοξαὶ πτυχαὶ τοῦ ἱματίου· τοῦτο σχηματίζει δέσμην πτυχῶν φερομένην πρὸς τὰ ἐμπρός, ἡ ὁποία καταπίπτει λοξῶς ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου ἐπὶ τοῦ σωζομένου ἰσχίου. Σωζ. ὕψος 0.92 μ. (Πίν. 358 γ).

Τὰ δύο αὐτὰ μαρμάρινα τεμάχια πιθανώτατα συνανήκουν ἀλλὰ δὲν συγκολλῶνται, διότι, ὡς δεικνύει ἡ ἐπίπεδος λάξευσις τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς, ἔχει ἀφαιρεθῆ εἰς πρόσφατον ἐποχὴν τὸ ἐνδιάμεσον μέρος τοῦ λίθου.

Τέλος ὑπεδείχθησαν παρὰ τοῦ φιλαρχαίου κ. Ν. Κόκκα τὰ χρήζοντα περισσοτέρας μελέτης ἐρείπια ἀρχαίας ἐγκαταστάσεως εἰς θέσιν Ἅγιος Ἠλίας, ἐπὶ λόφου πρὸς Β. τῆς Κατοχῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.5 χλμ. περίπου (Πίν. 359 α - β).

ΚΟΡΟΝΤΑ

Περὶ τὸ 1 χλμ. πρὸς Ν. τῆς Χρυσοβίτσας εὑρέθησαν τὰ κάτωθι ἀρχαῖα, τὰ ὁποῖα καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγρινίου, προερχόμενα ἐξ ἑνὸς ταφικοῦ κρηπιδώματος, πιθανώτατα πειοσχήμου, ἐν μέρει καταστραφέντος κατὰ τὴν ἄροσιν τοῦ ἀγροῦ. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου δὲν κατέστη εἰσέτι δυνατή:

1. Ἄνω τμῆμα ἀσβεστολιθικῆς στήλης, ἀπολῃγούσης ἄνω εἰς ἀργὸν κυμάτιον (238). Φέρει ἐπιγραφὴν ἐντὸς ἐγκοίλου ὀρθογωνίου πλαισίου, εἰς δύο στίχους:

ΤΙΜΟΛΕΩΝ
ΑΝΤΙΑΕΟΝΤΟΣ

Σωζ. ὕψος 0.67, πλάτος ἄνω 0.55-0.60, πάχος 0.18, ὕψος γραμμάτων 0.03 μ. (Πίν. 359 γ).

2. Μεγάλη ἐπιτυμβία στήλη ἐκ λευκοῦ ἀσβεστολίθου, ἐλλιπὴς εἰς ἐλάχιστα τμήματα (225) (Πίν. 359 δ). Ἀπολῃγει ἄνω εἰς λέσβιον κυμάτιον, τοῦ ὁποίου σώζονται ἴχνη τῶν γραπτῶν φύλλων (Πίν. 359 ε). Φέρει ἐπιγραφὴν ἐντὸς ἀβαθοῦς ἐγκοίλου ὀρθογωνίου πλαισίου, εἰς δύο στίχους:

ΣΤΡΑΤΟΝΙΚΑ
ΛΙΣΦΙΝΑΣ

Ὑπὲρ τὴν ἐπιγραφὴν ἐλαφρῶς ἔξεργος πλατεῖα ταινία. Εἰς τὰ πλάγια περιτένεια, πλ. 0.025 μ. Ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν γραπτὴ ταινία, ἐξίτηλος πλέον· αὕτη δένεται εἰς τὸ μέσον καὶ ἀπὸ τὰ ἄκρα της καταπίπτουν θύσανοι (Σχέδ. 4· Πίν. 360 α). Ἡ στήλη ἀποκεκρουμένη κατά τι ἄνω ἀριστερὰ καὶ κάτω. Εὑρέθη μετὰ τῆς ἁδρῶς εἰργασμένης ὀρθογωνίου βά-

27. Εὐθ. Μαστροκώστας, ΑΔ 17 (1961-62): Χρονικά, σ. 184.
28. BCH 83 (1959), σ. 663.

σεως, ἡς ἐλλείπουν τμήματα. Ὕψος στήλης 1.62, πλάτος 0.54-0.59, πάχος 0.22, ὕψος γραμμάτων 0.025, ὕψος βάσεως 0.54, πλάτος 0.82, πάχος 0.715 μ.

3. Ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψις ἐξ ἀσβεστολίθου μετὰ μικροῦ μέρους τοῦ κορμοῦ ἐπιτυμβίας στήλης (228). Ἐντὸς ἀναγλύφου πλαισίου κατὰ τὴν περιφέρειαν ἀνθέμιον ἔχον ἀνὰ τέσσαρα φλογόσχημα φύλλα ἑκατέρωθεν λογχοειδοῦς φύλλου κατὰ τὸ μέσον. Ὑποκάτω ἕλικες, καταλήγουσαι εἰς κάλυκα ἄνθους, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ μέσου ἐκφύεται φύλλον ἀκάνθης. Ἀκολουθεῖ ταινία καὶ λέσβιον κυμάτιον. Σωζ. ὕψος 0.63, ὕψος ἀνθεμίου 0.50, πλάτος κάτω 0.46, πάχος 0.195 μ. (Πίν. 360 β).

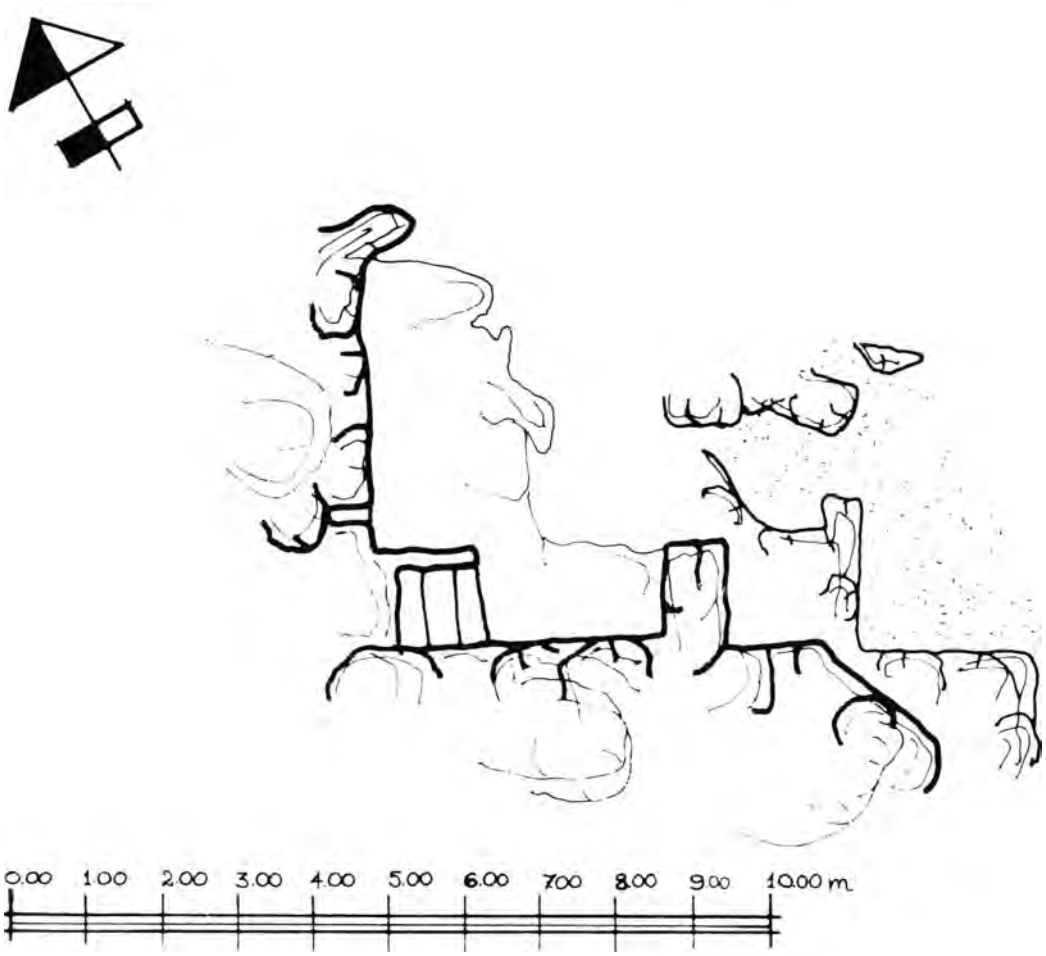

Σχέδ. 3. Κατοχή. Τρανὴ Λάκκα. Λαξεύματα ἀρχαίων οἰκιῶν.

Ἡ μεγάλη ἐπιτυμβία στήλη τοῦ τύπου τῶν ὑψηλῶν στηλῶν, ὡς ἡ τοῦ Κριτολάου ἐκ Τριχωνίου εἰς Ἀγρίνιον, εἶναι ἡ πρώτη τῶν δυτικοελλαδικῶν στηλῶν, ἡ ὁποία ἀποκαθίσταται εἰς τὸ ἀρχικόν της ὕψος, ἐφ' ὅσον εὑρέθη καὶ ὁ κυβόλιθος τῆς βάσεως. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, ἡ μὲν πρώτη φέρει κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τὸ ὄνομα καὶ τὸ πατρώνυμον τοῦ νεκροῦ: τὸ τελευταῖον ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἡρωϊκῶν ὀνομάτων καὶ ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς ἐπιγραφὰς τῆς γειτονικῆς Αἰτωλίας[29]. Ἡ ἄλλη ἐπιγραφὴ φέρει δύο ὀνόματα· τὸ δεύτερον ἀποτελεῖ παραλλαγὴν τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Διὸς Καραοῦ ἐξ Ἀστακοῦ: IG IX, I², II, 434, στ. 8, *Λεσφίνα*. Σχετικῶς ὁ G. Klaffenbach σημειώνει: mirum nomen. An voluit scriba *Λεσχίνας*. Ἡ νέα ἐπιγραφὴ δεικνύει ὅτι τὸ *φ* καλῶς ἔχει. Πιθανῶς τὸ ὄνομα κατάγεται ἀπὸ τὴν λέξιν *λίσφοι*: Ἐτυμ. Μ. 569, 20 *ἰσχία*, πρβλ. *Ὀσφύων*[30].

Ἡ ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψις στήλης ἀποτελεῖ, τέλος, μοναδικὸν παράδειγμα παρομοίας ἐπιστέψεως ἐπι-

29. F. Bechtel, ἔ.ἀ., σ. 276-277. IG IX, I², I, Indices.
30. F. Bechtel, ἔ.ἀ., σ. 482.

τυμβίου μνημείου εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα. Ἡ περίεργος διάθεσις τῶν ἑλίκων, αἱ ὁποῖαι συνεχίζονται πρὸς τὰ ἄνω καὶ περιβάλλουν τὸ ἀνθέμιον, ὁδηγεῖ εἰς μίαν κλασσικῆς ἐποχῆς στήλην εὑρεθεῖσαν ἐν Ἀττικῇ[31]. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο τῆς ἀναπτύξεως τοῦ λογχοειδῆ μορφὴν καὶ τὸ περίγραμμα κορυφώνεται εἰς ὀξεῖαν γωνίαν, ὅπως καὶ εἰς βοιωτικὴν στήλην ἀπὸ τὴν Τανάγραν, ἐνῷ ἡ λιτότης τῆς γραμμικῆς ἀποδόσεως τῶν φύλλων[33] ἀνταποκρίνεται εἰς τάσεις τῶν ἀρχῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Τὸ σχῆμα τῶν

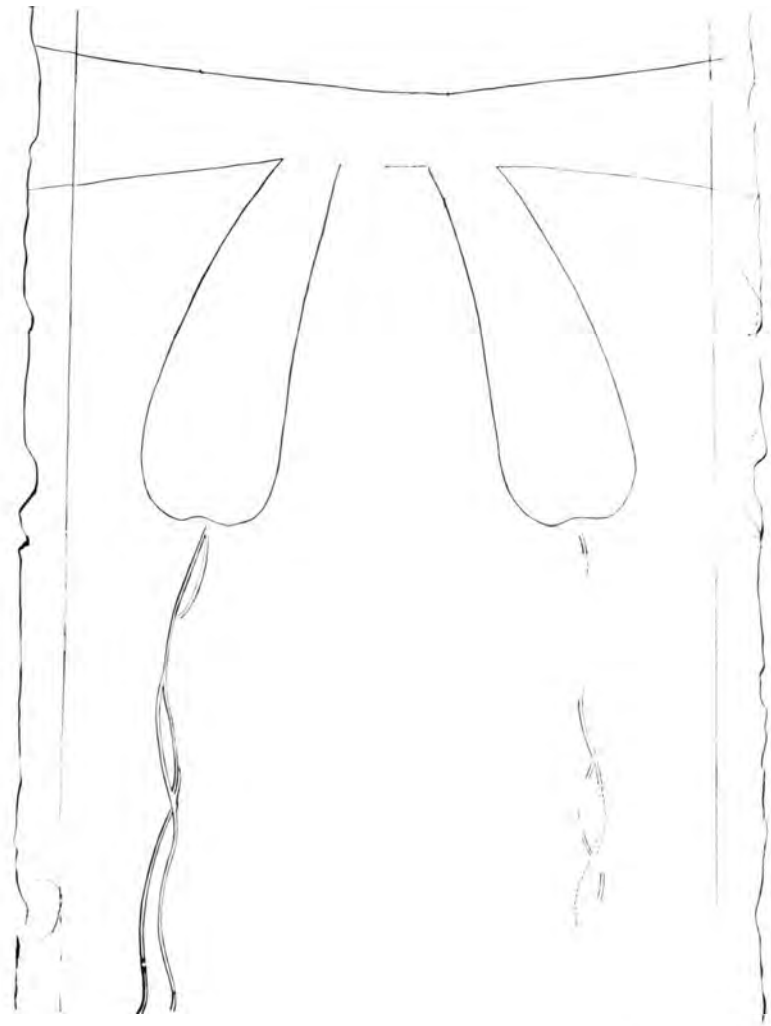

Σχέδ. 4. Μουσεῖον Ἀγρινίου. Ἐπιτυμβία στήλη (225) ἐκ Κορόντα.

φυτικοῦ θέματος εἰς συγκεντρωμένην ἐντὸς πλαισίου μορφὴν ἐπανευρίσκεται καὶ εἰς ἓν ἀνθέμιον ἐκ Κέρτς[32], ἴσως ὀλίγον νεώτερον τοῦ προηγουμένου. Εἰς τὸ νέον ἀνθέμιον αἱ ἀναλογίαι εἶναι ραδινώτεραι, τὸ κεντρικὸν φύλλον ἔχει ἀποκτήσει καθαρῶς γραμμάτων τῶν δύο στηλῶν (225, 238) ὁδηγεῖ εἰς τὸν 3ον αἰ.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ - ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΑΓΡΙΝΙΟΝ

Εἰς τὸ Μουσεῖον ἤρχισε καὶ σχεδὸν ἐπερατώθη ἡ ἔκθεσις τῶν μικροαντικειμένων, ἀγγείων καὶ λοιπῶν

31. H. Möbius, Die Ornamente der griechischen Grabstelen, πίν. 62a, σ. 70 καὶ 117.

32. Αὐτόθι, πίν. 62b.

33. Αὐτόθι, πίν. 48c καὶ 47b, σ. 57.

πηλίνων εἰς προθήκας (Π ί ν. 361 α - γ). Συνεπληρώθησαν αἱ καταγραφαὶ καὶ κατεσκευάσθησαν αἱ βάσεις διὰ τὰς περισσοτέρας τῶν ἐπιγραφῶν. Εἰσήχθησαν ἐπίσης καὶ τὰ ἑξῆς:

1. Ἀπὸ τὸ Χρυσοβέργι, περιοχὴ ἀρχαίας Φάνας, τὸ ἄνω μέρος ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ λευκοῦ ἀσβεστολίθου (197). Ἀπολήγει ἄνω εἰς ἀέτωμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον γεισήποδες, κλάδος δρυὸς καὶ ἐπιγραφή: *ΝΙΚΗΦΟΡΕ ΧΑΙΡΕ*· ὑποκάτω δύο ρόδακες καὶ ἄλλη ἐπιγραφὴ ἐντὸς ἐγκοίλου ὀρθογωνίου: *ΣΩΣΩ ΧΑΙΡΕ*. Ἀποκεκρουμένη κατὰ τὰ δύο ἄκρα. Σωζ. ὕψος 1.26, πλάτος 0.50-0.54, πάχος 0.10, ὕψος γραμμάτων 0.025 (Π ί ν. 362 α).

2. Ἐκ Κάτω Βασιλικῆς, ὅπου ἡ ἀρχαία Χαλκίς, ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ λευκοῦ ἀσβεστολίθου (242). Ἀπολήγει εἰς ἀέτωμα μετ' ἀναγλύφου φιάλης εἰς τὸ τύμπανον, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἀργὰ κυμάτια καὶ ἐπιγραφή: *ΕΥΡΥΛΑΜΟΥ*. Σωζ. ὕψος 0.505, πλάτος 0.525-0.575, πάχος 0.12-0.15, ὕψος γραμμάτων 0.05 μ. (Π ί ν. 362 β).

3. Ἐκ Λεπενοῦς (θέσις Κλῆμα) πεσσόσχημος βάσις μετὰ κυματίων ἄνω καὶ κάτω, ὁμοίως ἐκ λευκοῦ ἀσβεστολίθου (224). Εἰς τὰς δύο ὄψεις ἀνὰ εἷς ρόδαξ, εἰς δὲ τὰ πλάγια ἀνὰ μία πλαστικὴ προεξοχὴ διμερής, ἐν εἴδει κιλλίβαντος, εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς πλευρᾶς. Ἄνω τετράγωνος τόρμος. Ὕψος 0.072, πλάτος 0.245-0.27, πάχος 0.175-0.185 μ. (Π ί ν. 362 γ).

4. Ἐξ Ἀλυζίας μαρμάρινον ἰωνικὸν κιονόκρανον (227). Κατὰ τὰς γωνίας τῶν ἑλίκων ἀνὰ τρία φύλλα ἀνθεμίου, εἰς τὰ προσκεφάλαια δύο ταινίαι. Συγκεκολλημένον καὶ ἐν μέρει ἀποκεκρουμένον ἄνω. Μῆκος 0.54, πλάτος 0.36, ὕψος 0.215 μ.

Εἰς τὴν ὁδὸν Καρπενησίου 49, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν βόθρου παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς οἰκίας Βασ. Βασιλοπούλου, εἰς βάθος περίπου 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εὑρέθη πλῆθος ὀστράκων, τῶν ὁποίων μερικὰ σώζουν ἴχνη γεωμετρικῆς διακοσμήσεως. Τὰ ὄστρακα ταῦτα εὑρέθησαν μετ' ἀργῶν λίθων, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ προχείρως διευθετημένου βόθρου. Μεταξὺ τῶν ὀστράκων ὑπῆρχον καὶ τεμάχια πίθων, ὡς καὶ μία λαβὴ πιθανῶς προϊστορικῆς ἐποχῆς.

ΘΕΡΜΟΝ

Ἐγένετο περίφραξις ὁλοκλήρου τοῦ ἀπαλλοτριωθέντος χώρου, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνεται ἐντὸς τῶν ἀρχαίων τειχῶν. Ἐπροχώρησεν ἡ κατασκευὴ τῆς ὑδραγωγοῦ αὐλακος διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν περὶ τὸ Βουλευτήριον ἐρειπίων καὶ ἐν γένει τοῦ νοτιοανατολικοῦ τμήματος τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τὰ διαποτίζοντα τὸ ἔδαφος καὶ λιμνάζοντα ὕδατα.

ΛΙΘΟΒΟΥΝΙ ΤΡΙΧΩΝΙΔΟΣ

Κατὰ τὸ α' δεκαπενθήμερον τοῦ Αὐγούστου, εἰς θέσιν Τρανὴ Λάκκα, περὶ τὰ 1500 μ. πρὸς Ν. τοῦ χωρίου Λιθοβούνι, ὅπου τοποθετοῦνται αἱ ἀρχαῖαι Ἄκραι[34], πλησίον τῆς λίμνης Τριχωνίδος καὶ ἀκριβῶς ἔναντι τῆς θέσεως τοῦ Θέρμου, κατὰ τὴν διάνοιξιν κοινοτικῆς ὁδοῦ Λιθοβουνίου-Προφήτου Ἠλία, ἀπεκαλύφθη συστὰς πέντε κιβωτιοσχήμων τάφων. Τὰ κτερίσματα ἦσαν κοινὰ ἀγγεῖα ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ λύχνοι. Λεπτομερέστερος λόγος θὰ γίνῃ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐκθέσεως περὶ νεωτέρας ἀνασκαφῆς παρὰ τὸ χωρίον.

ΠΑΛΑΙΡΟΣ

Τὸν Ἰούνιον, περὶ τὰ 2 χλμ. πρὸς Δ. τοῦ χωρίου Σκλάβαινα Παλαίρου, ἠνοίχθη κατὰ λαθρανασκαφὴν τάφος κιβωτιόσχημος, διαστ. 1.80 × 0.70 μ. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, ἐγένετο ἐπίσκεψις καὶ φωτογράφησις ἑνὸς πυργοειδοῦς ὀχυροῦ, κειμένου εἰς ἀπόστασιν 1.5 χλμ. πρὸς Β. τῆς Παλαίρου. Ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον, διαστ. 20.90 × 13.20 μ., καὶ οἱ τοῖχοι, κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα, σώζονται μέχρις ὕψους πέντε δόμων, οἵτινες μετροῦν 3.50 μ. (Π ί ν. 362 δ - ε). Πιθανῶς εἶχεν εἴσοδον, πλ. 2 μ., κατὰ τὴν δυτικὴν πλευράν. Ἡ βορειοανατολικὴ γωνία ἔχει καταπέσει. Πρόκειται περὶ τοῦ ἀναφερομένου παρὰ τοῦ L. Heuzey, L'Acarnanie, σ. 379, πύργου «Κακαβούλα».

ΑΚΤΙΟΝ

Κατὰ μῆνα Δεκέμβριον παρεδόθη εἰς τὴν Ἐφορείαν τὸ μεσαιωνικὸν κάστρον τοῦ Ἀκτίου, τὸ ὁποῖον μέχρι τότε ἀνῆκεν εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀρχάς. Μετὰ τὴν παραλαβήν, τὸ κάστρον ἐκαθαρίσθη καὶ ἠσφαλίσθη.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΘΥΡΡΕΙΟΝ

Εἰς τὸ Μουσεῖον ἤρχισεν ἡ συμπλήρωσις τοῦ εὑρετηρίου καὶ ἔφθασε μέχρι τοῦ ἀριθ. 140 λιθίνων, 85 πηλίνων καὶ 34 μικροαντικειμένων. Αἱ κυριώτεραι ἐπιγραφαί, αἱ ὁποῖαι εἰσήχθησαν ἐκ τῆς πόλεως τοῦ Θυρρείου, εἶναι:

1. Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ λευκοῦ ἀσβεστολίθου, κάτω καὶ δεξιὰ ἀποκεκρουμένη (120). Φέρει ἄνω κανόνα καὶ ἀβαθὲς κυμάτιον, ὑποκάτω δὲ γεισήποδας καὶ ἐπιγραφήν:

ΑΝΤΙΠΑΤΡΕ

Σωζ. ὕψος 0.32 μ. (Π ί ν. 363 α).

2. Βάσις ἐξ ἐρυθροῦ λίθου (121) φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

ΕΡΜΗΙ
ΕΥΑΝΓΕΛΩΙ
ΚΑΙΠΑΝΙ

Εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν ὀρθογώνιον λάξευμα.

34. W. J. Woodhouse, Aetolia, σ. 258 κ.ἑ.

Ὕψος 0.20, πλάτος 0.395, πάχος 0.28 μ. (Πίν. 363 γ).

Διὰ τὸ ἐπίθετον τοῦ Ἑρμοῦ πρβλ. τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἡσυχίου, *Εὐάγγελος ὁ Ἑρμῆς*.

3. Ἀπότμημα στήλης ἐξ ἐρυθροῦ λίθου (122), φέρον τὴν ἐπιγραφήν:

— —
]ΗΤΑ[
]ΙΣΔΩ[
ΙΕΡΟΦΟΡΟΣ[
ΜΑΓΕΙΡΟΣΝ[
ΔΙΑΚΟΝΟΣΣΑ[

Διαστάσεις 0.18 × 0.21 μ. (Πίν. 363 β).

Προέρχεται ἀπὸ ἐπιγραφὴν συμβιωτῶν· τὸ λειτούργημα τοῦ *ἱεροφόρου* ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐπιγραφὰς IG IX, I²; II, 247, 16-18 καὶ 251, 12-14 μὲ τὴν αὐτὴν σειράν, ἐνῷ εἰς τὴν 250, 10-13, ἀναφέρεται *μάγειρος, διάκονος, ἱεροθύτης* καὶ *ἱεροφόρος*, εἰς δὲ τὴν 248, 14-15 ἀναφέρεται μόνον *μάγειρος* καὶ *διάκονος*.

4. Τμῆμα στήλης ἐξ ἐρυθροῦ λίθου (123) φέρον τὴν ἐπιγραφήν:

ΙΣ
ΕΡΜΩΝΟΣ
ΜΑΧΟΥ
ΡΟΜΕΝΕΟΣ

Διαστάσεις 0.23 × 0.13 μ. (Πίν. 364 α).

Ἐπίσης ἐκ τῆς θέσεως Σπαρτάρια, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀρχαίου Ἐχίνου:

1. Ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ φαιοῦ ἀσβεστολίθου μετὰ προεξέχοντος γείσου (139). Φέρει τὴν ἐπιγραφήν::

ΠΟΡΦΥΡΑΣ

Σωζ. ὕψος 0.74, πλάτος 0.51-0.54, πάχος 0.16, ὕψος γραμμάτων 0.03 μ. (Πίν. 364 β).

2. Ἄλλη παρομοία (140). Φέρει ἐπιγραφήν:

ΑΘΑΝΑΔΑ

Σωζ. ὕψος 0.50, πλάτος 0.50-0.53, πάχος 0.165, ὕψος γραμμάτων 0.027 μ. (Πίν. 364 γ).

Αἱ δύο αὐταὶ στῆλαι, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῆς μεγάλης ὁμοιότητος, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν (μορφὴ τῆς στήλης, τύπος τῶν γραμμάτων, διαστάσεις), πρέπει νὰ προέρχωνται ἐκ τοῦ αὐτοῦ ταφικοῦ μνημείου. Διὰ τὸ ὄνομα *Πορφύρας* πρβλ. τὸ ἀρσενικὸν *Πόρφυρος*, Bechtel, ἔ.ἀ., σ. 496 καὶ τὸ θηλυκὸν *Πορφυρίς*, Pape-Benseler ἐν λ. Τὸ ὄνομα *Ἀθανάδας* ἐπιχωριάζει εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν[35].

Ἐντὸς τοῦ χωρίου, κατὰ τὴν διάνοιξιν ὑδρευτικῆς αὔλακος πλησίον τῆς οἰκίας Ἡλ. Μπεσίρη, εὑρέθη εἰς κιβωτιόσχημος ἐξ ἐντοπίων πλακῶν τάφος, ἐσωτ. διαστ. 1.88 × 0.53 καὶ βάθ. 0.60 μ. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐκτάδην, παρὰ τὴν κεφαλήν του δὲ εὑρέθησαν χρυσοῦς στέφανος καὶ ἐνώτιον, ἐνῷ παρὰ τοὺς πόδας ὅλα τὰ λοιπὰ κτερίσματα.

1. Χρυσοῦς στέφανος ἐκ φύλλων μύρτου (79). Τὰ φύλλα, διαφορετικοῦ μεγέθους, ἐκφύονται κατὰ κανονικὰ διαστήματα ἀνὰ τρία ἀπὸ κυλινδρικὸν κοῖλον στέλεχος. Ὁ στέφανος ἔχει κοπῇ εἰς δύο τμήματα. Διάμετρος περίπου 0.12 μ. (Πίν. 365 α). Εὑρέθησαν ἐπίσης ὀκτὼ φύλλα ἐλαίας.

2. Ὀκτὼ ἐπιμήκη λογχοειδῆ μικρότερα φύλλα (ἐλαίας;) (80) καὶ πέντε ἄμορφα ἐλάσματα χρυσοῦ. Μῆκος αὐτῶν 0.05 μ. (Πίν. 365 α).

3. Χρυσοῦν ἐνώτιον (78). Κατὰ τὸ ἓν ἄκρον γυμνὸς ἐρωτιδεύς, ὅστις κρατεῖ φιάλην διὰ τῆς πρὸς τὰ κάτω δεξιᾶς καὶ διὰ τῆς ἀνυψωμένης ἀριστερᾶς δυσδιάκριτόν τι ἀντικείμενον, ἴσως ταινίαν[36]. Ὕψος 0.03 μ. (Πίν. 365 β).

4. Χαλκοῦς δίσκος κατόπτρου (74) καὶ λαβὴ ἐξαρτήσεως (76). Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν ὁμόκεντροι κύκλοι ἀνὰ δύο πέριξ τοῦ κέντρου καὶ πρὸς τὴν περιφέρειαν. Ἀκέραιος. Διάμετρος 0.16, ὕψος λαβῆς 0.043 μ. (Πίν. 365 γ, μέσον).

5. Ἄλλος παρόμοιος (73). Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν ὁμόκεντροι κύκλοι. Διάμετρος 0.124 μ. (Πίν. 365 γ, ἀριστερά).

6. Χαλκοῦν κάλυμμα μικροῦ κατόπτρου ἐκ δύο τμημάτων συγκεκολλημένον. Ἐλαφρῶς ἀποκεκρουμένον κατὰ τὴν περιφέρειαν. Διάμετρος 0.075 μ. (Πίν. 365 γ, δεξιά).

7. Σιδηρᾶ στλεγγὶς εἰς τρία τμήματα (77). Μῆκος 0.28 μ.

8-9. Δύο ἄωτοι λύχνοι μὲ ἀπεστρογγυλωμένην ἐπιμήκη μύξαν, πρόσθετον εἰς τὸ σῶμα (51-52). Περὶ τὴν κεντρικὴν ὀπὴν πλατεῖα αὐλάκωσις. Βάσις ἐπίπεδος. Εἰς τὸν πρῶτον ἐγχάρακτα γράμματα εἰς τὴν σειρὰν ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων: *ΗΧΚΕ* καὶ ὑποκάτω ἐγχάρακτος ταινία· γάνωμα μελανὸν μὲ μεταλλικὴν λάμψιν, ἐν μέρει ἀπολεπισμένον. Εἰς τὸν δεύτερον ἓν μόνον ἐγχάρακτον γράμμα *Φ*· γάνωμα καστανόν, τὸ πλεῖστον ἐξίτηλον. Ὕψος 0.027, μῆκος 0.09, διάμετρος βάσεως 0.04 μ. (τὸ ὑπ' ἀριθ. 51). Ὕψος 0.032, μῆκος 0.085, διάμετρος βάσεως 0.032 μ. (τὸ ὑπ' ἀριθ. 52) (Πίν. 365 δ - ε).

10. Λύχνος ἄωτος μὲ γωνιώδη μικρὰν μύξαν (53). Περὶ τὴν κεντρικὴν ὀπὴν αὐλάκωσις. Βάσις ἐπίπεδος. Ἴχνη ἁλαμποῦς ἐρυθροῦ γανώματος. Ὕψος 0.028, μῆκος 0.082, διάμετρος βάσεως 0.04 μ. (Πίν. 365 στ - ζ, ἀριστερά).

11. Λύχνος μετὰ καθέτου ταινιωτῆς λαβῆς ὑπερυψουμένης τοῦ δίσκου (54). Μικρὰ μύξα μὲ γωνιώ-

35. IG 248, 18, 525 καὶ 561.

36. Πρβλ. τὸ ἐνώτιον K. Schefold, Meisterwerke griechischer Kunst, ἀριθ. 594· φιάλην κρατοῦν καὶ οἱ ἐρωτιδεῖς αὐτόθι, ἀριθ. 571, G. Chase, Greek and Roman Antiquities, Boston, σ. 108, εἰκ. 131. AAA III (1970), σ. 209, εἰκ. 2.

δη ἀπόληξιν. Πλατεῖα αὐλάκωσις περὶ τὴν κεντρικὴν ὀπήν. Βάσις ἐπίπεδος. Ἴχνη ἐρυθροῦ ἀλαμποῦς. Ὕψος μετὰ τῆς λαβῆς 0.045, μῆκος 0.107, διάμετρος βάσεως 0.03 μ. (Π ί ν. 365 στ - ζ, δεξιά).

12. Λιφυὲς ἀγγεῖον ἀποτελούμενον ἐκ δύο ὁμοίων ἀρυβάλλων, συνδεομένων κατὰ τὴν κοιλίαν (71). Ἐπὶ τῶν ὤμων ἄτακτος σειρὰ στιγμῶν ἐκ διαλελυμένου πηλοῦ. Εἰς τὸ μέσον τοῦ σώματος ζώνη ἐγχαράκτου δικτυωτοῦ, μεταξὺ δύο ἐγχαράκτων γραμμῶν, διακοπτομένη κατὰ τὸ μέσον τῆς ἐναντι τοῦ τμήματος συνδέσεως πλευρᾶς ὑπὸ ζατρικιοειδοῦς, ὅπου ἴχνη λευκοῦ. Ὁ εἷς τῶν δύο ἀρυβάλλων, συγκεκολλημένος καὶ ἐλλιπὴς κατὰ τὴν κοιλίαν, τὴν δισκοειδῆ βάσιν καὶ τὴν περιφέρειαν τοῦ χείλους. Γάνωμα καστανέρυθρον. Ὕψος 0.05, συνολ. μῆκος 0.103, διάμετρος βάσεως 0.039 μ. (Π ί ν. 365 η, μέσον).

13. Ἀρύβαλλος (70). Εἰς τὸν ὦμον ροπαλοειδῆ καὶ εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος, μεταξὺ δύο ἐγχαράκτων γραμμῶν, ζώνη καθέτων κεραιῶν ἐκ διαλελυμένου πηλοῦ. Γάνωμα ἐρυθρὸν ἕως καστανέρυθρον. Ὕψος 0.05, διάμετρος βάσεως 0.035 μ. (Π ί ν. 365 η, δεξιά).

14. Ἄλλος παρόμοιος (69). Εἰς τὸν ὦμον ροπαλοειδῆ ἐκ διαλελυμένου πηλοῦ καὶ εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος, μεταξὺ δύο ἐγχαράκτων γραμμῶν, ζώνη λοξῶν κεραιῶν ἐγχαράκτων. Γάνωμα μελανὸν ἕως καστανέρυθρον. Ὕψος 0.058, διάμετρος βάσεως 0.036 μ. (Π ί ν. 365 η, ἀριστερά).

15-18. Τέσσαρες μικραὶ κυλινδρικαὶ πυξίδες (42-45). Βάσις δακτυλιοειδής. Ἐγχάρακτος κύκλος εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ καλύμματος καὶ εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 44-45 περὶ τὸ κέντρον τῆς ἄνω ἐπιφανείας· φέρουν διακόσμησιν ἐκ διαλελυμένου πηλοῦ (44-45): κλάδος φυλλοειδῶν εἰς τὸ μέσον τοῦ κάτω μέρους τοῦ καλύμματος, ἄλυσις ἀνθέων εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν περὶ τὸ κέντρον καὶ σειρὰ κεραιῶν κατὰ τὴν περιφέρειαν· (42-43): φυλλοειδὴς ρόδαξ εἰς τὸ κέντρον τῆς ἄνω ἐπιφανείας καὶ σειρὰ στιγμῶν κατὰ τὴν περιφέρειαν. Γάνωμα καστανομέλαν ἕως ἐρυθρόν, ἀλαμπές, κατὰ τόπους ἐξίτηλον. Εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 45 ἐλλείπει τμῆμα τοῦ κάτω μέρους τοῦ καλύμματος· συγκεκολλημένη. Ὕψος 0.048-0.052, διάμετρος βάσεως 0.024-0.026 μ. (Π ί ν. 366 α).

19. Κυλινδρικὴ πυξὶς μετὰ δακτυλιοειδοῦς βάσεως (57). Εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ καλύμματος (56) διακόσμησις ἐγχάρακτος εἰς ζώνας: πεντάγωνον μὲ καμπύλας πλευρὰς πέριξ κύκλου, δικτυωτὰ καὶ ζατρικιοειδῆ μετὰ διαγωνίων γραμμῶν, βλαστοὶ καὶ ἕλικες. Δύο ἐγχάρακτοι ἐπάλληλοι γραμμαὶ εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ καλύμματος. Γάνωμα μέλαν, τὸ πλεῖστον ἐξίτηλον, κυρίως εἰς τὸ σῶμα καὶ τὴν βάσιν τῆς πυξίδος. Ὕψος 0.112, διάμετρος βάσεως 0.042 μ. (Π ί ν. 366 β).

20. Τριποδικὴ κυλινδρικὴ πυξίς (59). Οἱ πόδες διαμορφοῦνται εἰς χηλὴν λέοντος[37]. Ἐλλιπὴς κατὰ τὸ ἄνω μέρος τοῦ καλύμματος, τμήματα τοῦ ἄνω μέρους τοῦ σώματος καὶ τὸν ἕνα πόδα. Συγκεκολλημένη καὶ ἐν μέρει συμπεπληρωμένη. Ὕψος 0.155, διάμετρος βάσεως 0.058 μ. (Π ί ν. 366 γ).

21-23. Τρεῖς κυλινδρικαὶ μικραὶ πυξίδες ἄνευ καλύμματος (55, 58, 60). Βάσις δακτυλιοειδής. Εἰς τὰς δύο (58, 60) γάνωμα καστανέρυθρον ἀλαμπές, τὸ πλεῖστον ἐξίτηλον. Ἡ πρώτη (55) ἀποκεκρουμένη καθ' ὅλον τὸν δίσκον ὑποδοχῆς τοῦ καλύμματος ὡς καὶ τὴν δακτυλιοειδῆ βάσιν· ἐλλιπὴς κατὰ τμήματα τοῦ σώματος καὶ τοῦ χείλους ὡς καὶ ἡ δευτέρα (58). Ἡ πρώτη συγκεκολλημένη. Ὕψος 0.046 (55), 0.07 (58), 0.058 μ. (60), διάμετρος βάσεως ἀντιστοίχως 0.03, 0.043, 0.038 μ. (Π ί ν. 366 δ).

24-25. Δύο καλύμματα πυξίδων (61-62). Εἰς τὸ πρῶτον, τὸ κέντρον τῆς ἄνω ἐπιφανείας δηλοῦται διὰ δισκοειδοῦς ἐξάρματος· εἰς τὸ δεύτερον ἡ ἄνω ἐπιφάνεια εἶναι καμπύλη. Τὸ πρῶτον ἀκέραιον, τὸ δεύτερον ἐλλιπὲς κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς περιφερείας τοῦ δίσκου καὶ τοῦ κάτω μέρους. Ὕψος 0.023, διάμετρος 0.052 μ. (61), ὕψος 0.03, διάμετρος 0.06 μ. (62).

26-30. Τέσσαρα κυάθια καὶ ἓν ἄωτον σκυφίδιον (63-67). Βάσις δακτυλιοειδὴς καὶ εἰς τὸ σκυφίδιον δισκοειδὴς ἀνεπτυγμένη. Καλύπτονται ὑπὸ μελανοτέφρου γανώματος ἐσωτερικῶς καὶ περὶ τὸ χεῖλος ἐξωτερικῶς. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 65-66 συγκεκολλημένα καὶ τὸ 66 ἐλλιπὲς κατὰ τμήματα. Ὕψος κυαθίων 0.045-0.05 μ., σκυφιδίου 0.035 μ., διάμετρος χείλους κυαθίων 0.093-0.105 μ., τοῦ σκυφιδίου 0.064 μ. καὶ διάμετρος βάσεως 0.037-0.044 καὶ 0.03 μ. ἀντιστοίχως. Ἐκ τῶν κυαθίων τὰ ὑπ' ἀριθ. 64-65 ἔχουν τὰς αὐτὰς διαστάσεις (μεγαλύτερα), τὰ δὲ ἄλλα δύο ὁμοίως (μικρότερα) (Π ί ν. 366 ε - στ καὶ ζ, ἀριστερά).

31-35. Πέντε ἀτρακτοειδῆ δακρυδόχα (46-50). Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 49 δύο ἀποφύσεις ἐν εἴδει λαβῶν εἰς τὸν ὦμον, ὅπου καὶ ζώνη, ὁριζομένη διὰ δύο ἐγχαράκτων γραμμῶν μὲ ἐξίτηλον διακόσμησιν διὰ διαλελυμένου πηλοῦ, τύπου «δυτικῆς κλιτύος»· εἰς τὴν μίαν ὄψιν δικτυωτὸν ἑκατέρωθεν ζατρικιοειδοῦς, εἰς τὴν ἄλλην κυματοειδὴς γραμμή. Γάνωμα μέλαν καλῆς ποιότητος. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 50 ὑπάρχει διακόσμησις ἐκ τριῶν λευκῶν ἐπαλλήλων γραμμῶν ἐπὶ

37. Διὰ τὰς ἁπλᾶς κυλινδρικὰς πυξίδας τοῦ τύπου τῶν ὑπ' ἀριθ. 16-24 πρβλ. ΑΕ 1955, σ. 41, εἰκ. 19. Δι' αὐτὰς μὲ λεοντόποδας πρβλ. καὶ τὰς εἰς Θεσσαλονίκην εὑρεθείσας ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, Πίν. 358 β καὶ σ. 336. Παρομοία πυξὶς ἐπίσης τοῦ Μουσείου Ἀγρινίου (365) ἔχει εὑρεθῆ εἰς τὴν περιοχὴν Σταμνᾶς, μία δὲ ἄλλη προσφάτως εἰς Πάτρας. Οἱ λεοντόποδες πιθανῶς κατάγονται ἀπὸ χαμηλὰ χαλκᾶ ὑποθήματα: *τριποδίσκους* FdD, σ. 70 (P. Perdrizet). Τριποδικὴ πυξὶς εἰκονίζεται ἐπίσης εἰς παράστασιν λέβητος P. Arias-M. Hirmer, Tausend Jahre griechische Vasenkunst, εἰκ. 225.

τῆς φαιᾶς ἐπιφανείας. Εἰς τὰ ὑπόλοιπα τρία γάνωμα μελανότεφρον (47) καὶ καστανέρυθρον ἀλαμπές, κατὰ τόπους ἀπολεπισμένον. Ὕψος 0.175, 0.135, 0.108, 0.093, 0.053 μ. (Πίν. 367 α).

36. Μικρὸν ληκυθοειδὲς ἀγγεῖον, ἀποκεκρουμένον κατὰ τμῆμα τῆς περιφερείας τοῦ χείλους (68). Γάνωμα καστανὸν ἕως ἐρυθρὸν ἀλαμπές. Ὕψος 0.058, διάμετρος στομίου 0.017, βάσεως 0.038 μ. (Πίν. 366 ζ, δεξιά).

Ὁ πηλὸς εἰς ὅλα τὰ προαναφερθέντα ἀγγεῖα εἶναι κυρίως ἀνοικτὸς καστανός, εἰς ὀλίγα καστανέρυθρος ἀνοικτὸς καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 50 δακρυδόχον τεφρός.

37-38. Δύο ἀντικείμενα ἐκ μαλακοῦ λίθου (36-37) (Πίν. 367 β): (α) Ἐν δισκοειδὲς φέρον τέσσαρα τρήματα κατὰ τὴν περιφέρειαν, σταυροειδῶς διατεταγμένα. Ἐπιφάνεια ἐφθαρμένη καὶ κατὰ τὴν περιφέρειαν ἀποκεκρουμένον. Διάμετρος 0.058 μ. (β) Ἐν αὐλοειδές, φέρον κατὰ τὸ ἓν ἄκρον δύο ἐγκοπὰς καὶ ἓν τρῆμα. Μῆκος 0.035, διάμετρος 0.012 μ.

39. Δύο θαλάσσιαι ἀχιβάδες (Πίν. 367 β).

Οἱ τέσσαρες λύχνοι πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν, οἱ μὲν ὑπ' ἀριθ. 51, 52, 54 εἰς τὸν τύπον XII τοῦ Broneer, ὁ δὲ ὑπ' ἀριθ. 53 εἰς τὸν τύπον X· τοῦ μὲν πρώτου τὰ χρονολογικὰ ὅρια τοποθετοῦνται ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 3ου ἕως καὶ τὸν 2ον αἰ. π.Χ., τοῦ δὲ δευτέρου ἀπὸ τοῦ ὑστέρου 3ου μέχρι καὶ τοῦ πρωίμου 2ου αἰ. π.Χ.[38]. Οἱ ὑπ' ἀριθ. 51-52 λύχνοι ἀποδίδουν περίπου τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῶν λύχνων τοῦ τύπου XII· ἡ τριγωνικὴ ὅμως ἀπόληξις τῆς μύξης τοῦ ὑπ' ἀριθ. 54 ἀπαντᾷ εἰς ἕνα συγγενικὸν πολύμυξον λύχνον τῆς Ἀγορᾶς, ὁ ὁποῖος κατατάσσεται εἰς τὴν ὁμάδα D τοῦ Thompson[39]· αὕτη χρονολογεῖται περὶ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ., ὡς καὶ ἡ πρώτη ὁμὰς τοῦ τύπου XVI τοῦ Broneer, εἰς ἕνα λύχνον τῆς ὁποίας παρατηρεῖται παρομοία διαμόρφωσις μύξης[40]. Μεγάλην ἐπίσης συγγένειαν παρουσιάζει, πλὴν τῆς μύξης, καὶ εἰς λύχνος ἐξ Ἄργους, χρονολογούμενος ἐπίσης τὸν 2ον αἰ. καὶ μᾶλλον πρὸς τὸ β' ἢ τὸ α' ἥμισυ αὐτοῦ[41].

Ὁ τάφος λοιπὸν τοῦ Θυρρείου ἀνήκει εἰς τὸ α' ἥμισυ τοῦ 2ου αἰ., ἴσως πρὸς τὰ μέσα αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον, ἐκτὸς τῶν λύχνων καὶ τῶν δακρυδόχων, τὸ σχῆμα[42] πρὸς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ὁδηγεῖ.

Ἐντὸς τοῦ τάφου ὅμως, πλὴν τῶν προαναφερθέντων κτερισμάτων, εὑρέθησαν ἐπίσης μία μόνωτος χύτρα (81) καὶ ἓν ὑάλινον ληκυθοειδὲς ἀγγεῖον (72). Ἡ χύτρα, ἐλλιπὴς μόνον κατὰ τμῆμα τοῦ χείλους, μὲ κάθετον ταινιόσχημον, ὑπερυψουμένην τοῦ χείλους λαβήν, ἐξ ἀκαθάρτου ἐντοπίου πηλοῦ, ὕψ. 0.23 καὶ διαμ. χείλους 0.18 μ. (Πίν. 367 δ), ἔφερεν ἔντονα ἴχνη πυρᾶς καὶ ἦτο πλήρης κεκαυμένων ὀστῶν· πρόκειται ἄρα περὶ δευτέρας ταφῆς, σημαντικῶς μεταγενεστέρας τῆς προηγουμένης, ὡς δεικνύει τοὐλάχιστον ἡ χρονολόγησις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 72 ὑαλίνου ἀγγείου, τὸ ὁποῖον συνοδεύει ἀσφαλῶς ὡς κτέρισμα τὴν ἐντὸς τῆς χύτρας ταφήν. Τὸ ἐξ ὑποπρασίνης ὑάλου ἀγγεῖον, ἀκέραιον πλὴν μικροῦ τμήματος τοῦ χείλους, διακοσμεῖται διὰ συνεχοῦς σπειροειδοῦς ἀναγλύφου ταινίας, ἡ ὁποία, ἐκκινοῦσα ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ λαιμοῦ, περιθέει τὸ σῶμα καὶ ἀπολήγει εἰς τὸ κέντρον τῆς βάσεως. Ὕψος 0.073 μ. (Πίν. 367 γ). Ἀνήκει εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, 1ον-2ον αἰ. μ.Χ.[43].

Εἰς θέσιν Καμίνια, περὶ τὸ 1 χλμ. πρὸς Δ. τοῦ ἀρχαίου τείχους, εὑρέθη ἐπίσης μία λεβητοειδὴς πυξὶς μετὰ καθέτων ἐπὶ τοῦ ὤμου λαβῶν καὶ δακτυλιοειδοῦς βάσεως (82). Πηλὸς καστανέρυθρος, ἐπίχρισμα ὑποπράσινον πρὸς ὑποκίτρινον. Ὕψος 0.245, διάμετρος χείλους 0.12 μ. (Πίν. 367 ε).

Τέλος, εἰς τὴν θέσιν Γιανησάλη, 5-6 μ. πρὸς ΒΔ. τοῦ ἀρχαίου τείχους, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Κ. Καψογιώργη εὑρέθησαν δύο ταφαί, περὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ λόγος ἀλλαχοῦ.

38. Corinth IV, 2, σ. 49 κ.ἑ., σ. 52 κ.ἑ.

39. Hesperia 3 (1934), σ. 387, D 55.

40. Ἔ.ἀ., σ. 149, εἰκ. 76 καὶ σ. 56 κ.ἑ. Τριγωνικὴν διαμόρφωσιν τῆς μύξης ἔχει καὶ εἰς λύχνος ἀπὸ τὴν Βέροιαν, συγγενικὸς πρὸς τὸν τύπον XII τοῦ Broneer, Μ. Ἀνδρόνικος, ΑΕ 1955, σ. 26-27, εἰκ. 3,2.

41. Ph. Bruneau, BCH 94 (1970), σ. 508, εἰκ. 195-196.

42. H. Thompson, ἔ.ἀ., σ. 368, εἰκ. 52, C 76.

43. Fr. Fremersdorf, Das naturfarbene Glas in Köln, IV, πίν. 26-29, σ. 27-28. O. Vessberg, Roman Glass in Cyprus, πίν. VII, 18-19, σ. 131 καὶ 133.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ

Ἡ γραφικὴ πόλη τῆς Ναυπάκτου εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ ἰδιαίτερα ἀπασχολοῦν τὴν Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Πατρῶν τὰ τελευταῖα χρόνια.

Κοπιαστικὴ προσπάθεια γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ χαρακτήρα της, ἀνασκαφὲς μὲ ἀφορμὴ τὴ διάνοιξη θεμελίων γιὰ ἀνέγερση οἰκοδομῶν καὶ εὐρὺ πρόγραμμα ἀναστηλώσεων τῶν τειχῶν εἶναι οἱ τομεῖς δράσεως τῆς Ἐφορείας στὸν Ἔπαχτο.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ (οἰκόπεδο Π. Βέργου)

Κατὰ τὴ διάνοιξη θεμελίων σὲ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Καπορδέλη ἀριθ. 4, ἰδιοκτησίας Π. Βέργου, φάνηκαν λείψανα τοίχων, ποὺ ὅπως ἔδειξε ἡ κατοπινὴ ἔρευνα ἀνήκουν στὴ βασιλική, τῆς ὁποίας ἡ ἁψίδα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος εἶχε ἀποκαλυφθεῖ[1] πρὶν δέκα περίπου χρόνια στὴν κάθετο πρὸς τὴν ὁδὸ Καπορδέλη ὁδὸ Φαρμάκη. Ἡ ἔρευνα ἔγινε μὲ τὴν ἄμεση ἐπίβλεψη τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Γ. Δημακογιάννη καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῆς σχεδιάστριας τῆς Ἐφορείας δ. Ἰ. Δημητροπούλου, κατὰ τοὺς μῆνες Αὔγουστο καὶ Σεπτέμβριο 1974. Ἡ ἀνασκαφὴ περιορίστηκε ἀναγκαστικὰ στὸ χῶρο τοῦ οἰκοπέδου Π. Βέργου, ἐνῶ ἡ βασιλική, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι μεγάλων διαστάσεων, ἁπλώνεται στὸ μεγαλύτερο μέρος ὁλόκληρου τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερε σὲ φῶς μέρος τῶν δύο πρὸς Β. κλιτῶν τῆς βασιλικῆς (Σχέδ. 1). Τὸ κλίτος πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ ἦταν στρωμένο μὲ τετράγωνες πήλινες πλάκες, σπασμένες σὲ πολλὰ μέρη ἀπὸ τὴν κατάπτωση τῆς ἀνωδομῆς τοῦ ναοῦ. Ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης ὁ στυλοβάτης τοῦ κλίτους αὐτοῦ μὲ πεσμένες τὶς κολῶνες (Πίν. 368 α), σπασμένες καὶ μὲ τὰ κιονόκρανα στὴ θέση ποὺ φαίνεται νὰ ἔπεσαν κατὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ ναοῦ. Βρέθηκαν τρεῖς ἀρράβδωτες κολῶνες μὲ ἰωνικὰ κιονόκρανα (Πίν. 368 γ). Στὸ δάπεδο τοῦ νοτιότερου κλίτους βρέθηκε σκελετὸς ἀνθρώπου μὲ προσανατολισμὸ ἀπὸ Ν. πρὸς Β. (Πίν. 368 β).

Πρὸς τὴ βόρεια πλευρὰ ὑπάρχει πρόσκτισμα, ἢ ἴσως κτίριο ποὺ μπορεῖ νὰ ἀνήκει σὲ παλιότερη οἰκοδομικὴ φάση.

Τὰ κινητὰ εὑρήματα εἶναι κυρίως ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (κολῶνες, κιονόκρανα κλπ.), καθὼς καὶ τμήματα ἀπὸ θωράκια μὲ διακοσμήσεις περιστέρι, σταυρὸ κλπ. (Πίν. 368 δ).

Ἀπὸ τὰ περιορισμένα δεδομένα καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα ποὺ εἶχε παλιότερα ἀποκαλυφθεῖ μπορεῖ νὰ βγεῖ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ βασιλικὴ ἦταν πεντάκλιτη (Σχέδ. 2), μεγάλων διαστάσεων[2] καὶ πιθανῶς μὲ ἐγκάρσιο κλίτος. Ἡ βασιλική, ἴσως τὸ σημαντικότερο κατάλοιπο τῆς παλαιοχριστιανικῆς Ναυπάκτου, θὰ πρέπει νὰ καταστράφηκε ἀπὸ σεισμό, ὅπως δείχνουν οἱ κολῶνες καὶ ἐν μέρει ὁ ἀνθρώπινος σκελετός. Ἄλλωστε ἡ περιοχὴ εἶναι σεισμογενὴς καὶ αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ αἰτία ποὺ ἐλάχιστα λείψανα ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ ἐποχὴ σώζονται στὴ Ναύπακτο.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Ἡ μοναδικὴ πύλη[3] ποὺ σώζεται ἀκόμη σήμερα ἀπὸ τὸ τεῖχος ποὺ χτίστηκε τὰ πρῶτα μετεπαναστατικὰ χρόνια στὴ θέση τοῦ θρυλικοῦ «Φράκτη» τοῦ Μεσολογγίου, τὸ μνημεῖο αὐτὸ τῆς ἡρωϊκῆς ἐξόδου τῶν ἐλεύθερων πολιορκημένων καὶ ἰδιαίτερα ἡ λεγόμενη πύλη τῆς Ἐξόδου, ὑπέστη σοβαρὲς ζημιὲς ἀπὸ διερχόμενο φορτηγό. Ἡ Ἐφορεία ἀνέλαβε τὴν ἀποκατάσταση τῶν φθορῶν καὶ γενικότερα τὴ συντήρηση τῆς πύλης. Ἐνισχύθηκε τὸ ἐξωράχιο τῆς θολωτῆς πύλης μὲ μανδύα ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα, ἐνῶ τὸ ἐσωράχιο διατήρησε τὴν ἀρχικὴ ὄψη τῆς λιθοδομῆς του. Συντήρηση ἔγινε ἐπίσης καὶ στὰ στηθαῖα τῆς πύλης, καθὼς καὶ γενικὸς εὐτρεπισμός της μὲ τὴν ἀφαίρεση διαφόρων νεωτερικῶν κονιαμάτων κλπ.

Στὸ σπίτι τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, τὸ γνωστὸ καὶ σὰν «Παλαμιαία Σχολή», ἔχουν γίνει παλιότερα σημαντικὲς ἐργασίες ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία[4].

Πρόσφατα ἔγινε ἡ ἐπισκευὴ τῶν ξύλινων δαπέδων, συμπληρώθηκαν καὶ ἐπισκευάσθηκαν τὰ ἐξωτερικὰ κουφώματα, ἔγιναν νέα ἐπιχρίσματα καὶ τέλος, κατασκευάστηκε πεζοδρόμιο στὴ νότια πλευρά (Πίν. 368 ε).

Ν. ΖΙΑΣ

1. Π. Λαζαρίδης, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 267-269 καὶ ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 394-395.

2. Ἤδη ὁ κ. Λαζαρίδης (ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 267) εἶχε σημειώσει «ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ἐρειπίων παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς μεγάλων διαστάσεων καὶ πολυτελοῦς κατασκευῆς».

3. Π. Λαζαρίδης, ΑΔ 16 (1960): Μέρος Β΄, σ. 196, καὶ ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 273.

4. Π. Λαζαρίδης, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 272-273.

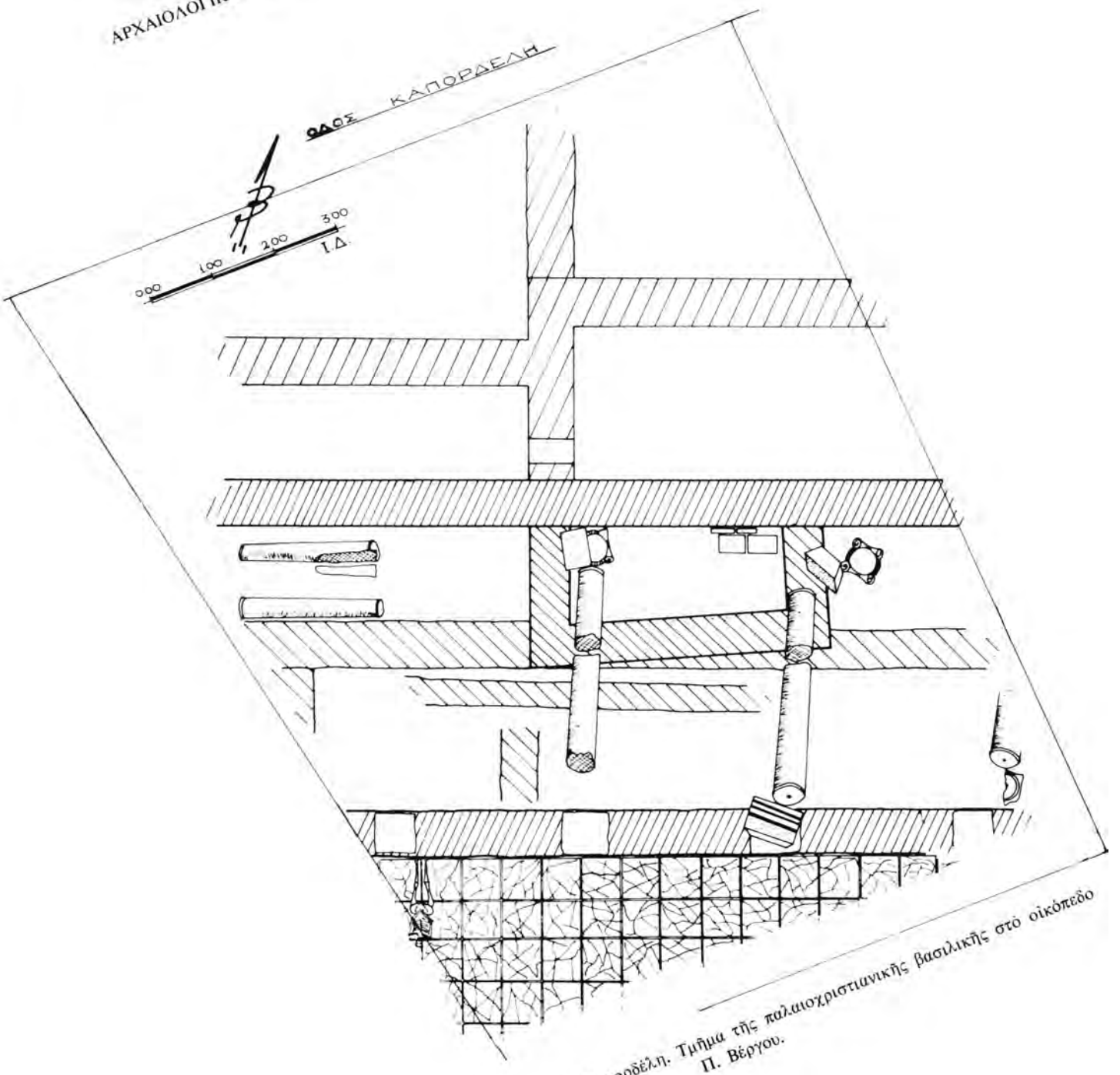

Σχέδ. 1. Ναύπακτος. Ὁδὸς Καπορδέλη. Τμῆμα τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς στὸ οἰκόπεδο Π. Βέργου.

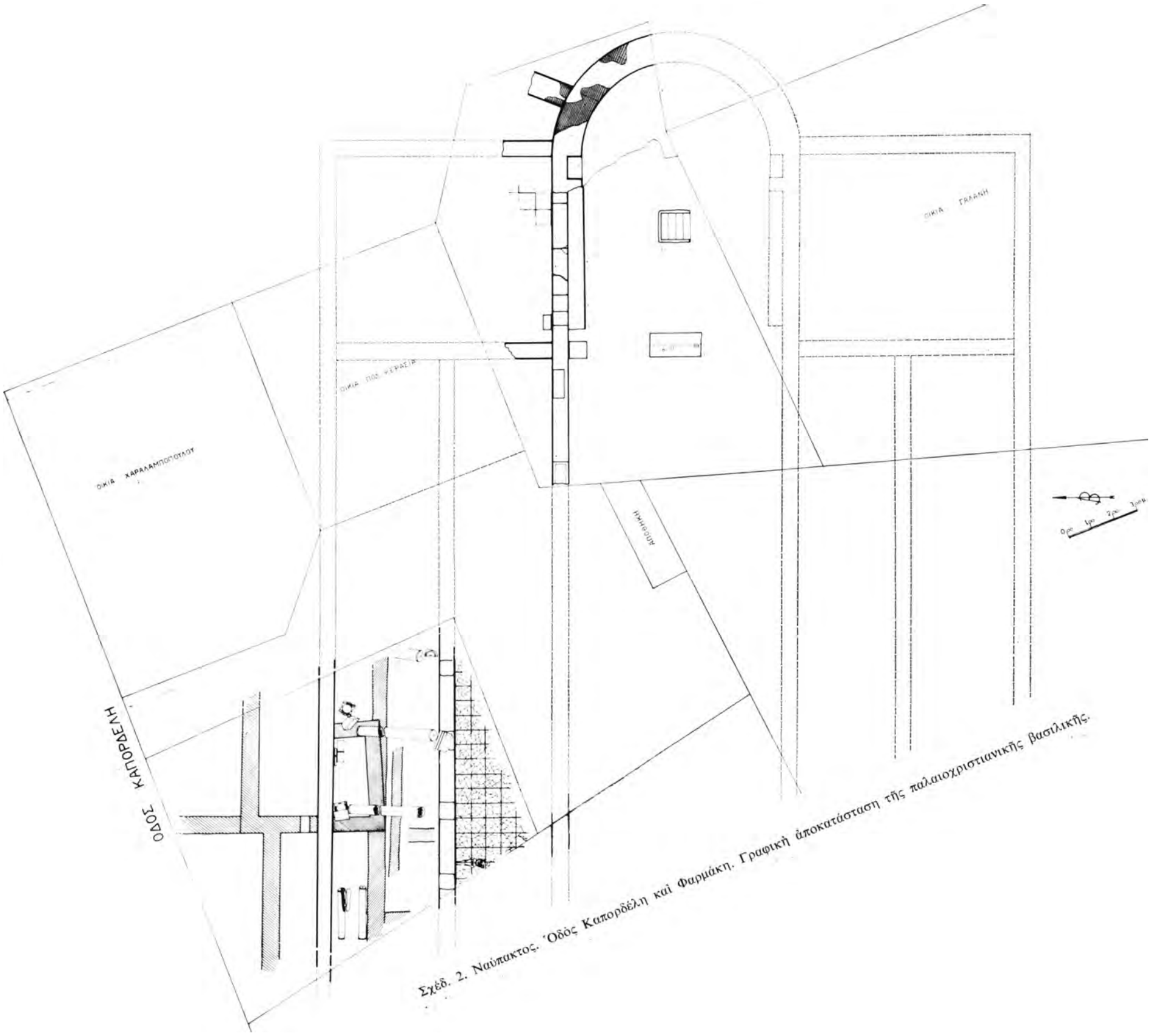

Σχέδ. 2. Ναύπακτος. Ὁδὸς Καπορδέλη καὶ Φαρμάκη. Γραφικὴ ἀποκατάσταση τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΒΟΛΟΥ[1]

1973 - 1974

ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΦΟΡΕΙΑΣ

Ἡ ἔκθεση αὐτὴ καλύπτει τὴ δραστηριότητα τῆς Ἐφορείας Βόλου ἀπὸ τὸν Ἰούλιο 1973 μέχρι καὶ τὸν Ἰούλιο 1974.

Ἡ Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Βόλου δημιουργήθηκε τὸ 1973 μὲ τὴν ἀπόσπαση τοῦ νομοῦ Μαγνησίας μόνο ἀπὸ τὴν παλιὰ Ἐφορεία Θεσσαλίας (Θ΄ Περιφέρεια Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων). Στὴν Ἐφορεία Βόλου παρέμεινε καὶ τὸ Μουσεῖο τοῦ Βόλου, ποὺ περιλαμβάνει ἀρχαῖα ἀπὸ ὁλόκληρη τὴ Θεσσαλία.

Κατὰ τὴν ταραγμένη αὐτὴ περίοδο τῶν μετακινήσεων καὶ τῆς ἀνακατατάξεως τοῦ προσωπικοῦ τῶν Ἐφορειῶν ἦταν δύσκολος ὁ προγραμματισμὸς μακρόπνοης ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, καθὼς καὶ ἡ ἀνάληψη μεγάλων καὶ νέων ἀνασκαφῶν ἢ ἡ ἐπίλυση προβλημάτων, ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν παλιὰ Ἐφορεία καὶ ἀνέμεναν τὶς λύσεις ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς καὶ τοὺς μελετητές, ποὺ εἶχαν ἤδη ἀπὸ μακροῦ ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ θέματα.

Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ προτεραιότητα δόθηκε στὶς ἐργασίες τακτοποιήσεως ὑλικοῦ στὸ Μουσεῖο, στὴ συνέχιση τῆς συστηματικῆς καταγραφῆς τῶν εὑρημάτων καὶ τῆς συντάξεως τῶν τοπογραφικῶν εὑρετηρίων ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὲς βοηθοὺς κ. Μαρία Δ. Θεοχάρη καὶ δδ. Τιτίκα Παπαζαφείρη καὶ Ζωὴ Δήμου[2].

Κατὰ τὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα ἔγινε, σὲ συνεργασία μὲ τοὺς ξένους μελετητές — Γάλλους, Γερμανοὺς καὶ Ὁλλανδούς —, γενικὴ κατάταξη καὶ εὑρετηριασμὸς ὅλου τοῦ ἐπιγραφικοῦ ὑλικοῦ τοῦ Μουσείου Βόλου. Τέλος, οἱ ἐπιγραφὲς τοποθετήθηκαν ἐπάνω σὲ ἰσχυρὰ συστήματα μεταλλικῶν ραφιῶν, μέσα στὶς ἀποθῆκες τοῦ Μουσείου καὶ στὸ ἐσωτερικὸ αἴθριο τοῦ Μουσείου. Γιὰ τὰ ράφια τοῦ αἰθρίου ἔγιναν εἰδικὰ στέγαστρα. Μὲ τοὺς καταλόγους καὶ τὰ διαγράμματα ποὺ συντάχτηκαν εἶναι εὔκολη ἡ ἀνεύρεση τῶν ἐπιγραφῶν καὶ εὐχερὴς ἡ μετακίνηση γιὰ τὴ μελέτη τους.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

ΠΕΡΙΟΧΗ ΙΩΛΚΟΥ (ΠΑΛΙΑ ΒΟΛΟΥ)

Ὁδὸς Ἁγίων Θεοδώρων

Στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου, ποὺ ἔχει ἀπὸ χρόνια ταυτισθεῖ ἀπὸ τὸν Δημ. Θεοχάρη μὲ τὴν ἀρχαία Ἰωλκό[3] καὶ ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ σημερινὸ ναὸ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, ἔγινε μεγάλης ἐκτάσεως ἔρευνα στὸ οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας Εὐθ. Καραγιάννη.

Στὴν ἀνασκαφὴ πῆραν μέρος καὶ οἱ τρεῖς ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ τῆς Ἐφορείας. Εἰδικότερα τὴν ἔρευνα τῶν τομῶν στὰ παλιότερα στρώματα ἐπόπτευσε ἡ κ. Μ. Δ. Θεοχάρη, ποὺ ἔχει ἀναλάβει καὶ τὴν ἐπεξεργασία καὶ τὴν τελικὴ δημοσίευση τῶν εὑρημάτων.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ ἀποκαλύφθηκε εὐθὺς κάτω ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἐπίχωση παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, ποὺ καταλάμβανε τὴν κορυφὴ τοῦ λόφου καὶ ἐκτεινόταν πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις ἔξω ἀπὸ τὸ ἀνασκαπτόμενο οἰκόπεδο. Ἡ βασιλικὴ διασώζει *in situ* τὰ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ σηκοῦ, ποὺ ἀνασκάφηκε κατὰ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς του, καθὼς καὶ μεγάλο ἀριθμὸ μαρμάρινων πλακῶν καὶ πλακιδίων ἀπὸ τὶς ὀρθομαρμα-

1. Ἐνῶ δὲν εἶχε τελειώσει ἡ σύνταξη τῆς ἐκθέσεως αὐτῆς, τὴ Θεσσαλία ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρο τὸ χῶρο τῆς προϊστορικῆς ἔρευνας συγκλόνισε ἡ εἴδηση τοῦ θανάτου τοῦ καθηγητῆ Δημ. Θεοχάρη, ποὺ ὑπῆρξε ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα κάθε ἐπιστημονικῆς (ἀρχαιολογικῆς καὶ ἱστορικῆς) κινήσεως στὴ Θεσσαλία, τὴν τελευταία εἰκοσιπενταετία. Ὁλόκληρη ἡ ζωὴ του ὑπῆρξε ἀφιερωμένη στὴν ἐπιστήμη τῆς Προϊστορίας, ποὺ λάτρευε πραγματικά. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ πολύμορφου ἔργου του γράφηκαν ἤδη καὶ θὰ πρέπει νὰ γραφοῦν πολὺ περισσότερα στὸ μέλλον, ὅσο ἡ πρόοδος τῆς ἔρευνας θὰ μᾶς δώσει τὴ δυνατότητα νὰ τὸν κατανοήσουμε καλύτερα καὶ θὰ μᾶς κάνει περισσότερο αἰσθητὸ τὸ κενὸ τῆς ἀπουσίας του.

Στὴν ἔκθεση αὐτή, ποὺ ἀφορᾶ τὸ βραχύ, ἀλλὰ δύσκολο χρονικὸ διάστημα, ὅταν μὲ τὴν ἵδρυση τῶν Περιφερειακῶν Ἐπιθεωρήσεων ἀναγκάσθηκε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Θεοχάρης ν' ἀπαρνηθεῖ τὴν ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὸ Βόλο καὶ τὸ Μουσεῖο του, θὰ πρέπει νὰ τονισθεῖ μὲ πόση ἀξιοπρέπεια καὶ ἦθος ἀντιμετώπισε τὰ θέματα, κάτω ἀπὸ τόσο δύσκολες συνθῆκες καὶ μὲ πόση κατανόηση καὶ καλοσύνη φέρθηκε σὲ ὅσους βρεθήκαμε ὑπὸ τὴ διοίκησή του, ὄχι ὡς προϊστάμενος ἀλλὰ ὡς φίλος, καὶ μὲ πόση συναδελφικότητα μᾶς συμπαραστάθηκε γιὰ τὴν ἐπίλυση καὶ τῶν ὑπηρεσιακῶν θεμάτων ἀλλὰ καὶ τὴ συζήτηση καὶ διαφώτιση τῶν ἐπιστημονικῶν ζητημάτων. Ὑπῆρξε πάντοτε πρόθυμος νὰ βοηθήσει μὲ τὴν ἁπλότητα καὶ τὴν ἀνθρωπιὰ ποὺ χαρακτήριζε ὁλόκληρη τὴ ζωή του. Ἡ ἀπώλεια γιὰ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ Θεσσαλία ὑπῆρξε διπλὴ συμφορά, σὰν χαμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἐπιστήμονα.

Πλῆγμα ὑπῆρξε γιὰ τὴ Θεσσαλία καὶ γιὰ τὴν Προϊστορία καὶ ὁ θάνατος τοῦ καθηγητῆ Milojcic, ποὺ συνέδεσε τὸ ἔργο καὶ τὴ ζωή του μὲ τὴν περιοχή. Ἡ ἤρεμη καὶ μεγαλοπρεπὴς μορφὴ τοῦ σοφοῦ μελετητῆ θὰ μείνει ἀλησμόνητη στὶς καρδιὲς ὅσων τὸν γνώρισαν καὶ ὅσων συνεργάσθηκαν μαζί του.

2. Θερμότατες εὐχαριστίες ὀφείλονται καὶ στὶς ἀνωτέρω βοηθοὺς καὶ στὸν κ. Χαρ. Δεϊλάκη. Ἐπίσης στὸν παλαίμαχο ἀρχιτεχνίτη κ. Μάρκο Νικολαράκη καὶ ὁλόκληρο τὸ φυλακτικὸ προσωπικὸ τοῦ Μουσείου Βόλου, ποὺ μὲ ἀφοσίωση καὶ ἀγάπη ἐργάσθηκαν γιὰ νὰ βοηθήσουν καὶ τὶς ἐργασίες τοῦ Μουσείου ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνασκαφῶν. Στὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Βόλου ἔλαβαν μέρος καὶ δύο ἀπὸ τοὺς παλιότερους τεχνίτες τῆς Ἀργολίδος οἱ κκ. Νικόλ. Μητροβγένης καὶ Χαρ. Ἀποστολόπουλος. Στὶς ἀνασκαφὲς τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν ὁ ἀρχιφύλακας τῆς Νέας Ἀγχιάλου κ. Εὐάγγ. Σλαβίδης. Σ' ὅλους ὀφείλονται εὐχαριστίες.

3. Θεσσαλικὰ Ι (1958), σ. 3 κ.ἑ. Ἔργον 1957, σ. 31 κ.ἑ. Archaeology II (1958), σ. 13 κ.ἑ. BCH 81 (1957), σ. 592· 82 (1958), σ. 749. JHS Arch. Rep. 1956, σ. 16 κ.ἑ.· 1957, σ. 12. F. Schachermeyr, Forschungen über die Ausgrabungen und Neufunden zu ägäischen Frühzeit 1957-60. ΠΑΕ 1960, σ. 49 κ.ἑ. καὶ 1961, σ. 45 κ.ἑ.

ρώσεις. Οἱ μαρμάρινοι μονολιθικοὶ καὶ ἀρράβδωτοι κίονες βρέθηκαν πεσμένοι στὸ δάπεδο καὶ δίπλα τους τὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα μὲ τὰ συμφυῆ ὀγκώδη ἐπιθήματα ποὺ τοὺς ἐπιστέφανε.

Τὸ δάπεδο καλυπτόταν ἀπὸ θαυμάσιας διατηρήσεως ψηφιδωτά (Π ί ν. 369 α). Μέσα σὲ μεγάλους διπλοὺς σηρικοὺς τροχούς, ποὺ περιέθεαν τὰ κλίτη, παρουσιάζονται διακοσμητικὰ τετράγωνα, ποὺ περιβάλλονται πάλι ἀπὸ σηρικὸ τροχὸ καὶ περικλείουν ἐναλλὰξ τρία ψάρια (Π ί ν. 369 β), δελφίνι καὶ δύο ψάρια (Π ί ν. 369 γ), ἕνα ἢ δύο νηκτικὰ πτηνά (Π ί ν. 369 δ), παπυροειδῆ φολιδωτὰ κοσμήματα (Π ί ν. 369 ε) καὶ διακοσμητικὰ μοτίβα.

Ἀπὸ τὴν πρώτη ἐξέταση τῶν εὑρημάτων φαίνεται ὅτι καὶ ἡ περιοχὴ τῆς Ἰωλκοῦ ὑπῆρξε κατὰ τοὺς πρώιμους χριστιανικοὺς χρόνους σπουδαῖο κέντρο, ἐφάμιλλο τῆς γειτονικῆς Νέας Ἀγχιάλου καὶ τῆς Δημητριάδας. Μιὰ ἀνασκαφὴ στὴ γύρω περιοχὴ καὶ στὰ παρακείμενα οἰκόπεδα, μὲ τὴν εὐκαιρία κατεδαφίσεων, θὰ ἐπιτρέψει ἀσφαλῶς τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῶν λοιπῶν χώρων τῆς βασιλικῆς. Ἕνα τμῆμα μὲ δάπεδο ἀπὸ μεγάλες πλάκες ἔχει ἤδη φανεῖ κατὰ μῆκος τῆς νότιας πλευρᾶς τῆς ἀνασκαφῆς (Π ί ν. 369 α). Ἐπίσης, κατὰ τὶς ἐργασίες θεμελιώσεως τῆς σύγχρονης ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, κατὰ τὸ 1889, ἐντοπίστηκαν τὰ ἴχνη τῆς ἴδιας προφανῶς βασιλικῆς[4].

Στὶς τομὲς ποὺ ἔγιναν σὲ βάθος, στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς ἀνασκαφῆς, ἐπιβεβαιώθηκε ἡ ὕπαρξη τῶν στρωμάτων ποὺ εἶχε ἤδη ἐντοπίσει ὁ † Δημ. Θεοχάρης στὶς παλιὲς στρωματογραφικὲς τομές, ἀπὸ τοὺς γεωμετρικοὺς μέχρι τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους, καὶ μὲ τὴν ἀφθονία τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων καὶ μὲ τὰ λείψανα τῶν οἰκιῶν (Π ί ν. 369 στ). Ἡ μελέτη τοῦ ὑλικοῦ μαζὶ μὲ τὸ ὑλικὸ τῶν πιὸ παλιῶν ἀνασκαφῶν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ δώσει μιὰ σαφὴ εἰκόνα τῆς συνεχοῦς κατοικήσεως τῆς Ἰωλκοῦ, ποὺ σὲ σύγκριση καὶ μὲ τὰ εὑρήματα τῆς Νηλείας (Πευκάκια Βόλου), θὰ συμπληρώσει τὶς γνώσεις μας γιὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς καὶ προμυκηναϊκοὺς χρόνους τῆς περιοχῆς τοῦ Βόλου.

Ὁμοίως στὴν περιοχὴ τῆς Ἰωλκοῦ, στὸ βορειοδυτικὸ ἄκρο τοῦ λόφου, στὴν τομὴ ποὺ ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπὸ φυσικὲς καθιζήσεις τοῦ ἐδάφους, ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὴ στρωματογραφικὴ τομὴ τοῦ † Δ. Θεοχάρη, καθαρίστηκε ἕνας κάθετος κτιστὸς τάφος μυκηναϊκῶν χρόνων. Στὴν κεραμεικὴ ποὺ βρέθηκε, παρατηρεῖται ἡ συνηθισμένη στὴ Θεσσαλία ἐμμονὴ στὴ ΜΕ παράδοση σχήματος καὶ διακοσμήσεως.

Δύο ἀκόμη ἀνασκαφικὲς δοκιμὲς στὴν Ἰωλκό, μία στὸν ἴδιο μὲ τὴν ἀνασκαφὴ Καραγιάννη δρόμο, ἀλλὰ πολὺ νοτιότερα, καὶ ἡ ἄλλη στὴν αὐλὴ τῆς οἰκίας Βολιώτη στοὺς βορειοανατολικοὺς πρόποδες τοῦ λόφου, δὲν ἀπέδωσαν ἀξιόλογα λείψανα, ἐκτὸς ἀπὸ ὄστρακα.

ΜΙΚΡΟΘΗΒΑΙ-ΦΘΙΩΤΙΔΕΣ ΘΗΒΑΙ

Σωστικὴ ἀνασκαφὴ ἔγινε μέσα στὸν ἀγρὸ Γ. Σ. Ζώτη, ποὺ βρίσκεται μέσα στὴν περιοχὴ τῶν Μικροθηβῶν, ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ ποὺ φέρνει ἀπὸ τὸ Βόλο στὸν Ἀλμυρό (θέση Λαχανόρεμα). Στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἔχει ἐντοπιστεῖ ἀπὸ τὸ παρελθὸν νεκροταφεῖο ἑλληνιστικῶν καὶ μετέπειτα χρόνων.

Ἡ βαθιὰ καλλιέργεια, ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτη τοῦ ἀγροῦ, ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια πλάκες τάφων, λίθους τοίχων καὶ κομμάτια κεραμιδιῶν, ποὺ ἔδειχναν ἔντονη χρήση τῆς περιοχῆς, ὄχι μόνο γιὰ νεκροταφεῖο ἀλλὰ καὶ γιὰ κατοίκηση.

Ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ ποὺ ἀκολούθησε, κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐποπτεία τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Τιτίκας Παπαζαφείρη, ἔφερε στὸ φῶς ἄκρως ἐνδιαφέροντα λείψανα οἰκοδομήματος. Πρόκειται γιὰ ἐργαστήριο οἰνοποιίας, ποὺ καταλάμβανε τὸ νοτιοδυτικὸ ἄκρο τοῦ κτήματος.

Δίπλα σ' ἕνα δωμάτιο μὲ πλακόστρωτο δάπεδο ἀποκαλύφθηκε μιὰ στέρνα μὲ κόγχες γύρω, διαστ. 2.17 × 1.17, βάθ. 2 μ. Ἕνας μολύβδινος σωλήνας χρησίμευε γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ ὑγροῦ (γλεύκους) στὸ ἐσωτερικὸ τῆς στέρνας, ὅπου βρέθηκαν πολλὰ κομμάτια ἀπὸ κεραμίδια καὶ πλίνθους. Γύρω ἀπ' αὐτὴ βρέθηκαν ἴχνη φωτιᾶς καὶ κομμάτια ἀπὸ πολλὰ πιθάρια καὶ ὑστερορρωμαϊκοὺς ἀμφορεῖς. Ὅλα ἔφεραν ἔντονα ἴχνη φωτιᾶς. Στὸ βαθούλωμα, ποὺ ὑπῆρχε στὸ κέντρο τῆς δεξαμενῆς, βρέθηκαν δυὸ σιδερένια σκαπτικὰ ἐργαλεῖα (δικέλια), εἰδικὰ γιὰ τὴν καλλιέργεια τῶν ἀμπελιῶν, τοποθετημένα τὸ ἕνα πάνω στὸ ἄλλο, καὶ ἕνα κουδούνι ζώου ἀπ' αὐτὰ ποὺ περνοῦν στὸ λαιμὸ τῶν ἀρχηγῶν τῶν κοπαδιῶν. Τῆς μεγάλης αἴθουσας, ποὺ περιλάμβανε τὴ στέρνα, σωζόταν τὸ κατώφλι γιὰ δίφυλλη πόρτα. Κοντὰ σ' αὐτὸ βρέθηκαν ὁ λίθος τοῦ ἀνωφλιοῦ καὶ καρφιὰ καὶ σιδερένια ἐξαρτήματα τῆς ξύλινης πόρτας. Τὸ κατώφλι ὁδηγοῦσε σὲ μικρὸ δωμάτιο ὅπου βρισκόταν καὶ δεύτερη δεξαμενή, μήκ. 2.27, πλ. 0.53-0.62, βάθ. 0.95-1.12 μ. (στὸ κέντρο). Ἡ δεξαμενὴ αὐτὴ εἶχε δάπεδο καὶ τοίχους μὲ ἐπένδυση ἀπὸ κουρασάνι, ἐνῶ ἡ πρώτη μόνο τοὺς τοίχους. Τὸ δάπεδο ἦταν ἀπὸ πήλινες πλάκες. Δίπλα στὸ δωμάτιο ποὺ εἶχε τὴ δεύτερη στέρνα ὑπῆρχε ἄλλος χῶρος μὲ ἀνεξάρτητη εἴσοδο. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ χῶροι ἔβλεπαν σὲ μεγαλύτερη αἴθουσα ποὺ διασώζει κατώφλια θυρῶν πρὸς Α. καὶ πρὸς Β. Τὰ ἐσωτερικὰ χωρίσματα αὐτῆς τῆς μεγάλης αἴθουσας δὲν ἤρθαν στὸ φῶς ἐξ ὁλοκλήρου, γιὰ νὰ γίνει γνωστὴ ἡ χρήση της. Πρὸς Δ. τὸ συγκρότημα κλείνει μὲ μιὰ σειρὰ μικρῶν δωμα-

4. Ν. Παπαχατζῆ, Ἡ περιοχὴ Βόλου, 1954, σ. 29. Τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὴ διάσωση, συντήρηση κλπ. τῆς βασιλικῆς ἀνέλαβε περαιτέρω ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Λαρίσης.

τίων (ἀποκαλύφθηκαν τρία) (Πίν. 370 α), ποὺ θὰ χρησίμευαν σὰν μικρὲς ἀποθῆκες. Οἱ τοῖχοι εἶναι γενικῶς πρόχειρης κατασκευῆς, ἀλλὰ ἔχει γίνει ἄφθονη χρήση παλιότερου οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ, κυρίως ἀπὸ γρανίτινες πλάκες καὶ στῆλες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ ἑλληνιστικὸ νεκροταφεῖο καὶ ἀπὸ παλιότερο οἰκοδόμημα. Ἐξαίρετης κατασκευῆς ἀπὸ καλοαρμοσμένες γρανίτινες πλάκες εἶναι τὸ δάπεδο τοῦ πρώτου δωματίου, ποὺ πρέπει νὰ χρησίμευε σὰν ληνὸς καὶ συνδεόταν μὲ τὴν πρώτη στέρνα μὲ μολύβδινο σωλήνα.

Πολλὲς ἀπὸ τὶς πλάκες βρέθηκαν στὴν ἐπίχωση τῆς ἀνασκαφῆς ἢ ἐντοιχισμένες. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ὅλες σχεδὸν ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ δυὸ καὶ τρεῖς φορὲς σὰν στῆλες ἢ ταφόπλακες καὶ τελικὰ σὰν κατώφλια ἢ κοινὸ οἰκοδομικὸ ὑλικό. Παράδειγμα ἡ γρανίτινη στήλη ἀριθ. 85 (Πίν. 370 β), σωζ. ὕψ. 0.44-0.48, πλ. 0.31, πάχ. 0.08 μ. Στὴν ἐπάνω πλευρά της ἔχει χαραγμένες ἐπάλληλα δύο ἐπιγραφές, περίπου ἰσογράμματες (ὕψος γραμμάτων 0.035 μ.). Ἡ παλιότερη μὲ ἐννέα γράμματα εἶναι: *ΤΙΜΑΝΑΡΟΣ*. Μεταγενέστερη ἡ ἀκόλουθη: *ΣΩΤΑ* . . .

Ἡ ἴδια στήλη ἔχει χρησιμοποιηθεῖ σὲ μεταγενέστερους χρόνους κατὰ τὴν ἀντίθετη φορὰ (ἐπάνω-κάτω) καὶ πάλι σὰν στήλη μὲ ἐπιγραφὴ χαραγμένη μὲ μεγάλα ἀκανόνιστα γράμματα: . . . . *ΑΙΟΥ*. Πρόκειται ἴσως γιὰ τὴν κατάληξη πατρωνύμου. Στὴ συνέχεια ὁ λίθος ἔχει λαξευτεῖ γιὰ νὰ χρησιμοποιηθεῖ καὶ σὰν κατώφλι.

Τὸ νεκροταφεῖο, ποὺ ἐρευνήθηκε σὲ μεγάλη ἔκταση μὲ πολλὲς ἀνασκαφικὲς τομές, καλύπτει ὁλόκληρη τὴν περιοχὴ καὶ χρονικὰ ἐκτείνεται ἀπὸ τοὺς ἑλληνιστικοὺς μέχρι τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς ἢ ὑστερορρωμαϊκοὺς χρόνους. Τὸ τέλος του ἀποτελεῖ καὶ τὸν terminum post quem γιὰ τὸ συγκρότημα τοῦ ἀγροτικοῦ ἐργαστήριου.

Οἱ παλιότερες ταφὲς ἔχουν γίνει μέσα σὲ λίθινες λάρνακες ἢ σαρκοφάγους ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ καλοαρμοσμένες πλάκες. Οἱ μεταγενέστερες γίνονται καὶ σὲ ἁπλοὺς λάκκους χωρὶς κάλυψη ἢ καλύπτονταν μὲ μεγάλες κεραμίδες. Οἱ μεταγενέστεροι ἔχουν χρησιμοποιήσει πολλὲς φορὲς τὶς παλιότερες στῆλες, ποὺ ἄλλες εἶναι ἀπὸ τὸ συνηθισμένο στὶς Φθιώτιδες Θῆβες γρανίτη καὶ ἄλλες ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο καὶ ἔφεραν γραπτὴ διακόσμηση στὴν πρώτη τους χρήση. Τέτοια ἦταν ἡ ἀριθ. 94 (Πίν. 370 γ) μαρμάρινη ἀετωματικὴ στήλη[5], ποὺ σώζεται τὸ ἐπάνω καὶ τὸ κάτω δεξιὸ τμῆμα της. Παρουσιάζει ἀρκετὴ φθορὰ καὶ ἐπάνω στὸ ἀετωματικὸ τμῆμα της. Ὑπάρχει ὅμως ἀκόμη ὑπόλοιπο ἀπὸ τὸ πολὺ καλῆς ἐργασίας λέσβιο κυμάτιο στὸ ἐπιστύλιο. Στὴν πρώτη της χρήση, ἡ στήλη ἔφερε γραπτὴ διακόσμηση, ποὺ δὲν εἶχε ἀκόμη ἐξαφανισθεῖ ὅταν χαράχτηκε ἡ ἐπιγραφή, ποὺ σώζεται ἀπὸ τὴ δεύτερη χρήση, ποὺ ἔγινε προφανῶς στοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους. Ἡ ἐπιγραφὴ περιθέει τὴν παλιὰ γραπτὴ διακόσμηση καὶ ἀναφέρει:

ΡΟΥΦΙΩΝΒΙΩΝΟΣΑΠΕΛΕΥ
ΘΕΡΕ Η ΡΩΣ
ΧΡΗΣ ΤΕΧΑΙ
ΡΕ

Ὅταν εἶχε ἐξαφανισθεῖ ἡ γραπτὴ διακόσμηση, προστέθηκε μὲ μεγάλα ἀκανόνιστα γράμματα τὸ ὄνομα: *ΕΞΑΛΙΣ*.

Στὸ ἴδιο νεκροταφεῖο εἶχαν ταφεῖ καὶ Ἰσραηλίτες, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐπιγραφὴ ποὺ βρέθηκε ἐπάνω σὲ ἕνα κομμάτι στήλης ἀπὸ γκριζογάλανο μάρμαρο:

ΕCΔΡΑC
ΙΩΝΑΘΟΥ

Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς τάφους περιεῖχαν μικρὰ ἀγγεῖα, μικροαντικείμενα καὶ ἐνίοτε ἕνα ἢ δύο νομίσματα, λύχνους καὶ μικροὺς σκύφους. Συνολικὰ ἀποκαλύφθηκαν ἕξι κτιστοὶ λαρνακοειδεῖς τάφοι, ἐννέα κεραμοσκεπεῖς καὶ περισσότερες ἀπὸ δεκατρεῖς ἁπλὲς ταφὲς σὲ λάκκους. Τῶν τελευταίων ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ καθοριστεῖ, ἐπειδὴ πολλὲς εἶχαν διαταραχθεῖ καὶ τὰ ὀστᾶ ἦταν συγκεντρωμένα καὶ δὲν ἦταν δυνατὴ ἡ διάκριση τῶν ταφέντων ἀτόμων. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἔλειπαν τὰ ὀστᾶ τῶν σωμάτων, ἐνῶ ὑπῆρχαν περισσότερα ἀπὸ ἕνα κρανία.

Ἄξια ἰδιαίτερης μνείας εἶναι ἡ ταφὴ σὲ λάκκο ἀριθ. 3. Πρόκειται γιὰ ταφὴ δούλου ἢ καταδίκου ποὺ ἔφερε σιδερένια δεσμὰ στὰ πόδια. Ἀπὸ ὁλόκληρο τὸ σκελετὸ μόνο τὰ πόδια διασώζονταν. Δὲν ὑπῆρξε ἑπομένως εὐχέρεια νὰ διαπιστωθεῖ, ἂν ἐπρόκειτο γιὰ κατάδικο ποὺ ἐκτελέστηκε ἢ ὁτιδήποτε ἄλλο σχετικό. Οἱ πέδες ἀποτελοῦνται ἀπὸ τρεῖς σιδερένιους κρίκους, διαμ. 0.13-0.15 μ., ἕναν γιὰ κάθε κνήμη καὶ ἕναν στὸ μέσον. Ὁ μεσαῖος συνδεόταν μὲ τοὺς ἄλλους δύο μὲ δύο ὀκτάσχημα τμήματα. Τὸ μῆκος τους ἐπέτρεπε βηματισμὸ μέσα στὰ ὅρια τοῦ μισοῦ μέτρου περίπου. Ἦταν ἑπομένως ἀδύνατο τὸ ἄτομο ποὺ ἔφερε τὴν πέδη νὰ τρέξει, ἐνῶ τοῦ ἦταν δυνατὴ ἡ κίνηση καὶ ἡ ἐργασία, ὑπὸ ἐπιτήρηση βέβαια. Γιὰ νὰ μὴν ἀφαιροῦνται οἱ κρίκοι, ποὺ ἦταν δυνατὸ νὰ κινοῦνται καὶ νὰ βγαίνουν ἀπὸ τὸ πόδι, στερεώνονταν μὲ δύο, σιδερένιους πάλι, δακτυλίους, ποὺ ἐφάρμοζαν ἀκριβῶς καὶ ἔκλειναν μὲ κτυπημένο καρφί (πριτσίνωμα). Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν τρόπο στερεώσεως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ γεγο-

5. Ἡ στήλη ἀποτελοῦσε τὸ ἀνατολικὸ τοίχωμα κτιστῆς λάρνακας, ποὺ βρέθηκε στὸν ἀγρὸ Παρασκευᾶ Κουμαριανοῦ, δίπλα στὸν ἀγρὸ Γ. Ζιώτη.

νὸς ὅτι δὲν εἶχαν ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὸ νεκρό, πρόκειται γιὰ ἰσόβια καταδίκη σὲ ἕνα εἶδος καταναγκαστικῶν ἔργων.

Ἀξιόλογα ἐπίσης ἦταν τὰ εὑρήματα στὶς διαταραγμένες ταφὲς μέσα σὲ λάκκο, ἀριθ. 4 καὶ 5, ὅπου βρέθηκαν καρφωμένα στὸ χῶμα σιδερένιο ξίφος, μονόστομη μάχαιρα καὶ μεγάλη μάχαιρα, μαζὶ μὲ χάλκινο δαχτυλίδι, δύο λύχνους, μία πρόχου καὶ τεμάχια μελαμβαφοῦς σκύφου.

Ἡ ἔρευνα δὲν συμπληρώθηκε, λόγω τῆς μεγάλης ἐκτάσεως τοῦ νεκροταφείου, ποὺ ἐπεκτείνεται καὶ στὸ διπλανὸ ἀγρό, ἰδιοκτησίας Παρασκευᾶ Κουμαριανοῦ. Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς θὰ δώσει ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

*

GORITSA, A NEW SURVEY
(continued II)

1973

Introduction

The survey of the Goritsa fortress near Volos (see Fig. 1), which had begun in the years 1970-1972[1], was continued in 1973 (second half of May, and June). In this year the programme included (1.) further mapping of streets and habitation areas, (2.) a further study of the fortifications, (3.) mapping of ancient quarries, and (4.) re-investigation of the tomb group outside the Westgate.

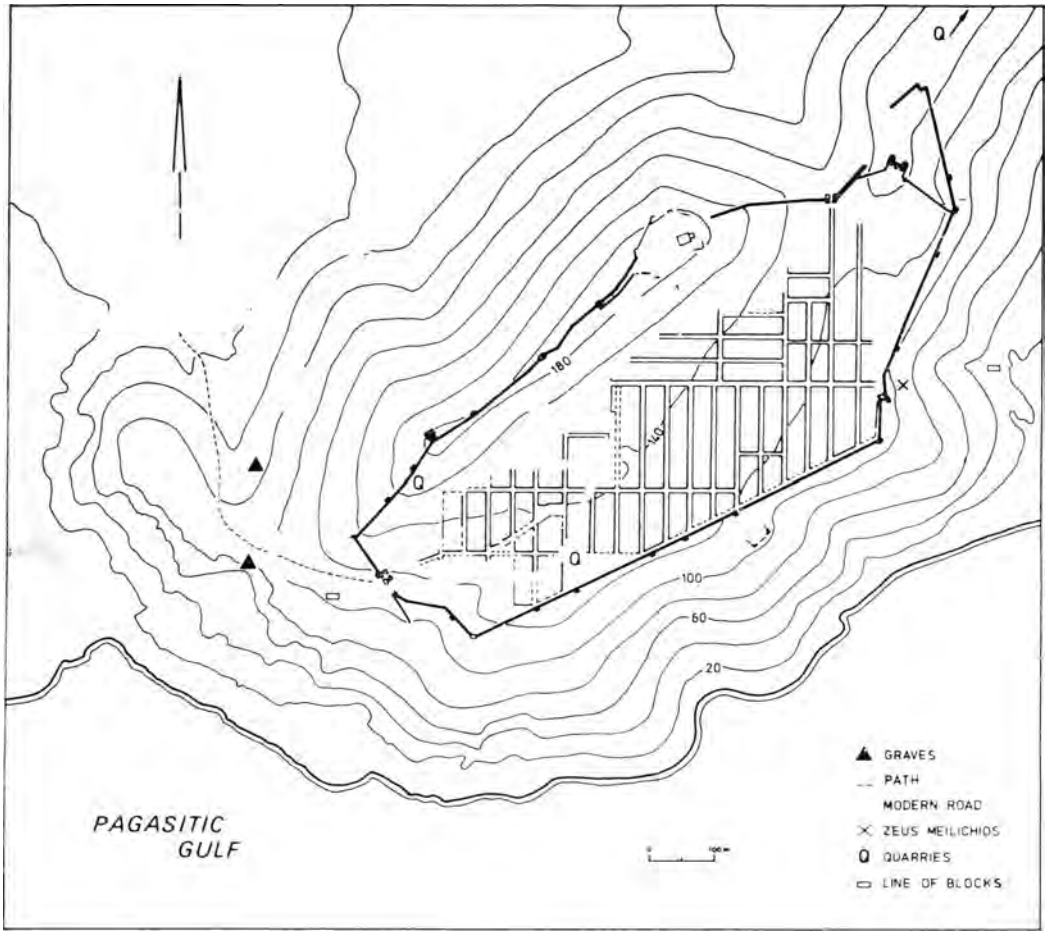

Fig. 1. The Goritsa Fortress near Volos.

The following archaeologists participated in the expedition: Drs. A. J. Beijer, Drs. J. J. Feije, Miss Drs. Y. C. Goester, Drs. C. Th. F. Vermeulen Windsant, Mr. H. R. Reinders and Mr. D. G. Yntema. We were helped by the students Miss M. G. van Enckevort, Miss B. H. M. Heldring, Miss S. H. Löb and Mr. J. J. Paymans.

We are under an obligation to the General Directorate of Antiquities of the Greek Ministry of Culture and Sciences and to † D. R. Theocharis, ephoros of Thessaly, for the generous permission to continue the Goritsa survey. The expedition was supported by grants from the State University of Utrecht, Holland, and from the Netherlands Organization for the Advancement of Pure Research (Z.W.O.).

In June and July 1974 the results of the years 1970-1973 were checked at Volos by Miss Drs. Y. C. Goester, Drs. H. R. Reinders, Drs. C. Th.

1. The reader of this report on the 1973 expedition is assumed to have taken note of the investigations of 1970-1972: AAA VI (1972), pp. 485-495, ADelt 27 (1972): Chronika, pp. 396-411 and ADelt 28 (1973): Chronika, pp. 347-374.

F. Vermeulen Windsant and the undersigned. Investigation of the Goritsa quarries was continued. Mr. G. Ch. Chourmouziadhis, of the new archaeological ephory of Magnesia, kindly enabled us to carry out the work. The 1974 investigations were facilitated by a grant from the State University of Utrecht, Holland.

The drawings were prepared for publication by Drs. H. R. Reinders and Miss Drs. Y. C. Goester[2].

The Approaches to the Fortress

The approaches to the Eastgate, the Northgate and the Westgate of the fortress (Fig. 1) were studied in the field. The Southgate did not communicate with any plain or beach and is not discussed here.

The Eastgate communicated with the plain of Agria and Lekhonia by a steep path which must have been a simple mountain track.

The Northgate communicated with the plain of Volos (Iolkos) by a short, straight, fairly accessible approach through the gully which was commanded by the gate itself and by the curtains on either side of it.

The Westgate, which equally communicated with the plain of Volos (Iolkos), was approached by a trace different from the modern road. The old church-path, which enters the fortress exactly through the gate (its trace is marked in Fig. 1), seems to indicate the approximate course of the ancient western approach. Ancient tombs more or less line this path (see below, *The Cemetery outside the Westgate*). *C.* 100 m. outside the gate a straight 12.75 m. long foundation of flat stones was mapped. It adapts itself to the sloping ground of the hill. This circumstance combined with its position and its orientation suggests that it once supported an ancient road to the Westgate.

The Fortifications

The theoretical assumption that a tower might have been situated at the southern corner of the fortress was confirmed after inspection followed by partial cleaning of the surface blocks: tower 1a.

The suface blocks of the well-preserved tower 5M were cleaned. Combination of the surveys of the towers 5M and 6M produced the plan typical for the Goritsa towers (Fig. 2).

Closer inspection of the Acropolis circuit showed that late spurs or towers also occur on the two corners of the Acropolis inner wall: the Acropolis seems to have been reinforced all around its circuit in some later period.

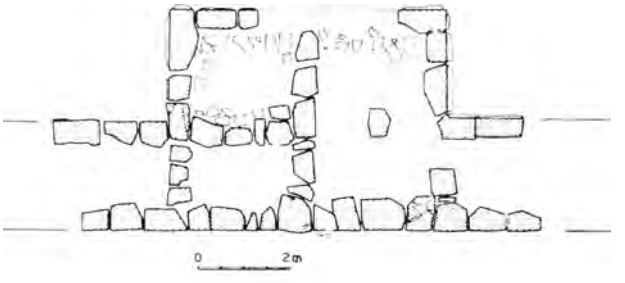

Fig. 2. Goritsa. Tower Model (based on the towers 5M and 6M).

Most of the 1973 work on the fortifications was carried out in the northern part of the site. Drs. J. J. Feije will give an account of her investigation of the northern outwork, whereas Mr. D. G. Yntema will report on his description of the Great Battery 12M.

After the wall had been cleared of brushwood a postern could be mapped 18.40 m. below tower 22M along the curtain stretching in the direction of tower 23M (1974); width: 1.57 m.; the outer corners show drafted edges; the northern side of the passage was cleaned; the southern side had been visible before. This postern seems to have been a sally-gate operating as a unit of defence together with tower 22M (cf. Fredrich in AM XXX (1905), p. 234).

S. C. BAKHUIZEN

THE NORTHERN OUTWORK

In 1973 the northern outwork of the Goritsa fortress was investigated. It lies on the neck which connects the Goritsa plateau with Mt Pelion (Fig. 1). Its northern extremity lies on

2. For discussion of the interpretation of the Goritsa fortress see *Conclusion*.

the hill (height: *c.* 155 m.) that rises on this neck to the north-east of the hill which bears the great battery 12M (height: *c.* 150 m.). The visible surface remains were partly cleaned. It appeared that the northern end of the outwork had been laid out *à tenailles*. The eastern connection of this hill with the fortress itself can be reconstructed because enough of its blocks can still be observed in the terrain: a straight line runs to tower 11M. The trace of the western connection is lost, however, partly because earth from the excavation of the great battery has been dumped here.

The northern extremity of the outwork is ⩚-shaped, with two angles pointing in northern direction. The western leg of the re-entrant indentation was cleaned completely. Its inner face is well-preserved. From the northwest it runs in southeastern direction over a distance of 11-12 m. Here bedrock has been levelled. This is the innermost point. The eastern leg of the recession is seriously disturbed, but enough elements remain to ascertain the location of its northern point. Of the outer face of the western leg two blocks were found lying *in situ*. Consequently the width of the re-entrant leg could be established: 2.80-2.90 m. The filling consists of small blocks and stones. At the northwestern end of the inner face the wall is wider.

J. J. FEIJE

THE GREAT BATTERY 12M

The Great Battery 12M, which rises on a small hill in the northern sector of Goritsa, was surveyed in 1972 by A. van Rooyen (Fig. 3). In 1973 a description was made of it. A few limited cleanings were executed.

The length of the central curtain of the battery is *c.* 16.50 m., its width *c.* 4.25 m. Its interior is divided into five compartments by internal cross-walls. These compartments were filled with earth and stones. The stone sockle of the wall is preserved to full height (*c.* 1.25 m.). It must have borne layers of mudbrick tiles. The top of the highest row of the limestone blocks was flattened along the outside in order to support orthostate slabs which coated the mudbrick superstructure. The decayed mudbrick which once covered the stone sockle was almost completely removed by the early excavators (Z. Esfigmenitis, Ὁ Τάφος τῆς Δημητριάδος, Προμηθεὺς IV (1892), pp. 347-348; BCH LV (1931), pp. 489-491; AA 1932, cc. 151-152; cf. AM LXXI (1956), Beilage 55a).

The curtain is flanked by two U-shaped towers. The western tower (b) is quite well-preserved. It consists of (1.) a semicircular platform, (2.) the western wall (not solid; width: 2.30 m.), (3.) the south wall (almost solid; width: 1.30 m.; the stone sockles of the west wall and of the adjoining parts of the south wall are not preserved to their original heights), and (4.) the east wall (almost solid; width: 1.30 m.). The western face of the central curtain forms part of this east wall. It is here that a niche can be observed (Pl. 371 a). Examination of both the east wall and the west wall of tower b has not confirmed the opinion expressed by F. E. Winter (Greek Fortifications (London, 1971), p. 181, n. 85) that originally round towers had been designed. The function of the niche, however, is still obscure. A sally-gate gives access to the ground in front of the central curtain of the battery. After the gate opening had been cleaned it appeared that it may have been blocked by a wall of irregular stones, loosely piled up (Pl. 371 b). A door in the southern wall gives access to the interior of the settlement, and, indirectly, by another sally-gate, to the slope below the west wall of tower b.

The eastern tower (a) is not so well-preserved as the western tower. For that very reason, however, it is possible to study the construction of the semicircular platform here. Its wall consists of two rows of blocks. Its interior was filled with earth and irregular pieces of local stone. The top of the sockle was covered with flat slabs of irregular shape (Pl. 371 c). This could also be observed in the western tower (Pl. 371 d).

The T-shaped structure behind the central curtain reaches to the same height as the wall in front of it. It may have supported a wooden platform (cf. Winter, pp. 181-182).

To obstruct enemy approach some works of defence were designed in front of the central curtain. In the space between the towers a trench was cut into the rock (max. depth: 1.80 m.). At the front it was fenced by a *proteichisma*, placed on the floor of the trench, from where the hill slopes steeply downwards to the north. Width of the *proteichisma*: 2.30 m.; height of sockle: 2.05 m. (rising 0.25 m. above the brink of the trench). The stone sockle was built from small, irregular, roughly cut stones (Pl. 372 a). The central part of the *proteichisma* has come down, a damage probably done by earlier excavators (cf. Προμηθεὺς IV (1892), pp. 347-348).

Two remaining features of the battery are less important, though Meyer took them to testify to an earlier phase of the fortifications (AM LXXI (1956), p. 98, cf. Beilage 52). The first is a fragmentary wall, raised from regular blocks, slightly

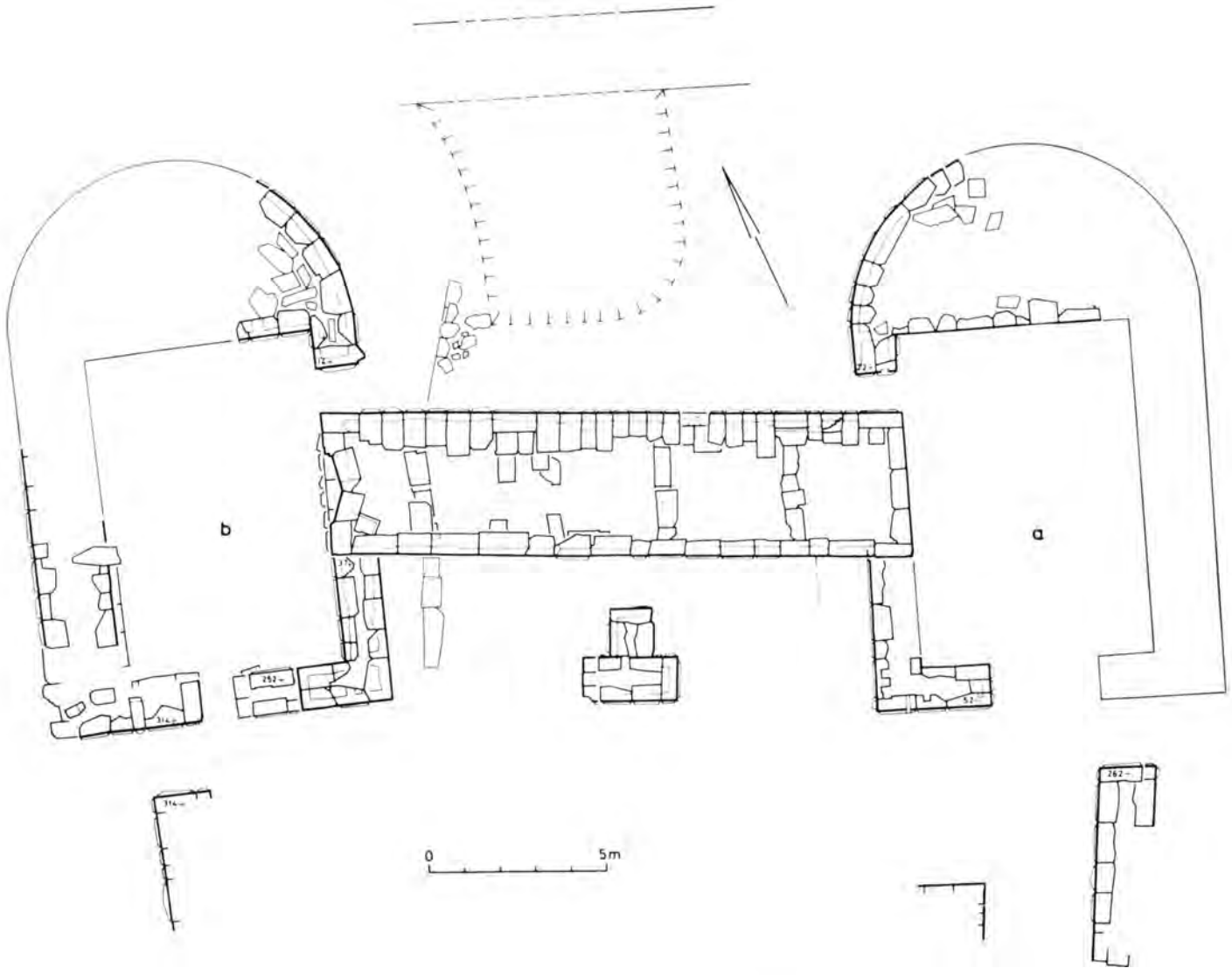

Fig. 3. Goritsa. The Great Battery 12M.

east of the sally-gate of tower b. It may have served to protect the soldiers against missiles when a sortie was made. The second is a row of blocks built against the back of the central curtain, down to its very foundation. The rock at that point is soft and the slope towards the east wall of tower b is steep. The blocks seem to have prevented the soft rock from crumbling away, so as to create a level for the soldiers to walk on.

Before the actual building of the battery the surface of the hill had been slightly adapted. The top had been flattened. At the back of the central curtain the blocks were placed directly upon the rock. At its front the blocks were partly sunk into the rock. In the slopes of the hill steps were made. Here the building blocks were laid directly on the rock, or roughly cut foundation blocks were placed first (Pl. 371 a). The central curtain of the battery was built first, followed by the adjoining parts of the towers (eastwall of tower b, westwall of tower a). Where the walls of the towers joined it, the central curtain was slightly adapted (Pl. 371 a). There is no reason to doubt that the central curtain, the two towers and the T-shaped structure were built at the same time.

Two sorts of limestone were used in constructing the battery. Its most exposed parts, viz. the semicircular artillery platforms, the western wall of tower b, and probably also the vanished eastwall of tower a, were raised from very hard blocks. The central curtain, the adjoining walls of the towers and the T-shaped structure were built of softer material.

D. G. YNTEMA

THE INTERIOR OF THE FORTRESS

Surveying of streets and habitation areas was continued (see Fig. 4).

1. It was ascertained that the 14-, 15- and 16-streets continued in southern direction as far as the wall-street.

2. New measurings were carried out on the southern slopes of the Acropolis height. It was established that the H-street did not continue west of the 51-street.

3. Action was concentrated on the northern part of the site. The trace of the 17-street was documented in its full length. It was confirmed that the street lies exactly in the line of the Northgate passage. The 18-street could now likewise be mapped in its full length, from the wall-street to the open ground near the Northgate. There is no evidence that a 19-street existed.

4. Several west-east connections were discovered in 1973. Eight UNITS north of the E-street runs the J-street, between the 15- and 18-streets. Another two UNITS farther north runs the K-street, which was established between the 15- and 17-streets (it may have run also between the 17- and 18-streets, but it did not go farther east than the 18-street).

5. Halfway along their lengths the three *insulae* between the E- and J-streets are intersected by a narrow alley which runs eastward from the 15-street crossing the 18-street (width: 1-1.50 m.). A similar alley was established between the 15- and 13-streets running east-west six UNITS south of the E-street.

The four newly discovered west-east connections illustrate that Goritsa inhabitants could move in every direction. The need of unhampered circulation equally explains the position *per scamma* of the *insulae* lining the F- and G-streets. Without the F-, G- and H-streets the E-street might have been rather crowded with people moving between the triangular open area H and the northern sections of the settlement: the F-, G- and H-streets relieved E-street traffic.

6. Surface surveying in the northern sector, east of the 18-street, supplied the following results. Though the orientation of the visible architectural remains is generally north-south and west-east *insulae* cannot be made out in the northern sector. Some deviations of direction are to be explained by the terrain. They concern small buildings near the fortress walls. Some remains are remarkable: (1.) a fine threshold, (2.) a line of well-cut blocks, and (3.) a slab-covered drain (*c.* 50 m. west of tower 10M; some of the slabs were cleaned, see Pl. 372 b, length of the canal visible: 6.05 m.; width of the canal: 0.50-0.60 m.; it seems to end in a pit). These remains are parallelled by similar remains in and near open area H and in the *insulae* on either side of the 6-street. The arrangement of the surface remains and their appearance point to a more public function of the northern sector. This is not unlikely when its position is taken into account. It lies within close range of the Northgate, which gives an easy access to the fortress from the plain of Volos. It also lies not far from the connection between the plain of Volos and the plain of Agria-Lekhonia via the Northgate, 17-street, E-street and the Eastgate[3].

3. Until the Turks connected the two plains by a new road along the seashore (Θεσσ. Χρον. V (1936), p. 130) the connection over the mountain continued to be used, as is evidenced by a paved stretch near the towers 11M, 11a and 12Ma, built from ancient material (length: *c.* 25 m.).

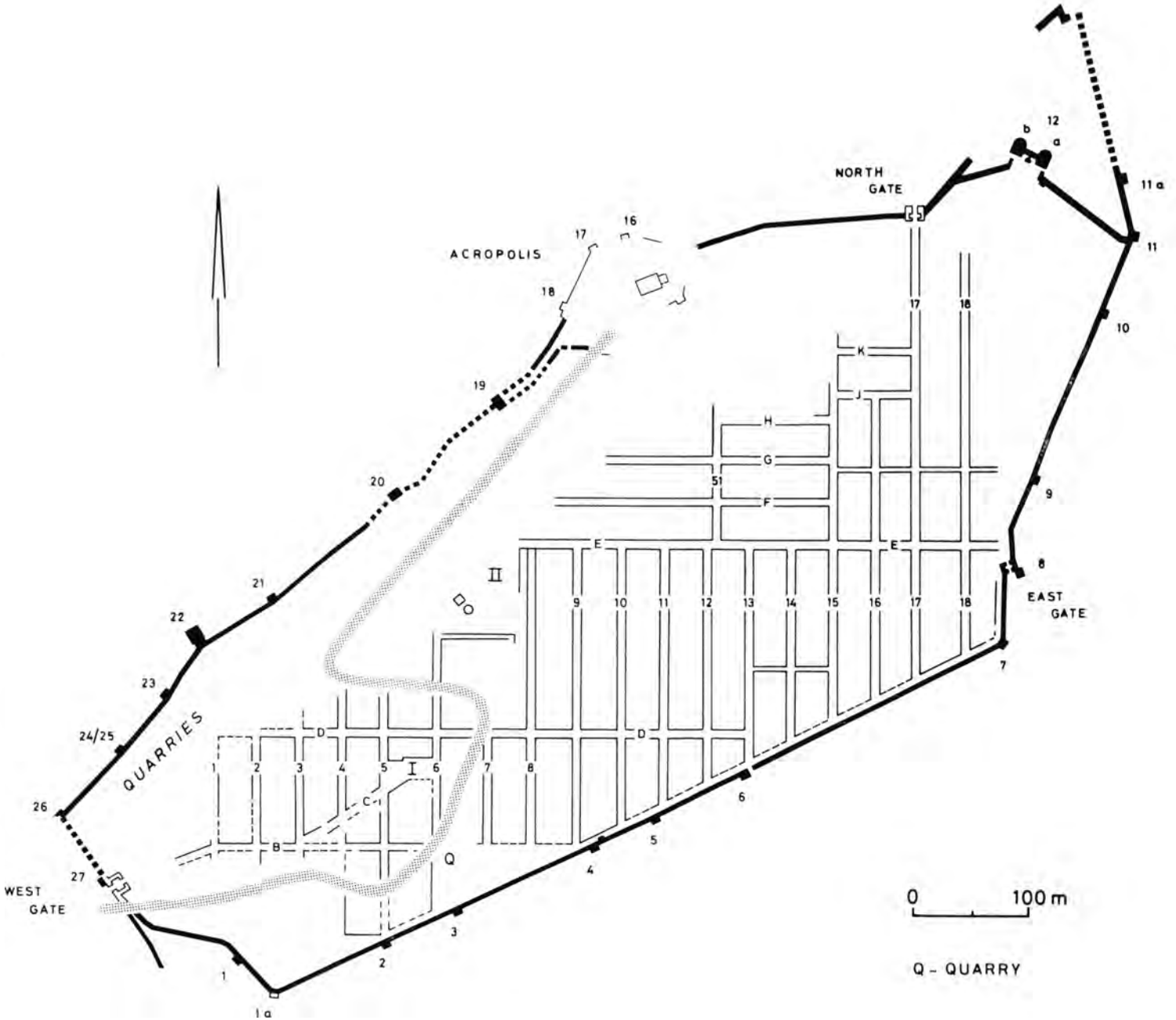

Fig. 4. The Goritsa Fortress. General Plan.

7. In the southernmost part of the settlement further surface remains were mapped. Closer reconnaissance in *insula* B5, where a threshold (AAA V (1972), p. 492, fig. 7) and three gutter-blocks lie about, led to the discovery of a floor of irregularly shaped slabs. This floor was cleaned and mapped (see Pl. 372 c). *Insula* B5 is part of one of the three flights of wider *insulae* (two of them lining the 6-street, the third stretching between the 17- and 18-streets). These *insulae* may have had other functions than the narrower ones.

8. The wall-foundations bordering the extension of open area II to the east (explained as a temple by E. Meyer; d in ADelt 28 (1973): Chronika, p. 363, Fig. 13) were cleaned, and mapped in detail.

9. A foundation (visible are a front of 6.20 m. and a northern flank of 1.60 m.) built against the ridge (on the south side; parallel to it, not in the *insulae*-orientation; below tower 21M) was spotted. Its position was mapped.

After the new surveyings in the interior the surface remains extant are now documented fairly completely. It seems that most of the Goritsa streets have been traced. The sections of the settlement where knowledge is incomplete are: (1.) the southernmost and westernmost sector where the ancient situation was disturbed in recent centuries, (2.) the strip along the lower parts of the ridge where ancient remains lie covered under alluvium, and (3.) the northernmost sector of the site, where thicker earth than elsewhere covers the remains.

S. C. BAKHUIZEN-D. G. YNTEMA

QUARRIES

The ancient limestone quarries on Goritsa hill were hardly known before 1971. In that year Mrs. J. P. Reinders-de Roever identified a group of quarries on the south-eastern slopes of the ridge between the towers 22M and 26M (see Pl. 373 a). The identification was confirmed in 1972 during a visit of the geologists Dr. H. de Bruin and Mr. A. van de Weerd. The positions of these quarries were mapped in 1973. In 1974 Prof. Dr. I. Papayeorgakis, geologist at the Athenian Polytechneion, expert on ancient quarries[4], visited Goritsa with us and made many valuable suggestions.

Building-material from the said group of quarries may have been used in the interior of the settlement, the D-street being an artery for transport (Fig. 4).

An isolated quarry is found near the long south-east wall of the fortress between the 6- and 7-streets, in the line of the B-street (see Fig. 4; visible depth: *c.* 2.30-4 m.). The limestone is of a fine quality here and lies in exactly horizontal strata. From this quarry there are two exits; one of them made transport of blocks possible along the long south-east wall.

Apart from the larger works minor traces of ancient quarrying can be observed on several locations scattered through the fortress.

Another series of quarries was identified on the neck which connects Goritsa hill with Mt Pelion (1974; Pl. 373 b; explained as prehistoric houses by A. S. Arvanitopoullos in ΠΑΕ 1907, p. 174). One of these works is quite sizeable and illustrates how the blocks were hewn from flights of stairs. Various blocks are visible, ready for loosening.

Study of the Goritsa quarries will be continued.

S. C. BAKHUIZEN

THE CEMETERY OUTSIDE THE WESTGATE

In 1931 two citizens of Volos, Th. Polizois and N. Vasilakos, excavated architectural remains and cist tombs near the upper edge of the modern quarries on the western slope of Goritsa hill (see Fig. 1). They came across (1.) the lower courses of a Π-shaped structure enclosing a cist tomb, (2.) a structure «in niche form» nearby this enclosure, (3.) a stele inscribed ΩΡΟΥ, and (4.) two more cist tombs. Among the grave offerings were bronze and silver vessels[5]. Short notes on this excavation appeared in BCH LV (1931), pp. 487-491 (with photographs) and in AA XLVII (1932), cc. 151-153, cf. E. Meyer in *Goritsa* (*Orminion*), Appendix C to F. Stählin, E. Meyer and A. Heidner, Pagasai und Demetrias (Berlin and Leipzig, 1934), p. 255, n. 1.

During the Second World War Italians disturbed the excavated plot by the construction of a machine-gun post. Cist tomb slabs were used for that purpose and part of the excavated surface was covered with a layer of cement. During the Goritsa campaigns 1971 and 1972 the position of the excavation was retraced. In 1973 cleaning restored the situation of 1931 to a great extent.

4. Τὰ Ἀρχαῖα Λατομεῖα τῆς Θεσσαλίας, ΠΑΑ XXXVIII (1963), pp. 564-572, and Τὰ Ἀρχαῖα Λατομεῖα τοῦ Καρυστίου Μαρμάρου, ΠΑΑ IXL (1964), pp. 262-284.

5. These finds are now in the National Museum at Athens and will be published by P. G. Kalligas.

The group of tombs is situated *c.* 200 m. outside the Westgate of the ancient fortress on Goritsa Hill, on a terrain which slopes in a northeast-southwestern direction. The cleaning had the following results. The contours of the monumental peribolos became visible again (A in Fig. 5). To the northeast and northwest the burial plot had been sunk into the soft, white limestone ground (max. height: *c.* 1.50 m.). Trenches had been sunk for the peribolos foundation and for the cist tomb inside. The foundation blocks and one course of the enclosing upper structure have been preserved. In two places blocks of a second course occur (see Pl. 373 c). Max. frontal length of the peribolos 6.12, width of the first course of blocks 1.30-1.45 m. The cist tomb inside the enclosure is composed of slabs of hard limestone. On a bottom slab four rectangular slabs are placed. A covering slab is not *in situ* now. Of the upright slabs the short ones protrude *c.* 0.15 m. at one end; with the other end they fit into a recessed cutting at the end of the long slabs. Max. length of the tomb 2.35, max. width 1.04, depth *c.* 1 m. From the cist a clay balsamarium and a small bronze ring were recovered. Contrary to the remarks in BCH LV (1931), p. 489 column representations were not observed on the inside of the slabs. In area A a black-glazed askos and a bronze coin were found.

Lying against the southern corner of the peribolos, 0.63 m. below the top of its foundation layer a clay bath tub used as a sarcophagus was found (C in Fig. 5). It was covered with five schist slabs. On the slabs a fish plate, a bolsal, a small bowl with incurved rim, an askos (all of these black-glazed), and a prochous were found. In the tomb a bronze mirror, two small bronze rings, a black-glazed kantharos and a lamp had been placed (see Fig. 6 and Pl. 374 a). Neither a skeleton nor ashes were observed.

Of «the niche structure» scattered architectural elements were collected. Its exact position was not traced. The surface of the blocks belonging to the structure has been carefully finished.

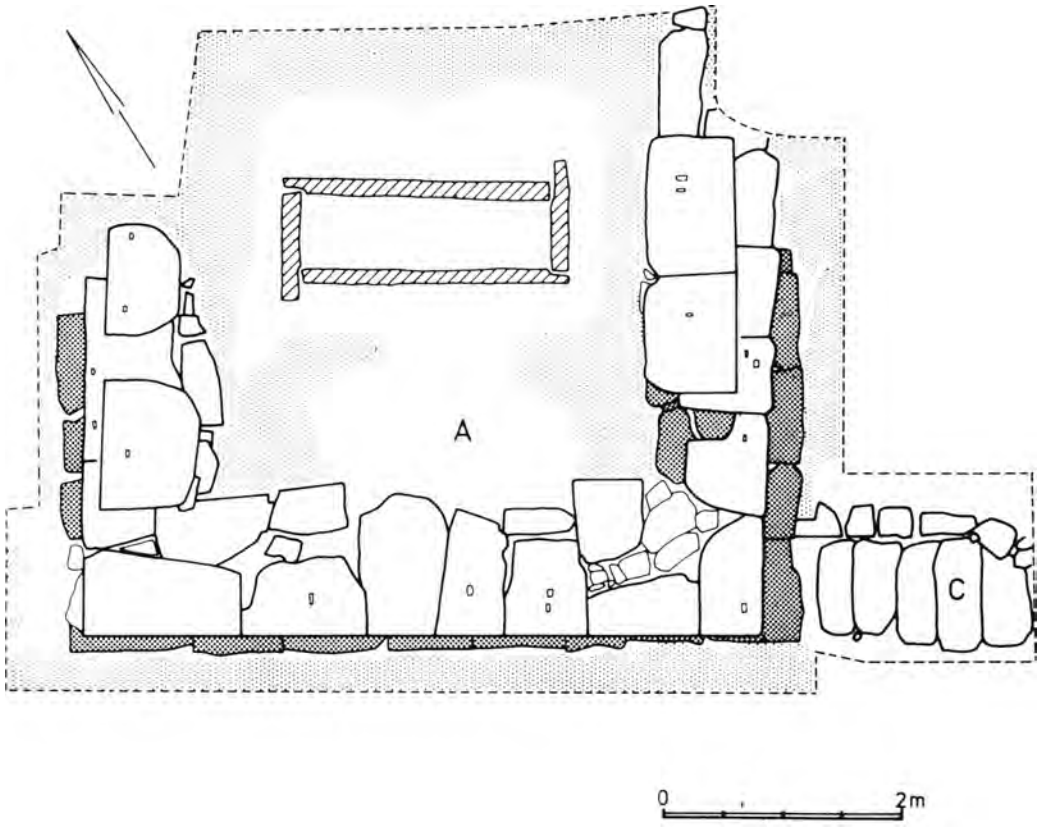

Fig. 5. Goritsa. Burial Plot outside the Westgate. Two Tombs (A and C).

The joining faces show anathyrosis (see Pl. 374 b - c).

Other graves found in 1931 proved to have disintegrated. During the 1973 campaign the loose slabs belonging to them were arranged in the southeast corner of the burial area together with four blocks belonging to «the niche monument». In the Athanasakion Museum of Volos the stele with the inscription *ΩΡΟΥ* was retraced (mus. inv. no. 926).

length: 3.05 m.). Their relative positions were mapped as well as the position of this group in relation to the settlement (see Fig. 1). No further investigation was carried out here.

Cemeteries often line roads. It may be supposed that the two plots referred to above are related to the road which connected the Westgate of the settlement with the plain of Iolkos (see above, *The Approaches to the Fortress*). Tomb finds between Goritsa and the modern village

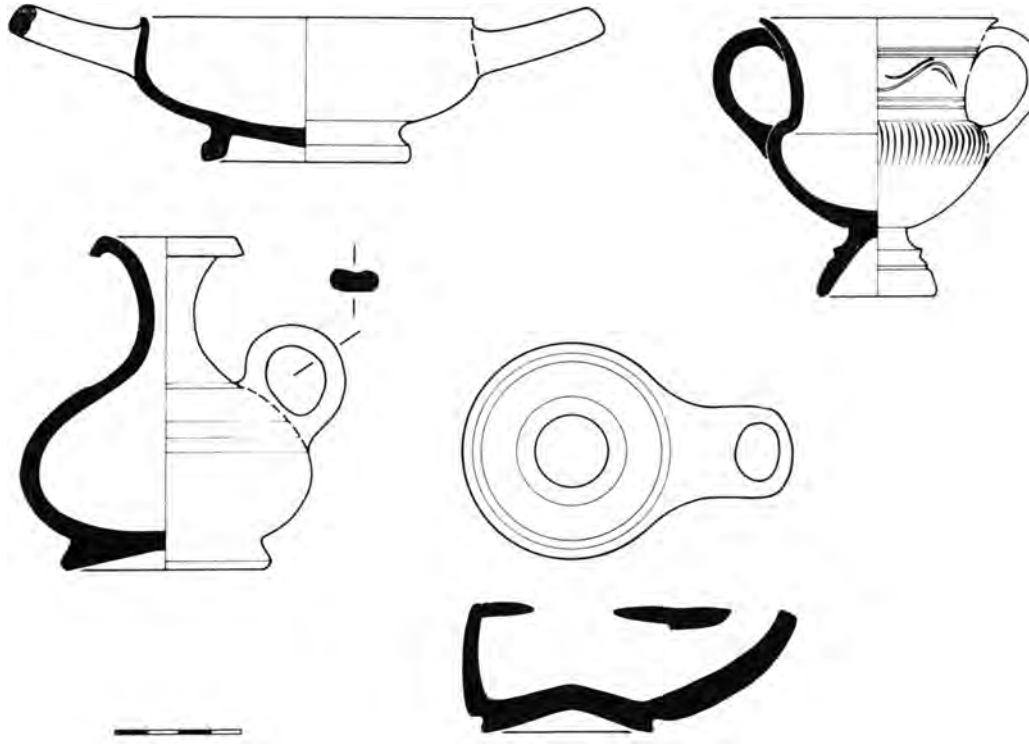

Fig. 6. Goritsa. Burial Plot outside the Westgate. Ceramics (Tomb C).

Dating evidence may be derived from the burial gifts of tomb C. The clay vessels point typologically to the second half of the fourth century B.C. The lamp corresponds to Howland Type 23 D, dated 325-300 B.C.[6].

At *c.* 150 m. to the north of the burial plot described above reconnaissances revealed a group of Π-shaped walls which may have enclosed tombs too. These walls show a less monumental construction than peribolos A (max. frontal

of Agria, which lies 2 klm. east of Goritsa, may suggest a second necropolis along the coast[7].

C. TH. F. VERMEULEN WINDSANT

Conclusion

The fourth century B.C. date of material from the cemetery outside the Westgate undermines the theory that the Goritsa fortress and Demetrias were designed as a pair of twin fortresses[8].

6. R. H. Howland, Greek Lamps and their Survivals. The Athenian Agora IV (Princeton, N. J., 1958), p. 61, plates 8 and 37.

7. See T. Papazafiri, Ἑλληνιστικός Κιβωτιόσχημος Τάφος Ἀγριᾶς, Θεσσαλικά IV (1962), pp. 28-34.

8. E. Meyer in F. Stählin, E. Meyer and A. Heidner,

If Goritsa is an older creation than Demetrias it is not necessary to explain it as a military settlement. Its plan and remains, anyhow, do not necessitate a military explanation. They allow of a civilian interpretation. If Goritsa is taken for a town-site it can be compared with new, fortified settlements like Kassope, Ammotopos and Veliani (the three of them in Epirus), Palairos (Acarnania), Kislar (Achaia Phthiotis) or Priene.

Although we incline to the old theory that Goritsa represents a civilian settlement, it is debatable whether it is Orminion. Whatever name it bore, the survey plan demonstrates that it was a sizeable town. In a later publication we shall find occasion to commit ourselves to a more definite conclusion. We are faced again with the question of the interrelationship between Goritsa and Demetrias.

S. C. BAKHUIZEN

Pagasai und Demetrias (Berlin and Leipzig, 1934). p. 257, in RE s.v. *Orminion* 1), c. 1108, and in AM LXXI (1956), p. 100; F. E. Winter, Greek Fortifications (London, 1971), p. 45; S. C. Bakhuizen. AAA V (1972), pp. 486 and 494-495.

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ - ΔΥΤΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

1973

Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 9405/23-2-1973 (ΦΕΚ 272/Β/28-2-1973) κοινῆς ὑπουργικῆς ἀποφάσεως «περὶ ὀργανώσεως Περιφερειακῶν Ὑπηρεσιῶν τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν» ἱδρύθη καὶ ἡ Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Λαρίσης, μὲ ἕδραν τὴν Λάρισαν καὶ ἔκτασιν ἁρμοδιότητός της τοὺς νομοὺς Λαρίσης, Τρικάλων καὶ Καρδίτσης. Κατωτέρω δίδονται στοιχεῖα δραστηριότητος, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν καὶ εἰς τοὺς τρεῖς ἀνωτέρω νομούς.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ[1]

ΛΑΡΙΣΑ

Ὁδὸς Παπασταύρου 4

Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον Βασιλικῆς Δ. Χαδέλη, ἀναληφθεῖσα ἐξ ἀφορμῆς ἐκσκαφῆς θεμελίων, ἔφερεν εἰς φῶς τμῆμα ἀρχαίας ὁδοῦ τῆς Λαρίσης μετὰ τῶν ἑκατέρωθεν αὐτῆς οἰκοδομικῶν ὁρίων (Σχέδ. 1· Πίν. 375 α - β)[2]. Ἡ ὁδὸς ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. μὲ ἀπόκλισιν 15° πρὸς Ν. ἀπὸ Δ., συνεχίζεται δὲ ἑκατέρωθεν ὑπὸ τὰς παρακειμένας οἰκοδομάς. Τὸ χαλικόστρωτον ὁδόστρωμα, πάχ. 0.30 μ., εὑρίσκεται εἰς βάθος 4.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς συγχρόνου ὁδοῦ, ἔχει πλάτος κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα του 5 μ., κατὰ δὲ τὸ δυτικὸν 7.20 μ. καὶ ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 14 μ. Διακρίνονται εἰς τὴν ἐπιφάνειάν του σαφῶς αἱ αὐλακώσεις ἀπὸ τὴν διέλευσιν τῶν ἁρμάτων (Πίν. 375 α - β). Τὸ νότιον ὅριον τοῦ ὁδοστρώματος ἀποτελεῖ τοῖχος, ἀποκαλυφθέντος μήκους 10.40 μ., συγκείμενος ἐκ μιᾶς σειρᾶς πλακοειδῶν λίθων, πρὸς Ν. δὲ αὐτοῦ καὶ κατὰ 0.40 μ. βαθύτερον ἦλθεν εἰς φῶς ἐπίμηκες πλακόστρωτον δάπεδον (Πίν. 375 α).

Κατὰ μῆκος τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ὁδοστρώματος διέρχεται πλινθόκτιστος ἀγωγὸς ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ κεντρικὸν δίκτυον ὑπονόμων τῆς ἀρχαίας Λαρίσης (Σχέδ. 1· Πίν. 375 β). Ἔχει ἀποκαλυφθῆ εἰς μῆκος 17.20 μ. καὶ ἔχει ἐσωτερικῶς ὕψος 1 μ. καὶ πλάτος 0.80 μ. Αἱ πλευραί του εἶναι ἐκτισμέναι ἐξ ὀρθογωνίων πλίνθων, διαστ. 0.29 × 0.30 μ. καὶ πάχ. 0.05 μ., καὶ ἔφερεν ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται εἰς πολλὰ σημεῖα κατὰ τὸ κατώτερον τμῆμα τῶν παρειῶν του. Τὸ δάπεδον τοῦ ἀγωγοῦ εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ μεγάλων πηλίνων ὀρθογωνίων πλακῶν, πλευρᾶς 0.84 μ. Μόνον κατὰ τὸ ἀνατολικώτερον ἀποκαλυφθὲν τμῆμα του, μήκ. 2 μ., ὁ ἀγωγὸς εἶναι διαφορετικῆς κατασκευῆς, δηλαδὴ αἱ πλευραί του εἶναι ἐκτισμέναι δι' ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος καὶ τὸ δάπεδον διὰ πλακοειδῶν λίθων (Σχέδ. 1).

Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ ἀγωγοῦ, πλ. 0.60 μ., ἀποτελεῖ καὶ τὸ βόρειον ὅριον τοῦ ὁδοστρώματος, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται 0.25 μ. χαμηλότερον τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τοίχου. Ἡ βόρειος πλευρὰ τοῦ ἀγωγοῦ συνάπτεται μὲ λιθόκτιστον τοῖχον, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν ὑποθεμελίωσιν τοῦ οἰκοδομήματος τὸ ὁποῖον ἔβαινεν ἐπ' αὐτοῦ. Ἡ ὑποθεμελίωσις αὐτὴ μαζὶ μὲ τὴν πλινθόκτιστον βόρειον πλευρὰν τοῦ ἀγωγοῦ ἔχει συνολ. πλάτος 1.10 καὶ ὕψος 1 μ. Κατὰ τὴν βόρειον παρειάν της ἔχει κατὰ διαστήματα ἀντηρίδας μήκ. 1.30 μ. καὶ προεξεχούσας ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπον παρειὰν κατὰ 0.20 μ. περίπου. Ἐκ τῆς ἀνωδομῆς σώζονται μόνον ἐκ τοῦ κατωτέρου δόμου ἐλάχιστοι κυβόλιθοι ἐκ λευκοφαίου ἀσβεστολίθου, κατὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα καὶ κατὰ τὸ μέσον τοῦ τοίχου, φέροντες εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν των ἐντορμήσεις.

Περίπου 1 μ. πρὸς Β. τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἄλλα οὐχὶ ἀκριβῶς παραλλήλως διέρχεται ἄλλος λιθόκτιστος τοῖχος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον διάφοροι πήλινοι ἀγωγοὶ ὁδηγοῦν πρὸς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ ὑπονόμου. Εἰς ὡρισμένα σημεῖα διακρίνονται εἰς τὴν πλευρὰν αὐτὴν τοῦ ἀγωγοῦ τὰ στόμια ἐκβολῆς τῶν δευτερευόντων ἀγωγῶν εἰς τὸν κεντρικόν. Ὁ κεντρικὸς ἀγωγὸς ἦτο ἐστεγασμένος διὰ μεγάλων πλακῶν, ὧν σώζονται μόνον τρεῖς κατὰ χώραν (Πίν. 375 α - β), ἡ κάλυψις δὲ αὐτὴ φαίνεται ὅτι ἀπετέλει καὶ τὸ ὑπερυψωμένον πεζοδρόμιον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου εὑρίσκετο κατὰ 0.70 μ. ὑψηλότερον τοῦ ὁδοστρώματος.

Ἐκ τῶν ἐλθόντων εἰς φῶς κινητῶν εὑρημάτων ἐπὶ τοῦ ὁδοστρώματος καὶ εἰς τὴν ἐπίχωσιν βαθύτερον αὐτοῦ, κατὰ τὸ νότιον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου (ὄστρακα ἐρυθρὰ καὶ μελαμβαφῆ ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς καὶ μερικὰ μὲ διακόσμησιν west slope καὶ βάσις πινακίου, φέρουσα εἰς τὸ ἐσωτερικόν της ἐντὸς ἐγκοίλου ὀρθογωνίου τὴν ἐπιγραφὴν *CΩTIONOC*), ἀνάγεται ἡ κατασκευὴ τοῦ ὁδοστρώματος καὶ τῶν παρὰ τὴν ὁδὸν κτισμάτων, κατὰ τὴν τελευταίαν των οἰκοδομικὴν φάσιν, εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, 2ον-1ον αἰ. π.Χ.

Πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εὑρέθησαν εἰς τυχαίαν θέσιν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως, ὑπεράνω τῆς ὁδοῦ καὶ τῶν τοίχων: τμήματα ἀρραβδώτων κιόνων ἐξ ἀτρακίου λίθου, σπόνδυλος καὶ βάσις ἰωνικοῦ κίονος κ.ἄ. Ἐκ τῶν τυχαίων αὐτῶν εὑρημάτων ἄξιον ἰδιαιτέρας

1. Κατὰ διαφόρους ἀνασκαφὰς τῆς Ἐφορείας, κατὰ τὸ 1973, ἐβοήθησαν μετὰ ὑποδειγματικοῦ ζήλου αἱ ἐπιστημονικαὶ βοηθοὶ δδ. Βικτώρια Ἀλαμανῆ, Αἰκατερίνη Κυπαρίσση καὶ Ζωὴ Μιχαλοπούλου, ὡς καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ τελειόφοιτοι τῆς ἀρχαιολογίας δ. C. Alexander καὶ κ. P. Waughan, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται καὶ τὸ Σχέδ. 5. Τὰ Σχέδ. 1-4 καὶ 9-11 ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ σχεδιαστοῦ κ. Ἰ. Βελισσαρίου. Αἱ πλεῖσται τῶν φωτογραφιῶν εἶναι τοῦ καλλιτέχνου φωτογράφου τῆς Λαρίσης κ. Δ. Τλούπα.

2. Βλ. σύντομον παρουσίασιν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ εἰς τὸ περιοδικόν, Λαρισαϊκὰ Γράμματα Α', Λάρισα, Δεκέμβριος 1973, τεῦχ. 5-6, σ. 210-214.

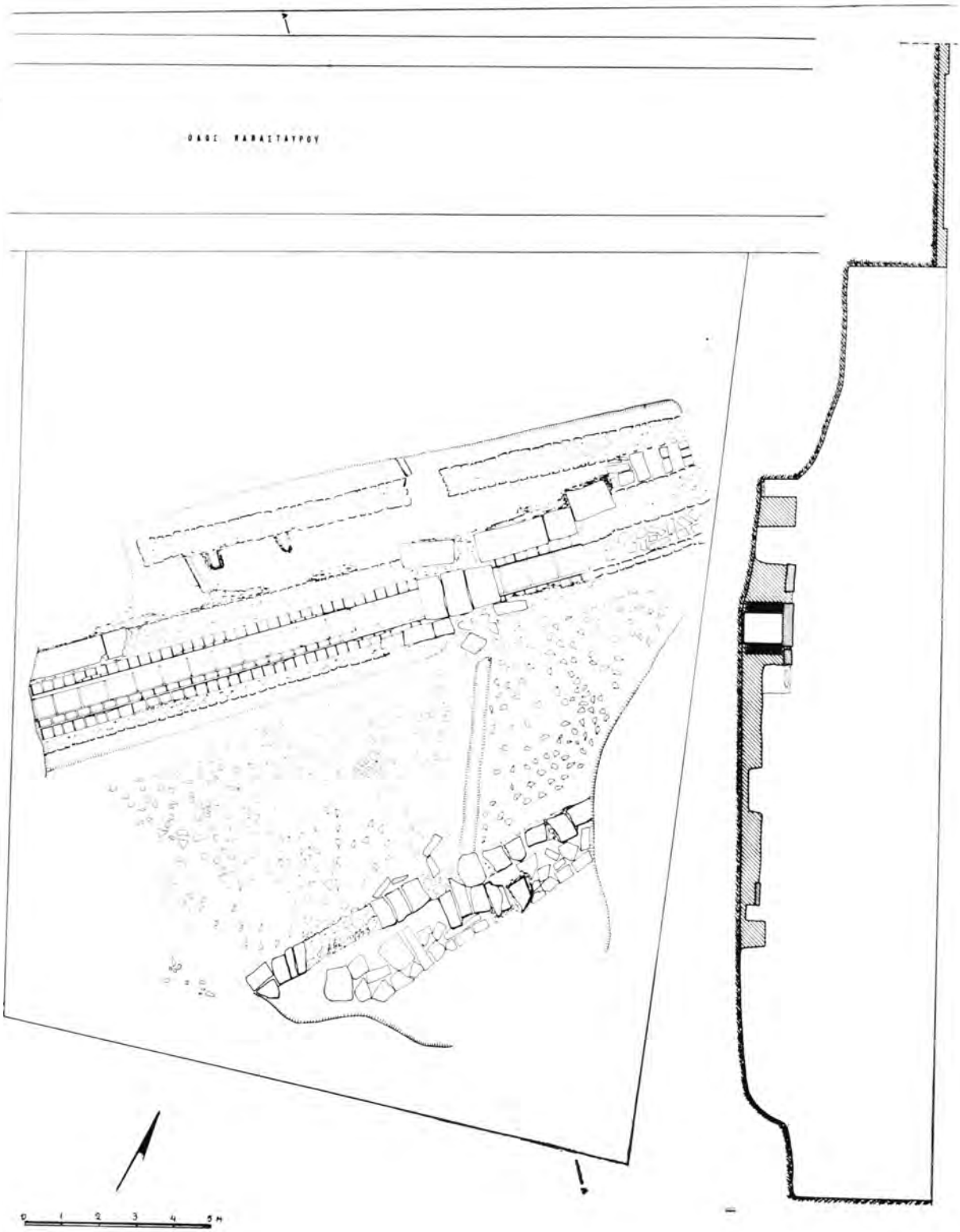

Σχέδ. 1. Λάρισα. Ὁδὸς Παπασταύρου 4. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τομή.

μνείας εἶναι ρωμαϊκῶν χρόνων ἐνεπίγραφον βάθρον ἀνδριάντος, ἐκ λευκοφαίου ἀσβεστολίθου. Εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν σώζονται οἱ τόρμοι διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ἀνδριάντος. Εἰς τὴν μίαν πλευρὰν ἡ ἐπιγραφή (Π ί ν. 375 γ):

ΟΙ ΝΕΟΙ ΚΑΙ Ο ΔΗΜΟΣ Ε[ΥΔΗΜΟΝ]
ΜΕΝΕΚΡΑΤΟΥΣ ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧ[Η]
ΣΑΝΤΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΟΝΟΜΗΣΑΝΤΑ

Τὸ ὄνομα τοῦ τιμωμένου προσώπου δὲν σώζεται. Ἀπὸ τὰ ἴχνη τοῦ πρώτου γράμματος *Ε*, τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐλλειπόντων γραμμάτων καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι κάποιος Εὔδημος Μενεκράτους ἀναφέρεται εἰς ἄλλην σύγχρονον λαρισαϊκὴν ἐπιγραφήν (IG IX 2, 544, στίχ. 9-10, χρονολογουμένην εἰς τὸ 41 π.Χ.), ὑποθέτομεν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ τιμωμένου γυμνασιάρχου ἦτο Εὔδημος. Τὸ ἀξίωμα τοῦ γυμνασιάρχου ἦτο ἀπὸ τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα εἰς τὴν ἀρχαίαν Λάρισαν· ὁ γυμνασίαρχος εἶχε τὴν διεύθυνσιν τοῦ γυμναστηρίου τῆς πόλεως καὶ τὴν ἐν γένει ἐποπτείαν τῆς ἀθλήσεως τῶν νέων.

Ὁδὸς Ροῦζβελτ 7

Ἀνασκαφή, ἀναληφθεῖσα ἐξ ἀφορμῆς ἐκσκαφῆς θεμελίων, εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἀλίκης Κουτσίνα καὶ ἀδελφῶν Ἀγραφιώτη, ἔφερεν εἰς φῶς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα μεγάλης οἰκίας ρωμαϊκῶν χρόνων μετὰ ψηφιδωτῶν δαπέδων, τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς ὁποίας συνεχίζεται κάτωθεν τῆς συγχρόνου ὁδοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ἐσώθησαν εἰς βάθος 2.50 μ. δύο τμήματα ψηφιδωτῶν δαπέδων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μικρότερον ἀπετελεῖτο μόνον ἀπὸ λευκὰς ψηφῖδας, ἐνῷ τὸ μεγαλύτερον ἔφερε γεωμετρικὸν κόσμημα (Π ί ν. 375 ε)[3]. Ἡ ἐπίχωσις ὑπεράνω τῶν δαπέδων περιεῖχεν ὄστρακα βυζαντινῶν καὶ ὀψίμων ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὸ μεγαλύτερον ἐκ τῶν δύο τμημάτων τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων διεσώθη εἰς ἔκτασιν 3.50 × 6 μ. (Σ χ έ δ. 2), εἶναι δὲ κατεστραμμένον κατὰ τὸ βόρειον τμῆμα του καθὼς καὶ κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς πλευρᾶς του· ἐπίσης εἶναι διακεκομμένον, εἰς διάφορα σημεῖα του, ἀπὸ μεταγενέστερα φρέατα καὶ βόθρους. Πάντως τὰ σωζόμενα τμήματα ἐπέτρεψαν τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ γεωμετρικοῦ σχεδίου τοῦ ψηφιδωτοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχει κατασκευασθῆ διὰ λευκῶν καὶ μελανῶν ψηφίδων[4].

Τὸ σχέδιον ἀπαρτίζεται ἀπὸ κεντρικὸν ὀρθογώνιον «ἔμβλημα», διαστ. 1.75 × 2 μ., πέριξ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ζώνη ἀτέρμονος κοσμήματος, γνωστοῦ ὑπὸ τὸν ὅρον key-pattern, καὶ τὸ ὅλον περικλείεται ὑπὸ ὀρθογωνίου πλαισίου ἐκ δύο μελανῶν γραμμῶν ἐπὶ λευκοῦ βάθους. Τὸ κεντρικὸν πεδίον διακοσμήσεως ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐναλλὰξ λευκὰ καὶ μελανὰ τρίγωνα, ἐκτεινόμενα ἀπὸ τὸ κέντρον τοῦ ὀρθογωνίου πρὸς τὰς πλευράς του, τὰ ὁποῖα ἐδημιουργήθησαν διὰ τῆς εἰς συμμετρικὰς ἀποστάσεις χαράξεως γραμμῶν παραλλήλων πρὸς τὰς πλευρὰς καὶ τὰς διαγωνίους τοῦ ὀρθογωνίου. Τὸ περιτρέχον ἄτερμον κόσμημα, ἂν καὶ φαίνεται πολύπλοκον, εἶναι ἁπλοῦν εἰς τὴν κατασκευήν του. Ἐδημιουργήθη ὅπως ἀναλύεται εἰς τὸ Σ χ έ δ. 3 διὰ τοῦ συνδυασμοῦ καθέτως τεμνομένων ἀντωπῶν μαιάνδρων, δηλαδὴ ὁριζόντιοι ἀντωποὶ μαίανδροι (Σ χ έ δ. 3, Α) εἰς συνδυασμὸν μετὰ καθέτων μαιάνδρων (Σ χ έ δ. 3, Β) σχηματίζουν ἐναλλὰξ ὁριζόντια καὶ κάθετα ὀρθογώνια (Σ χ έ δ. 3, Γ), τὰ ὁποῖα ἐν συνεχείᾳ ἐπληρώθησαν διὰ ρόμβων (Σ χ έ δ. 3, Δ). Τὸ κόσμημα αὐτὸ δὲν εἶναι πολὺ σύνηθες καὶ ἀπὸ ὅ,τι γνωρίζομεν ἀπαντᾷ διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ παρὸν ψηφιδωτὸν δάπεδον. Ἔχει εὑρεθῆ εἰς περιωρισμένον ἀριθμὸν καὶ μὲ διαφόρους παραλλαγὰς εἰς ψηφιδωτὰ δάπεδα τῆς Ἀντιοχείας[5]. Ἀπὸ τὸν παραλληλισμὸν πρὸς τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τῆς Ἀντιοχείας καὶ τὰ κεραμεικὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς, τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς Λαρίσης χρονολογεῖται εἰς τὰ τέλη τοῦ 2ου πρὸς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Τὸ δάπεδον ἀπεκολλήθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης, ὥστε νὰ κατασταῖ δυνατὴ ἀργότερον ἡ ἐπανέκθεσίς του εἰς τὸ νέον ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῆς Λαρίσης.

Ὡς διεπιστώθη κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἡδράζετο ἐπὶ ὑποστρώματος, συνολ. πάχ. 0.17 ἕως 0.20 μ., τὸ ὁποῖον ἀπηρτίζετο ἀπὸ τρεῖς στρώσεις, ἤτοι: μίαν κατωτέραν στρῶσιν, πάχ. περίπου 0.10 μ., ἀπὸ ἀκατεργάστους λίθους, τεμάχια κεραμίδων καὶ θραύσματα μαρμάρου, ἐπ' αὐτῆς μίαν στρῶσιν, πάχ. 0.05-0.06 μ., ἐξ ἀσβέστου καὶ τριμμένων πλίνθων, καὶ ἐπ' αὐτῆς στρῶμα κουρασανίου, πάχ. 0.03-0.04 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε κατασκευασθῆ τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον. Κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ἐπιχώσεως κάτωθεν τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου διεπιστώθη καὶ παλαιοτέρα οἰκοδομικὴ φάσις τῆς οἰκίας.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς ἀξίζει ἰδιαιτέρας μνείας ἐνεπίγραφος τιμητικὸς κιονίσκος ἐκ λευκοφαίου μαρμάρου (Π ί ν. 375 δ), εὑρεθὲς εἰς τυχαίαν θέσιν, ἔχων ὕψος 0.92 μ. καὶ διάμετρον 0.29 μ. Φέρει κάτωθεν ἐγχαράκτου ἐπταφώτου λυχνίας τὴν ἐπιγραφήν:

ΑΛΕΞΑΝ(Δ)ΡΟΥ
ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΤΟΥ

3. Βλ. σύντομον παρουσίασιν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ εἰς Λαρισαϊκὰ Γράμματα Β', Λάρισα, Ἀπρίλιος 1974, τεῦχ. 2, σ. 311-316.

4. Τὸ σχέδιον τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀποκατεστάθη κατόπιν ἐπιμόχθων μετρήσεων τοῦ σχεδιαστοῦ κ. Ἰ. Βελισσαρίου, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται καὶ ἡ ἀνάλυσις τῶν στοιχείων τοῦ περιφερειακοῦ σχεδίου (Σ χ έ δ. 3, Α-Δ).

5. Doro Levi, Antioch Mosaic Pavements, Princeton 1974, σ. 109 καὶ πίν. XCIX b.

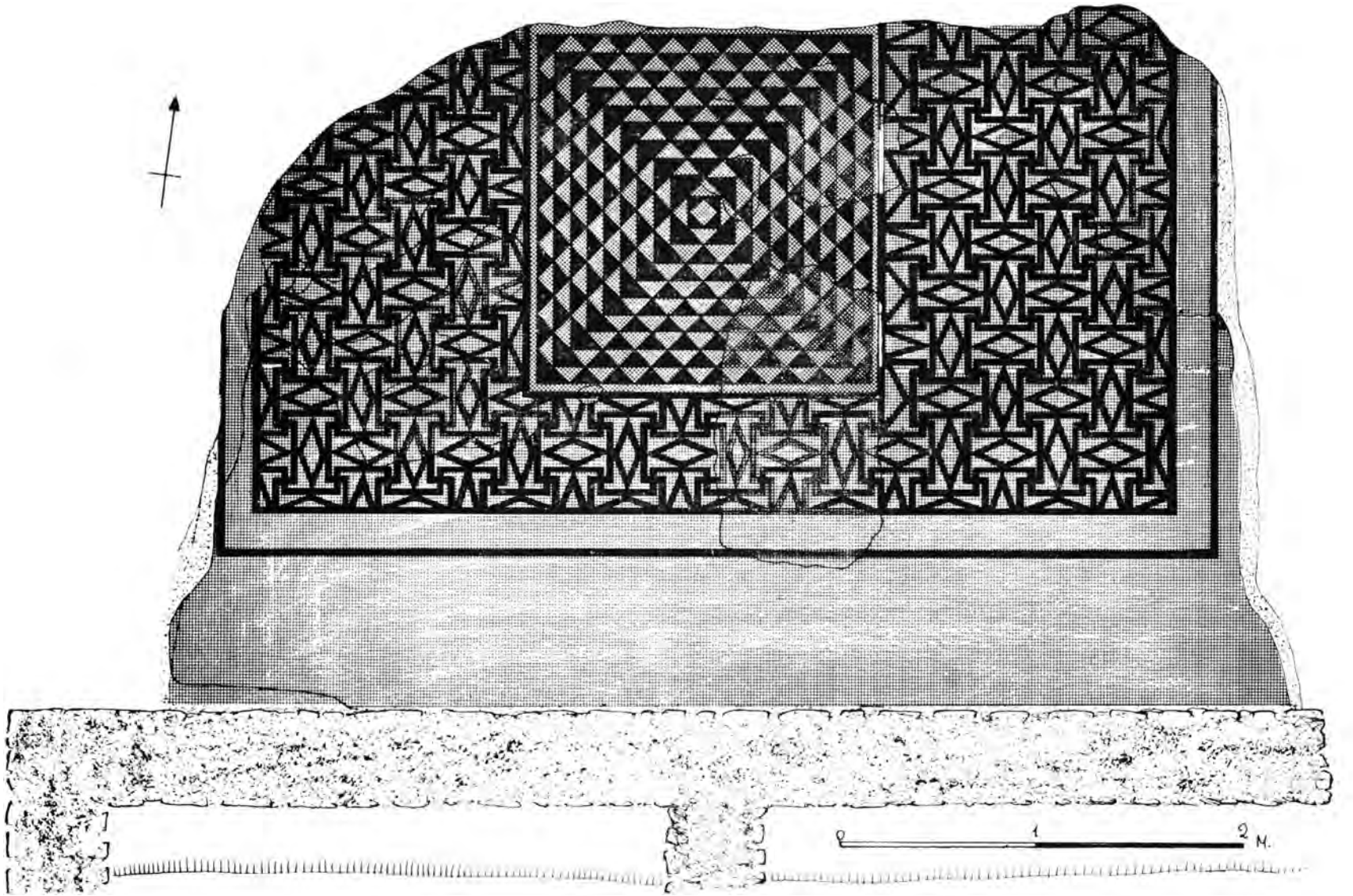

Σχέδ. 2. Λάρισα. Ὁδὸς Ροὔζβελτ 7. Ψηφιδωτὸν δάπεδον ρωμαϊκῆς οἰκίας.

Ἀπὸ τὸν τύπον τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸν 1ον αἰ. μ.Χ. καὶ φαίνεται ὅτι ἦτο ἀνιδρυμένη εἰς τὴν ἐκεῖ πλησίον εὑρισκομένην ἀρχαίαν ἀγορὰν τῆς Λαρίσης. Ἡ ἀνεύρεσις τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς ἐνέχει ἰδιαιτέραν σημασίαν, διότι μαρτυρεῖ τὴν ὕπαρξιν ἰουδαϊκῆς παροικίας ἐν Λαρίσῃ ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, γεγονὸς τὸ ὁποῖον εἶναι ἤδη γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν ἐκ τῆς περιοχῆς, κυρίως ἐπιτυμβίων. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος τῆς ἐπιγραφῆς μας ἦτο ἐξέχον πρόσωπον

ΟΜΟΛΙΟΝ

Μικρὸς κιβωτιόσχημος παιδικὸς τάφος, μήκ. 0.78 καὶ πλ. 0.20 μ., εὑρέθη εἰς θέσιν Καμίνι Ταπατᾶ τοῦ Ὁμολίου, μόλις 40 μ. πρὸς Α.-ΒΑ. τοῦ σημείου ὅπου τὸ 1961 εἶχεν εὑρεθῇ τάφος, περιέχων σπουδαιότατα χρυσᾶ κοσμήματα[6]. Τὰ ὀστᾶ μικροῦ παιδιοῦ, ἡλικίας περίπου 2 ἐτῶν, ἦσαν συγκεντρωμένα κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ τάφου, ὡς ἐὰν τὸ σῶμα εἶχε τοποθετηθῇ καθιστὸν ἢ ὀκλάζον. Παρ' αὐτὸ μικρὸν κύπελλον.

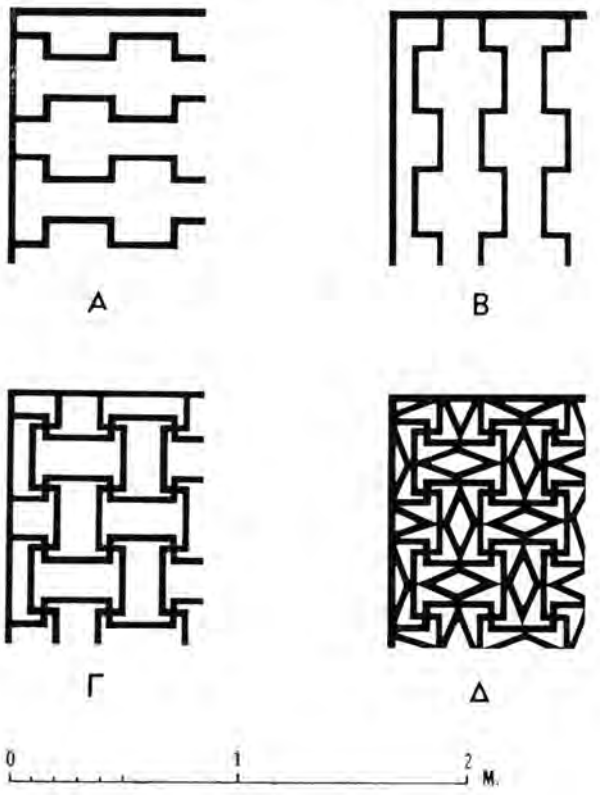

Σχέδ. 3. Ὁδὸς Ροὺζβελτ 7. Ἀνάλυσις γεωμετρικοῦ κοσμήματος τοῦ ψηφιδωτοῦ (πρβλ. Σχέδ. 2).

τῆς Συναγωγῆς τῆς Λαρίσης καὶ μᾶλλον δηλωτικὰ τοῦ ἀξιώματός του εἰς τὴν Συναγωγὴν εἶναι καὶ τὰ ἐπίθετα *σχολαστικὸς* καὶ *προστάτης*. Ἴσως τὸ δεύτερον ὑπεδήλωνε τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον διεδραμάτιζε πρὸς προστασίαν τῶν συμφερόντων τῆς ἰουδαϊκῆς παροικίας εἰς τὴν Λάρισαν, κατὰ τὴν ταραχώδη ἐκείνην ἐποχὴν τῆς ρωμαιοκρατίας.

Μετὰ τὴν ἀποκόλλησιν τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς τὰ λοιπὰ ἀρχαῖα λείψανα, καθὼς καὶ τὰ ἀποκαλυφθέντα εἰς τὸ προηγουμένως περιγραφὲν οἰκόπεδον Β. Χαδέλη, κατεχώσθησαν ὑπὸ τὰς συγχρόνους οἰκοδομάς.

ΚΡΑΝΝΩΝ

Ἀνασκαφή, ἀναληφθεῖσα εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον Κραννῶνος ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Μιχαὴλ Ἀναστασίου, ἐξ ἀφορμῆς ἐργασιῶν ἰσοπεδώσεως, ἀπεκάλυψε συγκρότημα δύο κεραμεικῶν κλιβάνων ὀψίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων. Οἱ κλίβανοι ἔχουν τὸ στόμιόν των πρὸς ΒΔ. καὶ πρὸ αὐτῶν τοῖχος σχήματος Π σχηματίζει περίβολον (Σχέδ. 4· Πίν. 376 α). Οἱ τοῖχοι καὶ τῶν δύο κλιβάνων ἦσαν κατεσκευασμένοι ἐκ μετρίων καὶ μικρῶν λίθων συνδεο-

6. ΑΔ 17 (1961-62): Χρονικά, σ. 176.

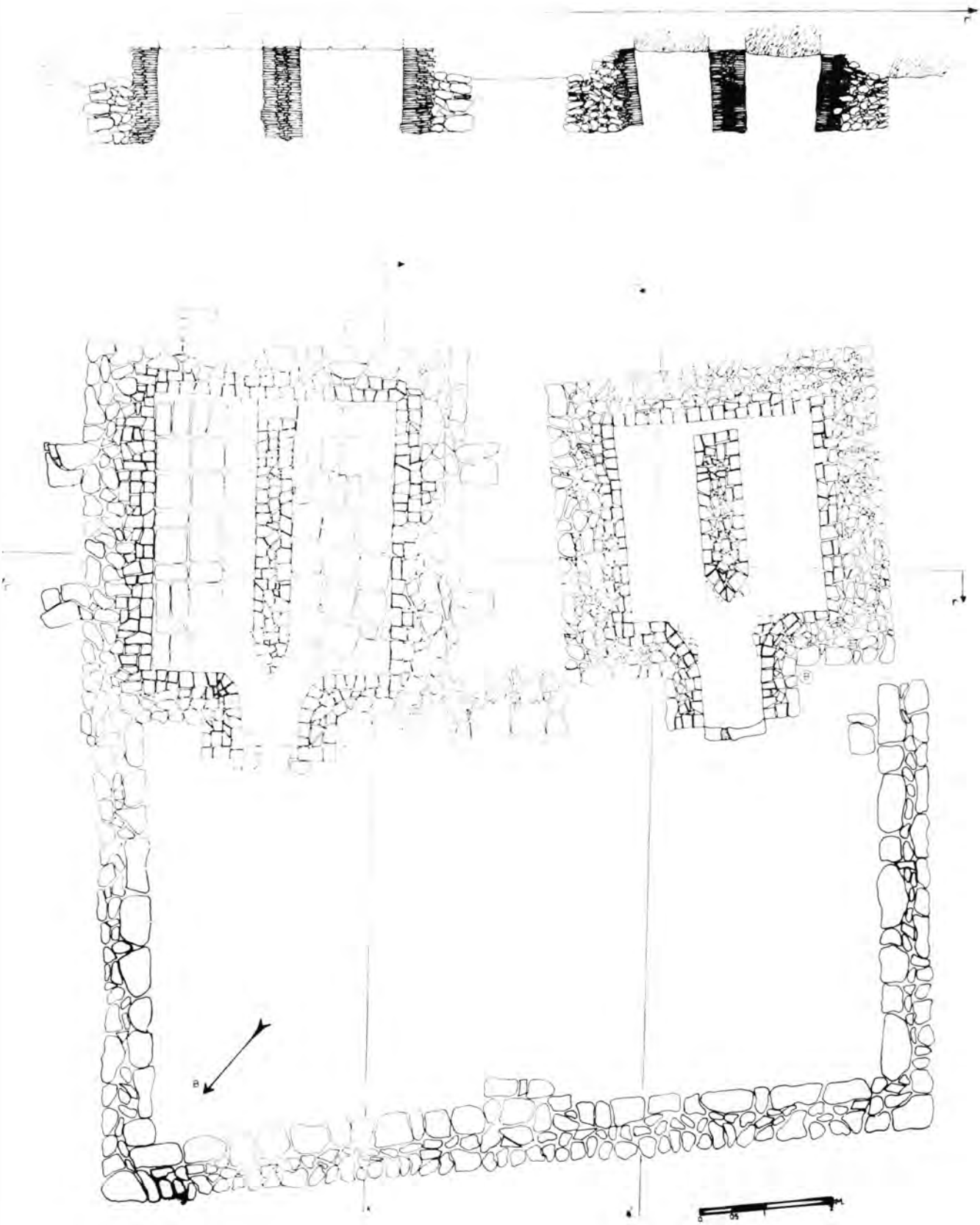

Σχέδ. 4. Κραννών. Ἀγρὸς Μ. Ἀναστασίου. Κάτοψις συγκροτήματος κλιβάνων καὶ τομὴ Γ-Γ΄.

μένων διὰ κονιάματος, εἰς τὴν ἐσωτερικήν των δὲ ἐπιφάνειαν ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ πλίνθων.

Ὁ βορειοανατολικὸς κλίβανος (Α), ἐσωτ. διαστ. 4.10 × 3.60 μ., εἶναι πλέον ἐπιμελοῦς κατασκευῆς καὶ φαίνεται νεώτερος. Τὸ δάπεδόν του εἶναι ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν, οἱ τρεῖς ἐξωτερικοὶ τοῖχοι του φέρουν ἀντηρίδας καὶ τὸ στόμιόν του εἶναι ἐπιμελῶς κατεσκευασμένον διὰ πλίνθων (Πίν. 376 β). Οἱ τοῖχοι του σώζονται εἰς ὕψος 1.30 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου του. Ὁ κλίβανος Β (Πίν. 376 α) εἶναι σχετικῶς μικρότερος, ἐσωτ. διαστ. 2.90 × 2.90 μ., μὲ σωζόμενον ὕψος τοίχων 1.20 μ., τὸ δὲ δάπεδόν του εἶναι ἁπλῶς τὸ πατημένον χῶμα, καὶ γενικῶς φαίνεται προχειροτέρας κατασκευῆς. Ὁ νότιος τοῖχος του διασώζει τμήματα κονιάματος.

Καὶ οἱ δύο κλίβανοι χωρίζονται εἰς δύο χώρους διὰ τοίχου, ὁ ὁποῖος ἀρχίζει ὀλίγον μετὰ τὸ στόμιόν των. Ὁ διαχωριστικὸς αὐτὸς τοῖχος κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον του, εἰς τὸ ἀνώτερον τμῆμα του, ἐφάπτεται μὲ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τῶν κλιβάνων —εἰς τὸν κλίβανον Α τὸ τμῆμα αὐτὸ ἔχει καταπέσει—, ἐνῷ εἰς τὸ κατώτερον τμῆμα του, μέχρις ὕψους 0.80 μ. ὑπεράνω τοῦ δαπέδου, δημιουργεῖ κενόν, ὥστε ἐντὸς ἑκάστου κλιβάνου οἱ δύο χῶροι νὰ ἐπικοινωνοῦν μεταξύ των καὶ κατὰ τὰ δύο ἄκρα των καὶ νὰ δύναται οὕτω νὰ προκαλῆται περιφερικῶς ρεῦμα ἀέρος διὰ τὴν δημιουργίαν ἰσχυροῦ πυρός. Παχὺ στρῶμα τέφρας, μέχρις ὕψους 0.20 μ., ἐκάλυπτε τὸ δάπεδον καὶ τῶν δύο κλιβάνων, ἰδιαιτέρως δὲ παχὺ εἰς τὸ κατὰ τὴν εἴσοδον τμῆμα των. Ἴχνη ἐντόνου πυρός, ἐνίοτε μέχρι βαθμοῦ ὑαλώσεως, ἔφερον πολλαὶ ἀπὸ τὰς πλίνθους τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν κλιβάνων, ὡς καὶ πολλαὶ ἀπὸ τὰς εὑρεθείσας εἰς τὴν ἐπίχωσιν ἐντὸς τῶν κλιβάνων. Πολλαὶ πλίνθοι εὑρέθησαν ἐντὸς τῶν κλιβάνων μὲ κυκλικὰς ἐντομὰς εἰς τὰς δύο πλευράς των (Πίν. 376 γ), αἱ ὁποῖαι εἶχον γίνει εἰδικῶς διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ὑποκαύστων. Ἐπίσης, εἰς τὸν βορειότερον ἀπὸ τοὺς δύο χώρους τοῦ κλιβάνου Α, εὑρέθη ὁμὰς ἀπὸ τριάκοντα πέντε πυραμιδοειδεῖς ἀγνῦθας, ὡς καὶ σιδηροῦν ξέστρον. Θραύσματα ἀπὸ ἄλλα σιδηρᾶ ἐργαλεῖα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦντο προφανῶς εἰς τοὺς κλιβάνους, εὑρέθησαν εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς ἐπιχώσεως, καθὼς καὶ ἐνεπίγραφα τεμάχια κεραμίδων μὲ ἐπιγραφάς: *ΘΕΟΛΟΤΟΥ, ΚΑΕΩΝΟΣ, ΚΡΑΝΝΩΝΙΩΝ* κ.ἄ.

Δὲν εὑρέθησαν ἀντικείμενα δι' ἀκριβῆ χρονολόγησιν, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα ὄστρακα τοῦ δαπέδου τοῦ περιβόλου τῶν κλιβάνων συμπεραίνεται ἡ κατασκευή των εἰς τοὺς ὑψίμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Φαίνεται ὅτι πρῶτον εἶχε κατασκευασθῆ ὁ κλίβανος Β καὶ ἀργότερον ὁ μεγαλύτερος κλίβανος Α, ὁπότε καὶ προσετέθη ὁ περίβολος, χωρὶς οὔτε ὁ κλίβανος Α οὔτε ὁ περίβολος νὰ ἔχουν κτισθῆ εἰς συμμετρικὴν θέσιν πρὸς τὸν κλίβανον Β. Ἡ εἴσοδος πιθανῶς ἐγίνετο ἀπὸ τὸν διάδρομον μεταξὺ τῶν δύο κλιβάνων, ἀπὸ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ ὁποίου μὲ βαθμίδας κατήρχοντο εἰς τὸν χῶρον πρὸ τῶν κλιβάνων. Ὁ χῶρος αὐτός, ὡς καὶ τὸ δάπεδον τῶν κλιβάνων, ἦδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα θὰ πρέπει νὰ εὑρίσκετο εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ περιβάλλοντος ἐδάφους.

Τὰ λείψανα τοῦ ἀνωτέρω συγκροτήματος κλιβάνων διετηρήθησαν ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Μιχ. Ἀναστασίου.

Προσθέτομεν ἐδῶ ὅτι περὶ τὰ 500 μ. πρὸς Α. τοῦ κλιβάνου, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Γεωργίου Μπαρμπούτη, ἀνεσκάφησαν τοῖχοι κτισμάτων ρωμαϊκῶν χρόνων, πολὺ κακῆς διατηρήσεως, λόγῳ τῶν συνεχῶν ἀρόσεων, καὶ μὴ σχηματίζοντες συγκεκριμένον τι κτίσμα. Διὰ τὴν κατασκευὴν των εἶχον χρησιμοποιηθῆ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ παλαιότερα οἰκοδομήματα (βάσις κίονος, βάσις στήλης, καθὼς καὶ στήλη σώζουσα εἰς τὸ ἄνω μέρος της ἴχνη ἐπιγραφῆς: - - - - - - - - - *ΝΑΜΕ* - - - - *ΝΣ* - - -). Εἰς ἄλλο σημεῖον, πλησίον τῶν τοίχων, εὑρέθη σπόνδυλος ἀρραβδώτου κίονος, διαμ. 0.54 μ.

Περὶ τὰ 200 μ. πρὸς Ν. τῆς ἀνωτέρω θέσεως, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Χρήστου Ρουπακιᾶ, εἶχον ἔλθει εἰς φῶς κατὰ τὸ 1971 λύχνοι, πήλινα εἰδώλια καὶ χαλκοῖ δακτύλιοι[7]. Ἀνασκαφή, διενεργηθεῖσα κατὰ τὸ 1973 εἰς τὸ ἀνωτέρω σημεῖον καὶ μέχρι βάθους 0.70 μ., ἔφερεν εἰς φῶς περισσότερα εἰδώλια ἢ θραύσματα εἰδωλίων παρομοίων τύπων, λύχνους, χαλκοῦς δακτυλίους, ὡς ἐπίσης καὶ τμῆμα εἰδωλίου ζώου, χάνδρας ὑαλομάζης, μικρὸν περίαπτον, χαλκῆν πόρπην καὶ ὄστρακα, κυρίως ἐρυθρῶν μονοχρώμων ἀγγείων· δὲν εὑρέθη ἴχνος κτίσματος ἢ ἄλλης κατασκευῆς. Τὸ ὅλον δίδει τὴν ἐντύπωσιν ἀποθέτου, διότι τὰ πλεῖστα τῶν ἀνωτέρω ἀντικειμένων εὑρέθησαν εἰς περιωρισμένην σχετικῶς ἔκτασιν, διαμέτρου περίπου 3-5 μ.

ΦΑΡΣΑΛΑ

Λόφος Ἁγίας Παρασκευῆς

1. Ἀνασκαφή, διενεργηθεῖσα ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Περσ. Γκέβρου, ἐν ὄψει οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, ἐπειδὴ τοῦτο εὑρίσκετο πλησίον ἐπιφανειακῶν λειψάνων ἐκ τῶν ὀχυρώσεων τῆς Φαρσάλου, κατέδειξεν ὅτι ὅλον τὸ οἰκόπεδον ἔκειτο ἐκτὸς καὶ πρὸς Δ. τῆς πορείας τοῦ τείχους τῶν Φαρσάλων. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασε μέχρι τοῦ στερεοῦ βράχου, εἰς βάθος 2-2.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, καὶ ἐφανέρωσε τὴν συνεχῆ κατοίκησιν καὶ εἰς τὴν πλευρὰν αὐτὴν τοῦ λόφου Ἁγίας Παρασκευῆς, τοὐλάχιστον ἀπὸ τῆς ΠΕ ἐποχῆς[8]. Εἰς τὴν μίαν ἐκ τῶν δύο διανοιγεισῶν δο-

7. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 416 καὶ Πίν. 346 α.

8. Ἡ κατοίκησις ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς ἐπὶ τοῦ λόφου Ἁγίας Παρασκευῆς Φαρσάλων εἶχεν ἤδη καταδειχθῆ καὶ διὰ παλαιοτέρων ἐρευνῶν, βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 260-261.

κιμαστικῶν τάφρων ἤλθεν εἰς φῶς κιβωτιόσχημος ΜΕ τάφος, ἐσωτ. διαστ. 1.45 × 0.75 × 0.85 μ. (ὕψος), περιέχων τὰ εὔθρυπτα ὀστᾶ ἑνὸς σκελετοῦ μὲ τὸ κρανίον πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ τάφου καὶ ὡς μόνα κτερίσματα, αἰχμὴν χαλκοῦ ἐγχειριδίου, λίαν κατιωμένου, καὶ μικρὰν χαλκῆν λαβίδα.

2. Δι' ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, ἀναληφθείσης ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Μαγδ. Κουσιᾶ (νῦν ἀδελφῶν Τζιουβάρα), κατόπιν αἰτήσεως δι' ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς καὶ ἐπειδὴ εἰς τὸ ρυμοτομούμενον τμῆμα αὐτοῦ ἐμπίπτει ὁ βορειότερος σωζόμενος πύργος τοῦ ἀρχαίου τείχους τῶν Φαρσάλων, κατεδείχθη ὅτι οὐδὲν ἄλλο κτίσμα σώζεται ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρω οἰκοπέδου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν βόρειον κλιτὺν τοῦ λόφου καὶ πλησίον τῶν πηγῶν τοῦ Ἀπιδανοῦ. Ἐκαθαρίσθη ὁ πύργος καὶ διεπιστώθη ὅτι ἀποτελεῖται ἐκ δύο δόμων καὶ ἑδράζεται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου εἶχε καταλλήλως λαξευθῆ (Πίν. 376 δ). Σώζονται αἱ τρεῖς πλευραὶ τοῦ πύργου, ἐκτισμέναι διὰ μεγάλων κυβολίθων ἐκ λευκοφαίου ἀσβεστολίθου καὶ εἰς ὕψος 0.90-1.35 μ. ἄνωθεν τοῦ φυσικοῦ βράχου. Μῆκος βορείου πλευρᾶς 6.60 μ., σωζόμενον μῆκος ἀνατολικῆς πλευρᾶς 3 μ. καὶ δυτικῆς 4.40 μ. Ἡ νοτία πλευρὰ δὲν σώζεται, ἀλλὰ λάξευμα ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ὅστις ἀνέρχεται μὲ ἔντονον κλίσιν πρὸς Ν., δεικνύει τὴν πορείαν τῆς νοτίας πλευρᾶς του, ἡ ὁποία ἀπέχει 5.80 μ. ἀπὸ τῆς βορείου πλευρᾶς ἐξ οὗ συμπεραίνεται ὅτι ὁ πύργος εἶχε πλάτος 5.80 μ. Ἀπὸ τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ πύργου τμήματα τοῦ τείχους οὐδὲν σώζεται, ἀλλὰ κυβόλιθοι ἐγκαρσίως τοποθετημένοι καὶ προεξέχοντες ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν πλευράν του ἀποτελοῦν τὴν ἀπαρχὴν τῶν σκελῶν τοῦ τείχους, τὴν πορείαν τοῦ ὁποίου πρὸς ΝΔ. καὶ Α. τοῦ πύργου δεικνύουν σωζόμενα λαξεύματα ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρὸς ΝΔ. ἔχει πλάτος 0.65 μ. καὶ παρακολουθεῖται μέχρι μήκους 5.60 μ. (Πίν. 376 ε).

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πύργου εἶναι πεπληρωμένον δι' ἀκατεργάστων μικρῶν καὶ μεγάλων λίθων καὶ χώματος, ἐκ τῆς τοιχοδομίας δὲ καὶ τῶν ὀστράκων τῆς ἐπιχώσεως, ἡ κατασκευή του ἀνάγεται εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ.

Ὁδὸς Καναδᾶ 26

Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἀναληφθεῖσα μετὰ ἀπὸ ἐργασίας ἰσοπεδώσεως εἰς τὸ δημοτικὸν οἰκόπεδον παιδικῆς χαρᾶς, ἔφερεν εἰς φῶς τὰ εἰς πολὺ κακὴν διατήρησιν λείψανα ἑλληνιστικῆς οἰκίας. Οἱ τοῖχοι ἐσώζοντο παντοῦ μόνον εἰς τὸ ὕψος τῆς θεμελιώσεως, ἓν δὲ μόνον δωμάτιον ἦτο δυνατὸν νὰ παρακολουθηθῇ εἰς ὅλον τὸ περίγραμμά του. Τὸ ὅλον συγκρότημα φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν μεγάλης οἰκίας, δύο δωμάτια τῆς ὁποίας δι' ἐπιμελῶν κατωφλίων ἐπεκοινώνουν μετὰ τοῦ πρὸς Β. αὐτῶν χώρου, ὅπου θὰ ἦτο τὸ αἴθριον. Τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν ἐπεκοινώνει μετὰ τοῦ αἰθρίου διὰ διφύλλου θύρας καὶ εἰκάζομεν ὅτι ἦτο ὁ ἀνδρών, τὸ δὲ ἕτερον ἐπεκοινώνει διὰ μονοφύλλου θύρας μετὰ τοῦ αἰθρίου, ἀπὸ τὴν ὕπαρξιν δὲ ἡμικυκλικῆς ἑστίας κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν του εἰκάζομεν ὅτι ἦτο ἴσως μαγειρεῖον. Ἐντὸς τοῦ χώρου ἑτέρου δωματίου εὑρέθη μεταγενέστερος κιβωτιόσχημος τάφος, ὀψίμων ρωμαϊκῶν χρόνων, περιέχων ὡς μόνα κτερίσματα ἓν εὐρύστομον ἀγγεῖον καὶ μικρὰν πρόχουν.

Ὁδὸς Κουκουφλῆ 7

Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἀναληφθεῖσα κατόπιν ἐκσκαφῆς θεμελίων εἰς τὸ οἰκόπεδον Κ. Γεωργίου, ἔφερεν εἰς φῶς, κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, τμῆμα τοίχου, μήκ. 2.60 μ., βυζαντινῶν ἢ μεταβυζαντινῶν χρόνων, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται κατὰ τὴν πρὸς Δ. προέκτασιν παρομοίου τοίχου, εὑρεθέντος πρὸ ἔτους εἰς τὸ ἀμέσως πρὸς Α. κείμενον οἰκόπεδον Λ. Γεωργίου[9]. Ἐπίσης ἦλθεν εἰς φῶς δάπεδον ἐκ κουρασανίου, εἰς βάθος 1.70 μ. ἑκατέρωθεν τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ τοίχου. Διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τοίχου, ἐκτὸς τῶν ἀργῶν λίθων συνδεομένων δι' ἰσχυροῦ κονιάματος, εἶχον χρησιμοποιηθῆ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (σπόνδυλος δωρικοῦ πωρίνου κίονος, δύο μεγάλοι κυβόλιθοι κ.ἄ.). Ἐπίσης, ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθησαν τρία βυζαντινὰ κιονόκρανα. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη μετεφέρθησαν εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν Φαρσάλων, ἐνῷ τὰ λείψανα τοίχων διελύθησαν διὰ τὴν σύγχρονον οἰκοδόμησιν.

Προϊστορικὸς οἰκισμὸς Ἀχιλλείου

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1973 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων † Δ. Θεοχάρη καὶ τῆς καθηγητρίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Los Angeles κ. Μ. Gimbutas, διενηργήθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸν νεολιθικὸν οἰκισμὸν Ἀχιλλείου Φαρσάλων, διὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας ἐδημοσιεύθη προκαταρκτικὴ ἔκθεσις ὑπὸ τῆς κ. Gimbutas εἰς Journal of Field Archaeology I (1974), σ. 277-302[10].

ΚΑΡΔΙΤΣΑ

Τύμβος Μητροπόλεως

Δύο τάφοι ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν κατασκευὴν ἀρδευτικῆς αὐλακος, ἡ ὁποία διῆλθε διὰ τῆς νοτίας παρυφῆς τοῦ τύμβου Μητροπόλεως Καρδίτσης. Ὁ

9. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 333-334.

10. Βλ. καὶ Illustrated London News, July 1974, σ. 69-70. Ἐπίσης Archaeology 27, ἀριθ. 4 (October 1974), σ. 262-269.

μεγάλος αὐτὸς τύμβος εὑρίσκεται δεξιὰ τῆς ὁδοῦ Καρδίτσης-Μητροπόλεως, περὶ τὰ 500 μ. πρὸς Δ. τῆς διασταυρώσεως πρὸς Γεωργικόν, οἱ δὲ τάφοι ἤλθον εἰς φῶς εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον τῆς παρούσης ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ εἰς βάθος 2 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς πλευρᾶς τοῦ τύμβου εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο. Πρόκειται περὶ δύο πωρίνων σαρκοφάγων, αἱ ὁποῖαι ἐκαλύπτοντο διὰ παχείας πλακὸς μὲ σαμαρωτὴν τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν καὶ περιεῖχον τὰ ὀστᾶ τῶν νεκρῶν εἰς πολὺ κακὴν κατάστασιν διατηρήσεως. Ἡ πρώτη ἐκ τῶν δύο σαρκοφάγων (τάφος Α), ἐσωτ. διαστ. 2 × 0.70 × 0.90 μ. (ὕψος) καὶ προσανατολισμοῦ ἀπὸ Β. πρὸς Ν., περιεῖχεν ὡς κτερίσματα μικρὸν πίθον μετὰ τοῦ καλύμματος, πινάκιον καὶ σκύφον (Πίν. 377 α). Εἰς τὴν δευτέραν σαρκοφάγον (Σχέδ. 5, τάφος Β)[11], ἐσωτ. διαστ. 1.90 × 0.60 × 0.95 μ. (ὕψος) καὶ προσανατολισμοῦ ἀπὸ Β.-ΒΔ. πρὸς Ν.-ΝΑ., εὑρέθησαν μετὰ τῶν ὀστῶν πήλιναι ψῆφοι περιδεραίου, μερικαὶ διατηροῦσαι ἐπίχρυσον ἐπιφάνειαν, καὶ χαλκᾶ φυλλάρια ἐκ κοσμήματος, ἔχοντα ἐπίσης ἐπίχρυσον ἐπιφάνειαν.

Προϊστορικοὶ οἰκισμοὶ Ἀρτεσιανοῦ καὶ Μακρυχωρίου

Κατὰ τοὺς ἐκτελεσθέντας παλαιότερον ἀναδασμοὺς εἰς τὴν περιοχὴν Καρδίτσης εἶχον δοθῆ εἰς ἰδιώτας καὶ ἀγροτεμάχια περιλαμβάνοντα «μαγοῦλες», ἤτοι προϊστορικοὺς οἰκισμούς. Εἰς δύο ἐκ τῶν θέσεων αὐτῶν, λόγῳ ἐπιμόνων ἐνεργειῶν τῶν ἰδιοκτητῶν νὰ προβοῦν εἰς ἰσοπέδωσίν των πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν νέων καλλιεργειῶν, ἠναγκάσθη ἡ Ἐφορεία νὰ προβῇ εἰς δοκιμαστικὴν ἀνασκαφήν, προκειμένου ἐν συνεχείᾳ νὰ ληφθῇ ἀπόφασις ἐπὶ τῶν σχετικῶν αἰτήσεων τῶν ἰδιοκτητῶν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς ἁρμοδίας Διευθύνσεως Γεωργίας.

Προϊστορικὸς οἰκισμὸς Μαγουλίτσας Ἀρτεσιανοῦ

Ὁ οἰκισμὸς εὑρίσκεται περὶ τὰ 2 χλμ. πρὸς Β. τοῦ χωρίου Ἀρτεσιανόν, εἰς θέσιν Μάννες, καὶ εἶναι ὁ δεύτερος γνωστὸς προϊστορικὸς οἰκισμὸς τοῦ ἀνωτέρω χωρίου[12]. Πρόκειται διὰ χαμηλὴν μαγούλαν, ὕψους περίπου 3 μ. καὶ διαμέτρου περίπου 150 μ., ἡ δὲ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἐγένετο διὰ τῆς διανοίξεως εἰς τὴν κορυφήν της δύο ἀνασκαφικῶν τετραγώνων, πλευρᾶς 4 μ. καὶ ἀπεχόντων μεταξύ των 0.70 μ. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασε μέχρι βάθους 3 μ. εἰς τὸ τετράγωνον Α (τὸ βορειότερον) καὶ 2.10 μ. εἰς τὸ τετράγωνον Β. Ἠρευνήθησαν στρώματα διαφόρων φάσεων τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς καὶ τοῦ τέλους τῆς μέσης νεολιθικῆς, ἀποδώσαντα πλῆθος εὑρημάτων: ὄστρακα μὲ ἐγχάρακτον ἢ γραπτὴν διακόσμησιν — μεταξὺ τῶν τελευταίων κωνικὸν πῶμα ἀγγείου μὲ συμμετρικὴν γραπτὴν διακόσμησιν μελανοῦ ἐπὶ ἐρυθροῦ (Πίν. 377 β)—, ὄστρακα μὲ συνδυασμὸν ἐγχαράκτου καὶ γραπτῆς διακοσμήσεως, ὡς καὶ φέροντα ἐπίθετον πλαστικὴν διακόσμησιν, πόδες τριποδικῶν ἢ τετραποδικῶν ἀγγείων, τμήματα εἰδωλίων καθημένων γυναικείων μορφῶν, τμήματα πτηνοσχήμων καὶ ἀπιοσχήμων εἰδωλίων, ὀστέινα καὶ λίθινα ἐργαλεῖα (Πίν. 377 γ, ἀριστερά), λεπίδες ὀψιανοῦ καὶ πυριτολίθου καὶ διάφορα λίθινα περίαπτα (Πίν. 377 γ, κέντρον καὶ δεξιά).

Εἰς βάθος 2.20-2.30 μ., καὶ εἰς τὰ δύο τετράγωνα, ἦλθεν εἰς φῶς κάτωθεν στρώματος καταστροφῆς δάπεδον, ὡς καὶ ὀπαὶ ὑποστυλώσεως τῶν τοίχων τῶν καλυβῶν τοῦ οἰκισμοῦ. Αἱ ὀπαὶ εὑρέθησαν εἰς δύο παραλλήλους σειράς, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ εἰς τὰ δύο τετράγωνα, εἰς δὲ τὸ τετράγωνον Β ἦλθεν ἐπὶ πλέον εἰς φῶς καὶ τρίτη σειρὰ ὀπῶν, ἐγκαρσία πρὸς τὴν πρώτην, ἤτοι κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (Πίν. 377 δ). Ἐπίσης ἡ διαφορὰ τοῦ χρώματος τοῦ ἐδάφους, κατὰ τὰς ζώνας ὅπου διέρχονται αἱ ὀπαί (διακρίνεται ἐλαφρῶς ὡς λωρὶς διαφορετικοῦ χρώματος εἰς τὸν Πίν. 377 δ, ἰδίως εἰς τὴν ἄνω σειρὰν ὀπῶν), δεικνύει τὴν θέσιν ὅπου ἦσαν οἱ πασσαλόπηκτοι τοῖχοι τῶν νεολιθικῶν καλυβῶν.

Προϊστορικὸς οἰκισμὸς Μακρυχωρίου (ἀγρὸς Βαΐου Καλαμάρα)

Ὁ προϊστορικὸς αὐτὸς οἰκισμὸς εἶναι χαμηλὴ ᾠοειδὴς μαγούλα, ὕψ. περίπου 3 μ. καὶ διαμ. 75-100 μ., εὑρισκομένη περὶ τὰ 500 μ. πρὸς Ν. τοῦ χωρίου Μακρυχώρι. Καὶ ἐδῶ ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ περιωρίσθη εἰς τὴν διάνοιξιν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς μαγούλας δύο ἀνασκαφικῶν τετραγώνων, πλευρᾶς 4 μ., ἀπεχόντων μεταξύ των κατὰ 0.60 μ. Ἡ ἔρευνα ἔφθασε μέχρι βάθους 1.20 μ. καὶ εἰς τὰ δύο τετράγωνα καὶ ἔφερεν εἰς φῶς, ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας μέχρι τοῦ βάθους αὐτῶν, στρώματα κατοικήσεως τῆς μέσης νεολιθικῆς. Ἤδη εἰς βάθος 0.40 μ. εὑρέθησαν δάπεδα ἀπὸ ἐπάλληλα στρώματα πηλοῦ ἐπαλείψεως, τὰ ὁποῖα, ἀπὸ τὸ στρῶμα καύσεως τόσον ἀμέσως κάτωθεν αὐτῶν ὅσον καὶ ἐπ' αὐτῶν, συμπεραίνομεν ὅτι εἶχον καταπέσει κατὰ μίαν καταστροφὴν τῶν καλυβῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς δάπεδα εἰς τὴν ἐπομένην φάσιν κατοικήσεως. Τμήματα τῶν δαπέδων αὐτῶν διετηρήθησαν κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ τετραγώνου Α καὶ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ τετραγώνου Β (Σχέδ. 6· Πίν. 378 α - β). Δάπεδον ἐπίσης εὑρέθη καὶ εἰς βάθος 1.20 μ., καὶ εἰς τὰ δύο τετράγωνα, ὡς καὶ αἱ ὀπαὶ πασσάλων τῶν πασσαλοπήκτων καλυβῶν, μερικαὶ τῶν ὁποίων διετήρουν καὶ περιχείλωμα ἐκ πηλοῦ. Ἐκ τῆς διατάξεως ὅμως τῶν ὀπῶν ἐντὸς τοῦ περιωρισμένου χώρου τῆς ἀνασκαφῆς καὶ λόγῳ πολλῶν μεταγε-

11. Τὸ Σχέδ. 5 ἐγένετο ὑπὸ τοῦ τοπογράφου κ. Χρ. Τσόγκα, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ.

12. Διὰ τὸν πρῶτον οἰκισμόν, γνωστὸν ἐπίσης ὡς Μαγουλίτσα, βλ. Μ. Θεοχάρη, εἰς Θεσσαλικὰ Α', 1958, τεῦχ. 2, σ. 39-49.

νεστέρων διαταραχῶν δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐντοπισθοῦν περιγράμματα κατοικιῶν. Σημειοῦμεν ἐνταῦθα πηλίνην ἡμικυλινδρικὴν κατασκευήν, μήκ. 0.67 μ. καὶ πλ. 0.40 μ., εὑρεθεῖσαν ἐντὸς τοῦ τετραγώνου Α, ὀλίγον ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου πλησίον μιᾶς σειρᾶς ὀπῶν, δηλαδὴ τοίχου καλύβης. Δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἑνὸς εἴδους σκάφης ἢ ζυμωτηρίου (Π ί ν. 378 α).

Ἄφθονα ἦσαν τὰ κινητὰ εὑρήματα ἐκ τῶν διαφόρων στρωμάτων. Μονόχρωμα καὶ γραπτὰ ὄστρακα μὲ διακόσμησιν μελανὴν ἐπὶ ἐρυθροῦ, ὡς καὶ λευκῶν γραμμῶν ἐπὶ ἐρυθροῦ, ὄστρακα μὲ ξεστὴν διακόσμησιν, ὡς καὶ ὄστρακον μὲ ξεστὴν διακόσμησιν εἰς τὴν μίαν ἐπιφάνειαν καὶ γραπτὴν εἰς τὴν ἄλλην. Ἐπίσης ἀξιομνημόνευτος εἶναι σχεδὸν ἀκέραιος σκύφος τῆς μέσης νεολιθικῆς μὲ γραπτὴν διακόσμησιν μελανοῦ ἐπὶ ἐρυθροῦ, ἐκ στρώματος βάθους 0.80 μ. τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ τετραγώνου Α (Π ί ν. 378 γ - δ). Εὑρέθησαν ἐπίσης τμήματα εἰδωλίων, λίθινα ἐργαλεῖα ἐξ ὀψιανοῦ καὶ πυριτολίθου, ἀγνῦθες, πεσσοὶ σφενδονῶν καὶ πηλίνη σφαιρικὴ διάτρητος ψῆφος.

Μετὰ τὸ πέρας τῶν προμνημονευθεισῶν δύο δοκιμαστικῶν ἀνασκαφῶν ἐγένοντο ἐνέργειαι ὑπὸ τῆς Ἐφορείας πρὸς τὴν Διεύθυνσιν Γεωργίας τοῦ νομοῦ Καρδίτσης διὰ τὴν ἐπανάληψιν τοῦ ἀναδασμοῦ ὡς πρὸς τὰς ἀνωτέρω δύο θέσεις, καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τῶν δοθεισῶν εἰς ἰδιώτας ἐκτάσεων τῶν δύο προϊστορικῶν οἰκισμῶν, δι' ἄλλων ἴσης ἀξίας ἀλλὰ πεδινῶν ἀγροτεμαχίων. Ὁ ἀναδασμὸς ἐπανελήφθη καὶ εἰς μὲν τὴν περίπτωσιν τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ Μαγουλίτσας Ἀρτεσιανοῦ ἀντικατεστάθη, παραμείνας οὗτος ὡς κοινόχρηστος ἔκτασις, ἤτοι εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τῆς κοινότητος, ἐνῷ ὁ ἰδιοκτήτης Σωτ. Ξώλιας ἔλαβε διὰ τὸ τμῆμα αὐτὸ ἀγροτεμάχιον εἰς ἄλλο σημεῖον, διὰ δὲ τὸν προϊστορικὸν οἰκισμὸν Μακρυχωρίου Καρδίτσης ἡ ἀντικατάστασις δὲν ἐπετεύχθη λόγῳ ἀρνήσεως τοῦ ἰδιοκτήτου

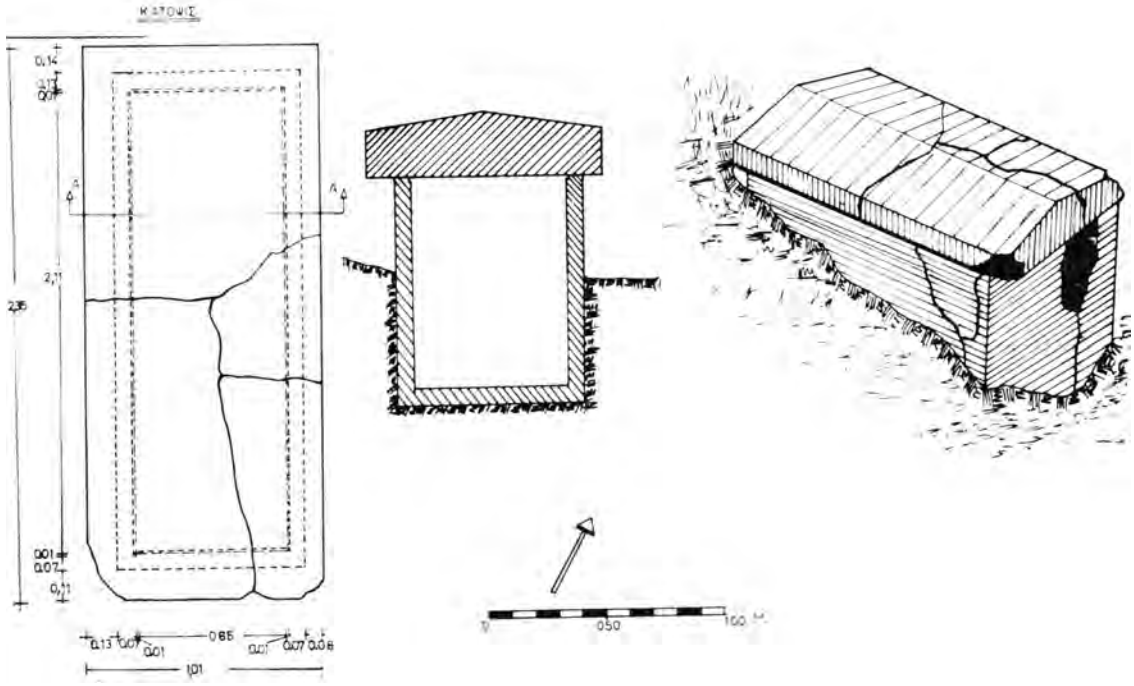

Σχέδ. 5. Καρδίτσα. Τύμβος Μητροπόλεως. Κάτοψις, τομὴ καὶ προοπτικὸν τάφου Β.

Βαΐου Ἀπ. Καλαμάρα νὰ δεχθῇ τὰ προτεινόμενα εἰς αὐτὸν ἄλλα ἀγροτεμάχια. Οὕτω παρέμεινεν ἡ μαγούλα Μακρυχωρίου εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἀνωτέρω ἰδιώτου, ἐν γνώσει του, ὅτι δὲν θὰ ἐπιτραπῇ εἰς τὸ μέλλον ἡ βαθεῖα ἄροσις ἢ ἰσοπέδωσίς της.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Πολυάριθμα ἦσαν τὰ νέα εὑρήματα κατὰ τὸ 1973, ἐκ διαφόρων θέσεων τῆς περιοχῆς τῆς Ἐφορείας προερχόμενα, εἴτε ἐκ τυχαίας εὑρέσεως κατὰ διαφόρους γεωργικὰς ἢ ἄλλας ἐργασίας εἴτε ἐκ παραδόσεως ὑπὸ ἰδιωτῶν, ὡς καὶ ἐκ κατασχέσεως εἰς χεῖρας ἰδιωτῶν εἰς περιπτώσεις ἀρχαιοκαπηλίας. Μνημονεύονται συντομώτατα κατωτέρω τὰ πλέον ἀξιόλογα ἐξ αὐτῶν, κατὰ τόπους προελεύσεως.

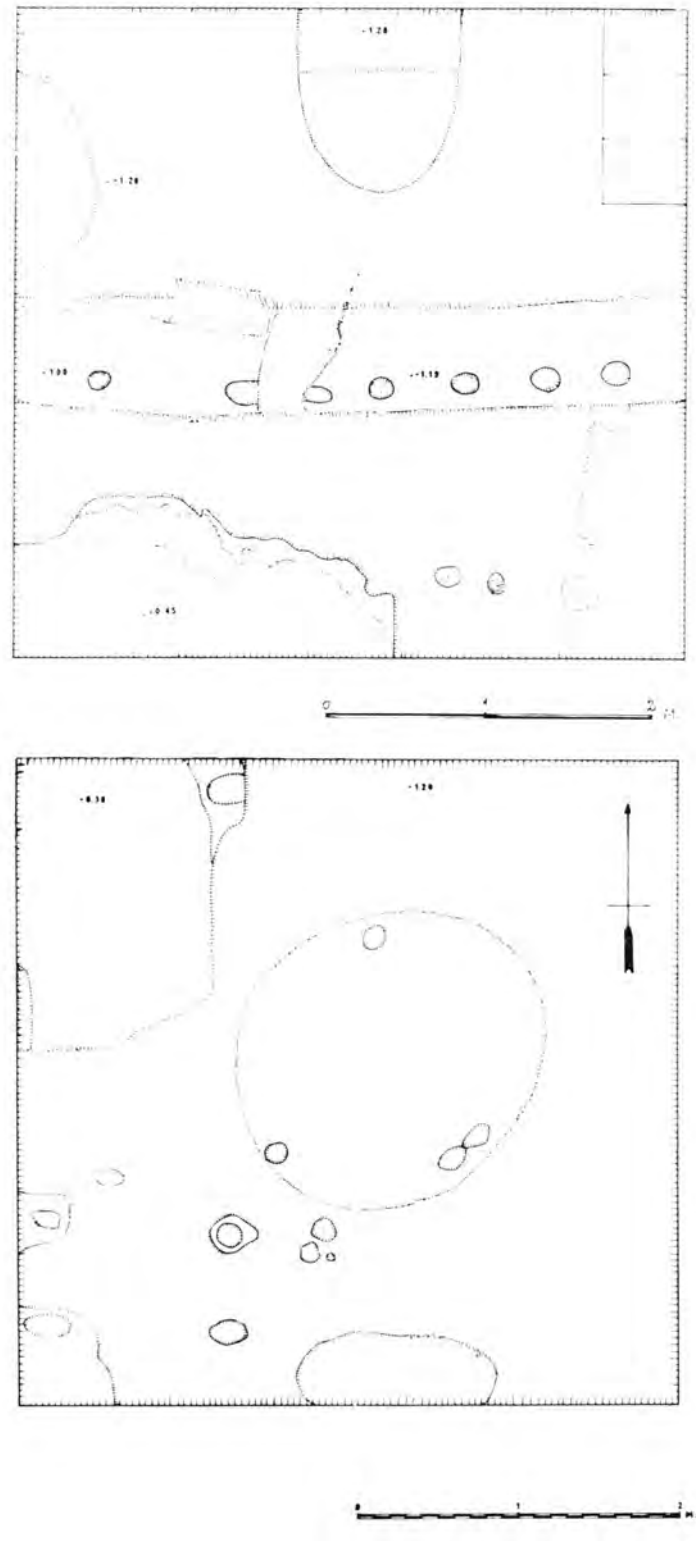

Σχέδ. 6. Μακρυχώριον Καρδίτσης. Ἀγρὸς Β. Καλαμάρα. Τμήματα δαπέδων.

ΛΑΡΙΣΑ

Ὑπὸ τῶν Λαρισαίων κκ. Ζήση Χασιώτη καὶ Στυλιανοῦ Παπανικολάου παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης μαρμάρινος κορμὸς Ἑρμοῦ, ὕψ. 0.62 μ., ὅστις εἶναι ἀντίγραφον ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 379 α - γ), ὡς καὶ τμῆμα ποδὸς μαρμαρίνου ἀνδριάντος.

Ἐπίσης ὑπὸ τοῦ κ. Ζήση Ζούκη παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης ἀκέραιον ἰωνικὸν κιονόκρανον καὶ βάσις ἰωνικοῦ κίονος, ἐκ μαρμάρου.

Ὑπὸ τοῦ κ. Μιχαὴλ Ἀναστασιάδη παρεδόθησαν τμῆμα μαρμαρίνου ἀγάλματος (Ἀρτέμιδος ;), σωζ. ὕψ. 0.53 μ. (Πίν. 379 δ), ἐλλιπὲς ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, ὕψ. 0.65 μ. (Πίν. 379 ε), καὶ τὸ ἄνω τμῆμα, ὕψ. 0.28 μ., τιμητικοῦ ψηφίσματος τῶν Λαρισαίων, διασώζοντος ἔνδεκα στίχους (Πίν. 380 α):

ΤΑΓΕΥΟΝΤΟΥΝ ΑΝΔΡΟΜΑΧΟΙ
ΠΟΛΥΧΑΡΜΕΙΟΙ ΠΡΟΥΤΟΜΑΧΟΙ
ΛΑΚΟΥΝΕΙΟΙ ΕΜΠΕΔΙΟΥΝΟΣ ΕΥΔΙ
ΚΕΙΟΙ ΛΑΕΥΑ ΛΑΜΟΣΘΕΝΕΙΟΙ ΙΣ-
ΧΟΜΑΧΟΙ ΜΕΝΟΥΝΕΙΟΙ ΓΥΜΝΑΣΙ-
ΑΡΧΕΝΤΟΣ ΤΙΤΥΡΟΙ ΣΟΥΕΙΟΙ ΘΕ-
ΜΙΣΤΙΟΙ ΕΤΤΑ ΚΑΙ ΔΕΚΟΤΑ ΑΓΟ-
ΡΑΣ ΕΟΝΣΑΣ ΑΓΟΡΑΝΟΜΕΝΤΟΣ ΑΝ-
ΔΡΟΜΑΧΟΙ ΑΝΔΡΟΜΑΧΟΙ ΛΕΞΑΝ-
ΤΟΣ· ΟΠΕΙΛΕΙ ΟΝΟΜΑΚΛΕΙΣ ΠΕΙΘΙΑΙ-
ΟΣ ΠΕΤΘΑΛΟΣ ΕΟΥΝ ΕΣ . . . . . ΕΝ

Πάντα τὰ ἀνωτέρω εὑρέθησαν εἰς τυχαίαν θέσιν ὑπὸ τῶν παραδόντων, ἀλλ' ἀσφαλῶς προέρχονται ἐκ τῆς ἀρχαίας Λαρίσης.

Σημειοῦμεν ἐδῶ ἐπίσης, ὅτι ὑπὸ τῶν κληρονόμων τοῦ ἀποθανόντος φιλαρχαίου καὶ τέως Δημάρχου Λαρίσης Δημ. Χατζηγιάννη παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης δεκαοκτὼ χαλκᾶ καὶ ὀκτὼ ἀργυρᾶ νομίσματα, ὡς καὶ δεκατρία ἄλλα ἀρχαῖα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εὑρίσκοντο εἰς τὴν κατοχήν του καὶ προήρχοντο ἐκ διαφόρων θέσεων τῆς Θεσσαλίας. Μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνονται μεγάλος προϊστορικὸς λίθινος πέλεκυς μὲ διαμπερῆ ὀπὴν στελεχώσεως, μελαμβαφὴς κάνθαρος, ἀρυβαλλοειδὴς λήκυθος, χαλκῆ αἰχμὴ λόγχης, δύο πήλινα εἰδώλια, ἐλλιπὲς μαρμάρινον ἀγαλματίδιον γυναικὸς ἐκ δύο συνανηκόντων τμημάτων κ.ἄ.

Τέλος ἀναφέρομεν, ὅτι εἰς χεῖρας τοῦ Ἀθ. Τσαντοπούλου ἐκ Κρήνης Φαρσάλων, ὑπόπτου δι' ἀρχαιοκαπηλίαν, κατεσχέθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀστυνομικοῦ Τμήματος Φαρσάλων καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης δέκα χαλκᾶ καὶ ἐννέα ἀργυρᾶ ἀρχαῖα νομίσματα διαφόρων ἐποχῶν.

ΓΟΝΝΟΙ

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Γόννων ἀνευρέθησαν αἱ κατωτέρω στῆλαι, αἱ ὁποῖαι μερίμνῃ τοῦ φύλακος ἀρχαιοτήτων κ. Ἰ. Γουγουλιᾶ μετεφέρθησαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Γόννων:

(α) Μικρὰ στήλη, ὕψ. 0.34 μ., μὲ ἀετωματικὴν ἄνω ἐπίστεψιν (Πίν. 380 β), φέρουσα δύο ἀνάγλυφα ὦτα καὶ ἐπιγραφήν:

ΔΙΚΑΙΟΒΟΥΛΑ ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΕΥΞΑΜΕ
ΝΗ ΑΡΙΣΤΕΥΣΙ

Εὑρέθη κατὰ ἄροσιν τοῦ ἀγροῦ Κων. Πανάρα, εἰς θέσιν Μπεσὶκ Τεπὲ καὶ χρονολογεῖται εἰς τὸν Ἰον ἢ 2ον αἰ. μ.Χ.

(β) Ἐκ τοῦ ἀγροῦ Δημ. Γουγουλιᾶ, εἰς θέσιν Μνήματα, προέρχεται ἐπιτυμβία στήλη, ὕψ. 0.58 μ., φέρουσα ἐπιγραφήν, χρονολογουμένην εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 380 γ):

ΦΙΛΙΝΝΩ
ΕΥΔΗΜΟΥ

(γ) Ἐκ τοῦ ἀγροῦ Κωνστ. Τσουλούφα, εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀκροπόλεως Γόννων, προέρχεται μαρμαρίνη ἀναθηματικὴ στήλη εἰς τὸν Ἀπόλλωνα (Πίν. 380 δ - ε), ὕψ. 1.06 μ., φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΠΑΝΑΙΜΝΙΩΙ
ΔΗΜΟΚΡΙΤΑ ΑΝΤΙΟΧΟΥ
ΕΥΞΑΜΗΝΙΙΙ

Εἰς τὴν τελευταίαν λέξιν ὑπάρχουν δύο λάθη τοῦ χαράκτου. Τὸ ὀρθόν: *ΕΥΞΑΜΕΝΙΙ*. Τὸ ἐπίθετον Πανλίμνιος εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἀπαντᾶται, ἐξ ὅσων γνωρίζω, διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν παροῦσαν στήλην. Ἐκ τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων χρονολογεῖται εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

(δ) Ἐκ τοῦ ἰδίου ἀγροῦ προέρχονται ἄλλαι τρεῖς ὅμοιαι μεταξύ των στῆλαι, ὕψ. 0.33 μ., φέρουσαι γεῖσον ἄνω καὶ κάτω, ἔμβολον στερεώσεως ἐπὶ βάσεως, ἐπὶ τοῦ γείσου δὲ δίστιχον ἐπιγραφήν, εὐδιάκριτον μόνον εἰς τὴν πρώτην, χρονολογουμένην εἰς τὸ α' ἥμισυ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 381 α):

- - - [ΑΠΟΛΛ]ΩΝΙ. ΙΑΝΙΠΡΙΣ - - -
[Ε]ΥΞΑΜΕΝΟΣ

Εἰς τὴν δευτέραν στήλην (Πίν. 381 β) διακρίνονται μόνον τὰ γράμματα:

- - - - - - - - ΕΝΗ - - - -
- - - - ΟΣ ΣΙΜΜΟΥ - - -

καὶ εἰς τὴν τρίτην (Πίν. 381 γ) διακρίνεται:

- - - - - - - - - - - - - - -
- - - - - - ΕΥ[ΞΑΜΕΝΟΣ]

(ε) Ὡσαύτως, μετεφέρθησαν εἰς τὴν ἀνωτέρω Συλλογὴν ἀνάγλυφον ἀνθέμιον στήλης ἐκ τοῦ ἀγροῦ Κ. Μπανιώρα καὶ τὸ δεξιὸν ἄνω τμῆμα στήλης μετ' ἀναγλύφου ἀνθεμίου, ἐκ τῆς θέσεως Γιαλντᾶ, σωζ. ὕψ. 0.63 μ., καὶ ἐχούσης ἴχνη ἐπιγραφῆς:

. . . . . ΕΤΑΙΟΣ
. . . . . ΑΣΙΟΥ

ΚΡΑΝΝΩΝ

Καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Κραννῶνος ἤλθον εἰς φῶς ἀρκετὰ νέα εὑρήματα. Εἰς τὴν θέσιν Βαλόσταλος, ὅπου ἐν τῶν νεκροταφείων τοῦ ἀρχαίου Κραννῶνος, ἤλθον εἰς φῶς τμήματα τεσσάρων ἐπιτυμβίων στηλῶν, ἤτοι τὸ κάτω τμῆμα στήλης, φέρον ἐγχάρακτον ἑρμαϊκὴν στήλην, ἀνάγλυφον ἀνθέμιον στήλης, ἄνω τμῆμα στήλης φέρον ἀνάγλυφον ἀνθέμιον καὶ ἐπιγραφήν (Πίν. 381 δ):

ΚΟΧΡΥΒΑ ΦΙΛΛΕΟΥ
ΙΠΠΟΛΑΜΕΙΑ
ΕΛΛΑΝΙΠΠΟΥ

καὶ ἕτερον ἄνω τμῆμα στήλης, διασῶζον τμῆμα τοῦ ἀνθεμίου καὶ ἐφθαρμένην ἐπιγραφήν (Πίν. 381 ε):

ΠΑΡΜΕΝΙΩΝ . . . . . .
ΠΑΡΜΕΝΙΣΚΕΙΟΣ ΠΑΡΜΕΝΙΩΝΟΣ

Καὶ εἰς τὰς δύο στήλας κάτωθεν τῆς ἐπιγραφῆς δύο ρόδακες.

Τὰ ἀνωτέρω εὑρέθησαν κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀρδευτικῆς τάφρου εἰς τὸν ἀγρὸν Χρήστου Ρουπακιᾶ καὶ μετεφέρθησαν προσωρινῶς πρὸς φύλαξιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ φύλακος Ἀρχαιοτήτων Κωνστ. Παπαδημητρίου, μέχρις ἐξευρέσεως καταλλήλου οἰκήματος, διὰ τὴν δημιουργίαν ἐπὶ τόπου μικρᾶς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς, ὅπου θὰ στεγάζωνται τὰ κατὰ καιροὺς ἐρχόμενα εἰς φῶς εὑρήματα.

Εἰς τὴν ἀνωτέρω οἰκίαν μετεφέρθη ἐπίσης πρὸς φύλαξιν τὸ ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης, διασῶζον τμῆμα ἀναγλύφου ἀνθεμίου καὶ ἐπιγραφήν (Πίν. 381 στ):

ΔΑΜΟΘΟΙΝΟΣ
ΣΩΣΙΟΥ

Εὑρέθη κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν διαμορφώσεως τοῦ προαυλίου τοῦ ναοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Κραννῶνος, ὅπου προφανῶς εἶχε μεταφερθῆ παλαιότερον.

Τέλος σημειοῦμεν, ὅτι ἐκ τῆς ἀνωτέρω περιοχῆς μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης ἀπότμημα στήλης, διασῶζον ἴχνη ἐπιγραφῆς:

- - - -ΟΣΟΙΙ - - - -
- - - -ΙΙΡ- - -

ὡς καὶ μικρὰ ἀκεραία στήλη, ὕψ. 0.28 μ., ἐκ χονδροκόκκου λευκοῦ μαρμάρου, φέρουσα ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν καὶ ἔμβολον στερεώσεως εἰς βάσιν, ἐντὸς δὲ ὀρθογωνίου πλαισίου ἐφθαρμένην παράστασιν ἱματιοφόρου ἀνδρός, καθημένου ἐπὶ θρόνου καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς δεξιᾶς πτηνόν (Πίν. 382 στ). Τὰ δύο ἀνωτέρω εὑρέθησαν παρὰ τὸ χωρίον Ἅγιοι Ἀνάργυροι, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Ἀθ. Νταλαγιώργου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου καὶ παρεδόθησαν.

ΦΑΡΣΑΛΑ

Ἀκέφαλον μαρμάρινον ἀγαλματίδιον, ὕψ. 0.16 μ., πεπλοφόρου γυναικὸς (Πίν. 382 δ - ε) εὑρέθη κατὰ τὴν ἄροσιν τοῦ ἀγροῦ ἀδελφῶν Ἀλεξίου, εἰς τὸ χωρίον Βασιλὴ Φαρσάλων. Ἐπίσης ὑπὸ τῆς Ἰουλίας Κουτσοδημούδη, ἐκ Καστρακίου Φαρσάλων, παρεδόθη χρυσοῦν βυζαντινὸν νόμισμα[13] (Πίν. 382 β - γ), εὑρεθὲν εἰς ἀγρὸν τοῦ ἀνωτέρω χωρίου. Καὶ τὰ δύο ἀντικείμενα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης.

ΠΗΝΕΙΑΣ

Εἰς τὴν Πηνειάδα τοῦ νομοῦ Τρικάλων, κατὰ ἐργασίαν ἰσοπεδώσεως τοῦ ἀγροῦ Κοντούλη, εὑρέθη μαρμάρινος κορμὸς ἀνδριάντος, ὕψ. 0.55 μ., φέρων θώρακα καὶ χιτῶνα (Πίν. 382 ζ). Μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης.

ΚΑΛΑΜΠΑΚΑ

Κατὰ ἐκσκαφὴν θεμελίων τοῦ οἰκοπέδου Ἀποστ. Φλιώρα εἰς τὴν ὁδὸν Γ. Κονδύλη 49, παρὰ τὴν πλατεῖαν Ρήγα Φεραίου, ἦλθον εἰς φῶς τρεῖς κιβωτιόσχημοι τάφοι, εἰς ἕνα ἐκ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν ἓξ ἀτρακτοειδῆ ληκύθια καὶ τεφροδόχος κάλπη, ὕψ. 0.50 μ. (Πίν. 382 α), περιέχουσα τὰ κεκαυμένα ὑπολείμματα τοῦ νεκροῦ. Τὰ ἀνωτέρω κτερίσματα, μερίμνῃ τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Τρικάλων κ. Γ. Ζιάκα, μετεφέρθησαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Τρικάλων.

1974

Κατὰ τὸ 1974 ἀπεχώρησε τῆς Ὑπηρεσίας ὁ προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας Ἔφορος † Δ. Θεοχάρης, ἀναλαβὼν τὰ νέα του καθήκοντα ὡς καθηγητὴς τῆς Γενικῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης εἰς τὴν Πολυτεχνικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ἀφ' ἑτέρου, ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1974 ἐτοποθετήθη εἰς τὴν Ἐφορείαν ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Ἀθ. Τζιαφάλιας.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ[1]

ΛΑΡΙΣΑ

Νεκροταφεῖα τῆς ἀρχαίας πόλεως

Τυχαίως ἀποκαλυφθέντες τάφοι εἰς διάφορα σημεῖα τῆς Λαρίσης δίδουν μίαν ἰδέαν περὶ τῆς θέσεως καὶ τῆς ἐκτάσεως τῶν νεκροταφείων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Οὕτω εἰς τὸν χῶρον τῆς 1ης Στρατιᾶς, κατὰ τὴν νοτίαν παρυφὴν τῆς πόλεως, ἀνεσκάφη τάφος, συγκείμενος ἐκ πηλίνης σαρκοφάγου ἄνευ καλύμματος, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν., περιεχούσης

13. Ὑπέρπυρον Ἰωάννου Γ' Βατάτζη, νομισματοκοπείου Μαγνησίας (second coinage). Hendy, πίν. 31. 13-15, 32. 1-5.

1. Κατὰ διαφόρους ἀνασκαφὰς τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ 1974 ἐβοήθησαν αἱ ἐπιστημονικαὶ βοηθοὶ δδ. Βικτωρία Ἀλαμανῆ καὶ Ζωὴ Μιχαλοπούλου. Τὸ Σχέδ. 2 ἐγένετο ὑπὸ τοῦ σχεδιαστοῦ κ. Ἰ. Βελισσαρίου, αἱ πλεῖσται δὲ τῶν φωτογραφιῶν εἶναι, ὡς συνήθως, τοῦ καλλιτέχνου φωτογράφου κ. Δ. Τλούπα.

μετὰ τοῦ σκελετοῦ ὡς μόνον κτέρισμα μικρὸν ληκύθιον, ὅπερ χρονολογεῖ τὸν τάφον εἰς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὁ τάφος ἀνήκει εἰς τὸ νότιον νεκροταφεῖον τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἑκατέρωθεν τῶν ἀρχαίων ὁδῶν, αἱ ὁποῖαι ὡδήγουν πρὸς Κραννῶνα καὶ Φάρσαλα. Εἰς τὸ ἀντίθετον σημεῖον τῆς πόλεως, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Στεργίου Σταμπουλτζῆ, εἰς τὴν περιοχὴν Ἁγίας Μαρίνης τῆς συνοικίας Νέας Σμύρνης, ἤλθον εἰς φῶς, καταστραφέντες μερικῶς, τρεῖς παρόμοιοι τάφοι, τῆς ἰδίας ἐποχῆς· ἦσαν δηλαδὴ καὶ αὐτοὶ πήλιναι σαρκοφάγοι, καλυπτόμεναι διὰ λιθίνης πλακός, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Μόνον εἰς τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν εὑρέθη ληκύθιον, ὅμοιον μὲ τοῦ τάφου τοῦ χώρου τῆς Ιης Στρατιᾶς. Οἱ ἀνωτέρω τρεῖς τάφοι ἦλθον εἰς φῶς κατὰ τὴν διάρκειαν χωματοληψιῶν διὰ τὸ πλινθοποιεῖον τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ ἀγροῦ. Εἰς τὸν χῶρον τῶν χωματοληψιῶν παρετηρήθησαν καὶ ἄλλοι τάφοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἔλθει εἰς φῶς καὶ καταστραφῆ παλαιότερον. Διακρίνονται δὲ οἱ τάφοι εἰς δύο κατηγορίας: εἰς πηλίνας σαρκοφάγους, ὡς αἱ προμνημονευθεῖσαι, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ αἱ πολυαριθμότεραι, καὶ εἰς κιβωτιοσχήμους τάφους, τῶν ὁποίων τέσσαρες λίθιναι πλάκες ἀποτελοῦν τὰς πλευρὰς καὶ μία πέμπτη τὸ κάλυμμα. Οἱ ἀνωτέρω τάφοι ἀνήκουν εἰς τὸ βόρειον νεκροταφεῖον τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὡδήγει εἰς Μακεδονίαν. Περὶ τὰ 300 μ. βορειότερον τοῦ ἀνωτέρω σημείου τοῦ ἀγροῦ Σταμπουλτζῆ ὑπάρχει ὁ τύμβος τῆς Ἁγίας Μαρίνης, ὅστις εἶναι ὁ μεγαλύτερος τύμβος τῆς ἀρχαίας Λαρίσης (βλ. Σχέδ. 1, τὴν θέσιν τῶν νεκροταφείων καὶ τῶν ἐνταῦθα ἀναφερομένων τύμβων). Περὶ τὸ 1 χλμ. πρὸς ΒΑ. αὐτοῦ, ἐντὸς τοῦ στρατιωτικοῦ ἀεροδρομίου Λαρίσης ὑπάρχει ἡμικατεστραμμένος τύμβος, ἐνῷ ἄλλος, ἐπίσης ἡμικατεστραμμένος, τύμβος ὑπάρχει περὶ τὰ 500 μ. βορειότερον τοῦ τελευταίου, παρὰ τὸ ἀνατολικὸν ἀνάχωμα τοῦ Πηνειοῦ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἀγροῦ Γ. Φαντάνα. Σημειοῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι πρὸς Α. τῆς Λαρίσης ὑπῆρχον ἄλλοι δύο τύμβοι, οἱ ὁποῖοι τώρα ἔχουν ἰσοπεδωθῆ, ὁ εἷς εἰς τὴν θέσιν Καρυδέικα καὶ ὁ ἄλλος ἀμέσως πρὸς Ν. καὶ ἐκτὸς τοῦ στρατιωτικοῦ ἀεροδρομίου, παρὰ τὴν παλαιὰν ὁδὸν πρὸς Πλατύκαμπον[2]. Οὗτοι φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸ ἀνατολικὸν νεκροταφεῖον τῆς Λαρίσης, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ, τῆς ἀγούσης πρὸς Ἰωλκὸν καὶ Παγασάς. Περὶ τὰ 3.5 χλμ. πρὸς ΝΑ. αὐτῶν σώζεται μεγάλος τύμβος, γνωστὸς ὡς Μαγούλα Τεφρῆ, ὁ ὁποῖος ἂν καὶ ἀπομεμακρυσμένος πρέπει νὰ ἀνῆκε καὶ αὐτὸς εἰς νεκροταφεῖον τῆς Λαρίσης. Τέλος, σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ὑπῆρχε νεκροταφεῖον καὶ πρὸς Δ. τῆς Λαρίσης, ὅπερ εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἄργισσαν καὶ Τρίκκην. Εἰς τὸ τελευταῖον αὐτὸ νεκροταφεῖον ἀνήκουν δύο τύμβοι: εἷς παρὰ τὴν Γεωργικὴν Σχολήν, εἰς τὸν ὁποῖον προσφάτως ἔγινε ἀπόπειρα συλήσεώς του διὰ σκαπτικοῦ μηχανήματος, καὶ ἕτερος παρὰ τὴν νοτίαν ὄχθην τοῦ Πηνειοῦ, ἡμικατεστραμμένος, ἐντὸς τοῦ κτήματος Βασ. Ἀγγελακοπούλου. Ἐκ διαφόρων γενομένων κατὰ καιροὺς παρατηρήσεων συνάγεται ὅτι, τοὐλάχιστον κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, τὰ ἀνωτέρω νεκροταφεῖα ἦσαν ἐν χρήσει ταὐτοχρόνως.

Σουφλὶ Μαγούλα

Κατὰ διάνοιξιν ἀρδευτικῆς τάφρου ἐπεσημάνθησαν, κατὰ τὰς βορειοανατολικὰς παρυφὰς τοῦ ἀνωτέρω προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ (βλ. θέσιν τοῦ προϊστορικοῦ αὐτοῦ οἰκισμοῦ εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ Σχεδ. 1), ταφαὶ μετὰ καύσεων νεκρῶν, χρονολογούμεναι εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν νεολιθικὴν ἐποχήν[3]. Αἱ ταφαὶ συνέκειντο ἐκ λάκκων διαμέτρου περίπου 0.60 μ., διανοιγέντων εἰς τὴν τότε ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, εὑρισκομένων δὲ νῦν εἰς βάθος περίπου 2 μ. ἀπὸ τῆς παρούσης ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἐντὸς τῶν λάκκων αὐτῶν περιείχοντο, ὁμοῦ μετὰ τῆς τέφρας καὶ τῶν ἀνθράκων, κεκαυμένα ἀνθρώπινα ὀστᾶ καὶ θραύσματα σκύφων τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς (τοῦ ρυθμοῦ Πρωτοσέσκλου), ἐνίοτε δὲ καὶ ἓν μικρότατον, προχείρως πεπλασμένον ἀγγείδιον[4].

Ἐκ τῶν ἀνασκαφεισῶν ὀκτὼ ταφῶν (λάκκων) κατὰ τὸ 1974, μόνον μία ἦτο ἐντελῶς ἄθικτος, ἡ ὑπ' ἀριθ. 5, ἐνῷ αἱ λοιπαὶ εἶχον ἐν μέρει καταστραφῆ κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ἀρδευτικῆς τάφρου ἢ διαταραχθῆ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὡς ἡ ὑπ' ἀριθ. 7, τὸ ἄνω τμῆμα τῆς ὁποίας εἶχε καταστραφῆ ἀπὸ τὴν διάνοιξιν θαλαμοειδοῦς μυκηναϊκοῦ τάφου. Ὁ τάφος οὗτος εὑρέθη εἰς τὴν δυτικὴν παρειὰν τῆς τάφρου, ὡς καὶ ὅλαι αἱ προμνημονευθεῖσαι νεολιθικαὶ ταφαί, καὶ εἶχε διανοιγῆ εἰς τὴν παρυφὴν τῆς μαγούλας, ἐντὸς στρωμάτων κατοικήσεως τῆς μέσης νεολιθικῆς· τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα αὐτοῦ καὶ ὁ δρόμος, ἐὰν εἶχε, μετὰ τῆς εἰσόδου του, ἀπεκόπησαν κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ἀρδευτικῆς τάφρου. Τὸ σωζόμενον τμῆμα τοῦ θαλάμου, διαστ. 1.90 × 1.70 × 0.95 μ. (ὕψος), ἦτο πεπληρωμένον διὰ στρωμάτων ἀμμώδους ἰλύος, ὀφειλομένης προφανῶς εἰς πλημμύρας τοῦ παραρρέοντος Πηνειοῦ, ἐντὸς αὐτοῦ δὲ εὑρέθησαν ἓξ σκελετοί, ἀνήκοντες εἰς δύο τοὐλάχιστον διαδοχικὰς ταφάς. Οἱ τέσσαρες ἐξ αὐτῶν ἦσαν διατετα-

2. Ἡ ἐπισήμανσις τῆς θέσεως τῶν ἰσοπεδωθέντων αὐτῶν δύο τύμβων, καθὼς καὶ μερικῶν ἐκ τῶν ὑπολοίπων, ὀφείλεται εἰς ὑπόδειξιν τοῦ φιλαρχαίου κ. Δ. Τλούπα.

3. Πολύτιμος ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τοῦ φιλαρχαίου ἰατροῦ κ. Κ. Χουλιάρα εἰς τὴν ἐπισήμανσιν τῶν ἀνωτέρω προϊστορικῶν ταφῶν ὡς καὶ τῶν κατωτέρω περιγραφομένων παρομοίων παρὰ τὸν προϊστορικὸν οἰκισμὸν Πλατειᾶς Μαγούλας Ζάρκου.

4. Βλ. προκαταρκτικὴν δημοσίευσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1974 εἰς ΑΑΑ VIII (1975), σ. 241-258.

ραγμένοι, οἱ σκελετοὶ Β ἕως Ε, οἱ τρεῖς εὑρεθέντες ὁμοῦ εἰς ἕνα σωρόν (οἱ σκελετοὶ Γ - Ε)· οἱ ἄλλοι δύο εὑρέθησαν ἄθικτοι (σκελετοὶ Α καὶ ΣΤ). Οἱ δύο τελευταῖοι φαίνεται νὰ εἶναι γυναικεῖοι, ἡλικίας ὁ πρῶτος 35 καὶ ὁ δεύτερος 40 περίπου ἐτῶν, ἀμφότεροι μὲ ἴχνη ἀρθρίτιδος, ὡς παρετήρησεν ὁ ὀρθοπεδικὸς κ. Χουλιάρας. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν τέσσαρες κωνικαὶ μολύβδιναι ψῆφοι, μᾶλλον ἐκ περιδεραίου, εἰς ἀσκὸς καὶ ἓξ ἀλάβαστρα. Τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν (Π ί ν. 383 α, δεξιὰ) εὑρέθη μετὰ τοῦ σκελετοῦ Α, ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὴν τελευταίαν ταφὴν καὶ φαίνεται μεταγενεστέρου τύπου ἀπὸ ἓν ἄλλο, τὸ ὁποῖον ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀσκοῦ (Π ί ν. 383 α, ἀριστερὰ καὶ κέντρον) εὑρέθη πλησίον τῶν διατεταραγμένων ὀστῶν τῶν σκελετῶν Γ ἕως Ε, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς παλαιοτέραν ταφήν. Διὰ τὰ ὑπόλοιπα ἀλάβαστρα καθὼς καὶ τὰς μολυβδίνας ψήφους δὲν κατέστη δυνατὸν λόγῳ τῆς θέσεως ὅπου εὑρέθησαν, νὰ συσχετισθοῦν μὲ συγκεκριμένους σκελετούς. Πάντως φαίνεται ὅτι ὅλαι αἱ ταφαὶ χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ περίοδον (Π ί ν. 383 α - γ).

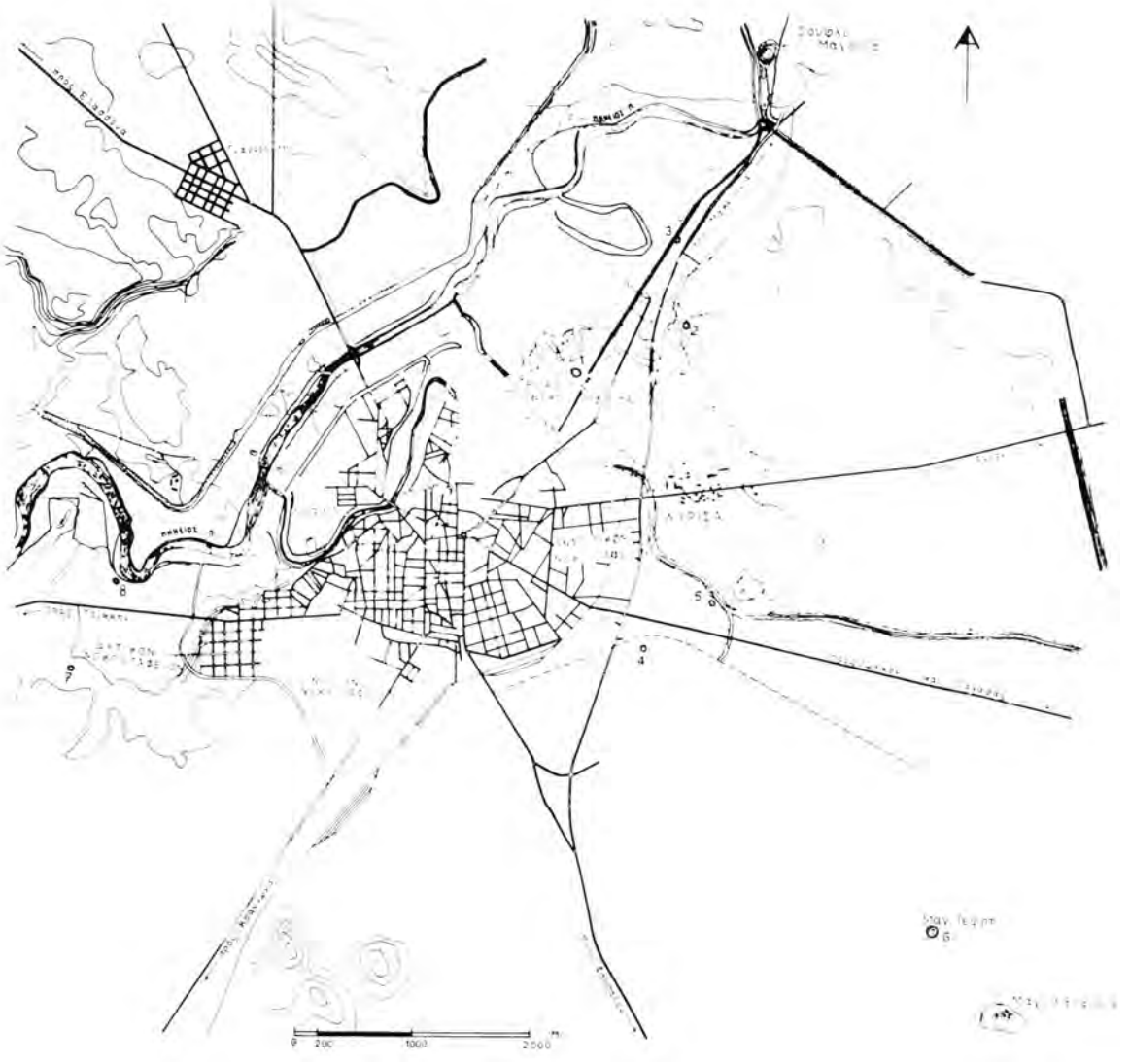

Σχέδ. 1. Λάρισα. Νεκροταφεῖα τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Σημειοῦμεν ἐδῶ ὅτι παρὰ τὴν ἀνατολικὴν παρυφὴν τῆς μαγούλας, εἰς τὴν δυτικὴν παρειὰν τῆς προμνημονευθείσης ἀρδευτικῆς τάφρου, ἡ ὁποία διέρχεται

κατὰ τὴν περίμετρον τῆς μαγούλας, καὶ εἰς τυχαίαν θέσιν, εἰς βάθος δὲ περίπου 1.70 μ., εὑρέθησαν δύο ΜΕ ταφαί: ἡ μία ἦτο ἀνδρικὸς σκελετὸς μὲ μόνωτον κυάθιον πλησίον τῆς κεφαλῆς καὶ ἡ ἄλλη γυναικεῖος σκελετός, ἀποτεθειμένος εἰς τὸ ἀριστερὸν πλευρὸν καὶ εἰς στάσιν συνεσταλμένην, εἰς τὸ ὕψος τῶν μηρῶν του δὲ εὑρέθησαν τὰ ὀστάρια ἑνὸς νεογνοῦ· πιθανῶς πρόκειται περὶ περιπτώσεως θανάτου κατὰ ἢ συντόμως μετὰ τὸν τοκετόν. Εἰς τὸ ὕψος τοῦ προσώπου εὑρέθη μικρὸς κάλαθος.

Λόγῳ τοῦ ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος τὸ ὁποῖον παρουσιάζουν αἱ εὑρεθεῖσαι εἰς Σουφλὶ Μαγούλαν νεολιθικαὶ ταφαὶ καύσεων, ἀπεφασίσθη νὰ ἐρευνηθῇ ἡ θέσις συστηματικώτερον κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος[5].

Πλατειὰ Μαγούλα Ζάρκου

Ὑπὸ ὁμοίας συνθήκας ὡς εἰς Σουφλὶ Μαγούλαν, δηλαδὴ κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀρδευτικῆς τάφρου, ἐπεσημάνθησαν ταφαὶ μὲ καύσεις νεκρῶν καὶ εἰς τὴν θέσιν Πλατειὰ Μαγούλα Ζάρκου, περὶ τὰ 30 χλμ. πρὸς Δ. τῆς Λαρίσης[6]. Αἱ ταφαὶ εὑρέθησαν εἰς ἀπόστασιν περίπου 500 μ. πρὸς Β. τῶν παρυφῶν τῆς μαγούλας καὶ τὰ κεκαυμένα ὀστᾶ εἶχον τοποθετηθῇ ἐντὸς τεφροδόχων ἀγγείων, χρονολογουμένων ἐκ τοῦ τύπου των (Σχέδ. 2), εἰς τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχήν (ρυθμὸς Τσαγγλίου)[7]. Ἐδῶ δηλαδὴ ἔχομεν ἓν κανονικὸν νεκροταφεῖον τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς.

Εὑρέθησαν συνολικῶς ἓξ ὁμάδες ἀγγείων περιεχόντων τὰ κεκαυμένα ὀστᾶ τῶν νεκρῶν, πλησίον τινῶν τῶν ὁποίων εὑρέθη καὶ μικρὸν συνοδεῦον ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον δὲν περιεῖχεν ὀστᾶ (Σχέδ. 2. Πίν. 383 δ). Τὰ ἀγγεῖα εὑρέθησαν εἰς βάθος περίπου 1.50 μ., εἰς τὸν πυθμένα τῆς τάφρου, παρὰ τὴν βόρειον παρειὰν αὐτῆς, εἰς μίαν ἔκτασιν περίπου 20 μ. καὶ πρὸς Α. τῶν λειψάνων λιθοκτίστου τοίχου, εὑρεθέντος εἰς τὸν πυθμένα τῆς τάφρου καὶ βαίνοντος διαγωνίως πρὸς αὐτήν. Λόγῳ τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους τὰ ἀγγεῖα εὑρέθησαν εἰς πολὺ κακὴν κατάστασιν διατηρήσεως. Ἐξ αἰτίας τοῦ μεγάλου ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὸ ἀνωτέρω εὕρημα ἀπεφασίσθη ἡ διενέργεια συστηματι-

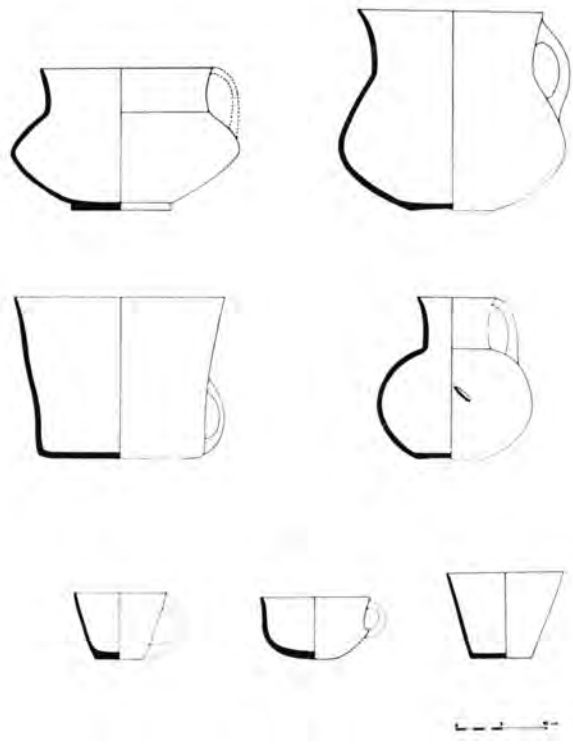

Σχέδ. 2. Πλατειὰ Μαγούλα Ζάρκου. Τομαὶ ἀγγείων τοῦ νεολιθικοῦ νεκροταφείου.

5. ΑΔ 30 (1975) καὶ ΑΔ 31 (1976): Χρονικά (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

6. Βλ. μίαν πρώτην παρουσίασιν τῶν εὑρημάτων ἐκ Πλατειᾶς Μαγούλας Ζάρκου καὶ εἰς ΑΑΑ, ἔ.ἀ.

7. H. Hauptmann καὶ V. Milojcic, Die Funde der Frühen Dimini-Zeit aus der Arapi-Magoula Thessalien, σ. 21 καὶ Beilage I.

κῆς ἀνασκαφῆς τοῦ νεκροταφείου εἰς τὸ μέλλον[8].

Εἶναι προφανὴς ἡ σημασία τῶν εὑρημάτων ἐκ Σουφλὶ Μαγούλας καὶ Πλατειᾶς Μαγούλας Ζάρκου διὰ τὴν μελέτην τῆς καταγωγῆς τοῦ ἐθίμου τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν ἐν Ἑλλάδι, τὸ ὁποῖον παλαιότερον ἐθεωρεῖτο ὅτι ἤρχιζεν ἀπὸ τοὺς γεωμετρικοὺς ἢ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους.

ΦΑΡΣΑΛΑ

Προϊστορικὸς οἰκισμὸς Ἀχιλλείου

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1974, μὲ διακοπὰς λόγῳ τῶν γεγονότων τῆς εἰσβολῆς εἰς Κύπρον, ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸν νεολιθικὸν οἰκισμὸν Ἀχιλλείου Φαρσάλων, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς καθηγητρίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Los Angeles, κ. Marija Gimbutas καὶ μὲ τὴν συνεργασίαν τῆς Ἐφορείας. Ἠρευνήθησαν, ἐντὸς τεσσάρων κυρίων ἀνασκαφικῶν τετραγώνων περὶ τὸ κέντρον καὶ διὰ τομῶν εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ οἰκισμοῦ, στρώματα τῆς μέσης καὶ ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς μέχρι τοῦ στερεοῦ, μὲ ἀφθονίαν ἐνδιαφερόντων κινητῶν εὑρημάτων. Προκαταρκτικὴ ἔκθεσις τῶν ἀποτελεσμάτων καὶ τῶν δύο ἀνασκαφικῶν περιόδων 1973 καὶ 1974 ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τῆς κ. Gimbutas εἰς τὸ περιοδικὸν Journal of Field Archaeology I (1974), σ. 277-302. Τὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης πρὸς συντήρησιν καὶ μελλοντικὴν ἔκθεσιν.

Λόφος Ἁγίας Παρασκευῆς

Κατὰ διενεργηθεῖσαν ἀνασκαφὴν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Βασ. Τουρμούσογλου, ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ λόφου Ἁγίας Παρασκευῆς Φαρσάλων, κατόπιν αἰτήσεως τοῦ ἰδιοκτήτου δι' ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς καὶ ἐπειδὴ ἦτο ἐμφανὴς ἐντὸς αὐτοῦ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἀρχαίων λειψάνων, ἀπεκαλύφθη ἡ βάσις ἑνὸς πύργου τοῦ ἀρχαίου τείχους τῶν Φαρσάλων μετὰ τῆς ἀρχῆς τῶν ἑκατέρωθεν αὐτοῦ σκελῶν τοῦ τείχους (Πίν. 384 α-δ).

Ὁ πύργος, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἑδράζεται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἀποτελεῖται δὲ ἀπὸ μίαν κατωτέραν σειρὰν ἀδρῶς εἰργασμένων ὀγκολίθων, διὰ τὴν ἔδρασιν τῆς ἀνωδομῆς, καὶ ἀπὸ τὴν ἀνωδομήν· ἐξ αὐτῆς σώζεται μόνον ὁ κατώτερος δόμος, ἐκ κυβολίθων λευκοφαίου ἐντοπίου λίθου, καὶ μόνον εἷς κυβόλιθος εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ πύργου ἐκ τοῦ δευτέρου δόμου τῆς ἀνωδομῆς (Πίν. 384 α, δ). Ὁ πύργος ἔχει μῆκος 6.60 μ. (ἀπὸ Β. πρὸς Ν., δηλαδὴ κατὰ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ τείχους) καὶ πλάτος 5.60 μ., τὸ δὲ ὕψος τοῦ πρώτου δόμου τῆς ἀνωδομῆς εἶναι 0.50 μ. Οἱ τοῖχοι τῶν τεσσάρων πλευρῶν του εἶναι κατεσκευασμένοι ἀπὸ ἰσοϋψεῖς ὀγκολίθους, εἰργασμένους κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ὡς καὶ κατὰ τὴν ἄνω καὶ κάτω ἐπιφάνειάν των, ἐσωτερικῶς δὲ εἶναι πεπληρωμένος διὰ μεγάλων καὶ μικροτέρων ἀκανονίστων λίθων ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ.

Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον εἶναι ᾠκοδομημένα καὶ τὰ σκέλη τοῦ τείχους. Ἐξ αὐτῶν τὸ πρὸς Ν. τοῦ πύργου σώζεται εἰς μῆκος 7.70 μ. κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν του, εἰς τὴν ὁποίαν διασώζει δύο δόμους ἐκ τῶν κυβολίθων τῆς ἀνωδομῆς, ἐνῷ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευράν του σώζεται μόνον εἰς μῆκος 4 μ. ὁ κατώτερος δόμος ἐκ τῆς ἀνωδομῆς του. Τὸ πρὸς Β. τοῦ πύργου τμῆμα τοῦ τείχους ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 5.50 μ. καὶ συνεχίζεται πρὸς Β. Σώζεται μόνον ὁ κατώτερος δόμος τῆς ἀνωδομῆς του, ἐκτὸς τοῦ σημείου ὅπου ἐφάπτεται τοῦ πύργου καὶ ὅπου σώζονται τρεῖς κυβόλιθοι ἐκ τοῦ δευτέρου δόμου. Σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ὁ κατώτερος δόμος τοῦ σκέλους αὐτοῦ τοῦ τείχους εὑρίσκεται κατὰ 0.50 μ. περίπου χαμηλότερον τοῦ ἀντιστοίχου δόμου τοῦ πύργου (Πίν. 384 β) καὶ τοῦτο λόγῳ τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους πρὸς Β. Καὶ τὰ δύο σκέλη τοῦ τείχους ἑκατέρωθεν τοῦ πύργου ἔχουν πλάτος 2.70 μ. καὶ ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ, δηλαδὴ τὸ πρὸς τὴν πόλιν, τῆς ἀντιστοίχου πλευρᾶς τοῦ πύργου.

Τὸ τεῖχος κατέρχεται πρὸς Β., πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ Ἀπιδανοῦ, ὅπου καὶ σώζεται ὁ βορειότερος πύργος τοῦ τείχους, εἰς τὸ οἰκόπεδον ἀδελφῶν Τζιουβάρα, ὁμοίων διαστάσεων[9]. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ οἰκόπεδον Β. Τουρμούσογλου, ἀπετυπώθησαν λεπτομερῶς, ὑπὸ τοῦ Τεχνικοῦ Γραφείου κ. Στωικίδη, οἱ δύο προμνημονευθέντες πύργοι καὶ τὰ λοιπὰ σωζόμενα εἰς τὴν ἀνωτέρω θέσιν λείψανα τοῦ τείχους, ἐγένετο δὲ καὶ λεπτομερὲς τοπογραφικὸν σχέδιον ὁλοκλήρου τοῦ λόφου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἀρχαίων λειψάνων (Σχέδ. 3), ἐξηρτημένον ἐκ τοῦ κρατικοῦ τριγωνομετρικοῦ δικτύου, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις διὰ τὴν εὔκολον τοποθέτησιν ἐντὸς τοῦ σχεδίου καὶ τῶν τυχὸν εἰς τὸ μέλλον ἀποκαλυφθησομένων εἰς τὴν περιοχὴν ἀρχαίων λειψάνων. Ὁ λόφος τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, λόγῳ τῆς γειτνιάσεώς του πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ Ἀπιδανοῦ καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρξεως ἱερῶν, ὡς τοῦ Θαυλίου Διός, φαίνεται ὅτι ἦτο σημαντικὴ θέσις τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ οἰκόπεδον Β. Τουρμούσογλου ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰ εἰς τυχαίαν θέσιν εὑρεθέντα, πρὸς Α. τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ τείχους, ἐπίκρανον παραστάδος καὶ μαρμαρίνην στήλην, ὕψ. 1.15 μ., μὲ ὀξυκόρυφον τοξωτὴν ἄνω ἀπόληξιν καὶ τὸ κάτω τμῆμα της ἄπεργον διὰ στερέωσιν. Δὲν σώζει ἐπιγραφὴν καὶ πιθα-

8. ΑΔ 31 (1976): Χρονικὰ (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

9. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 567 ἔκθεσιν πεπραγμένων 1973.

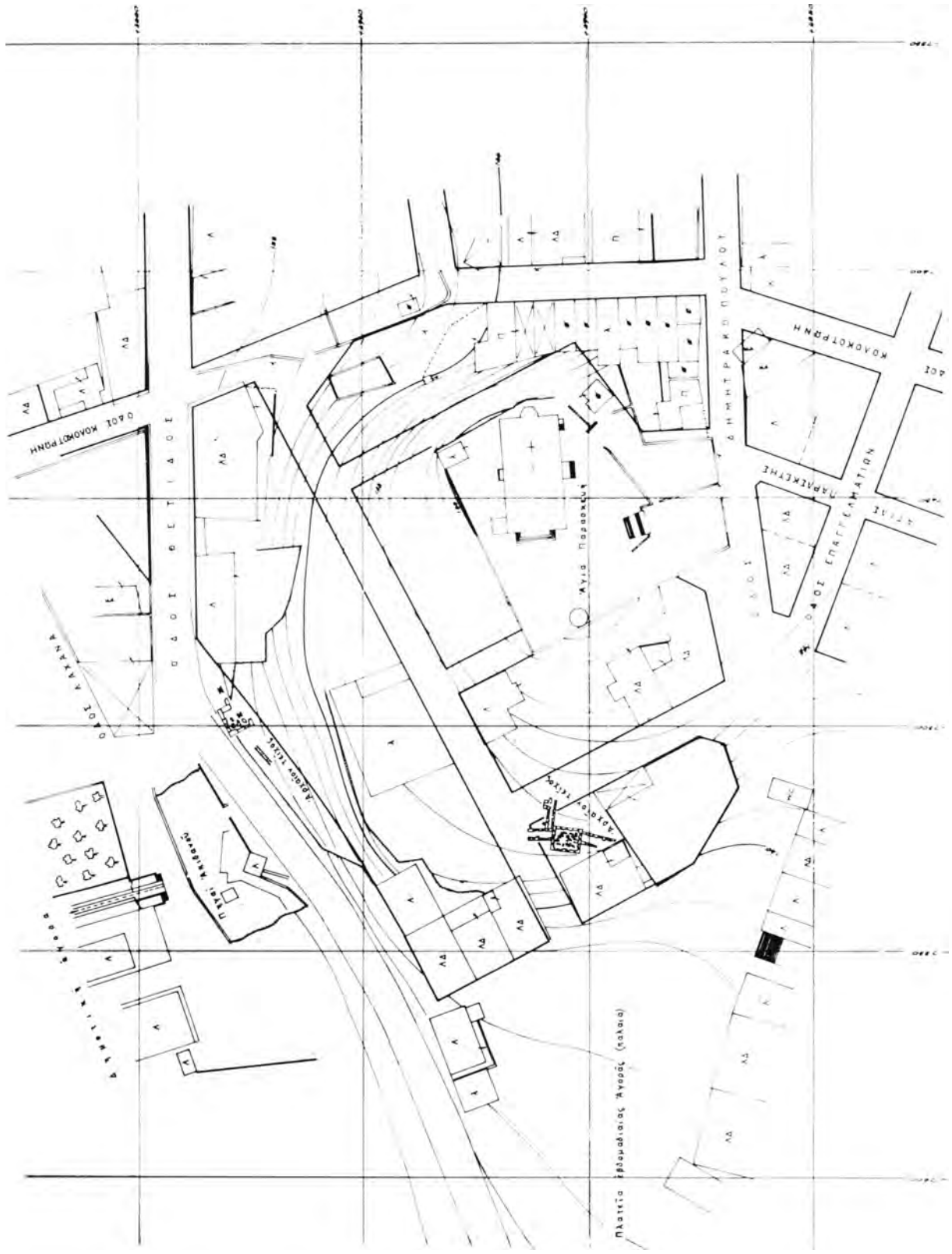

Σχέδ. 3. Ὑψομετρικὴ ὁριζοντιογραφία ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ἁγίας Παρασκευῆς Φαρσάλων.

νῶς εἶναι ὅρος, ἴσως τοῦ χώρου τοῦ ἐκεῖ πλησίον εὑρισκομένου ἱεροῦ τοῦ Θαυλίου Διός[10]. Ἐκ τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ πύργου καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίχωσιν θεμελιώσεως περισυνελέγησαν ὄστρακα κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων ὡς καὶ θραύσματα εἰδωλίων. Ἐξ αὐτῶν καὶ ἐξ οἰκοδομικῶν στοιχείων, ὡς αἱ χαρακτηριστικαὶ αὐλακώσεις εἰς τὰς γωνίας τοῦ πύργου, ἀνάγεται ἡ κατασκευή του εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ.

Κατὰ δοκιμαστικὴν τομὴν δι' ἔρευναν τῆς ὑποθεμελιώσεως τοῦ πύργου, ὡς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τείχους, ἦλθον εἰς φῶς καὶ προϊστορικὰ ὄστρακα καὶ δὴ ὅλων τῶν φάσεων τῆς χαλκοκρατίας ὡς καὶ τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς (ρυθμοῦ Διμηνίου), μαρτυροῦντα διὰ τὴν προϊστορικὴν κατοίκησιν εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν τῶν Φαρσάλων. Προϊστορικὰ ὄστρακα καὶ εἷς ΜΕ τάφος εἶχον εὑρεθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀμέσως πρὸς Δ. τοῦ πύργου, ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Περσεφόνης Γκέβρου[11]. Ἐπίσης κατὰ τὸ 1974 εὑρέθησαν ὄστρακα τῆς χαλκοκρατίας καὶ νεολιθικά, εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα ὑπεράνω τοῦ φυσικοῦ βράχου, καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἀπ. Τσάρα, εὑρισκομένου περὶ τὰ 40 μ. ἀνατολικώτερον τοῦ πύργου. Εἰς τὸ οἰκόπεδον αὐτό, πλὴν τῶν στρωμάτων τῆς προϊστορικῆς κατοικήσεως καὶ ὀστράκων μεταγενεστέρων ἐποχῶν, οὐδὲν λείψανον κτίσματος εὑρέθη. Ἡ καταστροφὴ τῶν λειψάνων ἐκ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, παρὰ τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου, ὀφείλεται εἰς ἰσοπέδωσιν τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ λόφου, ἡ ὁποία ἐγένετο πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς περιοχῆς Φωκίωνος Ἀλεξίου.

Τέλος, σημειώνομεν ἐδῶ ὅτι, λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Β. Τουρμούσογλου πύργου, διὰ τὴν τοπογραφίαν τῶν ἀρχαίων Φαρσάλων, ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας ἡ διατήρησις τοῦ πύργου ὡς ἔχει, ἀπαλλοτριουμένου τοῦ οἰκοπέδου Β. Τουρμούσογλου.

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΓΑΛΛΗΣ

ΦΑΡΣΑΛΑ

Λόφος Φρουρίου

Περιορισμένη δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διενεργήθηκε στὶς θέσεις Πλάτωμα καὶ Εἰκονισματάκι τῶν βόρειων κλιτύων τοῦ λόφου Φρούριον Φαρσάλων (ἀρχαία ἀκρόπολη Φαρσάλων), οἱ ὁποῖες ἀπέχουν μεταξύ τους 500 μ. καὶ βρίσκονται περίπου 150 μ. νότια τῆς σημερινῆς πόλεως. Τὶς θέσεις αὐτὲς ὑπέδειξε ὁ κάτοικος Φαρσάλων κ. Χαρίλαος Πετρίδης, ὁ ὁποῖος βρῆκε ἐπιφανειακὰ ἀρκετὰ πήλινα εἰδώλια καὶ πλακίδια καὶ τὰ παρέδωσε στὸ Μουσεῖο Λαρίσης. Ἡ ἀνασκαφὴ παρουσίασε μεγάλες δυσκολίες ἐξαιτίας τῆς ἰσχυρῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς πυκνῆς δεντροφυτεύσεως. Τελικὰ ἀποκαλύφθηκαν δύο ἀποθέτες ἱεροῦ μὲ ἄφθονα πήλινα εἰδώλια καὶ πλακίδια, οἱ ὁποῖοι ὀνομάσθηκαν Α καὶ Β.

Ὁ ἀποθέτης Α (στὴ θέση Πλάτωμα) εἶχε δημιουργηθεῖ μέσα σὲ φυσικὴ κοιλότητα τοῦ βράχου. Πρὸς τὴ νότια πλευρά του, ὅπου οἱ ἐπιχώσεις εἶναι ἀρκετὰ μεγάλες, λόγω τῆς ἰσχυρῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους, ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ὁλοκληρώθηκε. Στὴ βόρεια καὶ δυτικὴ πλευρά του εἶχαν κατασκευασθεῖ μικρὰ ἀντερεισματικὰ τοιχάρια ἀπὸ ἀργοὺς λίθους, τὰ ὁποῖα εἶχαν διαστάσεις, τὸ μὲν βόρειο μῆκος 3.90, ὕψος 0.25 μ. καὶ πλάτος 0.35 μ. τὸ δὲ δυτικό, μῆκος 2.70, ὕψος 0.15 μ. καὶ πλάτος 0.60 μ. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ ὁριζόταν ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοῖχο παρακείμενου κτιρίου, τοῦ ὁποίου μὲ διερευνητικὲς τομὲς ἀποκαλύφθηκε ἡ ἄνω σειρὰ δόμων μέρους τοῦ δυτικοῦ καὶ τοῦ βόρειου τοίχου. Οἱ διαστάσεις τῶν τμημάτων τῶν τοίχων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν εἶναι τοῦ μὲν δυτικοῦ, μῆκος 5.10 μ. καὶ πλάτος 0.55 μ., τοῦ δὲ βόρειου, μῆκος 4.40 μ. καὶ πλάτος 0.55 μ. Ἐξαιτίας τοῦ περιορισμένου καὶ δοκιμαστικοῦ χαρακτήρα τῆς ἀνασκαφῆς στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲ στάθηκε δυνατὸ νὰ διακριβωθεῖ ὁ προορισμὸς τοῦ κτιρίου αὐτοῦ καὶ νὰ καθορισθεῖ ἡ χρονολογία του.

Ἡ μορφὴ τοῦ ἀποθέτη ἀποκαλύφθηκε μὲ τὴ διάνοιξη ἑνὸς ἀνασκαφικοῦ τετραγώνου, διαστ. 4 × 4 μ. καὶ βάθ. 0.65 μ., ὅπου βρέθηκε ὁ φυσικὸς βράχος (Πί ν. 385 στ). Στὴν ἐπίχωση βρέθηκαν ἀρκετὰ τεμάχια σπασμένων κεράμων καὶ μεγάλων ἀγγείων, μικρὰ ἀναθηματικὰ πήλινα ἀγγεῖδια, πήλινα πλακίδια μὲ παράσταση κάπρων καὶ ἵππων καὶ πολυάριθμα πήλινα εἰδώλια.

Τὰ εἰδώλια ἀπεικονίζουν πτηνὰ καὶ ζῶα, κυρίως κάπρους καὶ ἵππους (Πί ν. 385 α), καὶ ἀνδρικὲς καὶ γυναικεῖες μορφὲς σὲ διάφορους τύπους.

Οἱ ἀνδρικὲς μορφὲς διακρίνονται στοὺς ἑξῆς τύπους:

(α) Ἀνακεκλιμένες μορφές (Πί ν. 385 β). (β) Ὄρθια μορφή, ἡ ὁποία φορᾶ ἱμάτιο καὶ κρατᾶ μὲ τὸ δεξὶ χέρι φιάλη (Πί ν. 385 γ, δεξιά). (γ) Ὄρθια μορφὴ ποὺ κρατᾶ μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι ἀσπίδα καὶ μὲ τὸ δεξὶ πιθανῶς δόρυ (Πί ν. 385 δ, ἄνω σειρά).

Οἱ κυριώτεροι τύποι γυναικείων μορφῶν εἶναι οἱ ἑξῆς: (α) Ὄρθια μορφὴ ποὺ κρατᾶ τὸ ἱμάτιο μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι μπροστὰ στὸ στῆθος (Πί ν. 385 δ, κάτω σειρά). (β) Μορφὴ κουροτρόφου. (γ) Μορφὴ ὑδριαφόρου (Πί ν. 385 δ, μεσαία σειρά). (δ) Μορφὴ καθισμένη (Πί ν. 385 ε). (ε) Μορφὴ ποὺ φορᾶ χιτώνα καὶ ἱμάτιο (Πί ν. 385 γ, ἀριστερά). (στ) Προτομές.

10. ΠΑΕ 1907, σ. 151-153.

11. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 566 ἑκθεσιν πεπραγμένων 1973.

Στὴν ἐπίχωση τοῦ ἀποθέτη βρέθηκαν ἐπίσης δύο χάλκινα νομίσματα, Γυρτώνης καὶ Φαρσάλων, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦν τὴν κατασκευή του στὸ β΄ μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ ἀποτελοῦν ἔτσι terminum ante quem γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν εὑρημάτων. Οἱ τύποι τῶν εἰδωλίων αὐτῶν μποροῦν μὲ σχετικὴ ἀσφάλεια νὰ ἀποδοθοῦν σὲ ἱερὸ τῆς θεᾶς Δήμητρας. Ἀπὸ κοντινὴ ἄλλωστε θέση, στὶς ὑπώρειες τοῦ λόφου, προέρχονται ἀξιόλογα εὑρήματα ἀπὸ ἄλλο ἀποθέτη, τὰ ὁποῖα χωρὶς ἀμφιβολία σχετίζονται μὲ τὴ Δήμητρα[12] καὶ δὲν ἀποκλείεται τὰ εὑρήματα τοῦ ἀποθέτη Α νὰ ἀποτελοῦν μία φάση τῆς ζωῆς τοῦ ἴδιου ἱεροῦ τῆς θεᾶς.

Ὁ ἀποθέτης Β βρέθηκε στὴ θέση Εἰκονισματάκι. Ἡ θέση ὀνομάζεται ἔτσι ἀπὸ κοίλωμα στὸ βράχο σὰν ναϊδιόσχημη κόγχη (Π ί ν. 386 α). Ὁ ἀποθέτης βρέθηκε μόλις 15 μ. πρὸς Β. καὶ κάτω ἀπ' αὐτό, προφανῶς δὲ ἔχει ἄμεση σχέση μὲ αὐτό.

Ὁ ἀποθέτης Β ὁριζόταν στὶς τρεῖς πλευρές του, ἀνατολική, νότια καὶ δυτική, ἀπὸ τὸ φυσικὸ βράχο, ἐνῶ ἀπὸ τὴ βόρεια περικλειόταν ἀπὸ μικρὸ ἀντερεισματικὸ τοιχάριο μὲ ἀργοὺς λίθους, μήκ. 2.10, ὕψ. 0.20 μ. καὶ πλ. 0.40 μ. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐδῶ προχώρησε σὲ βάθος 0.75 μ. ὡς τὸ φυσικὸ βράχο, ὁ ὁποῖος στὴν ἐπάνω ἐπιφάνεια εἶχε ἀποκοπεῖ καὶ εὐθυγραμμισθεῖ. Στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῆς νότιας πλευρᾶς εἶχαν δημιουργηθεῖ μικρὲς ἐσοχὲς στὸ βράχο πιθανῶς γιὰ τὴν τοποθέτηση ἀναθημάτων (Π ί ν. 386 β).

Στὴν ἐπίχωση τοῦ ἀποθέτη, ἀνάμεσα σὲ λίθους καὶ σπασμένα μεγάλα ἀγγεῖα, βρέθηκαν πολυάριθμα πήλινα εἰδώλια καὶ πλακίδια καὶ ἐλάχιστα μονόχρωμα ἀγγείδια, κυρίως ἀμφορίσκοι καὶ ὑδρίσκες. Τὰ πλακίδια ἀπεικονίζουν νέους ποὺ ἀθλοῦνται (πύκτες;) καὶ ὄρθιες νεανικὲς γυναικεῖες μορφές (Π ί ν. 386 γ).

Τὰ εἰδώλια ζώων εἶναι ἐλάχιστα καὶ παριστάνουν συνήθως κάπρους, ἐνῶ τὰ εἰδώλια μὲ ἀπεικόνιση γυναικείων μορφῶν εἶναι πολυάριθμα καὶ διακρίνονται στοὺς ἑξῆς τύπους:

(α) Μορφὴ καθισμένη ἐπάνω σὲ βράχο, ἡ ὁποία φορᾶ χιτώνα καὶ ἱμάτιο καὶ κάμπτει τὸ δεξί της χέρι κάτω ἀπὸ τὸ στῆθος, ἐνῶ μὲ τὸ ἀριστερὸ στηρίζει τὸ κεφάλι. Στὸ κεφάλι φορᾶ καλύπτρα καὶ πλατὺ πόλο. Ἀριστερὰ τῆς γυναικείας μορφῆς παριστάνεται στήλη πάνω στὴν ὁποία κάθονται πτηνά[13] (Π ί ν. 386 δ - ε). (β) Ἔνθρονη μορφή, ἡ ὁποία κρατᾶ ζῶο καὶ φέρει στὸ κεφάλι πλατὺ πόλο. (γ) Προτομή (Π ί ν. 387 α). (δ) Ὄρθια μορφή (Π ί ν. 387 β).

Τὰ εἰδώλια τοῦ ἀποθέτη αὐτοῦ, ἐξαιτίας κυρίως τῆς τυπολογικῆς σχέσεως τῶν καθισμένων γυναικείων μορφῶν μὲ τὰ ἀντίστοιχα εἰδώλια τοῦ τύπου τῆς «Ταναγραίας»[14], μποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν χρονολογικὰ στὸ τέλος τοῦ 4ου ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Λόγω τοῦ δοκιμαστικοῦ χαρακτήρα τῆς ἀνασκαφῆς στοὺς δύο ἀποθέτες ἡ ἔρευνα δὲν ὁλοκληρώθηκε καὶ δὲ στάθηκε ἔτσι δυνατὸ νὰ ἐντοπιστεῖ καὶ νὰ καθοριστεῖ ἡ μορφὴ τοῦ ἱεροῦ. Ἡ περιορισμένη μόνο δοκιμὴ στὸ χῶρο ἀνάμεσα στοὺς δύο ἀποθέτες ἀποκάλυψε τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους ἑνὸς μεγάλου κτιρίου, διαστ. 8.50 × 5.90 μ.

Ἐπιφανειακὰ εὑρήματα ἀπὸ τὸν λόφο Φρουρίου

Στὴν περιοχὴ τοῦ ἀποθέτη Α βρέθηκε ἐπιφανειακὰ μικρὸ χάλκινο κυκλικὸ ἔλασμα, διαμ. 0.07 μ., τὸ ὁποῖο παρουσιάζει ἀρκετὲς φθορές. Ἕνα τμῆμα ἔχει ἀποκοπεῖ τελείως (Π ί ν. 387 δ). Στὴν κύρια ἐπιφάνειά του σώζονται δύο στίχοι ἀρχαϊκῆς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς, ἐνῶ διακρίνονται ἴχνη καὶ τρίτου. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

. . . *[E]*
[Y]IEN
□ *INA*

Τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων εἶναι 0.008 μ. Ἀπὸ μικρὴ ὀπὴ ποὺ φέρει τὸ ἔλασμα ὑποθέτουμε ὅτι ἀρχικὰ χρησιμοποιόταν ὡς περίαπτο.

Ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ τῶν βόρειων κλιτύων τοῦ λόφου Φρούριον Φαρσάλων (περιοχὴ ἀποθετῶν) προέρχεται πήλινη μήτρα, ἡ ὁποία παραδόθηκε ἀπὸ τὸ φιλάρχαιο γιατρὸ τῆς Λάρισας κ. Κωνστ. Χουλιάρα, καὶ ἕνα ἐνδιαφέρον πήλινο ἀρχαϊκὸ εἰδώλιο, τὸ ὁποῖο παραδόθηκε ἀπὸ μαθητὴ τοῦ Γυμνασίου Φαρσάλων. Ἡ πήλινη μήτρα, μήκ. 0.145 καὶ πλ. 0.065 μ., χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν κατασκευὴ πήλινων εἰδωλίων ὄρθιας νεανικῆς γυναικείας μορφῆς, μὲ ἱμάτιο καὶ χιτώνα (Π ί ν. 387 γ). Τὸ πήλινο εἰδώλιο σώζεται σὲ ὕψος 0.045 μ. Ἔχει μεγάλα, ἴσια μάτια, τριγωνικὸ πρόσωπο καὶ πλούσια κόμη, ἡ ὁποία δημιουργεῖ στὸ μέτωπο μικρὰ κυκλικὰ βοστρυχίδια καὶ στὰ πλάγια κάθετους πλοκάμους. Στὸ πίσω μέρος ἡ κόμη πέφτει μακριὰ καὶ διαμορφώνεται ἀπὸ ὁριζόντιες καὶ κάθετες γραμμές (Π ί ν. 387 ε). Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ συνηγοροῦν γιὰ τὴν πρωιμότητα τοῦ εἰδωλίου.

ΚΑΡΔΙΤΣΑ

Περιοχὴ Μητροπόλεως

Κατὰ τὴν ἐκτέλεση ἐργασιῶν ἰσοπεδώσεως τοῦ ἀγροῦ Κωνστ. Ἀλεξανδρῆ, στὴν κοινοτικὴ περι-

12. Δ. Ρ. Θεοχάρης, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 254. Ἀλεξάνδρας Δάφφα-Νικονάνου, Θεσσαλικὰ ἱερὰ Δήμητρος καὶ κοροπλαστικὰ ἀναθήματα, 1973, σ. 26 κ.ἑ.

13. F. Winter, Die Typen der figürlichen Terrakotten, Band III 2, σ. 108, εἰκ. 1, 2, 3.

14. R. A. Higgins, Greek Terracottas, 1967, σ. 97 κ.ἑ.

φέρεια Μητροπόλεως Καρδίτσας, ἀποκαλύφθηκε τμῆμα τοῦ ἑλληνιστικοῦ νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας Μητροπόλεως. Διενεργήθηκε περιορισμένη σωστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία ἀποκάλυψε συνολικὰ δεκαοκτὼ τάφους (ἀριθ. 1-18) ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς (1-3) ἦταν λίθινες σαρκοφάγοι καὶ οἱ ὑπόλοιποι δεκαπέντε (4-18) κεραμοσκεπεῖς. Οἱ σαρκοφάγοι, διαστ. 2.05 × 0.85 μ., εἶχαν συληθεῖ καὶ εἶχαν καταστραφεῖ σχεδὸν ἐντελῶς. Μόνο μικρὸ τμῆμα, ὕψ. 0.15 μ., τῶν τοιχωμάτων τους σώθηκε. Οἱ κεραμοσκεπεῖς τάφοι ἦταν μὲν ἀσύληтοι ἀλλὰ λόγω τῆς συνεχοῦς ἀρόσεως τοῦ ἀγροῦ παρουσίαζαν ἀρκετὲς φθορές. Σὲ ὁρισμένους ἀπὸ αὐτοὺς οἱ καλυπτῆρες κέραμοι εἶχαν διασκορπισθεῖ. Οἱ σκελετοὶ σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις βρέθηκαν σὲ σαθρὴ κατάσταση. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς τάφους αὐτοὺς ἦταν ἀκτέριστοι ἢ φτωχοὶ σὲ κτερίσματα. Ὁ σπουδαιότερος ἦταν ὁ τάφος 16, ὁ ὁποῖος βρέθηκε μισοκαταστραμμένος. Περιεῖχε ψήφους περιδεραίου ἀπὸ ὑαλόμαζα, πήλινη δακρυδόχο καὶ ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων μὲ μορφὴ κεφαλῆς κριοῦ, ἐξαιρετικῆς τέχνης (Π ί ν. 387 στ). Τὰ μάτια τῶν κριῶν ἦταν ἀπὸ ἔνθετη ὕλη ἡ ὁποία χάθηκε. Μέσα στὸν ἴδιο τάφο βρέθηκε καὶ χάλκινο νόμισμα Μαγνήτων ποὺ τὸν χρονολογεῖ στὸ β΄ μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

Ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους τάφους μόνο ὁ 14 καὶ ὁ 18 εἶχαν ἄξια λόγου κτερίσματα. Ὁ 14 περιεῖχε ἐνδιαφέρον χάλκινο κάτοπτρο καὶ ὁ 18 σιδερένιο δακτύλιο. Ἡ ἀνεύρεση τῶν τάφων αὐτῶν, ἰδιαίτερα τοῦ 16, δείχνει τὴ σπουδαιότητα τοῦ νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας Μητροπόλεως, τὸ ὁποῖο κατὰ καιροὺς ἔδωσε ἄφθονα τυχαῖα εὑρήματα, ἀφοῦ ἄλλωστε ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ ἀναφέρεται ὅτι βρέθηκαν στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα λαμπρὰ χρυσὰ εὑρήματα ἀπὸ τὸν Α. Ἀρβανιτόπουλο[15].

ΛΘΛΝ. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ - ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ἄφθονα ὑπῆρξαν καὶ κατὰ τὸ 1974 τὰ τυχαῖα εὑρήματα ἐκ διαφόρων θέσεων τῆς Ἐφορείας, τῶν πλέον ἀξιολόγων ἐκ τῶν ὁποίων γίνεται κατωτέρω συντομωτάτη μνεία κατὰ περιοχὰς προελεύσεως.

ΛΑΡΙΣΑ

Ὑπὸ τοῦ κατοίκου Λαρίσης κ. Μιχαὴλ Ἀναστασιάδου παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης:

Τμῆμα τιμητικῆς ἐπιγραφῆς, σωζ. ὕψ. 0.26 μ. (Π ί ν. 388 α) καὶ διασωζούσης τὴν ἐπιγραφήν:

. . . . . Ἀντιλαΐδαν
[ταγ]ευόντων Εὐηθίδου
Λεοντίσκου, Φιλοδημίδου
Λαμοφιλίδου, Εὐνόμου
Ἀσάνδρου, Πατροκλέα
Ἀγαθοκλέους, Ξενολάου
Ἀντιγένους

Τμῆμα μεγάλης ἀπελευθερωτικῆς ἐπιγραφῆς, ὕψ. 0.86 μ. (Π ί ν. 388 γ), διασωζούσης τοὺς τελευταίους 25 στίχους καὶ χρονολογουμένης εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου:

. . . . . ΤΑΑ
. . . . . [οι τ]οῦ Ἀντιόχου καὶ Ἀρ-
. . . . . ν ὑπὸ Κρατησίδος τῆς
. . . . . ος καὶ Κρίτωνος καὶ Ἡγησι-
. . . . . ς. Ὁμολώου· Εὐπορία
[ἀπ]ὸ ὁ Νεικοκράτους τοῦ Φιλοξενί-
[δ]ου, φύσει δὲ Μονίμου. Ἱπποδρομ[ί]
[ο]υ· Διονυσία ἀπὸ Συρίσκας τῆς
[Τ]ρύφωνος· Καλλιόπη ἀπὸ Μ. . . .
[τ]οῦ Διομήδους. Φυλλικο[ῦ]·
.ων καὶ Ἀγαθημερὶς ἀπὸ Ἡρα . . . .
.ου τοῦ Ἡρακλείδου τοῦ πρε[σβυτέ]
ρου· Νίκη ἀπὸ Θρασυλόχου το[ῦ Θρα-]
συλόχου· Φιλογένης ἀπὸ Σ. . . . .
ρου τοῦ Νικηφόρου καὶ Διοκλε[ίας]
τῆς Νικηφόρου· Ρούφα ἀπὸ Α. . . .
καὶ Μενεδήμου καὶ Ἀριστο . . . .
τῶν Κέββου·Σεμέλη ἀπὸ Ἀγα[θο]
κλέους τοῦ Ἀβρύλλης τοῦ πρεσβυτ[έ]
ρου·Μανί(α) ἀπὸ Χεφάλου τοῦ Ἱππολόχου
καὶ Αὐτοκράτας καὶ Ἡγησαρέτου καὶ
Φιλαινοῦς. Ἰτωνίου· Φιλήμων ἀπὸ
τοῦ κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν· Ζωσίμη
ἀπὸ Ἀντιόχου τοῦ Πρωτέου καὶ Πρωτέου
καὶ Ἀντιόχου

Ἀπὸ τὴν θέσιν τῶν γραμμάτων ἑκατέρωθεν τῆς λοξῆς ρωγμῆς, τὰ ὁποῖα ἀπέχουν μεταξύ των καὶ ὅταν ἀκόμη ἀνήκουν εἰς τὴν ἰδίαν λέξιν, συμπεραίνομεν ὅτι ἡ ρωγμὴ αὐτὴ ὑπῆρχεν ἐπὶ τοῦ λίθου καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅταν ὁ χαράκτης ἐχάρασσε τὴν ἐπιγραφήν.

Ἀμφότεραι αἱ ἀνωτέρω ἐπιγραφαὶ προέρχονται ἐκ Λαρίσης, ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ ναοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους.

Ἄλλη μία ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ τυχαίας θέσεως τῆς Λαρίσης εἶναι ἡ τοῦ Π ί ν. 388 β. Ἔχει σωζόμενον ὕψος 0.24, πλάτος 0.32 μ. καὶ διασώζει τμήματα ἐκ 17 στίχων:

15. Α. Σ. Ἀρβανιτόπουλος, ΠΑΕ 1909, σ. 171. ΠΑΕ 1911, σ. 337 κ.ἑ. καὶ ΑΜ XXXVII (1912), σ. 73 κ.ἑ.

*— — — —

Ἐκ τοῦ βορείου νεκροταφείου τῆς Λαρίσης, ἐκ τοῦ προμνημονευθέντος ἀγροῦ Στ. Σταμπουλτζῆ (βλ. ἀνωτέρω, σ. 573) προέρχεται ἡ, ὕψ. 1.20 μ., ἐπιτυμβία στήλη τοῦ Π ί ν. 390 δ, φέρουσα τὸ ὄνομα:

ΑΘΑΝΑ·Γ·Σ
ΝΙΚΩΝΙΔΑΙΑ

καὶ χαμηλότερον πάλιν τὴν ἐπίκλησιν:

ΕΡΜΑΟΥ ΧΘΟΝΙΩΙ

Τέλος, ἀπὸ ἐκσκαφὴν οἰκοπέδου τῆς Λαρίσης προέρχεται καὶ τὸ ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης, σωζ. ὕψ. 0.32 μ. (Π ί ν. 391 β), φερούσης ἐπιγραφὴν τῶν ὀψίμων ρωμαϊκῶν χρόνων (2ου ἢ 3ου αἰ. μ.Χ.):

ΑΛΙΠΑΤΟΣ ΛΥΚ[ΙΑΝ]
ΤΗΝ ΕΙΔΙΑΝ ΓΥΝΑ[ΙΚΑ]
ΜΝΕΙΑΣ ΧΑΡΙΝ ΗΡΩ[Σ]
ΧΡΗΣΤΕ ΧΑΙΡΕ
ΕΑΝ ΔΕ ΤΙΣ ΕΠΙΤ[ΟΛ-
ΜΗΣ]Η ΑΝΟΙΞΑΙ Χ . . .

Ἐκ τοῦ χωρίου Κάτω Ἀμυγδαλῆ, εὑρεθεῖσα κατὰ ἐργασίας ἰσοπεδώσεως εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας Χριστοφόρου Τζιμούρτου, προέρχεται ἐπιτυμβία στήλη, ὕψ. 1.50 μ., φέρουσα ἄτεχνον παράστασιν ἱππέως καὶ κάτωθεν αὐτῆς τρίστιχον ἐπιγραφήν:

ΑΦΡΟΔΕΚΤΩ ΦΙΛΟΛΟΓΟΝ
ΤΟΝ ΙΔΙ⟨Ο⟩Ν ΑΝΔΡΑ ΜΝΕΙΑΣ
ΧΑΡΙΝ ΗΡΩΣ ΧΗΣΤΕ Χ⟨Ι⟩ΡΕ

Χρονολογεῖται εἰς τὸν 3ον ἢ 4ον αἰ. μ.Χ.

Ὑπὸ τοῦ δικηγόρου κ. Εὐαγγ. Ἀγγελῆ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης τό, σωζ. ὕψ. 0.68 μ., ἄνω τμῆμα ἀναθηματικῆς στήλης εἰς τὴν Γῆν (Π ί ν. 391 γ), εὑρεθὲν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν θέσιν Δυὸ Μαγοῦλες Πλατυκάμπου. Ἐπιγραφή:

ΘΡΑΣΥΜΑΧΟ[Σ]
ΣΙΜΕΙΟΣ ΟΝΕ-
ΘΕΙΚΕ ΓΑ

Χρονολογεῖται εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ. Ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ εἰς τὴν Γῆν εἶναι γνωσταὶ καὶ ἐξ ἄλλων θέσεων τῆς Θεσσαλίας[18].

Ἐκ Νικαίας Λαρίσης, περισυλλεγεῖσα ἐκ τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας Βασ. Κατσανούλη, προέρχεται ἡ, σωζ. ὕψ. 0.34 μ. καὶ πλ. 0.52 μ., ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, ρωμαϊκῶν χρόνων, τοῦ Π ί ν. 391 α. Ἐπιγραφή:

ΙΟΥΛΙΑ ΑΠ-
ΟΛΛΩΝΙ

Ἐκ τῆς θέσεως Καστρὶ Τυρνάβου (ἀρχαία Φάλαννα), εὑρεθεῖσα κατὰ βαθεῖαν ἄροσιν τοῦ ἀγροῦ κ. Μπανιᾶ, προέρχεται ἡ, ὕψ. 0.62 μ., ἐπιτυμβία στήλη τοῦ Π ί ν. 391 δ, φέρουσα τὸ ὄνομα:

ΣΑΜΙΑΣ

Ἐκ Πετροπόρου Τρικάλων προέρχεται τὸ διαβρωμένον μαρμάρινον ἀγαλματίδιον τοῦ Π ί ν. 391 ε - ζ, σωζ. ὕψ. 0.34 μ., παριστῶν ἔφηβον φέροντα χλαμύδα. Παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης ὑπὸ τοῦ κατοίκου Πετροπόρου κ. Δημ. Χριστοδούλου.

Ἐκ Ματαράγκας Καρδίτσης προέρχεται ὁ, σωζ. ὕψ. 0.40 μ., λίαν διαβρωμένος κορμὸς τοῦ Π ί ν. 392 α - β.

Τέλος, ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ὅτι ὑπὸ τοῦ κατοίκου Ἀργυροπουλίου Τυρνάβου κ. Δημ. Πλευρίτου παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης ἓξ ἀγγεῖα, ἤτοι: μικρὰ ἀκόσμητος οἰνοχόη, μικρὸν ἄωτον κυάθιον, μελαμβαφὲς πῶμα ἀγγείου, δύο μόνωτα μελαμβαφῆ κυάθια (Π ί ν. 392 δ) καὶ ἓν μελαμβαφὲς δίωτον κυάθιον, διαμ. 0.09 μ. (Π ί ν. 392 γ). Πάντα ταῦτα εὑρέθησαν ἐντὸς τάφου, ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων οἰκίας τοῦ παραδόντος ἐντὸς τοῦ οἰκισμοῦ Ἀργυροπουλίου. Ὁ τάφος προφανῶς ἀνήκει εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς ἀρχαίας πόλεως, τὰ ἐρείπια τῆς ἀκροπόλεως τῆς ὁποίας εἶναι καὶ σήμερον ὁρατὰ εἰς τὴν θέσιν Καστρί, περὶ τὰ 1000 μ. πρὸς Β. τοῦ συγχρόνου οἰκισμοῦ. Τὰ ἐρείπια αὐτὰ ἀποδίδονται εἰς τὴν ὁμηρικὴν πόλιν Ἠλώνην, τὴν ὀνομασθεῖσαν κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους Λειμώνην[19], δύναται δὲ καὶ σήμερον νὰ παρακολουθήσῃ κανεὶς εἰς μεγάλην ἔκτασιν τὴν πορείαν τοῦ ἀρχαίου τείχους, τὰ ὑψηλότερα τμήματα τοῦ ὁποίου ἀτυχῶς κατεστράφησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη διὰ τὴν ἀνόρυξιν τῶν λίθων πρὸς οἰκοδόμησιν τοῦ συγχρόνου οἰκισμοῦ τοῦ Ἀργυροπουλίου.

ΕΛΑΤΕΙΑ

Εἰς τὸν ἀγρὸν Ἀρσένου Συρμακέζη, παρὰ τὰς ἀνατολικὰς παρυφὰς τοῦ συγχρόνου οἰκισμοῦ Ἐλατείας, εὑρέθη ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ ἀγροῦ ἡ, ὕψ. 1.53 μ., ἐπιτυμβία στήλη ἐκ λευκοῦ μαρμάρου τοῦ Π ί ν. 392 ε - στ. Φέρει ἀνάγλυφον παράστασιν βρεφοκρατούσης γυναικός, χρονολογουμένην ἐκ τῆς τεχνοτροπίας της εἰς τὸ β΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἡ στήλη, μετὰ ἀλλεπαλλήλους προσπαθείας τῆς Ἐφορείας καὶ ἀφοῦ προξενήθησαν εἰς αὐτὴν ἀρκεταὶ φθοραί, ἤτοι χάραξις ὁριζοντίων γραμμῶν εἰς τὴν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν καὶ ἀρχικῶν ὀνόματος εἰς τὸν πρὸ τῶν γονάτων τῆς καθημένης μορφῆς χῶρον (πρβλ. Π ί ν. 392 ε - στ), κατέστη τελικῶς δυνατὸν νὰ παραδοθῇ εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης. Ἡ στήλη ἀνήκει εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς ἀρχαίας Ἐλατείας, τὰ λείψανα τῆς ὁποίας εὑρίσκονται ἐπὶ ὑψώματος ὑπερκειμένου πρὸς Β. τοῦ συγχρόνου οἰκισμοῦ.

Τμῆμα τοῦ νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας Ἐλατείας ἐκτείνεται καὶ πρὸς Δ. τοῦ συγχρόνου οἰκισμοῦ, πα-

18. Πρβλ. IG IX 2, ἀριθ. 491. Ἐπίσης B. Helly, Gonnoi, II, σ. 203-204, ἀριθ. 203.

19. Πρβλ. R. Hope Simpson and J. F. Lazenby, The Catalogue of the Ships in Homer's Iliad, Oxford 1970, σ. 146-147.

ρὰ τὴν ὁδὸν ἀπὸ Ἐλατείας πρὸς Εὐαγγελισμόν. Ἐνταῦθα, εἰς τὴν βόρειον παρειὰν ρεύματος διερχομένου πρὸς Β. τῆς ὁδοῦ ὑπάρχουν κιβωτιόσχημοι τάφοι οἱ ὁποῖοι ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐσυλήθησαν παλαιότερον κατὰ κατακρημνίσεις τῆς παρειᾶς ταύτης τοῦ ρεύματος (Πίν. 393 α - β).

Στήλας προερχομένας ἐκ τοῦ νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας Ἐλατείας καὶ μεταφερθείσας ἐκεῖθεν πρὸ ἐτῶν ἐπεσημάναμεν καὶ εἰς αὐλὰς οἰκιῶν τοῦ συγχρόνου οἰκισμοῦ. Οὕτω εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας τοῦ Γεωργ. Σ. Κίτσου ὑπάρχει μαρμάρινον ἐπίκρανον στήλης φέρον ἐφθαρμένην ἀνάγλυφον παράστασιν ἀκάνθης (Πίν. 393 γ), ὡς καὶ ἀκεραία ἐπιτυμβία στήλη, ὕψ. 1.52 μ. (Πίν. 393 δ), ἡ ὁποία ἴσως ἔφερε γραπτὴν παράστασιν. Ἐπίσης εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας Ἀθαν. Κίτσου ὑπάρχει ἐπίκρανον στήλης, ὕψ. 0.63 μ., διασῶζον ἀμυδρότατα ἴχνη ἐκ τῆς ἀναγλύφου ἀκάνθης, ἐντειχισμένον νῦν εἰς τὸ κατώφλιον τῆς οἰκίας. Ἐνδεχομένως τμῆμα ἀρχαίας στήλης εἶναι καὶ ἓν τεμάχιον μαρμάρου εἰς ἄλλο σημεῖον τῆς αὐλῆς.

ΔΟΜΕΝΙΚΟΝ

Ἐντειχισμέναι ἀρχαῖαι στῆλαι ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸ χωρίον Δομένικον. Οὕτω εἰς τὸν περίβολον τοῦ ναοῦ τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν εἶναι ἐντειχισμένα βυζαντινὸν θωράκιον ὡς καὶ τὸ ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης, φερούσης ἐπίκρανον μὲ ἀνάγλυφον ἄκανθα καὶ κάτωθεν τοῦ ἐπικράνου δυσδιάκριτον ἐπιγραφὴν ἑνὸς στίχου (τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ). Εἰς τὸν ἐξώστην, παρὰ τὴν εἴσοδον, τῆς οἰκίας Σταυρούλας Δερνίκα, εἶναι ἐντειχισμένη μικρὰ ἐπιτυμβία στήλη ρωμαϊκῶν χρόνων, φέρουσα ἄτεχνον ἀνάγλυφον παράστασιν προτομῶν ζεύγους καὶ κάτωθεν αὐτῶν ἑρμαϊκὴν στήλην. Ἐκ Δομενίκου μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης ἡ, ὕψ. 0.71 μ., ἀκεραία ἐπιτυμβία στήλη τοῦ Πίν. 393 ε. Φέρει ἐντὸς κόγχης προτομὴν νέου, κάτωθεν δὲ αὐτῆς τὴν ἐπιγραφήν:

ΕΠΙΚΤΙΤΕ ΕΠΙΚΤΙΣΕΩΣ ΧΑΙΡΕ

Κάτωθεν τῆς ἐπιγραφῆς ἐγχάρακτος ἑρμαϊκὴ στήλη. Αὕτη εἶχεν εὑρεθῆ πρὸ ἐτῶν κατὰ ἄροσιν ἀγροῦ εἰς θέσιν Γεφυρούλια Δομενίκου ὑπὸ τοῦ κ. Ἠλία Τενεκέ, ὑπὸ τοῦ ὁποίου καὶ εἶχε παραδοθῆ εἰς τὸν Σταθμὸν Χωροφυλακῆς Δομενίκου.

Ἐπίσης ἐκ τοῦ Σταθμοῦ Χωροφυλακῆς Δομενίκου μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης καὶ δύο μυκηναϊκὰ ἀλάβαστρα (Πίν. 393 στ), εὑρεθέντα ἐντὸς τυχαίως ἀποκαλυφθέντος τάφου περὶ τὰ 500 μ. πρὸς Δ. τοῦ συγχρόνου οἰκισμοῦ καὶ μαρτυροῦντα διὰ τὴν κατοίκησιν εἰς τὴν ἀνωτέρω θέσιν καὶ κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους.

ΚΡΑΝΝΩΝ

Ἐκ Κρανν̃ωνος, εὑρεθὲν εἰς τὴν θέσιν Χαβούζι, μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης μέρος κάτω τμήματος μαρμαρίνης ἀμφιγλύφου στήλης, σωζ. ὕψ. 0.19 μ., διασωζούσης εἰς τὴν μίαν πλευρὰν τοὺς προσθίους πόδας ἵππου καὶ εἰς τὴν ἑτέραν παράστασιν ἀσπίδος (Πίν. 394 α - β).

ΚΑΡΔΙΤΣΑ

Περιοχὴ Μητροπόλεως

Τυχαίως ἀποκαλυφθεὶς τάφος ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Εὐαγγ. Ἀναγνωστοπούλου, τῆς κοινοτικῆς περιφερείας Μητροπόλεως, ἀπέδωσε πήλινον ἐλλιπῆ σκύφον, δύο δακρυδόχα, θραύσματα ἄλλων ἀγγείων, τέσσαρα χαλκᾶ νομίσματα λίαν ἐφθαρμένα καὶ δύο φύλλα χρυσοῦ μὲ ἔκτυπον διακόσμησιν. Ἐξ αὐτῶν τὸ ἕν, μήκ. 0.08 μ., φέρει παράστασιν βλαστοσπείρας (Πίν. 394 γ), τὸ δὲ ἕτερον, μήκ. 0.085 μ., συγκολληθὲν ἐκ δύο τεμαχίων, παράστασιν τριῶν κεφαλῶν μὲ ἀκτινωτὴν διακόσμησιν περὶ αὐτάς (Πίν. 394 δ). Καὶ τὰ δύο αὐτὰ φυλλάρια φέρουν ὀπάς, προφανῶς διὰ τὴν προσραφήν των ἐπὶ ἐνδύματος. Ἐκ τῶν εὑρεθέντων νομισμάτων ὁ τάφος χρονολογεῖται εἰς τὸν 2ον αἰ. π.Χ.

Ἐξ ἑτέρου τάφου, ἐπίσης τυχαίως εὑρεθέντος περὶ τὰ 150 μ. πρὸς ΒΑ. τοῦ προηγουμένου ἐντὸς κοινοτικοῦ ἀγροῦ, περισυνελέγησαν μικρὸν ὑάλινον δοχεῖον καὶ θραύσματα ἑτέρων ὑαλίνων δοχείων.

ΑΤΡΑΞ

Μερίμνῃ τῶν ἀρχαιολόγων κκ. B. Helly καὶ C. Wolters μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης τὰ εὑρεθέντα ὑπ' αὐτῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κάτω πόλεως τοῦ ἀρχαίου Ἄτραγος, κατὰ τὴν διάρκειαν τοπογραφικῶν ἐργασιῶν των, τρία τμήματα ἐνεπιγράφων στηλῶν:

(α) Τὸ κάτω τμῆμα ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς, σωζ. ὕψ. 0.17 μ. (Πίν. 394 ε):

- - - - - ΛΙΑ
[ΣΑΡ]ΑΠΙ(ΔΙ) ΚΑΙ
[Ι]ΣΙΔΙ ΕΥ
[Ξ]ΑΜΕΝΗ

(β) Τὸ κάτω τμῆμα ἀναθηματικῆς στήλης, πλ. 0.43 μ. καὶ σωζ. ὕψ. 0.30 μ., φερούσης ἔγκοιλον τετράγωνον, τὸ ὁποῖον ἴσως ἐκοσμεῖτο κάποτε διὰ γραπτῆς παραστάσεως (Πίν. 394 στ). Κάτωθεν τοῦ τετραγώνου ἡ ἐπιγραφή:

[ΛΕΙΤ]ΟΡΕΥΣΑΣΑ ΛΙΑ Τ- - - - - - - -

(γ) Τὸ τιμητικὸν ψήφισμα τοῦ Πίν. 395 α, ἐκ 16 στίχων, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ Ἀτράγιοι τιμοῦν τὸν Ὀρθότιμον Κελαίθου, ἐκ Τυλίσου Κρήτης, μὲ προξενίαν, ἰσοτέλειαν κλπ. Τὸ ψήφισμα ἐνέχει μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς θέσεως τοῦ Ἄτραγος.

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ Η ΠΟΛΙΣ ΑΤΡΑΓΙΩΝ Ε-
ΔΩΚΕΝ ΟΡΘΟΤΙΜΩΙ ΚΕΛΑΙΘΟΥ ΚΡΗΤ[Ι]
[Ε]Ν ΤΥΛΕΣΙ[Ω]Ι ΠΡΟΞΕΝΙΑΝ ΙΣΟΤΕΛΕ[ΑΝ]
ΠΟΛΙΤΕΙΑΝ ΙΣΟΤΙΜΙΑΝ ΕΝΚΤΗΣΙΝ [ΤΩΝ]
ΠΑΝΤΩΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑΝ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΟ[Υ ΚΑΙ]
ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΙ ΛΥΤΩΙ ΚΑΙ ΕΣΓΟΝΟΙΣ [ΚΑΤΑ]
ΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ ΤΩΝ ΑΤΡΑΓΙΩΝ Κ[ΑΙ ΦΥ-]
ΛΗΣ ΕΙΝΑΙ Η⟨Ι⟩Σ ΑΝ ΒΟΥΛΗΤΑΙ· ΚΑΙ [ΕΙΛΕ]
ΑΥΡΟΓΙΩΝΑΩΝ vac. ΤΑΓΕΥΟΝΤ[ΩΝ]
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΤΟΥ ΘΡΑΣΥΛΟΧ[ΟΥ]
ΑΙΝΕΩΣ ΤΟΥ ΠΙΘΩΝΟΣ ΜΙΣΤ[--ΤΟΥ]
ΚΛΕΙΠΠΙΟΥ ΠΥΘΟΝΙΚΟΥ ΤΟΥ ΓΛΑΥ[ΚΟΥ]
ΘΩΡΑΚΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ ΞΕΝΟ[ΔΟΚΩΝ]
ΚΟΙΝΩΝ ΟΝΤΩΝ ΣΑΤΥΡΟΥ ΤΟΥ Γ----
ΚΟΥ ΑΝΤΟΧΟΥ ΤΟΥ ΦΑΡΑΚΟΣ Κ[ΑΙ]
ΤΩΝ ΣΥΝΞΕΝ(Ο)ΔΟΚΩΝ

Ὑπὸ τῶν δύο ἀνωτέρω ἀρχαιολόγων, ἀπὸ θέσιν πλησίον τοῦ Πηνειοῦ τοῦ ἰδίου ἀρχαιολογικοῦ χώρου, μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης καὶ τὸ δεξιὸν τμῆμα ἐπικράνου μεγάλης ἐπιτυμβίας στήλης διασῶζον παράστασιν ἀκάνθης.

Ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ Ἄτραγος προέρχονται ἐπίσης καὶ αἱ κατωτέρω περιγραφόμεναι ἐπιτύμβιαι στῆλαι. Αὗται εἶχον χρησιμοποιηθῆ εἰς δευτέραν χρῆσιν, πάλιν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, διὰ τὴν κατασκευὴν μεγάλου ὁμαδικοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη τὸ 1972, κατὰ τὴν διαπλάτυνσιν τῆς ὁδοῦ Λαρίσης-Τρικάλων εἰς τὸ δεξιὸν τῆς ὁδοῦ, περίπου εἰς τὸ μέσον τοῦ τμήματος Κουτσοχέρου-Πηνειάδος καὶ εἰς θέσιν κειμένην περὶ τὰ 3 χλμ. πρὸς Β.-ΒΑ. τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ἄτραγος. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν τρεῖς σκελετοί, θραύσματα δακρυδόχου, τμῆμα πινακίου καὶ δύο χαλκᾶ νομίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων χρονολογεῖται εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ὁ τάφος διελύθη κατὰ τὰς προμνημονευθείσας ἐργασίας καὶ αἱ στῆλαι, αἱ ὁποῖαι εἶχον χρησιμοποιηθῆ ὡς πλευραὶ ὡς καὶ διὰ τὴν κάλυψιν τοῦ τάφου, μετεφέρθησαν εἰς τὸν Σταθμὸν Χωροφυλακῆς Κουτσοχέρου καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Τρίκκης ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Τρικάλων κ. Γ. Ζιάκα[20].

Αἱ στῆλαι εἶναι ἐκ μαρμάρου καὶ φέρουν ἄνω τοξοειδῆ ἀπόληξιν, ἑκάστη δὲ ἐξ αὐτῶν φέρει κεχαραγμένον τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ:

(α) Ἀκεραία στήλη, ὕψ. 1.05 μ. (Πίν. 395 β), φέρουσα τὸ ὄνομα *ΘΑΕΙΣΑΡΕΤΑ*. Χρονολογεῖται εἰς τὸν 3ον αἰ. π.Χ.

(β) Ἀκεραία στήλη, ὕψ. 0.96 μ. (Πίν. 395 γ), φέρουσα τὸ ὄνομα *ΜΕΝΕΚΟΡΡΟΣ* καὶ χρονολογουμένη εἰς τὸν 3ον ἢ ἀρχὰς 2ου αἰ. π.Χ.

(γ) Ἀκεραία στήλη, ὕψ. 1.28 μ. (Πίν. 395 δ), φέρουσα τὸ ὄνομα *ΝΙΦΑΣ* καὶ χρονολογουμένη εἰς τὸν 3ον αἰ. π.Χ.

(δ) Ἀκεραία στήλη, ὕψ. 0.81 μ. (Πίν. 396 α), φέρουσα τὸ ὄνομα *ΑΙΝΕΙΣΙΠΟΛΙΣ* καὶ χρονολογουμένη εἰς τὸν 3ον αἰ. π.Χ.

(ε) Ἀκεραία στήλη, ὕψ. 0.93 μ. (Πίν. 396 β), φέρουσα τὸ ὄνομα *ΒΥΚΑ* καὶ χρονολογουμένη εἰς τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

(στ) Στήλη θραυσμένη εἰς δύο τεμάχια, συνολ. ὕψ. 1.15 μ. (Πίν. 396 γ), φέρουσα τὸ ὄνομα *ΧΑΡΙΔΑΜΑ* ἄνωθεν ἐγκοίλου ὀρθογωνίου, τὸ ὁποῖον ἴσως ἐκοσμεῖτο διὰ γραπτῆς παραστάσεως. Χρονολογεῖται εἰς τὸν 2ον αἰ. π.Χ.

(ζ) Ἄνω τμῆμα μεγάλης ἐπιτυμβίας στήλης, σωζ. ὕψ. 1.05 μ. (Πίν. 396 δ), φερούσης τὸ ὄνομα *ΚΡΑΝΟΠΟΛΙΣ* καὶ χρονολογουμένης εἰς τὸν 3ον αἰ. π.Χ.

(η) Τοξοειδὲς ἐπίκρανον στήλης, σωζ. ὕψ. 0.44 μ., μὲ κυμάτιον εἰς τὸ σημεῖον μεταβάσεώς του εἰς τὸ κυρίως σῶμα τῆς στήλης.

Εἶναι προφανὴς ἡ σπουδαιότης τῶν ἀνωτέρω στηλῶν διὰ τὴν θεσσαλικὴν προσωπογραφίαν, διότι πολλὰ ἐκ τῶν ὀνομάτων ἀπαντοῦν τὸ πρῶτον ἐνταῦθα.

ΕΛΑΣΣΩΝ

Ἀξιόλογον εὕρημα ἦτο καὶ ἡ ἀνεύρεσις θησαυροῦ ἐξ ἑκατὸν εἰκοσιοκτὼ χαλκῶν βυζαντινῶν νομισμάτων τοῦ 13ου αἰ. ἐντὸς μικροῦ πηλίνου ἀγγείου εἰς τὴν περιοχὴν Καρακίτσου Λιβαδίου Ἐλασσόνος, ὑπὸ τοῦ κτηνοτρόφου κ. Ἠλία Μπατζογιάννη. Τὰ νομίσματα μετεφέρθησαν πρὸς συντήρησιν καὶ μελέτην εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν (Ἀριθ. Β.Ε. Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν 318). Περὶ τούτων βλ. ἀνωτέρω σ. 13.

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΓΑΛΛΗΣ

20. Ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω ἐγένετο καὶ μία πρώτη παρουσίασις τῶν στηλῶν ἀπὸ τοῦ τοπικοῦ περιοδικοῦ Ἀσκληπιός, τόμ. 6, Τρίκαλα 1974, σ. 38.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

1973

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

ΣΙΠΑΛΙΩΝ

Μονὴ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου

Τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς ταύτης παρουσίαζε σημαντικὰς ζημίας εἰς τὴν στέγην, ἥτις ἠπειλεῖτο μὲ κατάρρευσιν, λόγῳ δὲ τῆς εἰσροῆς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων κατεστρέφοντο αἱ τοιχογραφίαι, δι' ὧν τυγχάνει κατάγραφον. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀφῃρέθησαν πᾶσαι αἱ πλάκες τῆς στεγάσεως, αἱ πλεῖσται τῶν ὁποίων εἶχον καταστραφῆ, καὶ ἀφοῦ κατεσκευάσθη ὑπόστρωμα ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐνεσωματώθησαν διάφορα ὑλικὰ ἀδιαβροχοποιήσεως, ἐπεστρώθη ἡ στέγη διὰ νέων πλακῶν καὶ οὕτω διεσώθησαν αἱ τοιχογραφίαι, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ὁ ναὸς ἐκ περαιτέρω ζημιῶν. Σημειωθήτω ὅτι αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ τούτου, αἵτινες ἀνάγονται εἰς τὸν 17ον καὶ 18ον αἰ. χρήζουν καθαρισμοῦ, στερεώσεως καὶ συντηρήσεως.

Ἐπίσης, ἐπειδὴ τὸ καθολικὸν εὑρίσκεται ἐπὶ κλιτύος λοφίσκου, ἡ βόρειος πλευρὰ τούτου καὶ ἰδιαιτέρως τὰ θεμέλια αὐτῆς ἐδέχοντο ὅλα τὰ ὄμβρια ὕδατα, τὰ ὁποῖα καὶ διέβρωσαν ταῦτα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐγένετο σκαφὴ τῶν θεμελίων, τὰ ὁποῖα ἐνισχύθησαν καταλλήλως, διηνοίχθη δὲ κατόπιν τάφρος, ἥτις ἐπιστρωθεῖσα διὰ σιμεντοκονίας καὶ λαβοῦσα τὴν κατάλληλον κλίσιν, προστατεύει πλέον τὴν πλευρὰν ταύτην ἐκ τῆς διαβρώσεως, ἡ ὁποία ἦτο ὁρατὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ.

Τέλος, ἐπειδὴ τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς ταύτης εἶχε παρουσιάσει ρωγμὰς εἰς τὴν βόρειον, ἀνατολικὴν καὶ νοτίαν πλευράν, κατεσκευάσθη περιμετρικὸς σύνδεσμος (σενάζ) διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ καθολικοῦ (Πίν. 397 α - γ).

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ὀξυνείας

Ἡ στέγη τοῦ ναοῦ τούτου ἦτο εἰς ἀθλίαν κατάστασιν καὶ ἐπεβάλλετο ἡ ἐπισκευή της, καθ' ὅσον αἱ τοιχογραφίαι δι' ὧν εἶναι κατάγραφος ὁ ναός, ἀναγόμεναι εἰς τὸν 18ον αἰ., εἷς τινα δὲ σημεῖα διασώζεται καὶ δεύτερον στρῶμα, ἤδη ἔχουν ὑποστῆ φθοράς. Ὡσαύτως ἡ στέγη τῆς κεραμοσκεποῦς στοᾶς, τῆς εὑρισκομένης πρὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, ἦτο ἑτοίμη νὰ καταρρεύσῃ, ὡς καὶ ὁ πρό τινων ἐτῶν κατασκευασθεὶς νάρθηξ πρὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς.

Διὰ τοὺς ὡς ἄνω λόγους ἀνακατεσκευάσθη πλήρως ἡ πλακοσκεπὴς στέγη, ἥτις καὶ προστατεύει πλέον ὁλόκληρον τὸν ναὸν καὶ τὰς τοιχογραφίας τούτου, ἀντὶ νὰ τὰς καταστρέφῃ. Ἐπίσης ἀνακατεσκευάσθη ἡ προαναφερθεῖσα πρὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς κεραμοσκεπὴς στοά. Ὡσαύτως κατηδαφίσθη ὁ νεωτερικὸς νάρθηξ καὶ κατεσκευάσθη στέγη ἄνωθεν τῶν τοιχογραφιῶν, τῶν ὑπαρχουσῶν ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ ναοῦ. Τέλος ἐγένετο καὶ ἡ ἀναγκαία ἁρμολόγησις τῆς τοιχοδομίας (Πίν. 398 α - β).

Φρούριον Τρικάλων

Δι' ἐξόδων τοῦ Δήμου Τρικκαίων καὶ διὰ τεχνικοῦ προσωπικοῦ τῆς Ὑπηρεσίας ὑπὸ τὸν ἀρχιτεχνίτην κ. Ἐμμ. Λιγνὸν καὶ κατόπιν σχετικῆς μελέτης, συνταχθείσης ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ Ἀναστηλώσεως κ. Ἰορδ. Δημακοπούλου, ἐγένετο ἐπισκευὴ καὶ στερέωσις τῆς πύλης τοῦ φρουρίου τῆς πόλεως Τρικάλων, καθ' ὅσον αὕτη εἶχε καταστῆ ἐπικίνδυνος, διὰ τοὺς διερχομένους, λόγῳ τῆς ἀποκολλήσεως καὶ πτώσεως δόμων τινῶν (Πίν. 398 γ - δ).

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

Μονὴ τῆς Παναγίας Μεγαλοβρύσου

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1973, αἱ ἀρξάμεναι ὑπὸ τῆς 1ης Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κατὰ τὸ 1972, ἐργασίαι.

Ἐκ τῆς μονῆς τῆς Παναγίας, τῆς κοινότητος Μεγαλοβρύσου, διασώζονται σήμερον τὸ καθολικόν, ἡ τράπεζα καί τινα τῶν κελλίων. Τὸ δάπεδον τῶν κελλίων, ὡς καὶ τὸ τῆς τραπέζης, εὑρίσκεται εἰς ὑψηλοτέραν στάθμην τοῦ δαπέδου τοῦ καθολικοῦ, λόγῳ δὲ τοῦ γεγονότος τούτου εἶχον συσσωρευθῆ ἐν τῷ ἐνδιαμέσῳ αὐτῶν χώρῳ χώματα, ὕψους περίπου 1 μ. Τὰ χώματα συνεκράτουν τὰ ὄμβρια ὕδατα καὶ οὕτως ἡ ὑγρασία προεκάλεσε ζημίας καὶ φθορὰς εἰς τὰ θεμέλια, τὴν τοιχοποιίαν καὶ τὰς τοιχογραφίας, εἰς τὰ κατώτερα τμήματα τοῦ τοίχου τῆς πλευρᾶς ταύτης, ἐσωτερικῶς τοῦ ναοῦ, αἱ ὁποῖαι σήμερον δὲν ὑφίστανται.

Διὰ τοὺς ὡς ἄνω λόγους ἀπεχωματώθη πλήρως ὁ προαναφερθεὶς χῶρος καὶ κατεσκευάσθη τάφρος πρὸ τῆς βορείου καὶ ἀνατολικῆς πλευρᾶς διὰ τὴν ἐκροὴν τῶν ὑδάτων. Πρὸ τῆς κατασκευῆς τῆς τάφρου ἐγένετο καὶ ἐνίσχυσις τῶν θεμελίων τοῦ καθολικοῦ εἰς τὰς πλευρὰς ταύτας.

Λόγῳ τῆς ἀποχωματώσεως ἐδημιουργήθη πρόβλημα διὰ τὴν στερέωσιν τῶν χωμάτων, τῶν κάτωθεν τῶν κελλίων καὶ τῆς τραπέζης εὑρισκομένων, διὰ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῶν, ὡς καὶ τὴν ἀποφυγὴν τῆς αὐτῆς ἐργασίας εἰς τὸ μέλλον. Διὰ τοῦτο κατεσκευάσθη ἀναλημματικὸς τοῖχος, ὅστις συγκρατεῖ τὰ χώματα ἐκ τῆς πτώσεως ἐκ νέου ἐν τῇ τάφρῳ ἀλλὰ καὶ τὰ θεμέλια τῶν λοιπῶν σωζομένων κτισμάτων τῆς μονῆς.

Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Λιβαδίου Ἐλασσόνος

Κατόπιν συνταχθείσης μελέτης ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως κ. Ἀθ. Οἰ-

κονομοπούλου καὶ λόγῳ τῶν βαθειῶν ρωγμῶν, ἃς ἔχει ὑποστῆ ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ στερέωσις τούτου.

Οὕτω κατεσκευάσθη ἐν ἐπαφῇ πρὸς πᾶσαν τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ πρὸς τὴν βόρειον καὶ νοτίαν τοιαύτην, ἐνισχυτικὸν τοιχίον ὡς πρώτη ἐνέργεια στερεώσεως τοῦ ναοῦ. Τὸ τοιχίον τοῦτο δὲν εἶναι ὁρατὸν σήμερον, καθ' ὅσον καλύπτεται ὑπὸ χωμάτων, ὡς καὶ πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἐκαλύπτοντο αἱ πλευραὶ αὗται.

1974

Κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 1974 ἐγένετο ἡ τοποθέτησις τῆς Ἐπιμελητρίας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων δ. Εὐλαμπίας Ἰατρίδου παρὰ τῇ Ἐφορείᾳ, μὲ ἕδραν τὸν Βόλον.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο αἱ ἐργασίαι τῆς Ἐφορείας λόγῳ ἐλλείψεως ἐργατοτεχνικοῦ προσωπικοῦ, ὡς καὶ ἄλλων αἰτιῶν, περιωρίσθησαν εἰς τὰς κάτωθι:

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Λιβαδίου Ἐλασσόνος

Κατόπιν σχετικῆς ἐγκρίσεως ἐξετελέσθησαν αἱ κάτωθι ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ ναοῦ:

(α) Ἐπεσκευάσθη ἡ στέγη ἐκτάσεως 680 τ.μ. καὶ συγκεκριμένως ἐγένετο ἀνακεράμωσις, ἀλλαγὴ ὁλοκλήρου τῆς ξυλείας, ἡ ὁποία ὑποβαστάζει τὴν ὅλην στέγην, καὶ τοποθέτησις πισσοχάρτου ὥστε νὰ ἀποφευχθῇ ἡ ὑγρασία.

(β) Ἐπειδὴ ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ εἶχεν ὑποστῆ καθίζησιν καὶ ἡ κατάστασις αὐτῆς ἐθεωρεῖτο ἐπικίνδυνος, ἐγένετο, συμφώνως πρὸς τὴν ἐγκριθεῖσαν μελέτην, ὑποθεμελίωσις πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν θεμελίων· κατεσκευάσθη πρὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης τάφρος διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων καὶ ἀναλημματικὸς τοῖχος διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν χωμάτων τῆς τάφρου. Πρὸ τῆς κατασκευῆς τῆς τάφρου ἡ πλευρὰ τοῦ ναοῦ ἐκαλύπτετο ὑπὸ χωμάτων. Τοιουτοτρόπως καὶ ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ θεμελίωσις αὐτῆς διεσώθησαν ἐκ τῆς ὑγρασίας.

(γ) Ἐνίσχυσις τῶν θεμελίων ἐγένετο τμηματικῶς καὶ εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ὅπου ἐπίσης παρουσιάζοντο καθιζήσεις.

Ναὸς τῆς Παναγίας Πολυδενδρίου Ἁγιᾶς

Ἐντὸς ὀργιώδους βλαστήσεως καὶ ἐπὶ τοῦ ὄρους Μαυροβούνιον ὑπάρχει μονόχωρος ναΐσκος, τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας. Οὗτος τυγχάνει κατάγραφος ἐκ τοιχογραφιῶν τοῦ 16ου αἰ., ὅπερ καὶ συνάγεται ἐκ τῆς σωζομένης ἐπιγραφῆς (Πίν. 399 α).

Ὁ ναὸς οὗτος εὑρίσκετο εἰς πολὺ κακὴν κατάστασιν καὶ διὰ τὴν πρόληψιν περαιτέρω ζημιῶν ἐξετελέσθησαν αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

(α) Παλαιότερον καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν βόρειον τοῖχον εἶχε κατασκευασθῆ, ὑπὸ ἰδιωτῶν, ἕτερος τοῖχος πρὸς ἀντιστήριξιν (Πίν. 399 β). Οὗτος ὅμως προεκάλεσε ζημίας περαιτέρω καθότι, ἴσως ἐκ λάθους κατασκευαστικοῦ, ἀντεστράφησαν αἱ καταστάσεις καὶ οὕτως ὁ νέος τοῖχος ὤθει τὸν παλαιὸν καὶ ἐδημιούργησε ρωγμὰς εἰς τοῦτον. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἠναγκάσθημεν νὰ κατεδαφίσωμεν τὸν νέον τοῖχον καὶ νὰ στερεώσωμεν τὸν παλαιόν (Πίν. 399 γ).

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω, φθοραὶ προεκλήθησαν καὶ εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, ἐκ τοῦ λόγου ὅτι εἰς τὸ σχηματιζόμενον μεταξὺ τῶν δύο τοίχων μικρὸν κενὸν συνεκεντροῦντο τὰ φύλλα τῶν δένδρων καὶ κατεκρατεῖτο ἡ ὑγρασία, ἥτις καὶ διέφευγε πρὸς τὸν ναόν.

(β) Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ, ἔνθα ὁ νάρθηξ, ἦτο πλήρης λίθων καὶ κεράμων ἐκ τῆς καταρρεύσεως τῆς στέγης τούτου ὡς καὶ τμήματος τοῦ δυτικοῦ καὶ νοτίου τοίχου αὐτοῦ. Ἐκαθαρίσθη ὁ νάρθηξ ἐκ τῶν ὑλικῶν καὶ ἐπειδὴ διατηρεῖ τοιχογραφίας κατεσκευάσθη πρόχειρον στέγαστρον διὰ τὴν προστασίαν αὐτοῦ.

(γ) Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας ὡς προελέχθη εἶναι κατάγραφος ἐκ τοιχογραφιῶν τοῦ 16ου αἰ. (Πίν. 399 δ). Πρὸς προστασίαν τούτων ἐπεσκευάσθη προχείρως ἡ στέγη, ἥτις ἦτο εἰς ἀθλιωτάτην κατάστασιν καὶ τοιουτοτρόπως τὰ ὄμβρια ὕδατα ἀπεκλείσθησαν προσωρινῶς.

(δ) Πρὸς προστασίαν τῶν τοιχογραφιῶν ἐγένοντο καὶ ὡρισμέναι στερεώσεις ὡς καὶ ἀποτείχισις τμημάτων τινῶν, ἅτινα καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ ἐν Βόλῳ ἐργαστήριον τῆς Ἐφορείας (Πίν. 399 δ). Αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν μετὰ μεγάλης δυσχερείας, ἐπειδὴ ὁ ναὸς εὑρίσκεται περὶ τὰ 2 χλμ. μετὰ τὸ πέρας τῆς δασικῆς ὁδοῦ, ἥτις ὁδηγεῖ εἰς τὴν κοινότητα Πολυδενδρίου καὶ εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ μεταφέρωμεν ὑλικὰ διὰ ζώων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ δὲν ἐπέτρεψεν εἰς ἡμᾶς νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὰς ἐργασίας, ἐπειδὴ καὶ ὁ χειμὼν ἐκεῖ εἶναι ταχύτερος καὶ τραχύτερος, ἀλλὰ καὶ οἱ ὄφεις τὸ θέρος λίαν ἐπικίνδυνοι.

Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Βαθυρέματος Ἁγιᾶς

Ὁ ναὸς οὗτος εἶχε καταρρεύσει κατὰ τὴν δυτικὴν καὶ νοτίαν πλευρὰν αὐτοῦ (Πίν. 400 α). Εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ βόρειον διετηροῦντο τοιχογραφίαι, αἱ ὁποῖαι ὅμως εὑρίσκοντο εἰς τὸ ἔλεος τῶν καιρικῶν συνθηκῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον προέβημεν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν θεμελίων αὐτοῦ, εἰς τὸν καθαρι-

σμὸν τοῦ ὅλου χώρου, εἰς τὴν στερέωσιν τῶν ὑπαρχόντων τοίχων, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀνακατασκευὴν τῶν καταρρευσάντων τοίχων, ἐργασίαν ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἤλθεν εἰς πέρας κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ λόγῳ τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος.

Οἰκία Δημ. Σβάρτς Ἀμπελακίων

Ἡ οἰκία αὕτη εἶχεν ἀγορασθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας καὶ πρὸς προστασίαν αὐτῆς ἀπὸ καταρρεύσεως ἐγένετο κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη ἀντιστήριξις ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς. Τὰ ξύλα ὅμως τῆς ἀντιστηρίξεως ἤρχισαν νὰ σήπωνται λόγῳ τῶν πολλῶν βροχῶν καὶ τοιουτοτρόπως εὑρέθημεν πρὸ τοῦ ἀμέσου κινδύνου τῆς καταρρεύσεως ταύτης. Διὰ τοῦτο καὶ προέβημεν εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς ἀντιστηρίξεως πρὸς ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἀμέσου κινδύνου. Ἐπίσης ἐπεσκευάσαμεν μερικῶς τὴν ὑποστᾶσαν μεγάλας φθορὰς στέγην πρὸς προστασίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς οἰκίας, ὅπου καὶ διασώζονται τοιχογραφίαι πολὺ καλῆς τέχνης.

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Σχολὴ τοῦ Ρήγα Φεραίου ἐν Ζαγορᾷ Πηλίου

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἐγένοντο ὑπὸ τῆς τ. Α΄ Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἐργασίαι εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Ρήγα Φεραίου, τὴν κειμένην εἰς Ζαγορὰν Πηλίου.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐξετελέσθησαν αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

(α) Λόγῳ τῆς εἰσροῆς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἐντὸς τοῦ κτίσματος ἐγένετο ἀνακεράμωσις τῆς στέγης ὡς καὶ ἀλλαγὴ τμήματος τῆς ξυλείας, καθ' ὅσον εἶχεν ἀρχίσει σηπομένη.

(β) Ἡ τοιχοδομία τοῦ κτίσματος οὐδεμίαν ἀντοχὴν παρουσιάζει εἰς τὰς λίαν δυσμενεῖς καιρικὰς συνθήκας, καθ' ὅσον ἀποτελεῖται ἐκ λάσπης καὶ λίθων, ἤδη δὲ εἶχεν ἀρχίσει ἡ ἀποσαθροποίησις τῶν τοίχων καὶ διὰ τοῦτο ἐγένοντο κατόπιν ὑποδείξεως τεχνικῶν τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἐνέσεις ἐκ σιμέντου πρὸς στερέωσιν τούτων καὶ ἰδιαιτέρως τῆς βορείου πλευρᾶς. Ἐπίσης λόγῳ σήψεως, προέβημεν εἰς τὴν ἀλλαγὴν ὡρισμένων ξυλοδεσιῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν περιμετρικοῦ συνδέσμου εἰς τὴν ἀπόληξιν τῶν τοίχων.

(γ) Ἐγένοντο ἀσβεστοχρίσματα εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους καὶ ὅπου ὑπῆρχον τοιαῦτα ὡς καὶ τμηματικῶς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Σχολῆς, συνετηρήθησαν τὰ κουφώματα καὶ ἐκλείσθησαν αἱ ρωγμαί (Πίν. 400 β).

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Μονὴ Ρουσσάνου Μετεώρων

Ἡ μονὴ αὕτη (Πίν. 400 δ) ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἰωάσαφ τὸ ἔτος 1545 καὶ ἐτοιχογραφήθη, ὡς τοῦτο συνάγεται ἐκ τῆς σωζομένης ἐπιγραφῆς, τὸ ἔτος 1561. Ἔχει κτισθῆ ἐπὶ βράχου, ὕψ. 60 μ., καὶ καταλαμβάνει ὁλόκληρον τὸ ἐμβαδὸν τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, ἀποτελεῖται δέ, ὡς ἔχει σήμερον, ἐκ τοῦ καθολικοῦ, τὸ ὁποῖον περιβάλλεται ἐκ τῶν λοιπῶν κτισμάτων τῆς μονῆς, ἅτις ὑπέστη κατὰ ἐποχὰς ὑπὸ τῶν μοναχῶν διαφόρους μετασκευὰς καὶ ἐπεκτάσεις, αἱ ὁποῖαι ὅμως διετάραξαν τὴν στατικὴν ἰσορροπίαν ὁλοκλήρου τοῦ συγκροτήματος.

Ἡ μονὴ Ρουσσάνου σήμερον εὑρίσκεται εἰς τὴν χειροτέραν μορφήν της, ἐξ ἐπόψεως στατικῆς ἐπαρκείας, ἤδη δὲ τοῖχοι, πλ. 0.60 μ., ὑποστάντες φθορὰς ἐμειώθησαν εἰς 0.15 μ. καὶ εἴς τινα σημεῖα ἔχουν ἀνοιγῆ ὀπαί, τὸ δὲ ἐπικίνδυνον εἶναι ὅτι τὰς περισσοτέρας ζημίας ἔχουν ὑποστῆ οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ ἰσογείου, οἵτινες καὶ βαστάζουν τοὺς δύο ὑπερκειμένους ὀρόφους.

Αἱ φθοραὶ καὶ οἱ κίνδυνοι δὲν εἶναι ὁρατοὶ ἐκ πρώτης ὄψεως καὶ μόνον κατόπιν ἐπισταμένης ἐξετάσεως δύναται νὰ κατανοήσῃ τις τὸ ἐπικίνδυνον σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἡ μονὴ Ρουσσάνου ἐκ τῆς φθορᾶς τῶν λασποκτίστων τοίχων αὐτῆς. Ἀντιληφθεῖσα ἡ Ὑπηρεσία τὸν κίνδυνον τῆς καταρρεύσεως τμήματός τινος μόνον καὶ τὸ ὁποῖον εὐχερέστατα θὰ συμπαρέσυρε καὶ τὸ λοιπὸν συγκρότημα, ἀπεφάσισε τὴν ἐκτέλεσιν ἐπειγουσῶν ἐργασιῶν, αἵτινες καὶ ἤρχισαν κατὰ τὸ ἔτος αὐτό, πλὴν ὅμως κατὰ τὸ τέλος τούτου. Οὕτω προέβημεν εἰς τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἰσογείου τῆς μονῆς, διὰ τὴν ἐν συνεχείᾳ ὑποστύλωσιν τοῦ ὅλου κτίσματος.

Ὑπεστυλώθη, λοιπόν, ἐσωτερικῶς ὁλόκληρος ἡ μονή, πλὴν τοῦ καθολικοῦ, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς καλὴν κατάστασιν ἐξ ἐπόψεως στατικῆς, ἀπὸ τοῦ ἰσογείου ἕως καὶ τῆς στέγης, καὶ τοιουτοτρόπως οἱ τοῖχοι τῆς μονῆς, καὶ δὴ ὁ δυτικὸς καὶ βόρειος, ἀπηλλάγησαν ἐκ τοῦ βάρους τῆς τεραστίας στέγης, ἥτις εἶναι ἐνιαία καὶ καλύπτει, πλὴν τοῦ καθολικοῦ, ὁλόκληρον ταύτην. Αἱ ἐργασίαι τῆς ὑποστυλώσεως θὰ συνεχισθοῦν καὶ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος, καθ' ὅσον ἡ μεταφορὰ τῶν ὑλικῶν τυγχάνει δυσχερεστάτη λόγῳ ἐλλείψεως δρόμου καὶ μόνον διὰ τῶν χειρῶν τῶν ἐργαζομένων δύνανται νὰ μεταφερθῶσιν, οὕτω δὲ ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος τῆς στερεώσεως θὰ εἶναι πολὺ μεγάλος (Πίν. 400 γ).

ΛΑΖΑΡΟΣ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

1973 - 1974

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1973 τὴν διεύθυνσιν τῆς ΙΑ΄ Ἐφορείας, μετονομασθείσης εἰς Ἐφορείαν Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωαννίνων, ἀνέλαβεν ἡ Ἐπιμελήτρια Ἔβη Τουλούπα, ἡ ὁποία διωρίσθη συγχρόνως καὶ προϊσταμένη τοῦ τμήματος Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἐπιθεωρήσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Πολιτισμοῦ εἰς τὴν Περιφερειακὴν Διοίκησιν Ἠπείρου. Ἡ ἀπασχόλησις εἰς τὴν Π.Δ.Η. ἦτο καθημερινὴ καὶ πλήρης δυσκολιῶν. Συχναὶ συσκέψεις, εἰσηγήσεις τῶν θεμάτων διὰ τὸ τοπικὸν ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον, διεκπεραίωσις ἐγγράφων, ὀργάνωσις ἀρχείου κλπ., πάντα δὲ ταῦτα εἰς ἀτμόσφαιραν πιεστικήν, οὐδόλως κατάλληλον διὰ τὸν ἀγῶνα διασώσεως τῶν μνημείων.

Τὸν Ἰούνιον τοῦ ἰδίου ἔτους μετετέθη εἰς τὴν αὐτὴν Ἐφορείαν ὁ Ἐπιμελητὴς Κωνσταντῖνος Τσάκος, μὲ τὴν συνεργασίαν δὲ ἀμφοτέρων ἐπετελέσθησαν αἱ κατωτέρω ἐκτιθέμεναι ἐργασίαι.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Ἰωαννίνων

Εἰς τοὺς καταλόγους τοῦ Μουσείου κατεγράφησαν τὰ ἑξῆς ἀρχαῖα ἀντικείμενα:

1. Πήλινα, χαλκᾶ, σιδηρᾶ, μολύβδινα καὶ ὑάλινα ἀπὸ ἀνασκαφὰς Δωδώνης 1972-1973.

2. Πήλινα καὶ χαλκᾶ ἀπὸ ἀνασκαφὴν Νικοπόλεως 1973.

3. Ὄστρακα καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα ἐκ περισυλλογῆς ἐκ διαφόρων τόπων τῆς Ἠπείρου.

4. Νομίσματα: 15 ΧΑ, 5ου-4ου αἰ. π.Χ., ἀπὸ ἀνασκαφὴν Λευκάδος, 55 ΧΑ, 5ου-8ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ ἀνασκαφὴν Νικοπόλεως, 8 ΧΑ, 4ου π.Χ.-2ου αἰ. μ.Χ., ἀπὸ ἀνασκαφικὴν ἔρευναν οἰκοπέδων Ἄρτης, 8 ΧΑ, 3ου π.Χ.-6ου αἰ. μ.Χ., ἐκ περισυλλογῆς εἰς Ἀμμότοπον καὶ 20 ΧΑ ἐκ περισυλλογῆς εἰς νομὸν Ἰωαννίνων. Ἀρίστης διατηρήσεως ἀργυροῦν τετρώβολον Ἱστιαίας ἑλληνιστικῶν χρόνων εὑρέθη τυχαίως εἰς Καστρίτσαν Ἰωαννίνων. Περὶ τὰ διακόσια νομίσματα ἐστάλησαν εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν πρὸς καθαρισμὸν καὶ ταύτισιν, τὰ περισσότερα προερχόμενα ἀπὸ ἀνασκαφὰς Νικοπόλεως.

Ὑπὸ ἰδιώτου κατετέθησαν δέκα ἀγγεῖα: ἓξ κυπριακὰ τῆς πρωίμου χαλκῆς ἐποχῆς, τρία ἀττικὰ ὑστεροαρχαϊκὰ καὶ ἓν μεταβυζαντινόν. Τὰ κυπριακὰ εἶναι: ἀγγεῖον μόνωτον μὲ προχοήν (Πίν. 401 α), ὕψ. 0.09, διαμ. 0.095 μ., κύαθος μὲ πλαστικὰς ἀποφύσεις περὶ τὸ χεῖλος (Πίν. 401 β), διαμ. 0.09 μ., τέσσαρες πρόχοι. Τῆς μιᾶς πρόχου ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ἐρυθρὰ ἐστιλβωμένη καὶ φέρει πλαστικὴν ὁριζοντίαν γραμμὴν ἐπὶ τοῦ ὤμου (Πίν. 401 γ), ὕψ. 0.10 μ., ἐνῷ αἱ ἄλλαι τρεῖς φέρουν ἐγχάρακτα γραμμικὰ κοσμήματα (Πίν. 401 δ - στ), ὕψ. 0.09, 0.11, 0.125 μ. Τὰ ἀττικὰ εἶναι κύλιξ μελαμβαφής (Πίν. 402 α), ὕψ. 0.084, διαμ. 0.185 μ. (πρβλ. Agora XII, πίν. 19), σκύφος μελανόμορφος μὲ παράστασιν Διονύσου καὶ Ἀριάδνης (Πίν. 402 β), ὕψ. 0.106, διαμ. 0.175 μ., καὶ ἓν ληκύθιον φέρον ἀνθέμια καὶ ρόπαλα (Πίν. 402 γ), ὕψ. 0.117 μ. (πρβλ. Hesperia 1946, πίν. LIII (182). Τὸ μεταβυζαντινὸν ἀγγεῖον ἔχει ὕψος 0.125 μ. (Πίν. 402 δ).

Τὸ φωτογραφικὸν ἀρχεῖον ἐπλουτίσθη διὰ χιλίων καὶ πλέον νέων φωτογραφιῶν ἀπὸ ἀντικείμενα καὶ μνημεῖα τῆς Ἠπείρου καὶ συνεχίσθη ἡ ταξινόμησις τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου τῆς Ἐφορείας. Ὡσαύτως συνεχίσθη ἡ τακτοποίησις τῆς σχεδιοθήκης καὶ κατηρτίσθη κατάλογος τῶν σχεδίων.

Τὸ ἀρχεῖον τῆς Ἐφορείας διηρέθη κατὰ νομοὺς καὶ τόπους, ἐνῷ συγχρόνως ἐγένετο ἀποδελτίωσις τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ μνημείων τῆς περιφερείας καὶ σχετικὴ χαρτογράφησις. Κατόπιν τῆς νέας διαιρέσεως τῶν Ἐφορειῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Λευκὰς προσηρτήθη εἰς τὴν Ἐφορείαν Ἰωαννίνων καὶ ἡ Θεσπρωτία εἰς τὴν Ἐφορείαν Κερκύρας, ἐγένετο ἡ μεταξὺ τῶν δύο Ἐφορειῶν ἀνταλλαγὴ ἀρχείου. Πολύτιμος σύμβουλος διὰ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἦτο ὁ καθηγητὴς κ. Σ. Δάκαρης, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἦτο πάντοτε πρόθυμος διὰ συνεργασίαν μετὰ τῆς Ἐφορείας, ἀλλὰ ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μας καὶ τὴν ἀνέκδοτον μελέτην του διὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς Ἠπείρου.

Συγχρόνως ἤρχισεν ἡ ἀποδελτίωσις τοῦ καταλόγου τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀντικειμένων τοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων. Τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἀνέλαβεν ὑπευθύνως καὶ ὠργάνωσεν μὲ σπάνιον αἴσθημα τάξεως ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Ντίνα Γραββάνη.

Λόγῳ παντελοῦς ἐλλείψεως τεχνικοῦ προσωπικοῦ δὲν ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως, πλὴν τῆς συγκολλήσεως ὀλίγων ἀγγείων τοῦ Νεκυομαντείου, ἡ ὁποία ἀνετέθη εἰς τὸν φύλακα ἀρχαιοτήτων Κ. Σακκᾶ. Ἐθεωρήθη ἐν τούτοις σκόπιμον νὰ γίνουν ὡρισμέναι μεταφοραὶ διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἀρχαίων καὶ τὴν προετοιμασίαν τοῦ ἐργαστηρίου διὰ μελλοντικὰς ἐργασίας. Οὕτως ἐξεκενώθη ὁ χῶρος τοῦ ἐργαστηρίου ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα τὰ ὁποῖα συνεκεντρώθησαν— πλὴν τῶν μεταλλικῶν ἀντικειμένων ποὺ φυλάσσονται εἰς εἰδικὰ ἑρμάρια ἐντὸς τοῦ ἐργαστηρίου— εἰς τὴν μεγάλην ἀποθήκην τοῦ Μουσείου. Σκεύη, ἐργαλεῖα καὶ ὑλικὰ τοῦ ἐργαστηρίου ἐτακτοποιήθησαν, οὕτως ὥστε, νὰ ἐλέγχωνται καὶ νὰ συντηροῦνται καλύτερον. Συχναὶ πλήμμυραι εἰς τὴν ἀποθήκην ἐπέβαλον τὴν μετακίνησιν τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀντικειμένων, ἐνῷ ἡ ἔλλειψις ἑρμαρίων δὲν ἐπέτρεπε τὴν ὁριστικὴν τακτοποίησιν αὐτῶν.

Τὸ 1974 ἔγινεν ἐγκατάστασις dexion καὶ ἤρχισεν ἡ ταξινόμησις ἐντὸς δίσκων τῶν ὀστράκων, κατὰ τόπους καὶ κατὰ ἔτη ἀνασκαφῆς.

Μουσεῖον Ἄρτης[1]

Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ κ. Ἔφης Χατζηδημητρίου ἔγινεν ὁ ἔλεγχος τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς, ἡ ἀποδελτίωσις τῶν εὑρημάτων καὶ ἡ τακτοποίησις τῶν μὴ ἐκτεθειμένων ἀρχαίων εἰς ἐρμάρια. Διεχωρίσθησαν αἱ κλασσικαὶ καὶ βυζαντιναὶ ἀρχαιότητες καὶ τὰ μὲν βυζαντινὰ εὑρήματα μετεφέρθησαν εἰς τὸ παρεκκλήσιον τῆς Παρηγορητίσσης, ἐνῷ τὰ εὑρισκόμενα ἐντὸς τούτου ἀρχαῖα ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ Μουσείου, τὴν διαμορφωθεῖσαν ὄπισθεν τῆς ἐκθέσεως, εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς Τραπέζης τῆς μονῆς. Ὄστρακα ἀπὸ παλαιὰς ἀνασκαφὰς τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐταξινομήθησαν εἰς κιβωτίδια καὶ ράφια τῆς αὐτῆς ἀποθήκης. Διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς Συλλογῆς ἐτοποθετήθη συμπληρωματικὸν κιγκλίδωμα καὶ ἐγένετο ἐγκατάστασις ἠλεκτρικοῦ καὶ τηλεφώνου. Τὸ κτήριον ηὐτρεπίσθη καὶ ἠγοράσθησαν δελτιοθήκη καὶ μικρὰ βιβλιοθήκη.

Μουσεῖον Νικοπόλεως

Ἤρχισεν ἡ ἀποδελτίωσις τῆς ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς καὶ κατὰ πρῶτον τῶν εὑρημάτων τῶν εὑρισκομένων εἰς τὴν ἔκθεσιν. Ὑπὸ τοῦ συνεργείου τῶν ἀδελφῶν Τσεύλικου συνεκολλήθησαν λίθιναι σαρκοφάγοι καὶ κατεσκευάσθησαν πέντε βάθρα διὰ τὴν τοποθέτησιν γλυπτῶν. Τὸ 1974 εἰσήχθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον: 1. Μαρμάρινον σύμπλεγμα τριμόρφου Ἑκάτης, ὕψ. 0.19, διαμ. βάσεως 0.12 μ., λίαν ἐφθαρμένον, ἔργον πιθανώτατα ρωμαϊκῶν χρόνων. Εὑρέθη ἐντὸς ἀγροῦ εἰς Μύτικα Πρεβέζης (ἀριθ. 670) (Πίν. 402 ε). 2. Τὸ κάτω τμῆμα ἀγαλματίου γυναικὸς μετὰ τῆς πλίνθου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Ὁ δεξιὸς πούς φέρει λοξὸν σπάσιμον ἀπὸ τοῦ ἀστραγάλου, ὁ δὲ ἀριστερὸς σώζεται εἰς τὸ ὕψος τοῦ γόνατος καὶ στηρίζεται ἐπὶ δελφῖνος σωζομένου κατὰ τὸ ἥμισυ. Ὁ δελφὶς πιέζει μὲ τὴν κεφαλήν του ὀκτάποδα ἐπάνω εἰς βράχον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διακρίνονται δύο μικροὶ ἰχθύες καὶ ἓν ὡραιότατον ὄστρεον.

Εἰς τὸ φυλάκειον Μεσοποτάμου Πρεβέζης ἐτοποθετήθη σιδηρᾶ ἐσχάρα διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ὀλίγων ἀρχαιολογικῶν ἀντικειμένων τοῦ Νεκυομαντείου.

Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Λευκάδος

Ἡ ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Λευκάδος ἐξακολουθεῖ νὰ φυλάσσεται εἰς μισθωμένην ἀποθήκην. Αἱ προσπάθειαί μας διὰ τὴν ἐξεύρεσιν οἰκοπέδου δι' ἀνέγερσιν μουσείου ἀπέβησαν ἄκαρποι, μετὰ τὴν ἀνάκλησιν ἐκ μέρους τοῦ δημάρχου ὑποσχέσεώς του διὰ τὴν παραχώρησιν γηπέδου ἐντὸς τῆς πόλεως.

Πλὴν ὀλίγων εὑρημάτων προερχομένων ἐκ μικρῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν νῆσον (βλ. κατωτέρω), κατετέθη εἰς τὴν Συλλογὴν ὑπὸ ἰδιώτου ἡλιακὸν ὡρολόγιον ἐξ ἀσβεστολίθου, ὕψ. 0.50 μ. (Πίν. 402 στ). Πρόκειται περὶ χαρακτηριστικοῦ τύπου «κωνικοῦ» ὡρολογίου, πιθανώτατα ρωμαϊκῶν χρόνων, μὲ ἀρκετὰς φθορὰς εἰς τὸ κοῖλον. Ἐπὶ τῆς ὀρθογωνίου βάσεως ὑπάρχει ἀνάγλυφος βοοκεφαλή, ἀρκετὰ ἐσχηματοποιημένη, φέρουσα μεταξὺ τῶν ὀφθαλμῶν πολύφυλλον ρόδακα. Πρόκειται, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, διὰ μοναδικὸν δεῖγμα ὡρολογίου, ἐφ' ὅσον τὰ ὡρολόγια αὐτὰ ὡς μόνην διακόσμησιν φέρουν συνήθως ὀλίγα ἐγχάρακτα κοσμήματα. Ἀντιθέτως οἱ ἐσχηματοποιημένοι πόδες ζώου εἰς τὰς πλευρὰς εἶναι συνήθεις (Sharon Gibbs, Greek and Roman Sundials, New Haven 1976).

Ἡ ἀπειλὴ πολέμου τὸ θέρος τοῦ 1974 μᾶς ἠνάγκασε νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὸ θέμα τῆς ἀσφαλοῦς διαφυλάξεως τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς περιφερείας. Μᾶς ἀπησχόλησεν κυρίως ἡ μελέτη διὰ τὴν κατασκευὴν καταλλήλου κρύπτης εἰς τὸν χῶρον τοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων. Μὲ τὴν συνεργασίαν μηχανικοῦ ὑπηρετοῦντος εἰς τὴν 9ην Μεραρχίαν καὶ κατόπιν ὑποδείξεων τῆς Σχολῆς Πολέμου ἐξεπονήθησαν σχέδια προτύπου καταφυγίου, τὰ ὁποῖα ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν Κεντρικὴν Ὑπηρεσίαν.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

Περὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ καθηγητοῦ κ. Σ. Δάκαρη βλ. Τὸ Ἔργον 1973, σ. 66 κ.ἑ.

ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ

Ἀνεσκάφη μὲ τὴν βοήθειαν τῆς κ. Χατζηδημητρίου τμῆμα τοῦ πρὸ τοῦ βυζαντινοῦ τείχους χώρου (ἐσωτερικὴ πλευρὰ νοτίου σκέλους), μήκ. 12 καὶ πλ. 10 μ. περίπου. Εἰς βάθος ± 1.50 μ. ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι οἰκιῶν σωζομένων εἰς ὕψος 0.90 καὶ πάχος 0.40-0.60 μ., μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ. καὶ Β.-Ν. (Πίν. 403 α - β). Ἡ ἀνασκαφὴ ἀποτελεῖ συνέχειαν ἐκείνης τοῦ 1972 εἰς τὸ ἀνατολικώτερον τμῆμα τοῦ τείχους, ἡ ὁποία ἐθεωρήθη ἀναγκαία διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ βυζαντινοῦ τείχους ἀπὸ τὰς νεωτέρας ἐπιχώσεις καὶ τὴν συντήρησιν αὐτοῦ. Ἡ χρονολόγησις τῶν ἀποκαλυφθεισῶν οἰκιῶν εἶναι σημαντικὴ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Νικοπόλεως, δεδομένου ὅτι ἡ ἐγκατάστασις πληθυσμοῦ παρὰ τὸ τεῖχος σημαίνει ἐγκατάλειψιν τοῦ χώρου. Ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν εὑρεθέντων νομισμάτων ἡ ἐγκατάστασις ἤρχισε κατὰ τοὺς ὑστερορρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ διετηρήθη μέχρι καὶ τοῦ 8ου αἰ. μ.Χ.

Πλὴν τῶν διακοσίων περίπου χαλκῶν νομισμά-

1. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 400.

των τὰ ἄλλα ἀντικείμενα ἦσαν ὀλίγα καὶ πτωχά. Ἐνεπίγραφοι κεραμίδες, λύχνοι, ὑάλινα σκεύη, μεταλλικὰ ἐργαλεῖα, πολλὰ ἀλλὰ ἀσήμαντα ὄστρακα.

Ἀνασκαφὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων εἰς τὸν χῶρον τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, ἀναληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Φ. Πέτσα, δὲν ὡλοκληρώθη λόγῳ τῆς ἐπιστρατεύσεως.

ΑΡΤΑ

Οἰκόπεδον Ἰ. Κολιοῦ

Κατὰ τὴν θεμελίωσιν νέας οἰκοδομῆς εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς 3ης παρόδου τῆς ὁδοῦ Ἀράχθου, ἀνεφάνησαν τετραγωνικοὶ μαρμαρόλιθοι καὶ αἱ οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι διεκόπησαν διὰ νὰ γίνῃ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Ἀπεκαλύφθη τοῖχος ἐκ δύο δόμων, μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ.-ΝΑ., μήκ. 4.20, πάχ. 1.58 καὶ σωζ. ὕψ. 0.96 μ. (Πίν. 403 γ). Καθέτως πρὸς τοῦτον ἀνεφάνη ἄλλος τοῖχος, μήκ. 3.60 καὶ πάχ. 2.10 μ. Δυτικῶς αὐτοῦ ὑπάρχει πύλη, ὡς ὑποδηλώνουν δύο λίθοι κατωφλίου εἰσόδου, κάτωθεν τῶν ὁποίων εὑρέθησαν ὄστρακα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 403 δ). Ἡ ἔρευνα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συνεχισθῇ λόγῳ τῶν παρακειμένων οἰκοδομῶν καὶ τῆς γενομένης ἤδη καταστροφῆς ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως. Οὕτω δὲν ἐξηκριβώθη τελικῶς, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ πύργου ἢ θλάσεως τοῦ τείχους ἢ ἄλλου δημοσίου κτηρίου τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας. Τὰ ἀρχαῖα ἐκαλύφθησαν, ἀφοῦ ἀπετυπώθησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐπεσημάνθησαν ὅλα τὰ ὁρατὰ τμήματα τοῦ ἀρχαίου τείχους τῆς πόλεως καὶ ἐσημειώθησαν ἐπὶ τοῦ τοπογραφικοῦ χάρτου. Διεπιστώθη ὅτι τὸ τμῆμα τοῦ τείχους τὸ διερχόμενον μεταξὺ τῆς Μητροπόλεως καὶ τοῦ Ἀράχθου ποταμοῦ σώζεται εἰς μῆκος 33.50 καὶ 11 μ. καὶ εἰς ἱκανὸν ὕψος. Δυστυχῶς οἱ ἰδιοκτῆται οἰκοπέδων προέβαινον μὲ τὴν ἀνοχὴν τῶν ἀρχῶν εἰς ἐκσκαφὰς καὶ θεμελίωσιν τῶν οἰκοδομῶν κατὰ τὰς νυκτερινὰς ὥρας, πρὶν προλάβῃ ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ἰωαννίνων νὰ ἐρευνήσῃ τὰ ὀρύγματα.

ΛΕΥΚΑΣ

Ράχη

Ἐντὸς τοῦ χειμάρρου Δημοσάρι, εἰς σημεῖον ἀπέχον 1 χλμ. περίπου ἀπὸ τὸ Νυδρὶ καὶ 100 μ. ἀπὸ τὴν γέφυραν τοῦ χωρίου Ράχη, ἀνεφάνη τάφος κεραμοσκεπής, περιέχων σκελετὸν καὶ ὀλίγα κτερίσματα. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ εὑρέθησαν: (α) λύχνος μὲ παράστασιν Κυβέλης — διακρίνονται ἀριστερὰ τύμπανον καὶ τόξον (ἢ ῥάβδος καὶ ὄφις), δεξιὰ δᾷς καὶ κίστη (;) (Πίν. 404 α) καὶ (β) φιάλη ἢ κύαθος μὲ ἐφθαρμένην τὴν ἐπιφάνειαν (Πίν. 404 γ). Ἐντὸς τῶν χωμάτων τοῦ τάφου ὑπῆρχε χαλκοῦν νόμισμα Νικοπόλεως ἐποχῆς Αὐγούστου καὶ χαλκῆ πόρπη (Πίν. 404 β), τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐκ τῆς πρασίνης ὀξειδώσεως ἐπὶ ἀνευρεθέντος ὀδόντος συνάγεται ὅτι τὸ νόμισμα εἶχε τοποθετηθῆ μεταξὺ τῶν ἐμπροσθίων ὀδόντων τοῦ νεκροῦ. Ἐν συνεχείᾳ ἀνεσκάφησαν ἐπειγόντως, διὰ νὰ μὴ παρασυρθοῦν ὑπὸ τῶν ὑδάτων, ἄλλοι τέσσαρες παρόμοιοι τάφοι, ἡμικατεστραμμένοι ἐκ τῆς ὑγρασίας. Προφανῶς πολλοὶ ἄλλοι τάφοι θὰ παρεσύρθησαν παλαιότερον ὑπὸ τοῦ χειμάρρου. Ἡ κατασκευή των εἶναι ἁπλῆ: δύο ζεύγη κοίλων κεράμων ἐκάλυπτον τὸν νεκρόν. Τὰ δύο τριγωνικὰ πέρατα ἐφράσσοντο διὰ τεμαχίων ἑτέρων κεράμων. Ὡς δάπεδον ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ στρῶσις χαλίκων καὶ λίθων τῆς κοίτης. Ὁ προσανατολισμός των ἦτο Α.-Δ. μὲ ἐλαφρὰς ἀποκλίσεις. Τὸ μῆκος των ἐκυμαίνετο μεταξὺ 1.50-1.85 μ. Τὰ κτερίσματα ἦσαν ἀσήμαντα: βαθεῖα φιάλη ἐφθαρμένη καὶ χυτροειδὲς ἀγγεῖον περιέχον θρύμματα λύχνου.

Ἐντὸς τῆς αὐτῆς κοίτης καὶ εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων ἑκατοστῶν ἀπὸ τοὺς κεραμοσκεπεῖς τάφους ἀνεφάνη κρηπίδωμα ἐκ μεγάλων κροκαλοπαγῶν λίθων, ὁμοιάζον πρὸς ἀνάλογα τῶν ὑπὸ τοῦ Dörpfeld εἰς Στενήν, περιοχῆς Νυδρίου, εὑρεθέντων τάφων, (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν Β΄ (1972), σχ. 34α, 35, 35α). Τὸ κρηπίδωμα εἶναι κατεστραμμένον ὑπὸ τοῦ χειμάρρου καὶ οἱ λίθοι κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν τεταρτημόριον σχηματίζουν ἀνάλημμα, πάχ. 1.50 καὶ ὕψ. 0.52 μ., τὸ ὁποῖον συγκρατεῖ στρῶσιν καθαροῦ χώματος (Πίν. 404 δ). Ἐντὸς αὐτοῦ δὲν εὑρέθησαν παρὰ ὀλίγα ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα ἀνήκουν εἰς νεωτέρους χρόνους καὶ ἐλάχιστα μόνον δύνανται νὰ θεωρηθοῦν προϊστορικά. Πιθανῶς τὸ ταφικὸν μνημεῖον κατεστράφη εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν διὰ τὴν κατασκευὴν ἀναλημματικοῦ τοίχου.

Φραγκοκκλησιά

Εἰς τὴν ὡς ἄνω περιοχὴν πλησίον τῆς πόλεως Λευκάδος, διηνοίχθη τάφρος διὰ τὴν ὕδρευσιν τῶν νέων σφαγείων καὶ ἀνευρέθησαν ἀρχαῖοι τάφοι ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Ἀθ. Μπροστινοῦ (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 278). Μετὰ ἀπὸ μικρὰν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἤλθον εἰς φῶς δύο ἁπλαῖ βάσεις, τρία ἀποτμήματα ἐπιτυμβίων στηλῶν καὶ ἡμικατεστραμμένος κιβωτιόσχημος τάφος. Αἱ στῆλαι εἶναι ἁπλαῖ ἐκ σκληροῦ ἐντοπίου λίθου, ἀδρῶς εἰργασμέναι κατὰ τὸ κάτω τμῆμα, τὸ ὁποῖον ἐνεπήγνυτο εἰς τὴν γῆν ἢ ἐντὸς βάθρου. Τὸ ἄνω τμῆμα εἶναι καλῶς εἰργασμένον κατὰ τὴν προσθίαν καὶ τὰς πλαγίας ἐπιφανείας. Αἱ δύο στῆλαι εἶναι ἐλλιπεῖς καὶ δὲν σώζουν ἐπιγραφήν. Ἡ τρίτη, συνολ. ὕψ. 0.52, πλ. 0.24 καὶ πάχ. 0.075 μ., φέρει ἀναθύρωσιν, ἡ ὁποία πλαισιώνει τὴν κυρίαν ὄψιν, καὶ εἰς τὸ ἄνω μέρος ἐπιγραφὴν *Γλυκέρα*, τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 404 ε).

Ὁ κιβωτιόσχημος τάφος (διαστ. ἐσωτ. 0.51 × 1.62 μ.) εἶναι τοῦ ἰδίου τύπου μὲ ἄλλους εὑρεθέντας παλαιότερον εἰς Λευκάδα (ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 321). Ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρας πλάκας ἀσβεστολίθου, καλύπτεται διὰ δύο μεγάλων ὁμοίων πλακῶν (ἡ μία ἐθραύσθη ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως) καὶ ἦτο πλήρης χώματος. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν εὑρέθησαν ἴχνη σκελετοῦ καὶ εἰς τὸ ὕψος τῶν γονάτων οἰνοχοΐσκη ἀγάνωτος, ὕψ. 0.10 μ., ἐντοπίου ἐργαστηρίου (ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 331, Πίν. 279 γ).

Καρυῶτες

Εἰς τὸ οἰκόπεδον Κωνστ. Ζαβιτσιάνου, εἰς θέσιν Σπασμένη Βρύση παρὰ τοὺς Καρυῶτες, διεκόπησαν τὸ 1973 αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν ἀνέγερσιν βοηθητικοῦ χώρου, διαστ. 3.90 × 5.60 μ., διότι εἰς τὰ θεμέλια τῆς οἰκίας αὐτοῦ εἶχον εὑρεθῆ παλαιότερον ἀρχαῖοι τάφοι (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 351 καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 492). Λόγῳ δυστροπίας τοῦ ἰδιοκτήτου ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατέστη δυνατὴ μόνον τὸν ἑπόμενον χρόνον. Ἀπεκαλύφθησαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι ἐκ τῶν ὁποίων ἠρευνήθη ὁ εἷς. Ὁ ἄλλος, ὡς κείμενος παρὰ τὰ θεμέλια τῆς οἰκίας, παρουσίαζε δυσκολίας, ἀλλὰ καὶ ἦτο ἐν μέρει κατεστραμμένος. Ὅταν ἐκτίσθη ἡ οἰκία φαίνεται ὅτι ἀφῃρέθη ἡ καλυπτήριος λιθίνη πλάξ αὐτοῦ. Ὁ ἐρευνηθεὶς τάφος Ι ἀποτελεῖται ἀπὸ πλάκας, μήκ. 1.71-1.73 μ. εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ 0.82 μ. εἰς τὰς στενάς (Π ί ν. 404 στ). Τὸ ὕψος των εἶναι 0.62-0.63 μ. καὶ τὸ πάχος 0.10 μ. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθη τὸ κρανίον τοῦ νεκροῦ καὶ ὀστοῦν κνήμης. Τὰ κτερίσματα ἦσαν ὀλίγα καὶ πτωχά: δύο μικρὰ ἀγάνωτα ὀξυπύθμενα ἀγγεῖα, χαλκῆ στλεγγίς, λίαν ὠξειδωμένη, δύο ἀγνῦθες, χεῖλος πινακίου, στόμιον ἀλαβάστρου.

Εἰς τὸν πρὸς Β. τοῦ σκάμματος τούτου διανοιγέντα βόθρον, διαστ. 2.30 × 12.70 μ., οὐδὲν ἀνευρέθη.

Εἰς θέσιν Μέγας Βάτος εἶχεν ἀρχίσει τὸ ἔτος 1970 ἡ ἀνασκαφὴ ἀρχαίου οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ μεταξὺ ἐκαλύφθη ἀπὸ πυκνὴν βλάστησιν (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 357, Σχέδ. 4 καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 486, Σχέδ. 5). Τὸ 1974 ἐκαθαρίσθη κυρίως ὁ ἀνατολικὸς πρὸς τὸ μέρος τῆς δημοσίας ὁδοῦ χῶρος καὶ ἀνεσκάφη πρὸς Ν. τοῦ ἀγωγοῦ τμῆμα τοίχου, τὸ ὁποῖον συνδέει τοὺς τοίχους 1 καὶ 2. Εἰς βάθος 0.55 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς πωρολιθικῆς πλίνθου εὑρέθη στρῶσις ἀπὸ κεραμίδας. Τὰ πλευρικὰ τοιχώματα τοῦ ὀρύγματος διεμορφώθησαν, οὕτως ὥστε νὰ μείνῃ ὁρατὸς ὁ ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΧΩΡΩΝ

ΔΩΔΩΝΗ

Τὰ ἀρχαῖα οἰκοδομήματα τῆς Δωδώνης εὑρίσκονται εἰς κατάστασιν διαλύσεως, λόγῳ τοῦ εὐθρύπτου πωρολίθου καὶ τῆς διαβρώσεως ἐκ τοῦ πάγου, ὁ ὁποῖος ἐπικάθηται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας. Ὁ ἀρχιτεχνίτης Ἰωάννης Τσεύλικος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Χρήστου ἤρχισαν τὸ ἐπίπονον ἔργον τῆς διασώσεως τῶν μνημείων, ἐπιτυχόντες τὴν συγκόλλησιν τῶν λίθων καὶ τὴν ἀδιαβροχοποίησιν τῶν τοίχων. Τὸ ὑλικὸν τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησαν εἶναι κόλλα ταχείας ἐνεργείας, ἀναμεμειγμένη μὲ λευκὸν σιμέντον καὶ μαρμαρόσκονην. Διὰ τὰ «στοκαρίσματα» προσετέθη εἰς τὸ μεῖγμα ἀνάλογον πρὸς τοὺς λίθους χρῶμα.

Συνεκολλήθησαν καὶ ἐστερεώθησαν εἰς τὴν ἱερὰν οἰκίαν περὶ τὰς ἑκατὸν εἴκοσι λιθόπλινθοι, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἦτο τεθραυσμένη εἰς πολλὰ μικρὰ τεμάχια (Π ί ν. 405 α - στ). Εἰς τὸν ναὸν τῆς Διώνης ἔγινεν ἡ αὐτὴ ἐργασία ἐπὶ εἴκοσι λιθοπλίνθων. Ἐπίσης ἀποκατεστάθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τμῆμα τοῦ ἑλληνιστικοῦ ναοῦ (Ζ), τρία βάθρα πρὸς Α. τούτου καὶ ἕτερα τρία βάθρα ἔξωθεν τοῦ Βουλευτηρίου. Στερεώσεις ἐγένοντο καὶ εἰς τὰ ἑδώλια τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου διαζώματος τοῦ θεάτρου καὶ εἰς τμῆμα τῆς σκηνῆς. Λόγῳ τῶν συχνῶν βροχῶν καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν θεατρικῶν παραστάσεων τὰ χόρτα ἐκόπησαν ἐπανειλημμένως εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἱεροῦ.

Τὸ 1974 διεπιστώθη ὅτι ἦτο ἀναγκαία ἡ ἐργασία στερεώσεως εἰς τὸ ἀνάλημμα τῆς νοτιοανατολικῆς κλίμακος τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου, ἄνωθεν τῆς ἀνατολικῆς παρόδου. Ἀνεβιβάσθησαν καταπεσόντες ὀγκόλιθοι καὶ ἐτοποθετήθησαν νέοι λίθοι, ἀφοῦ προηγουμένως ἐπελεκήθησαν (Π ί ν. 406 α - β).

Τὸ ἀνάλημμα τῆς δυτικῆς παρόδου, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὡς ἀνάλημμα τῶν ἑδωλίων τοῦ σταδίου, εἶχεν ἀκόμη μεγαλυτέραν ἀνάγκην στερεώσεως. Τὸ ἀριστερὸν νότιον τμῆμα του εἶχεν ἐπικινδύνως μετατοπισθῆ ἐκ τῆς πιέσεως τῶν ἐπιχώσεων. Κατεβιβάσθη τμῆμα τοῦ ἀναλήμματος, μήκους 6 μ. καὶ ὕψους τεσσάρων δόμων, καὶ ἐπανεφέρθη εἰς τὴν ὀρθήν του θέσιν. Τὸ μεταξὺ τῶν δύο τμημάτων κενόν, ἄνωθεν τῆς παλαιοτέρας ἀναστηλώσεως, συνεπληρώθη διὰ τριῶν-τεσσάρων δόμων πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς λειτουργικότητος τοῦ ἀναλήμματος. Εἰς τὴν κάτω σειρὰν τοῦ ἀνακατασκευασθέντος τμήματος ἐτοποθετήθησαν τρεῖς παλαιαὶ πλίνθοι (Π ί ν. 406 γ - δ). Ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι ἐπανατοποθετηθέντες λίθοι ἐχρειάσθη νὰ συγκολληθοῦν, διότι εἶχον θραυσθῆ εἰς πολλὰ τεμάχια.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Βουλευτηρίου ἀνεστηλώθη κίων ἐξ ὀκτὼ σπονδύλων, οἱ ὁποῖοι ἔκειντο κατὰ γῆς. Εἰς τοὺς τόρμους ἐτοποθετήθησαν τεμάχια παλαιοῦ ξύλου (Π ί ν. 407 α - γ).

Ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Σπύρου Πανταζῆ ἀπετυπώθη τὸ τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως τῆς Δωδώνης, προκειμένου νὰ ἀρχίσουν ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι.

ΑΜΜΟΤΟΠΟΣ ΑΡΤΗΣ

Εἰς τὴν ἀκρόπολιν Ἀμμοτόπου (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 248, ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 411), ἐπὶ τῆς ὁποίας σώζονται οἰκοδομήματα τοῦ 4ου αἰ· π.Χ. εἰς ὕψος δευτέρου ὀρόφου, ἐθεωρήθη ὡς πλέον ἐπείγουσα ἡ στερέωσις δύο ἐξ αὐτῶν, γνωστῶν ὡς κτηρίων Γ καὶ Δ.

Ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κτηρίου Γ εἶχον τοποθετηθῆ παλαιότερον δύο ξύλιναι ἀντηρίδες, αἱ ὁποῖαι ἀπεδείχθησαν ἀνεπαρκεῖς καὶ ἀκατάλληλοι διὰ τὰς ἐπικρατούσας ἐκεῖ καιρικὰς συνθήκας (Πίν. 407 δ). Ἀντ' αὐτῶν ἐτοποθετήθησαν τέσσαρες σιδηραῖ δοκοὶ εἰς σχῆμα Τ εἰδικῶς κατασκευασθεῖσαι. Ἐστερεώθησαν εἰς τὸ ἔδαφος ἐντὸς ὑποδοχῶν ἐκ σιμέντου, ἐπεχρίσθησαν μὲ μίνιον καὶ φαιὸν χρῶμα καὶ πρὸς ἀποφυγὴν φθορᾶς τῶν τοίχων εἰς τὸ σημεῖον ἐπαφῆς των πρὸς αὐτὰς ἐφηρμόσθησαν ἐλάσματα μολύβδου (Πίν. 407 ε). Τοῦ κτηρίου Δ ἐκινδύνευε νὰ καταρρεύσῃ ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία λόγῳ μετακινήσεως τῶν δόμων, ὀφειλομένης ἐν μέρει εἰς καθίζησιν τοῦ ἐδάφους. Κατεβιβάσθησαν 30 περίπου λιθόπλινθοι, αἱ ὁποῖαι συνεκολλήθησαν καὶ ἐπανετοποθετήθησαν εἰς τὴν ὀρθὴν των θέσιν (Πίν. 408 α - β). Τοῦ αὐτοῦ κτηρίου ἐστερεώθησαν δι' ὀρειχαλκίνων συνδέσμων ἡ βορειοδυτικὴ καὶ ἡ βορειοανατολικὴ γωνία. Ἀνέλκυσις λίθων καὶ τοποθέτησίς των εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν ἐγένετο καὶ εἰς τὸ δωμάτιον τὸ εὑρισκόμενον πρὸς ΒΑ. τοῦ κτηρίου Γ.

Οἱ προσληφθέντες διὰ τὰ ἀνωτέρω ἔργα ἐργάται ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ διὰ τὴν ἐκκένωσιν τῆς ἀρχαίας δεξαμενῆς ἀπὸ τοὺς κατακρημνισθέντας ἐντὸς αὐτῆς λίθους. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ πυθμὴν τῆς δεξαμενῆς ἤρχισε νὰ παρουσιάζῃ ἐνδιαφέρον, ἀνεβλήθη ἡ πλήρης ἀποκάλυψις αὐτοῦ δι' εὐθετώτερον χρόνον (Πίν. 408 γ - δ).

Αἱ ἐργασίαι ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως Ἀμμοτόπου εἶναι ἐξαιρετικῶς δύσκολοι, λόγῳ ἐλλείψεως ὕδατος καὶ ἀμαξιτῆς ὁδοῦ. Οὕτω αἱ μεταφοραὶ τῶν ὑλικῶν καὶ τῆς τροφοδοσίας γίνονται διὰ ζώων. Οἱ ἀδελφοὶ Τσεύλικοι ἀνέλαβον καὶ τοῦτο τὸ ἔργον μετὰ προθυμίας καὶ παρέμειναν ἐπὶ ἓξ ἑβδομάδας ἐργαζόμενοι ἐπὶ τοῦ ἀδένδρου ὑψώματος, πότε ὑπὸ ἀφόρητον καύσωνα καὶ πότε εἰς τὴν μανίαν τῶν ἀνέμων. Κατόπιν προτάσεως τῆς Ἐφορείας ἀπενεμήθη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου ἔπαινος εἰς τὸν Ἰω. Τσεύλικον.

ΑΡΤΑ

Διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τμήματος τοῦ ἀρχαίου τείχους κατηδαφίσθη ἡ ἀπαλλοτριωθεῖσα οἰκία Κατσουράκη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κρυστάλλη. Ἐπὶ τοῦ τείχους ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως (Πίν. 409 α - β). Ὁ χῶρος τοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ ναοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ βασιλέως Πύρρου ἐκαθαρίσθη, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀπαραίτητον ἐργασίαν διαμορφώσεως, ἐμπόδιον ὑπῆρξε τὸ ἐγκατασταθὲν παρὰ τὸν ναὸν «ἀναπηρικὸν» περίπτερον, διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ὁποίου ἐγένοντο συχνά, ἀλλὰ μάταια διαβήματα.

ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ

Ἀνετέθη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας εἰς τοὺς σπουδαστὰς τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Σπύρον Πανταζῆν καὶ Νίκον Μεσσήνην ἡ πλήρης ἀποτύπωσις τοῦ Ὠδείου. Τὸ ἔργον ἐξετελέσθη μετ' ἐξαιρετικῆς ἐπιμελείας καὶ ἐπερατώθη μετὰ ἓν περίπου ἔτος ὑπὸ τοῦ κ. Πανταζῆ. Μία πλήρης σειρὰ ὄψεων, κατόψεων, τομῶν καὶ λεπτομερειῶν κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἰωαννίνων. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς διαθέσεως τοῦ Ὠδείου διὰ θεατρικὰς παραστάσεις ἐγένοντο ὡρισμέναι ἐργασίαι πρὸς ἀποφυγὴν ζημιῶν καὶ ἀτυχημάτων, ὡς μεταφοραὶ λίθων ἀπὸ τὸ μέσον τῆς σκηνῆς εἰς τὰ ἄκρα, μικραὶ στερεώσεις κλπ.

Ἐξητάσθησαν τὰ μνημεῖα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἄμεσον ἀνάγκην στερεώσεως· σχετικαὶ φωτογραφίαι ἐστάλησαν εἰς τὴν Διεύθυνσιν Ἀναστηλώσεως, ἡ ὁποία ὅμως ἐδήλωσεν ἀδυναμίαν, λόγῳ ἐλλείψεως προσωπικοῦ, νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργον. Εὑρεθέντες πρὸ τοῦ διλήμματος, ἐὰν ἔπρεπε νὰ ἀναμείνωμεν τὴν σύνταξιν μελέτης μὲ κίνδυνον νὰ καταρρεύσουν τὰ πλέον ἑτοιμόρροπα τμήματα, ἀνελάβομεν τὴν εὐθύνην νὰ στερεώσωμεν διὰ τοῦ συνεργείου τῆς Ἐφορείας τὸ ρωμαϊκὸν κτήριον, τὸ γνωστὸν μὲ τὸ ὄνομα Μπεντένια (Σχέδ. 1 - 3). Ὁ W. M. Leake, Travels in Northern Greece, London 1835, τόμ. Ι σ. 206, The Ruins of Nicopolis in Epirus, διέσωσε τὸ σχέδιον κατόψεως τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, τὸ ὁποῖον ὀ-

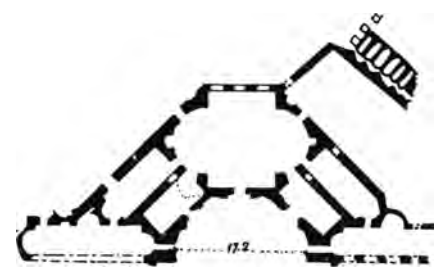

Σχέδ. 1. Νικόπολις. Μπεντένια. Κάτοψις κατὰ W. M. Leake.

νομάζει λουτρόν. Ἡ ἀνατολικὴ πτέρυξ τοῦ κτηρίου ἔχει καταρρεύσει καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἡ δυτικὴ θὰ εἶχε τὴν αὐτὴν τύχην, ἐὰν παρήρχετο καὶ ἄλλος χειμὼν χωρὶς νὰ στερεωθοῦν τὰ πλέον ἑτοιμόρροπα σημεῖα, διότι εἶχον ἐπισημανθῆ νέαι ρωγμαὶ εἰς τοὺς τοίχους καὶ ῥῆγμα κατὰ τὴν γωνίαν τῶν δύο ὑψηλοτέρων τοίχων τοῦ χώρου ΙΙΙα, ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου ἦτο νὰ παρουσιάσῃ ἔντονον κλίσιν ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος. Ἡ κλίσις ἦτο περισσότερον ἐπικίν-

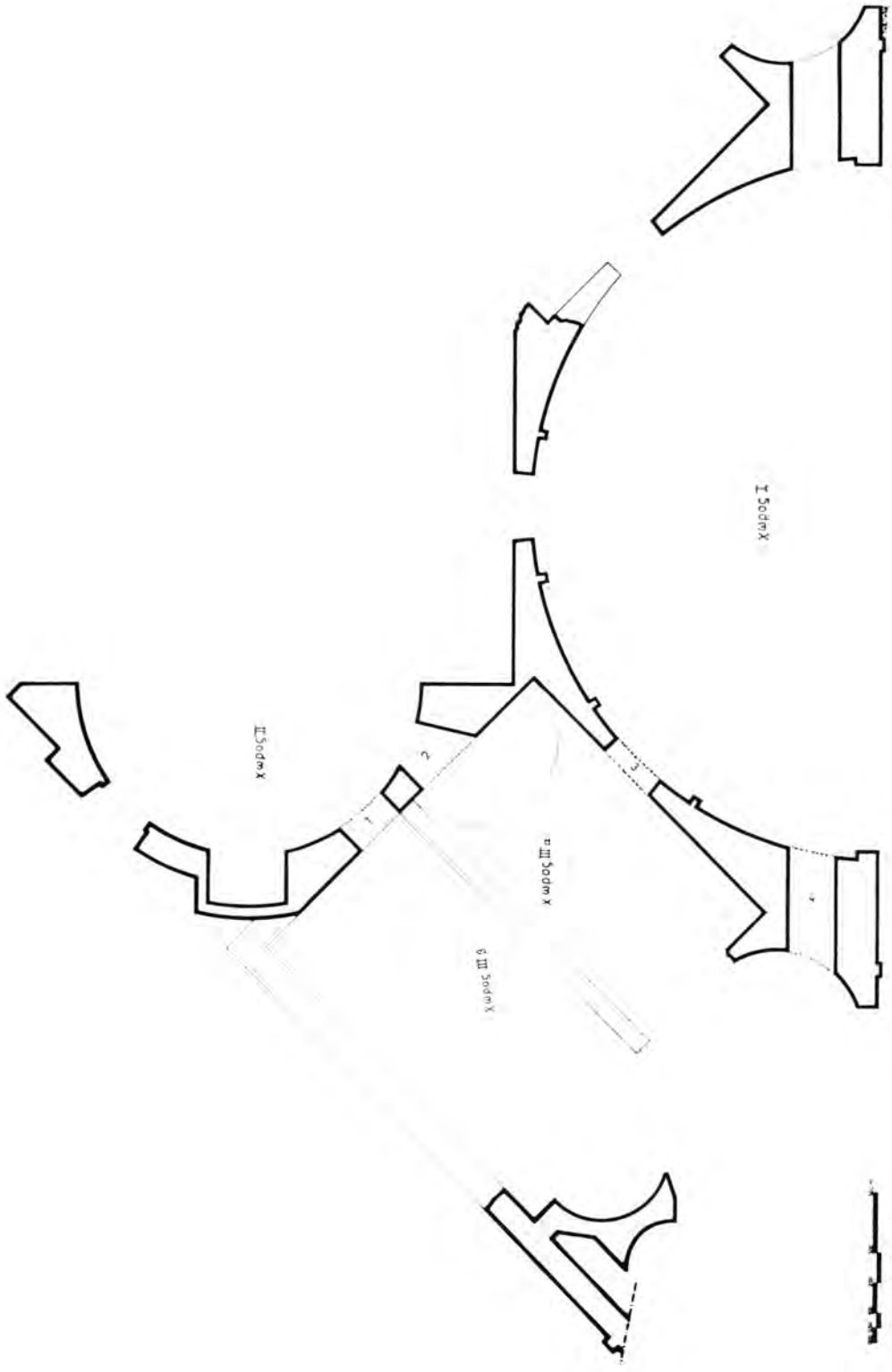

Σχέδ. 2. Νικόπολις. Μπεντένια. Κάτοψις σωζομένης δυτικής πτέρυγος.

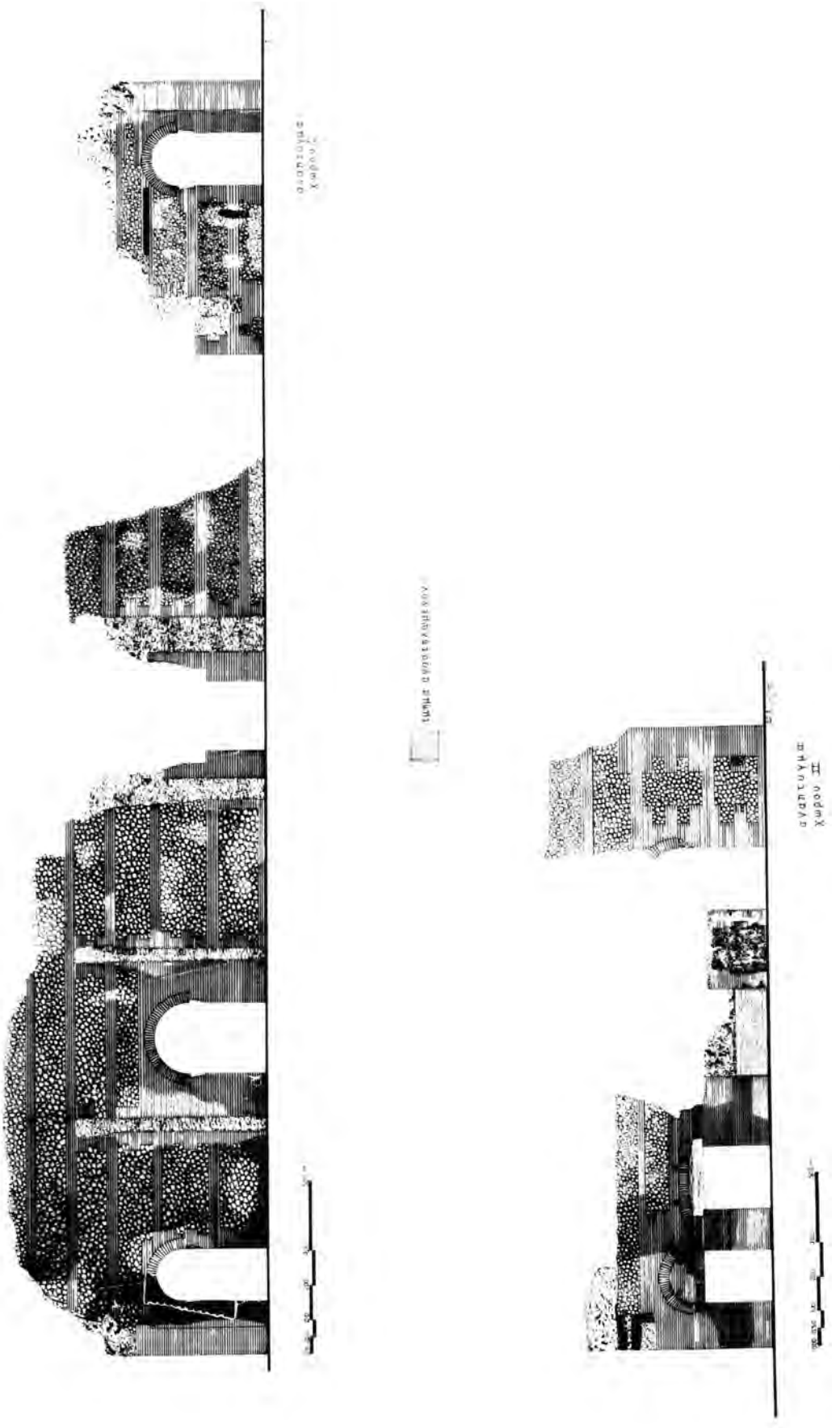

Σχέδ. 3. Νικόπολις. Μπεντένια. Ἀνάπτυγμα χώρων Ι καὶ ΙΙ.

δυνος ἐξ αἰτίας ἑνὸς μεγάλου ὄγκου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀποκολληθῆ καὶ ἐπεκρέματο ὑπεράνω τῆς θύρας 2, τῆς ὁποίας τὸ τόξον εἶχεν ἤδη καταρρεύσει. Ρῆγμα παρουσίασε καὶ τὸ μαρμάρινον ὑπέρθυρον τῆς θύρας 1, μὲ κίνδυνον καταρρεύσεως τοῦ ἐπ' αὐτοῦ ἐδραζομένου τοίχου. Ἐπετεύχθη κατ' ἀρχὰς ἡ στροφὴ καὶ ἐπαναφορὰ τοῦ ἐπικρεμαμένου ὄγκου εἰς τὴν ἀρχικήν του θέσιν (Πίν. 409 γ - ε). Ὁλόκληρος ὁ τοῖχος μὲ τὰς θύρας 1 καὶ 2, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὑποστῆ κλίσιν πρὸς τὸν χῶρον ΙΙΙ, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ὀρθήν του θέσιν δι' ἕλξεως, μὲ τὴν βοήθειαν ἰσχυροῦ μηχανικοῦ μέσου (βαρούλκου) καὶ χάρις εἰς τὴν ἐπιτηδειότητα τῶν ἀρίστων τεχνιτῶν.

Τὸ ὑπέρθυρον τῆς θύρας 1 κατεβιβάσθη, καθὼς καὶ τὰ εὑρισκόμενα ἐπ' αὐτοῦ τμήματα τοίχων, μετὰ προηγουμένην φωτογράφησιν καὶ ἀρίθμησιν. Τὸ ὑπέρθυρον συνεκολλήθη καὶ ἐνισχύθη ἐσωτερικῶς διὰ ράβδων χάλυβος· μετὰ τὴν ἐπαναφοράν του ἐτοποθετήθησαν ἐπ' αὐτοῦ σιδηραῖ δοκοὶ εἰς σχῆμα διπλοῦ Τ, αἱ ὁποῖαι ἐστερεώθησαν ἐπὶ τῶν ἑκατέρωθεν τοίχων, ὥστε τὰ ὑπερκείμενα βάρη τοῦ τοίχου νὰ μὴ πιέζουν τὸ συγκολληθὲν ὑπέρθυρον. Ἐπ' αὐτοῦ ἐπανετοποθετήθησαν ὄχι μόνον τὰ καταβιβασθέντα τμήματα τοίχων ἀλλὰ καὶ ἕτερα, τὰ ὁποῖα εἶχον καταπέσει παλαιότερον (Πίν. 410 α - στ).

Οἱ ἁρμοὶ τῶν ρηγμάτων συνεδέθησαν δι' ἰσχυρῶν χαλυβδίνων συνδέσμων καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν τὰ ἀφαιρεθέντα τμήματα τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου (opus reticulatum). Ὁλόκληρον τὸ ἑτοιμόρροπον ἄνω τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίζετο ἡ καμάρα τῆς ὀροφῆς, ἐστερεώθη διὰ συνεχοῦς δοκοῦ ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος. Ἀνακατεσκευάσθησαν τὸ τόξον καὶ αἱ παραστάδες τῶν θυρῶν 2, 3 καὶ 4 (Πίν. 411 α - γ). Συνεπληρώθησαν ρήγματα καὶ κενὰ τοίχων τοῦ χώρου Ι καὶ ἀνεσκάφησαν τμήματα τοῦ χώρου ΙΙΙ πρὸς ἐπίλυσιν θεμάτων σχετικῶν πρὸς τὸ ἔργον συντηρήσεως.

ΝΕΚΥΟΜΑΝΤΕΙΟΝ

Πλὴν τοῦ τακτικοῦ καθαρισμοῦ τοῦ χώρου καὶ τοῦ εὐτρεπισμοῦ τοῦ φυλακείου ἐγένοντο καὶ αἱ ἑξῆς ἐργασίαι: (α) Ἀντικατάστασις θύρας φυλακείου. (β) Ἀνακατασκευὴ ξυλίνης γεφύρας προσπελάσεως πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Τριάδος. Αὕτη ἐστηρίχθη διὰ περισσοτέραν ἀσφάλειαν ἐπὶ δύο σιδηρῶν ράβδων τομῆς διπλοῦ Τ. (γ) Κατασκευὴ ἀποχετευτικῆς αὐλακος ἐκ σιμέντου ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ «ἀνακτόρου» διὰ νὰ μὴ εἰσέρχωνται τὰ ὕδατα ἐντὸς τῶν ἀποθηκῶν τούτων, ὅπου φυλάσσονται οἱ ἀρχαῖοι πίθοι μὲ τὰς προσφοράς. (δ) Κατασκευὴ ξυλίνης καγκελλωτῆς θύρας εἰς τὸ ἄνοιγμα μεταξὺ δύο αἰθουσῶν τοῦ «ἀνακτόρου». (ε) Ἐλαιοχρωματισμὸς σιδηρᾶς διφύλλου θύρας τοῦ «ἀνακτόρου».

ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ - ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΙΟΥ

Οἱ Ἐπιμεληταὶ ἐκινήθησαν δραστηρίως διὰ νὰ γνωρίσουν τὰς ἀνάγκας τῆς περιφερείας. Ἰδιαιτέρως τοὺς ἀπησχόλησαν αἱ αὐτοψίαι διὰ οἰκοδομικὰ καὶ ἄλλα θέματα εἰς Ἄρταν, Καστρὶ Πρεβέζης (ἀρχ. Πανδοσία), Νικόπολιν καὶ Λευκάδα, ὡς καὶ διὰ τὴν χορήγησιν ἀδειῶν λειτουργίας λατομείων καὶ μεταλλείων. Ὑπολογίζεται ὅτι κατ' ἔτος ὑποβάλλονται περὶ τὰς 300 αἰτήσεις δι' ἐκμετάλλευσιν μαρμαροφόρων περιοχῶν εἰς τὸν Νομὸν Ἰωαννίνων. Προσπάθεια κατεβλήθη καὶ διὰ τὴν πάταξιν τῆς ἀρχαιοκαπηλείας καὶ συγκεκριμένως ἐλήφθη μέριμνα διὰ τὸν καθορισμὸν ἀπαγορευτικῆς διὰ τὰς καταδύσεις ζώνης εἰς Λευκάδα.

Ἡ εἰς ὕψος 1300 μ. ἀρχαία ἀκρόπολις Γραδέτσι παρὰ τὴν Μ. Γότισταν ἀπετυπώθη καὶ ἐδημοσιεύθη εἰς ΑΑΑ VI (1973), σ. 472. Ἄλλης ἐπιβλητικῆς ὠχυρωμένης ἀκροπόλεως, πιθανῶς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Παλαιογρίμπιανη, πλησίον τῆς κωμοπόλεως Παρακαλάμου, δὲν κατέστη δυστυχῶς δυνατὴ ἡ ἀποτύπωσις. Ἀρχαῖοι τάφοι, κατεστραμμένοι ἢ συλημένοι, ἐπεσημάνθησαν εἰς τὸν λόφον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου πρὸς ΝΔ. τοῦ Δελβινακίου (αἱ κεραμίδες τοῦ τάφου μετεφέρθησαν εἰς τὸ Δημαρχεῖον τῆς κωμοπόλεως καὶ τὰ ὄστρακα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἰωαννίνων) καὶ εἰς τὰς παρυφὰς τοῦ δρόμου ἀπὸ Κήπους πρὸς Κουκούλι.

Ἐπροτάθη ὅπως κηρυχθοῦν διατηρητέαι περιοχαί: ἡ Ἀκτὴ Γύρας Λευκάδος καὶ ὁ ποταμὸς Ἀχέρων, λόγῳ ἐξαιρέτου κάλλους. Ἐπίσης καθωρίσθησαν ζῶναι προστασίας τῆς ἀκροπόλεως Καστρὶ (ἀρχ. Πανδοσία) καὶ τοῦ Κάστρου τῶν Ρωγῶν (ἀρχ. Βουχέτιον) εἰς τὸν Νομὸν Πρεβέζης.

Εἰς Δωδώνην ἡ Ἐφορεία ἠναγκάσθη ἐπανειλημμένως νὰ ἐπέμβῃ διὰ νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν δραστηριότητα τῆς Ἑταιρείας Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν, ἡ ὁποία ἐπωφελουμένη τῆς διοικητικῆς ἀποκεντρώσεως ἐπέτυχεν ἔγκρισιν παρὰ τοῦ Περιφερειακοῦ Διοικητοῦ Ἠπείρου διὰ τὴν ἰσοπέδωσιν θαμνώδους πλαγιᾶς τοῦ ἱεροῦ καὶ τὴν ἀνέγερσιν ὑψηλοῦ περιβόλου. Διὰ νὰ τεθῇ τέρμα εἰς τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἀλλοιώνουν τὴν φυσιογνωμίαν τῆς Δωδώνης, ἐκινήθη ἡ διαδικασία τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν κτημάτων τῆς Ε.Η.Μ., τὰ ὁποῖα συνορεύουν πρὸς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον.

Κατὰ γενομένην περιοδείαν εἰς περιοχὴν Σουλίου πρὸς ἀναζήτησιν τῶν πηγῶν τοῦ Ἀχέροντος, ἐπεσημάνθη εἰς θέσιν Ἑλληνικὰ μικρὰ ἀρχαία ἀκρόπολις. Ἐλήφθησαν μέτρα, ὥστε νὰ μὴ καταστραφοῦν τὰ ἀρχαῖα ἀπὸ νεώτερα οἰκοδομήματα. Κατὰ περιοδείαν εἰς χωρίον Κυψέλη (πρώην Χόσεψη) Νομοῦ Ἄρτης εὑρέθη εἰς θέσιν Καστρὶ ἐπιτυμβία στήλη, ὕψ. 1.50 καὶ πλ. 0.90 μ., ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ ἀετωματικὴ ἀπόληξις φέρει εἰς τὸ κέντρον κύκλον (φιάλην) καὶ κάτωθεν τοῦ ἐπιστυλίου ἁπλοῦν

μαίανδρον. Κατὰ τὸ μέσον τῆς στήλης εἶναι χαραγμένα τὰ ὀνόματα τριῶν νεκρῶν, ἴσως ἀδελφῶν (Σχέδ. 4).

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΒΙΤΣΑ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

Κατὰ τὴν σύντομον ἀνασκαφὴν τοῦ πρώτου δεκαπενθημέρου τοῦ Σεπτεμβρίου 1974, ἀνεσκάφη κατὰ μῆκος τῆς νέας δεξαμενῆς τῆς Βίτσας λωρίς, πλ. 3 καὶ μήκ. 10 μ.[1] Ἡ ἔρευνα ἔφθασε μέχρι βάθους 3.50 μ. ἀπὸ τῆς στέψεως τῆς δεξαμενῆς καὶ εἶχεν ὡς σκοπὸν τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίου τοῦ νοτίου νεκροταφείου. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1966 εἶχε καταστῆ σαφὲς ὅτι θὰ ὑπῆρχον ἐλάχιστοι τάφοι εἰς τὴν μεταξὺ τῆς δεξαμενῆς καὶ τῆς βραχώδους κλιτύος στενὴν λωρίδα χώματος, ἡ ὁποία εἰς βάθος 1.80 μ., ὅταν ἀπεκαλύφθη ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν λιθοσωρῶν τῶν ταφῶν, εἶχε πλάτος μόνον 2 μ. Εὑρέθησαν τέσσαρες ἀκέραιοι καὶ τρεῖς ἀποκεκομμένοι ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς διανοίξεως τῆς δεξαμενῆς τάφοι, εἰς δύο ἐπαλλήλους σειράς. Εἰς τὸν τρόπον ταφῆς δὲν παρετηρήθη ἰδιορρυθμία ἐν σχέσει πρὸς τοὺς κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη ἀνασκαφέντας. Ἀκανόνιστος λιθοσωρὸς ἐκάλυπτε τὸν σκελετόν, τὸν ὁποῖον ἐνίοτε περιέβαλλε στοιχειώδης περίβολος.

Εἰς τὸ νοτιώτερον σημεῖον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου ἀπεκαλύφθη τμῆμα καμπύλου ἀναλημματικοῦ τοιχίου, μήκ. 1.50 καὶ ὕψ. 0.70 μ., τοῦ ὁποίου ἡ κατασκευὴ εἶναι μεταγενεστέρα τῶν παλαιοτέρων ταφῶν· ἀνάλογον ἀναλημματικὸν τοιχάριον εὑρέθη καὶ εἰς ἄλλο σημεῖον τοῦ νοτίου νεκροταφείου[2]. Ἔξωθι τοῦ τοιχαρίου εὑρέθη κλιμακὶς προσβάσεως εἰς τὸν χῶρον τῶν ταφῶν ἐκ μεγάλων ἀκατεργάστων πλακῶν (Πίν. 412 α).

Χρονολογικῶς οἱ τάφοι τοῦ 1974 ἀνήκουν ὅλοι εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἑξῆς:

Τάφος 173 (Πίν. 412 β): Γυναικεία ταφή. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λιθοσωροῦ ὑπῆρχε μικρὰ ὀρθία πλὰξ ὡς σῆμα καὶ κατὰ μῆκος τοῦ σκελετοῦ δύο σειραὶ πλακοειδῶν λίθων. Εἰς τὸ στέρνον εὑρέθησαν δύο σιδηραῖ περόναι καὶ ἐπὶ τῶν γονάτων τρία πήλινα ἀγγεῖα (Πίν. 412 γ): ραμφόστομος πρόχους ἐκ κιτρίνου πηλοῦ μὲ ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν, κάνθαρος ἐγχώριος καὶ κορινθιακὸς σκύφος τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 8ου αἰ. π.Χ.[3].

Τάφος 175: Γυναικεία ἐπίσης ταφή, καταθρυμματισμένη ὑπὸ τὸν λιθοσωρόν. Εἰς τὸ στῆθος ἔφερε σιδηρᾶς φυλλοσχήμους πόρπας. Παρὰ τὸν δεξιὸν κρόταφον εἶχεν ἀποτεθῆ κορινθιακὸς σκύφος καὶ εἰς τοὺς ἄκρους πόδας ἕτερος σκύφος καὶ ἐγχώρια ραμφόστομος πρόχους (Πίν. 413 α). Ἐκ τῶν κορινθιακῶν ἀγγείων τοποθετεῖται καὶ αὐτὸς περὶ τὸ 750-720 π.Χ.

Σχέδ. 4. Νικόπολις. Σχεδιογράφημα ἐπιτυμβίας στήλης.

Τάφος 176 (Πίν. 413 β): Ὑπὸ ὀγκώδη λιθοσωρόν, γυναικεία ταφὴ μὲ κτιστὸν ἀκανόνιστον περίβολον. Παρὰ τὴν κεφαλὴν τετράωτος ἀμφορίσκος καὶ ἀμφικύπελλον (Πίν. 413 γ), ἀγγεῖον τοποθετούμενον μόνον εἰς γυναικείας ταφάς, καὶ εἰς τοὺς ἄκρους πόδας ἀσκοειδὴς ραμφόστομος πρόχους.

Τάφος 177: Κατὰ τὸ ἥμισυ σωζομένη ἀνδρικὴ ταφή. Εἰς τοὺς ἄκρους πόδας εἶχεν ἀποτεθῆ σιδηρᾶ αἰχμὴ δόρατος καὶ δύο πήλινα ἀγγεῖα (Πίν. 413 δ): ἀμφορίσκος καὶ τροχήλατος ραμφόστομος πρόχους, χρονολογουμένη περίπου εἰς τοὺς μέσους γεωμετρικοὺς χρόνους.

Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν κλιτὺν τῶν Κλαδερῶν, τοῦ ὑψώματος δυτικῶς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Βίτσας, ἐκαθαρίσθη ἐκ τῆς βλαστήσεως τμῆμα ἀρχαίου τείχους, σωζομένου εἰς μῆκος 8 μ. καὶ ὕψος

1. Βλ. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 401 καὶ ΑΑΑ VI (1973), σ. 218 κ.ἑ.

2. ΑΔ 24ζ (1969): Χρονικά, σ. 250

3. J.N. Coldstream, Greek Geometric Pottery, London 1968, πίν. 19F.

1.40 μ., μὲ ἀκανόνιστον τοιχοδομίαν (Π ί ν. 413 ε). Εἰς τὴν λιθορριπὴν τῆς θεμελιώσεως εὑρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα μὴ ἐπιτρέποντα ἀσφαλῆ χρονολόγησιν. Καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ λόφου τῶν Κλαδερῶν ἔχει διαπιστωθῆ ἡ ὕπαρξις τμημάτων τείχους ἁπλῆς τοιχοδομίας, ἡ μελλοντικὴ ἔρευνα τῶν ὁποίων ἐλπίζεται ὅτι θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησίν των.

Ι. Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Τὸ 1973 καὶ τὸ 1974 ὑπηρέτησαν στὴν Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωαννίνων ἡ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων κ. Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου καὶ διαδοχικὰ οἱ Ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων κ. Π. Βοκοτόπουλος (τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1973) καὶ κ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος. Ἡ περιφέρεια ποὺ ἐλέγχει ἡ Ἐφορεία περιορίστηκε μὲ τὸ νέο διοικητικὸ καθεστώς, ἤδη ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ προηγούμενου χρόνου, στὴν Ἤπειρο καὶ τὰ κοντινὰ νησιὰ τοῦ Ἰονίου, τὴν Κέρκυρα μὲ τοὺς Παξοὺς καὶ τὴ Λευκάδα.

Στὰ δύο αὐτὰ χρόνια ἔγιναν ἐργασίες σὲ διατηρητέα μνημειακὰ κτίσματα τῆς Ἠπείρου, τῆς Κέρκυρας καὶ τῆς Λευκάδας (στερέωση καὶ συντήρηση κτισμάτων, συντήρηση τοιχογραφιῶν καὶ φορητῶν εἰκόνων, καθαρισμοί), μὲ τὴν ἐποπτεία τῆς Ἐφόρου καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ Ἰωαννίνων κ. Ν. Καλανταρίδη, σὲ εἰδικὰ τεχνικὰ θέματα, καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Ἀ. Τούρτα. Συνεχίστηκε ἐπίσης ὁ ἔλεγχος τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν στοὺς διατηρητέους καὶ προστατευόμενους παλιοὺς οἰκισμοὺς τῆς Ἠπείρου καὶ στὴν περιοχὴ τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἄρτας. Μὲ εἰσήγηση τῆς Ἐφορείας προστατεύτηκαν ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸ νόμο καὶ ὁρισμένες περιοχὲς τῆς Πάργας. Δόθηκε λοιπὸν ἡ εὐχέρεια νὰ ἀσκηθεῖ στενότερος ἔλεγχος στὴν παλιὰ ἱστορικὴ πόλη, ποὺ τείνει νὰ καταστραφεῖ ἀπὸ τὴν ἄμετρη οἰκοδόμηση.

Μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν ὑπηρεσιακῶν μετακινήσεων τῶν ἐπιστημονικῶν ὑπαλλήλων τῆς Ἐφορείας, συνεχίστηκε ἡ καταγραφὴ παλιῶν κτισμάτων καὶ φορητῶν ἀντικειμένων ποὺ παρουσιάζουν ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον. Προχώρησε ἐπίσης ἱκανοποιητικὰ ἡ ἀρχειακὴ ταξινόμηση καὶ τεκμηρίωση τῶν ἐπιστημονικῶν στοιχείων (φωτογραφικὰ καὶ σχεδιαστικὰ στοιχεῖα, δελτία τῶν μνημείων, ἀποδελτίωση τῆς σχετικῆς μὲ τὰ μνημεῖα τῆς περιφέρειας βιβλιογραφίας). Ἀκολουθεῖ ἡ ἔκθεση τῶν ἐργασιῶν ποὺ ἔγιναν στὰ μνημεῖα τῆς Ἠπείρου.

1973

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Φρούριο Ἰωαννίνων

Συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες ποὺ ἐκτελοῦνται ἀπὸ χρόνια, καὶ κυρίως τοὺς μῆνες τοῦ χειμώνα, γιὰ τὴ στερέωση καὶ συντήρηση τοῦ κτίσματος[1].

1. Στερεώθηκε ὁ ἐσωτερικὸς περίβολος ποὺ χωρίζει τὴ νοτιοανατολικὴ ἀκρόπολη (Ἶτς Καλὲ) ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ τοῦ κάστρου, στὸ μέρος του γύρω ἀπὸ τὸν κεντρικὸ πυλώνα καὶ ὡς τὸν προμαχώνα δεξιά, ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους (ἀνακατασκευὴ τοπικῶν ρηγμάτων, ἀντικατάσταση καταστραμμένων λίθων καὶ ἁρμολόγημα) (Πίν. 414 α). Ἐπίσης, ἀνακατασκευάστηκε γιὰ ἐνίσχυση, μὲ ἀνάλογη τῆς παλιᾶς λιθοδομή, τὸ γκρεμισμένο ἐπάνω μέρος τοῦ τείχους, ὡς τὸ ὕψος τῆς περιμετρικῆς ζώνης ποὺ σχηματίζεται μὲ ἐξέχοντα δόμο στὴ βάση τῶν ἐπάλξεων, ἀπὸ τὸν πυλώνα ὡς τὴ μέση περίπου τῶν πλευρῶν τοῦ προμαχώνα (Πίν. 414 β). Στὴν ἴδια περιοχή, ἐπισκευάστηκε ἡ στέγη παλιᾶς οἰκοδομῆς ποὺ ἐφάπτεται στὸ τεῖχος, ἀριστερὰ ἀπὸ τὸν πυλώνα.

2. Στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ περίβολου τοῦ κάστρου, ποὺ βλέπει στὴ λίμνη, στερεώθηκε μὲ τὸ ἴδιο σύστημα ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ τείχους σὲ σημαντικὴ ἔκτασή του, στὴν περιοχὴ συγκεκριμένα ποὺ βρίσκεται τὸ παλιὸ ἀρχοντικὸ σπίτι τοῦ Πασᾶ τοῦ Καλοῦ (ἰδιοκτησία Τσεκούρα), χτισμένο ἐν μέρει στὸ τεῖχος, ἀπὸ ὅπου ἔχει καὶ εἴσοδο (Πίν. 414 γ - δ). Στὸ μέρος αὐτὸ ἀποκαταστάθηκαν ἐπίσης καταστραμμένες ἐπάλξεις, ὡς ἕνα σημεῖο τοῦ ὕψους τους, σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ ὑπῆρχαν (Πίν. 414 ε).

3. Στερεώθηκε στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κάστρου σημαντικὸ μέρος τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας τοῦ τείχους. Ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό, ἔγιναν στὴν ἴδια περιοχὴ νοτιότερα, ἡ μερικὴ ἀποκατάσταση τῆς σκάλας ποὺ ὁδηγεῖ στὸν περίδρομο τῶν τειχῶν, καθαρισμὸς καὶ περιορισμένη σὲ ἔκταση στερέωση καὶ ἀποκατάσταση τῶν τοιχωμάτων στοὺς μισοκαταστραμμένους θολωτοὺς στὴ σειρὰ χώρους ποὺ ἀνοίγονται στὸ πάχος τοῦ τείχους (μπεζεστένια), καὶ περίφραξη μὲ δικτυωτὸ σύρμα σὲ ὁρισμένους ἀπὸ τοὺς χώρους αὐτούς.

Παλιὰ τουρκικὴ Βιβλιοθήκη στὸ κάστρο Ἰωαννίνων

Συμπληρώθηκαν στὸ μεγαλύτερο μέρος οἱ ἐργασίες γιὰ τὴ στερέωση καὶ ἀποκατάσταση τοῦ κτίσματος[2] (Πίν. 415 α - β). Μετὰ τὴν ἀποξήλωση τῆς κεραμοσκέπαστης στέγης ποὺ κάλυπτε τὸ ἐμπρὸς μέρος τοῦ κτιρίου, ἀποκαταστάθηκαν μὲ ἀνακατασκευὴ τοῦ κομμένου ἐπάνω μέρους τους οἱ ἀρχικοί, τρεῖς στὴ σειρά, τυφλοὶ κωνικοὶ θόλοι ποὺ καλύπτουν ἰσάριθμους στὸ ἐσωτερικὸ χώρους, καὶ σκεπάστηκαν μὲ σχιστολιθικὲς πλάκες. Ἡ λόντζα ποὺ διαμορφώνεται στὴν πρόσοψη τοῦ κτιρίου καλύφθηκε μὲ ἐπικλινὴ πλακωτὴ στέγη καὶ τοποθετήθηκαν στὸν ἴδιο χῶρο ξύλινοι ἑλκυστῆρες στὴ θέση τῶν παλιῶν

1. Βλ. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 412.

2. Ὅ.π. καὶ Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, Περὶ τῆς παλαιᾶς τουρκικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Κάστρου τῶν Ἰωαννίνων, ΑΑΑ VI (1973), σ. 415 κ.ἑ.

δοκαριῶν ποὺ εἶχαν ἀφαιρεθεῖ. Τὸ νεώτερο κεραμοσκέπαστο στέγαστρο τῆς σκάλας ἀφαιρέθηκε. Συμπληρώθηκε ἡ ἐπισκευὴ τῆς σκάλας καὶ ἡ κατασκευὴ νέων πλακόστρωτων δαπέδων στοὺς χώρους ποὺ αὐτὰ ὑπῆρχαν ἀρχικά, μὲ βάση τὰ σωζόμενα στοιχεῖα τους. Στοὺς ὑπόλοιπους χώρους κατασκευάστηκαν ξύλινα δάπεδα μὲ ὑπόστρωμα σκυροδέματος. Συμπληρώθηκαν τὰ ἐπιχρίσματα στὸ ἐσωτερικό (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κύρια στὸ βάθος αἴθουσα τῆς βιβλιοθήκης, ποὺ κρίθηκε σκόπιμο νὰ παραμείνει γιὰ τὴν ὥρα στὴν κατάσταση ποὺ ὑπῆρχε)· τοποθετήθηκαν στὸ ἐμπρὸς μέρος τοῦ κτιρίου ἁπλά, παλιοῦ τύπου κουφώματα καὶ φύλλα στὰ ἀνοίγματα· ἔγινε ἡ ἠλεκτρικὴ καὶ ἡ ὑδραυλικὴ ἐγκατάσταση καὶ κατασκευάστηκε στεγανὸς ἀποχετευτικὸς βόθρος σὲ σημεῖο ἔξω ἀπὸ τὴν οἰκοδομή. Ἡ χρήση τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ κτιρίου παραχωρήθηκε ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Ὑπηρεσία ὡς κατοικία σὲ φύλακα τοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων.

Ἀρχοντικὸ Λ. Μισίου στὴν πόλη τῶν Ἰωαννίνων

Μετὰ τὴν ἐπικίνδυνη ὑποχώρηση μέρους τῆς στέγης στὴν πλευρὰ τοῦ κτιρίου ποὺ βλέπει στὸ δρόμο, ἔγινε μικρὴ ἐπισκευὴ τῆς στέγης στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ στερέωση τοῦ τοίχου συνέχεια. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀπὸ τὰ λίγα σωζόμενα παλιὰ ἀρχοντικὰ τῆς πόλεως (Πίν. 415 γ - ε).

Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τῶν Φιλανθρωπηνῶν στὸ Νησὶ Ἰωαννίνων (Πίν. 416 α)

Ἔγινε μερικὴ ἀνάσυρση τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν τῆς στέγης τοῦ καθολικοῦ.

Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου τῆς Καστρίτσας

Πραγματοποιήθηκαν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες γιὰ τὴ στεγάνωση καὶ συντήρηση τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς (Πίν. 416 β - γ), στὴν περιοχὴ κυρίως τοῦ Ἱεροῦ, ποὺ παρουσίαζε διάχυτη ὑγρασία στὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων, καὶ στὸ δυτικὸ μέρος τῆς ἐκκλησίας[3]: 1. Ἀφαιρέθηκε τὸ χῶμα ἀπὸ τὴν ἀνατολική, τὴ βόρεια καὶ μέρος ἀπὸ τὴ νότια πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας ἐξωτερικά, σὲ πλάτος 1.50 μ. περίπου ἀπὸ τὰ τοιχώματα καὶ σὲ βάθος ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴ στάθμη τοῦ δαπέδου στὸ ἐσωτερικό. Καθαιρέθηκε γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ὁ χαμηλός, νεώτερος ἀναλημματικὸς τοῖχος ποὺ ὑπῆρχε στὴ βόρεια καὶ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ κοντὰ στὸ κτίριο, ὁ ὁποῖος ξαναχτίστηκε ὕστερα στὴν ἄκρη τοῦ σκάμματος μὲ προέκταση στὴ νότια πλευρά, γιὰ λόγους προστασίας τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τὰ νερὰ τῆς βροχῆς. Ἔγινε στὴ συνέχεια σύρραψη τῶν ρωγμῶν ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὸ χωσμένο πρὶν μέρος τῶν τοίχων, κυρίως τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ Ἱεροῦ, ἀφαίρεση τοῦ ἀποσαθρωμένου κονιάματος στοὺς ἁρμοὺς τῆς λιθοδομῆς καὶ νέο ἁρμολόγημα. Σὲ ἀπόσταση 0.70 μ. ἀπὸ τὸ κτίριο, κατασκευάστηκε ἀποχετευτικὸ αὐλάκι, περιμετρικὰ στὸ χῶρο τοῦ σκάμματος, μὲ τοιχώματα ἀπὸ ἀργολιθοδομὴ καὶ πυθμένα ἀπὸ σχιστολιθικὲς πλάκες, στὸν ὁποῖο δόθηκε κατάλληλη κλίση γιὰ νὰ φεύγουν τὰ νερὰ τῆ βροχῆς. Ὁ ἐνδιάμεσος ὡς τὸ κτίριο χῶρος στρώθηκε μὲ λεπτὸ σκυρόδεμα καὶ καλύφθηκε μὲ σχιστολιθικὲς πλάκες. Μὲ τὴν ἀποχωμάτωση ποὺ ἔγινε στὸ μέρος αὐτὸ καὶ τὴ συνεπόμενη ἀποκάλυψη τοῦ κάτω μέρους τῶν τοιχωμάτων τῆς ἐκκλησίας, ἀνακτήθηκαν σὲ σημαντικὸ βαθμὸ οἱ ἀρχικὲς ἁρμονικὲς ἀναλογίες τοῦ κτίσματος. Κατὰ τὴ σκαφή, ἀποκαλύφθηκαν ἀνατολικὰ πρόχειρες, ἐπιπόλαιες ταφὲς μὲ ὀστά, χωρὶς ἄλλη ἔνδειξη. Ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης διακοπτόμενο τμῆμα ἀπὸ καμπυλόγραμμο τοῖχο, παράλληλα στὴν ἁψίδα τοῦ Ἱεροῦ, ποὺ διατηρήθηκε ὁρατό, ἴσως τμῆμα ἁψίδας ἀπὸ παλιότερη ἐκκλησία. 2. Στεγανώθηκε ἐπίσης τὸ δυτικό, νεώτερο μέρος τῆς ἐκκλησίας ποὺ καλύπτεται μὲ μονοκλινὴ στέγη (ἀφαίρεση τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν, καθαρισμὸς καὶ ἔμφραξη μὲ ἰσχυρὴ ρευστὴ τσιμεντοκονία τῶν ρωγμῶν ποὺ ὑπῆρχαν στὸ θόλο καὶ ἀνακατασκευὴ τῆς σκεπῆς) καὶ ἔγινε ἐπισκευὴ μὲ ἀνάσυρση τῶν πλακῶν στὶς ὑπόλοιπες στέγες τῆς ἐκκλησίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τροῦλο.

Μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν ἐργασιῶν, πραγματοποιήθηκε ἡ σχεδίαση τοῦ κτίσματος τῆς μονῆς ἀπὸ τὸ φοιτητὴ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Σπ. Πανταζῆ (Σχέδ. 1 - 2). Ἐξετάστηκαν ἐπίσης σὲ συνεργασία μὲ τὸν τεχνικὸ τῆς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων κ. Α. Βερτόδουλο οἱ ἀνάγκες γιὰ ἐπισκευὴ καὶ ἀποκατάσταση ποὺ παρουσίαζε τὸ διώροφο βοηθητικὸ κτίσμα ποὺ καλύπτει τὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς μονῆς (Πίν. 416 δ), προκειμένου νὰ συνταχθεῖ ἡ σχετικὴ τεχνικὴ μελέτη.

Τὸ καθολικό, ποὺ εἶναι τὸ παλιότερο οἰκοδόμημα τῆς μονῆς, ἀνήκει στὸ σπάνιο τύπο τοῦ τετράκογχου μὲ τροῦλο ναοῦ[4]. Στὸ ἐξωτερικὸ τὸ κτίριο σχηματίζει ἐλεύθερο σταυρό, μὲ ὀρθογώνια τὸ ἀνατολικὸ καί, ἄλλοτε, τὸ δυτικὸ καὶ μὲ τρίπλευρα τὸ βόρειο καὶ τὸ νότιο σκέλος τοῦ σταυροῦ. Στὸ κέντρο ὑψώνεται ὀκταγωνικὸς τροῦλος καὶ ἀνατολικὰ διαμορφώνεται τρίπλευρη στὸ ἐξωτερικὸ ἁψίδα τοῦ Ἱεροῦ. Σὲ νεώτερη ἐπέμβαση καταργήθηκε ἡ δυτικὴ κόγχη, ὡς τὸ ὕψος γενέσεως τοῦ τεταρτοσφαιρίου, καὶ στὴ

3. Γιὰ τὴ μονὴ τῆς Καστρίτσας βλ. Νέον Ἑλληνομνήμονα ΙΑ΄ (1914), σ. 28 καὶ 31. Ἠπειρ. Χρον. 3 (1928), σ. 215· 4 (1929), Ι, σ. 169 (1934), Ι, σ. 93. Α. Ὀρλάνδος, Ὁ Ἅγ. Δημήτριος τῆς Βαράσοβας, ΑΒΜΕ Α΄ (1935), σ. 110, εἰκ. 9.

4. Ὁ Α. Ὀρλάνδος (ὅ.π.) βασιζόμενος στὴ λανθασμένη κάτοψη τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Ἀντωνίνου, περιλαμβάνει τὴν ἐκκλησία στοὺς μονόκλιτους τρίκογχους μὲ τροῦλο ναούς.

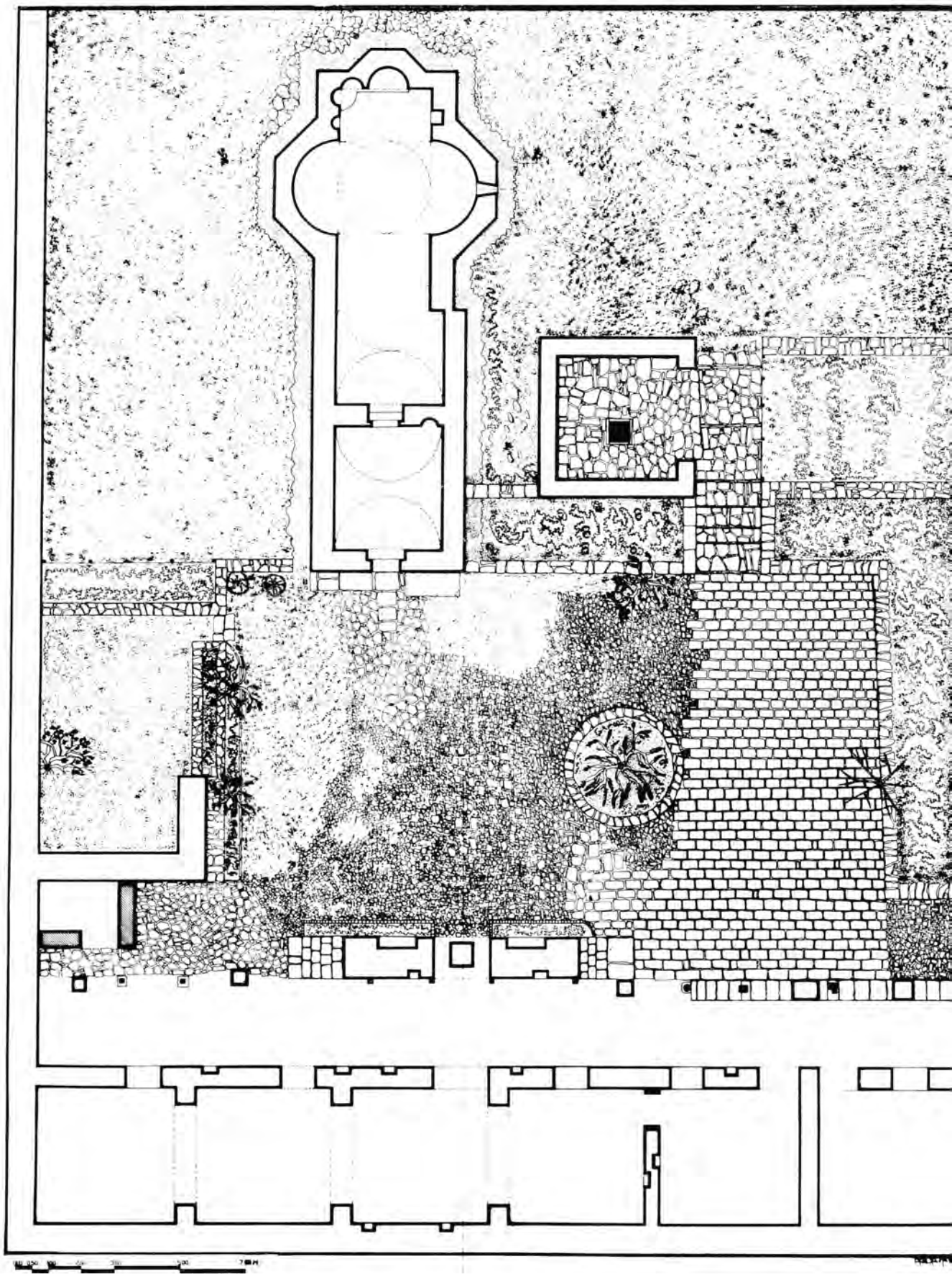

Σχέδ. 1. Καστρίτσα. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου. Κάτοψις.

θέση της κατασκευάστηκε ἡ μακρόστενη καμαροσκέπαστη προσθήκη μὲ τὴ μονοκλινὴ στέγαση, ποὺ ἀναφέραμε, καὶ στὴ βορειοδυτικὴ ἄκρη της ὑψώθηκε ἁπλὸ καμπαναριό. Ἡ προσθήκη, ποὺ διαιρεῖται ἐ-

γράφηση τῆς ἐκκλησίας καὶ πιθανῶς μετὰ τὸ 17ο αἰ. Πράγματι, οἱ τοιχογραφίες (Π ί ν. 417 α - β, 418 α - β) ὑπάρχουν μόνο στὶς ἐπιφάνειες τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος, διακόπτονται δὲ ἀπότομα στὰ σημεῖα ποὺ ἀρχί-

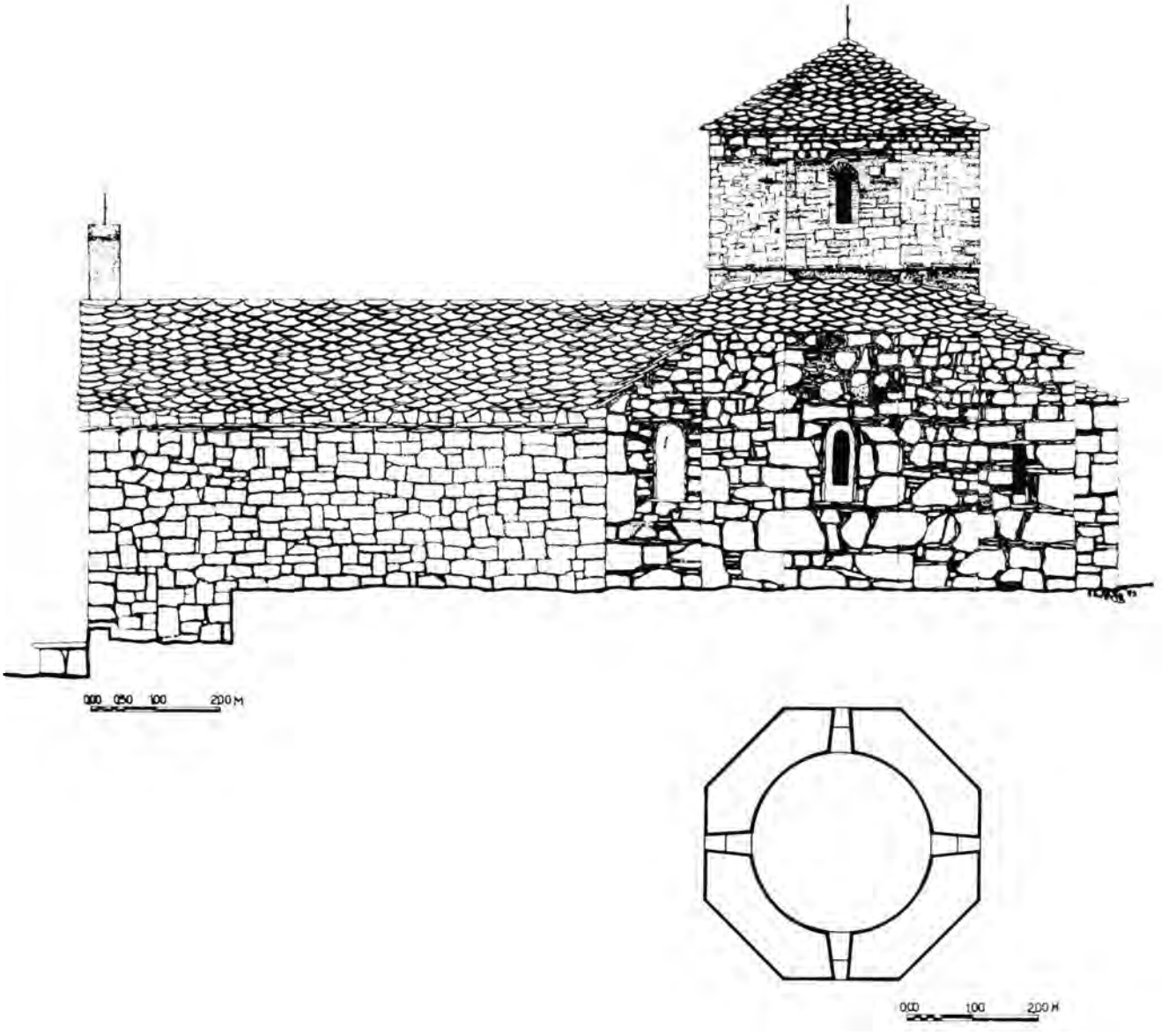

Σχέδ. 2. Καστρίτσα. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου. Νότια ὄψη καὶ τομὴ τρούλου.

σωτερικὰ μὲ ἐγκάρσιο τοῖχο ποὺ σχηματίζει τὸν πρόναο, βρίσκεται σὲ συνέχεια μὲ τὴ διατηρούμενη ἐν μέρει στὸ ἐξωτερικὸ βόρεια πλευρὰ τοῦ ἀρχικοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ, σχηματίζει δὲ μικρὴ ἐξοχὴ σὲ σχέση μὲ τὴ νότια πλευρά του.

Ἡ ἐπέμβαση αὐτὴ ἔγινε μετὰ τὴ σωζόμενη τοιχο-

ζει ἡ ἀδιακόσμητη δυτικὴ προσθήκη. Σὲ προηγούμενη τῆς διακοσμήσεως ἐπέμβαση χτίστηκαν ὁρισμένα ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ παράθυρα τῆς ἐκκλησίας, γιὰ λόγους ἴσως ποὺ σχετίζονταν μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ζωγραφικοῦ προγράμματος, καὶ ἔγιναν κάποιες ἐπισκευές. Τότε πιθανῶς χρησιμοποιήθηκαν στὴν ἐπι-

σκευὴ ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ νότιου σκέλους τοῦ σταυροῦ, στὸ ἐπάνω μέρος, πέτρες μὲ ζωγραφικὸ ἐπίχρισμα (Π ί ν. 418 γ), ποὺ προέρχονταν ἴσως ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τοιχοδομὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἢ ἀπὸ ἄλλη κοντινὴ ἐκκλησία. Σώζονται σ' αὐτὲς τμήματα παραστάσεων μὲ μορφὲς ἱεραρχῶν. Τὸ ἀρχικὸ καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα βυζαντινὸ καθολικὸ τῆς μονῆς εἶναι χτισμένο μὲ ἀκανόνιστες μᾶλλον πέτρες καὶ μὲ πλίνθους καὶ κεραμίδια, ἀκατάστατα τοποθετημένα στοὺς ἁρμούς τους. Στὴ λιθοδομὴ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ σὲ ἀρκετὴ ἔκταση οἰκοδομικὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαία ὀχύρωση τοῦ λόφου τῆς Καστρίτσας.

Ἀπὸ τὶς σωζόμενες στὴν ἐκκλησία φορητὲς εἰκόνες, ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν δύο δεσποτικὲς εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας, ποὺ ἔχουν τὴν ὑπογραφὴ τοῦ Κρητικοῦ ζωγράφου τοῦ 16ου αἰ. Μάρκου Βαθᾶ. Μὲ μία εἰκόνα τοῦ Προδρόμου, ποὺ σώζεται στὴν ὁμώνυμη μονὴ τοῦ Νησιοῦ τῶν Ἰωαννίνων, ἀποτελοῦν αὐτὲς τὶς τρεῖς μοναδικὲς ὡς τώρα γνωστὲς εἰκόνες ποὺ ζωγράφισε ὁ Μᾶρκος Βαθᾶς[5].

Ἡ μονὴ τῆς Καστρίτσας, ποὺ δεσπόζει στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου, μὲ θαυμάσια θέα πρὸς τὸ λεκανοπέδιο καὶ τὴ λίμνη τῶν Ἰωαννίνων, παρουσιάζει στὸ σύνολο σημαντικὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς συνθέσεως καὶ τῆς μορφολογικῆς διαρθρώσεως τῶν κτισμάτων της. Χρονολογικὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν μεταβυζαντινῶν οἰκοδομημάτων της προσφέρει ἡ ἐπιγραφὴ + *ἔτος* +/ *1765*, ἡ χαραγμένη σὲ πέτρα τῆς ἁπλῆς τοξωτῆς εἰσόδου τῆς μονῆς, ἡ ὁποία ἀνοίγεται στὴ νότια πλευρά, δυτικά, τοῦ ψηλοῦ λιθόχτιστου προστατευτικοῦ περίβολου.

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου Μολυβδοσκεπάστου[6]

Μὲ βάση τὴν ἐγκεκριμένη μελέτη τοῦ μηχανικοῦ κ. Ν. Καλανταρίδη, κατασκευάστηκε προστατευτικὸ στέγαστρο μὲ ἐλαφρὰ ὑλικά, ποὺ κάλυψε τὴν ὡραία μισοερειπωμένη ἐκκλησία, μία ἀπὸ τὶς σημαντικὲς βυζαντινὲς ἐκκλησίες τῆς Ἠπείρου, ἡ ὁποία βρίσκεται στὸ ὀρεινὸ ἀκριτικὸ χωριὸ Μολυβδοσκέπαστος (Π ί ν. 419 α - γ). Πρόκειται βέβαια γιὰ προσωρινή, σωστικὴ λύση. Τὸ στέγαστρο, ποὺ ὁπωσδήποτε ἐπηρεάζει αἰσθητικὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ μνημείου, κρίθηκε ἀπόλυτα ἀναγκαῖο νὰ γίνει, ὥσπου νὰ ἀντιμετωπιστοῦν τὰ προβλήματα ποὺ ἐμφανίζει ἡ στερέωση καὶ ἡ ἀναστήλωση τῆς ἐκκλησίας. Αὐτὸ δέ, γιὰ νὰ προστατευτεῖ τὸ κτίριο ἀπὸ τὴ συνεχή, ἐπικίνδυνη διάβρωση ποὺ παθαίνουν τὰ σωζόμενα τοιχώματα, ἰδίως ἀπὸ τὰ στάσιμα νερὰ τῆς βροχῆς στὶς ἐκτεθειμένες ἄκρες τους ἐπάνω, προπάντων στὴν ἐποχὴ τῶν παγετῶν. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἡ ἀναστήλωση τοῦ σὲ κακὴ κατάσταση μνημείου θέτει σοβαρὰ στατικὰ καὶ μορφολογικὰ προβλήματα, ποὺ ἀπαιτοῦν συστηματικὴ μελέτη πρὶν ἀπὸ κάθε ἐπέμβαση, γιὰ τὴν ὁποία ἄλλωστε πρέπει νὰ ἐξοικονομηθεῖ δυσεύρετος χρόνος, καὶ ἄριστα ἐξειδικευμένους τεχνίτες γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν ἐργασιῶν.

Τὸ στέγαστρο (Π ί ν. 419 γ), διαστ. 17.50 × 8 μ., κατασκευάστηκε μὲ ξύλα καὶ μὲ φύλλα ἀμιαντοσιμέντου, ποὺ συνδέθηκαν μὲ σίδερα καὶ συρματόσχοινο. Τὰ φύλλα τοῦ ἀμιαντοσιμέντου, ποὺ προτιμήθηκαν στὴν κάλυψη ἀπὸ τὰ κεραμίδια γιὰ λόγους εἰδικῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν τῆς περιοχῆς, στερεώθηκαν σὲ ἐλαφρὸ ξύλινο σκελετὸ δικλινοῦς στέγης, ἡ ὁποία στηρίχτηκε σὲ δώδεκα συνολικὰ ξύλινους στύλους, ὕψ. 9 μ. Οἱ στύλοι τοποθετήθηκαν ἀπὸ ἕξι σὲ κάθε πλευρὰ κατὰ μῆκος τοῦ κτιρίου, σὲ ἀπόσταση 3.50 μ. μεταξύ τους καὶ 1 μ. ἀπὸ τοὺς τοίχους τῆς ἐκκλησίας. Τὸ σύστημα τοῦ στεγάστρου ἐνισχύθηκε μὲ συνδέσμους ἀπὸ σίδερο καὶ συρματόσχοινο, ὅταν δὲ πρὸς τὸ τέλος τοῦ χρόνου τὸ στέγαστρο δοκιμάστηκε ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς ἀνέμους τῆς περιοχῆς, τοποθετήθηκαν πρόσθετοι σύνδεσμοι ἀπὸ συρματόσχοινο, ὥστε νὰ αὐξηθεῖ ἡ ἀντοχὴ καὶ ἡ ἐλαστικότητά του.

Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐργασίας αὐτῆς, ἔγινε ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τοῦ κτιρίου ἀπὸ τὸν κ. Πανταζῆ (Σ χ έ δ. 3) καὶ μελετήθηκαν προβλήματα στερεώσεως τῶν ἑτοιμόρροπων τμημάτων τοῦ μνημείου.

Ναὸς Φανερωμένης στὸ Φόρτοσι (Κατσανοχώρια)

Ἔγινε σὲ σημαντικὸ μέρος ἐπισκευὴ καὶ στερέωση τῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τυπικὸ δεῖγμα μεταβυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κτίσματος τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τὴ νεώτερη ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας (Π ί ν. 420 α), μὲ ἐνδιαφέρον ξυλόγλυπτο τέμπλο (Π ί ν. 420 β) στὸ ἐσωτερικὸ καὶ ζωγραφικὸ διάκοσμο, ποὺ χρονολογεῖται μὲ γραπτὴ ἐπιγραφὴ στὸ ἔτος 1787 (Π ί ν. 420 γ, 421 α - β). Πραγματοποιήθηκε, ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό, ἡ ἔμφραξη καὶ σύρραψη ρωγμῶν ποὺ ὑπῆρχαν ἀπὸ παλιότερους σεισμοὺς στοὺς τοίχους καὶ τοὺς θόλους, ἀφοῦ ἔγινε προηγουμένως «ὁπλισμὸς» τῶν τοιχογραφιῶν στὰ σημεῖα τῆς ἐπεμβάσεως. Στὴ συνέχεια, ἔγινε ἐπισκευὴ κατὰ μέρη καὶ ἀνάσυρση τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν τῆς στέγης καὶ τοποθετήθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ ξύλινοι ἑλκυστῆρες, στὴ θέση τῶν σάπιων δοκαριῶν ποὺ ὑπῆρχαν στὸ βόρειο καὶ τὸ νότιο κλίτος τῆς ἐκκλησίας.

Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς στὸ χωριὸ Ἁγία Τριάδα

Πρόκειται γιὰ τὴν ἐνοριακὴ ἐκκλησία τοῦ χω-

5. Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, Φορητὲς εἰκόνες τοῦ ζωγράφου Μάρκου Στριλίτζα Μπαθᾶ ἢ Μάρκου Βαθᾶ στὴν Ἤπειρο, ΔΧΑΕ Η΄ (1975-1976) περ. Δ΄, σ. 109 κ.ἑ.

6. P. Nicol, The Churches of Molyvdoskepastos, BSA XLVII 1953), σ. 146 κ.ἑ., εἰκ. 3, πίν. 35b.

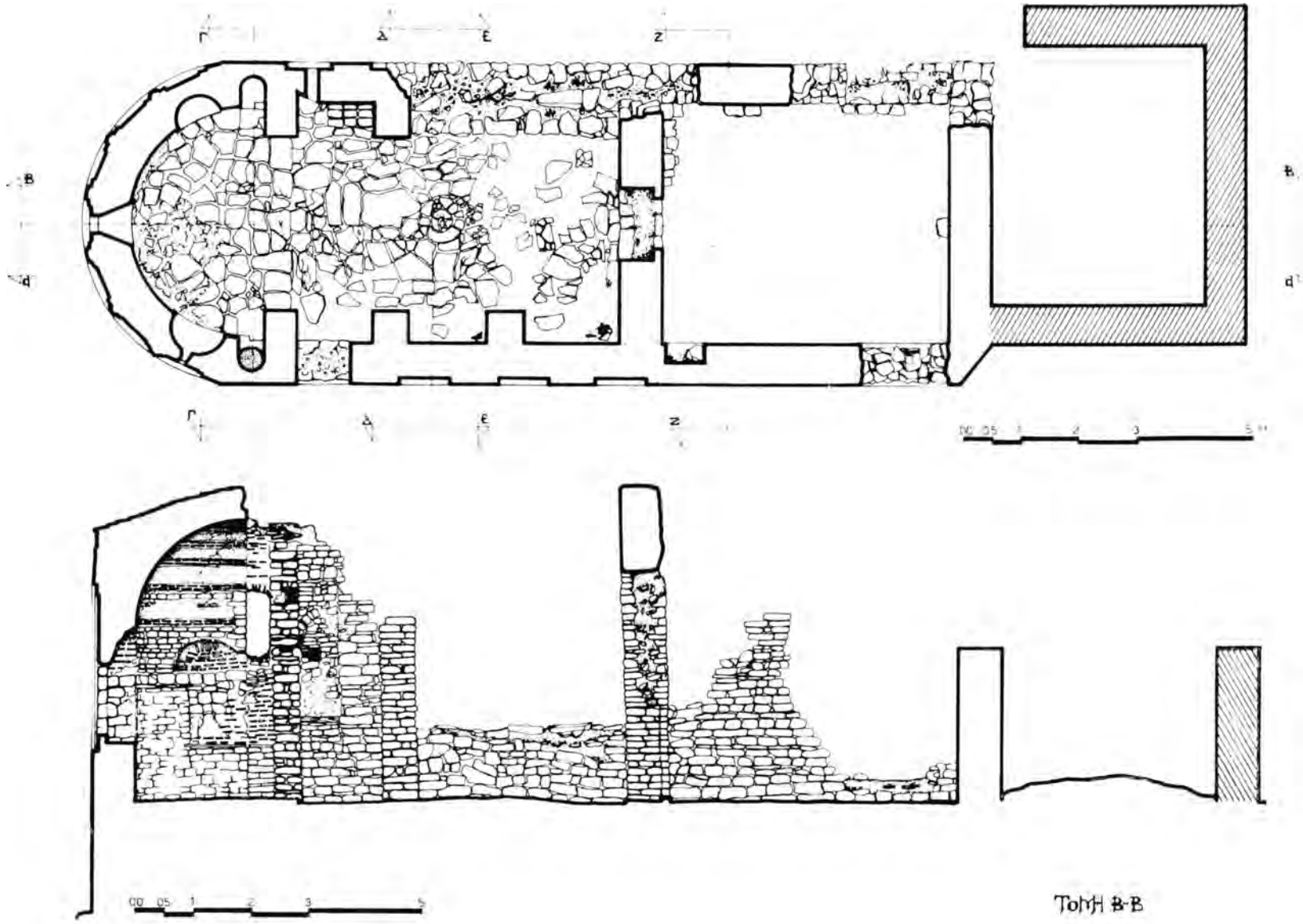

Σχέδ. 3. Ναός Ἁγίου Δημητρίου Μολυβδοσκεπάστου. Κάτοψη καὶ τομὴ Β-Β.

ριοῦ. Εἶναι μονόχωρο καμαροσκέπαστο κτίσμα, μὲ τρίπλευρη ἐξωτερικὰ ἀψίδα Ἱεροῦ, χαμηλότερο νεώτερο νάρθηκα (γυναικεῖο) μὲ ὁριζόντια ξύλινη ὀροφή, καὶ χαμηλὸ μακρόστενο χῶρο σὰν κλειστὸ προστῶο κατὰ μῆκος τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ (Π ί ν. 421 γ). Μέτριες σὲ καλλιτεχνικὴ ἀξία, λαϊκότροπες τοιχογραφίες σώζονται στὸν κυρίως ναό, τοῦ 18ου-19ου αἰ. Ἡ ἐκκλησία ἦταν ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς σὲ κακὴ κατάσταση. Ἀφοῦ ὁπλίστηκαν στὸ ἐσωτερικὸ οἱ τοιχογραφίες τῆς καμάρας, ἀφαιρέθηκαν στὸ ἐξωτερικὸ οἱ σχιστολιθικὲς πλάκες τῆς στέγης τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ ἀκολούθησε ἡ ἔμφραξη μὲ ρευστὴ σιμεντοκονία καὶ ἡ σύρραψη ἀντίστοιχα τῶν διαμπερῶν ρωγμῶν τοῦ θόλου, ποὺ εἶχαν συντελέσει σὲ ἀπόκλιση τοῦ βόρειου τοίχου· ἐπαναφέρθηκαν στὴ θέση τους ἐπικίνδυνα κρεμασμένοι θολίτες στὸ δυτικὸ μέρος, ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό, καὶ ἀνακατασκευάστηκε στὴν ἴδια περιοχὴ μισοκαταστραμμένο μέρος τῆς καμάρας. Ἀκολούθησε ἡ τοποθέτηση τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν τῆς στέγης. Γιὰ τὴ στατικὴ ἐνίσχυση τοῦ κτίσματος, τοποθετήθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ ἑλκυστῆρες ἀπὸ σίδερο, ποὺ σφηνώθηκαν στοὺς πλευρικοὺς τοίχους καὶ σὲ σημεῖα ποὺ δὲν φαίνονται αὐτοί, ἐπάνω ἀπὸ τοὺς παλιοὺς ξύλινους ἑλκυστῆρες ποὺ εἶχαν ξεφύγει ἀπὸ τὴ θέση τους. Στὸ ἐξωτερικὸ ἔγινε ἁρμολόγημα στὰ μέρη τῶν τοίχων ποὺ χρειάζονταν καὶ στὸ ἐσωτερικὸ ἔγιναν νέα κονιάματα στὰ μέρη ποὺ δὲν σώζεται ἡ ζωγραφική.

Μὲ δαπάνη τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου καὶ μὲ τὴν ἐποπτεία τῆς Ἐφορείας, ἔγιναν στὴ συνέχεια: νέα κονιάματα στοὺς τοίχους καὶ κατασκευὴ νέας ξύλινης ὀροφῆς στὸ νάρθηκα· ἀνακατασκευὴ τῆς καταστραμμένης, ξύλινης μὲ σχιστολιθικὲς πλάκες στέγης τοῦ προστώου· ἐπισκευὴ τῶν πλακόστρωτων δαπέδων καὶ ἄλλες μικρότερες ἐργασίες γιὰ τὴν ἐπισκευὴ καὶ τὸν εὐτρεπισμὸ τῆς ἐκκλησίας.

Γέφυρα Βοβούσας (Π ί ν. 422 α - β)

Ὕστερα ἀπὸ αἰφνίδια κατάρρευση μέρους ἀπὸ τὴ νότια πλευρὰ τῆς παλιᾶς γέφυρας τοῦ ποταμοῦ Ἀώου κοντὰ στὸ χωριὸ Βοβούσα, πραγματοποιήθηκε ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ καταστραμμένου μέρους στὴν προηγούμενη μορφή του. Ἐπίσης, καθαρίστηκε ἡ γέφυρα ἀπὸ τὴ βλάστηση· στερεώθηκε ἡ λιθοδομὴ μὲ ἁρμολόγημα, ὅπου χρειαζόταν, καὶ χτίστηκαν τὰ ρήγματα ποὺ ὑπῆρχαν στὰ ὀγκώδη, ἐν μέρει ἐπικλινῆ ἀντερείσματα καὶ στὸ κάτω μέρος τοῦ τόξου τῆς γέφυρας.

Γέφυρα Πετσώνη κοντὰ στοὺς Φραγγάδες[7] (Π ί ν. 422 γ - δ)

Καθαρίστηκε ἡ βλάστηση ποὺ εἶχε ἀναπτυχθεῖ στὶς ἄκρες τῆς γέφυρας καὶ κατόπιν ἔγιναν οἱ ἑξῆς ἐργασίες: 1. Ὑποθεμελίωση μὲ λιθοδομὴ καὶ στὴ συνέχεια ἀνακατασκευὴ τοῦ μισοκαταστραμμένου ἀνατολικοῦ τοίχου ποὺ ἀντιστηρίζει τὸ νότιο βάθρο τῆς γέφυρας, σὲ ἔκταση 18 × 4 μ. (ὑπῆρχε ἐδῶ μεγάλο καὶ βαθὺ ρῆγμα). Γιὰ τὴ διασφάλιση τοῦ βάθρου ἀπὸ τὴ δίνη τῶν νερῶν τοῦ ποταμοῦ, στερεώθηκε μπροστὰ στὸν τοῖχο ἀντιστηρίξεως καὶ σὲ ἀνάλογη ἔκταση προστατευτικὸ σῶμα μὲ πέτρες σὲ δικτυωτὸ σύρμα (σαρζανέτι). 2. Ἀνακατασκευάστηκε διαλυμένο τμῆμα λιθοδομῆς στὸ βόρειο βάθρο τῆς γέφυρας, ἀπὸ τὴ δυτικὴ πλευρά. 3. Στερεώθηκε μικρὸ παράπλευρο τοξωτὸ ἄνοιγμα μὲ σαλεμένους καὶ πεσμένους θολίτες, ποὺ τοποθετήθηκαν πάλι στὴ θέση τους καὶ ἀντικαταστάθηκαν μὲ νέους θολίτες, ἀντίστοιχα. 4. Στερεώθηκε τὸ στηθαῖο στὶς δύο πλευρὲς τῆς γέφυρας, μὲ ἁρμολόγημα καὶ ἀνακατασκευὴ τῶν τμημάτων ποὺ ἔλειπαν.

ΖΑΓΟΡΙ

Παλιὰ καὶ ἀρχοντικὰ σπίτια

Ὅπως κάθε χρόνο, ἔγιναν ἐργασίες στερεώσεως καὶ ἐπισκευῆς παλιῶν ἀρχοντικῶν στὸ Τσεπέλοβο, μὲ συμμετοχὴ τῶν ἰδιοκτητῶν στὴν ἐργασία, καὶ ἐπισκευὴ ἑνὸς παλιοῦ σπιτιοῦ στὸ Μονοδέντρι. Στὸ **Τσεπέλοβο** ἔγιναν ἐργασίες στὰ ἀκόλουθα διατηρητέα κτίσματα: 1. Οἰκία Κέντρου. Ἐπισκευάστηκε σὲ σημαντικὴ ἔκταση ἡ στέγη, μὲ ἀντικατάσταση τῶν φθαρμένων ξύλων τοῦ σκελετοῦ της μὲ νέα ξύλα, ἀντικατάσταση τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν ποὺ εἶχαν σπάσει καὶ ἀνάσυρση τῆς καλύψεως. 2. Οἰκία Κουμπῆ[8]. Ἐπισκευάστηκε ἡ ξύλινη ὀροφὴ ποὺ μέρος της εἶχε ὑποχωρήσει ἀπὸ τὸ βάρος τῶν φθαρμένων καὶ σπασμένων δοκαριῶν τῆς στέγης, μὲ ἐπαναφορὰ τῶν ξύλων στὴν ἀρχικὴ θέση τους. Ἐπισκευάστηκε ἐπίσης ἡ στέγη τοῦ ἀρχοντικοῦ, μὲ ἀντικατάσταση τῶν φθαρμένων δοκαριῶν καὶ τῶν σπασμένων σχιστολιθικῶν πλακῶν καὶ μὲ γενικὴ ἀνάσυρση τῆς σκεπῆς. 3. Οἰκία Βλαχοπούλου. Στερεώθηκαν ὁ βόρειος καὶ ὁ νότιος τοῖχος, μὲ καθαίρεση καὶ ἀνακατασκευὴ τῶν μερῶν τῆς τοιχοποιίας ποὺ παρουσίαζαν ἐπικίνδυνη διόγκωση καὶ μὲ σύρραψη ρωγμῆς ποὺ ὑπῆρχε στὸ νότιο τοῖχο. Ἐπισκευάστηκε ἡ στέγη, μὲ ἀντικατάσταση τῶν σάπιων δοκαριῶν καὶ μὲ ἀνάσυρση τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν. Ἐπισκευάστηκαν ἐπίσης στὸ ἐσωτερικὸ διαχωριστικοὶ τοῖχοι τοῦ κτίσματος, μὲ ἀνακατασκευὴ καταστραμμένων τμημάτων τους.

Στὸ **Μονοδέντρι,** στερεώθηκε καὶ ἐπισκευάστηκε ἡ οἰκία Σκοκίδη, ἡ ὁποία εἶχε χαρακτηριστεῖ ἀπὸ τὴν ἁρμόδια Τεχνικὴ Ὑπηρεσία ὡς ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπη, καὶ αὐτὸ βασικὰ γιὰ νὰ μὴ διασπαστεῖ μὲ τὴν κατάρρευση τοῦ παλιοῦ σπιτιοῦ ἡ ἀρχιτεκτονι-

7. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 351.

8. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 464.

κὴ σύνθεση τῆς κεντρικῆς πλατείας τοῦ χωριοῦ, στὴν ὁποία βλέπει τὸ οἴκημα, καὶ μάλιστα σὲ καίριο σημεῖο της. Καθαιρέθηκαν καὶ ξαναχτίστηκαν τὰ τμήματα τῶν δύο σὲ γωνία πλευρῶν πρὸς τὴν πλατεία καὶ τὸ δρόμο, ποὺ παρουσίαζαν ἐπικίνδυνη ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν κατακόρυφη, καὶ στερεώθηκαν τὰ διατηρούμενα παλιὰ μέρη τῶν τοίχων μὲ ἀντικατάσταση τῶν φθαρμένων καὶ πεσμένων λίθων καὶ μὲ ἁρμολόγημα. Στὴ νοτιοανατολικὴ πλευρὰ ἔγινε ἐπίσης στερέωση τοῦ τοίχου μὲ ἁρμολόγημα, σποραδικὴ ἀντικατάσταση λίθων καὶ ἔμφραξη ρωγμῆς. Ἐπισκευάστηκαν ὁρισμένα ἀνοίγματα. Ἐπισκευάστηκε τέλος ἡ στέγη σὲ σημαντικὸ μέρος της, μὲ ἀντικατάσταση φθαρμένων ξύλων καὶ πλακῶν καὶ μὲ ἀνάσυρση τῆς σκεπῆς.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΗΣ

Ναὸς τῆς Παρηγορήτισσας (Πίν. 423 α)

Ἔγιναν περιορισμένες, ἀπαραίτητες ἐργασίες στὸ μνημεῖο (Πίν. 423 β-γ), μὲ σπουδαιότερη τὴ συγκόλληση ἀπὸ τὸν ἔμπειρο τεχνίτη ἀναστηλώσεως κ. Ι. Τσεύλικο τῶν σπασμένων μαρμάρινων ὑπερθύρων τοῦ ναοῦ. Τὸ ὑπέρθυρο τῆς ἐσωτερικῆς δυτικῆς εἰσόδου ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ νάρθηκα στὸ νότιο πλευρικὸ διαμέρισμα, ἄλλοτε παρεκκλήσι τοῦ ναοῦ, ἦταν σπασμένο καὶ κυριολεκτικὰ κρεμόταν, ἀφότου εἶχε πέσει παλιὰ τὸ μέρος στὴν ἄκρη του ποὺ στηριζόταν στὸ βόρειο παραστάτη τῆς θύρας. Ὑποστυλώθηκε ὁ τοῖχος, κατεβάστηκε τὸ ὑπέρθυρο, συγκολλήθηκαν τὰ σπασμένα μέρη του, λαξεύθηκε καὶ προστέθηκε τὸ μέρος ποὺ ἔλειπε στὴν ἄκρη καὶ τὸ ὑπέρθυρο τοποθετήθηκε πάλι στὴν ἀρχικὴ θέση του, ἀφοῦ πρῶτα στερεώθηκε τὸ διαλυμένο μέρος τοῦ τοίχου στὴ βόρεια ἄκρη ποὺ στηρίζεται τὸ ὑπέρθυρο. Τὸ ὑπέρθυρο τῆς δυτικῆς κύριας εἰσόδου στὸ ναὸ εἶχε διαρραγεῖ σὲ κεντρικὸ σημεῖο καὶ εἶχε φύγει ἀπὸ τὴ θέση του. Αὐτὸ συγκολλήθηκε καὶ δέθηκε μὲ συνδέσμους ἀπὸ ἀνοξείδωτο χαλκό, ποὺ τοποθετήθηκαν ἀπὸ τὰ λιγότερο ἐμφανὴ σημεῖα του. Συγκολλήθηκε ἐπίσης τὸ σπασμένο ὑπέρθυρο τῆς φραγμένης ἐξωτερικῆς θύρας στὸ βόρειο παρεκκλήσι τοῦ ναοῦ. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτά, ἔγιναν οἱ ἀκόλουθες ἄλλες ἐργασίες στὸ μνημεῖο: Συγκόλληση σὲ σπασμένες πλάκες τοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκα· ἔμφραξη λεπτῶν ρωγμῶν ποὺ ὑπῆρχαν κατὰ μέρη τῆς δυτικῆς καὶ τῆς νότιας πλευρᾶς στὸ ἐξωτερικὸ τοῦ κτίσματος· ἁρμολόγημα στὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων καὶ τῶν ἀντηρίδων τῆς δυτικῆς, τῆς βόρειας καὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, στὶς πλάκες τῶν βαθμίδων μπροστὰ στὴν κύρια εἴσοδο καὶ στὸ πεζούλι τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, στὰ μέρη ποὺ εἶχε φθαρεῖ τὸ συνδετικὸ κονίαμα· τοποθέτηση λίθων σὲ κενὰ τῶν τοίχων σποραδικά, ὅπου φώλιαζαν βλαβερὰ πουλιά. Τέλος, ἀνακατασκευάστηκε καὶ στερεώθηκε διαλυμένο μέρος τοῦ περίβολου τῆς μονῆς πρὸς τὴν ὁδὸ Κρυστάλλη.

Γεφύρι τῆς Ἄρτας (Πίν. 423 δ)

Πραγματοποιήθηκαν οἱ ἑξῆς ἐργασίες: 1. Ἀνακατασκευὴ τοῦ λιθόχτιστου στηθαίου τῆς γέφυρας σὲ τέσσερα καταστραμμένα σημεῖα του (Πίν. 424 α-β). 2. Ἔμφραξη μὲ ἰσχυρὴ ρευστὴ σιμεντοκονία καὶ σύρραψη ρωγμῶν ποὺ ὑπῆρχαν στὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο πλευρικὰ τοξωτὰ ἀνοίγματά της, στὸ κλειδὶ τῆς καμάρας. 3. Στερέωση τῆς τοιχοδομῆς κατὰ μέρη στὰ κωνικὰ βάθρα τῆς γέφυρας.

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Κατσούρη

Ἔγινε ἀνακεράμωση στὸ δυτικὸ μέρος τῆς στέγης τοῦ βυζαντινοῦ μνημείου.

Ναὸς τῆς Παναγίας τοῦ Μπρυώνη

Πραγματοποιήθηκαν οἱ ἑξῆς ἐργασίες στὸ βυζαντινὸ μνημεῖο: 1. Σύρραψη στὸ ἐσωτερικὸ ρωγμῶν ποὺ ὑπῆρχαν στὰ κατακόρυφα τοιχώματα καὶ σὲ τόξα. 2. Κατασκευὴ νέων κονιαμάτων σὲ σημεῖα τῶν τοίχων ποὺ εἶχαν καθαιρεθεῖ τὰ κονιάματα γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν οἰκοδομικῶν φάσεων τοῦ μνημείου, καὶ ἀποκατάσταση τῆς πλακοστρώσεως σὲ σημεῖα ποὺ ἔγινε ἀντίστοιχη ἔρευνα[9]. 3. Μερικὴ ἀνάσυρση τῆς σκεπῆς στὸ βόρειο τμῆμα τοῦ νάρθηκα. Ἐπίσης, ἀνακατασκευάστηκε μέρος τοῦ περίβολου τῆς ἐκκλησίας, ποὺ εἶχε καταστραφεῖ στὴ βόρεια καὶ τὴ νότια πλευρά, καὶ ἔγιναν ἐπιχρίσματα στὴν ἐσωτερικὴ ὄψη τῶν πλευρῶν του.

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Ἀλκίσωνος στὴ Νικόπολη

Συγκολλήθηκαν ἀπὸ τὸν τεχνίτη Ἀναστηλώσεως κ. Ι. Τσεύλικο πολλὲς ἀπὸ τὶς σπασμένες πλάκες καὶ τὰ μαρμαροθετήματα ποὺ ὑπάρχουν στὸ δάπεδο τῆς βασιλικῆς. Ἡ ἐργασία ἐντοπίστηκε κυρίως στὸ κεντρικὸ κλίτος καὶ τὴν ἀντίστοιχη περιοχὴ τοῦ Ἱεροῦ, στὰ ἐπικίνδυνα σημεῖα ποὺ εἶχε ὑποχωρήσει τὸ φθαρμένο ὑπόστρωμα μὲ τὰ σπασμένα στοιχεῖα τοῦ δαπέδου. Μετὰ τὴ φωτογράφηση καὶ σχεδίαση τῶν σημείων τῆς ἐπεμβάσεως, οἱ σπασμένες πλάκες βγῆκαν καὶ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο Νικοπόλεως, ὅπου πραγματοποιήθηκε ἡ συγκόλλησή τους· κατασκευάστηκε στὸ χῶρο τοῦ δαπέδου νέο ὑπόστρωμα μὲ κουρασάνι καὶ οἱ πλάκες τοποθετήθηκαν στὴν ἀρχικὴ θέση τους. Ὅπου ἦταν δυνατό, οἱ πλάκες συγκολλήθηκαν ἐπὶ τόπου.

9. Π. Λ. Βοκοτόπουλος, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς Παναγίας τοῦ Μπρυώνη, ΑΔ 28 (1973): Μελέται, σ. 159 κ.ἑ.

Φρούριο Ἁγίου Ἀνδρέου στὴν Πρέβεζα

Πραγματοποιήθηκαν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες στὴν περιοχὴ τοῦ ἀνατολικοῦ προμαχώνα (κοντὰ στὸν κινηματογράφο «Ἀκταῖον»): 1. Ἀνακατασκευὴ τῆς νοτιοανατολικῆς καὶ βορειοανατολικῆς γωνίας ἐπάνω τοῦ προμαχώνα, ὅπου εἶχαν δημιουργηθεῖ βαθιὰ ρήγματα, καὶ μικρότερες ἐργασίες στερεώσεως σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ προμαχώνα. 2. Καθαίρεση καὶ ἀνακατασκευὴ διαλυμένου τμήματος στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ τείχους, νοτιότερα ἀπὸ τὸν προμαχώνα. 3. Ἀνακατασκευὴ καὶ στερέωση τμημάτων τοῦ τείχους στὸ ἀνατολικὸ μέρος κατασκευῆς τῆς ὀχυρώσεως, ποὺ ἐκτείνεται μπροστὰ ἀπὸ τὸν προμαχώνα (Πίν. 424 γ - δ).

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου Κυψέλης (Τουρκοπάλουκο)

Ἔγινε κατὰ μέρη ἀνακεράμωση τῆς στέγης τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας.

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Κυψέλης

Ἔγινε κατὰ μέρη ἐπισκευὴ τῆς στέγης τοῦ ναοῦ.

Φρούριο Πάργας (Πίν. 425 α)

Συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες ποὺ εἶχαν γίνει σὲ προηγούμενο χρόνο στοὺς ὑπόγειους χώρους, οἱ ὁποῖοι ἐκτείνονται κάτω ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο τοῦ Ἀλῆ-Πασᾶ ποὺ ὑπῆρχε στὴν κορυφὴ τοῦ φρουρίου[10]. Στερεώθηκαν διαλυμένα μέρη στὰ τοιχώματα τῶν διαδρόμων τῆς δυτικῆς πτέρυγας (ἀνακατασκευὴ τοπικῶν ρηγμάτων καὶ ἔμφραξη ρωγμῶν), ὑπέρθυρα ἀνοιγμάτων καὶ τοιχώματα τῶν χώρων ποὺ βλέπουν στοὺς διαδρόμους. Στερεώθηκαν ἐπίσης τὸ τόξο τῆς βόρειας μικρῆς πύλης ποὺ ὁδηγεῖ στὰ ὑπόγεια τοῦ ἀνάκτορου καὶ δίδυμη πολεμίστρα στὸν κοντινὸ προμαχώνα (Πίν. 425 β - γ).

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τῶν Φιλανθρωπηνῶν στὸ Νησὶ Ἰωαννίνων

Πραγματοποιήθηκε ἡ συντήρηση καὶ ὁ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν ποὺ κοσμοῦν τὸν κυρίως ναὸ καὶ τὸ Ἱερὸ τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς (Πίν. 426, 427 α - β, 428 α - β, 429 α - β). Οἱ ἐργασίες ἔγιναν ἀπὸ τὸ ζωγράφο-συντηρητὴ κ. Π. Καράγιαννη καὶ τὸν εἰδικὸ συντηρητὴ κ. Ν. Κάιλα, μὲ τὴν ἐποπτεία τῆς Ἐφορείας. Ἀπὸ τὴν ἔκθεση ἐργασιῶν τῶν συντηρητῶν προέρχονται οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις ποὺ σημειώνονται στὴ συνέχεια.

Καθὼς ἀνακοινώσαμε ἤδη[11], κατὰ τὶς ἐργασίες συντηρήσεως προέκυψαν σημαντικὰ στοιχεῖα ποὺ βεβαιώνουν ὅτι, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπέμβαση τοῦ 1542, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ κυρίως ναοῦ, ἡ μεταβυζαντινὴ ἐκκλησία[12] τῆς μονῆς ἦταν ξυλόστεγη, κοσμημένη μὲ τοιχογραφίες στὸν κυρίως ναὸ καὶ τὸ Ἱερό[13] (Πίν. 429 α - β), οἱ ὁποῖες σώζονται ὡς τὴ γένεση τῆς ἡμικυλινδρικῆς καμάρας ποὺ κατασκευάστηκε τὸ 1542. Ἀναλυτικότερα, τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς: 1. Στὴν ἄκρη ἐπάνω τῶν κατακόρυφων πλευρικῶν τοιχωμάτων τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ Ἱεροῦ, στὸ τέλος τῆς δεύτερης ἀπὸ κάτω ζώνης τῶν ζωγραφικῶν συνθέσεων ἀπὸ τὸ βίο τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας, διαπιστώθηκε κατὰ μῆκος τῶν τοίχων ἡ ὕπαρξη πολλῶν ρηγμάτων στὸ ἐσωτερικὸ τῆς τοιχοποιίας· ἀποσάθρωση τοῦ πρώτου κονιάματος προετοιμασίας τῆς ζωγραφικῆς, ἀποκόλληση καὶ διόγκωση κατὰ μέρη τοῦ δεύτερου λεπτοῦ κονιάματος ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴ ζωγραφική. Τὸ σημεῖο αὐτὸ συμπίπτει μὲ τὴ γένεση τῆς καμάρας. Εἶναι φανερό, ὅτι στὸ ὕψος αὐτὸ κόπηκαν τὸ 1542 οἱ τοῖχοι γιὰ τὴν κατασκευή της. Οἱ ζημιὲς ἀποκαταστάθηκαν. 2. Κάλυψη τοῦ ζωγραφικοῦ ἐπιχρίσματος στὰ ἴδια σημεῖα τῶν τοίχων ἀπὸ τὸ ἐπίχρισμα τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ θόλου. 3. Ἐπιδιόρθωση κατὰ μέρη τῶν καταστραμμένων στὶς ἄκρες τοιχογραφιῶν τῶν τοίχων ἀπὸ ζωγράφο τοῦ θόλου, μὲ πρόχειρη ἐπιζωγράφησή τους «ἐπὶ ξηροῦ» (al secco), μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐμφανίζεται στὶς ἄκρες τῶν συνθέσεων ἀκανόνιστη κυματιστὴ γραμμὴ διαφορετικῆς ζωγραφικῆς ὑφῆς ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα μέρη τῶν παραστάσεων. Πρέπει δὲ νὰ σημειωθεῖ, πὼς οἱ παλιὲς τοιχογραφίες τῶν τοίχων, ποὺ μποροῦν μὲ εἰκονογραφικὰ τεκμήρια νὰ χρονολογηθοῦν στὸ διάστημα μετὰ τὸ 1510, διαφέρουν σημαντικὰ καὶ ἀπὸ τεχνοτροπικὴ ἄποψη ἀπὸ τὶς τοιχογραφίες τοῦ 1542, ποὺ κοσμοῦν τὸ θόλο καὶ τὰ τύμπανα τῶν στενῶν τοίχων. Εἶναι πιθανό, πὼς ἡ ἀρχικὴ ζωγραφικὴ τῶν πλευρικῶν τοίχων τελείωνε λίγο ψηλότερα. Σχετικὲς μετρήσεις τοῦ φοιτητῆ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κ. Σπ. Πανταζῆ, γιὰ τὴ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τοῦ καθολικοῦ ποὺ ἔγινε ἀργότερα, ἔδειξαν ὑψομετρικὴ διαφορὰ 0.80 μ. περίπου ἀπὸ τὸ σημεῖο τομῆς στὸ ἐσωτερικὸ τῶν τοίχων ὡς τὴ βάση τοῦ παλιοῦ ἀετώματος τῆς ξυλόστεγης ἐκκλησίας, ποὺ διαγράφεται καθαρὰ στὸ ἐξωτερικὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς[14].

10. Ὅ.π., ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 455.

11. Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, Νέα Στοιχεῖα περὶ τῆς Μονῆς τῶν Φιλανθρωπηνῶν εἰς τὴν Νῆσον τῶν Ἰωαννίνων, ΑΑΑ VI (1973), σ. 457 κ.ἑ.

12. Πρόκειται γιὰ ἀνακαίνιση τοῦ βυζαντινοῦ κτίσματος τοῦ 1292, βλ. ὅ.π., σ. 460.

13. Ὅ.π., εἰκ. 1-3.

14. Ἡ λανθασμένη μὲ τὸ μάτι ἐκτίμηση τῆς ἀποστάσεως (ὅ.π., σ. 460 κ.ἑ.) ἔδειχνε ὅτι τὸ σημεῖο τομῆς τῶν τοίχων στὸ ἐσωτερικὸ ἀντιστοιχοῦσε μὲ τὴ βάση τοῦ παλιοῦ ἀετώματος στὸ ἐξωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας. Αὐτὸ δὲν μεταβάλλει τὰ ὅσα προκύπτουν ἀπὸ τὰ παραπάνω στοιχεῖα. Τὸ σημεῖο τῆς τομῆς καθορίστηκε ἀπὸ τὶς ἀπαιτούμενες ἀναλογίες γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς καμάρας. Ἐνδέχεται μόνο νὰ ὑπῆρχε σὲ μέρος τῶν τοίχων ποὺ κόπηκαν ἐπάνω τμῆμα διακόσμου ποὺ ἔκλεινε τὸ ζωγραφικὸ σύνολο.

Τὰ δύο στρώματα τοῦ κονιάματος προετοιμασίας τῆς παλιᾶς ζωγραφικῆς ἀποτελοῦνται, τὸ πρῶτο ἀπὸ μεῖγμα ἀσβέστη μὲ ἄχυρο καὶ τὸ δεύτερο ἀπὸ μεῖγμα ἀσβέστη μὲ ἄμμο καὶ ἴνες ἀπὸ λινάρι. Τὸ δεύτερο καὶ λεπτότερο κονίαμα εἶναι καλὰ δουλεμένο, μὲ στιλπνὴ ἐπιφάνεια ποὺ δίνει ἰδιαίτερη λάμψη στὰ χρώματα.

Οἱ τοιχογραφίες τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ Ἱεροῦ εἶχαν ὑποστεῖ στὸ σύνολο τὴ δυσμενὴ ἐπίδραση τοῦ χρόνου. Τὶς κάλυπταν στρῶμα αἰθάλης καὶ στερεοποιημένης σκόνης, ἄλατα, ἰδίως στὴν περιοχὴ τῶν ἀνοιγμάτων καὶ τοῦ θόλου, ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὰ νερὰ τῆς βροχῆς καὶ τὴ διάχυτη ὑγρασία, καὶ λιπαρὲς κατὰ μέρη οὐσίες ἀπὸ λάδι καὶ ὑπολείμματα κεριοῦ. Τὰ ἅλατα προκάλεσαν μερικὴ ἀλλοίωση τῶν χρωμάτων καὶ σὲ ὁρισμένα σημεῖα παρέσυραν τμήματα ἀπὸ τὴ μεμβράνη τοῦ χρώματος (μορφὲς εὐαγγελιστῶν, προφητῶν καὶ ἀγγέλων στὸ θόλο κ.ἄ.). Στὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων τὸ ζωγραφικὸ ἐπίχρισμα ἔπαθε ἀρκετὲς ζημιὲς ἀπὸ χτυπήματα καὶ ἀπὸ τὰ στασίδια κλπ., ποὺ σύρονταν καὶ στερεώνονταν στοὺς τοίχους. Σημαντικὴ ζημιὰ προκάλεσε ἐπίσης στὴ ζωγραφικὴ ἡ στερέωση τοῦ νεώτερου τέμπλου. Ὁρισμένες ἀπὸ τὶς φθορὲς αὐτὲς στὰ κάτω μέρη εἶχαν καλυφθεῖ πρόχειρα μὲ μεῖγμα ἀπὸ χῶμα καὶ ἄχυρο καὶ μὲ ἐπίχρισμα γύψου, ποὺ εἶχε ζωγραφιστεῖ πρόχειρα καὶ ἄτεχνα καὶ εἶχε καλύψει μέρος ἀπὸ τὴν παλιὰ ζωγραφικὴ στὶς ἄκρες. Ἐπιζωγραφήσεις ὑπῆρχαν πολλές, στὰ κατακόρυφα ἰδίως τοιχώματα: σὲ μορφὲς τῶν ὁλόσωμων ἁγίων καὶ τῶν παραστάσεων στὶς δύο ζῶνες ἐπάνω, στὸν κάμπο καὶ στὶς ἐπιγραφές. Ἀπὸ διάφορες ἐπεμβάσεις προέρχονται ἐπίσης ἡ μισοκαταστραμμένη διακοσμητικὴ ταινία ποὺ διατρέχει τὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων τοῦ κυρίως ναοῦ, ποὺ ἀποτελεῖ ἐπιζωγράφηση παλιότερου σχεδίου, καθὼς δείχνουν τὰ σωζόμενα ἴχνη του καὶ τὸ διαφορετικῆς, κακῆς κατασκευῆς, κονίαμα προετοιμασίας τῆς ζώνης αὐτῆς· ἡ ἀντίστοιχη διακοσμητικὴ ζώνη στὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῆς ἁψίδας κ.ἄ. Τέλος, σὲ πολλὰ σημεῖα καὶ ἰδίως στὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων, τμήματα τοῦ ζωγραφικοῦ ἐπιχρίσματος ἦταν σαθρὰ καὶ ἑτοιμόρροπα.

Ἐνδιαφέρει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι πολλὲς ἀπὸ τὶς παριστανόμενες ἅγιες μορφὲς ἔχουν ἐπιχρυσωμένους φωτοστέφανους καὶ ἄλλες ἔχουν γύψινους ἐπιχρυσωμένους φωτοστέφανους, μὲ ἔντυπη καὶ ἀνάγλυφη ἀντίστοιχα διακόσμηση, καὶ ἀνάλογα ἐγκόλπια στὸ στῆθος (ὁλόσωμοι ἅγιοι στὸν παλιὸ διάκοσμο, Παντοκράτορας καὶ εὐαγγελιστὲς στὴ διακόσμηση τοῦ θόλου). Οἱ ἔντυποι καὶ ἀνάγλυφοι φωτοστέφανοι καὶ τὰ ἐγκόλπια εἶναι ἀσφαλῶς σύγχρονα τῆς ζωγραφικῆς στοιχεῖα. Ὅμοιά τους ὑπάρχουν σὲ ἄλλα τοιχογραφικὰ σύνολα τοῦ 16ου αἰ. (μονὴ τοῦ Ντίλιου στὸ Νησὶ τῶν Ἰωαννίνων, κυρίως ναὸς τῆς μονῆς Βαρλαὰμ στὰ Μετέωρα κ.ἄ.), ἀντιπροσωπευτικὰ μιᾶς ὁρισμένης καλλιτεχνικῆς ἀντιλήψεως, ποὺ κύριος γνωστὸς ἐκπρόσωπός της εἶναι ὁ Θηβαῖος ζωγράφος Φράγκος Κατελάνος.

Εἶναι ἐνδιαφέρον ἐπίσης, ὅτι οἱ μορφὲς τῶν ὁλόσωμων ἁγίων στὸ κάτω μέρος τοῦ νότιου τοίχου παρουσιάζουν σαφὴ χάραξη στὸ περίγραμμα τοῦ κεφαλιοῦ καὶ τοῦ λαιμοῦ, ποὺ διαφέρει ἀπὸ τὴ συνηθισμένη λεπτὴ χάραξη τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου. Οἱ χαράξεις αὐτὲς δείχνουν, ὅτι γιὰ κάποιο λόγο (ἴσως δὲν ἄρεσε) τὸ κεφάλι τῶν ἁγίων αὐτῶν ξαναζωγραφίστηκε (ὁπωσδήποτε πρὶν τελειώσει ὁ ἀρχικὸς διάκοσμος τῆς ἐκκλησίας, γιατὶ δὲν ὑπάρχει διαφορὰ τεχνικῆς καὶ τεχνοτροπίας μὲ τὶς ὑπόλοιπες μορφὲς ποὺ νὰ δικαιολογεῖ τὴν ὑπόθεση γιὰ νεώτερη ἐπέμβαση) ἢ ὅτι τὸ κεφάλι τῶν μορφῶν ζωγραφίστηκε τελευταῖο, ἀπὸ τὸν ἴδιο ζωγράφο ποὺ ἔκαμε τὰ σώματα ἢ ἀπὸ ἄλλο τεχνίτη τοῦ συνεργείου.

Μὲ τὴν ἔγκριση τῆς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων ἀποξηλώθηκε τὸ ἐπάνω μέρος ἀπὸ τὸ νεώτερο καὶ χωρὶς ἐνδιαφέρον τέμπλο τῆς ἐκκλησίας. Αὐτό, γιὰ νὰ στερεωθοῦν τὰ τμήματα τῆς ζωγραφικῆς, ποὺ εἶχαν ὑποστεῖ σοβαρὴ ζημιὰ ἀπὸ τὸ σφήνωμα στοὺς τοίχους τῶν δοκαριῶν, καὶ γιὰ νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ συνέχεια τῶν ζωγραφικῶν συνθέσεων ποὺ διέκοπτε τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ τέμπλου.

Οἱ τοιχογραφίες στερεώθηκαν, ἀπαλλάχτηκαν ἀπὸ τὶς πολὺ νεώτερες ἐπιζωγραφήσεις, καθαρίστηκαν ἀπὸ τὶς ἐπίθετες ὕλες καὶ ἀποκαταστάθηκαν μὲ τὴν ἀφαίρεση τῶν νεώτερων κονιαμάτων τὰ καταστραμμένα σημεῖα τους, στὰ ὁποῖα κατασκευάστηκε λεπτὸ ἐνισχυμένο κονίαμα σὲ λίγο χαμηλότερη ἐπιφάνεια ἀπὸ τῆς ζωγραφικῆς. Σ' αὐτὰ καὶ στὰ ἄλλα, πολὺ φθαρμένα σημεῖα τοῦ ζωγραφικοῦ ἐπιχρίσματος δόθηκε οὐδέτερος χρωματικὸς τόνος, ταιριαστὸς μὲ τὴ δεσπόζουσα χρωματικὴ ἀπόχρωση τοῦ ζωγραφικοῦ συνόλου. Στὰ σημεῖα δὲ ποὺ τὸ χρῶμα εἶχε τοπικὰ ὑποστεῖ φθορές, δόθηκε συναφὴς τόνος μὲ ὑδρόχρωμα, γιὰ νὰ μὴ διασπᾶται ἀπὸ ζωηρὲς ἀντιθέσεις ἡ ἑνότητα τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας. Στὰ κάτω μέρη τῶν τοίχων, ὅπου δὲν σώζονται τοιχογραφίες, ἔγιναν νέα κονιάματα ποὺ ἀσβεστοχρίστηκαν σὲ οὐδέτερο τόνο.

Ἀπὸ τὰ ἐπιζωγραφισμένα μέρη, διατηρήθηκαν οἱ παλιότερες ἐπιζωγραφήσεις τῆς διακοσμητικῆς ζώνης στὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων καὶ τῶν κοσμητικῶν στοιχείων στὶς μικρὲς κόγχες τοῦ Ἱεροῦ (πρόθεση), ἡ πολὺ νεώτερη ἐπιζωγράφηση στὸ κεφάλι τοῦ Ἁγίου Γοβδελαᾶ στὸ νότιο τοῖχο (τὸ παλιὸ ἦταν ἐντελῶς καταστραμμένο), ἡ ἐπιζωγράφηση στὸ ἐπίσης καταστραμμένο μέρος τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ στὴν Ἄκρα Ταπείνωση, στὴν κόγχη τῆς προθέσεως, καὶ πολλὲς ἀπὸ τὶς νεώτερες ἐπιγραφές, ὅπου δὲν σώζονταν οἱ παλιές. Μὲ τὶς ἐργασίες αὐτές, στὸ σύνολο, οἱ θαυμάσιας τέχνης τοιχογραφίες τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ Ἱεροῦ τῆς μονῆς ξαναβρῆκαν σὲ σῃ-

μαντικὸ βαθμὸ τὴν ἀρχικὴ ὄψη καὶ λάμψη τους.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ἔγιναν, ὅπως κάθε χρόνο, οἱ συνήθεις καθαρισμοὶ ἀπὸ ἀγριόχορτα κλπ. στὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἄρτας καὶ στὶς παλαιοχριστιανικὲς ἐκκλησίες τῆς Νικοπόλεως. Στὸ φρούριο τῶν Ἰωαννίνων, ἔγινε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς νοτιοανατολικῆς ἀκροπόλεως (Ἶτς Καλὲ) συστηματικὸς καθαρισμὸς ἀπὸ τὴν ὀργιαστικὴ βλάστηση καὶ τὰ προϊόντα προηγούμενων ἐργασιῶν καὶ διευθέτηση τοῦ χώρου. Ἀνάλογη ἐργασία ἔγινε στὶς μονὲς τῶν Φιλανθρωπηνῶν καὶ τοῦ Ντίλιου στὸ Νησὶ τῶν Ἰωαννίνων. Στοὺς ναοὺς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Κατσούρη καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Ροδιᾶς, στὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας, ἔγινε διευθέτηση τοῦ χώρου γύρω, μὲ ἀπομάκρυνση προϊόντων ἀπὸ παλιότερες ἐργασίες. Στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Κυψέλης (Τουρκοπάλουκο) ἔγινε καθαρισμὸς ἀπὸ τὴ βλάστηση καὶ τὰ μπάζα καὶ διαμόρφωση τοῦ χώρου στὸ βόρειο μέρος τοῦ μνημείου μὲ ἀποχωμάτωση.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἅγιος Δημήτριος Φραγγάδων Ζαγορίου

Τὸ μνημεῖο, ἔτους 1771, ἀνήκει στὸν τύπο τῆς τρίκλιτης βασιλικῆς μὲ τροῦλο καὶ φέρει στὴ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ ἀνοικτὴ κιονοστήρικτη στοά[1]. Ὁ ναὸς ἐνδέχεται νὰ σώζει τὶς ἀρχικὲς τοιχογραφίες κάτω ἀπὸ τὸ σημερινὸ στρῶμα ἀσβέστη, ὅπως φανερώνει σπάραγμα στὴν ἐσωτερικὴ παραστάδα τῆς εἰσόδου στὴ νότια πλευρά. Μεταξὺ τῶν ὀλιγάριθμων μεταβυζαντινῶν εἰκόνων τοῦ ξυλόγλυπτου τέμπλου κι ἐκείνων ποὺ ἔχουν μεταφερθεῖ ἐδῶ ἀπὸ τὴ διαλυμένη μονὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Νικολάου μὲ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφή: *Ἡ παροῦσα πάνσεπτος εἰκὼν ἱστορήθη ἐν τῷ ,αχζ* (= 1607) *ἔτει μηνὶ Ἀπριλίῳ διὰ χειρός τε οἰκτροῦ τε Ἰωάννου*[2] (Π ί ν. 430 α).

Κλειδωνιὰ Κονίτσης

Ὁ παλιὸς οἰκισμὸς βρίσκεται σὲ ὀροπέδιο τοῦ ὄρους Τύμφη (κοιν. Γκαμήλα) καὶ χωρίζεται ἀπὸ τὸ Ζαγόρι μὲ τὴν ὀνομαστὴ χαράδρα τοῦ Βίκου. Ἐγκαταλειμμένος σήμερα σχεδὸν ἐντελῶς, ἔχει μεταφερθεῖ στοὺς πρόποδες τοῦ ὄρους, κατὰ μῆκος τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ πρὸς Κόνιτσα (Καλύβια Κλειδωνιᾶς). Τὰ ἕξι μνημεῖα τῆς περιοχῆς ἀποτέλεσαν ἀντικείμενο ἰδιαίτερης μελέτης (βλ. Δημ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἐκκλησιαστικὰ μνημεῖα στὴν Κλειδωνιὰ Κονίτσης, Α΄, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ 19 (1975), σ. 5-120).

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΗΣ

Ἁγία Σοφία Ἄρτης

Ὁ ναός, σὲ σχῆμα μονόκλιτης βασιλικῆς μεγάλων διαστάσεων καὶ μὲ λιθόκτιστο κωδωνοστάσιο σὲ τύπο μπαρόκ, ἀνήκει στοὺς ὄψιμους χρόνους τῆς τουρκοκρατίας. Σύμφωνα μὲ τὶς πηγές, ξαναχτίστηκε τὸ 1829[3].

Ἐδῶ φυλάγεται φορητὴ εἰκόνα, διαστ. 0.76 × 0.86 μ., ὑπογραμμένη *διὰ χειρὸς Γεωργίου Κλόντζα* ἀλλὰ μὲ ἡμιεξίτηλη τὴ χρονολογία ἐκτέλεσης. Τὰ χρονικὰ ὅρια τοῦ ζωγράφου εἶναι, ὡς γνωστόν, μεταξὺ 1562 καὶ 1607[4]. Ἡ Θεοτόκος (ἐπιγραφή: *ΜΡ ΘΥ*), ἔνθρονη καὶ σὲ στάση μετωπική, ἔχει στὰ γόνατά της τὸ Χριστό. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ πλαισιώνεται ἀπὸ δύο ἀγγέλους. Ὁ Χριστὸς στρέφεται πρὸς τὰ δεξιά, ὡς πρὸς τὸ θεατή, κι ἐγχειρίζει δαχτυλίδι στὴν Ἁγία Αἰκατερίνη, ποὺ καταλαμβάνει τὸ κάτω δεξιὸ μέρος τῆς παράστασης. Διακρίνεται κι ἐδῶ ὁ τεχνοτροπικὸς διχασμὸς τοῦ ζωγράφου (Π ί ν. 430 β)[5].

Παναγία Κασσωπίτρα

Στὸ προστῶο τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναΐσκου[6] ἔχει τοποθετηθεῖ ὑποστάτης περιρραντήριου, ἀσβεστοχρισμένος ἀτυχῶς, ὥστε νὰ μὴν ἐπιτρέπει ἀκριβὴ χρονολόγηση (Π ί ν. 431 α)[7]. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς νεώτερες εἰκόνες, φυλάγονται ἐδῶ καὶ δύο παλιότερες. Ἡ πρώτη ἔχει ὡς θέμα ἔνθρονη Θεοτόκο, ἀλλὰ ἡ κακὴ κατάσταση διατήρησης δὲν ἐπιτρέπει ἀσφαλὴ χρονολόγηση. Ἡ δεύτερη, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφή: *Η ΚΑCΟ/ΠΙΤΡΑ* (Θεοτόκος), συνδέεται βέβαια μὲ τὴν ἱστορία τοῦ ναΐσκου ποὺ ἱδρύθηκε τὸ 1732[8]. Στὴ βάση τοῦ θρόνου τῆς Θεοτόκου ἐπιγραφή: *Ἰωάννης Θιρα (. . .) ἐποίησε 1746 Μαρτίου(;) ῖ*. Τμήματα τῆς εἰκόνας φέρουν ἀργυρεπένδυση νεώτερη.

1. Πρβλ. Π. Βοκοτόπουλος, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 299.

2. Παρόμοια ἐπιγραφὴ σὲ φορητὴ εἰκόνα τῆς μονῆς Βουτσᾶς, στὸ Ἀνατολικὸ Ζαγόρι (πρβλ. Α. Χατζηνικολάου, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 297).

3. Σεραφεὶμ Ξενόπουλος, Δοκίμιον περὶ Ἄρτης, Ἀθῆναι 1884, καὶ νεώτερη ἔκδοση μὲ προσθῆκες ὑπὸ Γιάννη Τσούτσινου, Ἄρτα 1962, σ. 129.

4. Ἀθαν. Παλιούρας, Θησαυρίσματα 10 (1973), σ. 119, ἀριθ. 23.

5. Ἡ εἰκόνα συμπίπτει πιθανῶς μὲ τὴν ἀναφερόμενη στὸν M. Chatzidakis, Icônes de Saint-Georges des Grecs et de la Collection de l' Institut Hellénique de Venise, Venise 1962, σ. 74, ὑποσημ. 1.

6. Α. Ὀρλάνδος, ΑΒΜΕ Β΄ (1936), σ. 179.

7. Βλ. παρόμοια δείγματα στὸν Α. Ὀρλάνδο, ΑΔ 12 (1929), σ. 71, εἰκ. 78.

8. Ξενόπουλος, σ. 130.

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Προφήτης Ἠλίας Τρίκαστρου Λάκκας Σουλίου

Ὁ μονόκλιτος ναΐσκος, διαστ. 8 × 5 μ., εἶναι στὸ λόφο ποὺ βρίσκονται καὶ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας ἀκρόπολης[9]. Κτισμένος ὁλόκληρος μὲ ξερολιθιὰ σὲ ἀκανόνιστες ὁριζόντιες σειρές (Πίν. 431 β), συνδέεται στὰ Δ. μὲ πρόσθετο νάρθηκα (διαστ. 5 × 5 μ.), ποὺ ἔχει καταρρεύσει μέρος τῆς στέγης του. Ὁ κυρίως ναὸς καλύπτεται μὲ δύο ἐγκάρσιες κυλινδρικὲς καμάρες καὶ εἶναι κατάγραφος. Ζωγραφιστὸ ἐπίσης εἶναι τὸ κτιστὸ τέμπλο. Πάνω ἀπὸ τὴ δυτικὴ θύρα ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφή, σχεδὸν τελείως σβησμένη, ἐπιτρέπει νὰ διαβαστεῖ μὲ ἀρκετὴ πιθανότητα ἡ χρονολογία ὡς ,αψς' (= 1706), πράγμα ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὸ ὕφος τῶν τοιχογραφιῶν (Πίν. 431 γ), ὅπου παρατηρεῖται ἡ χαρακτηριστικὴ μετάβαση πρὸς τὸ λαϊκὸ ὕφος τῆς ἐποχῆς.

ΔΗΜ. Λ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

1974

Κατὰ τὸ 1974 ἔγιναν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες σὲ μνημεῖα τῆς Ἠπείρου.

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Φρούριο Ἰωαννίνων

Ἡ σημαντικότερη ἐργασία ἔγινε στὸν κυκλικὸ πύργο ποὺ ὑψώνεται νοτιοδυτικὰ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων στὸ ἐσωτερικὸ τῆς νοτιοανατολικῆς ἀκροπόλεως (Ἴτς Καλέ), (Πίν. 432 α - γ). Στερεώθηκαν τὰ ἐπάνω μέρη τοῦ πύργου. Συγκεκριμένα, ἔγινε ἡ στερέωση καὶ ἀνακατασκευὴ τοῦ καταστραμμένου μέρους τῆς νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς ἐπάνω ἕως τὸ διάζωμα καὶ σὲ μέρος τῶν ἐπάλξεων, καθὼς ἐπίσης καὶ τῆς νότιας ἀντίστοιχα, σὲ δύο οἰκοδομικὲς φάσεις διαμορφωμένης πλευρᾶς καὶ τοιχωμάτων, στὸ ἀνοιχτὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πύργου ἐπάνω. Ἐπίσης, καθαρίστηκε ἀπὸ τὴ βλάστηση ἡ τοιχοδομὴ τοῦ πύργου σὲ ὅλη τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια, ἀποκαταστάθηκαν μικρὰ κατὰ τόπους ρήγματα καί, ὅπου ἦταν ἀπαραίτητο, ἔγινε ἁρμολόγημα. Ἔγιναν ἐπιπλέον σὲ διάφορα σημεῖα τῶν κτισμάτων τοῦ φρουρίου οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες:

1. Στερεώθηκε ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος ποὺ συνδέεται πρὸς Α. μὲ τὸν πύργο καὶ ἐκτείνεται παράλληλα μὲ τὴ νότια πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας, μὲ ἀνακατασκευὴ κυρίως τῶν πεσμένων ἢ διαλυμένων τμημάτων τῆς τοιχοδομῆς του.

2. Καθαρίστηκαν ἀπὸ τὴ βλάστηση καὶ ἐπισκευάστηκαν οἱ στέγες τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ συνεχόμενου κτίσματος ἀποθήκης, καθὼς καὶ τῶν κτισμάτων ποὺ ἦταν ἄλλοτε τὰ μαγειρεῖα καὶ ἡ πυριτιδαποθήκη, στὴν ἴδια περιοχὴ τῆς ἀκροπόλεως.

3. Ὕστερα ἀπὸ ἀτύχημα, ἀποκλείστηκε μὲ συρματόπλεγμα ἡ περιοχὴ βορειότερα ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, ὅπου ὑπάρχουν μισοκαταστραμμένοι θολοσκέπαστοι ὑπόγειοι χῶροι· ἀνακατασκευάστηκε μὲ ξυλότυπο τὸ ρῆγμα τοῦ θόλου ἑνὸς ἀπὸ τοὺς χώρους αὐτούς· χτίστηκε τὸ ἄνοιγμα τῆς πύλης ποὺ ὁδηγεῖ στοὺς ὑπόγειους χώρους ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Κάστρου (ὁδὸς Ἁγίας Θεοδώρας).

4. Συμπληρώθηκε ἡ ἐργασία τοῦ περασμένου χρόνου στὴ βορειοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ περίβολου τῆς ἀκροπόλεως, ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό, καὶ στερεώθηκαν τμήματα τῆς ἴδιας πλευρᾶς δυτικότερα, ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό, μὲ ἀνακατασκευὴ ρηγμάτων καὶ ἁρμολόγημα.

5. Ὅμοια ἐργασία ἔγινε σὲ μέρος τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐξωτερικοῦ περίβολου τοῦ φρουρίου, ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό, καὶ σὲ μέρος τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ περίβολου, ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό (προαύλιο τῆς οἰκίας Ἰ. Γούσια, στὴν ὁδὸ Θωμᾶ Παλαιολόγου 14).

6. Συμπληρώθηκε ἡ προληπτικὴ περίφραξη τῶν μισοκαταστραμμένων θολωτῶν χώρων (μπεζεστένια) στὴ νότια πλευρὰ τοῦ περίβολου, ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό.

Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ντίλιου στὸ Νησὶ τῶν Ἰωαννίνων[1]

Ἔγινε στὸ καθολικὸ μερικὴ ἀνάσυρση τῶν πλακῶν τῆς στέγης· στερεώθηκε καὶ ἀνακατασκευάστηκε σὲ καταστραμμένα σημεῖα του ὁ χτισμένος μὲ ἀργολιθοδομὴ τοῖχος τοῦ περίβολου τῆς μονῆς.

Μονὴ Προδρόμου στὸ Νησὶ τῶν Ἰωαννίνων

Ἔγινε ἔμφραξη ρωγμῶν στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ καθολικοῦ, ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό.

Μονὴ τοῦ Προφήτη Ἠλία τῆς Βίτσας

Στερεώθηκε ἡ μεταβυζαντινή, κατάγραφη μὲ τοιχογραφίες ἐκκλησία τῆς μονῆς. Συγκεκριμένα: ἀποξηλώθηκε ἡ πλακοσκέπαστη στέγη, καθαρίστηκε ἡ θολωτὴ ὀρόφωση καὶ ἔγινε ἔμφραξη τῶν ρωγμῶν ποὺ ὑπῆρχαν στοὺς θόλους, ὕστερα ἀπὸ κατάλληλη προστασία τῶν τοιχογραφιῶν στὸ ἐσωτερικό. Γιὰ λόγους στατικῆς ἐνισχύσεως, τὸ κτίριο δέθηκε μὲ τρεῖς σὲ ὕψος, παράλληλες ζῶνες ἀπὸ ὀπλισμένο

9. N.G.L. Hammond, Epirus, Oxford 1967, σ. 162-163, καὶ S. Dakaris, Cassopaia and the Elean Colonies (στὴ σειρά: Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις, ἀριθ. 4), Athens 1971, σ. 74, 81.

1. Μ. Ἀχειμάστου-Ποτσμιάνου, Νέα στοιχεῖα περὶ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ντίλιου εἰς τὴν Νῆσον τῶν Ἰωαννίνων, ΑΔ 24 (1969): Μελέται, σ. 152 κ.ἑ. Θεοπίστη Λίβα-Ξανθάκη, Αἱ τοιχογραφίαι τῆς Μονῆς Ντίλιου, Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων.

σκυρόδεμα στὴ βόρεια, τὴ δυτικὴ καὶ τὴ νότια πλευρὰ καὶ μία ζώνη στὴν ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ, μὲ μανδύα ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα στὸν τροῦλο καὶ μὲ ἐγκάρσια ὅμοια δοκάρια ποὺ ἔδεσαν, σὲ καθορισμένα διαστήματα μεταξύ τους, τὴν ὀρόφωση μὲ τὴν περιμετρικὴ ζώνη στὸ ἐπάνω μέρος τῶν τοίχων. Τοποθετήθηκαν τέλος οἱ σχιστολιθικὲς πλάκες τῆς καλύψεως καὶ ἀνακατασκευάστηκε ἡ φθαρμένη στέγη τοῦ νάρθηκα, ἀφαιρέθηκαν κακότεχνα, ἀπὸ τσιμέντο συνδετικὰ κονιάματα στὴ νότια πλευρὰ τοῦ κτιρίου καὶ ἔγινε νέο ἁρμολόγημα στὰ μέρη αὐτά.

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου στὸ Βαγενήτι

Ἔγιναν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες γιὰ τὴ στερέωση καὶ ἐπισκευὴ τῆς μεταβυζαντινῆς ἐκκλησίας:

1. Ἀνακατασκευάστηκε σὲ στέρεο νέο θεμέλιο ἡ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ νάρθηκα, ποὺ παρουσίαζε ἐπικίνδυνη ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν κατακόρυφη.

2. Ἔγινε ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ ἔμφραξη καὶ σύρραψη ρωγμῶν στὸν τροῦλο καὶ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας.

3. Κατασκευάστηκε ἀποχετευτικὸ αὐλάκι κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, σὲ ἀπόσταση 0.70 μ. ἀπὸ τὴν πλευρά, καὶ προστατευτικὸ πεζούλι στὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ βόρεια πλευρά, ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό.

4. Ἔγινε ἀνάσυρση τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν τῆς σκεπῆς.

5. Ξύστηκαν κακότεχνα παλιὰ κονιάματα ἀπὸ τσιμέντο στὴν ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἔγινε νέο ἁρμολόγημα.

6. Ἀντικαταστάθηκαν δύο ἑλκυστῆρες στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κυρίως ναοῦ μὲ νέα ξύλινα δοκάρια, ἀνακατασκευάστηκε ἡ καταστραμμένη πλακόστρωση τοῦ νάρθηκα καὶ ἐλευθερώθηκε μικρὸ παράθυρο τοῦ γυναικείου ἀπὸ τὴν τοιχοποιία ποὺ τὸ ἔφραζε.

Ναὸς Ἁγίου Βλασίου στὴν Ἀετορράχη

Ὕστερα ἀπὸ αἰφνίδια κατάρρευση τοῦ νεώτερου νάρθηκα τῆς μεταβυζαντινῆς αὐτῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία κοσμεῖται μὲ τοιχογραφίες στὸν κυρίως ναὸ καὶ τὴ δυτική, πρὸς τὸ νάρθηκα πλευρά της, πραγματοποιήθηκαν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες:

1. Ξαναχτίστηκαν τὰ τοιχώματα τοῦ νάρθηκα, ὅσα εἶχαν πέσει καὶ ὅσα ἀπὸ τὰ μέρη ποὺ εἶχαν ἀπομείνει ἦταν ἑτοιμόρροπα, καὶ ἔγινε νέα, ξύλινη καὶ πλακοσκέπαστη, ὅπως πρίν, στέγη τοῦ νάρθηκα.

2. Ἀνακατασκευάστηκε σὲ μεγάλο μέρος της ἡ δικλινὴς στέγη τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ προστεγάσματος τῆς βόρειας εἰσόδου, ποὺ ἦταν σὲ κακὴ κατάσταση.

3. Στερεώθηκε τὸ ὀστεοφυλάκειο, προσκολλημένο στὴ βορειοανατολικὴ πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας, μὲ ἀνακατασκευὴ τῶν διαλυμένων τμημάτων τῆς τοιχοδομῆς στὴ βόρεια καὶ τὴ δυτικὴ πλευρὰ καὶ μὲ ἐπισκευὴ τῆς ἐπίσης πλακοσκέπαστης στέγης του.

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου στὸ Ἐλευθεροχώρι τῆς Δωδώνης

Πραγματοποιήθηκε ἐν μέρει ἡ στερέωση τῆς μεταβυζαντινῆς ἐκκλησίας. Ἀφαιρέθηκε ἡ στέγη, ἔγινε ἔμφραξη τῶν ρωγμῶν ποὺ ὑπῆρχαν στοὺς θόλους καὶ ξανάγινε ὅπως πρὶν ἡ στέγη μὲ σχιστολιθικὲς πλάκες. Καθαρίστηκε ἡ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ κτιρίου ἀπὸ τὴν πυκνὴ βλάστηση. Ἔγινε ἀνακατασκευὴ μικρῶν ρηγμάτων καὶ ἔμφραξη ρωγμῶν στὴν ἀνατολικὴ πλευρά, στερεώθηκε καὶ ἀνακατασκευάστηκε κατὰ μέρος ἡ βόρεια πλευρὰ τοῦ νάρθηκα, ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό. Ἄρχισε ἡ κατασκευὴ ἀποχετευτικῆς αὐλακας στὴ βόρεια καὶ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας. Οἱ ἐργασίες συνεχίζονται.

Ναὸς Φανερωμένης στὸ Φόρτοσι

Συνεχίστηκαν καὶ συμπληρώθηκαν οἱ ἐργασίες ποὺ ἔγιναν τὸν προηγούμενο χρόνο. Ξύστηκαν κακότεχνα συνδετικὰ κονιάματα στὴ βόρεια καὶ τὴ νότια πλευρά, στὸ ἐξωτερικό, ἔγιναν νέα κονιάματα στὰ σημεῖα αὐτὰ καὶ ἔμφραξη ρωγμῆς στὴ δυτικὴ πλευρά. Ἔγινε κατὰ μέρη ἀνάσυρση τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν τῆς στέγης. Στὸ ἐσωτερικό, ἀνανεώθηκαν κατὰ τόπους τὰ κονιάματα τῶν τοίχων, στὸ νότιο καὶ τὸ βόρειο κλίτος τοποθετήθηκαν ἀπὸ τέσσερα ἀνοξείδωτα σιδερένια δοκάρια-ἑλκυστῆρες, γιὰ ἐνίσχυση τῆς συνοχῆς τῶν μερῶν αὐτῶν, καὶ ἔγιναν μικρότερες ἄλλες ἐργασίες ἐπισκευῆς.

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου Μολυβδοσκεπάστου

Στερεώθηκαν κατὰ μέρη τὰ μισοερειπωμένα τοιχώματα τοῦ βυζαντινοῦ μνημείου, ὅπου δὲν ὑπῆρχαν σοβαρὰ μορφολογικὰ προβλήματα, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ ἀποτραπεῖ ἡ ἐπιδείνωση τῆς κακῆς καταστάσεως τοῦ κτίσματος. Συγκεκριμένα:

1. Ἔγινε ἔμφραξη ρωγμῶν στὴ βόρεια πλευρά, ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό.

2. Στερεώθηκε τὸ δυτικὸ μέρος τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ συμπληρώθηκε στὸν ἴδιο τύπο λιθοδομῆς μικρὸ μέρος τοῦ καταστραμμένου στὴ συνέχεια ἐπάνω τοίχου, σὲ ἐπικλινὴ γραμμή, προκειμένου νὰ χρησιμεύσει αὐτὸ ὡς στήριγμα τοῦ ἐγκάρσιου δυτικοῦ τοίχου ποὺ χωρίζει τὸν κυρίως ναὸ ἀπὸ τὸ νάρθηκα, ποὺ βρίσκεται σὲ ἐπικίνδυνη κατάσταση.

3. Στερεώθηκε, ὅσο ἦταν δυνατὸ γιὰ τὴν ὥρα, ὁ δυτικὸς αὐτὸς τοῖχος, μὲ τοποθέτηση λίθων στὴ θέση αὐτῶν ποὺ εἶχαν πέσει καὶ μὲ ἁρμολόγημα τῆς τοιχοδομῆς στὰ γωνιακὰ κυρίως μέρη καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς ἐπιφάνειας τοῦ τοίχου ἀπὸ τὶς δύο πλευρές. Δὲν ἐπιχειρήθηκε ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ τοίχου στὸ κεντρικὸ μέρος ἐπάνω ἀπὸ τὴ θύρα, γιατὶ πρέπει νὰ μελετηθοῦν τὰ ἐλάχιστα στοιχεῖα ποὺ σώζον-

ται γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ ἀνακουφιστικοῦ τόξου τῆς θύρας, ποὺ πιθανὸν ὑπῆρχε ἐδῶ. Ἀφοῦ ἀπομακρύνθηκαν οἱ πέτρες ποὺ εἶχαν μαζευτεῖ στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία ἐσωτερικὰ τοῦ κυρίως ναοῦ, ἀποκαλύφθηκαν στὸ μέρος αὐτὸ σωζόμενα τμήματα ζωγραφικοῦ διακόσμου (Π ί ν. 432 δ). Ἐλάχιστα τμήματα ἀπὸ τὸ διάκοσμο τῆς ἐκκλησίας σώζονται ἐπίσης στὰ τοιχώματα τοῦ Ἱεροῦ.

4. Μὲ ἀνακατασκευὴ σημαντικοῦ μέρους τῆς λιθοδομῆς, ἐπαναφέρθηκε στὴν ἀρχικὴ θέση της ἡ δεύτερη ἀπὸ Δ. παραστάδα τῆς βόρειας πλευρᾶς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κυρίως ναοῦ, ποὺ εἶχε ἀποκλίνει ἐπικίνδυνα ἀπὸ τὴν κατακόρυφη, καὶ στερεώθηκε ἡ πρώτη ἀπὸ δυτικὰ παραστάδα τῆς ἴδιας πλευρᾶς, ποὺ παρουσίαζε μικρότερη ἀποκόλληση ἀπὸ τὸν τοῖχο. Οἱ πλευρικὲς αὐτὲς παραστάδες στήριζαν πιθανότατα ἐνισχυτικὰ τόξα τοῦ καταστραμμένου ἡμικυλινδρικοῦ θόλου ποὺ κάλυπτε τὸν κυρίως ναό.

5. Στερεώθηκε ἡ τοιχοποιία σὲ διάφορα σημεῖα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νάρθηκα καὶ στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ κυρίως ναοῦ, μὲ ἀνακατασκευὴ μικρῶν κατὰ τόπους ρηγμάτων καὶ κυρίως μὲ ἁρμολόγημα, ὅπου εἶχε φύγει τὸ συνδετικὸ κονίαμα ἢ ἦταν τελείως σαθρό.

6. Ἐνισχύθηκε ἀκόμη τὸ προστατευτικὸ προσωρινὸ στέγαστρο τοῦ μνημείου, μὲ ξύλινα δοκάρια ποὺ ἔδεσαν σταυρωτὰ τὰ στυλώματα στὸ κάτω μέρος, τὰ ὁποῖα δέθηκαν συμπληρωματικὰ μὲ συρματόσχοινο ἀπὸ τὴ στέγη.

Ναὸς τῆς Κόκκινης Παναγιᾶς κοντὰ στὴν Κόνιτσα (Π ί ν. 433 α - β)

Ἔγιναν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες γιὰ τὴ στερέωση καὶ ἐπισκευὴ τοῦ βυζαντινοῦ μνημείου:

1. Ξύστηκαν τὰ παλιότερα, κακότεχνα κονιάματα ἀπὸ τσιμέντο, ποὺ εἶχαν κλείσει ἐπιπόλαια ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ τὶς ρωγμὲς ποὺ ὑπῆρχαν στοὺς τοίχους, καὶ ἔγινε κανονικὴ ἔμφραξη ὅλων τῶν ρωγμῶν. Τὰ ἀποσχισμένα τμήματα τῆς νοτιοδυτικῆς καὶ βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ κτιρίου, ποὺ εἶχαν ἀποκλίνει σημαντικὰ ἀπὸ τὴν κατακόρυφη, καθαιρέθηκαν καὶ ἀνακατασκευάστηκαν στὴν ἀρχικὴ θέση τους.

2. Ἔγινε γενικὴ ἐπισκευὴ τῆς ξύλινης, μὲ σχιστολιθικὲς πλάκες στέγης τοῦ ναοῦ.

Ἀρχοντικὰ στὸ Τσεπέλοβο

1. Οἰκία Κουμπῆ. Ἀνακατασκευάστηκαν διαλυμένα τμήματα τῆς τοιχοδομῆς στὴ βόρεια πλευρά, ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ καὶ τὸ ἐσωτερικό, καὶ ἔγινε ἀνάσυρση τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν τῆς στέγης.

2. Οἰκία Ἀλ. Τσουμάνη[2]. Ἀνακατασκευάστηκε τμῆμα τοῦ μὲ ὡραῖο λιθανάγλυφο διάκοσμο πυλώνα, τὸ ὁποῖο παρουσίαζε ἐπικίνδυνη ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν κατακόρυφη. Ἐπίσης, ἀνακατασκευάστηκε τὸ στέγαστρο τοῦ πυλώνα καὶ ἔγινε ἀνάσυρση τῶν πλακῶν τῆς στέγης τοῦ σπιτιοῦ. Στὸ ἐσωτερικό του, ἔγινε κατὰ μέρη ἔμφραξη τῶν ρωγμῶν ποὺ ὑπῆρχαν στοὺς τοίχους καὶ νέα κονιάματα, ἐπαναφέρθηκε ἕνα θύρωμα στὴν ἀρχικὴ θέση του καὶ κατασκευάστηκαν νέα ξύλινα δάπεδα καὶ ὀροφὲς σὲ διάφορους χώρους τοῦ σπιτιοῦ.

Ναὸς Ἁγίου Χαραλάμπους στὸ Πέραμα Ἰωαννίνων (Π ί ν. 433 γ - δ)

Μὲ δαπάνη τῆς κοινότητας, πραγματοποιήθηκε ἡ στερέωση καὶ ἐπισκευὴ τοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ, μὲ τεχνίτες ποὺ διέθεσε ἡ Ἐφορεία καὶ μὲ τὴν ἄμεση ἐπίβλεψή της. Στερεώθηκαν οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι (ξύστηκαν κακότεχνα κονιάματα μὲ τσιμέντο, ἔγινε νέο ἁρμολόγημα καὶ ἀνακατασκευὴ τῶν διαλυμένων μερῶν τῆς τοιχοποιίας)· ἔγινε γενικὴ ἐπισκευὴ τῆς στέγης· στερεώθηκε ἡ παλιὰ ξύλινη ὀροφὴ τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ ἀνακατασκευάστηκε ἡ μισοκατασταμμένη ὀροφὴ τοῦ νάρθηκα· στερεώθηκε τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο καὶ ὁ ἄμβωνας καὶ ἔγιναν μικρότερες ἄλλες ἐργασίες ἐπισκευῆς. Μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν ἐργασιῶν, ἔγινε ἀπὸ τὴν Ἐφορεία ἡ καταγραφὴ καὶ ἡ πρόχειρη τακτοποίηση τῶν φορητῶν εἰκόνων τῆς ἐκκλησίας, πολλὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες προέρχονται ἀπὸ τὸν κατεδαφισμένο ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

Μονὴ Προδρόμου Καστρίτσας

Μὲ δαπάνη τῆς μονῆς, πραγματοποιήθηκε μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Ἐφορείας ἡ ἐπισκευὴ τοῦ διώροφου κτιρίου στὴ δυτικὴ πλευρά, ὅπου στεγάζονται τὰ κελιὰ καὶ ἄλλοι βοηθητικοὶ χῶροι τῆς μονῆς. Μὲ βάση τὴ σχετικὴ μελέτη τοῦ τεχνικοῦ τῆς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων κ. Ἀ. Βερτόδουλου, ἐπισκευάστηκε ἡ στέγη, μὲ ἀνακατασκευὴ σὲ μεγάλο μέρος τοῦ ξύλινου σκελετοῦ της· ἀντικαταστάθηκαν μὲ ὅμοια καινούρια τὰ περισσότερα, σημαντικὰ φθαρμένα ξύλινα στοιχεῖα τοῦ στεγασμένου ἐξώστη τοῦ ὀρόφου, ποὺ ἐκτείνεται στὴν ἀνατολικὴ κύρια πλευρὰ τοῦ κτιρίου, καὶ ἐλευθερώθηκαν ὁρισμένα ἀπὸ τὰ ἀνοίγματα τῶν χώρων ποὺ βλέπουν στὸν ἐξώστη ἀπὸ τὴν τοιχοποιία ποὺ τὰ ἔφραξε. Κατασκευάστηκαν ἐπίσης δάπεδα σὲ διάφορους χώρους τοῦ κτιρίου καὶ ἔγιναν ἄλλες μικρότερες ἐργασίες ἐπισκευῆς, ἀπαραίτητες γιὰ τὴν ἄνετη διαβίωση τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς. Τέλος, συμπληρώθηκε ἀπὸ τὸ φοιτητὴ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς κ. Σπ. Πανταζῆ, μὲ δαπάνη τῆς Ἐφορείας, ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τῆς μονῆς.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΗΣ

Παλιὰ οἰκία Ζορμπᾶ στὴν Ἄρτα

Στὴ διάρκεια ἄδειας τῆς ὑπογραφόμενης, πραγ-

2. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 464.

ματοποιήθηκε μὲ τὴν καθοδήγηση τοῦ Ἐπιμελητῆ Ἀρχαιοτήτων κ. Τριανταφυλλόπουλου ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ περίφραξη τῆς οἰκίας, ποὺ ἀνήκει στὸ Δημόσιο, καθὼς καὶ ὁρισμένες ἐργασίες ἐπισκευῆς καὶ στερέωσης τοῦ κτίσματος. Ἀνακατασκευάστηκε, συγκεκριμένα, διαλυμένος ἐσωτερικὸς τοῖχος τοῦ ὀρόφου καὶ ἀντικαταστάθηκαν ἕνα ξύλινο δοκάρι τοῦ ἐξώστη καὶ πλαίσια παραθύρων μὲ ὅμοια νέα στοιχεῖα.

Ναὸς τῆς Παναγίας τοῦ Μπρυώνη στὸ Νεοχωράκι

Συμπληρώθηκαν ὁρισμένες ἐργασίες ποὺ εἶχαν γίνει, στὸ μεγαλύτερο μέρος, τὸν προηγούμενο χρόνο, καὶ συγκεκριμένα ἡ ἐπανατοποθέτηση πλακῶν τοῦ δαπέδου στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ ἀνακατασκευὴ τμήματος τοῦ τοίχου στὸν περίβολο. Τοποθετήθηκαν ἐπίσης μετάλλινα δικτυωτὰ πλέγματα (σίτα) στὰ παράθυρα τοῦ τρούλου.

Ναὸς τῆς Κόκκινης Ἐκκλησιᾶς (Παναγία τῆς Βελλᾶς) στὸ Βουλγαρέλι

Καθαρίστηκε ἀπὸ τὴ βλάστηση καὶ ἐπισκευάστηκε ἡ κεραμοσκέπαστη στέγη τῆς ἐκκλησίας.

Ναὸς Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου στὴν Κορωνησία[3]

Στερεώθηκε ἡ νότια πλευρὰ τοῦ βυζαντινοῦ μνημείου, ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό, ἡ μόνη ποὺ δὲν ἔχει καλυφθεῖ μὲ κονιάματα. Συγκεκριμένα, ἀνακατασκευάστηκαν μικρὰ μέρη τοῦ τοίχου, ὅπου εἶχαν δημιουργηθεῖ τοπικὰ ρήγματα, μὲ τὶς παλιὲς πέτρες ποὺ ὑπῆρχαν πεσμένες γύρω στὴν ἐκκλησία· ἔγινε ἔμφραξη ρωγμῶν· ἀφαιρέθηκαν καὶ ξαναμπῆκαν στὴ θέση τους σαλεμένες πέτρες καὶ ἀνανεώθηκαν, ὅπου χρειάζονταν, τὰ φθαρμένα συνδετικὰ κονιάματα. Ἁρμολόγημα ἔγινε καὶ σὲ μέρος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐξωτερικά, γύρω ἀπὸ τὸ ξύλινο ὑπέρθυρο παλιοῦ, φραγμένου μὲ λιθοδομή, ἀνοίγματος. Στεγανώθηκε τὸ μνημεῖο, μὲ ἐπισκευὴ κατὰ μέρη τῶν κεραμιδιῶν τῆς στέγης καὶ μὲ ἀνανέωση τῶν φθαρμένων κονιαμάτων στὴν ἄκρη ἐπάνω τῆς νότιας πλευρᾶς καὶ στὰ ἴδια σημεῖα τῶν τοιχωμάτων τοῦ τρούλου.

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

ΝΙΚΟΠΟΛΗ

Βασιλικὴ τοῦ Ἀλκίσωνος

Συνεχίστηκε ἀπὸ τὸν ἔμπειρο ἀρχιτεχνίτη κ. Ἰ. Τσεύλικο ἡ συγκόλληση τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου καὶ ἡ ἐπανατοποθέτησή τους σὲ νέο ὑπόστρωμα ἀπὸ κουρασάνι. Ἡ ἐργασία ἔγινε στὴν περιοχὴ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ Ἱεροῦ. Πραγματοποιήθηκε ἐπίσης ἡ συγκόλληση ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας. Συγκεκριμένα, συγκολλήθηκαν τέσσερις βάσεις κιόνων καὶ σπασμένα τμήματα τοῦ στυλοβάτη τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, τμῆμα τοῦ συνθρόνου στὸ Ἱερό, ἡ προβαθμίδα καὶ τὸ κατώφλι τῆς κεντρικῆς δυτικῆς πύλης τοῦ κυρίως ναοῦ, ποὺ ἦταν σπασμένα σὲ δώδεκα καὶ τριάντα σημεῖα, ἀντίστοιχα.

Βυζαντινὰ τείχη

Ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφή, ἀπὸ κεραυνό, μέρους τοῦ τείχους στὴ νότια πλευρὰ τοῦ περίβολου, πρὸς ΝΔ. τῆς βασιλικῆς τοῦ Δουμετίου, ἔγιναν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες (Πίν. 434 α): Ἀνακατασκευάστηκε τὸ τόξο τῆς πύλης, ποὺ εἶχε πλήξει ὁ κεραυνός, στὰ καταστραμμένα μέρη του καὶ στερεώθηκαν τὰ σωζόμενα τμήματα τῆς τοιχοποιίας γύρω καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὴν πύλη. Ἀποκαταστάθηκε τὸ τόξο τῆς ἴδιας πύλης ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό, μὲ ἀνακατασκευὴ καταστραμμένου μέρους του. Ἀποκαταστάθηκε τέλος κοντινὴ στὴν πύλη ἔπαλξη τοῦ τείχους, ποὺ εἶχε πλήξει ὁ κεραυνός, μὲ μερικὴ ἀνακατασκευὴ καὶ στερέωσή της.

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

Ναὸς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος στὴν Πλακωτὴ[4]

Στὸ σωζόμενο βυζαντινὸ καθολικὸ τῆς παλιᾶς μονῆς ἔγιναν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες:

1. Ἔγινε ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ σύρραψη ρωγμῆς στὸ τύμπανο τοῦ τρούλου βορειοδυτικά· ἀποκατάσταση τοῦ τόξου τῆς φωτιστικῆς θυρίδας στὸ ἴδιο σημεῖο, ποὺ τὸ ἄνοιγμά της εἶχε στενέψει σὲ νεώτερα χρόνια, καὶ νέα κονιάματα στὰ σημεῖα τῆς ἐπεμβάσεως, γιὰ λόγους βασικὰ ὁμοιομορφίας τῆς ὄψεως τοῦ τρούλου.

2. Ἔγινε κατὰ μέρη ἐπισκευὴ τῆς καλύψεως μὲ παλιὰ κεραμίδια τοῦ τρούλου καὶ ἀνάσυρση τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν στὴ στέγαση τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ κτιρίου.

3. Ἀντικαταστάθηκε ἡ ἀκαλαίσθητη σιδερένια θύρα τῆς εἰσόδου ἀπὸ τὸ νάρθηκα στὸν κυρίως ναὸ μὲ τὴ σωζόμενη καὶ φυλαγμένη σὲ παράπλευρο χῶρο παλιὰ ξύλινη θύρα.

4. Ἀντικαταστάθηκαν σπασμένα τζάμια καὶ τοποθετήθηκαν προστατευτικὰ δικτυωτὰ μὲ σύρμα στὰ παράθυρα τῆς ἐκκλησίας.

Στερεώθηκε καὶ ἐπισκευάστηκε τὸ νεώτερο βοηθητικὸ κτίσμα τῆς μονῆς ποὺ ὑπάρχει βορειότερα ἀπὸ τὴν ἐκκλησία. Ἀνακατασκευάστηκαν τὰ τμήματα τῆς βόρειας καὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ποὺ εἶχαν ξεφύγει ἀπὸ τὴν κατακόρυφη ἢ εἶχαν διογκω-

3. Π. Λ. Βοκοτοπούλου, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἰς τὴν δυτικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἤπειρον, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 51 κ.ἑ.

4. Εὐθ. Τσιγαρίδας, Εἰδήσεις ἐκ Θεσπρωτίας, ΑΑΑ II (1969), σ. 43 κ.ἑ.

θεῖ σὲ ἐπικίνδυνο σημεῖο, καὶ ἔγινε ἔμφραξη ρωγμῶν ποὺ ὑπῆρχαν σὲ ἄλλα μέρη τῶν πλευρῶν αὐτῶν. Ἔγινε ἐπίσης μερικὴ ἐπισκευὴ τῆς στέγης, καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτίσματος ἀντικατάσταση φθαρμένου δαπέδου καὶ ἀνανέωση κονιαμάτων στοὺς τοίχους. Τέλος, ἔγινε μικρὴ ἐργασία στὸ δυτικὸ μέρος τοῦ προαύλιου, ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, ἐπισκευὴ στὶς λιθόκτιστες βαθμίδες καὶ στὰ πεζούλια.

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου στὸ Ζερβοχώρι[5]

Γιὰ τὴ στεγάνωση τῆς ἐκκλησίας κατασκευάστηκε ἀποχετευτικὸ αὐλάκι στὴν ἀνατολικὴ καὶ στὴ βόρεια πλευρά, στὸ ἐξωτερικό. Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐργασίας αὐτῆς, πραγματοποιήθηκε μικρὴ διερευνητικὴ ἀνασκαφὴ τῶν θεμελίων τοίχων ποὺ σώζονται στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἀπὸ τὸν ἐπιμελητὴ κ. Δ. Τριανταφυλλόπουλο. Ἐπίσης, ἐλευθερώθηκε φραγμένο μικρὸ παράθυρο στὸ νεώτερο νότιο τοῖχο τοῦ νότιου χώρου τῆς ἐκκλησίας καὶ κατασκευάστηκε μὲ τὴ φροντίδα τοῦ ἐφημέριου, ἁπλό, πλινθόχτιστο μὲ ἐπιχρίσματα, τέμπλο.

Φυλάκειο στὸ Σούλι

Ἐπισκευάστηκε ἡ στέγη τοῦ παλιοῦ οἰκήματος, ἀνανεώθηκαν φθαρμένα κονιάματα τῶν τοίχων στὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἔγινε περίφραξη τῆς ἰδιοκτησίας.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΚΑΙ ΦΟΡΗΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

Ναὸς Μεταμορφώσεως στὴν Ἄρτα (Πίν. 434 β - δ)

Στερεώθηκε ἑτοιμόρροπο τμῆμα τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ 17ου αἰ. ποὺ κοσμοῦν τὸ ναό, στὸ δυτικὸ μέρος τῆς βόρειας πλευρᾶς, καὶ ἔγινε δοκιμαστικὸς καθαρισμὸς στὴν ἴδια περιοχή (συντηρητὴς κ. Δ. Τσίγκανας).

Μουσεῖο Ἰωαννίνων

Συντηρήθηκαν οἱ ἀκόλουθες ἑπτὰ εἰκόνες τῆς συλλογῆς τοῦ Μουσείου (συνεργεῖο συντηρητῆ κ. Χρ. Ἀρχιμανδρίτη):

1. Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ (Ἁγία Τριάδα, διαστ. 0.68 × 0.37 μ.). Ἔγινε συμπληρωματικὴ στερέωση τοῦ ζωγραφικοῦ ἐπιχρίσματος τῆς συντηρημένης ἀπὸ παλιότερα ὡραίας εἰκόνας ποὺ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ γύρω στὸ 1500.

2. Μεταμόρφωση τοῦ Σωτῆρος (διαστ. 0.58 × 0.39 μ.). Ἔγιναν στερέωση, ἀφαίρεση νεώτερων ἐπιζωγραφήσεων, καθαρισμὸς καὶ καλαισθητικὴ παρουσίαση τῶν φθορῶν τῆς εἰκόνας.

3. Ἅγιος Γεώργιος (διαστ. 0.45 × 0.63 μ.). Στερέωση, ἀπολύμανση, καθαρισμὸς καὶ καλαισθητικὴ παρουσίαση τῶν φθορῶν τῆς εἰκόνας.

4. Ἐνθρονη Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα (διαστ. 0.55 × 0.40 μ.). Ἡ ἴδια ἐργασία.

5. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (διαστ. 0.88 × 0.42 μ.). Ἡ ἴδια ἐργασία.

6. Ἁγία Αἰκατερίνη (διαστ. 0.42 × 0.60 μ.). Ἡ ἴδια ἐργασία.

7. Ἅγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος (διαστ. 0.49 × 0.75 μ.). Συμπληρωματικὴ στερέωση τῆς συντηρημένης ἀπὸ παλιότερα εἰκόνας.

Νησὶ τῶν Ἰωαννίνων (συνεργεῖο τοῦ συντηρητῆ κ. Χρ. Ἀρχιμανδρίτη)

Συντηρήθηκαν εἰκόνες ποὺ σώζονται στὶς μονὲς τοῦ Προδρόμου, τῆς Ἐλεούσας καὶ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος.

Μονὴ τοῦ Προδρόμου

1. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος μὲ σκηνὲς τοῦ βίου του γύρω (διαστ. 0.88 × 0.61 μ.)[6] (Πίν. 435 α). Ἡ εἰκόνα ἦταν σὲ κακὴ κατάσταση, μὲ καταστραμμένο τὸ κεντρικὸ μέρος της ἀπὸ πυρκαγιά. Ἔχει στὸ κάτω μέρος τὴν ὑπογραφὴ τοῦ Κρητικοῦ ζωγράφου τοῦ 16ου αἰ. Μάρκου Βαθᾶ. Ἔγινε στερέωση, ἀπολύμανση καὶ καθαρισμὸς τῆς εἰκόνας καὶ κάλυψη τῶν καταστραμμένων τμημάτων τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας μὲ ὑδρόχρωμα, σὲ συναφεῖς μὲ τὰ κοντινὰ σημεῖα χρωματικοὺς τόνους. Τὸ χαλασμένο μέρος τοῦ ξύλου στὴ μέση κλείστηκε ἁπλῶς μὲ σανίδωμα ἀπὸ πίσω, γιὰ νὰ μὴ διασπᾶται ἡ ἑνότητα τῆς ζωγραφικῆς συνθέσεως.

2. Ἐνθρονη Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα (διαστ. 0.55 × 0.40 μ.). Ἀφαιρέθηκαν ἐπιζωγραφήσεις, ἔγινε στερέωση, ἀπολύμανση, καθαρισμὸς καὶ καλαισθητικὴ παρουσίαση τῶν φθορῶν τῆς εἰκόνας.

Μονὴ Ἐλεούσης

1. Εἰκόνα τῆς Ἐλεούσας[7] (Πίν. 435 β - γ). Ἀφαιρέθηκε τὸ ἀσημένιο «πουκάμισο» (Πίν. 436 α - β) καὶ ἔγινε συντήρηση καὶ καθαρισμὸς τῆς εἰκόνας.

2. Ἐνθρονη Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα (διαστ. 0.96 × 0.68 μ.). Ἡ ὡραία εἰκόνα, ζωγραφισμένη καθὼς ἡ προηγούμενη περὶ τὸ 1500, σὲ προετοιμασία ἀπὸ γύψο καὶ ὕφασμα, μεταφέρθηκε ἀναγκαστικὰ σὲ νέο ξύλο, γιατὶ τὸ παλιὸ εἶχε ἀποσυντεθεῖ στὸ μεγαλύτερο μέρος του. Ἔγιναν στερέωση, ἀπολύμανση, καθαρισμὸς καὶ καλαισθητικὴ παρουσίαση τῶν φθορῶν τῆς εἰκόνας (Πίν. 437 α - β).

3. Ἅγιος Νικόλαος μὲ σκηνὲς τοῦ βίου του. Σύγχρονη τῆς προηγούμενης εἰκόνα. Ἡ ἴδια ἐργασία.

4. Ἐν δόξῃ Χριστός (διαστ. 1.01 × 0.60 μ.). Ἡ ἴδια ἐργασία (Πίν. 437 γ - δ).

5. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 351.

6. Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, ΔΧΑΕ Η΄ (1975-1976), περ. Δ΄, σ. 113 κ.ἑ., πίν. 56-65.

7. Γ. Α. Σωτηρίου, Κειμήλια Ἰωαννίνων, ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ Ἠπειρ. Χρον. (1931), σ. 3 κ.ἑ., πίν. Α΄.

Μονὴ Ἁγίου Παντελεήμονος

1. Ἅγιος Παντελεήμων (διαστ. 1.16 × 0.72 μ.). Ἀφαιρέθηκαν ἐπιζωγραφήσεις, ἔγινε στερέωση, ἀπολύμανση, καθαρισμὸς καὶ καλαισθητικὴ παρουσίαση τῶν φθορῶν τῆς εἰκόνας (Πίν. 438 α).

2. Ἔνθρονος Χριστός (διαστ. 1.03 × 0.545 μ.). Ἡ ἴδια ἐργασία (Πίν. 438 β).

Μονὴ Καστρίτσας (συνεργεῖο τοῦ συντηρητῆ κ. Χρ. Ἀρχιμανδρίτη).

Οἱ εἰκόνες, καθὼς καὶ οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς προηγούμενες, μεταφέρθηκαν καὶ συντηρήθηκαν στὰ ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων:

1. Ἔνθρονος Χριστός[8], μὲ ὑπογραφὴ τοῦ ζωγράφου Μάρκου Βαθᾶ (διαστ. 1.18 × 0.59 μ.). Ἔγινε ἀφαίρεση ἐπιζωγραφήσεων, ἀπολύμανση, καθαρισμὸς καὶ καλαισθητικὴ παρουσίαση φθορῶν.

2. Ἔνθρονη Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα (διαστ. 1.18 × 0.59 μ.)[9]. Πάριση τῆς προηγούμενης, μὲ ὑπογραφὴ τοῦ Μάρκου Βαθᾶ. Ἡ ἴδια ἐργασία (Πίν. 439 α - β).

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ἔγιναν οἱ συνήθεις καθαρισμοὶ στὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἄρτας καὶ στὶς παλαιοχριστιανικὲς βασιλικὲς τῆς Νικοπόλεως, στὴν ἀνασκαμμένη βυζαντινὴ ἐκκλησία τῆς Γλυκῆς Θεσπρωτίας, στὸ φρούριο τῶν Ἰωαννίνων καὶ στὶς μονὲς τῶν Φιλανθρωπηνῶν καὶ τοῦ Ντίλιου στὸ Νησὶ τῶν Ἰωαννίνων.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Μεταφέρθηκαν στὴν Τράπεζα τῆς μονῆς τῆς Παρηγορήτισσας στὴν Ἄρτα, γιὰ φύλαξη, καθαρισμὸ καὶ συγκόλληση, τὰ μέλη παλαιοχριστιανικοῦ ἄμβωνα ποὺ βρέθηκαν σὲ σκάμμα γιὰ τὴν κατασκευὴ δικτύου ὑδρεύσεως, κοντὰ στὴν ἀνασκαφὴ τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας τῆς Παντάνασσας στὴν περιοχὴ τῆς Φιλιππιάδας[10] (Πίν. 439 γ). Πιθανότατα ὁ ἄμβωνας ὑπῆρχε σὲ δεύτερη χρήση στὸ ναὸ τῆς Παντάνασσας. Ἀπὸ τὸ ἴδιο σκάμμα μεταφέρθηκε ἐπίσης στὴν Παρηγορήτισσα τμῆμα ἀπὸ πώρινη νεύρωση γοτθικοῦ σταυροθολίου τῆς ἴδιας ἐκκλησίας. Τέλος, μεταφέρθηκε γιὰ φύλαξη στὴν Παρηγορήτισσα κολυμπήθρα ποὺ ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας στὴν Κορωνησία.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

8. Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, ὅ.π., σ. 133 κ.ἑ., πίν. 66α καὶ 67.

9. Ὅ.π., σ. 134, κ.ἑ., πίν. 66β, 68 καὶ 69.

10. Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, Εὕρημα παλαιοχριστιανικοῦ ἄμβωνος εἰς περιοχὴν τοῦ Ναοῦ Παντανάσσης Φιλιππιάδος, ΑΑΑ VIII (1975), σ. 95 κ.ἑ.

ΝΕΟΧΩΡΑΚΙ ΑΡΤΗΣ

Παναγία τοῦ Μπρυώνη

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1974 ἐπεχειρήθη μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ παρὰ τὴν Ἄρταν ναοῦ τῆς Παναγίας τοῦ Μπρυώνη, πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς του[1]. Ὁ ναὸς οὗτος, χρονολογούμενος εἰς τὸ ἔτος 1238 ὑπὸ πλινθίνης ἐπιγραφῆς, ὅπου μνημονεύεται ὁ ἐπισκεφθεὶς τότε τὴν Ἤπειρον οἰκουμενικὸς πατριάρχης Γερμανὸς ὁ Β΄, ἀποτελεῖ ἰδιότυπον συνδυασμὸν σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου ναοῦ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα καὶ τρικλίτου βασιλικῆς εἰς τὸ δυτικόν. Κατὰ τὴν μέχρι τοῦδε γενικῶς ἐπικρατοῦσαν ἄποψιν, ὁ τροῦλλος καὶ ἡ ἐγκαρσία κεραία, καλυπτομένη ὑπὸ φουρνικῶν καὶ στεγαζομένη διὰ δικλινοῦς στέγης, προσετέθησαν ἐκ τῶν ὑστέρων εἰς τρίκλιτον ξυλόστεγον βασιλικὴν μετὰ θολοσκεποῦς ἱεροῦ[2].

Πλεῖστα στοιχεῖα εἶχον πείσει τὸν γράφοντα, ὅτι ὁ τροῦλλος ᾠκοδομήθη συγχρόνως πρὸς τὸν ναόν[3], ἡ ἀρχικὴ ὅμως μορφὴ τοῦ μνημείου δὲν ἦτο σαφής: Κατὰ γενομένην τὸ 1972 ἀπόξεσιν τῶν καλυπτόντων τοὺς κίονας κονιαμάτων εἶχε διαπιστωθῆ, ὅτι οὗτοι ἦσαν κτιστοί, κατεσκευασμένοι ἀπὸ λιθίνους χονδροπελεκημένους σπονδύλους, τυπικοὺς τῆς ὑστέρας Τουρκοκρατίας. Θὰ ἔδει συνεπῶς νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὴν γενομένην τὸ 1870 ριζικὴν ἐπισκευὴν τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον εἶχε μερικῶς ἐρειπωθῆ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν. Ὁ ἀρχιτέκτων-ἀρχαιολόγος κ. Γ. Βελένης εἶχε προφορικῶς διατυπώσει τὴν ἄποψιν, ὅτι ὁ ἀρχικὸς ναὸς θὰ ἦτο δικιόνιος σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος, καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ 19ου αἰ. τὸ δυτικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ, τὰ δυτικὰ γωνιαῖα διαμερίσματα καὶ ὁ νάρθηξ ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ τριῶν κλιτῶν, πρὸς Δ. τῶν ὁποίων ἀνηγέρθη ὁ νεώτερος νάρθηξ.

Πρὸς ἐπαλήθευσιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἠνοίχθη τομὴ εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος, μεταξὺ τῶν δύο κιόνων τῆς βορείου κιονοστοιχίας καὶ πρὸς Ν. αὐτῶν (Πίν. 440). Ἡ τομὴ ἀπεκάλυψε τὴν ὕπαρξιν κάτωθι τοῦ σημερινοῦ δαπέδου ἐγκαρσίου τοίχου ἐξ ἀργῶν λίθων, πάχ. περίπου 0.70 μ., ὁ ὁποῖος ἀπέχει ἀπὸ τὸν μεταξὺ τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ σημερινοῦ νάρθηκος τοῖχον 2.80 μ. Ὁ τοῖχος οὗτος εἶναι προφανῶς τὸ θεμέλιον τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου μετα-

1. Περὶ τοῦ ναοῦ τούτου βλ. Α. Ὀρλάνδος, Ἡ Παναγία τοῦ Μπρυώνη, ΑΒΜΕ Β΄ (1936), σ. 51-56 καὶ Π. Λ. Βοκοτόπουλος, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς Παναγίας τοῦ Μπρυώνη, ΑΔ 28 (1973): Μελέται, σ. 159-168, ὅπου ἐνσωματώνονται τὰ πορίσματα τῆς παρούσης ἐρεύνης. Εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν τὴν Ἔφορον κ. Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, ἡ ὁποία παρέσχε πᾶσαν διευκόλυνσιν πρὸς διεξαγωγὴν τῆς ἐρεύνης.

2. Π. Λ. Βοκοτοπούλου, ἔ.ἀ., σ. 165.

3. Αὐτόθι.

ξὺ τοῦ τετραγώνου κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ. Ἐπεβεβαιώθη οὕτως ἡ ὑπόθεσις τοῦ κ. Βελένη περὶ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ ἐνδιαφέροντος τούτου ἠπειρωτικοῦ μνημείου: Ἡ Παναγία τοῦ Μπρυώνη ἐκτίσθη ὡς σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος ναὸς τῆς κατηγορίας τῶν δικιονίων (Σχέδ. 1). Μονόλιθοι κίονες θὰ ἀνεῖχον ἀπὸ Δ. τὸν τροῦλλον καὶ καμάραι θὰ ἐκάλυπτον τὰ σκέλη τοῦ σταυροῦ καὶ τὰ δυτικὰ γωνιαῖα διαμερίσματα, ὡς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους δύο σωζομένους δικιονίους σταυροειδεῖς ἐγγεγραμμένους ναοὺς τῆς περιοχῆς: τὸν Ἅγιον Νικόλαον τῆς Ροδιᾶς καὶ τὴν Κόκκινην Ἐκκλησιὰν τοῦ Βουλγαρελίου. Ὁ νάρθηξ θὰ εἶχε πιθανώτατα τριμερῆ κάλυψιν.

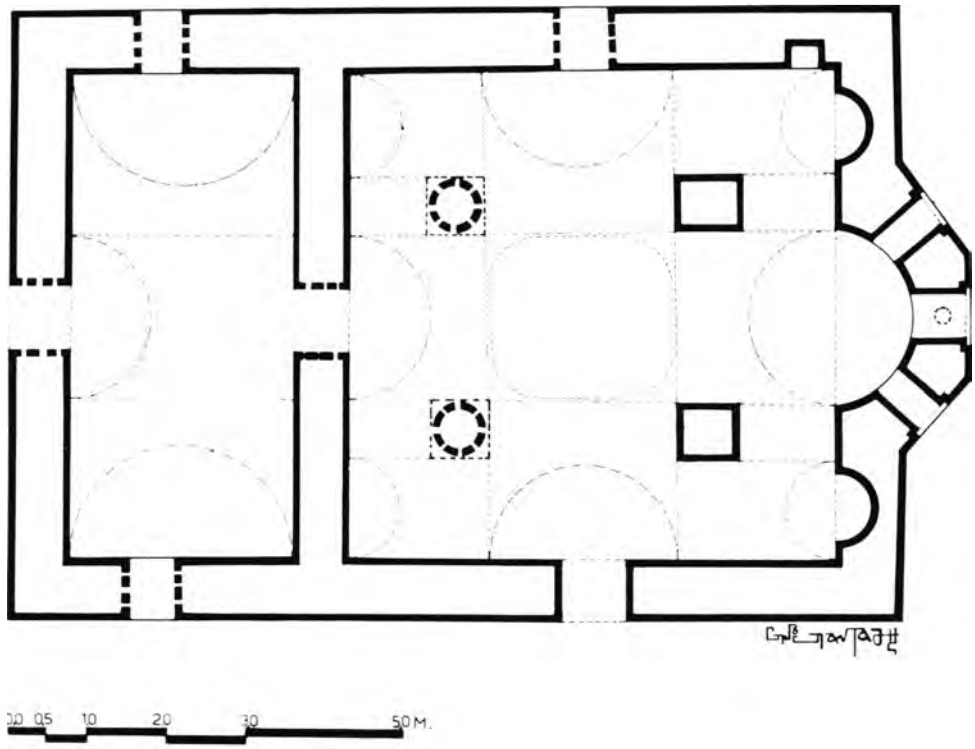

Σχέδ. 1. Νεοχωράκι Ἄρτης. Παναγία τοῦ Μπρυώνη. Κάτοψις.

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΔΙΔΟΦΟ ΣΑΓΟΡΙΟΥ

Κοίμησις Θεοτόκου

Ὁ οἰκισμὸς τοῦ Δίλοφου (τ. Σοποτσέλι) ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ δεῖγμα ἠπειρώτικης ἀρχιτεκτονικῆς, προστατευόμενος γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἀπὸ τὸ Ν. 1469/1950. Ὁ ἐνοριακὸς ναὸς τῆς Κοιμήσεως, κτισμένος σὲ προεξέχον σημεῖο τοῦ χωριοῦ, δίνει τὸν τόνο στὸν ὅλο χῶρο (Πίν. 441 α). Πρόκειται γιὰ τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλικὴ μεγάλων διαστάσεων, λιθόκτιστη, ποὺ φέρει στὴ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ ἀνοικτὴ στοά. Ἡ ἡμικυκλικὴ ἁψίδα ἐπιβάλλεται μὲ τὶς μεγάλες διαστάσεις της. Σύμφωνα μὲ ἐπιγραφὲς στὸ ἐξωτερικὸ τῆς νότιας πλευρᾶς, ὁ ναὸς κτίστηκε στὰ 1857, ἀνακαινίστηκε δὲ στὰ τέλη τοῦ αἰώνα μετὰ ἀπὸ πυρκαγιά. Στὸ ἐσωτερικό, ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ξύλινη ὀροφή, χωρισμένη σὲ πολύχρωμα μικρὰ διάχωρα μὲ ποικίλα σχέδια.

Ἐξαιτίας σεισμῶν — πιθανὸν δὲ καὶ ἀπὸ καθίζηση — ὁ ναὸς ἔχει ὑποστεῖ ἐγκάρσιες ρωγμὲς στὴ νότια πλευρά, καθὼς καὶ θλάση τῶν τόξων τῶν ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν. Κατόπιν τούτου, ἔγινε προληπτικὴ ὑποστύλωση τῶν πλέον ἐπικίνδυνων σημείων μὲ ξύλινα ἱκριώματα, ὥστε ν' ἀποφευχθεῖ πρὸς τὸ παρὸν ἡ ἐπιδείνωση τῆς κατάστασής του.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀπασχόληση τοῦ ὑπογραφόμενου κατὰ τὸ 1974 ἦταν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ παρακολούθηση τῶν ἐργασιῶν στερέωσης μνημείων τῆς Ἐφορείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐπίσκεψη μνημείων τῆς Περιφέρειας. Οἱ ἐργασίες στερέωσης ἀναφέρονται στὴν ἔκθεση τῆς Ἐφόρου κ. Μ. Ποταμιάνου (βλ. παραπάνω, σ. 609 κ.ἑ.), ἐκτὸς τῶν δύο παρακάτω, ποὺ ἔγιναν μὲ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ ὑπογραφόμενου.

ΑΡΤΑ

Ἀρχοντικὸ Ζορμπᾶ

Ἕνα ἀπὸ τὰ σωζόμενα, ἐλάχιστα πλέον, δείγματα τῶν παλιῶν ἀρχοντικῶν τῆς Ἄρτας[1], τὸ ἀρχοντικὸ Ζορμπᾶ, ἀπαλλοτριώθηκε πρὸ ἐτῶν ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία γιὰ νὰ διαφύγει τὴν καταστροφή (Π ί ν. 441 β). Οἱ ἐκτεταμένες ὡστόσο φθορὲς ἔκαναν ἀναγκαία τὴν ἐκτέλεση ὁρισμένων σωστικῶν ἐργασιῶν. Συγκεκριμένα: (α) Καθαρίστηκαν ὁ χῶρος καὶ οἱ τοῖχοι ἀπὸ τὴν ἄγρια βλάστηση, (β) ἀντικαταστάθηκαν τὰ σαθρὰ παράθυρα μὲ καινούρια τῆς ἴδιας ἀκριβῶς μορφῆς, (γ) καθαιρέθηκε καὶ ἀνακατασκευάστηκε διαλυμένος ἐσωτερικὸς διαχωριστικὸς τοῖχος, (δ) ἀντικαταστάθηκαν τὰ φθαρμένα κονιάματα μερικῶν τοίχων, (ε) στερεώθηκαν μὲ ξύλινη ἐπένδυση, ὅμοια μὲ τὴν παλιά, οἱ κίονες τοῦ προστώου καὶ (στ) περιφράχτηκε ὁλόκληρος ὁ χῶρος γιὰ λόγους προστασίας.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΔΩΔΩΝΗΣ

Ἅγιος Χαράλαμπος στὸ Πέραμα

Στὸ μικρὸ ἐνοριακὸ ναό, ὅπου ἔγιναν στερεωτικὲς ἐργασίες μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Ἐφορείας (βλ. παραπάνω, σ. 611), καταγράφηκαν παράλληλα οἱ φορητὲς εἰκόνες του, ποὺ οἱ περισσότερες προέρχονται ἀπὸ τὸν παλιό, κατεδαφισμένο σήμερα, ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ἡ κατάσταση τῶν εἰκόνων δὲν ἐπιτρέπει σίγουρα συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴ χρονολόγηση, ἀλλὰ οἱ παλιότερες δὲν φαίνονται ἀρχαιότερες ἀπὸ τὸ 17ο αἰ. Εἶναι ἀναγκαία ἡ συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ, ἔργου ζωγράφων ἀπὸ τὸ Καπέσοβο τοῦ Ζαγοριοῦ[2].

Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου στὸ Λυκοτρίχι

Ἡ μονὴ (σήμερα ἐνοριακὸς ναὸς) βρίσκεται κοντὰ στὰ Ἰωάννινα, πλησίον τοῦ χωριοῦ Κρύα (τ. Βάνιστα)[3]. Τὸ καθολικὸ εἶναι κτισμένο ὡς σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος μὲ τροῦλο καὶ ἡμικυκλικοὺς — τρίπλευρους ἐξωτερικὰ— πλάγιους «χοροὺς» σύμφωνα μὲ τὰ ἁγιορείτικα πρότυπα. Στὰ δυτικὰ ἔχει προστεθεῖ μεταγενέστερος νάρθηκας (Π ί ν. 441 γ). Ἡ χαμηλὴ ἡμικυκλικὴ ἁψίδα φέρει ἐξωτερικὰ μία ζώνη μὲ κυματοειδὲς κεραμοπλαστικὸ κόσμημα, ἐνῶ ἡ ὑπόλοιπη τοιχοδομία της εἶναι μὲ ἀμελὲς πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Οἱ ἄλλοι τοῖχοι παρέχουν, κάτω ἀπὸ τὸ νεώτερο ἀσβεστοκονίαμα, ὄψη ἀργολιθοδομῆς.

Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι κατάγραφο, ἐνῶ τὸ ὡραῖο ξυλόγλυπτο τέμπλο κοσμοῦν δύο μεταβυζαντινὲς δεσποτικὲς εἰκόνες. Οἱ τοιχογραφίες, ἀμαυρὲς ἀπὸ τὴν αἰθάλη καὶ τὰ ἄλατα, φαίνεται ὅτι ἀνήκουν σὲ δύο ἐποχές. Στὸ Ἱερὸ Βῆμα καὶ τὰ ἄνω μέρη τοῦ κυρίως ναοῦ οἱ παλιότερες, στὰ κάτω μέρη οἱ νεώτερες. Σύμφωνα μὲ τὴ σχετικὴ ἐπιγραφή (Π ί ν. 442 α):

+ΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ ΟΥΤΟΣ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ Ν[ΑΟΣ ΤΟΥ] ΤΙΜΙΟΥ/ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΚΑΠΕΣΟΒΙΤΟΥ Κ(ΑΙ), ΤΩΝ ΕΚΣ [ΑΛΕΛΦ;]ΩΝ ΤΟΥ ΙΩ/ΑΝΝΟΥ, ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ Τ(ΟΥ) ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΓΡΗΓΟ/ΡΙΟΥ, κ(αὶ) ΗΓΟΥΜΕΝΕΥΟΝΤΟΣ Ἐν ταύτη Τῇ ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑ/τικοῦ κὺρ ἀνανίου, παρ' οὗ καὶ ἡ δαπάνη ἐγένετο:— ,αψνθ κατὰ μῆνα Ἰανουάριον:— κ[4].

Συνεπῶς οἱ νεώτερες τοιχογραφίες, τοῦ 1759, εἶναι ἔργα τοῦ ζωγράφου Ἀναστασίου καὶ τῶν γιῶν του Ἰωάννου καὶ Γεωργίου ἀπὸ τὸ Καπέσοβο τοῦ Ζαγοριοῦ, γνωστῶν καὶ ἀπὸ ἄλλες διακοσμήσεις στὴν Ἤπειρο[5]. Οἱ παλιότερες θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν τουλάχιστον στὸ 17ο αἰ. (Π ί ν. 442 β)[6].

Ἅγιος Δημήτριος στὸ Λυκοτρίχι

Μονόχωρος ξυλόστεγος ναΐσκος κτισμένος μὲ ἀργολιθοδομή. Στὴ νότια πλευρὰ ὑπάρχει πρόσφατη στοά, στὴ δυτικὴ μεταγενέστερος νάρθηκας. Στὸ ἐσωτερικὸ διασώζει τοιχογραφίες τῶν μέσων περίπου τοῦ 19ου αἰ.— ὅπως συνάγεται καὶ ἀπὸ τὴν παράσταση τοῦ νεομάρτυρα Γεωργίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων († 1838) —, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὑπάρχει παλιότερο στρῶμα. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παράσταση τῆς Μέλλουσας Κρίσης στὸ νάρθηκα, ὅπου μεταξὺ ἄλλων τιμωρουμένων παριστάνεται καὶ ὁ «γκοντόσης», δηλαδὴ ὁ κουτοπόνηρος καὶ μηχανορράφος κατὰ τὸ ἠπειρώτικο ἰδίωμα[7].

Μονὴ Ἁγίας Παρασκευῆς Τζώρας στὴ Βασιλική

Τὸ μονύδριο βρίσκεται 10′ ἀνατολικὰ τῆς παλιᾶς γνωστῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου Τζώρας[8], σὲ

1. Ἀ. Ὀρλάνδος, Παλαιὰ ἀστικὰ σπίτια τῆς Ἄρτης, ΑΒΜΕ Β′ (1936), σ. 181 κ.ἑ.

2. Σ. Μπέττης,Ἠπειρωτικὴ Ἑστία 14 (1964), σ. 54, ἀριθ. 23.

3. Σ. Δάκαρης, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 355.

4. Ἡ ἐπιγραφή, μὲ ἐλαφρὲς παραλλαγές, δημοσιεύτηκε παλιότερα ἀπὸ τὸν Χρ. Σούλη, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ 9 (1934), σ. 96, ἀριθ. 50, καὶ ἀπὸ τὸν Σ. Μπέττη, ὅ.π., σ. 52, ἀριθ. 12.

5. Π.χ. στοὺς Ταξιάρχες Κάτω Πεδινῶν (τ. Κάτω Σουδενῶν) Ζαγοριοῦ: Π. Βοκοτόπουλος, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 308.

6. Σύμφωνα μὲ μαρτυρία, ποὺ ἀγνοῶ τὴν πηγή της, ἡ μονὴ ἀποδίδεται στοὺς γνωστοὺς ἀδελφοὺς μοναχοὺς Ἀψαράδες (Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία Ἠπείρου, τόμ. Β′, Ἀθῆναι 1892, σ. 222, ὅπου ἀναφέρεται ἔτος κτίσης τὸ 1508). Ἡ αὐτοβιογραφία τους πάντως δὲν ἀναφέρει τὴ μονὴ ἀνάμεσα στὰ κτίσματά τους: Σπ. Λάμπρος, Νέος Ἑλληνομνήμων 2 (1905), σ. 98 κ.ἑ.

7. Εὐ. Μπόγκα, Τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Ἠπείρου, τόμ. Β′, Ἰωάννινα 1966, σ. 118.

8. Σούλης, σ. 91, ἀριθ. 30.

λόφο ἐπάνω ἀπὸ τὸ χωριὸ Βασιλική (τ. Γιάννιστα), στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων, κοντὰ στὸ γνωστὸ ἀπὸ τὴ θυσία τοῦ Λορέντζου Μαβίλη ὕψωμα τοῦ Δρίσκου. Τὸ καθολικὸ εἶναι σὲ τύπο τρίκογχου, μὲ ἡμικυκλικὲς ἁψίδες, ἐνῶ πρὸς Δ. ὑπάρχει ἐγκάρσιος ὀρθογώνιος νάρθηκας, πιθανὸν μεταγενέστερος. Ἐσωτερικὰ ὁ κεντρικὸς χῶρος στεγάζεται μὲ τυφλὸ τροῦλο, ποὺ τὸν καλύπτει στὸ ἐξωτερικὸ ἡ ἀμφικλινὴς στέγη. Οἱ τοῖχοι τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι κατάγραφοι, ἀλλὰ τὸ πυκνὸ στρῶμα αἰθάλης ἐμποδίζει τὴ μελέτη τῶν τοιχογραφιῶν. Ἡ ἐπιγραφὴ στὸ ὑπέρθυρο τῆς δυτικῆς εἰσόδου μνημονεύει τὰ ἑξῆς:

+ ΕΚΙΝΙΣΤΗ Κ(ΑΙ) ΙΣΤΟΡΙ/ΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ ΟΥΤΟΣ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ/ ΝΑΟΣ Τ(ΗΣ) ΑΓΙΑΣ ΕΝΑΟΞΟΥ ΟΣΙΟΜΑΡΤΥΡΟΣ/ΤΟΥ Χ(ΡΙΣΤ)ΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΥ/ΤΟΥ Π(ΑΝΟ)ΣΙΟΤΑΤΟΥ ΗΓΟ(ΥΜΑ)ΤΙΚΟΥ Κ(ΑΙ) ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΚΥΡΙΟΥ Κ(ΥΡ)ΔΑΝΙ/ΗΛ ΑΡ[. . . .] ΑΗΠΟΝ ΙΕΡ(ΟΜ)Ω(ΝΑ)Χ(ΩΝ) (;) ΙΩΑΣΑΦ ΔΗΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΧΙ(ΕΡΑ)ΤΕΥΟΝ/ΤΟΣ ΤΟΥ Π(ΑΝ)ΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ Τ(ΗΣ) ΑΓΙΟΤΑ(ΤΗΣ) ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΙΩΑΝΝΗ/-ΝΩΝ ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡ ΚΑΗΜΕΝΤΟΣ· ΕΤΕΙ ΑΠΟ Τ(ΗΣ) ΕΝΣΑΡΚΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙ(ΑΣ) ΤΟΥ ΚΥ(ΡΙΟΥ) ΗΜ(ΩΝ) Ι(Η)Σ(ΟΥ) Χ(ΡΙΣΤ)ΟΥ ΑΧΝΕ (= 1695 μ.Χ.)[9].

Ἐὰν τὸ μονύδριο, καθὼς καὶ ἡ δίπλα μονὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ταυτίζονται μὲ τὶς ὁμώνυμες «τοῦ Ὄρους», ὁ ἀρχικὸς πυρήνας τους ἀνάγεται πιθανὸν στὴ βυζαντινὴ ἐποχή[10].

ΛΟΓΓΑΔΕΣ (τ. ΛΡΙΟΜΙΣΤΑ)

Κοίμησις Θεοτόκου

Ὁ ἐνοριακὸς ναὸς τοῦ χωριοῦ, ποὺ βρίσκεται νότια τῆς Βασιλικῆς, εἶναι μονόκλιτος μεγάλων διαστάσεων, ἐσωτερικὰ δὲ καλύπτεται μὲ δύο σφενδόνια ἐγκάρσια ποὺ ἐδράζονται σὲ παραστάδες. Στὴ νότια πλευρὰ σχηματίζεται τρίστωο αἴθριο, ἐνῶ στὴ βόρεια διαμορφώνεται μεταγενέστερος παρανάρθηκας. Παλιότερη ἐπέμβαση γιὰ στερέωση τοῦ ναοῦ κατέστρεψε σὲ ὁρισμένα σημεῖα τὴν τοιχοδομία τῶν μακριῶν πλευρῶν μὲ τὴν προσθήκη ἀντηρίδων ἀπὸ μπετὸν ἀρμέ. Στὸ ἐσωτερικὸ ὁ ναὸς καλύπτεται ἀπὸ μεταβυζαντινές, ἀμαυρὲς δυστυχῶς, τοιχογραφίες, ἐνῶ ἡ ξύλινη ὀροφὴ στολίζεται μὲ ὡραῖο πολύχρωμο ἀβακωτὸ σχέδιο.

Ὁ ναὸς φέρεται ὡς βυζαντινός, ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα του, στὴ μορφὴ ποὺ σώζονται σήμερα, δὲν προσφέρονται γιὰ μιὰ τέτοια χρονολόγηση. Ὡς terminus ante quem μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει ἡ ἐγχάρακτη σὲ στρογγυλὸ λίθο ἐπιγραφὴ πάνω ἀπὸ τὸ παράθυρο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς:

+ ΕΜΕΡΕ/-
ΜΕΤΙΣΘΗ Ε(ΤΕΙ) ,ζολγ (=1624/5 μ.Χ.)[11].

ΖΙΤΣΑ

Μονὴ Πατέρων (Κοιμήσεως Θεοτόκου)

Γύρω στὰ 5 χλμ. δυτικὰ τῆς Ζίτσας, μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ χωριοῦ Λίθινου, βρίσκεται ἡ διαλυμένη μονὴ τῶν Πατέρων, ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα μοναστικὰ ἱδρύματα τῆς τουρκοκρατούμενης Ἠπείρου[12]. Ἐπάνω σὲ ὕψωμα καὶ κλεισμένη σὲ μνημειακὸ περίβολο, ἐπιβάλλεται στὸν ἐπισκέπτη μὲ τὸ μέγεθός της. Ἡ εἴσοδος βρίσκεται στὴ δυτικὴ πλευρά, διαμορφωμένη σὲ τοξωτὸ πυλώνα ποὺ σχημάτιζε τετράπλευρο ὀχυρὸ πύργο. Ἡ κατασκευὴ τοῦ περίβολου (ἴσως ἐπισκευὴ παλιότερου;) χρονολογεῖται στὰ 1848, ὅπως μαρτυρεῖ ἐπιγραφὴ μὲ κεραμίδια σὲ παράθυρο τῆς πρόσοψής του. Οἱ βοηθητικοὶ χῶροι καὶ τὰ κελιὰ καταλάμβαναν τὴν ἐσωτερικὴ πλευρά του, ἀλλὰ ἐδῶ μόνο ἐρείπια σώζονται.

Στὴ μέση τοῦ χώρου ὑψώνεται τὸ καθολικό, ἁδρὸ καὶ στερεὸ κτίσμα μὲ σχεδὸν κανονικὴ ἰσόδομη τοιχοδομία ἀπὸ πωρόλιθο (Π ί ν. 443 α). Τὸ κλειστὸ προστῶο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἀποτελεῖ μεταγενέστερη προσθήκη, ὅπως καὶ τὸ προεξέχον ἀκανόνιστο κτίσμα στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ Ἱεροῦ. Ἡ ἁψίδα διαμορφώνεται τρίπλευρη ἐξωτερικά. Τὰ λίγα στενομήκη παράθυρα τῶν μακριῶν πλευρῶν ἀπολήγουν σὲ ἰσλαμικὸ τόξο, ἐνῶ στὸ δεκάπλευρο τροῦλο ἐμφανίζονται μὲ κανονικὴ ἡμικυκλικὴ ἀπόληξη. Στὴ βόρεια πλευρά, μέσα σὲ τρίλοβο πλαίσιο, σώζονται σπαράγματα τοιχογραφίας μὲ θέμα τὴ Θεοτόκο Βρεφοκρατοῦσα καὶ σεβίζοντες ἀρχάγγελους, ἐνῶ κάτω ἀπὸ τὸ καταστραμμένο κονίαμα διακρίνεται τοιχοδομία μὲ ἴχνη πλινθοπερίκλειστου, ἐνδεικτικὴ πιθανὸν γιὰ τὴν ἀρχικὴ φάση τοῦ μνημείου.

Ἐσωτερικά, ὁ ναὸς ἀκολουθεῖ ἁγιορείτικα πρότυπα: πρόκειται γιὰ τετρακιόνιο σταυροειδὴ ἐγγεγραμμένο μὲ πλάγιους ἡμικυκλικοὺς — τρίπλευρους ἐξωτερικὰ — «χορούς», καθὼς καὶ τριμερὴ νάρθηκα (λιτὴ) ποὺ χωρίζεται ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸ μὲ τρίβηλο καὶ καλύπτεται στὸ κέντρο ἀπὸ τυφλὸ τρουλίσκο (φουρνικό). Στὴ μέση τοῦ ναοῦ τὸ πλακόστρωτο κοσμεῖται μὲ μεγάλο πλίνθινο κυκλικὸ ὁμφάλιο.

Ὁλόκληρος ὁ ναὸς κοσμεῖται μὲ τοιχογραφίες ποὺ ἀναφέρονται στὸ συνήθη κύκλο τῶν μοναστι-

9. Σούλης, ἀριθ. 31, μὲ ἐλαφρὲς παραλλαγὲς καὶ ἀνάγνωση τοῦ ἔτους ὡς ,ΑΧΞΕ (= 1665).

10. Πρβλ. Μητροπολίτου Παραμυθίας καὶ Πάργης Ἀθηναγόρα, Νέος Σκουβαρᾶς, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ 4 (1929), σ. 47.

11. Πρβλ. Σούλης, σ. 88, ἀριθ. 17, ὅπου λανθασμένα ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ σχηματίζεται μὲ κεραμίδια.

12. Ἔμμ. Γεωργιάδου, Ζίτσα, Ἀθῆναι 1889, καὶ Β. Κ. Οἰκονόμου, Τὸ μοναστήρι τῶν Πατέρων καὶ τὰ ἀσκητήρια τῆς περιοχῆς του, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία 14 (1965), σ. 671 κ.ἑ.

κῶν κέντρων (Δωδεκάορτο, Βίος Θεοτόκου, σκηνὲς μοναστικῆς ζωῆς κλπ.). Τό ἔργο ἐκτελέστηκε σὲ διάφορες φάσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀκριβῶς χρονολογημένη εἶναι ἐκείνη πού ταυτίζεται μὲ τὴ διακόσμηση τοῦ κεντρικοῦ τρούλου, ὅπως τὴν προσδιορίζει ἡ ἐπιγραφὴ στὴ βάση τοῦ τυμπάνου του[13] (Πί ν. 443 β).

Τὸ ὡραῖο ξυλόγλυπτο ἐπιχρυσωμένο τέμπλο διασώζει στὸ ἄνω μέρος τὶς εἰκόνες τῶν ἀποστολικῶν καὶ τοῦ Δωδεκάορτου. Στὶς τρεῖς κεντρικὲς τῆς Μεγάλης Δέησης συναντᾶμε τὶς ἀκόλουθες ἐπιγραφές:

(α) Εἰκόνα ἀρχάγγελου: *Γρηγορίου ἱερομονάχου/ Γερμανοῦ ἱερομονάχου/Διονυσίου ἱερομονάχοι.*

(β) Εἰκόνα Θεοτόκου: *Ἰωάσαφ/ἱεροδιακό/νου καὶ τοὺς/ἀδελφοὺς α/ὐτοῦ/+ἡγουμενέβο/ντος πατᾶ κὴρ/ Φιλοθέου ἱερω/μονάχου ,ΑΧΠ/7188* (=1680 μ.Χ.).

(γ) Εἰκόνα Προδρόμου: *Διὰ χειρὸς/Δημητρίου/ ἐκ πόλεως Ζή/τζα ἔτους ,ΑΧΠ* (= 1680) / *ἀρχηερατέ/βοντος κὺρ/ κυροῦ Κλή/μεντος ἀρχη/ερέ(ως) Ἰωαννί/νων.*

Στὸ τέμπλο ὑπάρχει καὶ ἄλλη φορητὴ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου Ὁδηγήτριας (διαστ. 1.15 × 0.70 μ.), ἀρκετὰ δυστυχῶς καταστραμμένη, ποὺ φέρει στὸ πλαίσιο σκηνὲς ἀπὸ τὸ βίο της (Πί ν. 443 γ). Ἀνάγεται πιθανότατα στὸ 17ο αἰ. Κάτω, ἡ δυσανάγνωστη ἐπιγραφὴ ἀναφέρει τοὺς ἀφιερωτὲς Ἀλέξιο καὶ Παχώμιο μοναχό. Τὸ θέμα της ἀντιγράφει καὶ ἡ διπλανή της εἰκόνα, τοῦ 1847, ποὺ προσπαθεῖ ν' ἀποδώσει καὶ τὸ αὐστηρὸ ὕφος της.

Στὸ κτίσμα εὔκολα διακρίνει κανεὶς προσθῆκες σὲ ποικίλα χρονικὰ διαστήματα, ὅπως ἄλλωστε μᾶς βεβαιώνουν οἱ δύο ἀναμνηστικὲς καὶ κακογραμμένες ἐπιγραφὲς σὲ λίθο, ἐντειχισμένες ἐξωτερικὰ στὴν ἀψίδα τοῦ Βήματος, ποὺ μνημονεύουν ἐπισκευὲς στὰ 1636, 1674, 1731 καὶ 1857[14]. Πρὸς τὸ παρόν, ἀπαιτεῖται πρῶτα καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν καὶ στερέωση τοῦ μνημείου, ὥστε νὰ γίνει δυνατὴ καὶ ἡ λεπτομερέστερη ἔρευνά του.

Ταξιάρχης

Βρίσκεται μέσα στὴ Ζίτσα καὶ εἶναι καμαροσκέπαστο μονόχωρο κτίσμα μὲ πρόσθετο νάρθηκα (Πί ν. 444 α). Ἐσωτερικὰ κατάγραφος μὲ τοιχογραφίες σὲ ὕφος ρεαλιστικό, φθαρμένες σημαντικὰ ἐξαιτίας τῆς ὑγρασίας. Σώζεται ἡ ἐπιγραφή:

+ΑΝΗΓΕΡΘΗ Ο ΘΗ(ΟC) Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟC ΝΑΟC ΤΩΝ ΠΑΝΜΕΓΙCΤΩΝ ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ ΜΙΧΑΗΛ Κ(ΑΙ) ΓΑΒΡΙΗΛ Κ(ΑΙ) ΠΑCΩΝ ΤΩΝ Ε/ΠΟΥΡΑΝΙΩΝ ΔΙΝΑΜΕΩΝ Κ(ΑΙ) ΑΡΧΕΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΩΝ ΗΠΟ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΤΟΥ ΚΑΙΝΙΚΟΥ ΑΡΧΕΪΕ/ΡΕΩC Κ(ΑΙ) ΕΥΦΗΜΕΡΕΒΟΤΟΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΕΪΕΡΕΟC ΝΗΚΟΛΑΟΥ ΗΕ/ΡΕΟC· ΚΑΙ ΔΙΑ ΣΙΔΡΟΜΗC Κ(ΑΙ) ΕΞ(ΟΔΟΥ;) ΑΡ/ΧΟ[ΝΤΟ;]C ΚΥΡ ΣΤΑΥΡΟ(Υ) ΚΑΙ ΚΟΠΟΥ ΚΥΡ ΔΙΜΟ(Υ) ΠΛΑΝΟΥΔΙ Κ(ΑΙ) ΤΗC ΣΙΒΗΑC ΑΥΤΟΥ ΣΟΥΑΤΟ(;) Κ(ΑΙ) ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΝ ΤΙΜΙΟΤΑΤΩΝ ΑΡΧΟΝ/ΤΩΝ ΤΗC ΛΥΤΗ(C) [...] ΧΟΡΑC ΔΙΑ ΧΕΙΡΟC ΚΑΜΟΥ ΤΟΥ Α-ΜΑΡΤΟΛΟΥ ΚΟΝΣΤ(Α)ΝΤΗΝΟΥ· ΕΤΕΛΙΟΘΗ ΕΝ ΜΗΝΗ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟ ΙΕ/ΕΠΙ ΕΤΟΥC ,ΖΡΝΖ (= 1648 μ.Χ.).

Ἀκριβῶς ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιγραφῆς, διακρίνεται ἡμιεξίτηλη ἡ ἑξῆς ἀφιέρωση: *ΔΕΥCΙC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΣΤΑΘΗ ΛΕΟΝΤΑ [ΡΗ;]*, ποὺ ἀναφέρεται ἴσως σὲ ἀφιερωτὴ τῆς ἀντίστοιχης τοιχογραφίας. Στὸ νεώτερο τέμπλο σώζονται δύο φθαρμένες δεσποτικὲς εἰκόνες (Θεοτόκος ἔνθρονος Βρεφοκρατοῦσα καὶ Χριστὸς ἔνθρονος ὡς Μέγας Ἀρχιερεύς), σύγχρονες πιθανὸν μὲ τὸ ναό.

Μονὴ Προφήτη Ἠλία

Γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἐδῶ παραμονὴ τοῦ λόρδου Βύρωνα, ποὺ ὕμνησε τὴ Ζίτσα στὶς στροφὲς τοῦ Childe Harold, ἡ μονὴ δεσπόζει ἐπάνω ἀπὸ τὸ χωριό. Τὸ καθολικὸ εἶναι μονόχωρος ναὸς μικρῶν διαστάσεων, μὲ πρόσθετο νάρθηκα πρὸς Δ. Ἡ κάλυψη καὶ τῶν δύο χώρων γίνεται μὲ ἡμικυλινδρικὴ καμάρα ποὺ τὴ διακόπτουν στὸ μέσο τυφλοὶ τρουλίσκοι. Στὴν τοιχοδομία γίνεται προσπάθεια γιὰ στοιχειώδη ἰσοδομία, ἰδιαίτερα στὴν ἀψίδα (Πί ν. 444 β).

Ὁ τοιχογραφικὸς διάκοσμος ἔχει ὑποστεῖ μεγάλες φθορές (Πί ν. 444 γ - δ). Μεταξὺ τῶν παραστάσεων ἰδιαίτερο ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ συναξάριο τοῦ νεομάρτυρα Ἰωάννου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων († 1526). Ἀξιοπρόσεκτο ἐπίσης εἶναι τὸ ξυλόγλυπτο ἐπιχρυσωμένο τέμπλο (διασώζει τὴ σειρὰ τῆς Μεγάλης Δέησης καὶ τοῦ Δωδεκάορτου), τὰ παλιὰ βημόθυρα, καθὼς καὶ οἱ δεσποτικὲς εἰκόνες (Ἁγίου Νικολάου, Θεοτόκου ἐνθρόνου, Χριστοῦ ὡς Μεγάλου Ἀρχιερέως, Ἰωάννου Προδρόμου, ἔτους 1789, Προφήτη Ἠλία μὲ 16 σκηνὲς ἀπὸ τὸ βίο του στὸ πλαίσιο, πιθανὸν τοῦ 17ου αἰ.).

Δυσχέρειες προκαλεῖ ἡ χρονολόγηση τοῦ μνημείου. Στὴ νότια ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ κυρίως ναοῦ μία ἐντειχισμένη ἐπιγραφὴ μνημονεύει ὅτι: *+ ΕΠΙ ΕΤΟΥC ,ΖΡΞΔ* (= 1655/6 μ.Χ.) / *ΑΘΑΝΑCΙΟC ΙΕ/ΡΟΜΟΝΑΧΟC*, χωρὶς ἄλλη ἔνδειξη[15]. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κυρίως ναοῦ ἄλλη ἐπιγραφή, φθαρμένη σὲ μεγάλο βαθμό, πληροφορεῖ ὅτι οἱ τοιχογραφίες ἔγιναν ἐπὶ Μητροπολίτη Καλλινίκου, *χειρὶ Γεωρ-*

13. Σούλης, σ. 89, ἀριθ. 22, ὅπου ἀναφέρεται τὸ ἔτος 1639. Δὲν κατορθώθηκε νὰ γίνει ἐπιτόπου ἀντιπαραβολή. Ἄλλη ἐπιγραφή, ἐπάνω ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ νότιου «χοροῦ», ἔχει ἀποξεστεῖ τελείως.

14. Ὁ Σούλης, σ. 85, ἀριθ. 5, μνημονεύει καὶ ἐπιγραφὴ γιὰ θεμελίωση τοῦ ναοῦ στὰ 1590.

15. Λέγεται ὅτι ἤδη ὑπῆρχε ἡ μονὴ τὸ 1647 (Σούλης, σ. 90, ἀριθ. 26).

γίου [. . .] ἐπὶ ἔτους ,ζρξε (= 1656/7 μ.Χ.)[16]. Οἱ τοιχογραφίες στὸ νάρθηκα, ἔργο τῶν γνωστῶν ζωγράφων Ἰωάννου καὶ Ἀναγνώστου ἀπὸ τὸ Καπέσοβο, ἀνήκουν στὰ 1800, ὅπως βεβαιώνει ἡ εὐανάγνωστη σχετικὴ ἐπιγραφή.

ΚΑΛΜΑΤΑ (ΒΕΛΤΣΙΣΤΑ)[17]

Ἅγιος Δημήτριος

Ὁ ναὸς εἶναι σταυρεπίστεγος (Πίν. 445 α). Στὴ νότια ἐγκάρσια κεραία εἶναι ἐντειχισμένη ἡ κακογραμμένη κτιτορικὴ ἐπιγραφή[18].

Ἅγιος Νικόλαος

Στὸν ἐρειπωμένο μεταβυζαντινὸ ναΐσκο, κτισμένο ἐπάνω στὰ τείχη τῆς ἀρχαίας ἀκρόπολης[19], ἔχουν ἐντειχιστεῖ παλιότερα γλυπτά, ποὺ προέρχονται ἴσως ἀπὸ τὴν ἀναφερόμενη στὶς πηγὲς βυζαντινὴ μονὴ τῶν Ταξιαρχῶν (βλ. παρακάτω).

Ταξιάρχης

Μονοκάμαρος ναΐσκος μὲ καταστραμμένες τὶς τοιχογραφίες του[20].

ΣΥΡΡΑΚΟΝ

Οἰκισμός

Χωμένος μέσα σὲ μυχὸ τῶν Τζουμέρκων, ὁ δυσπρόσιτος παλιὸς οἰκισμός, πατρίδα τοῦ Κρυστάλλη καὶ τοῦ Κωλέττη, διατηρεῖ σχεδὸν ἀλώβητη τὴν παραδοσιακή του μορφή. Κτισμένο σὲ πολλαπλὰ ἐπίπεδα, σύμφωνα μὲ τὴ διάπλαση τῆς βουνοπλαγιᾶς (Πίν. 445 β), τὸ χωριὸ δίνει τὴν ἐντύπωση ἑνὸς κλειστοῦ σύνολου, ὅπου κυριαρχοῦν ἐντυπωσιακὰ οἱ πλακόστρωτες στέγες καὶ οἱ φαιὲς αὐστηρὲς προσόψεις τῶν σπιτιῶν μὲ τὰ ἡμικυκλικὰ καὶ ὀρθογώνια ἀνοίγματα (Πίν. 445 γ). Ποικιλία παρουσιάζει καὶ ἡ τοιχοδομία, ἄλλοτε ἀργολιθοδομικὴ καὶ ἄλλοτε ψευδοϊσόδομη. Ὁ οἰκισμὸς χρονολογεῖται βασικὰ στοὺς μετεπαναστατικοὺς χρόνους, ξανακτισμένος μετὰ τὴν καθολικὴ του σχεδὸν καταστροφὴ ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1821, μαζὶ μὲ τοὺς διπλανοὺς Καλαρρύτες[21].

Ἅγιος Γεώργιος

Δεσπόζει σὲ ὕψωμα πρὸς Ν. τοῦ χωριοῦ, ἀκριβῶς στὸ τέρμα τῆς ἀνηφορικῆς πρὸς τὸ χωριὸ ἀτραποῦ. Πρόκειται γιὰ μετεπαναστατικὸ κτίσμα, μὲ κωδωνοστάσιο ἐνσωματωμένο στὴ δυτικὴ πλευρά του.

Ἅγιος Νικόλαος

Κτισμένος ὡς τρίκλιτη βασιλικὴ μὲ τροῦλο (Πίν. 445 δ), ὁ κεντρικὸς ναὸς τοῦ χωριοῦ οἰκοδομήθηκε τὸ 1834, σύμφωνα μὲ τὴ σχετική, σὲ λόγιο ὕφος, ἐπιγραφὴ ἐξωτερικὰ τῆς ἁψίδας. Χωρὶς τοιχογραφίες στὸ ἐσωτερικό, προδίδει ἐπιδράσεις νεοκλασικιστικὲς μὲ τὰ πρόσθετα διακοσμητικὰ ἀνθέμια στὰ μέτωπα τῶν κιονοκράνων του, ποὺ ἡ χρήση τους στὴ θέση αὐτὴ εἶναι ἀσυνήθιστη. Ἀπὸ τὶς εἰκόνες, οἱ περισσότερες ἀνάγονται στὴν ἐποχὴ μετὰ τὴν ἀνέγερσή του.

Κοίμησις Θεοτόκου

Κτισμένη στὸν ἴδιο τύπο μὲ τὴν προηγούμενη, ἀνάγεται πιθανὸν στὴν ἴδια ἐποχή. Οἱ φορητὲς εἰκόνες, νεώτερες τοῦ 1830, ἀναφέρουν ὡς ζωγράφο τὸν ἱερέα Δημήτριο Μπόγδανο (1837) καὶ τὸν πρωτοψάλτη τῆς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων Πέτρο (1842). Διασώζεται ἐπίσης μεγάλων διαστάσεων (2 × 1 μ.) χρωμολιθογραφία σὲ μουσαμά, μὲ ἀνάμικτες παραστάσεις χριστολογικές, ἁγιολογικὲς κλπ. καὶ μὲ σαφὴ τὸν ἀρετολογικὸ χαρακτήρα. Τὸ λαϊκό της ὕφος προδίδει τὴν πολὺ ὄψιμη κατασκευή της, εἶναι ὅμως ἐνδιαφέρουσα κυρίως ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι ἀντανακλᾶ τὴ λατρεία τῶν «μαρτυρίων» τῶν Ἁγίων Τόπων στὸν περασμένο αἰώνα. Παρόμοιο εἶναι καὶ τὸ περιεχόμενο ἑνὸς πίνακα στὴ συλλογὴ τῆς Ἑταιρείας Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν στὰ Ἰωάννινα.

Προφήτης Ἠλίας

Ἀνακαινισμένος στὰ 1852, ὁ ναὸς διαφέρει ἀπὸ τοὺς δύο προηγούμενους ὡς πρὸς τὴ διαμόρφωση «χορῶν» στὰ πλάγια κλίτη, διακοσμημένων μὲ λαϊκὰ ἀνάγλυφα.

ΚΑΛΑΡΡΥΤΕΣ

Οἰκισμός

Μία περίπου ὥρα πεζῆ, πρὸς ΝΔ. τοῦ Συρράκου, βρίσκεται ἡ πατρίδα τοῦ Σπυρ. Λάμπρου καὶ κοιτίδα τῶν ὀνομαστῶν μεταλλοτεχνῶν τῆς τουρκοκρατίας[22]. Ὁ καλὰ διατηρημένος παραδοσιακὸς οἰκι-

16. Ὁ Σούλης, ὅ.π., ἀναγράφει λανθασμένα τὸ ἔτος ὡς 1658.

17. Α. Χατζηνικολάου, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 296. Γιὰ τὸ ναὸ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος καὶ τὶς τοιχογραφίες τοῦ ζωγράφου Κονταρῆ (παλιότερη ἀνάγνωση: Δικοτάρη), βλ. Δ. Εὐαγγελίδης, ΔΧΑΕ 1959, σ. 40 κ.ἑ. καὶ Μ. Χατζηδάκης, ΔΧΑΕ 1966-1969, σ. 299 κ.ἑ.

18. Χατζηνικολάου, ὅ.π.

19. N. G. L. Hammond, Epirus, Oxford 1967, σ. 191 κ.ἑ. Χατζηνικολάου, ὅ.π.

20. Χατζηνικολάου, ὅ.π. Ἄγνωστο εἶναι ἐὰν ταυτίζεται μὲ τὴν ὁμώνυμη βυζαντινὴ μονὴ (βλ. πρόχειρα Σ. Μπέττης, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία 7 (1958), σ. 821). Κατὰ τοὺς ντόπιους, ἡ τελευταία βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό, πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ ναοῦ τῆς Μετσμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, ἀλλὰ δὲν ἔχει γίνει μέχρι σήμερα αὐτοψία (ἀπὸ ἔμμεση πληροφόρηση καὶ ἡ μνεία ἀπὸ τὴ Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, ΔΧΑΕ 8 (1975-1976), περ. Δ΄, ὑποσημ. 7). Ἴσως ἀπὸ ἐδῶ νὰ προέρχονται τὰ βυζαντινὰ γλυπτὰ ποὺ εἶναι ἐντειχισμένα στὸν Ἅγιο Νικόλαο.

21. Σούλης, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία 7 (1932), σ. 149 κ.ἑ.

22. Πόπη Ζώρα, Δύο μεγάλοι μαστόροι τοῦ ἀσημιοῦ (Ἀθανάσιος Τζημούρης-Γεώργιος Διαμαντὴς Μπάφας), Ἀθήνα 1972.

σμός, άπλωμένος σὲ ὁμαλότερη βουνοπλαγιά, παρέχει εἰκόνα λιγότερο αὐστηρὴ καὶ «κλειστὴ» ἀπὸ τὸ γειτονικὸ Συρράκο, ἀλλὰ σὲ γενικὲς γραμμὲς παρατηρεῖται κι ἐδῶ ἡ ἴδια μορφολογικὴ διάρθρωση τῶν σπιτιῶν (Π ί ν. 446 α).

Ἅγιος Νικόλαος

Ὁ μεγάλων διαστάσεων ἐνοριακὸς ναὸς ἀκολουθεῖ τὸ συνηθισμένο τύπο τῆς τρίκλιτης βασιλικῆς μὲ τροῦλο, ποὺ περιβάλλεται στὴ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ ἀπὸ ἀνοικτὴ στοά (Π ί ν. 446 β). Τὰ μέτωπα τῶν μετακιονίων τῆς στοᾶς διακοσμοῦσαν πλακίδια φαγιέντσας. Τὸ ὑπερυψωμένο μεσαῖο κλίτος καὶ τὰ πλάγια φέρουν μικρὰ στενόμακρα παράθυρα σὲ ἀραιὰ διαστήματα, ἐνῶ ἡ κάλυψη τῶν κλιτῶν στὸ ἐσωτερικὸ γίνεται μὲ τυφλοὺς τρουλίσκους.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δείγματα τῆς ἀργυροχοϊκῆς παράδοσης τοῦ χωριοῦ ποὺ φυλάγονται ἐδῶ[23], ἀξιόλογο εἶναι τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο καὶ ὁ ἄμβωνας (Π ί ν. 446 γ). Οἱ τοιχογραφίες εἶναι ἀμαυρές, ὥστε νὰ εἶναι δύσκολη ἀκριβέστερη χρονολογική τους ἔνταξη στὰ πλαίσια τῆς ὄψιμης τουρκοκρατίας (Π ί ν. 446 δ).

ΒΑΓΕΝΙΤΙ ΓΡΑΜΜΕΝΟΧΩΡΙΩΝ

Ἁγία Παρασκευὴ

Ὁ ναΐσκος, λίγο ἀνατολικότερα ἀπὸ τὸ σταυρεπίστεγο μεταβυζαντινὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου[24], ἔχει ξανακτιστεῖ κατὰ τὶς τρεῖς πλευρές του καὶ διασώθηκε μόνο ἡ δυτική, μὲ τοιχογραφίες ἀρκετὰ καταστραμμένες (Π ί ν. 447 α). Σύμφωνα μὲ τὴ δυσανάγνωστη ἐπιγραφή[25], πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν στὸ ἔτος ,ζρμς΄ (= 1637/8) (Π ί ν. 447 β).

ΚΩΣΤΑΝΙΑΝΗ

Ἰωάννης Πρόδρομος

Γύρω στὰ 20΄ βορειότερα τοῦ γνωστοῦ παλαιολόγειου σταυρεπίστεγου ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν[26], σώζεται ναΐσκος μονόχωρος, ποὺ καλύπτεται μὲ δίριχτη στέγη. Κτισμένος μὲ ἰσόδομη ξερολιθιά, διασώζει στὸ ἐσωτερικὸ σπαράγματα τοιχογραφιῶν, ποὺ ἀνάγονται ἀσφαλῶς στὰ τέλη τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς.

ΚΡΥΨΗ

Κοίμησις Θεοτόκου

Βρίσκεται πρὸς Δ. τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, γνωστοῦ γιὰ τὴν ἁγιογράφησή του ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Γεώργιο ἱερέα καὶ Φράγγο Κονταρῆ[27]. Ὁ μονόχωρος ναΐσκος — κατὰ τὴν τοπικὴ παράδοση καθολικὸ διαλυμένης μονῆς — καλύπτεται μὲ καμάρα καὶ χωρίζεται σὲ τρία μέρη μὲ δύο ἐγκάρσια σφενδόνια. Στὴ μέση τοῦ ναοῦ ὑψώνεται μεταγενέστερος ἄτεχνος πεσσός, κτισμένος γιὰ πρόχειρη ὑποστύλωση τῆς στέγης. Ὁ νάρθηκας εἶναι σύγχρονος μὲ τὸν κυρίως ναό. Στὴν ἀριστερὴ παραστάδα τῆς εἰσόδου ἐγχάρακτη χρονολογία: *1743*.

Ὁ ναὸς καλύπτεται μὲ τοιχογραφίες, ἀμαυρὲς δυστυχῶς, ποὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ ὅτι κλείνονται μέσα σὲ περίτεχνα ἢ ἁπλούστερα γύψινα ἀνάγλυφα πλαίσια (Π ί ν. 447 γ), ποὺ μιμοῦνται παρόμοιες διακοσμήσεις τῶν ὄψιμων ἐκκλησιῶν τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων σὲ ὕφος «μπαρόκ». Γιὰ τὴ χρονολόγηση διδάσκει ἡ ἐπιγραφὴ στὸ δυτικὸ τοῖχο τοῦ ναοῦ:

+ΙΣΤΟΡΙΘΗΤΕ Κ(ΑΙ) ΕΚΑΛΟΠΙΣΘΗ Ο ΠΑΝ-ΣΕΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ κ(αὶ) ΘΕΙΟΣ/ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠΕ(ΡΑ)ΓΙΑΣ Θ(ΕΟΤΟ)ΚΟΥ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥ-ΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΤΟΥ/ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡ ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΑΙ ΕΞΟΔΟΥ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΕΚΚΛΗ-ΣΙΑΣ./ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΚΥΡ ΓΕΩΡ-ΓΙ(ΟΥ) ΠΑΠΑ ΚΟΣΤΑ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ/ ΘΕΟ-ΔΟΣΙΟΥ ΤΟΥ (;) ἐξ Ἰωαννίνων ἔτος 1809. αὐ-γούστου 30./ΕΦΙΜΕΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΙΔΕΣΙ-ΜΟΤΑΤΟΥ ΚΥΡ ΠΑΠΑ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ;) Χρόνη.

Στὸ ξυλόγλυπτο φυλάγεται εἰκόνα τῆς Θεοτόκου Ὁδηγήτριας μέσα σὲ κυκλικὸ περίγραμμα (tondo). Ὁ φωτοστέφανος τῆς Θεοτόκου εἶναι σφυρήλατος. Ἡ καλὴ τέχνη τῆς εἰκόνας συνηγορεῖ γιὰ χρονολόγησή της στὸ 17ο πιθανὸν αἰ. Τέλος, στὸ νεόδμητο ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου βρίσκεται ὀστρεοκόσμητο ἀναλόγιο (ψαλτήριο) μὲ χρονολογία: *1734*.

ΤΣΕΠΕΛΟΒΟ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Ρογκοβοῦ

Τὸ μεταβυζαντινὸ καθολικὸ μὲ τὸ μεταγενέστερο νάρθηκα — ἀνατολικὰ καὶ δυτικά του σώζονται καὶ κελιὰ ἐπισκευασμένα — εἶναι μέτριων διαστάσεων ναός, κτισμένος ὡς τετρακιόνιος σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος μὲ τρίπλευρους — ἐσωτερικὰ ἡμικυκλικοὺς — πλάγιους «χορούς» (Π ί ν. 448 α). Ἀκαλαίσθητες στερεώσεις τῶν ντόπιων πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο κατέστρεψαν ἐν μέρει τὴν εὐρυθμία τοῦ ἐξωτερικοῦ μὲ ἀντηρίδες στὴ νότια πλευρὰ καὶ συμπαγὴ μανδύα τσιμέντου στὴ βόρεια. Ὁ τροῦλος εἶναι χαμηλός, ὀκτάπλευρος, μὲ στενὰ παράθυρα, ὅμοια μὲ τὰ ἀρχικὰ τῶν πλάγιων τοίχων (μεταγενέστερα ἀνοίχτηκαν, ἐδῶ, εὐρύτερα). Ὁ νάρθηκας, κτισμένος κατὰ τέσσερις βαθμίδες ψηλότερα, καλύπτεται μὲ

23. Ζώρα, ὅ.π.

24. Χατζηνικολάου, ὅ.π., σ. 296 καὶ Σούλης, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία 9 (1934), σ. 86, ἀριθ. 10 καὶ 12.

25. Ἡ ἐπιγραφή, ἀπὸ παλιότερη ἀνάγνωση, στὸν Σ. Μπέττη, Ἠπειρωτικὴ Ἑστία 13 (1964), σ. 403, ἀριθ. 8, ἀλλὰ μὲ ὁρισμένες παραναγνώσεις.

26. Δ. Εὐαγγελίδης, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ 6 (1931), σ. 258 κ.ἑ.

27. Μ. Χατζηδάκης, ΔΧΑΕ 1966-1969, σ. 299 κ.ἑ.

τυφλὸ τρουλίσκο στὸ κέντρο καὶ ἡμικυλινδρικὲς καμάρες στὰ ἄκρα, ἀλλὰ ἡ στέγη ἐξωτερικὰ εἶναι ἐνιαία. Ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ νάρθηκα ἐκτείνεται νεώτερο ἀνοικτὸ προστῶο.

Ὅλο τὸ ἐσωτερικὸ καλύπτεται μὲ ἄσχημα διατηρημένες τοιχογραφίες, δύο ἐποχῶν. Στὸν κυρίως ναό, τὸ ὕφος τους εἶναι ξερό, ἀντισταθμιζόμενο κάπως ἀπὸ ρωπογραφικὲς λεπτομέρειες (Π ί ν. 448 β). Στὸ νάρθηκα, ὅπου ἱστοροῦνται θέματα ἀπὸ τὴν Πεντάτευχο, τὸ θεομητορικὸ κύκλο καὶ τὸ «Πᾶσα πνοή», τὸ ὕφος ἔχει μεταπέσει σὲ λαϊκότητα (Π ί ν. 448 γ). Οἱ πρῶτες, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφή[28] (Π ί ν. 448 δ), ἔγιναν τὸ 1765 ἀπὸ τὴ γνωστὴ οἰκογένεια τῶν Καπεσοβιτῶν ζωγράφων Ἀναστασίου, Ἰωάννου καὶ Γεωργίου[29]. Τοῦ νάρθηκα ἡ ἐπιγραφὴ μνημονεύει[30]:

ΗΣΤΟΡΙΘΗ, Ο ΠΑΡΩ[Ν ΝΑΡ]/-
ΤΙΚΑΣ, ΔΙΑ ΣΥΝ[ΑΡ]ΟΜΗΣ/
ΚΑΙ ΑΝΑΛΟΜΑ[ΣΙΝ] ΤΟΥ/
ΠΑΝΟΣΙΟΤΑΤ[ΟΥ Κ]ΥΡΙΟΥ/
ἱερομονάχου
ΔΑΜΑΣΚΥΝΟΥ . [ΚΑΙ;ΦΩ;]ΤΙΝΗΣ ΜΟ/-
ΝΑΧΗΣ, ΕΞ Ε[ΠΑΡΧ;]ΙΑΣ ΙΩΑΝΙ/-
ΝΝΩΝ: ΑΡ[ΧΙΕΡΑ]ΤΕΥΟΝΤΟΣ/
ΤΟΥ ΠΑ[ΝΙΕΡΩΤΑ;]ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ/
[. . . . .[31]] ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΗΜΩΝ[ΤΩ]Ν ΕΥΤΕ-
αὐταδέλφων
ΛΩΝ ΙΣΤΟΡΟΓΡΑ/-
ΦΩΝ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, ΚΑΙ ΧΡΙ/ΣΤΟΔΟΥΛΟΥ,
ΤΟΝ ΔΟΛΙΑΝΙ/ΤΟΝ[32]:. ἐν μηνὶ μαρτίω/2.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι τέλος τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο μὲ τὶς μικρῶν διαστάσεων εἰκόνες τοῦ Δωδεκάορτου. Μεταξὺ τῶν δεσποτικῶν εἰκόνων σπουδαιότερη εἶναι τοῦ Προδρόμου, ζωγραφισμένη τὸ 1774 ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ «Ἰωάννου τοῦ Ἀθανασίου Καπεσοβίτου τοῦ ἁγιογράφου», ποὺ προέρχεται ἴσως ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν τοιχογράφων τοῦ κυρίως ναοῦ[33].

Ἅγιος Νικόλαος

Τὸ ὑπερῶο τοῦ ἐνοριακοῦ μεταβυζαντινοῦ ναοῦ ἔχει μετατραπεῖ σὲ κειμηλιοθήκη χάρη στὶς ἄοκνες προσπάθειες τοῦ φιλότιμου ἱερέα τῆς Κοινότητας π. Στεφάνου Ντάφλου. Ἐδῶ φυλάγονται εἰκόνες καὶ κειμήλια τῶν ναῶν τοῦ χωριοῦ, ἔγινε δὲ συστηματικὴ καταγραφή τους.

28. Μητροπολίτης Παραμυθίας Ἀθηναγόρας, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ 4 (1929), σ. 24-25 καὶ Σούλης, σ. 95, ἀριθ. 46. Καὶ οἱ δύο μὲ μικρὲς παραναγνώσεις.

29. Πρβλ. παραπάνω, ὑποσημ. 5.

30. Ὁ Σούλης, σ. 118, ἀριθ. 149, δημοσιεύει μέρος μόνο.

31. Κατὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ Σούλη: *κυρίου Ἰωακείμ*. Αὐτὸς πραγματικὰ ἀναφέρεται στοὺς ἐπισκοπικοὺς κατάλογους τὴν ἐποχὴ ἐκείνη (Μητροπολίτης Παραμυθίας Ἀθηναγόρας, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ 3 (1928), σ. 44).

32. Δηλαδὴ ἀπὸ τὰ Δολιανὰ τῆς ἐπαρχίας Δωδώνης.

33. Μητροπολίτης Παραμυθίας Ἀθηναγόρας, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ 4 (1929), σ. 24-25.

Ἀρχοντικὰ

Ὁ οἰκισμὸς τοῦ Τσεπέλοβου εἶναι ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους τοῦ Ζαγοριοῦ, διασώζει δὲ ἀκόμα σὲ ἱκανοποιητικὴ κατάσταση πολλὰ ἀρχοντικά[34]. Μορφολογικὰ θυμίζουν τὸ μετσοβίτικο σπίτι[35], μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἐδῶ οἱ τοῖχοι ζωντανεύουν μὲ τοιχογραφίες. Στὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Σάρκα λ.χ., ὅπου πρόσφατα κατέρρευσε ἐξωτερικὸς τοῖχος, οἱ τοιχογραφίες καταλαμβάνουν ὅλο τὸ ὕψος τοῦ δωματίου σὲ διαδοχικὲς ζῶνες, μὲ θέματα ἀπὸ τὴ φύση ἢ παραστάσεις πόλεων:

ΜΟΝΟΔΕΝΔΡΙ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

Ὁ ἐπίσης παλιὸς αὐτὸς οἰκισμός, γνωστὸς στὴν τουρκοκρατία ὡς Ἄνω Βεζίτσα (Βεΐτσα, Βίτσα, σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν Κάτω Βίτσα), διατηρεῖ, παράλληλα μὲ τὶς ὀνομαστὲς ἐκκλησίες του[36], πολλὰ ἀξιόλογα ἀρχοντικά. Ὁρισμένα χρονολογοῦνται ἀκριβέστερα, ὅπως λ.χ. ἡ οἰκία Παπαστεφάνου, ὅπου ἡ ἐντειχισμένη ἐπιγραφὴ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι: *ΕΤΟΥΣ ,ΑΨΚΔ* (= 1724) */ ΕΓΩ Ο ΠΑΝΑΓΙΩ/ ΤΗΣ ΤΩΓΡΑΨΑ*. Ἀπαντᾶμε ἐπίσης τοιχογραφίες, ὅπως φέρ' εἰπεῖν στὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Τσάντη, μὲ τὸ κατάγραφο «χειμωνιάτικο» τοῦ ἰσογείου.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΟΝΙΤΣΗΣ

ΠΑΜΠΛΑ (ΖΕΡΜΑ)

Μονὴ Κοιμήσεως Θεοτόκου

Ἡ διαλυμένη σήμερα μονὴ ὑπέστη μεγάλες καταστροφὲς στοὺς τελευταίους πολέμους, ὁπότε κάηκαν τὰ κελιὰ καὶ τὸ τέμπλο τοῦ καθολικοῦ. Τὸ μνημεῖο παρουσιάζει σοβαρὲς ἀνάγκες στερεώσεως, ποὺ ἔχουν προγραμματιστεῖ ἀπὸ τὴν Ἐφορεία γιὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος. Ἐσωτερικὰ διαμορφώνεται ὡς δικιόνιος σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος, μὲ νάρθηκα ποὺ ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν κυρίως ναὸ διαμέσου τριβήλου καὶ στεγάζεται στὰ δύο ἄκρα του μὲ εὐμεγέθεις τρούλους (Π ί ν. 449 α). Ἡ τοιχοδομία συνίσταται ἀπὸ ἁπλὴ ἀργολιθοδομή, μεταγενέστερα δὲ κατασκευάστηκε σύστημα ἀντηρίδων γιὰ καλύτερη στήριξη τοῦ μνημείου. Ὁ φωτισμὸς γίνεται ἀπὸ μικρὰ στενομήκη παράθυρα.

Ὁ πυλώνας τῆς εἰσόδου στὸν περίβολο τῆς μονῆς, στὴ νότια πλευρά, διασώζει τοξωτὸ λίθινο περιθύρωμα μὲ ποικίλα λαϊκότροπα ἀνάγλυφα (πουλιά, δικέφαλο, ρόδακες, ἀγγέλους ἀποτροπαϊκοὺς κλπ.). Παρόμοια θέματα συναντᾶμε στὶς παραστάδες τῆς

34. Σ. Δάκαρης, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 291· Π. Βοκοτόπουλος, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 299· 24 (1969): Χρονικά, σ. 255· 25 (1970): Χρονικά, σ. 316.

35. Ἐθνικὸν Μετσόβιον Πολυτεχνεῖον, Τὸ Ἑλληνικὸ Λαϊκὸ Σπίτι, Ἀθῆναι 1960, σ. 257.

36. Σ. Δάκαρης, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 354· Π. Βοκοτόπουλος, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 303 κ.ἑ. Λίνος Πολίτης, Ἑλληνικὰ 20 (1967), σ. 421 κ.ἑ.

χαμηλῆς δυτικῆς εἰσόδου τοῦ νάρθηκα, ποὺ στὸ τοξωτὸ ὑπέρθυρό της δίστιχη ἐπιγραφὴ μνημονεύει τὰ ἑξῆς:

+ΑΝΑΚ(Ε)ΝΙΣΘΗ/ΟΥΤΟC Ο ΘΙΟC//Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟC/ΝΑΟC ΤΙC ΙΠΕΡΑ//ΓΙΑC Θ(ΕΟΤΟΚ)ΟΥ ΕΝ ΕΤΙ 7160/(= 1651/2 μ.Χ.) *Κ(ΑΙ) ΑΝΑΚΕΝΙΣΤΙ ΕΚ ΔΕΥ//ΤΕΡΟΥ ΕΝ ΕΤΙ 7310/*(= 1801/2 μ.Χ.) *ΙΓΟΥΜΕΝΕΒΟΝΤΟC ΤΟΥ ΠΑΝΟ//ΣΙΟΤΑΤΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ/ΚΥΡΙΟΥ ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ Ε(Κ) ΚΟΜ(Η)C//ΠΡΙΣΟΓΙΑΝ(Η)C* (= Πυρσόγιαννης) *ΚΕ ΙΝΕ Ι/ΚΤΙΤΟΡΕC ΕΚ ΚΟΜ(Η)C ΒΟΥΡ//ΠΙ(Α)ΝΙC* (= Βούρμπιανης) *ΚΕ ΠΡΙΣΟΓΙ/ΑΝ(Η)CΡΙΖΟ(Υ) ΙΕΡΕΟC//ΓΕΟΡΓΙΟΥ(ΛΑ;) ΙΟ/ΑΝΟΥ ΚΑΙ ΚΟΣΤΑ ΣΟΥΡ//ΑΛ ΚΕ Ι ΠΡΟΤΟΥ ΜΑ/ΙΣΤΟ(ΡΕC;) ΕΚ ΚΟΜ(Η)C ΒΟΥΡ//Π(Ι)ΑΝ(Η)C ΚΟΣΤΑ/(C) ΛΙΜΟ(C) Κ(ΑΙ) ΣΙΜΟ(C)// (.....) /ΕΝ ΕΤΙ 1800// (.....)//*[37].

Οἱ τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκα εἶναι πολὺ καταστραμμένες ἐξαιτίας πυρκαγιᾶς, φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ ἁγιογράφοι ἦταν περισσότεροι ἀπὸ ἕνας (Πίν. 449 β-γ), ἐὰν ὑποτεθεῖ ὅτι ὁ νάρθηκας δὲν ἐπιζωγραφήθηκε μετὰ τὴν ἀνακαίνιση τοῦ 1800. Γιὰ τὶς τοιχογραφίες τοῦ κυρίως ναοῦ ἡ μισοκαταστραμμένη ἐπιγραφὴ στὸ δυτικὸ τοῖχο μνημονεύει ὅτι ἐκτελέστηκαν ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Νικόλαο καὶ Γεώργιο ἀπὸ τὸ Λινοτόπι ... *ἐν ἔτει ,ΖΡΞΑ ἰνδικτιῶνος Θ΄*, δηλαδὴ στὴ δεκαετία τοῦ 1650[38]. Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα κειμήλια, ποὺ ἀναφέρονται ὅτι σώζονταν ἐδῶ παλιότερα[39], δὲν βρίσκεται σήμερα τίποτα, ἐκτὸς ἀπὸ τρεῖς μεταβυζαντινὲς εἰκόνες, φθαρμένες σὲ μεγάλο βαθμό.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΕΤΣΟΒΟΥ

ΜΕΤΣΟΒΟ

Οἰκισμός

Πρόσφατα ἄρχισε ἡ προστασία τοῦ παραδοσιακοῦ αὐτοῦ οἰκισμοῦ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, ἂν κι ἔχει ὑποστεῖ πολλαπλὲς παραμορφώσεις ἐξαιτίας τοῦ ἀπρογραμμάτιστου οἰκοδομικοῦ ὀργασμοῦ. Ἡ μορφολογία τοῦ μετσοβίτικου σπιτιοῦ ἀποκτᾶ ἰδιάζουσα σημασία στὴν ἱστορία τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς[40].

37. Διαφορετική, κυρίως ὡς πρὸς τὴ χρονολόγηση, εἶναι ἡ ἀνάγνωση ποὺ παρέχει ὁ Χαρ. Ρέμπελης, Ἡ Ἱερὰ Μονὴ Ζέρμας, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ 5 (1930), σ. 24.

38. Ἤδη ὁ Δημήτριος Εὐαγγελίδης εἶχε παρατηρήσει, ὅτι ἡ ἰνδικτιώνα δὲν συμφωνεῖ μὲ τὸ ἔτος (Ρέμπελης, σ. 19). Ἡ ἐπιγραφὴ στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι καθαρή, συνεπῶς τὸ λάθος ὀφείλεται στὸν ἀναγραφέα. Ἀλλωστε, ὁ μνημονευόμενος ἀρχιερέας Παχώμιος δὲν ἀπαντᾶται στοὺς ἐπισκοπικοὺς κατάλογους τῆς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων, ποὺ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ κατέχεται ἀπὸ τὸν Καλλίνικο (Μητροπολίτης Παραμυθίας Ἀθηναγόρας, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ 4 (1928), σ. 31 κ.ἑ.).

39. Ρέμπελης, ὅ.π.

40. Ἐθνικὸν Μετσόβιον Πολυτεχνεῖον, σ. 229 κ.ἑ.

Μονὴ Ἁγίας Παρασκευῆς

Τὸ μεταβυζαντινὸ αὐτὸ σύνολο ἔχει ἀναστηλωθεῖ μὲ δαπάνη τοῦ Ἱδρύματος Βαρώνου Τοσίτσα καὶ καθαρίστηκαν οἱ τοιχογραφίες καὶ οἱ εἰκόνες τοῦ καθολικοῦ του[41]. Μεταξὺ τῶν τελευταίων συγκαταλέγονται καὶ ὁρισμένες ἀπὸ τὴν παλιὰ Συλλογὴ Λοβέρδου, ὅπως ἀναφέρουν οἱ ἐπεξηγηματικὲς πινακίδες[42]. Ἀξιοσημείωτη εἶναι, ἀπὸ πλευρᾶς εἰκονογραφίας, ἡ «κοσμικὴ» διακόσμηση τοῦ προσκολλημένου στὴ νότια πλευρὰ παρεκκλησιοῦ, μὲ τοιχογραφίες τοῦ 1800[43].

Μονὴ Κοιμήσεως Θεοτόκου

Ἡ μικρή, διαλυμένη σήμερα μονή, ἀνάγεται στὰ 1746, σύμφωνα μὲ τὴ σχεδὸν τελείως φθαρμένη κτιτορικὴ ἐπιγραφή. Τὸ καθολικὸ ἀποτελεῖ μικρὸ μονόχωρο ἐπιπεδόστεγο ναὸ μὲ νάρθηκα ψηλότερο κατὰ δύο βαθμίδες. Οἱ τοιχογραφίες εἶναι μέτριας ποιότητας, καταστραμμένες σὲ αἰσθητὸ βαθμό, ὅπως καὶ οἱ εἰκόνες τοῦ 18ου αἰ. στὸ μέτριας τέχνης ξυλόγλυπτο τέμπλο.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΗΣ

ΚΟΡΑΚΟΝΗΣΙΑ

Ἡ μικρὴ χερσόνησος τοῦ Ἀμβρακικοῦ μὲ τὰ βυζαντινά μνημεῖα της[44] ἐξακολούθησε νὰ παίζει ρόλο ὡς τοὺς χρόνους τῆς ὄψιμης τουρκοκρατίας. Αὐτὸ συνάγεται ἀπὸ τὴν ὕπαρξη ὀχυρωματικοῦ πύργου τοῦ 1860, γνωστοῦ στοὺς ντόπιους ὡς «Κούλιας». Πρόκειται γιὰ μνημειακῆς κατασκευῆς κτίσμα, κάτοψης σχεδὸν κυκλικῆς, μὲ δύο ἡμικυκλικοὺς συμμετρικοὺς προμαχῶνες στὸν ἄξονα ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἐσωτερικὰ ἔφερε δύο τουλάχιστον ὀρόφους, ἀλλὰ εἶναι δύσκολο ν' ἀποφανθεῖ κανεὶς γιὰ τὸν τρόπο ποὺ στεγαζόταν.

ΚΑΜΠΗ

Ἁγία Αἰκατερίνη

Ὁ ναὸς βρίσκεται σὲ ἐξοχικὴ τοποθεσία, ἀνάμεσα στὴν Καμπὴ καὶ Φιλιππιάδα. Οἱ εὐδιάκριτες τροποποιήσεις ἐξωτερικά, στὴ στέγη του, μαρτυροῦν γιὰ ἐπισκευὴ τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος. Ἀρκετὲς ἐνδείξεις (ἰσόδομο πλινθοπερίκλειστο σύστημα τοιχοποιίας στὴν ἁψίδα, διάσπαρτα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐσωτερικὴ στέγαση Ἱεροῦ) καθιστοῦν πιθανό, ὅτι πρόκειται γιὰ βυζαντινὸ μνημεῖο, ποὺ μετασκευάστηκε στὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας. Προσεχεῖς ἐργα-

41. Ἄγγ. Προκοπίου, Ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Μετσόβου, περιοδ. Νέες Μορφές, τεῦχ. 5 (Σεπτ.-Ὀκτώβρ. 1962), σ. 15 κ.ἑ.

42. Α. Παπαγιαννοπούλου-Παλαιοῦ, Μουσεῖον Διονυσίου Λοβέρδου, Ἀθῆναι 1946.

43. Γιὰ τὴ σημασία τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν βλ. Δ. Ι. Πάλλας, Περὶ ζωγραφικῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ΕΕΒΣ 42 (1975/76), σ. 169.

44. Α. Ὀρλάνδος, ΑΒΜΕ ΙΑ΄ (1969), σ. 3 κ.ἑ.

σίες ἀποκατάστασής του ἐλπίζεται ὅτι θὰ δώσουν πιὸ συγκεκριμένα στοιχεῖα γιὰ τὴ χρονολόγησή του.

Προφήτης Ἠλίας

Ὁ μονόχωρος μὲ τροῦλο ναὸς φέρει τοιχογραφίες τῶν ἀρχῶν περίπου τοῦ 19ου αἰ., ἀρκετὰ καταστραμμένες ἐξαιτίας τῆς κακῆς κτιριακῆς κατάστασής του. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ βαθὺ μπλὲ (λουλακὶ) φόντο τους καὶ ἡ στροφὴ πρὸς τὸ λαϊκὸ ὕφος.

Κοίμησις Θεοτόκου

Τρίκλιτη βασιλικὴ ποὺ καλύπτεται ἐσωτερικὰ μὲ τυφλοὺς τρουλίσκους στὸ μεσαῖο κλίτος καὶ τεταρτοσφαίρια καμάρας στὰ πλάγια. Ὁ κεντρικὸς τρουλίσκος, ἀθέατος στὸ ἐξωτερικὸ κάτω ἀπὸ τὴν ἐνιαία τετρακλινὴ στέγη, στηρίζεται σὲ τέσσερις κίονες. Ὁ γυναικωνίτης εἶναι κτισμένος κατὰ 1 μ. περίπου ψηλότερα. Οἱ τοιχογραφίες ἔχουν ἀμαυρωθεῖ τελείως ἀπὸ τὴν αἰθάλη, ἐπιτρέπουν ὅμως νὰ συμπεράνει κανεὶς ὅτι πρόκειται γιὰ δευτερεῦον ἔργο τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰ. Στὴν ἴδια ἐποχή, τὸ ἐνωρίτερο, πρέπει νὰ καταταχθεῖ καὶ τὸ μέτριο ξυλόγλυπτο τέμπλο. Τὸ τριώροφο λιθόκτιστο κωδωνοστάσιο ἀντιγράφει τὰ ἀνάλογα «ἑπτανησιακὰ» τῆς γειτονικῆς Φιλιππιάδας καὶ τῆς Πρέβεζας.

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

ΠΡΕΒΕΖΑ

Ἡ πόλη διασώζει λίγα μνημεῖα σὲ σχέση μὲ τὰ μαρτυρούμενα στὶς πηγές[45]. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τρία κάστρα (Παντοκράτορος, Ἁγίου Ἀνδρέου καὶ Ἁγίου Γεωργίου) ἀπαντᾶμε μερικοὺς ναούς, ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμα μελετηθεῖ συστηματικά.

Ἅγιος Νικόλαος

Φέρεται ὡς παλιὸς[46] καὶ μάλιστα βυζαντινός[47], ἀλλὰ στὴ σημερινή του μορφὴ εἶναι σαφῶς κτίσμα τουρκοκρατίας, ἐπηρεασμένο ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονική του ἀπὸ τὴ γειτονικὴ Λευκάδα. Στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ περίβολου σώζεται, ἐντειχισμένος, ὁ ἀνάγλυφος δικέφαλος ποὺ μνημονεύεται ἀπὸ τὸν παλιὸ ἀνασκαφέα τῆς Νικόπολης Ἀλέξανδρο Φιλαδελφέα (ΠΑΕ 1914, σ. 224).

Ἅγιος Ἀθανάσιος

Ἀκολουθεῖ καὶ αὐτὸς ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τὸ συνηθισμένο στὰ Ἑπτάνησα σχῆμα τῆς μονόχωρης βασιλικῆς μὲ ἡμικυκλικὴ κόγχη, ἀλλὰ λείπει ἐδῶ ἡ πλαστικὴ διαμόρφωση τῶν πλαισίων τῶν ἀνοιγμάτων τοῦ προηγούμενου ναοῦ. Τὸ ἐσωτερικὸ καλύπτεται ἀπὸ τοιχογραφίες στοὺς τοίχους καὶ ἐλαιογραφίες στὴν ὀροφή, σώζονται ὅμως ὅλες σὲ κακὴ κατάσταση[48]. Οἱ πρῶτες εἶναι ἔργα τοῦ 1780, ὅπως μνημονεύει καὶ ἡ σχετικὴ ἐπιγραφή[49], ποὺ διατηροῦν ἀρκετὴ ἰκμάδα (Πίν. 450 α). Στὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο, τοῦ ὁποίου τὰ διάστυλα τοῦ κάτω μέρους εἶναι ζωγραφισμένα κατὰ τὸ ἑπτανησιακὸ πρότυπο, σώζονται ἀξιόλογες εἰκόνες, ἐπηρεασμένες ἀπὸ τὴν ὁμορη Λευκάδα.

Ἅγιος Χαράλαμπος

Ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς ἀκολουθεῖ καὶ αὐτὸς τὸν τύπο τῶν προηγούμενων, μὲ προσαρτημένο στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία νεώτερο πυργόμορφο κωδωνοστάσιο. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρά, ἐξωτερικά, ἔχει ἐντειχιστεῖ ἡ πλευρὰ ρωμαϊκῆς σαρκοφάγου ὄψιμων χρόνων ἀπὸ τὴ γειτονικὴ Νικόπολη.

Ἀλλεπάλληλες ἐπεμβάσεις ἔχουν ἀλλοιώσει τὸ μνημεῖο, ποὺ σύμφωνα μὲ τοὺς προηγούμενους μελετητὲς διαδέχτηκε τὸ 18ο αἰ. παλιότερο ναὸ στὴν ἴδια θέση[50]. Ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος ἀποτελεῖται ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ μεγάλους πίνακες ἐλαιογραφίας, ποὺ καλύπτουν τοὺς πλάγιους τοίχους, τὴν ξύλινη ὀροφὴ καὶ τὴν πρόσοψη τοῦ διαφράγματος τοῦ γυναικωνίτη. Πρόκειται γιὰ ἀντίγραφα ἔργων θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μεγάλων εὐρωπαίων καλλιτεχνῶν (Πίν. 450 β). Ἀξιόλογο ἐπίσης εἶναι τὸ κατάκοσμο ξυλόγλυπτο τέμπλο, ὁ ἄμβωνας ἐπάνω σὲ κορινθιακὸ παλιὸ κίονα καὶ ὁ δεσποτικὸς θρόνος. Στὸ τέμπλο εἰκόνες τοῦ 18ου αἰ., τῆς ἑπτανησιακῆς σχολῆς.

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ

Κάστρο Ἁγίου Δονάτου

Ἀνατολικὰ τῆς πόλης, στὶς πλαγιὲς τοῦ ὄρους Κορίλα, βρίσκονται τὰ ἐρείπια μνημειακῆς ὀχύρωσης, γνωστῆς στοὺς ντόπιους μὲ τ' ὄνομα τοῦ προστάτη τῆς Θεσπρωτίας ἁγίου Δονάτου. Παλιότερα τὰ ἐπισκέφτηκε ὁ περιηγητὴς Leake[51], πιὸ πρόσφατα ὁ N. Hammond[52] καὶ ὁ Σ. Δάκαρης[53]. Τὰ τείχη προέρχονται ἀπὸ τρεῖς περιόδους (ἀρχαία, βυζαντινὴ καὶ τουρκοκρατίας), ποὺ διακρίνονται μὲ ἀρκετὴ σαφήνεια σὲ ὁρισμένα σημεῖα. Ἐγκατα-

45. Π. Α. Φουρίκης, Νικόπολις-Πρέβεζα, Γ'. Χριστιανικὰ μνημεῖα Πρεβέζης, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ 5 (1930), σ. 211 κ.ἑ.

46. Ἀ. Φιλαδελφεύς, Χριστιανικὰ μνημεῖα Πρεβέζης, ΠΑΕ 1914, σ. 221 κ.ἑ.

47. Φουρίκης, σ. 224-225.

48. Φιλαδελφεύς, σ. 225 κ.ἑ., μὲ ἀναλυτικὴ περιγραφὴ τῶν θεμάτων.

49. Φιλαδελφεύς, ὅ.π.

50. Φουρίκης, σ. 214.

51. W. M. Leake, Travels in Northern Greece, τόμος 4, London 1835, σ. 60 κ.ἑ.

52. Hammond. σ. 73.

53. Σ. Δάκαρης, Θεσπρωτία (στὴ σειρὰ : Ἀρχαῖες ἑλληνικὲς πόλεις, ἀριθ. 15), Ἀθῆναι 1972, σ. 140, 201.

λειμμένο τὸ κάστρο ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς πολιορκίας τῆς Παραμυθιᾶς ἀπὸ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ, δὲν ἐπιτρέπει λόγω τῆς ἐξαιρετικά πυκνῆς βλάστησης, ἀκριβὴ καθορισμὸ τῆς μορφῆς του. Ὁ ἐξωτερικὸς περίβολος, στὴν πλευρὰ ποὺ βλέπει πρὸς τὴν πόλη, εἶναι κτισμένος μὲ μεγάλους ἀκατέργαστους λίθους καὶ ἀκολουθεῖ, σωζόμενη σὲ ὕψος 2 μ. περίπου, ἡ βυζαντινὴ μετασκευή. Στὴν ἴδια πλευρά, διακρίνονται ἀντηρίδες σύγχρονες μὲ τὴ βυζαντινὴ φάση. Στὸ βόρειο ἐσωτερικὸ ἄκρο τοῦ κάστρου ὑπάρχει μικρότερη ἀκρόπολη, ποὺ προστατεύεται στὴν ἀνατολική της πλευρὰ ἀπὸ τὴν ἀπότομη χαράδρα: προφανῶς ἦταν τὸ réduit σὲ περίπτωση πολιορκίας. Ὁ ὑπόλοιπος ἐσωτερικὸς χῶρος τοῦ κάστρου εἶναι διάσπαρτος μὲ ἐρείπια οἰκιῶν τῆς τελευταίας περιόδου.

Λουτρὰ

Ἡ Παραμυθιά, ποὺ διασώζει σὲ ἔντονο βαθμὸ τὸ γενικὸ χαρακτήρα τῆς μεσαιωνικῆς καὶ μεταβυζαντινῆς πόλης, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κάστρο καὶ τὴ σταυρεπίστεγη ἐκκλησία τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου[54], διαφύλαξε ἐπίσης σημαντικὰ ἐρείπια ἀπὸ ἕνα βυζαντινὸ λουτρό (Πίν. 450 γ)[55], λίγο βορειότερα ἀπὸ τὸ ναό, ποὺ ἡ πυκνὴ βλάστηση ἐμποδίζει πρὸς τὸ παρὸν τὴ συστηματική μελέτη του. Στὴ νοτιοανατολικὴ ἄκρη τῆς πόλης, στὴ θέση «Τάτση», ἔχουν ἐπισημανθεῖ ὑπολείμματα ἀπὸ τουρκικὸ «χαμάμ».

Λοιπὰ κτίσματα

Στὴν ἀνωφέρεια πρὸς τὸ κάστρο συναντᾶμε τὴν ἐπιβλητικὴ «Κούλια», τετράγωνο τριώροφο πύργο τῆς ἐποχῆς περίπου τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Λείψανα ἀπὸ βυζαντινή, πιθανότατα, οἰκία παρατηροῦνται σὲ τμήματα τῆς ἐξωτερικῆς τοιχοδομίας τῆς οἰκίας Θ. Σολῆ (νῦν Δρομπόλη), κτισμένα μὲ κανονικὸ ἰσόδομο πλινθοπερίκλειστο σύστημα, παρόμοιο μὲ τοῦ βυζαντινοῦ λουτροῦ. Τέλος, ὁ ἔντονα κλειστός, φρουριακὸς τύπος τῆς μεσαιωνικῆς οἰκίας, ὅπως ἐξελίχτηκε σταδιακὰ στὴν τουρκοκρατία, εἶναι φανερὸς σὲ ἀρκετὲς παλιὲς οἰκίες τῆς πόλης.

ΦΩΤΙΚΗ

Ἡ ρωμαϊκὴ καὶ μεσαιωνικὴ Φωτικὴ τοποθετεῖται 4 χλμ. πρὸς Β. τῆς Παραμυθιᾶς, στὴ θέση «Λιμπόνι», κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Κρυσταλλοπηγή (τ. Σέλιανη)[56]. Ἀπὸ τὸν ἐκτεταμένο ἐρειπιώνα παρουσιάστηκαν παλιότερα δύο χριστιανικὰ μνημεῖα: ἡ βασιλικὴ στὴ θέση «Παλιοκλήσι» καὶ τὰ λείψανα τῆς γνωστῆς σήμερα ὡς «Ἁγίας Φωτεινῆς» στὴ θέση «Βαλσαμάρι»[57]. Στὴν ἴδια περιοχή, ἀκριβῶς, στὴ θέση ποὺ οἱ ντόπιοι ἀποκαλοῦν «Παναγιὰ Λαμποβήθρα» καὶ ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὑπῆρχε ἐπιγραφὴ τοῦ ἔτους 1406 μ.Χ.[58], ἐπισημάνθηκαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα καὶ γλυπτὰ μέλη (ραβδωτὸς πεσσίσκος τέμπλου, τμήματα κιόνων κλπ.), ποὺ ἀνάγονται στὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχή, ὅσο τουλάχιστον ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε ἡ πυκνὴ βλάστηση. Δεδομένου ὅτι οἱ τελευταῖες μαρτυρίες γιὰ τὴ χριστιανικὴ Φωτικὴ δὲν προχωροῦν ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ[59], προκύπτουν ἐνδιαφέροντα προβλήματα, ποὺ πιθανὸν θὰ τὰ διαφώτιζε μία συστηματικὴ ἀνασκαφὴ κι ἔρευνα τοῦ ὅλου χώρου.

Μονὴ Θεοτόκου Γηρομερίου

Ἡ βυζαντινὴ μονὴ βρίσκεται στὴν ἐπαρχία Φιλιατῶν, πρὸς Β. τοῦ παλιοῦ χωριοῦ Γηρομέρι. Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὶς πηγὲς ὅτι κτίστηκε στὸ α΄ μισὸ τοῦ 14ου αἰ. ἀπὸ τὸν ὅσιο Νεῖλο τὸν (Ἰ)εριχιώτη[60], ἀλλὰ τὸ σημερινὸ καθολικὸ ὀφείλεται στὴν ἐκ βάθρων ἀνακαίνιση κάποιου Ὀξυώτη ἀπὸ τὴν Πωγωνιανὴ τὸ 1568, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ στὴ νότια ἐξωτερικὴ πλευρά (Πίν. 451 α): *ΕΤΟΥϹ ,ζος ΟΞΗΟΤΗ ΠΟΓΟΝΙΑΝΙ (ΤΗ;)*. Ἀκόμη μεταγενέστερη προσθήκη φαίνεται νὰ εἶναι ὁ χαμηλὸς νάρθηκας μὲ τὸ ἀνοικτὸ προστῶο στὴ δυτικὴ πλευρά. Ὁ τύπος εἶναι τοῦ τετρακιόνιου σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου, μὲ δύο πεσσοὺς ἀντὶ κίονες στὰ δυτικά, ὁ δὲ τροῦλος στηρίζεται σὲ ἰσλαμικὰ ἡμιχώνια[61]. Ἡ διακόσμηση τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνήκει σὲ δύο, τουλάχιστον, φάσεις. Οἱ παλιότερες τοιχογραφίες χρονολογοῦνται στὰ 1679, καμωμένες μὲ δαπάνη τοῦ Πάνου Ἱερομνήμονος ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, ποὺ συνοδεύεται στὴν ἀντίστοιχη παράσταση ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα Παρθένιο (Πίν. 451 β). Τὰ κάτω τμήματα τῶν ἐπιφανειῶν φέρουν λαϊκὲς τοιχογραφίες τοῦ 18ου αἰ. τὸ ἐνωρίτερο, εἶναι δὲ ἐνδεχόμενο ὅτι τότε ἐπιζωγραφήθηκαν καὶ ὁρισμένες ἀπὸ τὶς παλιότερες (Πίν. 451 γ). Τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο ἐπίσης ἐπιχρυσώθηκε *διὰ χειρὸς Θεοδο-*

54. D. Pallas, λῆμμα Epiros στὸ Reallexikon zur byzantinischen Kunst, τόμ. II (Stuttgart 1968), στ. 292.

55. Πρβλ. Leake, σ. 64. Ἡ χρονολόγηση ὅλων αὐτῶν τῶν βυζαντινῶν κτισμάτων τῆς Παραμυθιᾶς στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι ἐσφαλμένη, ὅπως τουλάχιστον δείχνει ἡ τοιχοδομία τους.

56. Δάκαρης, σ. 201. Πρβλ. καὶ Pallas, ὅ.π., στ. 237· ἐδῶ συγκαταριθμεῖται στὰ μνημεῖα τῆς Φωτικῆς καὶ τὸ γνωστὸ παλαιοχριστιανικὸ τρίκογχο, τὸ λεγόμενο «τῆς Παραμυθιᾶς» (Δ. Εὐαγγελίδης, ΠΑΕ 1930, σ. 62-65), ποὺ βρίσκεται ὅμως περὶ τὰ 4 χλμ. πρὸς Ν. τῆς πόλης, στὴ θέση «Χάλασμα» ἢ «Ἀεροδρόμιο», κοντὰ στὸ χωριὸ Χρυσαυγή (τ. Βέλιανη). Φαίνεται λοιπὸν πιθανὸ ὅτι δὲν σχετίζεται μὲ τὴ Φωτική, ἀφοῦ ἀλλωστε ἐδῶ τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία Ἐλαία (Δάκαρης, ὅ.π.).

57. Ε. Τσιγαρίδας, Εἰδήσεις ἐκ Θεσπρωτίας, ΑΑΑ II (1969), σ. 44 κ.ἑ.

58. Pallas, ὅ.π., στ. 292.

59. Προκοπίου, Περὶ Κτισμάτων, 4.1.37-39 καὶ 4.3.

60. Λ. Βρανούσης, Γηρομερίου Μονή (Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 4 (Ἀθῆναι 1964), στ. 496 κ.ἑ.).

61. Πρβλ. BCH 83 (1959), σ. 665.

σίου καὶ Κωνσταντίνου τῶν Ἰωαννιτῶν τὸ 1829, ἐνῶ τμήματα ἀπὸ ἕνα παλιότερο φυλάγονται στὸ νάρθηκα. Ἡ μονὴ διαθέτει σημαντικὸ ἀρχεῖο, ἔχει δὲ προαναγγελθεῖ συστηματικὴ μονογραφία γιὰ τὴν ἱστορία της βάσει τῶν πηγῶν[62].

ΚΑΜΙΤΣΑΝΗ

Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου

Ὁ ναός, γνωστὸς ἀπὸ παλιότερα[63], εἶναι τὸ μόνο κτίσμα ποὺ σώζεται ἀπὸ τὴ διαλυμένη μονή. Ἀκολουθεῖ τὸν τύπο τοῦ τετρακιόνιου σταυροειδοῦς (Π ί ν. 452 α), ὅπου τὰ ὑπόλοιπα, ἐκτὸς τοῦ τρούλου, τμήματα καλύπτονται μὲ φουρνικά. Κατάκοσμος μὲ τοιχογραφίες τοῦ β΄ μισοῦ τοῦ 18ου αἰ. (Π ί ν. 452 β), διασώζει ἐπίσης ξυλόγλυπτο τέμπλο μὲ φορητὲς εἰκόνες τῆς ἴδιας περίπου ἐποχῆς, καθὼς καὶ καλῆς τέχνης ξυλόγλυπτο ἄμβωνα καὶ θρόνο. Μεταξὺ τῶν ὑπόλοιπων κειμηλίων ἀναφέρουμε ἔντυπα λειτουργικὰ βιβλία τῆς ἴδιας ἐποχῆς, καθὼς καὶ λαϊκὴ χαλκογραφία μεγάλων διαστάσεων μὲ θέμα τὴν Κρίση τοῦ Χριστοῦ ἐνώπιον τοῦ συνέδριου τῶν Ἀρχιερέων.

Ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ χρονολογικὰ προβλήματα τοῦ μνημείου, ὅπως ὁρίζονται ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές. Ἔτσι λ.χ. στὸ νοτιοδυτικὸ κίονα εἶναι γραμμένη ἡ παρακάτω χαρακτηριστικὴ ἐνθύμηση σὲ μεγαλογράμματη γραφή (μεταγράφεται διορθωμένη):

+Ἠρθα ἐγὼ ὁ ταπεινὸς κ(αὶ) ἐλάχιστος Παΐσιος/ εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου Καμπήττανη (sic) καὶ/ κάθησα ἀπὸ κάτω εἰς τὸν ἰσκιον μῆνας τρεῖς κ(αὶ) δε(ν) εἶχα/ ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναι κ(αὶ) ἤφρα (=ηὗρα) κομμάτι ἐκκλησία μόν/-ον οὐχὶ ἄλλο τίποτας ἀπὸ τὴν Βάπτισιν ἕως τὸ χαγιάτι ἔξω/ (καί;) ἦταν ἡ ἐκκλησία μόνον κ(αὶ) μὴ θαυμάσ(η τι)νὰς εἰς αὐτὸ μόνον/ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ κ(αὶ) ἡ πρερβεία (sic) τοῦ ἁγίου κ(αὶ) τὸ ἔλεος τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν/ τὰ ἐτελείωσεν· τώρα ἀδε(λ)φοὶ κ(αὶ) πατέρες ὅσοι εὑρέθητε ἐδῶ εἰς/ τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου νὰ παρακαλῆτε τὸν Θεὸν νὰ μᾶς λυτρώσῃ ἀπὸ/ τὲς παγίδε(ς) τοῦ διαβόλου κ(αὶ) νὰ ἔχετε τὴν ἀγάπην καὶ ὅποιος προ/-εστὼς νὰ εὑρίσκεται κ(αὶ) νὰ κάθεται μόνος του νὰ τρώγῃ(;) ἢ κα/-λόγηρος νὰ κάμῃ χώρια μπουκ(ιά;) ἢ ἄλλο τίποτας τὸν ἔχομεν/ ἀφορεσμένον καὶ κατηραμένον καὶ ἀσυχώρετον καὶ ἀλλοί του/ μετὰ τὸν θάνατον μόνον νὰ ἔχουν μίαν γνώμην μί/-αν καρδίαν καὶ νὰ ρωτᾶτε ὁ ἕνας τὸν ἄλλον καὶ τότες/ εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἅγιος βοηθὸς-ἐν ἔτει/ 1758-Ἰουνίου 25.

Ἀπὸ ἐδῶ συνάγεται, ὅτι ὁ Παΐσιος βρῆκε ἐγκαταλειμμένη τὴ μονὴ στὰ 1758, ποὺ εἶναι ὁ terminus ante quem γιὰ τὴν ἀρχικὴ ἵδρυσή της. Τρίτη φάση (1789) μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ ποὺ μνημονεύει τοὺς ζωγράφους τῆς σημερινῆς διακόσμησης Ἰωάννη καὶ Βασίλειο ἀπὸ τὸ χωριὸ Σικρίατι (Π ί ν. 452 γ). Μία ἄλλη μικρότερη ἐπιγραφὴ εἶναι κτιτορικὸ ἐπίγραμμα σὲ ὕφος ἀρχαΐζον, χωρὶς ὅμως νὰ καθορίζει τὸν κτίτορα ἢ τὸ χρόνο, ἐνῶ μία τέταρτη παρόμοιά της ἔχει ἀποτριβεῖ καὶ εἶναι δυσανάγνωστη. Ἐλπίζεται ὅτι προσεχὴς στερέωση καὶ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν θὰ ἐπιτρέψουν λεπτομερέστερα συμπεράσματα. Ὁπωσδήποτε, ἡ τοιχοδομία καὶ τὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα τοῦ σημερινοῦ μνημείου δὲν συγκρούονται μὲ τὶς παραπάνω χρονολογίες.

ΤΣΑΜΑΝΤΑΣ

Κοίμησις Θεοτόκου

Τρίκλιτη μεταβυζαντινὴ βασιλική, μετασκευασμένη— κατὰ τὴν ἐπιγραφὴ— τὸ 1847. Ἀπὸ τὸν παλιότερο— ἢ ἄλλο ναό, καταστραμμένο σήμερα— προέρχεται τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο τοῦ 1802, καμωμένο ἀπὸ τοὺς τεχνίτες Ἰωάννη καὶ Δημήτριο *ἐκ χώρας Βοστίνα*. Οἱ τοιχογραφίες τοῦ 1847 εἶναι ἔργα τῶν ἀδελφῶν Ἀναγνώστου καὶ Χριστοδούλου ἀπὸ τὰ Δολιανά, τῶν ἴδιων ποὺ λίγα χρόνια πρὶν ἐκόσμησαν τὸ νάρθηκα τῆς μονῆς Ρογκοβοῦ στὸ Τσεπέλοβο (βλ. παραπάνω, σ. 620). Στὴν ἐκκλησία σώζονται καὶ εὐαγγέλια, τυπωμένα στὴ Βενετία τὸ 1581 καὶ 1590.

ΖΕΡΒΟΧΩΡΙ

Ἅγιος Δημήτριος Καμινίων

Μικρὴ ἐκσκαφή, ποὺ ἔγινε γιὰ ἐργασίες στεγάνωσης τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ, ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐξακριβωθοῦν ὁρισμένα στοιχεῖα. Παρατηρήθηκε πρῶτα, ὅτι στὸν ἀρχικὸ βυζαντινὸ ναὸ — τοῦ 13ου αἰ. πιθανὸν[64]— ἀνῆκε καὶ τὸ νότιο παρεκκλήσιο (διακονικό), ὅπως φανερώνει ἡ συνέχιση τῆς πλινθοπερίβλητης τοιχοδομίας σὲ μικρὸ τμῆμα τοῦ σημερινοῦ, νεώτερου παρεκκλησιοῦ, ποὺ συνέχεται ἄμεσα μὲ τὴν παλιὰ κεντρικὴ ἀψίδα (Π ί ν. 452 δ). Ἡ ἀψίδα τοῦ διακονικοῦ ἦταν ἐπίσης ἡμικυκλικὴ στὸ ἐσωτερικό, ὅπως δείχνει τὸ παλιό της θεμέλιο, ἀλλ' ἀγνοοῦμε τὴν ἐξωτερική της μορφή, ποὺ ἀντικαταστάθηκε μὲ νεώτερη ἡμικυκλική. Στὴ συνέχεια, ἡ ἀπομάκρυνση τῶν μπάζων κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου — μεταγενέστερου— τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ ἔφερε

62. Βρανούσης, ὁ.π.

63. BCH, ὁ.π. Σ. Δάκαρης, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 355.

64. BCH 82 (1958), σ. 738. Pallas, στ. 292. Α. Χατζηνικολάου, ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 351.

στὸ φῶς τὴν ὑποθεμελίωση τῆς ἀψίδας τοῦ ἀντίστοιχου βόρειου παρεκκλησιοῦ (πρόθεσης), ποὺ ἔχει ἐξαφανιστεῖ σήμερα ἐντελῶς. Ἡ τοιχοποιία εἶναι τελείως ὅμοια μὲ τὴν ὑποθεμελίωση τοῦ διακονικοῦ, συμπίπτουν δὲ ἀπολύτως καὶ οἱ διαστάσεις τους (ἄνοιγμα 2.10, χορδὴ 1.03, πάχος 0.70 μ. περίπου): πιθανὸν λοιπὸν νὰ ὑπῆρχε ἀρχικὰ καὶ ἐδῶ παρεκκλήσιο, συμμετρικὰ διαμορφωμένο καὶ τοποθετημένο μὲ τὸ νότιο. Ὡς πρὸς τὶς μεταγενέστερες μετατροπές, ἴσως ἐνδεικτικὲς εἶναι δύο ἐγχάρακτες χρονολογίες τοῦ 17(4;)7 καὶ 1810. Ἐν ἐπαφῇ τέλος μὲ τὴν κύρια ἀψίδα βρέθηκαν στὸν περίβολο μεταγενέστερες ταφές. Ἀποτύπωση τοῦ μνημείου θὰ διευκολύνει καὶ τὴ διάκριση τῶν φάσεων αὐτῶν.

ΔΗΜ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΙΝΑΚΕΣ

Ἀρχαία Κόρινθος. Ἡ ἀρχαϊκὴ Σφίγγα. Πρόσωπο καὶ δεξιὰ πλευρά της.

Ἀρχαία Κόρινθος: α-β) Ἡ Σφίγγα. Πίσω ὄψη κορμοῦ καὶ κεφαλῆς. γ) Ἡ σφίγγα πρὶν τὸν καθαρισμό της. δ) Ὁ ἀγρὸς Γ. Ἀθανασιάδη, ὅπου βρέθηκε ἡ Σφίγγα.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

Ναυπλία: α-β) Ἀρβανιτιά. Στρωματογραφία στὸν περιφερειακὸ δρόμο καὶ θύρα νεολιθικοῦ κτίσματος. γ-δ) Κουτσούρια. Ἄποψη ἀπὸ Β. τῆς προϊστορικῆς ἀκρόπολης καὶ τὸ χάσμα. ε) Κουτσούρια. Διαλυμένοι τοῖχοι προϊστορικῶν καλυβῶν.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕ·Ι·ΛΑΚΗ

Ναυπλία. Νεκροταφεῖο Εὐαγγελιστρίας: α) Ἄποψη τοῦ τάφου Λ. β-γ) Πρόχοι ἀπὸ τὸν τάφο Β. δ-στ) Εὑρήματα ἀπὸ τοὺς τάφους Λ5, ΛΖ3 καὶ ΛΕ1.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

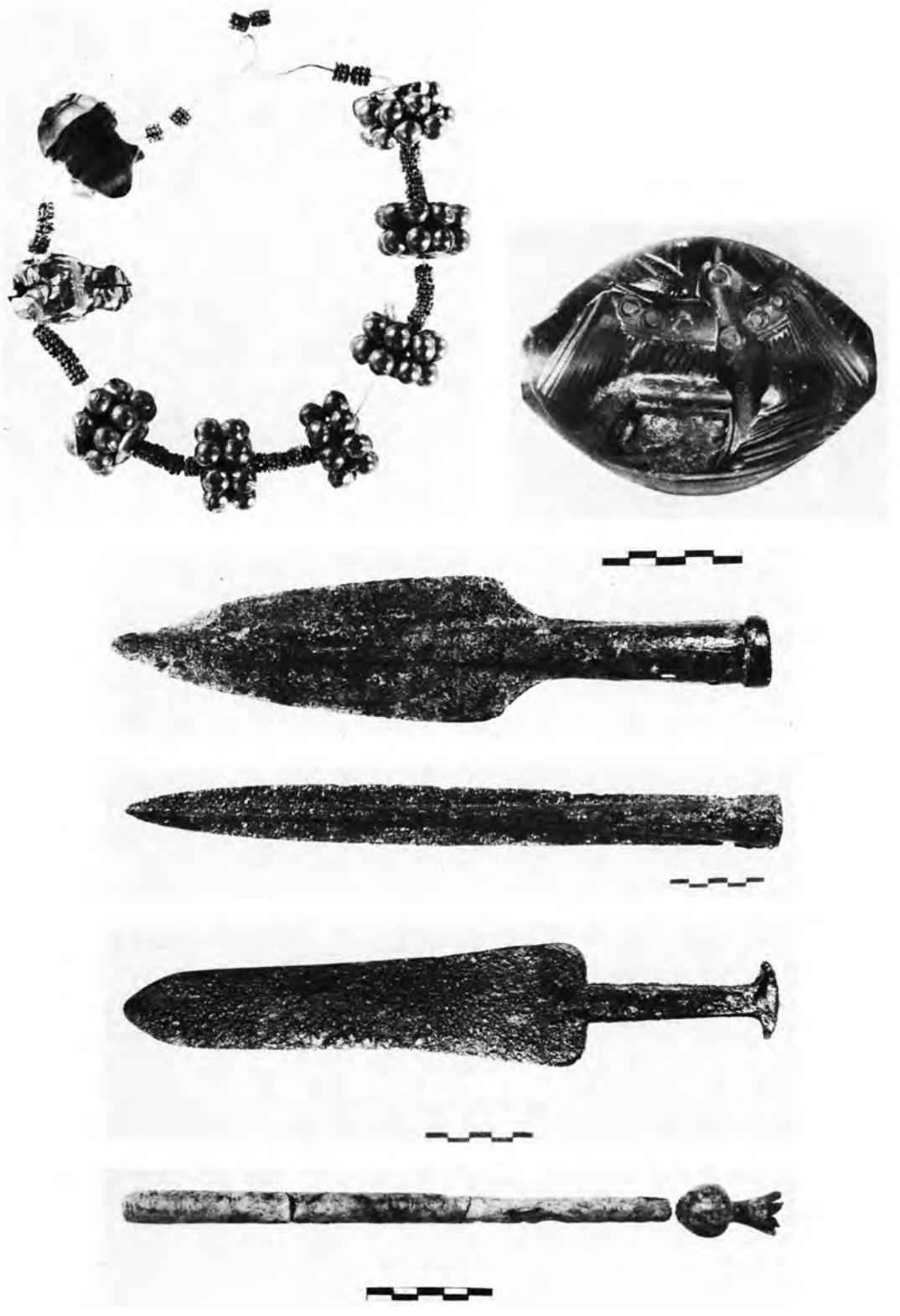

Ναυπλία. Νεκροταφεῖο Εὐαγγελιστρίας: α) Χρυσὸ περιδέραιο τάφου ΙΓ. β, στ) Σφραγιδόλιθος καὶ ἐλεφάντινο σκῆπτρο τάφου ΙΘ. γ-ε) Ὅπλα τάφων Κ5 καὶ ΣΤ.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

Ναυπλία. Νεκροταφεῖο Εὐαγγελιστρίας: α-γ) Εὑρήματα ἀπὸ τοὺς τάφους. δ) Λαβὲς φορείου ἀπὸ τὸν τάφο ΛΕ.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕ·Ι·ΛΑΚΗ

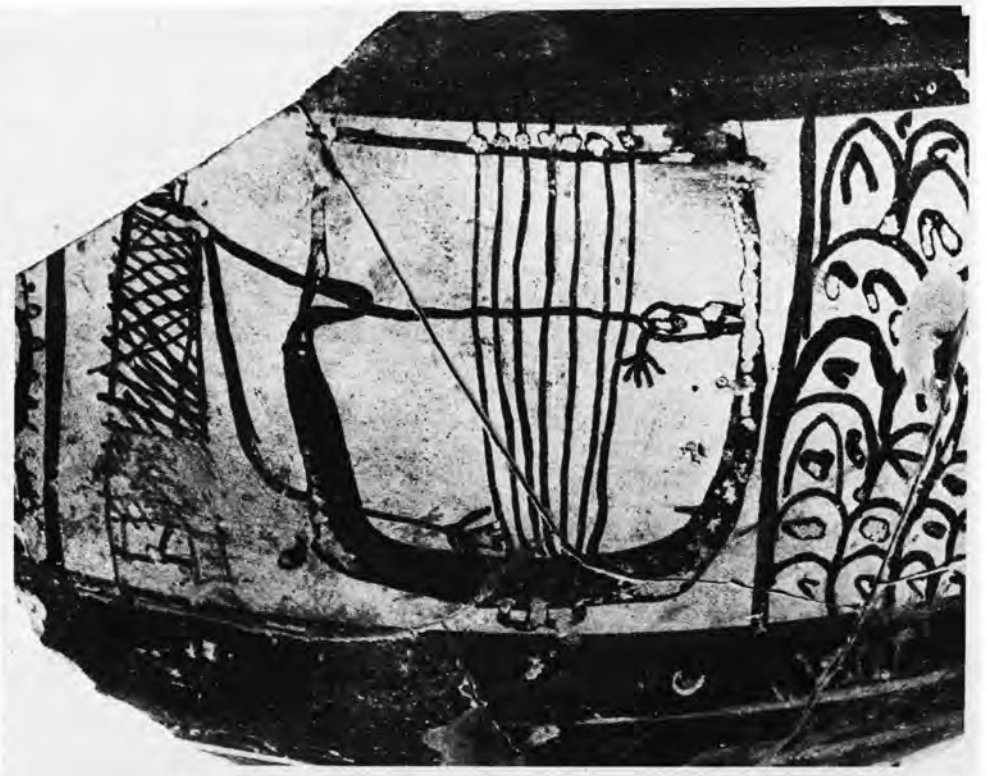

Ναυπλία. Ὁδὸς Εὐαγγελιστρίας 5. Οἰκόπεδο Ἀ. Σμυρλῆ: α) Ὁ κιθαρωδός. β-γ) Τούρκικο νόμισμα.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

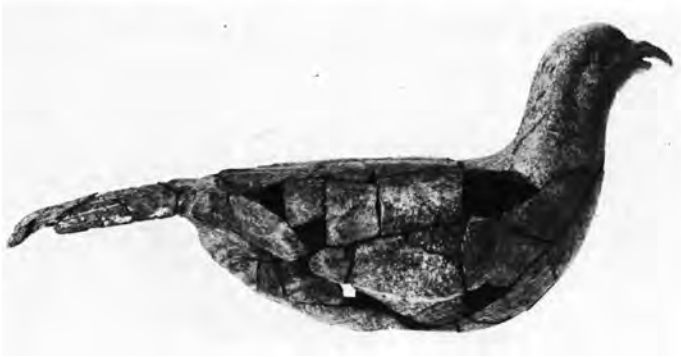

Παλαιὰ Ἐπίδαυρος. Οἰκόπεδο Μάντζαρη: α, γ-στ) Εὑρήματα ἀπὸ τὸν ἑλληνιστικὸ τάφο. β) Ἐπιτύμβια στήλη σὲ δεύτερη χρήση.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕ·Ι·ΛΑΚΗ

Μυκῆνες. Περίβολος τύμβου Α: α-γ) Στῆλες μὲ ἀνάγλυφη ἢ ἐγχάρακτη διακόσμηση. δ) Καλυπτήριες πλάκες καὶ στῆλες κατὰ χώραν.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

Ἄργος. Οἰκόπεδα Προκοπίου καὶ Ρέντα: α) Γενικὴ ἄποψη τοῦ τύμβου μετὰ τὸν καθαρισμό. β) Ὁ τάφος 21. γ-δ) Ὁ τάφος 23 κλειστὸς καὶ ἀνοικτός. ε) Τὸ κυκλικὸ κτίσμα-βωμός. στ) Μινύειο ἀγγεῖο ἀπὸ τὸν τάφο 28. ζ) Ὁ τάφος 28.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

Ἄργος: α) Οἰκόπεδο Βλάχου. Ἀγγεῖα ἀπὸ τὸν τύμβο. β) Οἰκόπεδα Γκριτζάνη, Καπετάνου καὶ Οἰκονόμου. Στήλη κατὰ χώραν. γ-δ) Οἰκόπεδο Καζᾶ. Στήλη καὶ ὁ κτιστὸς τάφος 11. ε) Οἰκόπεδο Σιαμπλῆ. Ἡ κυκλικὴ ἑστία.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕΙΛΑΚΗ

Ἄργος: α-γ) Οἰκόπεδο Σπ. Κώρου. Ἐπιτύμβια στήλη, δρος τῆς ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς καὶ πήλινη σίμη. δ) Οἰκόπεδο Νάσκου. Ὁ τάφος σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς φάσεις του. ε) Οἰκόπεδο Κούγια. Ἄποψη ἀνασκαφῆς.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕ·Ι·ΛΑΚΗ

α) Ἀρχαία Κόρινθος. Ἀναπλογά. Τεμάχιον ρωμαϊκῆς σαρκοφάγου. β) Ἀρχαία Κόρινθος. Οἰκόπεδον Π. Μαρινοῦ. Προσωπεῖον ἀπὸ τὸ κεντρικὸν διάχωρον τοῦ ψηφιδωτοῦ. γ) Ἄργος. Οἰκόπεδον Β. Μανιάτη. Ἄποψις ἀνασκαφῆς ἐκ Ν.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος: α) Οἰκόπεδον Ε. Φλώρου. Ἐπιγραφὴ μὲ κατάλογον πεσόντων. β) Οἰκόπεδον Ε. Φλώρου. Πηλίνη μήτρα εἰδωλίου καὶ ἀποτύπωμα αὐτῆς. γ) Πλατεῖα Ἁγίου Πέτρου. Μήτρα λύχνου. δ) Ὁδὸς Ἁγίου Κωνσταντίνου 8. Ἐνεπίγραφος δόμος. ε) Οἰκόπεδον Ἀ. Τσουλουχᾶ. Ρωμαϊκὴ ὁδὸς καὶ τοιχοβάτης.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος. Οἰκόπεδον Χρ. Κωτσαντῆ: α) Εἰδώλια. β-δ) Βόρειος καὶ δυτικὴ πλευρὰ καὶ κόγχη φρέατος τοῦ ὑπογείου κτίσματος.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος: α-γ) Οἰκόπεδον Χρ. Κωτσαντῆ. Κεφαλὴ ἀγάλματος καὶ ἐνεπίγραφον ἰωνικὸν κιονόκρανον. δ) Οἰκόπεδον Κωτσομύτη. Τεμάχιον ἐπιτυμβίου στήλης.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος. Οἰκόπεδον Τσουγκριάνη: α) Ρωπογραφικόν εἰδώλιον. β) Τμῆμα ἐπιτυμβίου στήλης. γ) Ρωμαϊκὴ ὁδός.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη: α) Κλασσικὴ κρηπὶς μὲ τὸ ρωμαϊκὸν ψηφιδωτόν. β) Διάχωρον μὲ γεωμετρικὰ θέματα.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη: α) Διάχωρον μὲ γεωμετρικὰ θέματα. β) Διάχωρον Διονυσιακοῦ θιάσου.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη: α-β) Ἡ χορεύτρια τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ διαχώρου καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

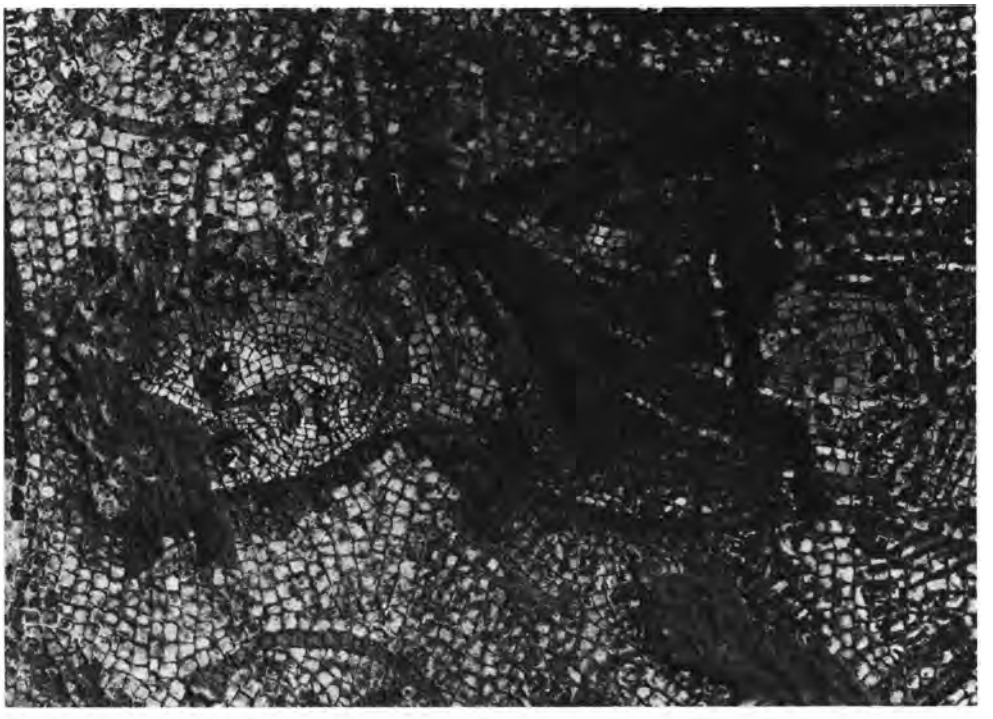

Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη: α-β) Ἡ χορεύτρια τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ διαχώρου καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

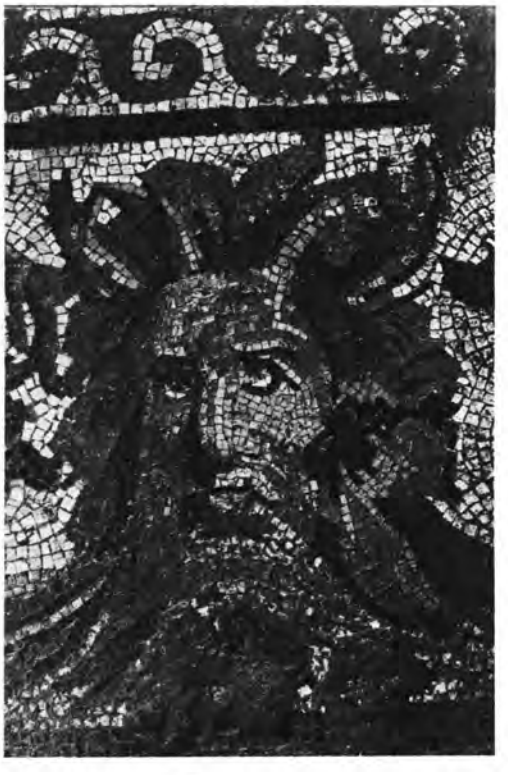

Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη: α-γ) Ταὼς καὶ δαίμονες τῶν ὑδάτων.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη: α-β) Διάχωρον σκηνῆς τρυγητοῦ καὶ ληνοῦ καὶ λεπτομέρεια αὐτοῦ.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη. Διάχωρον γεννήσεως Ἀφροδίτης. Φωτομωσαϊκόν.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

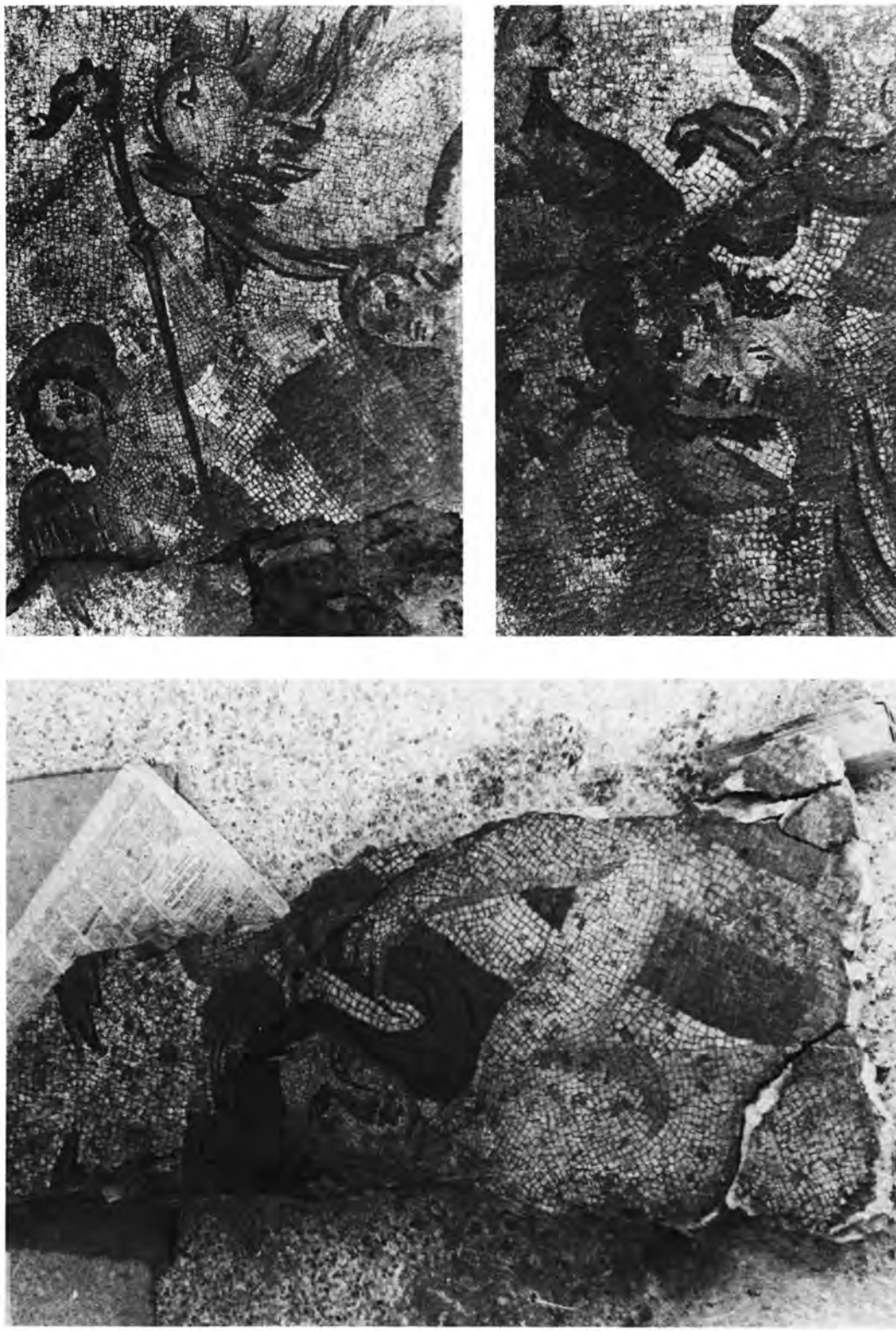

Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη: α-γ) Λεπτομέρειαι διαχώρου Ἀφροδίτης.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος. Οἰκόπεδον Μπονώρη: α) Λεπτομέρεια διαχώρου Ἀφροδίτης. β) Διάχωρον τεθρίππου. γ) Κορμὸς ὑστερορρωμαϊκοῦ γλυπτοῦ.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος. Κεφαλάρι. Οἰκόπεδον Γ. Πανταζῆ: α-β) Ἀψὶς καὶ ψηφιδωτὸν κλίτους τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. γ) Ἀγγεῖα βυζαντινοῦ ἀποθέτου.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Ἄργος. Κεφαλάρι. Οἰκόπεδον Γ. Πανταζῆ: α) Χαλκοῦς σταυρὸς καὶ ὑάλινα πλακίδια. β) Θραῦσμα ἐπιγραφῆς. γ) Στενὴ πλευρὰ σαρκοφάγου. δ) Ἐπιγραφή.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

α) Ἄργος. Μαγούλα Κεφαλαρίου. Ἀγγεῖα ἐκ τάφων οἰκοπέδου Μπιλιώνη. β) Ναυπλία. Θεμελίωσις καὶ κατώφλιον Πύλης τῆς Ξηρᾶς. γ-ε) Ναυπλία. Ὁδὸς 25ης Μαρτίου. Εὑρήματα ἐκ σκάμματος Δ.Ε.Η.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

α) Μερκούρι Ἀργολίδος. Τεμάχια περιρραντηρίου. β-δ) Εὑρήματα ἐκ κλασσικοῦ τάφου Καζάρμας Ἀργολίδος. ε) Μεταβυζαντινὴ ἐπιγραφὴ εἰς θέσιν Μετόχι Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου.

ΧΑΡ. ΚΡΙΤΖΑΣ

Corinth: a-c) Finds from along east wall of Temenos. d) Roman Hemicycle on west side of Lechaion Road, from N. e-f) Rhodian plate and Middle Corinthian pitcher from the Roman Hemicycle.

CHARLES K. WILLIAMS, II

Corinth. Demeter Sanctuary: a) Building with mosaic floor, from E. b) Debris over mosaic floor.

Corinth: a) General view of excavation area, from S. b) Portrait of Gordianus III (?). c) Caryatid, Roman copy of Erechtheum Kore.

CHARLES K. WILLIAMS, II

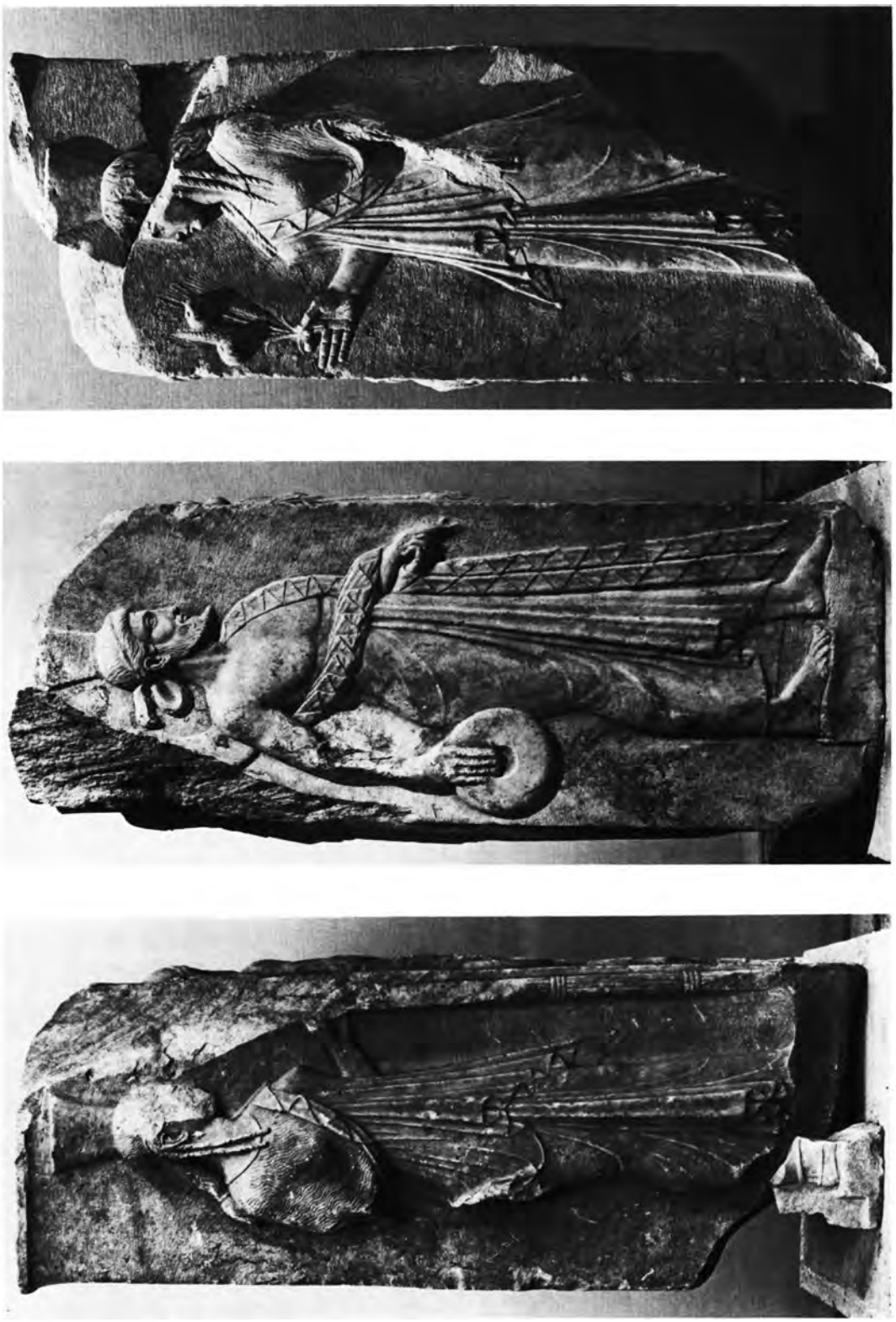

Corinth: a-c) Rectangular base.

Phlius: a) Cavea of the theater, from W. b) Site from NW., at the end of the season.

WILLIAM R. BIERS

Nemea: a) "Rainbow Ware" bowl. b) Bronze dagger. c) Altar of Zeus from E. d) Kiln complex in section N17, from N. e) Bronze horse. f) Stadium trench, from N., seating in background, blocks of starting line in foreground.

STEPHEN G. MILLER

Argos: a) Aphrodision. Le portique archaïque, vu du NE. b) L'escalier de l'Haliaia et l'Odéon, du SE. c) L'escalier de l'Haliaia et le péribole N de l'Aphrodision, du NE.

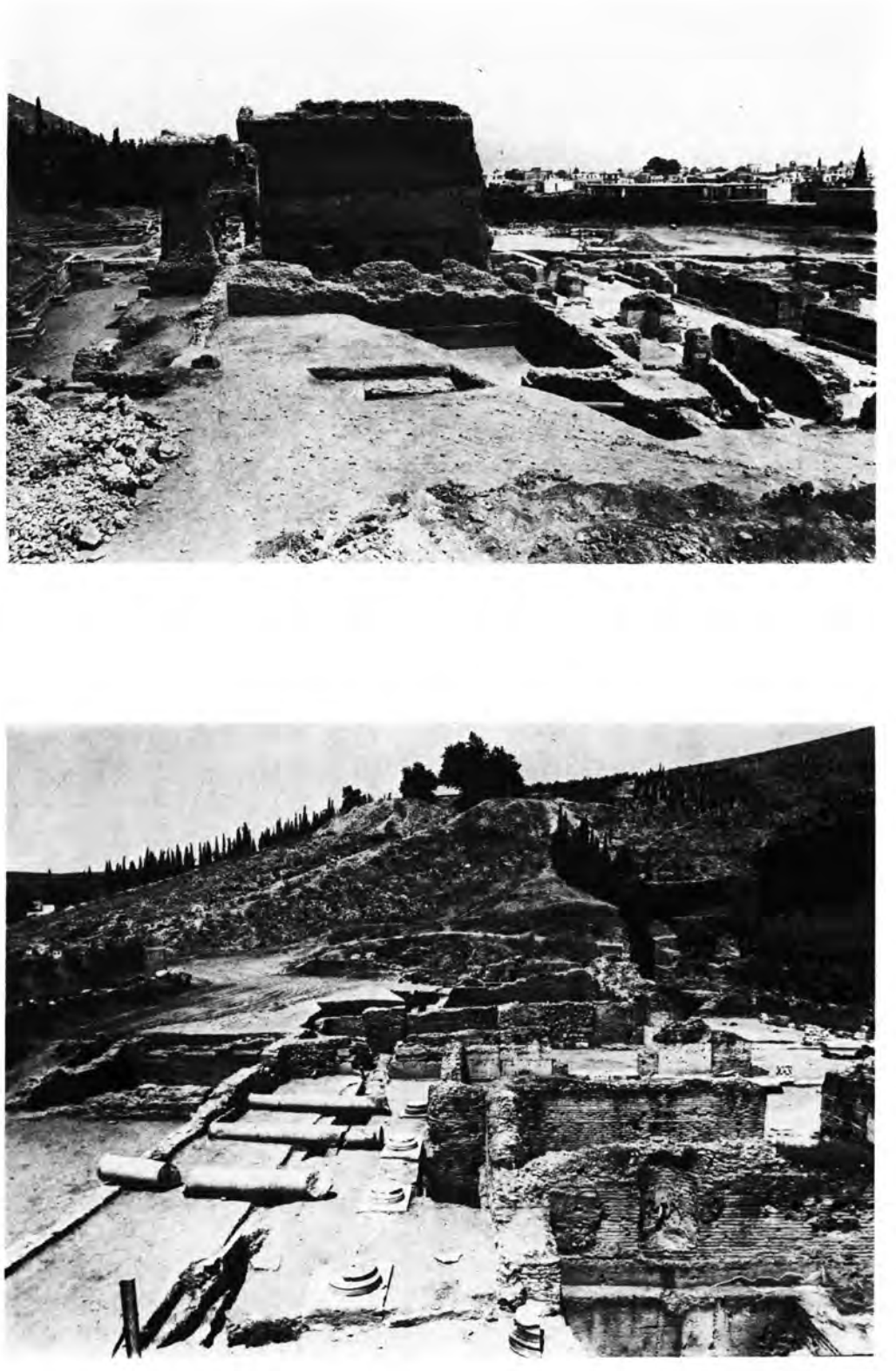

Argos. Thermes A: a) Extrémité O, vue du S. b) Stoa S, vue de l'E.

Halieis (Porto Cheli). Pronaos of temple (upper left), Altar (center), Altar House and north side of Propylon (lower right).

MICHAEL H. JAMESON

Franchthi Cave: a) F/A (So.) Balk. Burial 48 *Fr* from NW. b) Miniature footed bowl of marble from burial 48 *Fr*. c) Anthropomorphic amulet of stone from Paralia 05NE. d) Looking northwestward to Paralia from near the mouth of the cave. e) Aerial view of Paralia (after the removal of Wall 2) showing, from left to right, Squares Q5,05 and L5. North is toward the upper right of the photograph.

T.W. JACOBSEN

Franchthi Cave: a) Rear of cave, looking SE. from "window" toward slump opening. b) View across Paralia toward Franchthi Cave, from NW. Note talus slope and "bench" where Neolithic occupation is concentrated.

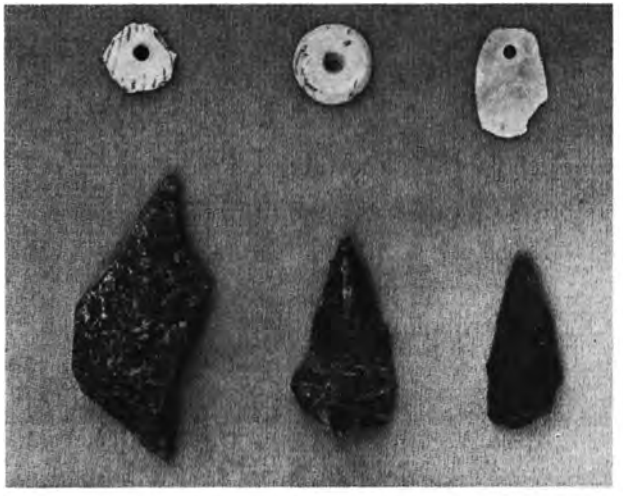

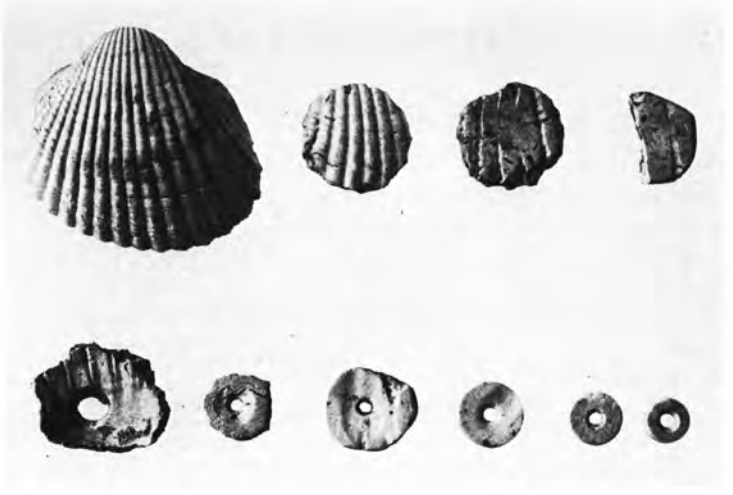

Franchthi Cave: a) Group of shell beads and flint drills from Paralia. b) Series of "blanks"and beads of cockle shell (Cerastoderma edule). c) Paralia, Square P5. Detail of surface with scatter of MN potsherds.

Σπάρτη. Οἰκόπεδον Κοκκονοῦ. Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς.

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Σπάρτη: α-γ) Οἰκόπεδον Κοκκονοῦ. Ἀκροκέραμοι καὶ πηλίνη διακοσμητικὴ πλάξ. δ) Οἰκόπεδον Λαφογιάννη. Πήλινον ἀνάγλυφον Ἡρακλέους.

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Σπάρτη. Οἰκόπεδον Καλατζῆ: α-στ) Εὑρήματα ἐκ τοῦ ἀποθέτου.

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Σπάρτη. Οἰκόπεδον Κιρκίρη: α-γ) Λεπτομέρειαι τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ ὁ κεντρικὸς πίναξ αὐτοῦ.

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Σπάρτη. Οἰκόπεδον Κουτσόγεωργα: α) Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς. β-ε) Εὑρήματα ἐκ τοῦ ἑλληνιστικοῦ τάφου.

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

α-β) Σπάρτη. Οἰκόπεδον Χατζῆ. Πήλινα ἀνάγλυφα ἐκ τοῦ ἀποθέτου. γ) Γύθειον. Οἰκόπεδον Οἰκονομάκου. Κεφαλὴ ἑλληνιστικοῦ εἰδωλίου.

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Συκέα. Μυκηναϊκὸς τάφος: α-ε) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Μαντίνεια: α-γ) Τοῖχοι τοῦ τομέως Α καὶ λύχνοι ἐξ αὐτοῦ. δ) Δεῖγμα τοίχου τοῦ τομέως Β.

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

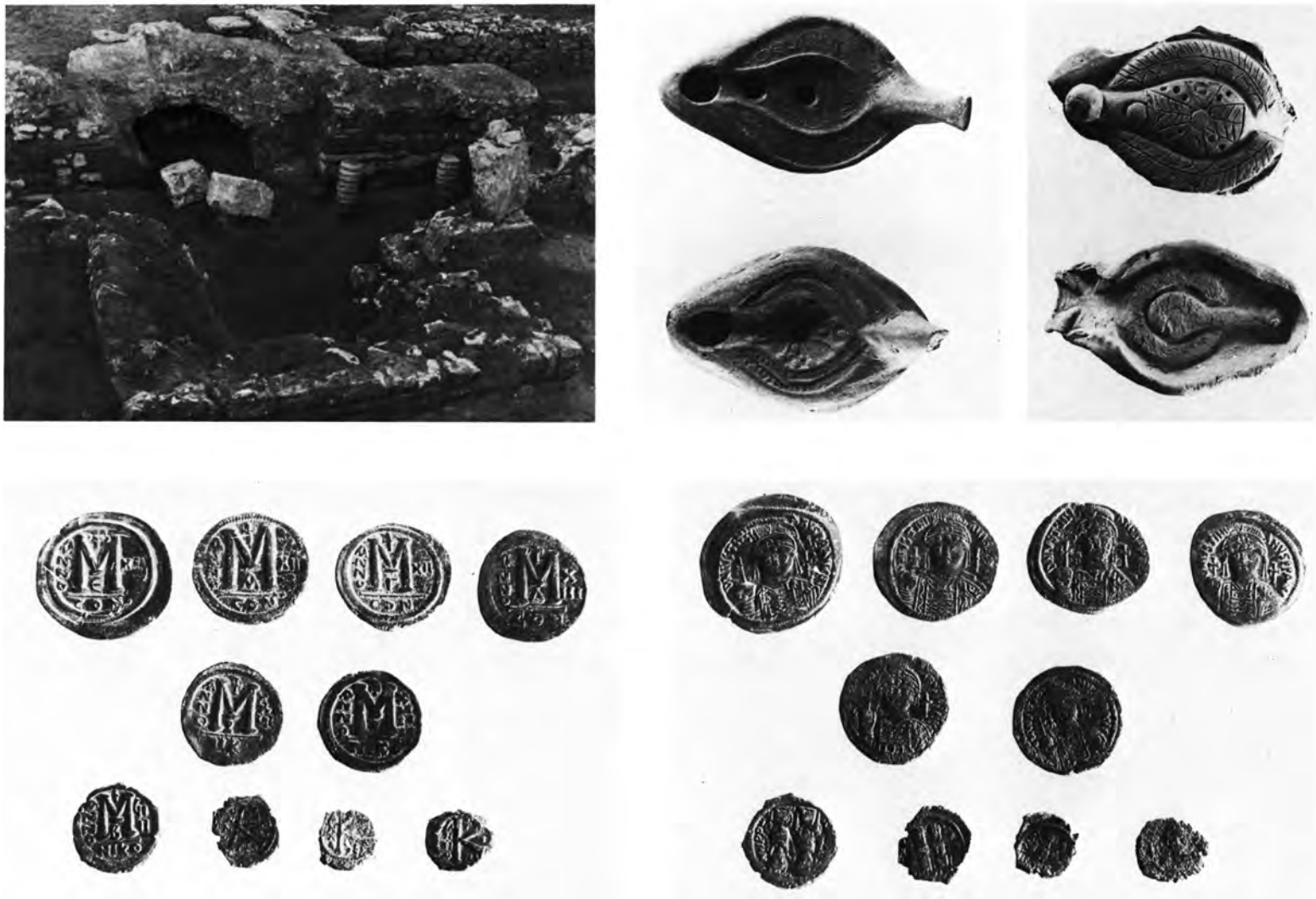

Μαντίνεια: α-ε) Ρωμαϊκὸν λουτρὸν καὶ εὑρήματα ἐκ τοῦ τομέως Γ.

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Μαντίνεια: α-ε) Εὑρήματα ἐκ τοῦ τομέως Γ.

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

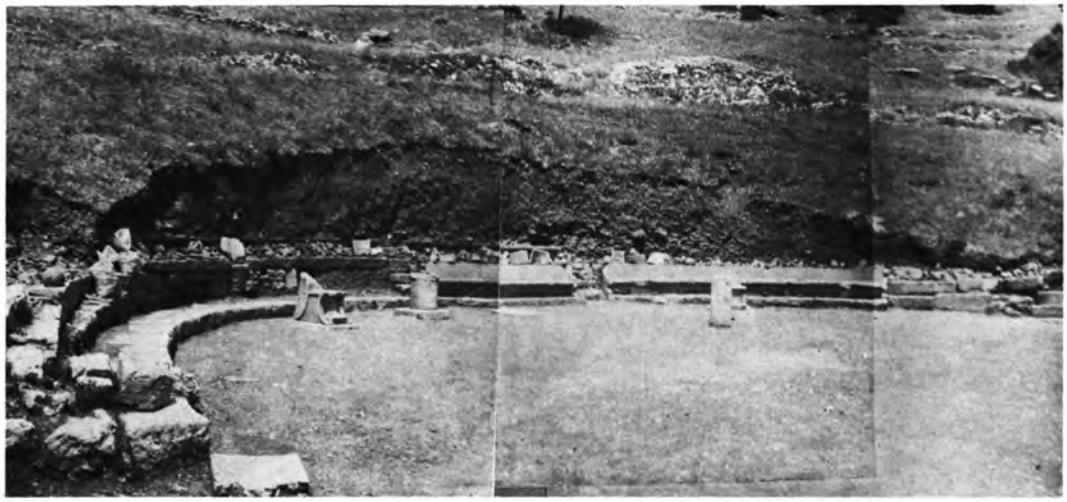

Ὀρχομενός. Ἀρχαῖον θέατρον: α-β) Διαμόρφωσις χώρου καὶ βωμὸς Ὁμονοίας.

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Sparta. Menelaion: a) General view of "Dawkins' House" from the W., after cleaning. b) "Dawkins' House" from SE., to show terrace. c) Part of building on north edge of plateau from NW.

H. W. CATLING

Sparta. Menelaion: a) Steep staircase connecting upper and lower terrace. b) General view of "Dawkins House" from the N.

H. W. CATLING

Sparta Menelaion: a) LH IIIA1 crater (P. 787). b) LH IIIA1 goblet (P. 724). c) LM Ib vase fragments (P. 942).
d) Terracotta female figurine of Minoan type (SF 53). e) Fragment of LH IIA Palacestyle jar (P. 804).
f) Fragment of LM Ib rhyton. g) Head of Hellenistic terracotta statuette.

H. W. CATLING

Laconia. Ayios Stephanos: a) E. area and sector. Skeleton from S. and above. b) N. area, E. sector. Infant cist grave from E.

Μεσσηνία: α) Μουσεῖο Καλαμάτας. Χάλκινος καθρέφτης ἀπὸ τὸ Βόλιμο Μεσσηνίας. β-δ) Ἀγγεῖα τῆς ΥΕ ΙΙΙΑ-Β περιόδου ἀπὸ τὸ θολωτὸ τάφο Δάρα.

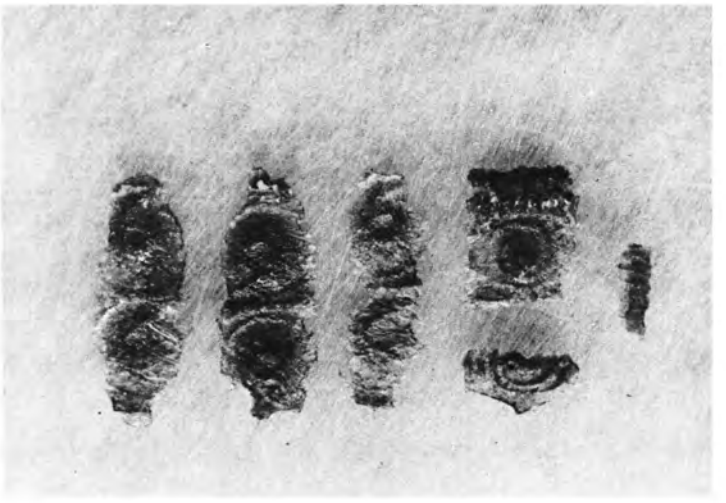

Μεσσηνία: α-δ) Εὑρήματα ἀπὸ τὸ θολωτὸ τάφο Δάρα.

Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ

Χώρα Τριφυλίας. Ἀδαμέικα: α-β) Εὑρήματα ἀπὸ τοὺς τάφους I καὶ II. γ-δ) Οἱ τάφοι.

ΛΑΖ. ΚΟΛΩΝΑΣ

Χώρα Τριφυλίας: α-δ) Ἀδαμέικα. Εὑρήματα ἀπὸ τοὺς τάφους Ι, ΙΙ, ΙΙΙ καὶ IV καὶ ὁ τάφος ΙΙΙ. ε) Γαργαλιάνοι. Πηγάδια. Οἱ δύο μυκηναϊκοὶ πίθοι *in situ*.

Χώρα Τριφυλίας: α-γ) Ρωμανοῦ. Εὑρήματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ Ἁγίας Τριάδας. δ, στ) Βίκλιζα. Χάλκινος καθρέφτης. ε) Κάλιαρη. Κεφάλι μὲ κορινθιακὸ κράνος.

ΑΓΓ. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ

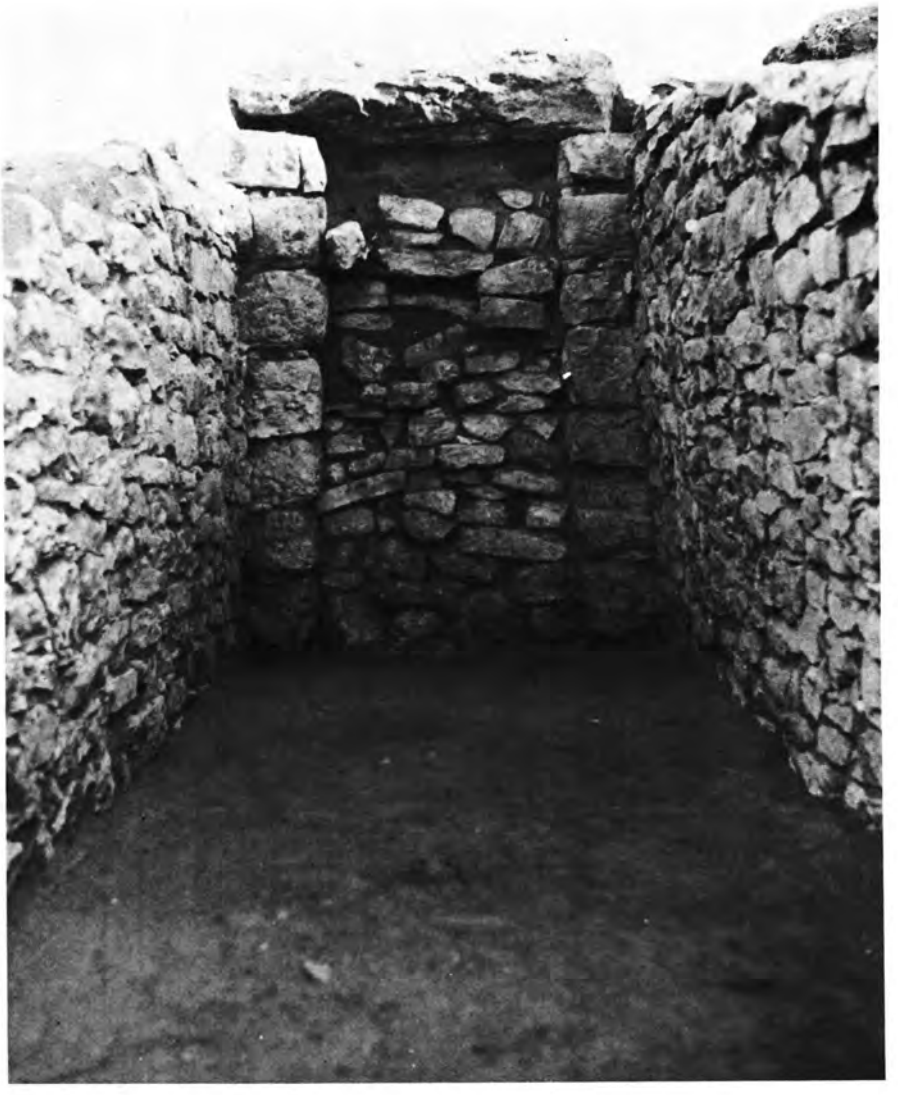

Nichoria: a) The tholos-stomion seen from the dromos. b) LH I-II Vapheio cup. c) LH I-II squat jug.

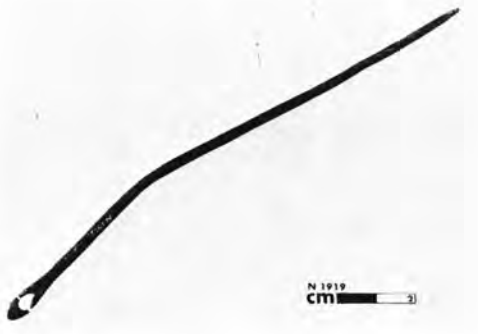

Nichoria: a) Bird's eye view of Area III. b) Bronze casting drips from Unit III-4. c) Bronze needle from Unit III-4. d) Dark Age skyphos fragment.

W. A. McDONALD-R. J. HOWELL

Nichoria: a) Bird's eye view of Area IV. b) Iron knife blade from Unit IV-1. c) Bronze shield boss from Unit IV-1. d) Skyphos from Unit IV-1.

W. A. McDONALD-R. J. HOWELL

Nichoria: a) Unit IV-3 from the S. b) Bronze pin. c) Bronze animal figurine from Unit IV-5. d) Bird's eye view of Unit IV-2.

W. A. McDONALD-R. J. HOWELL

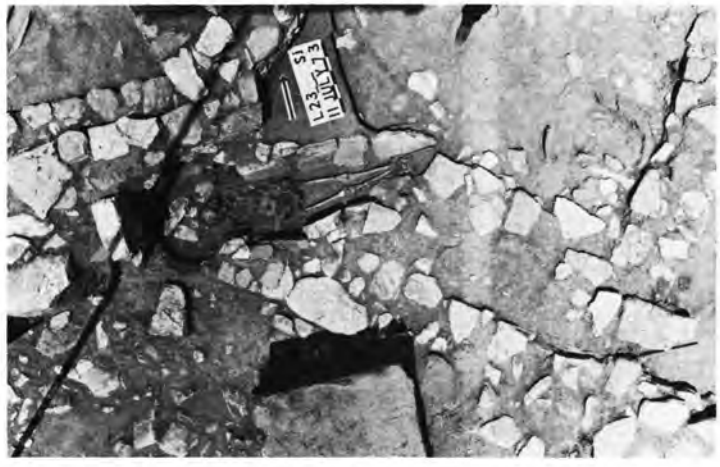

Nichoria: a) Bird's eye view of female burial. b) Bird's eye view of Unit IV-6. c) Fragment of a pilgrim flask from Unit IV-6. d) Bronze pin.

W. A. McDONALD-R. J. HOWELL

Nichoria: a) Bird's eye view of Unit IV-9. b) Bronze dress pin. c) Fragment of a neck amphora. d) Stone tumble and possible Mycenaean wall near the edge of the ravine.

W. A. McDONALD-R. J. HOWELL

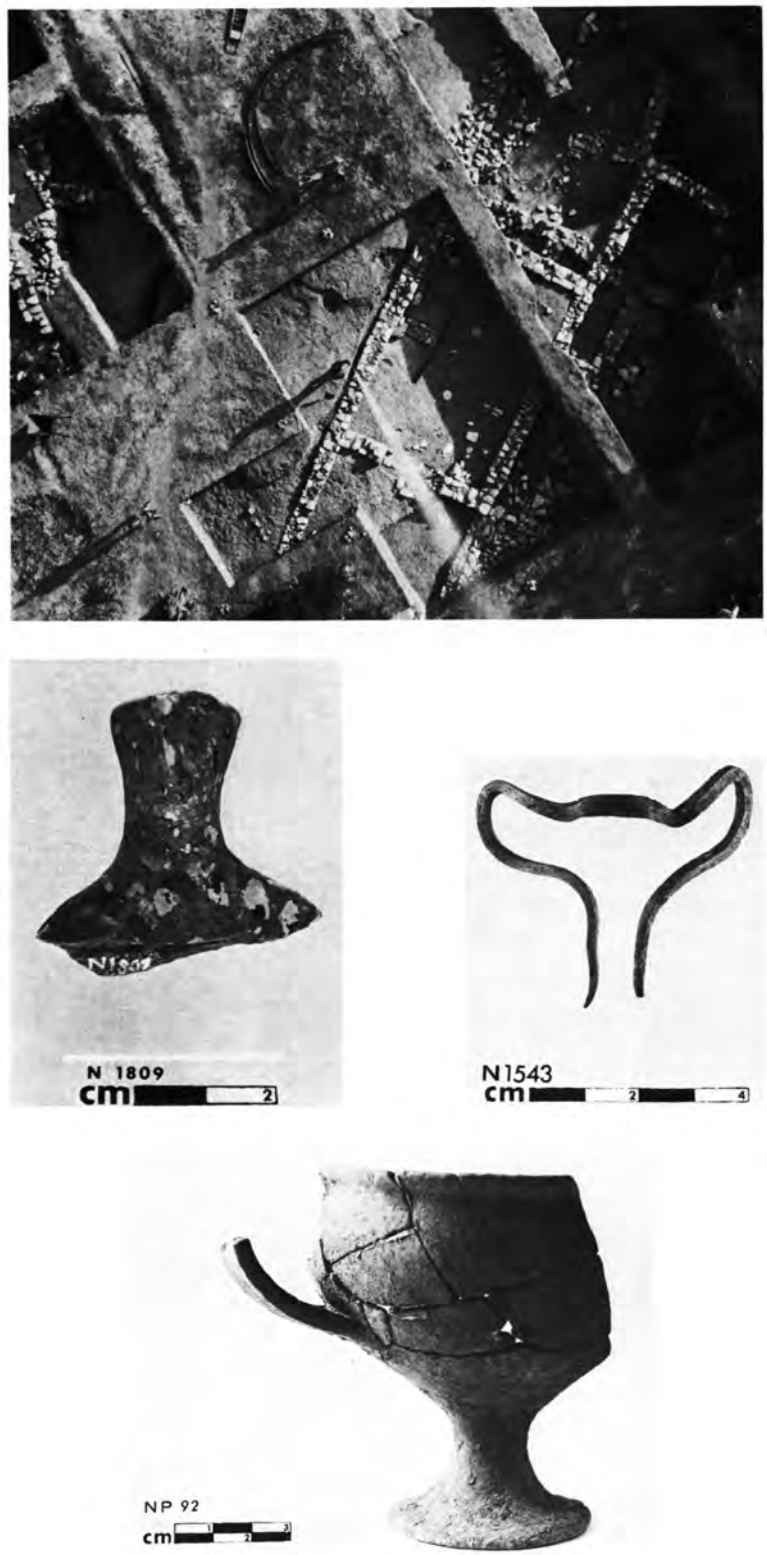

Nichoria: a) Bird's eye view of Unit IV-4. b) Female figurine fragment from Unit IV-4. c) Bronze hair ornament (?). d) Fragment of plain goblet.

W. A. McDONALD-R. J. HOWELL

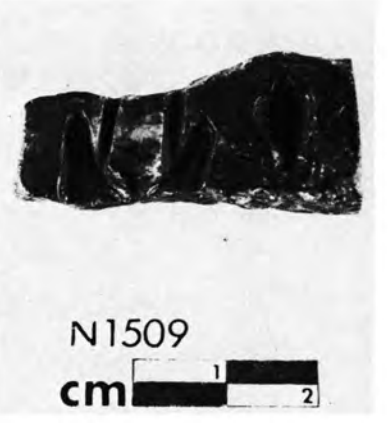

Nichoria: a) Bird's eye view of hearths. b) Steatite jewel mould. c) Female figurine-terracotta, back view. d) Head of animal figurine-terracotta.

Μουσεῖον Ὀλυμπίας: α) Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ ἀπὸ τὸ Σιμόπουλο Ἠλείας. β, δ) Χάλκινο κορινθιακὸ κράνος ἀπὸ τὸν Ἀλφειό. γ, ε) Χάλκινο δαχτυλίδι ἀπὸ τὴ Σκιλλουντία καὶ ἐκμαγεῖο αὐτοῦ.

Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ

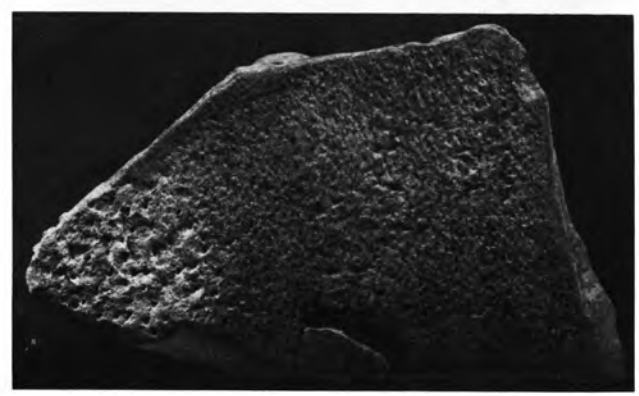

Μουσεῖο Ὀλυμπίας: α, γ) Λ. 68. Πειρίθους Κ. Τὸ ἱμάτιο μεταξὺ τῶν γονάτων καὶ ὁ δεξιὸς μηρὸς μὲ τὰ νέα θραύσματα. β, δ) Λ. 53. Καθιστὸς νέος Ε καὶ ἡ κάτω πλευρὰ τῆς πλίνθου του μὲ τὰ νέα θραύσματα.

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ-ΙΣΜ. ΤΡΙΑΝΤΗ

Μουσεῖο Ὀλυμπίας: α) Ὁ Ἀντίνοος Λ. 104 μὲ τὰ νέα θραύσματα. β) Τὸ γυναικεῖο ἄγαλμα Λ. 169 μετὰ τὶς νέες συγκολλήσεις. γ) Ἡ Ἀγριππίνα ἡ νεώτερη Λ. 143 μετὰ τὶς νέες συγκολλήσεις.

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ-ΙΣΜ. ΤΡΙΑΝΤΗ

Ἠλεία: α, γ) Σαμικό. Εὑρήματα ἀπὸ τὸν τάφο Ἑλληνικοῦ. β, δ-η) Χάβαρι. Εὑρήματα ἀπὸ τὸν τάφο Πλατανιᾶς.

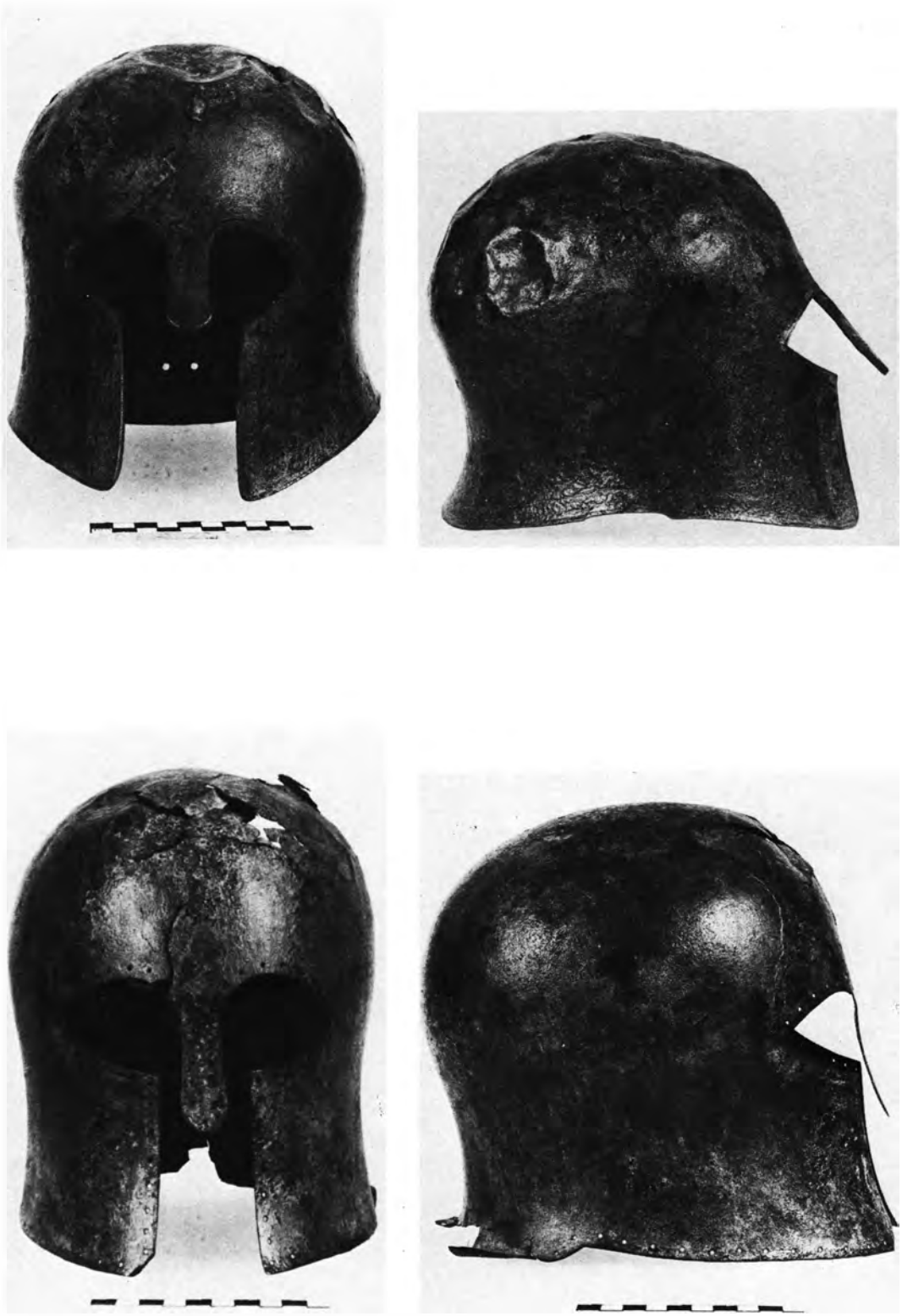

'Ολυμπία: α-δ) Χάλκινα κορινθιακὰ κράνη ἀπὸ τὴν κοίτη τοῦ 'Αλφειοῦ.

ΑΓΓ. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ

Ὀλυμπία: α-β) Τμήματα κράνους καὶ κνημίδας ἀπὸ τὴν κοίτη τοῦ Ἀλφειοῦ. γ, ε) Ἐνεπίγραφο κράνος καὶ πόδι τρίποδα ἀπὸ τὴν κοίτη τοῦ Κλαδέου. δ) Χάλκινο ἀλογάκι ἀπὸ τὴν Ἄλτη. στ) Ἀρτόσχημα ἀγγεῖα ἀπὸ τὴ θέση Τρανηλάκα.

ΑΓΓ. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ

Πάτραι: α-β) Ὁδὸς Κωνσταντινουπόλεως 81 καὶ Παξῶν. Σαρκοφάγος καὶ ἐσωτερικὸν ὑπογείου τάφου. γ-ε) Ὁδὸς Ἁγίου Νικολάου 63. Κρηπίδωμα ταφικοῦ μνημείου καὶ εἰδώλιον Ἀφροδίτης.

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι: α, γ-στ) Ὁδὸς Κανάρη 54 καὶ Κορίνθου. Δεξαμενὴ βορείου οἰκίας καὶ εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.
β) Ὁδὸς Κανακάρη 113-117. Ταφικὴ κατασκευή.

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

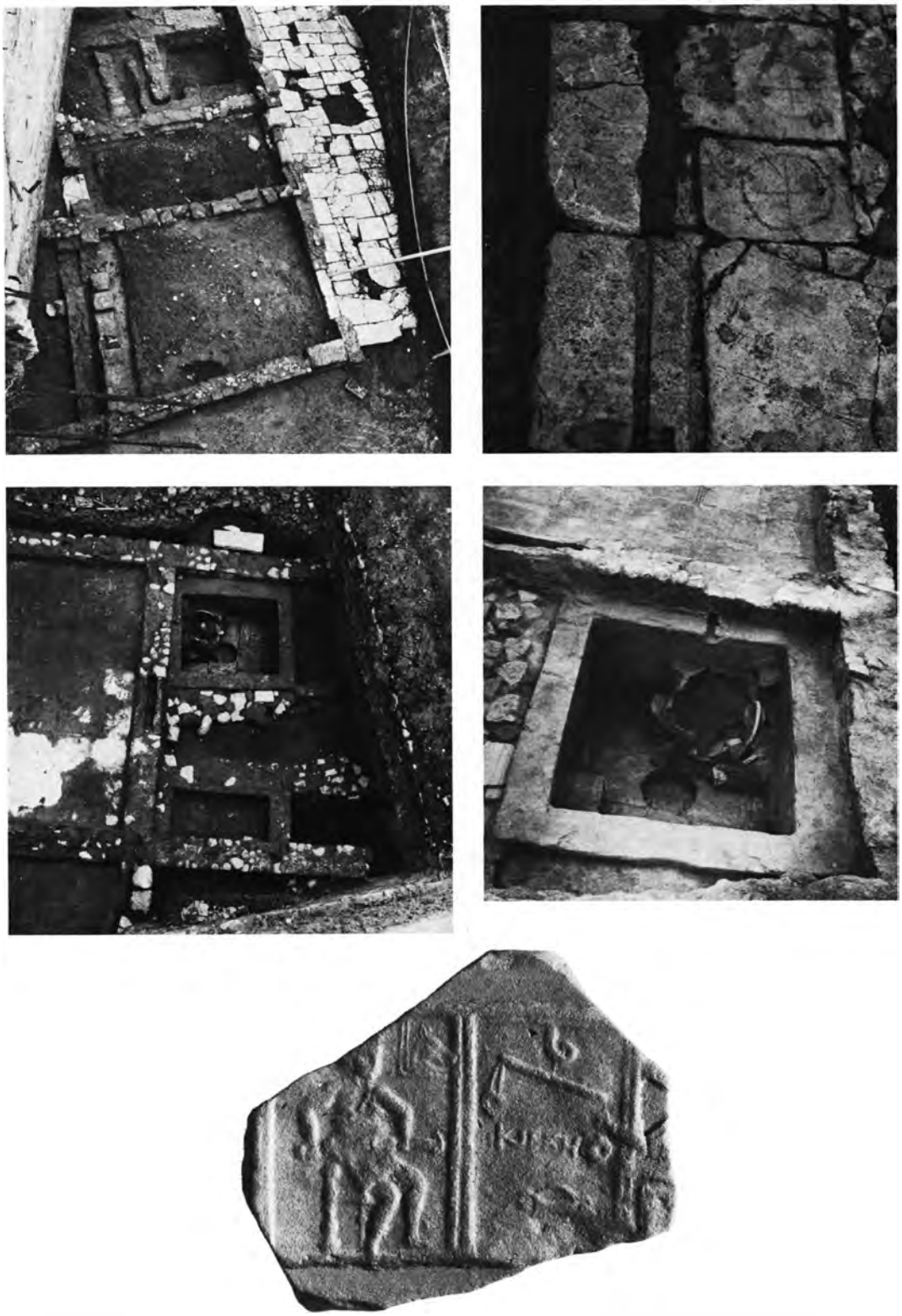

Πάτραι: α-β) Ὁδὸς Κανάρη 62 καὶ Κανακάρη. Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Ν. καὶ λεπτομέρεια τῆς ρωμαϊκῆς ὁδοῦ. γ-δ) Ὁδὸς Γ. Ὀλυμπίου 16. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ρωμαϊκὸς ληνός. ε) Ὁδὸς Κουμανιώτου 30-32. Τμῆμα χείλους πινακίου.

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι: α) Ὁδὸς Παναχαϊκοῦ 8. Ψηφιδωτὸν ρωμαϊκῆς οἰκίας. β-γ) Πλατεῖα Ψηλαλωνιῶν 28. Ταφικὸν συγκρότημα καὶ λύχνοι ἐκ τῶν τάφων.

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

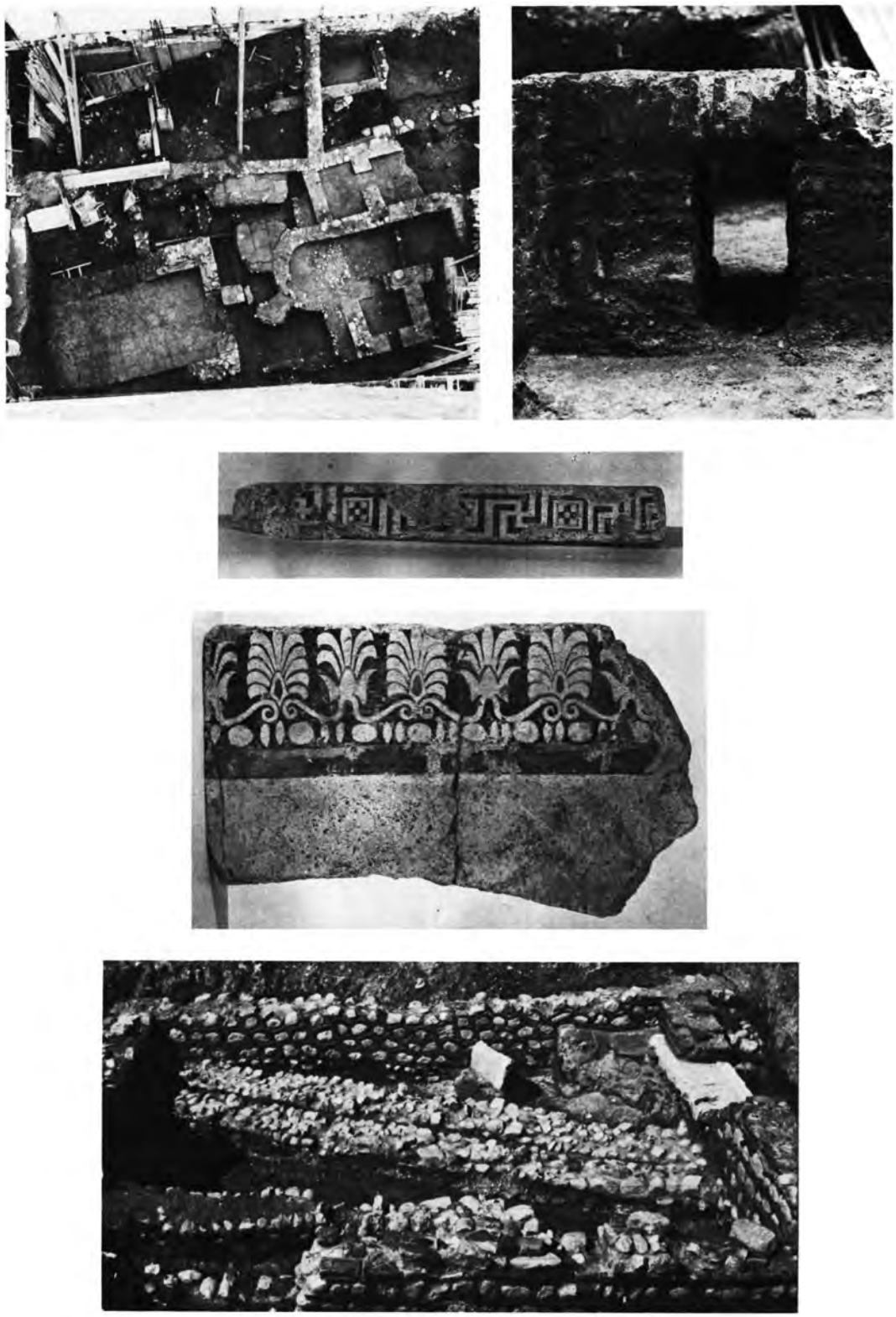

Πάτραι: α-β) Ὁδὸς Χαραλάμπη 75-77. Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἄνοιγμα μεταξὺ τῶν χώρων τοῦ ἀψιδωτοῦ κτηρίου. γ-δ) Ὁδὸς Χαραλάμπη 75-77. Κορινθιακὴ κέραμος. ε) Συνοικισμὸς Ἁγίου Γεωργίου Λάγγουρα. Ὁδὸς Σάμου. Ρωμαϊκὸν κτήριον.

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Πάτραι: α-β) Ὁδὸς Ἀσημ. Φωτήλα 9-11. Κτιστοὶ τάφοι καὶ οἰνοχόη. γ) Ὁδὸς Παπαφλέσσα καὶ Μπεν. Ρούφου 2. Λύχνος. δ) Ὁδὸς Κανάρη 46. Ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐκ ΝΔ.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

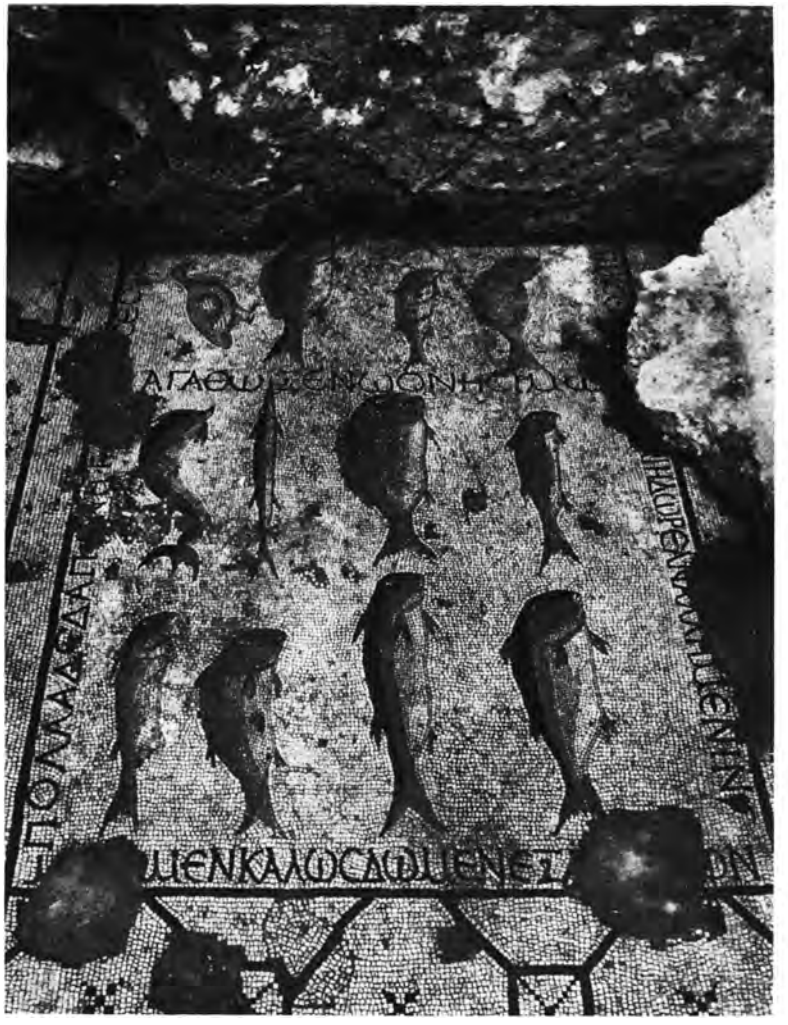

Πάτραι. Ὁδὸς Κανάρη 46: α) Λεπτομέρεια τοῦ ψηφιδωτοῦ. β-γ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Γούναρη 66-72: α-β) Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἐκ ΝΔ. καὶ τὸ βόρειο τμῆμα της ἀπὸ Δ. γ) Λείψανα ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

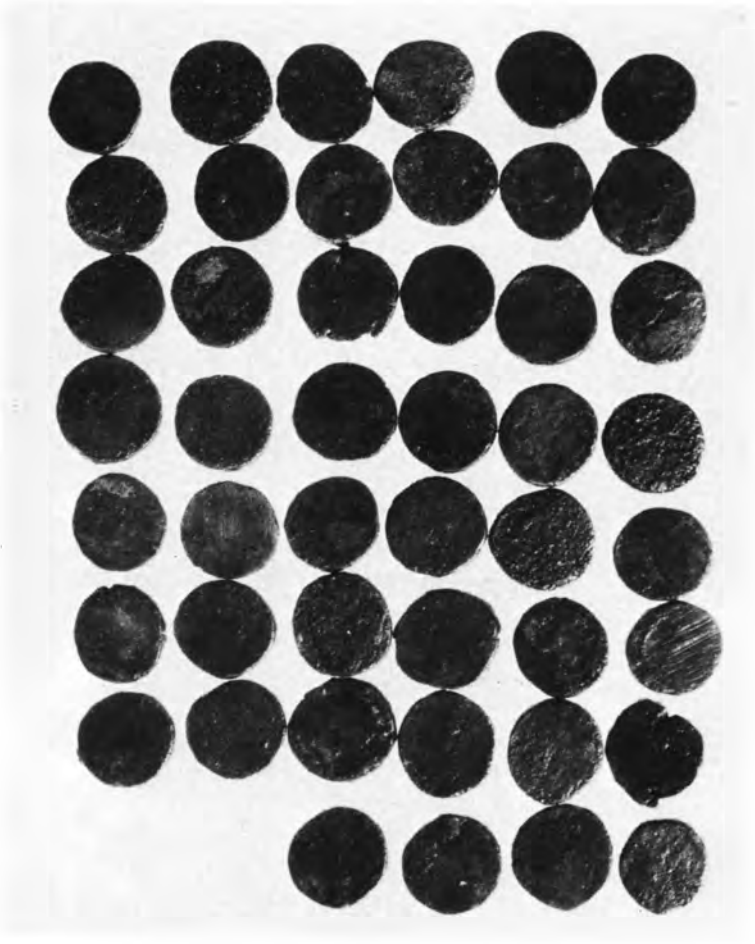

Πάτραι. Ὁδὸς Γούναρη 66-72: α-γ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

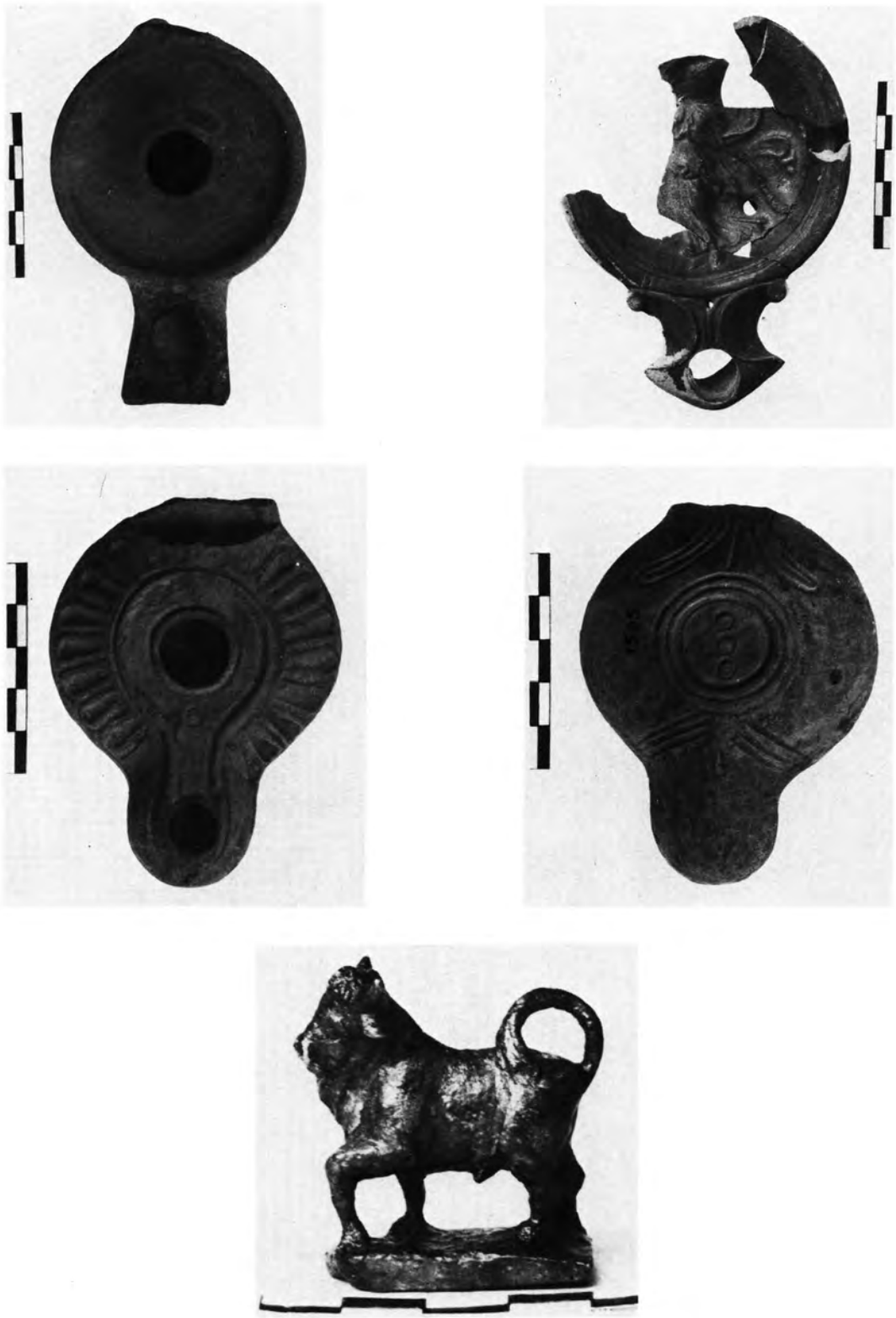

Πάτραι. Ὁδός Γούναρη 66-72: α-ε) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Νικήτα 26-30: α-β) Λεπτομέρεια ἀγωγοῦ καὶ τμῆμα τῆς δυτικῆς παροδίου οἰκίας. γ) Ἀνδρικὴ προτομή.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Νικήτα 26-30: α-β) Κορμοὶ ἀγαλμάτων Ἀφροδίτης (;) καὶ Ἑρμοῦ.

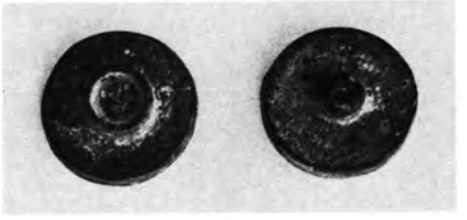

Πάτραι: α-γ) Ὁδὸς Νικήτα 26-30. Λύχνοι καὶ δικαστικαὶ ψῆφοι. δ) Ὁδὸς Κορίνθου καὶ Μιαούλη 52-54. Κιονόκρανον ἡμικίονος.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Κολοκοτρώνη 29-35: α-ε) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Πάτραι. Ὁδὸς Κολοκοτρώνη 29-35: α-ε) Ἀγγεῖα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

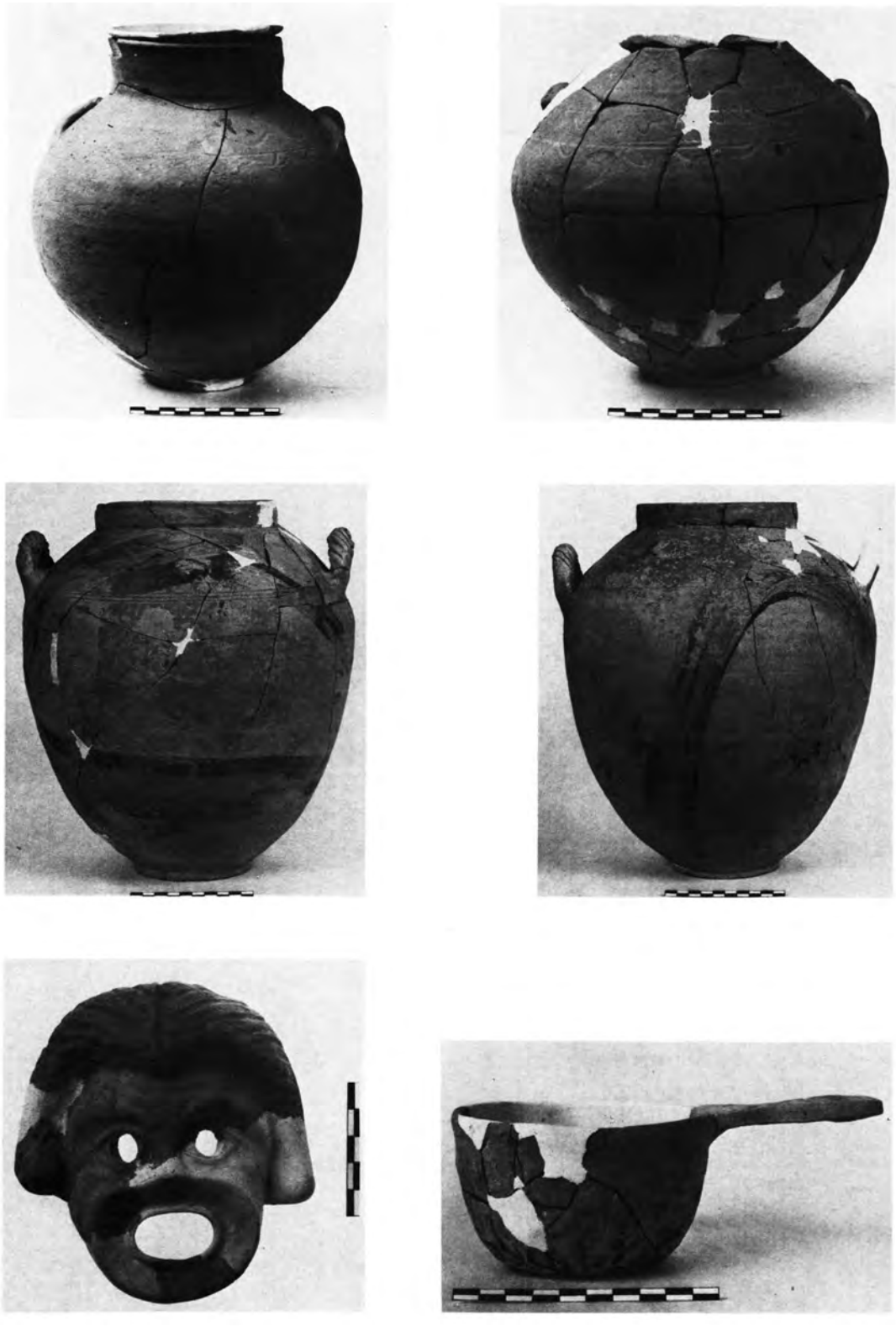

Πάτραι. Ὁδὸς Κολοκοτρώνη 29-35: α-στ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτραι: α) Ὁδὸς Παντοκράτορος καὶ Μπουκαούρη 42-44. Κτιστοὶ ἀγωγοὶ ἐκ Ν. β) Ὁδὸς Βασιλειάδου 2 καὶ Παπαφλέσσα. Ἀναλημματικὸς τοῖχος ἐκ Β. γ-ε) Ὁδὸς Κωνσταντινουπόλεως 82, Στρατοκλέους καὶ Καρόλου. Θεμέλια ταφικοῦ κτίσματος, τμῆμα ταφικοῦ περιβόλου καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

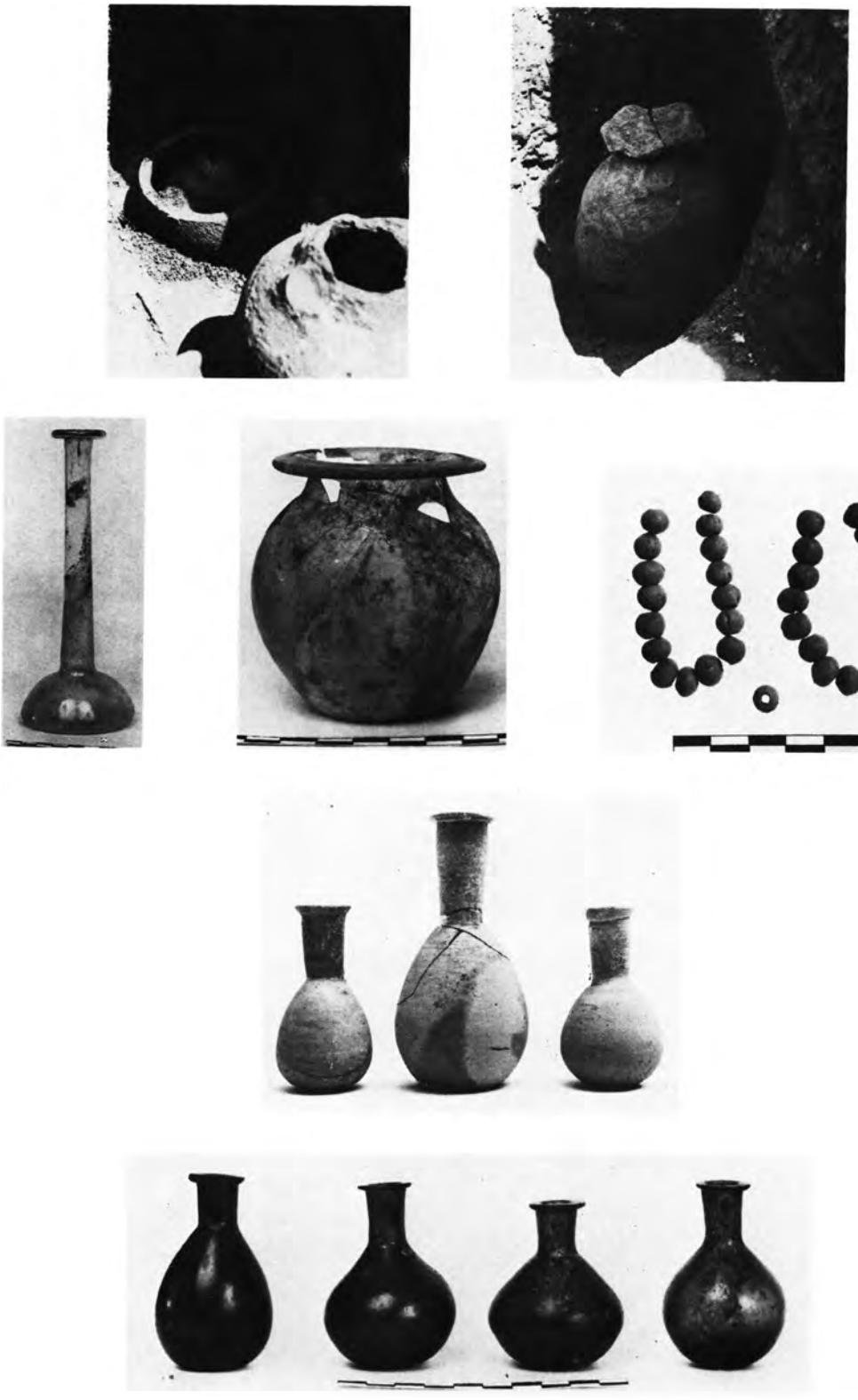

Πάτραι. Ὁδὸς Κωνσταντινουπόλεως 82, Στρατοκλέους καὶ Καρόλου: α-β) Ἀμφορεὺς περιέχων τεφροδόχον κάλπην. γ-ζ) Εὑρήματα ἐκ τῶν τάφων.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Κωνσταντινουπόλεως 82, Στρατοκλέους καὶ Καρόλου: α-δ) Εὑρήματα ἐκ τοῦ τάφου 7.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

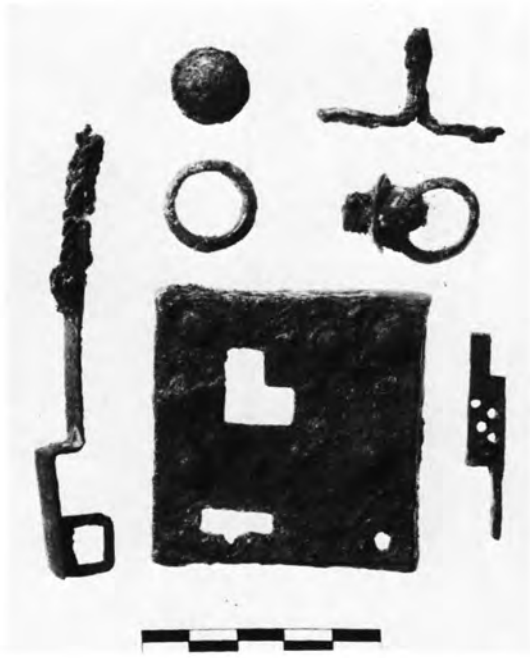

Πάτραι. Ὁδὸς Κωνσταντινουπόλεως 82, Στρατοκλέους καὶ Καρόλου: α-ε) Εὑρήματα ἐκ τῆς σαρκοφάγου.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτραι: α-β) Ὁδὸς Ἁγίου Δημητρίου 90. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἐκ Ν. καὶ τμῆμα ἰωνικοῦ κιονοκράνου. γ-δ) Ὁδὸς Σταμ. Βουλγάρεως 14. Λεπτομέρεια δεξαμενῆς καὶ ἀγνῦθες.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Κανάρη 60 καὶ Κανακάρη: α) Πλακόστρωτος ὁδὸς καὶ παρόδιοι οἰκίαι ἐκ Β. β-στ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτραι: α-β) Ὁδὸς Καραϊσκάκη 90. Ὁ μακρὸς τοῖχος καὶ τὸ πρὸς ΒΔ. ἄκρον αὐτοῦ. γ-ε) Ὁδὸς Σατωβριάνδου 53-55. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἐκ Δ., λεπτομέρεια τοίχου καὶ ὁ τάφος 2.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

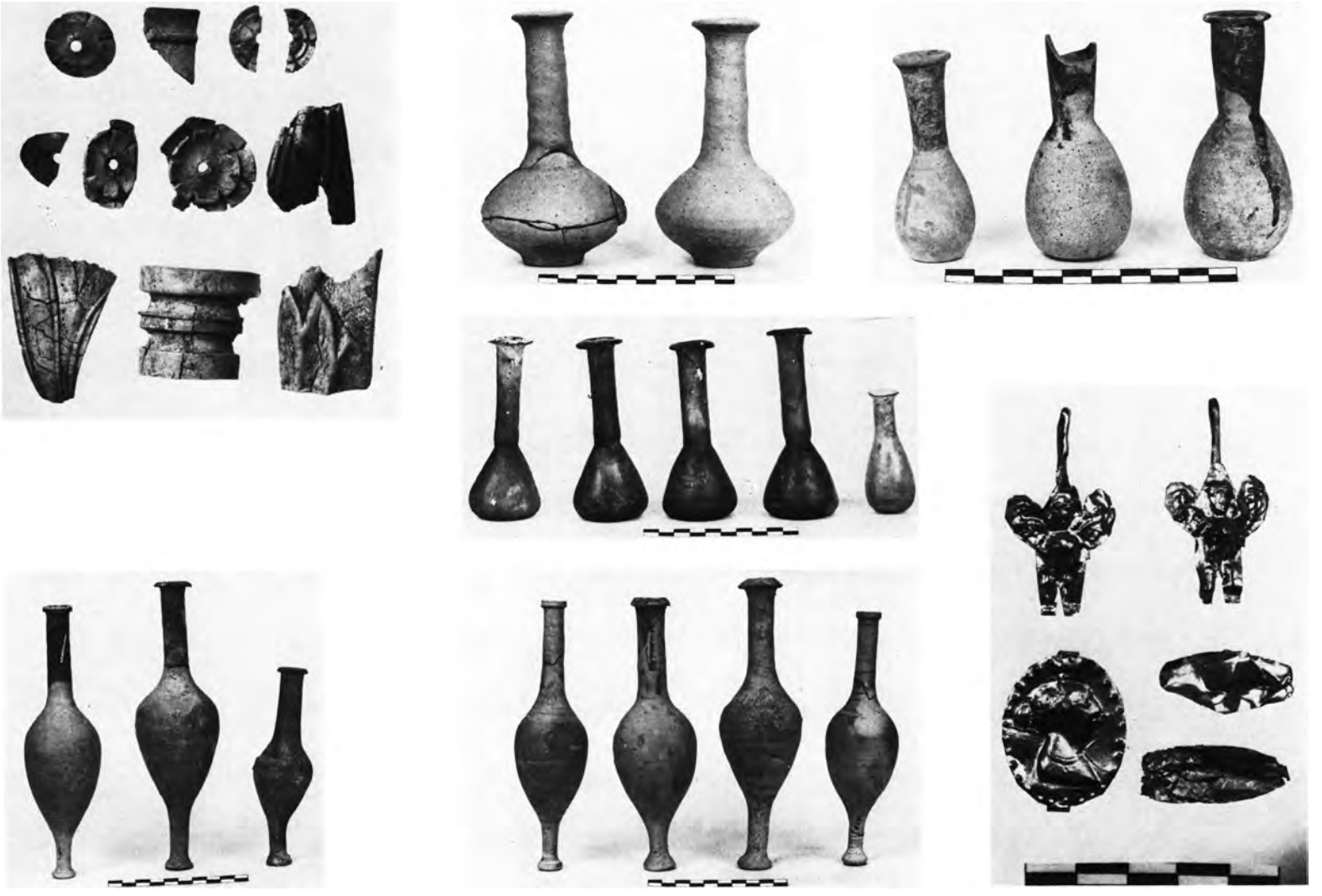

Πάτραι. Ὁδὸς Σατωβριάνδου 53-55: α-ζ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτραι: α-β) Ὁδὸς Κορίνθου 246. Πλατεῖα Γεωργίου Α΄. Τάφος 2. γ) Ὁδὸς Ἠλείας 28 καὶ πλατεῖα Ὁμονοίας. Λείψανα δεξαμενῆς. δ-στ) Ὁδὸς Παναχαϊκοῦ 4-6. Συστὰς τάφων, ταφικὸς περίβολος καὶ ἄποψις τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τῆς ἀνασκαφῆς.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτραι: α-γ) Ὁδὸς Πουκεβίλ 17. Ἄποψις τοῦ νοτιοανατολικοῦ μέρους τῆς ἀνασκαφῆς ἐκ ΝΔ. καὶ ἀγγεῖα ἐξ αὐτῆς. δ-στ) Ὁδὸς Γ. Ὀλυμπίου 54 καὶ Μπεν. Ρούφου 26. Διακοσμητικὰ μυστρίσματα καὶ τμῆμα κίονος ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Αἴγιον: α-β) Ὁδὸς Παλαιολόγου. Ταφικοὶ πίθοι 1, 4 καὶ 4α ἀπὸ τὸ οἰκόπεδον Λουκοπούλου. γ) Ὁδὸς Παλαιολόγου. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ταφικοῦ πίθου 5 ἀπὸ τὸ οἰκόπεδον Διαμαντοπούλου. δ-ε) Ὁδὸς Ρήγα Φεραίου 34. Κιβωτιόσχημος τάφος καὶ ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς ἐξ αὐτοῦ.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

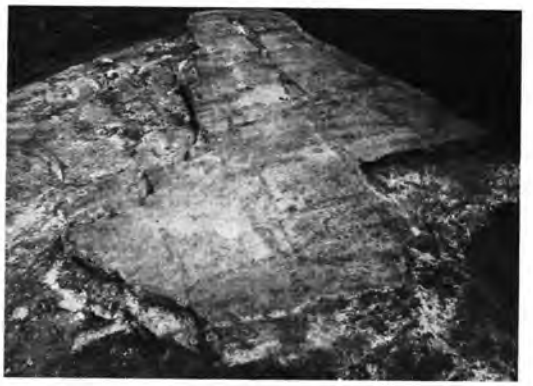

Αἴγιον. Πάροδος Κ. Θεοδώρου καὶ Μητροπόλεως: α-β) Δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν καὶ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἀπὸ τὸ οἰκόπεδον Σ. Διαμαντῆ.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Αἴγιον. Πάροδος Κ. Θεοδώρου καὶ Μητροπόλεως: α) Τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀπὸ τὸ οἰκόπεδον Σ. Διαμαντῆ. β-γ) Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ τὸ οἰκόπεδον Παπανικολάου.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

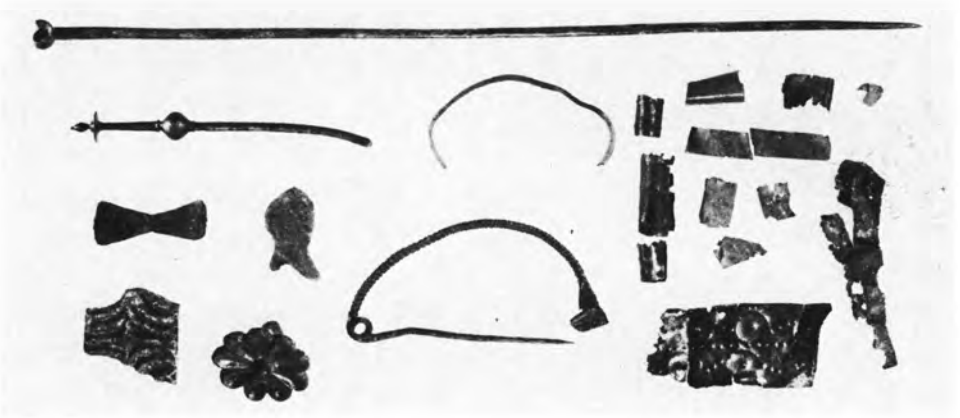

Ἄνω Μαζαράκι Ἀχαΐας: α-δ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Θέα Πατρῶν. Τσαπλανέικα: α) Κιβωτιόσχημος τάφος 1. β-γ) Τάφος 2 καὶ εὑρήματα ἐξ αὐτοῦ.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Κανακάρη 121: α) Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἐκ Δ. β). Ταφικὸν κτήριον 1. γ-στ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Κανακάρη 121: α) Τεφροδόχοι ἀμφορεῖς *in situ*. β) Ὁ τάφος VIII καὶ ἐπιτυμβία πλὰξ *in situ*. γ) Προσωπεῖον τραγωδίας. δ) Τμῆμα σαρκοφάγου. ε) Λύχνος. στ) Ταφικὸς βωμός.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Κορίνθου, Μιαούλη καὶ Τσαμαδοῦ. Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἐκ ΝΔ.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Κορίνθου, Μιαούλη καὶ Τσαμαδοῦ: α, γ) Τὸ κτήριον 1 καὶ ψηφιδωτὸν δάπεδον αὐτοῦ. β) Ἡ ὁδὸς 1 ἐκ ΒΑ.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Κορίνθου, Μιαούλη καὶ Τσαμαδοῦ: α) Ἀψιδωτὸς χῶρος τοῦ κτηρίου 6. β) Ἀρχιτεκτονικὸν μέλος. γ) Λύχνος. δ) Μολύβδινον ἐνεπίγραφον πλακίδιον.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Κανακάρη 122: α) Ταφικὰ κτίσματα. β) Καμαροσκεπεῖς τάφοι. γ-στ) Εὑρήματα ἐκ τῶν τάφων.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

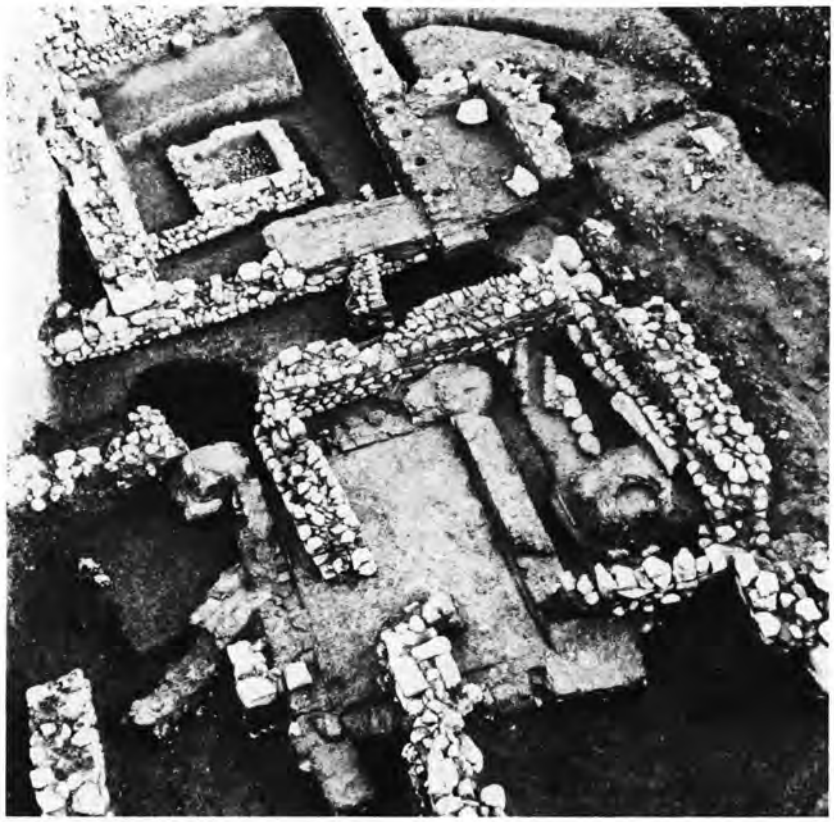

Πάτραι: α) Ὁδὸς Λόντου καὶ Παπαδιαμαντοπούλου. Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς. β) Ὁδὸς Καρόλου καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπιτυμβία πλάξ.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Πάτραι: α-γ) Ὁδὸς Κορίνθου 288 καὶ Κανάρη. Ὁ ρωμαϊκὸς δρόμος καὶ τὸ κατώφλι.
δ) Ὁδὸς Κανακάρη 139. Δάπεδο ἀπὸ ΒΔ.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Κανακάρη 139: α-β) Ἄποψη παλαιοχριστιανικοῦ κτιρίου ἀπὸ Ν. γ) Μαρμαροθετήματα νότιου κλίτους. δ) Στυλοβάτης καὶ ψηφιδωτὸ μεσαίου κλίτους.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Κανακάρη 139: α) Γυναικεῖο ἄγαλμα. β) Ἄποψη ἀνασκαφῆς ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου. γ-ε) Νότιος τοῖχος καὶ πεσσίσκοι νοτιοανατολικοῦ διαμερίσματος.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

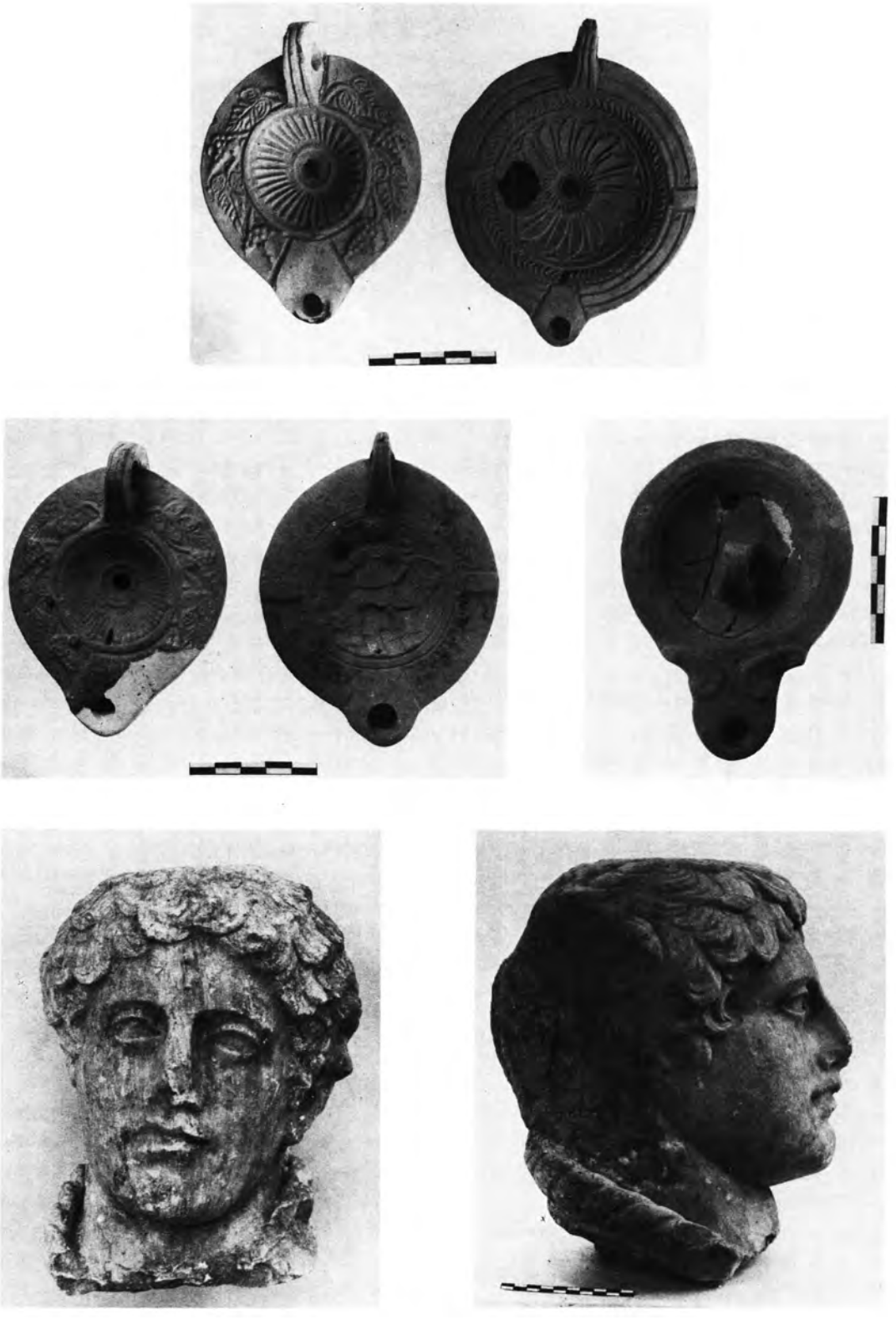

Πάτραι. Ὁδὸς Κανακάρη 139: α-γ) Λύχνοι. δ-ε) Ἀνδρικὸ κεφάλι.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτραι. Ὁδὸς Κανακάρη 123 καὶ Ἑρμοῦ 83: α-β) Προσόψεις κτισμάτων ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς πλευρᾶς δρόμου. γ) Λεπτομέρεια τοιχοδομίας. δ) Ἐπιτύμβια στήλη. ε) Παιδικὸ κεφάλι.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

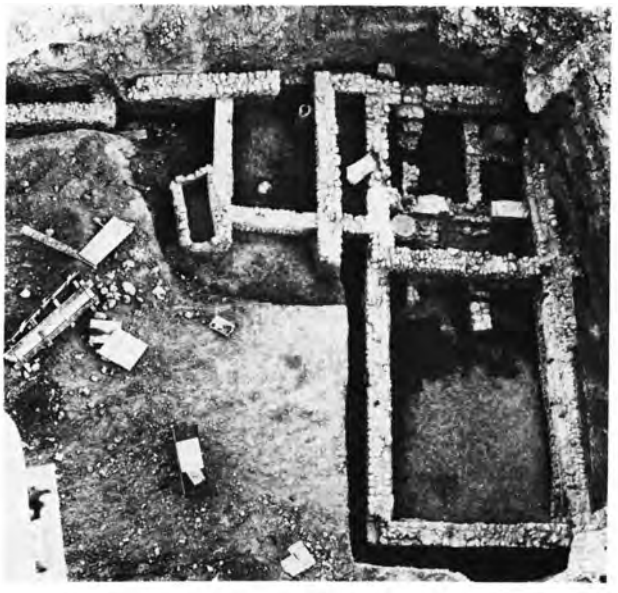

Πάτραι: α-β) Ὁδὸς Νοταρᾶ 9. Ἄποψη ἀνασκαφῆς ἀπὸ ΝΑ. καὶ ἀγαλμάτιο θεᾶς. γ) Ὁδὸς Ἐϋνάρδου 41 καὶ Μητροπολίτου Νεοφύτου. Ἄποψη ἀνασκαφῆς ἀπὸ ΒΔ. δ) Ὁδὸς Παντοκράτορος 49 καὶ Ἁγίου Δημητρίου. Λείψανα τάφων. ε) Ὁδὸς Παναχαϊκοῦ. Τμῆμα δαπέδου.

Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

α-δ) Ἄργος. Φρούριο Λάρισας. Ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους τοῦ μέσα κάστρου πρὶν καὶ κατὰ τὶς ἐργασίες.
ε) Δημητσάνα. Γενικὴ ἄποψη τῆς μονῆς Φιλοσόφου.

Ν. ΖΙΑΣ

Πάτραι: α-β) Φρούριο. Ἡ τάφρος τοῦ μέσα κάστρου μετὰ τὴν ἀποκάλυψη τῆς γέφυρας. γ-δ) Ὁδὸς Μπουκαούρη 5. Ὁ τοῖχος ἀπὸ ΒΔ. καὶ τμῆμα τοῦ τείχους ἀπὸ Α.

Ν. ΖΙΑΣ

α-γ) Ἄνω Λουσοί. Ὁ πύργος Πετμεζαίων πρὶν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες. δ-ε) Χλεμούτσι. Ἀνατολικὴ αἴθουσα τοῦ μέσα κάστρου κατὰ τὶς ἐργασίες.

Ν. ΖΙΑΣ

α) Ἀκροκόρινθος. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κάστρου κατὰ τὶς ἐργασίες. β-δ) Σικυών. Ἡ βασιλικὴ πρὶν καὶ μετὰ τὸν καθαρισμό.

Ν. ΖΙΑΣ

Ἀρχαία Κόρινθος. Οἰκόπεδο Γ. Δήμα: α) Κιονίσκος. β) Δάπεδο ρωμαϊκῶν χρόνων. γ) Ἡ στέρνα. δ) Σκάλα. ε) Ἀμφίγλυφο θωράκιο.

Ν. ΖΙΑΣ

α) Βυζίκι Γορτυνίας. Ὁ πύργος Στασινόπουλου ἀπὸ Ν. β) Γούμερο Ἠλείας. Ἡ ἁψίδα τοῦ Ἱεροῦ στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Τιμίου Προδρόμου. γ-δ) Φάρος Κροκεῶν Λακωνίας. Ὁ ναὸς πρὶν τὴν κατεδάφιση καὶ τοιχογραφίες τοῦ Ἱεροῦ.

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

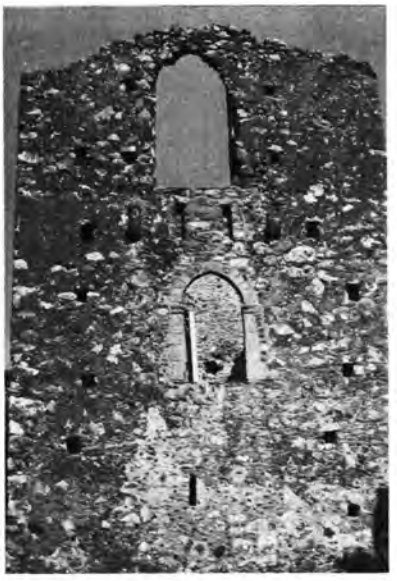

Μυστρᾶς. Συγκρότημα Ι: α) Χρυσὸ δαχτυλίδι. β) Τούρκικα νομίσματα. γ-ε) Δυτικὴ ὄψη τοῦ νότιου οἰκήματος πρίν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες καὶ ἡ ἐσωτερικὴ πλευρά της.

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

Μυστρᾶς. Συγκρότημα ΙΙ: α-β) Ἀνατολικὴ ὄψη πρὶν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες. γ-δ) Σπίτι τῆς δυτικῆς πλευρᾶς πρὶν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες.

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

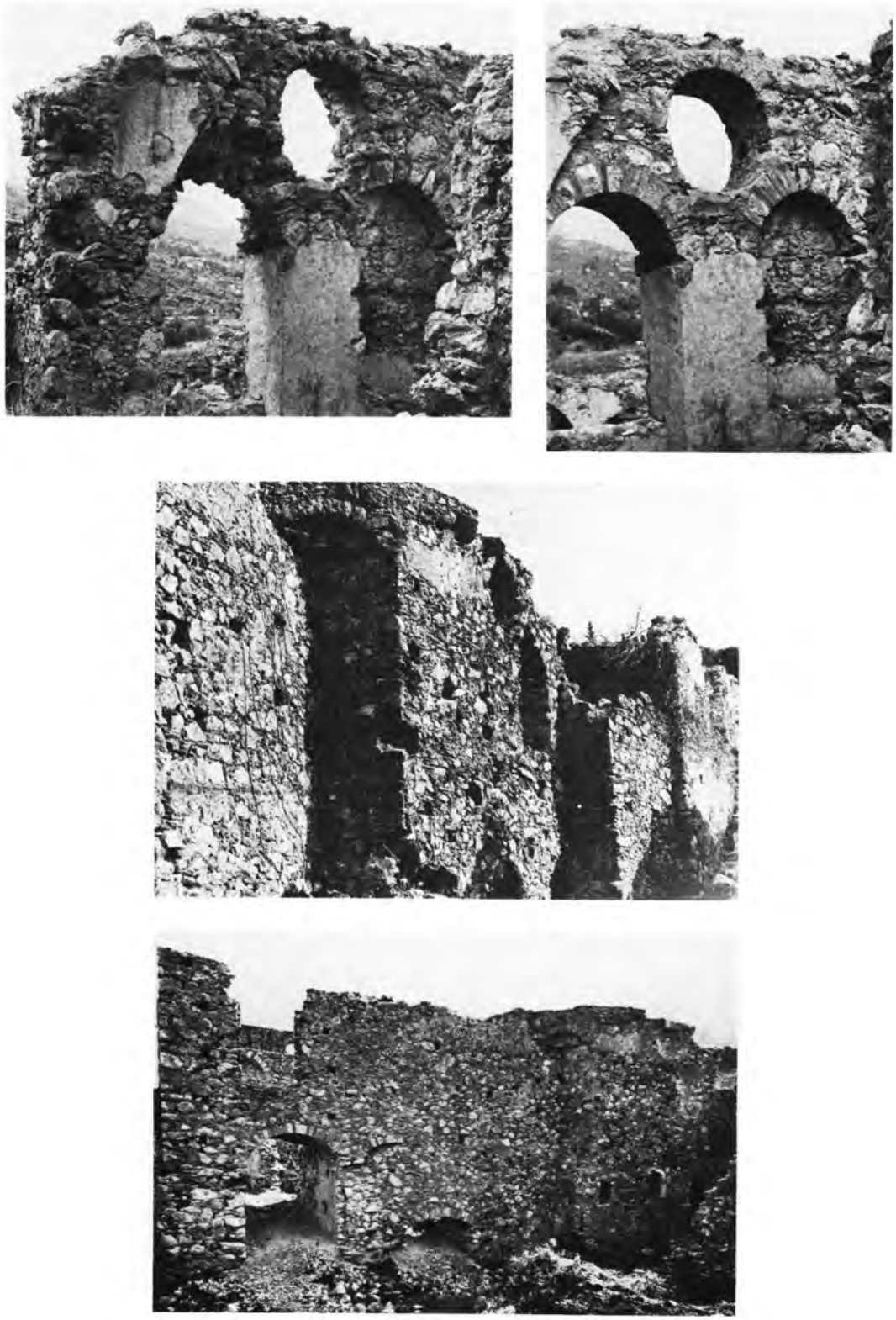

Μυστρᾶς. Συγκρότημα ΙΙ: α-β) Ὁ χῶρος τοῦ κυκλικοῦ φεγγίτη πρὶν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες. γ-δ) Ἡ δυτικὴ ὄψη πρὶν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες.

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

Μυστρᾶς. Συγκρότημα ΙΙΙ: α-δ) Τὸ βόρειο οἴκημα, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά, πρὶν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες.
ε) Ἡ δυτικὴ ὄψη στὸ νότιο τμῆμα μετὰ τὶς ἐργασίες.

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

Μυστρᾶς: α-β) Ὁ πύργος τῆς κεντρικῆς πύλης, πρὶν καὶ μετὰ τὴ στερέωση. γ) Ναὸς Ὁδηγήτριας. Ὁ Ἅγιος Τίμων, ἐπίσκοπος Μεδιολάνων, μετὰ τὸν καθαρισμό.

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

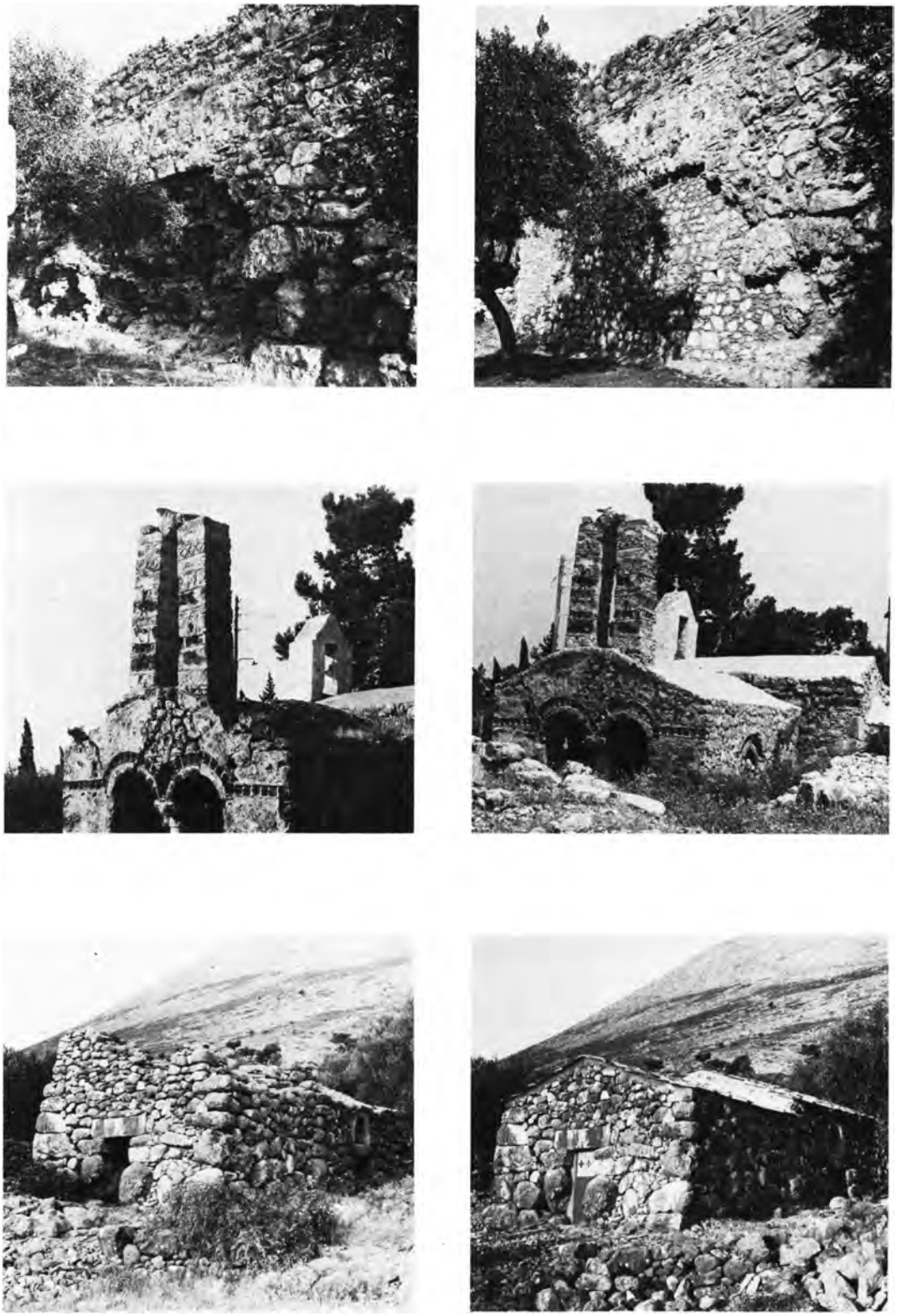

α-β) Σπάρτη. Τμῆμα τοῦ τείχους πρὶν καὶ μετὰ τὴ στερέωση. γ-δ) Μάνη. Ἅγιος Γεώργιος στὸ Δρύαλο. Τὸ νότιο προστῶο πρὶν καὶ μετὰ τὴ στερέωση. ε-στ) Ἅγιος Γεώργιος κοντὰ στὴν Κίττα ἀπὸ ΝΔ., πρὶν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες.

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

α-γ) Μάνη. Ἅγιος Γεώργιος στὰ Καρίνια Μίνας. Ἡ νότια ὄψη πρὶν καὶ μετὰ τὴ συντήρηση καὶ τὸ Ἱερό.
δ) Κροκεὲς Λακωνίας. Ἅγιος Δημήτριος. Ἡ Βαϊοφόρος στὸ νότιο τύμπανο μετὰ τὸν καθαρισμό.

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

α-β) Κάστρο Μονεμβασίας. Οἰκόπεδο Ἡ. Γεωργούλα. Τὸ βορειοανατολικὸ τμῆμα τοῦ ναοῦ στὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ὁ χῶρος τοῦ Ἱεροῦ μετὰ τὴ στερέωση. γ-δ) Ἀνδρομονάστηρο Μεσσηνίας. Πύργος κελιῶν δυτικῆς πτέρυγας. Ἀνατολικὴ ὄψη, πρὶν καὶ μετὰ τὴ στερέωση.

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

Ἀνδρομονάστηρο Μεσσηνίας: α-β) Πύργος κελιῶν δυτικῆς πτέρυγας. Ἄποψη ἀπό ΝΔ. καὶ ἀπὸ ΒΔ. μετὰ τὴ στερέωση. γ-δ) Τὸ καθολικὸ πρὶν καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευή.

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

α-δ) Μεσσηνιακὴ Μάνη. Ἅη-Γιαννάκης στὸν κάμπο Ἀβίας. Ἄποψη ἀπὸ ΝΔ. καὶ ἀπὸ ΒΑ., πρὶν καὶ μετὰ τὴ στερέωση. ε) Σαββανᾶς Κυνουρίας. Διαμέρισμα Β ἀποκαλυφθέντος κτίσματος.

Ρ. ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ

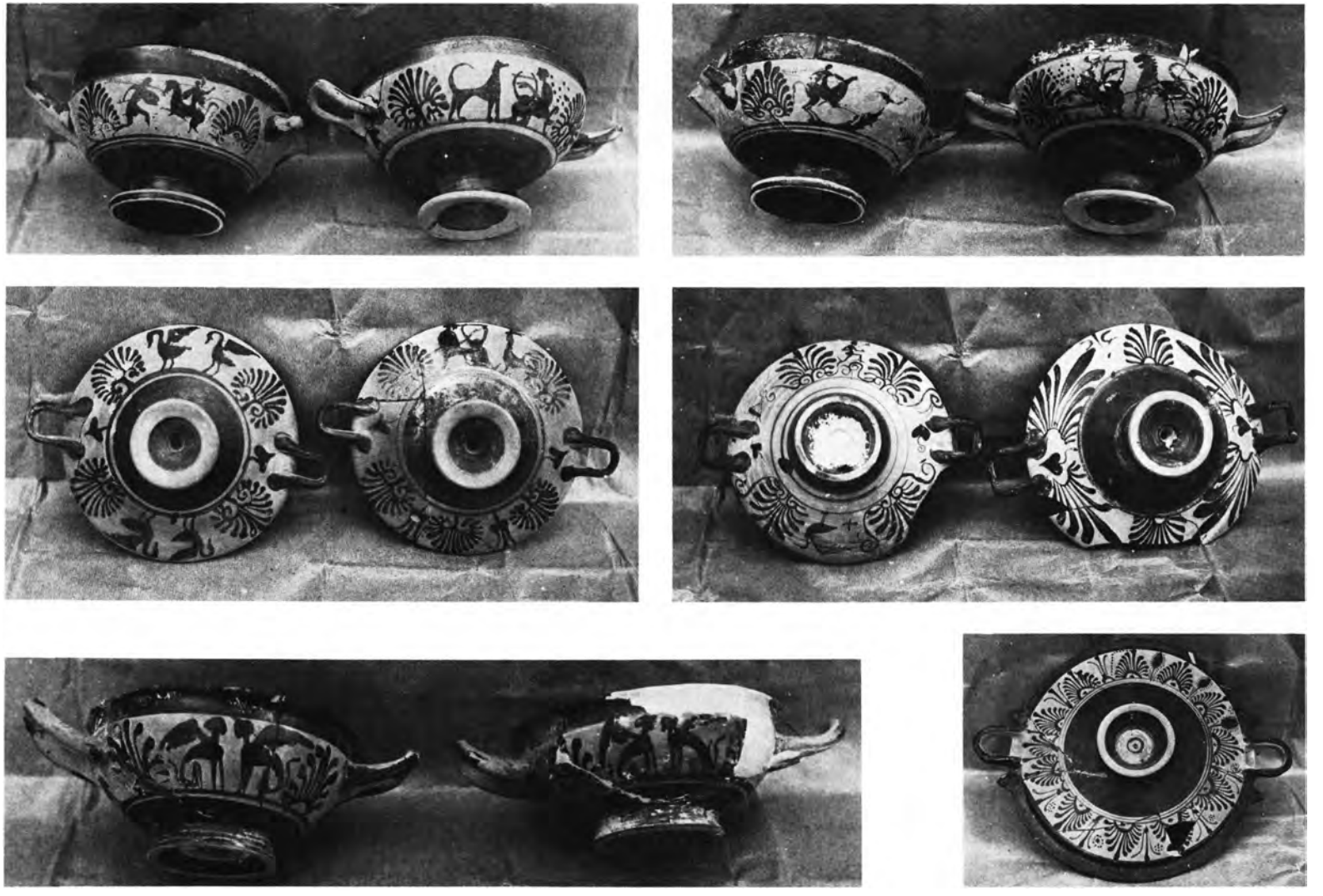

Μουσεῖον Χαιρωνείας: α-στ) Ἀνθεμωταὶ κύλικες ἐξ Ἀβῶν.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

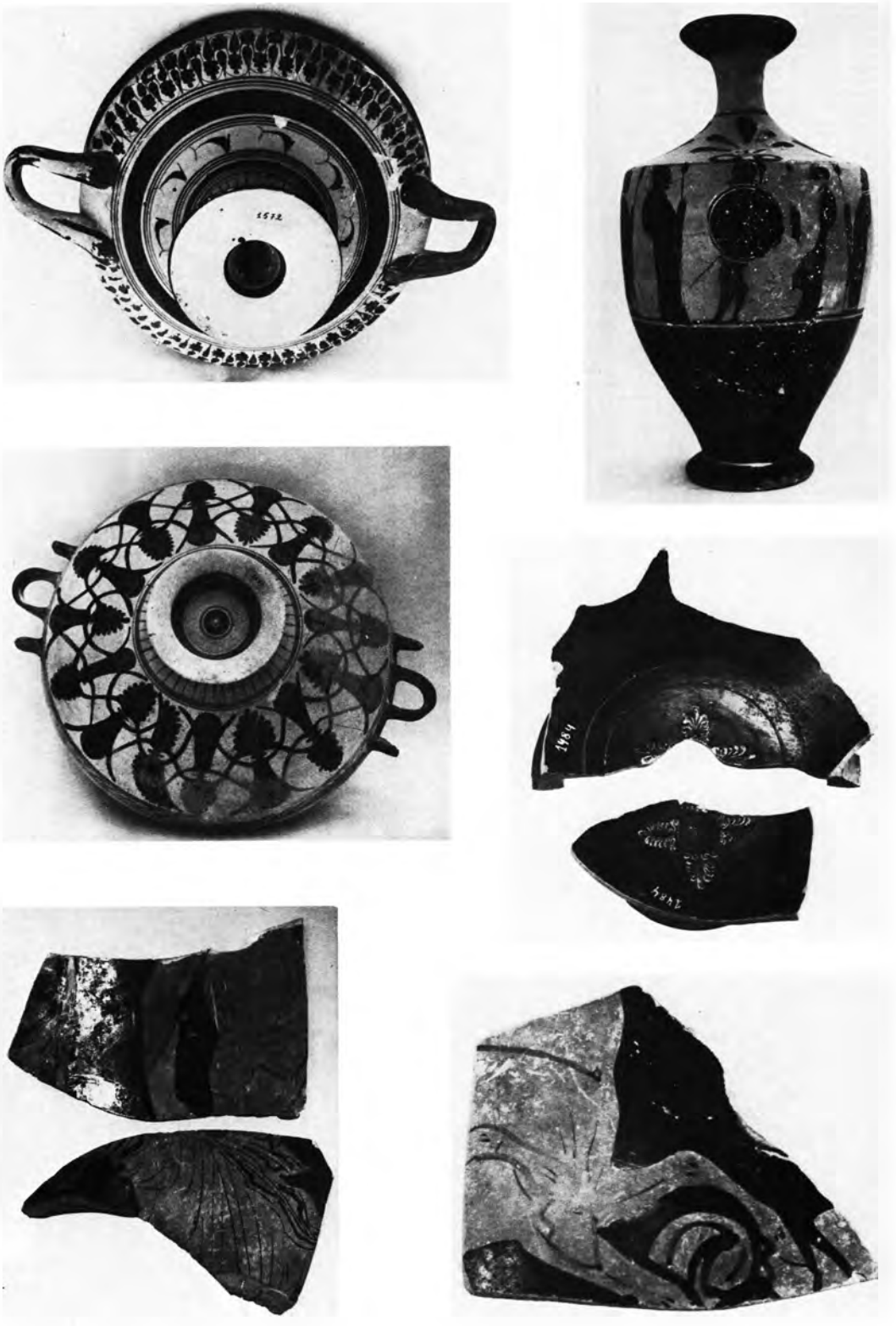

Μουσεῖον Θηβῶν: α-γ) Ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον Ἀκραιφίας. δ-στ) Θραύσματα ἀγγείων ἀπὸ τὸ Τάχι.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-γ) Θῆβαι. Κρατηρίσκος ἐκ τῆς συλλογῆς Τόμπρου. δ-ζ) Ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον Ἀκραιφίας.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

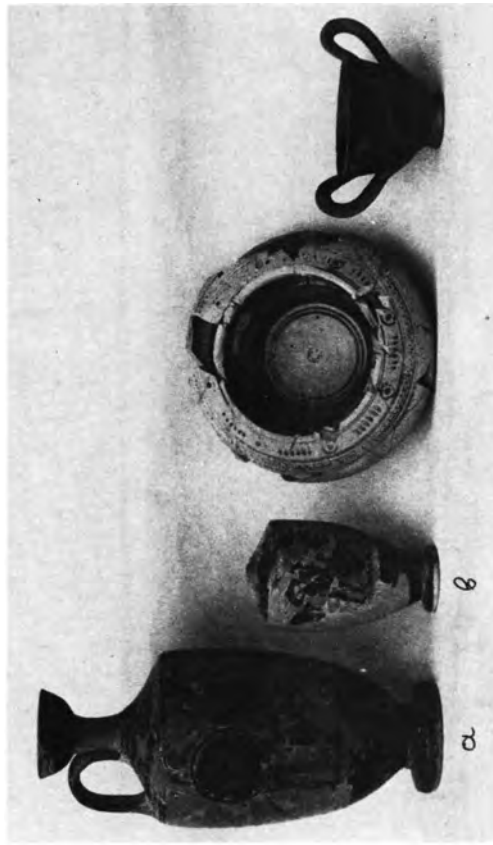

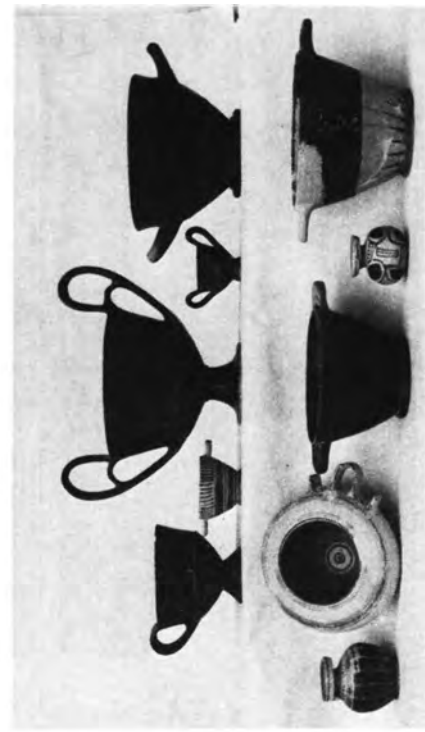

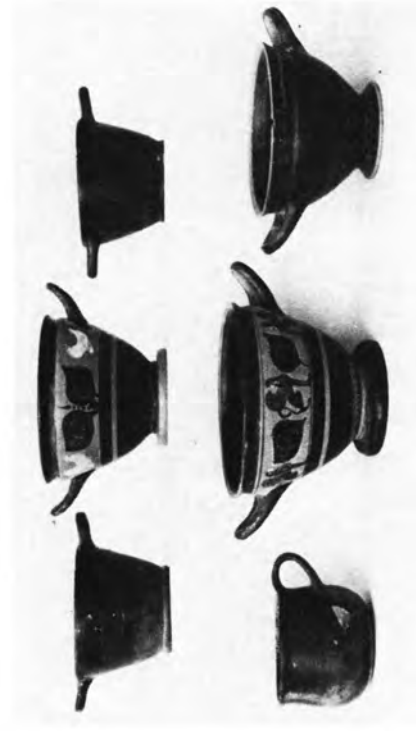

α-δ) Ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον Ἀκραιφίας.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Θῆβαι: α) Οἰκόπεδον Ε. Σάλτα. Λείψανα κτηρίου. β) Ὁδὸς Τσεβᾶ καὶ Βουρδουμπᾶ. Ὑδραγωγός. γ-στ) Ὁδὸς Πολυνείκους 10. Εἰδώλιον, φρέαρ καὶ θραύσματα ἀγγείων ἐξ αὐτοῦ, τοῖχος καὶ μεταγενέστερος ἀγωγός.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-β) Θῆβαι. Ὁδὸς Κάδμου 58. Λείψανα κτηρίου μετὰ μεταγενεστέρων προσθηκῶν. γ) Ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ Ὀρχομενοῦ. Ἐπιτυμβία στήλη. δ) Μουσεῖον Θηβῶν. Κεφαλὴ κούρου ἐκ Θεσπιῶν.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

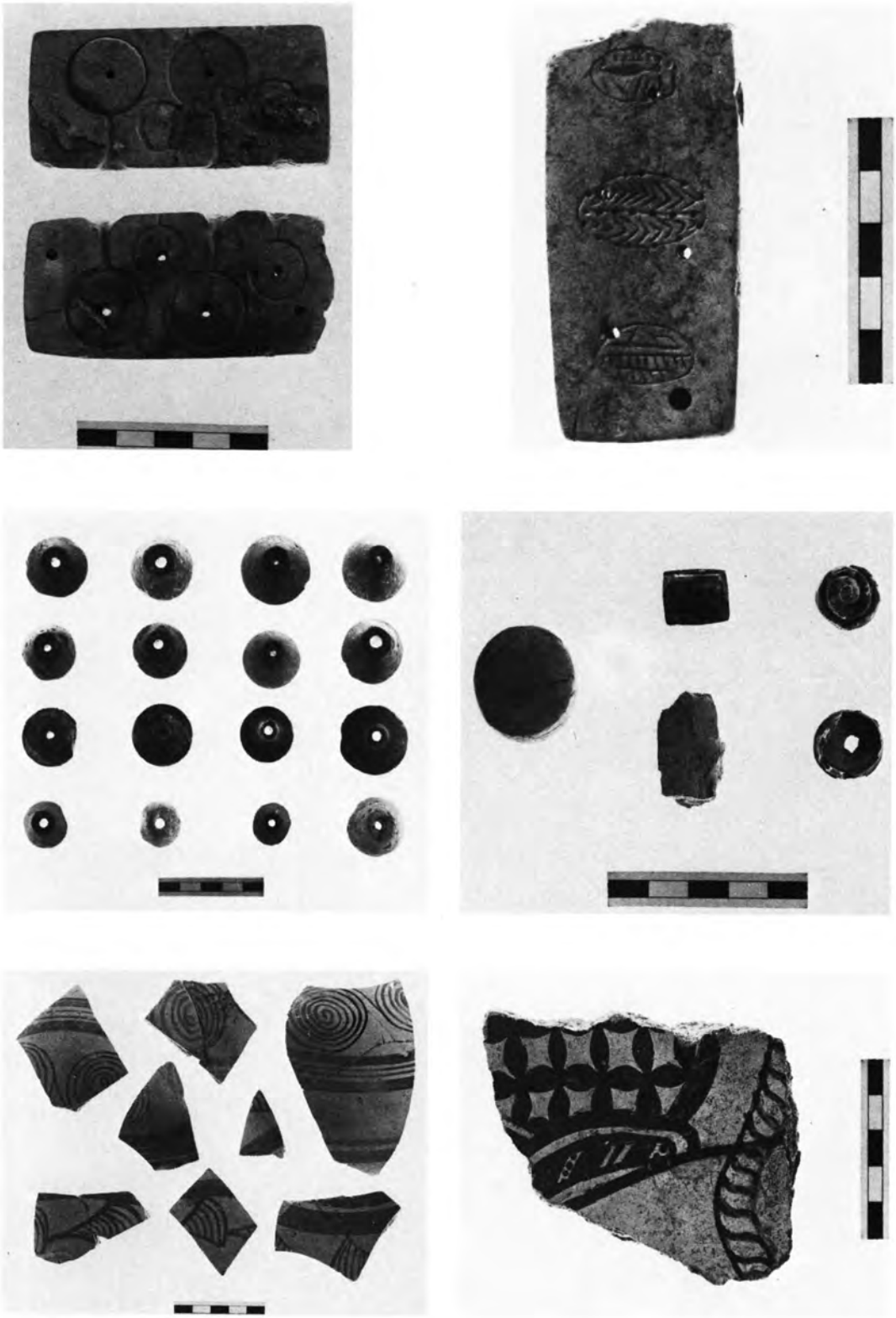

Θήβα. Ὁδὸς Πινδάρου 29: α-στ) Εὑρήματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή.

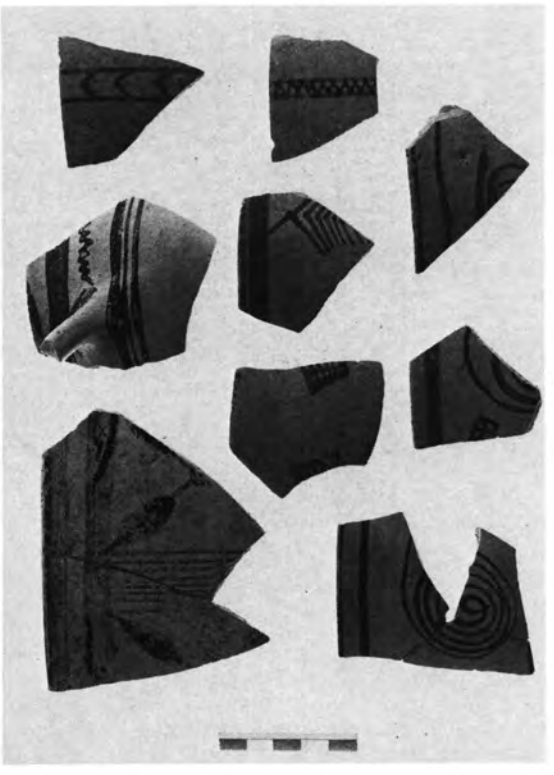

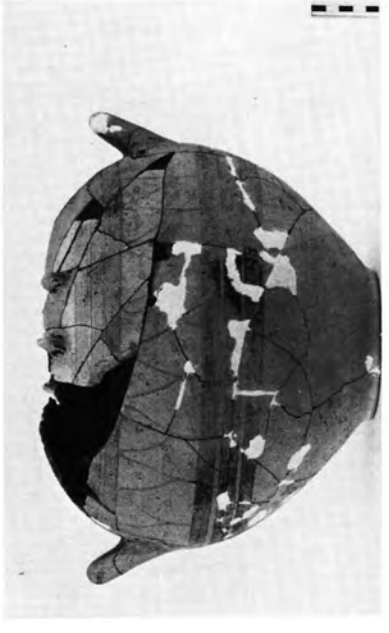

Θήβα. Ὁδὸς Πινδάρου 29: α-δ) Ἀγγεῖα καὶ ὀστρακα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή.

Θήβα. Ὁδὸς Πινδάρου 29: α-γ) Εὑρήματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή.

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Θήβα: α) Ὁδὸς Ἐπαμεινώνδου 131. Τμῆμα μυκηναϊκοῦ τοίχου. β) Ὁδὸς Τσεβᾶ καὶ Βουρδουμπᾶ. Πλάκα θαλαμοειδοῦς τάφου. γ-δ) Ὁδὸς Τσεβᾶ καὶ Βουρδουμπᾶ. Μεταβυζαντινοὶ τοῖχοι καὶ ἀποθέτες ἀπὸ τὶς τομὲς Δ, Ε καὶ Β.

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Θήβα. Ὁδὸς Τσεβᾶ καὶ Βουρδουμπᾶ: α-ε) Λείψανα τοίχων καὶ δωματίου ἀπὸ τὶς τομὲς Β, Ε, Δ καὶ Ζ.

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

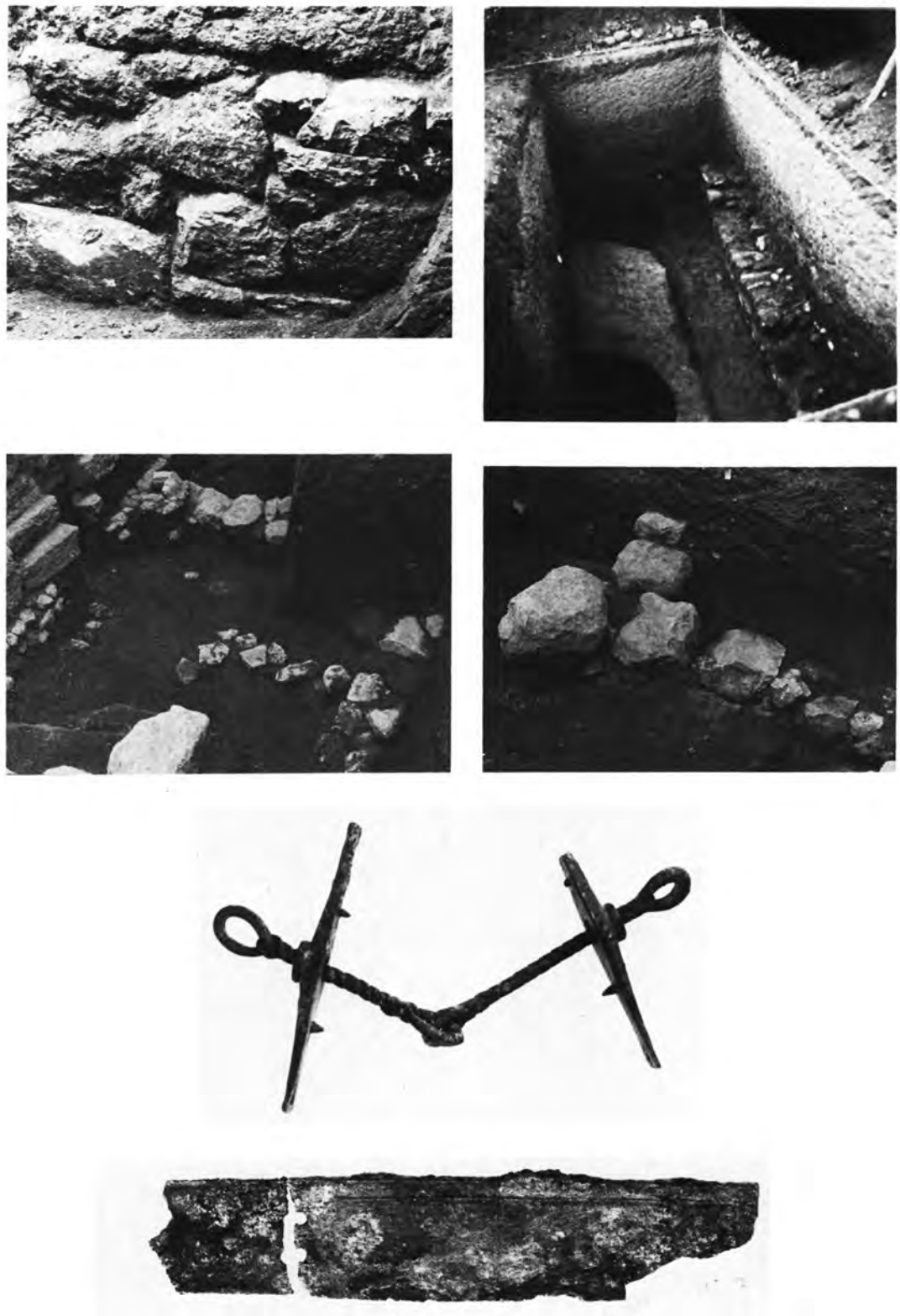

Θήβα: α) Ὁδὸς Πολυνείκους 10. Βόρεια ὄψη μυκηναϊκοῦ τοίχου. β) Ὁδὸς Δαγλαρίδου 4. Μεταβυζαντινοὶ τοῖχοι καὶ ἀποθέτες. γ-στ) Ὁδὸς Κάδμου 58. Λείψανα τοίχων καὶ εὑρήματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή.

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

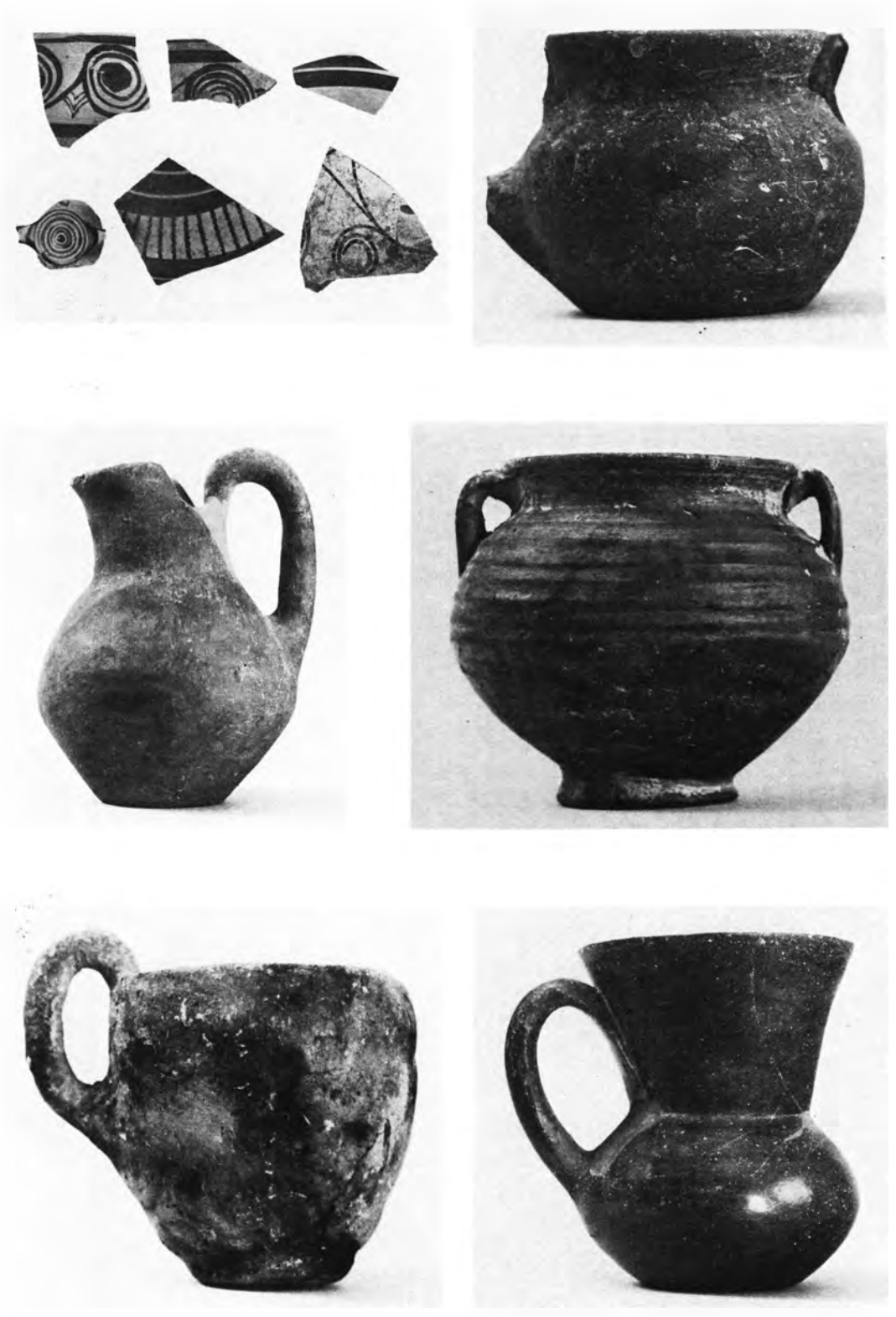

Θήβα. Ὁδὸς Κάδμου 58: α-στ) Ὄστρακα καὶ ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή.

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Θήβα. Ὁδὸς Δολόγλου 3: α) Μεταβυζαντινοὶ τοῖχοι. β-δ) Μυκηναϊκὰ κτίσματα καὶ ρωμαϊκὸς ἀγωγός.

Θήβα. Ὁδὸς Πελοπίδου 28: α) Μυκηναϊκοὶ τοῖχοι. β-δ) ΜΕ τάφος πρὶν καὶ μετὰ τὸ ἄνοιγμά του καὶ κύπελλο ἀπὸ αὐτόν.

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

α) Λιθοσωρός. Προϊστορικά όστρακα. β) Ἀνθηδῶν. Ἐλαιοπιεστήριον. γ) Σκροπονέρι. Μυκηναϊκά όστρακα.
δ) Παραλίμνη. Προϊστορικά όστρακα.

ΑΔ. ΣΑΜΨΩΝ

Kopaisgebiet: a) Mulde des Alexanderkanals südwestlich von Mytikas. b) Kennydamm südlich von Strowiki. c) Strassendamm östlich von Gla, Blick nach SW. d) Pyrgos Hag. Marina, Südmauer. e) Strowiki, Votivscherben.

S. LAUFFER

Θήβα. Οἰκόπεδο Κοροπούλη: α) Ὁ νότιος τοῖχος. β-δ) Τὸ ἀνατολικὸ δωμάτιο καὶ ἡ δεξαμενὴ καὶ λεπτομέρειές τους.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θήβα. Οἰκόπεδο Κοροπούλη: α) Ὁ βόρειος τοῖχος. β) Τὸ δυτικὸ δωμάτιο. γ) Ἡ βάση καὶ τὸ κιονόκρανο. δ) Ἡ νότια παραστάδα.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θήβα. Οἰκόπεδο Κοροπούλη: α) Τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ δυτικοῦ δωματίου. β-γ) Ὁ βωμὸς καὶ ἡ πλάκα.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μουσεῖον Χαλκίδος: α-ε) Ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια ἐκ τῆς συλλογῆς Ἀλεξ. Οἰκονόμου.

Ἐρέτρια: α-ε) Θραύσματα ἀγγείων ἐκ τῆς συλλογῆς Δημ. Μεθενίτου. στ-η) Μουσεῖον. Ἀγγεῖα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν.

Μουσεῖον Ἐρετρίας: α-γ) Εἰδώλια ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν.

Μουσεῖον Ἐρετρίας: α-ζ) Γεωμετρικά, μελανόμορφα καὶ ἐρυθρόμορφα ὄστρακα.

Ἐρέτρια: α-β) Μουσεῖον. Ἐρυθρόμορφα δστρακα. γ) Οἰκόπεδον Δ. Τσολάκου (Ο.Τ. 17). Θραύσματα ἀγγείων. δ-ζ) Οἰκόπεδον Κων. Ζαχαριᾶ (Ο.Τ. 757). Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς. η) Οἰκόπεδον Δ. Ἀργύρη (Ο.Τ. 401). Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Ἐρέτρια: α) Οἰκόπεδον Π. Βουρῆ (Ο.Τ. 648). Τμῆμα οἰκοδομήματος. β-στ) Οἰκόπεδον Δ. Βουρῆ (Ο.Τ. 654). Θραύσματα ἀγγείων ἐκ τοῦ ἀποθέτου.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

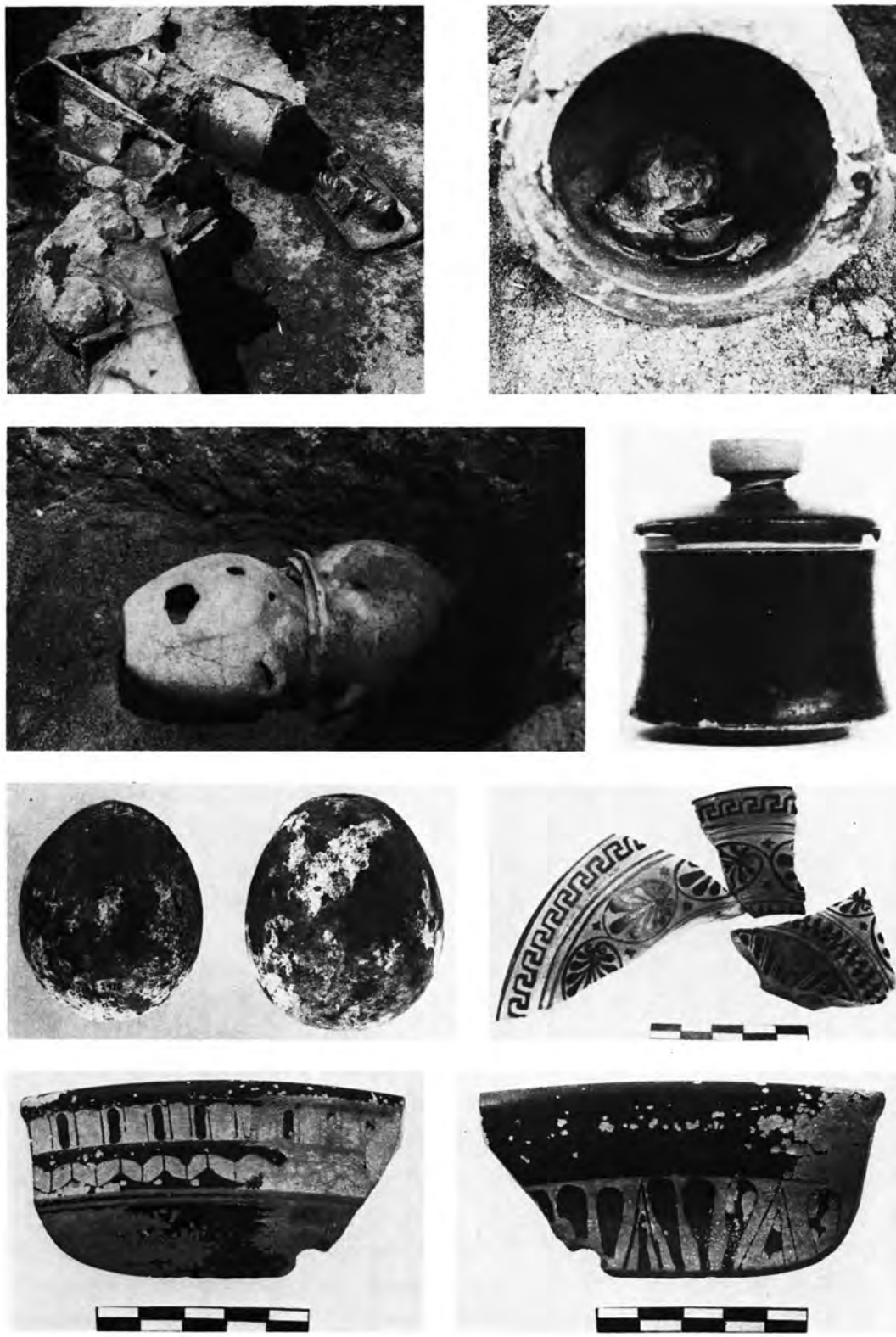

Ἐρέτρια: α-δ) Οἰκόπεδον Ἰω. Καζιλάρη (Ο.Τ. 120). Κεραμοσκεπεῖς τάφοι, δίδυμοι τεφροδόχοι καὶ μελαμβαφὴς πυξίς. ε-η) Οἰκόπεδον Γ. Θεοφάνους (Ο.Τ. 112α). Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Ἀ. Καραμπέτσου (Ο.Τ. 97): α,γ) Γεωμετρικοὶ τοῖχοι καὶ ὁ μνημειώδης ἀγωγὸς καὶ τὸ δάπεδον αὐτοῦ. β) Ἀλλεπάλληλοι φάσεις τοίχων. δ) Ἡ αὐλὴ Ι καὶ τὸ φρέαρ Ι.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Α. Καραμπέτσου (Ο.Τ. 97): α) Ὁ τοῖχος XV ἐξωτερικῶς, ἡ ἀρχαϊκὴ ὑποθεμελίωσις καὶ ὁ τοῖχος XXVI. β) Ἡ ἐπίστρωσις τῆς αὐλῆς Ι καὶ τὸ ἐπιστόμιον τοῦ φρέατος ΙΙΙ. γ) Τὸ φρέαρ Ι καὶ ὑπολείμματα τοῦ φρέατος ΙΙ. δ-ε) Γεωμετρικὰ καὶ κλασσικὰ ὄστρακα.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Α. Καραμπέτσου (Ο.Τ. 97): α-ζ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

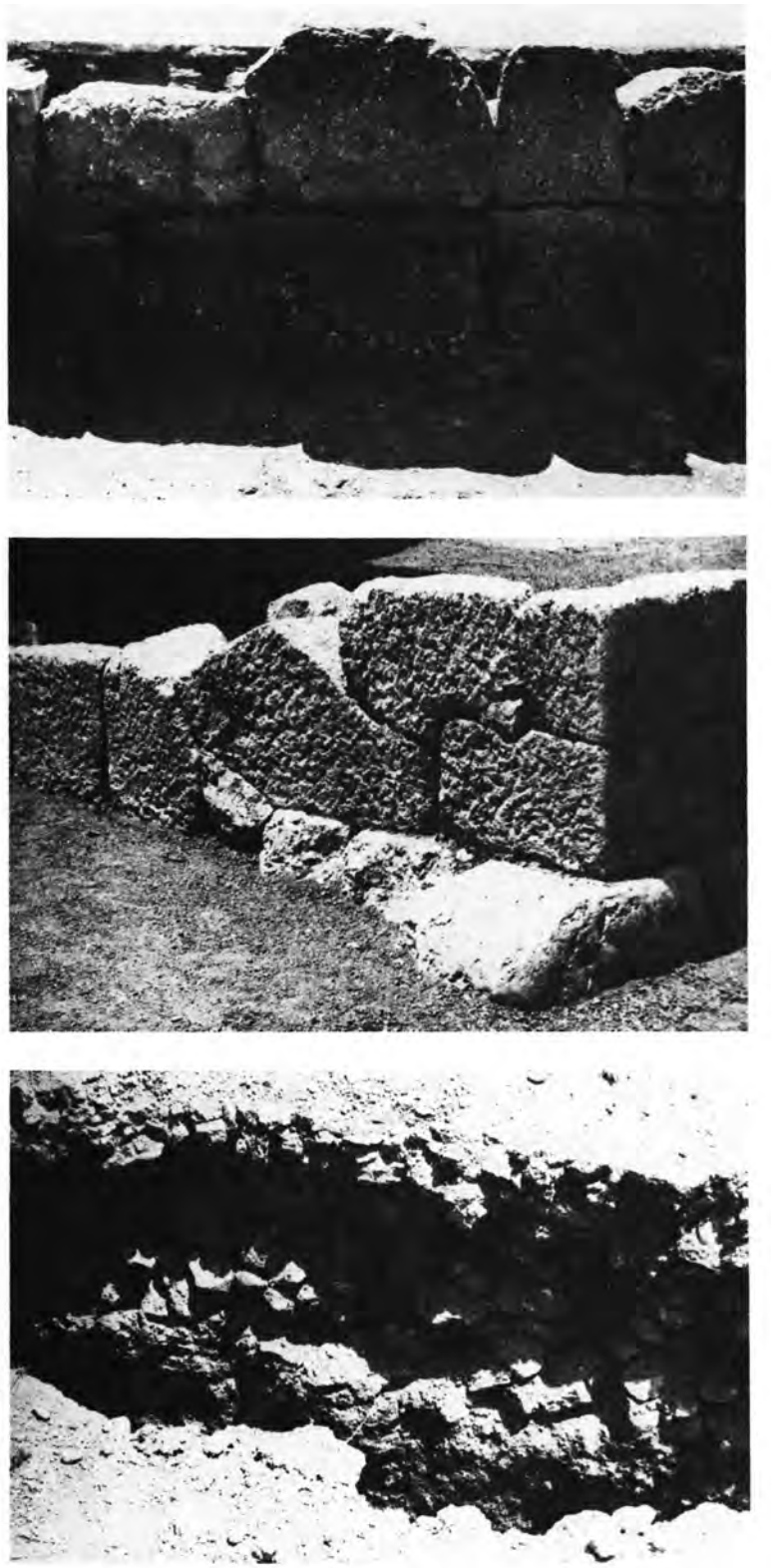

Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Γ. Ταχριτζόγλου (Ο.Τ. 26): α) Τμῆμα τοῦ ἐπακτίου τείχους. β-γ) Ὁ νότιος τοῖχος Α τοῦ πολυγωνικοῦ οἰκοδομήματος καὶ λιθογόμωσις ὑπὸ τὸ δάπεδον αὐτοῦ.

Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Γ. Ταχριτζόγλου (Ο.Τ. 26): α-στ) Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος Β τοῦ πολυγωνικοῦ οἰκοδομήματος.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Γ. Ταχριτζόγλου (Ο.Τ. 26): α) Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ προπύλου. β-γ) Ὁ κτιστὸς καὶ ὁ πώρινος ἀγωγός. δ) Ὑπογεωμετρικόν(;) κτήριον. ε) Κατασκευὴ ἐξ ἀργολιθοδομῆς.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

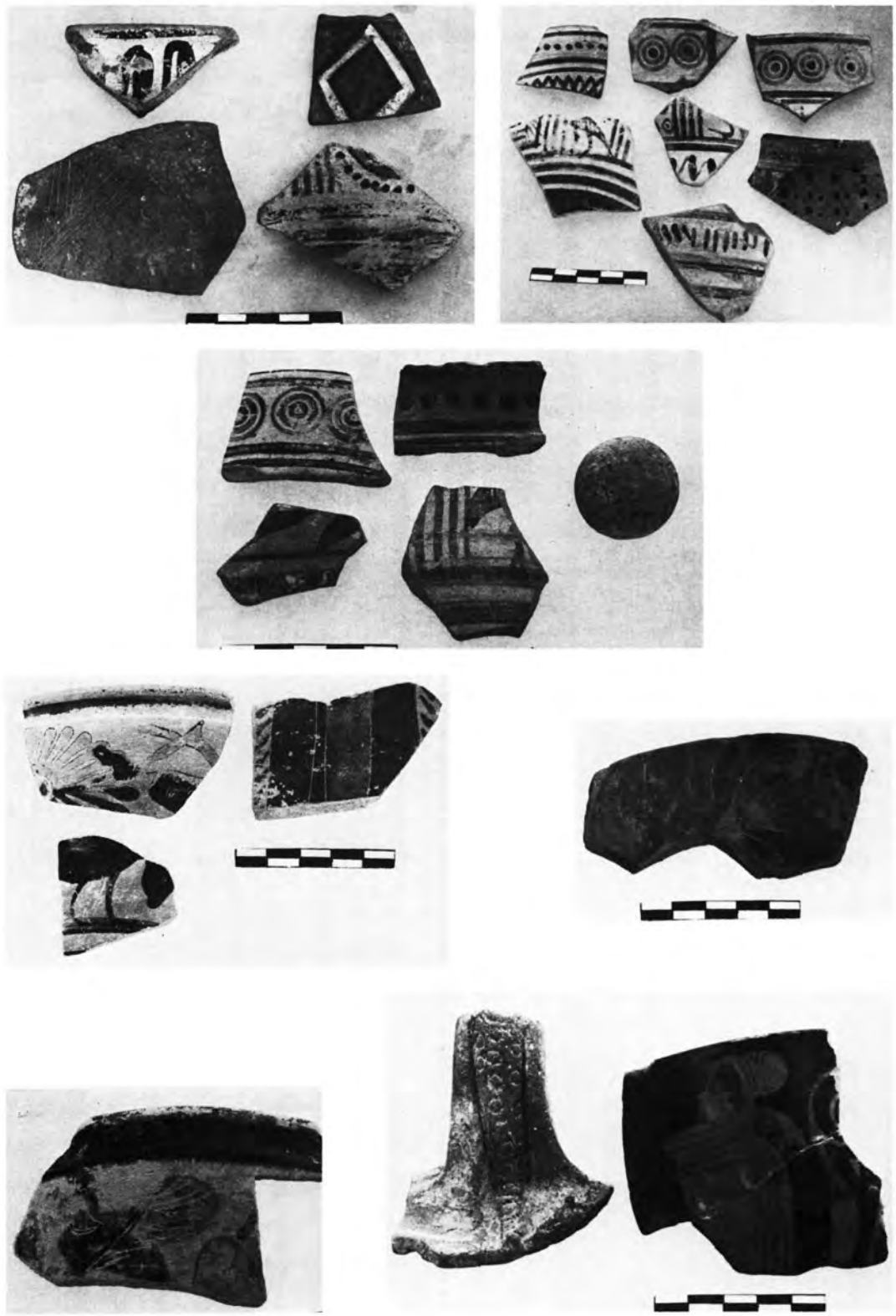

'Ερέτρια. Οἰκόπεδον Γ. Ταχριτζόγλου (Ο.Τ. 26): α-ζ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

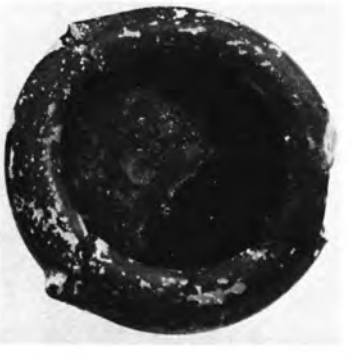

Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Γ. Ταχριτζόγλου (Ο.Τ. 26): α-ζ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

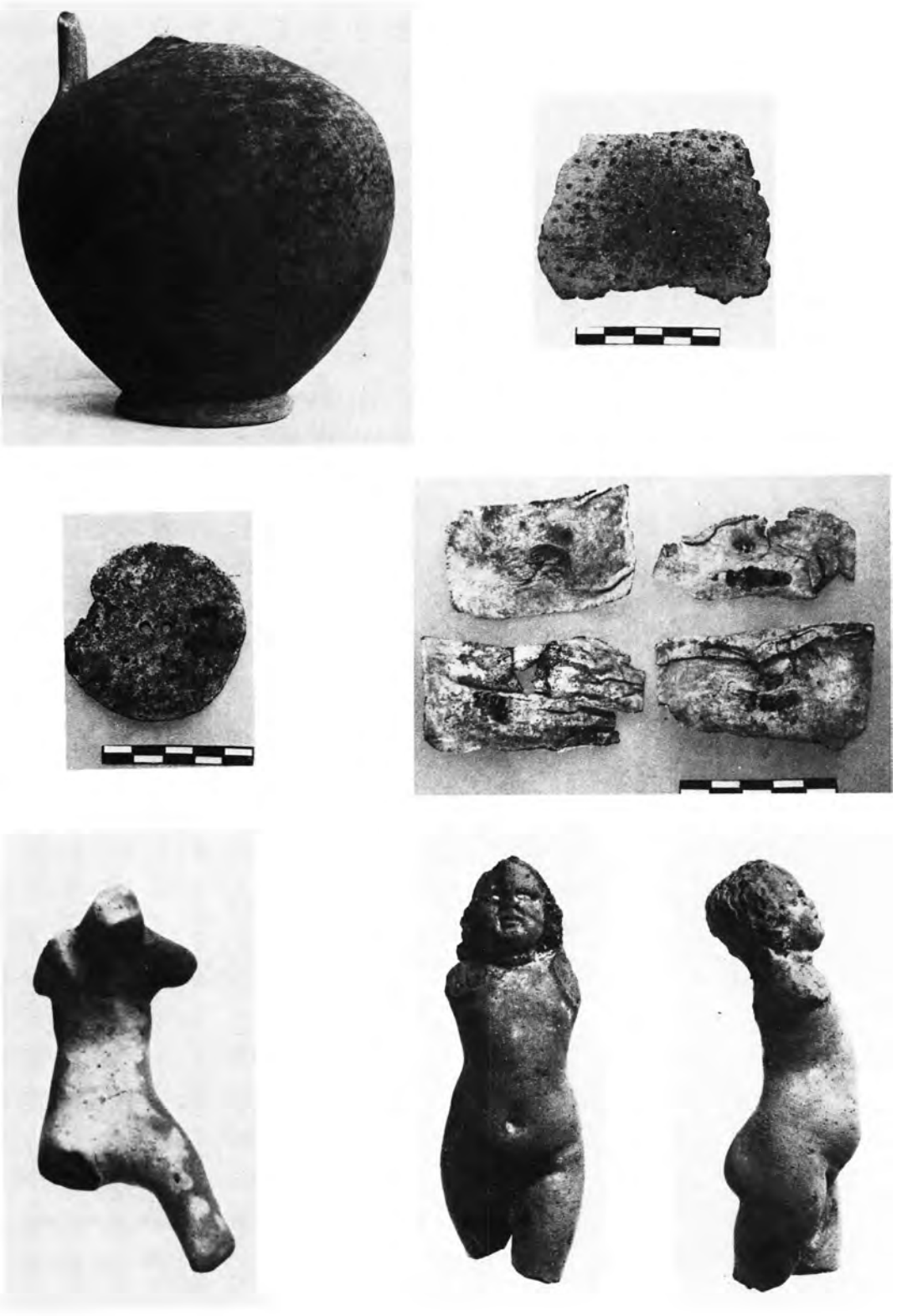

Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Γ. Ταχριτζόγλου (Ο.Τ. 26): α-ζ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

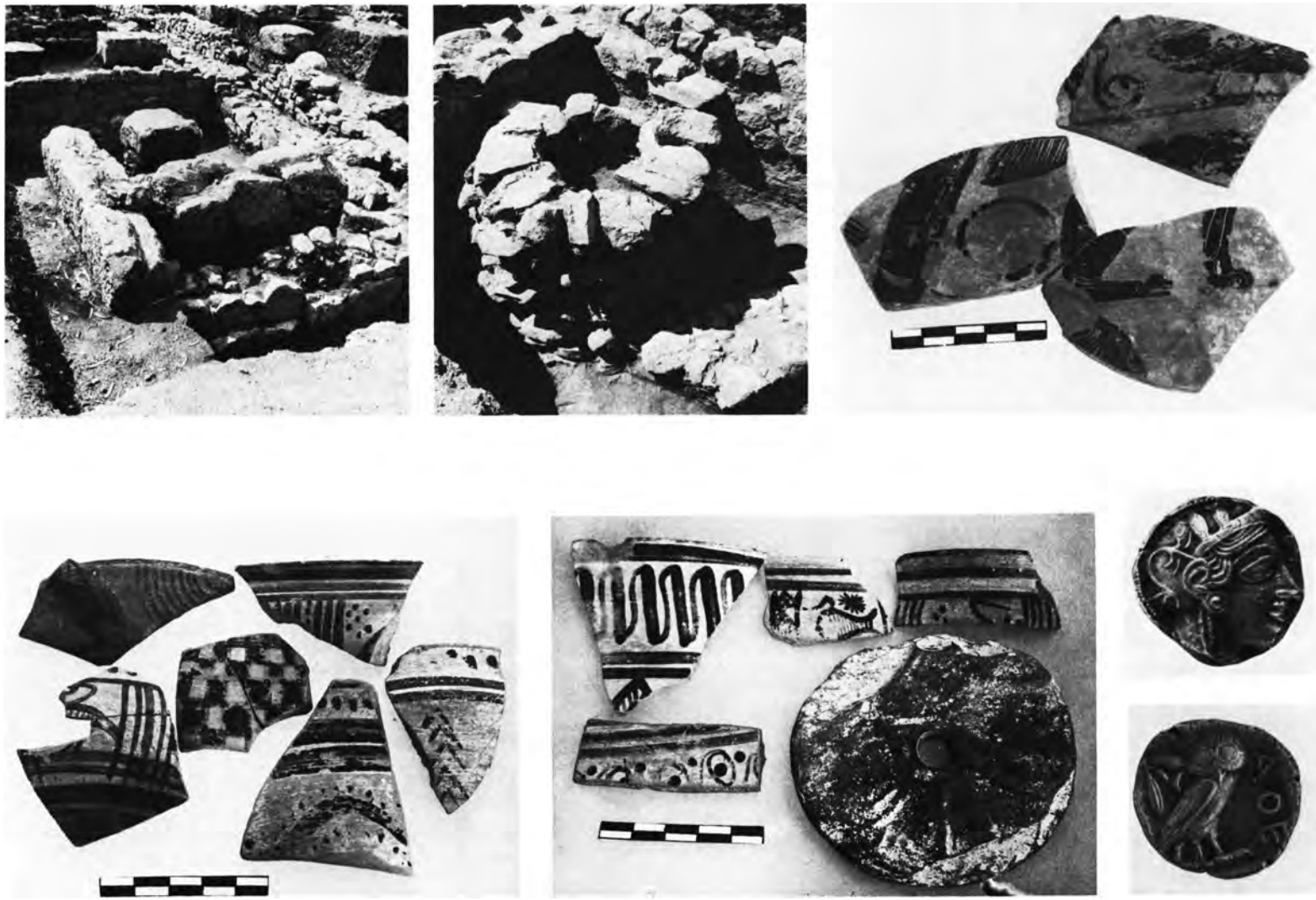

Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Δ. Ἀρβανίτου (Ο.Τ. 29β): α) Ὑπολείμματα κτηρίων. β) Φρέαρ καὶ γεωμετρικὸς τοῖχος. γ-ζ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-β) Τούμπα Ἐρετρίας. Ὁ τάφος 1 καὶ μελαμβαφῆ ἀγγεῖα ἀπὸ τὸν τάφον 3. γ-ε) Ἐνεπίγραφοι δόμοι καὶ βάθρον ἐξ Ἀμαρύνθου. στ) Ἀμφορίσκος ἐκ Χαλκίδος.

Χαλκίς: α) Ὁδὸς Ἐρετρίας. Ψηφιδωτὸν δάπεδον. β) Ὁδὸς Ἐρετρίας. Τὸ κτήριον Α. γ) Κτήριον εἰς θέσιν Ἐργατικαὶ κατοικίαι. δ-ε) Ὁδὸς Ληλαντίων. Λύχνοι καὶ στηρίγματα κλιβάνου.

ΑΔ. ΣΑΜΨΩΝ

Κήρινθος: α) Τμῆμα τοῦ νοτιοανατολικοῦ πύργου τοῦ τείχους. β) Ὄστρακα ἐκ τοῦ τομέως ΙΙ. γ) Τομεὺς ΙΙΙ. Ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ δωματίου Α. δ) Θραύσματα ἐρυθρομόρφου ἀγγείου. ε) Εὑρήματα ἐκ τοῦ τομέως ΙΙΙ.

ΑΔ. ΣΑΜΨΩΝ

α) Πελέκι Κηρίνθου. Λείψανα κτηρίων ΜΕ περιόδου. β-δ) Κάστρον Ὡρεῶν. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς. ε) Κάστρον Ὡρεῶν. Τοῖχοι κτηρίων εἰς τὴν τομὴν ΙΙ.

ΑΔ. ΣΑΜΨΩΝ

α-β) Κάστρον Ὡρεῶν. Βυζαντινὸν κτήριον καὶ τὸ κτήριον Ε. γ-δ) Χαλκίς. Κακὴ Κεφαλή. Λείψανα τοίχου καὶ λαξεύματα ἐπὶ τοῦ βράχου.

ΑΔ. ΣΑΜΨΩΝ

α) Ἁγία Ἐλεοῦσα Χαλκίδος. Ἐπιτυμβία στήλη. β) Ἁγία Παρασκευὴ Χαλκίδος. Ἐνεπίγραφος κιονίσκος. γ) Λεκάνη Βρυσακίων. Ἐλαιοπιεστήριον. δ) Καυκάλα Πολιτικῶν. Τμῆμα ἀγγείου. ε) Καστανιώτισσα Ἱστιαίας. Ρωμαϊκὸν ἀγγεῖον. στ) Μάνικα. Κεραμεικὴ καὶ ἐργαλεῖα.

ΑΔ. ΣΑΜΨΩΝ

α) Ἅγιος Βασίλειος. Θεμέλια κλασσικοῦ κτηρίου. β) Μαγούλα Ἀλιβερίου. Μυκηναϊκὰ εἰδώλια. γ) Βατήσι Στύρων. Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον. δ) Προφήτης Ἠλίας Ψαχνῶν. Μυκηναϊκὴ καὶ πρωτογεωμετρικὴ κεραμεική. ε) Ἐνορία Κύμης. Μάχαιρα.

ΑΔ. ΣΑΜΨΩΝ

Χαλκίς. Οἰκόπεδον ΙΚΑ: α) Ἡ οἰκία Β. β) Τοιχοδομία τῆς φάσεως Β1. γ-δ) Τάφος Γ καμαροσκεπὴς καὶ πλάκα τοῦ δαπέδου του.

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

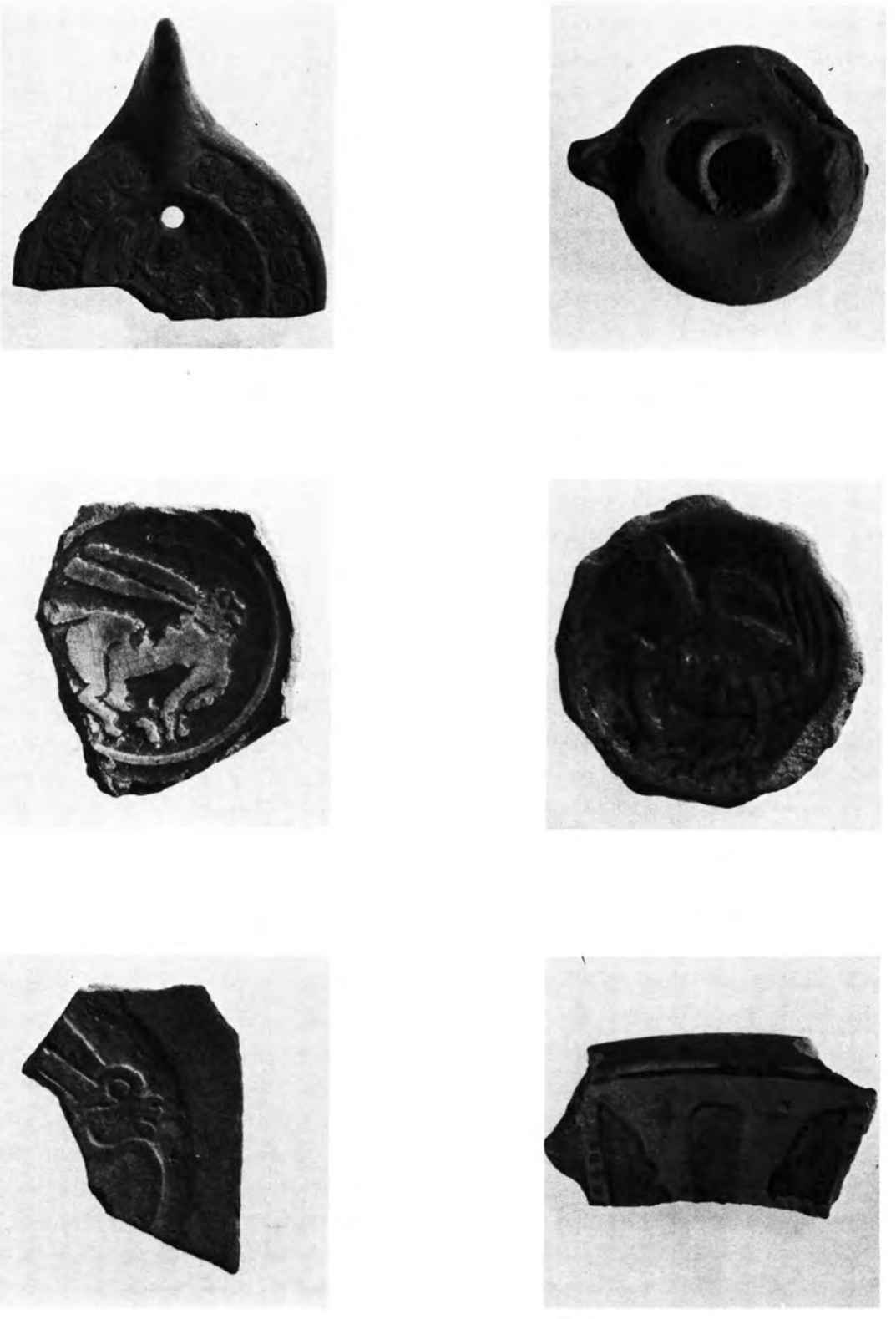

Χαλκίς. Οἰκόπεδον ΙΚΑ: α-στ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

Χαλκίς. Οἰκόπεδον ΙΚΑ: α-στ) Βυζαντινὰ ὄστρακα μὲ γραπτὴν διακόσμησιν.

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

Χαλκίς. Οἰκόπεδον ΙΚΑ: α-στ) Βυζαντινὰ ὄστρακα μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν.

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

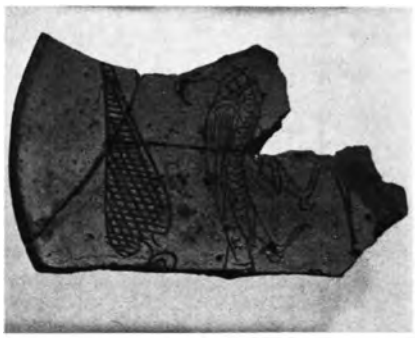

Χαλκίς. Οἰκόπεδον ΙΚΑ: α-στ) Βυζαντινὰ ὄστρακα μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν.

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

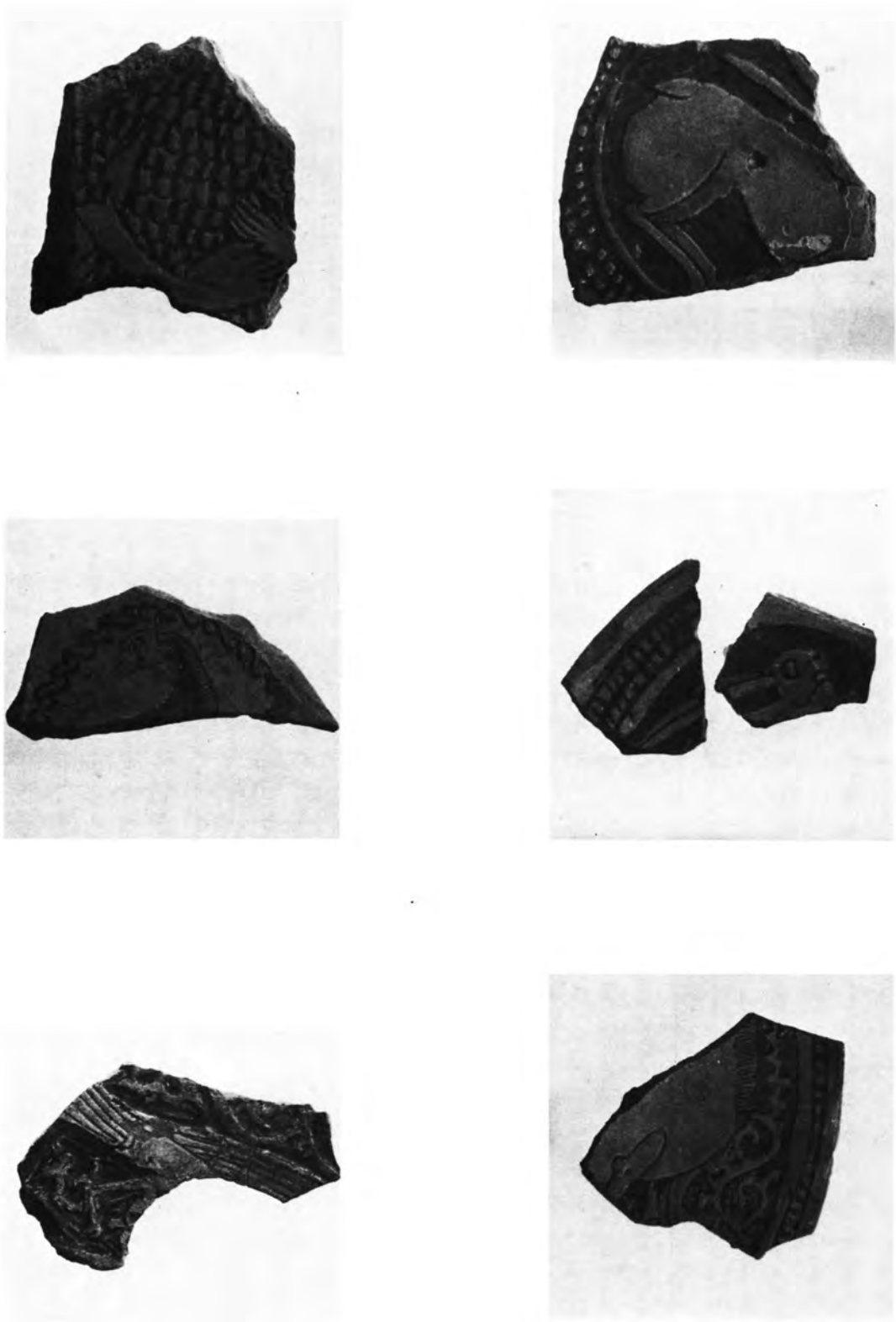

Χαλκίς. Οἰκόπεδον ΙΚΑ: α-στ) Βυζαντινὰ ὄστρακα μὲ διακόσμησιν incised sgraffito.

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

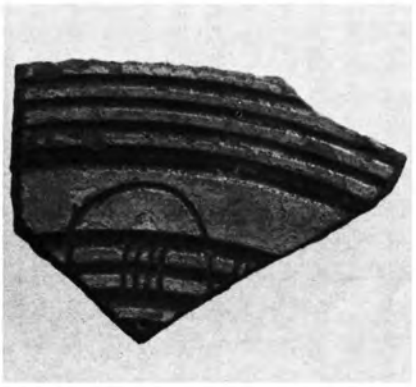

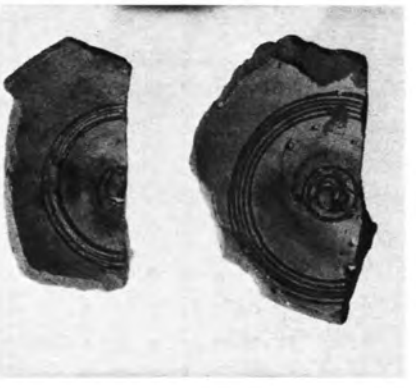

Χαλκίς. Οἰκόπεδον ΙΚΑ: α-στ) Ὄστρακα τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων.

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

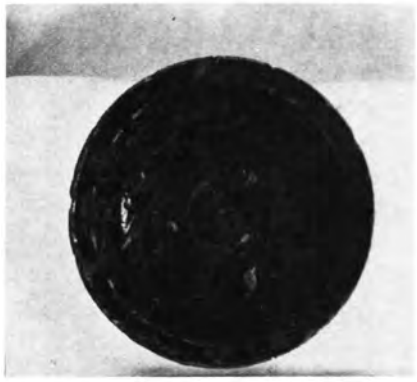

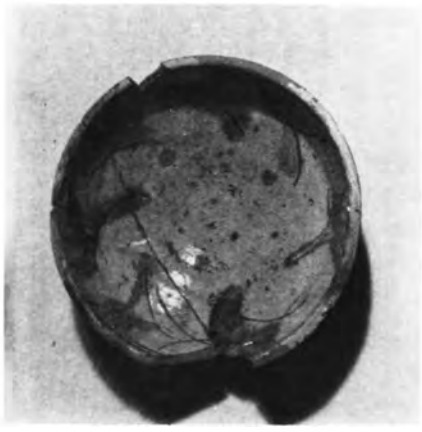

Χαλκίς. Οἰκόπεδον ΙΚΑ: α-στ) Πινάκια τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας.

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

Χαλκίς. Οἰκόπεδον ΙΚΑ: α-στ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Χαλκίς: α-β) Λεωφόρος Ἑλ. Βενιζέλου. Ἐλεφάντινον κτένιον. γ-δ) Ὁδὸς Μαρδοχαίου Φριζῆ. Τμήματα τοῦ τείχους.

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

α) Χαλκίς. Ὁδὸς Κώτσου. Τοῖχος οἰκοδομήματος. β) Χαλκίς. Ὁδὸς Παπαναστασίου. Τμῆμα γεφύρας. γ) Χαλκίς. Ὁδὸς Παπασκιαδᾶ. Δάπεδον τάφου. δ) Χαλκίς. Τζαμί. Στοὰ εἰς τὴν αὐλήν. ε-στ) Γεράνι ἢ Παλαιοχώρα. Ὁ ναὸς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος κατὰ τὰς ἐργασίας καὶ ὁ ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου μετὰ τὰς ἐργασίας.

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΕΛΑΔΙΝΗ

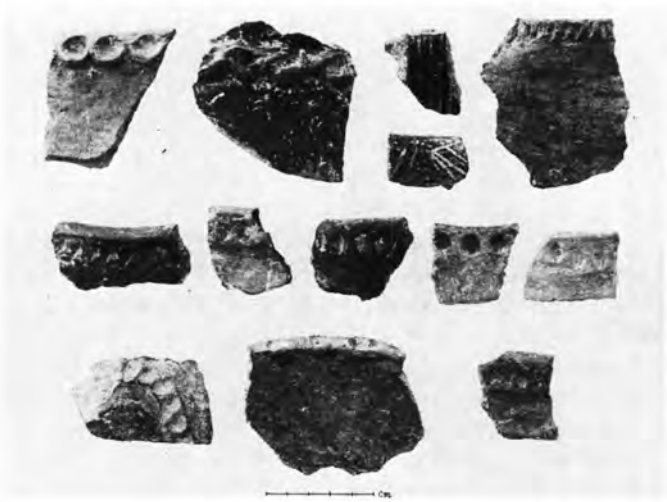

α) Λοκρίδα. Ὄστρακα μελανόβαφης κεραμεικῆς. β-γ) Ξυνιάδα. Προϊστορικὴ θέση καὶ ὄστρακα ἐξ αὐτῆς.

Γ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

α) Σπήλαιο στὸν Ἀχινό. β) Ὄστρακα τῆς νεώτερης Νεολιθικῆς ἀπὸ τὸ Ν. Μοναστήριο. γ) Νεολιθικὸς οἰκισμὸς στὸ Ν. Μοναστήριο.

Γ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

α-β) Μελιταία. Πρωτοελλαδικά καί νεώτερα νεολιθικά ὄστρακα ἀντίστοιχα. γ-δ) Πλατύστομο. Ὄστρακα καί λείψανα κτισμάτων.

Γ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

α-β) Λιανοκλάδι. Ὄστρακα νεώτερης καὶ μέσης Νεολιθικῆς. γ) Ἁγία Παρασκευή. Προϊστορικὴ θέση ἀπὸ ΒΑ.

Γ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

Ἄμφισσα. Οἰκία Μπουργιαννάκη: α-β) Οἰκία ἐπὶ ἀρχαίου κτηρίου καὶ τὸ ἀντικαταστῆσαν αὐτὴν στέγαστρον.
γ-δ) Τὸ ρωμαϊκὸν κτήριον ἐσωτερικῶς ἀπὸ Ν. καὶ ἀπὸ Β.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

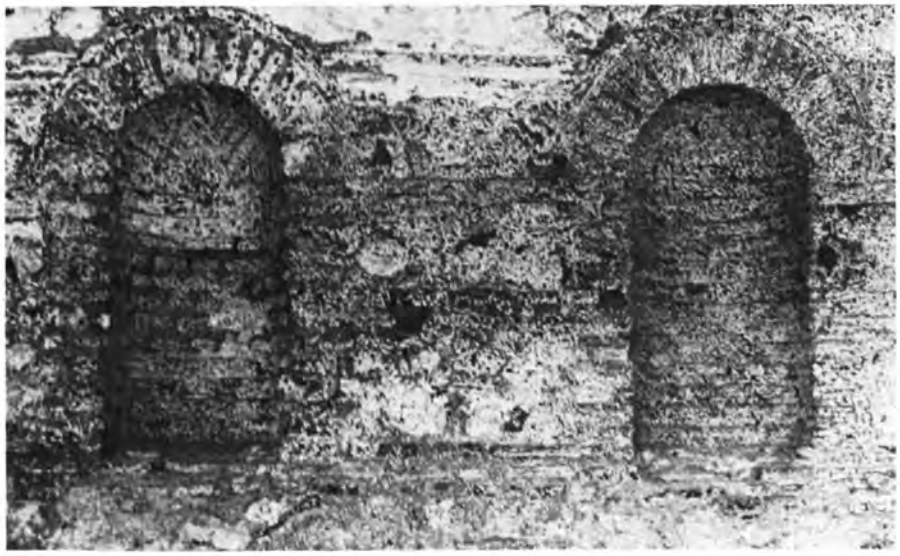

Ἄμφισσα. Οἰκία Μπουργιαννάκη. Ρωμαϊκὸν κτήριον: α-γ) Λεπτομέρειαι τοιχοδομίας καὶ κατώφλιον τοῦ χώρου Δ.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

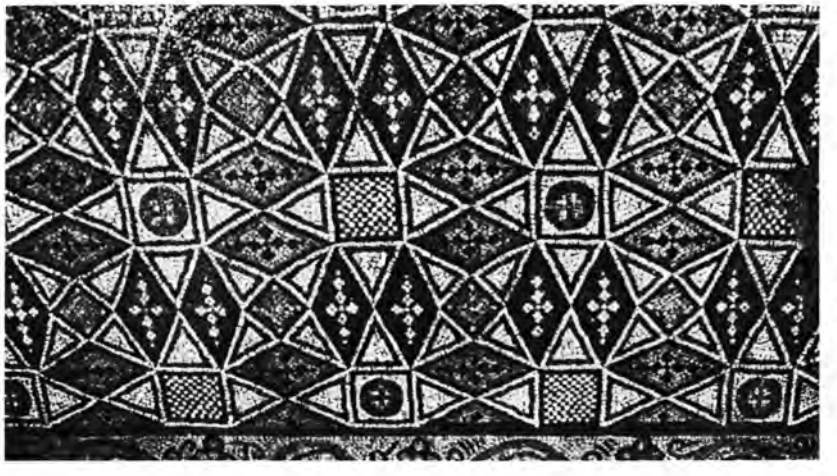

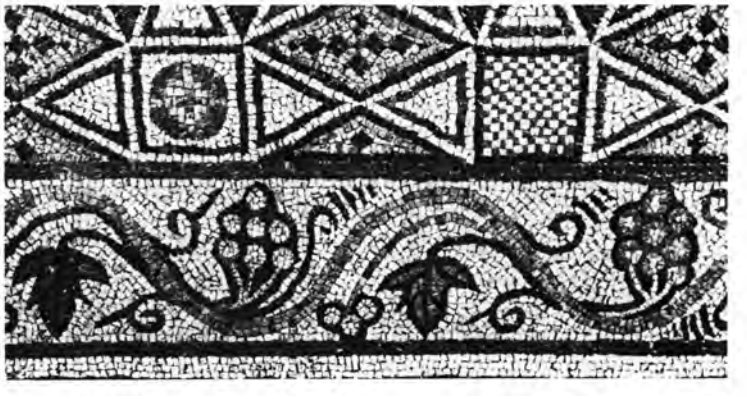

Ἄμφισσα. Οἰκία Μπουργιαννάκη. Ρωμαϊκὸν κτήριον: α-δ) Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον καὶ λεπτομέρειαι αὐτοῦ.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ἄμφισσα: α-β) Οἰκία Μπουργιαννάκη. Ρωμαϊκὸν κτήριον. Λεπτομέρειαι τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. γ) Οἰκόπεδον Α. Ἀσημακοπούλου. Λείψανα ρωμαϊκοῦ κτηρίου. δ-ε) Οἰκόπεδον Γ. Δασκαλοπούλου. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Κάλλιον: α-γ) Ἀγρός Σεπετζῆ. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἀρχαῖος τοῖχος καὶ ρωμαϊκὸν ἀγγεῖον. δ-ε) Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική. Ὁ ἀγωγός.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

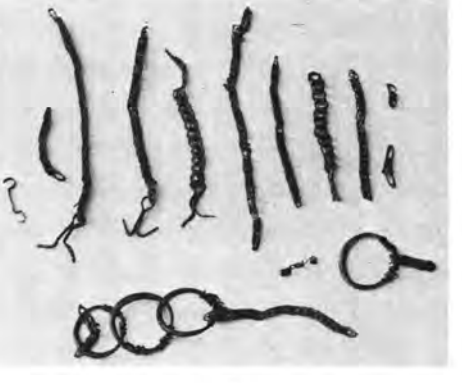

Κάλλιον. Ἀγρὸς Ζαγκλαβίρα: α, γ) Ρωμαϊκοὶ τάφοι. β, δ-ε) Εὑρήματα ἐκ τῶν τάφων.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Κάλλιον. Ἀγρὸς Ζαγκλαβίρα: α-η) Εὑρήματα ἐκ τάφου.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

α-η) Ἀρχαῖα ἐκ τῆς συλλογῆς εἰς Καστέλλια Δωρίδος.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Φοινικιὰ Μεσολογγίου. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική: α) Χρῆσις παλαιοτέρου ὑλικοῦ. β) Γενικὴ ἄποψις ἀπὸ ΝΑ.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Φοινικιὰ Μεσολογγίου. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική: α) Τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα ἀπὸ ΝΑ. β) Τὸ νότιον τμῆμα τοῦ νάρθηκος.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Φοινικιὰ Μεσολογγίου. Ἄποψις τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἀπὸ Β.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Φοινικιὰ Μεσολογγίου. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική: α) Τὸ Βαπτιστήριον ἀπὸ Δ. β) Νότιον δωμάτιον βασιλικῆς.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Φοινικιά Μεσολογγίου. Παλαιοχριστιανική βασιλική: α-β) Βόρειον τμῆμα ἀπὸ ΒΑ. καὶ λεπτομέρεια αὐτοῦ.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

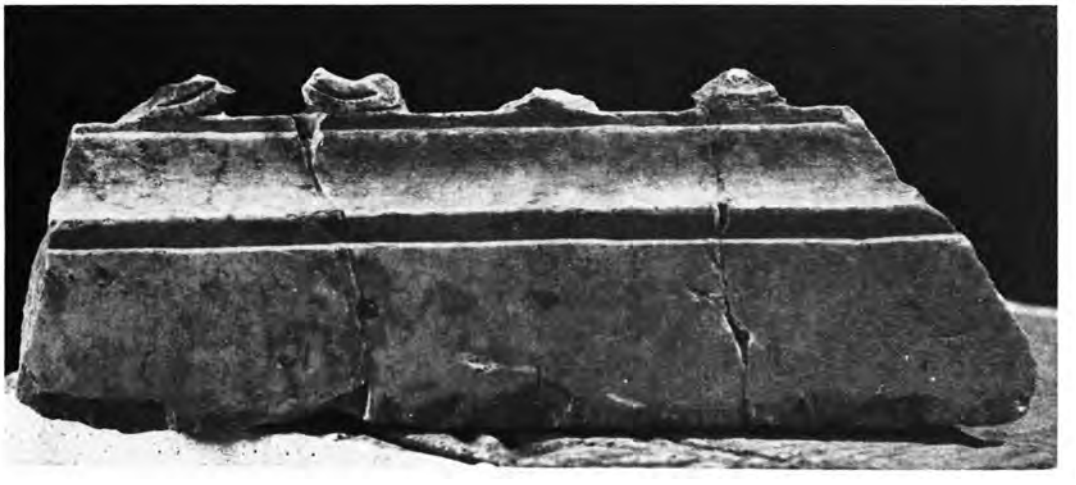

Φοινικιά Μεσολογγίου. Παλαιοχριστιανική βασιλική: α) Τάφος. β-ε) Ἀρχιτεκτονικά μέλη.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

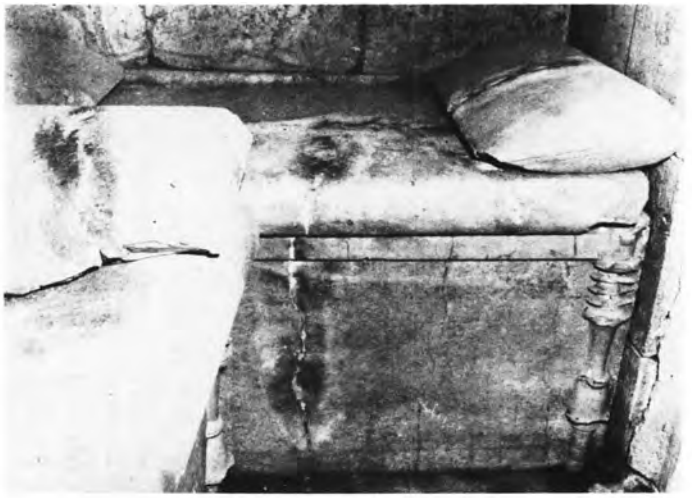

Ἡρῷον Καλυδῶνος: α-γ) Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου μετὰ τὴν ἐπανασύστασιν.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Βούτρια Ἀραχώβης: α-ε) Ἀρχαϊκὸς τάφος καὶ ἀγγεῖα ἐξ αὐτοῦ.

Κίρρα. Οἰκόπεδον Καπαρέλη: α-ε) Ὁ τάφος Α καὶ εὑρήματα ἐξ αὐτοῦ.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Κίρρα. Οἰκόπεδον Καπαρέλη: α-β) Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Α. γ-δ) Ψέλιον καὶ πήλινα εἰδώλια. ε) Ἀποτυπώματα τάφου.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Στράτος: α-γ) Ρωμαϊκὰ ἀγάλματα. δ) Κεραμοσκεπὴς τάφος.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Στράτος: α) Ἄνω μέρος γυναικείου ἀγάλματος. β-γ) Ἐπιτύμβιαι στῆλαι.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

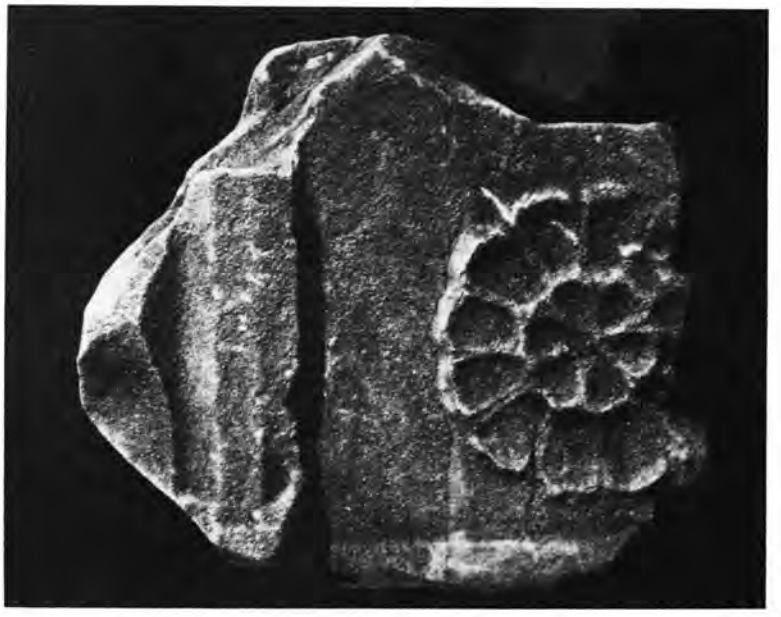

Στράτος: α-β) Τμήματα επιτυμβίων στηλών.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Στράτος: α) Παζαρόπουλο. Ἑλληνιστικαὶ στοαί. β-γ) Ἐπιτυμβία στήλη καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

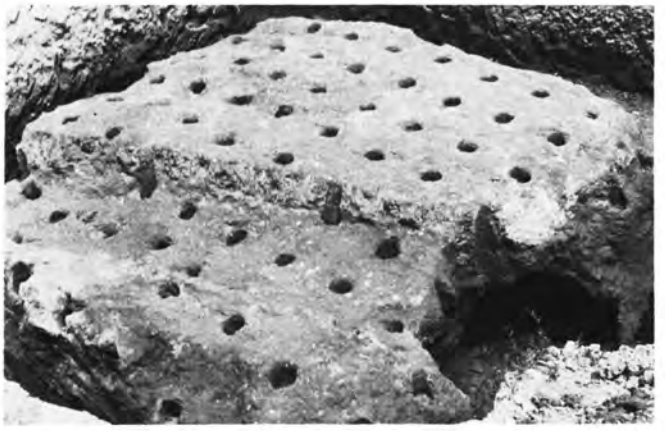

Κατοχή: α) Κεραμεικὴ κάμινος. β) Λαξεύματα ἀρχαίων οἰκιῶν εἰς θέσιν Τρανὴ Λάκκα. γ-δ) Ρωμαϊκὰ γλυπτά.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

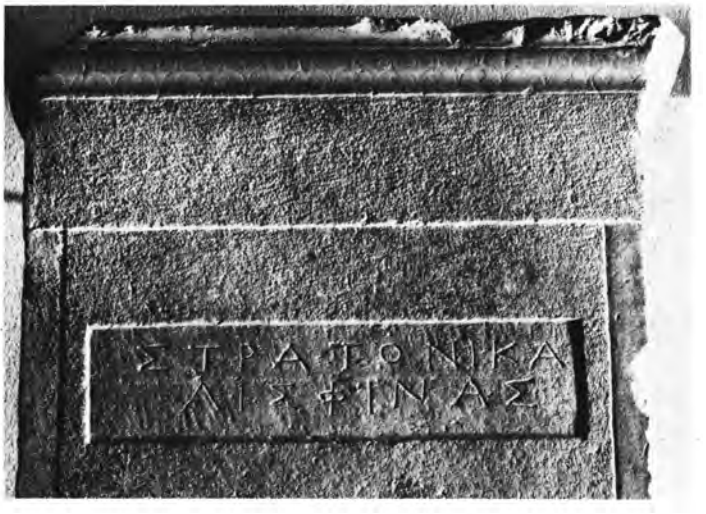

α-β) Κατοχή. Κάστρον Ἁγίου Ἠλία. Ἐρείπια ἀρχαίων κτηρίων. γ-ε) Μουσεῖον Ἀγρινίου. Ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἀπὸ τὰ Κόροντα.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

α-β) Μουσεῖον Ἀγρινίου. Ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἀπὸ τὰ Κόροντα.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

α-γ) Αἴθουσαι Μουσείου Ἀγρινίου.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

α-γ) Μουσεῖον Ἀγρινίου. Ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἐκ Χρυσοβεργίου, ἀρχαίας Χαλκίδος καὶ Λεπενοῦς ἀντιστοίχως.
δ-ε) Πάλαιρος. Πυργοειδὲς ὀχυρὸν «Κακαβούλα».

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Μουσεῖον Θουρρείου: α) Ἐπιτυμβία στήλη. β) Ἀπότμημα στήλης. γ) Ἐνεπίγραφος βάσις.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Μουσεῖον Θυρρείου: α) Ἀπότμημα στήλης. β-γ) Ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἐξ Ἐχίνου.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

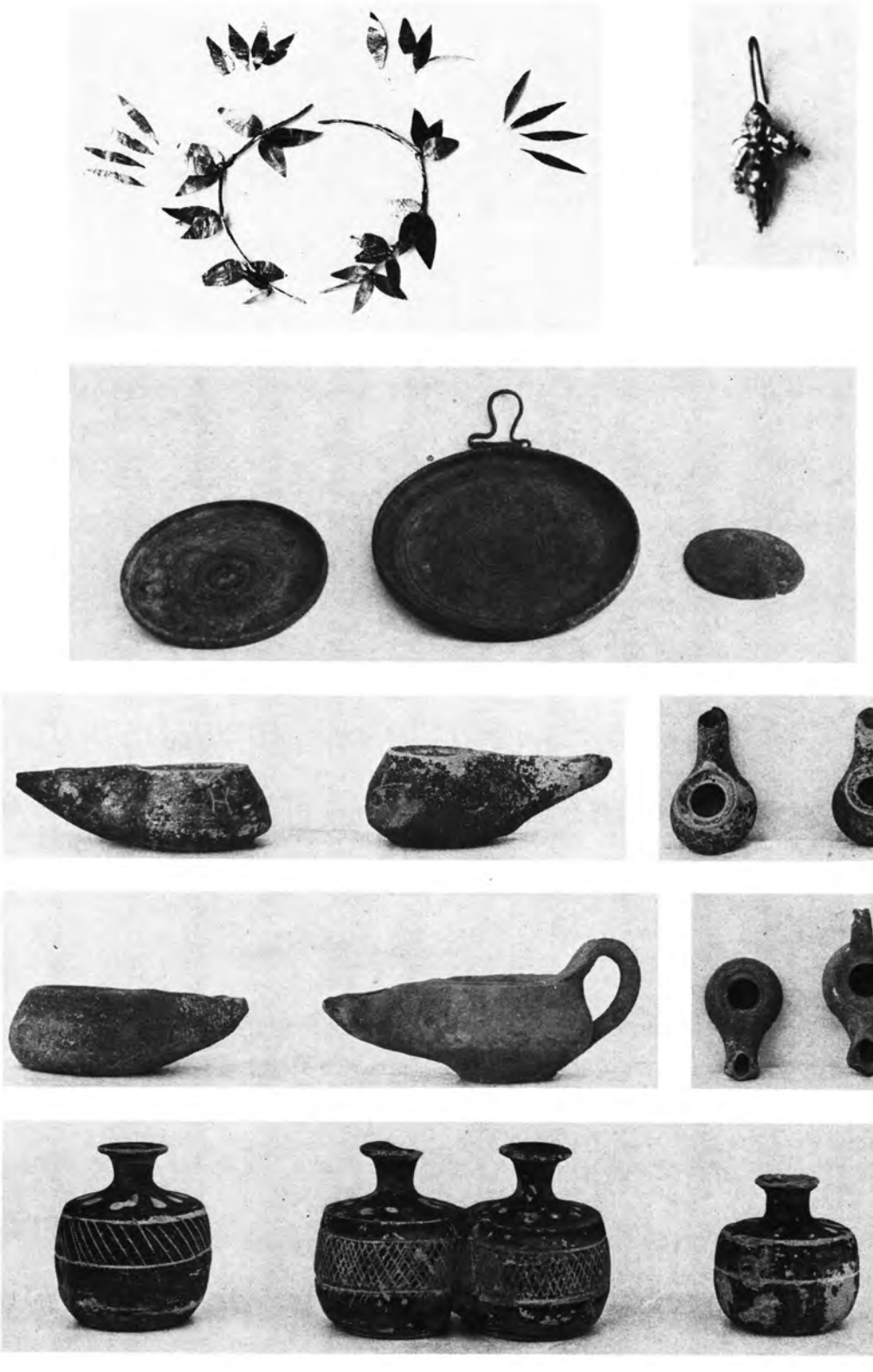

Θύρρειον: α-η) Εὑρήματα ἐκ τάφου.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Θύρρειον: α-ζ) Εὑρήματα ἐκ τάφου.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Θύρρειον: α-δ) Εὑρήματα ἐκ τάφου. ε) Πυξὶς ἐκ τῆς θέσεως Καμίνια.

Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

α, γ-δ) Ναύπακτος. Ὁδὸς Καπορδέλη 4. Ἡ βασιλικὴ ἀπὸ ΒΔ. καὶ Ν. ἀντίστοιχα καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ αὐτή. β) Ναύπακτος. Ὁδὸς Καπορδέλη 4. Βασιλική. Σκελετὸς στὸ δάπεδο τοῦ νοτιότερου κλίτους. ε) Μεσολόγγι. Τὸ σπίτι τοῦ Παλαμᾶ.

Ν. ΖΙΑΣ

Παλιὰ Βόλου. Ὁδὸς Ἁγίων Θεοδώρων. Βασιλικὴ Ἰωλκοῦ: α-ε) Ἡ βασιλικὴ ἀπὸ Ν. καὶ λεπτομέρειαι τοῦ ψηφιδωτοῦ της. στ) Οἰκοδομικὰ λείψανα στὴν τομὴ σὲ βάθος.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕ·Ι·ΛΑΚΗ

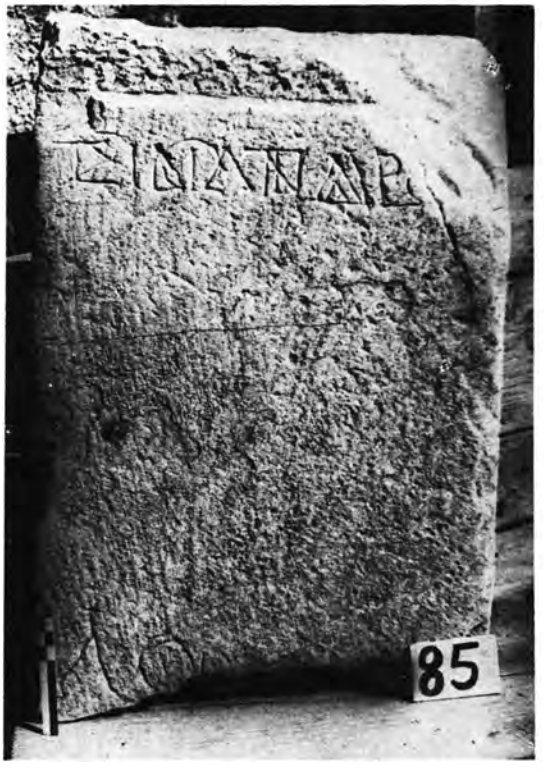

Φθιώτιδες Θῆβες: α) Ἄποψη ἀπὸ Α. τῆς ἀνασκαφῆς. β-γ) Ἐπιτύμβιες στῆλες ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς Γ. Ζώτη καὶ Π. Κουμαριανοῦ ἀντίστοιχα.

ΕΥΑΓΓ. ΔΕ·Ι·ΛΑΚΗ

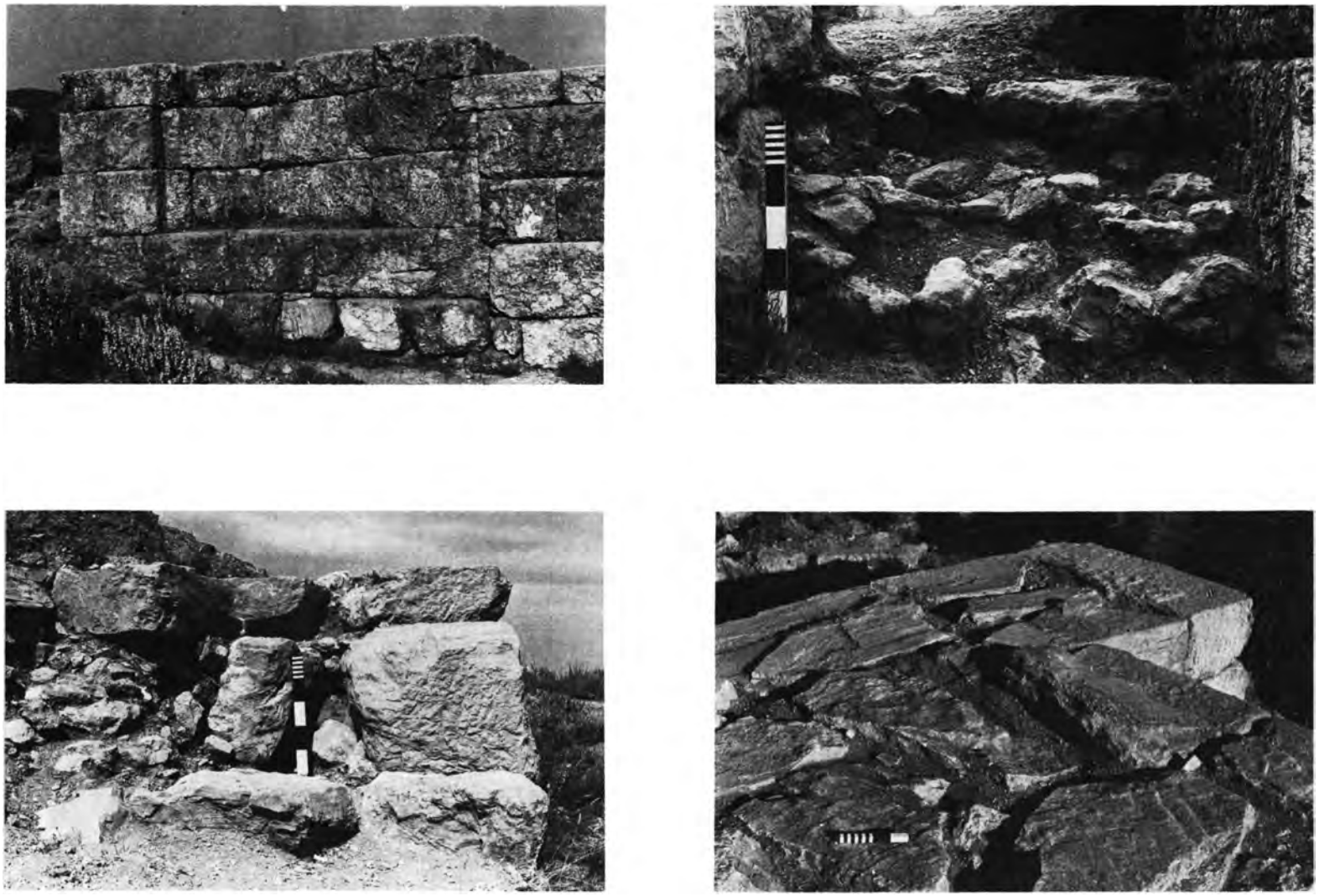

Goritsa. Great Battery 12M. Tower b: a) Interior. b) Sally-gate (cleaned). c) Section of semi-circular front. d) Top of sockle of semi-circular front.

D. G. YNTEMA

Goritsa: a) Great Battery 12M. Proteichisma in trench (cleaned). b) Drain c. 50 m. West of tower 10M (cleaned). c) Insula B5. Floor of Slabs (cleaned).

S. C. BAKHUIZEN - D. G. YNTEMA

Goritsa: a) Quarry near Tower 24/25M. b) Quarry on Neck connecting Goritsa with Mt Pelion. c) Burial Plot outside Westgate. Tomb monument A (cleaned in 1973).

S. C. BAKHUIZEN - C. TH. F. VERMEULEN WINDSANT

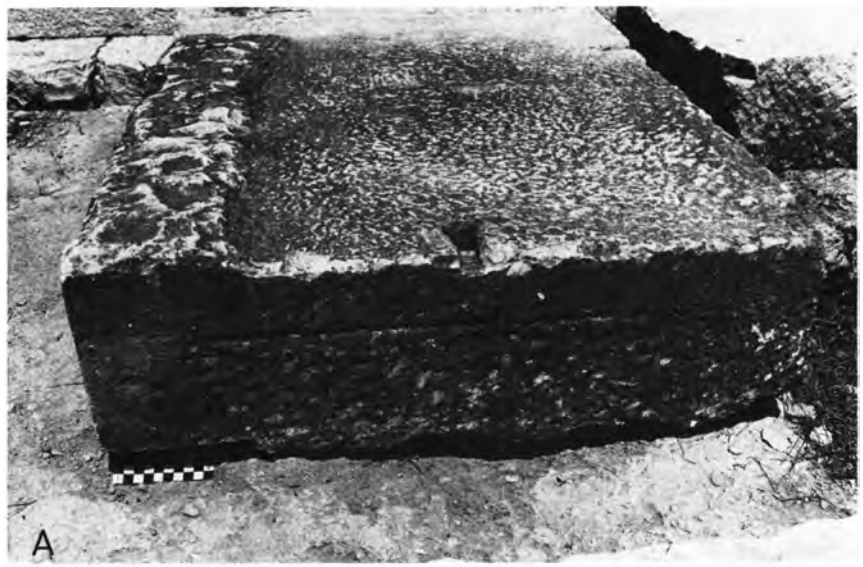

Goritsa. Burial Plot outside Westgate: a) Ceramics found on covering slabs of tomb C. b-c) Blocks of monument B.

C. TH. F. VERMEULEN WINDSANT

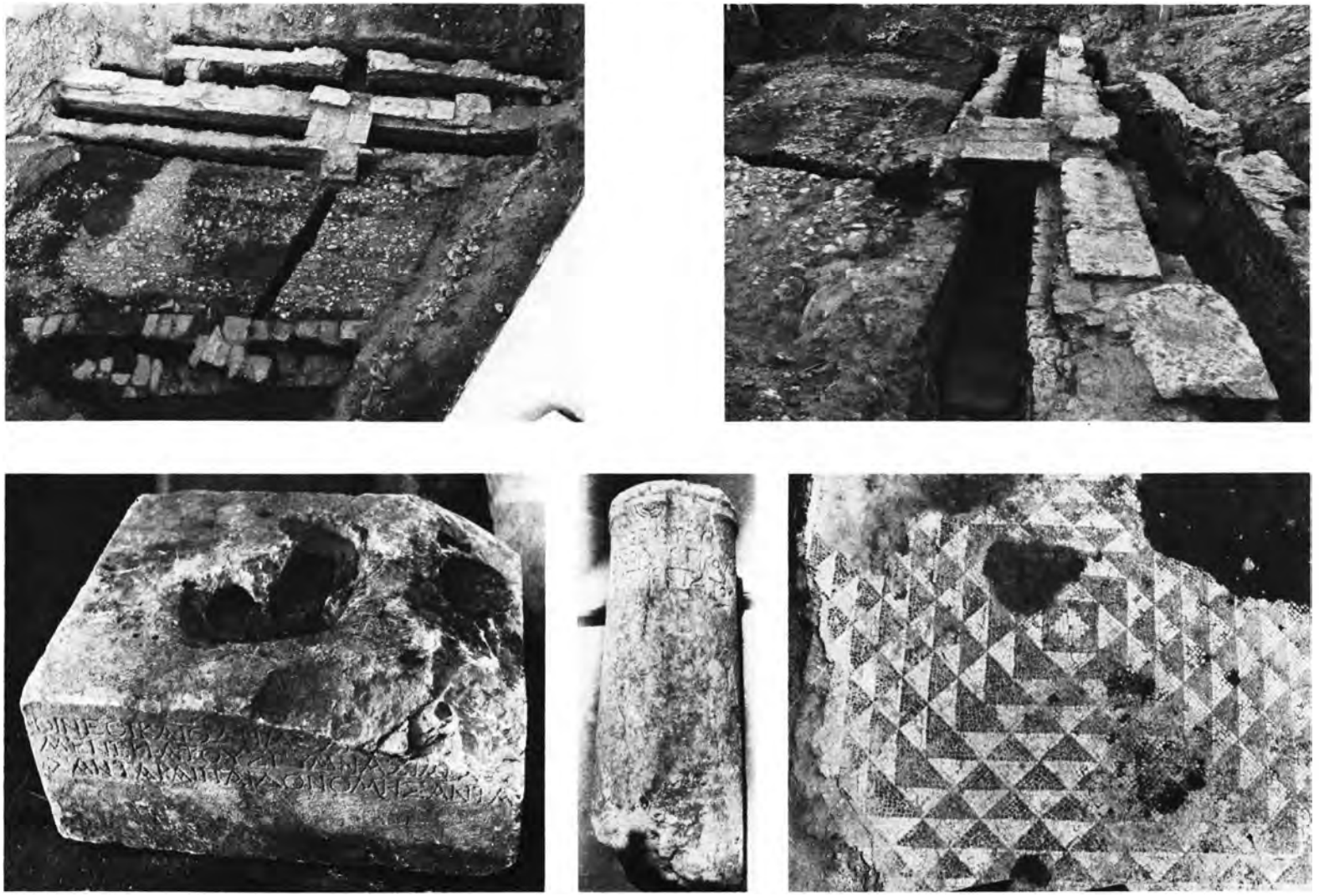

Λάρισα: α-β) Ὁδὸς Παπασταύρου 4. Ἀρχαία ὁδὸς ἀπὸ Ν. καὶ ἀγωγός. γ) Ὁδὸς Παπασταύρου 4. Βάθρον ἀνδριάντος. δ-ε) Ὁδὸς Ροῦζβελτ 7. Κιονίσκος καὶ τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

α-γ) Κραννών. Ἀγρὸς Μ. Ἀναστασίου. Συγκρότημα κλιβάνων, λεπτομέρεια αὐτῶν καὶ πλίνθοι τῶν ὑποκαύστων. δ-ε) Φάρσαλα. Λόφος Ἁγίας Παρασκευῆς. Πύργος τοῦ ἀρχαίου τείχους καὶ λάξευμα ἐπὶ βράχου δεικνύον τὴν πρὸς ΝΔ. πορείαν αὐτοῦ.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

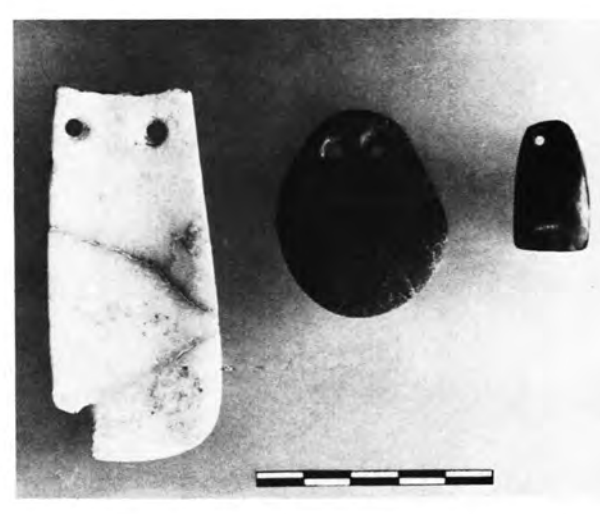

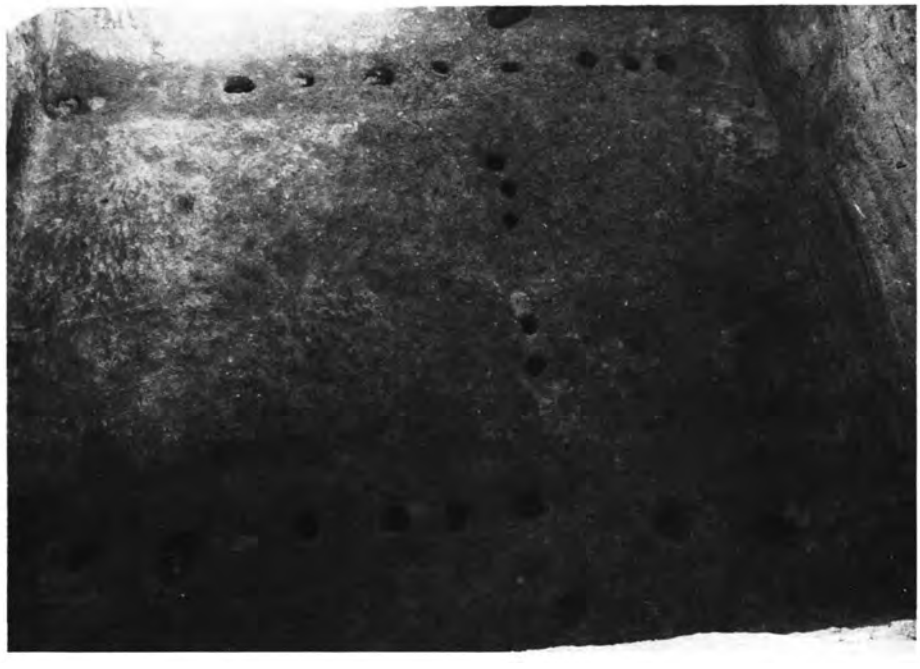

Καρδίτσα: α) Τύμβος Μητροπόλεως. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Α. β-δ) Ἀρτεσιανόν. Οἰκισμὸς Μαγουλίτσας. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ὀπαὶ πασσάλων ἐντὸς τοῦ τετραγώνου Β.

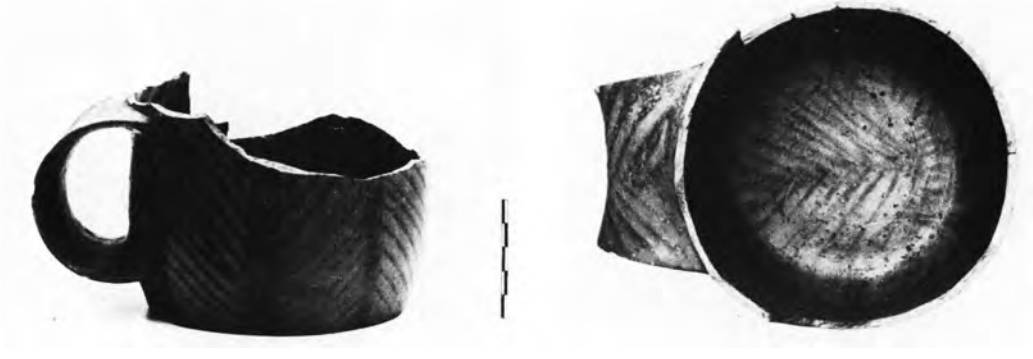

Καρδίτσα. Οἰκισμὸς Μακρυχωρίου: α-β) Τὸ τετράγωνον Α ἀπὸ Β. καὶ τὸ Β ἀπὸ Ν. γ-δ) Σκύφος.

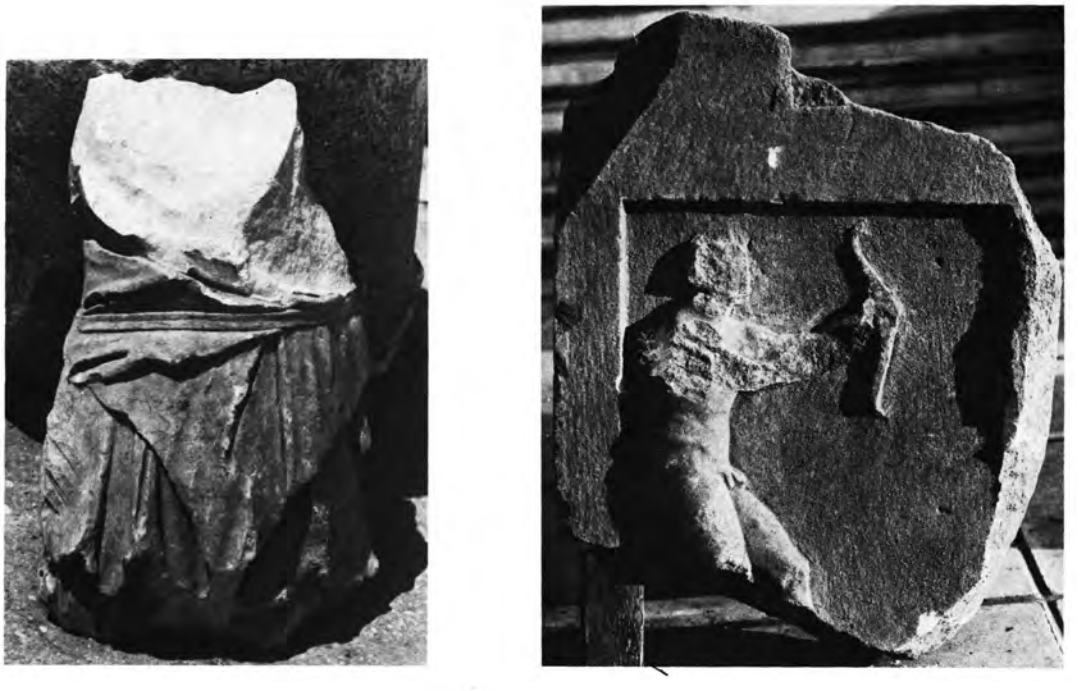

Μουσεῖον Λαρίσης: α-γ) Κορμὸς Ἑρμοῦ. δ) Τμῆμα ἀγάλματος. ε) Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

α) Μουσεῖον Λαρίσης. Ψήφισμα. β-ε) Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Γόννων. Στῆλαι ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

α-γ) Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Γόννων. Ἀναθηματικαὶ στῆλαι. δ-στ) Κραννών. Ἐπιτύμβιαι στῆλαι.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

α) Καλαμπάκα. Ὁδὸς Γ. Κονδύλη 49. Τεφροδόχος κάλπη. β-γ) Καστράκιον Φαρσάλων. Βυζαντινὸν νόμισμα. δ-ε) Βασιλὴ Φαρσάλων. Ἀγαλμάτιον γυναικός. στ) Ἅγιοι Ἀνάργυροι Λαρίσης. Στήλη. ζ) Πηνειὰς Τρικάλων. Κορμὸς ἀνδριάντος.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

α-γ) Σουφλὶ Μαγούλα. Ἀγγεῖα ἐκ μυκηναϊκοῦ τάφου. δ) Πλατειὰ Μαγούλα Ζάρκου. Νεκροταφεῖον νεωτέρας νεολιθικῆς. Ἀγγεῖα *in situ*.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Φάρσαλα. Οἰκόπεδον Β. Τουρμούσογλου: α-δ) Πύργος καὶ τμήματα τοῦ ἀρχαίου τείχους ἀπὸ Δ., Β., Ν. καὶ ΝΑ.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Φρούριον Φαρσάλων: α-στ) Ὁ ἀποθέτης Α καὶ εἰδώλια ἐξ αὐτοῦ.

Φρούριον Φαρσάλων. Ἀποθέτης Β: α-β) Κόγχη ὑπεράνω τοῦ ἀποθέτου καὶ ἄποψις αὐτοῦ ἀπὸ ΒΔ. γ-ε) Πήλινα εὑρήματα.

Α. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

α-ε) Φρούριον Φαρσάλων. Εὑρήματα ἐκ τοῦ ἀποθέτου Β. στ) Μητρόπολις Καρδίτσης. Ἐνώτια ἐκ τοῦ τάφου 16.

Α. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

α-γ) Τμήματα επιγραφών εκ Λαρίσης.

Λάρισα: α-β) Ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί. γ) Κεφαλὴ εἰδωλίου. δ-στ) Μαρμαρίνη κεφαλή. ζ) Κιονόκρανον.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

α-δ) Ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἐκ Λαρίσης.

α, γ) Ἐπιγραφαὶ ἐκ Νικαίας καὶ Πλατυκάμπου Λαρίσης ἀντιστοίχως. β, δ) Ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἐκ Λαρίσης καὶ Φαλάννης ἀντιστοίχως. ε-ζ) Ἀγαλμάτιον ἐκ Πετροπόρου Τρικάλων.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Μουσεῖον Λαρίσης: α-β) Κορμὸς ἀγάλματος ἐκ Ματαράγκας Καρδίτσης. γ-δ) Ἀγγεῖα ἐκ τάφου εἰς Ἀργυροπούλιον Τυρνάβου. ε-στ) Στήλη ἐξ Ἐλατείας Λαρίσης.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

α-δ) Νεκροταφεῖον ἀρχαίας Ἐλατείας. Τάφοι, ἐπίκρανον στήλης καὶ ἕτερα ἀκεραία. ε-στ) Μουσεῖον Λαρίσης. Παραδοθέντα ἀρχαῖα ἐκ Δομενίκου.

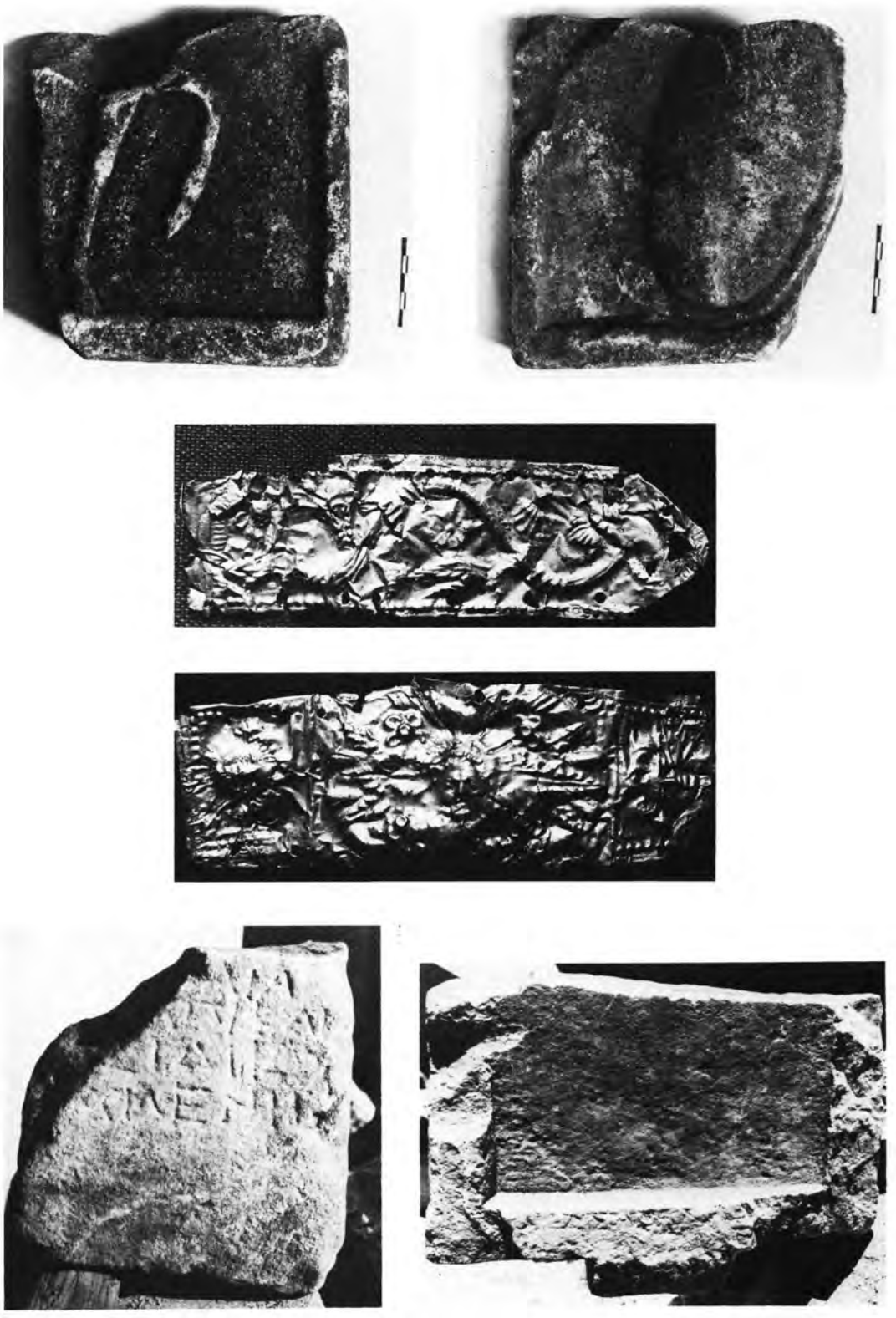

α-β) Κραννών. Τμῆμα ἀμφιγλύφου στήλης. γ-δ) Μητρόπολις Καρδίτσης. Φύλλα χρυσοῦ ἐκ τάφων. ε-στ) Ἀναθηματικαὶ στῆλαι ἐξ Ἄτραγος.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

α-δ) Τιμητικὸν ψήφισμα καὶ ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἐξ Ἄτραγος.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

α-δ) Ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἐξ Ἄτραγος.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Σπήλαιον Γρεβενῶν: α-γ) Ἡ μονὴ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου πρὸ καὶ κατὰ τὰς ἐργασίας.

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

α-β) Ὁ ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ὀξυνείας πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. γ-δ) Πύλη Φρουρίου Τρικάλων πρὸ καὶ κατὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν.

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

Παναγία Πολυδενδρίου Ἁγιᾶς Λαρίσης: α) Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφή. β) Ἡ δυτικὴ καὶ ἡ βόρειος πλευρὰ πρὸ τῶν ἐργασιῶν. γ) Ἡ βορειοανατολικὴ ὄψις τοῦ ναοῦ. δ) Τοιχογραφίαι τῆς νοτίου πλευρᾶς.

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

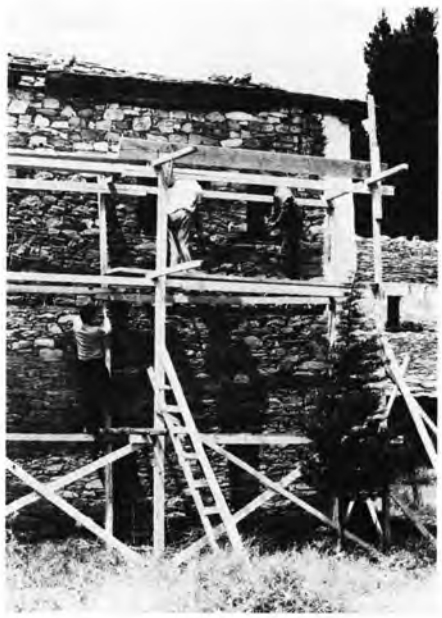

α) Ἁγιὰ Λαρίσης. Ὁ ναὸς Ἁγίου Νικολάου Βαθυρέματος πρὸ τῶν ἐργασιῶν. β) Ἡ σχολὴ Ρήγα Φεραίου εἰς Ζαγοράν κατὰ τὰς ἐργασίας. γ-δ) Μονὴ Ρουσσάνου Μετεώρων. Ἡ βόρειος πλευρὰ καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς.

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

α-στ) Μουσεῖον Ἰωαννίνων. Ἀγγεῖα.

Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΑ

α-δ) Μουσεῖον Ἰωαννίνων. Ἀγγεῖα. ε) Μουσεῖον Νικοπόλεως. Ἀγαλμάτιον Ἑκάτης. στ) Ἡλιακὸν ὡρολόγιον εἰς τὴν Συλλογὴν Λευκάδος.

Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΑ

α-β) Νικόπολις. Τοῖχοι οἰκιῶν παρὰ τὸ βυζαντινὸν τεῖχος. γ-δ) Ἄρτα. Οἰκόπεδον Κολιοῦ. Ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος καὶ ὄστρακα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΑ

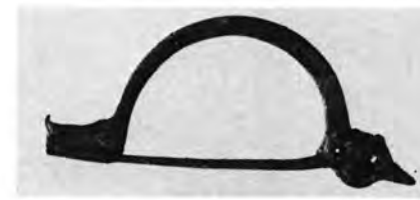

Λευκάς: α-γ) Ράχη. Εὑρήματα ἐκ κεραμοσκεποῦς τάφου. δ) Ράχη. Κρηπίδωμα. ε) Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ Φραγκοκκλησιᾶς. στ) Κιβωτιόσχημος τάφος εἰς Σπασμένην Βρύσην Καρυωτῶν.

Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΑ

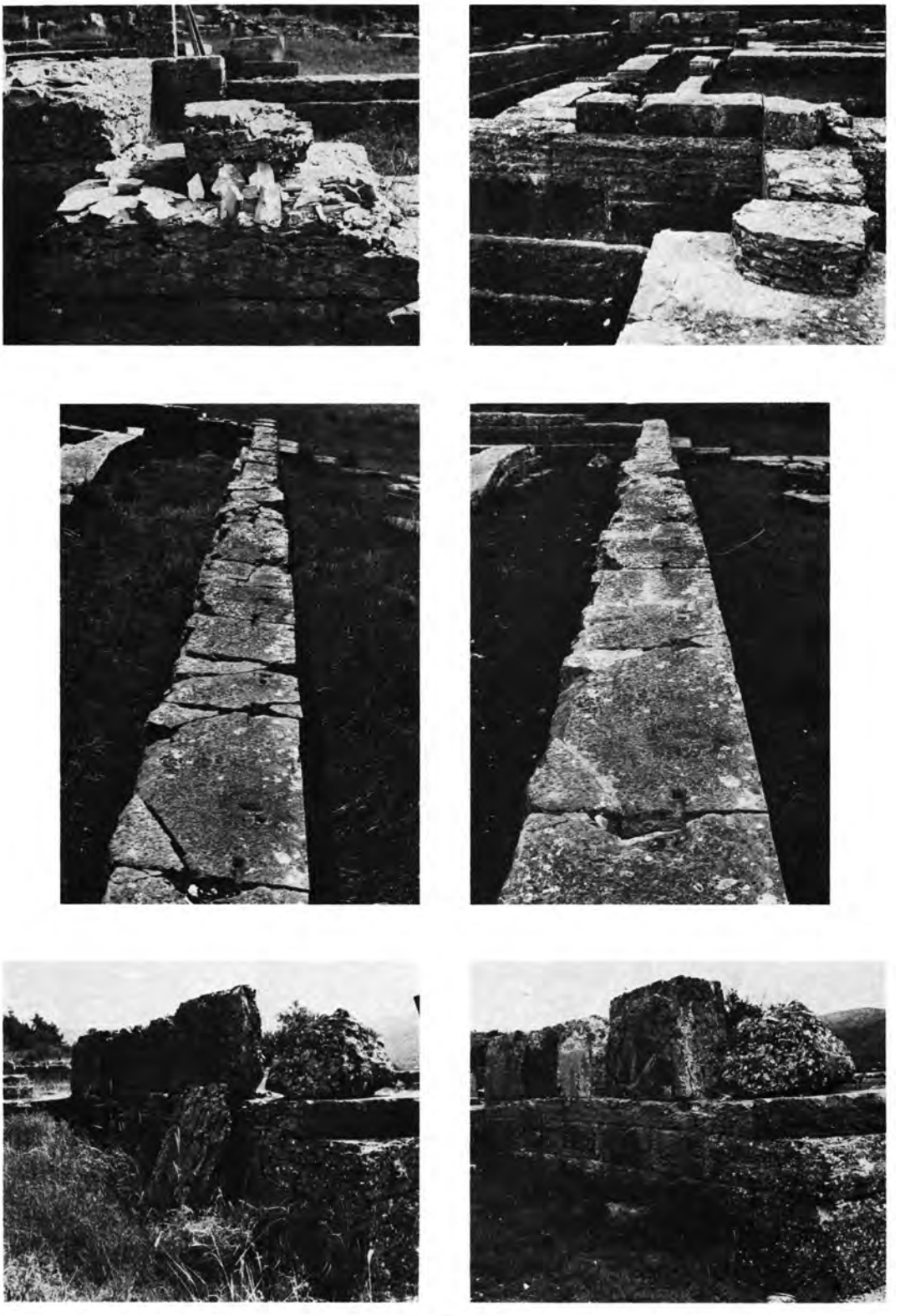

Δωδώνη: α-στ) Ὄψεις τῆς ἱερᾶς οἰκίας πρὸ καὶ μετὰ τὴν στερέωσιν.

Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Δωδώνη. Θέατρον: α-β) Ἀνάλημμα ἀνατολικῆς κλίμακος πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν. γ-δ) Ἀνάλημμα δυτικῆς παρόδου πρὸ καὶ κατὰ τὰς ἐργασίας.

Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΑ

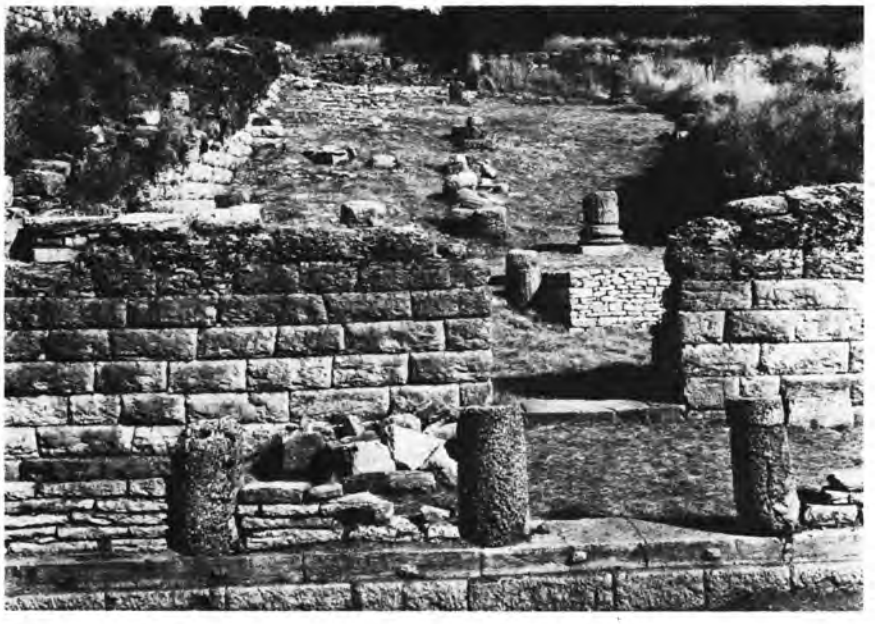

α-γ) Δωδώνη. Βουλευτήριον. Ὁ κίων πρό, κατὰ καὶ μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν. δ-ε) Ἀμμότοπος. Κτήριον Γ. Παλαιὰ καὶ νέα στερέωσις δυτικοῦ τοίχου.

Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Ἀμμότοπος: α-β) Κτήριον Δ. Ὁ νότιος τοῖχος πρὸ τῆς στερεώσεως καὶ ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία μετὰ τὴν στερέωσιν. γ-δ) Ἡ δεξαμενὴ κατὰ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν.

Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΑ

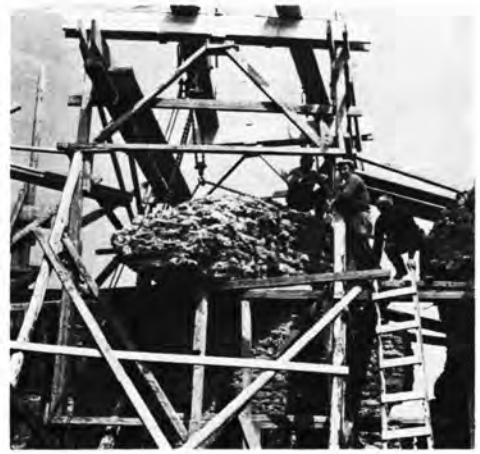

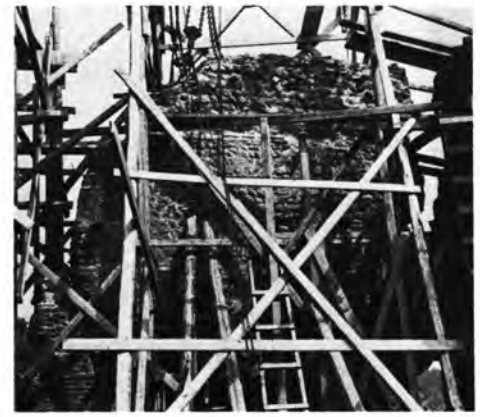

α-β) Ἄρτα. Ὁδὸς Κρυστάλλη. Τὸ ἀρχαῖον τεῖχος πρὸ καὶ μετὰ τὴν κατεδάφισιν τῆς οἰκίας Κατσουράκη.
γ-ε) Νικόπολις. Μπεντένια. Ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ χώρου ΙΙΙ πρὸ τῶν ἐργασιῶν, κατὰ τὴν διάρκειάν των καὶ μετὰ τὴν ἐπαναφορὰν τμήματος τοίχου.

Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Νικόπολις. Μπεντένια. Χῶρος ΙΙΙ: α-γ) Ὑπέρθυρον πύλης πρό, κατὰ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. δ-ε) Πύλαι πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. στ) Ὑπέρθυρον μετὰ τὴν τοποθέτησιν σιδηρῶν δοκῶν.

Ε. ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Νικόπολις. Μπεντένια: α-γ) Πύλαι πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.

Βίτσα Ζαγορίου. Νεκροταφεῖον: α) Κλιμακὶς προσβάσεως. β-γ) Ὁ τάφος 173 καὶ ἀγγεῖα ἐξ αὐτοῦ.

Βίτσα Ζαγορίου: α, δ) Νεκροταφεῖον. Ἀγγεῖα ἐκ τῶν τάφων 175 καὶ 177 ἀντιστοίχως. β-γ) Νεκροταφεῖον. Ὁ τάφος 176 καὶ ἀγγεῖα ἐξ αὐτοῦ. ε) Τμῆμα τείχους εἰς κλιτὺν τῶν Κλαδερῶν.

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἰωάννινα. Φρούριο: α-β) Ἡ πύλη τῆς νοτιοανατολικῆς ἀκροπόλεως καὶ ὁ προμαχώνας στὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν. γ-δ) Τὸ σπίτι τοῦ Πασᾶ τοῦ Καλοῦ καὶ λεπτομέρεια ἐσωτερικοῦ. ε) Μέρος στὸ βόρειο ἐξωτερικὸ περίβολο μετὰ τίς ἐργασίες.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Ἰωάννινα: α-β) Κάστρο. Ἡ παλιὰ τουρκικὴ βιβλιοθήκη. γ-ε) Τὸ ἀρχοντικὸ Λ. Μισίου.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α) Ἰωάννινα. Νησί. Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τῶν Φιλανθρωπηνῶν. Τὸ καθολικὸ ἀπὸ Ν. β-δ) Καστρίτσα. Μονὴ Προδρόμου. Τὸ καθολικὸ ἀπὸ Ν. καὶ Δ. καὶ ὁ ἐξώστης τοῦ βοηθητικοῦ κτιρίου.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Καστρίτσα. Μονὴ Προδρόμου. Τοιχογραφίες καθολικοῦ: α) Ἡ Ἀποκαθήλωση. β) Ἡ Πεντηκοστή.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Καστρίτσα. Μονὴ Προδρόμου: α-β) Τοιχογραφίες καθολικοῦ. Ὁ ἅγιος Κοσμᾶς καὶ ὁ ἅγιος Νικήτας ἀντίστοιχα. γ) Λείψανα ζωγραφικοῦ διάκοσμου.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Ἅγιος Δημήτριος Μολυβδοσκεπάστου: α-γ) Ἄποψη τοῦ ναοῦ ἀπὸ ΝΔ., Α. καὶ Β.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Κατσανοχώρια. Ναὸς Φανερωμένης στὸ Φόρτοσι: α) Ἄποψη ἀπὸ Α. β-γ) Λεπτομέρεια τοῦ τέμπλου καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς ἱστορήσεως.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α-β) Κατσανοχώρια. Ναὸς Φανερωμένης στὸ Φόρτοσι. Μερικὴ ἄποψη τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ λεπτομέρεια τοῦ ζωγραφικοῦ διάκοσμου. γ) Ἁγία Τριάδα. Ἄποψη τοῦ ναοῦ Ἁγίας Παρασκευῆς ἀπὸ Ν.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α-β) Ἡ γέφυρα τῆς Βοβούσας μετὰ τὶς ἐργασίες. γ-δ) Ἡ γέφυρα Πετσώνη κοντὰ στοὺς Φραγγάδες.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Ἄρτα: α-γ) Ὁ ναὸς τῆς Παρηγορήτισσας ἀπὸ ΒΑ. μετὰ τὶς ἐργασίες καὶ ὄψεις του ἀπὸ Δ. κατὰ καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες. δ) Τὸ γεφύρι.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α-β) Ἄρτα. Τὸ γεφύρι, πρὶν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες. γ-δ) Πρέβεζα. Φρούριο Ἁγίου Ἀνδρέου. Ὁ ἀνατολικὸς προμαχώνας πρὶν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Φρούριο Πάργας: α) Τμῆμα τοῦ τείχους πάνω ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ πύλη. β-γ) Ἐσωτερικὴ ὄψη προμαχώνα πρὶν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

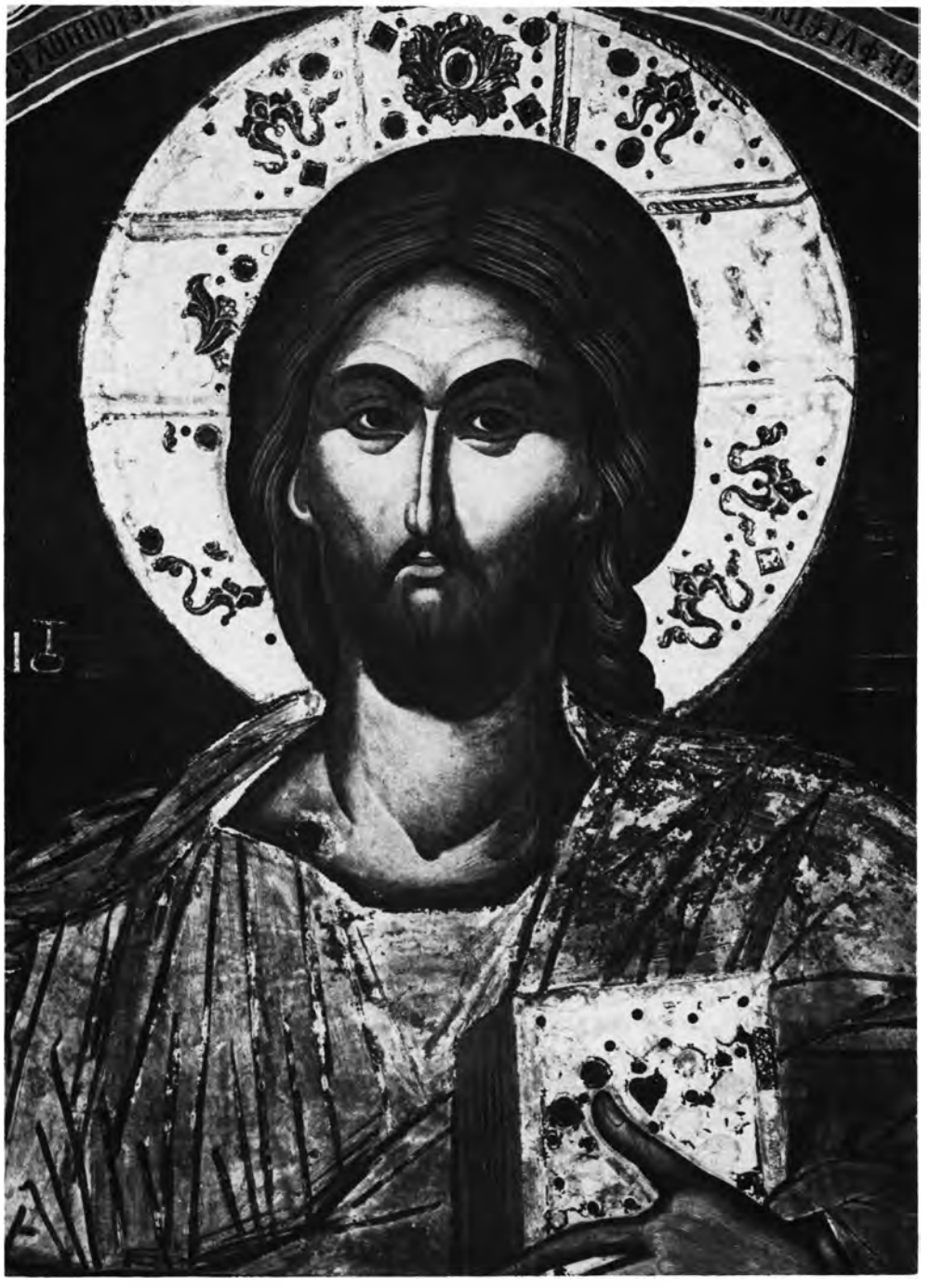

Νησὶ Ἰωαννίνων. Μονὴ Φιλανθρωπηνῶν. Ὁ Παντοκράτορας στὸ θόλο τοῦ κυρίως ναοῦ μετὰ τὴ συντήρηση.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Νησὶ Ἰωαννίνων. Μονὴ Φιλανθρωπηνῶν: α-β) Ἄποψη τοῦ διάκοσμου στὸ θόλο τοῦ κυρίως ναοῦ στὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν καὶ μετὰ τὴ συντήρηση.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Νησὶ Ἰωαννίνων. Μονὴ Φιλανθρωπηνῶν: α-β) Ἱερό. Ἡ παραβολὴ τοῦ καλοῦ Σαμαρείτη πρὶν καὶ μετὰ τὴ συντήρηση.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Νησὶ Ἰωαννίνων. Μονὴ Φιλανθρωπηνῶν: α-β) Ἱερό. Λεπτομέρειες ἀπὸ τὶς τοιχογραφίες τῆς Βρεφοκτονίας καὶ τοῦ Ἑλκομένου μετὰ τὴ συντήρηση.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α) Ζαγόρι. Φραγγάδες. Ἅγιος Δημήτριος. Εἰκόνα ἁγίου Νικολάου. β) Ἄρτα. Ἁγία Σοφία. Εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, ἔργο Γ. Κλόντζα (λεπτομέρεια).

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

α) Ἄρτα. Παναγία Κασσωπίτρα. Ὑποστάτης περιρραντηρίου. β-γ) Ν. Πρεβέζης. Τρίκαστρο. Ὁ ναός τοῦ Προφήτη Ἠλία ἀπὸ ΝΑ. καὶ τοιχογραφία τρισαγίου ὕμνου.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

α-γ) Φρούριο Ἰωαννίνων. Ὁ πύργος τῆς νοτιοανατολικῆς ἀκροπόλεως πρίν, καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες.
δ) Ὁ Ἅγιος Δημήτριος Μολυβδοσκεπάστου μετὰ τὶς ἐργασίες.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α-β) Κόνιτσα. Ὁ ναὸς Κόκκινης Παναγιᾶς μετὰ τὶς ἐργασίες καὶ λεπτομέρεια ἀπὸ τὸ διάκοσμο τοῦ Ἱεροῦ.
γ-δ) Πέραμα Ἰωαννίνων. Ναὸς Ἁγίου Χαραλάμπους. Λεπτομέρεια τοῦ διάκοσμου καὶ τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α) Νικόπολη. Νότια πλευρὰ τοῦ βυζαντινοῦ τείχους. β-δ) Ἄρτα. Ναὸς Μεταμορφώσεως. Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς ἱστορήσεως καὶ λεπτομέρειες ἀπὸ τὸ ζωγραφικὸ διάκοσμο καὶ τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Νησὶ Ἰωαννίνων: α) Μονὴ Προδρόμου. Εἰκόνα τοῦ Προδρόμου μετὰ τὴ συντήρηση. β-γ) Μονὴ Ἐλεούσης. Εἰκόνα τῆς Ἐλεούσας πρὶν καὶ μετὰ τὴ συντήρηση.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Νησί Ἰωαννίνων. Μονὴ Ἐλεούσης: α-β) Λεπτομέρειες ἀπὸ τὴν ἀργυρὴ ἐπένδυση τῆς εἰκόνας τῆς Ἐλεούσας.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Νησὶ Ἰωαννίνων. Μονὴ Ἐλεούσης: α-β) Εἰκόνα τῆς ἔνθρονης Θεοτόκου πρὶν τὴ συντήρηση καὶ λεπτομέρειά της μετὰ τὶς ἐργασίες. γ-δ) Εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ πρὶν καὶ μετὰ τὴ συντήρηση.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Νησὶ Ἰωαννίνων. Μονὴ Παντελεήμονος: α) Εἰκόνα ἁγίου Παντελεήμονος στὸ τέλος τῆς συντήρησης. β) Εἰκόνα τοῦ ἐνθρονου Χριστοῦ. Λεπτομέρεια μετὰ τὴ συντήρηση.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

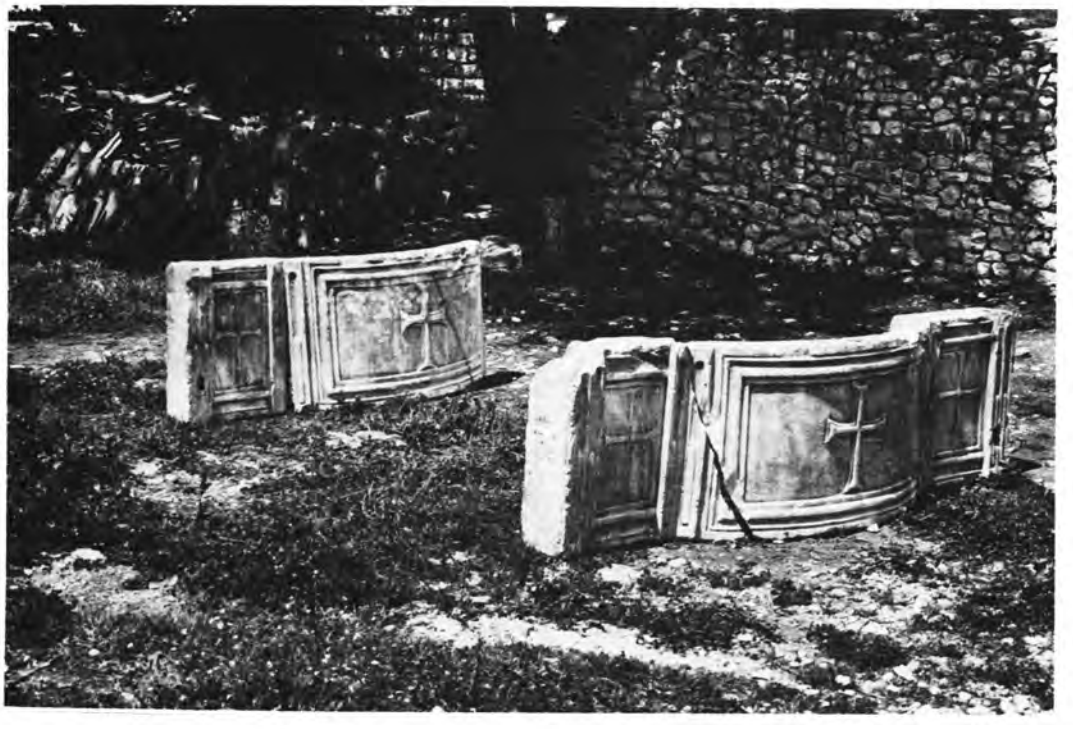

α-β) Μονὴ Καστρίτσας. Ἡ ἔνθρονη Βρεφοκρατοῦσα πρὶν τὴ συντήρηση καί λεπτομέρειά της μετὰ τὶς ἐργασίες.
γ) Παλαιοχριστιανικὸς ἄμβωνας ἀπὸ τὴν περιοχὴ Φιλιππιάδας.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Νεοχωράκι Ἄρτης. Παναγία τοῦ Μπρυώνη. Τομὴ εἰς τὸν κυρίως ναόν.

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

α) Δίλοφο Ζαγοριοῦ. Μέρος τοῦ οἰκισμοῦ. β) Ἄρτα. Τὸ ἀρχοντικὸ Ζορμπᾶ τὸ 1966. γ) Κρύα Ἰωαννίνων. Λυκοτρίχι. Μονὴ Προδρόμου. Τὸ καθολικὸ ἀπὸ Ν.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Κρύα Ἰωαννίνων. Λυκοτρίχι. Μονὴ Προδρόμου: α) Ἐπιγραφὴ γιὰ τὴν τοιχογράφηση τοῦ 1759. β) Τοιχογραφία ἁγίων.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ζίτσα Ἰωαννίνων. Μονὴ Πατέρων: α-β) Τὸ καθολικὸ ἀπὸ ΝΔ. καὶ ὁ κεντρικὸς τροῦλος. γ) Εἰκόνα Θεοτόκου Ὁδηγήτριας.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ζίτσα Ἰωαννίνων: α) Ταξιάρχης. Ἄποψη ἀπὸ ΒΑ. β-δ) Μονὴ Προφήτη Ἠλία. Τὸ καθολικὸ ἀπὸ ΒΑ. καὶ τοιχογραφίες τοῦ Προφήτη Ἠλία καὶ τοῦ Ἐμμανουήλ.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

α) Κληματιὰ Ἰωαννίνων. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἀπὸ ΝΔ. β-δ) Συρράκο Ἰωαννίνων. Ὁ οἰκισμὸς ἀπὸ Δ., λεπτομέρεια ἀρχοντικοῦ καὶ ὁ ναὸς Ἁγίου Νικολάου ἀπὸ ΒΑ. ἀντίστοιχα.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Καλαρρύτες Ἰωαννίνων: α) Λεπτομέρεια ἀρχοντικοῦ. β-δ) Ἅγιος Νικόλαος. Ὁ ναὸς ἀπὸ Ν., λεπτομέρειες τοῦ ἄμβωνα καὶ τῆς κάτω ζώνης τοιχογραφιῶν ἀντίστοιχα.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

α-β) Βαγενήτι Γραμμενοχωρίων. Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς. Λεπτομέρεια τοιχογραφιῶν δυτικοῦ τοίχου καὶ ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφή. γ) Κράψη Ἰωαννίνων. Ναὸς Κοίμησης Θεοτόκου. Πλαίσιο τοιχογραφίας.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Τσεπέλοβο Ζαγοριοῦ. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Ρογκοβοῦ: α) Τὸ καθολικὸ καὶ κελιὰ ἀπὸ Α. β-γ) Τοιχογραφίες Γεννήσεως Χριστοῦ (1765) καὶ Γενέσεως (1844). δ) Κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ κυρίως ναοῦ.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

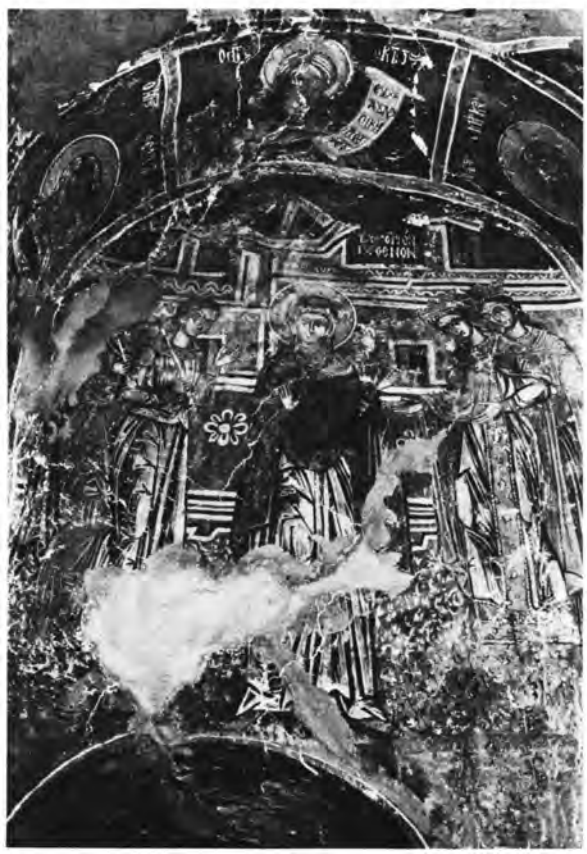

Πλαγιὰ Κονίτσης. Μονὴ Κοιμήσεως Θεοτόκου: α) Τὸ καθολικὸ καὶ κελιὰ ἀπὸ ΝΔ. β) Τοιχογραφία ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ Ἀκαθίστου. γ) Τοιχογραφία Θεοτόκου Ὁδηγήτριας.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

α-β) Πρέβεζα. Τοιχογραφία ἁγίου Ἀντίπα στὸ ναὸ Ἁγίου Ἀθανασίου καὶ ἐλαιογραφία Βρεφοκτονίας στὸ ναὸ Ἁγίου Χαραλάμπους. γ) Θεσπρωτία. Παραμυθιά. Βυζαντινὸ λουτρὸ ἀπὸ Δ.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Θεσπρωτία. Μονὴ Γηρομερίου: α) Τὸ καθολικὸ ἀπὸ Ν. β) Τοιχογραφία τοῦ ἀνακαινιστῆ. γ) Τοιχογραφία ἁγίων σ' ἐσωράχιο τόξου.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Θεσπρωτία: α-γ) Καμίτσανη. Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου. Τὸ καθολικὸ ἀπὸ ΝΔ., τοιχογραφίες στρατιωτικῶν ἁγίων (1789) καὶ κτιτορικὴ ἐπιγραφή. δ) Ζερβοχώρι. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος Καμινίων ἀπὸ ΝΑ.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ